ἘΠΕΤΗΡΙΣ

ἙΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ἜΤΟΣ Α΄

ἈΘΗΝΑΙ 1924

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΣ

Τὸ ἐπιστημονικὸν καθῆκον τῶν Ἑλλήνων λογίων νὰ συντελέσωσι καὶ αὐτοὶ εἰς μελέτην καὶ διαφώτισιν τῆς ἱστορίας, τῆς τέχνης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Βυζαντινῶν, οἵτινες οὐ μόνον ἐκαλλιέργησαν καὶ προήγαγον τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας, ἀλλὰ καὶ ὡς γέφυρα χρησιμεύσαντες μετεβίβασαν εἰς τοὺς νεωτέρους τὴν πολύτιμον κληρονομίαν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ ἀρρήκτως πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν τοὺς συνέδεσαν διὰ τῶν δεσμῶν τῆς γλώσσης καὶ τῆς θρησκείας, ἔτι δ' ἡ ἐπιθυμία μεγίστης μερίδος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ νὰ γνωσθῇ παρ' ἡμῖν εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν εὐρύτερον κύκλον ὁ Βυζαντινὸς κόσμος, ὑπῆρξαν τὰ κύρια αἴτια τῆς συμπήξεως τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἥτις, ἐπὶ χρησταῖς ἐλπίσιν, ἀπὸ τοῦ 1919 ἐπεδίωξε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματός της, τὸ ὁποῖον ὡς ἑξῆς διατυποῦται ἐν τῷ δευτέρῳ ἄρθρῳ τοῦ καταστατικοῦ της.

«Σκοπὸς τῆς Ἑταιρείας εἶναι ἡ ἐνίσχυσις τῶν Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν ἐν γένει μελετῶν, ἡ ἐκλαΐκευσις τῶν γνώσεων τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν χρόνων καὶ ἡ διέγερσις τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ πρὸς τὴν χιλιετῆ περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ Ἑταιρεία θὰ ἐπιδιώξῃ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ της

α') Διὰ διαλέξεων ἐκλαϊκευτικῶν ἐπὶ παντὸς θέματος ἀναγομένου εἰς τὴν ἱστορίαν, τὸν βίον, τὰς ἐπιστήμας, τὰς τέχνας καὶ τὸν πολιτισμὸν ἐν γένει τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ Μεσαίωνος.

β') Δι' ἐπιστημονικῶν ἀνακοινώσεων.

γ') Δι' ἐκδόσεως εἰδικοῦ περιοδικοῦ καὶ σχετικῶν δημοσιευμάτων.

δ') Δι' ἱδρύσεως βιβλιοθήκης περιλαμβανούσης τὰ ἔργα τὰ ἀναγόμενα εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τὸν Μεσαίωνα καὶ

ε') Διὰ παντὸς ἄλλου τρόπου, τὸν ὁποῖον τὸ Συμβούλιον ἤθελε κρίνει συντελεστικόν».

Καὶ πῶς μὲν ἐφήρμοσεν ἡ Ἑταιρεία τὰ ἐν τῷ ἀνωτέρω ἄρθρῳ διαλαμβανόμενα, βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τοῦ παρόντος τόμου, ἔνθα λεπτομερέστερον ἐκτίθενται καὶ τὰ κατὰ τὴν ἵδρυσιν καὶ δρᾶσιν αὐτῆς. Ἐνταῦθα τοῦτο μόνον τονίζεται, ὅτι τὸ Δ. Συμβούλιον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπεδίωξε τὴν δημοσίευσιν ἐπιστημονικοῦ ὀργάνου προωρισμένου, ὡς εἰκός, νὰ προαγάγῃ παρ' ἡμῖν τὰς Βυζαντινὰς σπουδάς, μετὰ λύπης δ' ἔβλεπεν ὅτι ἡ ἔκδοσις αὐτοῦ, παρὰ πάσας τὰς καταβληθείσας προσπαθείας, ἀνεβάλλετο, ἕνεκα λόγων οἰκονομικῶν, προερχομένων ὑπὸ τῶν παρεμπεσόντων γεγονότων. Ἐντεῖνον μ' ὅλα ταῦτα τὰς ἐνεργείας του κατώρθωσε νὰ ἐξεύρῃ τοὺς ἀναγκαίους πόρους καὶ χαῖρον παραδίδει εἰς τὴν δημοσιότητα τὸν παρόντα τόμον ὑπὸ τύπον Ἐπετηρίδος, προτιθέμενον, οὐ μόνον νὰ συνεχίσῃ τὴν ἔκδοσιν, ἀλλὰ καί, εὐνοϊκωτέρων καθισταμένων τῶν περιστάσεων, νὰ μεταβάλῃ τὸ δημοσίευμα εἰς περιοδικόν, διὰ τῶν στηλῶν τοῦ ὁποίου νὰ καθίστανται γνωστὰ εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν τῶν παρ' ἡμῖν Βυζαντινολογούντων καὶ ν' ἀποδίδεται δικαιοσύνη εἰς κόσμον τόσον, δυστυχῶς, μέχρι πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων παραγνωρισθέντα, παρὰ τὰς πολλαπλᾶς ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας προσέφερεν εἰς τὸν καθ' ὅλον πολιτισμόν.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΠΑΡΑ ΤΩι ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΕΥΣΤΑΘΙΩι

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μελετῶν ἀπό τινων ἐτῶν μεταξὺ ἄλλων μεσαιωνικῶν συγγραμμάτων καὶ τὰ ἔργα τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, παρετήρησα ὅτι ταῦτα, ἕνεκα τῆς πληθύος τῶν περὶ τοῦ συγχρόνου του βίου πληροφοριῶν, εἶναι ἀρίστη λαογραφικὴ πηγὴ γενναιοτάτην παρέχουσα συμβολὴν πρὸς γνῶσιν τοῦ Βυζαντινοῦ ἰδιωτικοῦ βίου κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα. Τούτου ἕνεκα ἐπιμελῶς συνέλεξα πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς σχετικὰ χωρία, συμπληρώσας δὲ τὰς εἰδήσεις δι' ὁμοίων ἢ ἀναλόγων ἐκ συγγραφέων τοῦ ΙΒ' ἐπ' ἴσης αἰῶνος εἰλημμένων καὶ τὸν σημερινὸν βίον παρεξετάσας ἔγραψα τὴν παροῦσαν μελέτην, ἥτις διαφωτίζουσα τὸν ἰδιωτικὸν βίον τῶν μεσαιωνικῶν προγόνων μας ἐπὶ ἕνα αἰῶνα, πολλά, φρονῶ, θὰ διδάξῃ, ἀφ' οὗ καὶ ἡ μεσαιωνικὴ λαογραφία οὔτε συνολικῶς ἀλλ' οὔτε καὶ ἐπὶ μέρους ἔχει μέχρι τοῦδε δεόντως ἐξετασθῇ [1].

[1]) Ἡ κατωτέρω μελέτη ἀποτελεῖ τὴν εἰσαγωγὴν μεγάλου ἔργου μου περὶ τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου ὡς συλλογέως λαογραφικοῦ ὑλικοῦ, οὗτινος τὰ διάφορα κεφάλαια σκοπῶ νὰ δημοσιεύσω εἰς τοὺς προσεχεῖς τόμους τῆς παρούσης Ἐπετηρίδος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΑΓΑΠΗ ΤΟΥ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Λαογράφος, ὑφ᾽ ἣν ἡμεῖς ἐννοοῦμεν ἔννοιαν, βεβαίως δὲν ἦτο ὁ Εὐστάθιος,[1]) ἔκ τινων ὅμως τεκμηρίων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οὗτος οὐ μόνον εἶχε πλήρη ἐπίγνωσιν τῆς ἀξίας τῶν λαογραφικῶν ἐρευνῶν, ἀλλὰ καὶ τὰς λαογραφικὰς πληροφορίας ἃς παρέχει παρενέβαλεν οὐχὶ ἐκ παρέργου.[2])

Ἐν πρώτοις τὴν ἀγάπην τοῦ ἱεράρχου πρὸς τὴν λαογραφίαν δεικνύουσιν αὐτὰ ταῦτα τὰ ἔργα του, ἐν οἷς ἡ ποικιλία καὶ ἀφθονία τῶν λαο-

---

[1]) Ὁ Εὐστάθιος, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Μιχ. Ἀκομινᾶτος ἐν τῇ ΙΘ΄. κατηχήσει του (*Σπ. Λάμπρου*, Νέος Ἑλλην. 13, 361) ἐθεωρήθη μετὰ θάνατον ἅγιος, ποικίλας παρεχόμενος ἰάσεις εἰς τοὺς προσφεύγοντας εἰς τὸν τάφον του· ἡ πρώτη μάλιστα διατριβή του ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Tafel ἐκδοθεῖσι μικροτέροις ἔργοις του ἐπιγραφὴν ἔχει· *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Εὐσταθίου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης* λόγος προεισόδιος τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς.

[2]) Μὲ λαογραφικὰς μελέτας ἠσχολήθη ἐκ μέρει ὁ Μ. Ψελλός, γράψας ἑρμηνείας εἰς κοινολεξίας καὶ εἰς δημώδεις δεισιδαιμονίας (*Κ. Σάθα*, Μεσ. βιβλ. 5, 525 ἑξ. 571 ἑξ.), βραδύτερον δὲ καὶ ὁ Μ. Πλανούδης, δημοσιεύσας τὴν συλλογὴν τῶν παροιμιῶν του. Ἐννοεῖται ὅτι τὴν μεσαιωνικὴν λαογραφικὴν ἔρευναν βοηθοῦσι, χωρὶς νὰ εἶναι εἰδικαὶ μελέται, καὶ ὅσα ἔγραψαν οἱ ἑρμηνευταὶ τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ οἱ νομοκάνονες εἰς τὰ σχετικὰ περὶ προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν κεφάλαια, ὡς καὶ ἡ διατριβὴ τοῦ Ἰωσὴφ Βρυεννίου ἡ ἐπιγραφομένη «Τίνες αἱ αἰτίαι τῶν καθ᾽ ἡμᾶς λυπηρῶν» (*Ε. Βουλγάρεως*, Ἰωσὴφ μοναχοῦ τοῦ Βρυεννίου τὰ παραλειπόμενα 3, 119-23). Σημαντικὰ ἐπίσης εἶναι τὰ περὶ δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων, κατὰ τὸν ΙϚ΄ αἰῶνα σημειωθέντα ὑπὸ Παχωμίου Ρουσάνου (*Σπ. Λάμπρου*, Ἀνέκδοτος λόγος Παχωμίου Ρουσάνου περὶ δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων Δ. Ι. Ε. Ε. 1, 101—112), ἡ λαογραφία ὅμως ὡς κλάδος τῆς ἐπιστήμης ἤρχισε μόλις ἀπὸ Λέοντος τοῦ Ἀλλατίου νὰ καλλιεργῆται. Ὅρα ὅσα σχετικὰ ἀνεκοίνωσεν ὁ *Ν. Πολίτης* ἐν τοῖς Actes du seizième congrès international des orientalistes σ. 159 καὶ πβ. τοῦ αὐτοῦ, Ἔρευναι περὶ τῆς Ἑλληνικῆς λαογραφίας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐν Λαογρ. 3, 605 ἑξ.

γραφικῶν εἰδήσεων ἁμιλλῶνται πρὸς τὴν ἀκρίβειαν αὐτῶν. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι σχολιάζων ὁ Εὐστάθιος τὸν Ὅμηρον, βιβλίον δηλαδὴ εἰς ἅπαντα σχεδὸν τὰ κεφάλαια τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἀναφερόμενον, εὕρισκεν ἀφορμὴν πλεῖστα ἐκ τοῦ συγχρόνου του ἰδιωτικοῦ βίου νὰ παρενείρῃ, τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ταῦτα οὐ μόνον ἐν εὐρείᾳ κλίμακι ἐξεζήτησε καὶ κατέγραψεν, ἀλλὰ καὶ τὴν τοπικὴν αὐτῶν ἔκτασιν ὥρισεν, ὑποδεικνύει ὅτι ἰδιαιτέραν πρὸς συναγωγὴν τοῦ ὑλικοῦ τούτου κατέβαλε προσπάθειαν, μεγάλως τῶν λοιπῶν σχολιαστῶν διαφέρων, οἵτινες οὔτε τόσον πολλά, ἀλλ' οὔτε καὶ οὕτως ἐξηκριβωμένα παρέχουσι.

Κατὰ τὸν Εὐστάθιον, προσὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ τυγχάνῃ πολύπειρος, ἐπειδὴ δὲ ἡ γνῶσις τοῦ βίου τοῦ λαοῦ συντελεῖ εἰς πολυμάθειαν, διὰ τοῦτο μελετητέος καὶ οὗτος. Τοῦτο πολλαχοῦ τῶν ἔργων του ἐτόνισε· λέγει λ. χ. «Ἐγὼ γάρ, ἵνα σοι τἀληθὲς ἐρῶ, οὐ ξηρὸς γέγονα τὴν σοφίαν, οὐδ' ὥσπερ οἱ πολλοὶ μέχρι τοῦ λέγειν προθυμηθέντες, *ἀλλὰ παντοδαπὸς γέγονα πᾶσι πράγμασι*»[1]) (Opusc. 351, 48) καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ· «Καλὸς μὲν γὰρ ὁ Διονύσιος καὶ γλυκὺς ᾄδειν καὶ φράζειν γοργὸς καὶ παντοῖος τὴν ἱστορίαν *καὶ πολλῶν ἀνθρώπων ἰδὼν ἄστεα καὶ νόον γνοὺς ὀφθαλμῷ καὶ διδασκαλίᾳ μουσῶν*».[2]) Ὁμιλῶν δὲ ἀλλαχοῦ περὶ τῶν χελιδονιστῶν καὶ τοῦ χελιδονίσματος παρατηρεῖ· «Εἰ δὲ καὶ τοιαῦται παιδιαὶ γραφῆς ἠξιοῦντο τοῖς παλαιοῖς, οὐ μεμπτέον τῆς ἀφελείας, ἀλλὰ θαυμαστέον τῆς εἰς πολυμάθειαν παραδόσεως, δι' ἧς γραφικὴ τέχνη τρέφεται» (1914, 54).

Ἀλλὰ μὴ δὲν εἶναι δεῖγμα τῆς πρὸς τὴν λαογραφίαν ἀγάπης τοῦ Εὐσταθίου τὸ ὅτι οὗτος ὑπὲρ πάντας τοὺς συγγραφεῖς ἐν ταῖς ἑαυτοῦ Παρεκβολαῖς τὸν κατ' ἐξοχὴν λαογραφικὸν Ἀθήναιον ἐχρησιμοποίησεν, εἰς σχήματα δ' ἀναφερόμενος πολλάκις καὶ λαογραφικὰς παρατηρήσεις ἔκαμε; [3]) Τί ἄλλο δὲ ἢ ἀγάπην πρὸς τὰ λαογραφικὰ δεικνύει ἡ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου

[1]) Τὴν πολυπειρίαν καὶ πολυμάθειαν τοῦ Εὐσταθίου ἐξαίρει καὶ ὁ Μιχ. Ἀκομινᾶτος ὡς καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Νικήτας· ὁ πρῶτος γράφει (*Tafel*, De Thessalonica ejusque agro 372,5). Ὥσπερ καὶ τὸ πολυμαθὲς καὶ πολλῶν ἐπιστῆμον ἐναπετίθεις σφίσιν (τοῖς μαθηταῖς) ἐν χρόνῳ βραχεῖ διὰ τῶν ὡς ἑκάστοτε ὁμιλιῶν σου τῶν ἀποβαπτομένων εἰς πᾶσαν λογικὴν μέθοδον. Οὐ γὰρ τῆς ἐν χεροῖν βίβλου μόνης τὸν νοῦν ἀνέπτυσσες ἐν ταῖς ὁσημέραι συναναγνώσεσιν . . . . ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων πολλὰ ξυνεφόρεις παραμιγνύς, ὁ δὲ δεύτερος (Χρονικ. Διήγ. 399, 15) παρατηρεῖ. Ὁ πολὺς ἐν λόγῳ καὶ ἀρετῇ διαβεβοημένος ἁπανταχῇ Εὐστάθιος, ᾧ καὶ τὸ ἀπὸ συνέσεως μὲν ἐπιπρεπὲς ἀξιέπαινον καὶ ἡ πολυπειρία θαυμαστή τις καὶ ἀξιάγαστος.

[2]) Ἐξήγησις εἰς Διονύσιον τὸν Περιηγητὴν 205, 22, (Miller).

[3]) Τὸ περιπλέκεσθαι καὶ οἷον εἰς ἑαυτὸν σπᾶσθαι ἀσπάζεσθαι λέγεται καὶ δεικνύουσι τὸ ἔργον σὺν ἄλλοις ἔθνεσιν Ἴβηρες (823, 2). Ἰστέον δὲ ὅτι τὸ χεῖρε πετάσας ἐκ μεταφορᾶς εἴρηται τῆς τῶν ζωϊκῶν πτερύγων ἐκπετάσεως (1965, 15). Πλείονα ὅρα ἐν τῷ περὶ σχημάτων κεφαλαίῳ.

συγγραφέως ζήτησις τῆς πρώτης ἀρχῆς οἰκογενειακῶν ἐπιθέτων, οἷα εἶναι τὰ Μονοναύτης καὶ Ποτάμιος,[1]) ἡ ἀναγραφὴ πλείστων δημωδῶν παροιμιῶν, ὧν οὐδεμίαν ἐζήτησε θεολογικῶς νὰ ἑρμηνεύσῃ, ἡ μνεία πλείστων λαογραφικῶν εἰδήσεων εἰς τοὺς συγχρόνου ξένους λαοὺς ἀναφερομένων ὡς καὶ ἡ ἀκριβὴς συναγωγὴ καὶ μελέτη τοῦ δημώδους γλωσσικοῦ ὑλικοῦ, ἐν ᾧ, ὡς γνωστόν, ἀντικατοπτρίζεται ὁ λαϊκὸς βίος; [2])

Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι γενικώτερα· ὁ Εὐστάθιος ὅμως κατέλιπε καὶ εἰδικωτέρας παρατηρήσεις δεικνυούσας ὅτι δὲν ἦτο ξένος πρὸς τὰ λαογραφικὰ ζητήματα. Ὁμιλῶν π. χ. περὶ τοῦ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς διαφόρου τρόπου τοῦ ἐνδύεσθαι, παρατηρεῖ τὰ ὀρθά. «Ἁπλῶς οὖν εἰπεῖν ἢ νόμῳ ἢ ἔθει ἢ προσώπων ἰδιότητι κατὰ καιροὺς ἄλλοτε ἄλλους τὰ τοιαῦτα ὁ κατ' ἀνθρώπους βίος διοικονομεῖται» (1185, 13). Ὁ αὐτὸς δέχεται ὅτι οὐ μόνον λέξεις, ἀλλὰ καὶ ἔθιμα δύναται ἔθνος παρ' ἔθνους νὰ δανεισθῇ. «Τῶν δεξιῶν χειρῶν ἡ συμβολὴ ἔοικεν ἐξ Ἑλλήνων ἐπιχωριάσαι τοῖς Λατίνοις μετὰ καὶ ἄλλων μυρίων ἐθῶν. Πολλοὶ γὰρ τῶν Ἑλλήνων οἱ μὲν ἑκόντες μετοικήσαντες εἴτουν ἀποικήσαντες, οἱ δὲ μετὰ τὴν Ἰλίου ἅλωσιν εἰς τὰ κατὰ τὴν Ἰταλίαν διεκπεσόντες χωρία, τήν τε ἅψιν τῶν δεξιῶν, ὡς εἰκός, διέδωκαν τοῖς ἐκεῖ, καὶ ἄλλων δὲ ἐθῶν Ἑλληνικῶν ἐκείνοις μετέδωκαν» (1398, 57) ἢ «ξυλίνη σορὸς τὸ ζύγαστρον παρὰ τὸ ζυγῶσθαι, δόξοι δ' ἂν ἴσως ἐκ τῆς κατὰ Λατίνους χρήσεως, ἧς πολλοὶ πεπείρανται, μὴ ἐξ ἀνάγκης ξύλινον εἶναι τὸ ζύγαστρον» (1604, 14), ὁμιλῶν δὲ περὶ τῶν κατὰ τὴν πρώτην Ἰανουαρίου τελουμένων ἑορτῶν τῶν Καλανδῶν καὶ ἀναφέρων τὰ κατ' αὐτὰς τελούμενα, προσθέτει· «Πρὸς τί μοι ταῦτα; Ὡς ἂν ἔχῃς μαθεῖν ὅτι καὶ τὰ νῦν ἐφ' ἡμῶν τελούμενα τοιούτου τινὸς ἐξέχονται λόγου» (Opusc. 316, 71).

Ὁ Εὐστάθιος, ὡς προεδηλώθη, συστηματικὸς λαογράφος δὲν ἦτο, διὰ τῆς ἐπιμελοῦς ἐν τούτοις συλλογῆς πληθύος λαογραφικῶν εἰδήσεων, κατέστη εἷς τῶν σπουδαιοτέρων προδρόμων τῆς λαογραφικῆς ἐρεύνης, ἐν ἐποχῇ μάλιστα, καθ' ἣν τῶν συγγραφέων τὰ ἔργα συνήθως περὶ κλέα ἀνδρῶν καὶ θρησκευτικὰς ἔριδας ἠσχολοῦντο. Ἂν ἕκαστος τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων, ἀπορρίπτων τὰς προλήψεις τῶν χρόνων του, εἰργάζετο ὡς ὁ Εὐστάθιος καὶ μᾶς παρέδιδε τὸ τρίτον μόνον τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταλειφθεισῶν εἰδήσεων, θὰ ἠδυνάμεθα σήμερον νὰ γράψωμεν πλῆρες ἐγχειρίδιον περὶ τοῦ Βυζαντινοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, ὅπερ πολλὰ κενὰ ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῶν λαογραφικῶν προβλημάτων θὰ ἠδύνατο νὰ συμπληρώσῃ. Οἱ ἄνδρες ὅμως

[1]) Ὅρα τὸ περὶ ἐπιθέτων κεφάλαιον.

[2]) Ἔπιθι τὸ περὶ ξένων λαῶν κεφάλαιον.

ἐκεῖνοι συνήθως τὸ σύγχρονον καὶ λαϊκὸν καὶ κοινὸν ὡς πασίγνωστον περιφρονοῦντες τὸ ἀφῆκαν ἀπαρατήρητον, εἴμεθα δὲ νῦν ἠναγκασμένοι ἐκ συντριμμάτων τῇδε κἀκεῖσε συλλεγέντων [1]) νὰ ἀναπαραστήσωμεν βίον, μεθ᾽ οὗ τόσον ἄμεσοι δεσμοὶ μᾶς συνδέουσι. [2])

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΘΙΜΩΝ ΤΙΝΩΝ ΤΟΠΩΝ ΟΜΙΛΕΙ Ο ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ;

Προτοῦ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ζητήματος τούτου εἰσέλθω, σκόπιμον κρίνω νὰ ἐξετάσω τίνας τόπους ἐξ αὐτοψίας ἐγνώρισεν ὁ ἱεράρχης καὶ ποία ὑπῆρξεν ἡ γενέτειρα αὐτοῦ.

Ὅτι τὴν παιδικήν του ἡλικίαν διήνυσεν ὁ Εὐστάθιος ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐκεῖ ἐδιδάχθη τὰ πρῶτα γράμματα, [3]) ὅτι παῖς ὢν καὶ οὐδὲ εἰς ἴουλον ἀρτιφυῆ λασιούμενος ὁμοίως αὐτόθι διέτριβεν, [4]) ὅτι ἀκμάζοντα εἶχεν αὐτὸν ἡ τῶν λόγων πόλις, ἡ Κωνσταντίνου, [5]) γνωρίζομεν, σαφεστάτην ὅμως μαρτυρίαν περὶ τοῦ ποῦ οὗτος ἐγεννήθη δὲν ἔχομεν. Πρῶτος ὁ Tafel ὑπέδειξε χωρίον, [1]) ὅπερ ἴσως ὑποδεικνύει τὸν τόπον τῆς γεννήσεως τοῦ Εὐσταθίου. Τὸ χωρίον τοῦτο εἰλημμένον ἐκ τῆς περιγραφῆς τῆς ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν ἔχει ὡς ἑξῆς· «Ἡμεῖς γοῦν φθάσαντες τὴν τῶν πολεμίων ἔφοδον τοὺς *ὅσοι μεθ' ἡμῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν τέκνα*, ἐξαπεστείλαμεν εἰς τοὺς ἑαυτῶν». [2])

Εἶπον ἴσως, διότι ἡ ὑπογραμμισθεῖσα φράσις δύναται νὰ σημαίνῃ καὶ ὅσοι εὑρισκόμενοι μεθ' ἡμῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ ἦσαν τέκνα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοὺς ἀπεστείλαμεν εἰς τὴν πατρίδα των, ὁπότε ἡ πληροφορία δὲν ἔχει τὴν σπουδαιότητα καὶ σημασίαν, ἣν τῇ ἀποδίδουσι.

Τὴν στενὴν σχέσιν τοῦ ἱεράρχου μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν δεικνύει τὸ ὅτι οὗτος περὶ αὐτῆς ὁμιλῶν τὴν ὀνομάζει «ἡ καθ' ἡμᾶς πόλις», [3]) ταύτην ἀντιδιαστέλλει πρὸς τοὺς ἄλλους τόπους, οὓς ἐγνώρισεν «Ἐν μὲν τῇ περιωνύμῳ τῶν πόλεων καὶ ἐν ἄλλοις δὲ τόποις, ὅσους τοὺς μὲν πλείους ἐξ ἱστοριῶν, ἐνίους δὲ καὶ κατ' ὄψιν ἔγνωμεν» (Opusc. 257, 59), ταύτην δὲ κυρίως ἐπὶ τῷ θανάτῳ του πενθοῦσαν παριστᾷ ὁ μαθητὴς καὶ φίλος του Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος. [4])

Τὸ ζήτημα τῆς πατρίδος τοῦ ἱεράρχου θὰ ἔλυε, φρονῶ, μόνον ὁ προσδιορισμὸς τῆς πατρίδος Γρηγορίου τινὸς ἀναφερομένου ἐν τῇ ΚΘ' ἐπιστολῇ τοῦ συγγραφέως (Opusc. 336, 90), «ᾧ καὶ πλεῖόν τι ἦν προσήκων διὰ τὸ ἐντόπιον», ὡς ὁ ἴδιος λέγει.

---

[1]) Δυστυχῶς γενικὴ ἀξία λόγου πραγματεία περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν δὲν ὑπάρχει. Τὸ ἔργον τοῦ *J. Krause,* Die Byzantiner des Mittelalters δὲν ἀνταποκρίνεται πλέον εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς λαογραφικῆς ἐρεύνης, τὸ δὲ τοῦ *A. Tougard,* Quid ad profanos mores disgnoscendos augendaque lexica conferunt acta sanctorum Graeca Bollandiana κεφάλαιά τινα μόνον τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου συζητεῖ καὶ ταῦτα λίαν συντόμως. Καὶ τὸ ἔργον δὲ τοῦ *P. Bezobrazov,* Züge der byzantinischen Sitten und Kultur (ἐν historische Aufsätze, Moskau 1893 σ. 45—143 Ρωσσιστὶ) τὸ ὁποῖον, δυστυχῶς, δὲν ἠδυνήθην νὰ συμβουλευθῶ, φαίνεται ὅτι γενικώτατα συζητεῖ τὰ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου κεφάλαια, ἂν τις κρίνῃ ἔκ τε τοῦ τίτλου καὶ τῆς ἐκτάσεώς του. Τέλος ὅσα περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν γράφει ὁ *Σ. Βυζάντιος* ἐν τῷ Γ' τόμῳ τῆς ἱστορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, σύμφωνα ὄντα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ βιβλίου, οὔτε ἀρκοῦντα εἶναι, οὔτε δεόντως ἐπεξειργασμένα.

[2]) Ὁ Κ. Σάθας κατὰ τὸ 1878 ἔγραφεν ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ ἱστορικοῦ δοκιμίου περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν σ. λγ'. Εἴτε οἱ Βυζαντινοὶ ἀμελήσαντες νὰ γράψωσι τὰ κατὰ τὸν βίον αὐτῶν εἴτε καὶ ἄν τις πράξας τοῦτο δὲν διεσώθη ἢ καὶ περισωθεὶς κατάκειταί που ἄγνωστος, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὡς νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα, λεπτομερεῖς εἰδήσεις περὶ τοῦ βίου τούτων ἐλλείπουσιν· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει μόνον αἱ τῇδε κἀκεῖσε διεσπαρμέναι εἰδήσεις ἐπιμελῶς συναγόμεναι ἠδύναντο νὰ παράσχωσι νύξιν τινὰ εἰς ἐξακρίβωσιν τοῦ ἐν λόγῳ θέματος· ἀλλὰ καὶ τὸ ὀχληρὸν τοῦτο ἔργον οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἀνέλαβε.

Τὸ ἔργον τοῦτο, εὐτυχῶς, ἐπ' ἐσχάτων ἀνέλαβεν ἡ ἐν Ἀθήναις Λαογραφ. Ἑταιρεία.

[3]) Opusc. 111, 52 ἑξ.

[4]) *Tafel,* De Thessalonica ejusque agro σ. 403.

[5]) *Τοῦ σοφωτάτου κυροῦ Εὐθυμίου,* Μονῳδία Migne PG. 136, 764. B.

[1]) *Tafel,* De Thessalonica ejusque agro σ. 351.

[2]) Opusc. 283, 81. Ἐνταῦθα στηριζόμενος καὶ ὁ *K. Krumbacher,* BLG² 536 εἶπεν ὅτι ὁ Εὐστάθιος κατήγετο πιθανῶς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, συμφωνῶν τῷ *Σ. Ἀριστάρχῃ* (ΚΠ. 4, 58), μὲ τὴν γνώμην δὲ ταύτην συνετάχθη καὶ ὁ *L. Cohn,* ἐν τῷ ἄρθρῳ του Eustathios Erzbishof von Thessalonike ἐν Pauly—Wissowa, Realencyclopädie Bd. 6 στήλη 1452. Πβ. καὶ *Wetzer uud Welte's,* 'Kirchenlexicon ἐν λ. Eustathios στήλη 1020 καὶ Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche στήλη 630. Sed lis sub judice esto.

[3]) *Tafel,* De Thessalonica ejusque agro σ. 416. Ἂς μνημονευθῶσιν ἐνταῦθα καὶ οἱ ἄμετροι ἔπαινοι, οὓς ἐπιδαψιλεύει ὁ Εὐστάθιος, εὐκαιρίας διδομένης, εἰς τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων. Πβ., πλὴν ἄλλων, Opusc. 234, 58.

[4]) Τί δὲ ἡ τῶν πόλεων βασιλίς; Πότερον κουφότερον ὑποίσει τὴν κοινὴν δυσπραγίαν ἢ πολλῷ ἐπαχθέστερον· οἷς (οἷα;) *ἐλευθεριώτατα καὶ κάλλιστα παρ' αὐτῇ τεθραμμένος; Tafel,* De Thessalonica ejusque agro σ. 371. Ὁ αὐτὸς Ἀκομινᾶτος, ἐπιστέλλων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῷ ἱεράρχῃ, γράφει ὅτι ὁ γραμματοκομιστὴς θά τῳ εἶναι εὐχάριστος «ὅτι τῆς *λόγῳ σε θρεψαμένης* ἀποθρώσκει». Ἔνθ' ἀν. 358. Καὶ ὁ *Εὐθύμιος* δὲ *Μαλλάκης* ἐν τῇ μονῳδίᾳ του (Migne PG. 136, 760. B) λέγει· «γέμει δὲ (τῶν τοῦ μάκαρος διδαγμάτων) καὶ ἡ τῶν πόλεων βασιλίς, *ὅθεν τοὺς λόγους ἐδρέψατο.*» Ὅρα δ' ὅτι οἱ προμνημονευθέντες συγγραφεῖς δὲν λέγουσιν ὅτι ἐγεννήθη ὁ ἱεράρχης ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλ' ὅτι ἐλευθεριώτατα ἐτράφη ἐν αὐτῇ, ὅτι αὕτη ἦτο ἡ λόγῳ θρεψαμένη ἢ ὅθεν τοὺς λόγους ἐδρέψατο.

Ὁ Εὐστάθιος λοιπὸν ἴσως γεννηθεὶς καὶ ἀσφαλῶς ἀνατραφεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐγνώριζεν ἐξ ἰδίας πείρας τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῶν κατοίκων τῆς βασιλίδος, παραδόξως ὅμως δὲν ὁμιλεῖ περὶ αὐτῶν.[1] Ὅ,τι εἴπομεν περὶ Κωνσταντινουπόλεως ἰσχύει ἐν μέρει καὶ περὶ ἑτέρας μεγαλοπόλεως, τῆς πανταχοῦ γῆς περιφορήτου τῷ κλέει Θεσσαλονίκης (Opusc. 290, 44), ἧς τὸν θρόνον ἐπὶ μακρὸν ἐκλέϊσε· καὶ περὶ τῶν ἐθίμων δῆλα δὴ τῶν Θεσσαλονικέων ἐλάχιστα ὁμιλεῖ.

Τίνα ἄλλα μέρη, ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τῆς περιοχῆς των ἐγνώρισεν ὁ Εὐστάθιος, ἀγνοοῦμεν. Δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἐγνώρισε καὶ πολλά, ὡς καὶ ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ λέγων· «Ἐν μὲν τῇ περιωνύμῳ τῶν πόλεων καὶ ἐν ἄλλοις δὲ τόποις, ὅσους τοὺς μὲν πλείους ἐξ ἱστοριῶν, ἐνίους δὲ καὶ κατ' ὄψιν ἔγνωμεν» (Opusc. 257, 59), ἣν μαρτυρίαν διὰ τῶν ἑξῆς ἐπιβεβαιοῖ ὁ Πατρῶν Εὐθύμιος «Γῆν μὲν γὰρ οὐκ ἦν περιτρέχων οὐδὲ τὰς πόλεις ἀναμετρῶν καὶ ἀπὸ ταύτης πρὸς ἑτέραν μεταχωρῶν κατὰ τὸ τοῦ Κυρίου παράγγελμα».[2]

Ἐν ᾧ λοιπὸν ἐλάχιστα μέρη ἐξ αὐτοψίας ἐγνώριζεν ὁ Εὐστάθιος καὶ ἑπομένως ἐγκύρως περὶ τῶν ἐθίμων τῶν κατοίκων αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ,[3] βλέπομεν ἐν τούτοις ὅτι ἐν τοῖς συγγράμμασί του ποιεῖται λόγον περὶ τῶν ἐθίμων μερῶν ἀπὸ τῶν δυτικωτάτων μέχρι τῶν ἀνατολικωτάτων ὁρίων τοῦ κράτους καὶ ἀπὸ τῶν βορειοτάτων μέχρι τῶν νοτιωτάτων ἐξικνουμένων. Περὶ τῆς λαϊκῆς λοιπὸν γλώσσης καὶ τῶν λαϊκῶν ἐθίμων ὁμιλῶν ὁ Εὐστάθιος[4] ἀναφέρει τοὺς Ἑλλαδικοὺς (1248, 52), τὴν Ναύπακτον καὶ τοὺς ἐκεῖ τόπους (501), τὴν Κρήτην (598, 25. 1610, 57), τὴν Πελοπόννησον, ἣν καὶ γῆν Δωριέων καλεῖ (132, 33. 623, 33. 1070, 52. 1248, 52. 1449, 1. 1452, 61). ὡρισμένως δὲ τὴν Τροιζῆνα (456, 1), τὰ περὶ τὴν Κόρινθον μέρη (1239, 3), καὶ τὴν Τσακωνίαν (714, 40. 1511, 15. 1575, 40), τὰς Ἀθήνας (273, 2. 497, 23), τὴν Βοιωτίαν (262, 7. 275, 3), τὴν Εὔβοιαν (1263, 60), τὴν γῆν τῶν Μακεδόνων (500, 15), τοὺς κατὰ τὴν Θρᾴκην οἰκοῦντας (818, 25.

[1]) Ἅπαξ μόνον ἐσημείωσεν ὅτι ἡ Βυζάντιος παραφθορὰ μικρόν τινα ἰχθὺν κτάραν ἐκάλει 1936, 21. Ὅρα καὶ ὅσα σχετικὰ λέγει περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῷ κεφαλαίῳ πόλεις καὶ ὁδοί.

[2]) *Τοῦ σοφωτάτου κυροῦ Εὐθυμίου*, Μονῳδία παρὰ Migne PG. 136, 760. A.

[3]) Τὸ ζήτημα τῆς ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως γνώσεως τῶν ἐθίμων τόπου τινὸς τονίζω ἐνταῦθα, διότι εἶναι τῶν σπουδαιοτάτων διὰ τὴν ἔρευναν. Ὁ ἐρευνητὴς παρέχων εἰδήσεις περὶ τῶν ἐθίμων ἀγνώστου αὐτῷ τόπου φυσικὸν εἶναι πολλάκις καὶ νὰ σφαλῇ εἴτε ἐξ ἀγνοίας εἴτε καὶ ἐξ ἐσφαλμένων πληροφοριῶν.

[4]) Παραλείπω τὰς ὑπὸ τοῦ ἱεράρχου ἀναφερομένας λαϊκὰς ὀνομασίας τόπων, διότι περὶ αὐτῶν γίνεται λόγος εἰς τὰ περὶ γεωγραφικῶν ὀνομάτων καὶ ξένων λαῶν κεφάλαια.

994, 45. 1524, 28), τὴν Κωνσταντινούπολιν (1936, 21), τὴν Χαλκηδόνα (Opusc. 44. 92), τὴν Βιθυνίαν (Opusc. 146, 49), τὴν Λυδίαν (365, 21), τὴν Παφλαγονίαν (330, 40. Opusc. 353, 78), γενικῶς τοὺς κατοίκους τῆς Μ. Ἀσίας ἢ Ἀνατολικοὺς (130, 46. 574, 32), τὴν Παμφυλίαν (1452, 60), τὴν Λυκίαν (229, 1. 538, 23. 545, 44. 634, 14. 635, 38. 774, 38. 837, 52. 907, 30. 941, 16. 972, 37. 1141, 12. 1502, 26. 1531, 40. 1533, 28. 1598, 47, Ἐξήγ. εἰς Διονύσ. τὸν Περιηγ. στίχ. 847 στ. 366, 18), τὴν Λυκαονίαν (1407, 22), τὸν Πόντον καὶ τοὺς ἑῴους (336, 40. 468, 33. 639, 52. 948, 30), τοὺς ἑῴους καὶ ὑψηλοτέρους Ποντικοὺς (625, 2), τοὺς περὶ τὴν Σινώπην (1917, 34), τοὺς ὕπερθεν τῆς Σινώπης (1834, 45), τοὺς ὕπερθεν τῆς Σινώπης Λευκοσύρους (1489, 8), τὴν Καππαδοκίαν (1183, 44), τοὺς οἰκοῦντας τὴν Ταυρικὴν (632, 60), τοὺς περὶ τοὺς Ταύρους ἀρκτικοὺς (1453) καὶ τοὺς βορείους βαρβάρους (43, 1).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΠΗΓΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡ' ΕΥΣΤΑΘΙΩι ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω προβάλλει τὸ ἐρώτημα· πόθεν λοιπὸν ἠρύσθη τὰς περὶ τῶν κατοίκων τῶν διαφόρων τούτων τόπων πληροφορίας του ὁ Εὐστάθιος;

Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ὁ ἀνὴρ ἀνετράφη, ἐσπούδασε καὶ κατ' ἀρχὰς ἔδρασεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν τῷ μεγάλῳ τούτῳ κέντρῳ, ἐν ᾧ συνήρχοντο πανταχόθεν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἄνθρωποι. Οὗτος, ἐνδιαφερόμενος διὰ τὰ λαϊκὰ ἔθιμα, ἀσφαλῶς θὰ ἤρχετο εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ἁπλοϊκωτέρους καὶ θὰ τοὺς ἠρώτα, ὁσάκις παρουσιάζετο εὐκαιρία. Δύναμαι μάλιστα νὰ ὑποδείξω καὶ χωρίον, ἐν ᾧ σαφῶς φαίνεται ὅτι Λυκίους παραμένοντας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἠρώτα περὶ τῆς γλώσσης τῆς πατρίδος των· τὸν ἀδρανῆ, λέγει, καλοῦσι σιφλὸν οἱ Λύκιοι, «οἳ καὶ ἀπαιτηθέντες ἑρμηνείαν τοῦ σιφλοῦ, φασὶ τοιοῦτον εἶναι τὸν ὡς ἐκεῖνοι μέν φασι ζοφόν, κατὰ δὲ ἄλλους χυδαίους ζοχόν, τὸ δ' ἐστὶ λογίως σομφόν»[1]) (972, 38).

[1]) Ὁ ἱεράρχης συνηθέστατα τὴν Λυκίαν ἀναφέρει. Τοῦτο ἐξηγῶ ὡς ἑξῆς. Ὁ Εὐστάθιος ψηφισθεὶς Μύρων Λυκίας κατὰ τὸ 1174 (ὅρα *Fr. Kuhn,* Quo ordine et quibus temporibus Eustathius commentarios suos composuit ἐν Commentationes in honorem Guilelmi Studemund σ. 254. Ἔπιθι καὶ *Wetzer und Welte's,* Kirchenlexicon ἐν λ. Eustathius) φυσικὸν ἦτο νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν γνωριμίαν τῶν

Ἀλλὰ καὶ ἄλλας πηγὰς εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ Εὐστάθιος.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ λόγιος ἀνὴρ λίαν ηὐδοκίμησεν ἐν Βυζαντίῳ ὡς διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς «μαγίστωρ τῶν ῥητόρων» καὶ ὅτι εἶχε περὶ ἑαυτὸν πληθὺν μαθητῶν καὶ θαυμαστῶν. Ὡς γὰρ πέτρης ἐκ γλαφυρῆς, παρατηρεῖ ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος, ἔθνη μελισσῶν ἔξεισιν οὕτω καὶ τῷ Εὐσταθίου μελισσῶνι προσίπταντο καὶ ἀφίπταντο βοτρυδὸν ὁσημέραι φιλολόγων σμήνη μυρία»[1]) καὶ πάλιν ὁ Πατρῶν Εὐθύμιος· «ἀκμάζοντα μὲν γὰρ εἶχέ τε ἡ τῶν λόγων πόλις, ἡ Κωνσταντίνου, καὶ ἡ φιλόλογος νεολαία πᾶσα περὶ αὐτὸν καὶ ἦν μουσεῖον ἄντικρυς τὸ δωμάτιον, Ἀκαδημία καὶ Στοὰ καὶ Περίπατος».[2]) Εἶναι αὐτοὶ οἱ μαθηταί, οἵτινες, ὅταν τὸν διδάσκαλον εἶχε λογογραφοῦντα ἡ Θεσσαλονικέων πόλις, «λόγων τρόφιμοι καὶ φιλόκαλοι μετεκαλοῦντο τοὺς λόγους»,[3]) εἶναι αὐτοὶ πρὸς χάριν τῶν ὁποίων συνέταξε τὰς Παρεκβολάς, ὡς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ Ἵνα ἀσχοληθῶμεν, λέγει, περὶ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Ὁμήρου «οὐ πρὸς μεγιστάνων τινῶν ἐπετάχθημεν, ὁποῖά τινα πλάττονται οἱ κομψοί, ἀλλὰ πρὸς φίλων ὁμιλητῶν, οἷς ὑπολήψεώς τι χρηστῆς περὶ ἡμῶν ὕπεστιν» (2, 17).

Ἐνώπιον λοιπῶν τῶν ὁμιλητῶν τούτων ἀναπτύσσων τὸν Ὅμηρον καὶ προσπαθῶν νὰ κάμῃ παραλληλισμὸν τῶν παρ' αὐτῷ ἐθίμων πρὸς τὰ σύγχρονα, πιθανὸν εἶναι ὅτι ἤκουε καὶ ἐσημείωνεν ὅτι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἔθιμον ἐφέρετο καὶ ἐν τῇ πατρίδι τοῦ δεῖνος ἢ δεῖνος μαθητοῦ· τοῦτο ἄλλως τε καὶ νῦν συμβαίνει εἰς πάντα διδάσκαλον. Ἐντεῦθεν ἡ ποικιλία τῶν μνημονευομένων τόπων.[4]) Ὅτι δὲ τοῦτο εἶναι ἀληθές, φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ὅλοι σχεδὸν οἱ τόποι περὶ τῶν ἐθίμων τῶν ὁποίων ποιεῖται μνείαν ὁ Εὐστάθιος σημειοῦνται μόνον ἐν ταῖς Παρεκβολαῖς, ἐν τῷ ἔργῳ δῆλα δὴ

ἐν Κωνσταντινουπόλει τέκνων τῆς ἐπισκοπῆς του, ἀπὸ τοῦ θρόνου τῆς ὁποίας, πρὶν τὸν ἀναλάβῃ, τὸν ἀπέσπασεν ἡ Θεσσαλονίκη. Τότε μάλιστα ἦτο ἡ ἐποχή, καθ' ἣν ἐξεδίδοντο αἱ εἰς Ὅμηρον Παρεκβολαὶ (*Fr. Kuhn,* Ἐνθ' ἀν. σ. 254, 256), ἐν αἷς οὐδόλως ἄπορον ὅτι ἐχρησιμοποίησεν ὅσα παρὰ τῶν Λυκίων συνομιλητῶν ἤκουσε.

[1]) *Μιχαὴλ Χωνιάτου,* Μονῳδία εἰς τὸν ἁγιώτατον Θεσσαλονίκης κυρὸν Εὐστάθιον παρὰ *Tafel,* De Thessalonica ejusque agro 374, 7.

[2]) *Τοῦ σοφωτάτου κυροῦ Εὐθυμίου,* Μονῳδία Migne PG. 136, 764. B.

[3]) *Τοῦ σοφωτάτου κυροῦ Εὐθυμίου,* Μονῳδία Migne PG. 136, 760. B.

[4]) Ὅτι οἱ μαθηταὶ τοῦ Εὐσταθίου κατήγοντο ἐκ διαφόρων τόπων σαφῶς ἐδήλωσεν ὁ Εὐθύμιος ἐν τῷ ἑξῆς χωρίῳ τῆς μονῳδίας του (Migne PG. 136, 757 D) «Διψήσουσι δ' οἶμαι καὶ πολύ τι μέρος τῆς οἰκουμένης ὅσοι τῶν τοῦ μάκαρος ναμάτων ἐγεύσαντο οἱ μὲν ἐκ τοῦ σχεδὸν τῆς χρυσῆς ἀπολελαυκότες γλώττης, οἱ δὲ καὶ πόρρωθεν τοὺς ἤχους δεχόμενοι». Περὶ τῶν ποικίλων πατρίδων τῶν παρακολουθούντων ἐπιφανεῖς διδασκάλους φοιτητῶν ὡμίλησε παλαιότερον ὁ Λιβάνιος 3, 444 (Reiske) καὶ κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ὁ Ἰταλικός. Ὅρα καὶ *F. Schemmel,* Die Hochschule von Konstantinopel im IV Jahr. p Chr. ἐν Neue Jahrb. f. d. kl. Alter. 22, 162.

ἐκείνῳ, ὅπερ προϋποθέτει τὴν τοιαύτην τῶν μαθητῶν συνεργασίαν.[1]) Ἂν ἡ ὑπόθεσίς μου εἶναι ἀληθής, τότε ἐκ τῆς μνείας τῶν τόπων θὰ ἠδύνατό τις, ἴσως, νὰ ὁρίσῃ καὶ τὰς πατρίδας τῶν μαθητῶν τοῦ Εὐσταθίου, ζήτημα, ἐξερχόμενον τῶν ὁρίων τῆς παρούσης μελέτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΕΚΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΠΑΡ' ΕΥΣΤΑΘΙΩι ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΕΙΔΗΣΕΩΝ

Οἱ τρόποι καθ' οὓς ὁρίζει ὁ Εὐστάθιος τὴν τοπικὴν ἔκτασιν ἐθίμου τινὸς εἶναι διάφοροι· ἢ δῆλα δὴ γενικῶς λέγει ὅτι οἱ σύγχρονοι μετεχειρίζοντο ἔθιμόν τι π. χ. «ἡ νῦν γενεὰ ποιεῖ» (1669, 36), «ἡ νῦν οἶδε γενεὰ» (1187, 31), «καὶ νῦν . . . μυριαχοῦ» (1669, 19), «ὡς γίνεται» (1125, 58), «καὶ νῦν φαίνεται» (1276, 34. 1547, 31), «ἡ πεῖρα διδάσκαλος» (1020, 12. 1161, 25. 1698, 27), «ὁ χυδαΐζων ὄχλος ποιεῖ (διόμνυται)» (1871, 5), «μέχρι καὶ ἐσάρτι οἴδασι» (1668, 23), «μέχρι καὶ ἐσάρτι οἱ ἄνθρωποι [οὕτω ποιοῦσι] (Migne PG. 136, 736. B.), «τὸ μέχρι καὶ ἐσάρτι» (1286, 20), «οἱ μέχρι καὶ ἐσάρτι οἴδασι» (1668, 22), «τὸ σύνηθες» (1668, 18), «πάντες οὕτω ποιοῦσι» (Opusc. 314, 59), «ὃ καὶ εἰσέτι ποιοῦσι» (1167, 17), «τοῦτο μέχρι καὶ ἐσάρτι φαίνεται» (Ἐξήγ. εἰς Διον. τὸν Περιηγ. στίχ. 847 σ. 366, 18) «καὶ ἄρτι . . . ἐν» (421, 21), «οἱ χυδαῖοι χαίρουσι», (Migne PG. 136, 669 B.C.). «Ἔστι δὲ μέχρι καὶ νῦν [τοῦ τάδε] χρῆσις», (1897, 42), «πλατὺ ἔθιμον» (1287, 1), ἢ περιορίζων τὸ γενικὸν τοῦτο λέγει ὅτι *πολλαχοῦ* ἢ *παρὰ πολλοῖς, παρά τισι* ἢ *ἐνιαχοῦ ἢ ποτὲ* ἐπεκράτει τὸ ἔθιμον «ὃ δὴ καὶ νῦν πολλαχοῦ γίνεται» (191, 30. 538, 15), «ὃ δὴ πολλαχοῦ γίνεσθαι οἴδαμεν» (858, 45) «μέχρι καὶ νῦν πολλαχοῦ γίνεται ἢ περιφέρεται» (774, 38. 976, 30. 1632. 1700, 6), «πολλαχοῦ δὲ καὶ εἰσέτι ἐπιχωριάζει» (1885, 59), «ὃ καὶ νῦν ἔτι πολλαχοῦ παραμένει» (191, 39), «πολλαχοῦ ἡ πεῖρα διδάσκαλος» (1161, 25), «καὶ νῦν παρὰ πολλοῖς» (623,38), «ὃ καὶ νῦν παρὰ πολλοῖς γίνεται» (1871, 8), «καὶ νῦν πολλοῖς τῶν ἐθνῶν ἐπιχωριάζει» (1398, 42), «ὃ καὶ εἰσέτι πολλοῖς ἐπιχωριάζει (1157, 14), «καὶ νῦν ἔτι πολλοὶ» (1166, 20), «ἔστι δὲ καὶ νῦν πολλοὺς ἰδεῖν . . . . [οὕτω ποιοῦντας] (1456, 12), «οἱ δὲ νῦν βλέπουσι πολλοὺς» (464, 30), «ἔγνωσται

---

[1]) Πάμπολλαι λαογραφικαὶ πληροφορίαι εἶναι ἐγκατεσπαρμέναι καὶ εἰς τὰ Opuscula, αὗται ὅμως οὔτε τοπικῶς ὁρίζονται, οὔτε μεθ' ἧς ἐν ταῖς Παρεκβολαῖς ἀκριβείας διατυποῦνται.

μέχρι καὶ νῦν πολλοῖς» (1928, 36), «ἡ πεῖρα ἔφηνε πολλοῖς» (1893, 14), «ὃ πολλοὺς τῶν ἑῴων διοικεῖ (336, 40), «τινὲς τῶν πολλῶν φασι» (1191, 14), «παρὰ πολλοῖς τῶν ἐν Ἀσίᾳ» (574, 31), «κρατεῖ δὲ καὶ μέχρι νῦν παρά τισι» (639, 52), παρά τισι τῶν ἑῴων» (639, 52), «τινὲς ἑῴων ἀνδρῶν» (468, 33), «ἡ πεῖρα μέχρι καὶ νῦν δείκνυσιν ἐνιαχοῦ» (948, 32), «ὡς καὶ νῦν ποτε γίνεται» (1540, 46), ἢ καὶ τοῦτο περιορίζει σημειῶν τὸ τμῆμα, τὴν ἐπαρχίαν ἢ καὶ τὴν πόλιν ἀκόμη, ἐν ᾗ ἔθιμόν τι ἐπεκράτει· π. χ. «παρὰ τοῖς ἄλλοις καὶ τοῖς περί που τὴν Παμφυλίαν» (1452, 60), «ἔν τισι τόποις οἷον καὶ τοῖς περὶ Λυκίαν» (1407, 21), «πολλαχοῦ καὶ μάλιστα περὶ Λυκίαν» (774, 38), «παρὰ Λυκίοις» (1502, 26), «καὶ μέχρι εἰσάρτι οἱ Λυκιακοὶ λέγουσι» (837, 52), «παρά τισι τῶν παραθαλασσίων ἐποίκων τῆς Μεγάλης Λυκίας (538, 24), «ἐν γοῦν Πελοποννήσῳ πολλοὶ» (191, 38), «ἕως καὶ νῦν παρὰ τοῖς ἐν Πελοποννήσῳ Δωρίζουσι (1575, 41), «περί που τὰ κατὰ τὴν Πελοπόννησον» (1070, 52), «πολλοὶ τῶν Ἑλλαδικῶν καὶ μάλιστα τῶν κατὰ Πελοπόννησον» (1248, 52), «περί που τὴν Παμφυλίαν» (1452, 6), «περί που τὰ κατὰ τὴν Κόρινθον παραθαλάσσια» (1239, 3), «κατὰ Θρᾴκην» (818, 25), «ἐπιχωριάζει τοῖς οἰκοῦσι τὴν Ταυρικὴν» (632, 60), «οἱ περί που τοὺς Ταύρους ἀρκτικοὶ» (1453), «οἱ περὶ Σινώπην πρὸς βορρᾶν» (1917, 34), «παρὰ τοῖς Ἀνατολικοῖς» (130, 46), δεικνύουσι καὶ νῦν σὺν ἄλλοις ἔθνεσι καὶ Ἴβηρες» (823, 3), «ὃ δὴ (τὸ καίειν τοὺς νεκροὺς) καὶ εἰσέτι παραμένει τισὶ τῶν βορείων βαρβάρων (43, 1).

Τοσαύτη δ' εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ ὁρίσῃ ἀκριβέστερον τὸν τόπον, ὥστε πολλάκις ὁμιλῶν ἀορίστως περὶ τῆς τοπικῆς ἐκτάσεως ἐθίμου ἢ δημώδους τινὸς ὀνόματος προσπαθεῖ, οἱονεὶ ἐπανορθῶν ἑαυτόν, ἢ ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ ἢ ἀλλαχοῦ νὰ ὁρίσῃ ἀκριβέστερον τὸ ποῦ τὸ ἔθιμον ἢ τὸ ὄνομα ἐπεκράτει· π.χ. «τὸ παλαιὸν ἐκ φυτῶν σχοίνων ἐπλέκοντο τὰ τοιαῦτα (σχοινία), ὃ καὶ νῦν ἔτι πολλαχοῦ παραμένει. Ἐν γοῦν Πελοποννήσῳ πολλοὶ οὕτω ποιοῦντες....» (191, 38), «Σημείωσαι ὅτι μέχρι καὶ νῦν πολλαχοῦ καὶ μάλιστα περὶ Λυκίαν γέρας κυνηγέτῃ πρώτῳ βαλόντι ἔλαφον ἢ αἶγα ἢ σῦν ἡ κεφαλή, κἂν ἀχρεῖον εἴη τὸ τῆς βολῆς» (774, 38). «Ἐνταῦθα δὲ παραπηκτέον καὶ τὸ δαψιλὲς γῆθεν ἔλαιον, ὃ πολλοὺς τῶν ἑῴων διοικεῖ ὅσοι μάλιστα περὶ τὰ κατὰ Ρωμόγυριν» (336, 40). «Ἡ πρόσγειος ἐσχάρα καὶ βαῦνος λέγεται εἰσέτι καὶ νῦν» (1564, 36). «Καλοῦσι δὲ βαῦνον μέχρι καὶ ἐσάρτι Πελοποννήσιοι τὸν τοῦ πυρὸς τόπον, ὃν καὶ παριστίαν λέγομεν ἰδιωτικῶς» (132, 33). «Βωμοῦ δὲ διαφέρει ἐσχάρα, καθότι ὁ μὲν ὑπερέστηκε καὶ ὡς εἰπεῖν ἀναβέβηκεν, ἡ δὲ πρόσγειός ἐστι βαῦνος λεγομένη ἕως καὶ νῦν παρὰ τοῖς ἐν Πελοποννήσῳ Δωρίζουσιν» (1575, 40). «Καὶ φυλάττεται ἡ ῥητορικὴ αὕτη λέξις (ἐκλινίζειν) ἔτι καὶ νῦν παρὰ πολ-

λοῖς τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ, οἳ καὶ τὰ τοιαῦτα λίνα λινάριά φασιν (574, 32), «ὧν (λίνων) ἡ κλῆσις μέχρι καὶ νῦν φέρεται παρά τε ἄλλοις καὶ τοῖς περί που τὴν Παμφυλίαν, οἳ λινάριά τε καλοῦσι τὰ θηρατικὰ δίκτυα καὶ ὅτε δὴ ζῷον ἐμπεσὸν αὐτοῖς ἐκφύγῃ, ἐκλινίσαι φασὶν αὐτὸ» (1452, 61), «τὰ παρὰ τοῖς βαρβαρωτέροις ἀναδείπνια καλούμενα» (1715,2), «τὰ παρὰ τοῖς Λυκίοις ἀναδείπνια» (1141, 12). «Καὶ μέχρι δὲ ἄρτι πολλοὶ τῶν Ἑλλαδικῶν καὶ μάλιστα τῶν κατὰ Πελοπόννησον χηλαμοὺς τὰς περὶ θάλασσαν ῥωγάδας πέτρας φασί, κατά τινα παραφθορὰν» (1248, 51), «...ὁ χηραμός, ὃν οἱ τῆς τῶν Δωριέων γῆς ἄρτι χηλαμόν φασιν ἰδιωτικῶς» (1449, 2), «λευκὸν κρῖ....πρὸς ἀντιδιαστολὴν μελαίνης τινὸς τὴν ἐπιφάνειαν κριθῆς, ὁποῖαι πολλαχοῦ γίνονται» (538, 15), «κρῖ λευκὸν....πρὸς διαστολὴν κρίμνου μέλανος, ὡς ὄντος τοιούτου ἀληθῶς ἔν τισι τόποις οἷον καὶ τοῖς περὶ Λυκίαν» (1407, 21).

Εἶναι δὲ τόσον λεπτολόγος εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα ὁ ἱεράρχης, ὥστε πολλάκις ὁρίζει καὶ τὰς τάξεις τῶν ἀνθρώπων, παρ' αἷς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἐγίνετο ἢ ἐλέγετο π. χ. ναυτικοὺς (49,51. 471,35. 1166,20), τέκτονας (1533,27), ἰχθυοβόλους (191,33), ἀγροίκους (1827,58. 1828,54), ἰδιώτας τεχνίτας (1095,13), τεχνίτας (Ἐξήγ. εἰς Διονύσ. τὸν Περιηγ. στίχ. 1166 σελ. 407, 10), τεχνικούς (140, 8. 1321,34. 1327), τοὺς περὶ τὰς τέχνας (1292,5), γεωργοὺς (308,38. 810,61. 834,34. 1163,17), ἀγροτικοὺς (1848,24), ποιμένας (944), τοὺς ἐν τοῖς ἱππικοῖς ἀγῶσι (722,23), νομικοὺς (1366,18. 1405,22), φορολόγους (1302, 9), καὶ γυναῖκας (728,44).

Εἰς τὰ τοιαῦτα ζητήματα λεπτολογῶ, διότι θέλω νὰ δείξω ὅτι ὁ Εὐστάθιος τὰ περὶ ἐθίμων ζητήματα πραγματευόμενος προσέσχεν εἰς ὡρισμένας μεθοδολογικὰς ἀρχάς. [1])

Ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενος ἐπιθυμῶ νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου ἐπὶ τοῦ λαογραφικοῦ ὅρου νόμος, ὃν δὶς εὗρον παρ' Εὐσταθίῳ, νόμος ποιμενικὸς (450,19), καὶ νόμος γεωργικὸς (Opusc. 223, 76).

Ὡς ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω, ὁσάκις τὸν ὅρον τοῦτον ἀναφέρει ὁ ἱεράρχης, συμφώνως καὶ πρὸς παλαιοτέραν χρῆσιν, [2]) ὁμιλεῖ περὶ παγκοί-

[1]) Ἐν ἑτέρᾳ διατριβῇ μου ἐπιγραφομένῃ ὁ Εὐστάθιος ὡς γλωσσογράφος ἀναφέρω τὰς διαφόρους φράσεις, δι' ὧν ὁ ἱεράρχης δηλοῖ τὴν τοπικὴν ἔκτασιν τῶν δημωδῶν γλωσσικῶν στοιχείων. Ἰδιαιτέραν φρασεολογίαν ἔχει ὁ Εὐστάθιος, ἵνα δείξῃ τὴν ἔκτασιν τῶν λαϊκῶν παροιμιῶν, περὶ τούτου ὅμως ἔπιθι τὸ περὶ παροιμιῶν κεφάλαιον.

[2]) Ὁ *Χρυσόστομος* (Migne PG. 61, 104) περιγράφων τὴν διὰ τῆς ἀγορᾶς μετ' ᾀσμάτων διέλευσιν τῆς γαμηλίου πομπῆς εἶπε· «καὶ τοῦτο νόμος ἐστὶ παρὰ τοῖς πολλοῖς» καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἀλλαχοῦ (Migne PG. 62, 386). «Ἐπειδὴ τῆς σκηνῆς καὶ τῶν ἀσέμνων τῶν ἐκεῖ ἡ φύσις αὐτὴ τὰς γυναῖκας ἀπήγαγε εἰς τὴν γυναικωνίτην εἰσήγαγε τὰ τοῦ θεάτρου, μαλακοὺς λέγω καὶ πόρνους. Ταύτην τὴν λύμην ὁ τῶν γάμων ἐπεισήγαγε

νου συγχρόνου ἐθίμου, ἀπόδειξις δὲ τούτου περιφανὴς εἶναι ὅτι τὰ ἔθιμα, ἅτινα οὗτος ὡς νόμους χαρακτηρίζει, καὶ νῦν ἔτι, μετὰ τοσούτων αἰώνων πάροδον, ἐπικρατοῦσι σχεδὸν πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ὁ ποιμενικὸς καὶ ὁ γεωργικὸς ἀκμάζει βίος. [1])

Τὸ παρὸν κεφάλαιον θὰ ἔμενεν ἀτελές, ἂν μὴ ἐξητάζετο ἡ παρ' Εὐσταθίῳ σημασία τῶν λέξεων *ἐθνικός, βάρβαρος, Ἀνατολικός, βόρειος* καὶ *ἑῷος*, αἵτινες συχνότατα κατὰ τὸν τοπικὸν προσδιορισμὸν ἑνὸς ἐθίμου ἀναφερόμεναι, εἶναι δυνατὸν καὶ εἰς πλάνην τὸν ἀπειρότερον ἀναγνώστην νὰ ἀγάγωσιν.

Ἐθνικὸς λέγεται παρ' Εὐσταθίῳ ὁ μὴ Ἕλλην, ὁ βάρβαρος, ὁ μὴ ἀνήκων εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Ἀπόδειξις τούτου τὰ ἑπόμενα χωρία. «Εἰ δὲ ἐκ τοῦ τοιούτου πάσσειν καὶ ὁ πάσσος, *ἐθνικὴ αὕτη λέξις*, γίνεται, τίς ἂν εἰδείη; Ἔστι δέ φασι πάσσος οἶνος ἐξ ἀσταφίδων παρὰ Ρωμαίοις, οὗ πίνειν γυναῖκας ἀπείρητο» (1178,16), «ὅλως δ' εἰπεῖν γέμει διὰ τὰς ἐπιμιξίας μυρίων *ἐθνικῶν λέξεων* ἡ Ἑλλὰς γλῶσσα» (1854, 36), «τὸ δέ γε λήδανον παρ' Ἡροδότῳ, ὅ ἐστι λάδανον, *ἐθνικόν ἐστι*, ὡς ἐκεῖνος ἐπισημειοῦται» (1147,3). «Ὡς δὲ καὶ σκεύασμα κρίθινον οἰνῶδες μεθυστικῶς διατίθεταί τινας *ἐθνικοὺς* (δηλ. τοὺς Γερμανοὺς) οὐδεὶς ἀγνοεῖ» (Migne PG. 136, 680 D). «Καὶ ὅρα ὅτι καὶ νῦν, ὡς καὶ ἐν Ὀδυσσείᾳ, τὸ περιπλέκεσθαι καὶ εἰς ἑαυτὸν σπᾶσθαι ἀσπάζεσθαι λέγεται, καὶ δεικνύουσι τὸ ἔργον ἔτι καὶ νῦν σὺν ἄλλοις *ἔθνεσι* καὶ Ἴβηρες» (823, 2). «Ἔστι δὲ καὶ νῦν πολλοὺς τῶν *ἐξ ἐθνῶν* ἰδεῖν ἐν τῷ ἀλλήλους συναντᾶν διαπεταννύντας τὼ χεῖρε καὶ τά τε στήθη πελάζοντας καὶ τὰς χεῖρας ἐπικυρτοῦντας καὶ εἰς κύκλον περιάγοντας καὶ περιπλεγνυμένους ἠρέμα. Καὶ ἔστι τοῦτο αὐτοῖς ὁ ἀσπασμός» (1456,12). «Ἐσφίγγου σπαργάνοις καὶ σὲ σμικρὸν περιέγραφε λίκνον . . . καὶ τὰ *ἔθνη*. . ἐδωροφόρουν σοι» (Λόγος ἐπιβατήριος ἐπὶ τῇ ἐλεύσει τῆς βασιλικῆς νύμφης εἰς τὴν Μεγαλόπολιν παρὰ *W. Regel*, Fontes rerum Byzantinarum σ. 88). Τέλος περὶ τοῦ ἐπισκεψαμένου

νόμος». Ἔγραψε δὲ καὶ *ὁ Ἀχιλλεὺς Τάτιος*, (Κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα λόγ. Β'. κδ'.) «ὄφελον ἔμεινας ἐν Βυζαντίῳ, ὄφελον ἔπαθες πολέμου νόμῳ τὴν ὕβριν». Φέρεται δὲ καὶ ἐν χρυσοβούλλῳ Μιχαὴλ τοῦ Δούκα (*Bezobrazov*, Χρυσόβουλλον τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ Δούκα ἐν Βυζαντ. Χρονικ. 6, 141) «Ἐπειδὴ δὲ καὶ νόμοι παρηκολούθησαν ἄνωθεν ἐν ταῖς τοιαύταις ἐπιγαμίαις, μᾶλλον δὲ ἐπὶ πάσαις ταῖς γαμηλίοις ἑνώσεσιν ἀντιδιδόνται ἀλήλοις τοὺς κατὰ κῆδος συναπτομένους, ἅπερ ἂν ἑκάτεροι συμφωνήσαιεν».

[1]) Τὸν νόμον ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας παλαιότερον μετεχειρίσθη καὶ Εὐσέβιος ὁ Παμφύλου γράψας (PG. 21, 992) Ὅτι καὶ ἐν τοῖς συμποσίοις παραληπτέον τὰς ᾠδὰς ὥσπερ τινὰς νόμους συμποτικούς.

τὴν πρωτεύουσαν πρωτοδιακόνου τῆς τῶν Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας εἶπε· «Καὶ τὸ κάλυμμα δὲ αὐτῷ τῆς κεφαλῆς ἐξ ὀθόνης μακρᾶς καὶ λεπτῆς καὶ λευκῆς εἰλιγμένον ἔσκεπεν αὐτὴν *ἐθνικῶς* καὶ αὐτὸ» (Opusc. 239, 74), ὅπερ ἐθνικῶς μικρὸν ἀνωτέρω διὰ τοῦ «ἰθαγενεῖ τρόπῳ» ἡρμήνευσεν. [1])

Εἰς τὸν ὅρον ὅμως ἐθνικὸς ὁ Εὐστάθιος δίδει καὶ ἄλλην ἑρμηνείαν· ἔθνη δῆλα δὴ καὶ ἐθνικοὺς καλεῖ οὐχὶ τοὺς μὴ Ἕλληνας, ἀλλὰ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνους, οἵτινες μακρὰν τῶν κέντρων καὶ παρὰ τὰ σύνορα ἢ καὶ μακρὰν τῶν συνόρων τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους οἰκοῦντες ἐγειτόνευον πρὸς τοὺς βαρβάρους, μὴ ἀνήκοντες πάντοτε εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν.

Ὡς ἐθνικοὺς λοιπὸν θεωρεῖ τοὺς κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ Πόντου οἰκοῦντας ὡς καὶ τοὺς Ἕλληνας τῆς κάτω Ἰταλίας, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς φαίνεται· «Διαυλωνία· τοπικὴ στενότης, καθ' ἣν ὄρτυγες ἢ ἁπλῶς ἄγριοι ὄρνιθες ἀγρεύονται. *Ἐθνικὴ* δὲ λέξις αὕτη γνώριμος τοῖς περὶ Σινώπην ἀνωτέρω οἰκοῦσι πρὸς βορρᾶν» (1917, 32), «μέχρι καὶ ἐσάρτι τῶν τινα *ἐθνῶν* καὶ οἱ κατ' αὐτοὺς δὲ ἄρχοντες χαίρουσι σκεύεσι ξυλίνοις, ἃ καὶ κάνεα καὶ τραπεζώματα λέγεται, δῆλόν ἐστι» (1401, 18). «Ὑπερτερία δὲ τὸ ἐπικείμενον τετράγωνον πλινθίον τῷ ἄξονι, παρὰ τὸ ὑπερκεῖσθαι αὐτοῦ . . . . Σημείωσαι δὲ ὅτι τὸ τοιοῦτον ὄνομα φέρεταί πως καὶ ἐς ἄρτι· *Ἐθνικοὶ γὰρ Ἰταλικοὶ* παρακόπτοντες βερτέρην ταύτην φασὶ κατὰ παραφθορὰν» (1550,27).

[1]) «Τὴν αὐτὴν σημασίαν εἰς τὸ ἐπίθετον ἐθνικὸς ἀποδίδει Λέων ὁ Σοφὸς π. χ. «τὴν ἔθνεσιν δοθῆναι ὀφείλουσαν πραγματείαν» J. *Nicole*, Λέοντος τοῦ Σοφοῦ τὸ ἐπαρχιακὸν βιβλίον 27, 20. Καὶ ἄγνωστος συγγραφεὺς τοῦ Ι'. αἰῶνος ἀρχηγοὺς τοῦ ἔθνους τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν βαρβάρων καλεῖ· (*Rudolf Vari*, Incerti scriporis byzantini saeculi X liber de re militari 45, 11). Καὶ *Εὐνάπιος* δ' ὁ *Σαρδιανὸς* (Ἱστορίας τῆς μετὰ Δέξιππον ἐκλογαὶ 46,3 Bonn) ἔγραψεν· «Ὅτι μετὰ τὴν τοῦ Ἰουλιανοῦ τῆς βασιλείας ἀναγόρευσιν πρεσβεῖαι πανταχόθεν συνέβαινον καὶ στέφανοι πολλοὶ χρυσοῖ αὐτῷ παρὰ τῶν ἐθνῶν ἀνεκομίζοντο». Ὁ *Κωνστ. Πορφυρογέννητος* (Περὶ τῆς βασιλ. τάξ. 1. 4,1) ἔγραψεν «ἔθνεσί τε καὶ τοῖς ἡμετέροις» εἰς τὸ «Περὶ πρέσβεων Ρωμαίων καὶ ἐθνῶν προοίμιον (σ. 6, 13) κεῖται «Κἂν μὲν τῶν λίαν ἀφεστηκότων οἱ πρέσβεις εἶεν, ὥστε μεταξὺ ἐκείνων τε καὶ ἡμῶν εἶναί τινα τῶν ἐθνῶν, ἐμφανίζειν αὐτοῖς τῶν ἡμετέρων ὁπόσα καὶ οἷα βουλόμεθα» καὶ ὁ σύγχρονος δὲ τοῦ Εὐσταθίου Εὐστάθιος ὁ Μακρεμβολίτης ἀποκαλεῖ τοὺς Ρὼς ἐθνικὸν γένος· (*M. Treu*, Eustathii Macrembolitae quae feruntur aenigmata σ. 2 ἀρ. 1). Ὡ παρετήρησεν ὁ *K. Horna* (Die Epigramme des Theodoros Balsamon ἐν Wiener Studien 25, 208-9) ἡ σημασία αὕτη τοῦ ἐπιθέτου προῆλθεν ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ παρὰ τοῖς Ο'. (Ἡσαΐ. 42, 6) Ἐγὼ κύριος ὁ Θεὸς ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ καὶ κρατήσω τῆς χειρός σου καὶ ἐνισχύσω σε καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν». Καθ' ἡμᾶς, ἐκ τοῦ πολυχρήστου «τὰ βάρβαρα ἔθνη» ἡ λ. ἔθνη κατήντησε συνώνυμος τῷ βάρβαροι. Πβ. καὶ τὸ ὑπὸ *Ἀναστασίου τοῦ Σιναΐτου* γραφὲν (Migne PG. 89, 484). Ἆρα πάντα τὰ κακὰ ὅσα ποιοῦσιν ἡμῖν τὰ ἔθνη κατὰ κέλευσιν Θεοῦ ποιοῦσιν;

Ὅτι αἱ λέξεις διαυλωνία, κάνεα, τραπεζώματα καὶ βερτέρη εἶναι Ἑλληνικαί, οἱ δὲ λαλοῦντες ταύτας Ἕλληνες, οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία. [1] Ἂς ἐφιστᾷ λοιπὸν ἑκάστοτε τὴν προσοχήν του ὁ ἀναγνώστης ἐπὶ τὸν ὅρον τοῦτον.

Διὰ τοῦ ὅρου *βάρβαρος* ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς δηλοῖ πάλιν οὐχὶ μόνον ξένους λαούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς κατὰ διάλεκτον λαλοῦντας ἢ τοὺς τῶν ἐπαρχιῶν ἢ τοὺς ἁπλοϊκωτέρους καθ' ὅλου. Οὕτω περὶ Παφλαγόνων ὁμιλῶν εἶπεν· «Οἱ Παφλαγόνες ἔθνος ἀτάσθαλον καὶ ἐν Ἕλλησι βάρβαρον» [2] (Opusc. 275, 37), περὶ τῶν Τσακώνων δὲ προκειμένου, οὓς ἀλλαχοῦ, ἐπὶ τὸ ἱστορικώτερον, τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ Δωρίζοντας καλεῖ, [3] (1575, 41), εἶπεν· «*ἀλλὰ* μήκων, ἥτις ἐκ τοῦ μήκους παρωνομασμένη μάκων εἰσέτι καὶ νῦν παρ' ἐνίοις λέγεται, *βαρβάροις μέν*, [4] ἐοικόσι δὲ ἀπήχημα φυλάττειν γλώσσης Ἑλληνίδος παλαιᾶς» (714, 40). Ὁ αὐτὸς τοὺς Λυκίους ὠνόμασε βαρβαρωτέρους· πβ. «τὰ παρὰ τοῖς βαρωτέροις ἀναδείπνια καλούμενα» (1715, 2), ἀλλ' ἀλλαχοῦ «τὰ παρὰ τοῖς Λυκίοις ἀναδείπνια» (1141, 12), *βαβαρικωτέρους* δὲ καλεῖ τοὺς τοῦ χύδην ὄχλου. «Οἱ δὲ νῦν βλέπουσι πολλοὺς καὶ μάλιστα τῶν βαρβαρικωτέρων, ὁπηνίκα τραῦμά τινι ἐντριβῇ, τῷ στόματι ἐκμυζῶντας τὸ αἷμα τοῦ ἕλκους θεραπείαν οὕτω τεχνωμένους τινὰ» [5] (464, 27).

Κατὰ τὸν Εὐστάθιον *Ἀνατολικοὶ* εἶναι μὲν καθ' ὅλου οἱ πρὸς τὰ

---

[1]) Οἱ ἐθνικοὶ Ἰταλικοὶ εἶναι οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς Καλαβρίας. Τάρας ἀρχὴ τῆς Καλαβρίας κατοικουμένης ὑπὸ Ἑλλήνων, εἶπεν ὁ σύγχρονος τοῦ ἱερομονάχου Βενιαμὶν ὁ ἐκ Τουδέλης· *Montano*, Itinerarium Beniamini Tudelensis σ. 24.

[2]) Ὅρα καὶ *Δ. Οἰκονομίδου*, Ἡ λέξις βάρβαρος ἐτυμολογικῶς καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν σημασιῶν αὐτῆς ἐξεταζομένη ἐν Τεσσαρακονταετηρίδι τῆς καθηγεσίας Κ. Κόντου 409 ἑξ. καὶ ἔπιθι *Π. Καρολίδου*, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν καθολικὴν ἢ παγκόσμιον ἱστορίαν σ. 359. Ὅτι βάρβαροι εἶναι οἱ κατὰ διάλεκτον λαλοῦντες καὶ βαρβαρικώτερον λαλεῖν τὸ ἰδιωτικώτερον λαλεῖν, φαίνεται ἐν τῷ περὶ τοῦ Εὐσταθίου ὡς γλωσσογράφου ἔργῳ μου, ἔνθα παραθέτω καὶ κατάλογον τῶν φράσεων, δι' ὧν ὁ ἱεράρχης δηλοῖ τὸ κοινῶς ἢ ἰδιωτικῶς λαλεῖν.

[3]) Ὁ κατὰ τὸν ΙΒ'. αἰῶνα συγγράψας τὸν βίον τοῦ ὁσίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε τὴν Τσακωνίαν καλεῖ Δωριέων χώραν «Ἐκεῖθεν δὲ (ἐξ Ἄργους καὶ Ναυπλίου) ἀποφοιτήσας εὐθὺ τῆς Σπάρτης ἐχώρει. Εἶτα τὴν Δωριέων χώραν καταλαβὼν καὶ δύο ναοὺς ἱεροὺς ἐκεῖσε δειμάμενος ..... *Σπ. Λάμπρου*, Ὁ βίος Νίκωνος τοῦ μετανοεῖτε Ν. Ἑλλην. 3, 161.

[4]) Βαρβάρους ὁμοίως καλεῖ ὁ *Ι. Τζέτζης* (Σχόλια εἰς Λυκόφρ. Ἀλεξ. στίχ. 854 σ. 276, 24 Scheer) τοὺς Ἕλληνας τῆς Καλαβρίας. «Τέμεσα πόλις Καλαβρίας..... ταύτην δὲ καὶ οἱ βάρβαροι Καλαβροί τε καὶ ἕτεροι Τέμψαν ἔτι καλοῦσι».

[5]) Πβ. Ἰστέον δὲ καὶ ὅτι μέχρι καὶ νῦν σῴζεταί πως τὸ τῶν ῥηθέντων Σολύμων ἐθνικὸν ὄνομα. Τόπος γάρ ἐστιν ὀχυρώτατος περί που τὴν Λυκίαν, οὗ οἱ ἐγχώριοι βαρβαρικώτερον τοῖς ἐκεῖ καλοῦνται Τζέλυμοι (635, 37).

ἀνατολικὰ μέρη τοῦ κράτους οἰκοῦντες, εἰδικῶς ὅμως διὰ τοῦ ὅρου τούτου, ὡς ἐκ τῶν σχετικῶν χωρίων φαίνεται, ὁ συγγραφεὺς δηλοῖ τοὺς κατοίκους τῆς Μ. Ἀσίας, τοὺς νῦν Ἀνατολίτας.

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς *βορείους* ἢ *βορείους βαρβάρους*, λέγομεν ὅτι οὕτως ἐδηλοῦντο ἐν γένει οἱ πρὸς βορρᾶν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους οἰκοῦντες ἐθνικοί, [1] εἰδικῶς ὅμως οἱ Ρῶσσοι· πβ. «ἔθνος βόρειον οἱ Ταῦροι» (259, 5) «Ταῦροι οἱ καὶ Ρῶσσοι» (Ἐξήγ. εἰς Διονύσ. τὸν Περιηγ. στίχ. 302 σ. 269, 22), «[μέλανα ἰχθύων ᾠὰ] ὧν χορηγὸς ἐκ τῶν βορείων, πρὸς τοῖς ἄλλοις τόποις, καὶ ὁ εἰς τὸν Εὔξεινον ἐκβάλλων Τάναϊς». (Opusc. 231, 8).

Τὸ *ἑῷος* ἀναφέρει πολλαχοῦ τῶν ἔργων του ὁ Εὐστάθιος, ἀντιδιαστέλλει δὲ αὐτὸ πρὸς τὸ ἑσπέριος καὶ δυτικὸς [2] (Ἐξήγ. εἰς Διονύσ. τὸν Περιηγ. στίχ. 274 σ. 265, 36 καὶ στίχ. 110 σ. 237, 31. Opusc. 281, 24. 288, 59. *W. Regel*, Fontes rerum Byzantinarum σ. 101).

Κατὰ ταῦτα ἑῷοι ἔπρεπε νὰ εἶναι καθ' ὅλου οἱ τὰ ἀνατολικὰ μέρη τοῦ κράτους οἰκοῦντες, εἰς τὴν λ. ὅμως δίδει ὁ ἱεράρχης καὶ ὡρισμένην σημασίαν, ὡς δὲ καὶ ἐκ τῶν κατωτέρω παρατιθεμένων παραδειγμάτων φαίνεται, δηλοῖ δι' αὐτῆς μάλιστα τοὺς τὰ παράλια καὶ τὰς χώρας ἐν γένει τοῦ Πόντου πρὸς Α. οἰκοῦντας, οἵτινες ὄντως, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς τὰ ἄλλα τμήματα τοῦ κράτους οἰκοῦντας, ἦσαν ἑῷοι. Φαίνεται δ' ὅτι ὁ ὅρος οὗτος ἦτο κοινότερος, ἀφ' οὗ καὶ ἐν ἄλλοις συγχρόνοις ἐγγράφοις ταὐτὸ φέρεται δηλῶν. [3]

Τὰ χωρία, περὶ ὧν ἀνωτέρω ὁ λόγος, εἶναι τὰ ἑξῆς·

---

[1]) *Οἱ Ρῶς καὶ Σαυρομάται δὲ καὶ οἱ ἰδίως Σκύθαι*
καὶ πᾶν ὁπόσον πρόσοικον ἔθνος πνοαῖς βορέου
Ι. Τζέτζου, Χιλ. ΙΒ'. ἱστορ. 451, 899 ἑξ.

[2]) Τὴν αὐτὴν ἀντιδιαστολὴν κάμνει καὶ ὁ σύγχρονος Μιχαὴλ ὁ ῥήτωρ· «ὅλος ἄντικρυς οὐρανὸς τὸ μὲν ὡς ἐξ ἀνατολῶν στρατεύων ἐπὶ δυσμάς, τὸ δ' ὡς ἀφ' ἑσπέρας ἐπὶ τὴν ἑῴαν.....» παρὰ *W. Regel*, Fontes rerum Byzantinarum σ. 169. καὶ *ὁ Νικήτας Χωνιάτης* (Εἰς τὸν βασιλέα κὺρ Θεόδωρον τὸν Λάσκαρην, ὅτε ἐφόνευσε τὸν Σουλτάνον Ἰκονίου *Κ. Σάθα*, Μεσ. βιβλ. 1, 135) Τοῦτο τοῖς σοῖς ποσὶν ὑποθήσει πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον ὅσος ἑῷος, ὅσος ἑσπέριος. Πβ. καὶ τὸ ἐν τῷ προμνημονευθέντι βίῳ τοῦ ὁσίου Νίκωνος (Ν. Ἑλλην. 3, 150) χώρας οὖν οὐκ ὀλίγας τῶν ἑῴων μερῶν διιππεύσας...... ἐν τῇ τῆς Κρήτης νήσῳ ἔγνω δεῖν ἀποπλεῖν.

[3]) Πρὸς τὸ ἑῷον μέρος ἄνω που τοῦ Φρίξου λιμένος..... κατὰ τὸ Βορράδιον οὕτω καλούμενον ὄρος *L. Petit*, Documents inédits sur les conciles de 1166 et ses derniers adversaires Βυζαντ. Χρονικ. 11, 491. Τὴν γέννησίν τε ἐκ τῶν ἑῴων ἔχοντος ἐκ τῆς τῶν Ἰβήρων παμφαεστάτης φυλῆς *L. Petit*, Typicon de Grégoir Pacourianos pour le monastère de Petritzos (Backovo) en Bulgarie. Βυζαντ. Χρονικ. 11 σ. 2. τοῦ παραρτήματος. Τὸ ἑῷος ἐννοεῖται ὅτι παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς σημαίνει καὶ Ἀνατολικὸς καθ' ὅλου.

«Κρατεῖ δὲ καὶ μέχρι νῦν παρά τισι τῶν ἐφῶν τὸ κόρας λέγεσθαι καὶ μετὰ γάμον τὰς ἐν ἡλικίᾳ νέᾳ» (639,52). «Πολλοὶ δέ τινες τῶν ἡῴων Ποντικῶν τῶν γε ὑψηλοτέρων καὶ ἀπίους καὶ μῆλα κυδώνια ἤδη πρὸς σῆψιν τραπέντα ὡς τὰ ἐντὸς ἔχειν ἤπατι παρόμοια τὴν χρόαν, χρηστὰ μέντοι ἔτι ὄντα πρὸς βρῶσιν, πέπονά φασι» (625,2). «Τὰ γοῦν ἀκάνθια ἀχάντιά τινές φασιν ἑῴων ἀνδρῶν» [1]) (468,33). «Ἐνταῦθα δὲ παραπηκτέον καὶ τὸ δαψιλὲς γῆθεν ἔλαιον, ὃ πολλοὺς τῶν ἑῴων διοικεῖ, ὅσοι μάλιστα περὶ τὰ κατὰ Ρωμόγυριν» (336,40). «Παρὰ τὸ κύειν δὲ αἷμα σύγκεινται οἱ κύαμοι ὧν ἡ κλῆσις ἔτι σῴζεται πολλαχοῦ τῶν ἑῴων, οἳ κυάμιά φασιν αὐτούς, ὑποκορίζοντες» (948,30). «Ἐξ ἑῴας, ὕπερθεν Παφλαγόνων, ἣν ὁ Εὔξεινος ζώννυσιν» (Opusc. 173,79).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

ΠΩΣ ΣΥΝΕΛΕΓΗΣΑΝ ΤΑ ΠΑΡ' ΕΥΣΤΑΘΙΩι ΕΘΙΜΑ

Ἡ ἐξεύρεσις παρ' Εὐσταθίῳ τῶν συγχρόνων ἐθίμων εἶναι οὐχὶ δυσχερής, διότι οὗτος προσπαθεῖ ἑκάστοτε νὰ ὁρίζῃ τί εἶναι σύγχρονον καὶ ποῦ τοῦτο ἐπιχωριάζει, ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ περιστάσεις, καθ' ἃς ἡ δήλωσις δὲν εἶναι σαφὴς καὶ μόνον κατόπιν σκέψεως δύναται νὰ ἐξαχθῇ τὸ ποθούμενον συμπέρασμα. Ἐξηγοῦμαι· ἀναφέρων πολλάκις ὁ ἱεράρχης γενικῶς ἔθιμον, προσθέτει· τοῦτο τὸ ἔθιμον εἶχον *καὶ οἱ πάλαι*, ἢ *τότε*, κατὰ τὴν παλαιὰν δῆλα δὴ ἐποχήν, τοῦτο συνέβαινεν ἢ οὔ. Ἐννοεῖται νῦν ὅτι ὅπερ συνέβαινε καὶ τὸ πάλαι φυσικὸν εἶναι ὅτι ὑπῆρχε καὶ καθ' ἣν ἐποχὴν ἔγραφεν ὁ Εὐστάθιος, ὅ,τι ἐγίνετο μόνον τότε, δὲν ἐγίνετο, φυσικῶς, καὶ κατὰ τὸν ΙΒ΄. αἰῶνα καὶ ὅ,τι ἐγίνετο *καὶ τότε*, κατὰ λογικὴν συνέπειαν ἐπεκράτει καὶ παρὰ τοῖς συγχρόνοις.

Τὰ ἑπόμενα παραδείγματα θὰ διασαφήσωσι καλύτερον τὸ πρᾶγμα. Ὅταν λέγῃ ὁ Εὐστάθιος (1287,1), «τὸ δὲ κείρεσθαι κόμην ἐπὶ νεκροῖς πλατὺ ἔθιμον ὂν *καὶ* τοῖς πάλαι» ὑποδεικνύει τὴν ἐπὶ τῶν χρόνων του συνήθειαν τῆς ἐν πένθει κουρᾶς· ὅταν μᾶς πληροφορῇ ὅτι «ἔοικε πολύοινος εἶναι *καὶ τότε* ἡ Θρᾴκη» (736,46), μᾶς λέγει σαφῶς ὅτι ἡ χώρα αὕτη ἦτο ἐπὶ

[1]) Καὶ νῦν τὸ ἀκάνθιον *ἀχάντιν* λέγεται ἐν Πόντῳ.

τῶν χρόνων του τοιαύτη καὶ ὅταν πάλιν πιστοποιῇ ὅτι «τὸ κυνηγεῖν σπουδαιότατον ἦν *καὶ* τοῖς παλαιοῖς» (774,24), σαφῶς ὑποδεικνύει ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του ἡ θήρα ἦν τῶν σπουδαζομένων. Τέλος, ὅταν περὶ τοῦ ἀρχαίου ἐθίμου τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν ὁμιλῶν προσθέτῃ «ὃ δὴ καὶ εἰσέτι παραμένει τισὶ τῶν βορείων βαρβάρων» (43,1) σαφῶς δηλοῖ ὅτι τοῦτο δὲν συνειθίζετο πλέον παρὰ τοῖς συγχρόνοις Ἕλλησιν. Ἢ μὴ δὲν ἐπιβεβαιοῖ ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του ὕφαινον καὶ οἱ ἄνδρες γράφων «τὸ δὲ χερσὶ γυναικῶν εἶπεν, ὡς τοῦ ὑφαίνειν *γυναιξὶ μόναις τότε* ἀνειμένου» (1283,58). Τί δὲ ἄλλο δ' ἢ τὸ δίχα τότε συμποσιάζειν ἄνδρας καὶ γυναῖκας φανερώνει τὸ ἑπόμενον χωρίον; «Σύνηθες ἦν *τὸ παλαιὸν* φοιτᾶν τὰς γυναῖκας εἰς τὰ τῶν ἀνδρῶν συμπόσια». [1]) (1420,56). Ἀλλὰ μὴ καὶ τὴν κατὰ τὰ ΙΒ΄. αἰῶνα χρῆσιν τῶν χελιδονισμάτων δὲν δεικνύουσι τὰ ἑξῆς; «Ἔλθοι τοίνυν (ἡ χελιδὼν) καὶ ἡμεῖς οὐκ ὀκνήσομεν τὰ συνήθη ἐπιμέλψαι αὐτῇ. Τοιοῦτόν τι *καὶ παρὰ τοῖς πάλαι* ἦν γινόμενον» (Opusc. 344,61).

Δι' ὁμοίας σειρᾶς σκέψεων ἐκ τῶν ἑπομένων χωρίων τοῦ ἱεράρχου ἐξάγεται, τὸ πασίγνωστον ἄλλως τε, ὅτι οἱ βασιλεῖς ἐπὶ τῶν χρόνων του ἐφόρουν ἐρυθρὰ ὑποδήματα, ὅτι ὁ χαιρετισμὸς ἐγίνετο οὐ μόνον διὰ τῆς ἀφῆς τοῦ θέναρος, ἀλλὰ καὶ δι' ὑποκλίσεως, ὅτι τὸ ἐπὶ τῶν χειλέων φίλημα, ὡς σχῆμα, δὲν ἦτο τῶν ἀσυνήθων, ὅτι οἱ μαθηταὶ δὲν ἤλειφον τὰ πινακίδια διὰ κηροῦ, ὅτι αἱ οἰκίαι εἶχον καὶ κεραμωτὴν στέγην, ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν παίδων παιζομένη βέμβιξ ἐκαλεῖτο καὶ οὕτω, ἀλλὰ καὶ στρόβα, ὅτι οἱ τότε μετεχειρίζοντο δύο εἰδῶν κλεῖδας, τὰς σιδηρᾶς καὶ ὀπὰς ἐχούσας καὶ τὰς ἐπικαμπεῖς καὶ ἀρχαϊκάς, ὅτι ἡ πειρατεία ἐνομίζετο ἄτιμον, ὅτι μετεχειρίζοντο δερματίνους σάκκους, ὡς καὶ νῦν, πρὸς ἐναπόθεσιν ἀλεύρων, ὅτι ὁ κηρὸς εἰς σχῆμα τροχοῦ ἐτήκετο καὶ τέλος ὅτι κυκλοτερεῖς ἦσαν συνήθως τότε αἱ τράπεζαι. Πβ. «καὶ σημείωσαι ὅπως ἀνέκαθεν τὰ ἐρυθροβαφῆ βασιλέων ἦσαν παράσημα» (455,17). «Καὶ ὅρα τὸ χερσὶν ἠσπάζοντο ἀντὶ τοῦ ἐπεσπῶντο καὶ εἷλκον διὰ δεξιώσεως εἰς ἑαυτούς. Καὶ τοιοῦτον ἀεὶ τοῖς παλαιοῖς κυρίως ὁ ἀσπασμός». (1456,11)· «Ὅρα δὲ καὶ ὡς οὐ θέναρος οἱ δεξιούμενοι, ἀλλὰ καρποῦ ἥπτοντο» (1371,1), «Πηνελόπη δὲ ἔκυσέ μιν κεφαλὴν καὶ ἄμφω φάεα καλά. Καὶ Εὔμαιος δὲ πρὸ ταύτης ὁμοίως ὡς οἷά τις ἀδελφός, καθὰ δηλοῖ τὸ ἄττα προσφώνημα,

[1]) Παλαιότερον ὁ Ἀρέθας σχολιάζων χωρίον τι τοῦ *Λουκιανοῦ* (Συμπόσ. ἢ Λαπίθαι 8) ἔγραψε· Σημείωσαι ὅτι ἐπὶ τῶν γάμων οἱ παλαιοὶ τὰς γυναῖκας ἐπὶ μιᾶς τραπέζης τοῖς ἀνδράσι συνειστίων καὶ ἀντιπροσώπους αὐτὰς ἐκάθιζον τῶν ἀνδρῶν, ὅπερ οὐ σεμνὸν (30,16 Rabe). Ὅρα καὶ *Σ. Κουγέα*, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις ἐν Λαογραφ. 4,258 καὶ *Φ. Κουκουλέ*, Συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Ἑλληνικὴν Λαογραφίαν ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 26 σ. 146.

ᾧ δεξιοῦται αὐτὸν ὁ Τηλέμαχος, στόμα μέντοι οὐδεὶς ἐφίλει» (1811,18). «Μαλακὸς κηρὸς ὁ ἐν τῷ γραμματείῳ κατὰ Αἴλιον Διονύσιον, ὡς τῶν παρὰ τοῖς παλαιοῖς πινακιδίων κηρῷ τοιούτῳ μαλακῷ ἀληλιμμένων, ἐν ᾧ ἔγραφον διά τινος γραφείου σκληροῦ» (1710, 21). «Πίπτει δὲ κατ' ἀντικρὺ τέγεος ὁ 'Ελπήνωρ ἐν ὑπαίθρῳ ἄνω κείμενος, διὰ τὸ τὰ δώματα μὴ κεραμωτὰ εἶναι» (1669,15), «τὴν παιζομένην βέμβικα, ἣν καὶ στρόβαν βούλονται λέγειν οἱ ἰδιωτίζοντες» (995,64), «ἀρχαϊκὸν εἶδος κληῖδος φράζει καὶ οὐ κατὰ τὰ ὕστερον τρυπώμενα εἰς πολλὰς ὀπάς. Ἔστι δὲ καὶ τοιούτων κληΐδων μέχρι καὶ νῦν χρῆσις, δι' ὀπῆς θύρας ἐνειρομένων καὶ μεταγουσῶν τὴν ἔνδον σειρὰν ἐπὶ ἀνοίξει τῆς θύρας» (1897,41). «Οὐκ ἄτιμον ἐνομίζετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὸ πειρατεύειν» (1457,58). «Ὅρα δὲ καὶ ὅτι ἀρχαῖον ἔθος δέρμασιν ἀντὶ σάκκων χρῆσθαι εἰς ἀλφίτων φυλακήν, ἵνα μηδὲν ἐκεῖθεν διαφορῆται στεγούσης τῆς πυκνότητος» (1446,9). «Ὅθεν καὶ οἰκειότερος (ὁ τροχὸς) ὥσπερ ἐπὶ τυροῦ καὶ ἐπὶ κηροῦ δὲ τοῦ κατὰ τὰς Σειρῆνας, οὕτω καὶ ἐπὶ στέατος. 'Αρχαῖον δὲ ἔθος τροχοειδῶς καὶ τὰ στέατα στρογγύλλεσθαι» (1906,27). «Τράπεζαν δὲ τανύεσθαι εἰπὼν ἐμφαίνει μήπω κυκλοτερεῖς εἶναι τότε τὰς τραπέζας, ἀλλὰ τετανυσμένας εἰς μῆκος» (1401,44).

'Αρκετὸν ἐπ' ἴσης λαογραφικὸν ὑλικὸν δύναται νὰ συλλέξῃ ὁ ἐρευνητὴς προσέχων ἐπὶ τὰ ἐπεξηγηματικὰ μόρια ἤγουν, ἤτοι, τουτέστι, ὅ ἐστι, κ.τ.ὅ., δι' ὧν εἰσάγονται δημώδη γλωσσικὰ στοιχεῖα εἰς ἐπ' ἴσης δημώδη ἔθιμα ἀνταποκρινόμενα πβ. «περόναις ἤγουν κομβίοις» (794,12), «παρθέμενοι κεφαλὰς ἀντὶ τοῦ προτείναντες ἤως ἐν ἐπιξήνῳ εἴτουν ἐπικόπῳ ἤτοι ἐπικορμίῳ» (1476,34), «μύκητα ἤγουν ἀμανίτην» (1035,58), «καὶ ξύλινον δὲ ζωγρεῖον ὄρνιθος, ἤγουν κλωβίον» ('Εξήγ. εἰς Διονύσ. τὸν Περιηγ. 1134 σ. 402,1), «ἀπὸ τοῦ ζῴου τῆς κορώνης εὐλύγιστον ἐχούσης τὸν τράχηλον ἡ τῶν θυρῶν κορώνη μετήνεκται ὥσπερ ἀπὸ τοῦ κόρακος ὁ κόραξ, δῆλα δὴ τὸ κοράκιον» (73,20), οἰκειότητα κηδεστικὴν ὅ ἐστι τὴν κατὰ τὴν συμπενθερίαν» (942,36) «φρυκτὸν ὅ ἐστι φανὸν» (Migne PG. 136, 637 A.) «ὕσπληγξ.....ἔστιν ὅτε καὶ ἐπὶ ἀφετηρίας, ὅ ἐστι καγκέλου» ('Εξήγ. εἰς Διονύσ. τὸν Περιηγ. στίχ. 119 σ. 238,8), «χωρὶς μὲν οἱ πρόγονοι τουτέστι τὰ πρωτογεννήματα» (1625, 29), πρὸς ὃ χωρίον παραβλητέον τὸ ἑξῆς· «τοὺς δὲ πρωτογόνους ἄρνας καὶ τὰ τοιαῦτα πρωτογεννήματα ἡ κοινὴ γλῶσσα καλεῖ» (446, 12).

'Επ' ἴσης παρατηρῶ ὅτι παρ' Εὐσταθίῳ δὲν εἶναι μὲν κανών, συνήθως ὅμως, ὅταν πρόκειται νὰ εἰσαχθῇ σύγχρονός τις πληροφορία, ὁ λόγος ἄρχεται διὰ τοῦ ἰστέον δὲ ὅτι, ὡς λ. χ. «'Ιστέον δὲ καὶ ὅτι τὸ τοῦ Ἴρου ὄνομα φέρεται μέχρι καὶ νῦν παρὰ τοῖς ὕπερθεν Σινώπης, οἳ τὸν λίαν πτωχὸν ὑποβαρβαρίζοντες ἄϊρον λέγουσιν» (1834, 45). «'Ιστέον δ' ὡς ἔγνωσται μέχρι καὶ νῦν ἡ τῶν θηρατικῶν νεφελῶν χρῆσις πολλοῖς, παρ' οἷς καὶ νεφελοστάσια ὁ τόπος τῆς τοιαύτης διὰ δικτύων θήρας λέγεται» (1928,37). «'Ιστέον δὲ ὅτι τὸ χεῖρε ἐκπετάσας ἐκ μεταφορᾶς εἴρηται τῆς τῶν ζωϊκῶν πτερύγων ἐκπετάσεως» (1965, 18).

Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως· ὁ ἀναγνώστης ὅμως πρέπει νὰ προσέχῃ πολὺ εἰς τὴν γλωσσικὴν τοῦ συγγραφέως ἔκφρασιν, ἵνα μὴ ἐκ ταύτης παραπλανώμενος ἐκλάβῃ ὡς σύγχρονα αὐτοῦ ἔθιμα, ἅτινα αὐτὸς ὡς τοιαῦτα δὲν ἤθελε νὰ δηλώσῃ. 'Εκεῖνο τὸ ὁποῖον ἰδίως παρ' Εὐσταθίῳ ἀπατᾷ, εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ ἐνεστῶτος. 'Ο ἀναγνώστης δέον νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἔθιμα κατ' ἐνεστῶτα χρόνον περιγραφόμενα παρ' Εὐσταθίῳ δὲν εἶναι πάντοτε σύγχρονά του. [1]) 'Ολίγα τινὰ παραδείγματα ἀρκοῦσι νὰ πείσωσι περὶ τούτου. «Καί τι βάρβαρον μὲν ἔθνος, 'Ελληνίζον δὲ ὅμως εἰς τὸ κατανοῆσαι τὸ τοῦ βίου πραγματειῶδες, ἐπὶ γενέθλῃ μὲν παιδὸς πενθοῦσι, γέροντος δὲ οἰχομένου χαίρουσι, τὸ μὲν ὅτι πειράσεται δεινῶν ὁ γεννηθείς, τὸ δ' ὅτι ἀπήλλακται κακῶν ὁ γηρῶν» (1373, 25). Τὸ βάρβαρον τοῦτο ἔθνος ὁρίζει σύγχρονος τοῦ Εὐσταθίου συγγραφεύς, ἐκ παλαιοτέρων πηγῶν παραλαμβάνων, Κωνσταντῖνος ὁ Μανασσῆς, [2]) εἶναι δ' οἱ Καυσιανοὶ ἢ Τραυσοί. 'Ο ἀποβλέπων εἰς τὸ πενθοῦσι καὶ χαίρουσι θὰ ἦτο διατεθειμένος νὰ δεχθῇ ὡς σύγχρονα τὰ ἀναφερόμενα, ἅτινα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐπανάληψις τῶν περὶ τῶν βαρβάρων τούτων λεγομένων ὑπὸ τοῦ 'Ηροδότου [3]) καὶ εἶτα τοῦ Στράβωνος [4]) (520) καὶ Ν. Δαμασκηνοῦ. [5])

«'Ιστοροῦνται Μαυρούσιαι γυναῖκες, ἐπειδὰν περί τινα κώμην ἐκεῖ που ἐπιχωριάσωσι λέοντες, μὴ παρόντων ἀνδρῶν (πέπληθε δὲ θηρίων τοιούτων

[1]) Ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὰ ἔθιμα, ἰσχύει καὶ μὲ τὰ δημώδη γλωσσικὰ στοιχεῖα. 'Ως δῆλα δὴ ἐν τῷ ἑτέρῳ ἔργῳ μου ἀποδεικνύω, δὲν εἶναι πάντοτε δημώδη ὅσα διὰ τοῦ φαμέν, λέγομεν, εἰθίσμεθα λέγειν, εἰσάγει ὁ Εὐστάθιος.

[2]) *Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ*, Παραμυθητικὸν εἰς τὸν σεβαστὸν κὺρ 'Ιωάννην τὸν Κοντοστέφανον Βυζαντ. Χρονικ. 7, 644.

[3]) Ε'. 4. Τραυσοὶ δὲ τὰ μὲν ἄλλα πάντα κατὰ ταὐτὰ τοῖσοι ἄλλοισι Θρήϊξι ἐπιτελέουσι, κατὰ δὲ τὸν γινόμενόν σφι καὶ ἀπογινόμενον ποιεῦσι τοιάδε· τὸν μὲν γινόμενον περιιζόμενοι οἱ προσήκοντες ὀλοφύρονται ὅσα μιν δεῖ ἐπεί τε ἐγένετο ἀναπλῆσαι κακά, ἀπηγεόμενοι τὰ ἀνθρωπήϊα πάντα πάθεα· τὸν δ' ἀπογινόμενον παίζοντές τε καὶ ἡδόμενοι γῇ κρύπτουσι, ἐπιλέγοντες ὅσων κακῶν ἐξαπαλλαχθείς ἐστι ἐν πάσῃ εὐδαιμονίᾳ.

[4]) Τοῖς μὲν γὰρ νόμιμον εἶναί φασι τὸ τοῦ Εὐριπίδου τὸν μὲν φύντα θρηνεῖν εἰς ὅσ' ἔρχεται κακά, τὸν δ' αὖ θανόντα καὶ πόνων πεπαυμένον χαίροντας, εὐφημοῦντας, ἐκπέμπειν δόμων.

[5]) Καυσιανοὶ τοὺς μὲν γεννωμένους θρηνοῦσι, τοὺς δὲ τελευτήσαντας μακαρίζουσι *Müller*, F.H.G. 3,460. Πβ. καὶ τὰ τοῦ Ζηνοβίου Ε'. 25. Τραυσοὶ ἐπὶ μὲν τοῖς γεννωμένοις δακρύουσι, ἐπὶ δὲ τοῖς ἀποθνήσκουσι χαίρουσι. Ἔπιθι καὶ *Lobeck*, Aglaophamus 2,801.

τὸ Μαυρούσιον κλίμα) ἐπιλαλεῖν αὐτοῖς ἐθάδι γλώσσῃ ὀνειδισμοὺς καὶ τὸ ὄνειδος· τί δή ποτε ὁ βασιλεὺς λέων ὁ οὕτως ἀξιωματικὸς οὐκ ἐντρέπεται παρὰ πρόσωπα ἥκων μὴ ἀξιόμαχα, οἷς οὔτε ῥώμη χειρῶν οὔτε ἄλλο τι μετὸν ἀνδράσι; Καὶ ὁ λέων ἀκούων αἰδεῖταί, φασι, καθ᾽ ὑπερβολήν τινα φύσεως ἐλλόγου καὶ κατακύψας αἰδημόνως, εἰς τὰ οἰκεῖα ἤθη παλινοστεῖ, μηδέν τι δράσας δυσγενές» [1]) (Opusc. 252,67).

Ἡ ἱστορία κεῖται ἤδη παρ᾽ Αἰλιανῷ (Περὶ ζῴων ἰδιότητος 3,1), οὐδὲν δὲ κοινὸν ἔχει μὲ τὴν ἐποχὴν τοῦ Εὐσταθίου.

«᾿Ασκεῖν δὲ λέγονται καὶ μεγαλοφωνίαν οἱ Πέρσαι καὶ καῦμα καὶ ψῦχος φέρειν καὶ ὄμβρους καὶ χειμάρρων διαβάσεις, ὥστε ἄβροχοι φυλάσσειν τά τε ὅπλα καὶ τὴν ἐσθῆτα» (᾿Εξήγ. εἰς Διονύσ. τὸν Περιηγ. στίχ. 1059 σ. 395,17). Καὶ ταῦτα εἶναι εἰλημμένα ἐκ τοῦ Στράβωνος (σ. 734) οὐδαμῶς δ᾽ εἶναι σύγχρονα. [2])

᾿Εν τέλει σκόπιμον κρίνω νὰ προσθέσω καὶ τὰ ἑξῆς.

Ὁσάκις ὁ Εὐστάθιος μεταχειρίζεται τὸ φησίν, τότε ἀναφέρεται εἰς χωρία συγγραφέως, ὃν προεμνημόνευσεν, οὐχὶ ἑπομένως σύγχρονα ἔθιμα περιγράφοντα· ὁσάκις μνημονεύει τὸ ἁπλοῦν φασι ἢ εἰσάγει συνήθως γνώμας ἢ μαρτυρίας παλαιῶν [3]) ἤ, σπανιώτερον, ἀναφέρει ἔθιμα σύγχρονα, ἃ ἔχει ἀκούσας, ἀγνοεῖ δ᾽ ἐξ ἰδίας πείρας καὶ ἀντιλήψεως π.χ. «τύκω . . . . . ἐξ οὗ καὶ ἡ παρὰ τοῖς παλαιοῖς καὶ εἰσέτι δὲ νῦν τυκάνη, ᾗ φασιν ἀλοῶσιν» (967,19). «Φασὶ δὲ φυσικὸν βοήθημα εἶναι ἀνθρώποις πρὸς ἐκμείλιξιν κυνῶν τὸ καθεσθῆναί τινα καὶ προέσθαι τὸ ἐν χερσὶν ὅπλον ὡς μὴ ἐπιτιθέμενον» (1749,42). Τὸ πρᾶγμα ὅμως ποικίλλει προκειμένου περὶ τοῦ «ὅ φασι»· τοῦτο δῆλα δὴ εἰσάγει ἢ συγχρόνους ἢ ἀρχαίας παροιμίας ἢ παροιμιώδεις φράσεις. [4])

---

[1]) Παρ᾽ Ἑλλήνων ζησάντων ἐν Σουδὰν καὶ ᾿Αβυσσηνίᾳ ἤκουσα ὅτι αἱ γυναῖκες τῶν μερῶν ἐκείνων πολλάκις πρὸς ἐκμειλιγμὸν λέοντος ψάλλουσιν ᾄσματα, ὑπάρχουσι δὲ τοὐναντίον καὶ ἄνδρες, οἵτινες δι᾽ ὑβριστικῶν φράσεων ἐξερεθίζοντες, τὸν προκαλοῦσιν εἰς μονομαχίαν. Ὁ φονεύσας ἐν μονομαχίᾳ λέοντα θεωρεῖται τῶν γενναίων, ἐπανερχόμενον δὲ τὸν ὑποδέχονται ᾄδουσαι παρθένοι, αἵτινες περιβάλλουσι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διὰ στεφάνου κατεσκευασμένου ἐκ δέρματος λέοντος.

[2]) Ἡ τοιαύτη χρῆσις εὕρηται καὶ παρ᾽ ἄλλοις Βυζαντινοῖς συγγραφεῦσι· παρὰ *Μιχαὴλ ᾿Ακομινάτῳ* π. χ. (1,228) φέρονται τὰ ἑξῆς· «Κατὰ τοὺς γενναιοτέρους καὶ σοφωτέρους τῶν ἁλιέων, οἱ πρὸς κητῴαν ὁπλιζόμενοι θήραν, πρῶτα μὲν τὸν ἡγεμόνα τοῦ κήτους ἑλεῖν προὔργου τίθενται, εἶθ᾽ οὕτως καὶ αὐτῷ πλανωμένῳ τῷ κήτει ἐπιτίθενται καὶ ῥᾳδίως ἁλίσκουσι τοῦ ἡγεμόνος ἐρημωθέν», ἅτινα ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ Αἰλιανοῦ (Περὶ ζῴων ἰδιότητος 2,13).

[3]) ᾿Εξήγ. εἰς Διονύσ. τὸν Περιηγ. στίχ. 232 σ. 250,2.

[4]) Κατὰ τὸν *L. Cohn* (Pauly—Wissowa, Realencycl. τόμ. 6. στήλ. 1460) ὅταν

Ἡ κατὰ τοιοῦτον τρόπον συλλογὴ τῶν λαογραφικῶν πληροφοριῶν ἀληθὲς εἶναι ὅτι παρέχει δυσχερείας τινάς, εἶναι ὅμως ἀναγκαία διὰ τοὺς θέλοντας πληρέστερα καὶ ἀκριβέστερα νὰ εἴπωσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄.

ΕΙΝΑΙ ΑΚΡΙΒΕΙΣ ΑΙ ΥΠΟ ΤΟΥ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ ΠΑΡΑΔΙΔΟΜΕΝΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΙ;

Ὁ Εὐστάθιος παρέχων πληφορίας εἰς διάφορα κεφάλαια τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἀναφερομένας, εἶναι πολλάκις ἠναγκασμένος οὐ μόνον πραγματικὴν περιγραφὴν νὰ κάμνῃ, ἀλλὰ καὶ ν᾽ ἀναφέρῃ τὰς δημώδεις λέξεις, ἃς οἱ τότε ἐν τῷ βίῳ μετεχειρίζοντο· τὸ ἀνωτέρω λοιπὸν ὑποβληθὲν ἐρώτημα εἰς δύο τινὰ ἀφορᾷ, εἰς τὴν ἀκρίβειαν α΄) τῶν λαϊκῶν καὶ λαογραφικῶν ὅρων καὶ β΄) τῆς περιγραφῆς.

Ὁ ἡμέτερος συγγραφεύς, ὅστις, ὡς ὁμολογεῖ, ἐμίσει τὸ ἀκράτως βάρβαρον, [1]) ἑπόμενος καὶ τῇ τῶν συγχρόνων συνηθείᾳ, πολλάκις ἐξαλλοιοῖ καὶ ἐξελληνίζει τὰ ὑπ᾽ αὐτοῦ μνημονευόμενα λαϊκὰ στοιχεῖα. [2]) Δυστυχῶς τὴν

ὁ Εὐστάθιος λέγῃ φασί, ἐννοεῖ τὸ ὑπ᾽ ὄψιν του Ὁμηρικὸν λεξικὸν μετὰ σχολίων. Περὶ τούτου πλείονα ὅρα ἐν τῷ περὶ παροιμιῶν κεφαλαίῳ.

[1]) Opusc. 295,10.

[2]) Πβ. «τὸ ἰδιωτικῶς λεγόμενον σπαρτζίον, σπαρτίον ὀφεῖλον λέγεσθαι κατὰ τὴν ἀνέκαθεν χρείαν. Εὑρέθη γὰρ τοῖς λουομένοις ἀντὶ σπόγγων πλέγμα τι ἀπὸ σπάρτων ὡς εἰκὸς» (1604,15). Τὴν τάσιν ταύτην τοῦ Εὐσταθίου ὑπεδήλωσε καὶ ὁ μαθητὴς καὶ φίλος αὐτοῦ Μιχαὴλ ᾿Ακομινᾶτος γράψας ὅτι ἐθαυματούργει «πολλοῖς γλώττας βαρβάρους μεταρρυθμίζων ταῖς παρ᾽ ἑαυτοῦ τεχνολογίαις καὶ τοῖς τοῦ ᾿Αττικίζειν διδάγμασι», ἔτι δ ὅτι «οὐδ᾽ ἠνείχετο μὴ οὐ κεκομψευμένως καὶ γλαφυρῶς φράζειν τὰ καθωμιλημένα καὶ τὰ γλίσχρα πολυτελῶς καὶ τὰ φαῦλα μεγαλοπρεπῶς καὶ σεμνῶς» (Κατήχησις ΙΘ΄. *Σπ. Λάμπρου*, Ν. Ἑλλην. 13, 360. 61). Τῆς τάσεως ταύτης, ἣν μετὰ ταῦτα ἠκολούθησε, πλὴν ἄλλων, καὶ ὁ χρονογράφος Δούκας (100,16) «ὡς ἔπος χυδαῖον εἰπεῖν ἀφ᾽ ἐμπρὸς τεσσαρακοστὴ καὶ ὄπισθεν Πάσχα», τῆς τάσεως, λέγω, ταύτης ὀπαδὸς ὑπῆρχε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ ὁ Α. Κοραῆς, ὅστις, ὁμιλῶν περὶ παροιμιῶν, ἐσημείωσε καὶ τάδε. «Πρόσθες ἔτι ὅτι ἐμπορεῖ (ὁ λεξικογράφος) νὰ διορθώσῃ καὶ τὴν φράσιν αὐτῶν, διὰ τοῦ ὁποίου νοῶ ὄχι νὰ τὰς ἐξελληνίσῃ ἢ γελοίως νὰ τὰς μακαρονίσῃ, ἀλλὰ νὰ τὰς καθαρίσῃ, ὅσον συγχωρεῖ ὁ ὀρθὸς λόγος, ἀπὸ τὴν ἀνώμαλον αὐτῶν χυδαιότητα.» (᾿Ακολουθία τῶν αὐτοσχεδίων στοχασμῶν ἐν Ἑλλην. Βιβλιοθ. τόμ. 3. σ. λϐ΄) καὶ ἀλλαχοῦ (Ἄτακτα 4, η΄.) «Συγχωρεῖται ὁ λαλῶν ἢ γράφων νὰ κανονίζῃ καὶ νὰ καλλωπίζῃ εἰς τὸ εὐσχημότερον τὰς συνειθισμένας λέξεις» καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ (Ἄτακτα 2, 207). 5, 128) «κόρακας κοράκου ὀμμάτιον δὲν ἐκβάλλει» «ὅστις καῇ εἰς τὸ κουρκούτιον φυσᾷ τὸ ὀξυνόγαλον». Ἔγραψε δὲ καὶ ὁ *Γ. Κρομμύδης*, ᾿Ακολουθία τῆς διατριβῆς σ. 41,42 «ὃς δὲν θέλει νὰ ζυμώσῃ, καθ᾽ ἡμέραν κοσκινίζει» «νυκτὸς ἐργόχειρον τὸ βλέπ᾽ ἡ μέρα καὶ γελάει.»

ἐξαλλοίωσιν ταύτην δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν εἰς πολὺ μεγάλην κλίμακα, διότι ἐλλείπουσι πολλάκις τὰ πρὸς ἐξέλεγξιν μέσα, [1] ἐξ ὅσων ὅμως σημειοῦμεν κατωτέρω, φαίνεται ἀριδήλως ἡ τάσις αὕτη τοῦ ἱεράρχου.

«Αἴφνης δέ μοι πατάσσει τις τὴν θύραν καὶ αὐτὸς ἐρωτῶ· *τίς ἔσθ' ὁ κόπτων τὴν θύραν;* Καὶ μανθάνω τὸν κρούοντα καὶ ὅτι γράμμα μοι ἥκει κομίζων σεβαστὸν» (Opusc. 323,3), ἔνθα οὐδεὶς βεβαίως θὰ πιστεύσῃ ὅτι ὁ Εὐστάθιος ἢ οἱ σύγχρονοι ἔλεγον πρὸς τοὺς θυροκρουστοῦντας τὸ ὅλως κατὰ τὴν Ἀττικὴν γλῶσσαν καὶ τοὺς κανόνας τῶν Ἀττικιστῶν εἰρημένον [2] τίς ἔσθ' ὁ κόπτων τὴν θύραν; Πβ. ἄλλως τε καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἀλλαχοῦ (899,65) εἰρημένον· «Τίς ἔσθ' ὁ κόπτων τὴν θύραν; ταὐτὸν δ' εἰπεῖν θυροκρουστῶν».

Ἄλλοτε μέτρα καὶ νομίσματα ἀναφέρων ὁ ἱεράρχης μᾶς παρέχει ὡς δημώδη ὀνόματα, ἅτινα ἀπὸ πολλοῦ εἶχον παύσει καὶ ἐξ ἀκοῆς νὰ εἶναι εἰς τὸν λαὸν γνωστὰ π.χ. «δοκεῖ δὲ μᾶλλον ὑγιαίνειν τὰ ζῷα ποτοῦ ὀρεγόμενα· ὅθεν θέρους οἱ ποιμένες ἅλας αὐτοῖς παραβάλλουσιν, ὥς τινές φασιν, *μέδιμνον* τοῖς ἑκατὸν» (944,1). Ἀλλὰ μέδιμνος κατὰ τὸν ΙΒ'. αἰῶνα πᾶν ἄλλο ἦτο ἢ λαϊκὸν μέτρου ὄνομα. [3] Καὶ πάλιν περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὄντος τοῦ λόγου «Ἀρτίδιον γοῦν περιηγμένον ὡς εἰς κρίκον, ὅσον ἂν ἀντίχειρ καὶ λιχανὸς διαγράψειεν, τριῶν *χαλκῶν στατήρων* ἀπεδίδου τῷ ἐλεεινῷ πολίτῃ, μόλις *ὀβολοῦ* ἀξιούμενον» (Opusc. 298,86), «ὁ ὀβολὸς εἰς ὀξὺ λήγων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, κατὰ τοὺς ὀβελούς, κἂν νῦν μικροῦ ὡς εἰς

---

[1] Μέγιστον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον βοήθημα, πλὴν τῆς ἐν δημωδεστέρᾳ γλώσσῃ γεγραμμένης Χρονικῆς Διηγήσεως Νικήτα τοῦ Χωνιάτου, ἣν συχνὰ ἐν τῷ ἔργῳ μου χρησιμοποιῶ, ἠδύναντο νὰ εἶναι τὰ δημώδη Προδρόμεια ποιήματα, νομίζω ὅμως ὅτι ὡς πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῶν πρέπει νὰ εἴμεθα πολὺ προσεκτικοί, διότι ταῦτα ἐν πολλοῖς ἀντιπροσωπεύουσιν, οὐχὶ τὴν γλῶσσαν τοῦ ΙΒ'. αἰῶνος, ἀλλὰ τῶν ἐποχῶν καθ' ἃς ἐγράφησαν αἱ παραλλαγαί. Ὅρα *D. Hesseling-H. Pernot,* Poèmes Prodromiques σ. 22-24 καὶ *Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως,* Εἷς καὶ μόνος Θεόδωρος Πρόδρομος σ. 3, μόνον δ' ὁ *E. Legrand* (Biblioth. Gr. vulg. I σ. XXI καὶ ὁ *Miller*, Collection de monuments, nouvelle serie nº 7 σ. 3 ἑξ.) οὐχὶ ὀρθῶς νομίζουσιν ὅτι ἔνθα ἔχομεν παραλλαγὴν Προδρομείου τινὸς ποιήματος, αὕτη πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν Πρόδρομον.

[2] Κροῦσαι τὴν θύραν, ἴσως μέν που παραβεβίασται ἡ χρῆσις· ἄμεινον δὲ κόπτειν τὴν θύραν (*Φρυνίχου*, Ἐκλογ. 177 Lobeck). Ὑπὸ τῆς αὐτῆς καὶ ὁ ἡμέτερος ἱεράρχης τάσεως ἀγόμενος καὶ ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ἔγραψεν· «ἐψόφει τις τὴν αὔλειον καὶ ἡ θυρωρὸς γνοῦσα ὅστις εἴη τεταραγμένη τῇ μητρὶ κἀμοὶ πρόσεισι» *Μιχ. Ψελλοῦ*, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα (Κ. *Σάθα*, Μεσ. βιβλ. 5, 38).

[3] Τότε συνειθίζετο τὸ *μόδιν*, τὸ *χοινίκιον* ἢ *συνοίκιον* καὶ τὸ *κοῖλον*. Ὅρα κατωτέρω καὶ τὸ περὶ γεωργικοῦ βίου κεφάλαιον.

ἐπίπεδόν τι κατήνεκται» (421,24). Ἀλλὰ στατῆρες καὶ ὀβολοὶ μόνον εἰς τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὰ ἀρχαῖα γράμματα καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιολογίαν ἦσαν τότε γνωστοί. [1] Οἱ ὀβολοί, οὓς ἀναφέρει τὸ λόγιον κείμενον τῆς Χρονικῆς Διηγήσεως Νικήτα τοῦ Χωνιάτου [2] καὶ ὁ διάλογος Τιμαρίων [3] καὶ ἐκ παλαιοτέρων κειμένων, [4] ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Εὐσταθίου γνωρίζομεν ὅτι ἐλέγοντο *φόλλεις* [5] καὶ *νοῦμοι* [6] τὰ ὀνόματα δ' αὐτὰ μετεχειρίζοντο οἱ κατὰ τὸ δημῶδες ἰδίωμα γράφοντες.

Οὐδ' εἶναι ἀνάγκη νὰ μακρολογήσω ὑποδεικνύων ὅτι τὰ ὀνόματα *πιθάκνη, ἀμφορεὺς* καὶ *λήκυθος,* ἅτινα ἀποδίδει εἰς οἰκιακὰ ἀγγεῖα (Opusc. 150,58. 304,47), οὐδόλως ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν τότε δημώδη ὀνοματολογίαν, πᾶν ἄλλο δὲ ἢ δημώδη εἶναι ὅσα ἐν τῷ κατωτέρω χωρίῳ (1895,18) ἀναφέρει· «ξέναις φαμὲν γελᾶν παρειαῖς τοὺς γελῶντας ἐκ θυμοῦ ἢ ἀμηχανίας τινὸς ὥσπερ καὶ τοὺς πρὸς βίαν ἐσθίοντας *ἀλλοτρίοις ἐσθίειν γναθμοῖς*». Ἐπ' ἴσης τὸ *κακκάβιον* καὶ *σελλίον,* ἅτινα ἀναφέρει «ὅτι δὲ καὶ σκεῦός ἐστι χαλκοῦν, ὅπερ κοινῶς κακκάβιον λέγεται» (1290, 42), «σέλμα γὰρ ἡ καθέδρα, ἐξ οὗ καὶ τὸ σελλίον ἔοικε λέγεσθαι» (197, 12). Δημωδῶς τότε μᾶλλον *κακκάβιν* καὶ *σελλὶν* ἐλέγετο. [7]

---

[1] Καὶ ὁ *Ι. Τζέτζης* δὲ (*Th. Preger,* Johannis Tzetzae Epist. ἐπιστ. 57) ἔγραψε· «πολλοὶ τοὺς σκόμβρους ἢ τὰ μῆλα δέκα τοῦ *χαλκοῦ* ἐξωνούμενοι αὐτοὶ τιμιουλκοῦντες δέκα ἐπώλουν».

[2] *Νικ. Χωνιάτου,* Χρον. Διήγ. 213,11 τοὺς μηδ' ὀβολοῦ εὐποροῦντας.

[3] Ἀπάγγειλε οἱ σκόμβροι πόσοι τοῦ ὀβολοῦ; *Ellissen,* Analekten 4, 64. Ὀβολοὺς ἀναφέρει βραδύτερον καὶ ὁ *Φραντζῆς,* Χρον. 4,22.

[4] Διακοσίους ὀβολούς, οὓς φόλλεις καλοῦσι. *Προκοπίου,* Ἀνέκδ. 25,12. Ὀβολοί εἰσιν ἃς καλοῦσι φόλλεις, *Σουΐδας* ἐν λ.

[5] Οἱ δὲ τοιοῦτοι, ὡς εἰκός, ὀβολοὶ χρόνῳ τοῦ ὕψους ὑποσπώμενοι καὶ κατὰ μικρὸν ὑποκαταβαίνοντες τοὺς ταπεινοὺς καὶ πετηλώδεις καὶ ὡς ἄν τις ἐρεῖ, ἐπιπέδους ἐποίησαν ὀβολούς, τοὺς λεγομένους *φόλλεις* 136, 12. Πβ. καὶ τὸ τοῦ Προδρόμου (Poèmes 3, 85)

αὐτὸς κἂν δέκα κέκτηται λίτρας χρυσοῦ λογάριν
σὺ δὲ οὐδὲ φόλλιν κέκτησαι νὰ δώσῃς τὴν ψυχήν σου.

[6] Κολλυβισταί δ' εἰσιν οἱ τὰ λεπτὰ νομίσματα πωλοῦντες, ἤτοι τοὺς νούμους *Ι. Ζωναρᾶ,* Εἰς τὸν οστ'. κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ'. οἰκουμ. Συνόδου *Ῥάλλη-Ποτλῆ,* Σύνταγμα 2,481. Χάρις τοῖς νούμοις μὲν κατ' Ἰταλούς, κατ' Ἀττικοὺς δὲ ὀβολοῖς· *Μιχαὴλ Ἀκομιν.* 2. 199,2. Οἴδαμεν ἄνδρας τοὺς μὲν ἱστὸν ὑφαίνοντας ὀλίγου τιμώμενον καὶ μόγις δι' ἡμέρας ἀποφερομένους κέρδος τοῦ καμάτου νούμους εὐαριθμήτους» (Opusc. 223,17) Ἔπιθι καὶ τὴν παλαιοτέραν μαρτυρίαν «ἐξ αὐτοῦ (τοῦ Νουμᾶ) ἔτι καὶ νῦν νουμὸν οἱονεὶ Νιουμανὸν τὸν ὀβολὸν καλεῖσθαι» *Ι. Λυδοῦ,* Περὶ μηνῶν 10, 19 (Wünsch).

[7] Πβ. τὸ τοῦ *Προδρόμου* (Poèmes 3, 292) κακκάβιν ἔνι δίωτον ὡσεὶ μετρῶν τεσσάρων καὶ τὸ τοῦ *Νικ. Χωνιάτου,* Διήγ. Χρον. 457 Β κακκάβιν ἱστάμενον, ὕδωρ γέμον καὶ βράζον. Ἐν τῷ βίῳ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος τῷ ὑπὸ Λεοντίου συγγραφέντι (11,8 Gelzer) ἀναγινώσκομεν· τίθων *σελλὶν* καὶ σκάμνα δύο ἐκαθέζετο ἔμπροσθεν τῆς ἐκκλησίας.

Ὁ ἀναγινώσκων τὰ κατωτέρω χωρία «ἀμφιλύκη, ἣν ἡ ἀπεριμέριμνος ἰδιωτεία *λυκόφως* λέγει» (809, 42), «τὸ πρὸ τῆς κροκοπέπλου ὑπονύκτερον χρῶμα, ὃ καὶ *λυκόφως* ἡ καθωμιλημένη γλῶσσα καλεῖ» (449,5), τείνει βεβαίως νὰ παραδεχθῇ ὅτι ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐλέγετο τότε τὸ λυκόφως· καὶ ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Λυκόφως εἶναι ἐξηκριβωμένον ὅτι ἐλέγετο ἡ ἀμφιλύκη νὺξ αἰῶνας ὅλους πρὸ τοῦ Εὐσταθίου, [1]) ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ὅμως αὐτοῦ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ συγχρόνου Μιχαὴλ Γλυκᾶ, [2]) ἐκαλεῖτο καὶ *λυκόφωτον*, πιθανώτατα δὲ καὶ *γλυκόφωτον.* [3]) «Καὶ ἀμπέλοις μὲν ἐκκλησιαστικαῖς ἐπαφίησι ζῷα κατατρώγοντα τὰς *μητέρας* αὐτοῖς καρποῖς» (Opusc. 261,18), «Καὶ τάχα φιλοσοφεῖν ἔοικεν ὁ ἐμὸς οὗτος καρπὸς νῦν μὲν ὅσα καὶ φύλλα διδοὺς ἑαυτὸν εἰς τρυφὴν τῇ μητρί». [4]) Σήμερον τοὺς κορμοὺς τῆς ἀμπέλου καὶ τῶν ἄλλων δένδρων καλοῦμεν *μάννας*, [5]) κατά τινα τῶν φυτῶν πρωσοποποίησιν, εἶμαι δὲ πεπεισμένος ὅτι καὶ τότε τὴν ἀπὸ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων μνημονευομένην ταύτην λέξιν θὰ μετεχειρίζετο ὁ λαός, πλάσμα δὲ τοῦ συγγραφέως, καὶ ἑπομένως ἀνύπαρκτον, εἶναι τὸ μήτηρ.

Τὰ τοιούτου εἴδους παραδείγματα δύναταί τις εὐχερῶς νὰ πολλαπλασιάσῃ, καὶ ἐκ τῶν σημειωθέντων ὅμως ἐγένετο, ἐλπίζω, φανερὸν ὅτι, παρὰ πᾶσαν τὴν ἐν ἄλλοις ἀξιοπιστίαν τοῦ ἀνδρός, πρέπει νὰ εἴμεθα λίαν δύσπιστοι ὡς πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἀκρίβειαν τῶν ὑπ' αὐτοῦ μνημονευομένων δημωδῶν τύπων.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς γλώσσης προκειμένου, τὸ νὰ ἐρωτήσῃ ὅμως τις, ἂν τὰ ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου μνημονευόμενα ἔθιμα ἀνταποκρίνωνται πρὸς τὰ πραγματικά, εἶναι ὡς ν' ἀμφιβάλλῃ περὶ τοῦ ἀξιοπίστου τοῦ ἀνδρός, ὃν μόνον ἐσφαλμένη ἢ ἀνακριβὴς πληροφορία ἠδύνατο νὰ παραπλανήσῃ. Ὁ ἀνὴρ εἶναι ἄλλως τε τόσον εἰλικρινής, ὥστε πολλάκις ὁμολογεῖ ὅτι ἀγνοεῖ βίους τινάς, ὅ,τι δὲ περὶ αὐτῶν σημειοῖ, ἁπλῶς παρ' ἄλλων ἤκουσεν.

---

[1]) Ἀμφιλύκη νύξ, ὃ ἡμεῖς λυκόφως λέγομεν. Λυκοειδέος ἀοῦς· τοῦ λυκόφωτος Ἡσύχ.

[2]) Ἐν Βρεττανίᾳ τῇ νήσῳ τὸ σκότος τῆς νυκτὸς εἶναι τοιοῦτο, ὁποῖόν ἐστι τὸ παρ' ἡμῖν λεγόμενον λυκόφωτον. *Μ. Γλυκᾶ,* Εἰς τὰς ἀπορίας τῆς θείας γραφῆς κ. ΙΓ'. σ. 164, 16 (ἔκδ. Εὐστρατιάδου) καὶ ἐν Βίβλῳ Χρονικῇ 61,21· σκότος οὐ πάνυ βαθύ, τοιοῦτον δὲ εἰπεῖν, ὁποῖόν ἐστι τὸ παρ' ἡμῖν λεγόμενον λυκόφωτον. Ἐν τῷ ὑπὸ *G. Goetz* ἐκδοθέντι Corpus glossariorum Latinorum III 244, 14 μνημονεύεται, κατ' ἐναλλαγὴν γένους, *ὁ λυκόφωτος.*

[3]) Λυκόφως· λέξις δὲ αὕτη γνωστὴ τοῖς παλαιοῖς, οἳ καὶ ἔγραψαν ὅτι λυκόφως ὁ πρὸ τῆς ἀνατολῆς χρόνος, εἰ καὶ ἡ χυδαία λογιότης *γλυκόφως* αὐτὸ λαλεῖ (689,22). Καὶ νῦν ἐν Κερασοῦντι *γλυκοφωτάζει* σημαίνει ἄρχεται τὸ λυκαυγές. Περὶ τοῦ γλυκόφωτος ἔπιθι τὸ περὶ μετεωρολογικῶν κεφάλαιον.

[4]) Ὅρα καὶ τὸ περὶ γεωργικοῦ βίου κεφάλαιον.

[5]) Οὕτω καὶ ἐν τῷ γεωπονικῷ Ἀγαπίου Λάνδου τοῦ Κρητὸς σ. 33.44.

Ὁμιλῶν π.χ. διὰ τὰ ναυτικὰ πρότονα λέγει· «πρότονα δὲ κατά τινας μὲν σχοινία, δι' ὧν τὰ ἱστία πῇ μὲν ἀνέλκονται, πῇ δὲ χαλῶνται, μάλιστα δὲ συνδέοντα τὸ κέρας πρὸς τὸν ἱστόν, *ὥς φασιν οἱ εἰδότες*» (130,44), περὶ ἀστραπῆς δὲ ὄντος τοῦ λόγου, παρατηρεῖ· «καὶ ὅτι ὠφελεῖ πολλάκις μυρία τοὺς ὁδοιπόρους καὶ ὅσοι δὲ ναυτίλλονται καὶ σωτηρία αὐτοῖς γίνεται *ἴσασιν οἱ πεπειραμένοι*» (*Migne PG.* 136,600 D.) Διὰ τὰ γεωργικὰ ὁμιλῶν κάμνει τὰς ἑξῆς παρατηρήσεις· «τυκάνη, *ᾗ φασι ἀλοῶσι*» (967,19). «*Φασὶ γὰρ οἱ ἔμπειροι* ὡς τῇ πρώτῃ τῆς γῆς ἐργασίᾳ βοῶν δεῖ σχολαιτέρων ὡς καὶ γεναιοτέρων» (810,60). Τὰ κατὰ τὴν ἁλιείαν, τὸν ποιμενικὸν βίον καὶ τὰ ἰατρικὰ ἐπ' ἴσης ὁμολογεῖ ὅτι δὲν γνωρίζει ἐξ ἰδίας πείρας, ὡς ἐκ τῶν κατωτέρω παραδειγμάτων φαίνεται. «Λέγεται ὡς εἴ τις ταῖς θαλάμαις αὐτοῦ (ὀκτάποδος) ἅλας σπείρῃ, εὐθέως ἔξεισι» (1541,36). «*Φασὶ* δὲ φυσικὸν βοήθημα εἶναι ἀνθρώποις πρὸς ἐκμείλιξιν κυνῶν τὸ καθεσθῆναί τινα καὶ προέσθαι τὸ ἐν χερσὶν ὅπλον ὡς μὴ ἐπιτιθέμενον» (1749,43). «Δοκεῖ δὲ μᾶλλον ὑγιαίνειν τὰ ζῷα ποτοῦ ὀρεγόμενα· ὅθεν θέρους οἱ ποιμένες ἅλας αὐτοῖς παραβάλλουσιν ὥς τινές φασιν μέδιμνον τοῖς ἑκατόν» (944,1). «*Φασὶ* δὲ αὐτὸ (τὸ κρόμμυον) ἁρμόζειν πρὸς τὰ μὴ καλὰ ὕδατα ὡς ἀλεξιφάρμακον» (872,36). Ἀλλὰ καὶ τὰ ὑφαντουργικὰ ἀγνοεῖ· προσπαθῶν π.χ. νὰ ὁρίσῃ τί εἶναι κανὼν παρατηρεῖ· «σαφὲς γάρ τι οὐκ ἔχομεν γνῶναι» [1]) (1328,43).

Πᾶν λοιπὸν ἔθιμον ἀναφερόμενον ὡς σύγχρονον ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου δέον νὰ τὸ δεχθῶμεν ὡς τοιοῦτον· ἀμφιβολία ἐπιτρέπεται μόνον ὅπου ἐξ ἄλλων πηγῶν δυνάμεθα ν' ἀποδείξωμεν τὸ ἐναντίον, τοῦθ' ὅπερ ἐγὼ δὲν ἠδυνήθην μέχρι τοῦδε ν' ἀποδείξω, καίτοι προσεπάθησα αὐστηρὰν κριτικὴν ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο νὰ ἐφαρμόσω. Μόνον ἅπαξ περὶ συγχρόνων ὁμιλῶν ἐθίμων ὁ Εὐστάθιος ἐξηκρίβωσα ὅτι παρενεῖρε καί τινα, ἅτινα οὐδαμῶς ἐπὶ τῶν χρόνων του ἦσαν εὔχρηστα. Ὁμιλῶν δῆλα δὴ πρὸς μοναχὸν συνιστᾷ πρὸς αὐτὸν νὰ συμπεριφέρεται ὡς ἀνὴρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως, ἵνα μὴ διὰ τοῦ τρόπου του κάμῃ τοὺς παῖδας τῆς ὁδοῦ νά τῳ φωνάζωσι «παπᾶς, ἀπάπας, προσεπιθήσουσι δὲ καὶ τὸ ἀνάβα, ἀνάβα καί που καὶ εἰς θυμόν σε προσερεθίσωσιν ὡς καὶ τὴν ἄρκτον ἐπικαλέσασθαι κατ' αὐτῶν» (Opusc. 41,70).

Ταῦτα ἐλήφθησαν ἐκ τῆς Π.Δ., [2]) εἶναι δὲ μᾶλλον παίγνια τοῦ ἱεράρ-

---

[1]) Ὅρα καὶ *H. Blümner,* Technologie und Terminologie I. 140,3.

[2]) Βασιλειῶν Τετάρτη 2,23,24. Καὶ ἀνέβη [ὁ Ἐλισαιὲ] ἐκεῖθεν εἰς Βαιθὴλ καὶ ἀναβαίνοντος αὐτοῦ ἐν τῇ ὁδῷ παιδάρια μικρὰ ἐξῆλθον ἐκ τῆς πόλεως καὶ κατέπαιζον αὐτοῦ καὶ εἶπον αὐτῷ· ἀνάβαινε, φαλακρέ, ἀνάβαινε. Καὶ ἐξένευσεν ὀπίσω αὐτῶν καὶ

χου ἢ ἀπήχησις δημωδῶν τότε ἐθίμων, καίτοι ἡ διὰ τῆς ἄρκτου ἀπειλὴ τῶν μικρῶν δὲν φαίνεται ἀλλοτρία τοῦ ΙΒ'. αἰῶνος. [1]) Ὁμοίως πλάσμα τοῦ ἱεράρχου «ὃ αὐτὸς ἄρτι παλαιᾷ μυθικῇ ζύμῃ ἐφυράσατο» εἶναι καὶ ἡ ἐν σελ. 319,52 ἑξ. ἀναφερομένη παράδοσις, καθ' ἣν οἱ προσκυνοῦντες ὑποκλίνονται, ἵνα δείξωσιν, ἂν ὄντως τὸ σῶμά των εἶναι πεπληρωμένον τῆς ὑπὸ τοῦ Προμηθέως ἐντεθείσης ἀμβροσίας. [2])

Τὰς ὀλίγας ταύτας γραμμὰς ἐπιθυμῶ νὰ κλείσω μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι παρ' Εὐσταθίῳ παρατηρεῖται ποιά τις ἀοριστία ὡς πρὸς τὴν δήλωσιν τῆς ἐκτάσεως ἐθίμου τινός. Οὕτω π.χ., ἐν ᾧ βεβαιοῖ ὅτι τὸ πρὸς χαιρετισμὸν ἅπτεσθαι τῆς δεξιᾶς χειρὸς «ἐπεχωρίαζε πολλοῖς τῶν ἐθνῶν» (1398,42), ἀφ' ἑτέρου πληροφορεῖ ὅτι καὶ οἱ μοναχοὶ πρὸς ἀσπασμὸν ἐχρῶντο «τῇ τῶν χειρῶν ἐμβολῇ» (Opusc. 73,61), αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος ἠσπάζετο τοὺς φίλους «δεξιὰν ἐμβάλλων δεξιαῖς καὶ προσεφελκόμενος» (Opusc. 118,83). Ἐν γένει, ὅταν ὁ συγγραφεὺς βεβαιοῖ ὅτι ἔθιμόν τι ἢ δημώδης τις λέξις ἐσῴζετο ἐπὶ τῶν χρόνων του εἴς τι μέρος, δὲν πρέπει νὰ ὑπονοήσωμεν ὅτι μόνον εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο ἐπεχωρίαζεν. Αὐτὸς παρὰ μαθητοῦ ἢ ἄλλου μαθὼν ἠδύνατο διὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο νὰ τὰ πιστοποιήσῃ, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ ἀλλαχοῦ ὕπαρξις αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

ΑΝΑΓΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΕΞΕΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Ἡ ἀνάγκη κριτικῆς ἐξετάσεως κειμένου τινός, περὶ λαογραφικῶν προκειμένου πραγμάτων, βεβαίως δὲν εἶναι τοσοῦτον ἰσχυρά, ὁ λαογραφῶν ὅμως πρέπει καὶ τοῦτο νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἐνίοτε καὶ τῆς κριτικῆς πρέπει νὰ κάμνῃ χρῆσιν ἐν τῇ ἐργασίᾳ του, ἂν μὴ θέλῃ ἀνακρίβειαι νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὸ ἔργον του.

εἶδεν αὐτὰ καὶ κατηράσατο αὐτοῖς ἐν ὀνόματι Κυρίου· καὶ ἰδοὺ ἐξῆλθον δύο ἄρκτοι ἐκ τοῦ δρυμοῦ καὶ ἀνέρρηξαν ἀπ' αὐτῶν τεσσαράκοντα καὶ δύο παῖδας. Ὅρα καὶ *Θ. Προδρόμου,* Τετράστιχα εἰς τὰ παιδάρια τὰ διὰ τὸ ἐνυβρίσαι τῇ φαλάκρᾳ τοῦ Ἐλισαίου βρωθέντα ἄρκτοις. *Migne PG.*133,1173.

[1]) Πβ. καὶ τὸ παρὰ Θ. Προδρόμῳ (*S. Papadimitriou,* Theodoros Prodromos σ. 126) «τὸν ἐν γέρουσι παῖδα ταῖς ἄρκτοις δίδου».

[2]) Ὁ Εὐστάθιος, ἀστεϊζόμενος, ἔπλαττε αἰνίγματα, παροιμίας καὶ σκώμματα, ἀρχαίας φράσεις παρῳδῶν. Περὶ τούτων ὅρα τὰ σχετικὰ κεφάλαια.

Ὀλίγα τινὰ παραδείγματα ἔστωσαν εἰς πίστωσιν τούτου.

Εἰς τὰ Opuscula (310,94) ἐξεδόθη «. . . . τοιούτῳ κλύδωνι ἐφορούμεθα, ἕως τῆς φίλης ἐγενόμεθα γῆς καὶ τῆς συντρόφου ἀγορᾶς καὶ τῶν *καπνορρο[ῶν]* οἰκιῶν καὶ τοῦ συνήθους πηλοῦ». Ἀνάγνωθι ἐνταῦθα *καπνορρόφων* καὶ τότε ἔχεις τὸ πρὸς τὸ πρᾶγμα ἀνταποκρινόμενον, παραβάλλων ἅμα ὅσα κατωτέρω (311,3) ὁ ἴδιος Εὐστάθιος πρὸς τὸ αὐτὸ πρόσωπον λέγει· Οἴμοι τοίνυν τῆς σῆς αἰθρίας, *τῆς ἀκάπνου ἑστίας*, τῶν καθαρῶν ἀέρων.»

Ἐν τοῖς μικροτέροις ὁμοίως ἔργοις τοῦ ἱεράρχου (233,37), ἐξεδόθη· «λογίζονται γὰρ οἱ μοναχοὶ εἰς γνώσεως τύπον τήν τε ἐν χρῷ κουρὰν καὶ τὴν τῶν κατὰ κόσμον ἀμφίων *ὑπόδυσιν*». Ἂν δεχθῶμεν τὴν λ. ὑπόδυσιν, τότε παριστῶμεν τοὺς μοναχοὺς φοροῦντας ἐξωτερικὰ ἐνδύματά κατὰ κόσμον, ἐν ᾧ εἶναι γνωστὸν ὅτι οὗτοι εἶχον διάφορα τῶν λαϊκῶν ἐξωτερικὰ φορέματα. [1])

Ἀνάγνωθι λοιπὸν ἀπόδυσιν, ὑπὲρ οὗ καὶ τὸ ἑξῆς σαφὲς τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως χωρίον συνηγορεῖ «Ἐκδύονται μὲν γὰρ (οἱ μοναχοὶ) τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τὴν ἀρχήν, οἷς ἀποδύονται τὰ κατὰ κόσμον ἄμφια» (Opusc. 232, 19).

Ὁ Εὐστάθιος πάλιν ἐν τοῖς μικροτέροις ἔργοις του λόγον ποιεῖται περὶ μοναχοῦ τινος προσποιουμένου τὸν εὐσεβῆ καὶ κλοιὸν ἀμφιμάσχαλον πρὸς αὐτοτιμωρίαν περιβαλλομένου, εἰς ὃν ἐνεπιστεύθησαν πρὸς φυλακὴν πράγματα ξενικά, ἀλλὰ τότε «ὁ μὲν σίδηρος κατὰ γῆς ἔκειτο, τὰ δὲ ἀλλότρια φόρτος τοῖς ἀσκητικοῖς ὤμοις ἐπέκειτο εἰς *καπήλου* τινός, οἶμαι, τὸ ἄχθος ἀποφορτισομένοις, ὑποφωνοῦντος τοῖς οὕτω κοπιῶσι καὶ πεφορτισμένοις ἔρχεσθαι καὶ ἀναπαύεσθαι παρ' αὐτῷ» (Opusc. 187,16). Ἐνταῦθα ὁ ἐκδότης παρατηρεῖ· καπήλου sic aperte Ms. praestat καμήλου. Αἴροντες ὅμως τὸ καπήλου, ὅπερ ἄλλως τε ἀπαιτεῖ ἐνταῦθα καὶ ἡ ἔννοια, αἴρομεν καὶ σπουδαιοτάτην λαογραφικὴν πληροφορίαν, ὅτι ὑπῆρχον τότε παλιγκάπηλοι παλαιῶν καὶ μεταχειρισμένων ἀντικειμένων, ὧν μίαν τάξιν, τοὺς ἀπορρουχοσυνάκτας, ἀναφέρει Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος. [2]) Εἰς τὴν αὐτὴν τέλος κατηγορίαν πρέπει νὰ καταλεχθῇ καὶ ἡ ὑφ' ἡμῶν προτεινομένη διόρθωσις τοῦ ἄθραυστα εἰς εὔθραυστα ἐν τῷ ἑπομένῳ χωρίῳ «Ἕρμιππος δὲ καὶ ἀμύγδαλα σιγαλόεντα λέγει τὰ ἄθραυστα (γρ. εὔθραυστα) ὁποῖα τὰ

[1]) Περὶ τοῦ ζητήματος ὅρα *Γ. Σωτηρίου*, Περὶ τῆς ἐξωτερικῆς περιβολῆς τῶν κληρικῶν, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 3. σ. 458,459. Ἔπιθι καὶ ὅσα περὶ τοῦ ζητήματος λέγει ὁ *Φ. Κουκουλές,* κρίνων τὸ ἀνωτέρω ἔργον ἐν Λαογραφ. τόμ. 8 σ. 251, 252.

[2]) *Hesseling—Pernot,* Poèmes Prodromiques III. 400 K. K.

λεγόμενα θάσια», ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἀκόμη θάσια τὰ εὔθραυστα ἀμύγδαλα καλοῦμεν» [1]) (1280,49).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

ΕΜΕΛΕΤΗΘΗ Ο ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΑΠΟ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ;

Μὲ τὸν Εὐστάθιον πολλοὶ μέχρι τοῦδε ἠσχολήθησαν, κατ' ἐξοχὴν δὲ ὁ ὁ Th. Tafel, οὗ αἱ σχετικαὶ ἔρευναι εἶναι πολύτιμοι· πᾶσαι ὅμως τῶν λογίων αἱ ἐργασίαι ἐρευνῶσαι γραμματικά, κριτικά, θεολογικὰ ἢ ἱστορικὰ θέματα, ἀντιπαρέρχονται τὸ παρ' Εὐσταθίῳ λαογραφικὸν στοιχεῖον, ὅπερ οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἀπὸ γενικωτέρας ἀπόψεως καὶ συνολικῶς ἐξήτασεν.

Ἂν λοιπὸν ἐξαιρέσῃ τις τὰς δύο περὶ τῶν παρ' Εὐσταθίῳ παροιμιῶν γραφείσας μονογραφίας τοῦ Aug. Hotop [2]) καὶ Ed. Kurtz, [3]) μένει ἡ παροῦσα ἐργασία ὡς ἡ πρώτη γενικὴ μελέτη περὶ τοῦ Εὐσταθίου ὡς πηγῆς λαογραφικῶν πληροφοριῶν.

---

[1]) Πβ. καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Εὐσταθίου ἀλλαχοῦ (728,41) λεχθέν· «ἀμύγδαλα σιγαλόεντα τὰ λεπτόφλοια καὶ μὴ θορυβοῦντα ἐν τῷ θραύεσθαι». Τὰ θάσια λέγοντα νῦν ἐν Κύπρῳ *ἀφρούγια,* παρὰ τὸ ἀφρός.

[2]) *Aug. Hotop,* De Eustathii proverbiis ἐν Jahrb. f. klass. Phil. Suppl. Bd. 16 (1888) 251-313.

[3]) *Ed. Kurtz,* Die Sprichwörter bei Eustathios von Thessalonike ἐν Philologus Suppl. Bd. 6. 307-321.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΗΜΩΝ ΒΙΟΣ ΕΝ ΣΧΕΣΕΙ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΣΗΜΕΡΙΝΟΝ

Ὁ μελετῶν τὸν ἰδιωτικὸν βίον τῶν Βυζαντινῶν, μάλιστα ἀπὸ τοῦ Ε'. αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, καὶ συγκρίνων αὐτὸν πρὸς τὸν ἀρχαῖον καὶ νεώτερον Ἑλληνικόν, παρατηρεῖ ὅτι, ἐν ᾧ οὗτος κεῖται μεταξὺ ἀμφοτέρων καὶ κατὰ λογικὴν συνέπειαν ἐξ ἴσου ἔπρεπε νὰ σχετίζεται πρὸς αὐτούς, ἐν τούτοις πρὸς μὲν τὸν ἀρχαῖον ἀσθενέστερον συνδέεται, πρὸς δὲ τὸν νεώτερον αὐτὸ τοῦτο ἐν πλείστοις συμπίπτει. [1]) Τὸ φαινόμενον δύναται μόνον νὰ ἑρμηνευθῇ, ἂν ὑποληφθῇ ὅτι μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐπῆλθον γεγονότα, ἅτινα παρήγαγον ἀπότομα χάσματα ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ βίου.

Ἀλλὰ ποῖα εἶναι ταῦτα;

Γνωστὸν εἶναι πόσην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸν βίον ἑνὸς λαοῦ ἔχει ἡ θρησκεία αὐτοῦ καὶ πόσας μεταβολὰς συνεπάγεται ἡ ἀποδοχὴ μιᾶς νέας θρησκείας.

Ἀφ' ἧς ἐποχῆς οἱ Ἕλληνες ἐνεστερνίσθησαν τὸν Χριστιανισμόν, ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἤρχισαν ἐν ὡρισμένοις σημείοις ν' ἀποξενῶνται πρὸς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν κόσμον, πρὸς ὃν καὶ πολεμίως πολλάκις διετέθησαν.

Ἡ ὡς πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις διαφορὰ ἐπέφερε, κατὰ φυσικὴν συνέπειαν, καὶ τῶν κοινωνικῶν ὅρων σπουδαίαν μεταβολήν, ἧς ἐπακολούθημα ἦτο καὶ ἡ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου μεταρρύθμισις καὶ ὁ πρὸς ἄλλας διευθύνσεις προσανατολισμός. Οὐκ ὀλίγον ἀφ' ἑτέρου πρὸς μεταρρύθμισιν τοῦ βίου συνετέλεσε καὶ ἡ Ρωμαϊκὴ ἀρχή, ἥτις ἐπὶ αἰῶνας τὰ τῆς Ἀνατολῆς πράγματα ρυθμίσασα φυσικὸν ἦτο ὄχι μόνον ἀπὸ πολιτι-

---

[1]) Καὶ ὁ Κ. Krumbacher περὶ τῆς σχέσεως τῶν μεσαιωνικῶν παροιμιῶν πρὸς τὰς σημερινὰς ὁμιλῶν εἶπε· «Die christlichen Byzantiner mit den Neugriechen unvergleichlich enger verbunden sind als mit ihren heidnischen Vorfahren *K. Krumbacher,* Mittelgriechische Sprichwörter σ. 14.

κῆς καὶ διοικητικῆς ἀπόψεως νὰ ἐπιδράσῃ, ἀλλὰ καὶ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως καὶ ἐπὶ τὸν βίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ κυριώτεροι λόγοι τῆς διαφορᾶς τοῦ Βυζαντινοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ. [1])

Ἀλλ' ἤρχισεν ἆρά γε ἡ ἀπόκλισις αὕτη ἡ καταλήξασα εἰς τὸν Νεοελληνικὸν βίον μόνον ἀπὸ τῆς Ρωμαιοκρατίας καὶ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις καὶ μόνον ἐξ αἰτίας αὐτῆς;

Φαινόμενά τινα νομίζω ὅτι δύνανται νὰ μᾶς βοηθήσωσιν ὅπως ἐν ἔτι παλαιοτέρᾳ ἐποχῇ ἀναζητήσωμεν τὰς ἀρχὰς τοῦ Νεοελληνικοῦ βίου. Τὰ ἐκ παπύρων δῆλα δὴ μαρτύρια μᾶς παρουσιάζουσι πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ εἰκόνα γλώσσης, ἥτις ἐν πολλοῖς ταὐτίζεται πρὸς τὴν σημερινήν, σκηνὰς δὲ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, αἵτινες ὁμοίως πολλαχῶς ὑπομιμνήσκουσι τὰς σημερινάς, [2]) καίτοι ἡ ὁμοιότης δὲν ἐκτείνεται εἰς μεγάλην κλίμακα, ἕνεκα τοῦ ὡρισμένου κύκλου τῶν σχέσεων, εἰς ἃς ἀναφέρονται τὰ ἔγγραφα καὶ τοῦ μὴ Ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος τῆς πλειονότητος τῶν Αἰγυπτίων χωρικῶν.

Ἡ ἐξάπλωσις κατόπιν τῆς Κοινῆς ἀνὰ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, ἡ ἀπώλεια τῆς προσῳδίας, αἱ συχναὶ διαμαρτυρίαι τῶν Ἀττικιστῶν κατὰ τύπων οὓς θεωροῦσιν οὐχὶ δοκίμους, πάντα ταῦτα ὑπεμφαίνουσιν ἐπικράτησιν γλώσσης κοινοτέρας καὶ λαϊκωτέρας· ἐπειδὴ δὲ ἡ γλῶσσα εἶναι οὐχὶ νεκρόν τι, ἀλλ' ἀναπαριστᾷ ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος σκέπτεται καὶ πράττει, διὰ τοῦτο εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον ἐπῆλθε καὶ τοῦ βίου μεταβολὴ ἐπὶ τὸ νεωτερικώτερον.

Ὁ Νεοελληνικὸς λοιπὸν βίος θεωρητέος ὡς τὸ τέρμα μιᾶς ἐξελίξεως, ἧς ἡ ἀρχὴ δέον ν' ἀναζητηθῇ ἐν τῇ Ἑλληνιστικῇ περιόδῳ. [3])

---

[1]) Ἐν μέρει, καὶ διὰ μεταγενεστέρους μάλιστα αἰῶνας, ἐπίδρασιν ἔσχε καὶ ὁ βίος τῶν μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου ἀναμιχθέντων ξένων φύλων.

[2]) Ὅρα *Φ. Κουκουλέ*, Ἑλληνικοὶ πάπυροι, ἐν τῇ Μελέτῃ τοῦ 1912 σ. 129—141.

[3]) Ἔπιθι καὶ *Φ. Κουκουλέ*, Συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Ἑλληνικὴν λαογραφίαν ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 26 σ. 137—150. Πβ. καὶ ὅσα ἔγραψεν ὁ *K. Krumbacher* ἐν MGS. 4—5. Ὁ *B. Schmidt*, Neugriechische Volkskunde ἐν Jahrbücher für das klassische Altertum 14. 643 ἑξ. ἀντικρούων τὸν *K. Dieterich* διισχυρισθέντα ἐν Neue Jahrbücher 17 (1906) σ. 81 ἑξ., ὅτι ἡ Νεοελληνικὴ λαϊκὴ παράδοσις δὲν ὑπερβαίνει χρονικῶς τὴν Ἑλληνιστικὴν περίοδον, διισχυρίσθη καὶ διὰ σειρᾶς ἐπιτυχῶν παραδειγμάτων ἀπέδειξεν ὅτι, ὡς παρ' ἡμῖν λέξεις ἀρχαιόταται διεσώθησαν, οὕτω παρέμειναν καὶ ἀρχαιότατα ἔθιμα. Δὲν πρόκειται ὅμως περὶ τούτου ἐνταῦθα· ἡμεῖς ἁπλῶς ὁρίζομεν τίς εἶναι ὁ χρόνος, ἀφ' οὗ ἀρχίζει γενικῶς ὁ βίος ν' ἀποκλίνῃ πρὸς τὸν Νεοελληνικόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΓΝΩΣΙΝ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤ. ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΔΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΒ' ΑΙΩΝΑ

Δειχθέντος ὅτι τὰ δύο ἄκρα μεταξὺ τῶν ὁποίων κινεῖται ὁ Βυζαντινὸς βίος εἶναι ἡ Ἑλληνιστικὴ περίοδος ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ παροῦσα ἐποχὴ ἀφ' ἑτέρου, φυσικὸν εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰς παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς συγγραφεῦσι λαογραφικὰς πληροφορίας δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν καὶ καλύτερον νὰ κατανοήσωμεν διττὰ βοηθήματα χρησιμοποιοῦντες, πρῶτον τοὺς ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρεωτικῆς ἐποχῆς καὶ ἐντεῦθεν συγγραφεῖς καὶ τὰ μνημεῖα καὶ δεύτερον τὸν Νεοελληνικὸν βίον.

Ἡ ἐξ ἀρχαίων συγγραφέων καὶ παπύρων βοήθεια εἶναι βεβαίως σπουδαία, περιωρισμένη ὅμως· δι' αὐτὸ εἶμαι πεπεισμένος ὅτι διὰ συγγραφεῖς ἀνήκοντας οὐ μόνον εἰς τὸν ΙΒ'. αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Θ'., Η'. καὶ Ζ'. ἀκόμη ὡς κύριον τοῦ λαογραφοῦντος βοήθημα θὰ παραμένῃ ἡ μελέτη καὶ γνῶσις τοῦ Νεοελληνικοῦ βίου, τοῦ ἀγράφου τούτου βιβλίου, ἐν ᾧ ἔχουσιν ἀποθησαυρισθῇ μαρτυρίαι σπουδαιόταται.

Δὲν ὑπάρχει ὄντως γωνία Ἑλληνικῆς γῆς ἢ τοπικὸν ἰδίωμα, ὅπερ νὰ μὴ παρέχῃ πολύτιμον συμβολὴν εἰς γνῶσιν τοῦ Βυζαντινοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, ὡς ἐν πολλοῖς σημείοις καὶ τοῦ παρόντος ἔργου θὰ δειχθῇ. Ὑπάρχουσι μάλιστα καὶ μέρη, ἅτινα εἶναι ἀνάγκη ἰδιαιτέρας νὰ τυγχάνωσι προσοχῆς ἐκ μέρους τῶν περὶ τὴν Βυζαντινὴν λαογραφίαν ἀσχολουμένων, περὶ ὧν ἄς μοὶ ἐπιτραπῇ νὰ σημειώσω τὰ ἑξῆς.

Τὸ πρῶτον τῶν τοιούτων μερῶν εἶναι ὁ Πόντος. Οὗτος περιοριζόμενος ἀπὸ ξηρᾶς ὑπὸ σειρᾶς ὀρέων προφυλαττόντων ἀπὸ τοὺς στρατοὺς τῶν κατακτητῶν, αὐτάρκης ὢν καὶ μακρὰν τοῦ κέντρου εὑρισκόμενος, ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως δὲ τοῦ βασιλείου τῆς Τραπεζοῦντος σχὼν ἰδίους Βυζαντινοὺς ἡγεμόνας, κατώρθωσεν, ἕνεκα τῆς συντηρητικότητος τῶν κατοίκων του [1]) καὶ τῆς θρησκευτικῆς διαφορᾶς πρὸς τοὺς περιοίκους ἀλλοφύλους νὰ συγκεντρωθῇ εἰς ἑαυτὸν καὶ νὰ συγκρατήσῃ καὶ διαφυλάξῃ μέχρι σήμερον αὐτούσιον ἐν πολλοῖς τὸν Βυζαντινὸν κόσμον. [2]) Ὁ γνωρίζων τὴν σημερινὴν

---

[1]) Οἱ Ποντικοὶ εἶναι λίαν συντηρητικοί, μόνον δ' ἐπ' ἐσχάτων, καὶ δὴ κατὰ τὰ παράλια μέρη, παρετηρεῖτο τάσις τις πρὸς ἀφομοίωσιν ξένων ἐθίμων, ἕνεκα τῆς πυκνωθείσης συγκοινωνίας μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς τὰ ἐνδότερα ὁ βίος ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ ἀμετάβλητος.

[2]) *Π. Τριανταφυλλίδου*, Οἱ φυγάδες σ. 54 *Heyd*, Histoire du commerce du Levant 2,93.

Ποντικὴν διάλεκτον καὶ ἀναγινώσκων εἶτα τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς καὶ μάλιστα τοὺς λαϊκωτέρους, εὑρίσκει τοσαύτην μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἐκείνης ὁμοιότητα, ὥστε, ἀπορῶν, διερωτᾶται μὴ οὗτοι ἔζησαν καὶ ἔγραψαν ἐν Πόντῳ. [1]) Τούτου ἕνεκα ὁ Πόντος πρέπει νὰ ἐξαίρεται ὡς χώρα, ἐν ᾗ ἡ Βυζαντινὴ γλῶσσα καὶ ὁ Βυζαντινὸς βίος ἐν πλείστοις ἀμετάβλητα διετηρήθησαν. [2])

Ὀφείλει δ' ὁ ἐρευνητὴς ὁμοῦ μετὰ τοῦ Πόντου νὰ συνεξετάσῃ τὰ ἤθη, ἔθιμα καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν κατοίκων τῆς Καππαδοκίας, περὶ ὧν οὐχὶ ἀρκοῦντα, δυστυχῶς, γνωρίζομεν, ἅτινα ὅμως, παρὰ πᾶσαν τὴν Τουρκικὴν καὶ Ἀρμενικὴν ἐπ' αὐτὰ ἐπίδρασιν, πλεῖστα ἴχνη τοῦ Βυζαντινοῦ βίου ἀκόμη διασώζουσι. [3])

---

[1]) Ὁ τὸ πρῶτον ἐξετάζων τὰ Προδρόμεια ποιήματα, σχηματίζει τὴν γνώμην ὅτι ὁ ταῦτα γράψας κατήγετο ἐκ Πόντου· τοσαύτη εἶναι ἡ ὁμοιότης τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς περιγραφομένων ἐθίμων πρὸς τὰ Ποντικά, ἀκριβέστερον ὅμως ἐρευνῶν τὸ πρᾶγμα βλέπει ὅτι ἡ ὁμοιότης δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν Πόντῳ ἐσώθη μέγα τμῆμα τῆς Βυζαντινῆς γλώσσης καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ βίου, ὧν εἰκόνα τὰ προειρημένα μᾶς παρέχουσι ποιήματα.

[2]) Ἀπόδειξιν τούτου θὰ εὕρῃ ὁ ἀναγνώστης πολλαχοῦ τοῦ παρόντος ἔργου. Ὅρα καὶ ὅσα ἔγραψεν ὁ *K. Dieterich* ἐν KZ. 39,86. ἑξ.

[3]) Περὶ τοῦ Πόντου ἔχουσι γραφῆ ἀρκεταὶ πραγματεῖαι, αἱ πλεῖσται ὅμως, κυρίως εἰπεῖν, εἶναι γλωσσικαί. Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Ποντικῶν οὐδεμία, δυστυχῶς, εἰδικὴ μονογραφία ἔχει γραφῆ· λαογραφικὰς μόνον πληροφορίας σποράδην δύναταί τις νὰ εὕρῃ εἰς τοὺς φυγάδας τοῦ *Π. Τριανταφυλλίδου* καὶ ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ ἰδίου Ἡ ἐν Πόντῳ Ἑλληνικὴ φυλὴ ἤτοι τὰ Ποντικά, ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι «Ἀστὴρ τοῦ Πόντου», περὶ δὲ τῶν κατοίκων τῆς Χαλδίας τινὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ *Π. Μελανοφρύδου* ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἐθνικῇ δράσει (φύλλ. 175 ἑξ.) ὡς καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ του Ἡ ἐν Πόντῳ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἤτοι ᾄσματα, παροιμίαι, αἰνίγματα πρὸς δὲ καὶ ἔθιμα τοῦ γάμου ἐν Χαλδίᾳ κ.τ.λ. (Βατούμ, 1911). Εἰς ταῦτα προσθετέα *Ἀνθ. Παπαδοπούλου*, Παροιμίαι Πόντου Λαογρ. τόμ. 6 σ. 3—77, μικρὰ συλλογὴ Ποντικῶν διστίχων ἐκδοθεῖσα ἐν Τραπεζοῦντι τῷ 1897 ὑπὸ τὸν τίτλον «Κρωμέτικα τραγῳδίας» καὶ *Δ. Οἰκονομίδου*, Ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ Πόντου, Τὰ Παρχάρια ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1922 σ. 375—386 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ Πόντου Α'. ᾄσματα, Β'. χοροὶ ὁμοίως ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1923 σ. 331—343.

Ὅ,τι εἴπομεν περὶ τοῦ Πόντου ἰσχύει καὶ περὶ τῆς Καππαδοκίας· ἐν ᾧ δῆλα δὴ περὶ τῆς γλώσσης τῶν κατοίκων τῆς χώρας ταύτης ἔχομέν τινα καλὰ ἔργα, στερούμεθα τοὐναντίον περιγραφῶν τῶν ἐθίμων τῶν Καππαδόκων. Οὕτως, ἂν ἐξαιρέσῃ τις τὸ εἰδικώτερον ἔργον τοῦ *Ι. Ἀρχελάου Σαραντίδου*, ἡ Σινασός, μόνον σύντομά τινα εὑρίσκει ἐν τῷ ὁμωνύμῳ ἔργῳ τοῦ *Ρίζου Ἐλευθεριάδου*, παρὰ *Σ. Κρινοπούλῳ*, Τὰ Φερτάκαινα ὑπὸ ἐθνολογικὴν καὶ φιλολογικὴν ἔποψιν ἐξεταζόμενα (σ. 22—32) καὶ *Σ. Φαρασοπούλῳ*, Τὰ Σύλατα (σ. 29 ἑξ. 103 ἑξ.). Ἀρκετὸν λαογραφικὸν ὑλικὸν δύναταί τις νὰ εὕρῃ καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ *R. Dawkins*, Modern Greek in Asia Minor σ. 215 ἑξ. 280 ἑξ. Πβ. καὶ ἀνωνύμου, Τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα, τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἡ ἐνδυμασία τῶν ἐν ἀποκέντροις Καισαρείας Καππαδοκίας οἰκούντων ἐν Ξενοφάνους τόμ. 1,365—382 καὶ *Δ. Μακρόα*, Ἡ Μαλακοπή, ἐν Ξενοφάνους τόμ. 4,409—431 καὶ 518—535. Ὅρα καὶ ὅσα περὶ τῶν κατὰ

Κατὰ δεύτερον λόγον ἐπείσθην ἐκ τῶν μελετῶν μου ὅτι μέγα τμῆμα τοῦ Βυζαντινοῦ βίου διασῴζουσιν οἱ κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος διαβιοῦντες μοναχοί, ὧν ὁ βίος θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον, ἂν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἰδικῶς ἐμελετᾶτο, καὶ ἔπειτα ἐν τῇ μεγαλονήσῳ Κύπρῳ, ἥτις διά τε τὴν αὐτάρκειαν καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ κέντρου ἀπόστασιν κατώρθωσεν ἐν τῇ δίνῃ τοῦ χρόνου νὰ διατηρήσῃ ὅ,τι ἀλλαχοῦ ἐνωρίς, ἕνεκα ἱστορικῶν λόγων, ἐξέλιπεν.

Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος κατὰ τὰ παράλια τῆς κάτω Ἰταλίας, ἐν Καλαβρίᾳ καὶ τῇ Σαλεντινῇ χερσονήσῳ, ἐν χώραις δῆλα δὴ αἵτινες ἀπὸ τοῦ Ζ'. μέχρι τοῦ ΙΒ'. αἰῶνος ποικίλους ἐκ διαφόρων μερῶν τῆς Ἑλλάδος ἐδέξαντο ἀποίκους (Κυπρίους, Ἠπειρώτας, Πελοποννησίους καὶ δὴ Τσάκωνας καὶ Λάκωνας, ἐκ τῶν Ἰονίων νήσων, [1]) τῶν Κυκλάδων καὶ Σποράδων [2]) ἔχομεν πολλὰ ὑπολείμματα τοῦ Βυζαντινοῦ βίου διασωθέντα ἀκριβῶς διὰ τὴν ἀπομόνωσιν τῶν κατοίκων ἐν μέσῳ τοῦ Ἰταλικοῦ περιβάλλοντος. [3])

Ἐν τῷ ὑλικῷ τῆς παρούσης ἐργασίας δὲν φαίνεται, δυστυχῶς, πάντοτε σαφῶς ὁποίαν ἐπικουρίαν δύνανται νὰ λάβωσιν αἱ μεσαιωνικαὶ λαογραφικαὶ ἔρευναι ἐκ τῆς σπουδῆς τῆς γλώσσης καὶ τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων τῆς κάτω Ἰταλίας· ὅταν ὅμως γραφῇ ἡ εἰδικὴ λαογραφικὴ μονογραφία καὶ παρεξετασθῶσι τὰ πολυάριθμα ὑπὸ Trinchera, Cusa, Spata, Mül-

---

τὴν γέννησιν, τὸν γάμον καὶ τὴν ταφὴν ἐθίμων ἐν Βουρδουρίῳ τῆς Πισιδίας ἔγραψεν ὁ *Κλ. Ἰατρίδης* ἐν Ξενοφάνους τόμ. 3. σελ. 72—82, 163—171, 202—211, 272—279 καὶ 335—342 καὶ ἔπιθι τοῦ αὐτοῦ ἤθη καὶ ἔθιμα ἐν Ἀνατολῇ ἐν Ξενοφάνους τόμ. 4, 68—79. 362—374. 432—464. 503—510 καὶ ὅσα ἔγραψεν ὁ *Ν. Βακαλόπουλος* περὶ τῶν τῆς Σύλλης ἐθίμων ἐν τῷ μυθιστορήματί του ὁ Συλλαῖος (ἐν Σμύρνῃ 1909).

[1]) Ὅρα *G. Morosi*, Dialetti Romaici del mandamento di Bova in Calabria σ. 72,73,77,78,112 *A. Pellegrini*, Il dialetto Grecocalabro di Bova σ. XXIX. *Β. Παλούμπου*, Περὶ τῆς ἐν τῇ νοτίῳ Ἰταλίᾳ Ἑλληνοσαλεντινῆς ἀποικίας ἐν Ἐπετ. Παρνασσ. 1.23. ἑξ. καὶ τοῦ αὐτοῦ Saggio di un commento dei canti (τραούδδια) Greco-Salentini ἐν τῷ περιοδ. Apulia ἔτος Α'. τεῦχ. Α'. Ἡ κάτω Ἰταλία ἀκριβῶς διὰ τὰς ἀποικίας ταύτας εἶναι ἡ μόνη χώρα, ἥτις νῦν ἐν σμικρογραφίᾳ δύναται νὰ μᾶς δώσῃ εἰκόνα τοῦ βίου εἰς πάντα τὰ μέρη, ἐξ ὧν ἦλθον οἱ ἄποικοι. Ὅρα καὶ *Ι. Νερούτσου*, ὁ ἐν Σικελίᾳ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐν Παρνασσοῦ τόμ. 10 σελ. 157 ἑξ.

[2]) *Π. Λορεντζάτου*, Συμβολὴ εἰς τὴν διαλεκτολογίαν, Ἀφιέρωμα εἰς Γ. Ν. Χατζιδάκιν σελ. 60—65. Περὶ τῆς εἰς κάτω Ἰταλίαν μεταβάσεως Ἑλλήνων βόρεια ἰδιώματα λαλούντων ὡμίλησα ἐν τῇ 296ῃ συνεδρίᾳ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας προσπαθῶν νὰ ὁρίσω τὸν χρόνον τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῶν φωνητικῶν φαινομένων τῆς ἐξασθενώσεως ἐν τῷ βορείῳ ἰδιώματι. Ὅρα Ἀθηνᾶς τόμ. 35, σελ. 246.

[3]) Σχετικῶς πρὸς ταῦτα παρατηρεῖ ὁ *Β. Παλοῦμπο*, Περὶ τῆς ἐν τῇ νοτίῳ Ἰταλίᾳ Ἑλληνοσαλεντινῆς ἀποικίας Ἐπετ. Παρνασσ. 1,25. «Τὰ ἴχνη τοῦ Βυζαντινοῦ γλωσσικοῦ στοιχείου εἶναι τόσον δαψιλῶς ἐγκατεσπαρμένα εἰς τὰ ἄλλα μέρη καὶ ἰδίως εἰς τὴν Καλαβρίαν, ὥστε προκαλοῦν τὴν ἔκπληξιν...... Ἀποξέων τις τὸν Καλαβρὸν δύναται νὰ ἀνεύρῃ βεβαίως τὸν Βυζαντινόν.

ler, Λάμπρου, Ζαμπελίου καὶ ἄλλων ἐκδοθέντα ἔγγραφα, [1]) ὧν τὰ πλεῖστα κατὰ σύμπτωσιν ἀνάγονται εἰς τὸν ΙΑ΄ καὶ ΙΒ΄ αἰῶνα, τότε θὰ φανῇ ἡ ἡ ἀλήθεια τῶν ὑπ' ἐμοῦ λεγομένων.

Εἰς τὰ ἔσχατα ὅρια λοιπὸν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους πρέπει νὰ προσφύγωμεν νῦν καὶ ἐκεῖθεν νὰ προσπαθήσωμεν τὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ τοῦ τότε βίου νὰ συμπληρώσωμεν. [2]) Τοῦτο, ἐννοεῖται, προκειμένου περὶ τοῦ βίου συνολικῶς· δι' ἐπὶ μέρους εἰδήσεις πάντοτε ἔχει ὁ ἐρευνητὴς σπουδαιότατον νὰ συλλέξῃ ὑλικὸν ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἅτινα σποραδικῶς διέσωσαν πολύτιμα λείψανα τοῦ μεσοχρονίου ἡμῶν βίου. [3])

Δι' αὐτὸ καὶ ἐγώ, πλὴν τῆς παρεξετάσεως τῶν κατὰ τὸ ΙΒ΄. αἰῶνα ἀκμασάντων συγγραφέων, ὡς σπουδαῖον συμπλήρωμα τοῦ ἔργου μου ἐθεώρησα τὴν ἀκριβῆ μελέτην καὶ χρησιμοποίησιν τῶν Νεοελληνικῶν ἐθίμων.

Εἴθε τὴν ἰδίαν μέθοδον καὶ ἄλλοι ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς λαογραφικῆς ἐρεύνης ἀκολουθοῦντες νὰ κατορθώσωσι διὰ τῆς ἀμοιβαίας ταύτης συμπληρώσεως νὰ διαφωτίσωσι διάφορα κεφάλαια τοῦ ἰδιωτικοῦ Βυζαντινοῦ βίου, ἵνα, ὅταν ἐπιστῇ ὁ χρόνος, δωρηθῇ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸ ἔθνος μας τὸ βιβλίον ἐκεῖνο, ἐν ᾧ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο θὰ ἀντικατοπτρίζεται ἡ ἱστορία καὶ ψυχολογία τῶν μεσαιωνικῶν Ἑλλήνων. [4])

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

---

[1]) Τὰ περὶ Πόντου καὶ Καππαδοκίας εἰρημένα ἰσχύουσι προκειμένου καὶ περὶ κάτω Ἰταλίας· αἱ μέχρι τοῦδε δῆλα δὴ περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς κάτω Ἰταλίας γραφεῖσαι μονογραφίαι εἶναι μᾶλλον ἱστορικαὶ καὶ γλωσσικαί, ἐν μέρει δ' ἅπτονται τοῦ λαογραφικοῦ ἐπιπέδου. Ἐν τοῖς πλείστοις ἔργοις τὸ λαογραφικὸν στοιχεῖον περιορίζεται εἰς ποσὸν παροιμιῶν, διηγήσεων καὶ δημωδῶν ᾀσμάτων πβ. κυρίως *A. Pellegrini,* Il dialetto Greco—Calabro di Bova. *G. Morosi* Studi (σ. 73-94) *Ettore Capialbi* e *L. Bruzzano,* Raconti Greci di Roccaforte (σ. 55-60). *Vito Palumbo,* Saggio di un commento dei canti (τραούδδια) Greco-Salentini ἐν τῷ περιοδικῷ Apulia ἔτ. Α΄. τεῦχ. Α΄. Καὶ ὁ *Tommaso Morelli* ἐπραγματεύθη δύο κεφάλαια σχετικὰ μὲ τὸν βίον καὶ τὴν ἐνδυμασίαν τῶν γυναικῶν τῆς Bova ἐν τῷ ἔργιδίῳ Cenni storici intorno alle colonie Greco-Calabre (1847). Ἔπιθι καὶ Λαογραφίας τόμ. 3 σελ. 529-531.

[2]) Τὴν σπουδὴν τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου, ὅσοι πλέον ἀπέμειναν, καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας συνιστῶν (περὶ τοῦ τῶν Κυπρίων ἐγράφησαν ἀρκοῦντα ὑπὸ Σακελλαρίου, Λουκᾶ καὶ ἐν τῇ Λαογραφίᾳ) συμβουλεύω, ἐφ' ὅσον εἶναι καιρός, νὰ συλλεγῇ τὸ ἐν τοῖς τόποις τούτοις λαογραφικὸν ὑλικὸν διὰ προκηρύξεως διαγωνισμῶν παρ' ἐπιστημονικῶν σωματείων ἢ φιλομούσων ἀνδρῶν. Τὰ πάντα ῥεῖ καὶ ἑκάστη παρερχομένη ἡμέρα ῥίπτει εἰς λήθην ὑλικόν, ὅπερ συλλεγόμενον καὶ καταλλήλως ἐπεξεργαζόμενον δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἄριστον βοήθημα πρὸς γνῶσιν τοῦ Βυζαντινοῦ βίου. Ὁ πρωτοστατήσων εἰς τοιοῦτον ἔργον ἔστω βέβαιος ὅτι θὰ προσφέρῃ μεγάλην ὑπηρεσίαν καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὸ ἔθνος μας.

[3]) Ἡ μικρὰ ἐπὶ παραδείγματι νῆσος Μεγίστη, ἥτις πολλάκις θὰ μνημονευθῇ ἐν τῷ παρόντι ἔργῳ, διετήρησε πολλὰ τοιαῦτα λειψανα, πολὺ δὲ περισσότερα, ὡς εἴρηται, ἡ μεγαλόνησος Κύπρος.

[4]) Ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τοῦ παρ' Εὐσταθίῳ λαογραφικοῦ ὑλικοῦ ὡς βοήθημα κύριον ἔσχον, πλὴν τῆς ἐκ μελέτης κειμένων καὶ ἐξ ἰδίας πείρας γνώσεως τοῦ Νεοελληνικοῦ βίου καὶ τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὅπερ, παρέχον πληροφορίας ἐκ πάσης Ἑλληνικῆς γωνίας, εἶναι μοναδικὸν διὰ τοιαύτας ἐργασίας βοήθημα.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΤΙΝΕΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΝ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΝ

Κατωτέρω πραγματεύομαι 1) περὶ τῆς ἐκτάσεως, καθὼς καὶ περὶ τῶν τύπων γεωγραφικῶν τινων μεσαιωνικῶν ὀνομάτων, 2) περί τινων ἐθνικῶν χρησίμων εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν γεωγραφικῶν ὀνομάτων, 3) περὶ ταυτισμοῦ τῶν σημερινῶν Λιαδρομίων πρὸς τοὺς μεσαιωνικοὺς Διαδρόμους καὶ τοῦ Σχηματαρίου πρὸς τὸ Σχίσμα τοῦ Προκοπίου.

Α΄.

Τὸ ὄνομα ***Ἑλλὰς*** εἰς πολλοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς λαμβάνεται ἀορίστως ἀντὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἢ τῆς Ρωμανίας ἢ περιλαμβάνει μετὰ τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Μακεδονίαν. Μὲ τὴν εὐρυτέραν ἔννοιαν μετεχειρίσθη ἀσφαλῶς τὸ ὄνομα ὁ Μένανδρος (fr. 48) εἰς τὸ ἑξῆς περίφημον χωρίον [1]): «*κεραϊζομένης τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Σκλαβηνῶν καὶ ἁπανταχόσε ἀλλεπαλλήλων αὐτῇ ἐπηρτημένων τῶν κινδύνων, ὁ Τιβέριος . . . . πρεσβεύεται ὡς Βαϊανὸν τὸν ἡγεμόνα τῶν Ἀβάρων . . . . καὶ πείθει γε αὐτὸν κατὰ Σκλαβηνῶν ἄρασθαι πόλεμον*». Ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Μενάνδρου περαιτέρω φαίνεται ἀσφαλὲς ὅτι οἱ σταλέντες ἐπίκουροι Ἄβαροι διέβησαν νοτίως τοῦ Δουνάβεως, ἔπειτα πάλιν ἐπέρασαν εἰς τὴν σημερινὴν Ρουμανίαν, ὅπου ἦσαν οἱ Σλάβοι καὶ ἔκαυσαν τὰς οἰκήσεις των καὶ ἐλῄστευσαν τὴν χώραν των, ἐνῷ οἱ Σλάβοι οὐδὲ νὰ ἀντιστῶσιν ἠδύναντο, ἀλλὰ κατέφυγον εἰς δασώδη καὶ δυσπρόσιτα μέρη. Εἶναι λοιπὸν σαφὲς ὅτι ἡ «κεραϊζομένη Ἑλλὰς» ἦτο ἡ νοτίως τοῦ Δουνάβεως χώρα καὶ γεννᾷ ἀπορίαν μόνον σήμερον πῶς ἐνομίσθη ὅτι οἱ Σλάβοι οἱ μὴ ὑπερασπισθέντες τὰς καιομένας κώμας των ἐν τῇ σημερινῇ Ρουμανίᾳ ἠδύναντο νὰ κατέλθουν μέχρι τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἰσχυρίσθη ὁ Fallmerayer. [2]) Μακρὰς ἐπιδρομὰς ἠδύναντο νὰ κάμνουν οἱ Οὐννικοὶ λαοὶ ἔφιπποι, ἀλλ'

---

[1]) Πβ. τὰ γραφέντα εἰς τὴν μελέτην μου, Τὰ Μακεδονικὰ (1920 σ. 6 καὶ 86).

[2]) Geschichte der Halbinsel Morea I (1830) 169 κέξ.

ὄχι οἱ Σλάβοι μόνοι των, διότι δὲν διέθετον ἱππικόν, ὅταν δὲν συνεμάχουν μὲ Ἀβάρους ἢ ἄλλους Οὐννικοὺς λαούς.

Πιθανῶς εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιδρομὴν ἀναφέρεται καὶ ἡ εἴδησις τοῦ Μενάνδρου (fr. 47 ἐν τέλει) «*ξυνηνέχθη τὰ Σκλαβηνὰ ἔθνη μέχρι που χιλιάδων ἑκατὸν Θρᾴκην καὶ ἄλλα πολλὰ ληΐσασθαι*» καὶ τοῦ Ἰωάννου ἐπισκόπου Ἐφέσου ὅτι ἐπὶ τοῦ Τιβερίου οἱ Σλάβοι ἐπέδραμον τὴν *Ἑλλάδα*, τὰ περίχωρα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὅλην τὴν Θρᾴκην,[1]) καὶ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Σύρου (ἀκολουθοῦντος ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸν Ἰωάννην Ἐφέσου) ἐπαναλαμβάνοντος τὰ αὐτά.[2]) Φαίνεται λοιπὸν βέβαιον ἐκ τοῦ ἀνωτέρω γεγονότος ὅτι καὶ ξένοι συγγραφεῖς μετεχειρίσθησαν τὸ ὄνομα Ἑλλὰς μὲ εὐρεῖαν ἔννοιαν, ἀντὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἄλλο χωρίον πολυθρύλητον, ὅπου ἀπαντᾷ τὸ ὄνομα Ἑλλάς, εἶναι τὸ γνωστὸν τοῦ Εὐαγρίου[3]): «*οἱ Ἄβαρες δὶς μέχρι τοῦ καλουμένου μακροῦ τείχους ἐλάσαντες Σιγγηδόνα, Ἀγχίαλόν τε καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν καὶ ἑτέρας πόλεις τε καὶ φρούρια ἐξεπολιόρκησαν καὶ ἠνδραποδίσαντο*». Ἤδη ὁ πολὺς Zinkeisen καὶ ἔπειτα ὁ Hopf[4]) ὑπώπτευσαν ὅτι εἰς τὸ χωρίον τοῦ Εὐαγρίου πιθανὸν ***Ἑλλὰς*** = εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι τοῦ Βυζαντίου, ἀλλ' οἱ μετ' αὐτοὺς ἱστορικοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ εἰδικώτατοι δὲν ἠκολούθησαν τὰς γνώμας των.[5]) Ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ κ. Καρολίδης ἀπεδέχθη καὶ ἀνέπτυξε σαφῶς ὅτι εἰς τὸ χωρίον τοῦ Εὐαγρίου Ἑλλὰς = Ρωμανία.[6]) Ὅτι ἡ ἑρμηνεία αὕτη τοῦ ὀνόματος Ἑλλὰς εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Εὐαγρίου εἶναι ἀσφαλὴς δεικνύει καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ ὁ Θεοφάνης ἀναφερόμενος εἰς τὰς αὐτὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ἀβάρων γράφει (de Boor I 253) «*ὁ Χαγάνος τὴν Σιγγηδόνα πόλιν κατέστρεψεν καὶ πολλὰς ἑτέρας πόλεις ἐχειρώσατο τὰς ὑπὸ τὸ Ἰλλυρικὸν τελούσας· παρέλαβε δὲ καὶ τὴν Ἀγχίαλον, ἠπείλει δὲ καὶ μακρὰ τείχη καταστρέψαι*».[7]) Τὸ Ἰλλυρικὸν λοιπὸν τοῦ Θεοφάνους εἶναι ἡ Ἑλλὰς τοῦ Εὐαγρίου!

---

[1]) Βλ. *Tafrali*, Théssalonique des origines au XIV siècle 1919 σ. 98· Πβ. κα τὰ ἐμὰ Μακεδονικὰ σ. 7 καὶ *E. Stein*, Studien zur Geschichte des Byzantinischen Reiches 1919 σ. 105 καὶ 114.

[2]) Βλ. τὰ τοῦ Μιχαὴλ κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Chabot παρὰ *Tafrali*, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 103 σημ 3.

[3]) Ἔκδ. *Bidez-Parmentier* σ. 228.

[4]) *Joh. Zinkeisen*, Geschichte Griechenlands I (1832) σ. 700 *K. Hopf*, Geschichte Griechenlands (Ersch-Gruber 85) σ. 91. Τὰς ὑποθέσεις τοῦ Zinkeisen καὶ τοῦ Hopf δὲν εἶχον ὑπ' ὄψιν ὅταν τὸ πρῶτον ἡρμήνευσα τὸ ὄνομα Ἑλλὰς ὁρμηθεὶς ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Μενάνδρου (Μακεδονικὰ ἔνθ. ἀνωτ.)

[5]) Ὁ *Jirecek* (Deukschriften der Wiener Akademie τ. 48 σ. 92. Geschichte der Serben τ. I σ. 89) καὶ ὁ *Bury* (A History of the later roman Empire τ. 2, 1889, σ. 144) ἐδέχθησαν ὅτι Σλάβοι καὶ Ἄβαροι ἔφθασαν 578-582 μέχρι Ἑλλάδος.

[6]) Βλ. τὰ ἐμὰ Μακεδονικὰ σ. 86.

[7]) Πβ. προσέτι καὶ *Θεοφύλ. Σιμοκάττην* 1, 3 (de Boor σ. 47).

Ἡ νέα ἑρμηνεία τοῦ ὀνόματος Ἑλλὰς εἰς τὰ χωρία τοῦ Μενάνδρου καὶ τοῦ Εὐαγρίου καταρρίπτει τὰ κυριώτατα ἐπιχειρήματα τῆς θεωρίας τοῦ Fallmerayer ὅτι καὶ τὸν ἕκτον αἰῶνα οἱ Σλάβοι κατῆλθον μέχρι Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου. Οἱ Σλάβοι κατῆλθον νοτίως τοῦ Δουνάβεως τὸν ἕβδομον αἰῶνα, μόλις δὲ τὸν ὄγδοον ἔφθασαν μέχρι τῆς Πελοποννήσου, πράγματι δὲ μόνον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀναφέρονται ἀναμφισβητήτως ἐν αὐτῇ. Τὸν ἕκτον αἰῶνα μόνον ὡς βοηθοί, ἱπποκόμοι, ἀχθοφόροι κττ. τῶν Οὕννων καὶ Ἀβάρων ἠδύναντο νὰ ἐκδράμουν εἰς μακροτέρας ἀποστάσεις. Αἱ νεώτεραι παρατηρήσεις πρὸ πάντων τοῦ Peisker περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Σλάβων κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα, καθὼς καὶ αἱ νεώτεραι γλωσσικαὶ ἔρευναι ἐπιβάλλουν ἐκ νέου τὴν ἐξέτασιν τῆς θεωρίας τοῦ Fallmerayer, εἰς τὴν ὁποίαν ἐλπίζω καὶ ἐγὼ νὰ ἐπανέλθω.

Ἄλλα χωρία ἐκ βροντολογίου ἀνεκδότου, ὅπου συχνὰ Ἑλλὰς=Ρωμανία, ἀναφέρει ὁ Σάθας.[1]) Σημειώνω προσέτι τὰ ἑξῆς χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ «Ἑλλὰς» περιλαμβάνει καὶ τὴν Μακεδονίαν ἢ Ἤπειρον. Εἰς τὸ Synaxarium (ἔκδ. Delehaye σ. 912, 20) ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἁγία Βάσσα «*ὑπῆρχεν ἐπὶ Μαξιμιανοῦ τοῦ βασιλέως ἐν Ἐδέσῃ τῇ πόλει τῆς Ἑλλάδος*». Παρὰ Κεδρηνῷ (2, 313) «*διὰ Μακεδονίας καὶ Στρυμόνος καὶ Ἑλλάδος καταλαβόντες τὴν Νικόπολιν*». Παρὰ Χωνιάτῃ (860, 15) «ἡ καθ' Ἑλλάδα Νικόπολις».

Ἀλλ' ἐνῷ πολλοὶ συγγραφεῖς μετεχειρίσθησαν τὸ ὄνομα Ἑλλὰς μὲ εὐρυτέραν ἔννοιαν, ἀντὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἢ τῆς Ρωμανίας ἢ περιέλαβον μόνον τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Μακεδονίαν, εἰς τὴν ἐπίσημον γλῶσσαν τῆς διοικήσεως *Ἑλλὰς* ἢ θέμα Ἑλλάδος ἦτο ἡ σημερινὴ Στερεὰ Ἑλλὰς μετὰ τῆς Θεσσαλίας: Θεοφάν. Συνέχ. (σ 364, 12): «*παρελήφθη ἡ πόλις Δημητριάς, ἡ ἐν τῷ θέματι Ἑλλάδος*». Σκυλίτζ. (706, 14) «*δικαστὴς Ἑλλάδος καὶ Ἑλλησπόντου* (=Πελοποννήσου!) *προβέβληται*» (ὁ Νικηφορίτζης). Παρὰ Ψελλῷ (Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 5, 344) «*Τῷ πραίτωρι Πελοποννήσου καὶ Ἑλλάδος τῷ Νικηφορίτζῃ*». Ἐπὶ σφραγῖδος ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ ἔπειτα αὐτοκράτορος Νικηφόρου Βοτανειάτου ὡς δουκὸς Πελοποννήσου καὶ Ἑλλάδος.[2]) Καθόλου εἰπεῖν εἰς σφραγῖδας ἀνευρέθησαν τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ἀξιώματα πολλῶν ὑπαλλήλων τῆς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου, κριτῶν κομμερκιαρίων, πρωτονοταρίων, στρατηγῶν κλπ.[3]).

Ὁ μητροπολίτης Λαρίσσης ἐπωνομάζετο εἰς τὴν φήμην του «*ὑπέρτι-*

---

[1]) Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τ. 1 σ. XI σημ. 2.

[2]) Βλ. *Γεωργ. Βεγλερῆ*, Ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Νικηφόρος ὁ Βοτανειάτης πρωτοπρόεδρος καὶ δοὺξ Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου. Ἀθῆναι 1916 σ. 4.

[3]) Βλ. *Schlumberger*, Sigillographie byzantine σ. 54 καὶ 165 κέξ. Βυζαντινὰ χρονικὰ τ. 21 σ. 91 κέξ.

μος καὶ ἔξαρχος δευτέρας Θεσσαλίας καὶ πάσης Ἑλλάδος» [1]) καὶ τὸ ὄνομα Ἑλλὰς ἐδήλου βεβαίως ἐνταῦθα τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα.

Ὅπως τὸ ὄνομα Ἑλλάς, οὕτω καὶ τὸ ὄνομα ***Μακεδονία*** ἐλήφθη πολλάκις μὲ εὐρυτέραν ἔννοιαν καὶ περιέλαβε καὶ τὴν σημερινὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν σημερινὴν Ἀλβανίαν! Ἤδη ὁ Tafel εἰς λαμπρὰν μελέτην [2]) συνέλεξε τὰ χωρία τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ὄνομα Μακεδονία καὶ ἔδειξεν ὅτι εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς Μακεδονία ἦτο ἡ σημερινὴ Ἀνατολικὴ Ρωμυλία, πολλάκις δὲ καὶ ἡ σημερινὴ Θρᾴκη. Τινὲς συγγραφεῖς, ὅπως π. χ. ὁ Καντακουζηνός, μεταχειρίζονται τὸ ὄνομα μὲ τὴν ἀρχαίαν του ἔννοιαν: «*Μακεδονίαν πλὴν Θεσσαλονίκης πᾶσαν ὑπὸ Κράλη ἔχεσθαι*». [3]) Εἰς τὸ Synaxarium (ἔκδ. Delehaye σ. 177, 12) τὸ ὄνομα Μακεδονία ἐκτείνεται καὶ εἰς τὴν σημερινὴν Βουλγαρίαν: «*ἐπίσκοπος τῆς Ὀδυσσοπόλεως . . . χώρας Μακεδονίας*». Ὁμοίως παρὰ Λέοντι Διακόνῳ (σ. 103): «*τὴν Μυσίαν . . . ἀπόμοιραν τελοῦσαν τῆς Μακεδονίας*». Παρὰ τῷ Χαλκοκονδύλῃ τὸ ὄνομα περιλαμβάνει καὶ τὴν Ἀλβανίαν: «*ἀπήγαγε τὸν στρατὸν ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν Ἰόνιον Μακεδονίας τῆς τῶν Ἀλβανῶν χώρας*». [4]) Εἰς τὴν Μακεδονίαν περιλαμβάνεται τὸ πολὺ μέρος τῆς Ἀλβανίας καὶ κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐπιτομὴν τοῦ Στράβωνος [5]): «*ὅτι ἡ Μακεδονία περιορίζεται ἐκ μὲν δυσμῶν τῇ παραλίᾳ τοῦ Ἀδρίου, ἐξ ἀνατολῶν δὲ τῇ παραλλήλῳ ταύτης μεσημβρινῇ γραμμῇ τῇ διὰ τῶν ἐκβολῶν Ἕβρου ποταμοῦ καὶ Κυψέλων πόλεως, ἐκ βορρᾶ δὲ τῇ νοουμένῃ εὐθείᾳ γραμμῇ τῇ διὰ Βερτίσκου ὄρους καὶ Σκάρδου καὶ Ὀρβήλου καὶ Ροδόπης καὶ Αἵμου . . . . ἐκ νότου δὲ τῇ Ἐγνατίᾳ ὁδῷ ἀπὸ Δυρραχίου πόλεως πρὸς ἀνατολὰς ἰοῦσιν ἕως Θεσσαλονικείας*». Καὶ παρὰ τῷ Τζάνε Κορωναίῳ Μακεδόνες καὶ Μακεδονῖται εἶναι στρατιῶται ἐξ Ἠπείρου καὶ Ἀλβανίας, Μακεδονία δὲ καὶ ἡ Βόρειος Ἤπειρος καὶ ἡ Ἀλβανία [6]).

Ἀλλ' ἐνῷ εἰς τοὺς συγγραφεῖς κυμαίνεται ἡ ἔκτασις τῆς ἐννοίας τῆς Μακεδονίας, κατὰ τὴν ἀναγραφὴν ἀξιωμάτων ἐπισήμων ἡ Μακεδονία εἶναι πάντοτε ἡ βόρειος Θρᾴκη, ἡ σημερινὴ Ἀνατολικὴ Ρωμυλία. Οὕτω συχνὰ

[1]) Βλ. Revue des Études Grecques τ. 32 σ. 314 καὶ Βυζαντίδα 2, 19.

[2]) *Tafel*, Constantini Porphyrogeniti de Provinciis regni Byzantini 1846 σ. XVI κέξ. Πβ. καὶ τὰ ἐμὰ Μακεδονικὰ σ. 5.

[3]) *Καντακ.* 3, 104, 20 ἴδ. καὶ 1, 37, 15 καὶ 3, 31, 10 καὶ 2, 79, 13.

[4]) *Χαλκ.* σ. 353, 19 Πβ. καὶ σ. 323, 16 καὶ 432, 10. Ὡς γνωστὸν καὶ κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους τὸ ὄνομα Μακεδονία ἐξετάθη μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς νοτίου Ἰλλυρίας. Πβ. Daremberg-Saglio 4,727.

[5]) *Miller*, Geogr. Gr. Minores 2, 577.

[6]) Βλ. *Κ. Σάθα*, Τζάνε Κορωναίου, Μπούα ἀνδραγαθήματα 1867 σ. ια'.

ἀναφέρεται «*Κριτὴς Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας*». [1]) Ἐπίσης στερεοτύπως ἀναφέρεται ὁ Μητροπολίτης Ἡρακλείας» ὡς «ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας» [2]).

Μὲ εὐρυτάτην ἔννοιαν καὶ ἀοριστίαν πολλάκις ἐγίνετο χρῆσις εἰς τοὺς συγγραφεῖς τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ ὀνόματος ***Θρᾴκης***. [3]) Ἐπισήμως βεβαίως Θρᾴκη εἶναι σχεδὸν ὅλη ἡ σημερινὴ Ἀνατολικὴ Θρᾴκη λεγομένη, ὅπως δεικνύει καὶ ἡ ἀνωτέρω σημειωθεῖσα μνεία τοῦ κριτοῦ «Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας». Πρὶν ἐκταθῇ τὸ ὄνομα Μακεδονία εἰς τὴν σημερινὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν, περιελαμβάνετο καὶ αὕτη εἰς τὴν Θρᾴκην καὶ διὰ τοῦτο ἡ Ἐπιτομὴ τοῦ Στράβωνος γράφει [4]): «*ἐν Θρᾴκῃ, ἣ νῦν Μακεδονία καλεῖται*». Παλαιότερον, πρὶν κατέλθουν οἱ Βούλγαροι, τὸ ὄνομα Θρᾴκη περιελάμβανε καὶ τὸ πλεῖστον τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας, ὡς παρετήρησα καὶ ἄλλοτε. [5]) Προσθέτω σήμερον καὶ ἄλλο παράδειγμα τῆς εὐρυτέρας ταύτης ἐννοίας τῆς λέξεως: Παρὰ Θεοφυλάκτῳ Σιμοκάττῃ (de Boor σ. 230, 18) «*ὁ στρατηγὸς ὑπὸ τοῦ βασιλέως παρὰ τὸν Ἴστρον ἐπέμπετο, ὅπως τὰ τῶν Σκλαυηνῶν γένη διανήξασθαι τὸν ποταμὸν κωλυόμενα ἀφοβίαν ἄκοντα τῇ Θρᾴκῃ παράσχοιντο· ἔφασκε γὰρ ὁ αὐτοκράτωρ τῷ Πρίσκῳ οὐκ ἂν ἠρεμοίη τὸ βάρβαρον, εἰ μὴ τὸν Ἴστρον εἰς τὰ μάλιστα τὸ Ρωμαϊκὸν περιφρουρήσαιτο*». *Καὶ ἀλλαχοῦ* (De Boor 116, 26) «*τὸ Γετικόν, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν αἱ τῶν Σκλαυηνῶν ἀγέλαι τὰ περὶ τὴν Θρᾴκην εἰς τὸ κρατερὸν ἐλυμαίνοντο*». Παρὰ τῷ Εὐαγρίῳ (Bidez-Parmentier σ. 100): «*Θρᾴκην πλῆθος Οὔννων τῶν πάλαι Μασσαγετῶν ἐπιδραμόντων καὶ τὸν Ἴστρον διαβάντων μηδενὸς ἀμύνοντος*». Παρὰ τῷ Ὀλυμπιοδώρῳ (HGM 1, 461, 20) «*πρῶτον μὲν τὸ Γότθων ἔθνος πᾶσαν ἐπιτρέχει τὴν Θρᾴκην, ἔμελλε δὲ μικρὸν ὕστερον καὶ τὸ τῶν Οὔννων καὶ τὸ τῶν Σαρματῶν καταδραμεῖσθαι τό τε Ἰλλυρικὸν καὶ αὐτὴν τὴν Θρᾴκην*». Παρὰ Θεοφάνει (Χρονογρ. de Boor 1, 219, 13) «*ἐγένετο εἰρήνη βαθεῖα ἐν τῇ Θρᾴκῃ, μηκέτι τολμώντων τῶν Οὔννων περᾶσαι τὸν Δανοῦβιν*». Καὶ ἀλλαχοῦ (1, 224, 30): «*ἐπανέστη ἡ θάλασσα τῇ Θρᾴκῃ ἐπὶ μίλια δ' καὶ ἐκάλυψεν αὐτὴν ἐπὶ τὰ μέρη Ὀδύσ-*

[1]) *Schlumberger*, Sigillographie σ. 162, *Σάθα*, Μεσ. Βιβλ. τ. 5 σ. 487 Διεθν. Ἐφημ. Νομισμ. Ἀρχ. 5, 160. *Tafel*, Eustathii Opuscula σ. 358.

[2]) *Miklosich - Müller* 1, 257 καὶ 1, 59 καὶ 2, 449 καὶ 4, 379.

[3]) Πβ. καὶ *Tafel*, C. Porphyrogeniti de provinciis regni Byzantini σ. XIII κέξ. Ἡ εὐρεῖα ἔκτασις ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος Θρᾴκη δικαιολογεῖται περισσότερον, καθ' ὅσον ὡς γνωστὸν καὶ εἰς τοὺς παλαιοὺς συγγραφεῖς ἡ Θρᾴκη εἶχεν εὐρυτάτην ἔκτασιν.

[4]) *Miller*, Geogr. Gr. Minores 2, 578.

[5]) Μακεδονικὰ σ. 8.

σου καὶ Διονυσοπόλεως καὶ τὸ Ἀφροδίσιον». Ἐν τῷ περὶ Θεμάτων τοῦ Κ. Πορφυρογεννήτου (3, 45) λέγεται: *«ἦτε Βουλγαρία καὶ αὐτὸς ὁ Ἴστρος καὶ τὸ περιώνυμον ὄρος τὸ διῆκον ἄχρι τοῦ Πόντου, τὸ καλούμενον Αἷμος, τῆς Θρᾴκης εἰσὶ μέρη, νυνὶ δὲ ἀλλότρια χρηματίζουσι»*. Ἐνίοτε τὰ ὅρια τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς Θρᾴκης συγχέονται. Οὕτω π. χ. ἐνῷ ἐν τῇ Χρονογραφίᾳ τοῦ Θεοφάνους ἡ Σαρδικὴ εἶναι *«πόλις τῆς Θρᾴκης»* (1, 116, 31), παρὰ Κιννάμῳ (σ. 240, 7) λέγεται *«Ἰλλυριῶν μητρόπολις»*.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων ἀναμφισβήτητον φαίνεται ὅτι Θρᾴκη ὠνομάζετο καὶ τὸ πλεῖστον τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας, ἐνῷ ἐξ ἄλλου, μετὰ τὴν ἀπώλειαν αὐτῆς τὸ ὄνομα περιωρίσθη ἐπισήμως εἰς τὴν σημερινὴν Ἀνατολικὴν Θρᾴκην. Παρὰ τῷ Κανταχουζηνῷ (1, 35, 15) ὅμως ἐκτείνεται καὶ εἰς τὴν σημερινὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν, εἰς δὲ τὸν βίον τοῦ ὁσίου Μακαρίου Μακρῆ ὁ Ἄθως ἀνήκει εἰς τὴν Θρᾴκην [1])!

Ὁ Καναβούτσης Θρᾴκην ἐννοεῖ τὴν Ἀνατολικὴν καὶ Δυτικὴν ὁμοῦ μέχρι Φιλιππουπόλεως [2]).

Καὶ ἄλλα ὀνόματα πλὴν τῆς *Ἑλλάδος, Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας* ὑπέστησαν ἐπέκτασιν.

Παρὰ Χαλκοκονδύλῃ τὸ ὄνομα ***Αἰτωλία*** ἐξετάθη εἰς τὴν Ἤπειρον, *«ἤλασε καὶ ἐπὶ Αἰτωλίαν καὶ Ἰωαννίνων τὴν πόλιν εἷλε»* (σ. 28, 16 πβ. καὶ 236, 19).

Ἀφ' ὅτου ἱδρύθησαν τὰ θέματα, πολλαὶ περιφέρειαι ἐπεκλήθησαν ἐξ αὐτῶν, οἷον ***Στρυμὼν*** = Ἀνατολικὴ Μακεδονία, ***Θεσσαλονίκη*** = Μακεδονία. Ταύτην τὴν ἔννοιαν ἔχει παρὰ τῷ Κεδρηνῷ (2, 29, 1) τὸ ὄνομα: *«τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ Βέρροιαν ἔκτισεν ἡ Εἰρήνη Εἰρηνόπολιν μετονομάσασα.* [3])

[1]) Δελτ. Ἱστορ. Ἐθν. Ἑταιρείας 3, 464: «ἐφ' ἑνὶ τῶν ὀρέων κειμέ Θρᾴκη παραγίνεται Ἄθῳ προσαγορευομένῳ καὶ τῇ τοῦ Βατοπεδίου μονῇ r οσφοιτᾷ».

[2]) *Καναβούτσ.* (Lehnerdt) σ. 40, 20: «Θρᾴκη οὖν λέγεται ὁ τόπος ὅλος, ὅντινα ἐὰν θελήσῃ τις ἵνα διέλθῃ, ἐξελθὼν ἀπὸ τοῦ Νέσου ποταμοῦ, ὅντινα καλοῦσιν οἱ ἰδιῶται Μέστον καὶ ἀπέλθῃ εἰς τὴν Φιλιππούπολιν, εἶτα ἀπὸ τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ ἄνωθεν διέλθῃ τὸν τόπον ὅλον ἐκεῖνον καὶ καταντήσῃ εἰς τὸ ἀκρωτήριον τοῦ δυσικοῦ στόματος τοῦ στενοῦ (γρ. Στενοῦ) τοῦ ἄνω, ὅπερ οἱ κοινοὶ λέγουσι Φάρον, πάλιν ἀπ' ἐκείνου κατέλθῃ τὸ δυσικὸν στενὸν ὅλον καὶ καταντήσῃ εἰς τὸ ἀκρωτήριον τοῦ στόματος τοῦ δυσικοῦ τὴν Σηστόν,—πόλις γὰρ ὑπῆρχεν ἐνταῦθα ἡ Σηστός, οἱ δὲ κοινοὶ λέγουσιν τὸ ἀκρωτήριον Κριθέαν—καὶ πάλιν ἀπὸ τούτου διέλθῃ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ κόλπου τοῦ Μέλανος, ὅν τινα καλοῦσιν οἱ κοινοὶ κόλπον τοῦ Μαγαρισίου, καὶ τῆς Αἴνου καὶ τὰ κύκλῳ τῆς Αἴνου μέχρι Μαρωνείας καὶ ἐφεξῆς, ἕως οὗ καταντήσῃ πάλιν εἰς τὸν Νέσον ποταμὸν—αὕτη ἡ περιγραφὴ καὶ ἡ γῆ πᾶσα λέγεται Θρᾴκη».

[3]) Τὸ σφάλμα τοῦ ἀγεωγραφήτου Κεδρηνοῦ, ὅτι δηλ. ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη ἔκτισε καὶ μετωνόμασε Εἰρηνόπολιν τὴν Βέρροιαν τῆς Μακεδονίας (πράγματι δ' ἔκτισε καὶ μετωνόμασε τὴν Βερόην τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας) ἠκολούθησαν καὶ νεώτεροι

Καὶ ἀλλαχοῦ (2, 518, 9) *«γέγονε δὲ καὶ λιμὸς κατὰ τὴν Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν, Στρυμόνα καὶ Θεσσαλονίκην καὶ μέχρι Θετταλίας»*. Κατὰ τὴν γνώμην μου καὶ εἰς τὸ ἑξῆς χωρίον τοῦ Κεδρηνοῦ (2, 512, 3) οὕτω νοητέον τὸ ὄνομα: *«οἱ Πατζινάκαι πᾶσαν ἐληΐσαντο τὴν Μυσίαν ἄχρι Θεσσαλονίκης»* (=θέματος Θ.). Εὐνόητον δ' εἶναι ὅτι ἐπισήμως τὸ θέμα Θεσσαλονίκης ἐλέγετο βραχύτερον ἁπλῶς Θεσσαλονίκη. Οὕτω π. χ. ἀναφέρεται *«κριτὴς Βολεροῦ, Στρυμόνος καὶ Θεσσαλονίκης»* [1]) *«ἀπογραφεὺς Βολεροῦ, Στρυμόνος καὶ Θεσσαλονίκης»* [2]) *«ἀναγραφεὺς Βολεστρῶν (;) καὶ Στρυμόνος καὶ Θεσσαλονίκης»* [3]).

Εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα εἶναι σαφὲς καὶ ἀναμφισβήτητον ὅτι ***Θεσσαλονίκη*** = θέμα Θεσσαλονίκης, δηλ. Μακεδονία. Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν νομίζω ὅτι ἔχει τὸ ὄνομα καὶ παρὰ Θεοφάνει (de Boor 1, 364) *«τούτῳ τῷ ἔτει ἐπεστράτευσεν Ἰουστινιανὸς κατὰ Σκλαβινίας καὶ Βουλγαρίας· καὶ τοὺς μὲν Βουλγάρους πρὸς τὸ παρὸν ὑπηντηκότας ὤθησεν, μέχρι δὲ Θεσσαλονίκης ἐκδραμών, πολλὰ πλήθη τῶν Σκλάβων τὰ μὲν πολέμῳ, τὰ δὲ προσρυέντα παραλαβὼν εἰς τὰ τοῦ Ὀψικίου διὰ τῆς Ἀβύδου περάσας κατέστησε μέρη»*. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Νικηφόρος ἐν τῇ Συντόμῳ Ἱστορίᾳ του (de Boor 36, 19) ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' λέγει: *«μέχρι Θεσσαλονίκης ἐκδραμὼν πόλεως»*, ἐνῷ ὁ Θεοφάνης εἶπεν ἀνωτέρω ἁπλῶς *«μέχρι Θεσσαλονίκης»*. Παρὰ τὴν (κατὰ λάθος) προσθήκην τῆς λ. πόλεως παρὰ Νικηφόρῳ νομίζω πιθανώτερον ὅτι ***Θεσσαλονίκη*** καὶ ἐνταῦθα=Μακεδονία, τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον ὁ ποιμενικὸς βίος τῶν Σλάβων δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτοὺς νὰ ἐγκατασταθῶσι τόσον ἐνωρὶς παρὰ τὴν πόλιν Θεσσαλονίκην, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὰ βόρεια ὀρεινὰ τμήματα τῆς Μακεδονίας.

Ἐσφαλμένη ἀνάγνωσις ἐπιγραφῆς [4]) ἔκαμε τὸν Πέτρον Παπαγεωρ-

ἱστορικοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ *Σ. Λάμπρος* (Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος τ. 4 σ. 10). Τὸ συμπέρασμα τοῦ σφάλματος τούτου ὑπῆρξεν ὅτι ἐνομίσθη, ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐπέδραμον εἰς Μακεδονίαν πρὸ τοῦ 784, πρὸ τῆς ἀνακτίσεως δηλ. τῆς Βερόης, ὅπερ δὲν εἶναι ἀληθές.

[1]) Rev. Et. grecques 4,112.

[2]) Actes de Zographos σ. 86.

[3]) Βυζαντινὰ Χρονικὰ 9,126

[4]) Ἐπιγραφὴ τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἔχει ὡς ἑξῆς:

«***Κτίστας*** θεωρεῖς τοῦ πανενδόξου δόμου
ἐκεῖθεν ἔνθεν μάρτυρος Δημητρίου
τοῦ βαρβάρων κλύδωνα, βαρβάρων στόλον
μετατρέποντος καὶ πόλιν λυτρουμένου.

Βλ. *Tafrali*, Théssalonique des origines au XIV siècle σ. 112 σημ. 1. Ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ κτίστας ὁ Παπαγεωργίου ἀνέγνωσε ***Κώστας*** (Byz. Zeit. 17, 388) καὶ ἐσχέ

γίου νὰ παρεξηγήσῃ τὸν Tafel καὶ νὰ νομίσῃ ὅτι ἡ ἐν τῇ Χρονογραφίᾳ τοῦ Θεοφάνους εἴδησις (da Boor 1, 347, 6): *«τούτῳ τῷ ἔτει ἐπεστράτευσεν ὁ βασιλεὺς (Κώνστας Β΄) κατὰ Σκλαβινίας καὶ ᾐχμαλώτευσε πολλοὺς καὶ ὑπέταξεν»* ἀναφέρεται εἰς ἐκστρατείαν τοῦ Κώνσταντος Β΄ τὸ 658-9 κατὰ Σκλαβινίας παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην. Οὐδὲν τούτου ἀναληθέστερον. Ἀπέδειξα ἄλλοτε [1]) ὅτι κατὰ τὸν ἕβδομον καὶ ὄγδοον αἰῶνα Σκλαβινία εἶναι ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ (ὀρεινὴ) παρὰ τὴν Ροδόπην χώρα καὶ ἑπομένως κατὰ τῶν Σλάβων τούτων ἐξεστράτευσεν ὁ Κώνστας Β΄, ὄχι κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης.

Ὅλως αὐθαιρέτως μεταχειρίζεται ὁ Καντακουζηνὸς τὸ ὄνομα ***Χαλκιδική***, ὄχι περὶ τῆς ἀρχαίας Χαλκιδικῆς τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ περὶ τμήματος τῆς Θρᾴκης: *«κατὰ τὴν Χαλκιδικὴν τὴν ἐν τῇ Θρᾴκῃ»* (1, 437, 16)· *«κατὰ τὴν Χαλκιδικὴν τῆς Θρᾴκης»* (2, 161, 13)· *«γενόμενος πρὸς τὴν Χαλκιδικήν, τὴν Γρατιανοῦ πόλιν ἐπολιόρκει»* (2, 422, 6)· *«Αἶνον ᾔτεῖτο καὶ τὰς τῆς Χαλκιδικῆς πόλεις»* (3, 208, 15).

Ἄλλο παράδειγμα μεγάλης αὐθαιρεσίας εἶναι τὸ τοῦ Ἀκροπολίτου (ἔκδ. Heisenberg), ὅστις ἀποδίδει τὸ ὄνομα ***Πυρρηναῖα*** εἰς τὴν Πίνδον: *«τὰ Πυρρηναῖα ὑπερβάντες ὄρη περὶ τὴν Ἄρταν ἐχώρουν»* (1, 171, 13). *«τῶν Πυρρηναίων ὀρῶν, ἃ δὴ διορίζει τὴν παλαιάν τε καὶ τὴν Νέαν Ἤπειρον τῆς Ἑλληνίδος καὶ ἡμετέρας γῆς»* (1, 166, 6).

Ἄλλα γεωγραφικὰ ὀνόματα ἀναφέρουσιν οἱ συγγραφεῖς ὑπὸ διαφόρους τύπους, πολλάκις πλαστούς.

Ἡ ἐπισκοπὴ ***Ἀναίων*** (τὰ νεώτερα *Ἄνια* παρὰ τὴν Ἔφεσον) φέρεται κατὰ τὸν μεσαίωνα κατὰ διαφόρους τύπους, ὅπως καὶ τὸ πάλαι. [2]) Συνηθέστεροι εἶναι οἱ τύποι, ἡ Ἀναία (Miklosich-Müller, Acta 3, 79 καὶ 6, 183) καὶ τὰ Ἄναια εἰς τοὺς καταλόγους ἐπισκόπων (ὁ Ἀναίων, ἐν τῇ διατυπώσει τοῦ Λέοντος [3]). Ἀλλὰ καὶ ὁ τύπος Ἄναια (ἡ) ἀπαντᾷ [4]). Τὸ δὲ ἐθνικὸν λέγεται κατὰ τὸν μεσαίωνα Ἀνιώτης ἀλλὰ καὶ Ἀνανιώτης [5]).

τισε πρὸς τὰ λεγόμενα τοῦ Tafel (De Thessalonica ejusque agro dissertatio geographica 1839 σ. LXXXIII) περὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Κώνσταντος κατὰ τῆς Σκλαβινίας. Ἀλλ' οὔτε ὁ Tafel θεωρεῖ τὴν Σκλαβινίαν παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην: «verum illam Sclaviniam Byzantii propiorem puto» (παρὰ τὴν Ροδόπην βεβαίως).

[1]) *Ἀμάντου*, Μακεδονικὰ σ. 17.

[2]) Περὶ τῶν ἀρχαίων Ἀναίων ἴδ. τὴν λεπτομερῆ μελέτην τοῦ ἀειμνήστου *Σβορώνου* ἐν Διεθνεῖ Ἐφημερίδι τῆς Νομισματικῆς Ἀρχαιολογίας 8,161 κἑξ. Ἐν ἀγνοίᾳ τῆς μελέτης ταύτης ἔγραψε καὶ ὁ *Μυστακίδης* περὶ Ἀναίων ἐν Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ 1922 σ. 166.

[3]) *Gelzer*, Ungedruckte nnd ungenügend veröffentlichte Texte nnd Notitiae Episcopatuum σ. 552.

[4]) *Lingenthal*, Jus graecoromanum 3,585. *Delehaye*, Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae 715,18

[5]) Βυζαντινὰ Χρονικὰ 13, 489 καὶ ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι 113, 253.

Ἡ ***Ἀγχίαλος*** τῆς σημερινῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἐλέγετο παλαιότερον Ἀγχιάλη καὶ Ἀγχίαλις, παρὰ δὲ τῷ λαῷ κατὰ τὸν μεσαίωνα *Ἀγχιαλός*, *Ἀχελὼ* καὶ *Ἀχελός*. Παρὰ τῷ *Θεοφάνει*, Χρονογρ. (de Boor, 1, 437, 20) Ἀχελός, παρὰ τῷ *Χωνιάτῃ* (σ. 561, 10 σημ. κῶδ.) Ἀχελώ. (Πβ. «Tomasschek, zur Kunde d. Hämushalbinsel, Sitzungsberichte der Wiener Akademie 113, 305. *Σ. Κουγέαν*, Λαογρ. 4,566 Τὰ διάφορα μεσαιωνικὰ χωρία, ἐν οἷς ἀπαντῶσιν οἱ διάφοροι τύποι τῆς λ. συνέλεξεν ὁ *Ψάλτης*, Grammatik der Byzantinischen Chroniken σ. 3 καὶ 146. Πβ. προσέτι *Κουκουλὲν* ἐν Ἀθηνᾷ 27, 161.) Τὸ ὄνομα *Ἀχελινὸς* (Miklosich Müller, Acta 5, 48) φαίνεται ἐθνικὸν τοῦ Ἀχελοῦ καὶ ἐπικυρώνει τὸν δημώδη τύπον αὐτοῦ. Οἱ ἱστοριογράφοι ὅμως ἔγραψαν ἀρχαϊκώτερον δῆθεν καὶ Ἀχελῷος, ἀντὶ Ἀχελὼ ἢ Ἀχελὸς καὶ ἔπειτα ἐκ συγχύσεως ἐλέχθη ἐν τῇ Συνεχείᾳ τοῦ Θεοφάνους (σ. 389, 12 πβ. Γεωργ. Μον. 881, 17 καὶ Συμ. Μάγ. 724, 8) ὅτι *«ὁ πόλεμος μεταξὺ Ρωμαίων τε καὶ Βουλγάρων πρὸς τῷ Ἀχελῴῳ συγκεκρότηται ποταμῷ»*. Τὸ λάθος διέπραξαν ἔκτοτε καὶ νεώτεροι ἱστορικοὶ καὶ αὐτὸς ὁ Jirecek [1]) ἀναφερόμενος εἰς τὴν μάχην τοῦ 917 παρὰ τὴν Ἀγχίαλον. (Ἐν νεωτέρᾳ του ὅμως μελέτῃ [2]) ὁ Jirecek παρετήρησεν ὀρθῶς ὅτι τὸ Ἀχελῷος *ἐπλάσθη* ἐκ τοῦ Ἀχελός). Καὶ ὅμως ἤδη ὁ Tafel [3]) παρετήρησε τὸ 1839 ὅτι ποταμὸς Ἀχελῷος μόνον εἰς τὴν Αἰτωλίαν ὑπάρχει, ὄχι εἰς τὴν Θρᾴκην.

Τὸ ὄνομα ***Ἀχυράους*** [4]) παρὰ τὸ σημερινὸν Μπαλὴκ Κεσὲρ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰς παλαιοτέρας Ἀδριανοῦ Θήρας ἀπαντᾷ κατὰ διαφόρους τύπους: *τὴν Ἀχυράους παρὰ Παχυμέρει* (2, 336, 17 καὶ 1, 23, 2 καὶ 1, 523, 6), τῆς *Ἀχυράους παρ'* Ἀκροπολίτῃ (1, 28, 1), *Ἀχυραὼ* ἐν τῷ βίῳ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου. [5]) *Ὀχυραὶ* παρὰ Χωνιάτῃ (44, 12 ἀλλ' εἰς τὸν δημώδη κώδικα αὐτοῦ *Ἀχύραι*). Παρ' Ἀκροπολίτῃ (1, 278, 23) φέρεται καὶ ὁ τύπος *Ὀχυρά: «τὸ κάστρον τῶν Ὀχυρῶν, ὃ καὶ Ἀχυράους παρά τισι λέγεται»*. Εἰς τὰς ἀναγραφὰς ἐπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν ἀναφέρεται ὁ

[1]) Geschichte der Bulgaren σ. 167. Καὶ ὁ *Σπ. Λάμπρος* (Ἱστορ. τῆς Ἑλλάδος 4, 313) διέπραξε τὸ αὐτὸ λάθος.

[2]) *Jirecek*, Das Fürstentum Bulgarien σ. 524 σημ.

[3]) *Tafel*, de Thessalonica ejusque agro dissertatio σ. 485.

[4]) Περὶ τῆς Ἀχυράους ἴδ. *Tafel*, Abhandlungen der Münchener Akademie t. 5, 2 (1848) σ. 97, *Tomaschek* Sitzungsberichte der Wiener Akademie τ. 124, 8 (1891) σ. 91 κἑξ. Πβ. *Ν. Λαγοπάτη*, Γερμανὸς Β΄ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως-Νικαίας 1914 σ. 21-22.

[5]) Migne 99, 209: «κώμη τίς ἐστιν Ἀχειραὼ καλουμένη»· αὐτ. 99, 305: «ἀπὸ κώμης Ἀχυραοῦς». Ἐν τῷ βίῳ ὅμως τοῦ Στουδίτου τῷ ἐκδοθέντι εἰς τὰ Βυζαντινὰ Χρονικὰ (21, 294) φέρεται: «κώμη τίς ἐστιν Ἀχυραοῦς καλουμένη».

τύπος *Ἀχυράους* ἢ καὶ *Ἀχεράους* [1]). Ἐξ ὅλων τούτων τῶν τύπων ποῖος πράγματι ἐλέγετο κατὰ τὸν μεσαίωνα; Ὁ τύπος Ἀχυράους φαίνεται πλαστός· δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐλέγετο πράγματι ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἄλλα παρόμοια πλάσματα πιστοῦσι τοῦτο. Οὕτω π. χ. ἡ Γρατιανούπολις φέρεται παρ' Ἀκροπολίτῃ (1, 39, 18) καὶ ἁπλῶς «*ἡ Γρατζιάνους*». Ὁμοίως παρ' αὐτῷ λέγεται (1, 73, 8): «*φθάνει τὴν Φιλίππους*» καὶ (1. 20, 20): «*ἥ τε μεγάλη Περσθλάβα καὶ ἡ Προβάτους*». Εἰς τὸ τυπικὸν τῆς Παναγίας τῆς Κοσμοσωτείρας τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ Petit ἀπαντῶσι πολλὰ θηλυκὰ εἰς ους: ἡ *Νεβοσέλους* (ἀντί: τὸ Νεβοσέλο), ἡ *Σαγουδάους* κλπ. (σ. 52). Ἐξ ὅλων τούτων φαίνεται ὅτι τὸ ὄνομα *Ἀχυράους* δὲν ἐλέγετο πράγματι, εἶναι πλαστὸς τύπος τῶν λογίων. Αὐθαίρετος φαίνεται καὶ ὁ τύπος Ὀχυρὸν-Ὀχυραί. Εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ ἀληθοῦς ὀνόματος μᾶς βοηθεῖ τὸ ἐθνικὸν *Ἀχυραΐτης*, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ συχνὰ κατὰ τὸν μεσαίωνα [2]). Τοῦτο βεβαίως μόνον ἀπὸ τὸν τύπον Ἀχυραὼ ἢ Ἀχύραι ἠδύνατο νὰ προέλθῃ, ἀσφαλέστερον μάλιστα ἀπὸ τοῦ πρώτου, διότι ἀπὸ τοῦ δευτέρου μᾶλλον *Ἀχυρίτης* ἔπρεπε νὰ σχηματισθῇ.

Β'.

Ὅπως καὶ τὸ ἀνωτέρω σημειωθὲν ὄνομα *Ἀχυραΐτης* δεικνύει, τὰ ἐθνικὰ βοηθοῦν ἡμᾶς πολλάκις εἰς ἐξακρίβωσιν ἢ καὶ πίστωσιν ἁπλῶς ὀνόματος τόπου. Εἶναι ἑπομένως ἄξια ἐρεύνης καὶ προσοχῆς ταῦτα. Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα ἀπαντῶσι πολλάκις διπλᾶ ἐθνικὰ τόπου τινὸς (πολλάκις ἄλλοι γείτονες ἄλλως σχηματίζουσι ταῦτα) καὶ ἑπομένως ἡ συνύπαρξις αὕτη δέν μας ταράσσει, ἀλλὰ τοὐναντίον μᾶς ἐνισχύει εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν γεωγραφικῶν ὀνομάτων. Ἀναφέρω ὀλίγα παραδείγματα τοῦ φαινομένου.

Ἀλλαχοῦ [3]) ἐσημείωσα ὅτι τὸ σημερινὸν ὄνομα *Διασορηνὸς* καὶ *Διασορίτης* εἶναι ἐθνικὸν τοῦ Διὸς Ἱεροῦ τῆς Λυδίας. *Κομνηνὸς* εἶναι ὁ κάτοικος τῆς *Κόμνης* [4]), ἀλλὰ καὶ *Κομνιάτης* [5]), *Κυμινιανὸς* εἶναι τὸ ἐθνικὸν

[1]) Actes d'Athos 5, 130, *Gelzer*, Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte σ. 600 *Miklosich-Müller* 1, 119.

[2]) Actes d'Athos 5, 158 καὶ 5, 300, *Σάθα*, Μεσ. Βιβλ. 1, 233 *Κανταχ.* 2,180,13 κλπ.

[3]) Βλ. Λαογραφίαν τ. 7 σ. 337 σημ. 3.

[4]) Βλ. *Ψελλόν*, ἐν Σάθα, Μεσ. Βιβλ. 4, 407. Πβ. *Moritz*, Die Zunamen bei den Byzant. Historikern und Chronisten II 39.

[5]) Δελτ. Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας 5, 160.

τοῦ Κυμινᾶ, ἀλλὰ καὶ Κυμινιάτης [1]). *Λιπαρίτης* ἀλλὰ καὶ *Λιπαρηνὸς* εἶναι ὁ κάτοικος τῆς *Λιπάρας*, τῆς ἄλλως Λυκανδοῦ ὀνομαζομένης [2]). *Καλορίτης* καὶ *Καλορηνὸς* εἶναι ὁ κάτοικος τοῦ *Καλοῦ Ὄρους* [3]). Ἐν Χίῳ ὑπάρχει τοπωνύμιον *Καλορηνά*, τὸ ὁποῖον πάντως προῆλθεν ἔκ τινος Καλορηνοῦ· ἐπίσης ἐν Χίῳ ὑπῆρχεν ἄλλοτε ναὸς τῆς Παναγίας τῆς *Καλοριτίσσης*, τῆς ἀνηκούσης δηλ. εἴς τινα Καλορίτην. Τὰ ἐθνικὰ ταῦτα ὀνόματα διεδόθησαν εὐρύτερον, ὅταν τὸ Καλὸν Ὄρος κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων Σελδτσούκων, τῶν κτισάντων ἀντ' αὐτοῦ τὴν Ἀλάγιαν.

Τινὰ ἐθνικὰ γράφονται διαφόρως καὶ ἐσφαλμένως πολλάκις ὑπὸ τῶν συγγραφέων ἢ ἀντιγραφέων καὶ ἐπιφέρουν σύγχυσιν: ὁ κάτοικος τῆς *Ἰωνοπόλεως* τῆς Παφλαγονίας, τῆς τουρκικῆς Inemboli (τοῦ ἀρχ. Ἀβώνου Τεῖχος) γράφεται συνήθως *Οἰνουπολίτης* παρὰ Χωνιάτῃ (709, 3), ἀλλὰ καὶ *Ἠονοπολίτης* παρὰ τῷ Ἀκομινάτῳ (2, 125) καὶ τῷ Παχυμέρει (2, 107, 10), *Οἰνοπολίτης* παρὰ τῷ Ἐφραὶμ (στ. 6610). Κατ' ἐμὲ πρέπει νὰ γράφεται τὸ ἐθνικὸν τῆς Ἰωνοπόλεως Ἰωνοπολίτης. Ὁ κάτοικος τοῦ μεσαιωνικοῦ *Οἰναίου* τοῦ Πόντου (ἀρχ. Οἰνόης) γράφεται *Οἰναιώτης* παρὰ Χωνιάτῃ (667, 20) καὶ Παχυμέρει (1, 290, 5), *Οἰνιάτης* ἐν τῇ Συνεχείᾳ τοῦ Θεοφάνους (298, 9), *Ὀνιάτης* παρὰ Γεωργίῳ Μοναχῷ (845, 9), *Ἠνιώτης* δὲ εἴς τινα μεταγενεστέραν ἐνθύμησιν [4]). Ὅλοι οὗτοι οἱ τύποι προῆλθον κατ' ἐμὲ ἐκ

[1]) *Ἀνν. Κομν.* ἔκδ. *Reifferscheid*, 2, 174, 10. *Δημητριέβσκη*, Τυπικὰ σ. 245.

[2]) *Μιχ. Ἀτταλ.* 45, 4. *Κεδρην.* 2, 572, 18. Actes de Xenophon σ. 71. Ὁ *Κεδρηνὸς* (2, 422) γράφει κακῶς Λάπαραν, ἀντὶ Λιπάραν. Τὸν τελευταῖον τύπον πιστοῦσι καὶ τὰ ἐθνικά.

[3]) BZ. 16, 495 Byz. Neugr. Jahrb. 3, 161 *Miklosich - Müller*, Acta et Diplomata 1, 371. Τελευταῖον διεξήχθη μακρὰ συζήτησις περὶ τοῦ *Καλορίτου*, ὁ δὲ *Banescu* (BNJ 3, 161) κακῶς ὑπεστήριξεν ὅτι Καλορίτης=ὁ ἐκ τοῦ Ἁγίου Ὄρους (οὗτος λέγεται Ἁγιορίτης). Ὀρθὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Mercati (BNJ 4, 9) ὑποστηρίξαντος ὅτι *Καλορίτης*=ὁ κάτοικος τοῦ Καλοῦ Ὄρους, τῆς Ἀλαγίας τῆς Παμφυλίας. Ὁ τύπος Καλὸν Ὄρος ἀπαντᾷ παρὰ Κωνστ. Πορφυρογεννήτῳ (1, 659, 12), ἐνῷ δὲ ὁ *Reiske* ἠγνόει τὴν θέσιν αὐτοῦ (ἔνθ. ἀνωτ. II 780: ubi situm fuerit hoc Καλὸν Ὄρος seu mons pulcher, non novi, neque invenio), ὁ *Tomaschek* ἐξηκρίβωσε λαμπρῶς αὐτὸ (Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter, Sitzungsberichte der Wiener Akademie 1891 τ. 124, 8 σ. 57) ὅπερ ὅμως ἠγνόησαν οἱ τελευταῖοι συζητήσαντες. Σημειωτέον ὅτι *Καλὸν Ὄρος* ἀπαντᾶ ἐκ τοῦ μεσαίωνος καὶ ἐν Κρήτῃ (Miklosich - Müller, Acta 3, 236), ὅπου σήμερον καὶ *Κακὸν Ὄρος* εὑρίσκεται. Τὸ δὲ ἐν τῇ Συνεχείᾳ τοῦ *Θεοφάνους* (102, 14) Καλὸν ὄρος δὲν πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἀλλὰ ζητητέον εἰς τὰς περὶ τὴν Προποντίδα χώρας. Κατὰ τὰς ἐμὰς λοιπὸν παρατηρήσεις τρεῖς τόποι ἐκ τοῦ μεσαίωνος φέρουσι τὸ ὄνομα Καλὸν Ὄρος.

[4]) Ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι 7, 166.

τοῦ αὐτοῦ *Οἰναίου* τοῦ Πόντου, ὄχι ἐκ τῆς ἀρχαίας Οἰνόης τῆς Ἀττικῆς ἢ Ἀργολίδος, ὅπως ὑπέθεσεν ὁ Moritz [1].

Καθὼς εἶπον ἀνωτέρω τὰ ἐθνικὰ ὀνόματα εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο χρήσιμα ὅτι πιστοποιοῦσιν ἢ ἐξακριβοῦσι πολλάκις γεωγραφικὰ ὀνόματα ἄλλως σπάνια ἢ ἀσαφῆ. Οὕτω π. χ. τὸ ἐθνικὸν *Τζυμπηνὸς* [2]) βεβαιώνει τὸν τύπον τοῦ φρουρίου τῆς Θρᾳκικῆς Χερσονήσου *Τζύμπης*, τῆς ἀναφερομένης ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ (τ. 3, 242) καὶ δεικνύει ὅτι κακῶς ἐγράφη *Τζάμπη* εἰς τὸ τυπικὸν τῆς Κοσμοσωτείρας (σ. 55, 31). Τὸ συχνάκις ἀπαντῶν οἰκογενειακὸν ὄνομα *Θεολογίτης* (π. χ. Miklosich-Müller 1, 373 καὶ 1, 375 καὶ 2, 407 καὶ 5, 117 κ. α.) εἶναι κυρίως ἐθνικὸν τοῦ *Θεολόγου* ἤτοι τῆς μεσαιωνικῆς Ἐφέσου, ἥτις μετωνομάσθη ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου [3]). Ἐκ πολλῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων ὡς οἰκογενειακῶν συμπεραίνομεν μετ' ἀσφαλείας τὴν ὕπαρξιν γεωγραφικοῦ ὀνόματος καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν γνωρίζωμεν τὴν θέσιν αὐτῶν: τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα *Βαρίτης* (*Miklosich-Müller*, Acta 4, 83 καὶ 4, 131) εἶναι κυρίως ἐθνικὸν τόπου τινὸς *Βᾶρις*, ἀγνώστου τοποθεσίας (καὶ σήμερον *Βᾶρι* συχνὸν γεωγρ. ὄνομα) Ὁ *Λιθοπυργίτης* (ἔνθ. ἀνωτ. 6, 176) εἶναι ἐθνικὸν ἀγνώστου εἰς ἐμὲ τοὐλάχιστον τόπου *Λιθόπυργος*. Τὸ *Βοτανειάτης* πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐθνικὸν τόπου τινὸς *Βοτάνη*. Τὸ συχνὸν ὄνομα *Παδιάτης* (ἔνθ. ἀνωτ. 1, 370 καὶ 1, 151 κ. α.) εἶναι ἐθνικὸν τόπου τινὸς *Πεδίου* καλουμένου (ἀντὶ Πεδιάτης, ὅπ. ρ ἐπίσης ἀπαντᾷ), ὅπως ὑπέθεσε καὶ ὁ Moritz (Die Zunamen II 240) καὶ ὄχι τῆς Παδούης, ὅπως κακῶς ἐνόμισεν ὁ Παπαδημητρίου [4]).

Τὰ πολλὰ σύνθετα μετὰ τοῦ ἅγιος ὀνόματα (Ἁγιοθεοδωρίτης, Ἁγιοζαχαρίτης, Ἁγιοευφημίτης, Ἁγιογεωργίτης, Ἁγιοαναργυρίτης, Ἁγιοστεφανίτης, Ἁγιοσυμεωνίτης, Ἁγιοχριστοφορίτης, Ἁγιοφλωρίτης, Ἁγιοβυρβαρίτης, Ἁγιοδημητριάτης, Ἁγιονικολάτης, Ἁγιοβλασίτης, Ἁγιοστρατηγίτης, Ἁγιοαθανασίτης, Ἁγιοαναστασίτης, Ἁγιοσαβαΐτης, κλπ, κλπ.) πιστοποιοῦσι τὴν ὕπαρξιν

---

[1]) Die Zunamen 2, 40.

[2]) *Pitra*, Anal. Sacra et Classica 6, 171 γράφεται: Κωνσταντίνου τοῦ *Τζιμπίνου* ἀλλὰ προφανῶς γραπτέον Τζυμπηνοῦ. Τὸ ὄνομα ἀπαντᾷ καὶ παρὰ *Schlumberger*, Mélanges d'archéologie Byzantine σ. 214 ὅπου πάλιν γράφεται *Τζυμπεινὸς* ἀντὶ -ηνός. Πιθανῶς καὶ τὸ φερόμενον ἐν Ἠπειρωτικοῖς (ἔκδ. Βόννης σ. 213) *Τζηπλινὸς* ἀνεγνώσθη κακῶς ἀντὶ *Τζυμπηνός*.

[3]) *Θεοφάν.* Χρονογρ. de Boor 1, 469, 30: «κατελθὼν εἰς Ἔφεσον καὶ εἰς τὸν Θεολόγον». *Γενέσ.* 121, 20: «μέχρις Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς ἐπαρχίας κατήντησεν». Πβ. *Ἀμάντου*, Τοπωνυμικὰ Σύμμικτα ἐν Ἀθηνᾷ τ. 22 σ. 189.

[4]) Βυζαντινὰ Χρονικὰ 6, 172: «περὶ τοῦ (ὀνόματος) Παδιάτης (Παδυάτης) ἂν καλῶς ἐνθυμούμεθα, ἀνέγνωμέν που ὅτι ἐδόθη εἴς τινα ἐξ *Ἰταλίας* καταγόμενον καὶ ἴσως ἐκ Παδούης».

σχετικῶν συνοικισμῶν ἢ καὶ μονῶν, διότι καὶ συνοικισμοί, ὡς γνωστόν, ἔφερον τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ ναοῦ ἁγίου τινός. Πβ. τὰ λεγόμενα ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τ. 4, 407: *«ἔστι τις ἐν τῇδε τῇ Χερρονήσῳ* (τῇ Θρακικῇ δηλ.) *κώμη, ἔστι δέ τις καὶ παρὰ τῇ κώμῃ ναός, ὑπὸ μίαν ἄμφω καὶ τὴν αὐτὴν ἥκοντα προσηγορίαν, Ἅγιος γὰρ Εὐφημινός (;) ἑκατέρῳ καλεῖσθαι συμβαίνει».*

Γ'.

Τελευταῖον θὰ ἀποδείξω ὅτι τὰ σημερινὰ Λιαδρόμια τῶν Β. Σποράδων ταυτίζονται πρὸς τοὺς μεσαιωνικοὺς Διαδρόμους καὶ τὸ Σχηματάρι τῆς Βοιωτίας πρὸς τὸ Σχίσμα τοῦ Προκοπίου.

Μέχρι τοῦδε, καθ' ὅσον γνωρίζω, δὲν εὑρέθη ἡ ὀρθὴ ἐτυμολογία καὶ ἑρμηνεία τοῦ ὀνόματος **Σχηματάρι** τῆς Βοιωτίας. Ἡ ἐπιτροπὴ τῶν τοπωνυμίων τῆς Ἑλλάδος [1]) γράφει «Σχηματάρι», ὀνομάζει τὸ ὄνομα «ἰδιόρρυθμον» καὶ ὑποθέτει, φαίνεται, ὅτι προῆλθεν ἐκ τῆς λέξεως σχῆμα ἢ ἔκ τινος σχηματάρις, ὅπερ ὅμως εἶναι ἀνύπαρκτον, καθ' ὅσον γνωρίζω. Ἡ ἀνομοίωσις ἡ γενομένη εἰς τὸ *ξεσκίζω*, ὅπερ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἔγινε *ξεκῶ* καὶ *ξικῶ*, μ' ἔκαμε νὰ ὑποπτεύσω ὅτι καθ' ὅμοιον τρόπον τὸ Σχηματάρι προῆλθεν ἀπὸ τὸ πλῆρες *Σχισματάρι* (ὅπερ ἀκούεται ἐνίοτε καὶ σήμερον) = μικρὸν Σχίσμα. Πράγματι ἔπειτα παρετήρησα ὅτι παρὰ Προκοπίῳ (Πολ. VIII 25, 23) ἀπαντᾷ ἐν Βοιωτίᾳ Σχίσμα εἰς τὸ ἑξῆς χωρίον: *«ἀμφὶ δὲ τὰ ἐκείνῃ χωρία, οὗ δὴ τὸ **Σχίσμα** ὠνόμασται καὶ σεισμὸς ὑπερμεγέθης γενόμενος πλείω φόνον ἀνθρώπων ἢ ἐν πάσῃ τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι εἰργάσατο».* Τοῦτο τὸ βοιωτικὸν Σχίσμα πρέπει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν θέσιν τοῦ σημερινοῦ Σχηματαρίου, τὸ ὁποῖον κανονικώτατα, ὡς ὡραῖον παράδειγμα τοῦ γραμματικοῦ νόμου τῆς ἀνομοιώσεως, προῆλθεν ἐξ ἐκείνου. Ἡ διὰ τοῦ η λοιπὸν γραφὴ δὲν ἔχει κανένα λόγον: τὸ ὄνομα πρέπει νὰ γράφεται Σχιματάρι.

Ἡ ἀρχαία νῆσος *Ἴκος* εἰς τὰς Βορείους Σποράδας πρὸς Α. τῆς Σκιάθου λέγεται καὶ γράφεται ὑπὸ πολλῶν σήμερον ***Χελιδρόμια*** καὶ ***Ἡλιοδρόμια.*** [2]) Πιστεύω ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν τοσοῦτον διάφορα ὀνόματα (καὶ παράλογα μάλιστα) νὰ ἀποδίδωνται εἰς τὸν αὐτὸν τόπον. Ἡ γνώμη μου αὕτη μὲ ἔκαμε νὰ ἐρωτήσω περὶ τοῦ ἀληθοῦς ὀνόματος τῆς νήσου, τοῦ πράγματι λεγομένου ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ ἔμαθον ὅτι ***Λιαδρόμια***, ὄχι Χελιδρόμια οὔτε

---

[1]) Βλ. *Ν. Πολίτου*, Γνωμοδοτήσεις περὶ μετονομασίας συνοικισμῶν καὶ κοινοτήτων, Ἀθῆναι, 1920 σ. 18.

[2]) Πβ. *Σ. Οἰκονόμου*, Ἡ νῆσος Πεπάρηθος, Jena, 1883 σ. 8 σημ. 1.

Ἡλιοδρόμια εἶναι τὸ πραγματικὸν ὄνομα τῆς νήσου, *Διαδρομίτης* δὲ τὸ ἐθνικόν. Τὰ Χελιδρόμια καὶ Ἡλιοδρόμια εἶναι πλαστά, «ἐξελληνισμὸς» δῆθεν.

Ἀφοῦ ἐξηκριβώθη τὸ σημερινὸν ὄνομα, εὔκολον εἶναι νὰ ταυτίσωμεν τὴν νῆσον πρὸς τοὺς μεσαιωνικοὺς ***Διαδρόμους***, οἱ ὁποῖοι ἀπαντῶσι παρὰ τῇ Καμενιάτῃ πρῶτον σ. 579, 21) καὶ παρὰ τῷ Συροπούλῳ ἔπειτα [1]). Τρίτην μαρτυρίαν δὲν γνωρίζω. Ἀπαντᾷ ὅμως καὶ ἐθνικὸν *Διαδρομίτης* [2]) τὸ ὁποῖον βεβαίως ἐσχηματίσθη ἐκ τῶν Διαδρόμων. Τὰ σχετικὰ χωρία τοῦ Καμενιάτου καὶ Συροπούλου ἀναφέρονται εἰς τὰς βορείους Σποράδας, τὸ δὲ σημερινὸν ὄνομα Λιαδρόμια βοηθεῖ εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν *Διαδρόμων*. Γλωσσικῶς εἶναι γνωστὴ ἡ μεταβολὴ τοῦ δ εἰς λ: Ὀδυσσεὺς - Λυσσέας, Αἰδηψὸς - Ληψό κτλ.

Σημειωτέον ὅτι μεσαιωνικὸν ὄνομα *Διάδρομοι* εἶναι γνωστὸν καὶ ἐν Βιθυνίᾳ (*Θεοφυλ. Σιμοκάτ.* ἔκδ. de Boor σ. 309, 11 *Χρον. Πασχάλ.* ἔκδ. Βόννης 1, 694, 7).

Αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις δεικνύουν σαφῶς πόση προσοχὴ χρειάζεται κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν μεσαιωνικῶν συγγραφέων καὶ ὡς πρὸς τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα καὶ πόσον ἐξ ἄλλου νεώτερα τοπωνύμια εἶναι χρήσιμα εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν μεσαιωνικῶν γεωγραφικῶν ὀνομάτων.

Ἐν Ἀθήναις κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1923

ΚΩΝΣΤ. ΑΜΑΝΤΟΣ

[1]) *Silv. Sguropuli,* Vera historia Unionis non verae inter Graecos et Latinos, 1660 σ. 325: «παραμείψαντες Σκῦρον καὶ Σκόπελον εἰς τοὺς Διαδρόμους κατήραμεν» Πβ. καὶ *Ζερλέντην*, Νησιωτικὴ Ἐπετηρίς, ἔτος πρῶτον σ. 58.

[2]) Actes de Zographos σ. 40.

ΟΙ ΠΑΠΑΙ

ΚΕΛΕΣΤΙΝΟΣ Ο Α′ ΚΑΙ ΛΕΩΝ Ο Α′

ΕΝ ΤΑΙΣ ΣΧΕΣΕΣΙΝ ΑΥΤΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤ. ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ ΚΑΙ ΤΑΣ ΥΠ' ΑΥΤΩΝ ΣΥΓΚΑΛΟΥΜΕΝΑΣ ΟΙΚΟΥΜ. ΣΥΝΟΔΟΥΣ

Α′

Κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου σύγκλησιν τῆς Α′ ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικῆς συνόδου (325) ὁ Ρώμης Σίλβεστρος δὲν φαίνεται διαδραματίσας σπουδαῖον πρόσωπον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει στερούμεθα σχετικῶν εἰδήσεων. Ὁ Μ. Θεοδόσιος, ὢν ἔτι αὐτοκράτωρ μόνον τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, εἰς τὴν ἐν Κ/πόλει Β′ οἰκουμ. σύνοδον (381) ἐκάλεσε τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἰδίας αὐτοῦ διοικητικῆς περιφερείας καὶ ἑπομένως ὁ Ρώμης Δάμασος ὁ Α′ ἔμεινεν ἀμέτοχος αὐτῆς. Πρῶτος ὁ Ρώμης Κελεστῖνος ὁ Α′ (422-432) ἦλθεν εἰς στενοτέρας σχέσεις πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιον τὸν Β′ καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ συγκληθεῖσαν Γ′ οἰκ. σύνοδον, ἀφορμὴν εἰς ταύτας δόντος τοῦ νεστοριανισμοῦ. Μετὰ τὴν λῆψιν τῶν σχετικῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κ/πόλεως Νεστορίου καὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου ὁ Κελεστῖνος, συμφώνως πρὸς τὰς παπικὰς ἀρχάς, προέβη δι' ἁπλῆς ῥωμαϊκῆς συνόδου (430) εἰς τὴν καταδίκην τοῦ Νεστορίου, ὡς δ' ἦτο ἑπόμενον καὶ εἰς τὴν ἀθῴωσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἢ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ καταδικασθέντων (Migne PL. τόμ. 50 σελ. 468, 484). Πρὸς ἐφαρμογὴν καὶ ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τούτων ὁ Κελεστῖνος ἀντιπρόσωπον ἑαυτοῦ κατέστησε τὸν Ἀλεξανδρείας Κύριλλον, πρὸς ὃν ἔγραψεν «Auctoritate igitur tecum nostrae sedis ascita, nostra vice usus, hanc exsequeris districto vigore sententiam» (αὐτ. 463, πρβλ. καὶ 483), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «συναφθείσης σοι τοίνυν τῆς αὐθεντίας τοῦ ἡμετέρου θρόνου, τῇ ἡμετέρᾳ διαδοχῇ χρησάμενος, ταύτην ἐκβιβάσεις ἀκριβεῖ στερρότητι τὴν ἀπόφασιν». Ἡ αὐθεντία τοῦ παπικοῦ θρόνου καὶ ὁ ἐπίσημος διορισμὸς αὐτοῦ ὡς παπικοῦ ἀντιπροσώπου θὰ παρεῖχον τῷ Κυρίλλῳ τὸ ἀπαιτούμενον κῦρος, ἵνα ἐφαρμόσῃ τὰς ἀποφάσεις

ταύτας. Ἀλλ' οἱ ἐν Βυζαντίῳ ἄλλως ἐσκέπτοντο περὶ τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος ὁ Β' τὴν 19 Νοεμβρίου τοῦ 430, ἐξ ὀνόματος καὶ τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους Βαλεντινιανοῦ τοῦ Β' δι' ἐγκυκλίου ἐκάλεσε τὴν ἐν Ἐφέσῳ Γ' οἰκουμενικὴν σύνοδον διὰ τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ ἐπομένου ἔτους (431). Ἕκαστος ἐννοεῖ τὴν δύσκολον θέσιν, εἰς ἣν ὁ Ρώμης Κελεστῖνος διὰ τῆς πράξεως ταύτης τοῦ αὐτοκράτορος περιῆλθεν. Ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος εἰς ἀμηχανίαν περὶ τοῦ πρακτέου εὑρεθεὶς ἠρώτησε τὸν πάπαν «utrum sancta synodus recipere debeat hominem a se praedicata damnatum, an quia induciarum tempus emensum est, sententia dudum lata perduret (Migne τόμ. 50. σελ. 501). Διὰ τῶν λέξεων τούτων ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ ὁ Κελεστῖνος ἀποδίδει τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου προβληθεῖσαν ἐρώτησιν. Ὁ καταδεδικασμένος Νεστόριος ἐδικαιοῦτο νὰ μετάσχῃ τῆς συγκαλουμένης συνόδου ἢ παρελθούσης τῆς προθεσμίας ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ περὶ αὐτοῦ ἀπόφασις; Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Ρώμης θὰ ἠρνεῖτο ν' ἀποδεχθῇ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὴν ἐκ νέου ἐκδίκασιν τοῦ αἱρετικοῦ ἢ θὰ συγκατετίθετο, ὅπως παραμερισθῶσιν αἱ ἀποφάσεις αὐτοῦ; Ὑπῆρχον τὰ προηγούμενα παραδείγματα τῆς ἐν Νικαίᾳ οἰκουμ. συνόδου καὶ τῆς ἐν Σαρδικῇ (343), ἀρχικῶς ἐπίσης ὡς οἰκουμενικῆς προβλεπομένης, ἀμφοτέρων δὲ ὑπ' αὐτοκρατόρων συγκληθεισῶν, ἡ δὲ δευτέρα εἶχε πρὸς τὴν νῦν παρουσιαζομένην νέαν περίπτωσιν καὶ ταύτην τὴν ὁμοιότητα, ὅτι καὶ τότε εἶχε προηγηθῇ σχετικὴ ἀπόφασις τοῦ Ρώμης. Τότε εἶχεν ἀθῳωθῇ ὁ Μ. Ἀθανάσιος καὶ ὁ Μάρκελλος, νῦν εἶχε καταδικασθῇ ὁ Νεστόριος. Ὁ Κελεστῖνος δὲν ἠδύνατο ν' ἀντιταχθῇ εἰς τὴν θέλησιν τῶν αὐτοκρατόρων χωρὶς νὰ γεννήσῃ σοβαρὰς καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀγνώστους συγκρούσεις ἐκκλησίας καὶ πολιτείας. Πρὸς τὰς ἰδέας τῶν παπῶν ἄλλως τε συνῇδε κάλλιστα ἀκόμη ἡ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἀνάμιξις τοῦ αὐτοκράτορος καὶ δὴ ἡ τείνουσα εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἡσυχίας τῆς ἐκκλησίας «Indifficulter, et ecclesiarum et catholicae fidei speranda tranquillitas, quando pro hac elaborare christianissimos principes sic videmus» (αὐτ. 501) καὶ ἐπαναλαμβάνει τὸ τῶν Παροιμιῶν (21. 1) «ὥσπερ ὁρμὴ ὕδατος, οὕτως καρδία βασιλέως· οὗ ἐὰν θέλων νεῦσαι, ἐκεῖ ἔκλινεν αὐτήν». Ἔπειτα δὲ ἡ ὑπ' αὐτοῦ πρὸς παλινῴδησιν τοῦ Νεστορίου ταχθεῖσα προθεσμία εἶχε παρέλθει καὶ ὑπελείπετο πλέον ἡ τῆς ἀποφάσεως ἐφαρμογή, ἐνῷ διὰ τῆς συγκλήσεως νέας συνόδου παρείχετο ἔτι καιρὸς πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν αἱρετικῶν καὶ εἰρήνευσιν τῆς Ἐκκλησίας· «Studeo quieti catholicae, studeo pereuntis saluti, si tamen voluerit aegritudimen confiteri» (αὐτ. 502). Ἕνεκα τῶν αἰτίων τούτων καταλήγει εἰς τὴν γνώμην «convetui autem nos deesse non dicimus, neque enim ab his absentes esse possumus, quibus nos ubicumque positis fides tamen una conjungit» (αὐτ.). Διὰ τῶν ἐκτεθεισῶν ἐννοιῶν καὶ ἄλλων ὁμοίων ἀπήντησεν ὁ Κελεστῖνος τὴν 7 Μαΐου 431 εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου, δηλῶν εἰς αὐτὸν τὴν ἀπόφασίν του, ὅπως δι' ἀντιπροσώπων μετάσχῃ τῆς συνόδου καὶ πρὸς τὸ παρὸν τοὐλάχιστον παραμερισθῇ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς καταδίκης τοῦ Νεστορίου.

Ὅτε ὁ Κελεστῖνος ἔλαβε τὴν ἐγκύκλιον τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β', δι' ἧς ἐκαλεῖτο εἰς τὴν Γ' οἰκουμ. σύνοδον, ἀπήντησεν αὐτῷ δι' ἐπιστολῆς (15 Μαΐου 431), ἐν ᾗ ἐπαινεῖ αὐτὸν διὰ τὴν φροντίδα, ἣν ἐδείκνυεν, ὅπως ἡ καθολικὴ πίστις διατηρηθῇ ἀκεραία καὶ ἀλώβητος. «Sufficiat licet quod sollicitudo vestrae clementiae circa fidei catholicae defensionem, cui pro Christi Dei nostri amore, qui vestri imperii rector est, adesse modis ommibus festinatis, integram immaculatamque eam, pravorum dogmatum damnato errore, servatis» (Migne 50, 511). Ὁ Κελεστῖνος ἀποδέχεται ὅπως ὁ αὐτοκράτωρ φροντίζῃ περὶ τῆς πίστεως, λαμβάνων μέτρα κατὰ τῶν αἱρέσεων καὶ σχισμάτων. Ἡ φροντὶς αὕτη προέρχεται ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸν Χριστόν, ὅστις ἐστὶν ὁ κυβερνήτης τοῦ κράτους. Ἐν μεταγενεστέρᾳ ἐπιστολῇ λέγει ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸν αἰώνιον βασιλέα καὶ ἐκ τῆς εὐσεβείας· «aeterna enim sunt quae aeterni regis amore praestantur. . . vestra pietas sic impia vendicat ut quae sunt religiosa defendat» (αὐτ 445). Ὡς ἀποτέλεσμα τῆς περὶ τῆς θρησκείας φροντίδος τοῦ αὐτοκράτορος ἀναφέρει ὅτι αὕτη ἐπιφέρει τὴν ἑδραίωσιν τῆς βασιλείας καὶ πάντα τὰ ἀγαθά· «scientes regnum vestrum sanctae religionis observantia communitum firmius duraturum. . . subsequuntur enim omnia prospera, si primitus quae Deo chariosa serventur» (αὐτ. 511. 512. πρβλ. καὶ 544). Κατὰ ταῦτα ἡ εὐπραγία τῆς πολιτείας ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀληθοῦς θρησκείας. Ἐν ἄλλῃ διατριβῇ [1]) ἐδείξαμεν, ὅτι αἱ θεωρίαι αὗται περὶ τῶν σχέσεων ἐκκλησίας καὶ πολιτείας διετυπώθησαν ἐν ἐπισήμοις ἐγγράφοις ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Θεοδόσιος ὁ Β' ἀνέπτυξεν αὐτὰς ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ, δι' ἧς ἐκάλει τὴν Γ' οἰκουμ. σύνοδον καὶ εἰς ἣν ἀκριβῶς ἀπαντᾷ ὁ Κελεστῖνος. Ὁ Θεοδόσιος ἐξετάζει τὸ ζήτημα ἀπὸ πολιτειολογικῆς ἀπόψεως, εἰσέρχεται εἰς λεπτομερείας περὶ τῆς ἐκ τῆς θρησκείας ἐξαρτήσεως τῆς πολιτείας, διακρίνει ἄμεσον καὶ ἔμμεσον ἐξάρτησιν καὶ ἐκ τῆς

---

[1]) Ἔρευναι περὶ τῶν ἐν τῷ βυζ. κράτει σχέσεων ἐκκλησίας καὶ πολιτείας, τεῦχος α', σελ. 4. 27 κ. ἑξ. 37 κ. ἑξ. 42 κ. ἑξ. 59.

ἐξαρτήσεως ταύτης ἐξάγει τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον τοῦ αὐτοκράτορος, ὅπως φροντίζῃ καὶ περὶ τῆς θρησκείας.[1] Ὁ Κελεστῖνος ἐξετάζει τὸ ζήτημα ἀπὸ θεολογικῆς μᾶλλον ἀπόψεως, θίγει αὐτὸ ὅλως γενικῶς καὶ ἀορίστως,[2] ἀναφέρει τὴν πολιτικὴν εὐπραγίαν ἁπλῶς ὡς ἀμοιβὴν ληφθεισῶν ἢ ληφθησομένων φροντίδων, εἰς ἃς ἀκριβῶς προτρέπει τὸν αὐτοκράτορα, ὅτε ἡ ἀμοιβὴ αὕτη λαμβάνει τὴν μορφὴν ἐπιχειρήματος πρὸς ἀποδοχὴν καὶ πραγματοποίησιν τῆς προτροπῆς ταύτης. Πρὸς πίστωσιν τῶν λόγων αὐτοῦ προσάγει τὰ παραδείγματα τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Μωϋσέως, τοῦ Δαυῒδ καὶ τοῦ Προφήτου Ἡλίου (αὐτ. 512. 545), οἵτινες τῇ πίστει καὶ τῷ ζήλῳ ἐσώθησαν καὶ ἐδοξάσθησαν. Οὕτω κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας ἡ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἀνάμιξις τοῦ αὐτοκράτορος εἶναι δικαίωμα καὶ καθῆκον αὐτοῦ, ἕνεκα τῆς ἐπιδράσεως, ἣν ἡ θρησκεία ἐπὶ τῆς πολιτείας ἔχει, ἐνῷ κατὰ τὸν Κελεστῖνον εἶναι ἁπλῶς ἀπόρροια τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ εὐσεβίας καὶ ἀρετῆς, ἐνισχυομένης ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος, ὃ ἡ ὑπὲρ τῆς ἀληθοῦς θρησκείας ἀνάμιξις ἐπὶ τῆς πολιτείας ἔχει. Ὁ Κελεστῖνος ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεοδόσιον ἀπαντήσει ἔρχεται καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς συγκαλουμένης συνόδου, δέχεται νὰ παράσχῃ τὴν συνεργασίαν αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀποστέλλει ἀντιπροσώπους· «sed huic coelesti curae vel gloriae unusquisque nostrum pro sacerdotali officio operam nostram, in quantum valemus, impendimus; et huic synodo quam esse jussistis, nostram praesentiam in his quos misimus exhibemus» (αὐτ. 511). Οὕτω ῥητῶς καὶ ἐπισήμως δέχεται, ὅπως ὁ αὐτοκράτωρ συγκαλῇ συνόδους, θεωρεῖ αὐτὸ αὐτονόητον, ἀρκούντως ἐξηγηθὲν ἐκ τῶν προηγηθεισῶν γενικῶν θεωριῶν, ἐπὶ τῆς συγκλήσεως μεταχειρίζεται τὸ ῥῆμα jussistis καὶ ἄνευ τινὸς διαμαρτυρίας ὑπακούει εἰς τὴν πρόσκλησιν καὶ μετέχει τῆς συνόδου. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸν τρόπον τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, καθικετεύει τὸν αὐτοκράτορα, ὅπως μὴ ἐπιτρέψῃ καινοτομίαν τινὰ ἐν τῇ πίστει ἢ ταραχὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ν' ἀπαγορεύσῃ ἐν τῇ συνόδῳ τὰς διαλεκτικὰς συζητήσεις· «pietatem vestram sub divini obsecrantes obtestatione judicii, ne quid turbidae novitati licere vestra mansuetudo

[1]) Ἔρευναι κτλ. αὐτ. σελ. 27 κ. ἑξ.

[2]) Ἐν τῇ μνημονευθείσῃ μεταγενεστέρᾳ ἐπιστολῇ λέγει· «Ecce nunc domus Domini orationibus vacant, et vestrum per omnes ecclesias Deo nostro oblatis sacrificiis commendatur imperium» (Migne, 50, 544). Αἱ διὰ τῆς ὑπὲρ τῆς ἀληθοῦς θρησκείας ἐπεμβάσεως τοῦ αὐτοκράτορος προκαλούμεναι ὑπὲρ αὐτοῦ εὐχαὶ τῆς ἐκκλησίας συνιστῶσιν αὐτὸν εἰς τὸν Θεόν. Τὰ ἀνωτέρω εἶναι ἡ μόνη ἐπὶ τοῦ ζητήματος λεπτομέρεια.

permittat, neve facultas aliqua his qui divinae majestatis potentiam in humanae disputationis rationem arctare contendunt, quo perturbetur pax ecclesiastica, tribuatur» (αὐτ.). Ὁ Κελεστῖνος ἄρα ῥητῶς καὶ ἐπισήμως δέχεται ὄχι μόνον ὅπως ὁ αὐτοκράτωρ συγκαλῇ τὴν σύνοδον, ἀλλὰ καὶ ὅπως ἐποπτεύῃ αὐτὴν καὶ διευθύνῃ τὰς ἐργασίας αὐτῆς.

Ἀλλὰ τίς ἡ θέσις τοῦ Ρώμης Κελεστίνου ἐν τῇ συνόδῳ; Περὶ τούτου διαφωτίζουσιν ἡμᾶς αἱ εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Κελεστίνου δοθεῖσαι γραπταὶ ὁδηγίαι καὶ αἱ πρὸς τὴν σύγκλησιν τῆς συνόδου σχετικαὶ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ. Οὔτε ἐν ταῖς ὁδηγίαις, οὔτε ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις ὁ Κελεστῖνος ἀπαιτεῖ ῥητῶς, ὅπως οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ προεδρεύσωσι τῆς συνόδου. Ἐν ταῖς ὁδηγίαις ἐπανειλημμένως συνιστᾷ αὐτοῖς ὅπως συμμορφώνωνται πρὸς τὰς συμβουλὰς καὶ τὴν διαγωγὴν τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου (Migne 50, 503), ἐντεῦθεν δὲ ἠδύνατό τις νὰ συμπεράνῃ, ὅτι ὁ Κελεστῖνος, πρῶτον μὲν, ὡς πρόεδρον τῆς συνόδου προϋπέθετε τὸν Κύριλλον, δεύτερον δὲ, ἐθεώρει αὐτόν ὡς ἴδιον αὐτοῦ ἀντιπρόσωπον, καθόσον μάλιστα αὐτόν, ὡς εἴδομεν, εἶχε διορίσει ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ ἐν τῷ ζητήματι τοῦ Νεστορίου. Ἀλλ' ἐν οὐδεμιᾷ τῶν πρὸς τὴν σύγκλησιν τῆς συνόδου σχετικῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κελεστίνου ἀναφέρεται ὁ Κύριλλος ὡς ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ διὰ τὴν σύνοδον ταύτην, ἀναφέρονται δὲ ὡς τοιοῦτοι μόνον τρεῖς δυτικοὶ κληρικοί, οἱ ἐπίσκοποι Ἀρκάδιος καὶ Προϊέκτος καὶ ὁ πρεσβύτερος Φίλιππος, ὑπὲρ ὧν δὲν ἀπήτησε τὴν προεδρείαν. Τὸ ζήτημα τῆς προεδρείας ἀκουσίως ἢ ἑκουσίως δὲν ἐθίγη ὑπὸ τοῦ Κελεστίνου. Οὕτω γράφων πρὸς τὴν σύνοδον (8 Μαΐου 431) ἔλεγε περὶ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ· «Direximus pro nostra sollicitudine sanctos fratres...qui iis quae aguntur intersint, et quae a nobis ante statuta sunt exsequentes. Quibus praestandum a vestra sanctitate non dubitamus assensum» (αὐτ. 511), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «ἀπεστείλαμεν τὴν ἡμετέραν ἀναδεχομένους φροντίδα τοὺς ἁγίους ἀδελφούς...οἳ τοῖς πραττομένοις παρέσονται καὶ τὰ παρ' ἡμῶν πάλαι ὁρισθέντα ἐκβιβάσουσιν». Οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ θὰ παρίσταντο ἐν τῇ συνόδῳ καὶ θὰ ἐπεδίωκον τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἀποφάσεως αὐτοῦ. Πῶς θὰ ἔφερον τοῦτο εἰς πέρας, ἔλεγον αἱ μνημονευθεῖσαι ὁδηγίαι. Κατ' αὐτὰς οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι ὤφειλον νὰ μὴ ἀναμιγνύωνται εἰς τὰς συζητήσεις, ἀλλὰ νὰ κρίνωσι τὰς γνώμας τῶν ἄλλων, μετὰ δὲ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου ὤφειλον νὰ ἐξετάσωσι τὰς ληφθείσας ἀποφάσεις καὶ ν' ἀποδεχθῶσιν αὐτὰς μόνον, ἐν ᾗ περιπτώσει αὗται ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τὴν ἀρχαίαν καθολικὴν πίστιν «Si quidem et instructiones quae vobis traditae sunt hoc loquan-

tur, ut interesse conventui debeatis ad disceptationem si fuerit ventum, vos de eorum sententiis judicare debeatis, non subire certamen. Quod si transactam synodum et redisse omnes episcopos videritis, requirendum est qualiter fuerint res finitae. Si pro antiqua fide catholica res gestae sunt κτλ.» (αὐτ. 503). Κατὰ ταῦτα οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι δὲν θὰ μετεῖχον τῆς συνόδου ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τὰ ἄλλα μέλη αὐτῆς καὶ ἡ γνώμη αὐτῶν δὲν θ' ἀπετέλει παράγοντα τῆς τελικῆς ἀποφάσεως, ἀλλὰ θὰ ἵσταντο ἀπέναντι τῶν ἄλλων μελῶν, ἀπέναντι τῆς συνόδου, λαμβάνοντες κριτικὴν στάσιν ἀπέναντι τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς [1]. Ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ἦτο πεπεισμένη, ὅτι ἀπέναντι τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν κέκτηται αὐθεντίαν καὶ ταύτην οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι, κατὰ ῥητὴν ἐντολὴν τοῦ Κελεστίνου, ὤφειλον νὰ διατηρήσωσιν· «et auctoritatem sedis apostolicae custodiri mandamus» (αὐτ.). Ἀπέναντι τῆς αὐθεντίας τῆς συνόδου ἵσταται ἡ αὐθεντία τοῦ Ρώμης, ἀμφότεραι δὲ τίθενται ὑπὸ τοῦ Κελεστίνου ἐκ παραλλήλου. Ἡ σχέσις τῶν δύο τούτων αὐθεντιῶν σαφηνίζεται καλλίτερον ἐκ τῶν ἐν τῇ συνόδῳ λόγων τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων. Ὡς γνωστόν, οἱ νεστοριανίζοντες ἀπέσχον τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου τῶν ὀρθοδόξων, οἵτινες πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίαν (22 Ἰουνίου) προέβησαν εἰς τὴν καταδίκην καὶ καθαίρεσιν τοῦ Νεστορίου. Οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι μετέσχον τῆς δευτέρας συνεδρίας (10 Ἰουλίου), καθ' ἣν ἀνεγνώσθη ἡ πρὸς τὴν σύνοδον ἐπιστολὴ τοῦ Ρώμης, ἐν ᾗ, ὡς εἴδομεν, ἔκαμε λόγον περὶ τῆς ἀποφάσεως αὐτοῦ καὶ ἐξέφραζε τὴν πεποίθησιν, ὅτι αὕτη θὰ ἐγίνετο ἀποδεκτὴ ὑπὸ τῆς συνόδου. Ὁ ἐκ τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων Προΐεκτος ἀναφερόμενος εἰς τὰ ἀναγνωσθέντα εἶπε μεταξὺ ἄλλων τὰ ἑξῆς· «...ἵνα ταῦτα, ἃ καὶ πάλαι ὥρισε καὶ νῦν ὑπομνῆσαι κατηξίωσεν (ὁ Ρώμης), εἰς πέρας κελεύσητε πληρέστερον ἄγεσθαι κατὰ τὸν κανόνα τῆς πίστεως καὶ κατὰ τὸ χρήσιμον τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας» (Mansi 4, 1288). Ἡ σύνοδος θὰ ἐκέλευεν, ἵνα ἡ τοῦ Ρώμης ἀπόφασις ἀχθῇ εἰς πληρέστερον πέρας. Ἡ ἀπόφασις τοῦ Ρώμης ἕνεκα ἀκριβῶς τῆς συγκλήσεως τῆς συνόδου εἶχε μείνει ἀνεφάρμοστος, ἡ δὲ σύνοδος ἔργον εἶχε, δεχομένη τὴν ἀπόφασιν ταύτην, νὰ φέρῃ αὐτὴν μέχρι τῆς ἐφαρμογῆς καὶ τῆς ἐκτελέσεως. Ὡς ὁ Κελεστῖνος καὶ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ πρὸς τὴν σύνοδον ἔγραψεν, ὅτι ἡ σύνοδος ἔπρεπε ν' ἀποφύγῃ

[1] Ἐντεῦθεν καταφαίνεται, ὅτι ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Ρώμης καὶ δὴ ὡς ἀρχηγὸς τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ ἥκιστα δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος καὶ ἑπομένως εἰς τὸν ἐν Mansi 4. 1123 χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ ὡς «διέποντος καὶ τὸν τόπον τοῦ ἁγιωτάτου καὶ ὁσιωτάτου ἀρχιεπισκόπου τῆς Ρωμαίων ἐκκλησίας Κελεστίνου» δὲν πρέπει νὰ δοθῇ ἰδιαιτέρα σημασία.

τὴν ἐξ ὑπ' ἀρχῆς ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος, ἔπρεπε ν' ἀποφύγῃ τὰς δογματικὰς συζητήσεις, καὶ νὰ προσχωρήσῃ ἀνεπιφυλάκτως εἰς τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ, ἐν τῇ πεποιθήσει, ὅτι τοῦτο γενήσεται «pro universalis ecclesiae securitate» (αὐτ. 511), οὕτως καὶ ὁ Προΐεκτος ἀνέπτυξεν, ὅτι τοῦτο γενήσεται «κατὰ τὸν κανόνα τῆς κοινῆς πίστεως καὶ κατὰ τὸ χρήσιμον τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας». Ἡ ἀπόφασις τοῦ Ρώμης εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸν κανόνα τοῦτον τῆς κοινῆς πίστεως, εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ κανὼν τῆς κοινῆς πίστεως καὶ διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ ἀνεπιφύλακτον ἀποδοχὴν αὐτοῦ ἐκ μέρους τῆς συνόδου. Ἡ σύνοδος ὅμως ἄλλως ἀντελαμβάνετο τὰ πράγματα. Εἰς τοὺς παπικοὺς ἀντιπροσώπους κατέστησεν αὕτη γνωστόν, ὅτι ἔχει ἤδη λάβει ἰδίας ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἀποφάσεις, ἐβεβαίωσεν ὅμως, ὅτι αὗται εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὰς παπικὰς ἀποφάσεις. Ἕτερος παπικὸς ἀντιπρόσωπος, ὁ πρεσβύτερος Φίλιππος, λαβὼν τότε τὸν λόγον εἶπεν· «οὐ γὰρ ἀγνοεῖ ὑμῶν ἡ μακαριότης, ὅτι κεφαλὴ ὅλης τῆς πίστεως ἢ καὶ τῶν ἀποστόλων ὁ μακάριος Πέτρος ὁ ἀπόστολος... παρακαλοῦμεν τὰ ἐν τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ πρὸ τῆς ἡμῶν ἀφίξεως πεπραγμένα ἡμῖν φανερωθῆναι κελεύσητε, ἵνα κατὰ τὴν γνώμην τοῦ μακαρίου πάπα ἡμῶν, ἔτι γε μὴν καὶ τοῦ παρόντος ἁγίου συλλόγου καὶ ἡμᾶς ὁμοίως τῇ αὐτῶν καταθέσει βεβαιώσωμεν» (Mansi, αὐτ. 1289). Ὁ Φίλιππος ζητεῖ, ὅπως οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι λάβωσι γνῶσιν τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου, ἵνα μετὰ τὴν σχετικὴν ἔρευναν πιστοποιήσωσι τὴν συμφωνίαν τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου καὶ τῶν ἀποφάσεων τοῦ Ρώμης. Αἱ ἀποφάσεις τῆς συνόδου, κατ' αὐτόν, δὲν παρεμέριζον τὰς ἀποφάσεις τοῦ Ρώμης, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις θὰ εἶχον ἐκεῖναι τὴν ἰδίαν αὐτῶν σημασίαν καὶ ὑπόστασιν. Ὁ Ρώμης ὡς διάδοχος τοῦ Πέτρου εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς πίστεως, ὅπερ σημαίνει, ὅτι αἱ ἀποφάσεις αὐτοῦ ἔχουσιν ἴδιον κῦρος. Ἡ περὶ τοῦ Νεστορίου ἀπόφασις αὐτοῦ ἦτο πλήρης καὶ τελεία, μὴ προσδεομένη τοῦ κύρους καὶ τῆς αὐθεντίας ἄλλης ἀρχῆς. Ἡ αὐθεντία τοῦ Ρώμης στηρίζεται ἐπὶ τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δόντος αὐτῷ τὴν ἐξουσίαν ταύτην. Διὰ τούτων ὁ Φίλιππος δὲν θέλει βεβαίως ν' ἀρνηθῇ τὴν αὐθεντίαν τῆς συνόδου, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ σύγκλησις αὐτῆς μετὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ρώμης καὶ ἡ ἀποδοχὴ τοῦ Ρώμης, ὅπως μετάσχῃ αὐτῆς, θὰ ἦτο ἀκατανόητος, ἀλλ' ὁμιλῶν πρὸς κληρικοὺς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ στηρίξῃ τὴν αὐθεντίαν αὐτῆς, ἀλλ' ὤφειλεν ἀπέναντι αὐτῶν νὰ στηρίξῃ τὴν αὐθεντίαν τοῦ Ρώμης, ὡς ἑτέρας αὐθεντίας παραλλήλου πρὸς τὴν σύνοδον. Ὁ αὐτὸς ἀντιπρόσωπος μετὰ τὴν ἔρευναν τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου εἶπεν· «Οὐδενὶ ἀμφίβολόν ἐστι, μᾶλλον δὲ πᾶσι τοῖς αἰῶσιν ἐγνώσθη, ὅτι ὁ ἅγιος καὶ μακαριώτατος Πέτρος, ὁ ἔξαρχος καὶ κεφαλὴ τῶν ἀποστόλων, ὁ κίων τῆς πίστεως, ὁ θεμέλιος τῆς

καθολικῆς ἐκκλησίας, ἀπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος καὶ λυτρωτοῦ τοῦ γένους τοῦ ἀνθρωπίνου τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας ἐδέξατο καὶ αὐτῷ δέδοται ἐξουσία τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν ἁμαρτίας, ὅστις ἕως τοῦ νῦν καὶ ἀεὶ ἐν τοῖς αὐτοῦ διαδόχοις καὶ ζῇ καὶ δικάζει. Τούτου τοιγαροῦν κατὰ τὴν τάξιν ὁ διάδοχος καὶ τοποτηρητὴς ὁ ἅγιος καὶ μακαριώτατος πάπας ἡμῶν Κελεστῖνος, ὁ ἐπίσκοπος, εἰς ταύτην τὴν ἁγίαν σύνοδον διαδόχους ἡμᾶς τῆς ἑαυτοῦ παρουσίας ἀπέστειλεν... ἀσφαλὲς τοιγαροῦν τὸ ἐξενεχθὲν κατ' ἐκείνου (τοῦ Νεστορίου)... κατὰ τὸν τύπον πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, ἐπειδὴ συνεστήκασιν ἐν τούτῳ τῷ ἱερατικῷ συλλόγῳ διά τε τῶν παρόντων, διά τε τῶν πρεσβευτῶν τῶν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας οἱ παρόντες ἱερεῖς. Διά τοι τοῦτο ἀκολουθήσασα τοῖς τύποις τῶν πατέρων καὶ ἡ παροῦσα ἁγία σύνοδος ὥρισε, κατὰ τοῦ βλασφήμου καὶ προπετοῦς προσενέγκασα ἀπόφασιν... ὅθεν γινωσκέτω Νεστόριος ἀλλότριον ἑαυτὸν εἶναι τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας» (Mansi αὐτ. 1296 κ. ἑξ.). Ἐνταῦθα σαφῶς προϋποτίθεται τὸ κῦρος καὶ ἡ αὐθεντία τῆς συνόδου, χαρακτηρίζεται ὡς σύμφωνος πρὸς τὸν τύπον πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, τοὺς τύπους τῶν πατέρων, ἀλλ' ἀπέναντι αὐτῆς ὑποστηρίζεται τὸ κῦρος καὶ ἡ αὐθεντία τοῦ Ρώμης, ὡς ἑδραζομένη ἐπὶ τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀμφότεραι αἱ αὐθεντίαι τ. ἔ. ἡ τῆς συνόδου καὶ ἡ τοῦ Ρώμης, τίθενται ἐκ παραλλήλου. Μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς συνόδου καθαίρεσιν τοῦ Νεστορίου καὶ τὴν δι' ἐκκλησιαστικοῦ ἀποχωρισμοῦ τιμωρίαν τριάκοντα καὶ πέντε ἐπισκόπων, ὁ Ρώμης Κελεστῖνος, δι' ἐπιστολῆς τῆς συνόδου λαβὼν γνῶσιν τῶν ἀποφάσεων, ἔγραψεν αὐτῇ· «Peracta est a vobis totius summa negotii, agendum nunc est quod instat et restat, ne sit in vacuum laboratum. Longius quidem sumus positi, sed per sollicitudinem totum propius intuemur. Omnes habet beati Petri apostoli cura praesentes, non nos ante Deum nostrum de hoc possumus excusare quod scimus. Nam quamquam haec quae loquimur sanctitas vestra tacuerit, agnovimus tamen omnia diligentius requirentes. Tantae igitur causae finis qui superest actibus vestris quaeso respondeat, quia nolumus in modico vos deesse, qui maxima peregistis» (Migne, 50. 541 κ. ἑξ.). Ἡ σύνοδος, λέγει, ἐπέθηκε τὴν κορωνίδα τοῦ ὅλου ἔργου, ἀλλ' ὑπολείπονται ἔτι τινὰ πρὸς διάπραξιν, ἵνα μὴ εἰς μάτην ὁ κόπος ἀποβῇ. Καίπερ αὐτὸς ἀπώτερον εὑρισκόμενος, πλεῖον περὶ πάντων φροντίζει. Ἡ τοῦ μακαρίου ἀποστόλου Πέτρου μέριμνα πάντας ἔχει ὑπ' ὄψιν. Ὅσα αὐτὸς λέγει, ἡ τῆς συνόδου ἐπιστολὴ παρασιωπᾷ, ἀλλ' ἐρευνῶν μανθάνει πάντα κάλλιον. Τοσούτου ἔργου τὸ ὑπόλοιπον πρέπει νὰ συμπληρωθῇ ὑπὸ τῆς συνόδου, ἥτις μέγιστα ἐτέλεσεν. Δίδει ὁδη-

γίας, ποίαν πολιτείαν νὰ τηρήσωσιν ἀπέναντι τοῦ Νεστορίου καὶ τῶν διαφόρων τάξεων τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ. Οὕτω βλέπομεν, ὅτι ὁ Κελεστῖνος ἀφ' ἑνὸς ἀναγνωρίζει τὴν αὐθεντίαν τῆς συνόδου καὶ τὸ ὑπ' αὐτῆς τελεσθὲν ἔργον, ἀφ' ἑτέρου, ἀπέναντι αὐτῆς παρατάσσει καὶ ὑποστηρίζει τὴν αὐθεντίαν τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τῆς Ρώμης. Τὸ συνοδικὸν σύστημα ἦτο τὸ καθιερωμένον διοικητικὸν σύστημα τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἀπετέλουν ἐν αὐτῇ τὴν ἀνωτάτην αὐθεντίαν. Οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ρώμης ἐπίσης διεξεδίκουν τὴν ἀνωτάτην ἐν τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ αὐθεντίαν. Δύο ἀνώταται αὐθεντίαι κατὰ λόγον φυσικὸν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑφίστανται, ἀλλὰ καὶ ὁ μεταξὺ ἀμφοτέρων ἀγὼν δὲν ἦτο δυνατὸν συντόμως νὰ κριθῇ. Καθ' ὅλον τὸ μεταβατικὸν τοῦτο στάδιον οἱ παπικοὶ ἐτόνιζον τὴν αὐθεντίαν τοῦ Ρώμης καὶ ἐφόσον τὸ πρόβλημα τῶν δύο αὐθεντιῶν ἢ δὲν ἐτίθετο ἢ ἐτίθετο μέν, ἀλλὰ δὲν ἐλύετο, ὁ τονισμὸς οὗτος ἔφερε κατ' ἀνάγκην ἀμφοτέρας εἰς παράλληλον θέσιν.

Β΄.

Τὰς σχέσεις, ἃς ὁ Κελεστῖνος συνῆψε μετὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, συνεχίζει καὶ προάγει ὁ Ρώμης *Λέων ὁ Α΄* (440 461). Εἰς τοῦτο ἀφορμὴν ἔδωκεν ὁ μονοφυσιτισμός. Ὁ Εὐτυχὴς κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς ἐν Κων/πόλει ἐνδημούσης συνόδου (448), ἥτις διετήρει ἀκόμη τὴν ἀρχαιοτέραν αὐτῆς μορφήν, καθ' ἣν μετεῖχον οἱ ἐν τῇ πρωτευούσῃ παρεπιδημοῦντες ἐπίσκοποι, εἰς οἱανδήποτε ἐκκλησίαν, καὶ ἂν ἀνῆκον, καὶ ἥτις ἑπομένως ἦτο μείζων σύνοδος τῆς μετὰ ταῦτα ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα φερομένης. Ὁ Λέων ἔλαβεν ἐπιστολὰς τοῦ καταδικασθέντος Εὐτυχοῦς καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β΄. Ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα (18 Φεβρ. 449) ὁ Λέων διατυποῖ τὰς ἑπομένας ἰδέας, εἰς ἃς παραθέτομεν καὶ τὰ ἐκ τῶν ἄλλων ἐπιστολῶν αὐτοῦ σχετικά. α΄) Ἀποδέχεται, ὅπως ὁ αὐτοκράτωρ φροντίζῃ περὶ τῆς πίστεως, λαμβάνων μέτρα κατὰ τῶν αἱρέσεων καὶ σχισμάτων· «Si qutidem praeter imperiales et publicas curas piissimam sollicitudinem christianae religionis habetis, ne scilicet in populo Dei aut schismata, aut haereses, aut ulla scandala convalescant» (Migne τόμ. 54. σελ. 735). Τὴν ἐπὶ τούτῳ χαρὰν καὶ ἐπιδοκιμασίαν ἐκφράζει ἐν πλείσταις τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ. β΄) Ἡ περὶ τῆς θρησκείας φροντὶς τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὰ τελικὰ αἴτια προέρχεται ἐμμέσως ἐξ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ· «quantum praesidii Dominus ecclesiae suae in fide vestrae clementiae praepararit» (αὐτ. 735, πρβλ. 789 καὶ 910). Ὁ Θεὸς παρεσκεύασε τὴν διὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῇ ἐκκλησίᾳ παρασχεθεῖσαν

βοήθειαν. Ἡ αὐτὴ ἔννοια ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὴν ἀδελφὴν τοῦ αὐτοκράτορος Πουλχερίαν ἐκφράζεται οὕτω· «Spritu Dei incitata» (αὐτ. 781. 873. 921), ἤτοι πνεύματι Θεοῦ κινηθεῖσα. Ἡ τοῦ Θεοῦ πρόνοια ὄχι μόνον ἑκάστοτε ἐνέπνεε τὸν ὑπάρχοντα αὐτοκράτορα, ἀλλὰ βεβαίως ἐφρόντιζεν, ὅπως εἰς τὸν θρόνον φέρῃ τὸ κατάλληλον πρόσωπον. Οὕτω περὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μαρκιανοῦ βραδύτερον λέγει· «dum ex magna divinae providentiae misericordia praestitum humanis rebus experior» (αὐτ. 1031, πρβλ. 1033), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν «καὶ γὰρ ἐκ μεγίστης φιλανθρωπίας τῆς θείας προνοίας τοῖς πράγμασι σὲ τοῖς ἀνθρωπίνοις παρεσχημένον εὑρίσκω». Ἀλλ' ἡ περὶ τῆς θρησκείας φροντὶς ἀμέσως προέρχεται ἐκ τῆς πίστεως τοῦ αὐτοκράτορος, ὡς δεικνύει ἡ φράσις τοῦ πρώτου παρατεθέντος χωρίου «in fide vestrae clementiae» (πρβλ. αὐτ. σελ. 731. 798. 930 ἔνθα «amore catholicae fidei») καὶ γενικώτερον ἐκ τῆς *ἁγίας φρενὸς* αὐτοῦ· «de sancta mente» (αὐτ. 910) καὶ ἐκ τοῦ *χριστιανικοῦ πνεύματος* αὐτοῦ· «spiritu christiano» (αὐτ. 1074). Χαρακτηριστικαὶ ὅμως τῶν ἰδεῶν τοῦ Λέοντος εἶναι αἱ ἑπόμεναι ἔννοιαι. Ἡ περὶ τῆς θρησκείας φροντὶς προέρχεται ἐκ τῆς ἑνούσης τῷ αὐτοκράτορι *ἱερατικῆς ψυχῆς*· «ut vobis non solum regium, sed etiam sacerdotalem inesse animum» (αὐτ. 735). Ἐν μεταγενεστέρᾳ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μαρκιανὸν ἐπιστολῇ (21 Μαρτίου 453) ἀντὶ περὶ ἱερατικῆς ψυχῆς γίνεται λόγος περὶ *ἱερατικῆς σπουδῆς*· «vos in quibus et regia potentia et saceradotalis vigeret industria» (αὐτ. 1031 κ. ἑξ.), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν· «ὑμᾶς, ἐν οἷς καὶ ἡ βασιλικὴ δύναμις καὶ ἡ ἱερατικὴ ἀνθεῖ σπουδή». (Πρβλ. pio ἢ piissimo ἢ sancto ἢ glorioso studio αὐτ. σελ. 933. 1031. 1100. 1019). Ἐν ἐπιστολῇ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν πρὸς τὴν Πουλχερίαν γίνεται λόγος περὶ *ἱερατικῆς διδασκαλίας* «quoniam principibus temporis nostri non solum potentiam regiam, sed etiam sacerdotalem sognoscimus inesse doctrinam» (αὐτ. 1036). Ἡ περὶ τῆς θρησκείας φροντὶς τοῦ αὐτοκράτορος προέρχεται ἐκ τῆς ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἐνυπαρχούσης ἱερατικῆς διδασκαλίας. Ἐν ἐπιστολῇ ὑπὸ τὴν αὐτὴν αὖθις ἡμερομηνίαν πρὸς τὸν Κώου (Κίου) Ἰουλιανὸν γίνεται λόγος περὶ *ἱερατικῆς ἁγιότητος* τοῦ αὐτοκράτορος· «ut omnibus excellentiam ipsorum non solum regii culminis, sed etiam sacerdotalis esse appareat sanctitatis» (αὐτ. 1038). Τέλος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν αὐτὸν αὐτοκράτορα (15 Ἀπρ. 454) γίνεται λόγος περὶ *ἱερατικῆς διαθέσεως* «dum in christianissimo principe sacerdotalem experimur affectum» (αὐτ. 1094, πρβλ. pio affectu αὐτ. σελ. 911 καὶ sancto desiderio αὐτ. 917). Ὁ Ρώμης Κελεστῖνος, ὡς εἴδομεν, τὴν περὶ τῆς θρησκείας φροντίδα τοῦ αὐτοκράτορος ἀπέδιδεν εἰς τὴν *ἀγάπην* αὐτοῦ πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τὸν αἰώνιον βασιλέα, εἰς τὴν *εὐσέβειαν* αὐτοῦ, ὁ Λέων εἰς τὰ *ἱερατικὰ φρονήματα* καὶ τὰ *ἱερατικὰ αἰσθήματα* τοῦ αὐτοκράτορος.—γ') Ἀποτέλεσμα τῆς περὶ τῆς θρησκείας φροντίδος τοῦ αὐτοκράτορος εἶναι ἡ εὐημερία τοῦ κράτους· «quia tunc est optimus regni vestri status» (Migne 54, 735 πρβλ. 892. 111). Ἡ ἀρίστη τῆς θρησκείας κατάστασις ἐπιφέρει τὴν ἀρίστην τοῦ κράτους κατάστασιν. Ὡς ὁ Κελεστῖνος οὕτω καὶ ὁ Λέων ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα γενικῶς καὶ ἀορίστως θίγει τὸ ζήτημα τοῦτο, ὃ ἀνέπτυξαν οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες. Οὗτοι ἐκ τῆς ἐπὶ τῆς πολιτείας ἐπιδράσεως τῆς θρησκείας ἐξῆγον τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον τοῦ ἔχοντος τὸ αὐτοκρ. ἀξίωμα, ὅπως φροντίζῃ περὶ τῆς θρησκείας. Ὁ Ρώμης Λέων τὴν φροντίδα ταύτην θεωρεῖ ἁπλῶς ὡς ἀπόρροιαν τῶν ἱερατικῶν τοῦ αὐτοκράτορος φρονημάτων καὶ αἰσθημάτων, τὴν δὲ πολιτικὴν εὐπραγίαν ἀναφέρει ὡς ἀμοιβὴν ληφθεισῶν ἢ ληφθησομένων φροντίδων, εἰς ἃς ἀκριβῶς προτρέπει τὸν αὐτοκράτορα, ὅτε ἡ ἀμοιβὴ αὕτη λαμβάνει τὸν χαρακτῆρα ἐπιχειρήματος πρὸς ἀποδοχὴν καὶ πραγματοποίησιν τῆς προτροπῆς ταύτης. Οὕτως ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὴν Πουλχερίαν (13 Ἀπρ. 451) λέγεται· «non enim Deus aut suae misericordiae sacramentum aut vestri laboris deserit *meritum*, quo dudum subdolum sanctae religionis hostem ab ipsis visceribus ecclesiae depulistis» (αὐτ. 910). Γίνεται λόγος περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀνταμοιβῆς τοῦ αὐτοκράτορος διὰ τὴν ὑπὲρ τῆς θρησκείας φροντίδα αὐτοῦ. Ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μαρκιανὸν (9 Ἰουν. 451) λέγεται· «Quo utique non solum ecclesiae status, sed etiam vestri robur munitur imperii: ut *merito* ejus expectetis protectionem, cujus colitis veritatem» (αὐτ. 919 πρβλ. καὶ 921). Ἡ ἀμοιβὴ αὕτη ἐν δυσὶν ἐπιστολαῖς πρὸς τὸν αὐτὸν αὐτοκράτορα (13 Ὀκτ. 449) χαρακτηρίζεται ὡς *προστασία* ἐκ μέρους τοῦ Χριστοῦ· «iis enim qui ecclesiam laedunt, expulsis, vestrique provinciis jure, quod justum est, potientibus, atque vindicta adversus haereticos exercita, vestrum etiam imperium Christi dextera defendetur» (αὐτ. 823. 831), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «τῶν γὰρ βλαπτόντων τὴν ἐκκλησίαν ἀπελαθέντων καὶ τῶν ὑμετέρων ἐπαρχιῶν ἀπολαυουσῶν τοῦ δικαίου, καὶ τῆς κατὰ τῶν αἱρετικῶν ἐκδικήσεως γενομένης, καὶ τὸ ὑμέτερον βασίλειον τῇ δεξιᾷ τοῦ Χριστοῦ σκεπασθείη». Ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὴν Πουλχερίαν (13 Ὀκτ. 442) χαρακτηρίζεται ὡς *δόξα*· «ut quanto acerbiora facta sunt quibus pro fide regia vos convenit contraire, tanto majore gloria curam ejus inqua excellitis religionis habeatis» (αὐτ. 833, πρβλ. καὶ 1032), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «ἵνα ὅσῳ χαλεπώ-

τερα γέγονεν, οἷς ὑπὲρ τῆς ῥωμαϊκῆς πίστεως προσῆκόν ἐστι ἀντιμαχήσασθαι, τοσοῦτον μείζονι δόξῃ καθυπερέχετε, φροντίσητε τῆς θρησκείας». Ἡ δόξα αὕτη ἀφετέρου ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιον τὸν Β′ (25 'Οκτ. 449) χαρακτηρίζεται ὡς *δόξα παρὰ τῷ Θεῷ*· «et vestram apud Deum crescere gloriam gaudeamus» (αὐτ. 856). Ἄλλως ὁρίζεται τὸ ζήτημα ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Κώου (Κίου) Ἰουλιανὸν (21 Μαρτ. 453)· «ut dum sancto studio pro fide agunt christiani principes, fidenter pro eorum regno supplicent Domini Sacerdotes» (αὐτ. 1037) Οἱ ἱερεῖς εὔχονται ὑπὲρ τοῦ κράτους τῶν τοιούτων ἡγεμόνων. Ἡ περὶ τῆς θρησκείας φροντὶς τοῦ αὐτοκράτορος τονίζεται ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὴν Πουλχερίαν (17 Μαρτ. 440) τιθεμένη ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν τῆς ἱερατικῆς ἐξουσίας· «quoniam res humanae aliter tutae esse non possunt, nisi quae ad divinam confessionem pertinent et regia et sacerdotalis defendat auctoritas» (αὐτ. 873). Τὰ ἀνθρώπινα πράγματα δὲν εἶναι δυνατὸν ἄλλως νὰ ἐξασφαλισθῶσιν ἢ διὰ τῆς ἐκ μέρους τῆς βασιλικῆς καὶ ἱερατικῆς ἐξουσίας ὑπερασπίσεως τῆς θρησκείας.—δ′) Περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ Εὐτυχοῦς, οὗ ἕνεκα ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε γράψει αὐτῷ ἀπέφυγε νὰ ἐκφράσῃ ὡρισμένην γνώμην, πρὶν τελείως ἐν αὐτῷ, προσανατολισθῇ· «sed prius de quibus eum aestimat arguendum, instrui nos oportet, ut possit congrue de bene cognitis judicari» (Migne 54, 736. Ταῦτα ἀναπτύσσει κάλλιον ἐν τῇ πρὸς τὸν Κ/πόλεως Φλαβιανὸν ἐπιστολῇ (18 Φεβρ. 449). Ἐν αὐτῇ ἐκφράζει τὴν ἀπορίαν αὐτοῦ, διότι ὁ Φλαβιανὸς δὲν ἔσπευσε νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἐνήμερον τῶν διατρεξάντων· «miramur fraternitatem tuam quidquid illud scandali fuit nobis silere potuisse, et non potius procurasse ut primitus nos insinuatio tuae relationis instrueret, ne de rerum gestarum fide possemus ambigere» (αὐτ. 731), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «θαυμάζομεν τὴν σὴν ἀδελφότητα, τὶ αὐτόθι σκάνδαλον γεγένηται, ὅπερ πρὸς ἡμᾶς ἡσυχάσαι δεδύνηται, καὶ μὴ μᾶλλον φροντίσαι ὥστε πρὸ πάντων διδασκαλίᾳ σῆς ἀναφορᾶς ἡμᾶς διδάξαι, ἐφ' ᾧ τε ἡμᾶς περὶ τῆς πίστεως τῶν πραχθέντων μὴ δύνασθαι ἀμφιβάλλειν». Ὁ Κων/πόλεως Φλαβιανὸς ὡς ταῖς λοιπαῖς ἐκκλησίαις, οὕτω καὶ τῷ Ρώμης εἶχεν ἀναγγείλει τὴν ὑπὸ τῆς ἐνδημούσης συνόδου καταδίκην τοῦ Νεστορίου, ἀλλὰ τὰ σχετικὰ ἔγγραφα δὲν εἶχον ἐγκαίρως περιέλθει εἰς χεῖρας αὐτοῦ. Ἀλλ ὁ Λέων ὑποδεικνύει ἴσως ἐνταῦθα, ὅτι Φλαβιανὸς ἔπρεπε νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἐνήμερον τῆς ὑποθέσεως ὄχι ἁπλῶς μετὰ τὴν καταδίκην, ἀλλ' ἀκριβῶς πρὸ ταύτης, ἵνα ἡ ἀπόφασις εἶναι τῇ γνώσει καὶ τῇ γνώμῃ αὐτοῦ. Ὡς γνωστόν, ὁ Ρώμης Ἰούλιος τῷ 340 εἶχε γράψει τοῖς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀρειανοῖς «ἢ ἀγνοεῖτε, ὅτι τοῦτο ἔθος ἦν, πρότερον γράφεσθαι ἡμῖν καὶ οὕτως ἔνθεν ὁρίζεσθαι τὰ δίκαια;...ἔδει πρὸς τὴν ἐνταῦθα ἐκκλησίαν γραφῆναι» (Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογ. 35. Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία Β′. 8. 15 καὶ 16). Ἀλλὰ τούτου μὴ τηρηθέντος καὶ ὑπὸ τοῦ Φλαβιανοῦ, τοῦ δ' Εὐτυχοῦς ἀνενεχθέντος εἰς τὸν Ρώμης Λέοντα, οὗτος κατὰ τὴν γνωστὴν παπικὴν περὶ τῶν κανόνων 3-5 τῆς ἐν Σαρδικῇ συνόδου ἀντίληψιν θὰ παρουσιάζετο κριτὴς μεταξὺ τοῦ καταδικασθέντος καὶ τῶν καταδικασάντων, ἀλλὰ πρὶν ἀποφασίσῃ, ἔπρεπε νὰ πληροφορηθῇ καλῶς καὶ ἀξιοπίστως τὰς λεπτομερείας τοῦ ζητήματος. «Sed respicientes ad causam, facti tui nosse volumus rationem, et usque ad nostram notitiam cuncta deferri: quoniam nos, qui sacerdotum Domini matura volumus esse judicia, nihil possumus, incognitis rebus, in cujusquam partis praejudicium definire, priusquam universa, quae gesta sunt, veraciter audiamus...ab errore revocatis, nostra auctoritate, quorum fides probata fuerit, muniantur (Migne, 54, 733), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «ἀλλὰ προσέχοντος τῇ αἰτίᾳ θέλομεν τοῦ σοῦ φάκτου τὸν λογισμὸν μαθεῖν καὶ παντὶ ὑπερθῆναι ἄχρι τῆς ἡμετέρας γνώσεως, ἐπειδὴ ἡμεῖς οἱ βουλόμενοι τῶν ἱερέων τοῦ δεσπότου δικαίας εἶναι τὰς κρίσεις, οὐδὲν δυνάμεθα, μὴ διαγνωσθέντων τῶν πραγμάτων, εἴ τινος μέρους πρόκριμα ἀποφήνασθαι, πρὶν ἢ τὰ πραχθέντα μετὰ ἀληθείας ἀκούσωμεν... ἀπὸ τῆς πλάνης ἀνακληθέντων τῇ ἡμετέρᾳ αὐθεντίᾳ, ὧν ἂν δοκιμασθῇ ἡ πίστις ὀχυρωθῶσιν». Πληροφορηθεὶς τὰ πράγματα παρὰ τῆς μιᾶς μερίδος, ἐπιθυμεῖ, πρὶν ἀποφασίσῃ, ὅπως ἀκούσῃ καὶ τὴν ἄλλην μερίδα, ἵνα ἡ ἀπόφασις εἶναι δικαία. Ἡ τοιαύτη ἀπόφασις αὐτοῦ φέρουσα τὸ κῦρος καὶ τὴν αὐθεντίαν τοῦ Ρώμης θὰ συνετέλει εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ὀρθῶς φρονούντων καὶ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἀποπλανηθέντων. Ὁ Φλαβιανὸς παρέσχε τὰς ζητηθείσας πληροφορίας καὶ ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν, ὅπως ὁ Λέων ἀποδεχθῇ τὴν καταδίκην τοῦ Εὐτυχοῦς, ὅπερ θὰ ἐπέφερε τὴν εἰρήνην καὶ θὰ καθίστα περιττὴν τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ σχεδιαζομένην σύνοδον (Migne 54, 741 κ. ἑξ.). Ὁ Φλαβιανὸς δηλονότι ζητεῖ παρ' αὐτοῦ ὅπως προσχωρήσῃ εἰς τὴν γενομένην καταδίκην, ἐνῷ ὁ Λέων συνέλεγε τὰ ἀναγκαιοῦντα στοιχεῖα, ἵν' ἀκριβῶς κρίνῃ τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῆς ἐν Κων/πόλει ἐνδημούσης συνόδου καὶ δικάσῃ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ Εὐτυχοῦς.

Ἀλλὰ πρὶν ὁ Ρώμης ἐκδώσῃ τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ, ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος ὁ Β′ ἐξ ὀνόματος καὶ τοῦ συνάρχοντος αὐτοῦ, Βαλεντινιανοῦ τοῦ Γ′, συνεκάλεσε τὴν 30 Μαρτίου 449 σύνοδον ἐν Ἐφέσῳ (Mansi 5,588 κ. ἑξ.). Ὁ Λέων ἀπαντῶν εἰς τὴν ἐγκύκλιον τοῦ αὐτοκράτορος τὴν 13 Ἰουνίου παρατηρεῖ, ὅτι ὁ Εὐτυχὴς «debueritque a sua, quae merito

reprobatur, persuasione discedere, quoniam tamen pietas vestra, quae in honorem Dei religiosissime catholicam diligit veritatem, apud Ephesum constituit synodale judicium, ut imperito seni ea in qua nimis caligat veritas innotescat: fratres meos Julium episcopum et Renatum presbyterum et filium meum Hilarum diaconem misi, qui ad vicem praesentiae meae pro negotii qualitate sufficerent; et qui eum secum defferrent justitiae ac benignitatis affectum» (Migne 54, 781 κ. ἑξ.), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «ὤφειλεν ἀπὸ τῆς ἰδίας συνειδήσεως τῆς ἀξίως ἀποδοκιμαζομένης ἀναλαβεῖν· ὅμως, ἐπείπερ ἡ ὑμετέρα εὐσέβεια, ἡ εἰς τιμὴν τοῦ Θεοῦ τὴν εὐλαβεστάτην καθολικὴν ἀλήθειαν ἀγαπῶσα, τετύπωκε συνοδικὸν κριτήριον ὥστε τῷ ἀπείρῳ γέροντι τὴν ἀλήθειαν, περὶ ἣν μάλιστα διέσφαλται, φανεροποιηθῆναι, τοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ἡμετέρους, Ἰούλιον τὸν ἐπίσκοπον καὶ Ρενάτον τὸν πρεσβύτερον καὶ τὸν ἐμὸν υἱὸν διάκονον Ἱλάρον πέπομφα, τοὺς εἰς τὸν τόπον ἐμὸν κατὰ τὴν τοῦ πράγματος ποιότητα ἀρκεῖν καὶ ἰσχύοντας αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ δικαίου καὶ ἀγαθοῦ μεταγαγεῖν διάθεσιν». Ὁ Λέων ἐπιθυμεῖ, ὅπως ὁ Εὐτυχὴς παλινῳδήσῃ καὶ ἀποτραπῇ ἡ τελικὴ αὐτοῦ καταδίκη. Διὰ τοῦτο γράφων τὴν αὐτὴν ἡμέραν πρὸς τὴν Πουλχερίαν ζητεῖ παρ' αὐτῆς, ὅπως συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ αἱρετικοῦ, καὶ προσθέτει· «ne autem piissimi principis dispositioni, qua episcopale concilium voluit congregari, nostra videretur praesentia defuisse, fratres meos Iulium episcopum, Renatum presbyterum et filium meum Hilarum diaconem misi, qui vicem praesantiae meae implere sufficerent» (αὐτ. 789), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «ἵνα δὲ μὴ τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως τῇ διανοίᾳ, τὴν σύνοδον τῶν ἐπισκόπων συνελθεῖν θελησάσῃ, δόξειε τὸ τῆς ἡμετέρας παρουσίας ἀπολιμπάνεσθαι, τοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ἐμούς, Ἰούλιον ἐπίσκοπον καὶ Ρενάτον τὸν πρεσβύτερον καὶ τὸν ἐμὸν υἱὸν Ἱλάρον τὸν διάκονα πέπομφα τοὺς εἰς τάξιν τῆς ἐμῆς παρουσίας ἀρκοῦντας». Ἐκ τῶν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ παρατεθέντων χωρίων τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Λέοντος καταφαίνεται, ὅτι οὗτος ἐν γένει δὲν διέκειτο εὐμενῶς πρὸς τὴν σύγκλησιν τῆς συνόδου, πλὴν οὐδεμίαν ἔνστασιν κατὰ τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος συγκλήσεως αὐτῆς προβάλλει, δέχεται ἀσυζητητὶ τὴν ἀνάμιξιν ταύτην [1]) καὶ συνιστᾷ αὐτῷ τοὺς ἑαυτοῦ ἀντιπροσώπους. Διατὶ δὲν

[1]) Ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος συγκλήσεως τῆς συνόδου μεταχειρίζεται τὰ ῥήματα constituere (Migne 54, 784), praecipere (αὐτ. 942), συνήθως jubere ἢ velle (αὐτ. 789. 823. 856. 920. 930. 941).

παρίσταται εἰς τὴν σύνοδον αὐτοπροσώπως, ἀλλ' ἀποστέλλει ἀντιπροσώπους, περὶ τούτου ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις οὐδὲν λέγει, ἐν δευτέρᾳ ὅμως πρὸς τὴν Πουλχερίαν ἐπιστολῇ, κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν γραφείσῃ, ὡς καὶ ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὴν αὐτήν, γραφείσῃ τὴν 20 Ἰουνίου, δικαιολογεῖται διὰ δύο ἐπιχειρημάτων· πρῶτον, διότι οὐδὲν προηγούμενον παράδειγμα ὑπάρχει, καὶ δεύτερον, διότι ἡ ἀνώμαλος τῆς Ἰταλίας πολιτικὴ κατάστασις δὲν ἐπέτρεπεν αὐτῷ ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς ἑαυτοῦ ἐκκλησίας (αὐτ. 795 κ. ἑξ. 811). Ἐκ τῆς πρώτης πρὸς τὴν Πουλχερίαν ἐπιστολῆς πληροφορούμεθα, ὅτι τῷ Λέοντι ἀπήρεσκεν ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ ἡ σύνοδος, καὶ ὅτι ἀντὶ τῆς Ἐφέσου προὐτίμα τὴν Κων/πολιν, ἵνα ἔνθα ὁ Εὐτυχὴς ἀπεπλανήθη ἐκεῖ καὶ ἐπιστραφῇ, καὶ ἔνθα κατεδικάσθη, ἐκεῖ καὶ τύχῃ συγγνώμης: «sed ei, qui in errore est, melius consuletur, si ubi desipuit, ibidem resipiscat; et ubi damnationem meruit, illic indulgentiam consequatur» (αὐτ. 789), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «ἀλλὰ τούτῳ μᾶλλον τῷ πλανηθέντι κρεῖττόν ἐστι συνελθεῖν· ἐπεί περ ἐκείνῳ περὶ ὃ παρεφρόνησε, ἀνανῆψαι ἦν· καὶ ἔνθα τὴν καταδίκην ὑπέμεινε, αὐτόθι καὶ συγγνώμης φιλοτιμίας ἀξιωθήσεται». Ἐκ τῆς δευτέρας πρὸς τὴν Πουλχερίαν ἐπιστολῆς πληροφορούμεθα, ὅτι τῷ Λέοντι ἀπήρεσκε πρὸς τούτοις καὶ ὁ χρόνος τῆς συγκλήσεως. Ἐν αὐτῇ παραπονεῖται διὰ τὴν βραχεῖαν προθεσμίαν, ἣν ὁ αὐτοκράτωρ πρὸς συγκρότησιν τῆς συνόδου ἔταξεν· «augustissimus vero et christianissimus imperator cupiens quam cellerime turbata componi, episcopali concilio, quod Ephesi vult haberi, nimium breve et angustum tempus indixit» (αὐτ. 795). Ἀλλ' ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, ὁ Λέων ἐν γένει δὲν διέκειτο εὐμενῶς εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς συνόδου καὶ τοῦτο σαφῶς ἐξέφρασεν ἐν δυσὶν ἐπιστολαῖς. Τὴν 20 Ιουνίου ἔγραφε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα· «praesertim cum tam evidens fidei causa sit, ut rationabilius ab indicenda Synodo fuisset abstinendum, tamen in quantum Dominus juvare dignatur, meum studium commodavi, ut dementiae vestrae statutis aliquatenus pareatur» (αὐτ. 812). Τὰ αὐτὰ ἔγραφε τὴν ἰδίαν ἡμέραν καὶ πρὸς τὸν Κων/πόλεως Φλαβιανόν· «et quia clementissimus imperator pro ecclesiae pace sollicitus synodum voluit congregari, quamvis evidenter appareat, rem, de qua agitur, nequamquam synodali indigere tractatu; tamen, frater carissime, subsecutos esse significo, quos in hac re placuit destinare» (αὐτ. 810). Τὸ ζήτημα κατ' αὐτὸν εἶναι τοιοῦτον, ὥστε λογικώτερον θεωρεῖ ν' ἀπεῖχε τῆς συνόδου, καὶ ἔτι πλέον· τὸ ζήτημα κατ' αὐτὸν δὲν ἔχρῃζε συνοδικῆς διαπραγματεύσεως. Οὕτω καίτοι τῷ Λέοντι ἀπήρεσκεν ὁ

τόπος καὶ ὁ χρόνος τῆς συγκλήσεως τῆς συνόδου, καίτοι ἐφρόνει, ὅτι ἡ σύνοδος ἐν γένει ἦτο περιττή, ἐν τούτοις εἰς οὐδὲν ἕτερον διάβημα προέβη, ἀλλ' ἐδέχθη νὰ μετάσχη τῆς τοιαύτης συνόδου καὶ ἀπέστειλε τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ.

Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ, ὡς γνωστόν, ἐπεκράτησαν οἱ μονοφυσῖται, αἱ δ' ἀποφάσεις αὐτῆς ἀπεκηρύχθησαν ὑπὸ τοῦ Ρώμης Λέοντος. Οὗτος γράφων τὴν 13 Ὀκτ. 449 πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιον τὸν Β' ἔλεγεν· «haec ego, o christianissime et venerabilis imperator, cum iis qui mecum sunt episcopis... consilium do... ut cuncta maneant intacta, sicut et ante judicium existebant» (Migne 54, 851 καὶ 823. πρβλ. καὶ 829), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «ταῦτα ἐγώ, ὦ χριστιανικώτατε καὶ προσκυνητὲ βασιλεῦ, μετὰ τῶν σὺν ἐμοὶ ἐπισκόπων... συμβουλεύω... ἵνα πάντα μείνωσιν ἀῤῥαγῆ, καθὼς καὶ πρὸ τῆς δίκης ἐτύγχανεν». Ὁ Λέων ζητεῖ παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅπως ἐπαναφέρῃ τὰ πράγματα εἰς τὸ πρὸ τῆς συνόδου καθεστὼς καὶ ἑπομένως διὰ τούτων ἀποδέχεται, ὅπως ὁ αὐτοκράτωρ ἐμποδίζῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῶν συνόδων, βεβαίως, ἂν αὗται εἶναι ἐσφαλμέναι. Ἀλλὰ τίς θὰ εἶναι ὁ κριτὴς τῆς ποιότητος τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων; Ὅσα ὁ Λέων περὶ τῆς ἐν ταῖς συνόδοις θέσεως τοῦ Ρώμης φρονεῖ, καὶ περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω, οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἀφίνουσιν, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ὤφειλε ν' ἀκολουθῇ τὴν κρίσιν καὶ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ρώμης, μένει ὅμως ἀόριστος ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὁ αὐτοκράτωρ θὰ ἠμπόδιζε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῶν συνόδων· ἁπλῶς θὰ ἠρνεῖτο νὰ ἐπικυρώσῃ τὰς ἀποφάσεις ἢ θὰ προέβαινε καὶ εἰς ἀκύρωσιν αὐτῶν; Περὶ τούτου οὐδὲν σχετικὸν δύναταί τις νὰ ἐξαγάγῃ. Ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ περαιτέρω λέγει· «expectent autem majus criterium concilii, in quo ex toto orbe episcoporum numerus congregetur... propter appellationem in Flaviani episcopi libello contentam, ut speciale concilium jubeatis in Italiae partibus peragi... convenientibusque insuper etiam episcopis ab orientalibus provinciis omnibus... ita ut necessarium sit et eadem servare quae nicaenus canon et quae constitutio totius orbis episcoporum praecipit, secundum catholicae ecclesiae consuetudinem et nostrorum Patrum liberam fidem, per quam serenitas vestra stabilitur» (αὐτ. 823, πρβλ. 831. 856. 892. 864), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «περιμείνωσι δὲ τὸ μεῖζον τῆς συνόδου κριτήριον, ἐν ᾗ ὁ πᾶς ἀριθμὸς τῶν ἐπισκόπων ἐκ πάσης τῆς οἰκουμένης συνάγεται... κατὰ τὴν αἴτησιν τοῦ λιβέλλου Φλαυιανοῦ τοῦ ἐπισκόπου· ὥστε κελεῦσαι εἰδικὴν σύνοδον ἐν τοῖς τῆς Ἰταλίας ἐπιτελεσθῆναι...

συνερχομένων ἔτι καὶ τῶν ἐπισκόπων ἀπὸ πασῶν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν... ὥστε καὶ ταῦτα ἀναγκαῖον παραφυλάξαι, ὅσα ὁ ἐν Νικαίᾳ κανὼν παρακελεύεται, ὅσα τε ὁ ὅρος ἀπὸ πάσης τῆς οἰκουμένης τῶν ἐπισκόπων κατὰ τὸ ἔθος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἡμετέρων πατέρων ἐλευθέραν τὴν πίστιν, δι ἧς ἡ ἡμετέρα γαληνότης συνίσταται». Ὁ Λέων συμφώνως πρὸς τὴν ἔκκλησιν τῆς Κων/πόλεως Φλαβιανοῦ ζητεῖ παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ἐν Ἰταλίᾳ σύγκλησιν οἰκουμενικῆς συνόδου.[1]) Οὕτως ὁ Ρώμης ὄχι μόνον συγκαλουμένης ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος οἰκουμ. συνόδου ἀσυζητητὶ δέχεται τὴν ἀνάμιξιν ταύτην καὶ μετέχει αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ νομίζων ἀναγκαίαν τὴν σύγκλησιν νέας καὶ δὴ ἐν Ἰταλίᾳ οἰκουμ. συνόδου, δὲν προβαίνει αὐτὸς εἰς τὴν σύγκλησιν αὐτῆς, ἀλλ' ἀποτείνεται πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ὅπως δι' αὐτοῦ ἐπιτύχῃ τὴν σύγκλησιν. Τίς ὁ κανών, περὶ οὗ ἐν τέλει τοῦ παρατεθέντος χωρίου γίνεται λόγος, φαίνεται καλλίτερον ἐξ ἄλλης πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν γραφείσης ἐπιστολῆς, ἐν ᾗ λέγονται τάδε· «quam autem post appellationem interpositam hoc necessarie postuletur, canonum Nicaeae habitorum decreta testantur, quae a totius mundi sacerdotibus constituta, quaeque subter annnexa sunt» (αὐτ. 831), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «ὅπως γὰρ μετὰ τὴν ἔκκλητον τοῦτο ἀναγκαίως αἰτοῦμεν, τῶν κατὰ Νίκαιαν κανόνων αἱ ψῆφοι μαρτυροῦσιν, αἵτινες ἀπὸ τῶν πανταχοῦ τοῦ κόσμου ἐπισκόπων καθιδρύθησαν, ὥσπερ ὑπετάξαμεν». Ἡ πρὸς τὸν Ρώμης ἔκκλησις τοῦ Κων/πόλεως Φλαβιανοῦ καὶ ἡ μετ' αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Ρώμης αἴτησις περὶ συγκλήσεως συνόδου παρίσταται σύμφωνος πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου. Πρόκειται βεβαίως περὶ τῶν κανόνων τῆς ἐν Σαρδικῇ συνόδου, οἵτινες ἐν πολλαῖς ἀρχαίαις λατινικαῖς συλλογαῖς ἐτίθεντο ἐν συνεχείᾳ τῶν κανόνων τῆς Α' οἰκουμ. συνόδου καὶ ἐξελαμβάνοντο ὡς κανόνες αὐτῆς ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ρώμης Ἰννοκεντίου τοῦ Α' (404). Ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς Δ' οἰκ. συνόδου, μετὰ τὴν μνείαν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τοῦ Λέοντος, προσαρτᾶται ὁ 4ος κανὼν τῆς ἐν Σαρδικῇ συνόδου (Mansi, 6, 546).

Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος ὁ Β' ἀπέθανε τέλη Ἰουλίου 450, ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ Μαρκιανὸς κηρυχθεὶς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἐνεστερνίσθη καὶ τὴν ἰδέαν τῆς συγκλήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου. Ἤθελεν ὅμως αὐτὴν ἐν

[1]) Ὁρίζει γενικῶς τὴν χώραν. Ὁ εἰδικώτερος προσδιορισμὸς του τόπου καὶ τοῦ χρόνου θὰ ὡρίζετο ἀργότερον καὶ δὴ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος. Πρβλ. ἐπιστ. Λέοντος πρὸς τὴν Πουλχερίαν ἀπὸ 13 Ὀκτ. «habendo intra Italiam concilio et locus constitueretur et tempus» (Migne 54, 835), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν «συνόδου γενομένης ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος ὁρισθήσεται».

τῇ Ἀνατολῇ. Ὁ Ρώμης Λέων ἕνεκα τούτου καὶ ἕνεκα τῆς ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει ἐπελθούσης μεταβολῆς καθίσταται ἀντιθέτως ἐπιφυλακτικὸς ὡς πρὸς τὴν σύγκλησιν τῆς συνόδου. Ἀπαντῶν τὴν 23 Ἀπριλίου 451 εἰς σχετικὰς ἐπιστολὰς τοῦ νέου αὐτοκράτορος παρατηρεῖ· «nimis autem iniquum est ut per paucorum insipientiam ad conjecturas opinionum et ad carnalium disputationum bella revocemur; tamquam reparata disceptatione tractandum sit utrum Eutyches impie senserit, et utrum Dioscorus judicarit... Quorum multis jam, ut cognovimus, ad satisfactionis remedia conversis et veniam de inconstanti trepidatione poscentibus, non cujusmodi sit fides tenenda tractandum est, sed quorum precibus et qualiter annuendum» (Migne, 54, 918). Δὲν θὰ ἦτο δίκαιον, λέγει, δι' ὀλίγους ἄφρονας νὰ προκαλέσῃ τις νέας δογματικὰς συζητήσεις. Οἱ πλεῖστοι τῶν πλανηθέντων ἔχουσιν ἐπιστρέψει, διὸ νῦν δὲν πρέπει νὰ ἐξετασθῇ, τίς ἡ ὀρθὴ πίστις, ἀλλὰ τίνες τῶν πλανηθέντων καὶ τίνι τρόπῳ πρέπει νὰ γίνωσι δεκτοί. Ζητεῖ ἁπλῶς ν' ἀποκλείσῃ τῆς συνόδου τὰς δογματικὰς συζητήσεις ἢ ἐπιθυμεῖ νὰ δείξῃ αὐτὴν ὁλοτελῶς περιττήν; Ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ τούτων παραμένει ἡ ἀμφιβολία αὕτη, πληροφορεῖ ὅμως περαιτέρω τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι πλείονα θὰ καταστήσῃ γνωστὰ διὰ τῆς προσεχῶς ἀναχωρούσης ἀποστολῆς· Ἐκ τῆς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐπιστολῆς (9 Ἰουν. 451), τῆς κομισθείσης ὑπὸ τῆς μνημονευθείσης ἀποστολῆς, μανθάνομεν, ὅτι ὁ Λέων ἐπεθύμει τὴν εἰς καταλληλοτέραν περίστασιν ἀναβολὴν τῆς συνόδου. «Synodum vero fieri, ut meminit clementia vestra, etiam ipsi poposcimus. Sed sacerdotes proviciarum omnium congregari praesentis temporis necessitas nulla ratione permittit... Unde opportuniori tempori propitiante Domino, cum firmior fuerit restituta securitas, jubeat vestra clementia reservari» (αὐτ. 920). Ζητεῖ τὴν ἐπ' ἀόριστον ἀναβολὴν τῆς συνόδου, ὡς λόγον παρουσιάζων τὴν ἐν Ἰταλίᾳ πολιτικὴν κατάστασιν, δι' ἣν καθίστατο ἀδύνατος ἡ εἰς τὴν σύνοδον προσέλευσις τῶν ἐπισκόπων τῆς Δύσεως. Γράφων τὴν 19 Ἰουνίου πρὸς τὸν Κων/πόλεως Ἀνατόλιον δίδει αὐτῷ τὸν κανόνα, καθ' ὃν πρέπει νὰ προσενεχθῇ πρὸς τοὺς αἱρετικούς· «hanc regulam mementote servandam» (αὐτ. 923). Οἱ ἐλαφρότερον ἁμαρτήσαντες καὶ ὑπ' ἄλλων παρασυρθέντες νὰ γίνωσι δεκτοί, ἀναθεματίζοντες τὸν Εὐτυχῆ, τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ, οἱ βαρύτερον ἁμαρτήσαντες καὶ τοὺς ἄλλους παρασύραντες πρέπει νὰ παραπεμφθῶσι τῷ ἀποστολικῷ θρόνῳ τῆς Ρώμης, ὅστις θ' ἀποφασίσῃ περὶ αὐτῶν. «maturioribus apostolicae sedis consiliis reservetur, ut examinatis omnibus atque perpensis, de ipsis eorum

actionibus quid constitui debeat aestimetur» (αὐτ. 923). Ἡ εἰς τὸν Ρώμης παραπομπὴ τῶν βαρύτερον ἁμαρτησάντων εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν παπικὴν ἐκδοχὴν τῶν κανόνων 3-5 τῆς ἐν Σαρδικῇ συνόδου (πρβλ. δεκρετάλια Ἰννοκεντίου τοῦ Α' 404 πρὸς τὸν Ρουένης Βικτρίκιον καὶ τὸν Τουλούζης Ἐξουπέριον, κεφ. 6). Ὁ Λέων γνωρίζων τὰς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀλλοίας ἀντιλήψεις τῶν ἀνατολικῶν προσθέτει· «neque prius in ecclesia, cui te Dominus voluit praesidere, cujusquam talium, ut ante jam scripsimus, nomen ad altare recitetur, quam quid de eis constitui debeat rerum processus ostendat» (αὐτ. 924). Οὐδενὸς τούτων τὸ ὄνομα ἀναγραφήτω ἐν τοῖς διπτύχοις τῆς ἐκκλησίας τῆς Κων/πόλεως πρὸ ἀποφάσεως τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας.

Εἴκοσι καὶ τρεῖς ἡμέρας πρὸ τῆς συγγραφῆς τῆς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐπιστολῆς, δι' ἧς ὁ Λέων ἐζήτει τὴν ἐπ' ἀόριστον ἀναστολὴν τῆς συνόδου, ἤτοι τὴν 7 Μαΐου, ὁ αὐτοκράτωρ Μαρκιανὸς ἐξ ὀνόματος καὶ τοῦ συνάρχοντος αὐτοῦ συνεκάλεσε τὴν Δ' οἰκουμ. σύνοδον, πάντως πρὶν λάβῃ γνῶσιν τῆς αἰτήσεως τοῦ Ρώμης, ἀλλὰ καὶ ἂν ἡ ἀποστολὴ ἐγκαίρως ἔφθανεν εἰς Κων/πολιν καὶ ἡ ἐπιστολὴ ἐγκαίρως περιήρχετο εἰς χεῖρας αὐτοῦ, ζήτημα εἶναι, ἂν θὰ μετέβαλλεν ἀπόφασιν. Ἵνα ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἀφοσιωθῇ εἰς τὰ ἐξωτερικὰ τῆς χώρας ζητήματα, ἐφρόνει, ὅτι ἔπρεπε διὰ μεγάλης συνόδου νὰ λύσῃ ὁριστικῶς τὸ ἐσωτερικὸν ζήτημα καὶ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην. Ὁ Λέων ἀπαντῶν εἰς τὴν προκήρυξιν τῆς συγκλήσεως τῆς συνόδου, ἔγραψε τὴν 24 Ἰουνίου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τὰ ἑπόμενα· «credebamus clementiam vestram id desiderio nostro posse praestare, ut praesenti necessitate respecta, differi ad opportunius tempus sacerdotalem synodum juberetis, ut evocatis de cunctis provinciis sacerdotibus, vere possi esse universale concilinm. Sed quia vos amore catholicae fidei congregationem nunc fieri voluistis, ne devoto obviare viderer arbitrio κτλ.» (Migne 54, 930 πρβλ. 932 κ. ἑξ.). [1]) Ἂν καὶ ἐπεθύμει τὴν ἀναβολὴν τῆς συνόδου, ἐν τούτοις, ἵνα μὴ ἀντιστῇ εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ

---

[1]) Ἐν δυσὶ τοῦ Λέοντος ἐπιστολαῖς ἀπὸ 20 Ἰουνίου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ πρὸς τὴν Πουλχερίαν, κομισθείσαις ὑπὸ τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων, ὡς συστατικαῖς αὐτῶν ἐπιστολαῖς, γίνεται μνεία τῆς πρότερον διατυπωθείσης ἐπιθυμίας, ὅπως ἡ σύνοδος συγκληθῇ εἰς εὐθετώτερον καιρὸν *καὶ ἐν Ἰταλίᾳ* (Migne αὐτ. 941 κ. ἑξ. 942 κ. ἑξ.). Ὁ προσδιορισμὸς οὗτος τοῦ τόπου ἔλειπεν, ὡς εἴδομεν, ἐκ τῶν προηγουμένων πρὸς τὸν αὐτοκράτ. Μαρκιανὸν ἐπιστολῶν, ὑπῆρχε δὲ πολὺ πρότερον ἐν ταῖς πρὸς τὸν αὐτοκρ. Θεοδόσιον τὸν Β' ἐπιστολαῖς αὐτοῦ, ὅτε ὁ Λέων ἐζήτει τὴν συγκρότησιν τῆς συνόδου, ὁ δ' αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος ἠρνεῖτο.

αὐτοκράτορος, ἀποδέχεται τὴν σύγκλησιν αὐτῆς, ἀποστέλλει ἀντιπροσώπους,
τὸν ἐπίσκοπον Πασχασῖνον καὶ τὸν πρεσβύτερον Βονιφάτιον, οἵτινες ὁμοῦ
μετὰ τῶν προηγουμένων ἀπεσταλμένων, τοῦ ἐπισκόπου Λουκεντίου καὶ
τοῦ πρεσβυτέρου Βασιλείου, ὡς καὶ μετὰ τοῦ Κώου (Κίου) Ἰουλιανοῦ
θ' ἀπετέλουν τὴν ἐν τῇ συνόδῳ παπικὴν ἀντιπροσωπείαν. Ἐν ἄλλῃ ἐπι-
στολῇ (26 Ἰουνίου) γράφει πρὸς τὸν αὐτοκράτορα· «ego etiam vestris
dispositionibus non renitor, optans ut in omnium cordibus ca-
tholica fides, quae non potest nisi una esse, firmetur .. Sequens
vero in praedicta civitate non potest vocari concilium, quod
in eversionem fidei fuisse constat agitatum» [1]) (εὐτ. 933). Εἰς τὰς
διατάξεις τοῦ αὐτοκράτορος δὲν ἀνθίσταται, ἐπιθυμῶν τὴν ἑδραίωσιν τῆς
καθολικῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις πάντων. Ἐν ἀμφοτέροις τοῖς χωρίοις
τούτοις ἐντύπωσιν κάμνουσιν, ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἡ φράσις «ne devoto
obviare viderer arbitrio», ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἡ φράσις «ego etiam
vestris dispositionibus non renitor». Ἀμφότεραι αἱ φράσεις αὗται
δίδουσιν εἰς τὴν ἔννοιαν τὴν χροιάν, ὅτι ὁ Λέων δὲν θέλει νὰ παράσχῃ
ἀντίστασιν εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ αὐτοκράτορος, ὡσεὶ ἀκριβῶς ἠδύνατο
νὰ παράσχῃ τοιαύτην. Ὅτι ὁ Ῥώμης δὲν ὑπήγετο εἰς τὸ κράτος τοῦ Μαρ-
κιανοῦ, δὲν φαίνεται ἡμῖν μεγάλης σημασίας, διότι ἡ σύνοδος συνεκλήθη
ἐξ ὀνόματος ἀμφοτέρων τῶν αὐτοκρατόρων. Τὸ ὕφος τοῦτο τοῦ Λέοντος
εἶναι δυνατὸν μᾶλλον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπόρροια τῆς ἀρχομένης νὰ ἐνισχύ-
εται αὐτοπεποιθήσεως τοῦ Ῥώμης, εἰς ἣν ἄλλως τε ὄχι ὀλίγον συνετέλεσε
καὶ αὐτὸς ὁ Μαρκιανός, ἕτερον δὲ εἶναι τὸ ζήτημα κατὰ πόσον ὁ Λέων
ἠδύνατο καὶ πράγματι παθητικῶς ἢ καὶ ἐνεργῶς ν' ἀντιστῇ εἰς τὴν συγκρό-
τησιν τῆς οἰκουμ. συνόδου. [2]) Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐδήλωσεν ὅτι δὲν
παρέχει τὴν ἀντίστασιν ταύτην καὶ ἔδωκεν ὁδηγίας περὶ τῆς διεξαγωγῆς
τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου· «obtestor et obsecro clementiam vestram
ut in presenti synodo fidem, quam beati Patres nostri ab Apo-
stolis sibi traditam praedicarunt, non patiamini quasi dubiam
retractari; et quae olim majorum sunt auctoritate damnata, re-
divivis non permitattis conatibus excitari; illudque potius jube-

[1]) Ἡ Δ' οἰκ. σύνοδος, ὡς γνωστόν, ἔμελλεν ἀρχικῶς νὰ συνέλθῃ ἐν Ἐφέσῳ.

[2]) Βραδύτερον ἐξ ἀφορμῆς τοῦ 28 καν. τῆς Δ' οἰκ. ἔγραψε τῷ αὐτοκράτορι· «alia tamen ratio est rerum saecolorum, alia divinarum» (αὐτ. 995), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «ἄλλος γὰρ λογος τῶν κοσμικῶν ἐστὶ πραγμάτων καὶ ἄλλος τῶν θείων». Ἡ θεωρία αὕτη καὶ ἡ σχετικὴ πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ μνημονευθέντος κανόνος διαγωγὴ τοῦ Λέοντος εἶναι συνέχεια καὶ ἐνίσχυσις τῶν ἐνταῦθα διατυπουμένων πραγμάτων.

atis ut antiquae Nicaenae Synodi constituta, remota haeretico-
rum interpretatione, permaneant» (Migne 54, 933 κ. ἑξ.). Ἐν τῇ
συνόδῳ ὁ αὐτοκράτωρ πρέπει νὰ μὴ ἀνεχθῇ, ὅπως συζητηθῇ ἡ καθολικὴ
πίστις ὡς δῆθεν ἀμφίβολος καὶ ἀναζήσωσι παλαιόθεν καταδεδικασμέναι
διδασκαλίαι, διατάξῃ δὲ μᾶλλον, ὅπως ἡ ἀρχαία ἐν Νικαίᾳ πίστις διατη-
ρηθῇ, ἀπομακρυνομένης τῆς ἑρμηνείας τῶν αἱρετικῶν. Οὕτω καὶ ὁ Λέων
ἀποδέχεται, ὅπως ὁ αὐτοκράτωρ ἀναμιγνύεται εἰς τὰ τῆς συνόδου καὶ κα-
θορίζῃ τὴν πορείαν τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς. Πρὸς τὸν Κων/πόλεως Ἀνατό-
λιον ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἡμερομηνίαν γράφων, παραπονεῖται διὰ τὴν μικρὰν
προθεσμίαν, ἥτις πρὸς συγκρότησιν τῆς συνόδου ὡρίσθη, ἥτις καὶ ἄνευ
τῆς ἐπικρατούσης ἐν Ἰταλίᾳ ἀνωμάλου πολιτικῆς καταστάσεως θὰ καθίστα
ἀδύνατον τὴν προσέλευσιν τῶν ἀναγκαιούντων ἐπισκόπων· «mirati su-
mus congregandae synodo tam angustum tempus appositum,
cum etsi nulla necessitas hostilitatis existeret, ipsa interjecto-
rum dierum paucitas necessarios sacerdotes nos evocare non
sineret» (αὐτ. 934 κ. ἑξ. πρβλ. 941). Ὁ Ῥώμης ἀπηύθυνε τὴν 26 Ἰου-
νίου καὶ πρὸς τὴν σύνοδον ἐπιστολήν, ἐν ᾗ αὖθις ῥητῶς καὶ ἐπισήμως
δέχεται, ὅπως ὁ αὐτοκράτωρ συγκαλῇ συνόδους, ἐν τῇ περιστάσει τοὐλά-
χιστον ταύτῃ θεωρῶν τοῦτο δίκαιον καὶ πλῆρες εὐσεβείας· «amplecten-
dum est clementissimi pricipis plenum religione consilium, quo
sanctam fraternitatem vestram ad destruendas insidias diaboli
et ad reformandam ecclesiasticam pacem voluit convenire» (αὐτ.
937), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «δίκαιον πλῆρες εὐσεβείας ὑπάρχον
τοῦ γαληνοτάτου βασιλέως τὸ βούλημα, δι' οὗ τὴν ἁγίαν ὑμῶν ἀδελφό-
τητα πρὸς ἀποτροπὴν μὲν τῶν ἐπιβουλῶν τοῦ διαβόλου, τῆς δὲ ἐκκλησι-
αστικῆς εἰρήνης ἀνάκτησιν συνελθεῖν ἐβουλήθη».

Ἀλλὰ τίς ἡ θέσις τοῦ Ῥώμης Λέοντος ἐν ταῖς δυσὶ ταύταις συν-
όδοις, ἤτοι τῇ ἐν Ἐφέσῳ τοῦ 449 καὶ τῇ ἐν Χαλκηδόνι τοῦ 451; Ἐν
τῇ πρὸς τὴν σύνοδον τῆς Ἐφέσου ἐπιστολῇ αὐτοῦ (13 Ἰουνίου 449) ὁ
Λέων ὁμιλεῖ περὶ τῆς αὐθεντίας τοῦ ἀποστολικοῦ αὐτοῦ θρόνου· «religiosa
clementissimi principis fides .. hanc reverentiam divinis detu-
lit institutis, ut ad sanctae dispositionis effectum auctoritatem
apostolicae sedis adhiberet: tamquam ab ipso beatissimo Petro
cuperet declarari quid in ejus confessione laudatum sit» (αὐτ. 797),
κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «ἡ τοῦ ἡμερωτάτου βασιλέως εὐαγεστάτη
πίστις... τοῦτο τοῖς θείοις δόγμασι τὸ σέβας ἀπένειμεν, ὥστε πρὸς ἀποτέ-
λεσμα τῆς θείας διατυπώσεως, τῆς ἀποστολικῆς καθέδρας ἐπιθεῖναι τὸ κῦ-
δος ὡς ἂν ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ μακαρίου Πέτρου βουλομένη γενέσθαι κατάδηλον

τὸν ἐν τῇ τούτου ὁμολογίᾳ ὑμνούμενον». Ὁ αὐτοκράτωρ δηλονότι ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὰς θείας διατάξεις εἰς τὸ ἔργον τῆς συνόδου ἔθηκε τὸ κῦρος τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τῆς Ρώμης, ἐπιθυμῶν οὕτω νὰ γίνῃ γνωστὸν τὸ ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ μακαρισθέν. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ τὸ πρῶτον ὁ Λέων ὁμιλεῖ περὶ τῆς αὐθεντίας τοῦ ἀποστολικοῦ αὐτοῦ θρόνου καὶ τῆς θείας προελεύσεως αὐτῆς, ἥτις διὰ τῆς συμμετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὴν σύνοδον θὰ μετεβιβάζετο εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς. Τὸ ῥῆμα adhibere κέκτηται καὶ τὴν σημασίαν τοῦ *προσθέτειν* καὶ τὴν σημασίαν τοῦ *ἐπιθέτειν*, ἡ δ' ἑκατέρων τῶν ἑλληνικῶν τούτων ῥημάτων διαφορὰ εἶναι μεγάλη. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀπέναντι τῆς συνόδου ὑφίσταται αὐθεντία τις, ἐκ τῆς ἐρεύνης δὲ τῶν ἐκδηλώσεων καὶ τῶν πρὸς τὴν σύνοδον σχέσεων αὐτῆς θὰ καταφανῇ, τίς τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν εἶναι προτιμητέα. Ἐν οὐδεμιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ ὁ Λέων ζητεῖ ῥητῶς τὴν προεδρείαν τῆς συνόδου ὑπὲρ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ. Ἐν ταῖς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ ἐπιστολαῖς ὁμιλῶν περὶ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ ἀναφέρει, ὅτι οὗτοι θὰ μετάσχωσι τῆς συνόδου «ad vicem praesentiae meae» (αὐτ. 783. 789), ἐν τῇ πρὸς τὸν Κων/πόλεως Φλαβιανὸν ἐπιστολῇ μεταχειρίζεται τὴν φράσιν «vice nostra» (αὐτ. 781), ἐν δὲ τῇ πρὸς τὴν σύνοδος ἐπιστολῇ τὴν φράσιν «vice mea» (αὐτ. 799), ἀμφοτέρας βεβαίως συμπληρωτέας διὰ τῆς λέξεως praesentia. Αἱ ἀρχαῖαι μεταφράσεις τὰς ἐκφράσεις ταύτας ἀποδίδουσι διὰ τῶν λέξεων *εἰς τὸν τόπον* (ἢ *τὴν τάξιν*) *τὸν ἐμὸν* (ἢ *τῆς ἐμῆς παρουσίας*). Οἱ ἀντιπρόσωποι οὗτοι θ' ἀντεπροσώπευον τὸν Ρώμης Λέοντα, ἐπειδὴ δὲ αὐτοπροσώπως οὗτος ἐν τῇ συνόδῳ παριστάμενος θὰ προήδρευεν αὐτῆς, ἠδύνατό τις νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐκφράσεων διεξεδίκει καὶ ὑπὲρ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ τὴν αὐτὴν θέσιν. Καὶ τί μὲν ἐσκέπτετο καὶ ἐφρόνει ὁ Λέων γράφων ταῦτα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίζῃ τις, πάντως ὅμως ῥητῶς καὶ σαφῶς δὲν διεξεδίκησεν ὑπὲρ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ τὴν προεδρείαν τῆς συνόδου. Γνωστόν, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ πρόεδρον τῆς συνόδου διώρισε τὸν Ἀλεξανδρείας Διόσκορον, οὔτε δὲ ὁ Ρώμης, οὔτε οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ διεμαρτυρήθησαν διὰ τοῦτο. Ὁ Λέων γράφων πρὸς τὴν σύνοδον περὶ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ ἔλεγεν· «qui vice mea sancto conventui vestrae fraternitatis intersint et communi vobiscum sententia, quae Domino sint placitura, constituant» (αὐτ. 799), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «οἵτινες εἰς τάξιν ἐμὴν τῇ ἁγίᾳ τῆς ὑμῶν ἀδελφότητος συνόδῳ παρέσονται καὶ τῇ κοινῇ μεθ' ὑμῶν γνώμῃ τὰ κατὰ Θεὸν ἀρέσκοντα ψηφιοῦνται». Ἡ πρὸς τὴν Γ' οἰκ. σύνοδον (381) ἐπιστολὴ τοῦ Ρώμης Κελεστίνου τὴν ἐν τῇ συνόδῳ θέσιν τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων παρίστα,

ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, ἐν γένει μὲν ὃν τρόπον καὶ τὸ παρατεθὲν χωρίον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Λέοντος, μεταξὺ ὅμως ἑκατέρων τῶν ἐπιστολῶν ὑφίστανται αἱ ἑξῆς διαφοραί. Κατὰ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Κελεστίνου οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι θὰ ἐξεβίβαζον εἰς τὴν σύνοδον τὴν ἐπὶ τοῦ Νεστορίου ἀπόφασιν τοῦ Ρώμης, ἐνῷ ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Λέοντος οὐδὲν τοιοῦτο βεβαίως λέγεται, διότι περὶ τοῦ Εὐτυχοῦς οὐδεμία ἀπόφασις τοῦ Ρώμης ὑπῆρχεν, ἀλλὰ μόνον τῆς ἐν Κων/πόλει ἐνδημούσης συνόδου, ἥτις ἀκριβῶς ἐφεσιβάλλετο εἰς τὴν νέαν ἐν Ἐφέσῳ σύνοδον. Ὁ Κελεστῖνος ῥητῶς τῷ αὐτοκράτορι καὶ ἀρκούντως σαφῶς τῇ συνόδῳ συνίστα ν' ἀποφύγῃ τὰς δογματικὰς συζητήσεις (Migne 50, 511 κ. ἑξ.), ἐνῷ ὁ Λέων διὰ τὴν σύνοδον ταύτην τῆς Ἐφέσου οὐδενὶ οὐδεμίαν ῥητὴν τοὐλάχιστον σύστασιν ἔκαμεν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν Κων/πόλεως Φλαβιανὸν καὶ τὴν Πουλχερίαν καὶ τὴν σύνοδον συνίστα ἁπλῶς ὡς βάσιν νὰ θέσωσι τὴν δογματικὴν αὐτοῦ ἐπιστολὴν (Migne 54, 752. 784. 790. 799). Ἡ δογματικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Λέοντος περιωρίζετο ν' ἀνασκευάσῃ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ νὰ ἐκθέσῃ τὴν ὀρθόδοξον ἀντίληψιν, δὲν προέβαινεν ὅμως εἰς τὴν ἐπίσημον καταδίκην τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐτυχοῦς, πολλῷ δ' ἧττον εἰς τὴν καταδίκην τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ προσέθετεν, ὅτι, ἂν οὗτος δείξῃ μεταμέλειαν, ἀναγνωρίσῃ τὸ δίκαιον τῆς ἐπισκοπικῆς ἀποφάσεως καὶ καταδικάσῃ προφορικῶς καὶ γραπτῶς τὰς ψευδεῖς αὐτοῦ δοξασίας, τότε ἔπρεπεν ἐπιεικῶς νὰ μεταχειρισθῶσιν αὐτὸν (αὐτ. 756 782). Ἀλλ' οὕτω, δύναταί τις νὰ παρατηρήσῃ, δὲν καθίσταντο περιτταὶ αἱ συζητήσεις; Βεβαίως ἡ σύνοδος θὰ ἐκάλει τὸν Εὐτυχῆ ν' ἀποῤῥίψῃ τὰς αἱρετικὰς αὐτοῦ δοξασίας καὶ ν' ἀποδεχθῇ τὴν ὀρθόδοξον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Λέοντος διατύπωσιν, προβαίνουσα ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει εἰς τὴν καταδίκην αὐτοῦ, πάντως ὅμως, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Λέοντος, θὰ ὑπῆρχε δι' ἀνταλλαγὴν γνωμῶν εὐρύτερος χῶρος νῦν ἢ ἐπὶ Κελεστίνου, ὅτε ὑπῆρχε καταδικαστικὴ κατὰ τοῦ Νεστορίου ἀπόφασις τοῦ Ρώμης καὶ διὰ τοῦτο ἐνῷ ἐκεῖνος ῥητῶς εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἀρκούντως σαφῶς εἰς τὴν σύνοδον συνέστησεν ἀποφυγὴν δογματικῶν συζητήσεων, ὁ Λέων ὄχι μόνον οὐδεμίαν ῥητὴν τοιαύτην σύστασιν ἔκαμεν, ἀλλὰ καὶ ἀπευθυνόμενος πρὸς τὴν σύνοδον ἔγραψε «et communi vobiscum sententia, quae Domino sint placitura, constituant» (αὐτ. 799) ἤτοι καὶ κοινῇ μεθ' ὑμῶν γνώμῃ τὰ κατὰ Θεὸν ἀρέσκοντα ψηφιοῦνται. Διὰ τῶν λέξεων τούτων ἡ ἐν τῇ συνόδῳ θέσις τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Λέοντος ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται διάφορος τῆς τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Κελεστίνου, οἵτινες, ὡς εἴδομεν, ἵσταντο ὄχι ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τὰ ἄλλα τῆς συνόδου μέλη καὶ ἡ γνώμη αὐτῶν δὲν ἀπετέλει ἁπλῶς παράγοντα τῆς τελικῆς ἀποφάσεως, ἀλλ' ἵσταντο ἀπέναντι τῶν ἄλλων μελῶν λαμβάνοντες

κριτοῦ στάσιν ἀπέναντι τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη θέσις καὶ στάσις τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Κελεστίνου διετυποῦτο ὄχι ἐν τῇ πρὸς τὴν σύνοδον ἐπιστολῇ αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸ μέν, ἐν ταῖς ἰδιαιτέραις πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ ἐγγράφοις ὁδηγίαις, τὸ δέ, ἐν τοῖς ἐν τῇ συνόδῳ λόγοις αὐτῶν τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων. Περὶ ἰδιαιτέρων ὁδηγιῶν τοῦ Λέοντος πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ δὲν γνωρίζομεν, αἱ δ' ἐργασίαι τῆς συνόδου, ὡς γνωστόν, ἔλαβον τοιαύτην κατεύθυνσιν καὶ διεξήχθησαν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι, καὶ ἂν ἤθελον, δὲν εὗρον ἔδαφος κατάλληλον, ἵνα καὶ διὰ θεωριῶν καὶ ἐμπράκτως παραστήσωσι τὴν θέσιν αὐτῶν, οἵαν ἐν τῇ προηγουμένῃ συνόδῳ οἱ τοῦ Κελεστίνου ἀντιπρόσωποι. Ἐν τῇ μονοφυσιτικῇ συνόδῳ τῆς Ἐφέσου ἡ δογματικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Λέοντος παρεμερίσθη, ἐγένετο διεξοδικὴ περὶ τῆς πίστεως συζήτησις, ὁ Εὐτυχὴς ἠθῳώθη καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ, ὁ Κων/πόλεως Φλαβιανός, ὁ Ἀντιοχείας Δόμνος, ὁ Δορυλαίου Εὐσέβιος, ὁ Κύρου Θεοδώρητος καὶ ἄλλοι κατεδικάσθησαν καὶ καθῃρέθησαν (Mansi 7. 495)[1]. Ὁ Ρώμης Λέων διὰ συνόδου ἐξ Ἰταλῶν ἐπισκόπων ἀπεκήρυξε τὴν ἐν Ἐφέσῳ σύνοδον καὶ τὰ ἐν αὐτῇ γενόμενα (αὐτ. 6. 24 κ. ἑξ. 509), γράφων δὲ τὴν 13 Ὀκτ. 449 πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιον τὸν Β' ἔλεγεν· «antea et ab initio in iis quae facta sunt synodis tantam nos accepimus fiduciam a sanctissimo Petro et principe apostolorum ut potestatem habeamus et veritatis vindicandae pro nostra pace et nemini ipsam liceat, cum munita adeo sit, concutere, dum sine mora laesio removetur» (αὐτ. 821), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «ἄνωθεν καὶ ἀπ' ἀρχῆς ἐν ταῖς γενομέναις συνόδοις τοσαύτην ἡμεῖς εἰλήφαμεν παῤῥησίαν παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου Πέτρου καὶ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων, ὡς ἔχειν τὴν αὐθεντίαν καὶ ἐκδικεῖν τὴν ἀλήθειαν ὑπὲρ τῆς ἡμῶν εἰρήνης καὶ μηδενὶ δύνασθαι ὀχυρὰν οὕτως ὑπάρχουσαν παρασαλεύειν, παραχρῆμα τῆς βλάβης ἀποσειομένης». Ὁ Ρώμης παρὰ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου ἔλαβεν ἀνέκαθεν τὴν ἐν τοῖς συνόδοις αὐθεντίαν, χρησιμοποιουμένην ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς εἰρήνης. Διὰ τούτων βεβαίως δὲν θέλει νὰ εἴπῃ, ὅτι ἵσταται ὑπεράνω τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀλλ' ἁπλῶς χαρακτηρίζει τὴν ἐν αὐταῖς θέσιν τοῦ Ρώμης καὶ δι' ἄλλων λέξεων ἐπαναλαμβάνει, ὅσα ὁ Κελεστῖνος συνέστησε τοῖς ἀντιπροσώποις αὐτοῦ, ὅπως δηλονότι οὗτοι δια-

[1] Ἂν ὁ *Φλαβιανός*, ὁ Εὐσέβιος καὶ ὁ Θεοδώρητος ἔκαμον πραγματικὴν *ἔκκλησιν* καὶ εἰς τίνα, τ. ἔ. εἰς τὸν Ρώμης ἢ τὴν ἱεραρχίαν τῆς Δύσεως ἢ εἰς οἰκουμ. σύνοδον, ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς παρούσης διατριβῆς. Περὶ τοῦ ζητήματος ἴδε *Walch*, Ketzerhist. VI. 257 κ. ἑξ. 272 κ. ἑξ. ***Hefele***, Conc. Gesch. II. 378. 390.

τηρήσωσι κριτοῦ στάσιν ἀπέναντι τῶν γνωμῶν καὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν ἄλλων. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ μονοφυσιτικῆς συνόδου, τῆς ὑπὸ τοῦ Ρώμης ἀκριβῶς λῃστρικῆς ἀποκληθείσης, δὲν δίδεται ἀφορμὴ νὰ ἐξαρθῇ ἀφετέρου καὶ ἡ αὐθεντία τοῦ συνοδικοῦ θεσμοῦ καὶ οὕτω ἀφ' ἑαυτῶν νὰ τεθῶσιν ἐκ παραλλήλου ἡ αὐθεντία τοῦ Ρώμης καὶ ἡ αὐθεντία τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Τοῦτο γίνεται περαιτέρω ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ, ὅτε συμφώνως πρὸς τὴν ἔκκλησιν τοῦ Κων/πόλεως Φλαβιανοῦ ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἀνάγκης συγκλήσεως οἰκουμενικῆς συνόδου ἐν Ἰταλίᾳ καὶ προτρέπει «favete catholicis vestro more parentumque vestrorum» (αὐτ. 831), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «συνέλθετε τοῖς καθολικοῖς τῷ ὑμετέρῳ πατρῴῳ ἔθει». Ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τὴν οἰκουμενικὴν σύνοδον αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν μᾶλλον ἢ εἰς τὴν διὰ τοῦ Ρώμης αἴτησιν καὶ τὴν διὰ τοῦ αὐτοκράτορος σύγκλησιν αὐτῆς. Τὸ λύειν τὰ ζητήματα δι' οἰκουμενικῶν συνόδων χαρακτηρίζεται ὡς πάτριον ἔθος τῶν ἀνατολικῶν. Οὕτως ὁ Λέων δὲν θέτει τὴν αὐθεντίαν αὐτοῦ ὑπεράνω τῶν οἰκουμ. συνόδων, ἀλλ' ὃν τρόπον καὶ ὁ Κελεστῖνος θέτει αὐτὴν ἐκ παραλλήλου πρὸς αὐτάς. Τοῦτο θὰ φανῇ κάλλιον ἐκ τῆς ἐρεύνης τῆς ἐν τῇ Δ' οἰκουμεν. συνόδῳ θέσεως τοῦ Ρώμης.

Ἐνῷ πρὸς τὴν ἐν Ἐφέσῳ μονοφυσιτικὴν σύνοδον τοῦ 446 οὐδεμίαν, ὡς εἴδομεν, ῥητὴν σύστασιν ἔκαμεν, ὅπως ἀποφύγῃ τὰς δογματικὰς συζητήσεις, τοῦτο ἐπανειλημμένως ἔπραξε προκειμένου περὶ τῆς Δ' οἰκ. συνόδου (Migne 54, 934. 940. 941), ὃν τρόπον δὲ προκειμένου περὶ τῆς μονοφυσιτικῆς ἐκείνης συνόδου ἐπανειλημμένως εἶχε συστήσει, ὡς βάσις τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς νὰ τεθῇ ἡ πρὸς τὸν Κων/πόλεως Φλαβιανὸν γνωστὴ δογματικὴ ἐπιστολή, οὕτω καὶ νῦν γράφων πρὸς τὴν Δ' οἰκ. σύνοδον (αὐτ. 937) ζητεῖ νὰ καθοδηγήσῃ τὰς ἐργασίας τῆς συνόδου καὶ νὰ δώσῃ αὐταῖς ὡρισμένην κατεύθυνσιν. Ἀποφυγὴ δογματικῶν συζητήσεων καὶ ἡ δογματικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Λέοντος θὰ ἦσαν οἱ δύο πόλοι, περὶ οὓς θὰ ἐκτρέφετο ἡ σύνοδος. Πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ ὁ Λέων εἶχε δώσει γραπτὰς ὁδηγίας, δυστυχῶς ὅμως δὲν περιεσώθη ἡμῖν τὸ σχετικὸν ἔγγραφον. Ἐξ αὐτοῦ ὅμως ἔχομεν ἀποσπάσματά τινα καὶ εἰδήσεις, διότι οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι κατὰ τὴν πορείαν τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου ἔλαβον ἀφορμὴν ν' ἀνακοινώσωσί τινας τῶν ὁδηγιῶν τούτων. Οὕτως εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς πρώτης συνεδρίας, ὁ πρῶτος παπικὸς ἀντιπρόσωπος Πασχασῖνος, ἀπῄτησεν τὸν ἀπὸ τῆς συνόδου ἀποκλεισμὸν τοῦ Ἀλεξανδρείας Διοσκόρου διὰ τῶν λέξεων· «τοῦ μακαριωτάτου καὶ ἀποστολικοῦ ἐπισκόπου τῆς τῶν Ρωμαίων πόλεως, κεφαλῆς ὑπάρχοντος πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, ἐν αἷς κατηξίωσε διαλαλῆσαι, ὅπως Διόσκορος μὴ συγκαθεσθῇ τῷ συνεδρίῳ, εἰ δὲ

ἐπιχειρήσει τοῦτο ποιῆσαι, ἐκβληθείη» (Mansi 6. 580 κ. ἑξ.). Ὅτε δὲ οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἀντιπρόσωποι ἠρώτησαν τὸν λόγον τῆς ἀπαιτήσεως ταύτης, ἕτερος παπικὸς ἀντιπρόσωπος, ὁ Λουκήνσιος, εἶπεν· «πρόσωπον γὰρ ἥρπασε κρίνειν, ὅπερ οὐκ ἐκέκτητο καὶ σύνοδον ἐτόλμησε ποιῆσαι, ἐπιτροπῆς δίχα τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου, ὅπερ οὐδέποτε γέγονεν, οὐδ' ἐξὸν γενέσθαι» (Mansi 6. 581). Δὲν πρόκειται βεβαίως περὶ τῆς συγκλήσεως τῆς συνόδου, ἣν ὁ Ρώμης ἀνεγνώριζε τῷ αὐτοκράτορι, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐν τῇ συνόδῳ θέσεως τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων, οἵτινες ἐν τῇ ἐν Ἐφέσῳ μονοφυσιτικῇ συνόδῳ εἶχον μὲν παραστῇ, δὲν ἐπετράπη ὅμως αὐτοῖς ν' ἀναπτύξωσι δεόντως τὴν ἑαυτῶν ἄποψιν καὶ ἐν ταῖς συζητήσεσι καὶ τῇ λύσει τοῦ ζητήματος νὰ καταλάβωσι τὴν πρέπουσαν αὐτοῖς θέσιν. Ἄλλην ὁδηγίαν τοῦ Ρώμης πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ πληροφορούμεθα ἐξ ἀφορμῆς τοῦ 28 κανόνος τῆς συνόδου ταύτης, ὅστις ἀπονέμει τῷ Κων/πόλεως ἴσα τῷ Ρώμης πρεσβεῖα τιμῆς. Ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύτης ὁ παπικὸς ἀντιπρόσωπος Πασχασῖνος εἶπεν· «ὁ μακαριώτατος καὶ ἀποστολικὸς ἐπίσκοπος μετὰ πολλὰ καὶ τοῦτο ἡμῖν ἐνετείλατο (καὶ ἀπὸ χάρτου ἀνέγνω): τὸν ὅρον τῶν ἁγίων πατέρων μηδεμιᾷ προπετείᾳ ἐλαττοῦσθαι ἢ μειοῦσθαι· φυλαττέσθω τοιγαροῦν τοῦ ἡμετέρου προσώπου ἡ ἀξία πᾶσι τρόποις ἐν ὑμῖν· κἂν τινες τυχὸν πεποιθότες δυνάμει τῶν ἰδίων πόλεων παρασαλεῦσαι ἐπεχείρησαν, τούτους ἐκβάλλεσθαι κατὰ τὸ τῷ δικαίῳ πρέπον» (Mansi 7. 444). Ζήτημα εἶναι κατὰ πόσον ὁ Ρώμης Λέων ἐγνώριζεν ἢ προέβλεπε τὴν ὑπὸ τῆς συνόδου μέλλουσαν νὰ λάβῃ χώραν ψήφισιν τοῦ $28^{ου}$ κανόνος καὶ πιθανώτερον φαίνεται ἡμῖν, ὅτι οὗτος προέβλεπε μόνον ἐπανάληψιν τοῦ $3^{ου}$ κανόνος τῆς Β′ οἰκ. συνόδου, ὅστις τὸν Κων/λεως ἔθετεν ἁπλῶς μετὰ τὸν Ρώμης καὶ πρὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ τὴν ἐπανάληψιν ταύτην ἤθελε πάντως νὰ προλάβῃ, ζητῶν τὴν τήρησιν τοῦ κανόνος τῶν πατέρων ἤτοι τοῦ $6^{ου}$ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου (325) κανόνος, ὅστις ὁμιλῶν περὶ τῶν ἐξάρχων ἀναφέρει μόνον τὸν Ἀλεξανδρείας, τὸν Ἀντιοχείας, καὶ τὸν Ρώμης, οὐδεμίαν δὲ φυσικὰ μνείαν ποιεῖται τοῦ Κων/πόλεως. Ἀλλ' ἡ Δ′ οἰκ. σύνοδος δὲν περιωρίσθη νὰ ἐπαναλάβῃ ἁπλῶς τὸν $3^{ον}$ καν. τῆς Β′ οἰκ. συνόδου, ἀλλ' ὑπερεθεμάτισεν ἐκεῖνον, δοῦσα τῷ Κων/πόλεως ἴσα πρεσβεῖα τιμῆς πρὸς τὸν Ρώμης. [1]) Οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι τὰς σχετικὰς τοῦ Λέοντος ὁδηγίας κατὰ μείζονα λόγον ἠθέλησαν νὰ ἐφαρμόσωσιν εἰς τὴν

[1]) Ἄξιον παρατηρήσεως, ὅτι ἡ σύνοδος γράφουσα τῷ Ρώμης Λέοντι ἐχαρακτήρισε τὸ πρᾶγμα ὡς ἁπλῆν ἐπικύρωσιν τοῦ σχετικοῦ κανόνος τῆς Β′ οἰκουμενικῆς· «ἐβεβαιώσαμεν δὲ καὶ τὸν τῶν ρν′ (150) ἁγίων πατέρων τῶν ἐν Κ/πόλει συναθροισθέντων ἐπὶ τοῦ τῆς εὐσεβοῦς μνήμης τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου κανόνα» (Migne 54, 956). πρβλ. καὶ τὴν πρὸς τὸν Λέοντα ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος (αὐτ. 974).

παρουσιαζομένην περίπτωσιν καὶ πρὸς αὐτὰς νὰ ῥυθμίσωσι τὴν πολιτείαν αὐτῶν. Ἕτερος παπικὸς ἀντιπρόσωπος, ὁ Λουκήνσιος, ἐπρόσθεσεν· «ὁ ἀποστολικὸς θρόνος ἡμῶν παρόντων προσέταξε πάντα πράττεσθαι» (Mansi 7. 453) καὶ διὰ τῆς παρατηρήσεως ταύτης ἤθελε ν' ἀποκρούσῃ τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος κανόνα, ψηφισθέντα ἐν ἀπουσίᾳ αὐτῶν, προσθέσας· «καὶ διὰ τοῦτο εἴ τι δήποτε πρὸ τοῦ δικαστηρίου παρὰ τοὺς κανόνας τῇ χθὲς ἡμέρᾳ ἐπράχθη ἀπόντων ἡμῶν, τὴν ὑμετέραν ὑπεροχὴν αἰτοῦμεν, ὥστε κελεῦσαι περιαιρεθῆναι, ἵνα μὴ φιλονεικία τις ἐξ ἡμῶν ἐγγένηται τούτοις τοῖς ὑπομνήμασιν, ἀλλὰ γινώσκειν ἡμᾶς σαφῶς, τί τῷ ἀποστολικῷ καὶ πάσης ἐκκλησίας ἐπισκόπῳ ἐνεγκεῖν· ἵνα αὐτὸς ἢ περὶ τῆς οἰκείας τοῦ θρόνου ὕβρεως ἢ περὶ τῆς ἀνατροπῆς τῶν κανόνων δυνηθῇ ἀποφήνασθαι» (Mansi, αὐτ.). Ἀλλὰ τίς ἡ ἐν τῇ συνόδῳ θέσις τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων; Ὁ αὐτοκράτωρ μέλλων νὰ συγκαλέσῃ τὴν Δ′ οἰκ. σύνοδον εἶχε γράψει τέλη Αὐγούστου ἢ ἀρχὰς Σεπτεμβρίου τοῦ 450 τῷ Λέοντι· «διὰ τῆς συγκροτηθείσης ταύτης συνόδου, σοῦ αὐθεντοῦντος, μεγίστη εἰρήνη περὶ πάντας τοὺς ἐπισκόπους τῆς καθολικῆς πίστεως ὑπαρχθείη» (Migne 54, 900 πρβλ. 908) καὶ μετ' ὀλίγον τὴν 22 Νοεμβρίου τάδε· «εἰ ἀρέσκῃ τῇ σῇ ὁσιότητι ἐπὶ ταῦτα τὰ μέρη παραγενέσθαι καὶ τὴν σύνοδον ἐπιτελέσαι» (αὐτ. 904). Διὰ τούτων ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἀποδίδει τῷ Ρώμης τὴν σύγκλησιν τῆς συνόδου, ἀλλὰ τὴν προεδρείαν αὐτῆς. Ὁ Λέων γράφων τὴν 26 Ἰουνίου 451 πρὸς τὴν σύνοδον «beatissimi Petri apostoli jure atque honore servato, adeo ut nos quoque suis ad hoc litteris invitaret, ut venerabili synodo nostram praesentiam praeberemus» (αὐτ. 937). κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «φυλαττομένων τῷ θρόνῳ τοῦ μακαριωτάτου Πέτρου τοῦ ἀποστόλου τῶν τε δικαίων καὶ τῆς τιμῆς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥς καὶ ἡμᾶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τοῦτο δι' οἰκείων προτραπῆναι γραμμάτων, ἐφ' ᾧ τε τὴν οἰκείαν παρουσίαν ἡμᾶς παρασχεῖν τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ». Ἡ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος πρόσκλησις τοῦ Ρώμης, ὅπως μετάσχῃ τῆς συνόδου, ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ὅτι ἄνευ αὐτοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συνέλθῃ τότε οἰκουμ. σύνοδος, ἦτο βεβαίως σεβασμὸς εἰς τὰ δίκαια τοῦ θρόνου τούτου, ἀλλὰ βεβαίως ὄχι μόνον τοῦτο ὑπαινίσσεται ἐνταῦθα ὁ Λέων, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰς αὐτὸν προσφορὰν τῆς προεδρείας καὶ τὰς ἄλλας ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ αὐτοκράτορος φιλοφρονήσεις. Ὁ Λέων γράφων τὴν 24 Ἰουνίου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μαρκιανὸν ζητεῖ ῥητῶς διὰ τὸν πρῶτον αὐτοῦ ἀντιπρόσωπον, τὸν ἐπίσκοπον Πασχασῖνον, τὴν προεδρείαν τῆς συνόδου· «quia vero quidam de fratribus... contra turbines falsitatis non valuere catholicam tenere constantiam, praedictum fratrem et coepiscopum meum vice mea synodo convenit praesidere» (αὐτ 931). Περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος κάμει

ῥητὸν λόγον καὶ ἐν τῇ πρὸς τὴν σύνοδον μνομονευθείσῃ ἐπιστολῇ «tamen in his fratribus... me synodo vestra fraternitas aestimet praesidere» (αὐτ. 937), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «πλὴν ἐν τούτοις τοῖς ἀδελφοῖς... ἐμὲ τῆς συνόδου προεδρεύειν ἡ ὑμῶν ἀδελφότης ἡγείσθω». — Οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι πράγματι προήδρευσαν τῆς Δ' οἰκ. συνόδου, τὰς συζητήσεις ὅμως καὶ τὰς ἐργασίας αὐτῆς κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν συνήθειαν διηύθυνον οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ αὐτοκράτορος. Ὡς γνωστὸν ἐγίνετο διάκρισις ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς διευθύνσεως τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, τῆς πρώτης ἀσκουμένης ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀντιπροσώπων, τῆς δευτέρας ὑπὸ ἀνωτέρου τὴν τάξιν ἐπισκόπου ἢ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ. Ὅτι ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶναι ἁπλῆ ἐφεύρεσις πρὸς συγκάλυψιν τῆς ἀληθοῦς τῶν πραγμάτων θέσεως, δεικνύει αὐτὴ ἡ Δ' οἰκ. σύνοδος, ἥτις γνωστοποιοῦσα εἰς τὸν Ῥώμης τὰ πεπραγμένα ἔγραψεν· «ὧν σὺ μέν, ὡς κεφαλὴ μελῶν, ἡγεμόνευες ἐν τοῖς τὴν σύνταξιν ἐπέχουσι, τὴν εὔνοιαν ἐπιδεικνύμενος, βασιλεῖς δὲ πιστοὶ πρὸς εὐκοσμίαν ἐξῆρχον» (αὐτ. 952). Ὁ Λέων γράφων τοῖς ἐπισκόποις τῶν Γαλλιῶν περὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου ἔλεγεν· «nam fratres mei, qui vice mea orientali synodo praesederunt» (αὐτ. 988). Οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἀντιπρόσωποι διηύθυνον τὰς συζητήσεις καὶ τὰς ἐργασίας τῆς συνόδου, οἱ δὲ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι προϊστάμενοι τῆς ὅλης συνόδου ἠνέχθησαν τὴν τοιαύτην ἀνάμιξιν τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀντιπροσώπων, συμμορφούμενοι πρὸς τὸ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθεστώς. Ὁ Λέων γράφων τῷ αὐτοκράτορι συνίστα, ὡς εἴδομεν, νὰ μὴ ἀνεχθῇ δογματικὰς συζητήσεις, ἀναγνωρίζων οὕτω τὴν ἐν ταῖς ἐργασίαις τῆς συνόδου ἀνάμιξιν αὐτοῦ, κατὰ πόσον ὅμως τοῦτο ἐσήμαινε διαρκῆ καὶ σταθερὰν διεύθυνσιν τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου διὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀντιπροσώπων μένει ἀόριστον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ διάκρισις ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς διευθύνσεως τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου δὲν ἦτο εὐάρεστος τοῖς παπικοῖς ἀντιπροσώποις, διὸ εὗρον εὐκαιρίαν νὰ ἐκφράσωσι τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀντιλήψεις καὶ ἀξιώσεις. Οὕτω κατὰ τὴν τρίτην συνεδρίαν τῆς συνόδου, ὅτε ἀπουσίαζον οἱ αὐτοκρ. ἀντιπρόσωποι, ὁ παπικὸς ἀντιπρόσωπος Πασχασῖνος εἶπεν· «ἔγνωσται πάντως τῇ θεοφιλεῖ ταύτῃ συνόδῳ καὶ πρὸς τὸν μακάριον καὶ ἀποστολικὸν πάπαν Λέοντα θεῖα γράμματα ἀπεστάλθαι, ὥστε αὐτὸν τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ παρεῖναι καταξιῶσαι, ἀλλ' ἐπειδή περ οὔτε τὸ τῆς ἀρχαιότητος ἔθος ἔσχηκε τοῦτο, οὔτε τοῦ γενικοῦ καιροῦ ἡ ἀνάγκη ἐπιτρέπειν ἐδόκει, τὴν ἡμετέραν βραχύτητα, ἀνθ' ἑαυτοῦ τὰ τῆς ἁγίας συνόδου ἐπέτρεψε καὶ διὰ τοῦτο ἀναγκαῖόν ἐστι ταῦτα, ἅπερ ἂν εἰς μέσον ἀχθῇ, δι' ἡμετέρας λαλιᾶς σκοπηθῆναι» (Mansi 6. 984 κ. ἑξ.). Πράγματι δὲ καθ' ὅλην τὴν τρίτην συνεδρίαν καὶ ἐξωτερικῶς αἱ συζητήσεις καὶ λοιπαὶ

ἐργασίαι τῆς συνόδου διηυθύνοντο ὑπὸ τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων καὶ δὴ τοῦ ἐπισκόπου Πασχασίνου. Βεβαίως οὗτος δὲν ἐπεθύμει καὶ δὲν εἶχε ζητήσει, ἵνα μόνον κατὰ τὴν ἀπουσίαν τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀντιπροσώπων διευθύνῃ καὶ τὰς ἐξωτερικὰς τῆς συνόδου ἐργασίας, ἀλλὰ μόνον εἰς τοιαύτην περίστασιν εὗρεν εὐκαιρίαν νὰ διατυπώσῃ τὴν ἀξίωσιν αὐτοῦ ταύτην, ἥτις ὅμως εἰσηκούσθη μόνον ἐφόσον ἀπουσίαζον οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἀντιπρόσωποι. Οὗτοι ἐπανελθόντες ἀνέλαβον αὖθις τὴν ἐξωτερικὴν διεύθυνσιν τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων περιορισθέντων, ὡς καὶ πρότερον, εἰς τὴν ἐσωτερικήν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν παπικὴν ἀντίληψιν ἡ θέσις τοῦ Ῥώμης καὶ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ δὲν ἦτο ἁπλῶς ἡ θέσις προέδρου αὐτῆς. Τοῦτο δείκνυται ἐκ τῶν ἑπομένων. Οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι τὴν καταδίκην τοῦ Ἀλεξανδρείας Διοσκόρου ἐξέφρασαν διὰ τῶν λέξεων· «ὅθεν ὁ ἁγιώτατος καὶ μακαριώτατος ἀρχιεπίσκοπος τῆς μεγάλης καὶ πρεσβυτέρας Ῥώμης Λέων δι' ἡμῶν καὶ τῆς παρούσης ἁγιωτάτης συνόδου μετὰ τοῦ τρισμακαριωτάτου καὶ πανευφήμου Πέτρου τοῦ Ἀποστόλου ὁ θεμέλιος ἐγύμνωσεν αὐτὸν τῆς τοῦ ἐπισκόπου καὶ πάσης ἱερατικῆς ἠλλοτρίωσεν ἀξίας. Τοιγαροῦν ἡ ἁγιωτάτη αὕτη καὶ μεγάλη σύνοδος τὰ δόξαντα τοῖς κανόσιν ἐπὶ τῷ μνημονευθέντι Διοσκόρῳ ψηφίσεται» (Mansi 6. 1048). Διὰ τῶν λέξεων τούτων προφανῶς ἡ ἐπὶ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ἑδραζομένη αὐθεντία τοῦ Ῥώμης τίθεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν αὐθεντίαν τῆς συνόδου. Ἡ ὑπὸ τοῦ Λέοντος τοῖς ἐπισκόποις τῶν Γαλλιῶν πεμφθεῖσα ἔκθεσις τῶν ἐν τῇ Δ' οἰκ. συνόδῳ παπικῶν ἀντιπροσώπων περὶ μὲν τῶν ὀπαδῶν τοῦ Διοσκόρου λέγει· «ita ut nunc usque adhaereant et beatissimo papae et universali sanctoque concilio: qua de re sacrosanctae communionis consecuti sunt medicinam» (Migne 54, 990), περὶ δὲ τοῦ Διοσκόρου αὐτοῦ τάδε· «unde sanctus ac beatissimus papa caput universalis ecclesiae Leo, per nos vicarios suos, sancta synodo consentiente Petri apostoli praedictus dignitate, qui ecclesiae fundamentum et petra fidei, coelestis regni janitor nuncupatur, episcopali eum dignitate nudavit et ab omni sacerdotali opere fecit extorrem» (αὐτ. 992). Ἐν ἀμφοτέροις τοῖς χωρίοις ὁ Ῥώμης καὶ ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος τίθενται ἐκ παραλλήλου, ἐν τῷ δευτέρῳ μάλιστα χωρίῳ μετά τινος ὑποχωρήσεως τῆς σημασίας τῆς συνόδου· ὁ Ῥώμης καθῄρεσε τὸν Διόσκορον συνευδοκούσης τῆς συνόδου. Μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ἡ ἔκθεσις αὕτη ἦτο προωρισμένη διὰ τὰς ἐκκλησίας τῆς Δύσεως.

Οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς συνόδου ὑπέγραψαν ὡς ἑξῆς· ὁ μὲν Πασχασῖνος καὶ ὁ Βονιφάτιος ὡς ἀντιπρόσωποι «τοῦ μα-

καριωτάτου καὶ ἀποστολικοῦ τῆς οἰκουμενικῆς ἐκκλησίας ἐπισκόπου πόλεως Ῥώμης Λέοντος», ὁ δὲ Λουκήνσιος ὡς ἀντιπρόσωπος «τοῦ μακαριωτάτου καὶ ἀποστολικοῦ ἀνδρὸς πάσης ἐκκλησίας ἐπισκόπου πόλεως Ῥώμης Λέοντος» (Mansi 7. 136). [1]. Ὁ 28 κανὼν ἔμενεν ἔξω τῆς ἐπικυρώσεως ταύτης. Τίς ἡ ἀπέναντι τοῦ κανόνος τούτου διαγωγὴ τοῦ Λέοντος; Οὗτος γράφων τῷ αὐτοκράτορι τὴν 22 Μαΐου 452 ἔλεγεν· «ut ausus improbos unitati christianae pacique contrarios ab omni pietatis vestrae abdicetis assensu» (Migne 54, 995), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «ὅπως τὰς ἐπιχειρήσεις τὰς ἀναιδεῖς τὰς ἐναντίας τῇ ἑνώσει καὶ τῇ εἰρήνῃ τῶν χριστιανῶν ἀπὸ πάσης συναινέσεως τῆς ὑμετέρας εὐσεβείας ἀποκηρύξητε». Ὁ αὐτοκράτωρ ὤφειλε ν' ἀποκηρύξῃ τὸν κανόνα τοῦτον, ἀλλ' ἐν τίνι ἐννοίᾳ ἔλεγε τοῦτο ὁ Λέων, θὰ ἴδωμεν μετ' ὀλίγον. Πρὸς τὸν Κων/πόλεως Ἀνατόλιον ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν ἔγραφεν· «et si quid usquam aliter quam illi statuere praesumitur, sine cunctatione cassatur» (αὐτ. 1005), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «καὶ εἴ τι ποτὲ ἄλλως, ἧπερ αὐτοὶ ἐτύπωσαν (οἱ ἐν Νικαίᾳ Πατέρες), ἐπιχειρηθείη, ἄνευ ἀμφιβολίας καταργεῖται». Ἐν τῇ φύσει τοῦ πράγματος ἔγκειται, ὅτι αἱ εἰς τοὺς κανόνας τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου ἀντιστρατευόμεναι ἀποφάσεις καταργοῦνται. [2]) Τέλος πρὸς τὴν Πουλχερίαν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπίσης ἡμερομηνίαν ἔγραφε· «consensiones vero episcoporum sanctorum canonum apud Nicaeam conditorum regulis repugnantes, unita nobis cum vestrae fidei pietate in irritum mittimus et per auctoritatem Petri apostoli, generali prorsus definitione cassamus» (αὐτ. 1000). Τὰς εἰς τοὺς κανόνας τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου ἀντιστρατευομένας ἀποφάσεις τῶν ἐπισκόπων, ἡνωμένης μεθ' ἡμῶν τῆς σῆς εὐσεβείας, ἀνενεργήτους καθιστῶμεν καὶ τῇ αὐθεντίᾳ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ὁλοτελῶς ἀκυροῦμεν. Διὰ τῆς αὐθεντίας τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ἀκυροῖ τὸν κανόνα, ἵνα ὅμως καταστήσῃ αὐτὸν ἀνεφάρμοστον χρῄζει τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ αὐτοκράτορος. Οὕτως ἡ αὐθεντία τοῦ Ῥώμης δύναται ν' ἀνακυρώσῃ διάταξιν οἰκουμενικῆς συνόδου, ἀλλὰ τοῦτο ὁ Λέων ῥητῶς λέγει μόνον ἐν τῇ πρὸς τὴν Πουλχερίαν ἐπιστολῇ, ἐνῷ ἐν ταῖς ἄλλαις τὸν κα-

[1]) Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ὑπὸ τῆς συνόδου, τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Κ/πόλεως Ἀνατολίου (Migne 54, 958 κ. ἑξ. 974. 984. 1018. κ. ἑξ.) αἰτήσεως, ὅπως ὁ Ῥώμης ἐκ νέου ἐπικυρώσῃ τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου, καὶ τίς ἡ σημασία τῆς δοθείσης ἐπικυρώσεως (αὐτ. 1028 κξ.), παραπέμπομεν εἰς *F. Funk,* Kirchengesc. Abhandl. I. 87 κ.ἑξ·

[2]) Πρβλ. Λέοντος ἐπιστ. πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς συνόδου (21 Μαρτ. 453) «infirmum atque irritum erit» (αὐτ. 1031), κατὰ τὴν ἀρχαίαν μετάφρασιν, «ἀνίσχυρον καὶ ἀβέβαιον ἔσται».

νόνα τοῦτον θεωρεῖ μᾶλλον ἀφ' ἑαυτοῦ ἄκυρον. Ὁ αὐτοκράτωρ, ὡς ἐν τῇ πρὸς τὴν Πουλχερίαν ἐπιστολῇ ἐξήγησεν, δύναται ἐξωτερικῶς μόνον ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτοῦ νὰ παρέμβῃ. Ὡς λόγους τοῦ ἀκύρου ἢ τοῦ ἀκυρωσίμου τοῦ κανόνος τούτου ἀναφέρει δύο· πρῶτον, ὅτι ἐθεσπίσθη ἀπόντων τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων, καὶ δεύτερον, ὅτι κατὰ τὴν παπικὴν ἀντίληψιν ἀντεστρατεύετο εἰς τὸν 6ον τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου κανόνα. Ταῦτα ἀναπτύσσει ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀντιοχείας Μάξιμον ἐπιστολῇ (11 Ἰουνίου 453) «quantum libet amplior numerus sacerdotum aliquid per quorumdam subreptionem decernat. quod illis trecentorum decem et octo Patrum contitutionibus inveniatur adversum, id justitiae consideratione cassetur ..quod ab illorum regulis et constitutione discordat, apostolicae sedis numquam poterit obtinere consensum» (αὐπ. 1045). Δι' αὐτῶν ὁ Λέων ἀρνεῖται ν' ἀναγνωρίσῃ ὄχι μόνον τὸν ἐν ἀπουσίᾳ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ ψηφισθέντα 28 κανόνα τῆς συνόδου, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰς τὸν Ἱεροσολύμων ἐκχώρησιν τῶν τριῶν Παλαιστινῶν, ἣν καὶ αὐτοὶ οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι εἶχον ἀποδεχθῇ (πρβλ. Le Quien, τόμ. III. σελ. 115 κ. ἑξ.). Δύο ἀνώταται αὐθεντίαι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συνυπάρχωσιν, ἀλλ' ἐφόσον τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν ἐτίθετο ἢ δὲν ἐλύετο, αἱ σχέσεις τῶν δύο τούτων αὐθεντιῶν ἦσαν κατὰ φυσικὸν λόγον ἀόριστοι καὶ ἀσαφεῖς καὶ αἱ συγκρούσεις μεταξὺ αὐτῶν ἀναπόφευκτοι.

Β. Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

ΚΡΙΣΙΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΤΟΥ ΑΙΓΥΠΤΙΟΥ

Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ κατὰ τὸν τέταρτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα ἀκμάσαντος Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου δαψιλεῖς εἰδήσεις παρέχουσιν ἡμῖν τὰ προλεγόμενα τῆς ἐκδόσεως τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐν τῇ πατρολογίᾳ τοῦ Migne [1]) καὶ τὰ σχετικὰ περὶ τοῦ Μακαρίου ἔργα καὶ δὴ αἱ αὐτοτελεῖς περὶ αὐτοῦ μονογραφίαι [2]).

Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμὸν 1267 χειρογράφῳ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου ὑπάρχει σύντομός τις διατριβὴ περιέχουσα κρίσιν περὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μακαρίου ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐπίκρισις εἰς τὸ ἐπιγραφόμενον Μακαρίῳ τῷ Αἰγυπτίῳ ἐγχειρίδιον, ἐξελέγχουσα αὐτὸ ὡς νόθον». Ἡ ἐπίκρισις αὕτη εἶνε ἀξία ἰδίας μελέτης καὶ σπουδῆς ἕνεκα τῆς ὀξείας κριτικῆς, ἣν ἐφαρμόζει ἐπὶ τῶν ἔργων τοῦ Μακαρίου, κριτικῆς, ἣν σπανίως εὑρίσκομεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν συνεγράφη αὕτη. Βεβαίως δὲν δύναταί τις νὰ δεχθῇ ὡς ὀρθὰς πάσας τὰς παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέως τῆς ἐπικρίσεως ταύτης, ἐν τούτοις δὲν δύναταί τις εἰ μὴ νὰ ἐκπλαγῇ καὶ θαυμάσῃ τὸν τρόπον καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀσκήσεως τῆς κριτικῆς καὶ ἀποδώσῃ τῷ συγγραφεῖ αὐτῆς τὸν πρέποντα ἔπαινον.

I

Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 1297 χειρόγραφον τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου ἀποτελούμενον ἐκ φύλλων 131 ἤτοι σελίδων ἠριθμημένων 262

[1]) Τόμ. 34.

[2]) Πρβλ. Patrologie von *Otto Bardenhewer* ἐκδ. 1910 σελ. 221 καὶ ἑξῆς καὶ ἐν τῷ προτεσταντικῷ καὶ καθολικῷ ἐγκυκλοπαιδικῷ θεολογικῷ λεξικῷ ἐν λέξει Macarius τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸν βίον καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου καὶ τὴν σχετικὴν πρὸς αὐτὸν φιλολογίαν, ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων τὴν Φιλολογικὴν καὶ κριτικὴν ἱστορίαν τοῦ *Κ. Κοντογόνου* [τομ. Β'. σελ. 497 ἑ.] καὶ τὴν Ἱστορικὴν διδασκαλίαν τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας τοῦ *Φιλαρέτου*, κατὰ μετάφρασιν *Νεοφύτου Παγίδα*» [τομ. Β'. σελ. 337 ἑ.] Πρβλ. ἔτι *L. Villecourt*, La date et l'origine des «Homilies spirituelles» attribuées à Macaire. Comptes rendus des séances de l'Academie des Inscriptions et Belles - Lettres. Juin — Août καὶ Theol. Revue 19 (1920 σ. 324) *A. Jülicher*, Geheiligte Ketzer ἐν Protest, Monatsh. (5 – 6 τοῦ 1921 σελ. 65 — 75).

μήκους 0,24 καὶ πλάτους 0,17, ἐγράφη τῷ 1783, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ προτασσομένου ἀκολούθου ποιήματος·

Ἐν ἔτει τῷ χιλιοστῷ τῶν ἑκατὸν ἑπτάδι
τῷ τρίτῳ ὀγδοηκοστῷ καὶ τοῦ μηνὸς εἰκάδι
ἐλαφηβολιὼν δ' ὁ μήν, ὅπερ καὶ ἐν τῷ τέλει
τῆς βίβλου ταύτης γέγραπται, ἰδέτω ὅστις θέλει
αὕτη ἡ βίβλος γέγραπται παρὰ τοῦ Πυλαιμένου,
Σπαρτιάτου νηφαλίου τε τοὐπίκλην καλουμένου» κ.τ.λ.

καὶ τῆς ἀκολούθου ἐν σελίδι 139 σημειώσεως:

«αψπγ' Ἐλαφηβολιῶνος εἰκάδι
ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Δακίας»

Τὸ περιεχόμενον τοῦ χειρογράφου τούτου εἶνε τὸ ἀκόλουθον·

1. (σελ. 1 — 139) «Εὐσταθίου καθ' Ὑσμινίαν καὶ Ὑσμίνην δρᾶμα».
2. (σελ. 141 — 155) «Ἐπίκρισις εἰς τὸ ἐπιγραφόμενον Μακαρίῳ τῷ Αἰγυπτίῳ ἐγχειρίδιον ἐξελέγχουσα αὐτὸ ὡς νόθον».
3. (σελ. 155 — 164) «Εἰς τὸ περὶ παίδων ἀγωγῆς τοῦ Πλουτάρχου ἐπιθεωρήματά τινα».
4. (σελ. 165 — 217) «Παράφρασις τῆς τοῦ Ὁμήρου Ἰλιάδος παρὰ Νεοφύτου ἱεροδιακόνου».
5. (σελ. 221 — 259) «Περὶ ποσότητος διχρόνων».
6. (σελ. 260 — 261). Τεμάχιον ἄνευ ἐπιγραφῆς περιέχον σύντομον «ἑρμηνείαν εἰς τὸ ἐν ἀλλήλοις καὶ παρ' ἀλλήλοις λεχθὲν ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἐν τῷ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐπιταφίῳ λόγῳ».

Τῶν ἔργων τούτων, τὸ *πρῶτον* εἶνε τὸ γνωστὸν δρᾶμα τοῦ Εὐσταθίου ἢ Εὐμαθίου τοῦ Μακρεμβολίτου, ὅπερ ἔχει ἤδη τύποις ἐκδοθῇ. [1]) Τὸ *δεύτερον* εὕρηται καὶ ἐν ἄλλοις χειρογράφοις, ὧν ἀξιομνημόνευτον εἶνε τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 6026 τοῦ καταλόγου τῶν χειρογράφων τοῦ Ἄθωνος τοῦ Λάμπρου ὡς ἀποδίδον αὐτὸ εἰς τὸν Νεόφυτον τὸν διδάσκαλον «Εἰς τὸ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου ἐγχειρίδιον ἐπίκρισις τοῦ Νεοφύτου διδ[ασκάλου] μετὰ ἰδιοχείρων διορθώσεων». Τὸ *τρίτον* εὕρηται καὶ ἐν ἄλλοις χειρογράφοις, ἕπεται δὲ συνήθως τῆς ἐξηγήσεως εἰς τὸ περὶ παίδων ἀγωγῆς τοῦ Πλουτάρχου τοῦ Νεοφύτου τοῦ Καυσοκαλυβίτου, [2]) ἐξ οὗ ἠδύνατό τις νὰ

[1]) Πρβλ. *Κρουμβάχερ* Ἱστορ. τῆς βυζ. λογοτεχνίας κατὰ μετάφρ. *Σωτηριάδου* τόμ. Β' σελ. 729 ἑ.

[2]) Πρβλ. τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 651 χειρόγραφον τοῦ καταλόγου τοῦ *Litzica* σελ. 365 «Ἐξήγησις εἰς τὸ περὶ παίδων ἀγωγῆς τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου κυρίου κυρίου

συμπεράνῃ ὅτι καὶ τὰ ἐπιθεωρήματα εἰς τὸ περὶ παίδων ἀγωγῆς τοῦ Πλουτάρχου ἔχουσι γραφῇ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Νεοφύτου. Τὸ *τέταρτον* εὕρηται ἐπίσης καὶ ἐν ἄλλοις χειρογράφοις ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Νεόφυτον τὸν ἱεροδιάκονον. [1]) Τὸ *πέμπτον* εἶνε μέρος γραμματικῆς πραγματευόμενον περὶ τῆς ποσότητος τῶν διχρόνων, καὶ τὸ *ἕκτον* εἶνε συντομωτάτη τις ἑρμηνεία τοῦ ἐν ἀλλήλοις καὶ παρ' ἀλλήλοις τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καταλαμβάνουσα μίαν μόνον σελίδα.

II

Τῶν ἐν τῷ ἡμετέρῳ χειρογράφῳ περιεχομένων ἔργων ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα τὸ δεύτερον, τὸ φέρον ἐπιγραφὴν «Ἐπίκρισις εἰς τὸ ἐπιγραφόμενον Μακαρίῳ τῷ Αἰγυπτίῳ ἐγχειρίδιον ἐξελέγχουσα αὐτὸ ὡς νόθον». Ὑπὸ τίνος ἐγράφη ἡ ἐπίκρισις αὕτη μανθάνομεν ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 6026 χειρογράφου τοῦ καταλόγου τῶν χειρογράφων τοῦ Ἄθωνος τοῦ Λάμπρου, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπιγράφεται αὕτη «Εἰς τὸ Μακαρίου τῆς Αἰγυπτίου ἐγχειρίδιον ἐπίκρισις Νεοφύτου διδ[ασκάλου]». Κατὰ ταῦτα ἡ ἐπίκρισις αὕτη ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Νεοφύτου τοῦ διδασκάλου. Τίς ὅμως ὁ Νεόφυτος οὗτος καὶ πότε ἤκμασε δὲν γνωρίζω, εἰκάζω μόνον ὅτι ὁ Νεόφυτος οὗτος ὁ διδάσκαλος εἶνε ὁ Νεόφυτος ὁ Πελοποννήσιος ὁ Καυσοκαλυβίτης, ὅστις, ὡς γνωστόν, ἐπὶ μακρὸν διετέλεσε διδάσκαλος. Τὴν εἰκασίαν μου ταύτην στηρίζω ἐπὶ τοῦ ὅτι ὁ ἡμέτερος Νεόφυτος διέμεινεν ἐν Ἄθωνι, ἔνθα εἶδε τὸ χειρόγραφον, ὅπερ ἀναφέρει, [2]) ὡς καὶ ὁ Νεόφυτος ὁ Καυσοκαλυβίτης, καὶ ἔγραψεν ἐν ἰδίῳ ἔργῳ ἀπόδειξιν ὅτι οἱ οἰκουμενικοὶ τῆς

Νεοφύτου Πελοποννησίου τοῦ καὶ Καυσοκαλυβίτου» (φύλ. 45) καὶ «εἰς τὸ περὶ παίδων ἀγωγῆς τοῦ Πλουτάρχου ἐπιθεωρήματά τινα» (φύλ. 75).

[1]) Πρβλ. τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 648 χειρόγραφον τοῦ καταλόγου τοῦ *Litzica* σελ. 363 «Παράφρασις τῆς τοῦ Ὁμήρου Ἰλιάδος παρὰ Νεοφύτου ἱεροδιακόνου». Ἄξιον σημειώσεως εἶνε ἐνταῦθα ὅτι καὶ ἐν τῷ χειρογράφῳ τούτῳ, ὡς καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ, ὑπάρχει ἡ παράφρασις μόνον τοῦ Α' καὶ Β' τῆς Ἰλιάδος, ἴσως διότι ὁ Νεόφυτος μόνον τὰ δύο ταῦτα γράμματα τῆς Ἰλιάδος παρέφρασεν. Ἐὰν ὁ Νεόφυτος οὗτος εἶνε ὁ γνωστὸς Νεόφυτος ὁ Καυσοκαλυβίτης ἢ ἄλλος τις, δὲν γνωρίζομεν, πάντως ἡ παράφρασις αὐτοῦ εἶνε ἀξία προσοχῆς καὶ μελέτης. Ὅπως οἱ ἀναγνῶσται λάβωσιν ἰδέαν τινὰ τῆς παραφράσεως ταύτης παραθέτω τὴν ἀρχὴν αὐτῆς «Φράσον μοι, ὦ μουσηγέτις θεά, τὴν τοῦ Ἀχιλλέως ὀλεθρίαν ὀργήν, ἥτις μυρίων συμφορῶν τε καὶ θρήνων κατὰ βουλὴν ὡς εἰκὸς τοῦ Διὸς τοῖς Ἕλλησιν ἐγένετο αἴτιος πολλῶν ἀγαθῶν ἡρώων τὰς μὲν ἀνδρείας ψυχὰς εἰς Ἅδου παραπέμψασα, τὰ δὲ ῥωμαλέα σώματα κυσί τε καὶ πᾶσι τοῖς οἰωνοῖς θεμένη κατάβρωμα ἐξ ὅτου τὴν ἀρχὴν ἐρίζοντες διηνέχθησαν ἀλλήλοις ὅ τε βασιλεὺς Ἀγαμέμνων καὶ ὁ θεῖος Ἀχιλλεύς».

[2]) «Ἀλλ' ὡς ἐγὼ ἀρχαίῳ τινὶ χειρογράφῳ ἐν Ἄθωνι ἐνέτυχον».

ἐκκλησίας διδάσκαλοι δὲν ἀποδέχονται τελείαν ἐνταῦθα ἀπαλλαγὴν τῶν παθῶν καὶ ὁλικὴν ἐλευθερίαν, [1]) ὡς ὁ Νεόφυτος ὁ Καυσοκαλυβίτης ἐν τῇ ἐπιτομῇ τῶν κανόνων αὐτοῦ. [2]) Καὶ ὁ τρόπος δὲ τοῦ σκέπτεσθαι καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ Νεοφύτου τοῦ διδασκάλου ὁμοιάζουσι πολὺ πρὸς ἐκεῖνα τοῦ Καυσοκαλυβίτου. Ἄλλως τε ὁ Νεόφυτος ὁ διδάσκαλος, ὁ συγγραφεὺς τῆς ἡμετέρας ἐπικρίσεως, ἤκμασε κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ χρήσεως τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Μακαρίου, τῆς γενομένης κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Pritius. [3]) Κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον ὅμως αἰῶνα ἕνα μόνον Νεόφυτον διδάσκαλον γνωρίζομεν, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδοθῇ ἔργον τοιαύτης ἀξίας, οἷον ἡ ἡμετέρα ἐπίκρισις, τὸν Καυσοκαλυβίτην.

III

Ὁ Νεόφυτος φρονεῖ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὰ ἀκόλουθα περὶ τῶν ἔργων, τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Μακάριον τὸν Αἰγύπτιον. [4]) Τὰ ἐν δυσὶ τόμοις ἐκδοθέντα ἔργα τοῦ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου, ἐκτὸς τῶν ἐν μέσῳ ἀποφθεγμάτων, δὲν ἐγράφησαν ὑπ' αὐτοῦ, διότι ὁ πρῶτος τόμος, ὁ πρὸ τῶν ἀποφθεγμάτων, εἶνε συνοπτική τις μετάφρασις τοῦ μετὰ τὰ ἀποφθέ-

[1]) «Ἀλλ' οὐδὲ ἣν τὸ ψευδεπίγραφον ἐκεῖνο βιβλίον ἐν ἁπάσαις μικροῦ ταῖς ὁμιλίαις πρεσβεύει τελείαν ἐνταῦθα ἀπαλλαγὴν τῶν παθῶν καὶ ὁλικὴν ἐλευθερίαν ἀποδέχονται οἱ οἰκουμενικοὶ τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι, ὡς ἀλλαχοῦ ἡμῖν ἱκανῶς ἀποδέδεικται».

[2]) Πρβλ. *Κ. Δυοβουνιώτου*, Ἐκ τῶν νομοκανονικῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 1457 καὶ 1458 ἐν τῇ Ἑβδομηκονταπενταετηρίδι τῆς Ριζαρείου ἐκκλ. σχολῆς (ἐν Ἀθήναις 1920) σελ. 185 ἑ.

[3]) Ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς παρατηρεῖ «Ἐπὶ τούτοις ἰστέον, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ προσεκτέον ὅτι τοῦ γραικολατινιστὶ ἐκδεδομένου ἐγχειριδίου ἐπ' ὀνόματι τοῦ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου εἰς δύο τόμους, παρεκτὸς τῶν ἐν μέσῳ ἀποφθεγμάτων, διῃρημένου». Εἶνε φανερὸν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου τοῦ Μακαρίου, τῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Pritius ἐν Λειψίᾳ τῷ 1714, τῆς προηγουμένης ἐκδόσεως, τῆς γενομένης τῷ 1698 καὶ 1699, μὴ δυναμένης νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, καθ' ὅσον ὁ Νεόφυτος ἔχει ὑπ' ὄψιν του ἔκδοσιν καθ' ἣν αἱ ὁμιλίαι τοῦ Μακαρίου ἀποτελοῦσι τὸν δεύτερον τόμον καὶ οὐχὶ τὸν πρῶτον ὡς ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ 1698 καὶ 1699.

[4]) Ὡς γνωστὸν κατὰ τὸν *Oudin* ὑποστηρίξαντα διὰ πολλῶν ἐπιχειρημάτων τὴν γνώμην του, αἱ πεντήκοντα ὁμιλίαι, αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς τὸν Μακάριον, καὶ διὰ τὴν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐπικρατοῦσαν περὶ αὐτῶν σιωπὴν καὶ ὡς ἀπόζουσαι τῆς τῶν Πελαγιανῶν κακοδοξίας εἶνε ὑποβολιμαῖαι, οὔτε ὑπὸ τοῦ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου, οὔτε ὑπὸ τοῦ προηγουμένου αὐτοῦ Μακαρίου, οὔτε ὑπὸ τοῦ Μακαρίου τοῦ Ἀλεξανδρέως συγγραφεῖσαι, ἀφοῦ καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι ἤκμασαν πρὸ τῶν Πελαγιανῶν. Ὁ *Oudin* ἀποδίδει αὐτὰς εἰς Μᾶρκόν τινα ἀσκητήν, χρηματίσαντα μαθητὴν τοῦ Μακαρίου Ἀλεξανδρέως καὶ ἀκμάσαντα περὶ τὰ μέσα τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος.

γματα δευτέρου τόμου μετά τινων πολλαχοῦ προσθηκῶν, ἑπομένως δὲν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, τοῦ γράψαντος τὸν δεύτερον, ὁ δὲ δεύτερος γέμων τῶν δυσσεβῶν δογμάτων τῶν Μασσαλιανῶν, πάντως ἐγράφη ὑπό τινος Μασσαλιανοῦ θελήσαντος νὰ συστήσῃ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου. Κατὰ ταῦτα τὰ ἐν δυσὶ τόμοις ἐκδοθέντα ἔργα τοῦ Μακαρίου «παρεκτὸς τῶν ἐν αὐτοῖς γεροντικῶν ἀποφθεγμάτων καὶ ὧν ὁ ἀββᾶς Μακάριος περί τε αὐτοῦ καὶ ἄλλων διηγεῖται γερόντων» εἶνε νόθα. Ὡς φαίνεται, ὁ γράψας τὸ δεύτερον βιβλίον ψευδῶς τῷ Μακαρίῳ ἔγραψε καὶ τὸ πρῶτον ψευδῶς τῷ Συμεὼν τῷ μεταφραστῇ, διότι δὲν ἦτο δυνατὸν ὁ Συμεὼν ὁ μεταφραστὴς νὰ μεταφράσῃ, ἑπομένως καὶ νὰ οἰκειοποιηθῇ, τὰ τῶν Μασσαλιανῶν δόγματα, ἅτινα, ὡς ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ, περιέχονται καὶ ἐν τῷ πρώτῳ. Ἐκτὸς ἐὰν δεχθῇ τις ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Συμεὼν τοῦ μεταφραστοῦ, ἀλλὰ περὶ ἄλλου τινὸς Μασσαλιανοῦ, μεταφραστοῦ καὶ τούτου κληθέντος, ὡς μεταφράσαντος τὸ ψευδῶς εἰς τὸν Μακάριον ἀποδιδόμενον ἔργον.[1] «Ὅτι δὲ οὐ τοῦ μεγάλου πατρὸς Μακαρίου τυγχάνει τὸ ἐπὶ τὸ ὀνόματι ἐκείνου ἐκδεδομένον βιβλιάριον, μαρτυρεῖ καὶ ὁ Σουΐδας, ὅστις εἰωθὼς καὶ ὁπόσα οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁποῖα ἕκαστος τῶν παρ' αὐτῷ κατωνομασμένων ἀνδρῶν συνέγραψε καταλέγειν, Εὐαγρίου τοῦ τῷ Μακαρίῳ τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν μαθητεύσαντος ἀπαριθμεῖ καὶ τὰ συγγράμματα, περὶ δὲ τοῦ Μακαρίου ὅτι καὶ συνέγραψέ τι οὐδόλως λέγει· εἶπε γὰρ ἂν εἴπερ».

IV

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀναπτυχθέντων γίνεται δῆλον ὅτι ὁ Νεόφυτος θεωρεῖ τὰ ἔργα, τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Μακάριον, πλὴν τῶν ἀποφθεγμάτων, ὡς νόθα, τὴν γνώμην του δὲ ταύτην στηρίζει ἐπὶ τῶν ἰδεῶν τῶν Μασσαλιανῶν, τὰς ὁποίας εὑρίσκει περιεχομένας ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Μα-

[1]) «Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ ὥσπερ ἡ τοῦ β' τόμου οὕτω καὶ ἡ τοῦ α' ἐπιγραφὴ νόθος εἶναι· ὁ γὰρ τὸν β' τῷ Μακαρίῳ ψευδεπιγράψας, οὗτος οἶμαι καὶ τὸν πρῶτον, τὴν τοῦ δευτέρου φημὶ μετάφρασιν, Συμεὼν τῷ μεταφραστῇ ψευδεπέγραψε. Ποῦ γὰρ ὅλως πρὸς τοῦ μεταφραστοῦ Συμεὼν τὰ τῶν Μασσαλιανῶν μεταφράζειν ταὐτὸν εἰπεῖν ἰδιοποιεῖσθαι. Εἰ μή τις λέγοι Συμεωνὴν μὲν καλεῖσθαι καὶ τὸν τῆς μεταφράσεως πατέρα οὐ μὴν εἶναι τὸν καθωμιλημένον τῇ ἐκκλησίᾳ μεταφραστήν, ἄλλον δέ τινα Μασσαλιανόν, δι' ἣν δὲ ἐποίησε τοῦ ψευδεπιγράφου βιβλιαρίου μετάφρασιν μεταφραστὴν παρὰ τοῖς Μασσαλιανοῖς ἐπονομασθῆναι πρὸς ἀντιδιαστολὴν οἶμαι Συμεῶνος τοῦ παρ' αὐτοῖς νέου θεολόγου, οὗτινος ἐγὼ πείθομαι εἶναι μᾶλλον ἢ παντὸς ἄλλου καὶ τὸ τῷ μεγάλῳ Μακαρίῳ ἐπιγραφόμενον ἐγχειρίδιον. Εἰ δὲ μὴ αὐτοῦ ἐκείνου, τινός γε τοι πάντως τῶν ὁμοδόξων ἐκείνου».

καρίου. Τοῦτο, ἐννοεῖται, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζει ἰδίᾳ τὴν γνώμην του ὁ Νεόφυτος περὶ τῆς νοθείας τῶν ἔργων τοῦ Μακαρίου, ἔπρεπε νὰ ἀποδείξῃ. Πράγματι δὲ διὰ μακρῶν καὶ λεπτομερῶς ἀποδεικνύει κατὰ τὴν ἀκόλουθον μέθοδον· ἀναφέρει πρῶτον τὰς δοξασίας τῶν Μασσαλιανῶν ἐκ τοῦ περὶ αἱρέσεων συγγράμματος Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ[1]) καὶ ἔπειτα προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ δοξασίαι αἱ ἀποδιδόμεναι ὑπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰς τοὺς Μασσαλιανοὺς ὑπάρχουσι καὶ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς ἀποδιδομένοις τῷ Μακαρίῳ. Κατὰ τὸν Νεόφυτον αἱ κυριώτεραι τῶν δοξασιῶν τῶν Μασσαλιανῶν, τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ, συνεπτυγμένως εἶνε αἱ ἀκόλουθοι.

1) «Συνοικεῖν φασιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τό τε ἅγιον Πνεῦμα καὶ τὸν σατανᾶν μετὰ τῶν δαιμόνων ἐνυποστάτως κοινωνικήν τε εἶναι τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν τῶν τῆς πονηρίας πνευμάτων ὡς μηδὲ τοὺς Ἀποστόλους καθαρεῦσαι τῆς τούτων ἐνεργείας».

2) «Τὸν ἄνθρωπον μήτε τῷ βαπτίσματι τελειοῦσθαι ὡς καὶ μετὰ τὸ βάπτισμά φασι συμπεφυρμένον τῇ ἁμαρτίᾳ, μήτε τῇ τῶν θείων μυστηρίων μεταλήψει καθαίρεσθαι τὴν ψυχήν, ἀλλὰ μόνῃ τῇ παρ' αὐτοῖς σπουδαζομένῃ εὐχῇ τὸν κατ' αὐτοὺς εὐχόμενον δυνατὸν αἰσθάνεσθαι ἐν ψυχῇ τοιαύτης τῆς τοῦ οὐρανίου νυμφίου κοινωνίας, οἵαν αἰσθάνεται ἡ γυνὴ ἐν τῇ συνουσίᾳ τοῦ ἀνδρός, δέχεσθαί τε αὐτὸν ἐξ ἀποκαλύψεως αἰσθητῶς ἐν θεϊκῇ ὑποστάσει τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐν πάσῃ πληροφορίᾳ καὶ ἐνεργείᾳ».

3) «Ὅτι δεῖ δύο κτήσασθαι ψυχὰς τὸν σωθησόμενον, μίαν τὴν κοινὴν τοῖς ἀνθρώποις καὶ μίαν τὴν ἐπουράνιον, ἧς οὐκ ἄνευ φανεροῦσθαί τε αὐτῷ τὸν Σωτῆρα ἐν φωτί».

Τῶν ἰδεῶν τούτων τὴν *πρώτην* εὑρίσκει ὁ Νεόφυτος, ἐν τοῖς ἑξῆς χωρίοις τῶν ἔργων τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Μακάριον, ὡς ἀκολούθως.

«Κοινωνὴν μὲν γὰρ εἶναι τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν τῶν τῆς πονηρίας πνευμάτων, (τόμ, β' ὁμ. κζ' κεφ. ιθ' καὶ ὁμ. κστ' κεφ. ιγ' καὶ ὁμιλ. μγ' κεφ. η' ἐνῶ καὶ τῶν Ἀποστόλων πλαγίως πως καθάπτεται τοῦ μὲν Πέτρου ὡς δῆθεν κατεγνωσμένου, τοῦ δὲ Παύλου καὶ Βαρνάβα ὡς παροξυνθέντων ἀλλήλοις τόμ β' ὁμιλ. κζ' κεφ. ι' καὶ ὁμιλ. ιζ' κεφ. ζ' καὶ τόμ. α' περὶ ὑψώσεως τοῦ νοὸς κεφ. ιζ')».

«Τὴν τῶν ἐναντίων πνευμάτων πονηροῦ τε φημὶ καὶ ἀγαθοῦ, φωτὸς καὶ σκότους, χάριτος καὶ ἁμαρτίας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ συνοίκησιν κακοσχόλως προχειριζόμενος τὸ καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, (τόμ. β' ὁμιλ. στ' κεφ. στ' καὶ ὁμιλ. ιζ' κεφ. δ' καὶ ὁμιλ. κζ' κεφ. ιθ' καὶ ὁμιλ. μγ' κεφ. η'

[1]) Πατρολ. Migne τομ. 94 σελ. 729 ἑ.

καὶ τόμ. α΄ περὶ τελειότητος ἐν πνεύματι κεφ. δ΄ καὶ περὶ ὑψώσεως νοὸς κεφ. ιγ΄ καὶ ιδ΄ καὶ περὶ ἀγάπης κεφ. ιβ΄ λ΄ καὶ λα΄)».

«Τὴν ψυχὴν μὴ ἔχουσαν τὸν Χριστὸν ἔνοικον ἐν αἰσθήσει καὶ πάσῃ πληροφορίᾳ κατοικητήριον εἶναι πάσης ἀντικειμένης δυνάμεως, (τόμ. β΄ ὁμιλ. κη΄ κεφ. α΄ καὶ β΄ καὶ τόμ. α΄ περὶ ἐλευθερίας νοὸς κεφ. ιβ΄)».

Τὴν δὲ *δευτέραν* ἐν τοῖς ἑξῆς.

«Τὴν ψυχὴν οὕτω κατ' αἴσθησιν οἷόν τε κοινωνεῖν τῷ οὐρανίῳ νυμφίῳ ὡς ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί, (τόμ. β΄ ὁμιλ. ιη΄ κεφ. ζ΄ καὶ ὁμιλ. λη΄ κεφ. ε΄ καὶ ὁμιλ. με΄ κεφ. στ΄ καὶ ὁμιλ. μθ΄ κεφ. δ΄ καὶ τόμ. α΄ περὶ ἀγάπης κεφ. η΄. ιγ΄. ιδ΄ καὶ περὶ ἐλευθερίας νοὸς κεφ. ὑστάτῳ)».

«Τὸν βαπτισθέντα συμπεφυρμένον εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα πλαγίως πως ὑπαινίττεται (τόμ. β΄ ὁμιλ. ιε΄ κεφ. ιδ΄)».

«Τὸ δὲ δέχεσθαι εἴτ' οὖν ἐλλάμπεσθαι τὸν εὐχόμενον ἐξ ἀποκαλύψεως αἰσθητῶς τὴν θεϊκὴν ὑπόστασιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν πάσῃ πληροφορίᾳ καὶ ἐνεργείᾳ καὶ ὥσπερ ἐν κατόπτρῳ τὴν Χριστοῦ μορφὴν ὁρᾶν ἐν τῷ ἡγεμονικῷ ἐνσωμάτως εἴτ' οὖν σωματομόρφως πλεισταχοῦ ἂν εὕροις τοῦτο παρ' αὐτῷ λεγόμενον (τόμ. β΄ ὁμιλ. δ΄ κεφ. ια΄ καὶ ιγ΄ καὶ ὁμιλ. η΄ καὶ ιγ΄ κεφ. β΄ καὶ ὁμιλ. κη΄ κεφ. ε΄ καὶ ὁμιλ. λζ΄ κεφ. ζ΄ καὶ ὁμιλ. λθ΄ κεφ. α΄ καὶ ὁμιλ. μζ΄ κεφ. ια΄ καὶ ὁμιλ. μθ΄ κεφ. α΄ καὶ τόμ. α΄ περὶ τελειότητος ἐν πνεύματι κεφ. ια΄ καὶ περὶ ὑψώσεως τοῦ νοὸς κεφ. στ΄, ζ, η΄ καὶ περὶ ἀγάπης κεφ. ιζ΄, κη΄ κθ΄ καὶ περὶ ἐλευθερίας νοὸς κεφ. ια΄, ιβ΄ καὶ κβ΄, κγ΄ καὶ κδ΄)».

Καὶ τὴν *τρίτην* ἐν τοῖς ἑξῆς.

»Τὴν δὲ τῶν δυοῖν ψυχῶν κτῆσιν (τόμ. β΄ ὁμιλ. λβ΄ κεφ. στ΄ καὶ θ΄ καὶ ὁμιλ. λ΄ κεφ. γ΄ καὶ ὁμιλ. μδ΄ κεφ. η΄ καὶ τόμ. α΄. περὶ ἀγάπης κεφ. ια΄ καὶ περὶ ἐλευθερίας νοὸς κεφ. ιβ)».

Αὗται εἶνε αἱ κυριώτεραι ἰδέαι, [1]) αἱ περιεχόμεναι ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Μακαρίου, ἐφ' ὧν ὁ Νεόφυτος νομίζει ὅτι δύναται νὰ στηρίξῃ ἀσφαλῶς τὴν περὶ νοθείας τῶν ἔργων, τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Μακάριον, γνώμην του.

Ἡ ἐξέτασις κατὰ πόσον ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Νεοφύτου εἶνε ὀρθή, ἥτις θὰ ἦγεν ἡμᾶς ἀναγκαίως εἰς λεπτομερῆ ἀνάπτυξιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Μακαρίου, θέλει ἀποτελέσει τὸ θέμα ἑτέρας μελέτης.

Κ. Ι. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ

[1]) Ἄλλας τινὰς δευτερευούσης σημασίας ἀναφέρει ὁ Νεόφυτος ἐκ παρέργου «τὸ γὰρ τὰς ψυχὰς καὶ τοὺς ἀγγέλους λεπτοσωμάτους εἶναι λέγειν καὶ ψυχὴν ἔχειν τοὺς ἀγγέλους (ψυχαῖς γάρ φησιν ἁγίων καὶ ἀγγέλων συγκυρνᾶται σωματούμενον τὸ θεῖον) παρίημι (τόμ. α΄ πάρὶ ὑψώσεως τοῦ νοὸς κεφ. στ΄ καὶ τόμ. β΄ ὁμιλ. στ΄ κεφ. ια΄), ὡσαύτως καὶ τὸν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ προσφερόμενον ἄρτον καὶ οἶνον ἀντίτυπα εἶναι τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ (τόμ. β΄ ὁμιλ. κζ΄ ἐρωτ. ιζ΄)».

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΝΕΟΕΛΛ. ΔΙΑΛΕΚΤΟΛΟΓΙΑΝ

Α΄. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ

Ἡ σπουδαιότης τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης τῶν νέων ἑλληνικῶν διαλέκτων κατεδείχθη κυρίως διὰ τῶν μεγάλων περὶ τὴν μεσαιωνικὴν καὶ νέαν Ἑλληνικὴν ἐρευνῶν τοῦ διδασκάλου μου κ. Γ. Χατζιδάκι.

Διὰ τούτων κατέστη ὀφθαλμοφανὲς ὅτι, πλὴν τῆς ἄλλης ἐπιστημονικῆς ὠφελείας, καὶ πλεῖστα κενὰ τῆς γραπτῆς παραδόσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἰδίᾳ τῆς μεσαιωνικῆς—τῆς καὶ ἐλλιπέστερον παραδοθείσης—περιόδου αὐτῆς δύναται νὰ πληρώσῃ ἡ μελέτη τῆς νέας Ἑλληνικῆς καὶ τῶν διαλέκτων αὐτῆς καὶ ὅτι αὕτη εἶναι ὁδηγὸς πολύτιμος καὶ ἐν πολλοῖς ἀπαραίτητος καὶ δὴ καὶ ὁ μόνος πρὸς ἐξακρίβωσιν πολλῶν ζητημάτων τῆς ἀνελίξεως καὶ τῆς ἱστορίας τῆς γλώσσης μας.

Ἐκ τῆς κατανοήσεως τῆς ἀληθείας ταύτης προῆλθεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ ἐξέτασις οὐκ ὀλίγων μέχρι τοῦδε γλωσσικῶν ἰδιωμάτων τῆς νέας Ἑλληνικῆς. [1]) Εἰς τὴν περαιτέρω ἔρευναν ἐναπόκειται νὰ συμπληρώσῃ τὰς γενομένας ἤδη περὶ τὰς νέας ἡμῶν διαλέκτους μελέτας καὶ οὕτω νὰ προαγάγῃ τὴν νεοελληνικὴν διαλεκτολογίαν εἰς πλήρη καὶ συστηματικὴν μελέτην τῆς νεωτέρας περιόδου τῆς γλώσσης μας.

Ἓν θεμελιῶδες ζήτημα αὐτῆς, *τὸ τῆς ἀρχῆς τῶν νέων ἑλληνικῶν διαλέκτων* θέλω ἐπιχειρήσει νὰ ἐξετάσω συντόμως ἐν τοῖς ἑπομένοις.

Τὸ ζήτημα τοῦτο ἀπησχόλησεν ἤδη ἀρκετοὺς γλωσσοδίφας.

Ὁ κ. *Ι. Ψυχάρις* [2]) λέγων ὅτι «la formation du grec moderne semble un phénomène tout récent» ὑποδηλοῖ φυσικὰ ὅτι καὶ αἱ νεοελληνικαὶ διάλεκτοι ἀνεπτύχθησαν ὡσαύτως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ὁ Heisenberg [3]) δέχεται ὅτι «eine sprachliche Sonderentwicklung beginnt in den verschiedenen Teilen des Reiches (τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας) so viel wir bis jetzt erkennen können, erst dann wieder, als die alles zentralisierende Macht der Hauptstadt (τῆς

[1]) Ἴδε τὴν ἐν τέλει τῆς πραγματείας βιβλιογραφίαν.

[2]) I. *Psichari*, Essais de Grammaire historique néogrecque. I. Paris 1886 σ. 184.

[3]) *A. Heisenberg*, Dialekte und Umgangssprache im Neugriechischen. München 1918 σ. 20.

Κωνσταντινουπόλεως) erschüttert wird. *Erst dann,* (ἤτοι μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1204 μ. Χ. ἅλωσιν τῆς Κων/πόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν δηλ. τοῦ $13^{ου}$ αἰ. καὶ ἑξῆς) so scheint es, *enstehen aus der byzantinischen Vulgärsprache die neugriechischen Dialekte*».

Ὁ *P. Kretschmer* φρονεῖ ὀρθότερον,[1] ὡς θέλει δειχθῇ κατωτέρω, ὅτι ἡ «dialektische Differenzierung des Spätgriechischen in ihren Anfängen, beträchtlich älter scheint», ἤτοι ἱκανῶς προγενεστέρα τῶν χρόνων, εἰς οὓς ὁ Heisenberg ἀνάγει τὴν γένεσιν τῶν διαλέκτων.

Ὁ κ. *Γ. Χατζιδάκις* διδάσκει[2] ὅτι «πάντως ἡ ἀνάπτυξις αὐτῶν (τῶν νεοελλ. διαλέκτων) ἀνάγεται *εἰς χρόνους ἱκανῶς ἀρχαίους*, ἀφοῦ κατὰ τὸν ΙΔ′ αἰῶνα ἡ Κυπρία διάλεκτος ἀπαντᾷ ἐν ταῖς Assises τελείως ἀνεπτυγμένη καὶ ἀφοῦ ἤδη πρότερον κατὰ τὸν $12^{ον}$ ἡ τοῦ Προδρόμου ἐμφανίζεται ἡμῖν καθ' ὁλοκληρίαν νέα Ἑλληνική». Ὁ *Meillet* ὁρίζει σαφέστερον τὸν χρόνον τῆς ἀναπτύξεως τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων «Ainsi se sont développés dès *le VIII*^{e} *— IX*^{e} *siècle* ap. J. C. au moins, et sans doute avant, les parlers grecs modernes[3]».

Ὡσαύτως καὶ ὁ *A. Thumb* δέχεται ὅτι ἡ διάκρισις τῶν νέων διαλέκτων «jedenfalls schon im Laufe des ersten christlichen Jahrtausends begonnen hat[4]).

Ὁ δὲ *G. Meyer,* ἀποδίδων τὸν ἰσχυρότερον τονισμὸν τῶν βορείων ἰδιωμάτων «einem fremden ethnologischen Substrat, aber keinem slavischen, sondern einem auf der Balkanhalbinsel viel älteren»,[5] ἤτοι εἰς ἐπίδρασιν τῆς γλώσσης τῶν ἀρχαίων Θρᾳκῶν καὶ τῶν τούτοις συγγενῶν φύλων,[6] ὑποδηλοῖ ὅτι καὶ ἡ ἀπόσχισις τῶν βορείων ἰδιωμάτων θὰ ἤρχισεν ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς πρώτης μ. Χ. χιλιετηρίδος[7].

---

[1] Προβλ. Glotta, XI (1921) σ. 232.

[2] *Γ. Χατζιδάκι,* Σύντομος Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἀθῆναι 1915 σ. 114·

[3] *A. Meillet,* Linguistique historique et lingu. générale. Paris 1921 σ. 125.

[4] *A. Thumb,* Die neugriechische Literatur (ἐν Kultur der Gegenwart, Teil I, Abteilung IX (1908) σ. 250 πρβλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus. Strassburg 1901 σ. 166. Ἰδ. καὶ IF.—Anzeiger XXII (1908) σ. 33 καὶ N. Jahrbüch. f. d. kl. Altertum, 1906 σ. 259.

[5] Προβλ. *G. Meyer,* Neugriech. Stud. II σ. 2.

[6] Προβλ. *A. Thumb,* Die griech. Sprache im Zeitalter des Hellenismus σ. 144.

[7] Τὴν μελέτην τοῦ *Hesseling,* De Koine en de oude dialekten van Griekenland. Verslagen en Mededeelingen der K. Akad. van Wetensch. Afdeeling Letterkunde IV, 7. Amsterdam 1906 σ. 133-169 δὲν ἠδυνήθην νὰ ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἀνὰ χεῖρας πραγματείας.

Ποία ἐκ τῶν ἀνωτέρω γνωμῶν εἶναι ὀρθή; Αἱ νεοελληνικαὶ διάλεκτοι ἤρχισαν, κατὰ τὰ ἀνωτέρω, νὰ ἀναπτύσσωνται κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ ἢ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας αὐτοῦ ἢ μήπως ἀκόμη βραδύτερον, ἤτοι κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Ἅλωσιν σκοτεινοὺς καὶ δυσχειμέρους χρόνους;

Προτοῦ ἀπαντήσωμεν εἰς τὰ ἀνωτέρω, ἀνάγκη νὰ παρατηρηθῇ ὅτι δὲν φαίνεται ἐπιστημονικῶς ὀρθὸν νὰ τίθενται τεχνητὰ καὶ πολλάκις αὐθαίρετα ὅρια καὶ σταθμοὶ εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν γλώσσης τινός, ὡς συνήθως γίνεται, διὰ πρακτικοὺς ἰδίως λόγους. Εἶναι πολὺ ὀρθότερον διὰ τὴν προσήκουσαν κατανόησιν παντὸς γλωσσικοῦ φαινομένου νὰ παρακολουθῆται τοῦτο καθ' ὅλην τὴν ἐξέλιξίν του καὶ νὰ ἐρευνῶνται ἐπιμελῶς τὰ διάφορα αἴτια κατὰ τὴν γενετικὴν σειράν των.

Οὕτως, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν νέων ἑλληνικῶν διαλέκτων.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἀττικὴ *Κοινὴ* ἐξέβαλεν ἐν διαστήματι ἐννέα σχεδὸν αἰώνων, ἤτοι περίπου κατὰ τὸ μεταξὺ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ χρονικὸν διάστημα, πάσας σχεδὸν τὰς ἀρχαίας ἑλληνικὰς διαλέκτους[1] (πλὴν τῆς εἰς τὴν Τσακωνικὴν διάλεκτον ἐξελιχθείσης ἀρχαίας Λακωνικῆς) καὶ κατέστη οὕτω σὺν τῷ χρόνῳ *πανελλήνιος γραφομένη ἅμα καὶ ὁμιλουμένη*.

Ἀλλὰ τὸ μέγα τοῦτο διὰ τὸν μεταγενέστενον Ἑλληνισμὸν ἀγαθόν, ἡ ἀπόκτησις ὀργάνου πανελληνίου συνεννοήσεως, δὲν ἐπέπρωτο ἀτυχῶς νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ πολύ. Ὡς διδάσκει ὁ Whitney[2] «ἡ ἀποτριβὴ διαλεκτικῶν διαφορῶν καὶ ὁ σχηματισμὸς νέων διαλέκτων, εἶναι τὰ δύο κύρια φαινόμενα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς γλώσσης, ἅτινα καὶ διαδέχονται ἀδιαλείπτως ἄλληλα, καθ' ὅσον αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις βοηθοῦσι τὰς πρὸς ἀφομοίωσιν ἢ τὰς πρὸς διαφορὰν τάσεις». Τοῦτο ἀκριβῶς συνέβη καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐξωτερικαὶ περιστάσεις καὶ ποικίλα ἄλλα αἴτια συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐκ νέου διάσπασιν αὐτῆς. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐξάπλωσιν τῆς *Κοινῆς* καὶ τὴν ἑνοποιὸν ἐνέργειαν αὐτῆς ἤρχισαν νὰ ἐπενεργοῦν κατ' ἀντίστροφον λόγον καὶ οἱ διαλυτικοὶ παράγοντες αὐτῆς.

Δὲν εἶχεν ἀκόμη κατακρατήσει τελείως καὶ πανταχοῦ ἡ *Κοινὴ* καὶ δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπισυμβῇ ἡ πλήρης μετατροπὴ τῆς Ἑλληνικῆς ἀπὸ *ἀρχαίας* εἰς *νέαν* διὰ τῶν (πρὸ τοῦ 300 μ. Χ. περίπου) συντελεσθεισῶν μεγάλων φωνητικῶν ἀλλοιώσεων (ἰδίᾳ τῆς ἀπωλείας τῆς ἀρχαίας προσῳδίας καὶ ἐξισώ-

---

[1] Προβλ. *Γ. Χατζιδάκι,* Ἀκαδημ. Ἀναγνωσμ. Α′ 72 κἑξ. καὶ ΜΝΕ, Α′ 406.

[2] Προβλ. *Whitney-Χατζιδάκι,* Συγκριτ. Γλωσσικῆς σ. 252.

σεως μακρῶν καὶ βραχέων, τῆς μεταβολῆς τῶν διφθόγγων εἰς ἁπλοῦς φθόγγους καὶ τῆς ἀπωλείας τῶν πνευμάτων), ὁπότε γεγονὸς σπουδαιότατον καὶ κρίσιμον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, ὁ *Ἀττικισμός*, ἤρχισε νὰ διασπᾷ αὖθις τὴν πρὸς πλήρη ἑνότητα χωροῦσαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἡ ἰσχυρὰ τάσις πρὸς δουλικὴν καὶ δὴ γλωσσικὴν κυρίως μίμησιν τῶν ἀττικῶν συγγραφέων τῶν δοκίμων χρόνων, ἡ ἀκαταγώνιστος ῥοπὴ πρὸς τὸ ἀκράτως ἀττικίζειν δὲν περιώρισε τὴν ὀλεθρίαν καὶ χωριστικὴν αὐτῆς ἐπίδρασιν εἰς τὴν σὺν τῷ χρόνῳ αὐξανομένην ἀπομάκρυνσιν τοῦ γραπτοῦ λόγου ἀπὸ τοῦ προφορικοῦ· συνεπήγαγεν ἀναμφιβόλως καὶ τὰ ἀναπόφευκτα ἀποτελέσματα τῆς βαθείας ταύτης διακρίσεως ἤτοι τὴν εἰς νέας διαλέκτους βαθμιαίαν ἀπόσχισιν τῆς ὁμιλουμένης.

Τουτέστιν καθ' ὃν χρόνον ὁ γραπτὸς λόγος ἐπήγνυτο τρόπον τινὰ καὶ ἐκανονίζετο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον αὐστηρότατα κατὰ τὰ ἀττικὰ πρότυπα τοῦ Ε´ καὶ Δ´ αἰῶνος π. Χ. καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν μεσαιωνικὴν περίοδον τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας, «ἡ λαλουμένη γλῶσσα ὅλως ἐλευθέρα ἔβαινεν ἰδίαν ὁδὸν καὶ ἀπεχωρίζετο τῆς ἀρχαιοπινοῦς γραφομένης καὶ *διεσπᾶτο εἰς τοπικὰς διαλέκτους ἀνεπίβλεπτος καὶ ἀνεπιτήρητος*». [1]) Ἐὰν ἴχνη τῶν διαλεκτικῶν τούτων στοιχείων σχεδὸν εἰπεῖν δὲν ἀπαντοῦν εἰς τὰ διασωθέντα κείμενα τῆς α´. μ. Χ. χιλιετηρίδος, δὲν πρέπει ἐκ τούτου νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁλωσδιόλου ἔλειπον ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ὁμιλουμένῃ, ἀλλ' ὅτι ἀπεκλείοντο αὐστηρῶς ὑπὸ τοῦ ἀττικίζοντος γραπτοῦ λόγου, ὅστις ἀποκρυσταλλωθεὶς εἰς μονότονον ἐν τοῖς πλείστοις στερεοτυπίαν ἠδύνατει νὰ παρακολουθῇ τὰς κατὰ τόπους βαθμιαίας ἀλλοιώσεις τῆς λαλουμένης. Οἱ ἀναζητοῦντες τὰς ἀρχὰς τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων εἰς τοὺς τελευταίους αἰῶνας τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ παραγνωρίζουν, φαίνεται, τὴν διαλυτικὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἀναμφιβόλως ἐξήσκησεν εἰς τὴν Κοινὴν ὁ Ἀττικισμός, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπικράτησις ἔμεινεν ἀπαρασάλευτος καθ' ὅλον τὸ ὑπερχιλιετὲς διάστημα τῆς μεσοχρονίου ἡμῶν ἱστορίας.

Εἶναι ἄλλως τε γνωστὸν ὅτι αἱ ἀρχαῖαι διάλεκτοι δὲν εἶχον ἔτι ἐντελῶς ἐξαφανισθῆ ὅτε ἤρχισε νὰ πνέῃ ὁ λὶψ τοῦ Ἀττικισμοῦ—ἡ ἐκβολὴ τῶν διαλέκτων, ὡς διδάσκει ἡ ἱστορία τῶν γλωσσῶν, δὲν εἶναι δι' ὅλας ὁμοία καὶ ταυτόχρονος. Ἄλλαι μὲν ἐξ αὐτῶν ἐκβάλλονται γοργότερον, ἄλλαι δὲ διὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους λόγους ἀντέχουν ἐπὶ περισσότερον χρόνον [2]) — καὶ οὕτω ποικίλα διαλεκτικὰ στοιχεῖα, περὶ ὧν θέλει γίνει κατωτέρω ὁ προσήκων λόγος, κατέστη δυνατὸν νὰ παραμείνουν ὁριστικῶς πλέον καὶ νὰ ῥιζο-

[1]) *Whitney - Χατζιδάκι*, Συγκριτ. Γλωσσικῆς σ. 261.

[2]) Πρβλ. *Γ. Χατζιδάκιν*, ἐν Τεσσαρακονταετηρίδι Κόντου σ. 10 κἑξ.

βολήσουν εἰς τινα ἰδιώματα ἰδίως εἰς τὰ Ποντικά, τὰ Καππαδοκικά, τὸ τῆς Κύπρου κ.λ. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀπετέλεσαν τοὺς πρώτους διαλεκτικοὺς τρόπον τινὰ πυρῆνας, τὰ πρῶτα σπέρματα, εἰς τὰ ὁποῖα προσετίθεντο σὺν τῷ χρόνῳ καὶ νεόπλαστα διαλεκτικὰ γνωρίσματα καὶ νέαι ἑκάστοτε φωνητικαί, μορφολογικαὶ καὶ λοιπαὶ κατὰ τόπους διακρίσεις.

Εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν ἰδιωματικῶν καὶ ἰδιορρύθμων ἐπεκούρησαν καὶ ποικίλα ἄλλα ἱστορικὰ καὶ λοιπὰ αἴτια.

Τὸ ἀχανὲς τῆς βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας καὶ ὁ χαλαρὸς πάντοτε σύνδεσμος τῶν διαφόρων ἀπ' ἀλλήλων λίαν ἀπομεμακρυσμένων καὶ γεωγραφικῶς διεσπασμένων χωρῶν αὐτῆς, ἡ ἐλλιπὴς συγκοινωνία, ἡ κατὰ καιροὺς παρεμβολὴ καὶ ἐνσφήνωσις ποικιλωνύμων καὶ ἀλλοφύλων ἐπιδρομέων μεταξὺ τῶν ἑλληνοφώνων πληθυσμῶν τοῦ κράτους, [1]) ποικίλα γεγονότα ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ συγκλονίσαντα ἐκ βάθρων τοῦτο καὶ ἀναστείλαντα καθ' ὁλοκληρίαν καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον πᾶσαν φιλολογικὴν καὶ πνευματικὴν κίνησιν, τὸ πενιχρὸν καὶ ἐλλιπὲς τῆς καθόλου ἐκπαιδεύσεως, περιοριζομένης γενικῶς εἰπεῖν εἰς στοιχειώδη τινὰ ἀνάγνωσιν καὶ δὴ κειμένων ἐκκλησιαστικῶν εἰς γλῶσσαν ἀττικίζουσαν, θὰ συνετέλεσαν ἀναντιρρήτως εἰς τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐλευθέραν καὶ ἀβίαστον ἀνέλιξιν τῆς μεσαιωνικῆς ὁμιλουμένης καὶ εἰς τὴν βαθμιαίαν ἐπίδοσιν τῶν διαλεκτικῶν διαφορῶν αὐτῆς.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἀνωτέρω λεχθέντα ἀρκοῦμαι ν' ἀναφέρω τοὺς μετὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ χρόνους. Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ὧν τέκνον γνήσιον ἐθεωροῦντο αἱ συνταράξασαι τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν αἱρέσεις, ἀπώλεσαν βαθμηδὸν τὴν γοητείαν καὶ τὴν τιμήν, τῆς ὁποίας ἠξιοῦντο πρότερον, καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἀντιπροσωπεύων τὴν περὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ φιλοσοφίας ἀντίληψιν τῆς ἐποχῆς του ἐθεώρησε φρόνιμον καὶ ἀναγκαῖον νὰ κλείσῃ τὰς πύλας τῶν μεγάλων καὶ ὀνομαστῶν φιλοσοφικῶν Σχολῶν τῶν Ἀθηνῶν. Τὴν ἐκ τούτου προελθοῦσαν ἀπαιδευσίαν συνεπλήρωσαν ὀλίγον κατόπιν αἱ ἀραβικαὶ κατακτήσεις χωρῶν ἑλληνικῶν, ἐν αἷς ἤκμαζον κέντρα περίβλεπτα ἑλληνικῆς παιδείας (Ἀντιόχεια, Ἀλεξάνδρεια κ.λ.) καὶ δὴ τὸ μακρὸν καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς πνευματικῆς κινήσεως τελείως αὐχμηρὸν χρονικὸν διάστημα τοῦ εἰκονομαχικοῦ σάλου. «Ὁ πελώριος πνευματικὸς ποταμός, ὃν παριστάνει ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι τῶν ἡμερῶν Μεχμὲτ τοῦ κατακτητοῦ, ποτὲ δὲν ἀπεξηράνθη τόσον τελείως οὔτε

[1]) Πρβλ. περὶ τοῦ παράγοντος τούτου τῆς διαλεκτικῆς ἀποσχίσεως *H. Paul*, Principien d. Sprachwiss.^{5} Halle 1920 σ. 46.

ἐπὶ τόσον μακρὸν χρόνον, ὅσον κατὰ τοὺς δύο τούτους αἰῶνας (650-850 μ. Χ., ἤτοι τοὺς αἰῶνας τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων). Ἡ θύραθεν συγγραφικὴ σιγᾷ ἐντελῶς. Λέων ὁ Ἴσαυρος ἔκλεισε τὴν ἐν Κων/πόλει Ἀκαδημίαν καὶ μολονότι τὸ λεγόμενον, ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν βιβλιοθήκην αὐτῆς παρέδωκεν εἰς τὸ πῦρ, εἶναι ἡ ἐπινόησις ἢ παραποίησις τῆς ἀληθείας, ἀλλ' εἶναι ἐνδεικτικὸν τῆς πράξεως, ἧς ἐθεώρουν αὐτὸν οἱ μεταγενέστεροι ἱκανόν. Ὁ αἰὼν τῶν εἰκονομάχων δὲν ἦτο μόνον διὰ τὰς εἰκόνας ὀλέθριος, ἀλλὰ *καὶ διὰ τὴν παιδείαν.* [1]» Ἐὰν εἶναι ἀληθές, ὅπως καὶ πράγματι εἶναι, ὅτι ἡ σχολὴ καὶ ἡ φιλολογία εἶναι ἰσχυροὶ παράγοντες [2]) τῆς γλωσσικῆς ἑνότητος ἑνὸς ἔθνους, δὲν ἀφίσταταί τις τῆς ἀληθείας, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, ἰσχυριζόμενος ὅτι οἱ σκοτεινοὶ οὗτοι αἰῶνες, οἱ ἀπονεκρώσαντες καὶ φιλολογικὴν παραγωγὴν καὶ παιδείαν καὶ πᾶσαν σχεδὸν πνευματικὴν κίνησιν, πρέπει νὰ θεωρηθοῦν καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων ὡς αἰῶνες γοργοτέρας καὶ μεγαλυτέρας ἀναπτύξεως τῶν διαλεκτικῶν παραλλαγῶν καὶ εὐρυτέρας ἀποσχίσεως τῶν κατὰ τόπους ἰδιωμάτων.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραγνωρισθῇ καὶ ὁ ἀντίρροπος εἰς τὴν διαλεκτικὴν ταύτην ἀπόσχισιν παράγων, ἤτοι ἡ ἑνοποιὸς καὶ ἀφομοιωτικὴ ἐπίδρασις, ἣν ἐξήσκει εἰς τὴν μεσαιωνικὴν δημώδη ἡ λαλουμένη εἰς τὴν παρὰ τὸν Βόσπορον μεγάλην καὶ περίλαμπρον πρωτεύουσαν, «τοὺς Παρισίους τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, κάλλιον εἰπεῖν σύμπαντος τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου» κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Krumbacher, τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων, τῆς ὁποίας ἡ συγκεντρωτικὴ τάσις καὶ δύναμις δὲν περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν πολιτικήν, διοικητικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ὀργάνωσιν τοῦ ἀχανοῦς κράτους, ἀλλά, ὡς εἶναι φυσικόν, καὶ εἰς τὸν κοινωνικόν, καλλιτεχνικόν, ἐπιστημονικόν, φιλολογικὸν βίον τοῦ ἔθνους καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ. [3]) Ἄνευ τῆς ἰσχυρᾶς ἑνοποιοῦ ἐπιδράσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁμιλουμένης ἐπὶ τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν γλῶσσαν, αὕτη χωρισθεῖσα ἤδη, ὡς ἐλέχθη, διὰ βαθέος χάσματος ἀπὸ τοῦ γραπτοῦ λόγου θὰ διεσπᾶτο ἴσως διὰ τοὺς ἀνωτέρω καταλεχθέντας λόγους κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τοῦ Μεσαίωνος οὐ μόνον εἰς ποικίλας διαλέκτους, ἀλλὰ καὶ εἰς χωριστὰς νεοελληνικὰς γλώσσας, ὅπως ἡ δημώδης λατινικὴ εἰς τὰς νεολατινικὰς ἢ ῥωμανικὰς ἢ λατινογενεῖς κληθείσας γλώσσας. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς

---

[1]) *Krumbacher-Σωτηριάδου,* Ἱστορ. τῆς βυζαντ. λογοτεχνίας Α', 2 σ. 20.

[2]) Πρβλ. *Meillet,* Linguistique historique et linguistique générale. Paris 1921 σ. 121 «C'est le rôle de l'école et de la littérature de maintenir les unités linguistiques une fois créées».

[3]) Πρβλ. *A. Heisenberg,* Ἔνθ. ἀν. σ. 19.

ὁμολογίας ταύτης μέχρι τῆς ἀρνήσεως τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων πρὸ τοῦ 13ου αἰ. μ. Χ. ἡ ἀπόστασις εἶναι, νομίζω, μεγάλη. Αἱ νεοελληνικαὶ διάλεκτοι εἶχον ἤδη προχωρήσει ἱκανῶς κατὰ τὸ διάστημα τῆς πρώτης χιλιετηρίδος. Δι' ὃ δὲν κρίνω μετὰ τοῦ Kretschmer καθ' ὅλα ἀκριβῆ τὰ ὑπὸ τοῦ Heisenberg ἔνθ. ἀν. σ. 20 λεγόμενα «Wenn wir aus der ganzen über viele Jahrhunderte sich erstreckenden sprachlichen Entwicklung von der justinianeischen Zeit bis in das 12. Jahrhundert hinein Zwar einige Denkmäler der allgemeinen Vulgärsprache besitzen, aber weder in der vornehmen oder geringen Literatur noch in irgend einer Urkunde einen einzigen Satz überliefert finden, der eine Existenz eines ausgebildeten, lokal individuell gestalteten Dialekts erkennen liesse, so ist es vielleicht richtiger, nicht das Fehlen der Zeugnisse zu beklagen, sondern den Schluss zu ziehen, dass die Denkmäler fehlen, weil den lokalen Mundarten *noch die starken charakteristischen Unterschiede fehlten,* die sie bezeugen könnten».

Ἁδρὰ διαλεκτικὰ γνωρίσματα εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πρὸ μακροῦ ἀναπτυχθῆ. Καὶ ἂν τὰ βυζαντιακὰ κείμενα κατὰ τὸ πλεῖστον σιωπῶσι διὰ τὴν ἰσχυρὰν πρωτίστως ἐπίδρασιν τῆς λογίας, τῆς ἀττικιζούσης γραπτῆς γλώσσης, ἡ ἀψευδὴς μαρτυρία τῶν νέων ἑλληνικῶν διαλέκτων δύναται ἐν πολλοῖς ν' ἀναπληρώσῃ τὴν σιγὴν τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων καὶ ἄλλων συγγραφέων. Καὶ ὄντως διὰ τῆς μελέτης τούτων [1]) ἡ *ἐκ τῶν προτέρων* πιθανὴ θεωρηθεῖσα διαλεκτικὴ ἀπόσχισις τῆς βυζαντινῆς δημώδους κυροῦται καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων. Φέρω ὀλίγα μόνον παραδείγματα.

Ἡ σαφὴς καὶ εὐκρινὴς ἀκόμη καὶ σήμερον ἐκφώνησις τοῦ τελικοῦ -*ν* καὶ τῶν διπλῶν συμφώνων *λλ, νν* κ.λ. ἐν Κύπρῳ καὶ Δωδεκανήσῳ, ἐνῷ ἡ σίγησις τοῦ -*ν* καὶ ἡ ἁπλοποίησις τῶν διπλῶν συμφώνων εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἀπὸ τῶν μτγν. χρόνων, [2]) ἡ ἀκόμη καὶ σήμερον προφορὰ τοῦ ἀρχαίου *η* ὡς *ε* ἐν Πόντῳ, [3]) ἐνῷ τοῦτο ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων μ. Χ. αἰώνων εἶχε φωνητικῶς ἐξισωθῆ πρὸς τὸ *ι*, μαρτυροῦν τρανῶς ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἄνω ἰδιωμάτων πρέπει νὰ ἀναχθῇ σχεδὸν εἰς τοὺς περὶ τὴν κτίσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως χρόνους.

Ἡ ἐκ τῆς *αὐτὸς* προελθοῦσα ἀντωνυμία *ἀτός*, ἧς οἱ συγκεκομμένοι

---

[1]) Πρβλ. A. Thumb, Die griech. Sprache κ. λ. σ. 165 κέξ.

[2]) *Γ. Χατζιδάκι,* Einleit. σ. 11 *Mayser,* Grammatik d. griech. Papyri κλ. Leipzig 1906 σ. 191 κέξ. 211 κέξ. *Meisterhans—Schwyzer,* Grammatik σ. 95.

[3]) Πρβλ. *Γ. Χατζιδάκιν* ἐν Τεσσαρακονταετηρίδι Κόντου σ. 11 κέξ.

τύποι μαρτυροῦνται ἤδη ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 10ου αἰ. μ. Χ. [1]), λέγεται ἀπαθὴς ἀκόμη καὶ σήμερον ἐν Πόντῳ (*ἀτ' ἀτ'ς, ἀθε, ἀτον, ἀτην, ἀτο*, πληθ. *ἀτουν, ἀτους, ἀτας, ἀτα*, πρβλ. καὶ τὰ ὡσαύτως ἐν τῇ Ποντικῇ ἀρχαιοπινῇ: (οὐ)*κὶ* ἀντὶ τοῦ *δέν, τ᾽ἐμόν, τ᾽ἐσόν, τ᾽ἐμέτερον*, τὰ εἰς—*οῦμαι* ῥήματα: *θυμοῦμαι, ἁπλοῦμαι* κ.λ, ἐνῷ ὁ νεωτερικὸς τύπος εἰς—*ώνω*—*ώνομαι* ἀπαντᾷ ἤδη ἀπὸ τοῦ Ζ´ αἰ. μ. Χ. [2]) κ.λ. κ.λ.).

Τὸ λεγόμενον *ἄλογον ἠχηρὸν γ* (irrationaler Spirant), τὸ ἀναπτυχθὲν μετὰ τὴν δίφθογγον *ευ (ευ+φων〉ευγ—)*: *παρασκευγὴ* ἢ *—κή, κατευόδιον—καταυγόδιο, εὐαγγέλιον—᾽βγαγγέλιο, δουλεύγω—κω, εἰρηνεύγω, γιατρεύγω* κ.λ˙, οὗ τὰ πρῶτα ἴχνη ὁ Krumbacher ἀνήγαγεν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 9ου μ. Χ. αἰ. (*δραπετεύγωμεν, νηστεύγοντας* [3]) κ.λ.), πρέπει, κατὰ τὸν Krestschmer, Lesb. Dial σ. 194 (ἐπὶ τῇ βάσει παλαιοτέρων παραδειγμάτων: *εὐγιλάτου*=εὐιλάτου, ἐν ἐπιγραφῇ Ἀμοργοῦ) ν' ἀναχθῇ εἰς ἱκανῶς ἀρχαιοτέρους χρόνους καὶ δὴ εἰς τὴν δευτέραν μ. Χ. ἑκατοντ., ἂν εἶναι ὀρθὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Homolle ὁρισθεῖσα χρονολογία τῆς ἄνω ἐπιγραφῆς. [4]) Ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ *γ* τοῦτο ἀπαντᾷ ἤδη κανονικῶς εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀπὸ τῆς Λέσβου μέχρι τῆς Κρήτης καὶ τῶν Ν. Σποράδων, ἔτι δὲ εἰς τὴν Κύπρον (ἔνθα μαρτυρεῖται ἀπὸ τοῦ ΙΔ´ μ. Χ. αἰ. διὰ τῶν ἐν ταῖς Ἀσίζαις *ἀμαχεύγω, ἀπλικεύγω, ἀπονομεύγω, ἀρχεύγω, ἀφεντεύγω, δυναστεύγω*, κ.λ. κ.λ.) κ. ἄ. καὶ ὅτι ὁ φωνητικὸς οὗτος χαρακτὴρ ἐλήφθη ὡς βάσις διαιρέσεως τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων ὑπὸ τοῦ Krumbacher εἰς ἰδιώματα μετὰ καὶ ἄνευ τοῦ ἀλόγου τούτου ἠχηροῦ, θέλει γίνει φανερὸν ὅτι τὰ ἀνωτέρω ἰδιώματα ἐχαρακτηρίζοντο ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς 1ης μ. Χ. χιλιετηρίδος δι' ἱκανῶς ἁδρᾶς φωνητικῆς ἀλλοιώσεως.

Ἡ ταύτισις τοῦ *υ* καὶ τῆς διφθόγγου *οι* πρὸ τὸ φων. *ι* ἤρχισεν, ὡς γνωστόν, ἤδη ἀπὸ τοῦ 10ου μ. Χ. αἰ. [5]) Καὶ ὅμως εἰς τὰ σύγχρονα ἰδιώματα τῆς Αἰγίνης, Μεγάρων, Κύμης καὶ εἰς τὸ παλαιότερον ἰδίωμα τῶν Ἀθηνῶν (ἀφήνω κατὰ μέρος τὴν ἐνωρίτατα ἀπομονωθεῖσαν ἀπὸ τῶν ἄλλων τσακωνικὴν διάλεκτον), οἱ φθόγγοι οὗτοι φωνητικῶς ἀκόμη διαστέλλονται ἀπ' ἀλλήλων: *γίνεται, γείτονας, χήρα* κ.λ., ἀλλά: *τσ̌ουλιὰ* (κοιλιά),

[1]) Πρβλ. *Μαυροφρύδου*, Δοκίμιον ἱστορίας τῆς ἑλλ. γλώσσης. Σμύρνη 1871 σ. 596.

[2]) Πρβλ. *Γ. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ, Β´ σ. 290.

[3]) *K. Krumbacher*, Ein irrat. Spirant im Griechischen (=Sitzungsberichte d. philos.—philol. und histor. Klasse d. Bayer. Akad. d. Wiss. 1886, Heft III σ. 365 κέξ.

[4]) BCH. XXV σ. 414 κέξ. 456.

[5]) Πρβλ. *Γ. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ, Β´ 587 κέξ.

γιουναῖκα (γυναῖκα), *χιοῦρος*, (χοῖρος), *στιούλλος* (σκύλλος) κ.λ. [1]) Καὶ τῶν ἰδιωμάτων ἄρα τούτων ἡ ἀπόσχισις θὰ συνέβη πρὸ τοῦ 1000 μ. Χ.

Τὰ ἀσυνιζήτως ἐκφωνούμενα συμπλέγματα *-έα, -ία* εἶχον ἤδη κατὰ τὸν ΙΓ´ μ. Χ. αἰῶνα συνιζηθῇ εἰς τὰς πλείστας χώρας τῆς Ἑλλάδος. [2]) Ἀλλ' ὅμως καὶ σήμερον ἔτι λέγονται ἀσυνίζητα εἰς τὰ ἰδιώματα Αἰγίνης, Μεγάρων, Κύμης τῆς Εὐβοίας, εἰς τὸ παλαιότερον ἰδίωμα τῶν Ἀθηνῶν, [3]) τὸ τῶν Κυθήρων, Μάνης, [4]) Καρπάθου, Ἰκαρίας, [5]) Δ. Κρήτης, Λέσβου, [6]) Πόντου, Χειμάρρας τῆς Ἠπείρου κ. ἄ. Γνωστοῦ δὲ ὄντος ὅτι αἱ φωνητικαὶ ἀλλοιώσεις βαθμηδὸν καὶ βραδέως παρασκευάζονται, δὲν σφάλλεται ἴσως τις δεχόμενος ὅτι καὶ ἡ ἄνω φωνητικὴ μεταβολὴ πρέπει ν' ἀναχθῇ εἰς τοὺς πρὸ τοῦ 1000 μ. Χ. χρόνους.

Ἀλλὰ καὶ τὰ λεγόμενα βόρεια ἰδιώματα, τὰ ὁποῖα πρῶτος ἐμελέτησε καὶ διέστειλεν ἀπὸ τῶν λοιπῶν ὁ κ. Γ. Χατζιδάκις, δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἀνεπτύχθησαν βραδύτερον. Ἐὰν ἡ ἔλλειψις ἀναντιλέκτων τεκμηρίων δὲν μᾶς ἐπιτρέπῃ, τοὐλάχιστον μέχρι τοῦδε, ν' ἀναγάγωμεν τὰ ἄνω ἰδιώματα εἰς τὰ μέσα τῆς 1ης μ. Χ. χιλιετηρίδος, [7]) ὡς ἤκασαν οἱ *G. Meyer* καὶ *A. Thumb*, ἀλλ' εἶναι ἐξ ἄλλου πολὺ πιθανὸν ὅτι δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν νεώτερα τοῦ 10ου αἰ. μ. Χ. Ὁ *M. Vasmer* [8]) ἐν δημοσιευθεῖσι πρό τινος ἑλληνορωσσικοῖς διαλόγοις (ἀπὸ τοῦ 15ου μ. *Χ*. αἰ.) διέκρινεν ἱκανοὺς τύπους μὲ κεκωφωμένα τὰ ἄτονα *e, o* (ἐπεριπάτησ*ις*, ἐσυντόμεψ*ις*, *ἰδᾶ*=ἐδῶ πιπόνια, χιλιδόνια, ἀχιλώνα, κατισχύνης=καταισχύνης, *μαῦρουν*=-ον, *τίνους*=-ος, *καλουκαίρι, καλουγερίτσα* κ.λ.). Ὁ κ. Φ. Κουκουλὲς [9]) ἀνεῦρε τύπους παρουσιάζοντας τοὺς χαρακτῆρας τῶν βορείων ἰδιωμάτων ἀκόμη ἐνωρίτερον καὶ τούτου ἕνεκα ἀνάγει ταῦτα τοὐλάχιστον εἰς τὸν ΙΑ´ μ. Χ. αἰ. Ἀλλὰ καὶ ἡ εὐρεῖα ἐπέκτασις τῶν ἄνω φωνητικῶν φαινομένων ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τοῦ Ἰονίου πελάγους μέχρι τῶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ εἰς τὰ ΒΔ. καὶ Δ. παράλια τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἀπὸ τῶν

[1]) Πρβλ. *Γ. Χατζιδάκι*, Ἐπιστημ. Ἐπετ. ΙΒ´ σ. 2 κέξ. *A. Thumb*, ἐν «Ἀθηνᾶς» Γ´ σ. 101 κέξ.

[2]) *Γ. Χατζιδάκι*, Γλωσσολ. Μελετ. Α´ σ. 160.

[3]) *Γ. Χατζιδάκι*, ἐν Ἐπιστημ. Ἐπετ. ΙΒ´ σ. 6 κέξ.

[4]) *Γ. Ἀναγνωστοπούλου*, Περὶ τοῦ ῥήματος ἐν τῇ ἐν Ἠπείρῳ ὁμιλουμένῃ. (Ἀθηνᾶς ΛϚ´ σ. 63).

[5]) *Γ. Χατζιδάκι*. ΜΝΕ, Β´ 402.

[6]) *Kretschmer*, Lesb. Dialekt σ. 119 (γραί, κουπρέ, ἄπουκρέ, καρέ, ἀχλαδὲ κλ.)

[7]) *P. Kretschmer*, Lesb. Dial. σ. 20.

[8]) *M. Vasmer*, Ein russisch-byzantinisches Gesprächbuch. Leipzig 1922 σ. 129 κέξ.

[9]) Ἰδ. Ἀθηνᾶς, ΛΕ´ σ. 246.

βορείων ὁρίων τοῦ κράτους μέχρι τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου καὶ τῶν Κυκλάδων μαρτυρεῖ, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, ὅτι οἱ οὐσιώδεις χαρακτῆρες τῶν βορείων ἰδιωμάτων θὰ ἤρχισαν ν' ἀναπτύσσωνται ἀρκετὰ ἐνωρίτερον τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. [1])

Καί, ἵνα περιορισθῶ εἰς τὴν ἀναγραφὴν ὀλίγων μόνων μορφολογικῶν διαλεκτικῶν γνωρισμάτων, τὸ γ΄ πληθ. πρόσωπον τοῦ ἐνεργητ. ἐνεστ. κ.λ., ὅπερ ἤδη ἀπὸ τοῦ Ε΄ μ.Χ. αἰ. [2]) ἤρχισε νὰ λήγῃ εἰς —*ουν* ἀντὶ εἰς —*οῦσι*(ν), ἐν Κύπρῳ, Ῥόδῳ, Χίῳ, Σφακίοις Κρήτης, Λέσβῳ κ. λ. νήσοις, ἐν Μάνῃ, Κ. Ἰταλίᾳ κ.ἀ. λήγει ἔτι καὶ νῦν εἰς—οῦσι: *κάνουσι, φέρουσι, λαλοῦσι*, νὰ *πάσι, φάσι* κ.λ. (καθ' ἃ καὶ ἡ κατάληξις—*σαν* μετεπλάσθη εἰς —*σασι* : *εἴπασιν, ἐπέψασιν* κ.λ. παρὰ τὰ *εἶπαν* κ.λ.) [3]) Ἡ προστακτικὴ εἰς —*σον* τοῦ α΄ ἐνεργητ. ἀορ. ἀντὶ τῆς κοινῆς σήμερον εἰς—*σε* (*πιάσε* κ.λ.), ἥτις, ἤδη ἐνωρίς, [4]) ἤρχισε νὰ ὑποκαθιστᾷ τὸν προηγούμενον ἀρχαιότερον τύπον, ἀπαντᾷ ἀκόμη καὶ σήμερον ἐν Πόντῳ (ἀκόνησον, περιγέλασον, δέσον, ἄνοιξον, ἄψον, γράψον, κάψον, κούρεψον, φύτεψον κ.λ.) καὶ ἐν Κ. Ἰταλίᾳ (χαιρέτισο, τώρησο=θεώρησον, τραγούδησο, κράτησο, κ.λ.). Ἡ αἰτ. τοῦ πληθ. τῶν ἀρσ. καὶ θηλ. ἤρχισεν ἤδη ἀπὸ τῶν τελευταίων π. Χ. αἰ. νὰ τρέπηται εἰς—*ες* [5]): τοὺς *συμπολεμήσαντες*, τὰς *χάριτες*, τοὺς *πάντες*, τοὺς *λέγοντες*, τοὺς *μῆνες* κ.λ. καὶ ἤδη ἡ κατάληξις αὕτη κατεκράτησεν ἐν τοῖς πλείστοις τῶν νεοελλ. ἰδιωμάτων καὶ ἐν τῇ νεοελληνικῇ κοινῇ. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἐν Ἰκαρίᾳ λέγεται ἐπὶ τὸ ἀρχαϊκώτερον ἀκόμη καὶ σήμερον: *λί(γ)ας αἶ(γ)ας, τὰς βυτίνας, τὰς ἀγοράς*, τοὺς *βασιλέ(δ)ας*, τοὺς *Δαμαλάτας, τὰς Κουντούρας* κ.λ. [6]), ἐν Πόντῳ τοὺς *μάρτυρας*, τοὺς *μῆνας* (καθ' ἃ καὶ ὀνομ. πληθ. οἱ *μάρτυρας*, οἱ *μῆνας*) κ.λ., ἐν δὲ Καρδαμύλοις τῆς Χίου τὸ ἄρθρον ἐν τῇ πληθ. αἰτ. τοῦ θηλ. εἶναι *τὰς* (τὰς αἶγας κ.λ.).

Τὰ ἀνωτέρω ἀρχαιοπινέστερα διαλεκτικὰ στοιχεῖα θὰ ἠδύναντο νὰ πολλαπλασιασθῶσι καὶ δή, ἂν ἤθελον μελετηθῆ εὐρύτερον καὶ πληρέστερον πάντα τὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἀνωτέρω ἀναφερθέντα ἀρκοῦν διὰ νὰ μᾶς πείσουν ὅτι αἱ νεοελληνικαὶ διάλεκτοι δὲν εἶναι, ὅσον νομίζεται ὑπό τινων, νέαι.

Πρὸς συγκεφαλαίωσιν τῶν ἀνωτέρω παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς. Αἱ ἀρχαὶ τῶν νέων ἑλληνικῶν διαλέκτων πρέπει, κατὰ τὰ εἰρημένα, ν' ἀναχθοῦν εἰς

[1]) Πρβλ. *P. Kretschmer*, Lesb. Dial. σ. 8.
[2]) *Γ. Χατζιδάκι*, MNE, Α΄ 381.
[3]) Πρβλ. *Γ. Χατζιδάκι* MNE, Α΄ σ. 425 κέξ.
[4]) *Γ. Χατζιδάκι*, Σύντομος Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης σ. 85.
[5]) *Γ. Χατζιδάκι*, Einleit. σ. 139.
[6]) Πρβλ. Γ. *Χατζιδάκι*, MNE, Β΄ σ. 439.

τοὺς πρώτους περίπου χρόνους τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ποικίλα αἴτια ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ περὶ ὧν ἐλέχθησαν ἐν συντόμῳ τὰ δέοντα, συνετέλεσαν εἰς τὴν σὺν τῷ χρόνῳ εὔρυνσιν τῆς διαλεκτικῆς ἀποσχίσεως τῆς μεσαιωνικῆς δημώδους. Ἀλλ' ὅτι τὴν ὁριστικωτέραν καὶ πληρεστέραν αὐτῶν διαμόρφωσιν αἱ νεοελληνικαὶ διάλεκτοι ἔσχον ἰδίως ἀπὸ τοῦ 13ου μ. Χ. αἰῶνος, ἐξ οὗ ἤρχισεν ὁ διαμελισμὸς τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν αὐτοκρατορίας καὶ ἡ διακοπὴ τῆς ἰσχυρᾶς συγκεντρωτικῆς καὶ ἑνοποιοῦ ἐπιδράσεως τῆς μεγάλης πρωτευούσης της, περιπεσούσης εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Λατίνων καὶ κατόπιν τῶν Τούρκων, εἶναι αὐτονόητον. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης οὐ μόνον ποικίλαι νέαι φωνητικαὶ καὶ μορφολογικαὶ διακρίσεις διαστέλλουν ὁσημέραι εὐρύτερον τὰς νέας διαλέκτους, ἀλλὰ καὶ ἀθρόα εἰσροὴ παμπόλλων ξένων καὶ ποικίλων κατ' ἰδιώματα λέξεων, *ἰταλικῶν* καὶ *γαλλικῶν*, κυρίως εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τὴν Κύπρον κ. ἀ., *ἀλβανικῶν*, πρὸ πάντων εἰς τὴν ἐν Ἠπείρῳ ὁμιλουμένην, *σλαϊκῶν* εἰς τὰ μακεδονικὰ καὶ βορειοθρᾳκικὰ ἰδιώματα, *τουρκικῶν* σχεδὸν εἰς ὅλας τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ἰδίως ὅμως εἰς τὰς μικρασιατικὰς καὶ θρᾳκικὰς διαλέκτους [1]) κ.λ. Οὕτως αἱ νέαι ἡμῶν διάλεκτοι ἔλαβον τὸν ὁριστικόν των τύπον καὶ τὴν τελικήν των μορφήν, ἥν ἔχουν σήμερον ἢ μᾶλλον εἶχον περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ νέου ἐλευθέρου ἡμῶν βίου, ὁπότε ἡ ἔκτοτε ἀναπτυχθεῖσα *νεοελληνικὴ Κοινὴ* [2]) ἤρχισεν ἐκ νέου νὰ περιορίζῃ τὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα καὶ νὰ ἀπεργάζηται αὖθις γλῶσσαν πανελλήνιον ὁμιλουμένην, ἑνιαίαν καὶ ὁμοιόμορφον.

---

[1]) Περὶ τῶν ξένων δανείων τῆς νέας Ἑλληνικῆς καὶ τῶν διαλέκτων αὐτῆς δύναταί τις νὰ ἴδῃ ἐκτὸς τῶν Neugriech. Studien II-IV τοῦ *G. Meyer* καὶ τὰς ἑξῆς πραγματείας:

Π. Λορεντζάτου, Ἀνάμειξις κτλ. (Ἀθηνᾶς ΙϚ΄ σ. 189 κέξ.).

Σ. Μενάρδου, Γαλλικαὶ μεσαιων. λέξεις ἐν Κύπρῳ (Ἀθηνᾶς ΙΒ΄ σ. 360 κέξ.)

Μ. Λένδια, Περὶ τῶν ἐν τῇ Κυπριακῇ ῥημάτων ἐκ τῆς Ἰταλικῆς καὶ τῆς Γαλλικῆς (Ἀθηνᾶς ΛϚ΄ σ. 142 κέξ.

R. Dawkins, Modern Greek in Asia Minor. Cambridge 1916.

L. Rosinzevalle, Les emprunts turcs dans le grec vulgaire de Roumélie et spécialement d'Andrinople (Journal Asiatique τοῦ ἔτους 1911). Paris 1912.

D. Hesseling, Les mots maritimes empruntés par le Grec aux langues romanes. Amsterdam 1903 *κλ. κλ.*

[2]) *Ι. Βογιατζίδου*, Πῶς ἀνεπτύχθη ἡ δημοτική μας γλῶσσα (ἐν τῷ *Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος* τοῦ 1922 σ. 218 κέξ.)

Β′ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Διὰ τοὺς θέλοντας ν' ἀσχοληθοῦν εὐρύτερον περὶ τὰς νέας ἑλληνικὰς διαλέκτους σημειώνω κατωτέρω τὰς κυριωτέρας ἐκ τῶν δημοσιευθεισῶν κατ' ἰδιώματα ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν, ἀναφέρων πρὸς τούτοις καὶ τὰς σπουδαιοτέρας ἐκ τῶν ἀνεκδότων λεξιλογικῶν καὶ ἄλλων γλωσσικῶν συλλογῶν καὶ μελετῶν τῆς ἐν Ἀθήναις Γλωσσικῆς Ἑταιρείας, αἵτινες θὰ ἠδύναντο μετ' ὠφελείας νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ τὴν ἔρευναν ἐνίων ἀνεξετάστων εἰσέτι ἐπιστημονικῶς ἰδιωμάτων.

Α′. Βόρεια ἰδιώματα.

Λέσβος. *P. Kretschmer*, Der heutige lesbische Dialekt. Wien 1905. (Πλὴν τῆς λεσβίας διαλέκτου, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς πραγματείας, ἐξετάζονται διὰ βραχυτέρων καὶ τὰ λοιπὰ βόρεια ἰδιώματα).

Σάμος. *Ν. Ζαφειρίου,* Περὶ τῆς συγχρόνου σαμίας διαλέκτου. Ἀθῆναι 1914.

Σαμοθράκη. *A. Heisenberg,* Die Liquida ρ im Dialekt von Samothrake (Ἀφιέρωμα εἰς Χατζιδάκιν σ. 89 κέξ.) Ἴδ. τοῦ αὐτοῦ καὶ Dialekte und Umgangssprache κλ. σ. 12 κέξ. 39 κέξ.

Θάσος. Ἐν ἐλλείψει εἰδικῆς πραγματείας πρβλ. *Heisenberg,* Dialekte und Umgangssprache κλ. σ. 12 κέ. 37 κέξ.

Σκῦρος. *Β. Φάβη*, Γλωσσικαὶ ἐπιστάσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὸ σκύριον ἰδίωμα (ἐν Τεσσαρακονταετηρίδι Κόντου σ. 242 κέξ.). Τὸ ἰδίωμα, καθ' ἃ δηλοῦται ἐν σελ. 245, εἶναι ἡμιβόρειον.

Φθιῶτις καὶ Φωκίς. *Ν. Χαλκιοπούλου,* De sonorum affectationibus, quae percipiuntur in dialecto neolocrica (ἐν *Curtius Studien V* σ. 339 κέξ. Πραγματεία ἀπηρχαιωμένη καὶ μόνον διὰ τὸ ἐν αὐτῇ γλωσσικὸν ὑλικὸν χρήσιμος καὶ δὴ μετὰ βάσανον τῆς φωνητικῆς ἀποδόσεώς του).

Βοιωτία. *A. Heisenberg,* Dialekte und Umgangssprache κλ. σ. 8 33 κέξ. (ὀλίγα περὶ τοῦ ἰδιώματος τοῦ παρὰ τὴν Λεβάδειαν *Περαχωριοῦ*).

Ἤπειρος. *Γ. Ἀναγνωστοπούλου,* Περὶ τοῦ δυναμικοῦ τονισμοῦ ἐν τῷ ἰδιώματι τοῦ Ζαγορίου. Θεσσαλονίκη 1915.

— Περὶ τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ἀντωνυμιῶν ἐν τῷ ἰδιώματι τοῦ Ζαγορίου (Ἀφιέρ. εἰς Χατζιδάκιν σ. 176 κέξ.)

— Περὶ τοῦ ῥήματος ἐν τῇ ἐν Ἠπείρῳ ὁμιλουμένῃ (*Ἀθηνᾶς* Λϛ′ σ. 61 κέξ. Ἐν ἀρχῇ προτάσσεται βραχεῖα ἐπισκόπησις τῶν ἠπειρωτικῶν ἰδιωμάτων. [1])

Θεσσαλία. *Α. Τζαρτζάνου,* Περὶ τῆς συγχρόνου θεσσαλικῆς διαλέκτου. Ἀθῆναι 1909.

— Μικρὰ συμβολὴ εἰς τὴν κλίσιν τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ (ἐν

[1]) Περὶ τοῦ ἰδιώματος τῶν ἐν Ἠπείρῳ Σαρακατσαναίων νομάδων εἰδικὴν μελέτην θέλει ἐκδώσει, ὡς εὐχαρίστως πληροφορούμεθα, προσεχῶς ὁ Δανὸς γλωσσολόγος κ. *C. Höeg*.

Τεσσαρακονταετ. Κόντου σ. 217 κέξ. Ἡ ἐν *Ἀθηνᾶς* ΚΕ′ σ. 65 κέξ. πραγματεία τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως «*Περὶ τῶν ὁρίων τῆς ἀνομοιώσεως ἐν τῇ νέᾳ βορειοελληνικῇ*» ἀναφέρεται γενικώτερον εἰς τὰ βόρεια ἰδιώματα.

Μακεδονία. *Εὐθ. Μπουντώνα,* Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Βελβεντοῦ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ (Ἀρχεῖα Συλλόγου «Κοραῆ» Ἀθῆναι 1892).

Α. Παπαδοπούλου, Περὶ τῶν γλωσσικῶν ἰδιωμάτων Ἄθω καὶ Χαλκιδικῆς (ἐν Λεξικογρ. Ἀρχ. ϛ′ σ. 362 κέξ.).

Θράκη. *Στ. Κυριακίδου,* Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις (εἰς τὸ ἰδίωμα Κομοτινῆς ἢ Γκιουμουλτζίνας), ἐν *Λαογρ.* Β′ (1910) σ. 427 κέ.

— Γλωσσογεωγραφικὰ σημειώματα ἐκ Δ. Θρᾴκης, ἐν *Λεξικογρ. Ἀρχ.* ϛ′ σ. 362 κέξ.

Στ. Ψάλτη, Θρᾳκικὰ ἢ μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς πόλεως Σαράντα Ἐκκλησιῶν. Ἀθῆναι 1917.

P. Kretschmer, Zum Dialekt von Stenimachos (*Ἀφιέρ. εἰς Χατζιδάκιν* σ. 135 κέξ. Τὸ ἰδίωμα εἶναι ἡμιβόρειον, ὡς καὶ τὸ τῆς Σκύρου, τὸ τῆς Λήμνου, Σ. Ἐκκλησιῶν κ. λ.).

Μ. Ἀσία. *Ι. Χαριτωνίδου,* Περὶ τῆς Λιβισιακῆς διαλέκτου. Τραπεζοῦς 1911 (τὸ ἰδίωμα ἡμιβόρειον, ἀλλὰ διάφορον τῶν ἀνωτέρω ἰδιωμάτων).

Σημ. Διὰ τὴν μελέτην τῆς αἰτωλικῆς διαλέκτου, ἐλλείψει εἰδικῆς πραγματείας, δύνανται νὰ χρησιμεύσουν τὰ ὑπ' ἀριθ. 341 καὶ 386 χ/φα τῆς Γλωσσικῆς Ἑταιρείας, ἐν οἷς περιέχονται γλωσσάρια ἐκτενέστατα καὶ μετὰ πολλῆς ἀκριβείας καταρτισθέντα ὑπὸ τοῦ κ. Δ. Λουκοπούλου καθὼς καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ ἰδίου δημοσιευθεῖσαι λαογραφικαὶ συλλογαὶ ἐν Λαογρ. Α′ σ. 696. Β′ σ. 385-398. Δ′ σ. 36-41. 414-451. Η′ σ. 14-66. Περὶ τοῦ ἰδιώματος *Κυδωνιῶν* τῆς Μ. Ἀσίας πρβλ. χ/φον 223 τῆς Γλωσσικῆς Ἑταιρείας, ἐν ᾧ Γραμματικὴ τῆς ἐν Κυδωνίαις ὁμιλουμένης ὑπὸ Γ. Σακκάρη. Γραμματικὴν δὲ τοῦ ἰδιώματος Λευκῶν τῆς Πάρου θέλει δημοσιεύσει, ὡς πληροφοροῦμαι, εἰς τὸν Ζ′ τόμ. τοῦ Λεξικογρ. Ἀρχείου ὁ κ. Ι. Κακριδῆς.

Β′. Νότια ἰδιώματα.

Κέρκυρα. *Γ. Σαλβάνου,* Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἀργυράδων. Ἀθῆναι 1918.

Παξοί. *Μ. Δένδια,* Περὶ τῆς ἐν τῷ ἰδιώματι τῶν Παξῶν ῥηματικῆς καταλήξεως *-ομου* (= -ομαι καὶ -ομε), ἐν *Ἀθηνᾶς* Λϛ′. σ. 133 κέξ.

Κεφαλληνία. *Π. Λορεντζάτου,* Ἀνάμειξις (ἤτοι περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἰταλικῆς καὶ δὴ τῆς βενετικῆς διαλέκτου εἰς τὸ ἰδίωμα τῶν Κεφαλλήνων. Ἐν *Ἀθηνᾶς* Ιϛ′ σ. 189 κέξ.).

— Τὰ σύνθετα ἐν τῷ κεφαλλ. ἰδιώματι (*Ἀθηνᾶς* ΚΕ′ σ. 209 κέξ.).

— Διαλεκτολογικὰ (ἤτοι περιγραφὴ τῶν κυρίων φωνητικῶν καὶ μορφολογικῶν χαρακτήρων τοῦ κεφαλληνιακοῦ ἰδιώματος. Ἐν *Λεξικογρ. Ἀρχ.* Ιϛ′ σ. 32 κέξ.).

— Κεφαλλήνων ὀνόματα (*Λαογραφ.* Β′ σ. 27 κέξ.).

Ζάκυνθος. *Κ. Γιαννούτσου,* Συμβολὴ εἰς τὴν Γραμματικὴν τοῦ ζακυνθίου γλωσσικοῦ ἰδιώματος (*Ἀθηνᾶς* ΚΕ′ σ. 199 κέξ).

Ἀθῆναι, Αἴγινα, Μέγαρα, Κύμη κλ. *A. Thumb,* Μελέτη περὶ τῆς σημερινῆς ἐν Αἰγίνῃ λαλουμένης διαλέκτου (*Ἀθηνᾶς* Γ′ σ. 95 κέξ.).

Γ. Χατζιδάκι, Περὶ τῆς Μεγαρικῆς διαλέκτου καὶ τῶν συγγενῶν αὐτῆς ἰδιωμάτων (*Ἐπιστημ. Ἐπετ.* ΙΒ′ σ. 1 κέξ.).

Β. Φάβη, Γλωσσικαὶ ἐπισκέψεις ἀναφερόμεναι εἰς τὸ ἰδίωμα Αὐλωναρίου καὶ Κονιστρῶν. Ἀθῆναι 1911.

Α. Ἀλεξανδρῆ, Δοκίμιον περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆ Κύμης καὶ τῶν περιχώρων. Ἀθῆναι 1894.

Πελοπόννησος. *Φ. Κουκουλέ*, Οἰνουντιακά. Χανία 1908. (Ἀπὸ σ. 161 κἑξ. Γραμματικὴ τοῦ ἰδιώματος τοῦ ἐν Λακεδαίμονι δήμου Οἰνοῦντος).

Σημ. Διὰ τὴν μελέτην τοῦ ἰδιώματος Βουρβούρων τῆς Κυνουρίας δύναται νὰ χρησιμεύσῃ τὸ ὑπ' ἀριθ. 349 χ/φον τῆς Γλωσσικῆς Ἑταιρείας, ἐν ᾧ περιέχεται ἐκτενὲς γλωσσάριον, ἀπὸ δὲ σ. 352-416 καὶ γραμματικὴ τοῦ ἄνω ἰδιώματος, συνταχθεῖσα ὑπο τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Κ. Ῥωμαίου, διὰ δὲ τὸ ἰδίωμα τῆς Μάνης αἱ πλουσιώταται καὶ καλαὶ λεξιλογικαὶ καὶ λαογραφικαὶ συλλογαὶ τοῦ Κ. Νεστορίδου (χ/φα τῆς Γλωσσικῆς Ἑταιρείας ὑπ' ἀριθ. 46. 289. 299. 300. 301. 302. 387).

Κυκλάδες. *Α. Thumb*, Der Dielekt von Amorgos (IF. II (1893) σ. 64 κ ξ.)

Φ. Κουκουλέ, Γλωσσικὰ ἐκ Κύθνου (Λεξικογρ. Ἀρχ. ϛ' σ. 271 κἑ.

Σημ. Περὶ τῆς φωνητικῆς τοῦ ἰδιώματος τῆς Ἄνω Σύρου ἴδε τινὰ παρὰ *J. Pio*, Νεοελλην. Παραμύθια. Copenhague 1877 σ. IX κἑξ., περὶ δὲ τοῦ τῆς Νάξου παρὰ *Ι. Ψυχάρι*, Essai de grammaire historique. Sur le changement de λ en ρ devant les consonnes en grec ancien, médiéval et moderne (= Mémoires orient. Paris 1905 σ. 291 κἑξ.). Διὰ τὴν μελέτην τῶν ἰδιωμάτων Ἄνδρου, Τήνου, Σύρου, Μυκόνου, Σίφνου, Σερίφου δύνανται νὰ χρησιμεύσουν τὰ ἐκτενῆ καὶ μετὰ πάσης ἀκριβείας καταρτισθέντα ἀνέκδοτα γλωσσάρια τοῦ κ. Ι. Βογιατζίδου (= χ/φα τῆς Γλωσσικῆς Ἑταιρείας ὑπ' ἀριθ. 338. 339. 340. 361. 370. 379. 380. 406), διὰ δὲ τὸ τῆς Κιμώλου θέλει δημοσιευθῆ ὑπὸ τοῦ ἰδίου εἰς προσεχές, ὡς πληροφοροῦμαι, τεῦχος τῆς *Ἀθηνᾶς* σύντομος Γραμματικὴ τῆς ἐν τῇ νήσῳ ὁμιλουμένης.

Χίος. *Η. Pernot*, Phonétique des parlers de Chio. Paris (?) 1907.

— Linguistique et migrations (ἐν *Ἀφιερώμ. εἰς Χατζιδάκιν* σ. 126 κἑξ.)

— Remarques sur quelques formes invariables dans le dialecte de Chio (*Λαογραφ.* Ζ' σ. 292 κἑξ.).

Κ. Ἀμάντου, Γλωσσικὰ ἐκ Χίου (*Λαογραφ.* Ζ' σ. 335 κἑξ.).

Σ. Βίου, Χιακὰ γλωσσικά. Χίος 1920.

Κρήτη. Ἐν ἐλλείψει ἄλλης πραγματείας πρβλ. *Γ. Χατζιδάκι*, Περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς γραμματικῆς τοῦ Ἐρωτοκρίτου (ἤτοι τοῦ ἰδιώματος τῆς Ἀνατολ. Κρήτης), ἐν «Ἐρωτοκρίτου» ἔκδ. Ξανθουδίδου σ. 458 κἑξ.

Γ'. Νοτιοσποραδικὰ — Κυπριακά.

Κ. Dieterich, Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden. Wien 1908.

Γ. Χατζιδάκι, Περὶ τῆς Ἰκαρίας διαλέκτου, (ἐν ΜΝΕ, Β' σ. 396 κἑξ.).

Mondry Beaudouin, Etude du dialecte chypriote moderne et médiéval. Paris 1884.

Σ. Μενάρδου, Φωνητικὴ τῆς διαλέκτου τῶν σημερινῶν Κυπρίων (*Ἀθηνᾶς* ϛ' σ. 145 κἑξ.).

— Ἡ γενικὴ κατὰ Κυπρίους (*Ἀθηνᾶς* Η' σ. 435 κἑξ. 462 κἑξ.).

— Γαλλικαὶ μεσαιωνικαὶ λέξεις ἐν Κύπρῳ (*Ἀθηνᾶς* ΙΒ' σ. 360 κἑξ.).

— Περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Κυπρίων (*Ἀθηνᾶς* Iϛ' σ. 257 κἑξ.)

— Κυπριακὴ Γραμματικὴ (*Ἐπιστημ. Ἐπετηρ.* Θ' σ. 131 κἑξ.).

Χρ. Παντελίδου, Κυπριακὸν χ/φον (ἀπὸ σ. 141 κἑξ. συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κυπρίας διαλέκτου).

— Ἐτυμολογικὰ καὶ φωνητικὰ (*Λεξικογρ. Ἀρχ.* ϛ' σ. 116 κἑξ.).

Γ. Ἀναγνωστοπούλου, Μικρὰ Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς Κυπρίας διαλέκτου (ἔνθ. ἀν. σ. 72 κἑξ.).

Μ. Δένδια, Περὶ τῶν ἐν τῇ Κυπριακῇ ῥημάτων ἐκ τῆς Ἰταλικῆς καὶ Γαλλικῆς (*Ἀθηνᾶς* Λϛ' σ. 142 κἑξ).

Σημ. Διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας κυπριακῆς διαλέκτου δύναται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ἡ πραγματεία τοῦ *G. Meyer*, Il dialetto delle cronache di Cipro di Leonzio Machera e Georgio Bustrona, ἐν Rivista di filologia IV σ. 255-286.

Δ'. Ποντικὰ — Καππαδοκικά.

Δ. Οἰκονομίδου, Lautlehre des Pontischen. Leipzig 1908.

— Φαινομενικαί τινες ἀντινομίαι ἐν τῇ φωνητικῇ τῆς ποντικῆς διαλέκτου (*Λεξικογρ. Ἀρχ.* Γ' σ. 51 κἑξ. = *Ἀθηνᾶς* ΚΘ' παράρτημα Πρβλ. καὶ *Λεξικογρ. Ἀρχ.* Ε' σ. 188 κἑξ.)

— Τὰ εἰς -ᾰ θηλυκὰ παροξύτονα τῆς α' κλίσεως οὐσιαστικὰ ἐν τῇ ποντικῇ διαλέκτῳ (*Ἀφιέρ. εἰς Χατζιδάκιν* σ. 201 κἑξ.).

Γ. Χατζιδάκι, Ποντικά, ἐν *Πεντηκονταετηρίδι* τοῦ Φιλ. Συλλ. Κ/πόλεως σ. 263 κἑξ.)

— Περὶ τῆς ποντικῆς διαλέκτου καὶ ἰδίᾳ περὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀνολογικῶν σχηματισμῶν. (*Ἐπιστημ. Ἐπετηρ.* Η', Μέρ. 2ον σ. 1 κἑξ. πρβλ. καὶ IF. XXXI σ. 245 κἑξ.).

Μ. Deffner, Die Infinitive in den pontischen Dialekten (Monatsbericht d. k. Preuss. Akad. d. Wiss. 1877 σ. 191 κἑξ).

Α. Παπαδοπούλου, Ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλλάδος ἐθνικῶς καὶ γλωσσικῶς ἐξεταζόμενος. Ἀθῆναι 1919 (ἀπὸ σ. 89 κἑξ. βραχέα περὶ τῶν ποντικῶν καὶ καππαδοκικῶν ἰδιωμάτων).

Ε. Κούση, Τραπεζουντία διάλεκτος (ἐν «*Πλάτωνος*» τόμ. Ε'-Θ').

R. Dawkins, Modern Greek in Asia Minor. Cambridge 1916.

Ε'. Ἰταλιωτικά.

G. Morosi, Dialetti Romaici del mandamento di Bova in Calabria (= Archivio glottol. Ital. IV. Roma 1874. Ἐν παραρτήματι ἀπὸ σ. 93 κἑξ. περὶ τοῦ ἰδιώματος τοῦ *Cardeto* Ἴδ. καὶ *Γ. Χατζιδάκιν*, ΜΝΕ, Β' σ. 480 κἑξ.).

— Studi sui dialetti greci della terra d'Otranto. Lecce 1870.

A. Pellegrini, Il dialetto greco-calabro di Bova. Torino-Roma 1880.

G. Rohlfs, Scavi linguistici in Calabria (= Rivista critica di cultura calabrese, anno II, fasc III.).

— Una lingua che se ne va (= Eolklore, anno X, nº 1.) [1].

ϛ'. Τσακωνική.

Περὶ τῆς διαλέκτου τῶν συγχρόνων Τσακώνων, ἀπομονωθείσης ἐνωρίτατα ἀπὸ πάντων τῶν ἄλλων ἰδιωμάτων, πρβλ.

[1]) Ὁ *Rohlfs* παρασκευάζει πρό τινος, ὡς εὐχαρίστως πληροφορούμεθα, ἐκτενῆ μελέτην περὶ τῶν ἰταλιωτικῶν ἰδιωμάτων, κατόπιν μακρᾶς ἐπιτοπίου ἐρεύνης, ἧς ὁ πρῶτος καρπὸς εἶναι αἱ ἀνωτέρω δύο πραγματεῖαι.

G. Deville, Etude sur le dialecte tsaconien. Paris 1866.

M. Deffner, Tsakonische Grammatik. Berlin 1881 (φωνητική).

H. Pernot, Notes sur le dialecte tsakonien (=Revue de Phonétique IV, fasc II).

C. Scutt, The tsakonian dialect. I. (ἐν Annual of the Britisch school at Athens XIX σ. 133 κέξ.). II (ἔνθ. ἀν. XX σ. 18 κέξ. Τσακωνικὰ κείμενα μετὰ πιστῆς φωνητικῆς ἀποδόσεως).

Γ. Χατζιδάκι, Περὶ τῆς προφορᾶς τοῦ υ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ τῆς τοῦ ω ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Λακώνων (ἐν *Γλωσσολ. Μελετ.* Α΄ σ. 550 κέξ.).

Σημ. Πρβλ. ἔτι *M. Deffner*, Zakonisches ἐν Monatsb. d. K. Akad. d. Wiss. zu Berlin. 1875 σ. 1-30 καὶ 176-195 κ.λ. κ.λ. M. Schmidt, Das Zakonische, ἐν Curtius Stud. III σ. 347 κέξ., ἔνθα προτάσσεται βιβλιογραφία καὶ ἄλλων παλαιοτέρων περὶ Τσακωνικῆς μελετῶν. E. Schwyzer, ἐν Ἀφιερώμ. εἰς Χατζιδάκιν σ. 82 κέξ.

Ζ΄. *Συνθηματικὰ ἰδιώματα.*

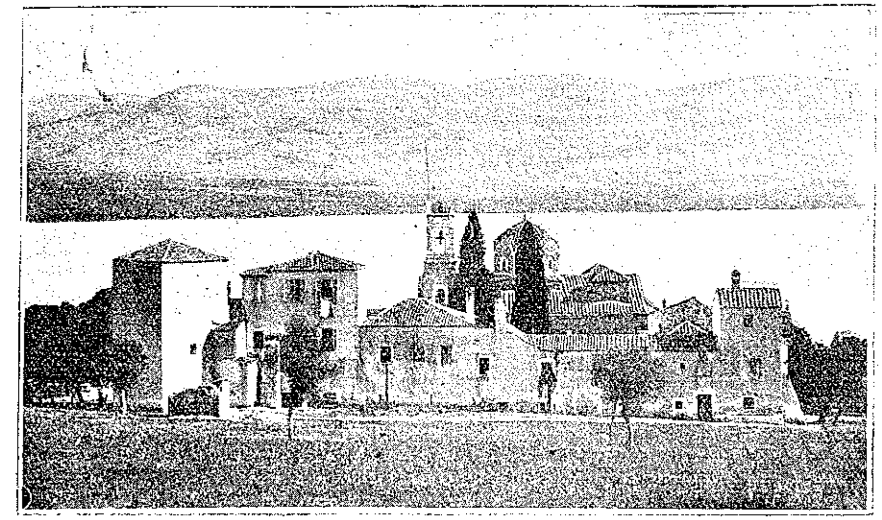
Μ. Τριανταφυλλίδου, Τὰ «ντόρτικα» τῆς Εὐρυτανίας. (*Λαογραφ.* Ζ΄ σ. 243 κέξ.).

Δ. Σάρρου, Περὶ τῶν ἐν Ἠπείρῳ, Μακεδονίᾳ καὶ Θρᾴκῃ συνθηματικῶν ἰδιωμάτων (*Λαογραφ.* Ζ΄ σ. 521 κέξ.)

Ι. Βογιατζίδου, Περὶ τῆς συνθηματικῆς γλώσσης τῶν ἀρτοποιῶν τοῦ Ζαγορίου *Λαογραφ.* Η΄ σ. 152 κέξ.).

Πλεῖστα φωνητικά, μορφολογικὰ κ.λ. φαινόμενα τῶν κατὰ τόπους ἰδιωμάτων ἑρμηνεύει ὁ κ. Γ. Χατζιδάκις ἐν τοῖς διαφόροις ἔργοις του, ἰδίᾳ ἐν τῇ *Einleitung*, *Γλωσσολογικαῖς Μελέταις Α΄*, *Μεσαιων. καὶ Νέοις Ἑλληνικοῖς* = ΜΝΕ, Α΄-Β΄, προσέτι δὲ ἐν ταῖς πολυαρίθμοις πραγματείαις του ταῖς ἐγκατεσπαρμέναις ἐν τῇ «*Ἀθηνᾷ*», τῇ «*Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι*», τῷ *Λεξικογραφικῷ Ἀρχείῳ*», τῇ «Glotta», KZ., BZ. κ.λ.κ.λ., τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπαραίτητον καὶ πολύτιμον βοήθημα διὰ πάντα θέλοντα νὰ μελετήσῃ ἐπιστημονικῶς τὰ ποικίλα νεοελληνικὰ ἰδιώματα. Χρήσιμα ὡσαύτως διὰ τὰς ἀνωτέρω μελέτας εἶναι καὶ τοῦ *A. Thumb*, Handbuch der neugriech. Volkssprache². Strassburg 1910 καὶ Grammatik d. neugriech. Volkssprache (Sammlung Göschen). Berlin-Leipzig 1915 (ἐν ᾧ ἀπὸ σελ. 76 κέξ. βραχεῖα ἐπισκόπησις τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων μετ᾽ ἀναγραφῆς τῶν κυριωτέρων χαρακτήρων των). Ὅσον ἀφορᾷ τὴν σχέσιν διαφόρων ἰδιωμάτων πρὸς ἄλληλα πρβλ. ἰδίᾳ *Π. Λορεντζάτου*, Συμβολὴ εἰς τὴν διαλεκτολογίαν (ἐν *Ἀφιερώμ. εἰς Χατζιδάκιν* σ. 60 κέξ). R. *Dawkins*, Cyprus and the Asia Minor dialects of Asia Minor (ἐν *Ἀφιερώμ. εἰς Χατζιδάκιν* σ. 42 κέξ.) καὶ τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν πραγματείαν τοῦ κ. *Κ. Ἀμάντου*, Γλωσσικὰ ἐκ Χίου (*Λαογραφ.* Ζ΄ σ. 335 κέξ.). Διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων χρήσιμος εἶναι, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω σημειωθεισῶν μελετῶν, καὶ ἡ πραγματεία τοῦ *P. Wahrmann-Lamberz*, Prolegomena zu einer Geschichte d. griechischen Dialekte im Zeitalter des Hellenismus. Programm Wien 1906/7, ἣν δὲν ἠδυνήθην νὰ χρησιμοποιήσω διὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἀνωτέρω πραγματείας μου.

Γ. Π. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ
Συντάκτης τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ

Εἰκ. 1. Γενικὴ ἄποψις τῆς Μονῆς.

Η ΕΝ ΣΑΛΑΜΙΝΙ ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΦΑΝΕΡΩΜΕΝΗΣ

(Συμβολὴ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου τῆς Βασιλικῆς μετὰ τρούλλου).

Εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς ἱστορικῆς νήσου Σαλαμῖνος εὑρίσκεται ἡ Μονὴ τῆς Φανερωμένης ἐν ἐνεργείᾳ ἔτι διατελοῦσα καὶ γνωστὴ διὰ τὴν συμβολήν, ἣν προσέφερεν εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς Ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος ἀγῶνα.

Ἡ Μονὴ τῆς Φανερωμένης ἔχει τὸ σύνηθες σχῆμα τῶν Μοναστηρίων τῆς Ἀνατολῆς, ἤτοι τετράγωνον περίβολον μετὰ πύργων κατὰ τὰ ἄκρα, περικλείοντα εὐρύχωρον αὐλήν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁποίας ὑψοῦται τὸ Καθολικόν, ἤτοι ὁ Ναὸς τῆς Μονῆς (βλέπε εἰκ. 1).

Τὴν *ἱστορίαν* τῆς Μονῆς τῆς Σαλαμῖνος δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν μόλις ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος· ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ πλαισίου τῆς πύλης τοῦ Μοναστηρίου ἀναγράφει τὸ ἔτος 1661, σημειώματα εἰς φυλασσόμενα ἐν τῇ Μονῇ χειρόγραφα παρέχουσι τὴν πληροφορίαν ὅτι τὸ Μοναστήριον *ἀνεκαινίσθη* τῷ 1670 καὶ εἰς εἰκόνα τῆς Θεοτόκου ἀποκειμένην ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τοῦ Καθολικοῦ καὶ παριστῶσαν ἐπὶ τῆς ἀργυρᾶς ἐπενδύσεως αὐτῆς καὶ τὸν κτίτορα δεόμενον φέρεται ἡ χρονολογία 1682 [1]).

[1]) Ἐπὶ πλαισίου τῆς πύλης τῆς Μονῆς εὑρίσκεται ἡ ἐπιγραφή: ΑΨΞΑ (=1661) ΑΚ—ΜΑΚ (= Λαυρέντιος Κανέλλος ἢ Κανελλόπουλος — Μονὴ Λαυρεντίου Κανέλλου

Ἡ ἵδρυσις τῆς Μονῆς ἀποδίδεται εἴς τινα ἐκ Μεγάρων καταγόμενον μοναχὸν *Λαυρέντιον*, ὅστις ἐκαλεῖτο ὡς κοσμικὸς *Λάμπρος Κανέλλος* ἢ Κανελλόπουλος καὶ ἦτο κτίστης καὶ γεωργός· παραδίδεται μάλιστα ὅτι ὁ Λάμπρος οὗτος ἦτο ἔγγαμος καὶ πατὴρ δύο τέκνων, εἶτα δὲ κατέλιπε γυναῖκα καὶ τέκνα καὶ ἐγένετο μοναχός, μετονομασθεὶς Λαυρέντιος [1]).

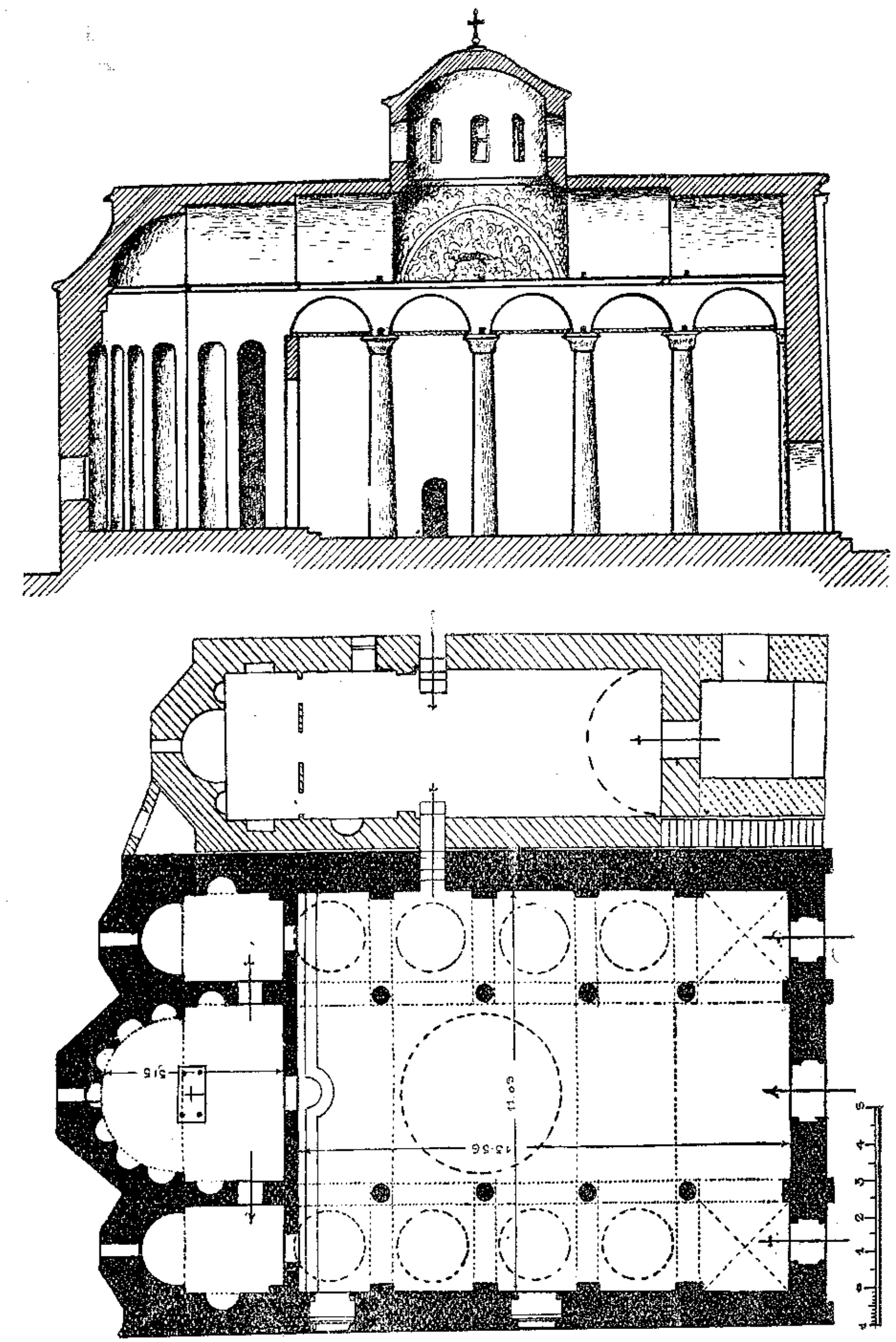
Ὡς αἰτία τῆς ἱδρύσεως τῆς Μονῆς ἀναφέρεται τὸ συνήθως διὰ τὴν ἵδρυσιν πολλῶν Ναῶν ἐν Ἑλλάδι φερόμενον ὅραμα. Ἡ Παναγία ὤφθη ἐν ὁράματι κατ᾽ ἐπανάληψιν εἰς τὸν Λαυρέντιον, καλλιεργοῦντα ἀγρόν τινα εἰς θέσιν Λιάντρο, ἔξωθεν τῶν Μεγάρων, προστάττουσα αὐτὸν νὰ μεταβῇ εἰς τὸ βόρειον μέρος τῆς νήσου Κούλουρης, ὅπου εὑρίσκεται παλαιὸς ἠρειπωμένος Ναός της καὶ κρύπτεται ἡ ἁγία αὐτῆς εἰκών. Ὁ Λαυρέντιος ἦλθεν εἰς τὸν ὑποδειχθέντα τόπον, εὗρε τὸν ἠρειπωμένον Ναόν, ὃν *ἐφανέρωσεν* εἰς αὐτὸν ἡ Θεοτόκος. ἀνεῦρε τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας, ἐπεσκεύασε τὴν Ἐκκλησίαν, ἔκτισε πέριξ αὐτῆς κελλία, ἤτοι ἵδρυσε Μοναστήριον, ὅπερ ὠνόμασε *Μονὴν Φανερωμένης* διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους. Ὁ Λαυρέντιος συνήθροισεν εἰς τὴν οὕτω συμπηχθεῖσαν Μονήν του πολλοὺς μοναχούς, κατέστησεν αὐτὴν πλουσίαν, ἐτέλεσε διάφορα θαύματα καὶ ἀπέθανε τὴν 7ην Μαρτίου τοῦ ἔτους 1707. Κατὰ τὴν ἡμέραν δὲ ταύτην τελεῖται καὶ ἡ μνήμη τοῦ ὡς ἁγίου τιμηθέντος Ἡγουμένου καὶ ἱδρυτοῦ μέχρι σήμερον [2]).

Τὸν ΙΗ´ αἰῶνα ἡ Μονὴ Φανερωμένης φαίνεται ὅτι ἤκμασε μεγάλως ὑπὸ τὸν Ἡγούμενον Ἰωακείμ, υἱὸν τοῦ Λαυρεντίου, τότε δέ, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐκοσμήθη διὰ τοιχογραφιῶν καὶ τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ´. ἤτοι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀγῶνος, βλέπομεν ὅτι συνεχίζεται ἡ ἀκμὴ τῆς Μονῆς· ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Διονύσιος (1820-1823) ἀπέστειλε δι᾽ ἀσφάλειαν κειμήλια τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Μονῶν τῆς Ἀττικῆς εἰς τὴν Φανερωμένην, ὡς εἰς τὴν ἀσφαλεστέραν Μονὴν τῆς περιοχῆς του, ὁ δὲ Καραϊσκάκης τῷ

Τὸ σημείωμα τοῦ χειρογράφου εἶναι: «1670 —Μαΐου 17 ἦλθα ἐγὸ ὁ εὐτελεῖς Λαυρέντιος εἰς νυσὶν τῆς λεγομένης τὸ ἐπίκλιν σαλαμήνης καὶ ἀνακένισα τὸ μοναστῆριο πουητον ἐριμομένο ἀπὸ κεροῦς». (Πρβλ. *Γ. Λαμπάκη*. Ἡ ἐν Σαλαμῖνι μονὴ τῆς Φανερωμένης, ἐν τῇ «Ἑβδομάδι», φύλλῳ 2 Σ/βρίου τοῦ ἔτους 1884 βλ. καὶ τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐν περιοδικῷ «Σωτὴρ»» τόμ. Ι´ τεῦχος ζ´. (Ἰούλιος 1887).

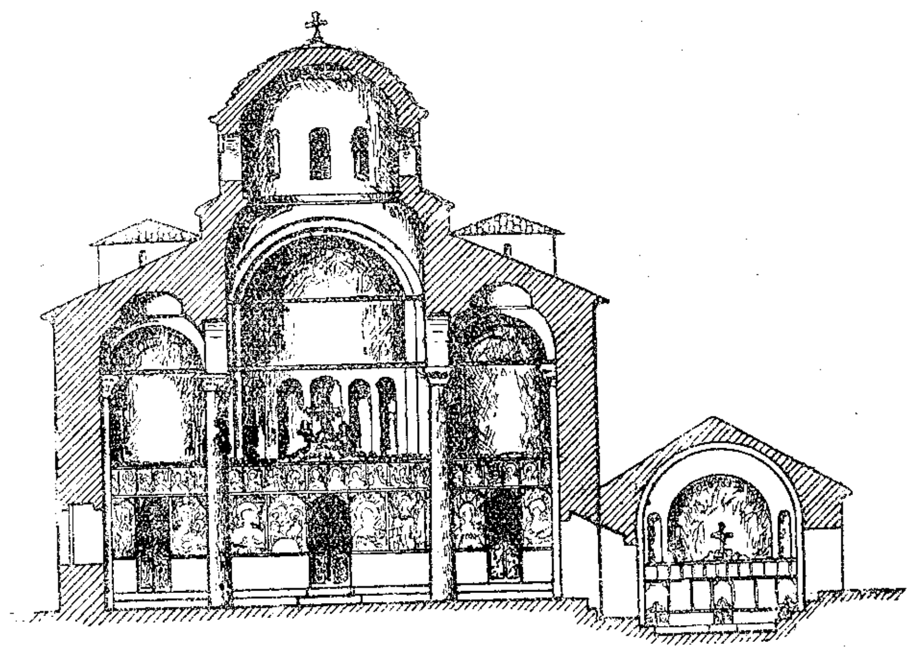
[1]) Πρβλ. Ἀκολουθίαν τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Λαυρεντίου, Ἀθῆναι, 1885, σελ. 21 κ.ἑ. (κατὰ τὸ παραδοθὲν κείμενον Νεοφύτου Μεταξᾶ, μετενεχθὲν δὲ εἰς ἁπλῆν γλῶσσαν ὑπὸ *Κ. Πανούση*).

[2]) Τὰ τῶν θαυμάτων καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Λαυρεντίου βλέπε ἐν τῇ ἀνωτέρω Ἀκολουθίᾳ, σελ. 23 κ. ἑ. Κατὰ σημείωμα χειρογράφου τῆς Μονῆς, ὁ κτίτωρ ἀπέθανε τῇ 9 Μαρτίου, ἡμέραν τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα («ης τοὺς 1707 ἐν μινὶ μαρτίου 9 ἡμέρα τον ἁγίον σαρατο ἐκυμίθη ὁ μακαρίτης ὁ κτήτορας τοῦ μοναστηρήου ὀνόματι λαυρέντηος τὸ ἐπίκλην ἐκ μιγάρου πατρίδος»), βλ. καὶ Ἀκολουθίαν, ἔ. ἄ. σελ. 26 σημ. 1.

Εἰκ. 2. Κάτοψις καὶ τομὴ τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς.

1827, ὅταν ἔστησε τὸ στρατηγεῖόν του εἰς Ἐλευσῖνα, εἶχεν ὡς ὀχυρὸν ἔρεισμα τὴν Μονὴν τῆς Σαλαμῖνος. Ὁ Κιουταχῆς ἐπεχείρησεν ἐπανειλημμένας ἐφόδους κατὰ τῆς ὀχυρᾶς Μονῆς, δὲν κατώρθωσεν ὅμως νὰ κυριεύσῃ αὐτήν, ἡ δὲ λαϊκὴ Μοῦσα ἔθεσεν εἰς τὸ στόμα τοῦ Τούρκου στρατάρχου τοὺς στίχους:

Εἰκ. 3. Τομὴ κατὰ πλάτος τοῦ Καθολικοῦ.

Χωριὰ καὶ Κάστρα καὶ βουνὰ κι' ὅλα τὰ Μοναστήρια
τὰ διάβηκα, τὰ πάτησα, καὶ τάκαν' ὅλα στάχτη·
μὰ ἡ Παναγιὰ τῆς Κούλουρης, τὸ μέγα Μοναστῆρι
ὁποῦχει ἑξῆντα σήμαντρα κι' εἰκοσιτρεῖς καμπάνες
στέκεται καὶ μὲ πολεμᾷ...
Δεκάξη φόρμους ἔκανα καὶ εἰκοσιεννιὰ γιουρούσια
μὰ ἡ φωτιά της μ' ἔκαψε· φεύγω καὶ τὴν ἀφίνω... [1])

Τοσαῦται εἶναι αἱ περὶ τῆς Μονῆς Φανερωμένης εἰδήσεις. Τὴν Μονὴν τῆς Σαλαμῖνος ἐπεσκέφθησαν καὶ ἀτελῶς περιγράφουσι, πλὴν ἡμετέρων

[1]) Πρβλ. *Δ. Καμπούρογλου*, Ἀναδρομάρην (ἔκδ. Γ. Φέξη), Ἀθῆναι 1914, σελ. 137 κ. ἑ., ἔνθα καὶ αἱ ἐξ ἐγγράφων καὶ περισωθεισῶν ἐπιστολῶν μαρτυρίαι περὶ τῆς Μονῆς κατὰ τὸν Ἀγῶνα. Ὡς γνωστόν, ἀριστερὰ τῆς αὐλῆς τῆς Μονῆς, εὑρίσκεται καὶ ὁ τάφος τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἀγῶνος Γκούρα.

λογίων, καὶ ξένοι τεχνοκρῖται, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Didron, ὅστις ἐν τῇ «Χριστιανικῇ Εἰκονογραφίᾳ» του θαυμάζει τὴν πλουσίαν τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς διὰ τοιχογραφιῶν διακόσμησιν [1]).

Μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς, ἡ ἔρευνα τοῦ ὁποίου παρέχει σπουδαιοτάτην συμβολὴν εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ ζωγραφικὴν τὴν ἀναπτυχθεῖσαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἁλώσεως μέχρι τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου.

1. *Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ μνημείου.*

Τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς Φανερωμένης, ὡς διακρίνεται ἐν τῇ κατόψει καὶ ταῖς παρατιθεμέναις ἐνταῦθα τομαῖς (εἰκ. 2-3), ἀνήκει εἰς τὸν ἀρχιτεκτονικὸν τύπον τῆς ἀνατολικῆς βασιλικῆς μετὰ τρούλλου. Ὁ Ναὸς οὗτος (μήκ. 18.70 μ. καὶ πλάτ. 11 μ.) χωρίζεται ἐσωτερικῶς διὰ κιονοστοιχιῶν ἐκ τεσσάρων κιόνων εἰς τρία κλίτη, καλύπτεται δὲ τὸ μὲν κεντρικὸν κλῖτος διὰ καμαρωτῆς ὀροφῆς, ἥτις μεταξὺ δευτέρου καὶ τρίτου ζεύγους κιόνων διακόπτεται ἀνοιγομένων ἐγκαρσίων τόξων, ἵνα ἀνυψωθῇ ἐπ' αὐτῶν ὁ τροῦλλος, τὰ δὲ πλάγια κλίτη καλύπτονται διὰ σειρᾶς ἓξ ἡμισφαιρικῶν θολίσκων [2]) καὶ δύο σταυροθολίων εἰς τὰ ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου ἄκρα τοῦ Ναοῦ (εἰκ. 2).

Ἐξωτερικῶς ὁ Ναὸς παρουσιάζει ὀρθογώνιον ὑψηλὸν κτίσμα βαρὺ καὶ ὀγκῶδες, στεγαζόμενον ὑπὸ μιᾶς ἀμφικλινοῦς στέγης, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας ὑψοῦται ὁ κεντρικὸς τροῦλλος, εἰς δὲ τὰς γωνίας ὑπάρχουσι τέσσαρες τετράγωνοι πύργοι (εἰκ. 5).

Ἐσωτερικῶς ὁ Ναὸς εἶναι εὐρύχωρος καὶ εὐάρεστος εἰς τὰς διαστάσεις· μόνον οἱ κίονες, ὑπερβολικῶς ὑψηλοί, εὑρίσκονται εἰς δυσαναλογίαν πρὸς τὴν μικρὰν ἀνάτασιν τῶν ἄνωθεν αὐτῶν τόξων, ἅτινα φαίνονται οὕτω βαρέως ἐπικαθήμενα (εἰκ. 2-3 πρβλ. καὶ εἰκ. 6). Ἀντιθέτως οἱ βυ-

[1]) Βλ. *M. Didron*, Manuel d'Iconogr. chrétienne, Paris, 1845. σ. 216. Πρβλ. καὶ τὰς ἀνωτέρω σημειωθείσας περὶ τῆς Μονῆς Φανερωμένης μελέτας τοῦ *Γ. Λαμπάκη* καὶ ἑτέραν πραγματείαν τοῦ αὐτοῦ ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἕσπερος», τοῦ ἔτους 1882, ἀρ. 32.

[2]) Σειρὰ ἡμισφαιρικῶν θολίσκων ἀντὶ τῆς συνήθους καμάρας πρὸς στέγασιν τῶν πλαγίων κλιτῶν τῶν Βασιλικῶν ὑπάρχει καὶ εἰς ἄλλους Ναοὺς τῶν ἐσχάτων βυζαντινῶν χρόνων (βλ. ναοὺς Παντανάσσης Μυστρᾶ ἐν *Millet*, Mon. Byz. de Mistra pl. 35, Κάτω Παναγιᾶς καὶ Βλαχερνῶν Ἄρτης ἐν *Λαμπάκη* Δελτ. τῆς Χ.Α.Ε. Γ' Ἀθῆναι 1903 σ. 95). Τὸ αὐτὸ σύστημα παρατηρεῖται καὶ εἰς ἁπλᾶς ἄνευ τρούλλου Βασιλικάς, ὡς εἶνε ὁ Ναὸς τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς ἐν Σιατίστῃ τῆς Μακεδονίας, κτίσμα τοῦ 18 αἰῶνος κ. ἑ.

ζαντινοὶ ναοὶ τῆς β'. περιόδου (10ου-12 αἰ.) εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπιτυγχάνουσι τὴν ἐντύπωσιν τοῦ εὐπετοῦς καὶ ἐλαφροῦ διὰ τῆς ὑπερυψώσεως τῶν τόξων, [1]) ἥτις ὅμως εἰς τοὺς Ναοὺς τοῦ 14ου αἰῶνος, τῆς βορείας ἰδίᾳ Ἑλλάδος, γίνεται ὑπερβολική, ἀκολουθουμένη ὑπὸ πολὺ ὑψηλῶν θόλων καὶ τρούλλων εἰς ὑπερβολικῶς στενῶν διαστάσεων ναούς [2]).

Τοιχοδομία. Ὁ Ναὸς εἶναι ἐκτισμένος διὰ πελεκητῶν πωρίνων λίθων καλῶς προσηρμοσμένων εἰς τὴν πρόσοψιν καὶ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν, ἀμελέστερον δὲ καὶ δι' ἀργολιθοδομῆς εἰς τὰς μακρὰς πλευράς, αἵτινες καὶ φέρουσιν ἴχνη ἐπισκευῶν (εἰκ. 4, 5 καὶ 7). Χρῆσις ὀπτοπλίνθων ἐν τῇ τοιχοδομίᾳ παρατηρεῖται μόνον ἄνωθεν τῶν θυρῶν καὶ εἰς ὀλίγα τινὰ μέρη σποραδικῶς, αἱ δὲ *κεραμοπλαστικαὶ διακοσμήσεις* εἶναι περιωρισμέναι κυρίως εἰς μίαν σειρὰν ὀδόντων εἰς τὰς προσόψεις καὶ τοὺς τρούλλους (εἰκ. 4 καὶ 7). [3]). Ἡ τοιαύτη τοιχοδομία καὶ ἡ ἔλλειψις κεράμων πρὸς διακόσμησιν εἶναι χαρακτηριστικὴ τῶν μεταβυζαντινῶν ναῶν. [4]) Ἀφ' ἑτέρου ἡ διὰ λαξευτῶν ἰδίᾳ λίθων ἐπιμελὴς ἰσοδομικὴ τοιχοδομία ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλους ναοὺς τῆς τε βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς περιόδου [5]).

---

[1]) Πρβλ. βυζαντινοὺς ναοὺς Ἀθηνῶν: Καισαριανῆς, Καπνικαρέας, Ἁγ. Θεοδώρων κ.ἄ.

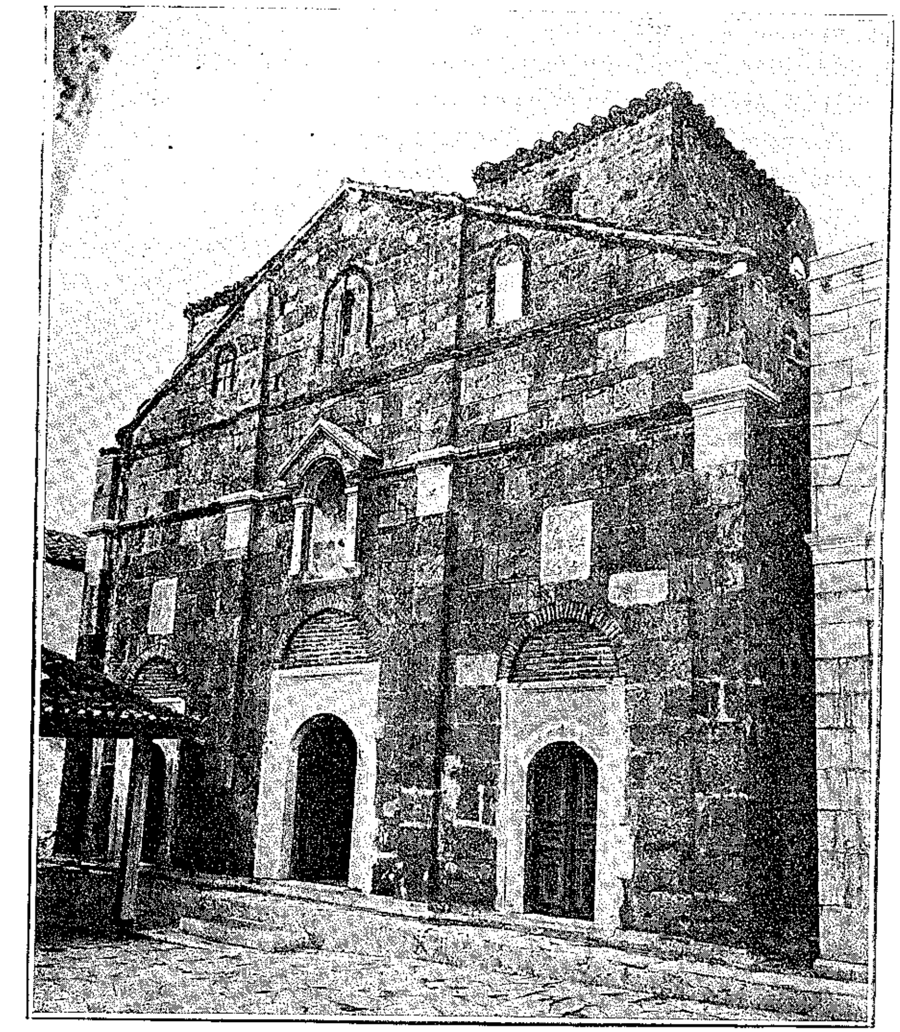
[2]) Βλ. βυζαντινοὺς ναοὺς Θεσσ/νίκης (14ου αἰῶνος) ἐν *Diehl, Le Tourneau* κα *Saladin,* Les monuments chrét. de Salonique, Paris, 1918, σελ. 167κ .ἑ., πρβλ. καὶ ναοὺς Σερβίας, ἐν *Millet,* L'ancien art Serbe, Paris, 1919 σελ. 105, ναοὺς Μεσημβρίας, ἐν *Gurlitt,* Alte Bauten in Bulgarien τεῦχ. α'. Πιν. 10-12, ναοὺς Ἠπείρου, ἐν *Βερσάκη,* Πρακτικὰ Ἀρχ. Ἑταιρείας, 1914, σελ. 443 κ.ἑ., ναοὺς Καστορίας, ἐν *Millet,* L'école Grecque, Paris, 1916, σελ. 93 κ. ἑ.

[3]) Εἰς ἀνώτατα μέρη τῆς βορείας πλευρᾶς παρατηρεῖται (κατὰ τὸ μέσον) τμῆμα τοιχοδομίας μετὰ πωρίνων πελεκητῶν λίθων καὶ πλίνθων.

[4]) Πρβλ. Ναοὺς ἄνω Μάνης, ἐν *Traquair,* Annual of Brit. Shool, 1908-9 σ. 208.

[5]) Ἡ ἀποκλειστικὴ λιθοδομὴ ἐφαρμόζεται, κατὰ τὴν 6' βυζαντινὴν περίοδον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν διὰ πλίνθων καὶ λίθων· οἱ πρὸ τοῦ 11ου σωζόμενοι ναοὶ εἶνε ἐκτισμένοι διὰ λιθοδομῆς (Σκριποῦ 9ου αἰ. Θεολόγος Θηβῶν 9ου αἰῶνος, Μ. Φιλοσόφων Γορτυνίας 10ου κλπ.) εἰς τοὺς κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ἀνεγερθέντας πολυπληθεῖς ναοὺς κυριαρχεῖ ἡ πλινθοπερίβλητος μέθοδος· κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα οἱ ναοὶ κυρίως τοῦ Δεσποτάτου Ἠπείρου καὶ Μυστρᾶ ἔχουσι τὴν λιθοπλινθοδομὴν μὲ φόρτον κεραμοπλαστικῶν ὡς καὶ ἡ Β. Ἑλλὰς καὶ Σερβία, κατὰ τὸν 14ον (βλ. ναοὺς Ἄρτης, Θεσσαλονίκης, Καστοριᾶς, Βερροίας κλπ.) Τοὐναντίον ἐν τῇ Π. Ἑλλάδι καὶ ταῖς νήσοις οἱ μετὰ τὸν 13ον αἰῶνα καὶ ἐφεξῆς ναοὶ κτίζονται δι' ἀργῶν λίθων ἢ καὶ ἰσοδομικῶς, τῆς λιθοδομῆς ἐκτεινομένης συχνότατα καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν θόλων (πρβλ. Ναοὺς Κρήτης, Μάνης, Γερακίου, Κυθήρων κλπ.). Ὁ *Millet* (L'école Greque σ. 222 κ. ἑ.) ἐξηγεῖ τὴν προτίμησιν ταύτην ὡς κληρονομίαν τῆς Ἀνατολῆς· χωρὶς νὰ θέλωμεν ν' ἀρνηθῶμεν τὴν ἐπίδρασιν ταύτην (διότι καὶ ἄλλα χαρακτηριστικὰ τῆς Ἀνατολῆς ἀπαντῶμεν εἰς μεταγενεστέρους ναούς), νομίζομεν ὅτι καὶ τὰ ὑπὸ τῶν Φράγκων ἀναγερθέντα κτίρια καὶ φρούρια (ἅπαντα διὰ λιθοδομῆς ἐκτισμένα) ἔδωκαν ὤθησιν εἰς τὴν μέθοδον ταύτην, ἣν καὶ αὐταὶ αἱ ἐδαφικαὶ συνθῆκαι τῆς Ἑλλάδος ἰδίᾳ δὲ τῶν νήσων εὐνοοῦσιν.

Προσόψεις. Ἡ κυρία πρόσοψις (εἰκ. 4) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἄλλας πλευράς, αἵτινες στεροῦνται πάσης διακοσμήσεως, διακόπτεται ὁριζοντίως ὑπὸ *λιθίνου μετὰ γλυφῆς κορνιζώματος,* εἰς ὕψος ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν

Εἰκ. 4. Πρόσοψις τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Φανερωμένης.

γένεσιν τῶν ἐντὸς τοῦ Ναοῦ τόξων (ὅμοιον γεῖσον διαθέει καὶ παρὰ τὴν βάσιν τὸν ναὸν) καὶ μιᾶς *σειρᾶς ὀδόντων* εἰς τὸ ὕψος τῆς γενέσεως τῆς καμάρας τοῦ μεσαίου κλίτους, ἥτις καὶ διατρέχει τὰ ἄκρα τῆς στέγης καὶ τῶν τρούλλων.

Καθ' ὕψος ποικίλλεται διὰ τεσσάρων παραστάδων, ἐξ ὧν δύο εἶναι εἰς τὰς γωνίας καὶ δύο ἀνταποκρίνονται εἰς τὰς κιονοστοιχίας ὡς ἐνισχύσεις αὐτῶν, αἵτινες, διήκουσαι μέχρι τῆς στέγης, προσδίδουσιν ἐλαφρότητα εἰς τὴν πρόσοψιν· εἰς τὸ σημεῖον τῆς διασταυρώσεως τῶν παραστάδων μετὰ τοῦ κορνιζώματος γίνεται χρῆσις λευκοῦ μαρμάρου ἀντὶ τοῦ κιτρινοφαίου λίθου, πιθανώτατα ὅμως τοῦτο εἶναι νεωτέρα προσθήκη.

Καὶ αἱ μὲν σειραὶ τῶν ὀδόντων εἶναι τὸ κοινότερον κόσμημα τῶν βυζαντινῶν προσόψεων, ὅπερ καὶ διετηρήθη (μόνον αὐτὸ ἐπιζῆσαν ἐκ τοῦ πλουσίου κεραμοπλαστικοῦ βυζαντινοῦ διακόσμου) μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ μέχρι σήμερον, ἐν ᾧ τὸ ἐκ γλυφῆς κορνίζωμα εἶναι ὅλως ξένον, προδίδον δυτικὴν ἐπίδρασιν. Ἐπίσης καὶ αἱ παραστάδες εἶναι σπάνιαι εἰς βυζαντινοὺς ναοὺς τῆς Ἑλλάδος, ὑπάρχουσι δὲ μόνον εἰς ναοὺς Κων/πόλεως, Μακεδονίας καὶ Σερβίας καὶ πάλιν οὐχὶ αὐτοτελεῖς, ὡς ἐνταῦθα, ἀλλὰ συνδεόμεναι ἄνω διὰ τόξων καὶ σχηματίζουσαι οὕτως ἀψιδώματα (τυφλὰ τόξα) ὁτὲ μὲν ἁπλῶς διακοσμητικά, ὁτὲ δὲ ἀνταποκρινόμενα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν κατασκευὴν καὶ ὑποδηλοῦντα οὕτως ἐξωτερικῶς τὰς καμάρας τῶν θόλων τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ.

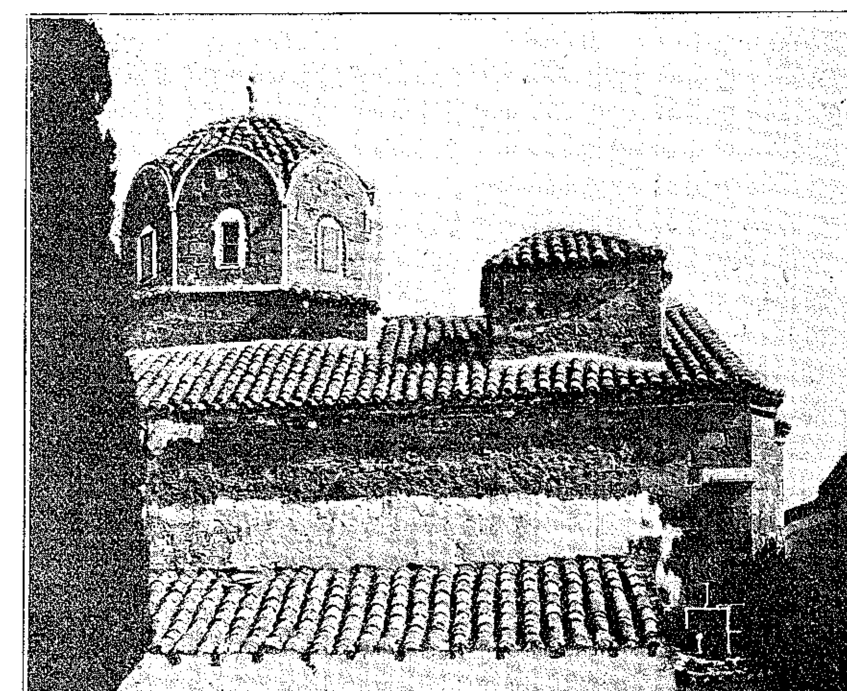
Τέλος τὴν πρόσοψιν κοσμοῦσι, κατὰ παλαιὰν βυζαντινὴν συνήθειαν, τέσσαρες ἐντετοιχισμέναι ἀνάγλυφοι ἐκ μαρμάρου πλάκες προερχόμεναι ἐκ θωρακίων προγενεστέρου Ναοῦ — 13ου ἢ 14ου αἰῶνος, ὡς ἐκ τῆς τέχνης των δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν — καὶ ἓξ πήλινα, ἐσμαλτωμένα μετὰ πολυχρώμων φυτικῶν σχεδίων πινάκια, καλὰ δείγματα τῆς μικρασιατικῆς κεραμουργίας τοῦ 16ου αἰῶνος [1].

Θύραι - Παράθυρα. Τρεῖς θύραι ἀνοιγόμεναι ἐν τῇ προσόψει ὁδηγοῦσιν εἰς τὸν ναὸν περιβαλλόμεναι ὑπὸ *ὀρθογωνίου μαρμαρίνου πλαισίου* μεταγενεστέρας μορφῆς, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνοίγονται αἱ τοξωταὶ θύραι (εἰκ. 4). Τὰ πλαίσια ταῦτα εἶναι τυπικὰ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, κοσμοῦντα συχνότατα καὶ τὰ *παράθυρα* (ὡς εἶναι ἐνταῦθα τὰ πλαίσια τῶν παραθύρων τῶν τετραγώνων τρουλλίσκων· εἰκ. 4 καὶ 5) [2].

[1]) Λαμπρὰν συμβολὴν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν μεταγενεστέρων ἀνατολικῶν πινακίων προσφέρει καὶ ἡ ὑπὸ *Χ. Νομικοῦ* ἐκδοθεῖσα μελέτη: Ἡ λεγομένη ροδιακὴ ἀγγειοπλαστική, Ἀλεξάνδρεια, 1919. Περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων ἀνατολικῶν καὶ βυζαντινῶν ἀγγείων βλέπε *Γ. Σωτηρίου*, Ὁ ναὸς τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ, Ἀθῆναι, 1924, σελ. 188 κ. ἑ.

[2]) Τὰ πλαίσια ταῦτα τῶν παραθύρων ἀπαντῶσιν εἰς τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς ναοὺς τῆς Ἀνατολῆς, τοὺς ἐκτισμένους διὰ μεγάλων ὀρθογωνίων λίθων, εἰς ἕνα τῶν ὁποίων ἀνοίγεται τὸ τοξωτὸν καὶ ἐνίοτε δίλοβον παράθυρον, σχηματιζομένου οὕτω τοῦ πλαισίου ἀφ' ἑαυτοῦ· πρβλ. Miss *Bell*, Μοναὶ καὶ ναοὶ ἐν Tur Abdin ἐν *Stzygowski*, Amida, εἰκ. 169 καὶ 214, πρβλ. καὶ *Strzygowski*, Die Baukunst der Armenier, τόμ. Α΄. (εἰκ. 168).

Διὰ τῶν θυρῶν τούτων ἐνισχύεται ἱκανῶς *ὁ φωτισμὸς* τοῦ ναοῦ, καθόσον, πλὴν τῶν παραθύρων τοῦ τρούλλου, τὸ μόνον στενὸν παράθυρον τῆς προσόψεως (τὰ δύο ἄλλα εἶναι ἁπλῶς δοκιμαστικά), τὰ δύο ὁμοίως μικρὰ τῆς βορείας πλευρᾶς καὶ τὰ τρία στενώτατα τῆς ἀνατολικῆς δὲν θὰ ἐπήρκουν διὰ τὸν φωτισμὸν ἰδίᾳ τῶν πλαγίων κλιτῶν. Ὁ περιορισμὸς οὗτος τῶν παραθύρων, ὅστις εἰς μεταβυζαντινοὺς ναοὺς ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τοὺς τρούλλους, καὶ ὁ ἐξ αὐτοῦ προερχόμενος ἐλλιπὴς φωτισμὸς παρατηρεῖται ἐπίσης κατὰ κανόνα σχεδὸν εἰς τοὺς ἐπὶ τουρκοκρατίας ναούς. Τέλος ἄνωθεν τῆς κεντρικῆς πύλης ἀνοίγεται ἐντὸς τοῦ τοίχου κόγχη μετὰ ἀετώματος στηριζομένη εἰς δύο παραστάδας καὶ περικλείουσα εἰκόνισμα ὁμοίως μεταγενεστέρας μορφῆς.

Εἰκ. 5. Νοτία καὶ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς μετὰ τοῦ προσηρτημένου παρεκκλησίου.

Τροῦλλοι. Ὁ κεντρικὸς τροῦλλος διατηρεῖ τὰς διαστάσεις καὶ τὴν βυζαντινὴν μορφὴν τῶν ἀθηναϊκῶν τρούλλων (Καπνικαρέας, Μ. Μητροπόλεως—Παναγίας Γοργοεπηκόου — Ἁγ. Θεοδώρων κλπ.) μὲ τοὺς πωρίνους

κιονίσκους, βαστάζοντας τὰ πώρινα ἡμικυκλικὰ τόξα, κοσμουμένους ἐπίσης διὰ πινακίων (εἰκ. 5). Ἡ κατασκευὴ μόνον τῶν παραθύρων διαφέρει τῶν πλουσίως διὰ κεράμων κοσμουμένων βυζαντινῶν, ἀντικαθισταμένη δι' ἁπλῶν παραθύρων φερόντων μόνον σειρὰν ὀδόντων. Ἡ τοιαύτη μορφὴ τῶν τρούλλωνδὲν εἶναι συνήθης κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας, ὁπότε εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐν χρήσει τροῦλλοι στρογγύλοι ἢ πολυγωνικοὶ μετὰ ὀλίγων καὶ στενῶν, συχνὰ εἰς σχῆμα πολεμίστρας παραθύρων, ἐντελῶς δὲ ἁπλοῖ, φέροντες ἐνίοτε διακοσμητικὰ ἀβαθῆ ἀψιδώματα [1].

Οἱ τέσσαρες γωνιαῖοι τετράγωνοι πυργίσκοι (εἰκ. 3, 4 καὶ 5) φέρουσι γνήσιον τὸν τύπον τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας κτισμάτων [2]· ἀρχιτεκτονικῶς οὐδένα σκοπὸν ἐξυπηρετοῦσι, ἀφοῦ μάλιστα εἶναι προσιτοὶ μόνον ἐξωτερικῶς ἀπὸ τῆς στέγης, ἀντιτίθενται δὲ ὅλως πρὸς τὸ βασιλικὸν σχῆμα τοῦ ναοῦ· μόνον σκοπὸν ἀμυντικὸν δύνανται νὰ ἔχωσι ἐφ' ὅσον φέρουσι πολεμίστρας. Ἡ θέσις των ὅμως εἶναι ἀξία προσοχῆς, διότι καταλαμβάνουσι τὰς τέσσαρας γωνίας, ὅπως δηλαδὴ καὶ οἱ μικροὶ τροῦλλοι τῶν σταυροειδῶν ναῶν (πρβλ. Ἁγίους Ἀποστόλους Θεσσαλονίκης κ. ἄ.), δεικνύοντες οὕτω τὴν ἐξακολούθησιν τῆς παραδόσεως καὶ τὴν πολλαπλῆν σχέσιν, ἥτις συνδέει τὴν μετὰ τρούλλου βασιλικὴν πρὸς τὸν σταυροειδῆ τύπον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου δὲν δανείζονται αἱ πρῶται μόνον τὸν τροῦλλον, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ἕτερον τοιοῦτον δεῖγμα ἔχομεν εἰς τὴν Φανερωμένην τὴν καμάραν τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, ἥτις δὲν εἶναι συνεχής, ὡς εἰς τὰς θολωτὰς βασιλικάς, ἀλλὰ διακόπτεται καὶ πρὸς δυσμὰς εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ ἓν εἶναι χαμηλότερον τοῦ ἑτέρου (ὡς ἐν τῇ κατὰ μῆκος τομῇ διακρίνεται, εἰκ. 3), ὅπως γίνεται τοῦτο εἰς τὸν ἀνατολικὸν βραχίονα τῶν σταυροειδῶν ναῶν.

Τέλος ἰδιόρρυθμος εἶναι ἡ μορφὴ τῆς *Ἀψῖδος*, εἰς τὸ πάχος τῆς ὁποίας ἀνοίγονται ἐσωτερικῶς ἱκανοῦ ὁπωσδήποτε πάχους ὑψηλαὶ καὶ στεναὶ

[1]) Πρβλ. ναοὺς Ντεκούλου Οἰτύλου, Καρδαμύλης καὶ Ἀρεοπόλεως ἐν Μάνῃ (τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰ.) ἐν *Traquair*, Ἔ.ἀ. σ. 198 κ.ἑ. Ζερβατίου καὶ Κοκαμιᾶς Ἠπείρου (ἀρχῶν 17ου αἰ.) ἐν *Βερσάκη*, Ναοὶ Ἠπείρου, εἰς Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1914, σ. 249 κ. ἑ. Ὅμοια παράθυρα εὑρίσκονται καὶ εἰς ἀνεκδότους εἰσέτι Ναοὺς Παλαιοχώρας Αἰγίνης (17ου αἰ) κ. ἄ.

[2]) Ὁ τετράγωνος ἐξωτερικῶς τροῦλλος, συνήθης ἕνεκα τῆς εὐκολίας τῆς κατασκευῆς του εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, εἶναι ἐν χρήσει καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον εἰς δευτερεύοντας ἰδίᾳ τρούλλους ναρθήκων (πρβλ. Βυζαντινοὺς ναοὺς Μεσημβρίας ἐν *Gurlitt*, Ἔ. ἀ. Taf. 11, εἰς ναοὺς Στενημάχου κλπ.). Ἡ τοιαύτη μορφὴ τοῦ τρούλλου ἀπαντᾷ, ὡς γνωστόν, καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τοῦ τρούλλου εἰς Χριστιανικὰ κτίσματα (τὸν 5ον αἰῶνα), ὡς εἶναι τὸ Μαυσωλεῖον τῆς Galla Placidia, ἐν ναοῖς Μ. Ἀσίας καὶ ἀλλαχοῦ.

κόγχαι κατὰ τὸ σύστημα γοτθικῶν ναῶν τῆς Δύσεως, ὡς δύναταί τις νὰ διακρίνῃ εἰς τὰ παρατιθέμενα σχέδια (εἰκ. 2 καὶ 3).

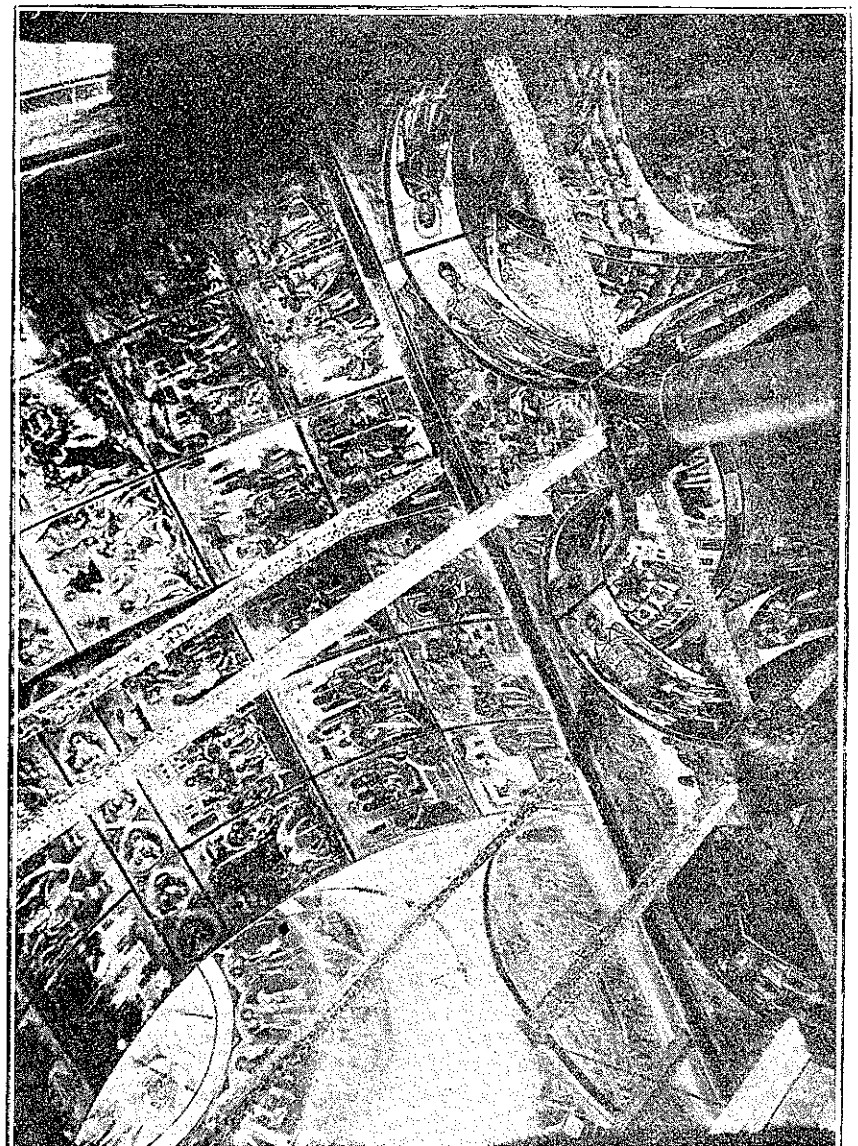
Οὕτως ἡ Φανερωμένη εἶναι ἓν ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων δειγμάτων τοῦ τύπου τῆς βασιλικῆς μετὰ τρούλλου, ἥτις διατηρεῖ ἱκανὰ βυζαντινὰ στοιχεῖα, παρουσιάζει ὅμως καὶ πολλοὺς μεταγενεστέρους χαρακτῆρας καὶ ἐπιδράσεις ἀκόμη δυτικῆς τέχνης. Ὁ τύπος οὗτος ἔχει μακρὰν ἱστορίαν ἐν τῇ Βυζαντινῇ ἀρχιτεκτονικῇ, ὡς θὰ ἐξετάσωμεν τοῦτο συντόμως ἐν τέλει τῆς παρούσης μελέτης.

Προβάλλει ἤδη τὸ ζήτημα· δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὡς χρόνον ἱδρύσεως τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μ. Φανερωμένης τὰ ἔτη τὰ ἀναγραφόμενα ἐν τῇ Πύλῃ τῆς Μονῆς καὶ εἰς τὸ ἐν ἀρχῇ τῆς μελέτης ταύτης παρατεθὲν σημείωμα (1661-1670), ἢ πρέπει ν' ἀποδεχθῶμεν συντελεσθεῖσαν τότε ἀνακαίνισιν παλαιοτέρου ἠρειπωμένου κτίσματος, ὡς καὶ τὸ ἐν λόγῳ σημείωμα ῥητῶς ἀναγράφει;

Πᾶσαι αἱ ἐξετασθεῖσαι ἀνωτέρω ἀρχιτεκτονικαὶ λεπτομέρειαι, ἡ ἐντελὴς ἔλλειψις γλυπτοῦ διακόσμου (τῶν εὑρισκομένων ἐν τῇ προσόψει γλυπτῶν δυναμένων καὶ ἄλλως, ὅπως εἴπομεν, νὰ νοηθῶσι), τὰ ἐντετοιχισμένα πινάκια -κλασσικὰ δείγματα ἀνατολικῆς κεραμικῆς 16ου καὶ 17ου αἰῶνος- καὶ αἱ εἰς τὴν στέγασιν τοῦ κτίσματος παρατηρούμεναι ἀδεξιότητες πείθουσιν ἡμᾶς, ὅτι ὁ ναὸς δύναται νὰ εἶναι κτίσμα τῆς Τουρκοκρατίας. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἡ τοιχοδομία τοῦ κτιρίου ἔχει ἑνότητα (νεώτεραι μόνον ἐπισκευαὶ παρατηροῦνται κυρίως εἰς τὰ ἄνω μέρη τῆς βορείας πλευρᾶς), διακρίνονται δὲ καὶ ἐμφανῆ στοιχεῖα δυτικῆς τέχνης εἰς τὴν πρόσοψιν (παραστάδες) καὶ τὴν Ἀψῖδα (κόγχαι). Καθ' ἡμᾶς δὲν εἶναι ἀπίθανος ἡ ὕπαρξις εἰς τὴν θέσιν ταύτην τῆς Σαλαμῖνος ἀρχαιοτέρου κτίσματος (Μονῆς ἢ καὶ μόνον Ναοῦ), ὅπερ εὗρεν ἠρειπωμένον ὁ Λαυρέντιος καὶ ἀνεκαίνισε, χρησιμοποιήσας ἴσως τὸ περὶ τὸ κτίσμα τοῦτο ὑπάρχον ὑλικὸν καὶ διατηρήσας τὰς διαστάσεις καὶ τὸν ῥυθμὸν αὐτοῦ. [1]) Μέχρι τίνος σημείου ἐκτείνονται αἱ ἐπισκευαὶ αὗται

[1]) Κατ' εὐγενῆ ἀνακοίνωσιν τοῦ συναδέλφου Π. Φουρίκη, ὑλικὸν ἠδύνατο νὰ ἐξευρεθῇ καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς νήσου, ἔνθα ὑπῆρχον ἀρχαῖα καὶ βυζαντινὰ κτίσματα (πρβλ. τὸν σημειούμενον ὑπὸ Φουρίκη βυζαντινὸν συνοικισμὸν εἰς τὸ βορειότατον τμῆμα τῆς σημερινῆς κωμοπόλεως ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. τοῦ ἔτους 1916 σελ. 7 κ. ἑ.). Καθ' ἡμᾶς ἡ ὁμοιομορφία τοῦ χρησιμοποιηθέντος ὑλικοῦ συνδυαζομένη πρὸς τὰ μαρτυρούμενα ἐν τῷ ἀνωτέρω σημειώματι, θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἱκανὴ ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς σημερινῆς Μονῆς ἀρχαιοτέρου χριστιανικοῦ κτίσματος, καίτοι τοῦτο δὲν ἀποκλείει προφανῶς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι συμπληρωτικὸν ὑλικὸν ἠδύναντο οἱ ἱδρύσαντες τὴν Μονὴν καὶ ἄλλοθεν νὰ προμηθευθῶσι.

εἶνε δύσκολον νὰ καθορισθῇ, καθ' ὅσον ὁ χρόνος προσέδωκεν ἑνότητα εἰς τὸ κτίριον. Ἡ ἡλικία τοῦ ἀρχικοῦ Ναοῦ (ἂν ὑπῆρξε τοιοῦτος) δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀρχαιοτέρα τοῦ 13ου ἢ 14ου αἰῶνος, διότι τότε ὁ ἀρχιτεκτονικὸς οὗτος τύπος, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐμφανίζεται ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλὰ καὶ

Εἰκ. 6. Γενικὴ ἄποψις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς (ἀπὸ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ Ναοῦ).

κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα θὰ ἠδύναντο νὰ ἐκτελεσθῶσιν οὐ μόνον ῥιζικαὶ ἐπισκευαί, ἀλλὰ καὶ ἐκ βάθρων κατασκευὴ Ναοῦ, ἔχοντος τὸν τύπον καὶ τὰς διαστάσεις τῆς Φανερωμένης, ὡς λέγομεν εἰς τὴν ἐν τέλει τῆς μελέτης γινομένην καταγωγὴν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου ῥυθμοῦ [1].

Β'. *Ἐσωτερικὸς διάκοσμος - Ζωγραφική.*

Μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ἐσωτερικῆς διακοσμήσεως τοῦ Καθολικοῦ. Ὁλόκληρον τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ: τοῖχοι, θόλοι τόξα, ὡς καὶ τὰ κιονόκρανα καὶ αὐτοὶ οἱ ξύλινοι συνδετῆρες τῶν τόξων καλύπτονται ὑπὸ ζωγραφικοῦ διακόσμου ἄριστα διατηρουμένου καὶ δίδοντος οὕτως ἀκεραίαν τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ἑνιαίως ἐξωγραφημένου συνόλου (εἰκ. 6).

Ἐξ ἐπιγραφῆς, ἐπὶ τοῦ δυσμικοῦ τοίχου, ἀριστερὰ εὑρισκομένης, μανθάνομεν ὅτι ὁ Ναὸς ἱστορήθη διὰ χειρὸς *Γεωργίου Μάρκου* ἐκ πόλεως Ἄργους καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ Νικολάου Μπενιζέλου καὶ Γεωργίου Κυπριώτου ἐν ἔτει 1735. [2]) Ὁ Ἀργεῖος οὗτος ζωγράφος μετὰ τῶν βοη-

---

[1]) Εἰς τὴν χρονολογίαν τοῦ ἀρχαιοτέρου κτίσματος θὰ συμβάλῃ ἱστορικὴ περὶ τῆς Σαλαμῖνος κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας μελέτη διευκρινίζουσα τὰς τύχας τῆς νήσου μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐν Ἑλλάδι Φραγκοκρατίας. Ὡς εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ Ἀκομινάτου, ἡ Σαλαμὶς ἦτο ἐπὶ πολὺ καταφύγιον πειρατῶν· ἀφ' ἑτέρου ἐπ' ἴσης βλέπομεν τὸν ΙΔ'. αἰῶνα πειρατικὰς ἐπιδρομὰς καὶ ἀπαγωγὴν 500 κατοίκων τῆς νήσου πωληθέντων ὡς δούλων. Ἡ Σαλαμὶς πρὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως κατέχεται ὑπὸ Βενετῶν, εἶτα προσφέρεται ὡς δῶρον ὑπὸ τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Γουΐδωνος (1294) εἰς ἱππότην τῆς Εὐβοίας καὶ ἐπ' ὀλίγον περιέρχεται εἰς χεῖρας τῶν Βυζαντινῶν τὸν ΙΔ' αἰῶνα (πρβλ. *Μίλλερ-Λάμπρου*, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας, Ἀθῆναι, 1909/10, Ι· σελ. 18, 47, 275, 381, 383 κ. ἄλλ.) Εἰς τοσοῦτον ταραχώδη ἐποχὴν δύσκολον εἶναι νὰ ἀποδώσῃ τις τὴν κτίσιν μονῆς ἢ μεγάλου ναοῦ ἐν τῇ νήσῳ, ἡ μορφὴ ἀφ' ἑτέρου τοῦ κτίσματος δὲν ἐπιτρέπει ν' ἀνέλθωμεν εἰς παλαιοτέραν τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἐποχήν, ἐκτὸς ἂν δεχθῶμεν τελείαν ἐρείπωσιν παλαιοχριστιανικοῦ κτίσματος καὶ ἐκ βάθρων ἀνοικοδόμησιν ναοῦ διὰ τοῦ ὑπάρχοντος ὑλικοῦ κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος.

[2]) Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς ἀνιστορήσεως ἔχει ὡς ἑξῆς: «ΑΨΛΕ=1735 «*Ἱστορήθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος Ναὸς οὗτος τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος* ἡμῶν, *διὰ συνδρομῆς κόπου τε καὶ δαπάνης τοῦ Πανοσιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις καὶ προσκυνητοῦ καὶ Καθηγουμένου Ἰωακείμ, υἱοῦ τοῦ ὁσιωτάτου ἐν μοναχοῖς Λαβρεντίου, κτητόρου ταύτης τῆς Μονῆς, ἅμα τε τοῦ εὑρισκομένου προσκυνητοῦ Ἰωάσαφ τε καὶ Μακαρίου, ἀρχιερατεύοντος τοῦ Πανιερωτάτου καὶ λογιωτάτου Μητροπολίτου Ἀθηνῶν κυρίου Ζαχαρίου—Ἱστορήθη δὲ διὰ χειρὸς Γεωργίου Μάρκου ἐκ πόλεως Ἄργους καὶ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Νικολάου Μπενιζέλου, Γεωργάκης καὶ Ἀντώνιος*». Ἡ ἐπιγραφὴ ἐδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ *Δ. Γρ. Καμπούρογλου*, Ἀθηναϊκὸν Ἀρχοντολόγιον, Ἀθῆναι, 1921 σελ. 140 κ. ἑ. ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ γόνου τῆς οἰκογενείας Μπενιζέλου Νικολάου κλπ. Οἱ δύο ἕτεροι μαθηταὶ τοῦ Μάρκου εἶναι

θῶν του (κατωτέρων ζωγράφων, ὡς ἡ διαφορὰ τῆς τέχνης τῶν ἁγιογραφιῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας ἐπιτρέπει νὰ κρίνωμεν), πληροῖ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 18ου αἰ. τοιχογραφιῶν καὶ φορητῶν εἰκόνων καὶ ἄλλους Ναοὺς τῆς Ἀττικῆς. Τὸ πρῶτον ὁ Γ. Μάρκου ἀναφαίνεται εἰς τὸ ἀσκητήριον τῆς Πεντέλης (Καρηττόν), τοιχογραφηθὲν κατὰ τὸ ἔτος τὸ 1727, ἔνθα ὑπογράφεται ὡς «ἀνιστορήσας τὰ παρόντα *τυπώματα*». [1]) τῷ 1732 ζωγραφίζει μετὰ τοῦ Νικ. Μπενιζέλου τὸν Ναὸν τῆς Κοιμήσεως ἐν Κορωπί. [2]) Κατὰ τὸ ἔτος 1751 ἴσως δὲν ἔζη πλέον, ὅτε ἐτοιχογραφήθησαν ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ τοῦ Κυπριώτου οἱ Ναοὶ τοῦ Μαρκοπούλου οἱ τιμώμενοι εἰς ὄνομα τῆς Ἁγ. Θέκλης καὶ Ἁγίας Παρασκευῆς. [3]) Καὶ πρέπει ἴσως νὰ πιστεύσωμεν τὴν παράδοσιν, ὅτι ἀπέθανε μετὰ τὸ πέρας τῆς τοιχογραφήσεως τῆς Φανερωμένης ἐκ χαρᾶς, ὅταν εἶδε συμπεπληρωμένον τὸ γιγάντιον ἔργον του.

Ὁ Γεώργιος Μάρκου εἶναι ὁ τελευταῖος ἀξιόλογος συνεχιστὴς τῆς μεταβυζαντινῆς παραδόσεως, ὅπως αὐτὴ διεμορφώθη ἐν στενῇ συναφείᾳ πρὸς παλαιότερα πρότυπα κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς Τουρκοκρατίας εἰς τὰ μοναστικὰ κέντρα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἔνθα συνεκεντρώθη πᾶσα πνευματικὴ τοῦ Ἔθνους δύναμις. Ἡ παράδοσις αὐτὴ ἔζησεν ἐν Ἑλλάδι καθ' ὅλην τὴν τουρκοκρατίαν ἀναδείξασα κατὰ καιροὺς δεξιοὺς τεχνίτας, οἵτινες δὲν ἀφῆκαν αὐτὴν νὰ ἐκπέσῃ εἰς τὴν τελείως δουλικὴν καὶ ἄνευ ἐμπνεύσεως ἀντιγραφὴν ἐξ ἀπομιμήσεως.

Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναοῦ τῆς Φανερωμένης διατηροῦσιν εἴς τε τὴν

ὁ Ἀντώνιος Μάρκου, ἀδελφὸς τοῦ διδασκάλου, καὶ ὁ Γεωργάκης Κυπραῖος, ἢ Κυπριώτης (βλ. καὶ κατωτέρω). Τὴν ἐπιγραφὴν βλέπε καὶ ἐν *Λαμπάκη* (Memoire sur les antiq. chret. de la Grèce, Athènes, 1902, σελ. 84).

[1]) Ἡ ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὸ ἀξιολογώτατον ὑπόγειον κτίσμα τοῦ Καρηττοῦ (περὶ οὗ βλέπε *Δ. Γρ. Κ.* Ἀττικά, Ἀθῆναι, 1923 σελ. 96) ἐπιγραφὴ ἔχει οὕτω: «+ *Κατὰ τὸ αψκζ'. Σεπτεμβρίῳ ιδ' ἡγουμενεύοντος τοῦ πανοσιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κυρίου κὺρ Γρηγορίου ἱστορήθησαν τὰ παρόντα τυπώματα ὑπὸ χειρὸς* ***Γεωργίου Μάρκου***».

[2]) Βλέπε ἐπιγραφὴν ἐν *Χ. Γκιτάκου*, Χριστ. ἀρχαιότητες τῆς κωμοπόλεως Κορωπί, Ἀθῆναι 1909, σελ. 24. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ φέρονται καὶ ἕτεροι μαθηταὶ τοῦ Μάρκου «.. *καὶ ἱστορήθη δὲ κατὰ τὸ* ‚*αψλβ'* (*1732*) *διὰ χειρὸς Γεωργίου Μάρκου καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ Ἀντωνίου, Νικόλα Μπενιζέλου - ἔτι δὲ καὶ Γεωργάκη* (Κυπραίου)... *Δημητρίου ἱερέως πρῴην Οἰκονόμου Φαναρίου*. Εἰς τοιχογραφίας ἀσημοτέρων ναϋδρίων τῆς Ἀττικῆς ἀναγράφονται καὶ ἕτεροι μαθηταὶ τοῦ Μάρκου.

[3]) Ἡ ἄνωθεν πυλίδος τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ τῆς ἁγ. Παρασκευῆς ἐπιγραφὴ μεταξὺ ἄλλων ἀναγράφει: »*ἱστορήθη δε διὰ χειρὸς Γεωργίου Κυπριώτου καὶ Ἀντωνίου Μάρκου ἐν ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ αψνα', Αὐγούστου ιδ'.*» Μαθηταὶ τοῦ Γ. Μάρκου ἐπέζησαν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ'. αἰῶνος, κοσμήσαντες, κατὰ τὸ σύστημα τοῦ διδασκάλου, πολλὰ ναΰδρια ἐν Ἀττικῇ, ὡς ἐν Ἀμαρουσίῳ καὶ ἀλλαχοῦ δύναταί τις νὰ παρατηρήσῃ.

τυπολογίαν, τὴν *εἰκονογραφίαν*, καὶ τὴν *τέχνην* κατὰ μέγα μέρος τὰς παλαιὰς βυζαντινὰς παραδόσεις, προστίθενται ὅμως ἐν αὐταῖς ἱκανὰ νέα στοιχεῖα ὀφειλόμενα καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν καὶ εἰς τὴν ἰδιοφυΐαν τοῦ ζωγράφου.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν *τρόπον τῆς κατασκευῆς των* ὁ Γεώργιος Μάρκου μετὰ τῶν μαθητῶν του ἠκολούθει τοὺς κανόνας, οὓς διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ἡ Ἑρμηνεία τῶν Ζωγράφων, τὴν δι' *ἀνθιβολίων* δηλ. ἀντιγραφὴν τοῦ σχεδίου ἑκάστης εἰκόνος [1]).

Τυπολογία. Τὸ σύστημα, καθ' ὃ ἔχει τοιχογραφηθῆ τὸ Καθολικὸν εἶναι τὸ λεγόμενον ἐν τῇ βυζαντινῇ ζωγραφικῇ *δογματικὸν* ἢ *λειτουργικόν*, ὅπερ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς ἔτι χρόνους ἔχει συνδυασθῆ πρὸς μέγαν ἱστορικὸν κύκλον εἰκόνων.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἀπὸ τοῦ θριάμβου τοῦ χριστιανισμοῦ (Δ' αἰῶνα κ. ἑ.) ὁ κύκλος τῶν εἰκόνων, αἵτινες ἐκόσμουν, τοὺς Ναούς, ἦτο *ἱστορικὸς* (βίος, διδασκαλία, πάθη Χριστοῦ)· ἀπὸ τοῦ Ι' αἰῶνος, ὁπότε, ἡ ἐκκλησία καὶ τὰ μέρη αὐτῆς προσλαμβάνουσι συμβολικὴν σημασίαν, καθορίζεται ὁ *βυζαντινὸς κανὼν* καὶ ἑκάστη εἰκὼν ἔχει τὴν ὡρισμένην αὐτῆς θέσιν ἀνταποκρινομένην πρὸς τὸν συμβολιζόμενον μέρος (τροῦλλος, κόγχη, κλπ.) [2]) Δημιουργεῖται οὕτως ἡ νέα *λειτουργικὴ* τυπολογικὴ εἰκονογράφησις, εἰς ἣν κυριαρχοῦσι τὰ Πάθη καὶ ἡ Ἀνάστασις, διότι ἡ Ἐκκλησία τὸν τύπον

[1]) Βλέπε *Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ*, Ἑρμηνείαν τῆς ζωγραφικῆς τέχνης (ἔκδ. *Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως*, Πετρούπολις 1900), σελ. 9 κἑξ. Ὡς γνωστόν, ἡ τοιχογράφησις ὑπὸ τῶν μεταβυζαντινῶν κυρίως ζωγράφων ἐξετελεῖτο ἐπὶ ξηροῦ ἢ ὑγροῦ κονιάματος διὰ φυτικῶν χρωμάτων ἀναμεμιγμένων μὲ συνδετικὰς οὐσίας (μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ κρόκοι ᾠῶν) ὡς ἑξῆς: Ἐπὶ τοῦ κονιάματος ἐτοποθετεῖτο πρῶτον τὸ *ἀνθίβολον* (διαφανὴς χάρτης ἔχων τὸν τύπον τῆς εἰκόνος διάτρητον), ὅπερ ἀλειφόμενον δι' ἄνθρακος ἄφινε τὸ τύπωμα τῆς εἰκόνος ἐπὶ τοῦ κονιάματος· μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ ἀνθιβόλου ἠκολούθει τὸ *βελόνιασμα* (ὁ ζωγράφος δηλ. ἔσυρεν ἐπὶ τοῦ τοίχου τὰς γραμμὰς τῶν κυριωτέρων μερῶν τῆς παραστάσεως, οἷον τοῦ περιγράμματος, τῶν πτυχώσεων κλπ.) καὶ τὴν προπαρασκευὴν ταύτην τῆς εἰκόνος συνεπλήρου ὁ *προπλασμὸς* (ἤτοι γενικὸς χρωματισμὸς διὰ βώλου ἀμπολίου ἢ ὤχρας) ὁλοκλήρου τῆς παραστάσεως. Μετὰ ταῦτα ὁ ζωγράφος ἐσχεδίαζε διὰ χρωστῆρος ὀφθαλμούς, ὦτα, χεῖρας κλπ., ἤτοι ἐξετέλει τὰ λεγόμενα *ἀνοίγματα*, εἶτα τοὺς χρωματισμοὺς τῶν ἐνδυμάτων καὶ τοῦ προσώπου (= *σαρκώματα*), τὰς σκιὰς τῶν γυμνῶν μελῶν, τὰς πτυχώσεις κ. ἄ. (= *ἰσκιώματα*) καὶ τελευταῖον ἐπέθετε τὰ φῶτα, οἷον ἐλαφρὰς γραμμὰς κάτωθεν τῶν ὀφθαλμῶν κλπ., τὰ ὑπὸ τῆς Ἑρμηνείας τῶν Ζωγράφων, ἔνθα δίδονται καὶ οἱ ἀνωτέρω ὅροι, λεγόμενα *λάματα*.

[2]) Πρβλ. ἀνάπτυξιν τοῦ συστήματος ἐν *Γ. Σωτηρίου*, Τὸ Ἅγιον Ὄρος, Ἀθῆναι, 1920 β'. ἔκδ. σελ. 130 κ.ἑ. Πρβλ. καὶ σημασίαν μερῶν τοῦ ναοῦ ἐν *Γ. Σωτηρίου*, Ὁ Χριστὸς ἐν τῇ τέχνῃ, Ἀθῆναι, 1914. σελ. 129 κἑ.

κυρίως τούτων συμβολίζει καὶ ἡ λειτουργία ταῦτα ἀναπαριστᾷ. Ἡ Ἀνατολὴ εἰκονογραφεῖ τὰ περὶ τὴν Γέννησιν καὶ τὰ Πάθη ἐπεισόδια, ἡ Βυζαντινὴ εἰκονογραφία ἐκλέγει ἑπτὰ (ἡμέραι δημιουργίας) δέκα (ἐντολαὶ) καὶ τέλος δώδεκα (ἀριθμὸς Ἀποστόλων) σκηνάς, ἤτοι τὰς δώδεκα μεγάλας ἑορτάς, *Δωδεκάορτον*, ἑκάστη τῶν ὁποίων κατέχει ὡρισμένην θέσιν εἰς τοὺς σταυροειδεῖς κυρίως Ναούς. —Ἀπὸ τοῦ 11ου ὅμως αἰῶνος, ἰδίᾳ δὲ ἀπὸ τοῦ 14ου, ἐπανέρχεται καὶ συνυπάρχει μετὰ τοῦ λειτουργικοῦ καὶ ὁ *ἱστορικὸς κύκλος*, συμφώνως πρὸς τὰς ἐπικρατούσας ἰδέας, καθ' ἃς ἡ λειτουργία ἀναπαριστᾷ ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν καὶ διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ εἰς τὰς καρδίας τῶν πιστῶν. Αἱ σκηναὶ ἑκάστου κύκλου (παθῶν, θαυμάτων κλπ.) αὐξάνουσι, βίοι ἁγίων καὶ Θεοτόκου προστίθενται (Μυστρᾶς, Καχριὲ—τζαμὶ) ἐπίσης οἱ κύκλοι τῆς Ἀποκαλύψεως (Ἑτοιμασία τοῦ θρόνου, Δευτέρα Παρουσία) καὶ τῆς Π. Διαθήκης, οἵτινες ὑπῆρχον καὶ εἰς τὸν ἀρχαῖον ἱστορικὸν κύκλον, ἐπανέρχονται, μεγάλως ἐξελισσόμενοι.

Τὸν 16ον αἰῶνα ἐξακολουθοῦσι πλουτιζόμενοι οἱ αὐτοὶ δογματικοὶ καὶ ἱστορικοὶ κύκλοι, ἕτεροι δὲ νέοι κύκλοι, παραστάσεων προστίθενται, ἤτοι:

Τὸ μὲν ἱερὸν πλουτίζεται διὰ νέων συνθέσεων, κυρίως ἀλληγορικῶν, ἀναφερομένων εἰς τὴν *θυσίαν* τοῦ Χριστοῦ, ὁ δὲ κυρίως ναὸς διὰ νέων σκηνῶν τῆς ζωῆς τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Προδρόμου μὲ δογματικὸν μάλιστα παραλληλισμὸν πρὸς γεγονότα τῆς Π.Δ. Εἰς τοὺς Νάρθηκας καὶ τὴν Λιτὴν ἢ τὸν ἐσωτερικὸν Νάρθηκα εἰκονογραφοῦνται: αἱ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι, τὰ 12 ἄρθρα τοῦ Πιστεύω, αἱ 24 σκηναὶ τοῦ Ἀκαθίστου, οἱ Αἶνοι, σκηναὶ Π. Διαθήκης κλπ. εἰς δὲ τὴν Τράπεζαν τῶν Μοναστηρίων, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν Νάρθηκα Μονῶν καὶ Ναῶν (Μετέωρα — Καλαμπάκα) τὰ μαρτυρολόγια [1].

Ἐκ τῶν νέων τούτων συνθέσεων, ἄλλαι μὲν εἶναι ἀντίγραφα παλαιοτέρων μικρογραφιῶν χειρογράφων (Ἀναπεσὼν [2]), Ἀκάθιστος, ἐκ χειρογράφων τοῦ 12 αἰῶνος ἀμφότερα) καὶ ἰδίᾳ Μηνολογίων, τινὲς εἰσῆλθον ἐκ τῆς Δύσεως (Χριστὸς πρὸ τοῦ μνήματος κλπ.), φορεῖς τῶν ὁποίων

[1]) Πρβλ. ἀνάλυσιν τῶν εἰκονογραφικῶν θεμάτων ἐν *Γ. Σωτηρίου*, Τὸ ἅγιον Ὄρος, ἔκδ. β'. Ἀθῆναι. 1920, σελ. 133 κ. ἑ.

[2]) Ὁ *Wulff* ἐν Altchristl. und Byzant. Kunst, Berlin, 1913, σελ. 597 κἑ. θεωρεῖ τὴν ἀνάπτυξιν τοὐλάχιστον τοῦ θέματος τούτου ὡς προελθοῦσαν ἐκ τῆς Δύσεως, ἐν ᾧ ἔχομεν ἤδη ἀνεπτυγμένον τὸ θέμα εἰς χειρόγραφα τοῦ ΙΒ'. αἰῶνος (Βλ. χειρόγραφον βιβλίον Κ. Δ. Νο 45 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μ. Σταυρονικήτα ἐν ἁγ. Ὄρει πρβλ. καὶ *Σ. Λάμπρου*, Κατάλογον τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ ἁγ. Ὄρους ἑλλην. κωδίκων, τόμ. Α'. Cambridge, 1895, σελ. 77).

ὑπῆρξαν οἱ λεγόμενοι Κρῆτες ζωγράφοι, ἄλλαι δὲ πάλιν εἶναι δημιουργήματα τῶν μετάγενεστέρων ζωγράφων τῶν μοναστηρίων τῆς Ἑλλάδος. Τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα ἐξακολουθεῖ ἡ αὐτὴ εἰκονογράφησις· τὴν ἔκτασιν τῶν σκηνῶν κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα βλέπομεν εἰς τὴν γνωστὴν «Ἑρμηνείαν τῶν Ζωγράφων τοῦ Ἄθω».

Ὁ Γεώργιος Μάρκου ποιεῖται χρῆσιν ὅλων τῶν πλουσίων τούτων εἰκονογραφικῶν κύκλων κατ' ἰδίαν ἐκλογήν, τοποθετῶν αὐτοὺς ἐντὸς τοῦ Καθολικοῦ, διατηρεῖ δὲ μόνον τὴν θέσιν τῶν κυριωτάτων δογματικῶν ἢ λειτουργικῶν σκηνῶν. Οὕτω διατηρεῖται ὁ Παντοκράτωρ τοῦ τρούλλου περιβαλλόμενος διὰ τῶν χορῶν Ἀγγέλων καὶ Προφητῶν καὶ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν εἰς τὰ λοφία τοῦ τρούλλου, ὅπως καὶ ἡ Πλατυτέρα ἐν τῇ Ἀψῖδι, οἱ Ἱεράρχαι καὶ ἡ Θεία Λειτουργία εἰς δύο σειρὰς (ὡς ἐν Καισαριανῇ), προστίθενται ὅμως καὶ ἄλλαι εἰκόνες, ὡς εἶναι: ὁράματα προφητῶν, ἡ Θεοτόκος μεταξὺ τῶν δικαίων καὶ ἄλλα περὶ τὸν τροῦλλον, ἐν ᾧ εἰς τὰς ἰδιορρύθμους κόγχας τῆς ἀψῖδος τίθενται ὀκτὼ ὁλόσωμοι Ἱεράρχαι καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἡ παράστασις τοῦ Ἀμνοῦ μεταξὺ ἀγγέλων. Ἀφ' ἑτέρου τὸ *Δωδεκάορτον* αὐξάνεται ἐνταῦθα εἰς τεσσαράκοντα ὅλας σκηνὰς (προστίθενται μεταξὺ ἄλλων ἐπεισοδίων τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐννέα σκηναὶ θαυμάτων τοῦ Σωτῆρος), διατεταγμένας οὐχὶ ἐν συνεχείᾳ, ἀλλ' εἰς διάφορα μέρη τῶν καμαρῶν τοῦ Ναοῦ. Ἕτερα τμήματα τῶν θόλων τοῦ Ναοῦ καὶ τῶν τόξων πληροῦνται διὰ σκηνῶν τοῦ Ἀκαθίστου, τῶν Αἴνων, τῆς Π. Διαθήκης, παραστάσεων κατὰ τὰ 12 ἄρθρα τοῦ Πιστεύω καὶ λοιπῶν. Τὸν Β. καὶ Ν. τοῖχον πληροῦσι: διπλῆ ζώνη μετὰ μαρτυρολογίων, σειρὰ ἐκ στηθαρίων ἁγίων καὶ τέλος σειρὰ ὁλοσώμων Ἁγίων καὶ Ὁσίων. Τὸν Δυτικὸν τοῖχον καταλαμβάνει ἡ Δευτέρα Παρουσία, ἧς ἡ θέσις ἀνέκαθεν ἦτο ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς δυσμικῆς εἰσόδου τῶν Ναῶν [1]).

[1]) Ἡ διάταξις τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Καθολικοῦ τῆς Φανερωμένης ἔχει οὕτω:

1. *Ἀψίς*: Πλατυτέρα δορυφορουμένη ὑπὸ τῶν δύο ἀρχαγγέλων (Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ) — Θεία λειτουργία εἰς δύο σειρὰς (ἐπουράνιος καὶ ἐπίγειος) — ὀκτὼ Ἱεράρχαι εἰς κόγχας (Ἰάκωβος ὁ ἀδελφόθεος, Γερμανός, Ἀθανάσιος, Βασίλειος, Χρυσόστομος Γρηγόριος, Πέτρος καὶ Διονύσιος Ἀλεξανδρείας) καὶ ἐν τῷ μέσῳ ὁ θυόμενος ἀμνός.

2) *Καμάρα ἄνωθεν τῆς ἁγ. Τραπέζης*: δεξιά· σκηναὶ βίου τοῦ Προδρόμου, ἀριστερὰ σκηναὶ βίου τῆς Θεοτόκου, ἄνω σκηναὶ Ἀκαθίστου.

3) *Πρόθεσις*: εἰς θολίσκον: ὁ παλαιὸς τῶν ἡμερῶν· εἰς κόγχην: ὁ μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος, Ἁγία Τριάς. Σειρὰ Ἱεραρχῶν· ἑκατέρωθεν: Ζωοδόχος Πηγή, θαύματα Θεοτόκου, Πέτρος Ἀλεξανδρείας (τίς σου τὸν χιτῶνα, Σῶτερ, διεῖλε), Ἱεράρχαι.

4) *Διακονικόν*: εἰς θολίσκον: Πρόδρομος· εἰς κόγχην: Μελχισεδέκ, Ἰωακεὶμ καὶ Ἄννα ἔχοντες ἐν μέσῳ τὴν παῖδα Θεοτόκον ὀρθίαν ἐπὶ βάθρου. Ἄγγελοι· σειρὰ Ἱεραρχῶν· ἑκατέρωθεν: σκηναὶ βίου Προδρόμου. Ἀριστερὰ ἡ ἐπιγραφή: «τὸ παρεκλήσιον

Εἰκονογραφία — Ἡ ἐν τῷ ναῷ τῆς Φανερωμένης εἰκονογραφία (αἱ παριστώμεναι δηλονότι σκηναὶ καὶ τὸ περιβάλλον αὐτῶν μὲ τὰς ἰδιαζού-

---

εἶνε τοῦ ἁγ. Χαραλάμπου καὶ τοῦ ὁσίου Λαβρεντίου, ὁ χτίτορ τοῦ μοναστηρίου. 1796».

5. *Καμάρα ἄνωθεν τέμπλου μέχρι τρούλλου:* συνέχεια σκηνῶν Ἀκαθίστου, Δωδεκάορτον μετ᾽ ἄλλων σκηνῶν (Εὐαγγελισμός, Γέννησις, Ὑπαπαντή, Βάπτισις, Μεταμόρφωσις, Ἀνάστασις Λαζάρου, Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ, Πεντηκοστή, Ἀνάληψις, Φιλοξενία Ἀβραάμ, Γάμος ἐν Κανᾷ, ὁ Ἰησοῦς ἐκδιώκων τοὺς πωλοῦντας ἐν τῷ Ναῷ).

6. *Τροῦλλος*: Παντοκράτωρ, χοροὶ Ἀγγέλων, Προφητῶν, ὁράματα προφητῶν, οἱ τέσσαρες Εὐαγγελισταὶ (ὁ Λουκᾶς ὡς ζωγράφος) καὶ εἰς τὰ μεταξὺ τῶν λοφίων τύμπανα: δεξιά· ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου καὶ ἀριστερά· ἡ Θεοτόκος μεταξὺ τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν δικαίων.

7. *Καμάρα ἀπὸ τρούλλου εἰς δυτικὴν πλευράν*: πρώτη καμάρα: συνέχεια Δωδεκαόρτου (Βαϊοφόρος, Μυστικὸς Δεῖπνος, Νιπτήρ, Προσευχὴ εἰς ὄρος Ἐλαιῶν, Προδοσία Ἰούδα, ἄρνησις τοῦ Πέτρου, μεταμέλεια Ἰούδα, ἀνάκρισις Ἰησοῦ ὑπὸ Ἄννα, ὁ Ἰησοῦς πρὸ τοῦ Πιλάτου, Ἴδε ὁ ἄνθρωπος, Ἐμπαιγμός, Μαστίγωσις, ὁ Ἰησοῦς φέρων τὸν ἀκάνθινον στέφανον, Νῖψις χειρῶν τοῦ Πιλάτου, ὁ Ἰησοῦς πρὸ τοῦ Σταυροῦ = Ἑλκόμενος. Ἡ *Σταύρωσις* εὑρίσκεται εἰς τύμπανον τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ἄνω.

Συνεχομένη καμάρα: αἴτησις τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ ὑπὸ Ἰωσήφ, Ἀποκαθήλωσις, Ἐπιτάφιος Θρῆνος, Μή μου ἅπτου, Ἀνέστη ὁ Κύριος, Εὗρον τὰ ὀθόνια, Γεῦμα εἰς Ἐμμαούς, Ἐμφάνισις Ἰησοῦ, τὸ Χαῖρε τῶν Μυροφόρων, τὸ μνῆμα μετὰ τῆς κουστουδίας, Ἀνάστασις, Ψηλάφησις Θωμᾶ, ἐννέα σκηναὶ θαυμάτων τοῦ Χριστοῦ.

8. *Δεξιὸν κλῖτος:* Εἰς τοὺς κατὰ σειρὰν τέσσαρας θολίσκους καὶ τὸ δεξιὸν τῆς εἰσόδου σταυροθόλιον παρίστανται: σκηναὶ τῆς Γενέσεως (Δημιουργία, παρακοή, ἐκδίωξις ἐκ τοῦ Παραδείσου κλπ.) ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου: Μαρτύρια ἁγίων κατὰ τὸ Μηνολόγιον, σειρὰ στηθαρίων, ἐν τῷ μέσῳ καὶ σειρὰ ὁλοσώμων ἁγίων καὶ ἀγγέλλων κάτω (ἤτοι Ἱεραρχῶν, ἁγίων, ὁσίων, αγγέλων).

9. *Ἀριστερὸν κλῖτος*: Εἰς τοὺς κατὰ σειρὰν τέσσαρας θολίσκους καὶ τὸ ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου σταυροθόλιον παρίστανται: Οἱ Αἶνοι. Ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου: Μαρτύρια ἁγίων ὁσίων, ἀγγέλων.

10. *Δυτικὸς τοῖχος*: ἄνω ἡ Σταύρωσις καὶ ἡ λοιπὴ ἐπιφάνεια τοῦ μέσου κλίτους καταλαμβάνεται ὑπὸ τῆς Β΄. Παρουσίας (1. Χριστὸς ἐπὶ θρόνου· ἑκατέρωθεν Δέησις καὶ 12 θρόνοι ἔνθα οἱ Ἀπόστολοι, ἔχοντες εἰς τὸ βάθος ἀγγέλους. 2. Ἑτοιμασία—Ζυγὸς—Δίκαιοι—Ἅδης). Ἐπιφάνεια δ. τοίχου πρὸς τὸ δεξιὸν κλῖτος: Ταξιάρχαι—καὶ ἐπὶ τοίχου πρὸς τὸ ἀριστερὸν κλῖτος: Κορυφαῖος Ἀπόστολος καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς ἀνιστορήσεως κρατουμένη ὑπὸ ἀγγέλων. Εἰς ἔναντι τοῖχον ὁμοία παράστασις ἄνευ ἐπιγραφῆς. Εἰς τὰς κάτω τέλος ἐπιφανείας τῶν τόξων εἰκονίζονται ὁλόσωμοι στρατιωτικοὶ ἅγιοι.

Εἰς τὸ Εἰκονοστάσιον εὑρίσκονται αἱ ἑξῆς ὑπογεγραμμέναι φορηταὶ εἰκόνες: 1. Μεταμόρφωσις: «χεὶρ Γ. Μάρκου. ΑΨΜ΄ ἔναντι: giorgio Marco mp.. gracia» 2. εἰκὼν Προδρόμου (ἡ ἀρίστη εἰκὼν): «χεὶρ Γ. Μάρκου καὶ Νικολάου Μπενιζέλου μαθητοῦ αὐτοῦ ΑΨΜ΄». 3. Εἰκὼν Κοιμήσεως Θεοτόκου:» χεὶρ Γεωργίου Μάρκου τοῦ Ἀργείου. ΑΨΜϚ΄».

Εἰς Παρεκκλήσιον: ἀριστερὰ ἐπὶ προσκυνηταρίου ἀπόκειται ἡ «φανερωμένη» εἰκὼν τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἐπενδεδυμένη δι᾽ ἀργυρᾶς ἐσθῆτος, ἐφ᾽ ἧς καὶ ἡ παράστασις τοῦ κτίτοροςμετὰ τῆς χρονολογίας 1682. Ἐκ τῶν λοιπῶν φορητῶν εἰκόνων τοῦ παρεκκλησίου ἀξιολογώτεραι εἶνε: ἡ εἰκὼν τῆς Δεήσεως (κρητικῆς τέχνης) καὶ ἡ εἰκὼν τῶν 40 μαρτύρων, κάτωθεν τῆς ὁποίας ἡ ἐπιγραφὴ «χεὶρ Θεοδώρου Πουλάκη», ἀξιόλογος εἰκὼν τοῦ γνωστοῦ ζωγράφου τοῦ ΙΖ΄· αἰῶνος.

σας θέσεις, στάσεις καὶ χειρονομίας τῶν προσώπων) διατηρεῖ εἰς τὰ κύρια αὐτῆς σημεῖα παλαιοτέρους εἰκονογραφικοὺς τύπους, ὀφείλοντας τὴν πιστὴν ἐπὶ αἰῶνας ἐπανάληψιν αὐτῶν ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν εἰς τὴν αὐστηρότητα τῆς θρησκευτικῆς παραδόσεως τῆς δυσκόλως ἀνεχομένης νεωτερισμοὺς καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου εἰς αὐτὸν τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας, τῆς δι᾽ ἀνθιβολίων δηλαδὴ ἀντιγραφῆς ἑτοίμων προτύπων δι᾽ ἑκάστην σκηνήν, ὃν εἴδομεν ἀνωτέρω.

Οἱ εἰκονογραφικοὶ τύποι τῆς Φανερωμένης παρουσιάζουσιν ἄμεσον συγγένειαν πρὸς τὴν εἰκονογραφίαν τῶν Καθολικῶν καὶ Τραπεζῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους (ἔργων τοῦ $16^{ου}$ καὶ $17^{ου}$ αἰῶνος), ἥτις ἀνέκαθεν ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν ζωγραφικήν· ἑκάστη ὅμως σκηνὴ πλουτίζεται ἐνταῦθα καὶ διὰ περισσοτέρων προσώπων καὶ ἐπειχώρου κλπ.

σοδίων ἢ μεταβάλλονταί τινα ἢ συχνότερον καὶ ἁπλοποιεῖται ἀναλόγως τοῦ

Τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἡ εἰκονογραφία εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀναπτύσσει τὴν εἰκονογραφίαν τῆς βυζαντινῆς Ἀναγεννήσεως τοῦ $14^{ου}$ αἰῶνος, πλουτίζεται ὅμως συγχρόνως καὶ ἐκ παλαιοτέρων πηγῶν, ἐκ τῆς εἰκονογραφίας δηλ. τῆς Καππαδοκίας καὶ ἀρχαιοτέρων ἱστορημένων χειρογράφων καὶ δέχεται ἀκόμη ἱκανὰς ἐπιδράσεις τῆς Ἰταλικῆς (κυρίως βενετικῆς) εἰκονογραφίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ τέχνη τοῦ $14^{ου}$ αἰῶνος [1]) πλουτίζει καὶ ἀνανεώνει τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν τοῦ $11^{ου}$ καὶ $12^{ου}$ αἰῶνος ἀνατρέχουσα συγχρόνως καὶ εἰς παλαιότερα τοῦ $10^{ου}$ αἰῶνος πρότυπα (χειρόγραφα Εὐαγγελίων Παλαιστίνης καὶ Συρίας), δεχομένη καὶ ἐλαφράν τινα Ἰταλικὴν ἐπίδρασιν, ὅπως πάλιν ἡ κλασσικίζουσα ἐποχὴ τῶν Μακεδόνων καὶ Κομνηνῶν ἐπαναφέρει πλεῖστα θέματα τῆς μεγάλης Ἰουστιανείου ἀκμῆς, μεθ᾽ ὅλην τὴν ἀνανέωσιν τῆς εἰκονογραφίας τὴν συντελεσθεῖσαν ὑπὸ τὸ κράτος θεολογικῶν καὶ λειτουργικῶν ἰδεῶν. Οὕτως ἡ Βυζαντινὴ εἰκονογραφία συνεχίζουσα τὴν ἀμέσως προγενεστέραν, ἀλλὰ καὶ ἐμβαπτιζομένη ἑκάστοτε εἰς τὰς παλαιοτάτας πηγὰς παρουσιάζει μεθ᾽ ὅλας τὰς ἐπιδράσεις, ἑνιαίαν παράδοσιν, ἥτις διετηρήθη ζῶσα μέχρις αὐτοῦ τοῦ $18^{ου}$ αἰῶνος. Συνέπεια τούτου εἶναι ὅτι ἀνευρίσκομεν εἰς λίαν μεταγενεστέραν ἐποχὴν εἰκονογραφικοὺς τύπους καὶ λεπτομερείας τινὰς ἀπαντώσας εἰς ἀρχαιότατα βυζαντινὰ πρότυπα.

Ἐν τῷ Καθολικῷ τῆς Μονῆς Φανερωμένης: ὁ Παντοκράτωρ, ἡ Πλατυτέρα καὶ ὡρισμένοι ἄγγελοι διατηροῦσι τοὺς εἰκονογραφικοὺς τύπους

---

[1]) Περὶ τῆς εἰκονογραφίας τοῦ 13—$16^{ου}$ αἰῶνος ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ἀναπτυχθεῖσαν πρβλ. τὸ ἐκτενὲς καὶ μνημειῶδες ἔργον τοῦ *G. Millet,* Recherches sur l' iconographie de l' Evangile aux *XIV-XVI* siècles, Paris 1916.

τοὺς διαμορφωθέντας κατὰ τὴν πρώτην χιλιετηρίδα, ἡ Θεία Λειτουργία ἔχει ἄμεσον σχέσιν πρὸς ὁμοίας εἰκονογραφίας τοῦ Μυστρᾶ, ἐν ᾧ ἄλλαι σκηναὶ συνδέονται πρὸς τὴν εἰκονογραφίαν τοῦ 17 αἰῶνος καὶ οὕτω καθεξῆς.

Δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ εἰσέλθωμεν εἰς συγκριτικὰς λεπτομερείας παραβάλλοντες ἕκαστον εἰκονογραφικὸν θέμα πρὸς τὴν παλαιοτέραν εἰκονογραφίαν τοῦ 16^{ου} καὶ 17^{ου} αἰῶνος, τὴν διασωθεῖσαν, πλὴν τοῦ Ἁγίου Ὄρους, εἰς τὰς Μονὰς τῶν Μετεώρων καὶ εἰς πλείστους ἄλλους ναοὺς καὶ Μονὰς τῆς Ἑλλάδος. Τοιαύτη λεπτομερὴς μελέτη τῆς ἐσχάτης φάσεως τῆς βυζαντινῆς εἰκονογραφίας (ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 17^{ου} αἰῶνος μέχρι τῶν μέσων τοῦ 18^{ου}) θὰ παρεῖχεν ὡς συμπλήρωμα τῆς μέχρι τοῦδε γενομένης μελέτης μεγάλην συμβολὴν εἰς τὴν Βυζαντινὴν καθόλου εἰκονογραφίαν, ἣν ἐλπίζομεν βραδύτερον νὰ ἐπιχειρήσωμεν.

Τέχνη. Ἡ τέχνη τέλος τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Φανερωμένης παρουσιάζει, ὡς καὶ ἡ εἰκονογραφία, στενὴν σχέσιν πρὸς τὰ προγενέστερα πρότυπα. Ἀλλ' ἡ εἰκονογραφία δύναται ἐπὶ αἰῶνας νὰ ἐπαναλαμβάνηται, δεικνύουσα καθαρώτερον τὰς κατὰ τόπους ἐπιδράσεις, ἐνῷ ἡ τεχνοτροπία, ἤτοι αἱ λεπτομέρειαι τῆς τέχνης, ὡς ἐκδήλωσις περισσότερον ἐσωτερική, ἐπιτρέπει συνήθως νὰ κρίνωμεν τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐποχῆς, καθόσον σχετίζεται βαθύτερον πρὸς αὐτήν, προδίδουσα τὴν ἀπομίμησιν. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ βυζαντινὴ τεχνοτροπία διέπεται ὑπὸ ὡρισμένων κανόνων, διατηρουμένων κατὰ μέγα μέρος ἀμεταβλήτων ἐπὶ μακρὰν σειρὰν αἰώνων, ὁ χαρακτὴρ τῆς ἐποχῆς δὲν εἶναι τόσον σαφὴς καὶ εὐκρινής, χρειάζεται δὲ προσοχὴ εἰς τὰς λεπτομερείας, διὰ νὰ διακρίνη τις τὰς διαφοράς.

Προκειμένου περὶ τῆς τέχνης τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Φανερωμένης δύναταί τις νὰ εἴπῃ γενικῶς ὅτι αὗται διατηροῦσι τὸ διακοσμητικὸν στοιχεῖον καὶ τὴν ἐσχηματοποιημένην μορφὴν εἰς τὰς παραστάσεις, εἰς δὲ τὸ χρῶμα τὴν συμφωνίαν τῶν ἀντιθέτων τόνων τῆς βυζαντινῆς τεχνοτροπίας, διαφέρουσιν ὅμως τῶν παλαιοτέρων προτύπων τοῦ 16^{ου} καὶ 17^{ου} αἰῶνος, [1]) διότι τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα παρουσιάζονται, πλὴν ἐξαιρέσεων, περισσότερον κατὰ συνθήκην· τὸ ἰδιάζον δηλ. διακοσμητικὸν αἴσθημα τῆς γραμμῆς καὶ τῆς συνθέσεως ἀτονεῖ, ἡ σχηματοποίησις (stylisation) δὲν ἔχει τὴν ἐκφραστικότητα καὶ χάριν ἢ δύναμιν τῶν παλαιοτέρων, τὰ δὲ χρώματα ἔχουσι τὴν ἀντίθεσιν τῶν τόνων ὀλιγώτερον ἤρεμον. Ἀντ' αὐτῶν ὑπάρχουσιν

[1]) Πρβλ. π. χ. τὰς τοιχογραφίας τοῦ κυρίως Ναοῦ καὶ τοῦ ἱ. βήματος τῆς ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ Μονῆς Καισαριανῆς, ἔργα τῶν μέσων ἴσως τοῦ 17 αἰῶνος.

ἄλλα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρομεν ἀμέσως κατωτέρω, περιοριζόμενοι κατ' ἀνάγκην εἰς παρατηρήσεις τινὰς κατὰ ὁμάδας παραστάσεων.

Ἡ σειρὰ λ. χ. τῶν Ἁγίων καὶ Ὁσίων, κατὰ μῆκος τῶν τοίχων ἐζωγραφημένων, ἐνθυμίζει παλαιοτέρας ἁγιογραφίας μὲ τὴν σκληράν, ἰσχυρῶς διαγραφομένην καὶ συχνότατα διὰ μελανοῦ χρώματος τονιζομένην πτύχωσιν τῶν ἐνδυμάτων καὶ τὴν ἔλλειψιν οἱουδήποτε βάθους· οἱ χρωματισμοί των ὅμως εἶναι ζωηροὶ καὶ ἐνίοτε τραχεῖς, ἡ δὲ διαμόρφωσις τῶν σωμάτων στρογγύλη, ἀλλ' ἀμελής· ἡ φωτοσκίασις ἀφ' ἑτέρου τοῦ προσώπου καὶ ἡ διάπλασις ἐν γένει αὐτοῦ ὡς καὶ ἡ ἔκφρασις τῆς φυσιογνωμίας εἶναι διάφοροι τῶν παλαιοτέρων καὶ ἱκανῶς κατώτεραι.

Ἡ ἄνωθεν αὐτῶν ζώνη πάλιν, ἡ χωριζομένη εἰς μικρὰ τετράγωνα ἐν οἷς εἰκονίζεται ἡ μακρὰ σειρὰ τῶν Μαρτυρολογίων, εἶναι ἀξιοθαύμαστος διὰ τὴν ζωηρὰν κίνησιν καὶ τὴν καλὴν διευθέτησιν τοῦ πλήθους τῶν προσώπων καὶ τὴν παρατηρουμένην πολλάκις προοπτικήν. Πνοὴ ζωῆς καὶ πάθους, ὀφειλομένη κυρίως εἰς ἐπιδράσεις τῆς Δύσεως, ἐμψυχώνει συνήθως τὰς σκηνὰς ταύτας τῶν σκληρῶν μαρτυρίων, εἰς τὰς ὁποίας καταφαίνεται ἡ δεξιότης καὶ ἡ ἰδιοφυΐα τοῦ Γεωργίου Μάρκου.

Ὁμοίως εἰς τὰς σκηνὰς τῆς Π. Διαθήκης, τοῦ Πιστεύω, τῶν Αἴνων κλπ, τὰς ἁπλουμένας μὲ θαυμαστὴν οἰκονομίαν χώρου εἰς τὰ μέτωπα τῶν τόξων καὶ τοὺς θόλους, διακρίνεται ὁ αὐτὸς πλοῦτος τῆς συνθέσεως καὶ τῶν χρωμάτων, εἰς δὲ τὸ πλῆθος τῶν προσώπων παρατηρεῖται ἐλευθερία τις εἰς τὰς κινήσεις καὶ φυσικότης εἰς τὰς στάσεις, χωρὶς πάλιν ταῦτα ν' ἀπομακρύνωνται πολὺ τῶν προγενεστέρων βυζαντινῶν, διατηροῦντα τὴν ἰσχυράν, ἐνίοτε ξηράν, διαγραφὴν τοῦ σώματος κάτωθεν τῶν ἐνδυμάτων.

Πᾶσαι αἱ σκηναὶ ἔχουσι πλούσιον ἀρχιτεκτονικὸν βάθος, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι εἰς πάντα σχεδὸν τὰ κτίρια ταῦτα οὐδαμοῦ ὑπάρχει δυτικὴ ἐπίδρασις, ἀλλὰ διατηρεῖται πανταχοῦ ὁ παλαιὸς τύπος, πλέον ὅμως πολυσύνθετος. Ἐπίσης εἰς τὰ δένδρα, τὴν θάλασσαν καὶ ἰδίᾳ τοὺς βράχους ἐξακολουθεῖ ἡ ἀρχαιοτάτη ἰδιάζουσα ἐσχηματοποιημένη αὐτῶν μορφή. Εἰς τὸ Δωδεκάορτον, καὶ ἰδίᾳ τὴν Πλατυτέραν καὶ τὴν διπλῆν σειρὰν τῆς Θείας Λειτουργίας μετὰ τῆς παλαιᾶς εἰκονογραφίας, διατηρεῖται αὐστηρότερον ἡ βυζαντινὴ τεχνοτροπία. Τὸ βάθος λ. χ. τῆς σκηνῆς τῆς Θείας Λειτουργίας συνίσταται ἐκ τριῶν ὁριζοντίων ταινιῶν: κυανοῦ, πρασίνου καὶ κασταωοῦ χρώματος. Τοῦτο εἶναι ἀρχαιοτάτη παράδοσις τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ἀπαντῶσα καὶ εἰς τὰ πρῶτα χριστιανικὰ μωσαϊκά· αἱ ταινίαι ἀντιπροσωπεύουσι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν (εἰς τὰς ἀρχαίας εἰκόνας ὑπάρχει καὶ τὸ ῥοδόχρουν διὰ τὸν ὁρίζοντα) ἡ πρασίνη δὲ ἰδίᾳ ταινία διετηρήθη καθ' ὅλας τὰς περιόδους.

Τέλος ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ τονισθῇ ἡ τέχνη τῶν Προφητῶν καὶ Ἀρχαγγέλων τοῦ τρούλλου, ἥτις εἶναι ἀξιόλογος καὶ διακοσμητική, καθὼς καὶ ἡ διευθέτησις τῆς πολυσυνθέτου σκηνῆς τῆς Δευτέρας Παρουσίας, ἥτις σπανίως εἰς μεταγενεστέρους, ὡς ὁ Γ. Μάρκος, ζωγράφους εὑρίσκει τόσον εὐτυχῆ οἰκονομίαν συνθέσεως [1].

Εἰκ. 7. Νοτία πλευρὰ παρεκκλησίου καὶ Καθολικοῦ Μονῆς Φανερωμένης.

[1]) Καὶ εἰς τὸ κτιστὸν εἰκονοστάσιον, ὅπερ ἔχει τὴν ἁπλότητα τῆς διατάξεως τῶν ἀρχαίων μαρμαρίνων τέμπλων, ὁλόκληρος ἡ σειρὰ τοῦ Δωδεκαόρτου ἄνω συνίσταται ἐπίσης ἐκ τοιχογραφιῶν γενομένων ὑπὸ τῶν αὐτῶν ζωγράφων, καθὼς τῶν αὐτῶν ἔργα εἶναι καὶ αἱ φορηταὶ εἰκόνες (πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 126 σημ.)

Γ'. Καταγωγὴ καὶ ἐξέλιξις τοῦ τύπου τῆς Βασιλικῆς μετὰ τρούλλου.

Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τῆς Φανερωμένης ὁ συνδυάζων τὴν θολωτὴν ἄνευ ὑπερῴων ἀνατολικὴν Βασιλικὴν μὲ τὸν τροῦλλον ἐμφανίζεται εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἀρχιτεκτονικὴν μόλις κατὰ τὴν Β'. χιλιετηρίδα· ἐπειδὴ δὲ παρέχει στοιχεῖα, ἡ ἑρμηνεία τῶν ὁποίων δύναται νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν γνῶσιν ἡμῶν περὶ τῆς μεσαιωνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐν Ἑλλάδι, παρέχομεν ἐνταῦθα τοὺς κυριωτέρους σταθμοὺς τῆς ἀναπτύξεως τοῦ μὴ καθωρισμένου τελείως εἰσέτι ἀρχιτεκτονικοῦ τούτου τύπου.

Ὁ συνδυασμὸς τῆς Βασιλικῆς καὶ τοῦ τρούλλου εἰς ἑνιαῖον σύνολον ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον κατόρθωμα τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὡς ἀποδεικνύει σειρὰ μνημείων κατεχόντων ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἡ μετὰ τρούλλου Βασιλικὴ ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ, εἰς τὰς χώρας τῆς ὁποίας (κυρίως εἰς Μ. Ἀσίαν καὶ Μεσοποταμίαν) δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξίν της [1]).

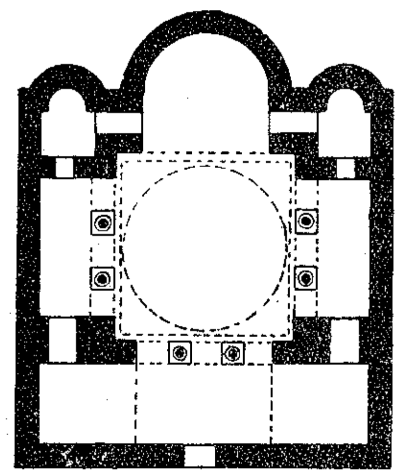
Τὴν πρώτην αὐτῆς τελείαν διαμόρφωσιν εὑρίσκει εἰς τὸν ἐν Κοτζᾶ Καλεσσὶ τῆς Ἰσαυρίας Ναόν, περὶ τὸ 400 μ. Χ. ἱδρυμένον, τὴν δὲ ἰδανικὴν πραγματοποίησίν της ἐν αὐτῷ τῷ ἀριστουργήματι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὴν Ἁγίαν Σοφίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (532-537).

Κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους καὶ ἰδίως κατὰ τὴν Ἰουστινιάνειον ἐποχήν, ἡ Βασιλικὴ μετὰ τρούλλου κατέχει πρωτεύουσαν θέσιν, ἀντιπροσωπευομένη ὑπὸ σειρᾶς μνημείων μέχρις ἡμῶν διασωθέντων καὶ ἐχόντων μεταξύ των μικρὰς παραλλαγάς. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὸν ὀλιγώτερον γνωστὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου ἐν Ἄνω Λαμπόβῳ τῆς Ἠπείρου (εἰκ. 8) [2]) μετὰ ἐπαλλήλων κιονοστοιχιῶν, ὅστις προσθέτει νέον κρίκον εἰς τὴν σειρὰν Ἁγ. Σοφίας Θεσσαλονίκης (6ου αἰῶνος), Kasr-ibn-Vardan (6ου αἰ.) καὶ Κοιμήσεως Νικαίας (8ου αἰῶνος).

[1]) Πρβλ. *Strzygowski*, Kleinasien, Leipzig, 1903, σελ. 104 κ.ἑ.

[2]) Τὸ σχεδιάγραμμα ἐλήφθη ἐκ τοῦ πρώτου δημοσιεύσαντος τὸν Ναὸν *Φ. Βερσάκη*, ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημερίδι, τοῦ ἔτους 1916, σελ. 109. Ὁ Ναός, συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν μὴ παρατιθεμένην δυστυχῶς, ἀνεκαινίσθη κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ἐπὶ ἀρχαιοτέρου ναοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ· ἡ ἀνακαίνισις ὑπῆρξε ῥιζικὴ ὡς ἐκ τῶν φωτογραφιῶν καὶ τῶν σχεδιασμάτων καταφαίνεται, διετηρήθη ὅμως ἀσφαλῶς ὁ ἀρχικὸς ἀρχιτεκτονικὸς τύπος, ὅστις κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ἔχει πλέον ἐκλείψη. Ἴσως ἔχουσι διασωθῇ καί τινα τῶν παλαιῶν τμημάτων τοῦ Ναοῦ, πλὴν τοῦ ὑλικοῦ (κίονες, κιονόκρανα κλπ.) Πληρεστέρα μελέτη τοῦ μνημείου θὰ διεφώτιζε τὰ σημεῖα ταῦτα.

Ὁ τύπος οὗτος τῆς παλαιοχριστιανικῆς τρουλλαίας Βασιλικῆς συνδυάζει κατ᾽ ἀξιοθαύμαστον ἑνιαῖον τρόπον τὴν *ἑλληνιστικὴν* μετὰ ὑπερῴων *Βασιλικὴν* καὶ τὸν τροῦλλον, συγκεντροῦται δὲ ὁ ναὸς περὶ ἓν κέντρον, τὸ μέσον, ὑποτάσσων τὰς κιονοστοιχίας τῆς Βασιλικῆς ἐντὸς τῶν τεσσάρων στηριγμάτων τῶν ἀνεχόντων τὸν τροῦλλον. Κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς Βασιλικῆς ταύτης εἶναι ἡ διατήρησις τῶν πλαγίων κλιτῶν, χωριζομένων δι᾽ ἐπαλλήλων κιονοστοιχιῶν ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ στεγαζομένων διὰ καμαρῶν *παραλλήλων* πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ Ναοῦ.

Εἰκ. 8. Κάτοψις Ναοῦ τῆς Θεοτόκου ἐν ἄνω Λαμπόβῳ Ἠπείρου (κατὰ Βερσάκην).

Συγχρόνως πρὸς τὴν τοιαύτην περὶ ἓν κέντρον διαμόρφωσιν συντελεῖται καὶ ἕτερος συνδυασμὸς τῆς τρουλλαίας Βασιλικῆς (ἀπὸ τοῦ Ε΄ ἤδη αἰῶνος ἐμφανιζόμενος), καθ᾽ ὃν ὁ μὲν τροῦλλος ὑψοῦται πλησίον τοῦ ἱεροῦ καὶ οὐχὶ εἰς τὸ μέσον, στηριζόμενος εἰς τέσσαρα ἰδιαίτερα στηρίγματα (πεσσούς), ἀκολουθεῖ δὲ πρὸς δυσμὰς ἡ Βασιλικὴ μετὰ τῶν κιονοστοιχιῶν αὐτῆς. Τὸ καλύτερον παράδειγμα τοῦ εἴδους τούτου ἔχομεν ἐν Ἀθήναις, εἰς τὴν ὑφ᾽ ἡμῶν ἀνασκαφεῖσαν Βασιλικὴν ἐν τῇ νησῖδι τοῦ Ἰλισσοῦ (5ου αἰ.), [1]) ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἕτερα δύο παραδείγματα τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐσχάτως μόλις διευκρινισθέντα: εἰς τοὺς Φιλίππους τῆς Μακεδονίας καὶ ἐν Pirdop τῆς Βουλγαρίας [2]). Τὸ εἶδος τοῦτο φαίνεται ὅτι δὲν συνεχίσθη ἢ

---

[1]) Πρβλ. *Γ. Σωτηριου*, Ἡ βασιλικὴ Ἰλισσοῦ, ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1919, σελ. 4 κ.ἑ.

[2]) Πρβλ. σχετικὴν βιβλιογραφίαν ἐν *Γ. Σωτηρίου*, Ὁ Ναὸς τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ Ἀρχ. Δελτίον, 1922, σελ. 221.

μᾶλλον δὲν ἔχομεν μέχρι τοῦδε τὰ στοιχεῖα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξίν του. Ὁ πρῶτος ὅμως τύπος ἐξελίσσεται καὶ λίαν ἐνωρίς, ἀπ᾽ αὐτῆς ἔτι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προσλαμβάνει στοιχεῖα τοῦ σταυροειδοῦς μετὰ τρούλλου ναοῦ, ἤτοι τὴν δι᾽ *ἐγκαρσίων* καμαρῶν στέγασιν τῶν πλαγίων κλιτῶν, τὴν κατάργησιν τῆς ἄνω κιονοστοιχίας, ἐνίοτε δὲ καὶ τῶν ὑπερῴων, καὶ δημιουργεῖται οὕτως ὁ *ἡμιβασιλικὸς τύπος* (halbbasilikale Bautypus=Kreuzkuppelbasilika), οὗτινος δείγματα σῴζονται καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει (ναὸς Ἁγ. Εἰρήνης, ὅπως ἔχει σήμερον μετὰ τὰς ἐπισκευὰς τοῦ 8ου αἰῶν. καὶ Ναὸς Ἁγ. Θεοδοσίας), σειρὰ δὲ Ναῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὧν τὰ νεώτερα εἶναι ἐν Dere Ahgsy τῆς Λυκίας, ὁ Ἁγ. Κλήμης Ἀγκύρας κ. ἄ [1]).

Μετὰ τὸν εἰκονομαχικὸν σάλον καὶ κυρίως κατὰ τὴν δευτέραν ἀκμὴν τῆς βυζαντινῆς τέχνης (10ος-12ος αἰ.) ἀποκρυσταλλοῦται ὁ *σταυροειδὴς μετὰ τρούλλου ναός*, ὅστις καὶ κυριαρχεῖ ἐν τῇ Βυζαντινῇ τέχνῃ.

Ἀλλὰ καὶ ὁ ἡμιβασιλικὸς τύπος δὲν ἐξέλιπεν ἐντελῶς. Τὸν 11ον αἰῶνα ἀπαντῶμεν αὐτὸν εἰς τὸν ἐν Τσερνικὼβ Ναὸν τοῦ Σωτῆρος [2]), ἀπὸ τοῦ 13ου δὲ αἰῶνος εἰς τρεῖς Ναοὺς τοῦ Μυστρᾶ (Μητρόπολιν, Βροντόχειον καὶ Παντάνασσαν) μὲ ἱκανὰς μεταβολὰς (εἷς κίων ἀντὶ δύο μεταξὺ τῶν ἀνεχόντων τὸν τροῦλλον κιόνων [3]) χρησιμοποίησις τῶν κιόνων τῆς βασιλικῆς διὰ τὴν στήριξιν τοῦ τρούλλου καὶ οὐχὶ ἰδιαιτέρων στηριγμάτων) καὶ μεγαλυτέραν συγγένειαν πρὸς τοὺς σταυροειδεῖς (τέσσαρες μικροὶ τροῦλλοι εἰς τὰς γωνίας). Ἀφ᾽ ἑτέρου ἡ ἐξακολούθησις τοῦ τύπου τῆς Βασιλικῆς κατὰ τὴν δευτέραν χιλιετηρίδα ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ σταυροειδοῦς τύπου καὶ ἔχομεν εἰς τὴν Ἑλλάδα σταυροειδεῖς Ναοὺς εἰς τόσον ἐπιμήκεις διαστάσεις, ὥστε νὰ ἐνθυμίζωσιν οὗτοι Βασιλικάς· τὸ τοιοῦτον παρατηρεῖται κυρίως εἰς Ναοὺς τῶν ἐσχάτων Βυζαντινῶν χρόνων. [4]) Σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν σειρὰν ταύτην, στενωτέραν δὲ σχέσιν πρὸς τὰς Βασιλικὰς μετὰ τρούλλου, ἕνεκα τῆς διατηρήσεως τῶν κιονοστοιχιῶν καὶ ὑπερῴων, ἔχει ὁ Ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Λεονταρίου, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ἡ ἐξω-

---

[1]) Ὁ *Millingen* ἐν Byzantines Churches in Constantinopel, London, 1912 σ. 5 δέχεται καὶ τὸν μεταβατικὸν τοῦτον τύπον ὡς σταυροειδῆ Ναόν.

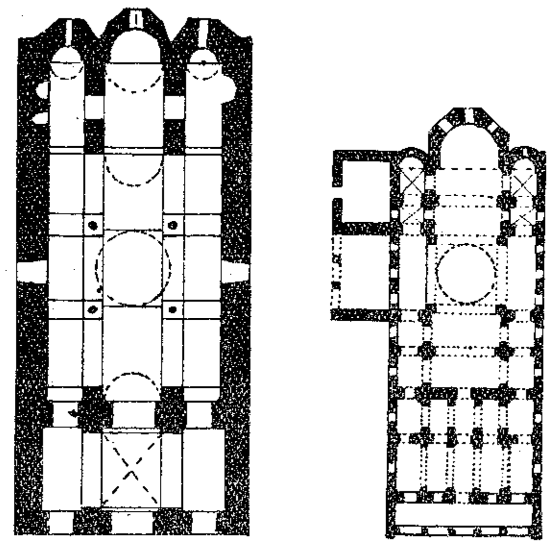
[2]) Βλ. *Millet*, Ἔ. ἀ. σελ. 50.

[3]) Ὡς πρὸς τὺν ἀριθμὸν τῶν κιόνων πρβλ. *Millet*, Ἔ. ἀ. σελ. 98 κ. ἑ.

[4]) Πρβλ. Ναὸν Ἁγίου Ἰωάννου εἰς Μεσημβρίαν ἐν *Gurlitt*, Alte Bauten in Bulgarien, σελ. 6 κ. ἑ. πρβλ. αὐτόθι καὶ Πιν. 11 Ναοὺς Εὐαγγελιστρίας καὶ Ἁγίας Σοφίας εἰςΜυστρᾶν, ἐν *Millet*, Monuments Byzantins de Mistra, Paris, 1910. Πίν. 31 Ναὸν Ἁγίου Ἀνδρέου εἰς Κύθηρα *Γ. Σωτηρίου*, Μεσαιωνικοὶ Ναοὶ Κυθήρων, Ἔ. ἀ. σελ. 10 κ. ἑ.

τερικὴ μορφὴ ἀπομακρύνεται τοῦ σταυροειδοῦς: τρία δηλ. κατὰ σειρὰν ἀετώματα κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς—ὅπως καὶ εἰς τὸ Βροντόχειον—ἀντὶ τοῦ ἑνὸς μόνου εἰς τὰ ἄκρα τῆς ἐγκαρσίας καμάρας τῶν σταυροειδῶν Ναῶν. [1])

Ὁ Ναὸς τοῦ Λεονταρίου ἀπομακρύνεται τοῦ μικτοῦ τύπου τοῦ Μυστρᾶ καὶ ἕνεκα τοῦ λίαν ἐπιμήκους σχήματος αὐτοῦ, κυρίως δὲ ἕνεκα τῆς τοποθετήσεως τοῦ τρούλλου ὑπεράνω τεσσάρων μόνον κιόνων, ὅπως γίνεται τοῦτο εἰς τοὺς σταυροειδεῖς Ναούς. Διὰ τῶν δύο τούτων χαρακτηριστικῶν συνδέεται ὁ Ναὸς οὗτος τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μορέως πρὸς σύγχρονον μνημεῖον τῆς Αὐτοκρατορίας Τραπεζοῦντος, τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας Χρυσοκεφάλου (εἰκ. 9). Τὰ δύο δὲ ταῦτα μνημεῖα, ὡς διατηροῦντα τὰς κιονοστοιχίας, τὰ ὑπερῷα καὶ τὰς μακρὰς διαστάσεις τῆς Βασιλικῆς θὰ ἠδύναντο νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ ἡμιβασιλικοῦ τύπου τῆς δευτέρας περιόδου [1]).

Εἰκ. 9. Κάτοψις Ναῶν: ἁγ. Ἀποστόλων Λεονταρίου καὶ Παναγίας Χρυσοκεφάλου Τραπεζοῦντος.

Ἀλλ' ἡ Χρυσοκέφαλος ἔχει καὶ ἑτέραν τινὰ χαρακτηριστικὴν λεπτομέρειαν συνδέουσαν αὐτὴν πρὸς ἄλλην σειρὰν μνημείων· τὸ ζεῦγος δηλ. τῶν κιόνων τὸ προστιθέμενον πρὸς δυσμάς. Πόθεν προέρχεται τοῦτο; Ἡ ἐπιμήκυνσις τῶν διαστάσεων τῶν σταυροειδῶν Ναῶν, οἵτινες λαμβάνουσιν οὕτω μορφὴν Βασιλικῆς μετὰ τρούλλου, παρατηρεῖται λίαν ἐνωρὶς καὶ εἰς μνημεῖα τῆς Ἀρμενίας ($8^{ον}$—$11^{ον}$ αἰ.) κα' ἐξ ἐπιδράσεως ἴσως αὐτῶν εἰς ναοὺς Γεωργίας, Ρωσσίας (Ἁγ. Σοφία Κιέβου, $11^{ου}$ αἰῶν. Ἁγία Σοφία Mokwiz $10^{ου}$ αἰ.) [2]) καὶ Σερβίας. Οἱ Ναοὶ οὗτοι ἀφίστανται ὡς πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ τύπου ἀπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι ναῶν, διότι δὲν ἐπιμηκύνουσι τὰς διαστάσεις ἐπιμηκύνοντες ἁπλῶς τοὺς τοίχους καὶ τοὺς θόλους, ὡς συμβαίνει εἰς τοὺς ἐν Ἑλλάδι, [3]) ἀλλὰ διότι προσθέτουσι (κυρίως πρὸς δυσμὰς) καὶ ἕτερον ζεῦγος κιόνων ἢ πεσσῶν, ὅπως γίνεται τοῦτο εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Δύσεως. Τῆς διαμορφώσεως ταύτης παλαιοτάτην ἐφαρμογὴν ἔχομεν ἐν Κοτζά-Καλεσσί, φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ τύπος οὗτος ἀνεπτύχθη κυρίως ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ ἐκεῖθεν μετὰ πολλῶν ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν μετεφέρθη καὶ ἐξειλίχθη εἰς τὴν Δύσιν.

Κατὰ τὴν δευτέραν ὅμως χιλιετηρίδα, καθ' ἣν ἡ ἑλληνιστικὴ τρουλλαία βασιλικὴ ἐφαρμόζεται εἰς μικρὰν κλίμακα, ἐμφανίζεται καὶ ὁ συνδυασμὸς τῆς ἄνευ *ὑπερῴων ἀνατολικῆς τρικλίτου Βασιλικῆς* μετὰ τοῦ τρούλλου. Ἡ μετὰ τρούλλου ἀνατολικὴ αὕτη Βασιλικὴ ἔσχεν ἱκανὴν διάδοσιν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς ἐσχάτους Βυζαντινοὺς χρόνους, καθὼς καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, καίτοι κατὰ μέγα μέρος εἶναι ἄγνωστα εἰσέτι τὰ ἐπὶ Τουρκοκρατίας μνημεῖα. Ὁ τροῦλλος καταλαμβάνει συνήθως εἰς τοὺς τοιούτους ναοὺς τὴν πρὸ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος θέσιν, στηριζόμενος ἐπ' αὐτῶν τῶν κιόνων τῆς Βασιλικῆς, οὐχὶ δὲ ἐπὶ ἰδιαιτέρων στηριγμάτων. Ἡ παράλληλος αὕτη συνύπαρξις τρούλλου καὶ Βασιλικῆς καὶ ἡ τοιαύτη θέσις τοῦ τρούλλου παρουσιάζει τὴν

[1]) Πρβλ. ἀπόψεις τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ὑπὸ *Α. Ὀρλάνδου*, ἐν Revue des Etudes Greques XXXIV 1921, σελ. 162 κ.ἑ. Εἰς τὰ ἀετώματα ταῦτα ὁ Ὀρλάνδος (ἐν σελ. 169) ἀκολουθῶν τὰς διακρίσεις εἰς σχολὰς Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἑλλάδος, ἃς καθώρισεν ὁ Millet, διαβλέπει ἀνακριβῶς ἐπίδρασιν Κωνσταντινοπόλεως, ἑρμηνεύων ταῦτα ὡς προδίδοντα ἐξωτερικῶς τὰς ἐσωτερικὰς καμάρας· δὲν εἶναι ὅμως τὰ *ἀετώματα* ἐκεῖνα ἅτινα ἐξωτερικεύουσι τὰς καμάρας ἀλλὰ τὰ ὑπ' αὐτὰ τόξα ἢ ἀψιδώματα, ἐνταῦθα δὲ ἐλλείπει τὸ τόξον ἀκριβῶς εἰς τὸ κυριώτερον μέρος, κάτωθεν δηλ. τοῦ μεσαίου ἀετώματος, ἔνθα (συμφώνως πρὸς τὸ σχέδιον αὐτοῦ εἰκ. 4.) ὑπάρχει μόνον παράθυρον, ὅπως παρατηρεῖται τοῦτο εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς Ἑλλαδικοὺς Ναούς. Συμπεραίνομεν οὕτως ὅτι καὶ τὰ ἄλλα ἀψιδώματα εἶναι διακοσμητικὰ (τοῦ Νάρθηκος τοὐλάχιστον δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν καμάραν διότι ἔχει στενωτέρας τὰς διαστάσεις), ἡ ἁπλῆ των μορφὴ δὲν εἶναι τόσον χαρακτηριστικὴ τῆς καταγωγῆς (ὡς νομίζει ὁ Σ. ἐν σ. 178), ὅσον χαρακτηριστικὸν εἶναι: ἂν ταῦτα ἀνταποκρίνονται εἰς ἐσωτερικὴν κατασκευὴν (ἴδιον Κωνσταντινουπόλεως) ἢ εἶναι διακοσμητικὰ (ἴδιον Ἀνατολῆς). Πρβλ. *Millet*, L'ancien art Serbe. Paris 1919 σελ. 110.

[1]) Ὡς Kreuzkuppelbasilika χαρακτηρίζεται ἡ Χρυσοκέφαλος ὑπὸ τοῦ *Strzygowski*, (Kleinasien, ἔ. ἀ. σελ. 153 κ. ἑ.) καὶ κατ' αὐτὸν ὑπὸ τοῦ *Diehl* (ἐν Manuel d'art byzantin, Paris, 1910, σελ. 713).

[2]) Πρβλ. *Strzygowski*, Die Baukunst der Armenier, τόμ. Α', σελ. 177.

[3]) Βλέπε ἀνωτέρω σημείωσιν.

Βασιλικὴν ἔχουσαν συγγένειάν τινα πρὸς τὸ δεύτερον εἶδος τῆς παλαιοχριστιανικῆς τρουλλαίας Βασιλικῆς (βλ. ἀνωτέρω), ἀπὸ τῆς ὁποίας διαφέρει ὡς πρὸς τὴν ἔλλειψιν τῶν ὑπερῴων καὶ τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῶν τῶν κιόνων τῆς Βασιλικῆς διὰ τὴν στήριξιν τοῦ τρούλλου. Διὰ τοῦ τελευταίου τούτου στοιχείου συνδέεται ὁ τύπος πρὸς τὰς συγχρόνους ἑλληνιστικὰς ἡμιβασιλικὰς (Μυστρᾶν).

Τόπος καταγωγῆς τῆς μετὰ τρούλλου ἀνατολικῆς Βασιλικῆς εἶναι προφανῶς ἡ Χριστιανικὴ Ἀνατολή, ἡ πατρὶς τῆς θολωτῆς βασιλικῆς, καθὼς καὶ τῆς μονοκλίτου μετὰ τρούλλου ἔνθα ὅμως ἐμφανίζεται μόλις κατὰ τὸν 13ον αἰ. ἐν Μεσοποταμίᾳ, ὡς τελευταῖαι ἔρευναι ἀπέδειξαν [1].

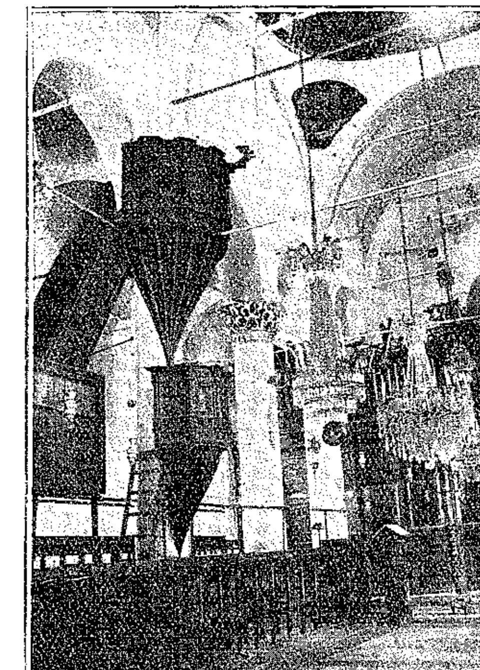
Κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ἐμφανίζεται καὶ εἰς Ναοὺς τῆς Κύπρου μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν τοποθέτησιν τοῦ τρούλλου οὐχὶ ὑπεράνω τεσσάρων, ἀλλ' ἓξ κιόνων, ὅπως καὶ εἰς τὴν Φανερωμένην [2]. Κατὰ δὲ τὸν 14ον αἰῶνα ἀπαντῶμεν τὸν τύπον τοῦτον εἰς τὸν Ἑλκόμενον Μονεμβασίας καὶ εἰς τὴν Βλαχέρναν τῆς Ἄρτης [3] μὲ τὸν τροῦλλον τοποθετούμενον ἀσυμμέτρως εἰς τὰ διάμεσα τῶν κιόνων. Κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς Τουρκοκρατίας ἡ ἀνάμιξις τῶν τύπων γίνεται μεγαλειτέρα ἡ δὲ ἐφαρμογὴ τῆς τρουλλαίας θολωτῆς Βασιλικῆς παρουσιάζει εἰς τὰ ὀλίγα γνωστὰ παραδείγματα, πλὴν τῶν μεγάλων ἀσυμμετριῶν καὶ περιορισμῶν τοῦ τρούλλου, καὶ στοιχεῖα ἄλλων τύπων.

[1]) Πρβλ. *Miss Bell,* Amurath to Amurath, London, 1911, σελ. 257. Μεμονωμένον παράδειγμα τοιαύτης Βασιλικῆς ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸν 11 καὶ 12ον αἰῶνα θὰ ἦτο ὁ ὑποτιθέμενος ἀρχικὸς Ναὸς τῆς Μονῆς Βαρνάκοβας τῆς ἐξετασθείσης ἐσχάτως ὑπὸ Α. Ὀρλάνδου (βλ. *Α. Ὀρλάνδου,* Ἡ Μονὴ Βαρνάκοβας, Ἀθῆναι, 1922, ἔνθα ἐσφαλμένως λέγεται (ἐν σελ. 21) ὅτι ὁ τύπος οὗτος ἦτο λίαν εὔχρηστος κατὰ τὸν 11ον καὶ 12ον αἰ. Ἀλλὰ καὶ δὲν δύναταί τις νὰ παραδεχθῇ τρουλλαίαν τὴν Βασιλικὴν τῆς Βαρνάκοβας, ὡς συνάγει ὁ συγγραφεὺς (σελ. 21 κέξ.) ἐκ μόνου τοῦ λόγου ὅτι αἱ ἀποστάσεις τεσσάρων ἐκ τῶν κιόνων της ἀποτελοῦσι τετράγωνον· ἡ αὐτὴ ἀκριβῶς διάταξις ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν Ἁγ. Σοφίαν τῆς Ὀχρίδος (κτίσμα ὁμοίως τοῦ ΙΑ'. αἰ.) χωρὶς νὰ φέρῃ ἡ Βασιλικὴ αὕτη τροῦλλον. Τὸ αὐτὸ ἄλλως τε παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλους ναούς: Κύπρου, Κρήτης, Χερσῶνος κλπ. (πρβλ. *Millet,* L'école greque, ἔ. ἀ. σελ. 43), ὥστε μᾶλλον δύναταί τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ὁ ἀρχικὸς ναὸς τοῦ ΙΑ'. αἰῶνος ἦτο ἁπλῆ τρίκλιτος Βασιλική. Ἀφ' ἑτέρου ἐν τῇ μελέτῃ του ὁ Σ. δὲν παρέχει οὔτε πληροφορίας οὔτε καὶ τὴν ἀκριβῆ κάτοψιν τοῦ ἐπισκευασθέντος τῷ 1831 Ναοῦ (εἰς τὴν εἰκ. 8 δὲν σημειοῦται ἡ θέσις τοῦ ἐν εἰκ. 2 τρούλλου), χρησιμώτατα διὰ τὸν ἐξετάζοντα τὴν ἐξέλιξιν τοῦ τύπου τούτου.

[2]) Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ Μυστρᾶ, προελθὸν ἐξ ἐπιδράσεως τῆς ἀνατολικῆς Βασιλικῆς.

[3]) Εἶναι ἐν τούτοις πιθανὸν εἰς τοὺς ναοὺς τούτους ὁ τροῦλλος νὰ εἶναι μεταγενεστέρα προσθήκη.

Εἰς βασιλικὴν ἐν Βραχοχορατζῇ Ἠπείρου, [1]) τῶν ἀρχῶν πιθανῶς τῆς Τουρκοκρατίας ἢ καὶ τῶν ἐσχάτων βυζαντινῶν χρόνων, ὁ μικρὸς τροῦλλος στηρίζεται κακοτέχνως ἐπὶ συγκλινόντων τοίχων, εἰς πλείστας δὲ μονοκλίτους βασιλικὰς τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰ. ὁ λίαν μικρῶν διαστάσεων

Εἰκ. 10. Ἐσωτερικὸν Ναοῦ ἁγ. Θεοδώρου ἐν τῷ χωρίῳ Πουλιάνα (παρὰ τὰ Τρίκκαλα Θεσσαλίας).

τροῦλλος ὑψοῦται εἰς τὸ μέσον ἐγκαρσίας καμάρας διηκούσης κατὰ πλάτος τοῦ ναοῦ (ὡς οἱ Ναοί: Ταξιαρχῶν Ἀρεοπόλεως, Προφήτου Ἠλιοὺ Ἀμπίσολας ἐν Ἄνω Μάνῃ κ. ἄλλ.). Αἱ Βασιλικαὶ τοῦ εἴδους τούτου ἔχουσι καὶ στοιχεῖα τῶν δύο ἑτέρων τύπων, οἵτινες ἐπικρατοῦσι κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν: τοῦ σταυροειδοῦς καὶ τοῦ μονοκλίτου σταυροειδοῦς (Kuppelhalle), τοῦ ἔχοντος τὰς πλαγίας κεραίας συνεπτυγμένας εἰς τὸ πάχος τῶν τοίχων.

Ἀλλ' ἡ μετὰ τρούλλου ἀνατολικὴ Βασιλικὴ εἰς *τὸν καθαρὸν τύπον* τῆς Φανερωμένης οὐδόλως ἐξέλιπεν, ὡς φαίνεται, ἀλλ' ἐξηκολούθησε μέχρι τῶν

[1]) Βλ. *Βερσάκην,* Βυζαντινοὶ ναοὶ τῆς βορείου Ἠπείρου, ἐν Πρακτ. Ἀρχ. Ἑταιρ. 1914, σελ. 244 κ.ἑ.

τελευταίων ἐτῶν τῆς Τουρκοκρατίας. Λαμπρὸν παράδειγμα ἔχομεν τὸν ἐν τῷ χωρίῳ Πουλιάνα πλησίον τῶν Τρικκάλων ναὸν Θεοδώρου τοῦ στρατηλάτου (εἰκ. 10), κτισθέντα τὸ 1814, συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν εὑρισκομένην ἐπὶ τοῦ πλαισίου τῆς πύλης τοῦ Ναοῦ, [1]) ὁμοιότατον δὲ πρὸς τὴν Φανερωμένην, ὅπερ δεικνύει τὴν μακρὰν ἐξακολούθησιν τῆς παραδόσεως καὶ πείθει ἡμᾶς ὅτι ὁ τύπος οὗτος ἔχει ἴσως σειρὰν ὁμοίων μνημείων εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν ἱδρυθέντων.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

[1]) Ὁ *Millet* (Ἔ. ἀ. σελ. 102) κρίνων ἐκ φωτογραφίας τοῦ Λαμπάκη, θεωρεῖ τὸν ναὸν τοῦτον ὡς παλαιότερον.

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΩΝ ΜΕΤΕΩΡΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ θέλομεν προβῇ ἐπὶ τῇ βάσει νέων πηγῶν καὶ νέων παρατηρήσεων εἰς ἱστορικὴν ἀνάλυσιν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ χρονικοῦ, ὅπερ ἐν ἔτει 1858 ἀνεκάλυψεν ἐν Μετεώροις ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος Léon Heuzey. Τοῦτο ἐπιγραφόμενον «Σύγγραμμα ἱστορικὸν» ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν βυζαντινῶν μονῶν τῶν Μετεώρων καὶ τὴν καθόλου θεσσαλικὴν ἀπὸ τοῦ ιδ´ αἰῶνος μέχρι τοῦ ις´. Ἤθελεν ὅμως ἐν πολλοῖς ἡ ἱστορία αὕτη ἀκατανόητος ἀπομείνει, ἂν μὴ ἐπεχειροῦμεν νὰ ἐρευνήσωμεν καὶ τὴν προγενεστέραν θεσσαλικὴν ἱστορίαν τοῦ ιγ´ αἰῶνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥ ΙΓ´—ΙΔ´ ΑΙΩΝΟΣ

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1204 ἤτοι ἀφ᾿ ὅτου οἱ φράγκοι κατέλυσαν τὴν ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν τοῦ Βυζαντίου κ. ἑ. ἡ Θεσσαλία μετήλλαξε τὴν κυριότητα παντοίων δυναστῶν. Τοῦ δ᾿ ἐνδιαφέροντος ἡμᾶς ἐνταῦθα τμήματος τῆς Δυτ. Θεσσαλίας τὴν σκοτεινὴν πολιτικὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ ιγ´-ιδ´ αἰῶνος θέλομεν προσπαθήσει ἐνταῦθα ἐν εἴδει εἰσαγωγῆς εἰς τὸ Χρονικὸν τῶν Μετεώρων νὰ ἀναπαραστήσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν, τῶν ἐγγράφων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν.

α´) ὅρια τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ ἀρχῆς τῶν Ἀγγέλων.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δηλ. γνωστῶν πηγῶν ἐγινώσκομεν ὅτι ἀπὸ τοῦ 1271-1318 ἐκυριάρχησαν τῆς Θεσσαλίας οἱ ἑξῆς δυνάσται.

α´) Ἰωάννης Α´ Ἄγγελος τῶν Νέων Πατρῶν 1271-1296
β´) Κωνσταντῖνος Ἄγγελος τῶν Νέων Πατρῶν 1296-1303
γ´) Ἰωάννης Β´ Ἄγγελος τῶν Νέων Πατρῶν 1303-1318 [1])

[1]) *Hopf* ἐν Allgem. Encyklop. Ersch und Gruber τόμ. 85 σ. 355, 360, 421 *Miller*-Λάμπρου Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι τόμ. 1 σ. 190, 283, 353 *Finlay*, A Histsory of Greece ἐκδ. H. F. Tozer, Oxford 1877 τόμ. 4,433 ἔνθα Ἰωάννης Α´ 1258-1290, Κωνσταντῖνος 1290-1300, Ἰωάννης Β´ 1300-1308, πβ. Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως ἔκδοσις *J. Schmitt* σ. xc.

Εἶναι δὲ Ἰωάννης ὁ Α΄ Ἄγγελος, δυνάστης τῶν Νέων Πατρῶν, ὁ νόθος υἱὸς τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β΄ Ἀγγέλου, ὅστις ἀποθανὼν τῷ 1271 διένειμε τὸ δεσποτᾶτον εἰς τοὺς δύο αὐτοῦ υἱούς, [1] τὸν πρεσβύτερον Νικηφόρον τὸν Α΄. καὶ τὸν νόθον Ἰωάννην. «Σχίζει μέντοι, ἀναγράφει ὁ Γρηγορᾶς, [2] καὶ τὴν ὅλην αὐτοῦ ἐπικράτειαν εἰς δύο μερίδας, ὧν τὴν μὲν μίαν, ἣ δὴ καὶ παλαιὰ ὀνομάζεται Ἤπειρος, ἀφίησι Νικηφόρῳ τῷ δεσπότῃ. Περιέχει δὲ αὕτη Θεσπρωτοὺς καὶ Ἀκαρνᾶνας καὶ Δόλοπας καὶ πρὸς τούτοις Κερκυραίους καὶ Κεφαλλῆνας καὶ Ἰθακησίους· Ὁρίζεται δὲ πρὸς μὲν δύσεως Ἀδριατικῷ τε καὶ Ἰονίῳ πελάγει, πρὸς δ' ἄρκτων ὄρεσιν ὑψηλοῖς τῷ τε Πίνδῳ καὶ τοῖς Ἀκροκεραυνίοις ὀνομαζομένοις, ἐκ δ' ἀνατολῶν Ἀχελῴῳ τῷ ποταμῷ, ἐκ δὲ μεσημβρίας τῇ Κερκυραίων νήσῳ καὶ τῇ Κεφαλληνίᾳ. Τὴν δὲ ἑτέραν μερίδα ἀφίησιν ὁ πατὴρ Ἰωάννῃ τῷ νόθῳ παιδὶ ἣ καὶ αὐτὴ περιέχει Πελασγοὺς καὶ Φθιώτας, ἔτι δὲ Θεσσαλοὺς καὶ Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας· καὶ πρὸς μὲν ἄρκτους Ὄλυμπον ἔχει τὸ ὄρος πρὸς δὲ μεσημβρίαν τὸν Παρνασσόν».

Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι ἡ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Πίνδου θεσσαλικὴ χώρα περιοριζομένη ἐκ μὲν Β. ὑπὸ τοῦ Ὀλύμπου, ἐκ δὲ Ν. ὑπὸ τοῦ Παρνασσοῦ καὶ δὴ ἡ Δυτικ. Θεσσαλία ἥτις ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα, ἀνῆκεν εἰς τὴν ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ νόθου δυναστευομένην χώραν.

Τὰ ὅρια ταῦτα τῆς ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ νόθου κατεχομένης Θεσαλίας, ἅτινα ἁδρομερέστερον μνημονεύει καὶ ὁ Παχυμέρης (Α΄ 83,6 ἑ.-Α΄ 307,19 ἑ) πιστοῦμεν νῦν ὡς πρὸς τὴν Δυτ. Θεσσαλίαν καὶ ἐκ χρυσοβούλλου τοῦ Σέρβου βασιλέως Στεφάνου Δουσάν, ἔτους 1348, ὑπὲρ τῆς παρὰ τὰ Τρίκκαλα μονῆς ἁγίου Γεωργίου τῶν Ζαβλαντίων (νῦν Ζαβλάνια) ἀπολυθέντος. Ἐν αὐτῷ λοιπὸν φέρονται περὶ τοῦ χωρίου τῶν Ζαβλαντίων τοῦ διακειμένου περὶ τὴν ὁμώνυμον μονὴν τὰ ἑξῆς: [3]

«Ὅπερ ὁ σεβαστοκράτωρ ἐκεῖνος κὺρ Ἰωάννης ἀπέσπασε καὶ εἰς τὰ τῶν στρατιωτῶν ἀπεκατέστησε τοὺς ἐν αὐτῷ εὑρισκομένους παροίκους καὶ κατέχῃ τοῦτο μετὰ πάσης νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ ὡς τὸ πρότερον.»

Πρὸς ἑρμηνείαν τοῦ χωρίου τούτου ἀνάγκη νὰ εἴπωμέν τινα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν μεσαιωνικῶν κτηματικῶν σχέσεων. Οἱ ἐν τῷ χωρίῳ Ζαβλάντια εὑρισκόμενοι πάροικοι, οὓς κατωτέρω ὀνομαστικῶς μνημονεύει τὸ ἡμέτερον χρυσόβουλλον, ἤτοι οἱ Κρατζούνης, Ἰβάνης, Γοργός, Καπελέτος, Ροδέ-

[1] Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ δεσποτάτου ἰδὲ *Ι. Κ. Βογιατζίδην* ἐν Σπ. Λάμπρου Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακὰ τόμ. 2 σ. μ΄ ἑ.

[2] *Γρηγορᾶς* ἐκδ. Bonn. 1, 110, 7 ἑ.

[3] Περιοδ. Βυζαντὶς Β΄, 59,3 ἑ.

σής, Γλαβᾶς, Πετρίτζας, Ἀρμπαρίκης, Δομβρίλας καὶ Κωνσταντῖνος Στεφάνου ἐκ τῶν ἐπωνύμων, ὡς φαίνεται, αὐτῶν ὄντες Ἕλληνες καὶ Σλάβοι ἦσαν ἐναπόγραφοι adscripticii censiti ἤτοι γεωργοὶ δοῦλοι τῆς γῆς, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν γῆν εἰς ἣν ἀνῆκον οὔτε αὐτογνωμόνως οὔτε ἀδείᾳ τοῦ κυρίου τῆς γῆς. [1] Οἱ πάροικοι οὗτοι, ὡς ἐκ τοῦ ἡμετέρου χρυσοβούλλου δῆλον, ἦσαν ἄλλοτε στρατιῶται, ἤτοι ἀνῆκον εἰς τοὺς λεγομένους ἐν τοῖς βυζαντινοῖς χρόνοις στρατιωτικοὺς οἴκους, δηλ. ἀνῆκον εἰς τὴν τάξιν τῶν πολιτῶν οἵτινες ἐλάμβανον εἰς τὴν κυριότητα αὐτῶν γαίας τοῦ δημοσίου ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ ὑπηρετῶσι τὸ κράτος στρατιωτικῶς αὐτοί τε καὶ οἱ κληρονόμοι αὐτῶν· αἱ γαῖαι αὗται ἦσαν αἱ καλούμεναι στρατιωτικὰ κτήματα ἢ στρατιωτοτόπια. [2] Τὸ χωρίον λοιπὸν Ζαβλάντια ἦτο ἄλλοτε στρατιωτικὸν κτῆμα. Ἡ δὲ μονὴ τοῦ ἁγ. Γεωργίου, εἰκάζω, πρὸ Ἰωάννου τοῦ σεβαστοκράτορος, δι' ἀγορᾶς ἢ ἁρπαγῆς κατέλαβε τὸ χωρίον Ζαβλάντια καταστήσασα τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ, τοὺς ἄνωθι μνημονευομένους, παροίκους. Ἔπειτα ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ σεβαστοκράτορος ἀποσπᾶται τὸ χωρίον Ζαβλάντια ἀπὸ τῆς κυριότητος τῆς μονῆς καὶ «εἰς τὰ τῶν στρατιωτῶν» ἀποκαθίστανται οἱ ἐν αὐτῷ εὑρισκόμενοι πάροικοι ἢ ὡς κατωτέρω τοῦ χρυσοβούλλου λέγεται «εἰς τάξιν στρατιωτῶν», ἤτοι ἐπανακτῶσι τὴν τέως στρατιωτικὴν αὐτῶν θέσιν. Ὅτι κατὰ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον ἀπηγορεύετο τῆς στρατιωτικῆς τάξεως πολῖται νὰ περιέρχωνται εἰς τάξιν παροίκων, γινώσκομεν ἤδη ἐκ νεαρᾶς Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, καὶ ὅτι δι' ἀγορᾶς ἢ ἁρπαγῆς ἠδύναντο στρατιῶται νὰ καταστῶσι πάροικοι [3].

Οὐδὲν ὅμως μέχρι τοῦδε ἐγινώσκετο παράδειγμα ἀποκαταστάσεως πρότερον παροίκων εἰς τάξιν στρατιωτῶν· διὰ τοῦτο ἀποβαίνει διδακτικωτάτη ἡ ἀνωτέρω ἡμετέρα περίπτωσις τῆς μονῆς τῶν Ζαβλαντίων διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου.

Ὁ δὲ μνημονευόμενος ὡς τὴν ἀπόσπασιν τοῦ χωρίου τῶν Ζαβλαντίων ποιήσας σεβαστοκράτωρ κὺρ Ἰωάννης ταὐτιστέος πρὸς ἕνα τῶν δύο ἐξ Ὑπάτης ἑλλήνων δυναστῶν τῆς Θεσσαλίας, οἵτινες ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Παλαιολόγου εἶχον λάβει τὴν προσωνυμίαν τοῦ σεβαστοκράτορος. Ἐγείρεται δὲ ἤδη τὸ ζήτημα τίς τῶν δύο Ἀγγέλων μὲ τὸ ὄνομα Ἰωάννης εἶναι ὁ ὑπονοούμενος ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ χρυσοβούλλου, Ἰωάννης ὁ νόθος, ἢ Ἰωάννης ὁ Β΄ Ἄγγελος; Λύσιν τῆς ἀπορίας ταύτης εὑρίσκω ἐν μεταγενε-

[1] *Παύλ. Καλλιγᾶ*, Περὶ δουλοπαροικίας ἐν Μελέτ. καὶ Λόγ. σ. 186, 188 (Ἀθῆναι, 1882).

[2] *Zachar. von Lingenthal*, Geschichte griech. Röm. Rechts ἐκδ.γ΄ σ. 271.

[3] Παύλ. Καλλιγᾶ, Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 262.

στέρῳ χρυσοβούλλῳ τοῦ Σέρβου βασιλέως Συμεὼν Οὔρεση ὑπὲρ τῆς αὐτῆς μονῆς ἁγίου Γεωργίου τῶν Ζαβλαντίων ἀπολυθέντος ἐν ἔτει 1359.

Ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ δηλ. τούτῳ γίνεται λόγος περὶ τῶν κηπουροτοπίων τῆς μονῆς ὅτι ἐπειράθησαν ὁ μητροπολίτης (Λαρίσσης) καὶ οἱ κληρικοὶ αὐτοῦ νὰ καταπατήσωσιν αὐτά. Ὁ βασιλεὺς λοιπὸν Συμεὼν ἐπὶ τῇ καταγγελίᾳ ταύτῃ τῶν μοναχῶν τοῦ ἁγίου Γεωργίου τῶν Ζαβλαντίων ἔκαμεν ἱστορικὴν ἀνασκόπησιν τῶν προγενεστέρων χρυσοβούλλων καὶ προσταγμάτων τῶν κατὰ καιροὺς «αὐθεντευσάντων» τῆς Θεσσαλίας ,ἵνα βεβαιωθῇ περὶ τῆς νομικῆς σχέσεως τῶν κηπουροτοπίων τούτων τῆς μονῆς. Μεθ' ὃ ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ χρυσοβούλλῳ τοῦ 1359 γράφει ὁ ἴδιος :

«Ἔρευναν δὲ ποιήσασα ἡ βασιλεία μου ὅπερ ἀπεσπάσθη εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως τοῦ Παλαιολόγου ἐκείνου, καὶ εὗρεν ὅτι οὐ μόνον οὐκ ἀπεσπάσθη τι ἐκ τῆς μονῆς, ἀλλὰ μᾶλλον ἐγένετο αὐτῇ παρ' ἐκείνου καὶ τὸ ῥηθὲν χρυσόβουλλον, ἐπιστηρίζον καὶ δικαιοῦν αὐτήν, ὡς ἵνα μετὰ τὸ διδόναι τὸ κανονικὸν σύνηθες καὶ μόνον δίκαιον πρὸς τὸν πανιερώτατον μητροπολίτην καὶ ποιεῖσθαι καὶ τὴν μνήμην τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, οὐδὲν ἔχῃ ἄδειαν οὗτος ἤ τις τῶν κληρικῶν αὐτοῦ εἰσέρχεσθαι καὶ κατατρίβειν ἢ παρενοχλεῖν ὅλως τὴν τοιαύτην μονήν, ἀλλ' εὑρίσκεται ἀνενόχλητος παντελεύθερός τε καὶ αὐτεξούσιος. Ἀλλ' οὐδὲ εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἀοιδίμου δεσπότου καὶ πενθεροῦ τῆς βασιλείας μου κυροῦ Ἰωάννου ἐκείνου ἢ εἰς τοῦ θείου μου τοῦ Ἀγγέλου ἀνεφάνη ὅτι ἀπεσπάσθη τι ἀπὸ τῆς μονῆς ἀλλὰ κατεῖχε τὰ τοιαῦτα κηποροτοπία καὶ ἐνέμετο καθὼς καὶ μέχρι τοῦ νῦν κατέχει αὐτά» [1]).

Εἶχε λοιπὸν πρὸ αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς Συμεὼν κατὰ τὴν ἱστορικὴν ταύτην ἀνασκόπησιν χρυσόβουλλα ἢ προστάγματα καὶ δὴ :

1) χρυσόβουλλον «τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως τοῦ Παλαιολόγου ἐκείνου» ὅστις πάντως εἶναι Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ὁ Γ' βασιλεύσας 1328-1341, διότι, ὡς ἐκ τῶν λεγομένων ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ τοῦ Συμεὼν δῆλον, ἡ ἀνασκόπησις γίνεται ἀναδρομικῶς ἐκ τῶν χρονολογικῶς τελευταίων ἐπὶ τὰ ἀπώτερα. Ἄλλο δὲ εἶναι τὸ χρυσόβουλλον τοῦτο Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου Γ' ὑπὲρ τῆς μονῆς ἁγ. Γεωργίου τῶν Ζαβλαντίων τὸ μνημονευόμενον ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ τοῦ Συμεών, ἀπὸ τὸ σωζόμενον σήμερον, [2]) ἔτους 1336, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως ἀπολυθὲν καὶ ὑπὲρ τῆς αὐτῆς μονῆς Ζαβλαντίων [3]).

---

[1]) Περιοδ. Βυζαντὶς τόμ. Β', 75, 39 ἑ.

[2]) Ἐδημοσιεύθη ἐν *Πορφυρίου Οὐσπένσκη*, Περιήγησις εἰς τὰ τῶν Μετεώρων... μοναστήρια. Πετρούπολις 1896, σ. 482 ἑ. καὶ πληρέστερον ὑπὸ *Βέη*, ἐν Βυζαντίδι τόμ. Β', 55 ἑ.

[3]) Ἰδὲ Βυζαντίδος τόμ. Β', 58, 30 ἑ.

2) Πρόσταγμα πάντως, «τοῦ ἀοιδίμου δεσπότου καὶ πενθεροῦ τῆς βασιλείας μου κυροῦ Ἰωάννου ἐκείνου.» Οὗτος εἶναι ὁ δεσπότης Ἠπείρου Ἰωάνης Β' Ὀρσίνης (1323-1335) πενθερὸς δὲ τοῦ Σέρβου βασιλέως Συμεὼν Οὔρεση, ὅστις συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα ἐκείνου Θωμαΐδα ἐκ πολιτικῶν ὑπολογισμῶν [1]).

3) Πρόσταγμα πάντως, «τοῦ θείου μου τοῦ Ἀγγέλου». Οὗτος ὁ Ἄγγελος ὁ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Συμεὼν χαρακτηριζόμενος ὡς θεῖός του εἶναι ὁ Ἰωάννης Β' Ἄγγελος τῶν Νέων Πατρῶν (1303-1318). Διότι ὁ μὲν βασιλεὺς Συμεὼν εἶναι υἱὸς Στεφάνου Οὔρὸς τοῦ Γ' καὶ Μαρίας Παλαιολογίνης δισεγγόνης Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου τοῦ ἐπανακτησαμένου τὴν Κ)πολιν, ὁ δὲ δυνάστης τῶν Νέων Πατρῶν Ἰωάννης Β' Ἄγγελος συνεζεύχθη Εἰρήνην νόθον θυγατέρα τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου [2]).

Ὥστε κατὰ τὸ χρυσόβουλλον τοῦ Συμεὼν ὁ Ἰωάννης Β' τῶν Νέων Πατρῶν οὐδὲν ἀπέσπασέ ποτε ἀπὸ τῆς μονῆς Ζαβλαντίων, ἄρα ὁ κατὰ τὸ προγενέστερον χρυσόβουλλον Στεφάνου Δουσὰν ἀποσπάσας τὸ χωρίον τῶν Ζαβλαντίων ἀπὸ τῆς μονῆς δὲν εἶναι Ἰωάννης ὁ Β', ἀλλ' ὁ ἕτερος Ἰωάννης ὁ νόθος ὁ σεβαστοκράτωρ. Οὕτως ἐπιστώθη ὅτι ἡ Δυτ. Θεσσαλία ἐν ᾗ περιλαμβάνεται ἡ περὶ τὰ Τρίκκαλα χώρα, καθ' ἃ παραδίδει ὁ ἱστορικὸς Γρηγορᾶς, ὑπήγετο εἰς τὸ κράτος τῶν ἐξ Ὑπάτης Ἀγγέλων ἤδη ἀπὸ Ἰωάννου Α' τοῦ νόθου καὶ ἑξῆς μέχρις Ἰωάννου Β'.

β') ἐπικυριαρχία τοῦ ἐν Κων/πόλει βασιλέως.

Ἐνταῦθα δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ ἐπισυνάψωμεν εἴδησιν περὶ τῆς δυναστείας τοῦ ἐξ Ὑπάτης Ἰωάννου Α' μὴ χρησιμοποιηθεῖσαν μέχρι τοῦδε. Ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀρχὴ Ἰωάννου τοῦ Α' ἀνεγνώριζε ἐπὶ τῶν χωρῶν ὧν ἦρχε, ἐν αἷς ὡς εἴδομεν συμπεριελαμβάνετο καὶ ἡ Δυτ. Θεσσαλία, τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡμετέρου βασιλέως. Τοῦτο ἐξάγω ἐκ χρυσοβούλλου Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου ἔτους 1289, περὶ οὗ κατωτέρω πλείονα, ὅπερ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1204 ἐπελθοῦσαν νέαν πολιτικὴν κατάστασιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους μνημονεύει τὰ ἑξῆς: [3]) «Τότε δὴ ἐν τῇ κινήσει τῶν πραγμάτων ἐκείνῃ, ἣ τὰ δυσχερῆ ἐπλεόνασε, τότε πρὸς πολλοὺς πολλὰ τῶν τῆς ἀρχῆς μεταπέπτωκε καὶ ἔτι δὴ εἰς τὸ

---

[1]) Ἰδὲ κατωτ. πβ. Ἑλληνομνήμων, σύμμικτα ἑλληνικά, τόμ. 1, 492.

[2]) Ἑλληνομνήμων 1, 492. *Jirecek*, Geschichte der Serben 1,360.

[3]) Δελτ. Ἱστορ. ἑταιρ. τόμ. 4,117 πβ. *Miklosich-Müller* Acta et Diplomata τόμ. 4,330: καὶ μᾶλλον ὅσοι τῆς περὶ τὴν ἡμετέραν βασιλείαν εὐνοίας ἅμα καὶ πίστεως ἤρτηνται (ἔτ. 1272).

παρὸν πόλεων τινὲς καὶ χωρῶν ἔστιν οἷς τῶν τότε κατασχόντων ὡς εἰς ἰδιάζουσάν τινα τὴν δεσποτείαν κατέχονται· ἀλλ' ὑποκύπτουσι τῷ ἡμετέρῳ κράτει καὶ τὴν ὑποταγὴν δικαίως ἀσπάζονται.» Μεταξὺ τῶν «τότε κατασχόντων» χώρας ἀνηκούσας εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος ἀναγνωριζόντων δὲ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἐν Κων)πόλει βασιλέως; ἦτο καὶ ὁ ἕλλην δυνάστης Νέων Πατρῶν Ἰωάννης Α', διότι ῥητῶς μνημονεύεται ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ ὅτι ἡ σεβαστοκράτειρα σύζυγος αὐτοῦ Κομνηνὴ ἡ Δούκαινα ἐζήτησε νὰ ἐπικυρωθῶσιν αἱ εἰς τὴν μονὴν Παναγίας τῆς Ἐλεούσης τῆς παρὰ τὸ Φανάριον τῆς Δυτ. Θεσσαλίας δωρεαὶ αὐτῆς διὰ χρυσοβούλλου Ἀνδρονίκου Β'. Ὅτι ἡ τοιαύτη ἐπικυριαρχία τῆς ἐν Κ)πόλει βασιλείας θὰ ἦτο ὅλως ψιλὴ ἄνευ πολιτικῆς ἄλλης σημασίας ἡμεῖς τοὐλάχιστον δὲν ἀμφιβάλλομεν, ἀφοῦ ἐπανειλημμένως Ἰωάννης ὁ Α' ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν ἐν Κ/πόλει βασιλείαν, ὡς εἶναι ἤδη γνωστόν. Ὅτι δὲ δὲν παρετάθη ἡ τοιαύτη ἐπικυριαρχία καὶ ἐπὶ Ἰωάννου Β' ἴδε κατωτέρω.

γ') διοίκησις τῆς Θεσσαλίας.

Ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Β' (1303—1318) διοικήσεως τῆς Δυτ. Θεσσαλίας ἔννοιαν λαμβάνομεν ἐκ τοῦ αὐτοῦ χρυσοβούλλου τοῦ Συμεὼν Οὔρεση. Αὕτη δηλ. διακριτέα εἰς δύο περιόδους. Εἰς τὴν πρώτην καθ' ἣν ὁ Ἰωάννης ὡς ἀνήλικος ἐπετροπεύετο ὑπὸ τοῦ ἐξαδέλφου του Γουΐδωνος Β' δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ καθ' ἣν ἡ διοίκησις τῆς Θεσσαλίας διερρυθμίσθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Γουΐδωνος,[1]) καὶ εἰς τὴν δευτέραν ἀπὸ τοῦ 1315 ἑ. ἀφ' ὅτου διὰ τοῦ γάμου του μετὰ τῆς θυγατρὸς Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου ἦρχε μᾶλλον ὡς ὑποτελὴς τοῦ ἐν Κ)πόλει βασιλέως.[2])

Ἀντιγράφομεν ἐνταῦθα ὅλον τὸ σχετικὸν χωρίον ἐκ τοῦ χρυσοβούλλου τοῦ Συμεών[3]).

«Ἔτι τε ἀνέφερον οἱ τιμιώτατοι μοναχοὶ ὅτι ἄνθρωπός τις Γεώργιος Βαλσαμᾶς, ὁ τῆς Γραμματικίσσης λεγόμενος, ὅντινα εἶχεν ἡ τοιαύτη χώρα τῶν Τρικκάλων εἰδήμονα τῶν πραγμάτων καὶ τοποδείκτην εἰς ἅπαντα, ἐπί τε ἀμπελίοις καὶ χωραφίοις καὶ ἑτέροις τισίν, ἐξεῖπε πρός τε τοὺς μοναχοὺς τῆς μονῆς καὶ πρὸς ἄλλους ὅτι ἐγώ εἰμι γέρων ἄνθρωπος καὶ ἐξεύρω τόπον τῆς μονῆς, ὃν στερεῖται· καὶ δι' ὃ οὐδὲν ὡμολόγησα τοῦτον ἐννοιάζομαι ὅτι θέλω ὑπάγειν εἰς τὴν κόλασιν. Ἀκούσαντες δὲ τοῦτο οἱ μοναχοὶ

[1]) *Hopf* Ἔνθ' ἀνωτ. 85,360. *Μίλλερ, Λάμπρου*-Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι 1,284 ἑ.

[2]) *Hopf*, Ἔνθ. ἀνωτ. 85,421.

[3]) Περιοδ. Βυζαντὶς τόμ. Β', 77,61 ἑ.

ἀνέδραμον καὶ ἐξεῖπον τὸ περὶ τούτου πρὸς τὸν θεῖον τῆς βασιλείας μου τὸν Ἄγγελλον ἐκεῖνον. Καὶ διωρίσατο τὸν εἰς κεφαλὴν τῆς χώρας εὑρισκόμενον κύριον Μανουὴλ τὸν διοικητὴν ὡς ἵνα ἐπάρῃ καὶ ἑτέρους καὶ ἀπέλθῃ κατὰ τὸν τόπον ὃν μέλλει ἐπιδεῖξαι ὁ δηλωθεὶς ἄνθρωπος. Ἀπῆρεν οὖν μεθ' ἑαυτοῦ τὸν πανευγενέστατον κύριον Ἰωάννην τὸν Ἀρχοντίτζην καὶ τὸν εἰς δούκαν τῆς χώρας εὑρισκόμενον Γεώργιον τὸν Ἀνδρίτζαν καὶ ἑτέρους τῆς χώρας τοὺς παρατυχόντας καὶ ἀπῆλθον καὶ ἐκχώρισαν τὸν τόπον ὃν ἔδειξεν ὁ ῥηθεὶς ἄνθρωπος. Διωρίσατο δὲ καὶ ὁ Ἄγγελος τὸν ὃν εἶχεν εἰς ἀπογραφικὴν κατάστασιν τῆς χώρας αὐτοῦ ἱερέαν καὶ παραδέδωκε καὶ αὐτὸς διὰ γράμματος αὐτοῦ πρὸς τὴν μονὴν τὸν εἰρημένον τόπον......»

Ἐκ τούτου λοιπὸν τοῦ χωρίου συνάγομεν τὰ ἑξῆς. Τὴν διοίκησιν «τῆς χώρας,» ἤτοι τῆς Θεσσαλίας (ἀπὸ τῆς Πίνδου καὶ ἐντεῦθεν πρὸς ἀνατολάς, μέχρι τίνος σημείου ἀγνοοῦμεν) εὑρίσκομεν ἐπὶ Ἰωάννου Β' ἐν πλήρει βυζαντιακῇ ἑλληνικῇ ἐκφάνσει. Ῥητῶς ἀναγραφόμενα εὑρίσκομεν τὰ ἑξῆς βυζαντινὰ ἀξιώματα, τὴν κεφαλήν, τὸν διοικητήν, τὸν δοῦκα, τὸν ἀπογραφέα. Ὁ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις «εἰς κεφαλὴν» τῆς χώρας ἀναδεδειγμένος «κύρις Μανουὴλ» εὐθὺς ἐν ἀρχῇ φαίνεται ἀμφίβολον ἂν νοητέος ὡς ἁπλῆ κεφαλή, ἢ περιέχουσα κεφαλή, ἀφοῦ, ὡς κατωτέρω διὰ πλειόνων ἐκτίθεται, ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων ἡ διοικητικὴ ἱεραρχία περιελάμβανε δύο βαθμοὺς ἀρχῶν κεφαλὴ καλουμένων, τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν περιέχουσαν κεφαλήν. Ὁ παρεπόμενος ὅμως προσδιορισμὸς τῆς χώρας (εἰς κεφαλὴν τῆς χώρας) δεικνύει, νομίζομεν, ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῆς ἀνωτάτης διοικητικῆς βαθμίδος, τῆς περιεχούσης κεφαλῆς, ἤτοι τοῦ γενικοῦ διοικητοῦ Θεσσαλίας, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ ἡμῶν τούτου φέρομεν χωρίον ἐκ χρυσοβούλλου τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Ϛ' τοῦ Κανταχουζηνοῦ, μὴ σωζομένου μὲν σήμερον, οὗ μνείαν ὅμως ἔχομεν ἐν Καντακουζ. Bonn. Β' 319,23 ἑ.

«Προστάσσει καὶ θεσπίζει καὶ διορίζεται εἶναι τὸν διαληφθέντα περιπόθητον αὐτάδελφον τῆς βασιλείας μου κύριον Ἰωάννην τὸν Ἄγγελον εἰς κεφαλὴν τῶν κάστρων καὶ χωρῶν Βλαχίας ἐφ' ὅρῳ τῆς ζωῆς αὐτοῦ». Ὁ ἐνταῦθα Ἰωάννης Ἄγγελος, ὡς γνωστόν, ἦτο γενικὸς διοικητὴς τῆς Θεσσαλίας (ἴδ. κατωτ.). Ἔτι ἴδε τὸ κατωτέρω μνημονευόμενον χρυσόβουλλον Μιχαὴλ Θ' Παλαιολόγου ἔτους 1318.

Ὁ ἡμέτερος κύρις Μανουήλ, περιέχουσα κεφαλὴ τῆς Θεσσαλίας, φέρει τὸ παρεπίθετον *διοικητής*. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἔφερε, φαίνεται, πρὶν προαχθῇ εἰς κεφαλήν. Τί δ' εἶναι τὸ ἀξίωμα τοῦτο; Ἐκ τοῦ Κανταχουζηνοῦ ἔχομεν μνείαν τοῦ αὐλικοῦ ἀξιώματος *μέγας διοικητής*, μνημονευομένου καὶ παρὰ Κωδινῷ de offic. οἷον ἐν Β' 91,22 ἑ. «Γλαβᾶν τὸν μέ-

γαν διοικητὴν πέμψας κατὰ τάχος πρὸς αὐτὴν (τὴν βασιλίδα Ξένην)». Τὸ ἐνταῦθα *διοικητής* ἰσοῦται τῷ *μέγας διοικητής*, ἢ ὁ Μανουὴλ προϋπῆρξε «τῶν δημοσίων φόρων *διοικητὴς*» ἤτοι ἄρχων·«ἐπὶ συλλογὴν τῶν δημοσίων φόρων»; Ἐκ τοῦ ἡμετέρου χρυσοβούλλου δὲν δυνάμεθα νὰ διαγνώσωμεν τοῦτο.

Περὶ δὲ τοῦ δουκός, ἐπειδὴ ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ καλεῖται «δούξ τῆς χώρας», πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Γεώργιος Ἀνδρίτζας εἶχε τὸ ἀξίωμα τῶν κατ' ἐπαρχίας δουκῶν, τῶν ἄλλως λεγομένων *μοιράρχων*, ἤτοι χιλιάρχων, ἀρχηγῶν σώματος χιλίων στρατιωτῶν. Ἀπογραφεὺς δ' εἶναι ὁ ἐπὶ τῶν φόρων.

δ') δυναστεία τῶν Γαβριηλοπούλων.

Ἀλλ' ἐνῷ ταῦτα κατὰ τὰς γνωστὰς πηγὰς ἐπιστοῦντο ὡς πρὸς τὴν Δυτ. Θεσσαλίαν, εἴδησίς τις γνωσθεῖσα ἐξ ὁρκωματικοῦ γράμματος δημοσιευθέντος τὸ πρῶτον ὑπὸ Heuzey τῷ 1876 ἐν Mission Arch. de Macédoine ἀντιμάχεται σφόδρα πρὸς τὴν κατὰ τὰ ἀνωτέρω γνωσθεῖσαν ἱστορίαν τῆς Δυτ. Θεσσαλίας. Διότι ἐκ τοῦ γράμματος ἐκείνου ἔγεινε γνωστὸν ὅτι λήγοντος τοῦ ιγ' αἰῶνος, ἐν ἔτει 1295 αὐθέντευεν μέρους τῆς Δυτ. Θεσσαλίας ὁ Ἕλλην Μιχαὴλ Γαβριηλόπουλος. Ἐπειδὴ δὲ μέχρι τοῦδε οὐδεμία οὔτε παρατήρησις τῶν ἀντιμαχομένων τούτων εἰδήσεων οὔτε ἑρμηνεία ἐδόθη, σκόπιμον θεωροῦμεν νὰ μελετήσωμεν τὸ πρᾶγμα ἐνταῦθα.

Τῶν νεωτέρων ἱστοριοδιφῶν ὁ Hopf,[1]) ὃν ἠκολούθησαν ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος,[2]) ὁ Ν. Γεωργιάδης,[3]) ὁ Τ. Νεροῦτσος[4]) καὶ ὁ W. Miller,[5]) δέχονται ὅτι ὁ Ἰωάννης Α' Νέων Πατρῶν ἀπεβίωσε τῷ 1296. Ἐν τούτοις προσάγω ἐνταῦθα ἄλλην ἱστορικὴν πηγήν, ἐξ ἧς καταφαίνεται ὅτι οὗτος εἶχεν ἀποθάνει πρὸ τοῦ 1289. Τοῦτο εἶναι τὸ χρυσόβουλλον ἐπὶ περγαμενῆς, ἄγνωστον τῷ Hopf, ὡς ἐκδοθὲν τῷ 1883 ἐν Δελτ. τῆς Ἱστ. Ἑταιρ. τόμ. 1,113 ἑ., τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου, ἔτους 1289 μ. Χρ., ἀπολυθὲν κατὰ μῆνα Μάρτιον ὑπὲρ τῆς παρὰ τὸ Φανάριον τῆς Δυτ. Θεσσαλίας μονῆς Παναγίας τῆς Ἐλεούσης[6]). Κτήματα

[1]) Ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. 85,355.
[2]) Ἱστορία Ἑλλην. Ἔθν. τόμ. 5 (ἔκδ. δ') 166.
[3]) Θεσσαλία, Ἀθῆναι 1880 σ. 133.
[4]) Δελτ. Ἐθν. Ἑτ. τόμ. 4, 117 λέγει (καθ' ἁπλῆν εἰκασίαν) ὅτι Ἰωάννης ὁ νόθος παρῃτήθη οἰκειοθελῶς τῷ 1295.
[5]) Ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. 1, 283.
[6]) Δελτ. Ἱστορ. Ἐθν. Ἑτ. τόμ. 1, 113 ἑ. *Miklosich-Miller*, Act. et Diplom. 2, 253-6, *Οὐσπένσκη*, Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 485.

δηλ. ἀφιερωθέντα εἰς τὴν μονὴν ταύτην ὑπὸ τῆς Κομνηνῆς τῆς Δούκαινας συζύγου τοῦ σεβαστοκράτορος Νέων Πατρῶν Ἰωάννου Α', ἥτις καὶ ἵδρυσε τὴν μονὴν ταύτην, καταχυροῦνται διὰ τοῦ χρυσοβούλλου τούτου.

Ἐν αὐτῷ λοιπὸν μνημονεύεται ὁ ἡμέτερος Ἰωάννης Α' τῶν Νέων Πατρῶν διὰ τῶν ἑξῆς: «Ἡ μέν τοι τῷ περιποθήτῳ συμπενθέρῳ τῆς βασιλείας μου τῷ σεβαστοκράτορι ἐκείνῳ Κομνηνῷ κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ Δούκᾳ κατὰ κόσμον χρηματίσασα σύζυγος εἶτα τὸν μοναδικὸν ζυγὸν ὑποδῦσα Κομνηνὴ κυρὰ Ὑπομονὴ ἡ Δούκαινα....διαπέμπεται...[1])»

Ὅτι ὁ ἡμέτερος σεβαστοκράτωρ καλεῖται συμπένθερος Ἀνδρονίκου τοῦ Β' οὐδὲν παράδοξον, ἀφοῦ ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου Ἀνδρόνικος Ταρχανειώτης εἶχε συζευχθῆ τὴν θυγατέρα τοῦ σεβαστοκράτορος.[2]) Ὅτι δὲ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀπολύσεως τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου δὲν ἔζη πλέον ὁ σεβαστοκράτωρ, γίνεται δῆλον ἐκ τῆς φράσεως «τῷ σεβαστοκράτορι ἐκείνῳ», γινομένης πάντοτε τῆς ἀντωνυμ. ἐκεῖνος χρήσεως ἐπὶ τεθνεώτων, ὁσάκις δὲν εἶναι δεικτική, ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς ἐγγράφοις[3]).

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ σεβαστοκράτειρα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου Α' τῶν Νέων Πατρῶν εἰσῆλθεν εἰς τὴν ὑπ' αὐτῆς ἀνεγερθεῖσαν μονὴν Παναγίας τῆς Ἐλεούσης.

Εἰς τὴν σαφήνειαν τῶν λόγων τοῦ χρυσοβούλλου τούτου οὐδεμία ἐπιτρέπεται δυσπιστία. Ἀσφαλῶς λοιπὸν ὁ Ἰωάννης Α' τῶν Νέων Πατρῶν εἶχεν ἀποθάνει πρὸ τοῦ 1289. Ὑποστηρίζεται τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ Παχυμέρους[4]).

«Ἀλλὰ φθάνει καὶ ὁ ἐν δύσει δεσπότης ὁ ἐξ Ἀγγέλων Νικηφόρος τελευτήσας τὸν βίον...καὶ ἡ (δέσποινα)... Ἄννα... ἐκποδὼν γεγονότος καὶ τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰωάννου τὰς ἐπιτροπὰς τῶν τε παίδων καὶ τῆς τοπαρχίας ἔχουσα, τοὺς τοῦ Ἰωάννου παῖδας δύο, τὸν Δούκαν τε καὶ τὸν Ἄγγελον.. γυνὴ ἀπόλεμος φύσει ἄνδρας καὶ πολέμοις ἐσχολακότας ἐκτόπως ὑπώπτευε καὶ περὶ τοῖς παισὶ καὶ τῇ ἀρχῇ ἐδεδοίκει.»

Παρακατιὼν ὁ Παχυμέρης διηγεῖται πῶς ἡ δέσποινα Ἄννα εὑρεθεῖσα εἰς τὴν δυσχέρειαν ταύτην ζητεῖ νὰ νυμφεύσῃ τὴν θυγατέρα της Θάμαρ μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου εἰς ὃν ὑπόσχεται νὰ παραδώσῃ τὴν Ἤπειρον. Ἕνεκα ὅμως ἐκκλησια-

[1]) Δελτ. Ἱστορ. Ἑταιρ. 1,117 ἑ.
[2]) *Παχυμέρ.* Α' 308, 14 ἑ. πβ. *Μίλλερ-Λάμπρου* αὐτόθι 1,192.
[3]) Ἰδὲ προχείρως ἀνωτέρω σ. 140, περιοδ. Βυζαντίδος Β' 22-25,9-36,2-76,50.
[4]) Β' σ. 200, 17 ἑ.

στικῶν λόγων θεωρηθέντος τοῦ συνοικεσίου τούτου ἀπραγματοποιήτου ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος στρέφεται πρὸς Αἰκατερίνην Κουρτεναίη ψιλῷ τίτλῳ αὐτοκράτειραν Κ)πόλεως καὶ κατὰ τὰ Registri Angiovini[1]) τῷ 1290 ἀποστέλλει πρεσβείαν εἰς Νεάπολιν ὅπως διαπραγματευθῇ τὸν γάμον τοῦτον.

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου τοῦ Παχυμέρους φαίνεται ὅτι τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξὺ τοῦ θανάτου τῶν δύο ἀδελφῶν Νικηφόρου Ἀγγέλου καὶ Ἰωάννου Α' Νέων Πατρῶν δὲν ὑπῆρξε μακρόν· δὲν διακρίνομεν μὲν πότερος ἀπέθανε πρῶτος, ἂν καὶ ὁ Hopf δέχεται τὸν Ἰωάννην ὡς προηγηθέντα, πάντως ὅμως ὁ εἷς ἀπέθανε μικρὸν μετὰ τὸν ἄλλον. Κατὰ ταῦτα καὶ ὁ Νικηφόρος Ἄγγελος θ' ἀπεβίωσε πρὸ τοῦ 1290. Ὁ Hopf ὅμως στηριχθεὶς ἐπὶ ἀρχειακῶν εὐρωπαϊκῶν πηγῶν καθ' ἃς ἔζη ἀκόμη τῷ 1296 ὁ δεσπότης Νικηφόρος [2]) δὲν ἀποδέχεται τὴν κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Παχυμέρους χρονολογίαν τοῦ θανάτου τοῦ Νικηφόρου τῷ 1290. Ἡ ὑπὸ τοῦ Hopf χρονολόγησις τοῦ θανάτου τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰωάννου Α' θὰ ἐστηρίχθη ἐπὶ τοῦ Παχυμέρους τοῦ παραστήσαντος σχεδὸν συγχρόνως τελευτήσαντας τοὺς δύο ἀδελφούς· διὰ τοῦτο λοιπὸν ὁ Hopf καὶ τοῦ Ἰωάννου Α' τὸν θάνατον θέτει εἰς τὸ ἔτος 1296.

Ἀφοῦ ὅμως ἀπεδείχθη ὅτι ὁ Ἰωάννης Α' πρὸ τοῦ 1289 εἶχεν ἀποθάνει ἐξηγεῖται εὐκόλως ἡ εἴδησις τοῦ ὁρκωμοτικοῦ γράμματος περὶ δυναστείας ἐν τῇ Δυτ. Θεσσαλίᾳ τοῦ Μιχ. Γαβριηλοπούλου κατὰ τὸ 1295. [3]) Διότι ἐκ τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ Ἰωάννου Α', Μιχαήλ, Κωνσταντίνου καὶ Ἀγγέλου, ὁ μὲν πρῶτος διὰ δόλου εἶχε παραδοθῆ ὑπὸ τῆς δεσποίνης Ἄννης τῆς Ἠπείρου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον Β' τὸν Παλαιολόγον, [4]) τοὺς δ' ἑτέρους δύο βλέπομεν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός των ὡς ἰσοτίμους μνημονευομένους, [5]) ὅπερ παρέχει τὸ ἐνδόσιμον νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἔριδες μεταξὺ των δύο ἀδελφῶν περὶ διαδοχῆς τοῦ πατρός, προτοῦ ὁρι-

---

[1]) Ἀριθ. 58 φ. 280β παρὰ *Hopf*, Ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. 85,334.

[2]) Registri Angiovini ἀριθ. 74 φ. 88, ἀριθ. 75 φ. 195β ἀριθ. 77 φ. 136, παρὰ *Hopf*, Ἔνθ. ἀνωτ. 85,355.

[3]) Ἐννοεῖται ὅτι τὰ γεγονότα τῆς στρατείας τῶν υἱῶν Ἰωάννου Α' ἐν ἔτει 1295 κατὰ τῆς Ἠπείρου, ἃ μνημονεύει ὁ *Hopf*, Ἔνθ. ἀνωτ. 85,355, θὰ ἔλαβον χώραν μετὰ τὸν θάνατον Ἰωάννου Α' καὶ οὐχὶ ζῶντος ἔτι αὐτοῦ, ὡς δέχεται ὁ Hopf, Ἔνθ. ἀνωτ., ὁ *Μίλλερ-Λάμπρος* 1, 261.

[4]) *Παχυμέρους* Β' 201, 4 ἑ.

[5]) Ἤτοι ἀμφότεροι καλοῦνται σεβαστοκράτορες. Περὶ τῆς ἀπονομῆς ὑπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέως τοῖς Ἀγγέλοις τῆς Ὑπάτης τοῦ ἀξιώματος τοῦ σεβαστοκράτορος ἴδε *Παχυμέρους* Α' 308,17 ἑ. Ἴδε καὶ παρὰ *Κωδινῷ* ἐκδ. Bonn σ. 175 τὰς σημειώσεις τῶν Gretser καὶ Goar. *Παχυμέρ.*Β' σ. 206,14 ἑ. *Hopf*, Ἔνθ. ἀνωτ. 85,355

στικῶς ἀνακηρυχθῇ ὁ Κωνσταντῖνος διάδοχος, ἢ περὶ διανομῆς τῆς ἀρχῆς, δὲν ἔλειψαν. Τοῦτο δὲ θὰ ἔδωκε τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὸν Μιχ. Γαβριηλόπουλον νὰ ἁρπάσῃ τμῆμα τῆς Δυτ. Θεσσαλίας ἐκ τῶν χειρῶν τῶν Ἀγγέλων τῆς Ὑπάτης. Γεννᾶται δὲ ἤδη τὸ ζήτημα πότε ἤρχισεν ἡ δυναστεία τοῦ Γαβριηλοπούλου καὶ μέχρι τίνος σημείου ἐξετείνετο τοπικῶς ἐν τῇ Θεσσαλίᾳ.

Ἡ εὐκαιρία διὰ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Γαβριηλοπούλου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου Α', ἀπὸ τοῦ 1289 ἑ. βεβαίως θὰ ἦτο καταλληλοτάτη, ἀλλὰ δὲν ἐξηγεῖται εὐκόλως πῶς οἱ δύο ἀδελφοὶ Ἄγγελοι τῶν Νέων Πατρῶν οἱ «πολέμοις ἐσχολακότες» ἦτο δυνατὸν ποτε νἀφήσωσιν ἄνευ ἀντιστάσεως νὰ γείνῃ ἡ Δυτ. Θεσσαλία λεία εὔκολος τοῦ Γαβλιηλοπούλου ἢ πῶς ἦτο δυνατόν, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἡ στρατιωτικὴ ὑπεροχὴ τοῦ τελευταίου τούτου ἦτο μεγίστη, τῷ 1295 οἱ δύο ἀδελφοὶ σεβαστοκράτορες νὰ ἐπεχείρουν τὴν κατὰ τῆς Ἠπείρου ἐκστρατείαν αὐτῶν, [1]) ἀφίνοντες ὄπισθέν των ἐν Θεσσαλίᾳ πολέμιον τόσῳ ἐπικίνδυνον καὶ τόσῳ ἰσχυρόν, τὸν Γαβριηλόπουλον! Διὰ τοῦτο εἰκάζω ὅτι ὁ Γαβριηλόπουλος μόνον ἐπωφεληθεὶς τῆς ἀπουσίας τῶν Ἀγγέλων κατὰ τὸ 1295 εἰς τὴν ἔκδημον ἐκείνην ἐκστρατείαν ἐπεχείρησε νὰ καταλάβῃ τὴν Δυτ. Θεσσαλίαν. Ἡ εἰκασία μου δὲ αὕτη ὑποστηρίζεται καὶ ἐκ τῆς ἑξῆς παρατηρήσεως. Ὁ Μιχαὴλ Γαβριηλόπουλος δὲν φαίνεται ἐπὶ πολὺν χρόνον ἔτι ἠδυνήθη νὰ κρατήσῃ τὴν ἀρχὴν ἐν τῇ Δυτ. Θεσσαλίᾳ. Διότι τῷ 1304, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σεβαστοκράτορος Κωνσταντίνου, ἡ φιλόδοξος δέσποινα Ἄννα κατέλαβε τὸ Φανάριον φρούριον ἀνῆκον πέως εἰς τὸν Γαβριηλόπουλον.[2]) Ὁ δὲ ἐπιτροπεύων κατὰ τὴν διαθήκην τοῦ θανόντος σεβαστοκράτορος τὸν ἀνήλικον υἱὸν τοῦ Κωνσταντίνου δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Γουΐδων ὁ Β' ἐκάλεσε τοὺς ὑποτελεῖς αὐτοῦ καὶ φίλους εἰς ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Ἄννης, ἥτις ἠναγκάσθη καὶ τὸ φρούριον νἀποδώσῃ καὶ πολεμικὴν ἀποζημίωσιν νὰ πληρώσῃ. [3]) Περὶ Γαβριηλοπούλου οὐδεμία εἰς ὅλα ταῦτα γίνεται μνεία. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπίθανον ὅτι οἱ ἀδελφοὶ σεβαστοκράτορες Κωνσταντῖνος καὶ Ἄγγελος ἅμα τῷ 1295 ἐπανελθόντες ἐκ τῆς εἰς Ἤπειρον στρατείας ἐπανέκτησαν τὰς ἀποσπασθείσας χώρας τῆς Δυτ. Θεσσαλίας ὑπὸ Γαβριηλοπούλου. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ ἀρχὴ τοῦ Μιχ. Γαβριηλοπούλου πρέπει νὰ τεθῇ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1295-1296.

Ἂς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὸ ζήτημα τῆς τοπικῆς ἐκτάσεως τῆς ἀρχῆς τοῦ

---

[1]) *Hopf*, Αὐτόθι 85, 355 *Μίλλερ-Λάμπρου*, Αὐτόθι 1,261.

[2]) *Hopf*, Αὐτόθι 85,361, *Μίλλερ-Λάμπρου*, Αὐτόθι 1,285.

[3]) *Μίλλερ-Λάμπρου*, Αὐτόθι.

Γαβριηλοπούλου. Ἐκ τοῦ εἰρημένου ὁρκωμοτικοῦ γράμματος βεβαιοῦται μόνον ὅτι τὸ φρούριον τῆς Δυτ. Θεσσαλίας Φανάριον ὑπήχθη εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Γαβριηλοπούλου. Ἔξω τοῦ Φαναρίου τίνα ἄλλα φρούρια καὶ πόλεις ἀνῆκον εἰς τὸν αὐτόν; Δὲν γινώσκομεν μέχρι σήμερον. Καιρὸς ὅμως εἶναι ἐνταῦθα νὰ συνάψωμεν τὸ περὶ τοῦ ἑτέρου Στεφάνου Γαβριηλοπούλου ζήτημα.

Ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ Καντακουζηνοῦ ἐγινώσκομεν ὅτι ὀλίγῳ βραδύτερον ἐδέσποζεν ἐν ὡρισμένῃ περιοχῇ τῆς Θεσσαλίας ὁ Ἕλλην Στέφανος Γαβριηλόπουλος. Ἡ ἀρχὴ τοῦ Στεφάνου ἐξετείνετο εἰς τὴν ὅμορον «τῇ Βοτιαίᾳ» Θεσσαλίαν. Γινώσκομεν δ' ὅτι Βοτιαία ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι ἡ κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἀξιοῦ ποταμοῦ Μακεδονία, ὀνομαστικῶς δὲ ἀναγράφει ὁ Καντακουζηνὸς πόλεις τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ τοὺς Σταγούς, τὰ Τρίκκαλα, τὸ Φανάριον, τὸ Δαμάσιν καὶ τὴν Ἐλασσῶνα. Ἐνῷ τὸ Λυκόστομον, τὸ Καστρίον καὶ ὁ σημερινὸς Βόλος ἦσαν ἐκτὸς τῆς ἀρχῆς Στεφάνου. Οὕτω δέον νὰ ἑρμηνευθῇ τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Καντακουζηνοῦ Α' 473,21 ἑ. περὶ οὗ κατωτέρω. Ὁ δὲ Hopf παρερμηνεύων τοῦτο τὸ χωρίον, συνδυάζων δ' αὐτὸ πρὸς ἑτέραν εἴδησιν ἔτους 1325 τοῦ ἱστορικοῦ Μαρίνου Σανούδου περιπίπτει εἰς διπλοῦν σφάλμα· ἀφ' ἑνὸς μὲν δέχεται ὅτι ὁ ἡμέτερος Στέφανος ἦτο κυρίαρχος μεγάλου μέρους τῆς Θεσσαλίας, «ἔτι δὲ τοῦ Καστρίου καὶ Λυκοστομίου (τῶν ἐν Φωκίδι κειμένων)», ἀφ' ἑτέρου δὲ θεωρεῖ τὸν Στέφανον ὡς τὸν τελευταῖον Ἕλληνα δυνάστην ἐν Φωκίδι ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Μελισσηνῶν. Τὸ παρερμηνευθὲν χωρίον τοῦ ἱστορικοῦ Σανούδου ἔχει ὧδε.

Est etiam quidam graecus tertius qui vocatur Milissino qui tenet castrum del Castri et de Lyconia. Ὅτι τὸ Καστρὶν τοῦ Σανούδου καὶ τὰ Λυκόνια ταὐτιστέα πρὸς τὸ σημερινὸν Καστρὶ τοῦ νῦν δήμου Κασθαναίας καὶ τὰ Λεχώνια τοῦ Βόλου ὑπέδειξε πρῶτον ὁ Νεροῦτσος [1]. Δὲν πρόκειται λοιπὸν παρὰ Σανούδῳ περὶ δυνάστου τοῦ Καστρίου καὶ τῆς Λυκωρείας τῆς Φωκίδος ἀλλὰ περὶ δυνάστου ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Μελισσηνῶν ἐν τῇ Θεσσαλικῇ Μαγνησίᾳ. Τὸ χωρίον τοῦ Σανούδου, καθ' ἡμᾶς, ἐὰν ἑρμηνεύσωμεν ὀρθῶς τὸν Καντακουζηνὸν Α' 473, 21 ἑ. ταὐτιστέον πρὸς τὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ μὲν Καντακουζηνὸς μνημονεύει Γόλον καὶ Καστρὶν καὶ Λυκόστομον , ἐνῷ ὁ Σανοῦδος μόνον Lyconia (=Γόλον) καὶ Καστρίν, παραλείπων τὸ Λυκόστομον, καὶ ὅτι ὁ μὲν Καντακουζηνὸς δὲν μνημονεύει τὸν δυνάστην τῶν πόλεων τούτων, ἐνῷ ὁ Σανοῦδος, συμπληρῶν τὴν εἴδησιν, ἀναφέρει ὅτι

[1]) Ἔνθ' ἀνωτ. 4.150 σημ. 3. Ἐνταῦθα ἄλλως ἱστοροῦνται τὰ περὶ Γαβριηλοπούλων.

ἦτο τότε τῷ 1325 εἷς ἐκ τῶν Μελισσηνῶν. Εἰς ὑποστήριξιν τῆς ἑρμηνείας μου ὡς πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν Α' 473,21 ἑ. προσάγω ἐνταῦθα καὶ ἄλλο τεκμήριον.

Ὁ αὐτὸς ἱστορικὸς Σανοῦδος περὶ τῶν ἐν ἔτει 1325 γεγονότων λέγει: est quidam graecus qui tenet castrum de Latrichale et Castorie et plura alia atque terras [1]. Τὸ quidam graecus ἑρμηνεύων ὁ Hopf ἀποδίδει μετ' ἐπιφυλάξεως εἰς Ἰωάννην Ἄγγελον, [2]) ὃν πράγματι ἀναφέρει ὁ Καντακουζηνὸς ὡς «Καστορίας ἐπίτροπον» τῷ 1328.[3]) Ἀλλὰ *ἐπίτροπος* πολεώς τινος ἢ *ἐπιτροπεύων* τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὡς παρετηρήσαμεν,[4]) εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις εἰς ἃς τὸ μεταχειρίζεται, σημαίνει τὸν στρατιωτικὸν καὶ πολιτικὸν διοικητὴν πόλεώς τινος διωρισμένον ὑπὸ τῆς κεντρικῆς ἀρχῆς. Κατὰ ταῦτα ὁ Ἰωάννης Ἄγγελος ἦτο Καστορίας μόνον στρατιωτικὸς καὶ πολιτικὸς διοικητὴς ὑπὸ Ἀνδρονίκου Β' τοῦ Παλαιολόγου διωρισμένος, ὥστε εἶναι ἀδύνατον ἡ ἔννοια αὕτη νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τ' ἀνωτέρω ὑπὸ Σανούδου λεγόμενα ὅστις διὰ τοῦ tenet (ὡς καὶ κατωτέρω) νοεῖ δυναστικῶς κατέχοντα τὰ Τρίκκαλα, τὴν Καστορίαν καὶ πλεῖστα ἄλλα φρούρια καὶ γαίας. Μόνον ἐὰν διὰ τοῦ quidam graecus νοήσωμεν τὸν Στέφανον Γαβριηλόπουλον καὶ τοῦ Σανούδου τὸ χωρίον νοεῖται καλῶς καθ' ἑαυτὸ καὶ ἡ ἑρμηνεία τοῦ χωρίου τοῦ Καντακουζηνοῦ Α' 473,21 ἑ. ἣν ἀνωτέρω ἐκάμαμεν, ἐνισχύεται. Ἀλλὰ δὲν θἀποτελῇ ἀντίφασιν τὸ ὅτι τῷ 1325 ἡ Καστορία φέρεται ὡς ὑπὸ Στεφάνου Γαβριηλοπούλου κατεχομένη, τῷ δὲ 1328 ὑπὸ τοῦ βασιλικοῦ ἐπιτρόπου Ἰωάννου Ἀγγέλου;

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τίνας περιστάσεις ἐγκατεστάθη ἐν Θεσσαλίᾳ ὡς δυνάστης ὁ Στέφανος. Ὁ δοὺξ δηλ. τῶν Νέων Πατρῶν Ἰωάννης Β' Ἄγγελος, ὃν ἐπετρόπευε μέχρι τοῦ θανάτου του (1308) ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Γουΐδων Β' νυμφευθεὶς τῷ 1315 τὴν νόθον θυγατέρα τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου Εἰρήνην, ἐκυβέρνα ὡς ὑποτελὴς τῶν ἐν Κ/πόλει βασιλέων τὸ δουκάτον τῶν Νέων Πατρῶν,

[1]) *Marino Sanuto,* Secreta fidelium crucis 4,13,68.

[2]) Ἔνθ' ἀνωτ. τόμ. 85,422.

[3]) Α' 274,15 κ. Α' 273,24 ἑ. Καστορίας δὲ καὶ αὐτῆς ὀχυρωτάτης οὔσης...ὁ Ἄγγελος ἄρχει.

[4]) Οὕτω ἐν Γ',116,15 Ἀμφιπόλεως... ὑπὸ Τριβαλῶν κατεχομένης, ἧς ἐπετρόπευε Μπραϊάνης Α', 473,15 Θεσσαλονίκης δὲ ἐπιτροπεύων ἐν τῷ τότε ὕπαρχος ὁ Μονομάχος Β', 190,23 πρὸς μέντοι τὸν ὕπαρχον τὸν Μονομάχον ἐπιτροπεύοντα Θεσσαλίας Β' ,312,5 βασιλεὺς...ἔπεμπε τὸν ἀνεψιὸν Ἰωάννην Ἄγγελον ἐπίτροπον εἶναι Θετταλίας, καὶ Β', 568, 16 - Α', 285,4 - Α', 87,2.

τὴν Μεγάλην Βλαχίαν ἤτοι τὴν Θεσσαλίαν καὶ Καστορίαν.[1]) Ἀσθενικὸς τὸ σῶμα ἀπέθανε τῷ 1318 ἄνευ ἀπογόνων, καταλείπων τὰς χώρας αὐτοῦ ἐκτεθειμένας εἰς διαμελισμόν. Τὸ ἄριστον μέρος τῶν χωρῶν τούτων περιῆλθεν εἰς τὴν Καταλωνικὴν ἑταιρείαν, ἐνῷ οἱ θεσσαλοὶ ἄρχοντες ἀποφασίζουσι νὰ διανείμωσι μεταξύ των τὴν χώραν.[2]) Τὴν εὐκαιρίαν ταύτην λοιπὸν εἶναι τὸ πιθανώτερον ὅτι ἔλαβε καὶ ὁ Στέφανος Γαβριηλόπουλος διὰ νἀποσπάσῃ τἀνωτέρω μνημονευθὲν τμῆμα τῆς Δυτ. καὶ Βορ. Δυτ. Θεσσαλίας ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ δυναστείαν.[3]) Ἡ ἀπόσπασις αὕτη τοῦ Στεφάνου, ὡς εἶναι φυσικόν, θὰ ἔγεινε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1318 καὶ 1325 ὅτε κατὰ τὸν Σανοῦδον τῶν Τρικκάλων καὶ Καστορίας ἦρχε quidam graecus. Οὐδόλως δ' εἶναι παράδοξον ἂν ὁ Γαβριηλόπουλος κατ' ἀρχὰς εἶχε κατορθώσει καὶ τὴν Καστορίαν νὰ ἑνώσῃ μετὰ τῶν Θεσσαλικῶν πόλεων, τέως ἀνήκουσαν εἰς τὸ δουκάτον τῶν Νέων Πατρῶν, εἰς τὴν ὑπ' αὐτὸν ἀρχήν, χωρὶς ὅμως νὰ δυνηθῇ καὶ ἐπὶ μακρὸν νὰ κρατήσῃ αὐτήν, ἀφοῦ τῷ 1328 εὑρίσκετο, ὡς εἴδομεν, εἰς χεῖρας τῆς ἐν Κ/πόλει βασιλείας.

Ὁ Ἀνδρόνικος Β΄ φαίνεται ὅτι ἐπωφελήθη τοῦ θανάτου τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Θεσσαλίας, τοὐλάχιστον τῆς ἀνηκούσης εἰς τὸ δουκάτον τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ, διότι τῷ 1321 ἑτοιμάζει νἀποστείλῃ εἰς Θεσσαλίαν ὡς γενικὸν ἐπίτροπον τὸν ἱστορικὸν Καντακουζηνόν, λέγων: «πρὸς Θετταλίαν δὲ ἀπελθεῖν ἐπιτάττω καὶ ταύτης ἐπιτροπεῦσαι, τῶν προσοίκων Κατελάνων ἐπικειμένων αὐτῇ καὶ δεινῶς πιεζόντων, καὶ διὰ τοῦτο δεομένην ἐπικουρίας καὶ δεινοῦ καὶ σώφρονος στρατηγοῦ».[4]) Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἡ ἀποστολὴ αὕτη ἀπέτυχεν.[5]) Καὶ ὁ Καντακουζηνὸς δὲ περὶ τοῦ Στεφ. Γαβριηλοπούλου λέγει: «ὁ Θετταλίας δεσπόζων τῆς ὁμόρου τῇ Βοτιαίᾳ,»[5]) ἀποκλείων οὕτω τὴν βορειότερον κειμένην Καστορίαν τῆς ἀρχῆς τοῦ Γαβριηλοπούλου[6]).

Γεννᾶται ἤδη τὸ ζήτημα, ποία ἦτο ἡ σχέσις ἄραγε τῶν δύο τόσον ἐγγὺς ἀλλήλων χρονολογικῶς Ἑλλήνων δυναστῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Μιχαὴλ (1295-6;) καὶ Στεφάνου (1318;) Γαβριηλοπούλων; Ὁ Heuzey ἐνόμιζεν ὅτι ὁ Στέ-

[1]) *Hopf*, Αὐτόθ. 85,421.
[2]) *Hopf*, Ἔνθ' ἀνωτ.
[3]) Τοῦτο ἤδη παρετήρησεν ὁ *Ῥωμανὸς* περὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου σ. 210
[4]) Α΄ 85,22.
[5]) *Hopf*, Ἔνθ' ἀνωτ.
[6]) Οὕτω δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὅτι ὁ Στέφανος φέρει τὸν τίτλον σεβαστοκράτορος ὃν ἐκληρονόμησε τρόπον τινὰ παρὰ τοῦ τελευταίου τῶν Ἀγγέλων τῆς Θεσσαλίας, ὅστις ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ νέου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Βαλθέρου Βρυεννίου τῷ 1311 φέρει καὶ τὸν ψιλὸν τίτλον δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν.

φανος εἶναι ἢ αὐτὸς οὗτος ὁ Μιχαὴλ ἤ τις τῶν ἐπιγόνων ἐκείνου[1])· ὁ δὲ Hopf, ὡς εἴδομεν, σφαλερῶς τὸν Στέφανον συνέχεε πρὸς τοὺς Μελισσηνούς.[2]) Ἡ δὲ ἀλήθεια φαίνεται ὅτι εἶναι ὅτι ὁ Στέφανος, υἱὸς ἢ συγγενὴς τοῦ Μιχαήλ, προσεπάθησε νὰ ἐγκατασταθῇ, μόλις εὗρε τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν, ὡς δυνάστης ἐν ταῖς ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ πρότερον ἀρχομέναις χώραις. Ἄμεσος διαδοχὴ μεταξὺ τῶν δύο Γαβριηλοπούλων ἀποκλείεται,[3]) ἀφοῦ, ὡς ἐδείχθη ἀνωτέρω, ὁ σεβαστοκράτωρ Ἰωάννης Β΄ Ἄγγελος ἐκυριάρχησεν ἐν τοῖς ἔτεσι 1303-1318 τῆς περὶ τὰ Τρίκκαλα τῆς Δυτ. Θεσσαλίας χώρας.[4]) Εἶναι ἄραγε πιθανὸν ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ Μιχαὴλ Γαβριηλοπούλου ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ Φαναρίου μέχρι Δαμασίου καὶ Ἐλασσῶνος ὡς μεταγενέστερον ἡ τοῦ Στεφάνου; Οὐδὲν περὶ τούτου δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν. Τὸ μόνον ὅπερ μετά τινος πιθανότητος δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν εἶναι ὅτι ἐπὶ Στεφάνου ἕδρα τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ θὰ ἦτο τὸ κάστρον τῶν Τρικκάλων, συνάγοντες ἐκ χωρίου συνοδικοῦ γράμματος τοῦ μητροπολίτου Λαρίσσης Ἀντωνίου ἔχοντος ὧδε: «οὗτος δὲ (ὁ Στέφανος Γαβριηλόπουλος) κατέχων ὡς ἴδιον τὸν τοῦ Ὑαλέα λόγγον εἰς χοίρων κυνήγιον, τὴν δὲ λιβαδιαίαν γῆν ἕνεκεν τῶν ἵππων αὐτοῦ.» Ἔκειτο δὲ ὁ λόγγος οὗτος παρὰ τὰ Τρίκκαλα.

Ὁ ἱστορικὸς Καντακουζηνὸς διὰ τῶν ἑξῆς μνημονεύει τὸν θάνατον τοῦ δεσπότου τούτου Θεσσαλίας Στεφάνου Γαβριηλοπούλου τοῦ σεβαστοκράτορος, κατ' Ἰούλιον τοῦ 1333· «Μηνὶ Φεβρουαρίῳ ἰνδικτιῶνι πέμπτῃ ἐπὶ δέκα, ἔτει τεσσαρακοστῷ ἐπὶ ὀκτακοσίοις καὶ ἑξακισχιλίοις, Ἀντώνιος ἐτελεύτησεν ὁ βασιλεὺς δύο καὶ ἑβδομήκοντα ἔτη γεγονὼς καὶ μετὰ ἥμισυν καὶ ἕνα ἐνιαυτὸν ἀπὸ τῆς βασιλέως τελευτῆς ἡ Ἀνδρονίκου τοῦ βασιλέως μήτηρ βασιλὶς ἡ Ξένη ἐτελεύτησεν. Ὑπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους μετὰ μικρὸν καὶ ὁ Θετταλίας δεσπόζων τῆς ὁμόρου τῇ Βοτιαίᾳ Γαβριηλόπουλος Στέφανος ὁ σεβαστοκράτωρ ἐτεθνήκει».[5]) Ὁ Muralt εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον τοῦ Καντακουζηνοῦ ἀναφερόμενος ἀνάγει τὸν θάνατον τοῦ Γαβριηλοπούλου εἰς Ἰούλιον τοῦ 1335·[6]) τοῦτο ὅμως εἶναι ἀνακριβές. Διότι τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1332 ἀπέθνησκεν ὁ Βασιλεὺς Ἀνδρόνικος Β΄ (= Ἀν-

[1]) Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 455.
[2]) Ἔνθ' ἀνωτ. 85,422. Ἰδὲ καὶ Δελ. Ἱστορ. ἑταιρ. 4,150.
[3]) Πβ. ἐν τῷ ὁρκωμοτικῷ γράμματι τοῦ Μιχαὴλ τὴν φρ. «οὐ μὴ προ(σοικί)σω Ἀλβανίτας ἢ ἐγὼ ἤ τις ἀπὸ τῶν κληρονομοδιαδόχων.»
[4]) Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔδει ἡ ἀρχὴ τοῦ Στεφάνου νὰ ἦτο ὑποτελὴς τῆς τῶν Ἀγγέλων τῆς Ὑπάτης, ὅπερ ὅμως ἀδύνατον, μεθ' ὅσα ἀνωτέρω ἐλέχθησαν περὶ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ ὡς σεβαστοκράτορος.
[5]) *Καντακουζ*. Α΄ 473,15 ἑ.
[6]) Essai de chronographie Byz. 1871 σ. 563[10]. Ὁ *Heuzey* ἀνάγει τὸ γεγονὸς τοῦτο εἰς τὸ 1332, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 454 ἑ.

τώνιος), μετὰ ἓν καὶ ἥμισυ δ' ἔτος ἤτοι τὸν Ἰούλιον τοῦ 1333 ἀπέθνησκεν ἡ μήτηρ Ἀνδρονίκου ἡ βασιλὶς Ξένη· «ὑπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους μετὰ μικρὸν» ἐτελεύτα Στέφανος ὁ Γαβριηλόπουλος, τὸ δὲ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀνάγεται εἰς τὸν θάνατον τῆς Ξένης.

Ποία ὑπῆρξε τότε ἡ πολιτικὴ τύχη τῆς Δυτικῆς Θεσσαλίας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Στεφ. Γαβριηλοπούλου; Τοῦτο διδάσκει ἡμᾶς πάλιν ὁ ἱστορικὸς Καντακουζηνός. «Θεσσαλονίκης δὲ ἐπιτροπεύων ἐν τῷ τότε ὕπαρχος ὁ Μονομάχος συνέσει τε ἀγαθὸς καὶ πράγμασιν εἰδὼς χρῆσθαι, τά τε κατὰ τὰς στρατείας ἐξησκημένος καὶ στρατηγεῖν ἱκανός, συνιδὼν καιρὸν εἶναι ἐπιθέσθαι Θετταλίᾳ, ὡς ἂν ὑπαγάγοι βασιλεῖ, στρατιὰν ὅσην ἐνῆν ἀθροίσας ἐκ Θεσσαλονίκης, ἐσέβαλεν εἰς αὐτὴν οὖσαν τεταραγμένην διὰ τὴν τοῦ δεσπόζοντος τελευτήν· καὶ εἷλε τόν τε Γόλον καὶ Καστρὶν καὶ Λυκόστομον πολίσματα αὐτῆς. Σταγοὺς δὲ καὶ Τρίκκαλα καὶ Φανάριον καὶ Δαμάσιν καὶ Ἐλασσῶνα, ἃ ὑπὸ Γαβριηλόπουλον ἐτέλουν καὶ ἕτερα φρούριά τινα ὁ τῆς Ἀκαρνανίας ἄρχων ὁ δεσπότης Ἰωάννης ὁ δοὺξ φθάσας παρεστήσατο ὁμολογίᾳ καὶ κατασχὼν φρουραῖς, ἐπανῆλθεν εἰς Ἀκαρνανίαν».

Καὶ περὶ μὲν τοῦ ὑπάρχου Θεσσαλονίκης τοῦ Μονομάχου εἰς οὗ τὴν πρωτοβουλίαν ὀφείλεται ἡ ἐπανάκτησις καὶ ἀπόδοσις τῆς Θεσσαλίας εἰς τὸν βασιλέα Κ/πόλεως Ἀνδρόνικον Γ' Παλαιολόγον, λόγον κάμνομεν κατωτέρω. Τίς δ' εἶναι ὁ δεσπότης Ἰωάννης τῆς Ἀκαρνανίας, ὅστις, ἐπωφελούμενος τοῦ θανάτου τοῦ Γαβριηλοπούλου, ἐξ οὗ ἐταράχθη ἡ Θεσσαλία· προλαμβάνων τὸν ὕπαρχον Μονομάχον εἰσβάλλει ἐξ Ἀκαρνανίας καὶ καταλαμβάνει τὰς πόλεις τῆς δυτικῆς Θεσσαλίας, προχωρῶν δὲ πρὸς ἀνατολὰς φθάνει μέχρι Δαμασίου καὶ Ἐλασσῶνος; Ἀναμφιβόλως οὗτος εἶναι ὁ Ἰωάννης Ὀρσίνης (1323-1335) οὗ καὶ ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, ὅστις δολοφονήσας τὸν ἀδελφόν του Νικόλαον Ὀρσίνην κόμητα Κεφαλληνίας, εἶτα δὲ δεσπότην Ἠπείρου, ἔλαβε παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κ/πόλεως τὸν τίτλον δεσπότου τῆς Ἠπείρου ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ διοικήσῃ τὴν Ἤπειρον ὡς «δοῦλος τοῦ αὐτοκράτορος.»

Ἡ κατάληψις καὶ κατοχὴ τῆς Δυτ. καὶ Β. Δυτ. Θεσσαλίας ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Β' Ὀρσίνη, κατὰ τὸν Καντακουζηνόν, ὑπῆρξε βραχυτάτης διαρκείας· διότι ὁ Καντακουζηνὸς προσθέτει: «Βασιλεὺς δὲ ἐπεὶ ἐπύθετο τὰ κατὰ Θετταλίαν, ἔγνω δεῖν ἐκεῖ παραγενέσθαι· καὶ ὀλίγον ὕστερον ἐλθὼν εἷλε πάντα ὅσα ὑπεποιήσατο ὁ δοὺξ καὶ τοὺς φρουροὺς ἐκβαλών, ἠδίκησεν οὐδέν· ἀλλ' εὖ ποιήσας ἀπέμπεψεν εἰς τὴν οἰκείαν.» Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1333 ὁ Ἰωάννης Β' Ὀρσίνης εἰσέβαλεν εἰς Θεσσαλίαν, τὸ τοῦ Καντακ. «ὀλίγον ὕστερον ἐλθὼν» (ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Γ' ὁ Παλαιολόγος,) δὲν εἶναι δυνατὸν νἀναφέρεται εἰς χρόνον

κατὰ πολλοὺς μῆνας ἀφιστάμενον τοῦ θέρους τοῦ 1333. Διότι Ἀνδρόνικος ὁ Γ', μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Θεσσαλίας, διατρίψας ἐν αὐτῇ, ἐδέχθη τὴν προσκύνησιν δωδεκακισχιλίων Ἀλβανῶν, «τὰ ὀρεινὰ τῆς Θετταλίας» οἰκούντων οἵτινες ἔσπευσαν νὰ δηλώσωσιν ὑποταγὴν εἰς τὸν αὐτοκράτορα φοβηθέντες «μὴ χειμῶνος ἐπελθόντος διαφθαρῶσιν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων.» Τοῦτο σημαίνει ὅτι ταῦτα ἐλάμβανον χώραν πρὸ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1333, διότι καὶ σήμερον ἀκόμη διὰ τοὺς αὐτοὺς κλιματολογικοὺς λόγους ἀντὶ τῶν Ἀλβανῶν οἱ νῦν ἐπὶ τῆς Πίνδου οἰκοῦντες Βλάχοι πρὸ τοῦ Ὀκτωβρίου μετὰ τῶν ποιμνίων αὐτῶν κατέρχονται εἰς τὴν Θεσσαλικὴν πεδιάδα ὅπως διαχειμάσωσι. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ κατοχὴ τῆς Δυτ. Θεσσαλίας καὶ τῶν Β.Δ. αὐτῆς δὲν διήρκεσε πλέον τῶν 2-3 μηνῶν.

Οὐδαμῶς εἰς τὴν περὶ βραχείας τῆς Θεσσαλίας κατοχῆς εἴδησιν τοῦ Καντακ. ἀντιμάχεται χωρίον τι ἐκ γράμματος τοῦ Λαρίσσης Ἀντωνίου πρὸ τοῦ 1359 ἐκδοθέντος, ἐν ᾧ λέγεται ὅτι οἱ μοναχοὶ τῆς παρὰ τὰ Τρίκκαλα μονῆς Καλογηριανῆς «διέμενον οὖν ἀνενόχλητοι... ἐν τῷ καιρῷ τούτου τοῦ Γαβριηλοπούλου καὶ τοῦ δεσπότου· κατὰ δὲ τὸν καιρὸν τῆς ἐπιδημίας τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως...»[1]) Ἐνταῦθα, ὡς ἐκ τοῦ κειμένου δῆλον, Γαβριηλόπουλος μὲν εἶναι ὁ σεβαστοκράτωρ Στέφανος Γαβριηλόπουλος, δεσπότης δὲ ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἰωάννης Β' Ὀρσίνης δεσπότης τῆς Ἠπείρου, κραταιὸς δὲ καὶ ἅγιος ἡμῶν αὐθέντης Ἀνδρόνικος Γ' ὁ Παλαιολόγος. Ἦτο λοιπὸν δυνατόν, ὅσῳ βραχεῖα καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ κυριαρχία τοῦ Ἰωάννου Β' Ὀρσίνη, νὰ συμμνημονευθῇ κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ἐν τῷ γράμματι τοῦ Λαρίσσης Ἀντωνίου μετὰ τῆς δηλώσεως ὅτι κατ' αὐτὴν οἱ μοναχοὶ Καλογηριανῆς διετέλεσαν ἀνενόχλητοι. Ὡσαύτως οὐδόλως ἀντιμάχεται εἰς τὴν εἴδησιν τοῦ Καντακ. προμνημονευθὲν χωρίον ἐκ τοῦ χρυσοβούλλου τοῦ βασιλέως Συμεὼν Οὔρεση τοῦ ἔτους 1359, καθ' ὃ «ἀλλ' οὐδὲ εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἀοιδίμου δεσπότου καὶ πενθεροῦ τῆς βασιλείας μου κυροῦ Ἰωάννου ἐκείνου (Ὀρσίνη)... ἀνεφάνη ὅτι ἀπεσπάσθη τι ἀπὸ τῆς μονῆς (Ζαβλαντίων)» [2]).

Οὐδαμῶς δὲ πρέπει ἐκ παρανοήσεως νὰ νομισθῇ ὅτι κατὰ τὴν βραχεῖαν τῆς Θεσσαλίας κατοχὴν ὁ Ἰωάννης Β' Ὀρσίνης δὲν ἐξέδωκε πρόσταγμα ὑπὲρ τοῦ ἱερομονάχου Νείλου τοῦ πρώτου τῆς σκήτεως Σταγῶν. Ἡ παρανόησις αὕτη δύναται νὰ προέλθῃ ἐκ προστάγματος τοῦ βασιλέως Συμεὼν Οὔρεση ὑπὲρ τοῦ ἱερομονάχου Νείλου ἔτους 1358 ἐν ᾧ φέρεται:

«Ἵνα εὐεργετηθῇ πρόσταγμα τῆς βασιλείας μου εἰς ἅπερ ἔχει καὶ κέ-

[1]) Περιοδ. Βυζαντὶς τόμ. Β', 67,51 ἑ.

[2]) Περιοδ. Βυζαντὶς τόμ. Β', 76,44 ἑ.

κτηται καὶ εὑρίσκεται ἐκρατὴς ἀπὸ τῶν ἀοιδίμων καὶ γονέων τῆς βασιλείας μου ἀλλὰ δὴ καὶ ἀπὸ τοῦ τρισμακαρίστου καὶ πατρὸς τῆς βασιλείας μου.» [1])

Ὁ τρισμακάριστος πατὴρ τοῦ βασιλέως Συμεὼν Οὔρεση δὲν εἶναι ὁ φυσικὸς πατήρ του Στέφανος Οὖρος Γ' (1321 - 1331) ὅστις οὐδέποτε ἐκυριάρχησε τῆς Θεσσαλίας ἀλλ' ὁ πενθερὸς αὐτοῦ Ἰωάννης Β' Ὀρσίνης δεσπότης τῆς Ἠπείρου ὁ ἐπὶ τρίμηνον μόνον ἄρξας τῆς Θεσσαλίας. Τίνα δὲ ἔννοιαν ἔχει ἐνταῦθα ἡ λ. *γονέων*; Καθ' ἃ ἐν ἑτέρῳ προστάγματι Συμεὼν Οὔρεση σημαίνει: πάντας τοὺς προάρξαντας τοῦ Συμεὼν ἐν Θεσσαλίᾳ, «παλαιγενῆ δικαιώματα τῶν ἀοιδίμων καὶ γονέων τῆς βασιλείας μου τῶν κατὰ καιρὸν αὐθεντευόντων τὴν Βλαχίαν» [2]) οὕτω λοιπὸν γονεῖς καὶ ἐνταῦθα = οἱ κατὰ καιρὸν αὐθεντεύσαντες Θεσσαλίας.

ε') ἡ περιέχουσα κεφαλὴ Θεσσαλίας Μιχαὴλ ὁ Μονομάχος.

Μεταξὺ τῶν ὀνομαστῶν στρατιωτικῶν ἀνδρῶν τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἀρχομένου τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ὑπῆρξεν ὁ Μονομάχος, γνωστὸς μέχρι τοῦδε ἐκ τοῦ Γρηγορᾶ καὶ Καντακουζηνοῦ. Καὶ ἐν ὀκτὼ μὲν χωρίοις τοῦ Καντακουζηνοῦ μνημονεύεται ὡς Μονομάχος, διὰ μόνον τοῦ ἐπωνύμου, ἄνευ παραθέσεως τοῦ βαπτιστικοῦ του ὀνόματος, [3]) ὡς καὶ παρὰ τοῦ Γρηγορᾶ ἅπαξ οὕτω, [4]) ἐν ἑτέροις δὲ τρισὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ χωρίοις μνημονεύεται ὡς Μιχαὴλ ὁ Μονομάχος. [5]) Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ζήτημα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἂν ὁ ὑπὸ διαφόρους ἰδιότητας ὑπὸ Γρηγορᾶ καὶ Καντακουζηνοῦ ἀναφερόμενος ἐν πᾶσι τοῖς χωρίοις εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Ἔπειτα ἐν σιγιλλίῳ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἀντωνίου ὑπὲρ τῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν ἀπολυθέντι κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ 1393 μνημονεύεται ἔπαρχός τις Θεσσαλίας Μονομάχος. Τοῦ σιγιλλίου τούτου ἔχομεν μέχρι τοῦδε τρεῖς ἐκδόσεις· ἡ μὲν πρώτη ἔγεινεν ὑπ' ἀνωνύμου ἐν τῷ περιοδ. τοῦ ἑλλην. φιλολογ. Συλλόγου Κ/πόλεως, [6]) ἐξ ἀγνώστου ἀπογράφου, ἔνθα ὑποσημειοῦνται καὶ γραφαὶ ἀπογράφου γενομένου ὑπὸ τοῦ ἐν ἔτει 1867 ἐπισκόπου Σταγῶν, ὅστις ἀνέγνωσε τὸ σιγίλλιον ἐκ τοῦ ἐν τῷ νάρθηκι τοῦ ἐν Κα-

---

[1]) Περιοδ. Βυζαντὶς τόμ. Β', 11,2 ἑ.
[2]) Περιοδ. Βυζαντὶς τόμ. Β', 10, 2 ἑ.
[3]) *Καντακουζ.* Α' 260,24-273,8-473,15-511,3 Β' 190,23-228,18-236,11-254,1
[4]) *Γρηγορ.* ἔκδ. Bonn. Α' 298,6.
[5]) *Καντακουζ.* Β' 356,6 ἑ. ὅθεν ἐπαναλαμβάνεται κατωτ. Β' 368,14 ἑ.—Β' 380,2 πάλιν ἄνευ τοῦ βαπτιστικοῦ ὀνόματος.
[6]) Ἑλλην. Φιλολ. Κ/πόλεως τόμ. Γ' (1867) σ. 34 ἑ.

λαμπάκᾳ βυζαντινοῦ ναοῦ ἀναγεγραμμένου ἀντιγράφου· ἡ δευτέρα ὑπὸ Παπαδοπούλου Κεραμέως ἐκ παλαιοῦ ἀντιγράφου ἐν Σμυρναϊκῷ κώδικι περιεχομένου [1]) καὶ ἡ τρίτη ὑπὸ Κ. Ῥούβαλη ἐν τῇ πολιτικῇ ἐφημερίδι τῶν Ἀθηνῶν «Καιροὶ» [2]) ὡς αὐτὸς ὁ κ. Ῥούβαλης προφορικῶς μοὶ ἀνεκοίνου ἐξ ἀπογράφου παραχωρηθέντος αὐτῷ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Γ. Λαμπάκη, ὅστις ἐξέγραψε τὸ σιγγίλιον ἐκ τοῦ ἐν τῷ νάρθηκι τοῦ ἐν Καλαμπάκᾳ βυζαντινοῦ ναοῦ ἀντιγράφου. Φέρεται λοιπὸν ἐν ταῖς διαφόροις ταύταις ἐκδόσεσι τὸ ὄνομα τοῦ Μονομάχου κατὰ τὰς ἑξῆς παραλλαγάς.

Σύλλ. Κ/πόλεως

«Ἐπειδὴ ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Σταγῶν ἐνεφάνισε τῇ ἡμῶν μετριότητι γράμματα τοῦ πανσεβάστου οἰκείου τῷ κραταιῷ καὶ ἁγίῳ ἡμῶν αὐθέντῃ βασιλεῖ Μανουὴλ τῷ Παλαιολόγῳ ἐπάρχου κυρίου Μιχαὴλ τοῦ Μονομάχου τοῦ εἰς κεφαλὴν εὑριμένου τῆς χώρας Βλαχίας...»

Κατάλ. χειρογ. Εὐαγγελ. Σχολῆς.

«Ἐπειδὴ ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Σταγῶν ἐνεφάνισε τῇ ἡμῶν μετριότητι γράμμα τοῦ πανσεβάστου οἰκείου τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου βασιλέως ἐπάρχου κυρίου Μιχαὴλ μοναχοῦ τοῦ εἰς κεφαλὴν εὑρισκομένου τῆς χώρας Βλαχίας...»

Ἀπόγραφ. Λαμπάκη

«Ἐπειδὴ ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Σταγῶν ἐνεφάνισε τῇ ἡμῶν μετριότητι γράμματα τοῦ πανσεβάστου οἰκείου τῷ κραταιῷ ἡμῶν αὐθέντῃ βασιλεῖ κυρίου Μιχαὴλ τοῦ Μονομάχου τοῦ ἐπὶ κεφαλὴν εὑρισκομένου τῆς χώρας Βλαχίας...»

Ἐκ τῆς παραθέσεως τῶν παραλλαγῶν τούτων πρόδηλον γίνεται ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος εἰς κεφαλὴν τεταγμένος τῆς χώρας Βλαχίας ἔφερε τὸ ἀξίωμα τοῦ *ἐπάρχου*· διότι καὶ κατὰ τὸ ἀπόγραφον Λαμπάκη λείπει μὲν ἐν ἀρχῇ τοῦ κειμένου ἡ λ. *ἐπάρχου*, κεῖται ὅμως αὕτη κατωτέρω «ὁ τοιοῦτος ἔπαρχος» ἐκ συμφώνου πρὸς τὰς δύο ἄλλας ἐκδόσεις. Ὀνομάζεται δ' οὗτος Μιχαὴλ ὁ *Μονομάχος* (κατὰ Σύλλ. Κ/πόλεως κ. Λαμπάκην), κατὰ δὲ τὸν Σμυρναϊκὸν κώδ. Μιχαὴλ *μοναχός*. Ἂν δ ἐν τῷ ἀπογράφῳ τοῦ Σταγῶν ἔκειτο «κυροῦ *Μανουὴλ* τοῦ Μονομάχου», ὅπερ ἐν τῇ ἐκδόσει διωρθώθη εἰς «κυρίου *Μιχαὴλ* τοῦ Μονομάχου», τοῦτο θὰ προῆλθεν ἐκ συγχύσεως πρὸς τὸ ἐν τῷ αὐτῷ σιγιλλίῳ μνημονευόμενον ὄνομα τοῦ βασιλέως «*Μανουὴλ* τοῦ Κομνηνοῦ,» ὅπερ οὕτως ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ ἐκδότου

---

[1]) Κατάλογος χειρογράφων Εὐαγγελικῆς Σχολῆς, ἐν Σμύρνῃ, 1877 σ. 68 ἑ.
[2]) Ἀριθ. 4308, ἐν Ἀθήναις 29 Νοεμβρίου 1900.

ἐξεδόθη ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ ἀπογράφῳ τοῦ Σταγῶν «*Μιχαὴλ* τοῦ Κομνηνοῦ». Οὐδεμία δ' ἀπομένει ἀμφιβολία ὅτι καὶ ἡ γραφὴ τοῦ Σμυρναϊκοῦ κώδ. *μοναχοῦ* θὰ ὀφείλεται εἰς παρανάγνωσιν ὑπὸ βιβλιογράφου τοῦ ὀρθοῦ: *Μονομάχου*. Ἐπιβεβαιοῦται δὲ τὸ ὅτι ἐν τῷ πρωτοτύπῳ σιγιλλίῳ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ὁ ἔπαρχος ἐκεῖνος ἐκαλεῖτο Μονομάχος ἐκ τῶν ἐμῶν σημειώσεων τῶν ἐν Μετεώροις ἐργασιῶν μου κατὰ τὸ 1901. Τότε δηλαδή, ὡς πρὸ ἐτῶν ἔχω ἀνακοινώσει,[1] εὗρον ἐν τῇ μονῇ τῇ ἐπιλεγομένῃ τοῦ Βαρλαὰμ αὐτὸ τοῦτο τὸ πρωτότυπον σιγίλλιον τοῦ Ἀντωνίου, ἐξ οὗ ἐγένετο τὸ ἐν τῷ νάρθηκι τοῦ ἐν Καλαμπάκᾳ ναοῦ ἀναγεγραμμένον ἀντίγραφον, ἐκ τῆς ὑγρασίας κατεστραμμένον· ἐν μιᾷ ὅμως τῶν περικοπῶν ἃς ἐξέγραψα τοῦ σιγιλλίου φέρεται: «ἅπερ ὁ πανσέβαστος κὺρ Μιχαὴλ ἔπαρχος ὁ Μονομάχος οἰκειοθελῶς ἀφιέρωσε.» Ὅθεν οὐδεμία μένει ἀμφιβολία περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπάρχου.

Ἐξ ἄλλου συνοδικὸν γράμμα τοῦ μητροπολίτου Λαρίσσης Ἀντωνίου ἐσχάτως δημοσιευθέν, ἀχρόνιστον, ἀναχθὲν δὲ εἰς τὰ μέσα περίπου τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ἐμμέσως ἀναφέρει τὸν ἡμέτερον ἔπαρχον.[2] Κατὰ πρῶτον διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ γράμματος τούτου πρέπει νὰ διασαφηθῶσιν σημεῖά τινα.

Ἀμφισβήτησις ὑπῆρχεν ὡς πρὸς τὰ ὅρια τῶν κτημάτων τοῦ μονυδρίου Παναγίας τῆς Καλογηριανῆς ἐπικεκλημένης, κειμένης δὲ παρὰ τὰ Τρίκκαλα.[3] Ὁ Μητροπολίτης λοιπὸν Λαρίσσης Ἀντώνιος μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν καί τινων «ἀπὸ τῶν ἀρχόντων» μετέβη ἐπὶ τόπου πρὸς ἐξέτασιν τῶν δικαίων τῆς μονῆς. Ἡ ἐξέτασις αὕτη περιέλαβε τὰ ἑξῆς τρία κεφάλαια: α) περὶ τῶν ὁρίων τοῦ τόπου τοῦ καλουμένου Γουλίνου καὶ τῆς Μονῆς Καλογηριανῆς. β) περὶ τῶν ὁρίων τοῦ τόπου τοῦ Ὑαλέα καὶ τῆς μονῆς. γ) περὶ τῶν ὁρίων τοῦ χωρίου τῆς Σαμοσάδος καὶ Καλογεριανῆς. Ἐν τῇ ἀναλύσει τῶν ζητημάτων τοῦ δευτέρου κεφαλαίου ἔγεινε μνεία ἄλλης προγενεστέρας ἐπιτοπίου ἐξετάσεως τῶν ὁρίων Ὑαλέα καὶ Καλογηριανῆς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ δεσπότου Στεφάνου Γαβριηλοπούλου. Ἔχομεν λοιπὸν ἐντεῦθεν ἀνώτατον χρονολογικὸν ὅριον τὸ ἐκ τῶν ἀνωτέρω γνωστὸν γενόμενον ἔτος τῆς τελευτῆς τοῦ Γαβριηλοπούλου Στεφάνου τὸ ἔτος 1333· τούτου τοῦ ἔτους νεωτέρα πρέπει νὰ εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ

[1]) Δελτίον τῆς Ἱστορ. Ἐθνολογ. Ἑταιρ. τόμ. Ζ' σ. 173.
[2]) Περιοδ. Βυζαντὶς τόμ. Β', 62 ἑ.
[3]) Δύο χωρία σήμερον Καλογριανὰ ὑπάρχουσιν ἐν τῇ Δυτ. Θεσσαλίᾳ, τὸ μὲν παρὰ τὸν Κλινοβόν, τὸ δὲ παρὰ τὸν Πάμισσον, *Ν. Γεωργιάδου*, Θεσσαλία, ἐν Ἀθήναις 1880, σ. 302,310.

Λαρίσσης Ἀντωνίου ἀναληφθεῖσα ἐξέτασις τῶν δικαίων Καλογηριανῆς, ἐπὶ τῇ ὁποίᾳ καὶ τὸ οἰκεῖον συνοδικὸν γράμμα, τὸ περὶ οὗ ἡμῖν ὁ λόγος, ἐξεδόθη.

Ἐν τῷ γράμματι τούτῳ λέγεται ὅτι οἱ Βοδεσᾶδες[1]) (=ἀδελφοὶ Βοδέση) οἱ διεκδικοῦντες κτήματα τῆς Καλογηριανῆς ἔκαμαν τοὺς μοναχοὺς νὰ ἀναφερθῶσιν «εἰς τὸν κραταιὸν καὶ ἅγιον ἡμῶν αὐθέντην καὶ βασιλέα εὑρισκόμενον ἐν τῇ Ἄρτ[ῃ] [λέγ]οντες τὰ περὶ τῶν τοιούτων Βοδεσάδων καὶ τῷ περιποθήτῳ γαμβρῷ τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως τῷ μεγάλῳ δομ[εστίκῳ· ἀν]ατεθείσης δὲ τῆς τοιαύτης ὑποθέσεως εἰς τὴν περιέχουσαν κεφαλὴν τὸν πανσέβαστον ἔπαρχον ἔγραψεν ὁ τοιοῦτος πρὸς τὸν οἰκεῖον τῷ κρα[ταιῷ] καὶ ἁγίῳ ἡμ[ῶν α]ὐθέντῃ καὶ βασιλεῖ κὺρ Γεώργιον Ἀττουέμην τὸν Μονομάχον τὸν αὐτάδελφον αὐτοῦ (ἀπεδήμει γὰρ τὸ τηνικαῦτα ἡ μετριότης ἡμῶν εἰς τὸ Λυκοστ[όμιο]ν) ὅπως συμπαραλάβῃ ἀρχιερεῖς καὶ ποιήσηται τοπικὴν τὴν ἐπιστασίαν καὶ ἐξέτασιν. Ὑποστρέψασα δὲ τοῦ Λυκοστομίου ἡ μετριότης ἡμ[ῶν καὶ] τὰ περὶ τούτου γνωρίσασα ἀκριβῶς παρ' αὐτοῦ, ἐμφανισθείσης καὶ τῆς γρ[αφῆ]ς καὶ σὺν αὐτῷ ἅμα καὶ τῷ ἱερωτάτῳ ἐπισκόπῳ Σταγῶν....ἀπελθόντες κατὰ τὸν τόπον...ἠρξάμεθα τῆς ἐξετάσεως».

Ἐπειδὴ ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ἀντωνίου ἔγεινε κατ' ἐντολὴν τοῦ βασιλέως εὑρισκομένου τότε ἐν Ἄρτῃ, ἕπεται ὅτι καὶ τὸ ἱστορικὸν τοῦτο γεγονὸς τῆς ἐπιδημίας τοῦ βασιλέως ἐν Ἄρτῃ ἀνακτέον χρονολογικῶς εἰς τὰ μετὰ τὸ 1333 ἔτη. Γινώσκομεν δ' ὅτι τὸ ἡμέτερον ἔγγραφον ὡς ἀπολυθὲν «μηνὶ Ἰουνίῳ, ἐνδικτιῶνος ὀγδόης» θάνήκῃ ἢ εἰς τὸ ἔτος 1340 ἢ εἰς τὸ 1355, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν ἐξ ἄλλου ὅτι ἡ ἀρχιερατεία τοῦ ἡμετέρου Ἀντωνίου δὲν δύναται χρονολογικῶς νὰ παραταθῇ πέραν τοῦ ἔτους 1367 ὅτε ὁ μητροπολιτικὸς θρόνος κατείχετο ὑπὸ τοῦ Νείλου.[2]) Ὥστε ἡ ἐπιδημία τοῦ βασιλέως ἐν Ἄρτῃ πρέπει νἀναζητηθῇ ἐν τοῖς ἔτεσι 1333-1355, ἐκ τούτου δὲ θὰ καταδηλωθῇ καὶ τίς ἦτο ὁ βασιλεὺς οὗτος.

Ἐκ τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐκ τῶν ἐν Κ/πόλει βασιλευσάντων ἐξαίρεται ὅτι «ἀπὸ γὰρ τῶν Κομνηνοῦ τοῦ Μανουὴλ βασιλέως χρόνων ἄχρις Ἀνδρονίκου τῶν Παλαιολόγων τοῦ δευτέρου βασιλέως (=Ἀνδρονίκου Γ') ἕτερος βασιλεὺς οὐκ ἐπεδήμησεν αὐτοῖς (τοῖς ἑσπερίοις, Ἠπειρώταις καὶ Ἀκαρνᾶσι[3]) ἑπομένως δὲν δύναται νὰ γείνῃ λόγος περὶ ἐπιδημίας ἡμετέρου βασιλέως ἐν Ἄρτῃ κατὰ τὴν ἀνωτέρω τεθεῖσαν χρονικὴν πε-

[1]) Αὐτόθ. Β', 63, 7 ἑ.
[2]) Ἴδε ἐπιγραφὴν παρὰ *Heuzey-Daumet* Miss. Macéd. παραρτήμ. Nº 229.
[3]) *Καντακουζ.* Α' 498, 22.

ρίοδον εἰ μὴ περὶ Ἀνδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου, βασιλεύσαντος μεταξὺ τῶν
ἐτῶν 1328-1341 καὶ τῶν διαδόχων του Ἰωάννου Ε΄ Παλαιολόγου καὶ
Ἰωάννου τοῦ ϛ΄ Καντάκουζηνοῦ. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ῥητὴν ἐπιδημίαν
αἱ πηγαὶ ἀναφέρουσιν ἐν Ἄρτῃ μόνον τὴν τοῦ Ἀνδρονίκου Γ΄. Ἐπειδὴ
δὲ ὑπὸ τὸν «ἅγιον ἡμῶν αὐθέντην καὶ βασιλέα» δὲν δύναται νὰ νοῆταί
τις τῶν Σέρβων, οἵτινες ἦρξαν τότε Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας, ὡς ἐξηγεῖται
κατωτέρω, πρέπει διὰ τοῦτο ὡς βέβαιον νὰ θεωρηθῇ ὅτι πρόκειται περὶ
Ἀνδρονίκου τοῦ Γ΄ ἐν τῷ συνοδικῷ τοῦ Ἀντωνίου γράμματι. Πράγματι
δὲ κατὰ τὸ 1338 «οἱ παρὰ Ἀκαρνάσι μὴ βουλόμενοι δουλεύειν βασιλεῖ...
Ἄρταν μέν, ἣ τῆς Ἀκαρνανίας ὥς παρὰ κεφάλαιον τῶν πόλεών ἐστι,
Νικόλαος ὁ Βασιλίτζης κατέσχεν ἅμα Καβασίλᾳ ἀποστήσας βασιλέως.»[1])
«Βασιλεὺς δὲ ἐπεὶ ἐπύθετο περὶ τῶν κατὰ τὴν Ἀκαρνανίαν,στρατεύειν μὲν
αὐτὸς οὐκ ᾤετο δεῖν τὸ νῦν ἔχον ἐπ᾽ αὐτούς, ἤδη περὶ ἐκβολὰς τοῦ φθι-
νοπώρου ὄντος. Ἰωάννην δὲ Ἄγγελον τὸν πιγκέρνην ἅμα Μονομάχῳ ἐκέ-
λευσεν ἀναλαβόντα στρατιὰν χωρεῖν ἐπὶ Ἀκαρνανίαν κἀκεῖ διαχειμάζειν..
ἅμα δὲ ἦρι καὶ ὁ βασιλεὺς πανστρατιᾷ ἐπὶ Ἀκαρνανίαν ἦλθε.»[2]) Οὕτω
λοιπὸν τῷ 1339 Ἀνδρόνικος ὁ Γ΄ ἤρξατο πολιορκίας τῶν ἀποστασῶν πό-
λεων. «Βασιλεὺς δὲ Ἄρταν ἐπολιόρκει αὐτὸς παρών.»[3]) Τὰ κατὰ τὴν πο-
λιορκίαν ταύτης διὰ μακρῶν περιγράφει ὁ Καντακουζηνός. Τέλος δὲ χά-
ρις εἰς τὰς διπλωματικὰς ἐνεργείας τοῦ μετὰ τοῦ βασιλέως συστρατευομέ-
νου μεγάλου δομεστίκου Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ οἱ Ἀρταῖοι «εἰσεδέ-
ξαντο βασιλέα καὶ τὴν ἄλλην στρατιάν, τὴν πόλιν παραδόντες»,[4]) ὁ δὲ
βασιλεὺς Ἀνδρόνικος Γ΄ «διὰ τὴν νόσον καταλέλειπτο ἐκεῖ.»[5]) Οὕτω δυ-
νάμεθα πλήρως τὰ λεγόμενα ἐν τῷ συνοδικῷ τοῦ Ἀντωνίου γράμματι νὰ
προσαρμόσωμεν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ παραδιδόμενα, ἤτοι ὅτι
ἐπιδημία τοῦ «ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως» ἐν Ἄρτῃ πρέπει νὰ
νοηθῇ ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1339 διαμονὴ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ΄ ἐν τῇ πόλει
ἐκείνῃ, νοσήσαντος «ἐκ τῆς κακοπαθείας τῆς κατὰ τὴν στρατείαν, μάλι-
στα δὲ καὶ διὰ τῶν ἀέρων τὴν ἀήθειαν.»[6]) Ἔπειτα ὅτι ὁ μνημονευόμε-
νος ἐν τῷ γράμματι μέγας δομέστικος δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλος ἢ ὁ
συνοδεύων τὸν βασιλέα μέγας τότε δομέστικος, ἔπειτα δὲ καὶ αὐτοκρά-

[1]) *Καντακουζ.* Α΄ 509, 10 ἑ.
[2]) *Καντακουζ.* Α΄, 510,23 ἑ.
[3]) Αὐτόθ. Α΄ 512,6.
[4]) Αὐτόθ. Α΄ 525,8.
[5]) Αὐτόθ. Α΄ 525,21.
[6]) Αὐτόθ. Α΄ 525,11.

τωρ, Ἰωάννης Καντακουζηνός. Δυσκολίαν τινὰ εἰς τοιαύτην ἐκδοχὴν ἐκ
πρώτης ὄψεως παρέχει τὸ ἐν τῷ συνοδικῷ γράμματι λεγόμενον ὅτι ὁ μέ-
γας δομέστικος ἦτο *γαμβρὸς* τοῦ βασιλέως, ἀφοῦ, ὡς γνωστόν, ὁ Ἰωάν-
νης Καντακουζηνὸς δὲν συνεδέετο διὰ τοιαύτης συγγενικῆς σχέσεως πρὸς
Ἀνδρόνικον τὸν Γ΄. Τοῦ ὀνόματος γαμβρός, πλὴν τῶν γνωστῶν σημα-
σιῶν, ἔχομεν νὰ καταλέξωμεν καὶ τὴν ἑξῆς: *γαμβρὸς*=κηδεστής, affinis,
ἣν σημασίαν ἀνέπτυξε καὶ ἐν τῇ λατινικῇ ἡ λέξις gener.[1]) Ὅταν δ᾽
ἔχωμεν ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι ὁ τοῦ Ἰωάν. Καντακουζηνοῦ υἱὸς ὁ Ματθαῖος ἐνυμ-
φεύθη ἀρχομένου τοῦ 1340 (χειμὼν) τὴν πρωτεξαδέλφην Ἀνδρονίκου Γ΄
ἤτοι τὴν θυγατέρα τοῦ δεσπότου Δημητρίου,[2]) θὰ ἐξηγήσωμεν εὐκόλως
διατὶ ἐν τῷ συνοδικῷ τοῦ Ἀντωνίου γράμματι τῷ ἀπολυθέντι κατ᾽ Ἰού-
νιον τοῦ 1340 ὁ μέγας δομέστικος καλεῖται γαμβρὸς τοῦ βασιλέως, ἤτοι
συμπένθερος αὐτοῦ.

Ἂς ἐπανέλθωμεν ἤδη εἰς τὸν ἔπαρχον Βλαχίας.

Ἐκ τοῦ συνοδικοῦ γράμματος μανθάνομεν ὅτι ἡ ὑπόθεσις Καλογη-
ριανῆς ἀνετέθη ἐν Ἄρτῃ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου Γ΄ πρὸς διεξα-
γωγὴν «εἰς τὴν περιέχουσαν κεφαλήν, τὸν πανσέβαστον ἔπαρχον.» Ἡ ἐπαρ-
χία καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἐπάρχου παραμένουσιν οὕτως ἀκαθόριστα. Ἐμμέ-
σως ὅμως διαγινώσκομεν αὐτόν. Διότι ὁ ἐν Ἄρτῃ μετὰ τοῦ βασιλέως
διαμένων «πανσέβαστος ἔπαρχος» (λέγει τὸ συνοδικὸν γράμμα), μὴ δυνά-
μενος, φαίνεται, νἀπομακρυνθῇ τῆς Ἄρτης, ἔγραψε «πρὸς τὸν οἰκεῖον τῷ
κραταιῷ καὶ ἁγίῳ ἡμῶν αὐθέντῃ καὶ βασιλεῖ κὺρ Γεώργιον Ἀττουέμην
τὸν Μονομάχον τὸν αὐτάδελφον αὐτοῦ» ὅπως ἐξετάσῃ ἐπὶ τόπου τὴν ὑπό-
θεσιν Καλογηριανῆς.[3]) Ὁ «πανσέβαστος ἔπαρχος» λοιπὸν ἐκαλεῖτο Μο-
νομάχος, ἡ δὲ ἐπαρχία αὐτοῦ ἦτο ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀφοῦ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν
αὐτοῦ παρεπέμφθη ἡ ὑπόθεσις Καλογηριανῆς. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ
ἱστορικὸς Καντακουζηνὸς καὶ τὸ συνοδικὸν γράμμα Ἀντωνίου συμπλη-
ροῦσιν ἀλλήλους. Διότι πρὸς τί παρέμενεν ἐν Ἄρτῃ ὁ ἔπαρχος Θεσσα-
λίας Μονομάχος μετὰ τοῦ βασιλέως δὲν λέγεται ἐν τῷ συνοδικῷ γράμματι,
τὸ διδάσκει ὅμως ὁ Καντακουζηνός.

Ἀνωτέρω εἴδομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς κατὰ τὸ φθινόπωρον 1338« Ἰωάν-
νην... Ἄγγελον τὸν Πιγκέρνην ἅμα Μονομάχῳ ἐκέλευσε ἀναλαβόντα στρα-

[1]) Ἰδὲ *Ἄννης Κομνηνῆς* Ἀλεξιὰς ἔκδ. Bonn. τόμ. Β΄ 473 σημείωσιν τοῦ Ducange.
[2]) *Καντακουζ.* Α΄ 534,20 ἑ.
[3]) Περὶ τῶν οἰκείων τοῦ βασιλέως ἰδὲ *Σ. Π. Λάμπρου,* Ν. Ἑλληνομνημ. 4,194· σημειῶ δὲ καὶ τὸ ἑξῆς χωρίον χαρακτηριστικὸν τῆς σημασίας τῆς λέξεως, ὅπερεὗρον ἐν Acta et Diplomata medii aevi τόμ. 4,347 «ἐκ γένους ἡμῖν οἰκειουμένου εἴτε καὶ μή».

τιὰν χωρεῖν ἐπὶ Ἀκαρνανίαν κἀκεῖ διαχειμάζειν ἅμα μὲν ταῖς ὑπὸ βασιλέα τελούσαις ἔτι πόλεσι δύναμιν παρέχοντας καὶ δέει τοῦ μὴ συναφίστασθαι ταῖς ἄλλαις». Ἔπειτα ἐνῷ δὲν ἐγνωρίζομεν ἐκ τοῦ Κανταχ. ὑπὸ τίνα ἰδιότητα ἀπεστάλη ὁ Μονομάχος τὸ φθινόπωρον τοῦ 1338 εἰς Ἀκαρνανίαν, ἤδη ἐκ τοῦ συνοδικοῦ γράμματος μανθάνομεν ὅτι ὡς ἔπαρχος Θεσσαλίας.

Ὁ πλήρης αὐτοῦ τίτλος φέρεται οὕτω: *ἡ περιέχουσα κεφαλή*, ὁ πανσέβαστος *ἔπαρχος*. Ἂν καὶ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ περὶ τοῦ διοικητικοῦ ὀργανισμοῦ τῶν Βυζαντινῶν αἱ βυζαντιολογικαὶ σπουδαὶ δὲν εἶναι πολὺ προηγμέναι, δυνάμεθα ἐντούτοις προχείρως νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα σχετικῶς πρὸς τὸν ἡμέτερον ἔπαρχον σημαντικάς τινας παρατηρήσεις. Διατὶ ὁ πανσέβαστος ἔπαρχος ἐπιλέγεται ἐνταῦθα *περιέχουσα κεφαλή;* Ὅτι ἐν τῇ Δυτ. Θεσσαλίᾳ κατὰ τὸν ΙΔ´ αἰῶνα ἔχομεν τὴν *κεφαλὴν Σταγῶν*, ἑδρεύοντα ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς Σταγοῖς, ἐγινώσκομεν ἐκ διαφόρων γραμμάτων. Οὕτω ἐν προστάγματι τοῦ Σέρβου Συμεὼν Οὔρεση φέρεται: «τῆς κατὰ καιρὸν εὑρισκομένης κεφαλῆς Σταγῶν,» [1]) καί: «ὁ κατὰ τὸν καιρὸν αὐτὸν εὑρισκόμενος κεφαλὴ Σταγῶν ὁ Ὀρφανοϊωάννης ἐκεῖνος κὺρ Θεόδωρος» [2]) ἐν ἑτέρῳ δὲ ἐκκλησιαστικῷ γράμματι ἐκδοθέντι μὲν μετὰ χάσματος, ἀσφαλῶς ὅμως οὕτω συμπληρωτέου: «κεφαλατικεύοντος πανυπερσεβάστου κὺρ Στεφάνου τοῦ Κορέση ἐν τῷ θεοφρουρήτῳ [κάστρῳ τῶν Σταγῶν]. [3]) Ἀλλ' εἰς τίνα διοικητικὴν σχέσιν εὑρίσκοντο κατὰ τὸν ΙΔ´ αἰῶνα, ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων, ἡ *κεφαλὴ* καὶ ἡ *περιέχουσα κεφαλή;* Τοῦτο διδασκόμεθα ἐκ διδασκαλικοῦ χωρίου ἔν τινι ἐκ Μυστρᾶ χρυσοβούλλῳ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Θ´ τοῦ Παλαιολόγου ἔτους 1318 ἔχοντος ὧδε: «Καὶ οὔτε παρὰ τῶν κατὰ καιροὺς εὑρισκομένων εἰς καθολικὴν καὶ περιέχουσαν κεφαλὴν τῆς κατὰ τὴν Πελοπόννησον πάσης χώρας καὶ τῶν κάστρων τῆς βασιλείας μου οὔτε παρά (τινος ἄλλου τῶν ἐν αὐτῇ κατὰ τόπους κεφαλατικευόντων... ὑποστήσεται..» [4] Ἐντεῦθεν λοιπὸν γίνεται πρόδηλον ὅτι αἱ μὲν *κεφαλαὶ* ἐκεφαλατίκευον κατὰ τόπους, ἐν τοῖς κατὰ τόπους φρουρίοις, αἱ δὲ *περιέχουσαι κεφαλαὶ* ἥδρευον ἐν φρουρίῳ τῷ πρωτεύοντι πάσης τῆς χώρας, ὑπὸ τούτους δ' ὑπήγοντο διοικητικῶς αἱ καθ' ἕκαστον κεφαλαί. Ἂς ἐφαρμόσωμεν τώρα τὸ ἀναμφισβήτητον τοῦτο δίδαγμα ἐπὶ τῆς Θεσσαλίας. Ὁ ἡμέτερος ἔπαρχος Μονομάχος ἥδρευε λοιπὸν ἔν τινι πρωτεύοντι τῆς Θεσσαλίας κάστρῳ

---

[1]) Περιοδ. Βυζαντὶς Β΄, 90,3.
[2]) Αὐτόθ. Β΄, 91,12.
[3]) Αὐτόθ. Β΄, 28,10.
[4]) Περιοδ. Βυζαντὶς Α΄, 546.

καὶ ὑπὸ τοῦτον ὑπήγοντο διοικητικῶς αἱ κατὰ τόπους κεφαλαί, ὡς ἡ Σταγῶν κ. λ. Ποῖον δὲ νὰ ἦτο ἆρά γε τὸ πρωτεῦον τοῦτο κάστρον;

Ἐπειδὴ ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἐπάρχου Γεώργιος Μονομάχος φέρων τὸν τιμητικὸν τίτλον τοῦ *οἰκείου* «τῷ κραταιῷ καὶ ἁγίῳ ἡμῶν αὐθέντῃ καὶ βασιλεῖ» φαίνεται ἐκ τοῦ συνοδικοῦ γράμματος ὡς ἀντιπροσωπεύων ἐν Θεσσαλίᾳ τὸν ἀπελθόντα εἰς Ἄρταν ἔπαρχον, διέμενε δ' ἐν Λαρίσσῃ, ἀφοῦ ἐκεῖ τὸν συνήντησεν ἐπανελθὼν ἐκ Λυκοστομίου ὁ μητροπολίτης Ἀντώνιος καὶ ἐκεῖ μετ' αὐτοῦ προφορικῶς συνεννοήθη περὶ τῆς περαιτέρω ἐξετάσεως τῆς ὑποθέσεως Καλογηριανῆς, εἰκάζω ὅτι ἡ Λάρισσα ἦτο τότε κατὰ τὸ 1339 τὸ πρωτεῦον κάστρον τῆς ἐπαρχίας Θεσσαλίας, ὅπου ἡ ἕδρα τῆς περιεχούσης κεφαλῆς [1]).

Ἡ περιέχουσα κεφαλὴ Θεσσαλίας, ὁ Μονομάχος, καλεῖται *ἔπαρχος*. Τοῦτο συνᾴδει πρὸς τὴν εἴδησιν τοῦ ἱστορικοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅστις βασιλεὺς ἐν Διδυμοτείχῳ τῷ 1341 «πρεσβείαν πέπομφεν» πρὸς τὸν τότε «ἔπαρχον τὸν Μονομάχον ἐπιτροπεύοντα Θεσσαλίας» «αἰτίας ἑαυτὸν ἐπὶ τοῖς γεγενημένοις ἀπολύων, ὡς οὐκ ἀπὸ γνώμης ἐπιβούλου καὶ πονηρᾶς, οὐδ' ἐπιθυμίᾳ τιμῆς βασιλικῆς τὰ τοιαῦτα νεωτερισθείη, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἐν Βυζαντίῳ πόλεμον ἀκήρυκτον ἐξενεγκόντων κατ' αὐτοῦ...». [2]) Οὐδεμία ἀμφιβολία, νομίζομεν, ἀπομένει περὶ τοῦ ταὐτισμοῦ τοῦ ἐν τῷ συνοδικῷ γράμματι μνημονευομένου τῷ 1339 πανσεβάστου ἐπάρχου, τῆς περιεχούσης κεφαλῆς Θεσσαλίας Μονομάχου, πρὸς τὸν ἐπιτροπεύοντα Θεσσαλίας ἔπαρχον τὸν Μονομάχον κατὰ τὸ 1341. Μετὰ τὴν ἐπιτυχῆ δηλαδὴ ἔκβασιν τῆς κατὰ τῶν στασιασάντων Ἠπειρωτῶν στρατείας Ἀνδρονίκου τοῦ Γ΄ ὁ ταύτης μετασχὼν ἔπαρχος Θεσσαλίας, ὁ Μονομάχος, ἐπανῆκεν εἰς τὰ ἴδια, εἰς Λάρισσαν, ὅπου παρέμενεν ὡς περιέχουσα κεφαλὴ ἀσφαλῶς μέχρι τοῦ ἔτους 1342. Τὰ μεταξὺ δηλαδὴ τῶν ἐτῶν 1341-1342 πολιτικὰ γεγονότα συνεπήγαγον τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ Θεσσαλίας τοῦ ἐπάρχου Μονομάχου καὶ τὴν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ δι' ἄλλου.

Ἀφ' ἧς δηλονότι Ἀνδρόνικον τὸν Γ΄ ἀποθανόντα τῇ 15 Ἰουνίου 1341 διεδέχθη ὁ ἀνήλικος υἱός του Ἰωάννης Ε΄, τὴν δὲ ἀντιβασιλείαν ἥρπασεν ἐκ τῶν ἀσθενῶν χειρῶν τῆς βασιλίσσης Ἄννης ὁ μέγας δομέστικος Ἰωάννης Καντακουζηνὸς καὶ τῇ 26 Ὀκτωβρίου ἀνηγορεύετο αὐτοκράτωρ ἐν Διδυμοτείχῳ, ἐν ᾧ ἐν Κ/πόλει ἐστέφετο αὐτοκράτωρ ὁ νόμιμος διάδοχος Ἰωάννης ὁ Ε΄, ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία διεσπάσθη εἰς δύο,

---

[1]) Ἰδὲ καὶ τὰ ἐπ' ἐμοῦ διαληφθέντα τελευταῖον ἐν *Σ. Λάμπρου*, Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακὰ τόμ. Β΄, σ. μα΄.
[2]) *Κανταχουζ.* Β΄, 191, σ. ἑ.

τῶν μὲν συνταχθέντων πρὸς τὸ νόμιμον καθεστώς, τῶν δὲ πρὸς τὸν Καντακουζηνόν. Ὁ ἔπαρχος Μονομάχος συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν μεινάντων πιστῶν εἰς τὰ δικαιώματα τῆς βασιλικῆς τῶν Παλαιολόγων οἰκογενείας. Ὅτε δὲ διαρκοῦντος τοῦ 1341 ἔπεμψεν ὁ Καντακουζηνὸς πρὸς τὸν Μονομάχον εἰς Θεσσαλίαν πρεσβείαν, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, οἱονεὶ δοκιμάζων τὴν συντηρητικότητα τοῦ ἐπάρχου, «ἔπαρχος μὲν οὖν οὔτε τὴν πρεσβείαν προσεδέξατο, οὔτ' εὐθὺς πρὸς πόλεμον (κατὰ Καντακουζηνοῦ) ἐκινήθη, ἀλλὰ τὴν κοινωνίαν μόνον ἀπηγόρευεν».[1]) Τὸ ἑπόμενον ἔτος 1342 ὅτε ὁ Καντακουζηνὸς ἀπεπειρᾶτο τοῦ Μελενίκου, ὁ ἔπαρχος Μονομάχος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀναγκασθεὶς νὰ καταλίπῃ τὴν ἀρχὴν τῆς Θεσσαλίας ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν, συμπαθῶς ἐχόντων πρὸς Καντακουζηνὸν (ἴδε κατωτ.), καταφεύγει πρὸς τοὺς συνησπισμένους ἐχθροὺς τοῦ Καντακουζηνοῦ εἰς Σέρρας. Τῷ 1343 εἰσηγήσει, ὡς εἰκάζω, τοῦ ἡγέτου τῆς ὑπὲρ τῶν Παλαιολόγων μερίδος μεγάλου δουκὸς Ἀποκαύκου, ὅστις μετὰ στόλου κατέπλευσεν ἐκ Βυζαντίου εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπως τὴν περισώσῃ τῶν χειρῶν τοῦ Καντακουζηνοῦ, προαχθεὶς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου κοντοσταύλου ὁ πρώην ἔπαρχος Μιχαὴλ Μονομάχος διορίζεται «ἄρχων» Θεσσαλονίκης.[2]) Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ἐπάρχου Μονομάχου τοῦ καταλαβόντος τὴν Θεσσαλίαν ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ Γ΄.

Ἔκ τινων δεδομένων συνάγομεν ὅτι εἰς τὰς πολιτικὰς μεταβολὰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οὐκ ὀλίγον ἐνεργὸν μέρος ἐλάμβανον ὑπὲρ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ καθεστῶτος καὶ αἱ μοναί, οἱ μοναχοί. Οὕτω τῷ 1333 κατὰ τὴν κατὰ Θεσσαλίας ἐκστρατείαν Ἀνδρονίκου τοῦ Γ΄ ὁ ἡγούμενος Μακάριος καὶ οἱ μοναχοὶ τῆς παρὰ τὰ Τρίκκαλα μονῆς Ζαβλαντίων «ἐφάνησαν ἐπιμελεῖς καὶ πρόθυμοι καὶ συνεργοὶ εἰς τὸ γενέσθαι τὸ κάστρον τῶν Τρικκάλων εἰς τὴν ὑποταγὴν καὶ ὑποχειριότητα τῆς βασιλείας (Ἀνδρονίκου τοῦ Γ΄)».[3]) Ὁμοίως δὲ βραδύτερον τῷ 1358, ὅτε ὁ Σέρβος Συμεὼν Οὔρεσης κατέλαβε τὰ Τρίκκαλα οἱ αὐτοὶ μοναχοὶ «ἔσπευσαν καὶ [συνήργη]σαν τὸ κατὰ πᾶσαν ἰσχὺν καὶ δύναμιν αὐτῶν εἰς τὸ [γενέσθαι] τὴν φυσικήν μου κληρονομίαν τὰ Τρίκκα[λα εἰς τὴν] δουλοσύνην καὶ ὑποταγὴν τῆς βασιλείας μου»[4]).

[1]) *Καντακουζ.* Β΄, 191, 16 ἑ.

[2]) Οὗτος ὁ ἡμέτερος Μιχαὴλ Μονομάχος σφαλερῶς καλεῖται ὑπὸ μὲν *Ν. Γεωργιάδου*, Θεσσαλία, Ἀθῆναι 1880, σ. 137 Μονομαχᾶτος, ὑπὸ δὲ *Δ. Τσοποτοῦ*, Γῆ καὶ Γεωργοὶ Θεσσαλίας, ἐν Βόλῳ 1912, σ. 8 Ἰωάννης Μονομάχος.

[3]) Περιοδ. Βυζαντὶς Β΄, 56, 2.

[4]) Αὐτόθ. Β΄, 73, 4.

Κατὰ δὲ τὸν χρόνον τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ διαμονῆς του, περὶ ἧς εἴπομεν ἀνωτέρω, τοῦ 1333,[1]) ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος, ὡς μετὰ τρία ἔτη κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν Ἀκαρνανίᾳ διαμονῆς του, ἐπέδειξε πρὸς τοὺς Θεσσαλοὺς πολλὴν φιλοτιμίαν, πολλοὺς εὐεργετήσας. Οὕτω οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες Βοδεσᾶδες «κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἐπιδημίας τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως εὐεργετηθέντες καὶ αὐτὸν τὸν τόπον τοῦ Ὑαλέα... οὐ διηνώχλουν τοὺς μοναχοὺς (Καλογηριανῆς)».[2]) Αἱ παραχωρήσεις αὗται ἐγίνοντο διὰ βασιλικῶν «προσταγμάτων», περὶ ὧν ἴδε κατωτέρω. Ὁμοίως τότε (1333) Μιχαλάκης τις «διὰ προστάγματος» ἔλαβε χωράφιόν τι παρὰ τὴν μονὴν ἁγ. Γεωργίου τῶν Ζαβλαντίων «ἐλθόντος τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως ἐκείνου τοῦ Παλαιολόγου (εἰς Τρίκκαλα)».[3]) Ἐνῷ δὲ κατ' αὐτὰς τὰς ἡμέρας τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ διαμονῆς του ὁ βασιλεὺς εἰς τόσους ἰδιώτας προστάγματα ἐχορήγησε, οἱ τοσοῦτον προθύμως συντρέξαντες τὸν βασιλέα εἰς τὴν ἀνάκτησιν τῶν Τρικκάλων μοναχοὶ τῆς μονῆς Ζαβλαντίων μόνον μετὰ τριετίαν (1336) ἐπέτυχον νὰ λάβωσι χρυσόβουλλον βασιλικὸν ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς μονῆς αὐτῶν.[4]) Ταυτοχρόνως (τῷ 1336) ὁ ἐπίσκοπος Σταγῶν μετὰ κληρικῶν τῆς ἐπισκοπῆς του ἀπῆλθεν εἰς Κ/πολιν ὅπως τύχωσι «χρυσοβούλλου βεβαιωτικοῦ τῶν προσόντων τῇ ἁγιωτάτῃ ἐπισκοπῇ Σταγῶν», περὶ οὗ κατωτέρω ὁμιλοῦμεν.

Ἀφοῦ τῷ 1342, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, ἐξεδιώχθη ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν ὁ ἔπαρχος Μιχαὴλ Μονομάχος, οἱ Θεσσαλοὶ ἔστειλαν πρέσβεις πρὸς τὸν βασιλέα Ἰωάννην Καντακουζηνὸν περὶ Σέρρας εὑρισκόμενον «καλοῦντες βασιλέα καὶ δεόμενοι ἄρχειν σφῶν».[5]) Ὁ δὲ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ἀπήντησε τότε ὅτι, ἐπειγόμενος νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Διδυμότειχον, δὲν εἶχε μὲν εὐκαιρίαν νὰ ἔλθῃ ὁ ἴδιος εἰς Θεσσαλίαν, ἀλλὰ δύναται νὰ ἀποστείλῃ ἄρχοντα αὐτῶν τὸν ἀνεψιόν του Ἰωάννην Ἄγγελον τὸν Πιγκέρνην.[6]) Δε-

[1]) Ἰδὲ ἀνωτ. σ. 154

[2]) Περιοδικὸν Βυζαντὶς Β΄, 67,52.

[3]) Αὐτόθ. Β΄, 76,51.

[4]) Αὐτόθ. Β΄, 55 ἑ. Ὡς πρὸς τὴν τοιαύτην ἀναβολὴν ἐπιβραβεύσεως τοῦ χρυσοβούλλου πβ. τὰ Βυζαντίδ. Β΄, 84,17 «ὁ καιρὸς δὲ καὶ τὰ πράγματα ἐνεπόδισαν καὶ οὐδὲν ἐγένετο ἀμοιβὴ ἀξία πρὸς τὴν μονήν».

[5]) *Καντακουζ.* Β΄, 309,21.

[6]) Ἐσφαλμένως ὁ Pontanus ἐν τῷ πίνακι Πραγμάτων, Ὀνομάτων καὶ Λέξεων τοῦ ἱστορικοῦ *Καντακουζηνοῦ* Bonn. Γ΄ 565, ἑ. διέσπασεν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον τοῦ Ἰωάννου Ἀγγέλου Πιγκέρνη, ἀνεψιοῦ τοῦ Καντακουζηνοῦ εἰς τρία, τὰ Ἄγγελος Πιγκέρνης σ. 569, Ἰωάννης Ἄγγελος σ. 588 καὶ Ἰωάννης Πιγκέρνης σ. 591. Περὶ τῆς οἰκογενείας τῶν Πιγκερναίων ἴδε *Ν. Βέην* ἐν Zeits. für die osteurop. Geschichte 3,212 ἑ.

κτοῦ δὲ γενομένου ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν τούτου ἀποστέλλεται ὁ Ἰωάννης Ἄγγελος εἰς Θεσσαλίαν μετὰ βασιλικοῦ χρυσοβούλλου «ἵνα τὸ τοιοῦτο τῆς Βλαχίας κεφαλατίκιον ἐφ' ὅρῳ παντὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔχῃ» καὶ «ἐὰν ἀποσταλῇ παρὰ τῆς βασιλείας μου εἰς τὸ δεσποτάτον (τῆς Ἠπείρου) ἢ ὁ περιπόθητος γαμβρὸς αὐτῆς κύριος Νικηφόρος ὁ δοὺκας, ἢ ἕτερος, ἔχῃ φιλίαν μετ' ἐκείνου καὶ χωρῆται ἑκάτερος εἰς τὰ δίκαια αὐτοῦ». [1]) Παρέμεινε δ' ὁ Ἰωάννης Ἄγγελος εἰς τὸ κεφαλατίκιον τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1342 μέχρι τοῦ 1348 οὐχὶ δὲ τοῦ 1349 ὡς ἀπεδέχθη τὸ πρῶτον ὁ Hopf [2]) ἐξ αὐτοῦ δὲ πάντες οἱ μεταγενέστεροι ἱστορικοὶ ὁ Νεροῦτσος, [3]) Ῥωμανός, [4]) Μίλλερ [5]) καὶ Ἀδαμαντίου. [6]) Διότι κατὰ τὴν παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην τῷ 1350 συνέντευξιν τοῦ Στεφάνου Δουσὰν μετὰ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ὁ τελευταῖος οὗτος ἐλέγχων τὴν παρασπονδίαν τοῦ Σέρβου βασιλέως εἶπε μὲν πρὸς αὐτὸν «καὶ μετὰ τοῦτο Θετταλίᾳ καὶ Ἀκαρνανίᾳ ἐπεστράτευσας Ῥωμαίοις οὔσαις ὑπηκόοις πλῆθος πεζῶν τε καὶ ἱππέων ἄγων... ὕστερον δὲ Ἀγγέλου τοῦ ἐμοῦ τελευτηκότος ἀνεψιοῦ ὃς ἦρχεν ὑπ' ἐμοῦ πεμφθείς, ἁρπάσας τὰς ἐπαρχίας ἔχεις», [7]) ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἕπεται ὅτι ἔζη ἀκόμη τῷ 1349 ὁ Ἰωάννης Ἄγγελος καὶ ὅτι τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὁ Δουσὰν κατέλαβε τὴν Θεσσαλίαν. Διότι ἐκ τοῦ ὑπὲρ τῆς μονῆς Ζαβλαντίων χρυσοβούλλου τοῦ βασιλέως Δουσὰν ἔνθα ὑπογράφει, Στέφανος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ῥωμανίας, μηνὸς Νο-μβρίου τοῦ 1348, [8]) μανθάνομεν ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους ἐκεῖ-εἶχε συντελεσθῆ ὑπὸ τῶν Σέρβων ἡ τῆς Θεσσαλίας κατάληψις, [9]) τῆς κεφαλῆς Θεσσαλίας Ἰωάννου Ἀγγέλου ἐκ τῆς πανώλους τοῦ ἔτους 1348 ἀποθανόντος [10]).

ϛ') ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ σερβοκρατία

Ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ σερβοκρατία ἀρξαμένη τῷ 1348 φθάνει μέχρι τῆς τουρκοκρατίας, ἐκ τῶν χειρῶν τῆς ὁποίας ἀπεσπάσθη ἡ Θεσσαλία τῷ

[1]) *Καντακουζ.* Γ', 320,19 ἑ.
[2]) Αὐτόθ. 85,446.
[3]) Αὐτόθ. 6,200.
[4]) Αὐτόθ. σ.148.
[5]) Αὐτόθ. 1,401.
[6]) Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. Ἐφημ. ἔτ. 1909 σ. 219 σημ. 1.
[7]) *Καντακουζ.* Γ', 147,14.
[8]) Περιοδ. Βυζαντὶς Β', 59 ἑ.
[9]) Τῷ 1347 ἔζη ἀκόμη ἡ κεφαλὴ Θεσσαλίας Ἰωάννης Ἄγγελος, ἰδὲ *Καντακουζ.* Γ', 31,16. Σφαλερὰ τὰ παρὰ *Ἀμάντῳ,* Μακεδονικὰ σ. 28.
[10]) *Jirecek,* Αὐτόθ. 1,394 πβ. Ἑλληνομνήμων, Σύμμικτα ἑλληνικὰ 1,489 ἑ.

1881. Ἐπῆλθε δὲ ἡ κατάκτησις τῆς Θεσσαλίας ὑπὸ τῶν Σέρβων ἐπὶ τῆς βασιλείας Στεφάνου Δουσὰν τοῦ μεγάλου (1331 –1355). Ὁ κραταιὸς οὗτος ἡγεμὼν νεαρὸς ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον, ἓν ἔτος πρὸ τοῦ θανάτου Ἀνδρονίκου Β' τοῦ Παλαιολόγου, εὗρε τὸ ἡμέτερον ἑλληνικὸν κράτος τῆς Κ)πόλεως ἀρκετὰ ἐξηντλημένον ἐκ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου Ἀνδρονίκου τοῦ Β' καὶ τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Γ' (1328—41). [1]) Ἐξ ἄλλου εὗρε πρὸ αὐτοῦ μίαν σταθερὰν πολιτικὴν τῆς σερβικῆς μοναρχίας, πρὸς κατάλυσιν τοῦ νεωστὶ ἀποκατασταθέντος διὰ τῶν Παλαιολόγων ἑλληνικοῦ κράτους τῆς Κ/πόλεως. Ἤδη τῷ 1283 Στέφανος Οὗρὸς Β' ἐπωφελούμενος τῆς ἐπὶ Ἀνδρονίκου τοῦ Β' καταπτώσεως τοῦ κράτους, ἐξορμήσας ἔξω τῶν ὁρίων τῆς Σερβίας, (βορείως Στρωμνίτσης, Πριλάπου, Ἀχρίδος), εἰσέβαλεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν Μακεδονίαν μέχρι Σερρῶν, Καβάλλας καὶ Ἄθω, ἣν ἐλεηλάτησε. [2]) Μὴ λησμονῶμεν ἔτι ὅτι εἰς τὸν αὐτὸν Οὗρὸς Β' ὠφείλετο ἡ συμμαχία τῶν Σέρβων μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φιλίππου Δ', τῷ 1308, πρὸς κατάκτησιν τοῦ Imperium Constantinopolitanum. [3]) Ὑπὸ τοιαύτας περιστάσεις ὁ Στέφανος Δουσὰν βλέπομεν νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχήν του, ἀφαιρῶν τὰς κτήσεις τὰς ἡμετέρας ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἰλλυρίᾳ· ἡ Ἀχρίς, ἡ Πρίλαπος καὶ ἡ Καστορία ὑπετάχθησαν εἰς αὐτὸν ἤδη τῷ 1331. Ἀλλὰ δὲν ἐσταμάτησεν ἕως ἐκεῖ. Ἡ εὐκολία τῶν ἐπιτυχιῶν τούτων κατέστησαν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ Δουσὰν ὥριμον τὸ σχέδιον περὶ ὁλοκληρωτικῆς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους κατακτήσεως. [4]) Ἔν τινι παπικῷ ἐγγράφῳ τῆς 15 Ὀκτωβρίου 1345 ἀποκαλεῖται βασιλεὺς «fere totius imperii Romanie dominus.» Τῇ 22 Ἰανουαρίου 1346 ἐπιζητῶν τὴν συμμαχίαν τῆς Βενετικῆς πολιτείας ἀνήγγελλε τὴν προσεχῆ αὐτοῦ «coronatio in imperio Constantinopolitano.» [5]) Δύο δὲ ἔτη μετὰ ταῦτα, ὡς εἴδομεν, ἐπωφεληθεὶς οὐ μόνον τοῦ νέου ἐμφυλίου δυναστικοῦ πολέμου μεταξὺ Ἰωάννου τοῦ ϛ' καὶ Ἰωάννου τοῦ Ε' ἀλλὰ καὶ τοῦ αἰφνιδίου θανάτου τῆς κεφαλῆς Θεσσαλίας Ἰωάννου Ἀγγέλου ἐπέτυχε διὰ τοῦ στρατηγοῦ αὐτοῦ Γρηγορίου Πρέλιουμπ τὴν κατάληψιν τῆς Θεσσαλίας. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ἔτους τῆς καταλήψεως 1348 ὁ Δουσὰν ἐπέτρεψε τὴν ἀρχὴν τῆς Θεσσαλίας τῷ Πρέλιουμπ, [6]) «ὃς μά-

[1]) *Jirecek,* Geschichte der Serben 1, 369.
[2]) *Jirecek,* Αὐτόθ. 1, 334.
[3]) Αὐτόθ. 1, 345.
[4]) Αὐτόθ. 1, 369.
[5]) Αὐτόθ. 1, 387.
[6]) Αὐτόθ. 1, 394.

λιστα ἐδόκει συνέσει καὶ εὐτολμίᾳ καὶ τῷ περὶ τὰ πολέμια τῶν ἄλλων προέχειν ἐμπειρίᾳ» «τῷ τοῦ Καίσαρος ἀξιώματι τιμήσας αὐτόν.» [1]) Ποία ἦτο ἡ ἕδρα τῆς ἀρχῆς τοῦ Πρέλιουμπ φαίνεται ὅτι παρενοήθη μέχρι τοῦδε. Οὕτω ὑπὸ τοῦ Ἀδαμαντίου [2]) καὶ τοῦ Μ. Γούδα [3]) τὰ Τρίκκαλα θεωροῦνται ὡς ἕδρα τοῦ Πρέλιουμπ, ἐν ᾧ ῥητῶς ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Καντακουζηνοῦ παραδίδεται ὅτι ὁ Πρέλιουμπ ἥδρευεν ἐν Σερβίοις «ἐν μεθορίοις Βοττιαίας... καὶ Θετταλίας, ἧς ἦρχε μετὰ τῆς ἄλλης Θετταλίας.» [4]) Ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτῆς τῆς τοπικῆς ἐκτάσεως τῆς ἀρχῆς τοῦ Πρέλιουμπ ἐπεκράτησε, φαίνεται, παρανόησις.

Οἱ παλαιότεροι δηλαδὴ ἐρευνηταὶ Hopf, Muralt Ῥωμανός καὶ τῶν νέων ὁ Βέης παρενόησαν τὸ χωρίον τῶν Ἠπειρωτικῶν τῆς Bonn· διότι, ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ λέγεται ὅτι ὁ Στέφανος κατέλαβε «τὴν ἐν Ἑλλάδι Βλαχίαν.. σὺν τῇ πόλει τῶν Ἰωαννίνων» καὶ ὅτι «ἕνα τῶν αὐτοῦ σατραπῶν, Πρέλουμπον καλούμενον, ἄρχοντα *αὐτῆς* ἀναδείκνυσι... τὸν δὲ ἴδιον ἀδελφὸν καλούμενον Συμεὼν ... δεσπότην τιμήσας εἰς Αἰτωλίαν ἐξέπεμψεν..», ἐνομίσθη ὅτι ὁ Στέφανος τὸν Πρέλουμπον κατέστησε καίσαρα τῆς Ἑλλάδος Βλαχίας καὶ τῶν Ἰωαννίνων. Οὕτω ὁ Hopf ἐν Chron. Grécorom. σ. 530 σημειοῦται: «Grég. Préliub césar... tient une grande partie de la Thessalie comme satrape de Dusan 1340 (διορθωτέον εἰς 1350), seigneur de Jannina 1350—1355..». Ὁ Muralt ἐν chronogr. Byzantine σ. 624 γράφει «1349 Nov.—Dec. La Vlachie grecque avec Jan[n]ina était gouvernée par son vassal Prélioubny, qu' il nomma césar...», διὰ τοῦτο καὶ ἐν σελ. 654—5 ἐπαναλαμβάνει «..Nicéphore... chasse de Jannina la veuve de césar (Prélioubny)..» νομίζων ὅτι τὰ Ἰωάννινα ὑπάγονται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Πρελούμπου. Καὶ ὁ Βέης δ' ὁμοίως ἐν Βυζαντίδ Α'. σ. 236_a γράφει: «(ὁ Πρέλουμπος) ἀνεδείχθη Καῖσαρ τῆς ἐν Ἑλλάδι Βλαχίας (καὶ τῶν Ἰωννίνων)..». Καθ' ἡμᾶς ὁ Πρέλουμπος ἦρξε μόνον τῆς Ἑλλάδος Βλαχίας, τῶν δὲ Ἰωαννίνων ἀνηκόντων εἰς τὸ δεσποτᾶτον τῆς Αἰτωλίας ἦρξεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Στεφάνου Συμεὼν (πρβλ. Οὐσπένσκη σ. 424. Οἱ γὰρ *Αἰτωλοὶ* ἀσμένως αὐτὸν προσεδέξαντο (τῷ 1358) καὶ

[1]) *Καντακουζ.* Β', 423, 15.

[2]) Πρακτικὰ Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1909 σ. 225 σημ. "Ὅτι ἐν Θεσσαλίᾳ ὁ Πρέλουμπος εἶχε πρωτεύουσαν τὰ Τρίκκαλα ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν ἑξῆς δύο τεκμηρίων: α'.) ὅτι ὁ Συμεὼν Οὔρεσης τῷ 1358 καταλαβὼν τὴν Θεσσαλίαν τὰ Τρίκκαλα κατέστησε πρωτεύουσαν, καὶ β'.) ὅτι ἀποθανὼν ὁ Πρέλουμπος κατέλιπε τὴν χήραν Πρελούμπισσαν ἐν Τρικκάλοις.

[3]) Περιοδ. Βυζαντὶς Β' 231.

[4]) *Καντακουζ.*Γ', 130, 9 ἑ.

ὡς βασιλέα αὐτῶν εὐφήμησαν, καὶ τὴν Ἄρταν *σὺν τοῖς Ἰωαννίνοις* αὐτῷ παραδεδώκασι μετὰ τῶν λοιπῶν φρουρίων, ὧν ἡ Αἰτωλία πᾶσα κέκτηται). Τὸ ἐν τῷ ἀνωτέρω παρατεθέντι χωρίῳ τῶν Ἠπειρωτ. κείμενον «ἄρχοντα *αὐτῆς* ἀναδείκνυσι» ἀναφέρεται λοιπὸν μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα Βλαχίαν, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὸ «σὺν τῇ πόλει τῶν Ἰωαννίνων». Ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ πιστοῦται καὶ ἐκ τῆς ἐκδ. Οὐσπένσκη σ. 422 ἐν ᾗ φέρεται ὅτι ὁ Στέφανος Δουσὰν κατέλαβε «τὴν Ἑλλάδα Βλαχίαν» (ἄνευ μνείας τῶν Ἰωαννίνων), ἧς καίσαρα ἀνέδειξε τὸν Πρέλουμπον, τὸν δὲ ἀδελφόν του Συμεὼν «εἰς Αἰτωλίαν ἐξέπεμψε», εἰς ἣν δὲν ἀναφέρεται μὲν ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι ὑπήγοντο τὰ Ἰωάννινα.

Ἄλλο εἶναι τὸ ζήτημα ὅτι ὁ Χαλκοκονδ. (Bonn. 28, 17) κατ' ἄλλον τρόπον ἀναφέρει τὴν ὑπὸ τοῦ Στεφάνου γενομένην διανομὴν τῶν σατραπειῶν· κατ' αὐτὸν δηλ. ἡ μὲν Τρίκκη ἐδόθη τῷ Ζουπάνῳ, ἡ δ' Αἰτωλία τῷ Πρελούμπῳ. Προκειμένου ὅμως περὶ τῆς Ἠπειρωτικῆς ἱστορίας ἡ ἀξιοπιστία τῶν «Ἠπειρωτικῶν» δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Χαλκοκονδύλη.

Ἡ διοίκησις αὕτη τοῦ Πρελούμπου ἐν Θεσσαλίᾳ δὲν παρετάθη ἐπὶ πολύ· διότι τὸ αὐτὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Βασιλέως Δουσὰν 1355 [1]) ἐδολοφονήθη ἐν Τρικκάλοις εὑρισκόμενος ὑπ' Ἀλβανῶν καὶ ὁ Καῖσαρ Πρέλουμπος [2]) καταλιπὼν ἐκεῖ τὴν σύζυγον μεθ' ἑνὸς υἱοῦ, τοῦ Θωμᾶ. [3]) Ἀλλὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Δουσὰν ἐπηκολούθησε «στάσις οὐ μικρά.. Τριβαλοῖς.» [4]) Διότι συγχρόνως καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δουσὰν Συμεὼν Οὔρός, ὅν ὡς εἴπομεν «ἀρχηγὸν καὶ ἡγεμόνα» [5]) τῆς Αἰτωλίας εἶχε καταστήσει ἐκεῖνος, «τῆς τῶν Τριβαλῶν ἀρχῆς ἀντεποιήθη» [6]) καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Δουσὰν καὶ ἡ χήρα βασίλισσα Ἑλένη. Τῆς τοιαύτης δὲ τῶν σερβικῶν πραγμάτων ἀνωμαλίας ἐπωφεληθεὶς Νικηφόρος ὁ Β', υἱὸς Ἰωάννου Β' Ὀρσίνη, δεσπότου τῆς Ἠπείρου, καὶ ἀδελφὸς τῆς Θωμαΐδος, ἣν ὁ σέρβος δεσπότης Αἰτωλίας ἅμα τῇ ὀνομασίᾳ του ἐνυμφεύθη ἐκ πολιτικῶν ὑπολογισμῶν, σπεύδει ἐκ Κ/πόλεως ὅπως ἀνακτήσῃ τὴν πατρῴαν κληρονομίαν. Ἐπέρχεται λοιπὸν πρῶτον κατὰ τῆς «ἐν Ἑλλάδι Βλαχίας»,

[1]) *Hopf*, Chroniques Grécorom. 530.

[2]) *Ι. Κ. Βογιατζίδης* ἐν περιοδ. Ἀθηνᾷ τόμ. 24, 353.

[3]) Ἠπειρωτικὰ ἐκδ. Bonn. 214, 1 πβ. ἔκδ. *Οὐσπ.* σ. 424 ἔνθα παρανεγνώσθη τὸ χωρίον.

[4]) *Καντακουζ.* Γ', 314, 13.

[5]) Ἠπειρωτ. Bonn. 211, 1. *Hopf*, Αὐτόθ. 85, 457.

[6]) *Καντακουζ.* Αὐτόθ.

ἤτοι Θεσσαλίας καὶ «ταύτην ὑφ' ἑαυτὸν ποιησάμενος» [1]) στρέφεται κατὰ τοῦ δεσποτάτου, ὅπερ εὐκόλως ἀνακτᾷ «τὸν δὲ ἴδιον γαμβρόν, τὸν δεσπότην λέγω Συμεὼν τῆς ἀρχῆς ἐκβαλὼν εἰς Καστορίαν ἐκπέμπει μετὰ τῆς βασιλίσσης Θωμαΐδος, αὐτὸς δὲ πᾶσαν περιζώννυται τὴν ἀρχήν τῆς τε ἐν Ἑλλάδι Βλαχίας καὶ αὐτῆς τῆς Αἰτωλίας» [2]).

Ἐντεῦθεν μανθάνομεν ὅτι ὁ Νικηφόρος ἅμα τῇ ἐκ Κων/πόλεως ἀφίξει του εἰς Θεσσαλίαν ἐπεχείρησε τὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος Βλαχίας· ἐπειδὴ δὲ ἀλλαχοῦ τῶν Ἠπειρωτικῶν (ἐκδ. Bonn. σ. 209) λέγεται ὅτι ὁ Νικηφόρος ἀπέθανεν «ἔτους ὑπάρχοντος.. 1358» καὶ ὅτι «τριετίαν μόνον ἄρξας ἐπὶ μησὶ δύο καὶ ἡμέραις τισὶν», ἕπεται ὅτι περίπου τῷ 1355 ὁ Νικηφόρος κατέλαβε τὴν Ἑλλάδα Βλαχίαν, ἤτοι τὴν Θεσσαλίαν. Παραλλαγή τις δὲ τοῦ χωρίου τῶν Ἠπειρωτικῶν ἔκδ. Bonn. περὶ τῆς ἐκδιώξεως ἐκ Τρικκάλων τῆς χήρας τοῦ καίσαρος Πρελούμπου φερομένη ἐν τῇ ἐκδ. τοῦ Οὐσπένσκη προσθέτει τὴν ἑξῆς εἴδησιν· «πρὸς τὴν τῶν Σέρβων ἐκπέμπει γαῖαν σὺν τῷ ταύτης υἱῷ Θωμᾷ, ὁπότε καὶ τὸν δεσπότην Συμεὼν τοῦ δεσποτάτου ἐκβαλὼν τῆς Αἰτωλίας μετὰ τῆς βασιλίσσης Θωμαΐδος εἰς Καστορίαν ἐκπέμπει...»· ἤτοι ὅτι ἡ Πρελούμπισσα τότε ἐξεδιώχθη τῶν Τρικκάλων ὁπότε καὶ ὁ Συμεὼν τῆς Αἰτωλίας, δηλ. κατὰ τὸ 1355 περίπου. Κατὰ ταῦτα, τῷ αὐτῷ ἔτει τοῦ θανάτου τοῦ Καίσαρος Πρελιούμπ ἀπῆλθεν ἡ Πρελούμπισσα ἐκ Τρικκάλων εἰς Σερβίαν. Ἐν σελ. 654—5 ὁ Muralt περὶ τῆς ὑπὸ Νικηφόρου καταλήψεως τῆς Ἑλλάδος Βλαχίας καὶ Θεσσαλίας γράφει «après la mort du César Prelioubny, Nicéphore Ducas va s' emparer de la Vlachie et de l' Etolie, chasse de Jan[n]ina la veuve de César et repousse jusqu' à Castoria Simon... Déc. 20 1356», ἀνάγει δηλ. τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο εἰς τὸν μῆνα Δεκέμβριον τοῦ 1356. Ἀλλὰ πῶς θὰ εὐοδωθῇ τὸ ὅτι ἀπὸ Δεκεμβρίου τοῦ 1359 (κατάληψις Θεσσαλίας ὑπὸ Νικηφόρου) μέχρι τοῦ Μαΐου — Ἰουνίου 1359 (θάνατος κατὰ Muralt Νικηφ.) δὲν μεσολαβεῖ χρονικὸν διάστημα τριετίας «ἐπὶ μησὶ δύο καὶ ἡμέραις τισίν», ὡς ῥητῶς μνημονεύεται ἐν τοῖς Ἠπειρωτικοῖς περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Νικηφόρου, ἀλλὰ μόνον διετίας καὶ μηνῶν ἕξ; Ἢ πῶς νὰ ἐξηγηθῇ τὸ ὅτι ὁ Muralt ἓν καὶ τὸ αὐτὸ γεγονὸς τὸ τῆς ἐκδιώξεως τοῦ Συμεὼν εἰς Καστορίαν, ἐν μὲν σελ. 655 τοῦ καὶ ἀνωτέρω μνημονευθέντος αὐτοῦ ἔργου ἀνάγει εἰς τὴν 20 Δεκεμβρίου ἔτους 1356, ἐν δὲ σελ. 662 εἰς Μάϊον—Ἰούνιον τοῦ 1359; Ἢ πῶς εὐοδοῦται δύο γεγονότα πάντως ἀφιστάμενα χρονικῶς ἀλλήλων, ἔστω καὶ δύο ἐτῶν

[1]) Ἠπειρωτ. Bonn. 211, 23. *Hopf*, Αὐτόθ. 85, 458.

[2]) Ἠπειρωτικὰ Bonn. 211, 24 ἑ.

καὶ μηνῶν ἕξ διάστημα, τὸ γεγονὸς λέγω τῆς καταλήψεως τῆς Καστορίας ὑπὸ Συμεὼν καὶ τὸ τοῦ θανάτου τοῦ Νικηφόρου νὰ παρίστανται ὡς σύγχρονα;

Ἀλλ' ὁ Συμεὼν ἐν Καστορίᾳ ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν ἀναγορευθεὶς βασιλεὺς τῶν Σέρβων ἀπέρχεται εἰς Σερβίαν τὴν «ἀρχὴν παραληψόμενος». Μόλις ὅμως εἶχε φθάσει εἰς Σερβίαν ὅτε ἀγγέλλεται αὐτῷ ὁ θάνατος τοῦ δεσπότου Νικηφόρου Β' φονευθέντος ἐν μάχῃ περὶ Ἀχελῷον πρὸς τοὺς Ἀλβανοὺς τῷ 1358. [1]) Ὁ Συμεὼν τότε σπεύσας εἰς Θεσσαλίαν, «ταύτης ἐγκρατὴς γίνεται καὶ ἐν τῇ τῶν Τρικκάλων πόλει τὴν βασιλείαν ἐπήξατο.» [2]) Τὴν δὲ «αὐγούσταν Θωμαΐδα ἐκ τῆς Καστορίας μετακαλεσάμενος ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Τρικκάλων ταύτην εἰσάγει καὶ ἐπὶ τὴν βασιλείαν ἀναβιβάσας αὐλὴν ἐκεῖσε αὐτὴν κατέλιπεν ἐπὶ δυσὶ τέκνοις, ὧν τὸ μὲν ἄρρεν τὸ τὲ θῆλυ.» Τὰ δύο ταῦτα τέκνα εἶναι οἱ τοσοῦτον γνωστοὶ ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων Μαρία Ἀγγελῖνα καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτῆς Ἰωάσαφ μοναχός.

Ἀμέσως λοιπὸν ἐκ Τρικκάλων ὁ Συμεὼν ἐπανέρχεται εἰς Αἰτωλίαν σπεύδων «ὑφ' ἑαυτὸν ποιήσασθαι, ὅ καὶ γέγονεν.» Ἀλλ' ἡ ἐμφάνισις ἐξ ἀνατολῶν τοῦ Σέρβου σατράπου Χλαπένου, ὅστις ἐν Σερβίᾳ νυμφευθεὶς τὴν χήραν Πρελούμπισσαν τοῦ ἄλλοτε Καίσαρος Θεσσαλίας Πρελούμπου [3]) συνεπαγόμενος καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς νεανίσκον ἤδη τὸν Θωμᾶν ἐστράτευεν ἐπὶ τὴν Θεσσαλίαν ἵν' ἀποκαταστήσῃ ἐν αὐτῇ ὡς δυνάστην τὸν Θωμᾶν, ἠνάγκασε τὸν Συμεὼν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Θεσσαλίαν. Ὁ Χλάπενος εἶχεν ἤδη καταλάβει τὸ Δαμάσιον τῆς Θεσσαλίας ὅτε ὁ Συμεὼν ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ εἰς συμβιβασμὸν πρὸς αὐτόν. Τούτου τῶν ὅρων δὲν γινώσκομεν εἰμὴ δύο. Πρῶτον ν' ἀποδοθῇ τὸ φρούριον Δαμασίου εἰς τὸν Συμεὼν καὶ δεύτερον ἡ θυγάτηρ τοῦ Συμεὼν Μαρία νὰ γείνῃ σύζυγος τοῦ Θωμᾶ Πρελούμποβιτς. [4]) Ὁ γάμος οὗτος ἐτελέσθη ἐν Τρικκάλοις τῷ 1359. Ὁ Hopf ἐν chroniques Grécorom. σ. 530 ἀνάγει εἰς τὸ ἔτος 1367 τὸν γάμον τοῦτον. Νομίζω ὅμως ὅτι ὁ Hopf παρήχθη εἰς τὴν χρονολόγησιν ταύτην ἐκ τοῦ χωρίου τῶν Ἠπειρωτικῶν, τοῦ πραγματευομένου περὶ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τοῦ Θωμᾶ τούτου ὡς δεσπότου τῶν

[1]) Ἠπειρωτικὰ Bonn. 213, 1. Π6. *Hopf*, Αὐτόθ. 85, 459.

[2]) Αὐτόθ. 213, 5 ἑ. Ἀνακριβῆ εἶναι τὰ ὑπὸ *Ἀμάντου* Αὐτόθ. σ. 29 γραφέντα περὶ τῆς ἑλληνικότητος τοῦ κράτους τοῦ Συμεών, περὶ οὗ θὰ διαλάβω προσεχῶς.

[3]) Καθ' ἅ ἐξάγεται ἐκ τῶν Ἠπειρωτικ. Bonn. 214,15 ὁ γάμος οὗτος θὰ ἐτελέσθη τῷ 1357—8. Ἰδὲ καὶ Zeitsch. für osteur. Gesch. 3, 313

[4]) Ἠπειρωτ. Bonn. 214, 17 ἑ. *Ῥωμανός*, Αὐτόθ. 155

Ἰωαννίνων : «δέχεται τὴν πρεσβείαν ὁ Θωμᾶς, ἐπακολουθεῖ τοῖς πρέσβεσι προθύμως καὶ καταλαμβάνει τὴν πολυθρύλητον τῶν Ἰωαννίτων πόλιν σὺν τῇ εὐσεβεῖ βασιλίσσῃ Ἀγγελικῇ τῇ Παλαιολογίνᾳ τῇ τούτου εὐμενεστάτῃ, ἔτους ὑπάρχοντος 6875, ἀπὸ δὲ Χριστοῦ 1367.» [1]) Ἐπειδὴ δηλαδὴ λέγεται ὅτι ὁ Θωμᾶς ἐγκατέστη τῷ 1367 ἐν Ἰωαννίνοις ὡς δεσπότης αὐτῶν, «σὺν τῇ εὐσεβεῖ βασιλίσσῃ» τῇ συζύγῳ αὐτοῦ, Μαρίᾳ Ἀγγελίνῃ ἢ Ἀγγελικῇ, ὑπετέθη ὅτι καὶ ὁ γάμος αὐτῶν τῷ αὐτῷ ἔτει ἐτελέσθη. [2])

Ὁ Muralt (ἔνθ᾽ ἀνωτ. σελ. 662) στηριζόμενος εἰς τὰ Ἠπειρωτικὰ (ἐκδ. Bonn) καὶ εἰς τὸν Καντακουζηνὸν σημειοῦται τὰ ἑξῆς: «1359 Mai-Juin· Symeon s' empare de nouveau de cette place (Castoria).. et se fait proclamer empereur de Serbie; il fixe sa résidence à Tric[c]ala en Thessalie. il occupe encore l' Etolie.. puis il se trouve contre Chlapéne qui avait pris Ber[r]oé et épousé la veuve de Prélioubny, dont le fils Thomas se marie avec la fille de Symeon.» Ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης θὰ παρετήρησε βεβαίως ὅτι 1) ἡ κατάληψις τῆς Καστορίας ὑπὸ τοῦ Συμεών, 2) ἡ ἀνακήρυξις αὐτοῦ ὡς βασιλέως Σερβίας, 3) ἡ κατάληψις τῆς Θεσσαλίας 4) ἡ ἀνάκτησις τῆς Αἰτωλίας, 5) ἡ κατὰ τοῦ Χλαπένου στρατεία καὶ 6) οἱ γάμοι τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θωμᾶ πάντα ταῦτα τὰ γεγονότα ἀνάγονται ὑπὸ τοῦ Muralt εἰς τὸ ἔτος 1359, μην. Μαΐ.-Ἰουν.· μόνον ἡ ἅλωσις τῆς Βερροίας ὑπὸ Χλαπένου καὶ ὁ γάμος τοῦ Χλαπένου μετὰ τῆς Πρελουμπίσσης θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Muralt ὡς γεγονότα προγενέ-

[1]) Ἠπειρωτ. ἐκδ. Bonn. σ. 216. Περὶ τῆς λ. *εὐμενεστάτῃ* σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ ἐκδ. τῶν Ἠπειρωτικῶν ὑπὸ Αἰνιᾶνος (Ἀθηνᾶ, ἐν Ναυπλίῳ 1831) φέρεται *εὐμενέτιδι*, ἐν τῇ τοῦ Οὐσπένσκη, (Περιήγησις εἰς τὰ τῶν Μετεώρων... μοναστήρια) σ. 425, *εὐμενέτῃ*, ὁ δὲ Μουστοξύδης ἐν Ἑλληνομνήμονι σ. 509 σημ. 29 ἔγραψε «τὸ μὲν τῶν ἀντιγράφων φέρει εὐμενέτιδι, τὸ δὲ εὐμενεστάτῃ· ἀλλ᾽ ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι ἀντὶ τῶν δύο τούτων λέξεων αἵτινες οὐδεμίαν παρέχουσι ἔννοιαν πρέπει νὰ τεθῇ εὐνέτιδι»· πλησιέστερον ὅμως παλαιογραφικῶς πρὸς τὸ *εὐμενεστάτῃ* εἶναι νὰ γραφῇ *ὁμευνέτιδι*.

[2]) Ὁ Muralt ἐν Essai de chronographie Byz. σελ. 662 ἀνάγει τὸν γάμον τοῦ Θωμᾶ εἰς τὸ ἔτος 1359 (Mai-Juin). Ὁ Ἀδαμαντίου ἐν Πρακτικοῖς τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας Ἀθηνῶν ἔτ. 1909 σελ. 225 σημ. κατὰ τὸν Hopf δέχεται τὸ ἔτος 1367· καὶ τελευταῖον ὁ Μιχαὴλ Γούδας ἐν Βυζαντίδι τόμ. Β´ ἔτ. 1911 σελ. 241 γράφει τάδε: «οἱ δὲ γάμοι τῆς Ἀγγελίνης τῆς θυγατρὸς τοῦ Συμεὼν Οὔρεση μετὰ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Πρελιούμπου, ἐγένοντο οὐχὶ τῷ 1367 ὡς θέλει ὁ κ. Ἀδαμαντίου ἀλλ᾽ ἤδη πρότερον.» Καθ᾽ ἡμᾶς ἀφ᾽ οὗ ἡ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα Βλαχίαν στρατεία τοῦ Χλαπένου ἀνήχθη εἰς τὸ 1358, πάντως τέλη τοῦ 1358), πρὸς ταύτην δὲ τὴν στρατείαν εἶναι συνημμένος ὁ γάμος τοῦ Θωμᾶ, καθ᾽ ὅσον ἡ ἀπόδοσις τοῦ φρουρίου Δαμασίου εἰς τὸν Συμεὼν ἔγεινε (μόνον;) ἐπὶ τῷ ἕδρῳ τῶν γάμων τοῦ Θωμᾶ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Συμεών, ἕπεται ὅτι οἱ γάμοι οὗτοι θὰ ἐτελέσθησαν ἀρχομένου τοῦ 1359, πάντως ἐντὸς τοῦ 1359.

στερα τοῦ 1359. Τὸ σχετικὸν πρὸς τὰ ὑπ᾽ ἀριθ. 1 καὶ 2 γεγονότα χωρίον τῶν Ἠπειρωτικῶν ἔχει οὕτω: «Ὁ δὲ Συμεὼν ἐν Καστορίᾳ γενόμενος καὶ ταύτην εἰληφὼς παραυτίκα καὶ φρούρια τινὰ καὶ πόλεις καὶ χώρας πλείστας, ἐν τῇ Καστορίᾳ τὴν οἴκησιν ἐποιήσατο. Πολλῶν δὲ τούτῳ προ[σ]χωρησάντων Ῥωμαίων Σέρβων καὶ Ἀλβανιτῶν... βασιλεὺς παρ᾽ αὐτῶν ἀναγορεύεται καὶ τῆς Καστορίας ἐξέρχεται, πρὸς δὲ τὰ τῆς Σερβίας ὅρια ἐκστρατεύει.. *Οὔπω* δὲ τῷ ποδὶ τῇ τῆς Σερβίας ἀρχῇ προσήρεισε καὶ ὁ τοῦ δεσπότου [Νικηφόρου] θάνατος προσαγγέλλεται τούτῳ, ὑπάρχοντος ἔτους τότε ϛωξϛ (1358).» Ἔκ τινος παραλλαγῆς τῶν Ἠπειρωτικῶν περιεχομένης ἐν τῇ ἐκδ. Bonn. σελ. 210, καὶ ἀνωτέρω μνημονευθείσης, εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ δεσπότης τῆς Ἑλλάδος Βλαχίας καὶ Αἰτωλίας Νικηφόρος «τριετίαν μόνον» ἦρξεν «ἐπὶ μησὶ δύο καὶ ἡμέραις τισίν», ἐπομένως περὶ τὸ 1355 ὁ Νικηφόρος ἐλθὼν ἐκ Κων/πόλεως καὶ τὴν Ἑλλάδα Βλαχίαν μετὰ τῆς Αἰτωλίας καταλαβών, τότε ἐξεδίωξε τὸν Συμεὼν εἰς Καστορίαν. Ὥστε τὸ γεγονὸς τῆς καταλήψεως τῆς Καστορίας ὑπὸ τοῦ Συμεὼν ἔλαβε χώραν ἅμα τῇ ἀφίξει τοῦ Συμεὼν εἰς Καστορίαν πρβλ. *παραυτίκα* ταύτην εἰληφώς) ἤτοι τῷ 1355, οὐχὶ δ᾽ ὡς ὁ Muralt λέγει τῷ 1359. Τὸ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ Συμεὼν θὰ ἔλαβε χώραν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1355—8, ὡς ἐκ τῶν κειμένων ἐξάγεται, οὐδέποτε ὅμως τῷ 1359 ὡς σημειοῦται ὑπὸ Muralt.

Ἐν τῷ χωρίῳ τῶν Ἠπειρωτικῶν, τῷ περὶ τῶν γάμων τοῦ Θωμᾶ πραγματευομένῳ, παρατηροῦμεν ὅτι λέγεται περὶ τοῦ Χλαπένου, «κατὰ τῆς Ἑλλάδος Βλαχίας στρατεύει συνεπαγόμενος μετ᾽ αὐτοῦ καὶ... *τὸν Θωμᾶν*»· οὐδεμία λοιπὸν μνεία γίνεται τῆς Πρελουμπίσσης ὅτι συνώδευε καὶ αὐτὴ μετὰ τοῦ υἱοῦ Θωμᾶ τὸν Χλάπενον. Οὐδ᾽ ἔχει σημασίαν τινὰ ὅτι ἐκεῖ κατωτ. λέγεται «εἰς συμβάσεις μετὰ τοῦ βασιλέως Συμεὼν *χωροῦσι*», δηλ. ἐν πληθυντ., ἀφ᾽ οὗ ὡς ὑποκείμ. τοῦ ῥ. δύναται νὰ εἶναι «ὁ Χλάπενος καὶ ὁ Θωμᾶς.» Ὅταν δ᾽ ἔτι κατωτ. γίνεται λόγος περὶ τῆς εἰσόδου τοῦ μελλογάμβρου Θωμᾶ εἰς τὴν πόλιν τῶν Τρικκάλων, φέρεται «καὶ ὁ Θωμᾶς... ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Τρικκάλων *εἰσέρχεται*»· ἐνταῦθα δηλαδὴ τὸ ῥ. κεῖται εἰς ἑνικ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δίδει λαβὴν νὰ νοηθῇ ὅτι ὄχι μόνον ἡ μήτηρ Πρελούμπισσα δὲν συνώδευε τὸν Θωμᾶν μεταβαίνοντα πρὸς στέψιν, ἀλλ᾽ οὐδὲ ὁ πατρυιὸς Χλάπενος συνεισῆλθεν εἰς Τρίκκαλα. Ἡ τοιαύτη δ᾽ ἔννοια θὰ ἐνισχυθῇ, ὅταν ἀπίδῃ τις εἰς τὰ μετὰ τὴν στέψιν λαβόντα χώραν ἐν Τρικκάλοις· διότι λέγεται «τοῦ γάμου δὲ ἀπαρτισθέντος, ὁ Θωμᾶς... τὴν ἐνεγκαμένην ἐπέρχεται *πρὸς τῷ* αὐτοῦ πατρομητρῴῳ τῷ Χλαπένῳ, συνεπαγόμενος ὕστερον καὶ τὴν ἰδίαν γαμετήν»· μετεφράσθη δὲ λατινιστὶ ὑπὸ τοῦ ἐκδότου τῆς Bonn. «...Thomas... visit

eam, quae ei uxorem adduxerat, *apud* matris patrem Chlapenum,...» ἐθεωρήθη δηλαδή, ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ ἐκδότου τῆς Bonn., ὅτι μετὰ τὴν στέψιν ὁ Θωμᾶς ἀπῆλθεν μόνος παρὰ τὸ Χλαπένῳ, ὅστις φυσικὰ δὲν παρίστατο κατὰ τὴν ἐν Τρικκάλοις στέψιν. Ἡ δὲ μετάφρασις τοῦ ἐκδότου τῆς Bonn. δὲν εἶναι ὅλως σφαλερά. Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν ὅτι ἐν τῇ ἐκδ. τῆς Bonn. ἔχει «ἐκδοθῇ «πρὸς τῷ αὐτοῦ *πατρομητρίῳ* Χλαπένῳ», διὰ λέξεως τῳόντι παραδόξου, διότι δὲν εὕρομεν αὐτὴν οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ εἰμὴ ἐν τῇ «Συναγωγῇ Νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν» τοῦ Στεφ. Κουμανούδη. Ὁ Μουστοξύδης ἐν Ἑλληνομνήμονι (1845) σελ. 503 σημ. 22 ἔγραψε περὶ τούτου, «καινοπρεπὲς καὶ μοναδικὸν εἶναι τὸ πατρομήτριος ἀντὶ τοῦ πατρυιὸς ἢ μητρυιός»· ὅτι δὲ ὁ χρονογράφος διὰ τῆς λ. ταύτης πατρομητρίῳ ἢ πατρομητρῴῳ ἤθελε νὰ δηλώσῃ τὸν πατρυιὸν τοῦ Θωμᾶ Χλάπενον, ἤ, ὡς λέγεται σήμερον, τὸν μητρυιόν, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Οὐδαμῶς λοιπὸν τὸ matris patrem εἶναι ἰσοδύναμον τῇ πατρομητρῷος, ἀφοῦ ἐξ ἄλλου ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ δὲν συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὰ πράγματα.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι εἰς τοὺς γάμους τοῦ Θωμᾶ δὲν παρέστη οὔτε ὁ πατρυιὸς Χλάπενος, ἤδη ἐκ τοῦ Δαμασίου ἀποχωρήσας εἰς τὰ ἴδια, οὔτε ἡ μήτηρ Πρελούμπισσα. Ἀλλ' εἶναι τῳόντι παράδοξον πῶς ὁ Χλάπενος ἐκστρατεύων κατὰ τῆς Ἑλλάδος Βλαχίας μετὰ τοῦ Θωμᾶ, πολιορκῶν καὶ κυριεύων τὸ φρούριον Δαμάσιον μετ' αὐτοῦ, ἐρχόμενος εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν βασιλέα Συμεὼν περὶ ἀποδόσεως τοῦ Δαμασίου ἐπὶ τῷ ὅρῳ (ἴσως μόνῳ) τοῦ γάμου τοῦ Θωμᾶ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως, μετὰ ταῦτα ἀφίνει μόνον τὸν Θωμᾶν νὰ εἰσέλθῃ εἰς Τρίκκαλα καὶ τελέσῃ τοὺς γάμους του. Ἔτι ὅμως παραδοξότερον δὲν εἶναι ὅτι ὁ Θωμᾶς μετὰ τὸν γάμον, ἡμέρας τινὰς διαμείνας ἐν Τρικκάλοις, ἀπέρχεται εἰς τὰ ἴδια παρὰ τῷ Χλαπένῳ καὶ τῇ μητρὶ αὐτοῦ Πρελουμπίσσῃ, καταλιπὼν τὴν νύμφην Μαρίαν ἐν Τρικκάλοις; Καὶ ὅτι μετὰ χρόνον μόνον («ὕστερον» τῶν Ἠπειρωτικῶν) ἐπανῆλθεν εἰς Τρίκκαλα ὅπως παραλάβῃ «τὴν ἰδίαν γαμετήν»; Τὰ παράδοξα ταῦτα δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῶσιν ὡς ἑξῆς. Ὅτι ὁ μέγας Λουδοβῖκος (1342—1385) βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας εἰσβαλὼν τὸν Μάϊον τοῦ 1359 εἰς Σερβίαν εἶναι φυσικὸν ὅτι θὰ προεκάλεσε τὴν προσοχὴν τοῦ ἡμετέρου Χλαπένου εὑρισκομένου τότε περὶ τὸ Δαμάσιον. Ὁ ἀπὸ βορρᾶ λοιπὸν ἐκ τοῦ Λουδοβίκου κίνδυνος θὰ ἠνάγκασε καὶ τὸν Χλάπενον νἀναχωρήσῃ ἐσπευσμένως ἐκ Δαμασίου καὶ τὸν Θωμᾶν ὀλίγας ἡμέρας ἀπὸ τοῦ γάμου νἀπέλθῃ παρὰ τῷ πατρυιῷ αὐτοῦ εἰς τὴν πατρίδα. Ὁ Συμεὼν «μόνης φροντίζων τῆς Βλαχίας, τὴν Αἰτωλίαν ἅπασαν τοῖς Ἀλβανίταις παραχωρεῖ·

μόνη δὲ ἦν ἡ τῶν Ἰωανίνων πόλις μὴ ὑποκύψασα τῇ τῶν Ἀλβανιτῶν ἐπικρατείᾳ». [1]) Διὰ τοῦτο οἱ Ἰωαννῖται διὰ πρεσβείας ζητοῦσι παρὰ τοῦ Συμεὼν «αὐθέντην καὶ ἡγεμόνα δοθῆναι αὐτοῖς». Ὁ Συμεὼν ὑποδεικνύει τότε τὸν ἴδιον γαμβρὸν Θωμᾶν, ὅστις τῷ 1367 ἐγκαθίσταται ὡς δεσπότης τῶν Ἰωαννίνων, [2]) τυραννικώτατα ἄρξας μέχρι τῆς δολοφονίας του ἐν ἔτει 1384. [3]) Ἡ δὲ σύζυγος αὐτοῦ Μαρία Ἀγγελῖνα συζευχθεῖσα τότε τὸν Ἰζαοῦ Buondelmonti ἀδελφὸν τῆς δουκίσσης Λευκάδος ἀνεκούφισε μετὰ τοῦ δεσπότου Ἰζαοῦ τὸν λαὸν τῶν δεινοπαθημάτων.

Ἐν δὲ τῇ Θεσσαλίᾳ διεδέχθη ἀποθανόντα τῷ 1371 τὸν πατέρα του βασιλέα Συμεὼν ὁ υἱός του Ἰωάννης Οὖρός. Οὗτος, ἄγνωστον διὰ τίνας λόγους, ἀποσυρθεὶς τῶν ἐγκοσμίων κείρεται μοναχός, τοὐλάχιστον τῷ 1381, καταλείπων τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Ἀλέξιον Ἄγγελον τὸν Φιλανθρωπηνὸν ὅστις ὡς Καῖσαρ ἐκυβέρνησε τὴν Θεσσαλίαν ἀπὸ τοῦ ἔτους τοὐλάχιστον 1381 [4]) μέχρι τοὐλάχιστον τοῦ 1388. [5]) Τούτου διάδοχος μνημονεύεται ἐν ταῖς πηγαῖς συγγενὴς πάντως, ὁ Μανουὴλ Ἄγγελος Φιλανθρωπηνός, ὁ Καῖρας Θεσσαλίας. [6]) Ἦσαν δὲ πιθανώτατα οἱ Φιλανθρωπηνοὶ οὗτοι τῆς Θεσσαλίας συγγενεῖς τῶν ἐξ Ἠπείρου Φιλανθρωπηνῶν. [7]) Μέχρι τίνος ἔτους παρετάθη ἐν Θεσσαλίᾳ ἡ δυναστεία τῶν Φιλανθρωπηνῶν τούτων;

Ἤδη ἀπὸ τοῦ 1385, ὁπότε τὸ πρῶτον οἱ Τοῦρκοι εἶχον εἰσβάλει εἰς τὴν Ἤπειρον περίτρομος διετέλει ἡ Θεσσαλία ἐκ τοῦ ἐπικρεμαμένου κινδύνου τῆς Τουρκικῆς εἰσβολῆς· «Θεοῦ παραχωρήσει» ἐπιστεύετο τότε ὅτι οἱ Τοῦρκοι πανταχοῦ ἠδύναντο νὰ προελάσωσι. [8]) Πράγματι δὲ τῷ 1393 ὁ σουλτᾶνος Βαγιαζήτ ὁ Α´ εἰσέβαλεν εἰς Θεσσαλίαν λόγῳ μὲν «καταστησόμενος τὰ ἐν τῇ Θετταλίᾳ ἐπιτηδείως ἔχειν αὐτῷ», [9]) ἔργῳ δὲ πρὸς κατάληψιν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο πιθανώτατον νομίζω ὅτι ἡ δυναστεία τοῦ ἡμετέρου «ἁγίου αὐθέντου, πανευτυχεστάτου Καίσαρος Μανουὴλ Ἀγγέλου Φιλανθρωπηνοῦ», [10]) οὗ μνείαν ἔχομεν ἐκ τοῦ ἔτους 1392-3 [11]) κατελύθη κατὰ τὴν εἰσβολὴν ἐκείνην τοῦ Βαγιαζήτ, ὁπότε ἤρχισεν ἡ τουρκοκρατία τῆς Θεσσαλίας.

(Ἕπεται συνέχεια) I. K. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ

[1]) Αὐτόθ. 215, 15·
[2]) Ἠπειρωτ. Bonn. 216, 7 ἑ.
[3]) *Ἰ. Κ. Βογιατζίδης* ἐν περιοδ. Ἀθηνᾶ 24, 355 ἑ.
[4]) Περιοδ. Βυζαντὶς Α´ 236 δ.
[5]) Αὐτόθ. Β´ 27, 22.
[6]) Περιοδ. Βυζαντὶς Β´ 36, 2 καὶ 38, 24. Zeitsch. für die osteur. Gesch. 3, 214 ἑ.
[7]) Ἠπειρωτικὰ Bonn. 226, 20.
[8]) *N. Bees* ἐν Byz. Neugr. Jahrb. 3, 373 ἑ.
[9]) *Χαλκοκονδύλ.* 67, 4 Bonn. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔτους 1394 ἀνάγει τὴν εἰσβολὴν ταύτην ὁ *Jirecek* ἐν Byz. Zeit. 18,385 ἑ., πβ. Archiv für slav. Philologie 23, 588.
[10]) Περιοδ. Βυζαντὶς τόμ .Β´, 36,1 ἑ. καὶ 38, 24 ἑ.
[11]) Περιοδ. Βυζαντὶς τόμ. Β´38, 25.

ΤΑ ΘΕΑΝΔΡΙΚΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ
ΚΑΙ Η ΘΕΑΝΔΡΙΚΗ ΠΑΝΔΑΙΣΙΑ ΠΑΡΑ ΤΩ ΣΙΜΟΚΑΤΤΗ

Οἱ Βυζαντινοὶ ἐπὶ Μαυρικίου περιεπλάκησαν εἰς πόλεμον πρὸς τοὺς Πέρσας διαρκέσαντα ἀρκετὰ ἔτη. Τὸ ἔτος 589 κατελήφθη ὑπὸ τῶν Περσῶν διὰ προδοσίας ἡ σπουδαία πόλις τῆς Ἀρμενίας Μαρτυρόπολις, ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη τῷ 591 κατώρθωσαν οἱ Βυζαντινοὶ νὰ τὴν ἀνακτήσουν. Κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῆς πόλεως ἑώρτασε τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος του μὲ θρησκευτικὴν πανήγυριν, τῆς ὁποίας ἡ μεγαλοπρέπεια ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν σπουδαιότητα τοῦ γεγονότος.

Ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, ὁ ὁποῖος διὰ μακρῶν ἱστορεῖ τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Μαρτυροπόλεως, μᾶς παραθέτει ἐν τῇ ἱστορίᾳ του καὶ τὸν πανηγυρικὸν λόγον, τὸν ὁποῖον ὁ ἱερεὺς ἐξεφώνησεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔγινεν ἡ συνάθροισις τῶν χριστιανῶν. Κατόπιν δὲ αὐτοῦ ἐξακολουθεῖ λέγων τὰ ἑξῆς· «Ἐπεὶ δὲ οὕτω που τὰ τῆς διαλαλιᾶς τῷ ἱερεῖ ἐπεφιλοσόφητο, λίαν ἐπαινετῶς ἐκρότει τὸ ἄθροισμα τὸ μεγαλόνουν τῆς διαλέξεως καὶ πολὺ τὸ δάκρυον τῇ χαρᾷ κεκραμένον ὑπὸ τῆς κατανύξεως τοῦ λόγου τῇ ἐκκλησίᾳ περιεκέχυτο καὶ φιλόδακρυς ἦν ἡ πανήγυρις οὐκ ἔχουσα πάθους ὑπόθεσιν. Οὕτω γὰρ ὁ καιρὸς παρεκάλει τὰ δάκρυα χηρεύων ἀλγηδόνων καὶ τοῦ λυπήσοντος. Ὁ μὲν οὖν ἱερεὺς σφαγιάσας τὸν ἄρτον, τόν τε οἶνον ἱερουργήσας τοῖς θεανδρικοῖς μυστηρίοις τὸ συνεληλυθὸς τῇ μεταλήψει ἡγίαζε. Καὶ οὕτω που ἡ πόλις ἡμέραις ἑπτὰ θυμηδίαις καθεωρτάζετο» [1]).

Ὁμοίως ὁ ἱστορικὸς ἀλλαχοῦ διηγούμενος τὰς παρασκευὰς τοῦ Μαυρικίου ὅπως ἐκστρατεύσῃ ἐναντίον τῶν βαρβάρων τῶν ἀπειλούντων τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους καὶ τὰς συχνὰς φοιτήσεις αὐτοῦ εἰς τοὺς ναοὺς τῆς πρωτευούσης εἰς τὰς παραμονὰς τῆς ἐκστρατείας, ὅπως ἐπικαλεσθῇ τὴν θείαν ἀντίληψιν, λέγει ὅτι «λιταζόμενος ἅμα τῷ λαῷ εἰς τὴν πρὸ τοῦ ἄστεος τῆς θεομήτορος οἰκίαν διημέρευε μυσταγωγούμενος καὶ τῆς θεανδρικῆς μετελάγχανε πανδαισίας» [2]).

---

[1]) ἔκδ. C. de Boor IV, 16, 27.

[2]) V, 16, 8.

Τὴν σημασίαν τῶν *θεανδρικῶν μυστηρίων* καὶ τῆς *θεανδρικῆς πανδαισίας* εἰς τὰ δύο ταῦτα χωρία τοῦ Σιμοκάττου ἔχουν παρανοήσει πολλοὶ ἑρμηνευταί. Ἐν πρώτοις ὁ Κ. Σάθας συγχέων προφανῶς καὶ τόπους καὶ χρόνους συνταυτίζει τὰς δύο φράσεις καὶ νομίζει ὅτι πιθανῶς ὁ ἱστορικὸς λέγων *θεανδρικὰ μυστήρια* καὶ *θεανδρικὴν πανδαισίαν* ἐννοεῖ παντομιμικὴν λιτανείαν κατὰ τὴν πανήγυριν τῶν 40 μαρτύρων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Βλαχερνῶν, τὴν ὁποίαν συνέστησεν ὁ Μαυρίκιος τὸ 591 [1]). Αὐτὰ ὅμως δὲν εἶναι ἀληθῆ. Ὁ Σιμοκάττης ὁμιλεῖ περὶ *θεανδρικῶν μυστηρίων* περιγράφων τὴν ἐν Μαρτυροπόλει πανήγυριν τῆς ἀπελευθερώσεως. Ἄρα δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ παντομιμικῆς λιτανείας ἱδρυθείσης ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐν ἄλλῳ δὲ χρόνῳ καὶ τόπῳ ὁμιλῶν περὶ τῆς μελετωμένης ἐκστρατείας αὐτοῦ λέγει ὅτι διημέρευε εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸν τῆς Θεομήτορος καὶ τῆς *θεανδρικῆς* μετελάγχανε *πανδαισίας*. Πλὴν δὲ τούτων δὲν εἶναι ὀρθὴ ὡσαύτως ἡ ὑπόθεσις ὅτι τοὐλάχιστον ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει ὑπὸ τὸν ὅρον *θεανδρικὴ πανδαισία* ὑποκρύπτεται παντομιμικὴ λιτανεία, δηλ. θεατρική. Εἶναι δύσκολον νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν δύο εἰδῶν λιτανείας, θεατρικὰς καὶ μὴ θεατρικάς. Ὅλοι γνωρίζομεν τὸν τύπον τῶν θρησκευτικῶν λιτανειῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκληροδοτήθησαν καὶ εἰς ἡμᾶς ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Ἐνταῦθα ἀναμφισβητήτως πρόκειται περὶ τῆς λιτανείας τῆς *πρεσβείας* καλουμένης, τὴν ὁποίαν ὄντως συνέστησεν ὁ Μαυρίκιος κατὰ τὴν μαρτυρίαν Λέοντος Γραμματικοῦ, [2]) Γλυκᾶ [3]) καὶ Κεδρηνοῦ. [4]) Αὕτη καθ' ἑκάστην Παρασκευὴν τελουμένη ἤρχιζεν ἀπὸ τὸν ναὸν τῆς Παναγίας ἐν Βλαχέρναις καὶ κατέληγεν εἰς τὰ λεγόμενα Χαλκοπρατεῖα, ὅπου ὑπῆρχεν ἄλλος ναὸς αὐτῆς. Δὲν εἶναι ἑπομένως ὀρθὴ καὶ ἡ ἄλλη γνώμη τοῦ Σάθα ὅτι ἡ λιτανεία αὐτὴ ἦτο πανήγυρις τῶν 40 μαρτύρων καθ' ἣν παρίστατο καὶ ὁ Χριστὸς «ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐκκλησίας τῶν τροπαίων τὰ σύμβολα ἐπὶ τῶν ὤμων περιφερόμενος». Ἄγνωστον εἶναι πόθεν παρέλαβε ταῦτα ὁ Σάθας, γνωστὸν μόνον εἶναι ὅτι ὁ Μαυρίκιος ἵδρυσε ναὸν τῶν 40 μαρτύρων ἐν Κωνσταντινουπόλει. [5]) Δὲν ἔχει ἑπομένως σχέσιν καμμίαν ἡ λιτανεία τῶν Βλαχερνῶν πρὸς τοὺς 40 μάρτυρας.

---

[1]) Ἱστορικὸν Δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν ἐν Βενετίᾳ 1878 σελ. τοη΄.

[2]) Ἔκδ. Βόνν. σελ. 138, 18.

[3]) Ἔκδ. Βόνν. σελ. 508, 10.

[4]) Ἔκδ. Βόνν. σελ. 694, 21.

[5]) *Λέων Γραμματ.* ἀνωτ.—*Γλυκ.* σελ. 507.

Μετὰ τὸν Σάθαν ὁ Κρουμβάχερ πραγματευόμενος τὰ τοῦ θρησκευτικοῦ δράματος τῶν Βυζαντινῶν λέγει ὅτι εἰς τὰ εἰρημένα δύο χωρία μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Σιμοκάττου παντομιμικόν τι ἱερὸν δρᾶμα. [1]) Τὴν γνώμην ταύτην ἁπλῶς ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀποδείξεως ἐπανέλαβε καὶ ὁ Λάμπρος ὁρίσας μάλιστα ὅτι τὸ παντομιμικὸν τοῦτο δρᾶμα εἶχε θέμα ἀναφερόμενον εἰς αὐτὰ τὰ πάθη τοῦ Σωτῆρος. [2]) Ἐπίσης καὶ ὁ Gabriel Millet νομίζει ὅτι ὑπὸ τὰ *θεανδρικὰ μυστήρια* ὑποκρύπτεται τὸ δρᾶμα τῶν τριῶν παίδων ἐν τῇ καμίνῳ. [3]) Καὶ ἡ μὲν *θεανδρικὴ πανδαισία*, καθὼς εἴπαμεν, σημαίνει ἁπλῶς λιτανεία καὶ ἑπομένως δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπαναλάβωμεν τὰ ἴδια πρὸς ἀναίρεσιν τῆς γνώμης τοῦ Κρουμβάχερ καὶ Λάμπρου. Τὰ δὲ *θεανδρικὰ μυστήρια* εἶχαν μὲν παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ τὴν σημασίαν τῶν θρησκευτικῶν δραμάτων, ἐν τῷ προκειμένῳ ὅμως χωρίῳ τοῦ Σιμοκάττου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν τοιαύτην σημασίαν. Διότι πρῶτον μὲν εἶναι δύσκολον νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Μαρτυροπόλεως ἐπανελθόντες ὡς πρόσφυγες κατόπιν διετοῦς ἐξορίας εἰς τὴν ἐλευθερωθεῖσαν πατρίδα των ἦσαν ἕτοιμοι νὰ προβοῦν εἰς τὴν παράστασιν θρησκευτικοῦ δράματος ἀπαιτοῦντος ὁπωσδήποτε χρόνον πρὸς προετοιμασίαν. Γνωρίζομεν δὲ ἐκ τοῦ Εὐαγρίου [4]) καὶ αὐτοῦ τοῦ Σιμοκάττου [5]) ὅτι οἱ Πέρσαι διὰ προδοσίας καταλαβόντες τὴν Μαρτυρόπολιν ἐξεδίωξαν ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν ἀστικὸν πληθυσμὸν τῆς πόλεως. Μόνον τοὺς δούλους καὶ τὰς νέας γυναῖκας ἐκράτησαν. Ἔπειτα τὸ θρησκευτικὸν δρᾶμα τῶν Βυζαντινῶν εἶχε περιωρισμένην χρῆσιν. Αἱ παραστάσεις ἐγίνοντο ἀναλόγως τῆς ὑποθέσεως εἰς ὡρισμένας μεγάλας ἑορτάς. Λόγου χάριν δρᾶμα παριστανόμενον κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγένων καὶ ἔχον ἑπομένως θέμα τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ παρασταθῇ ἐν ἄλλῃ ἡμέρᾳ τοῦ ἔτους. Ἐν τῇ προκειμένῃ δὲ περιπτώσει δὲν μᾶς εἶναι γνωστὸν ἂν ἡ ἑορτὴ τῆς ἀπελευθερώσεως συνέπεσε πρὸς τοιαύτην μεγάλην ἑορτήν. Τρίτον δέ, ὅπερ καὶ τὸ σπουδαιότερον, αὐτὸ τὸ κείμενον τοῦ Σιμοκάττου εἶναι τόσον σαφές, ὥστε δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ τὸ ἑρμηνεύσωμεν ἄλλως ἢ ὅπως ὁ ἴδιος ἐννόει ὅταν ἔγραφε.

---

[1]) Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, κατὰ μετάφρασιν *Γ. Σωτηριάδου* τόμ. Β, σελ. 481.

[2]) Νέος Ἑλληνομνήμων Τόμ. 13 (1916) σελ. 402.

[3]) Recherches sur l' iconographie de l' évangile Paris 1916 σελ. 613 ὑποσημ. 2.

[4]) VI, 14.

[5]) III, 5, 11

Ἰδοὺ τί θέλει νὰ εἴπῃ μὲ τὰς τροπικὰς φράσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἄλλως ᾐσθάνετο πολλὴν ἀγάπην. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ πανηγυρικοῦ λόγου ὁ ἱερεὺς ἀφοῦ ἐσφαγίασε τὸν ἄρτον καὶ ἱερούργησε τὸν οἶνον ἡγίαζε διὰ τῆς μεταλήψεως τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ, τὸ ὁποῖον συνέρρευσεν εἰς τὰ θεανδρικὰ μυστήρια. Ἐὰν δὲ ταῦτα δεχθῶμεν ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ δράματος, καταστρέφομεν καταφώρως τὸ νόημα τοῦ ὅλου χωρίου, διότι αἱ φράσεις «σφαγιάσας τὸν ἄρτον» καὶ «ἱερουργήσας τὸν οἶνον» καὶ «ἡγίαζε τῇ μεταλήψει» προδήλως σημαίνουν τὴν τέλεσιν θείας λειτουργίας. Ἄρα ὁ ἱερεὺς διὰ τῆς μεταλήψεως ἡγίαζε τὸ πλῆθος τὸ συνελθὸν εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν παράστασιν παντομιμικοῦ δράματος. Ὥστε τὰ θεανδρικὰ μυστήρια ἔχουν ἐνταῦθα τὴν πρώτην καὶ κυρίαν σημασίαν τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας. Ἡ χρῆσις ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης παρὰ τῷ ἱστορικῷ μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ ἑτέρου χωρίου «ναὶ δῆτα καὶ ταῖς κορυφαῖς τῶν βασιλέων τοὺς στεφάνους καθίδρυσε, τῶν τε θεανδρικῶν μυστηρίων μετέδωκεν, ὡς σύνηθες τοῖς θρησκεύουσι τὴν παναγῆ ταύτην καὶ ἀκίβδηλον πίστιν» [1]), τὸ ὁποῖον δὲν ἀφήνει πλέον καμμίαν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς σημασίας.

Α. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

---

[1]) I, 10, 3.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ ΜΗΝΟΣ

Μεταξὺ τῶν μαρμαρίνων συντριμμάτων, τῶν ἀποκειμένων εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀρχαίου Ἀσκληπιείου, κατὰ τοὺς Ν. πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ προερχομένων ἐκ τῶν χριστιανικῶν οἰκοδομημάτων, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον ἐκεῖ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, [1]) εὑρίσκεται τεμάχιον πλακὸς ἄξιον πολλοῦ λόγου διὰ τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐγχάρακτον παράστασιν (Εἰκ. 1).

Ἐπὶ τῆς ἐκ πεντελησίου μαρμάρου πλακὸς ταύτης (0,84×0,38 παχ. 0,07) εἶναι κεχαραγμένος ἀνὴρ ὁλόσωμος, γυμνός. Οὗτος ἔχει τὴν στάσιν καθημένου, ἂν καὶ δὲν ἔχει δηλωθῇ τὸ κάθισμα, φέρει μακρὰν κόμην καὶ κρατεῖ διὰ μὲν τῆς ἀριστερᾶς ποτήριον ἄνευ βάσεως, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον θὰ καθορίσωμεν κατωτέρω. Τέλος ἡ περὶ τὴν μορφὴν ἐπιφάνεια τῆς πλακὸς πληροῦται ὑπὸ μικρῶν εὐθειῶν γραμμῶν.

Ἡ ἐγχάρακτος αὕτη παράστασις πᾶν ἄλλο βεβαίως δύναται νὰ θεωρηθῇ ἢ ὡς ἔργον τέχνης. Ἀνήκει εἰς τὸ κατώτατον εἶδος τῆς γλυπτικῆς, τὸ ἐφανιζόμενον, ὡς ἤδη ἔχει παρατηρηθῇ, εἰς ἔργα λαϊκοῦ ἰδίως χαρακτῆρος, ὧν παραδείγματα βυζαντινῶν χρόνων διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν [2]).

Παρ' ὅλην ὅμως τὴν βάρβαρον ἐμφάνισίν της ἡ πλὰξ τοῦ Ἀσκληπιείου εἶναι ἀξία μελέτης, διότι μᾶς διασώζει ἀντίγραφον παραστάσεως σπουδαιοτάτης. Ἔχομεν δηλαδὴ ἐνταῦθα προσωποποίησιν ἑνὸς τῶν μηνῶν τοῦ ἔτους, καὶ δὴ τοῦ Αὐγούστου.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἐν τῇ βυζαντινῇ τέχνῃ ὑπῆρχον κατὰ παλαιὰν παράδοσιν προσωποποιήσεις τῶν δώδεκα μηνῶν, ἀπεικονίσεις δὲ τοιαῦται διεσώθησαν ἕως σήμερον. Ἂν ρίψῃ τις ἓν βλέμμα εἴς τινας τῶν τοιούτων βυζαντινῶν ἀπεικονίσεων τοῦ μηνὸς Αὐγούστου, [3]) ὡς εἶναι ἡ ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 540 κώδικι

[1]) Περὶ τούτων βλ. Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα 1915 σελ. 52 κ. ἑ.

[2]) Πρβ. *Brehier*, Etudes sur l' histoire de la sculpture byzantine ἐν Nouv. Archives des Missions scientifiques Nouv. Serie Fasc. 3. (1911) σ. 99 κ. ἑ.

[3]) Τὴν σχετικὴν μελέτην τοῦ *Riegl* ἐν Mittheilungen des Instituts für österreich. Geschichtsforschung X 1889 1 κ. ἑ., ὅπου ἀναφέρονται πιθανῶς καὶ ἄλλα παραδείγματα, δὲν ἠδυνήθην νὰ εὕρω ἐν Ἀθήναις. Κατάλογον τοιούτων παραστάσεων παρέχει ὁ *Strzygowski* ἐν Repertorium für Kunstwissenschaft XIII 1890 245 κ. ἑ. Τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ Αὐγούστου εἰς τὸ ἐπιπεδόσφαιρον τοῦ Πτολεμαίου ἐν τῷ Βατι-

τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης ἐν Βενετίᾳ [1]) (*Εἰκ. 2.* $_1$) καὶ αἱ ἐν τῇ σειρᾷ

Εἰκ. 1. Ἀθῆναι Ἀσκληπιεῖον. Πλὰξ' μετ' ἐγχαράκτου παραστάσεως τοῦ μηνὸς Αὐγούστου.

τῶν Ὀκτατεύχων, [2]) (*Εἰκ. 2* $_{2-5}$) θὰ παρατηρήσῃ, ὅτι τὸ κυρίως χαρακτη-

κανῷ κωδ. 1291 τοῦ ἔτους 814 (Εἰκ. παρὰ *Boll* ἐν Sitzungsb. der K. Bayer. Akademie der Wissensch. zu München 1899 σ. 110 κ. ε.) δὲν λαμβάνω ὑπ' ὄψιν ἐνταῦθα διότι αὕτη ἀνάγεται εἰς ἀρχαῖον κύκλον παραστάσεων, εἰς ὅν ἀνήκει καὶ ἡ ἀπεικόνισις τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Kabr—Hiram παρὰ τὴν Τύρον (Εἰκ. προχείρως παρὰ Bayet L' art byzantin [8] Paris [1904] σελ. 33. εἰκ. 6 Ὁ Αὔγουστος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν Λῶον τοῦ μωσσϊκοῦ).

[1]) *Strzygowski*, Die Monatscyclen der byzantinischen Kunst ἐν Repertorium für Kunstwissenschaft XI 1888 σ. 32 Πιν. I.$_1$

[2] Ὀκτάτευχοι: Βατικανοῦ ἀρ. 746 καὶ 747 *Strzygowski* ἐνθ. αν. Πιν. I$_2$ - II. Σε-

ρίζον τὸν μῆνα τοῦτον εἶναι τὸ ποτήριον, ἐξ οὗ πίνει, καὶ μικρὸν ἀντικείμενον ἐν σχήματι σημαίας, ὅπερ κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς, καὶ τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἢ ριπίδιον, ὡς δεικνύουν ἀνάλογα παραδείγματα ἐπὶ ἄλλων παραστάσεων [1]).

Τὰ αὐτὰ περίπου χαρακτηριστικὰ τοῦ μηνὸς Αὐγούστου διαφαίνονται καὶ εἰς τὰς λογοτεχτικὰς περιγραφὰς τῶν μηνῶν, ὧν ἀφθονεῖ ἡ βυζαντινὴ φιλολογία.([2]) Οὕτω εἰς τὸ γνωστὸν λαϊκὸν μυθιστόρημα «Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη» ὁ μὴν Αὔγουστος περιγράφεται ὡς ἑξῆς. [3])

«Εἶδα τὸν Αὔγουστον ἀπ' αὐτόν, τέτοιον καὶ κεῖνον φίλε, νὰ ἔνε ἀπὸ κάϋματος ἔμψυχος εἰς τὴν ὄψιν· νὰ στέκῃ τάχα εἰς λουτρὸν λουσμένος, κτενισμένος· νὰ ἔνε ἐκ τὸ κάϋμα ἔδιψος· καὶ εἰς τὸ ἕναν του χέριν κούπαν ἐκράτει μὲ κρασὶ καὶ ἔπινεν διὰ τὴν θέρμην· καὶ εἰς τὸ ἄλλον του ἐβάσταζεν χαρτὶ μετὰ γραμμάτων καὶ τὸ ἔγραφεν: φίλε μου, ἄκουσε νὰ τὸ μάθῃς τοὺς κάψει ἡ θέρμη τοῦ λουτροῦ, τοὺς φλέξει καὶ διψήσουν, κατάψυχρον ἄς πίνουσι οἶνον, μην[τ']ἀθετοῦσιν».

Τὰ παραδείγματα ταῦτα τῆς παραστάσεως τοῦ Αὐγούστου τόσον τὰ εἰκονογραφικά, ὅσον καὶ τὰ λογοτεχνικά, παρετέθησαν μόνον διὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς μέσα ταυτισμοῦ τῆς ἡμετέρας παραστάσεως. Ἐκ τῆς παραβολῆς πρὸς ταῦτα βεβαιοῦται, καθ' ὅσον νομίζω, ὅτι πράγματι πρόκειται περὶ προσωποποιήσεως τοῦ μηνὸς τούτου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀποδεικνύεται, ὅτι τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς ἡ μορφὴ τῆς πλακὸς τοῦ Ἀσκληπιείου, εἶναι ριπίδιον. Ὅτι δὲ τὸ στρογγύλον τοῦτο ἢ πολυγωνικὸν σχῆμα τοῦ ριπιδίου ἦτο ἐπίσης σύνηθες, συνηθέστερον μάλιστα τοῦ τετραγώνου, ἀποδεικνύεται ἐκ σειρᾶς ὅλης παραδειγμάτων.[1]) Τέλος καὶ αὐτὸ τὸ σχῆμα τοῦ ποτηρίου, τὸ ὁποῖον κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς, δὲν ἦτο ἀσύνηθες, ὡς μαρτυροῦσι ἀνάλογοι ἀπεικονίσεις.[2])

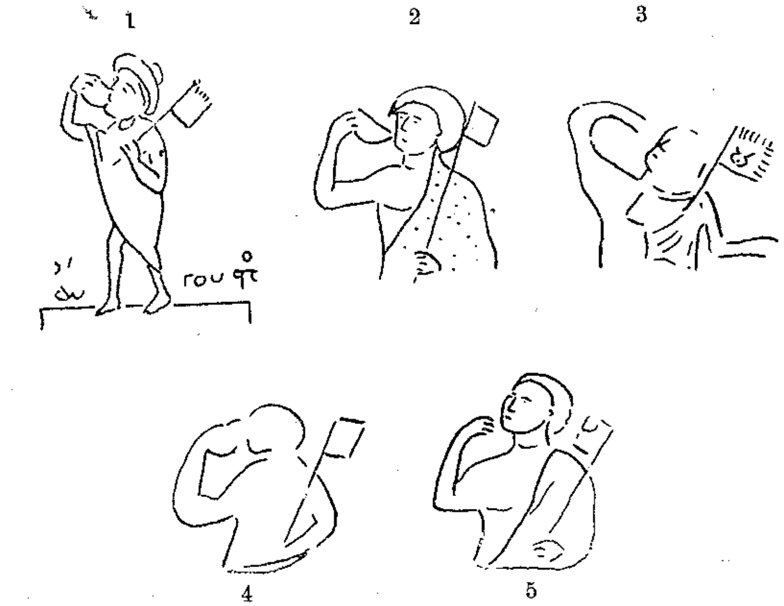
ραγίου *Uspenski*. Ἡ Ὀκτάτευχος τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Σεραγίου ἐν Κων/πόλει (Ρωσ.) Δελτίον τοῦ ἐν Κ/λει Ρωσσικοῦ Ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου XII 1907 Λεύκωμα Πιν. XII_{32}. Σμύρνης *Hesseling*, Miniatures de l' Octateuque grec de Smyrne Leyden 1909 Πιν.9_{27} καὶ παρὰ *Strzygowski*, Der Bilderkreis des griechischen Physiologus, des Cosmas Indikopleustes und Octateuch. Leipzig 1899 (Byzantinisches Archiv 2) Πιν. XXXIV.

Ἡ σχετικὴ εἰκὼν ἐκ τῆς Ὀκτατεύχου τῆς Μ. Βατοπεδίου δὲν ἔχει, καθ' ὅσον γνωρίζω, δημοσιευθῆ ἀκόμη.

( ) Βλ. προχείρως *Diehl*, Manuel d' art byzatin Paris 1910 σ. 759 εἰκ. 389. *Millet*, Monuments byzantins de Mistra Paris 1910 Πιν. 105_4,131_1.

([2]) Τὰς πλείστας τῶν λογοτεχνικῶν τούτων περιγραφῶν συνέλεξεν ὁ *B. Keil*, Die Monatscyclen der byzantinischen Kunst ἐν Wiener Studien 1888 σ. 94 κε.

([3]) Ἠκολούθησα τὸ κείμενον τοῦ κώδικος Barberinus I 172, τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὁ *Keil* ἔνθ' ἄν σ. 132 κε, ἀποκαταστήσας, τῇ φιλόφρονι βοηθείᾳ τοῦ κ. Π. Φουρίκη, συντάκτου τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ, μόνον τὴν ὀρθογραφίαν αὐτοῦ. Ἡ διασκευή, ἣν ἐδημοσίευσεν ὁ *Μαυροφρύδης*, Ἐκλογὴ γνημείων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης Ἀθῆναι 1866 σ. 352 στιχ. 763 κ. ἑ. εἶναι πολὺ ἐλλιπής.

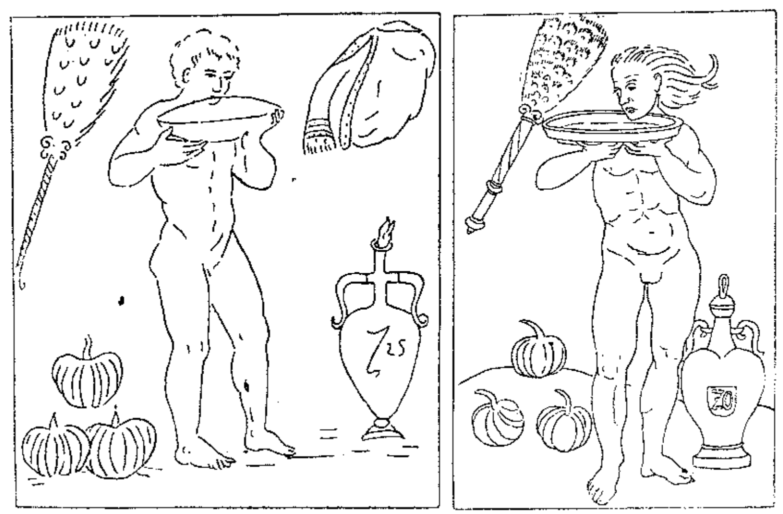
Εἰκ. 2 Παραστάσεις τοῦ μηνὸς Αὐγούστου ἐν χειρογράφοις:
1 Κωδ. Μαρκιανὸς 540. 2. Ὀκτάτευχος Βατικανοῦ 746.
3. Ὀκτ. Βατικανοῦ 747. 4. Ὀκτάτευχος Σεραγίου.
5 Ὀκτατευχ. Σμύρνης.

Λεπτομερὴς σύγκρισις τῆς ἡμετέρας παραστάσεως πρὸς τὰς ἀνωτέρω παρατεθείσας ἀπεικονίσεις τοῦ μηνὸς Αὐγούστου βοηθεῖ βεβαίως εἰς τὸν ταυτισμὸν αὐτῆς, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου δεικνύει, ὅτι, ἐν' ᾧ αἱ λεπτομέρειαι—τὸ ριπίδιον κ.λπ.—εἶναι αἱ αὐταί, ἐν τῷ συνόλῳ ὑπάρχουσι διαφοραὶ ἄξιαι ν' ἀπασχολήσωσιν ἡμᾶς. Ἡ οὐσιωδεστέρα τῶν διαφορῶν τούτων εἶναι, ὅτι ἐν' ᾧ εἰς ὅλα τὰ παρατεθέντα παραδείγματα ἡ μορφὴ ἡ προσωποποιοῦσα τὸν Αὔγουστον φέρει ἐλαφρὸν ἱμάτιον, ἡ τῆς ἡμετέρας πλακὸς εἶναι ἐντελῶς γυμνή. Ἐπίσης εἰς τὴν ὑπὸ μελέτην παράστασιν ἡ προσωποποίησις τοῦ Αὐγούστου εἰκονίζεται καθημένη, ἐν' ᾧ εἰς τὰ ἀνωτέρω

([1]) Βλ. μεταξὺ ἄλλων *Diehl*, ἔνθ. ἄν σ. 481 εἰκ. 233, σ. 801 εἰκ. 414 σελ. 803 εἰκ. 415, σελ. 804 εἰκ. 416. *Millet* ἔνθ. ἄν. Πιν. 110_1, 132_2, 135_2.

([2]) *Millet*, ἔνθ. ἄν. Πιν. 105_4, *Strzygowski*, Die Miniaturen des serbischen Psalters in München Wien 1906 Πιν. I_1 εὐκρινέστερον παρὰ *Millet* ἐν Revue archeologique 1908 I σ. 176 εἰκ. 4.

παραδείγματα, ὡς δύναται κανεὶς τουλάχιστον νὰ κρίνῃ ἀπὸ τὴν μικρογραφίαν τοῦ Μαρκιανοῦ κωδ 510 (Εἰκ 2.1), ὁ Αὔγουστος ἵσταται ὄρθιος.

Εἰκ. 3 Παράστασις τοῦ μηνὸς Αὐγούστου ἐν τῇ Χρονογραφίᾳ τοῦ ἔτους 354. 1. Κωδ. Barberiuns XXXI 39., 2 Κωδ. Βιέννης 3416.

Πάντα ταῦτα ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ παράστασις τῆς πλακὸς τοῦ Ἀσκληπιείου κατάγεται πιθανῶς ἀπὸ πρότυπον διαφέρον κἄπως τοῦ συνήθους βυζαντινοῦ τύπου. Τὸ πρότυπον τοῦτο ἴσως εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ ἀναπαραστήσῃ τις, ἐν ταῖς γενικαῖς τοὐλάχιστον αὐτοῦ γραμμαῖς, βασιζόμενος ἐπί τινων παραστάσεων καὶ φιλολογικῶν πηγῶν.

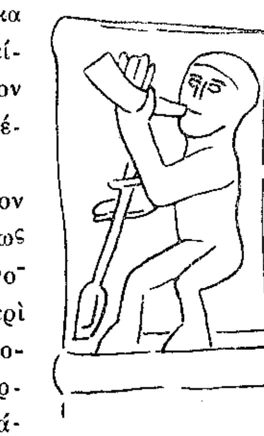
Ἡ γυμνότης τῆς μορφῆς ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ σχετίσωμεν τὴν παράστασιν ταύτην πρὸς τὸν τύπον του μηνὸς Αὐγούστου, ὃν παρέχει ἡ Χρονογραφία τοῦ ἔτους 354 [1]. (Εἰκ. 3) Πράγματι εἰς τὴν μικρογραφίαν ταύτην βλέπομεν τὸν Αὔγουστον παριστανόμενον ὑπὸ μορφὴν νεανίσκου ἐντελῶς γυμνοῦ πίνοντος ἐκ μεγάλου ὑελίνου ἀγγείου, τὸ ὁποῖον ἔχει τὸ σχῆμα

(1) *Strzygowski*, Die Kalenderbilder des Chronographen vom Jahre 354 Berlin 1888 (Ergänzungsheft I der Jahrbücher des K. Deutschen archaeolog. Institutes) σ. 73 κε. Πιν. XXVI. Μικρογραφία ἐκ τοῦ Κωδ. Barberinus XXXI. 39. Τὴν σχετικὴν εἰκόνα ἐκ του Κώδ. 3416 τῆς Βιέννης παρέχει ὁ *Lambecius*, Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesar. Vindobonensi Lib. IV appendix I σ. 285 Πρβ. καὶ *Kondakof*, Histoire de l' art byzantin consideré principalement dans les miniatures Paris 1886-91 Τομ. I σ. 65 σημ. 1.

ἀρχαίας φιάλης, [1]) γύρῳ δὲ αὐτοῦ εἰκονίζονται τὸ ῥιπίδιον, τὸ χαρακτηρίζον τὰς βυζαντινὰς παραστάσεις, κατασκευασμένον ἀπὸ πτερὰ παγωνίου, τὸ ἔνδυμα του κ.λπ.

Ἀνάλογον ἐπίσης παράστασιν, μὲ τὸν Αὔγουστον γυμνόν, φαίνεται ὅτι εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ὁ ἀνώνυμος ὁ ἐκπονήσας τὴν ἔκφρασιν μηνῶν ἐν τῷ κώδικι 2773 τῆς Δουκικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Δαρμστάτης [2]): *«Ἄνδρα σοι προύθηκεν ὁ ζωγράφος γυμνὸν πνίγους γέμοντα καὶ ἀνάμεστον πυρὸς θερινοῦ καὶ πρὸς πότον κεχυμένον, ὑπομιμνήσκων σε τοῦ Μαιμακτηριῶνος, ἐφ' οὗ τὸν οὐράνιον κύνα ἐπιτέλλειν φασὶ καὶ τοὺς οἴστρους ταῖς βουσί.... τὰ κέντρα, ἐν' ᾧ πᾶς τις ψυχαγωγίαν ποθεῖ καὶ πρὸς ψυχρὸν ὕδωρ ἐπείγεται, καὶ ἀναπαύλης ὁδοιπόρος ἐπιθυμεῖ».*

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ μνημεῖον, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν γνώμην μου τουλάχιστον, δύναται νὰ μας δώσῃ ἰδέαν ἀρκούντως σαφῆ τοῦ προτύπου τῆς ἡμετέρας παραστάσεως, εἶναι μικρὸν ἀνάγλυφον εὑρισκόμενον ἐπὶ ἑνὸς κιονοκράνου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἀμβροσίου ἐν Μιλάνῳ, χρονολογουμένου ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος [3]) (Εἰκ. 4) Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο εἰκονίζει ἄνδρα ἐντελῶς γυμνόν, ὅστις φαίνεται καθήμενος χωρὶς νὰ ἔχῃ παρασταθῇ καὶ τὸ κάθισμα, ἀκριβῶς ὅπως καὶ εἰς τὴν πλάκα τοῦ Ἀσκληπιείου. Διὰ τῆς δεξιᾶς κρατεῖ ἀντικείμενόν τι ὁμοιάζον πρὸς ῥάβδον καὶ ἀπολῆγον κάτω εἰς ἐπιμήκη δίσκον, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς φέρει πρὸς τὸ στόμα εἶδος κέρατος.

Εἰκ. 4 Μιλάνον Ἁγ. Ἀμβρόσιος. Ἀνάγλυφον ἐπὶ κιονοκράνου.

Δὲν γνωρίζω ἂν τὸ μικρὸν τοῦτο ἀνάγλυφον ἔχει ἤδη ἑρμηνευθῇ ὡς παράστασις μηνός. Πάντως οὔτε ὁ Rivoira ὁ δημοσιεύων εἰκόνα τοῦ κιονοκράνου, ἐφ' οὗ τοῦτο εὑρίσκεται, κάμνει λόγον περὶ τῆς σημασίας του, οὔτε τὸ εὑρίσκω εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἐν Ἰταλίᾳ παραστάσεων μηνῶν, ὃν κατήρτισεν ὁ Gabelentz.[4]) Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη τὸ ἀνάγλυφον δὲν εἶναι παράστασις μηνὸς ἡ στενοτάτη, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν στάσιν, σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὴν ἡμετέραν παράστασιν, μᾶς ἀναγκάζει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι εἶναι ἀντίγραφον βυζαντινῆς ἀπεικονίσεως τοῦ μηνὸς Αὐγούστου

(1) Ὁ *Kondakof*, ἔνθ. ἂν σ. 68 παρενόησες τὴν ὑαλίνην φιάλην, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς περιγραφῆς του: «Août apparaît sous les traits d' un jeune homme nu qui mange un morceau de pasteque.»

(2) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ *Voltz* ἐν Byzant. Zeitschrift IV 1895 σ. 548.

(3) *Rivoira*, Le origini della architettura lombarda² Milano 1908 σ. 287 εἰκ. 288.

(4) *Gabelentz*, Mittelalterliche Plastik in Venedig Leipzig 1903 σ. 176 κ. ἑ. Ὁ μὴν Αὔγουστος ἐν σελ. 181 κ. ἑ.

ἀναγομένης εἰς τὸν τύπον, ἐξ οὗ ἀπέρρευσεν καὶ ἡ παράστασις τῆς πλακὸς τοῦ Ἀσκληπιείου. Ὅτι ὁ ἰταλὸς τεχνίτης ἀντέγραψεν ἀσυνειδήτως βυζαντινὴν παράστασιν τοῦ Αὐγούστου ἀποδεικνύει ἡ ἐξέτασις τῶν λεπτομερειῶν τοῦ μικροῦ τούτου ἀναγλύφου.

Ἐκ πρώτης ὄψεως νομίζει τις, ὅτι ὁ ἀνὴρ τοῦ ἀναγλύφου σαλπίζει μὲ κέρας. Ἐν τούτοις τὸ πρότυπον ἐξ οὗ ἀντέγραψεν ὁ τεχνίτης εἰκόνιζε τὸν μῆνα Αὔγουστον πίνοντα ἐκ κωνοειδοῦς ποτηρίου ἔχοντος τὸ σχῆμα ἀρχαίου ρυτοῦ. Ὅτι τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω ἀποδεικνύει ἡ περιγραφὴ τοῦ μηνὸς Αὐγούστου ἡ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου Μακρεμβολίτου εἰς τὸ γνωστὸν μυθιστόρημά του «Τὰ καθ' Ὑσμίνην καὶ Ὑσμινίαν» [1].

«Ὁ μετ' αὐτὸν ἤδη λελουμένος ἐγέγραπτο. Πρὸ τῶν πυλῶν εἱστήκει τοῦ βαλανείου, ὀθόνῃ τὴν αἰδῶ περιστέλλων, τὰ δ' ἄλλα φέρων ἀπερικάλυπτα. Πανθ' ὡς ἐξ ἱδρῶτος κατερρεῖτο καὶ κατεβρέχετο. Εἴποις ἰδὼν ἀσθμαίνειν τὸν ἄνθρωπον καὶ οἷον ἐκλελύσθαι τῷ καύματι· οὕτως ὁ τεχνίτης καὶ τὰς φύσεις αὐτὰς ἀπεμιμεῖτο τοῖς χρώμασι. Τῇ δεξιᾷ τῶν χειρῶν ἔκπωμά τι κατεῖχε κωνοειδές, ὃ τῷ στόματι φέρων τῆς ὀπῆς ἀνερρόφει τοῦ πόματος· τῇ δ' αὖ γε λαιᾷ τὴν ὀθόνην ἀνεῖχε περὶ τὸν ὀμφαλόν, μή πως ἐκρυεῖσα τὸ πᾶν ἐκκαλύψῃ τοῦ σώματος.»

Τὸ ὡς κέρας λοιπὸν ἐκλαμβανόμενον ἀντικείμενον εἶναι τὸ «κωνοειδὲς ἔκπωμα, ὃ τῷ στόματι φέρων τῆς ὀπῆς ἀνερρόφει τοῦ πόματος». Ὅτι δὲ πρόκειται πράγματι περὶ ἀνθρώπου πίνοντος δεικνύει ὁ τρόπος καθ' ὃν κρατεῖ τὸ κωνοειδὲς τοῦτο ποτήριον ἡ μορφή, τρόπος ἐντελῶς ἀνάλογος πρὸς τὰς ἀπεικονίσεις πινόντων ἐκ ρυτῶν ἐπὶ ἀρχαίων ἀγγείων εὑρισκομένας. [2]) Τὸ μόνον, ὅπερ παρενόησε ὁ λομβαρδὸς τεχνίτης, εἶναι

[1]) *Eustathii Macrembolitae*, Protonobilissimi Hysmines et Hysminiae amoribus Libri XI Ed. Hilberg Vindobonae 1876 σ. 32. 10.

[2]) Πρβ. *Saglio-Daremberg*, Dictionnaire des antiquités greques et romaines ἐν λ. Rhyton σελ 867. εἰκ. 5946. Τὸ κωνοειδὲς τοῦτο σχῆμα τοῦ ποτηρίου εἶνε πράγματι σπανιώτατον εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην. Δὲν δύναμαι νὰ μνημονεύσω ἄλλο παράδειγμα ἀπὸ τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ *Rott*, Kleinasiatische Denkmäler Leipzig 1908 σελ. 129, περιγράφοντος τοιχογραφίαν τοῦ Balyq-klissé ἐν Καππαδοκίᾳ εἰκονίζουσαν τὴν Ἁγνείας πεῖραν, ὅπου γράφει ἐπὶ λέξει «Er (ὁ Ζαχαρίας) reicht Maria das grosse Trinkhorn». Πρβ. καὶ *Ἀδαμαντίου* ἐν Λαογραφίᾳ I 1910 σ. 246. Ἀνάλογον μορφὴν ἔχει μόνον τὸ «κέρας τοῦ ἐλαίου» τῆς Ἁγ. Γραφῆς (Α' Βασιλ. Ις' 13) δι' οὗ χρίεται ὁ Δαβίδ, ὅπως τοῦτο εἰκονίζεται εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην. Πρβ. *Dalton*, Byzantine art and archaeology Oxford 1911 σ. 102 εἰκ. 60. *Omont* Fac-similés des miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliotheque Nationale Paris 1902. Πιν. III, XXXVII. *Schlumberger*, L' Epopée byzantine II σελ' 165 *Strzygowski*, Die Miniaturen des serbischen Psalters Πιν. III, καὶ σελ. 15 εἰκ. 9.

τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς καὶ τὸ ὁποῖον φαίνεται, ὅτι εἶνε τὸ ριπίδιον, ὅπως ἐπίσης παρενόησεν τοῦτο καὶ ὁ λαξεύσας τὴν παράστασιν τοῦ Αὐγούστου ἐπὶ τοῦ μεσαίου θυρώματος τοῦ Ἁγ. Μάρκου ἐν Βενετίᾳ, μεταβαλὼν αὐτὸ εἰς ἁπλοῦν σκῆπτρον [1]).

Οὕτω λοιπόν, ἐκ τῶν διαφόρων τούτων μνημείων βοηθούμενοι, δυνάμεθα ν' ἀναπαραστήσωμεν τὸ πρότυπον, τοῦ ὁποίου μακρυνὸν ἀντίγραφον εἶνε ἡ κακότεχνος πλὰξ τοῦ Ἀσκληπιείου. Εἰς τὸ πρότυπον τοῦτο, κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, ὁ μὴν Αὔγουστος θὰ εἰκονίζετο ἐντελῶς γυμνός, καθήμενος καὶ κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς ριπίδιον διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς ποτήριον τὸ ὁποῖον ἔφερεν ἴσως εἰς τὰ χείλη.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρονολογίαν τῆς πλακὸς τοῦ Ἀσκληπιείου οὐδὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ μετὰ θετικότητος. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων δύναται νὰ ἐξαχθῇ μόνον τὸ συμπέρασμα, ὅτι αὕτη ἀνάγεται πιθανώτατα εἰς βυζαντινοὺς χρόνους. Ἔνδειξιν ἴσως χρονολογικήν, ἂν καὶ πολὺ ἀβεβαίαν, δύναται ἴσως νὰ παράσχῃ ἡ σύγκρισις τῆς ἡμετέρας παραστάσεως πρὸς τὴν σχετικὴν μικρογραφίαν τοῦ ὑπ' ἀρ. 320/954 κώδικος τῆς ἁγιορειτικῆς Μονῆς Βατοπεδίου, προερχομένου ἐκ Τραπεζοῦντος καὶ χρονολογομένου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1346 [2]) Εἰς τὴν μικρογραφίαν ταύτην ὁ Αὔγουστος εἰκονίζεται κατὰ τρόπον ἐντελῶς διάφορον, σύμφωνον πρὸς τοὺς στίχους τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ, [3]) ὡς γέρων δηλαδὴ ἀσθενὴς κείμενος ἐπὶ κλίνης καὶ ριπιζόμενος ὑπὸ ὑπηρετρίας. Ἐκ τῆς συγκρίσεως ταύτης δύναται, ἴσως, νὰ συναγάγῃ τις, ὅτι ἡ παράστασις τῆς πλακὸς τοῦ Ἀσκληπιείου, ὡς περισσότερον σύμφωνος πρὸς κυρίως βυζαντινὰ πρότυπα, εἶναι πιθανῶς παλαιοτέρα τῆς μικρογραφίας τοῦ Βατοπεδινοῦ κώδικος, ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύει τὴν τελευταίαν μορφήν, ἣν ἔλαβον αἱ προσωποποιήσεις τῶν μηνῶν εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην ἐπηρεασθεῖσαν αἰσθητῶς ἀπὸ δυτικὰς ἐπιδράσεις. [4]) Ἀλλὰ σπεύδω νὰ ἐπαναλάβω ὅτι τὰ συμπεράσματα ταῦτα δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλῆ.

Τέλος οὔτε διὰ τὴν προέλευσιν, οὔτε διὰ τὸν προορισμὸν τῆς πλακὸς ταύτης δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν τίποτε τὸ βέβαιον. Αὐτὴ ἀπόκειται νῦν εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀρχαίου Ἀσκληπιείου, ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν ἂν εὑ-

[1]) *Ongania*, La Basilica di S. Marco a Venezia Dettagli Πιν. 85.

[2]) Εἰκὼν παρὰ *Strzygowski*, Eine trapezuntische Bilderhandschrift vom Jahre 1346 ἐν Repertorium für Kunstwissenschaft XIII 1890 σ. 258.

[3]) Οἱ στίχοι τοῦ Φιλῆ παρὰ *B. Keil*, ἐνθ. ἀν. σ. 117.

[4]) *Strzygowski*, ἐνθ. ἀν. σ. 260 κ. ἑ.

ρέθη ἐκεῖ, διότι, ὡς καὶ ἄλλοτε ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσω,[1]) εἶναι πιθανόν, ὅτι πολλὰ μάρμαρα μετεκομίσθησαν ἐκεῖ ἀλλαχόθεν, ἰδίως ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὴν κτίσιν τοῦ περιτειχίσματος τοῦ Σερπεντζέ.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

[1]) Ἀρχαιολ. Ἐφημερὶς 1915 σ. 53.

ΤΟ ΑΚΟΥΣΤΙΚΟΝ «ΜΥΣΤΗΡΙΟΝ» ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ [1])

Αἱ τέχναι καὶ αἱ βιοτεχνίαι, καὶ ἡ μείζων ἀκόμη βιομηχανία τῶν Βυζαντηνῶν, εἶχον φθάσει εἰς ἐπίζηλον σημεῖον ἀκμῆς. Ἡ Μηχανικὴ καὶ ἡ Μεταλλουργία, ἡ Χρυσοχοΐα καὶ ἡ Χυμευτική, ἡ Μεταξουργία καὶ ἡ τέχνη τῶν βαφῶν, καθίστων ἀληθῶς τὸ Βυζάντιον ὄχι μόνον παγκόσμιον ἐμπορικὸν κέντρον, ἀλλὰ καὶ περιζήτητον σχολεῖον τεχνικῆς παιδεύσεως, καὶ διὰ τῶν βιοτεχνικῶν ἀναμφιβόλως εἶχε συμπληρωθῇ ἐν Ἰταλίᾳ ἡ διὰ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ἀναγέννησις.

Ἐπὶ τῆς τεχνικῆς ταύτης ἐμπειρίας δὲν ἠθέλησεν ἐν γένει νὰ φιλοσοφήσῃ ὁ λόγιος κόσμος τῶν Βυζαντηνῶν, ὡς ἔπραξαν οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι ἐπὶ τῶν γνώσεων τοῦ λαοῦ, οὐδὲ νὰ ὑποβάλῃ εἴς τινα ἀποδεικτικὴν δοκιμασίαν τὰ ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ἐπιστήμης παραδοθέντα, ὡς τοῦτο ἔπραξεν ἡ νεωτέρα ἐπιστημονικὴ ἔρευνα.[2]) Ὅθεν καὶ στερεῖται κυρίως ἡ Βυζαντιακὴ Γραμματεία δοκίμου *ἐπιστημονικῆς λογοτεχνίας*.

Ἐν τούτοις, καὶ πρακτικὰς ἐφαρμογὰς γνωστῶν θεωριῶν, ἀλλὰ καὶ θεωρητικὰς ἑρμηνείας ὡρισμένων ἐμπειρικῶν γνώσεων, δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, πρῶτον μὲν κυρίως εἰς τὰς Μυστικὰς Ἐπιστήμας, περὶ τὰς ὁποίας καὶ συνετάσσοντο οἱ τῶν λογίων *νεωτερίζοντες*,[3]) καὶ μάλιστα εἰς τὴν Χυμευτικήν, ἧς τὸ ἑλκυστικὸν καὶ διαφέρον θέμα δὲν ἐκρίθη ἀνάξιον τοῦ γραμματειακοῦ σπουδαστηρίου,[4]) ἔπειτα δ' ὡς ἑπόμενον, καὶ εἰς τὴν Γενικὴν Μηχανικήν, τῆς ὁποίας ἡ πρᾶξις ἀπῄτει τὴν μαθηματικὴν θεωρίαν, τόσον ἄλλως τε συναφῆ πρὸς τὸ σύστημα τοῦ Μυστικισμοῦ, μὲ τῶν ἀριθμῶν τὰς μαγικὰς δυνάμεις[5]) καὶ τὰς θαυματικὰς αὐτῆς πρακτικὰς

[1]) Ἀνακοίνωσις ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 28 Ἀπρ. 1923 τῆς Ἐπιστημ. Ἑταιρείας. Ιδε Ἀθηνᾶς 35. 251.

[2]) Ἴδε τὸ ἄρθρον μου ἐν Revue Scientifique 22 Μαρτ. 1924, σ. 183.

[3]) Ἴδε τὰς πραγματείας μου: Ὁ Φυσιολόγος καὶ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὰς ἀποκρύφους ἐπιστήμας (Ἐν τῇ «Ἐπιστημ. Ἐπετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου» ΙΗ' σ. 299) καὶ Αἱ Φυσικαὶ Ἐπιστῆμαι τῶν Βυζαντηνῶν (Ἐν τῷ «Ἡμερολ. τῆς Μ. Ἑλλάδος» 1924, σ. 269).

[4]) Ἴδε τὴν πραγματείαν μου: Ψαμμουργικὴ καὶ χυμεία, σ. 35 ἑξ.

[5]) Ἴδε τὴν πραγματείαν μου: Τὰ μαθηματικὰ τῶν Βυζαντηνῶν (ἐν «Ἀθηνᾶς» 35. σ. 206).

ἐφαρμογάς.

Τούτων δέ, τῶν μηχανικῶν «παραδόξων»—τῶν «πρὸς ἔκπληξιν θεωρίας» [1])—κυρία πιθανώτατα πηγὴ ἦτο τὸ *Περὶ πνευματικῶν καὶ αὐτοματοποιητικῶν τῶν παλαιῶν φιλοσόφων καὶ μηχανικῶν* ἔργον τοῦ Ἥρωνος Ἀλεξανδρέως (2ας μ. χ. ἑκατ.), ἔνθα καὶ ἀπαντῶμεν [2]) ἐπὶ παραδ. τὴν θεωρίαν καὶ κατασκευὴν τοῦ βυζαντιακοῦ «μεγάλου ψαλτηρίου ἢ χειροργάνου», [3]) τῆς «μυστικῆς φιάλης τοῦ Τρικόγχου» τῆς κιρνώσης πιστάκια καὶ κουνάρια καὶ ἀμύγδαλα, [4]) τοῦ χρυσοῦ δένδρου τοῦ παλατίου «ἐν ᾧ στρουθοὶ ἐφεζόμενοι διὰ μηχανῆς τινος μυστικῶς ἐκελάδουν», [5]) τῶν μηχανικῶν ὀρνέων καὶ λεόντων, ἅτινα ἐβρυχῶντο ἢ ἔψαλλον ἐναρμονίως ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ αὐτοκράτορος [6]).

Μετὰ τῶν θαυμασίων δὲ τούτων ἀκριβῶς κατελέγετο καὶ τὸ «Μυστήριον», ἐκ τῶν οἰκοδομῶν τῶν ἀνακτόρων, κόγχη τις τοῦ Τετρασέρου ὑπὸ τὸν Τρίκογχον, περὶ τοῦ ὁποίου γράφουσι τὰ ἑξῆς, ὁ μὲν Λέων ὁ Γραμματικός: [7]) «Ὁ δὲ αὐτὸς βασιλεὺς (ὁ Θεόφιλος) τὸν Τρίκογχον ἐν τῷ παλατίῳ καὶ τὸ λεγόμενον Σίγμα... ὑπὸ δὲ τὸν Τρίκογχον κάτωθεν διὰ μηχανῆς ἐποίησε τὸ λεγόμενον *μυστήριον*, ἐν ᾧ ἐν τῇ μιᾷ γωνίᾳ ὃ ἐὰν εἴπῃ τις, ἐξακούεται ἐν τῇ ἑτέρᾳ», καὶ οἱ μετὰ τὸν Θεοφάνην χρονογράφοι [8]) ἐκτενέστερον: «Ἀλλὰ τοῦτον μὲν (τὸν Θεόφιλον) οὕτω καταστρέψαντα τὸν βίον, ἐνταῦθα καταλιπόντες, ἐπὶ τὰς καταλοίπους οἰκοδομάς, αὐτοῦ που περὶ τὰ ἀνάκτορα οὔσας, βαδιούμεθα, ἀξιολογωτάτας οὔσας καὶ μνήμης τυχεῖν ἱκανάς. Εὐθὺς γοῦν ἀπὸ τοῦ κυρίου εἰσιὼν κατὰ τὸ πρόσωπον ὑπαντώσας εὑρήσεις αὐτάς. Ὅ τε γάρ..... Τρίκογχος, ἐκ τοῦ σχήματος τὴν κλῆσιν λαχών· τρισὶ γὰρ κόγχαις μετεωρίζεται... ἡ ἔξοδος εἰς τὸ καλούμενον οὕτω Σίγμα ἐξάγει, ἐκ τῆς πρὸς τὸ στοιχεῖον ὁμοιότητος τὴν ἐπωνυμίαν λαβόν... διὰ στύρακος δὲ πρὸς τὸ θεμέλιον αὐτοῦ κατιών... εὑρήσεις... τὸν περίπατον ἔχοντα κατεστρωμένον ἐκ λίθου πιπε-

---

[1]) Ἴδε *Ἥρων. Ἀλεξανδρ.* ἔκδ Schmidt, I. σ. 338, 342.

[2]) Αὐτόθι, I. 112, 192, 316, κλπ.

[3]) Collect. des alchim. Grecs, par *Berthelot et Ruelle,* σ. 434, 437. Τὸ *χειρόργανον* δ', ὑποθέτω, μετεφράσθη εἰς *πιάνο.*

[4]) *Κωνστ. Πορφυρογ.* (ἔκδ. Βόννης) I. 297, *Theophan. contin.* σ. 141—142. Ὠνομάσθη δ' ἡ φιάλη αὕτη *μυστική*, πιθανῶς οὐχὶ ὡς γειτνιάζουσα πρὸς τὸ Μυστήριον (ὡς λέγει ὁ *Βυζάντιος*, Κωνσταντπ. A. 202), ἀλλ' ὡς κιρνῶσα μυστικῶς (διὰ μυστηριώδους μηχανῆς). Πρόκειται περὶ τῶν νῦν automates.

[5]) *Γεωργ. Μοναχ.* (ἔκδ. Βόννης) σ. 793, Theoph. cont. σ. 627. πρβλ. *Κ. Μανασσῆ,* Σύνοψ. Χρον. στ. 5265 καὶ *Α. Πασπάτη,* Βυζ. ἀνάκτ. σ. 169, 288.

[6]) *Πορφυρογ.* II. 569.

[7]) Ἔκδ. Βόννης, σ. 225.

[8]) σ. 140 ἑξ.

ράτου. Τούτου δὲ πλησίον τοῦ περιπάτου, ἐνδότερόν που καὶ ἀνατολικώτερον, τετράσερόν τι ὁ τεχνίτης ἐξήγειρεν, τρισὶ καὶ αὐτὸ κόγχαις διειλημμένον κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπικειμένου αὐτῷ τρικόγχου, ἀλλὰ τὴν μὲν μίαν πρὸς τὴν ἀνατολήν, τὰς ἑτέρας δὲ δύο, μίαν μὲν πρὸς τὴν δύσιν θἀτέραν δὲ πρὸς τὴν μεσημβρίαν συμπεριείληφεν, τὸ δὲ πρωτεῦον μέρος, ἐκ δύο κιόνων ἀληθινοπιπέρων, ἔχει διανειργόμενον *Μυστήριον*, καὶ ἡ αἰτία ὅτι καθάπερ τὰ ἄντρα συνεπηχῶν, ἀβλαβῆ τὴν ἠχὼ διαπέμπει πρὸς τοὺς ἀκούοντας, καὶ εἴ τις τῷ τοίχῳ πλησιάσας τῆς ἀνατολικῆς κόγχης, εἴτε δὴ καὶ δυτικῆς, ἐν μυστηρίῳ τι εἴπῃ καὶ καθ' ἑαυτόν, ἐκ διαμέτρου, τε καὶ ἀντιπέρας ἱστάμενος ἕτερος, εἰ τὸ οὖς τῷ τοίχῳ ἐπιθῆται, τῆς ἐν μυστηρίῳ λαλουμένης ἐκείνης φωνῆς αὐτήκοός πως γενήσεται· τοιοῦτόν τι περὶ αὐτὸ θαῦμα ἐγγίνεται.»

Περὶ «θαύματος» τοιούτου, κειμένου ἄλλως τε ἔξω τοῦ θέματος τῶν μηχανικῶν του προβλημάτων, οὐδὲν σχετικὸν ἀναφέρει ὁ Ἥρων ὁ Ἀλεξανδρεύς. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ Δουκάγγιος ἐν μὲν τῷ λεξικῷ αὐτοῦ λέγει τὰ ἑξῆς: [1]) «Μυστήριον· ὅτι καθάπερ τὰ ἄντρα συνεπηχῶν ἀβλαβῆ τὴν ἠχὼ διαπέμπει πρὸς τοὺς ἀκούοντας· Leo Grammat. p. 445. Chron. MS. Ἁμαρτ. Theoph. contin. et nostram Const.», ἐν δὲ τῷ συγγράμματι αὐτοῦ *Constantinop. Christiana* [2]) μεταφράζει ἐκ τοῦ περὶ Τρικόγχου κειμένου τῶν χρονογράφων: «Triconchum, τὸν τρίκογχον ἐν Παλατίῳ, extruxit Theophilus Imperator: ut auctor est Leo Grammaticus. Rursus Triconchi meminit in Lecapeno pag. 497. Meminit etiam Anonymus in eodem Lecapeno nº VI.» Ὁ τοῦ Στεφάνου *Θησαυρὸς* [3]) παραλαμβάνει τὰ τοῦ λεξικοῦ τοῦ Δουκαγγίου. Ὁ Πασπάτης [4]) δίδει σύντομον περιγραφὴν κατὰ τὸ κείμενον τῶν Συνεχ. τοῦ Θεοφ., καὶ ὁ Βυζάντιος [5]) ἀναφέρει τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Λέοντος Γραμματικοῦ. Ὁ δὲ Ἀντωνιάδης ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ *Ἔκφρασις τῆς Ἁγ. Σοφίας,* [6]) λόγον ποιούμενος περὶ τοῦ Τρικόγχου, οὐδὲν λέγει καὶ περὶ τοῦ Μυστηρίου.

Ἀλλ' εἶναι βεβαίως φανερὸν ὅτι τὸ «Μυστήριον» ἦτο κόγχη ἐλλειψοειδής, ἐφ' ἧς συνέβαινεν τὸ φαινόμενον τῆς *ἀνακλάσεως τοῦ ἤχου ἐπὶ τῶν καμπύλων ἐπιφανειῶν*, τῶν ὁποίων ἡ μία τῶν ἑστιῶν Ε (ἔνθα ὁ ἀκούων,

---

[1]) *Lex. m. gr.* σ. 981.

[2]) II. σ. 121, *XI.*

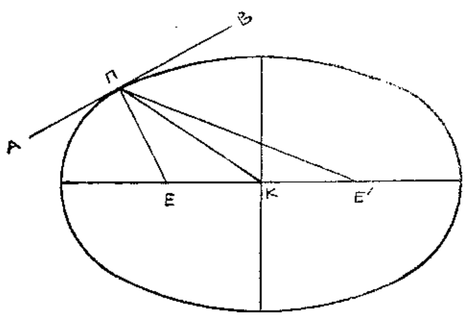
[3]) Ἐν. λ. *μυστήριον.*

[4]) *Α. Γ. Πασπάτη,* Τὰ Βυζαντ. ἀνάκτ. Ἀθῆν. 1885, σ. 189.

[5]) *Σ. Βυζαντίου,* Ἡ Κωνσταντινπ. A. σ. 201.

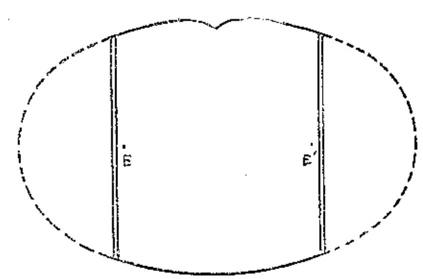
[6]) A. σ. 46.

ἴδ. τὸ σχῆμα 1) δέχεται τὸ σύνολον τῶν ἠχητικῶν κυμάτων, τῶν ἐκπεμπομένων ἐκ τῆς ἑτέρας Ε' (ἔνθα ὁ ὁμιλῶν) καὶ ἀνακλωμένων ἐπὶ τῆς ἐλλειψοειδοῦς καμπυλότητος τῆς κόγχης—διότι, ὡς γνωστόν, ἡ μὲν γωνία τῆς προσπτώσεως τῶν ἠχητικῶν κυμάτων εἶναι πάντοτε ἴση πρὸς τὴν γωνίαν τῆς ἀνακλάσεως, αἱ δ' ἐκ τῶν ἑστιῶν Ε, Ε' ἐπιβατικαὶ ἀκτῖνες (ἃς ἀκολουθοῦσι τὰ κύματα τοῦ ἤχου), οἷον αἱ ΕΠ καὶ Ε'Π, σχηματίζουσι μὲ τὴν ἀκτῖνα ΚΠ (κάθετον εἰς τὸ σημεῖον ἐπαφῆς Π) γωνίας ἴσας ΕΠΚ=ΚΠΕ'. Συμπεραίνομεν δ' ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν χρονογράφων περι-

Σχ. 1.

γραφῆς τοῦ τετρασέρου, ὅτι τὸ «Μυστήριον» ἐσχηματίζετο ἐκ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς κόγχης, αἵτινες συνεπλήρουν ἀλλήλας εἰς μίαν ἐλλειψοειδῆ καμπυλότητα μὲ δύο φανερὰς ἑκατέρωθεν ἑστίας, οἱ δὲ τοῖχοι ἔκειντο πολὺ πλησίον τῶν ἑστιῶν τούτων, ἤτοι τὸ μυστήριον εἶχε περίπου τὴν κατασκευὴν τοῦ σχήματος 2. Παράδειγμα τοιούτων οἰκοδομημάτων *μυστικῆς* ἠχοῦς (καὶ οὕτω βεβαίως πρέπει ν' ἀποκαλῶμεν τὸ φαινόμενον) ἀναφέρονται ἐν ταῖς Φυσικαῖς σήμερον ἡ θολωτὴ αἴθουσα τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τῶν Παρισίων καὶ ὁ καμπυλωτὸς τοῖχος τοῦ Muyden παρὰ τὸ Ἀμστελόδαμον. Δίκαιον ἄρα νὰ προστεθῇ εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα, ὡς πρῶτον μάλιστα τῇ τάξει, καὶ τὸ ἀνωτέρω Μυστήριον τοῦ Βυζαντίου.

Σχ. 2.

Ἀλλ' ἡ τοῦ φαινομένου παρατήρησις καὶ ἡ γεωμετρικὴ αὐτοῦ ἐφαρμογὴ εἶναι ἆρά γε ἴδιον ἔργον τῶν Βυζαντηνῶν, ἢ ἁπλῶς ἀντιγραφὴ πράγματος γνωστοῦ;

Τῆς φυσικῆς περὶ τῆς ἠχοῦς θεωρίας τῶν ἀρχαίων [1]) συνοπτικὴν ἰδέαν παρέχουσιν ἡμῖν δύο ἐκ τῶν *Προβλημάτων* τοῦ Ἀριστοτέλους, [2]) τὸ μὲν πραγματευόμενον περὶ τῆς ἀντηχήσεως τῶν οἰκιῶν διὰ «κατορωρυγμένων

[1]) Ἴδε Philos-graec. ἐκδ. Mullach, I σ. 357. *Ἀριστοτ.* Π. ἀκουστῶν, Π. αἰσθ. Π. ψυχῆς, Προβλήμ. XI. 7, 8, 9, 23, 51, 58, *Fr.* (ἐκδ. Parisiis IV. 209), *Θεοφρ.* Π. αἰσθ. 53, 89 (7).

[2]) XI 8 καὶ 23.

πίθων καὶ κεραμίων» ἐντὸς τῶν τοίχων, τὸ δ' εἰδικώτερον περὶ τῆς ἠχοῦς: «Ἐπεὶ *ἀνάκλασις ἡ ἠχώ*, δεῖ περιειλημμένον ἀθρόον εἶναι τὸν ἀέρα, καὶ ἔχειν πρὸς ὃ ἀνακλασθήσεται προσπίπτον πυκνόν... οὕτω γὰρ μάλιστα ἠχὼ γίνεται... τὸ μὲν οὖν φρέαρ καὶ ὁ λάκκος ἔχει τὴν στενότητα καὶ τὴν ἄθροισιν, οἱ δὲ πίθοι καὶ τὰ κεράμια καὶ τὴν πυκνότητα τῶν περιεχόντων ὥστ' ἐξ ἀμφοτέρων τὸ συμβαῖνον· καὶ γὰρ τὰ κοῖλα μᾶλλον ἠχεῖ· διὰ τοῦτο καὶ ὁ χαλκὸς [1]) μᾶλλον τῶν ἄλλων· ὅτι δὲ κατορωρυγμένα οὐδὲν ἄτοπον· ἡ γὰρ φωνὴ φέρεται κάτω οὐχ ἧττον· ὅλως δὲ πανταχῇ δοκεῖ καὶ κύκλῳ φέρεσθαι», καὶ «Ἡ φωνή ἐστιν ἀήρ τις ἐσχηματισμένος, καὶ φερόμενος διαλύεται πολλάκις τὸ σχῆμα, ἡ δ' ἠχὼ γίνεται πληγέντος τοῦ τοιούτου πρὸς τὸ στερεόν, οὐ διαλύεται αὕτη, ἀλλὰ σαφῶς ἀκούομεν αὐτῆς, ὅτι ἀνάκλασίς ἐστιν, ἀλλ' οὐ κατάκλασις· οὕτω δὲ τὸ ὅλον διαμένει, καὶ δύο μέρη ὁμοιόσχημα ἐξ αὐτοῦ γίνεται· πρὸς ὁμοίαν γὰρ γωνίαν ἐστὶν ἀνάκλασις· διὸ καὶ ὁμοία γίνεται ἡ τῆς ἠχοῦς φωνὴ τῇ ἐξ ἀρχῆς».

Ἐκ τούτων δὲ μανθάνομεν τὰς ἑξῆς πρὸς τὴν ἠχὼ σχετικὰς γνώσεις τῶν ἀρχαίων: α) ὅτι ἡ ἠχὼ εἶναι ἀποτέλεσμα ἀνακλάσεως τοῦ ἤχου, β) ὅτι τὰ κοιλώματα μᾶλλον ἠχοῦσι, καὶ γ) ὅτι ἡ ἀνάκλασις γίνεται πρὸς ὁμοίας γωνίας—κατὰ τὴν γενικὴν καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἀρχὴν τῶν «πιπτόντων καὶ ἀφαλλομένων» σωμάτων. [2]) Ἀλλ' οὐδὲν ἀπαντῶμεν καὶ περὶ τοῦ εἰδικοῦ φαινομένου τῆς ἐπὶ τῶν θόλων ἀνακλάσεως, ὅπερ ἐν τούτοις οὐδαμῶς ἀπίθανον νὰ εἶχε παρατηρηθῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἰδίως εἰς τὰ *ἄντρα*, κοιλώματα πολλάκις θολωτά, χρήσιμα συνήθως παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὡς ἱερὰ καὶ οἰκητήρια νυμφῶν, ὧν πολλὰ ἀναφέρει ὁ περιηγητὴς Παυσανίας. [3]) Τοιαῦτα δὲ σπήλαια, παρουσιάζοντα ἀκουστικὰς ἑστίας, εἶναι σήμερον γνωστὰ τὸ σπήλαιον τῶν λιθοτομιῶν παρὰ τὰς Συρακούσας καὶ τὸ περίφημον ἄντρον τοῦ μαμμοὺθ εἰς Kentucky τῶν Ἡν. Πολιτειῶν. [4]) «Ὥσπερ τὰ ἄντρα συνεπηχῶν» λέγει περὶ τοῦ Μυστηρίου ὁ Βυζαντῖνος χρονογράφος—δανειζόμενος, ὑποθέτω, τὴν φράσιν παρὰ τοῦ Λουκιανοῦ, ὅστις, δίδων τὴν εἰκόνα τοῦ καλλίστου οἴκου, λέγει: «Οἶκων ὁ κάλλιστος εἰς ὑποδοχὴν λόγων ἀναπεπταμένος... ἠρέμα καὶ αὐτὸς *ὥσπερ τὰ ἄντρα συνεπηχῶν* καὶ τοῖς λεγομένοις παρακολουθῶν καὶ παρατείνων

[1]) Ἐννοεῖ βεβαίως ἀγγεῖα ἐκ χαλκοῦ.

[2]) *Ἀριστοτ.* Προβλήμ. ϛ'. 4: «Διὰ τί τὰ πίπτοντα ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ἀφαλλόμενα ὁμοίας γωνίας ποιεῖ πρὸς τὸ ἐπίπεδον εἰς ἑκάτερα τοῦ σημείου, ᾧ ἥψατο τοῦ ἐπιπέδου, ὥσπερ ἐν τοῖς κατόπτροις... τοσαύτην γὰρ γωνίαν ἀπέωσται ὅση γίνεται ἡ κατὰ κορυφήν». Ἴδ. καὶ Iϛ'. 13.

[3]) Ἐκδ. Dindorf X. XXXII. 2 ἑξ.

[4]) Ἴδε Gr. dict. du XIX siecl. par Larousse t. 7 p. 85.

τὰ τελευταῖα τῆς φωνῆς καὶ τοῖς ὑστάτοις τῶν λόγων ἐμβραδύνων». [1]) Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ἀφροδισιεὺς ἀναγράφει πρόβλημα, σχετικὸν μὲ τὴν ἀκουστικὴν τῶν ἄντρων: «Διατί τὰ *καθαρὰ τῶν ἄντρων* καὶ οἱ ὑψηλότατοι τόποι καὶ κρημνοὶ ποιοῦσι καὶ ἀντιπέμπουσι ταῖς φωναῖς ἦχον; διότι καὶ τὰ χωρία ταῦτα κατ' ἀντανάκλασιν τὴν πληγὴν ἐκπέμποντα τὸν ἦχον ποιοῦσιν.» [2]) Τοιοῦτον δ' ἠχητικὸν σπήλαιον, δίδον ἑπταπλῆν ἠχώ, ἀναφέρεται διάσημον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ «Ἑπτάφωνον»: «Olympiae autem arte, mirabili modo in porticu, quam ob id heptaphonon appellant, quoniam septies eadem vox redditur», κατὰ τὸν Πλίνιον. [3]) Σημειωτέα δ' ἐντεῦθεν ἡ τῶν ἀρχαίων φροντὶς διὰ τὴν καλλιτέραν κατασκευὴν τῶν οἰκιῶν ἀπὸ ἀκουστικῆς ἀπόψεως, κατὰ φυσικὰ συνήθως παραδείγματα. Ὀρθὸν δὲ νομίζω νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ τῶν βυζαντηνῶν ναῶν αἱ *κόγχαι*, δίκην ἀχηβάδων ἡμικυκλοτερεῖς ἀλλὰ καὶ οἱ *τροῦλλοι* βεβαίως, εἶχον σκοπὸν καὶ τὸ καθιστᾶν τὴν φωνὴν καθαράν, οὐχὶ δὲ μόνον, ὡς συνήθως παραδέχονται, [4]) τὴν ὡραιότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν τοῦ συνόλου.

Ἀλλά, καὶ ἂν πράγματι εἶχε παρατηρηθῇ κοινῶς τὸ φαινόμενον τῆς μυστικῆς ἠχοῦς, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δ' ὅμως αὐτοῦ ἐφαρμογὴ ἀπῄτει γνῶσιν ἀκριβῆ τῆς θεωρίας τῶν *κωνικῶν τομῶν*, ὑπερβολῆς καὶ παραβολῆς καὶ ἰδίως τῆς ἐλλείψεως. Τὰς κωνικὰς δὲ ταύτας τομάς, γνωστὰς ἀπὸ τοῦ Δημοκρίτου, [5]) ἐπραγματεύθη μὲν ὁ Ἀρχιμήδης, εἰδικώτερον δ' ὅμως, καὶ μάλιστα τὴν ἔλλειψιν, ἠρεύνησεν ὁ Ἀπολλώνιος Περγαῖος (250—190 π. Χ.), [6]) ὅστις «καθόλου τι ἐθεώρησε (τὰ περὶ κωνικῶν τομῶν), ὅτι ἐν παντὶ κύκλῳ καὶ ὀρθῷ καὶ σκαλινῷ, πᾶσαι αἱ τομαί εἰσι, κατὰ διάφορον τοῦ ἐπιπέδου πρὸς τὸν κῶνον προσβολήν· ὃν καὶ θαυμάσαντες οἱ κατ' αὐτὸν γενόμενοι, διὰ τὸ θαυμάσιον τῶν ὑπ' αὐτοῦ δεδειγμένων κωνικῶν θεωρημάτων, μέγαν γεωμέτρην ἐκάλουν.» [7]) Τοῦ Ἀπολλωνίου δ' ὑπομνηματιστὴς ἦτο ὁ Εὐτόκιος (τῆς 6ης ἑκατ.), μαθητὴς μὲν τοῦ Ἰσιδώρου, τοῦ γνωστοῦ τῆς Ἁγ. Σοφίας ἀρχιτέκτονος, τοῦ ἐφευρέτου ἐργαλείου, γράφοντος τὴν ὑπερβολήν, φίλος δὲ τοῦ ἑτέρου διασήμου μηχανι-

[1]) *Λουκ.* Π. τοῦ οἴκου (ἔκδ. Dindorf) 3, σ. 85.
[2]) *Ἀλεξ. Ἀφροδ.* ἔκδ. Ideler, I. σ. 45, 134.
[3]) *Πλίν.* 36. 23.
[4]) *Ἀντωνιάδου*, Ἔκφρ. Ἁγ. Σοφ. Α' 21.
[5]) Phil. graec. ἔκδ. Mullach, I. σ. 370.
[6]) *Ἀπολλ. Περγαιου*, Κωνικαὶ τομαί, ἔκδ. Edm. Hallei. πρβλ. *Hoeffer*, Hist. des mathématiques, σ. 225.
[7]) *Ἀπολλ.* Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 9.

κοῦ τῆς Ἁγ. Σοφίας Ἀνθεμίου (τοῦ ἐφευρέτου τῶν τρούλλων), [1]) εἰς ὃν καὶ προσφωνεῖ ὁ Εὐτόκιος τὰ ὑπομνήματά του. Ἐκ τῶν πολλῶν δὲ *προτάσεων* τοῦ ἔργου τοῦ Ἀπολλωνίου ἐπὶ τῶν κωνικῶν τομῶν, αἱ ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ 45 ἀναφέρονται ἰδίως εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἐλλείψεως. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ὀλιγώτερον ὁ Ἀπολλώνιος ἐνδιατρίβει εἰς τὰς ἰδιότητας τῶν *ἑστιῶν* (τῶν «σημείων»), ἀλλ' ἡ τούτων θεωρία ἠδύνατο βεβαίως νὰ συμπληρωθῇ ἐκ τῶν ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους γνωστῶν περὶ τῆς συγκεντρωτικῆς δυνάμεως τῶν σφαιρικῶν ἐσόπτρων, ὅθεν βεβαίως καὶ τῆς «ἑστίας» τὸ ὄνομα. Τὴν θεωρίαν δ' ἀκριβῶς ταύτην συνεπλήρωσεν ὁ Ἀνθέμιος, ὅστις εἴς τιν' αὐτοῦ πραγματείαν «Περὶ παραδόξων μηχανημάτων», τῆς ὁποίας ἐσώθησαν μόνον ἀποσπάσματα, ὑποδεικνύει, πρῶτος αὐτός, τὴν σχέσιν τῆς *ἐφαπτομένης* τῆς ἐλλείψεως πρὸς τὰς *ἐπιβατικὰς* ἀκτῖνας, τ. ἔ. τὴν ἰσότητα τῶν γωνιῶν τῶν ἐπιβατικῶν ἀκτίνων μετὰ τῆς καθέτου εἰς τὸ σημεῖον ἐπαφῆς, καὶ ἅμα τὴν ἐντεῦθεν κατασκευὴν ἐσόπτρων «κλιβανοειδῶν», συναθροιζόντων *τὴν θέρμην τῶν ἡλιακῶν* ἀκτίνων *εἰς τὸν αὐτὸν τόπον.* [2]) Εὐχερῶς δ' ἔπειτα ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἐπεκταθῇ ἡ τῆς θεωρίας ταύτης ἐφαρμογὴ ἀπὸ τῆς θερμότητος καὶ τοῦ φωτὸς εἰς τὰ κύματα τοῦ *ἤχου*.

Κατὰ ταῦτα, δυνάμεθα, νομίζω, νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ τῆς ἠχοῦς ἐπὶ τῶν καμπύλων ἐπιφανειῶν θεωρία καὶ ἡ ταύτης ἐφαρμογὴ εἰς τὸ «Μυστήριον», εἶναι ἔργον πρωτότυπον τῶν Βυζαντηνῶν ἀρχιτεκτόνων (τῆς παραδόσεως τοῦ Ἀνθεμίου), εἰς τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀναθέσῃ τὴν διακόσμησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος (838), ὁ ἐνεργὸς προστάτης τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης.

ΜΙΧΑΗΛ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

[1]) *J. E. Montucla*, Hist. des mathém. σ. 335.
[2]) Ἴδε *Παραδοξογράφοι*, ἔκδ. Ant. Westermann, 1839, σ. 148—158; ἴδ. καὶ *Montucla*, Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 245 ἑξ. καὶ *Max. Marie* Hist. des mathém. et phys. vol. II. σ. 70.

Η ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Πασίγνωστον εἶναι τὸ λεγόμενον περὶ τοῦ μυθικοῦ πτηνοῦ τοῦ ἀναγεννωμένου ἐκ τῆς τέφρας αὐτοῦ. Παρόμοιόν τι, ἀλλ' οὐχὶ πλέον μυθικόν, ἀλλὰ πραγματικόν, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, αὐτὸ τοῦτο ἀναγεννῶνται ἐκ τῆς τέφρας των. Ἐπῆλθον χρόνοι δυσχείμεροι, καθ' ὅσον θρησκευτικαὶ πολλαὶ καὶ πολυώνυμοι αἱρέσεις, γεννήματα καὶ θρέμματα ἀναμφιβόλως τῶν ἐρευνητικῶν πνευμάτων, ἅτινα διεμορφοῦντο διὰ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν γραμμάτων, κατέστησαν κατὰ μικρὸν παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς τῶν πρώτων μ. Χ. αἰώνων οὐ μόνον ὕποπτον ἀλλὰ καὶ ἄντικρυς ἀπεχθῆ τὴν περὶ αὐτὰ ἀσχολίαν καὶ συνετέλεσαν ὥστε αἱ περιώνυμοι σχολαὶ τῶν Ἀθηνῶν, τῆς πόλεως ἥτις ἐκλήθη, καὶ τοῦτο πάνυ δικαίως, *παίδευσις τῆς Ἑλλάδος*, νὰ μείνωσι ἄνευ μαθητῶν καὶ ἐρημωθῶσιν. Ἔπειτα ὁ ἐξ Ἀραβίας πνεύσας τοῦ Ἰσλαμισμοῦ φοβερὸς λὶψ ἐξέβαλεν ἐκ τῶν μεγάλων ἐκπαιδευτικῶν κέντρων τῆς Αἰγύπτου καὶ Συρίας τὰς Ἑλληνίδας Μούσας. Ἡ ἐπὶ 960 περίπου ἔτη περιφανὴς διὰ τὴν περὶ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα ἀσχολίαν, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ μεγάλη Ἀντιόχεια, ἡ Γάζα καὶ λοιπαὶ λαμπραὶ ἑστίαι Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ σβέννυνται καὶ ἐκβαρβαροῦνται. Οὕτω καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ κοιτίδι τῆς Ἑλληνικῆς παιδεύσεως καὶ ἐν ταῖς ἐπισημοτάταις πόλεσι τῆς ἐπικτήτου χώρας ἔληξεν ἡ θεραπεία τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, καὶ σκότος παχὺ καὶ ἀμάθεια ἐπεκράτησε παρὰ τοῖς τότε Ἕλλησι Χριστιανοῖς ἐπὶ μακρὸν χρόνον (ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἕκτου αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἑβδόμου μέχρι τοῦ ἐννάτου).

Ἀλλ' αἴφνης ὡς ἀπὸ δουρείου ἵππου ἀναπηδᾷ εἰς τὸ μέσον ἀνήρ, ὅν καὶ ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία τιμᾷ ὡς ἅγιον καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία καὶ οἱ περὶ τὰ Ἑλληνικὰ ἀσχολούμενοι γράμματα κατατάσσουσι, καὶ τοῦτο πολὺ δικαίως, μεταξὺ τῶν μεγάλων Ἑλλήνων, ὧν κατ' εὐτυχίαν οὐκ ὀλίγους ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ ἱστορία τῆς ἡμετέρας φυλῆς, λέγω τὸν *μέγαν Φώτιον*. Ὁ ἀνὴρ οὗτος διὰ τῆς καταπληκτικῆς ἀληθῶς πολυμαθείας, τῆς ὑγιοῦς κρίσεως, τοῦ ἐκτάκτου ζήλου καὶ τοῦ μεγάλου κύρους αὐτοῦ ἐξεκόλαψε, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, σειρὰν ὅλην λογίων Ἑλλήνων, οἵτινες πάσῃ δυνάμει ἠγωνίσθησαν νὰ παρασυλλέξουν καὶ σώσουν τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων προγόνων

καταλειφθεῖσαν μεγάλην κληρονομίαν καὶ παραδώσουν αὐτὴν εἰς τὰς ἑπομένας Ἑλληνικὰς γενεὰς καὶ δὴ καὶ εἰς σύμπαντα τὸν πολιτισμένον κόσμον. Μεγίστη ἀναμφιβόλως εἶναι ἡ ἐπὶ τούτοις ὀφειλομένη ὑπὸ πάντων ἡμῶν αὐτοῖς εὐγνωμοσύνη, καίτοι συνήθως δὲν ἀνομολογεῖται, ὡς ἔδει. Διότι οὐδεμία πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία, ὅτι, ἄν ἐκεῖνοι δὲν εἰργάζοντο, ὅπως εἰργάσθησαν, Κύριος οἶδε πόσα θὰ ἐσῴζοντο μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων. Ἀρκεῖ νὰ λεχθῇ ὅτι τὰ χειρόγραφα, ἐν οἷς ἐσώθησαν τὰ ἀρχαῖα κείμενα, δὲν εἶναι καθόλου εἰπεῖν παλαιότερα τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ πολὺ νεώτερα, ἀντίγραφα ἐκ τῶν ἀντιγράφων.

Βεβαίως λείπει παρ' αὐτοῖς ἡ πρωτοτυπία καὶ τὸ δόκιμον ὕφος, ὅπερ παρέχουσιν ἡμῖν οἱ παγκόσμιοι διδάσκαλοι τούτων, οἱ δόκιμοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς· ἐπ' ἴσης ἐσφάλλοντο πολλάκις καὶ τὰ σφάλματα τῆς ἐποχῆς των, ἄλλα τε καὶ περὶ τὴν γλῶσσαν, ἅτε κατὰ μίμησιν τὴν παλαιὰν μεταχειριζόμενοι. Δὲν εἶχον οὐδὲ τὴν κριτικὴν ὀξύνοιαν ἑνὸς Porson, ἑνὸς Cobet ἢ ἑνὸς Κόντου. Ἀλλὰ πάντως εἶναι ὑπερβολικὴ καὶ ἀπὸ λίαν μονομεροῦς ἀπόψεως συναχθεῖσα ἡ καταφρόνησις, ἥτις ἄλλοτε ἐξηνέχθη κατ' αὐτῶν ὑπὸ ἐπιφανοῦς νεωτέρου κριτικοῦ, καθ' ἥν ἦτο «μωρὸς ὁ Φώτιος, μωρότερος δ' ὁ Ἡσύχιος, ἀνδρῶν δ' ἁπάντων ὁ Σουίδας μωρότατος». Ὄχι, δὲν θέλομεν, δὲν δυνάμεθα νὰ συμφωνήσωμεν εἰς τὴν καταφρόνησιν ταύτην· ὑπῆρξαν πρόδρομοι καὶ εὐεργέται ἡμῶν, διὸ εὐγνωμονοῦμεν ὅτι διετήρησαν καὶ μετέδωκαν τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας εἰς τοὺς μετ' αὐτοὺς καὶ δὴ καὶ εἰς ἡμᾶς· ἀποβλέπομεν εἰς τὰ ἐπιτεύγματα, καὶ παραβλέπομεν τὰ ἀποτεύγματα· εἴθε δὲ καὶ οἱ μεθ' ἡμᾶς, σοφώτεροι πάντως ἐσόμενοι ἡμῶν, νὰ κρίνωσι τὰ ἡμέτερα διὰ παρομοίου μέτρου καὶ κανόνος. Διότι, καὶ τοῦτο ἀνάγκη νὰ ἐξαρθῇ, δὲν παρέχουσιν ἡμῖν μόνον ἀποτεύγματα, ἀλλὰ καὶ πολλὰ καὶ καλὰ διδάγματα χρησιμώτατα ἡμῖν, ἄλλα τε καὶ γλωσσικά. Οὐδεὶς ἡμῶν δύναται νὰ μὴ ἀναγνώσῃ μετ' ὠφελείας, ὅσα ὁ πολὺς Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης γράφει περὶ τῶν τότε μοναχῶν καὶ ἄνευ μεγάλης πατριωτικῆς συγκινήσεως ὅσα θρηνεῖ περὶ τῆς τότε ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν ἀλιτηρίων Φράγκων. Ἐπ' ἴσης μετ' ὠφελείας θὰ διέλθῃ ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης, ὅσα διδάσκει ὁ Ἰωάννης Τζέτζης περὶ τῆς συγγραφῆς ὑπομνημάτων εἰς ἀρχαίους ποιητάς. Πρόσθες ὅτι πολλάκις οὗτοι εἶναι ἡ μόνη πηγὴ ἡμῶν περὶ πολλῶν ἀρχαίων προσώπων καὶ γεγονότων, καθ' ὅσον ἔκτοτε πολλὰ βιβλία ἀπώλοντο.

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ καθαρῶς γλωσσικῆς ἀπόψεως εἶναι ἡ μελέτη τῶν ἔργων τῶν Ἑλλήνων τούτων λίαν χρήσιμος καὶ ἀπαραίτητος τοῖς λεξικογράφοις. Διότι οὐ μόνον πολλάκις ἀρχαίας λέξεις ἑρμηνεύουσι, συνώνυμα διαστέλλουν κτλ., ἀλλὰ καὶ νέα στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, λέξεις, τύπους, φθόγγους,

χρήσεις, συντάξεις κτλ. παρέχουσιν, οὕτω δὲ βοηθοῦσιν εἰς τὴν χρονολογικὴν ἐμφάνισιν πολλῶν νέων γλωσσικῶν φαινομένων. Δείγματος χάριν ἀναγράφω ὀλίγα τινὰ ἑκάστου εἴδους. Οὕτω λ. χ. ὁ Ι. Τζέτζης διαλαμβάνει περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ *αἰτεῖν* καὶ *αἰτεῖσθαι*, τοῦ *ὀνειρώσσειν* καὶ *ὀνειροπολεῖν*, τοῦ *ἱκέσιος* καὶ *ἱκετήριος*, τοῦ *κῶμος* καὶ *ὑμέναιος*, τοῦ *ὀλόφυρσις* καὶ *ὀλοφυρμός*, τοῦ *ἀγηλατεῖ* καὶ *ἁγηλατεῖ*, τοῦ *πέμα* καὶ *πέμμα* κτλ., ἐκθέτει τὰς σημασίας τοῦ *ἴουλος*, τοῦ *λόχος*, τοῦ *χειρῶναξ* καὶ *χειρογάστωρ* κλπ. Ἀλλ' ἰδίως εἶναι ἄξια ἰδίας σημειώσεως τὰ στοιχεῖα ὅσα φαίνονται ἀνήκοντα μᾶλλον εἰς τὴν νέαν Ἑλληνικήν. Ἀναγράφω καὶ τούτων τινά. Οὕτως ἀναγινώσκονται παρ' αὐτῷ *φορά, γαστέρα, ὑστερούτσικος, γουρούνιν, ζαροσκουτέλης, παξαμάδιν, θανή, τυκάριον, σκυλοπνίκτης, κλουβῷ, σγουρόν, ξυλοσούβλων, κανδηλοσβέστρα*, ὕφαλος ἕρμα λέγεται *σχάλα* παρ' ἰδιώταις (δηλ. *σκάλα* ἀλλ' ἔγραψε *σχάλα* ὡς δῆθεν ἑλληνικώτερον).

ἀνεψιοὶ ἀλλήλοις δὲ τῶν ἀδελφῶν οἱ παῖδες
τοὺς οὕσπερ ἡ συνήθεια νῦν *ἐξαδέλφους* λέγει·

κοῦσποι δὲ καὶ κλοιόπυδες, οὕσπερ φαμὲν καὶ *κλάπους* κτλ. κτλ. Ταῦτα ἔστωσαν ἀρκετά, ἵνα δείξωσι πᾶσιν ἡλίκος θησαυρὸς γλωσσικῶν διδαγμάτων κεῖται παρὰ τοῖς λογίοις τούτοις Ἕλλησιν.

Ἂν ἡ ὑπ' αἰσίοις οἰωνοῖς ἱδρυθεῖσα παρ' ἡμῖν Ἑταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἀναλάβῃ τὴν μελέτην, μάλιστα αὐτὴν τὴν ἐκ νέου ἀκριβῆ, ἐπιστημονικὴν ἀληθῶς ἔκδοσιν τῶν ἐκδεδομένων ἤδη πονημάτων αὐτῶν [1]) καὶ τὴν ἀνεύρεσιν καὶ διὰ τοῦ τύπου δημοσίευσιν τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων ἀκόμη ἀνεκδότων, ἄν δυνηθῇ νὰ συντάξῃ περὶ ἑκάστου τούτων ἰδιαιτέραν πραγματείαν, ὅπως λ. χ. ὁ μακαρίτης Θερειανὸς περὶ τοῦ ἀοιδίμου Κοραῆ, θὰ διαφωτίσῃ μὲν μεγάλην ἐποχὴν Ἑλληνικῆς παιδεύσεως, αὐτὸ τοῦτο τὴν πρώτην ἀληθῶς *Ἀναγέννησιν* τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, θὰ ἀποδώσῃ δὲ τὸ ὀφειλόμενον δίκαιον εἰς ἄνδρας πλείστου μὲν λόγου ἀξίους ἡμῖν καὶ τῷ πολιτισμῷ γενομένους, παραγνωρισθέντας δὲ καὶ καταφρονηθέντας, παρὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὸ δίκαιον, καὶ τέλος θὰ καταστήσῃ γνωστὰς εἰς τοὺς φιλομαθεῖς γνησίας τινὰς Ἑλληνικὰς μορφὰς καὶ χρυσᾶς τινας σελίδας Ἑλληνικῆς ἱστορίας Τοῦτο εὐχόμεθα καὶ περιμένομεν οἱ φίλοι τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἱδρυτῶν τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ

[1]) Τὴν ἀνάγκην νέας, ἀξίας τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἐκδόσεως τῆς ὅλης Βυζαντίδος αἰσθάνεται ἀπὸ πολλοῦ ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος, μάλιστα δὲ οἱ περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἀσχολούμενοι· διότι τὸ ἀναξιόπιστον ἐν τοῖς γλωσσικοῖς μάλιστα τῶν παλαιοτέρων ἐκδόσεων κατέστησε πασιφανὲς ἡ νεωτέρα ἔκδοσις ὀλίγων τινῶν λ. χ. ἡ τοῦ Θεοφάνους ὑπὸ τοῦ de Boor.

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΤΖΑΜΙ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Τὸν Αὔγουστο τοῦ 716 οἱ Ἄραβες πολιόρκησαν γιὰ δεύτερη φορὰ τὴν Πόλι.

Χαλίφης Ὀμαγιάδης τότε ἦταν ὁ πολυφάγος καὶ ὀκνὸς Μαρουανίδης Σουλεϊμάν, ὁ ὁποῖος θέλοντας νὰ συνεχίσῃ τὰ μεγαλεπίβουλα σχέδια τοῦ προγόνου του Μοάβια, δοκίμασε κι αὐτὸς νὰ κατακτήσῃ τὸ Βυζάντιο, τὴν πόλι αὐτὴ τῶν Ἀραβικῶν ὀνείρων.

Ἀρχηγὸς τοῦ Ἀραβικοῦ στρατοῦ τῆς πολιορκίας διωρίστηκε ὁ θεῖος τοῦ Χαλίφη ὁ Μασλάμα, ἄνθρωπος δραστήριος καὶ γενναῖος ὁ ὁποῖος ἐγγυόνταν τὴν ἐπιτυχία τῆς ἐπιχειρήσεως.

Ὅλοι οἱ χρονογράφοι, Βυζαντινοὶ καὶ Ἄραβες, μᾶς διασῶσαν πολλὲς λεπτομέρειες τῆς περίφημης αὐτῆς πολιορκίας [1]).

Ἔτσι ξεύρουμε πὼς οἱ Βυζαντινοὶ μὲ ἡρωϊσμὸ ἀντισταθῆκαν στὶς ἐπιθέσεις τῶν πολιορκητῶν οἱ ὁποῖοι πάλι, ὑποφέραν ἐκεῖ τὰ πάνδεινα. Ὄχι μόνο τοὺς κατάκαιε τὸ ὑγρὸν πῦρ, ὄχι μόνον τοὺς θέριζε ἡ πεῖνα κι ἡ πανώλη, ἀλλὰ στὸ τέλος τοὺς ἐπετέθηκαν ἐκ τῶν νώτων κι οἱ Βούλγαροι καὶ κυριολεκτικῶς τοὺς κομματιάσαν.

Ψυχὴ τῆς ἀντιστάσεως τότε στάθηκε ὁ νέος Αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Ἴσαυρος, ὁ ὁποῖος ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ ὅλου, μὲ μαύρη ἀπελπισία ὑπερασπίστηκε τὴ θεοφύλακτη Πόλι κατὰ τοῦ νέου ἐκείνου τρομεροῦ Ἀραβικοῦ κύματος.

Ἡ πολιορκία βαστοῦσε ἤδη ἀρκετοὺς μῆνες χωρὶς θετικὸ ἀποτέλεσμα ὅτε στὰ 717 πέθανε ὁ Χαλίφης Σουλεϊμὰν καὶ τὸν διαδέχτηκε ὁ ἐξάδελφός του Ὄμαρ ὁ Β'.

Αὐτὸς ἀπὸ χαρακτῆρος θεοφοβούμενος, δίκαιος καὶ φιλάνθρωπος, βλέποντας τὴν ἄσκοπη αἱματοχυσία νὰ ἀφανίζῃ τοὺς πιστούς του μαχητὰς ἐκεῖ μακρυὰ στὴ θρυλλικὴ Πόλι ἐμπρός, ἀποφάσισε νὰ παύσῃ τὸν πόλεμο καὶ μὲ χαλιφικὸ διάταγμα ἀνακάλεσε τὸ Μασλάμα καὶ τὸ στρατό του πίσω στὴ Συρία.

[1]) *Θεοφαν.* σελ. 607 – *Λέον. τοῦ Γραμματικοῦ* σελ: 177—*Κεδρηνοῦ* σελ: 787—*Ζωναρᾶ* XV. I.

Ἄνκαι ἀληθινὰ καμμιὰ ἐπιτυχία δὲν εἶχαν σημειώσει ὑπὲρ αὐτῶν οἱ Ἄραβες ἐπὶ ἕνα ὁλόκληρο χρόνο ποὺ πολιορκοῦσαν τὴν Πόλι τότε, φαίνεται μ' ὅλα ταῦτα ὅτι ἡ λύση τῆς πολιορκίας δὲν ἔγινε δι' ἁπλῆς ντροπιαστικῆς φυγῆς τῶν πολιορκητῶν, ἀλλὰ ἀπ' ἐναντίας συνετελέστηκε ὕστερα ἀπὸ διπλωματικὴ συνεννόηση τῶν Βυζαντινῶν μὲ τοὺς Ἄραβες.

Εἶνε παράξενο πῶς κανένας ἀπ' τοὺς κλασσικοὺς χρονογράφους δὲν μᾶς τὸ λέγει αὐτὸ ρητά. Ὅλοι συμφωνοῦν νὰ ποῦν ὅτι οἱ Ἄραβες, ἀφοῦ καταστραφῆκαν ἐμπρὸς στὴν Πόλι, ἔλυσαν ἀναγκαστικὰ τὴν πολιορκία τους καὶ φύγαν.

Καὶ οἱ νεώτεροι ἀκόμη ἱστορικοί, ὅσοι περιγράψαν τὴν πολιορκία αὐτή' δὲν ἀναφέρουν κανενὸς εἴδους διπλωματικὴ συνεννόηση ποὺ νὰ κανόνισε τότε τὰ τῆς ἀναχωρήσεως τῶν Σαρακηνῶν.

Ἐντούτοις Ἄραβες χρονογράφοι ἀναφέρουν χαρακτηριστικὲς συνεννοήσεις μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων γιὰ τὴ λύση τῆς πολιορκίας ἐκείνης, καὶ τὸ κυριώτερο περιγράφουν φιλικὴ εἴσοδο τοῦ Μασλάμα στὴν Πόλι, ἀποδίδοντας φυσικὰ τὸ πρᾶγμα σ' ἀδυναμία τῶν Χριστιανῶν καὶ παριστάνοντας τὴν εἴσοδο αὐτὴ τοῦ στρατάρχη τῶν Ἀράβων στὸ Βυζάντιο, ὡς κάτι ταπεινωτικὸ γιὰ τοὺς Βυζαντινούς.

Ἂν μονάχα Ἀραβικὰ χρονικὰ ἀναφέρναν αὐτὰ τὰ πράγματα, μποροῦσε ἴσως κανεὶς νὰ τὰ θεωρήσῃ ὡς ὑπερβολικὰ καὶ νὰ τὰ παραβλέψῃ. Ὑπάρχει ὅμως καὶ χριστιανικὴ μνεία τῆς εἰσόδου τοῦ Ἀμηρᾶ τῶν Ἀράβων τότε στὴν Πόλι, ἡ ὁποία πάλι παρουσιάζει τὸ γεγονὸς ὡς ἐξυψωτικὸ τῆς δόξας τῆς Παναγίας κι ἐξευτελιστικὸ γιὰ τοὺς ἄπιστους Ἀγαρηνούς [1].

Τέτοιες ἀντιθέσεις εἶνε λογικὲς καὶ εὐκολοεξήγητες· παρουσιάζονται δ' ἄλλωστε σ' ὅλες τὶς ἐποχὲς τῆς ἱστορίας. Ἀποβγαίνει ὅμως ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἔρχονται κι ἄλλα συμβάντα νὰ ἐπικυρώσουν, ὅτι οἱ Ἄραβες ἦλθαν σὲ διπλωματικὴ ἐπαφὴ μὲ τοὺς Βυζαντινούς, γιὰ τὴ λύση τῆς πολιορκίας τους, κι ὅτι ἕνα ἀπ' τὰ ἀποτελέσματα τῶν συνεννοήσεων τους αὐτῶν τότε, ἦταν κι ἡ φιλικὴ ἐπίσκεψις ἢ εἴσοδος τοῦ Μασλάμα μέσα στὴν Πόλι.

Εἶνε ἐπίσης ἀξιοπαρατήρητο ὅτι παρὰ τὶς ζημίες τους καὶ τὴ θαλασσοκρατία τῶν Βυζαντινῶν, οἱ Ἄραβες χωρὶς βία καὶ ἐν τάξει ἐπιβιβαστῆκαν στὰ πλοῖα τους καὶ φύγαν ἀνενόχλητοι ἀπ' τὴν Πόλι στὶς 15 Αὐγούστου τοῦ 717.

Ἡ παράξενη αὐτὴ ἐλευθερία κινήσεων πολυάριθμου ἡττημένου καὶ σχε-

(1). *Tabari*, Χρονικόν: μετάφ. *Zottenberg*, Τόμ. IV σελ: 224 καὶ 240—243 καὶ τὸ συναξάρι τῆς αὐτοκρ. Βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης: cod: Hist: Graec: 45 τοῦ 11ου αἰῶνος ποὺ δημοσίευσε στὰ Ἱστορικὰ Μελετήματα, σελ. 141 ὁ *Σπ. Λάμπρος*.

δὸν ἀποσυντεθειμένου στρατοῦ, [1]) ἐνισχύει τὴν ὑπόθεση ὅτι μεταξὺ Ἀράβων καὶ Βυζαντινῶν ἔγιναν τότε ἀμοιβαῖες ὑποχωρήσεις καὶ εἰδικὲς συνεννοήσεις, γιὰ τὴ λύση τῆς πολιορκίας ἐκείνης.

Ἡ τελεία ἀποσύνθεσις τῶν Ἀράβων συντελέστηκε μονάχα στὸ Αἰγαῖο Πέλαγος κατὰ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ στόλου τους, ὁ ὁποῖος καταστράφηκε ἐντελῶς, μαζὺ μὲ τὸ στρατὸ ποὺ μετάφερνε, ἀπὸ φρικτὴ τρικυμία καὶ μόνο, πέντε ἢ δέκα καράβια του, ὅπως φαίνεται, μπόρεσαν νὰ φθάσουν γερὰ πίσω στὴ Συρία [2]).

Ἕνα ὅμως ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἀποτελέσματα τῶν διπλωματικῶν συνεννοήσεων ποὺ ἔγιναν τότε μεταξὺ Ἀράβων καὶ Βυζαντινῶν εἶνε καὶ τὸ ὅτι ἡ Αὐτοκρατορία δέχθηκε νὰ κτισθῆ μέσα στὰ τείχη τῆς Πόλις τζαμὶ γιὰ τοὺς Μουσουλμάνους.

Φαίνεται ὅτι τὸ ἐξαιρετικὸ αὐτὸ προνόμιο τὸ ζήτησε ὁ Μασλάμας καὶ τὸ δέχτηκε ὁ Αὐτοκράτωρ χωρὶς δυσαρέσκεια, ἀφοῦ ὁ τόπος ποὺ παραχωρήθηκε ἀπ' τὸ Κράτος, κι ὅπου κτίσθηκε τὸ πρῶτο αὐτὸ Μουσουλμανικὸ τέμενος τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν εἶνε ἀσήμαντος ἢ παράμερος, ἀλλὰ εἶνε αὐτὴ αὕτη ἡ περιφέρεια τοῦ Βασιλικοῦ Πραιτωρίου [3]).

Ὁ χρονογράφος ὀνομάζει τὸ τέμενος αὐτὸ «Μαγίσδιον» [4]) ἐξ οὗ πρέπει νὰ συμπεράνωμε ὅτι δὲν κτίσθηκε τότε τζαμὶ κανονικὸ στὴν Πόλι ἀλλὰ μονάχα μικρὸς εὐκτήριος οἶκος, ἀφιερωμένος στὴ λατρεία τοῦ Ἀλλάχ.

Πάντως ὅμως ἐκτελέστηκε τότε ἡ αἴτησις τοῦ Μασλάμα καὶ τὸ Μαγίσδιον αὐτὸ κτίστηκε μέσα στὴν περιφέρεια τοῦ Βασιλικοῦ πραιτωρίου, δηλαδὴ κοντὰ στὴν Ἁγία Σοφία καὶ στὴν Ἁγία Εἰρήνη κι' ὄχι μακρυὰ ἀπ' τὸν ἱππόδρομο, πρὸς τὴ βορινὴ παραλία τῆς Πόλις [5]).

Δὲν πρέπει νὰ φανῇ παράξενη ἡ ὑποχωρητικότης αὐτὴ τῶν Βυζαντινῶν στὴν αἴτηση τοῦ Μασλάμα τότε.

Ἡ Αὐτοκρατορία, ἄνκαι νικήτρια, εἶχε ἀπόλυτη ἀνάγκη ἡσυχίας καὶ εἰρήνης ἐκείνην τὴν ἐποχή. Πόλεμοι, πολιορκίες, ἐσωτερικοὶ τρομακτικοὶ περισπασμοί, οἰκονομικὸ ἀδιέξοδο, εἶχαν δημιουργήσει μιὰ κατάσταση τόσον

[1]). Βλέπε *Παπαρρηγοπούλου*, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἐκδ: 1902, Τόμος III: σελ. 375.

[2]). *Θεοφ.* σελ. 613, 614. *Λέον. τοῦ Γραμματ.* 178. 179. *Κεδρ.* 791

[3]). *Πορφυρογέννητος*, Τόμος 4, σελ. 101 «...ἔκγονος δὲ τοῦ Μαβίου ὑπῆρχεν ὁ Μάσαλμας ὁ κατὰ Κωνσταντινούπολιν ἐκστρατεύσας οὗ τινὸς καὶ δι' αἰτήσεως ἐκτίσθη τὸ τῶν Σαρακηνῶν μαγίσδιον ἐν τῷ βασιλικῷ πραιτωρίῳ.»

[4]) Μαγίσδιον παράγεται ἀπὸ τὴν ἀραβικὴ λέξη «masjîd». Κατὰ τὸν *Πασπάτην:* Βυζαντιναὶ Μελέται σελ. 189: «Μαγίσδιον» σημαίνει ἡσυχαστήριον, εὐκτήριος οἶκος, ὅπως καὶ τὸ τουρκικὸν «μεστζήδ».

[5]) Βλέπε: *Πασπάτη*, Βυζαντιναὶ Μελέται, σελ. 372.

ἐπικίνδυνη, ὥστε ἡ εἰρήνη ἦταν ἀναγκαία στὸ κράτος μὲ κάθε θυσία.

Ὁ μεγαλεπίβουλος Λέων ὁ Ἴσαυρος ἔβλεπε λαμπρὰ τὴ θέση τῶν πραγμάτων καὶ θέλοντας νὰ ἐργασθῆ γιὰ νὰ δόση ζωὴν στὸν ἀναστατωμένο κρατικὸ ὀργανισμὸ τῆς Αὐτοκρατορίας, καθαρώτατα ἀντελήφθηκε, ὅτι ἦταν ἀνάγκη νὰ μεταχειρισθῆ τοὺς Ἄραβες μὲ πολλὴ λεπτὴ διπλωματία.

Ἄνκαι μὲ ἡρωϊσμὸ καὶ σθένος κι αὐτὸς κι οἱ διάδοχοί του πολεμῆσαν τὸ Ἀραβικὸ Ἰσλάμ, ἐντούτοις οἱ σχέσεις τῶν δύο ἐκείνων ἀντιπάλων κόσμων πάντα σταθῆκαν ἱπποτικὲς καὶ συχνὰ κι ἀπ' τὰ δύο μέρη ἔγιναν ἀπόπειρες συμφιλιώσεως καὶ προσπάθειες εἰρηνικῆς συνεννοήσεως.

Τὴν ἔξυπνη καὶ πατριωτικὴ αὐτὴ πολιτεία τοῦ Λέοντος συχνὰ τὴν παρεξήγησαν οἱ ἀντίπαλοί του καὶ μὲ περιφρόνηση οἱ ἐχθροί του τὸν ὠνόμασαν «σαρακηνόφρονα» [1]) γιὰ νὰ στιγματίσουν δῆθεν τὴν ὑποχωρητικότητα τοῦ Ἰσαύρου ἀπέναντι τῶν ἐχθρῶν τῆς Αὐτοκρατορίας.

Χωρὶς νὰ μποῦμε στὶς λεπτομέρειες τῆς πολιτείας τῆς δυναστείας ἐκείνης, τὸ γεγονὸς εἶνε ὅτι στὰ 717 ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου ἱδρύθηκε στὴν Πόλι τὸ πρῶτο Μουσουλμανικὸ Τέμενος ποὺ μᾶς ἀναφέρει ἡ ἱστορία.

Πέρασαν τὰ χρόνια καὶ ἄλλαξαν τὰ πράγματα στὴν Ἀνατολή.

Στὰ μέσα τοῦ ἑνδέκατου αἰῶνος τὸ κράτος τοῦ Χαλίφη ἦταν ὑπὸ διάλυσιν. Κομματιασμένο σὲ ἄπειρα μικρὰ κράτη, διηρημένο ἀπὸ ἐσωτερικὰ πάθη καὶ φυλετικὰ μίση παρουσίαζε ἀξιοθρήνητη κατάσταση, ἐνῶ ἀπεναντίας ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία εἶχε γνωρίσει στὸ μεταξὺ ἔνδοξες ἡμέρες.

Οἱ θρίαμβοι τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας εἶχαν σχεδὸν ἀποκαταστήσει τὸ γόητρο καὶ τὴ δόξα τῆς ἀρχαίας Αὐτοκρατορίας τῶν Ρωμαίων τῆς Ἀνατολῆς, κι οἱ φάλαγγες τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, τοῦ Τσιμισκῆ καὶ τοῦ Βουλγαροκτόνου εἶχαν πλατύνει τὰ σύνορα τοῦ Κράτους, ὡς στὶς πιὸ μακρυνὲς χῶρες τῆς Ἀνατολῆς.

Τότε ὅμως ἀκριβῶς νέος σωτὴρ τοῦ Ἰσλὰμ καὶ ὑπερασπιστὴς τῆς Χαλιφικῆς αἴγλης παρουσιάστηκε στὴ μέση.

Ὁ Σελτζοὺκ Τουγροὺλ Μπὲκγ ἀφοῦ τρομοκράτησε τὸ Ἰσλὰμ καὶ αὐτοχειροτονήθηκε προστάτης τοῦ Χαλίφη, βγῆκε σὲ πόλεμο καὶ μὲ τοὺς Βυζαντινούς.

Μακροὶ καὶ αἱματηροὶ πόλεμοι γιὰ χρόνια φέραν σὲ σύγκρουση τοὺς στρατοὺς τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου μὲ τοὺς ἄγριους Τούρκους καβαλλάρηδες τοῦ Σελτζοὺκ Τουγρούλ.

Στὰ 1048 ὁ Μονομάχος ἀναγκάστηκε ἐπιτέλους νὰ ζητήση εἰρήνη ἀπ'

[1]). *Θεοφαν.* σελ. 623. « . . . . καὶ μετὰ ἄλλων πολλῶν καλῶν «καθαιρέτης ὁ σαρακηνόφρων οὗτος Λέων γέγονεν.»

τὸν τρομερὸ ἀντίπαλό του.

Ἦλθε τότε στὴν Κωνσταντινούπολι Τοῦρκος πρέσβυς ὁ ὁποῖος μὲ αὐθάδεια καὶ ὑπεροψία ὑπόβαλε τοὺς βαρεῖς ὅρους τοῦ νικητὴ Τογροὺλ γιὰ νὰ κλειστῆ ἡ ποθητὴ ἐκείνη εἰρήνη.

Μεταξὺ τῶν ὅρων αὐτῶν συζητήθηκε πάλι καὶ τὸ ζήτημα τοῦ τζαμιοῦ.

Εἶνε φυσικὸ νὰ φαντασθοῦμε ὅτι τὸ τροπαιοφόρο κι' ἔνδοξο Βυζάντιο τῆς ἐποχῆς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας βεβαίως δὲν εἶχε φροντίσει γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ Μαγισδίου τῶν Σαρακηνῶν τῆς Πόλις, τῶν Σαρακηνῶν αὐτῶν ποὺ τόσες πιὰ φορὲς εἶχε νικήσει κι ἀπέναντι τῶν ὁποίων κανένα λόγο δὲν εἶχε νὰ διατηρῆ τέτοια ταπεινωτικὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ συμφωνία.

Τὸ παλιὸ Μαγίσδιον τῶν Σαρακηνῶν θὰ ἦταν βέβαια σχεδὸν ἐρείπιο τὴν ἐποχὴ τοῦ Μονομάχου. Καὶ γι' αὐτὸ μ' ἀληθινὴ ὀδύνη θὰ ἄκουσε ὁ Αὐτοκράτωρ τὸν πρέσβυ τοῦ Τογροὺλ νὰ λέγη: «Ἂν θέλης εἰρήνη χτίσε στὴν πρωτεύουσά σου τζαμὶ γιὰ τοὺς ὁμόθρησκούς μου, στὸ ὁποῖο θὰ κηρύσσεται ἡ Κότμπα (τὸ ἱερὸν κήρυγμα) εἰς ὄνομα τοῦ αὐθέντη μου».

Κι ὁ Μονομάχος ἀναγκάστηκε νὰ δεχθῆ τὴν ἀπαίτηση ἐκείνη καὶ ν' ἀναγείρη τὰ ἐρείπια τοῦ παλιοῦ τζαμιοῦ, ποὺ εἶχε κτισθῆ ἄλλοτε ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου γιὰ τοὺς Μουσουλμάνους τῆς Πόλις. Κι ἀκόμα πλήρωσε φαίνεται ὁ Αὐτοκράτωρ ἀπ' τὸ ἰδιαίτερό του ταμεῖο τοὺς Ἰμάμιδες, τὸ λάδι τῶν κανδηλῶν καὶ τὰ ἔξοδα τοῦ ἐσωτερικοῦ στολισμοῦ τοῦ τζαμιοῦ, [1]) γιὰ νὰ εὐχαριστήση ἀκόμη παραπάνω τὸν ἄγριο Τογρούλ.

Τὸν ὅρο ὅμως αὐτὸν τῆς εἰρήνης μεταξὺ τοῦ Μονομάχου καὶ τοῦ Σουλτάνου τῶν Σελτζοὺκ κανένας Ἕλλην χρονογράφος δὲν μᾶς τὸν ἀναφέρει.

Ὁ Ἔμπν-Ἀθίρ, ὁ Ἀμποὺλ-Φέντα, κι' ὁ Ἀμποὺλ-Φάραγκ ὅμως συμφωνοῦν κι οἱ τρεῖς μὲ τὴ λεπτομέρεια αὐτή, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς εἶνε σωστὴ ἂν λάβη κανεὶς ὑπ' ὄψιν τὴν περίσταση καὶ τὸ ἀπροχώρητο εἰς τὸ ὁποῖο εἶχε φθάσει τότε τὸ Βυζαντινὸ κράτος κι ὁ Αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος.

Τότε τὸ Μαγίσδιον τῶν Σαρακηνῶν μετετράπη εἰς κανονικὸ τζαμί.

Ὁ ὅρος ὅμως αὐτὸς τὸν ὁποῖον ὁ νικητὴς Τουγροὺλ διὰ τῆς βίας ἐπέβαλε στὸν Αὐτοκράτορα δὲν διατηρήθηκε καὶ πολλὰ χρόνια.

Τρία χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μονομάχου στέφουνταν Αὐτοκράτωρ στὴν Πόλι ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνὸς ὁ πρῶτος τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν, ποὺ ἦταν γραφτὸ νὰ ξαναδώση 125 χρόνια ἀκόμη ζωὴ καὶ

[1]) Παράβαλε *Ἀμποὺλ - Φάραγκ* (Bar Hebraeus), Chronicon Syriacun, *σελ.* 249.

δόξα στὴν κουρασμένη Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία.

Εἶναι βέβαιο, ἀπ' ὅτι θὰ ἐκθέσωμε παρὰ κάτω, ὅτι ἐπὶ Κομνηνῶν καταργήθηκε σιωπηλὰ ὁ ὅρος ἐκεῖνος τῆς εἰρήνης μεταξὺ τοῦ Μονομάχου καὶ τοῦ Τουγρούλ κι' ὅτι τὸ τζαμὶ τῆς Πόλις ξαναέγινε ὡς στὸ τέλος τοῦ 12ου αἰῶνος τουλάχιστον ἁπλῶς εὐκτήριος οἶκος χωρὶς Κότμπα, μουεζίνιδες καὶ κανονικὴ 'Ισλαμικὴ λατρεία, πρὸς μεγάλη ἱκανοποίηση τοῦ φιλότιμου τῶν Βυζαντινῶν.

Στὰ 1189 ἐπὶ 'Ισαακίου 'Αγγέλου γίνεται πάλι λόγος στὰ χρονικὰ γιὰ τὸ Μαγίσδιον τῶν Σαρακηνῶν τῆς Πόλις.

'Ο Αὐτοκράτωρ 'Ισαάκιος κατατρομαγμένος ἀπὸ τὴν πλημμύρα τῆς τρίτης σταυροφορίας, μ' ἀγωνία παρακολουθοῦσε τὶς βιαιότητες τῶν σταυφόρων τότε. 'Η θέση του ἦταν τρομερή, κι ὁ ἴδιος δὲν ἤξευρε τί στάση ἔπρεπε νὰ κρατήση ἀπέναντι τῶν Χριστιανῶν ἐκείνων ἐχθρῶν του. Πότε τοὺς ἔκαμνε τὸ φίλο, θέλοντας μὲ τὸ καλὸ ν' ἀπομακρύνη ἀπ' τὸ κράτος του τὰ φανατικὰ ἐκεῖνα στίφη, πότε πάλι τοὺς παρενέβαλε κρυφὰ χίλιες δύο δυσκολίες καὶ μὲ χαρὰ πληροφοροῦνταν τὴν καταστρεπτικὴ πορεία τους πρὸς τὴ Συρία καὶ τὸν αἰφνίδιο θάνατο τοῦ ἀγέρωχου Φρεδερίκου Βαρβαρόσσα στὴν Κιλικία.

Στὴν ἀμηχανία τὴ μεγάλη ποὺ βρέθηκε τότε ὁ Αὐτοκράτωρ τοῦ ἦλθε σκέψη νὰ ζητήση συνεννόηση μὲ τὸν τρομερὸ Μουσουλμάνο ἀντίπαλο τῶν μισητῶν Φράγκων, τὸν ἔνδοξο Σάλαχ-ἐλ-Ντίν.

'Ο 'Ισαάκιος ἦταν τότε ἕτοιμος σὲ κάθε ὑποχώρηση ἀπέναντι τοῦ πανισχύρου Σουλτάνου, ἀρκεῖ νὰ καταστρέφονταν μιὰ ὥρα ἀρχίτερα οἱ Σταυροφόροι.

Γι' αὐτὸ κι οἱ συνεννοήσεις μεταξὺ Μουσουλμάνων καὶ Βυζαντινῶν τότε εὔκολα προχώρησαν, κι ὁ Αὐτοκράτωρ χωρὶς καμμιὰ δυσκολία ἀποδέχθηκε αἴτηση τοῦ Σουλτάνου ποὺ ζητοῦσε νὰ ξαναγίνη τὸ Μαγίσδιον τῶν Σαρακηνῶν τῆς Πόλις τακτικὸ καὶ κανονικὸ Μουσουλμανικὸ τζαμί.

Τὰ 'Αραβικὰ χρονικὰ μὲ πολλὲς λεπτομέρειες μᾶς διαφύλαξαν τὶς συνεννοήσεις ἐκεῖνες τοῦ Ἰσαακίου μὲ τὸ Σουλτάνο.

'Απ' τὸ χρονικὸ τοῦ 'Αμποὺλ-Μαχάσσεν-Γιούσεφ τοῦ ἐπιλεγομένου Μπέχα-ἔντ-ντὶν [1]) ξεύρουμε ὅτι μεταξὺ Αὐγούστου καὶ Σεπτεμβρίου τοῦ
σελ. 172.
1189 ἦλθε ἀποσταλμένος ἀπ' τὴν Πόλι στὸ στρατόπεδο τῶν Σαρακηνῶν τοῦ Μάρτζ-'Αγιοῦν κι ἔφερε στὸ Σουλτάνο γράμμα τοῦ Αὐτοκράτορος, στὸ ὁποῖο ἐκεῖνος τοῦ ἔλεγε ὅτι εὐχαρίστως δέχουνταν τὴν προγενέστερη αἴτησή του γιὰ τὸ Μαγίσδιον τῶν Σαρακηνῶν τῆς Πόλις.

[1]) Recueil des Historiens des croirades: =Historiens Orientaux Τόμ. III σ. 172

'Ο Σάλαχ-ἐλ-Ντὶν μόλις ἔλαβε τὴν τόση εὐχάριστη γιὰ τὸ 'Ισλὰμ ἀπάκτηση αὐτὴ τοῦ Αὐτοκράτορος, ἔστειλε στὴν Κωνσταντινούπολι εἰδικὸ πρέσβυ γιὰ νὰ παρευρεθῆ, στὴ μετατροπὴ τοῦ Μαγισδίου καὶ τὴν ἐγκαινίαση τῆς κανονικῆς λατρείας ἐκεῖ.

'Ο πρέσβυς αὐτὸς φεύγοντας γιὰ τὴ βασιλεύουσα κουβάλησε μαζύ του ἕναν ἄμβωνα (μίμπαρ) κι ὁλόκληρη συνοδεία ἀπὸ μουεζίνιδες κι ἀναγνῶστες τοῦ Κορανίου. 'Η ἡμέρα τῆς εἰσόδου ὅλων αὐτῶν στὴν Πόλι ὑπῆρξε φαίνεται σχόλη σπουδαία γιὰ τοὺς Μουσουλμάνους.

"Ολοι οἱ ἔμποροι Σαρακηνοὶ ποὺ ἦταν ἀπὸ χρόνια ἐγκαταστημένοι στὴν Πόλι κι ὅσοι περαστικοὶ ἔτυχε νὰ βρεθοῦν τότε ἐκεῖ, ὑποδέχθηκαν μὲ τιμὲς τοὺς ἀποσταλμένους τοῦ Σάλαχ-ἐλ-Ντὶν καὶ τοὺς ἀκολούθησαν ἐν πομπῇ στὸ στολισμένο τζαμί.

'Εκεῖ ἀφοῦ οἱ μουεζίνιδες καλέσαν τοὺς πιστοὺς εἰς προσευχήν, ἀνέβηκε ὁ ἴδιος ὁ πρέσβυς στὸ νεοστημένο ἄμβωνα ἀπάνω κι ἐξεφώνησε τὴν ὀρθόδοξη Κότμπα (κήρυγμα) ἐν ὀνόματι τοῦ 'Αβασσίδη Χαλίφη τοῦ Βαγδατιοῦ.

'Ο Αὐτοκράτωρ τόσο πολὺ θέλησε στὴν περίσταση αὐτὴ νὰ περιποιηθῆ τὸν Σάλαχ-ἐλ-Ντίν, ὥστε, ἀμέσως μετὰ τὴν τελετή, τοῦ ἔστειλε πρέσβυ στὴ Συρία νὰ τοῦ ἀναγγείλη ὁ ἴδιος ἐπίσημα τὴν τακτικὴ καθιέρωση τοῦ τζαμιοῦ, καὶ τὴν κανονικὴ ἔναρξη τῆς ὀρθόδοξης Μουσουλμανικῆς λατρείας στὴν Πόλι σύμφωνα μὲ ὅσα τοῦ εἶχε ὑποσχεθῆ.

Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ μέσα στὸ χρυσόβουλλο ποὺ ἔστειλε τότε τοῦ Σουλτάνου ὁ 'Ισαάκιος δὲν παράλειψε νὰ τοῦ ὑπενθυμίση τὰ συμφωνημένα καὶ νὰ τοῦ ζητήση πραγματικὴ συμμαχία μιὰ ποὺ αὐτὸς εἶχε τίμια κρατήσει τὸ λόγο του στὸ ζήτημα τοῦ τζαμιοῦ.

"Ολες αὐτὲς οἱ λεπτομέρειες στὶς ὁποῖες οἱ "Αραβες χρονογράφοι συμφωνοῦν ἀπολύτως [1]), μᾶς πείθουν ὅτι στὰ 1189 δὲν λειτουργοῦσε κανονικὸ τζαμὶ στὴν Πόλι κι ὅτι συνεπῶς ἡ παλιὰ συμφωνία τοῦ 1048, μεταξὺ Μονομάχου καὶ Τουγρούλ, εἶχε σιωπηλὰ καταργηθῆ ἐπὶ Κομνηνῶν, ὁπότε στὴν Πόλι μόνο τὸ ἀρχαῖο Μαγίσδιον τῶν Σαρακηνῶν τοῦ ὀγδόου αἰῶνος διατηροῦσε ὁπωσδήποτε τυπικὰ τὴ λατρεία τοῦ 'Ισλάμ.

'Εκεῖνο ποῦ ἀξίζει νὰ σημειωθῆ εἶνε ὅτι στὰ τέλη τοῦ δωδέκατου αἰῶνος ζοῦσαν ἀρκετοὶ Μουσουλμάνοι στὴν Πόλι κι ὅτι ἡ ὁριστικὴ καθιέρωση πλέον τοῦ τζαμιοῦ τους τότε ἐκεῖ τοὺς ἔδοσε ἀφορμὴ νὰ ἐκδηλώσουν ἐλεύθερα τὰ θρησκευτικά τους αἰσθήματα.

[1]) Βλέπε ἐπίσης: Recueil des Historiens des Croisades = Historiens Orientaux: Les deux jardins = *El Imad*, Τόμος IV, σελ. 470. *Cadi Ibn Chedad*, Τόμ. IV, σελ. 471.

Ἀπὸ τότε Μουσουλμάνοι ἔμεναν πάντα στὴν Πόλι ἀρκετοί, κι ὁ Πασπάτης λέγει [1], ὅτι ὡς τὰ 1875 σώζονταν ἀκόμη πίσω ἀπ' τὸν αὐτοκρατορικὸ Ναύσταθμο ἰδιαίτερο κοιμητήριο, ὅπου διατηροῦνταν οἱ τάφοι τῶν Μουσουλμάνων, ποὺ εἶχαν πεθάνει στὴν Πόλι πρὶν ἀπὸ τὴν ἅλωση.

Ἄλλο τζαμὶ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ δὲ φαίνεται νὰ ὑπῆρχε στὴν Πόλι γιὰ τοὺς Μουσουλμάνους.

Ἔχουν λάθος μερικοὶ ποὺ θεωροῦν τὸ Ἀράμπ-Τζαμὶ ποὺ σώζεται καὶ σήμερα στὸ Γαλατᾶ τῆς Πόλις ὡς τζαμὶ Σαρακηνῶν τοῦ Βυζαντίου ἱδρυμένο ἐκεῖ πρὸ τῆς ἁλώσεως. Τὸ Ἀράμπ-Τζαμὶ αὐτὸ εἶνε παλιὰ ἐκκλησία, Χριστιανική, ἴσως μάλιστα τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ἡ ὁποία μετετράπηκε σὲ τέμενος μόνο μετὰ τὴν ἅλωση τοῦ 1453 [2].

Τέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν ἐπίσημη καθιέρωση τοῦ τζαμιοῦ τῶν Σαρακηνῶν οἱ Φράγκοι τῆς τετάρτης σταυροφορίας καταλάμβαναν τὴ βασιλεύουσα καὶ ἐπανάφερναν στὸ θρόνο τὸν Ἰσαάκιο Ἄγγελο μαζὺ μὲ τὸν υἱό του τὸν Ἀλέξιο τὸν Δ΄.

Οἱ Φράγκοι ἐγκαταστάθηκαν φιλικὰ δῆθεν τότε στὴν Πόλι (18 Ἰουλίου 1203), ἀλλὰ σὰν αὐθάδεις νεοφερμένοι τυχοδιῶκτες ποὺ ἦταν στάθηκαν ἀνίκανοι νὰ μαλακώσουν τὴν ἔχθρα τῶν Βυζαντινῶν ἐναντίον τους.

Ἄπειρες καθημερινῶς ἀφορμὲς δυσαρεσκείας καὶ ἀδιάκοπος ἐρεθισμὸς τοῦ παλιοῦ μίσους μεταξὺ Ὀρθοδόξων καὶ Λατίνων γρήγορα ἔφεραν τὴν κατάσταση στὸ ἀπροχώρητο.

Οἱ φανατικοὶ σταυροφόροι ὄχι μόνον μισοῦσαν τοὺς σχισματικοὺς ὀρθοδόξους, ἀλλὰ δὲν μποροῦσαν κυρίως νὰ ὑποφέρουν τὴν παρουσία ἀρκετῶν Μουσουλμάνων τότε στὴν Πόλι μὲ τοὺς ὁποίους ἐξάλλου τόσα χρόνια εἶχαν ζήσει ἁρμονικὰ οἱ ἀρχοντικοὶ Βυζαντινοί.

Τοὺς Σαρακηνοὺς αὐτοὺς τοὺς ὁποίους δῆθεν πήγαιναν νὰ ἐξολοθρεύσουν, τοὺς βλέπαν μὲ κακὸ μάτι οἱ νέοι ἐκεῖνοι ἀπόστολοι τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης κι εὔκολα μπορεῖ κανεὶς νὰ φανταστῇ τί φρικτὴ ἐντύπωση τοὺς προξενοῦσε ἡ θέα τοῦ Μουσουλμανικοῦ τζαμιοῦ τῆς Πόλις ποὺ εἰρηνικὰ καὶ ἥσυχα ὕψωνε τοὺς ἄσπρους τοίχους του ἀνάμεσα ἀπ' τὸ δάσος τῶν Σταυρῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Βασιλεύουσας.

[1]) *Πασπάτη,* Βυζαντιναὶ Μελέται, σελ. 190.

[2]) Βλέπε τὴν λανθασμένη αὐτὴ γνώμη στὸ βιβλίο τοῦ *Νζελὰλ-Ἐσσάδ*, Constantinople: de Byzance à Stamboul, σελ. 190, καὶ τὸ ἱστορικὸ τοῦ Ἀράμπ-Τζαμί, καθὼς καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀληθείας στὸ βιβλίο τοῦ κ. *Jean Ebersolt,* Mission archéologique à Constantinople, σελ. 39 κι ἐκεῖ, καὶ ἰδίως στὴν ὑποσημείωση τῆς σελ. 42.

Βλέπε ἐπίσης: *Tounefort,* Relation d' un voyage du Levant: ἔκδ. Lyon 1717 Τόμ. 2, σελ. 221.

Ἑπόμενο ἦταν οἱ ἐντελῶς διάφορες αὐτὲς ἀντιλήψεις νὰ ξεσπάσουν κάποτε σὲ τραγικότητες, κι ἐπὶ τέλους τὸ τζαμὶ αὐτὸ στάθηκε ἡ ἀφορμὴ τῆς καταστρεπτικῆς πυρκαϊᾶς τοῦ 1203, τῆς ὁποίας τὰ φοβερὰ ἀποτελέσματα συμπλήρωσε λίγους μῆνες ἔπειτα (12 Ἀπριλίου 1204) ἡ ἄγρια ἅλωσις, κι ἡ συστηματικὴ λεηλασία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους.

Ἦταν χειμῶνας τοῦ 1203, ὅτε ἀπὸ κάποια ἀσήμαντη ρήξη μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ Φράγκων, οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ ἐπετέθηκαν ἐναντίον τοῦ τζαμιοῦ τῶν Σαρακηνῶν γιὰ νὰ τὸ ληστεύσουν καὶ νὰ τὸ κάψουν.

Καὶ λέγει ὁ χρονογράφος [1]:

«Καὶ δὴ τὸ σύνταγμα ἐκεῖνο τὸ πονηρὸν τῇ πόλει προσσχὸν δι' ἁλιάδων (οὐδὲ γὰρ ἦν τις ὁ προσιστάμενος ὅλως ἐπιπλέειν σφᾶς τῇ πόλει καὶ αὖθις ἀνάγεσθαι) τῷ τῶν ἐξ Ἄγαρ συναγωγίῳ λάθρᾳ ἐπεισπίπτουσιν, ὅ φησὶ Μιτάτον ἡ δημώδης διάλεκτος, καὶ τὰ ἐνόντα μετὰ ξίφους ληστεύουσιν. Ὡς δ' οὕτω ταῦτα παραλόγως καὶ ὑπὲρ δόκησιν πᾶσαν παρηνομεῖτο, ἠμύνοντο μὲν αὐτοὺς οἱ Σαρακηνοὶ τὰς χεῖρας τοῖς παρατυχοῦσιν ὁπλίσαντες, ἐπιβοηθοῦσι δὲ καὶ Ῥωμαῖοι, παρὰ τῆς τοῦ κακοῦ φήμης ἐκεῖσε συνηλισμένοι.»

Καὶ παρακάτω [2])

«Ἤρξατο μὲν οὖν ἡ πρώτη τοῦ πυρὸς ἀφὴ ἀπὸ τοῦ συναγωγίου τῶν Σαρακηνῶν (τὸ δέ ἐστι κατὰ τὸ πρὸς θάλασσαν ἐπικλινὲς βόρειον μέρος τῆς πόλεως καὶ τῷ τεμένει ἐγγίζον ὃ ἐπ' ὀνόματι τῆς ἁγίας Εἰρήνης ἵδρυται) καὶ πρὸς ἕω κατ' εὖρος λωφῆσαν εἰς τὸν νεὼν τὸν παμμέγιστον, κατὰ δ' ἑσπέραν εἰς τὸ λεγόμενον Πέρασμα ἐξεμηκίσθη....»

Ὥστε οἱ Φράγκοι τῆς τετάρτης Σταυροφορίας βάλαν φωτιὰ στὴν Πόλι, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ μισητὸ γι' αὐτοὺς τζαμὶ τῶν Σαρακηνῶν, κι εἶνε χαρακτηριστικὸ γιὰ τὰ φρονήματα τῆς ἐποχῆς νὰ σημειώση κανεὶς ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἀμέσως ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ συνταχθῆκαν μὲ τοὺς Σαρακηνοὺς κι ὑπερασπίστηκαν μαζύ τους τὸ τέμενος ἐκεῖνο τῶν παιδιῶν τῆς Ἄγαρ κατὰ τῆς ληστρικῆς ἐπιθέσεως τῶν Δυτικῶν.

Ὁ Χωνιάτης τὸ τζαμὶ αὐτὸ τὸ ὀνομάζει «συναγώγιον» [3]) κι ὄχι Μαγίσδιον, ὅπως ἄλλοτε ὁ Πορφυρογέννητος, γιατὶ ὅπως εἴδαμε ὁ παλιὸς μικρὸς εὐκτήριος οἶκος τῆς ἐποχῆς τῶν Ἰσαύρων εἶχε στὸ μεταξὺ μετα-

[1]) *Νικ. Χωνιάτης,* Τόμ. 2 σελ. 731.

[2]) *Νικ Χωνιάτης,* Τόμ. 2, σελ. 733.

[3]) Ἀπὸ τὴν ὀνομασία αὐτὴ ἀπατήθηκε ὁ *M. Michaud* καὶ λέγει ὅτι ἡ πυρκαϊὰ αὐτὴ ἄρχισε ἀπ' τὴ συναγωγὴ τῶν Ἑβραίων τῆς Πόλις. «Histoire des Croisades» ἔκδ. 1817. Τόμ. III σελ. 204.

βληθῆ εἰς κανονικὸ τζαμί, κι ὀνομασία συναγωγὴ ἦταν πιὸ σωστὸ γι' αὐτὸ τότε.

Ὁ λαὸς ὅμως φαίνεται ὅτι ἐξακολουθοῦσε ἀκόμη νὰ θεωρῆ τὸ τζαμὶ ἐκεῖνο ὡς ἁπλὸ ἡσυχαστήριο, καὶ νὰ τ' ὀνομάζη «Μιτάτον» [1]) βέβαια ἀπὸ λαϊκὴ συνήθεια.

Ἄξιο ἀκόμα νὰ σημειωθῆ εἶναι τὸ ὅτι ὁ Χωνιάτης ὁρίζει στὴ διήγησή του ἀκριβῶς τὴν τοποθεσία τοῦ τζαμιοῦ τῶν Σαρακηνῶν τῆς Πόλις τὸ 13ο αἰῶνα κι ἡ τοποθεσία αὐτὴ (....τὸ τέμενος ἐγγίζον ὅ ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Εἰρήνης ἵδρυται) ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς μὲ τὴν τοποθεσία τοῦ Βασιλικοῦ Πραιτωρίου ὅπου, κατὰ τὸν Πορφυρογέννητο, ἱδρύθηκε ὅπως εἴδαμε κατόπιν αἰτήσεως τοῦ Μασλάμα τὸν ὄγδοο αἰῶνα, τὸ πρῶτο Μουσουλμανικὸ τέμενος τῆς Πόλις.

Ὥστε εἶνε μᾶλλον πιθανὸν ὅτι καθ' ὅλο αὐτὸ τὸ μακρὺ χρονικὸ διάστημα τῶν πέντε περίπου αἰώνων ἕνα καὶ μόνο τέμενος Μουσουλμανικὸ ἱδρύθηκε καὶ διατηρήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολι, ὅτι δὲ γι' αὐτὸ καὶ μόνο πάντα φρόντισαν οἱ ἐπικεφαλῆς τοῦ Ἰσλάμ, ὅσες φορὲς τὸ κάναν ζήτημα μὲ τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου.

Ὁπωσδήποτε τὸ τέμενος αὐτὸ ἀποτεφρώθηκε κατὰ τὴν τρομερὴ ἐκείνη πυρκαϊὰ τοῦ 1203, ἡ ὁποία κινδύνευσε νὰ καταστρέψη ὁλόκληρη τὴν Κωνσταντινούπολι. Κι εἶνε συγκινητικὴ ἡ ταραχή, ποὺ διαφαίνεται ἀνάμεσα ἀπ' τὶς γραμμὲς τῆς ἁπλῆς διήγησης τοῦ Νικ. Χωνιάτη, ἅμα λέγει ὅτι οἱ φλόγες φθάσαν τότε ὡς στὸν «νεὼν τὸν παμμέγιστον» δηλ. τὴν Ἁγία Σοφία.

Οἱ ἴδιοι οἱ Σταυροφόροι μὲ φρίκη παρακολούθησαν τὶς τραγικὲς συνέπειες τῆς πυρκαϊᾶς ἐκείνης κι οἱ χρονογράφοι τους μὲ τρόμο τὴν περιγράφουν στὰ χρονικά τους [2]),

Λίγους μῆνες ἔπειτα ἡ Πόλι γίνουνταν ὁριστικὰ Φράγκικη καὶ βέβαια κατὰ τὰ πενῆντα ἑπτὰ χρόνια ποὺ βάσταξε ἡ Λατινικὴ Αὐτοκρατορία οὔτε λόγος δὲν μποροῦσε νὰ γίνη γιὰ τζαμὶ τῶν Μουσουλμάνων στὴν Κωνσταντινούπολι.

Πέρασαν πάλι τὰ χρόνια κι οἱ Παλαιολόγοι ἀφοῦ ἀνακτῆσαν τὴν Πόλη ἀπὸ τοὺς Φράγκους μ' ἀπελπισία ἀναλάβαν τὸν ὕστατο ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων, ποὺ ἀπὸ παντοῦ ἀπειλοῦσαν τὴν ἐξαντλημένη Αὐτοκρατορία.

Φαίνεται ὅτι τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων, μαζὺ μὲ τὶς τόσες ἀναγ-

[1]) Μιτάτον σημαίνει κυρίως κατάλυμα διαβατικοῦ στρατοῦ καὶ κατὰ σύμβαση ἡσυχαστήριον. Βλέπε *Θεοφαν*. Τόμ. I. 113.

[2]) *Geoffroi de Ville Hardouin*, Κεφ: XLIV, 203-204 «et cil feus si granz et si orribles que nus hom nel pot esteindre ne abaissier.»

καστικές τους ὑποχωρήσεις ἀπέναντι τῶν ὁλοένα πιὸ ἀπαιτητικῶν Τούρκων, πρέπει νὰ λογαριασθῆ κι ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ Τουρκικοῦ τζαμιοῦ τῆς Πόλις, ποὺ εἶχε καταστραφῆ ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1203.

Λέγω ὅτι οἱ Παλαιολόγοι ἀποκατέστησαν τὴ Μουσουλμανικὴ λατρεία στὴν Πόλι, διότι ὅτε στὰ 1396, ὁ τρομερὸς Βαγιαζὶτ ὁ Ἰλδεμὶρ (Κεραυνὸς) ἐπρόβαλε στὸν Αὐτοκράτορα Μανουὴλ νέες ἀπαιτήσεις, τοῦ ζήτησε, μεταξὺ ἄλλων, μονάχα τὴν ἐγκατάσταση τούρκου δικαστὴ (καδὶ) στὴν Πόλι, κι ὄχι καὶ τὴν ἵδρυση Μουσουλμανικοῦ τεμένους.

Ὁ Δούκας ρητὰ λέγει, [1]) ὅτι ὁ Βαγιαζὶτ ἔστειλε πρεσβεία τοῦ Μανουὴλ ζητώντας τὸ διορισμὸ Μουσουλμάνου κριτὴ καὶ νομιμαρίου (καδί, δηλ.) στὴν Πόλι, γιατὶ δὲν ἦταν σωστό, κατὰ τὴ γνώμη του, οἱ Μουσουλμάνοι ἔμποροι τῆς Πόλις νὰ δικάζωνται ἀπὸ χριστιανοὺς δικαστάς.

Ὁ Σουλτάνος τῶν Τούρκων ποὺ μὲ τόση ὑπεροψία ζητοῦσε τότε Μουσουλμανικὸ δικαστήριο στὴν Πόλι, θὰ ἀπαιτοῦσε βέβαια καὶ τὴν ἵδρυση τζαμιοῦ, ἂν δὲν παραδεχθοῦμε ὅτι ἀσφαλῶς λειτουργοῦσε ἤδη τότε τακτικὸ Μουσουλμανικὸ τέμενος ἐκεῖ. Στὸ τέμενος αὐτὸ πλάϊ θέλησε ὁ Σουλτάνος νὰ ἱδρύση καὶ μεκχεμέ, ὅπου θὰ διώριζε δικό του καδί, γιὰ νὰ ἐγκαταστήση ἔτσι τέλεια τὴ λειτουργία τοῦ νόμου τοῦ Μωάμεθ στὴν περίβλεπτη πρωτεύουσα ποὺ μὲ λαχτάρα ἀπὸ παντοῦ περιέσφιγγε.

Ὁ Αὐτοκράτωρ Μανουὴλ τότε ἀρνήθηκε τὴν ἀληθινὰ ὑπερβολικὴ πιὰ αὐτὴ ἀπαίτηση τοῦ Βαγιαζίτ. Ὅταν ὅμως ὁ Μανουὴλ ἀναγκάστηκε νὰ καταπιαστῆ τὸ κουραστικό του ἐκεῖνο ταξεῖδι στὴν Εὐρώπη, γιὰ νὰ πάη νὰ ζητιανέψη τὴ βοήθεια τῶν ἀδιάφορων Φράγκων, κατὰ τοῦ παγκόσμιου Τούρκικου κινδύνου, κι ἀνάλαβε τὸ θρόνο ὁ ἀνεψιός του Ἰωάννης, ἡ ἀπαίτησις ἐκείνη τοῦ Βαγιαζὶτ ἔγινε ἀμέσως δεκτὴ κι ὁ Τοῦρκος καδὶς ἐγκαταστάθηκε στὴν Πόλι.

«Ὁ δὲ Βασιλεὺς Ἰωάννης εἰσελθὼν ἐν τῇ πόλει καὶ στεφθεὶς βασιλεύς, εἰσῆξε πρῶτον κατὰ τὸ αἴτημα τοῦ Παγιαζὴτ κριτὴν Τοῦρκον, ὅς τὰς ἀμφιβολίας τὰς ἀναμεταξὺ συμβαινούσας Ρωμαίοις καὶ Τούρκοις αὐτὸς διέκρινε κατὰ τὸν Ἀραβικὸν νόμον» [2]).

Ἦταν τότε Δεκέμβριος τοῦ 1399.

Πενῆντα τρία χρόνια μετά, ἡ Πόλι ἔπεφτε ἐξαντλημένη κι οἱ Τοῦρκοι ἄγρια εἰσωρμοῦσαν στὰ τείχη της μέσα, ἐνῶ ὁ Πορθητὴς μεθυσμένος ἀπ' τὸν θρίαμβό του καθιέρωνε ὁ ἴδιος τὸν «νεὼν τὸν παμμέγιστον» τὴν τιμημένη Ἁγία Σοφία, στὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ τῶν παιδιῶν τῆς Ἄγαρ.

Χ. Α. ΝΟΜΙΚΟΣ

[1]) *Δούκας*, Κεφ. XIII, σελ. 49.

[2]) *Δούκας*, Κεφ. XV· σελ. 56.

ΑΙ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑΙ ΜΟΝΑΙ

Α'.

ΜΟΝΗ ΜΑΚΡΙΝΙΤΙΣΣΗΣ [1]

('Ανδρῷα)

Ὁ δυνάστης τῆς Δημητριάδος Κωνσταντῖνος ὁ Μαλιασηνός, φέρων ἐν τοῖς ἐγγράφοις τὸν τίτλον Κομνηνὸς Δούκας Ἄγγελος Κωνσταντῖνος ὁ Μαλιασηνός, συγγενεύων δὲ μετὰ τῆς ἐν Κων)πόλει βασιλικῆς οἰκογενείας ὡς γαμβρὸς ἐπ' ἀνεψιᾷ Θεοδώρου Κομνηνοῦ τοῦ 'Αγγέλλου, [2] ἵδρυσε τὴν μονὴν Μακρινιτίσσης ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου. ἐπιλεγομένης τῆς 'Οξείας Ἐπισκέψεως [3]) πρὸ τοῦ 1215 μ. Χ. ἐπὶ τοῦ ὄρους Δρόγγου ἐν τῷ θέματι τῆς Δρυανουβαίνης, διότι τῷ αὐτῷ ἔτει (1215) ὁ ἐπίσκοπος Δημητριάδος 'Αρσένιος χορηγεῖ Κωνσταντίνῳ τῷ Μαλιασηνῷ ἔγγραφον βεβαίωσιν περὶ τῆς χειραφετήσεως τῆς μονῆς Μακρινιτίσσης ἀπὸ τῆς ἐπισκοπικῆς ἐνορίας. 'Αναφέρεται δ' ἐν τῷ ἐγγράφῳ ὅτι ὁ μὲν Κωνσταντῖνος ὁ Μαλιασηνὸς ἐχορήγησε τὴν δαπάνην τῆς ἀνεγέρσεως τῆς μονῆς, ὁ δὲ 'Αρσένιος εἶχε τὴν ἐποπτείαν καὶ ἐπιστασίαν τῆς ἀνεγέρσεως αὐτῆς, ἥτις ἐτάχθη ὑπὸ τοῦ κτίτορος ὡς σταυροπήγιον ὑπὸ τὴν πατριαρχικὴν προστασίαν. 'Εντέλλεται δὲ ὁ 'Αρσένιος ὅπως καὶ οἱ μετὰ ταῦτα ἐπίσκοποι Δημητριάδος σεβασθῶσι τὴν σταυροπηγιακὴν ἀξίαν τῆς μονῆς. Ὅτι δὲ ἱδρύθη ἡ μονὴ πρὸ τοῦ 1215, βεβαιοῦται καὶ ἐκ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ πατριάρχου 'Αρσενίου τοῦ Αὐτοριανοῦ.

'Εξετάζοντες τὰ ἔγγραφα τῆς μονῆς κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν εὑρί-

[1] 'Εν τῇ παρούσῃ μελέτῃ θὰ διαλάβωμεν μόνον περὶ τῆς ἱστορίας τῶν ὑπὸ τῶν Μαλιασηνῶν ἱδρυθεισῶν μονῶν παρὰ τὴν Δημητριάδα, ὡς καὶ τῶν κτήσεων αὐτῶν, ἔχοντες ὡς κυρίως πηγὴν τὸ ἐν τῇ Ταυριανῇ βιβλιοθήκῃ «Ἀθηναίῳ» διασωθὲν ἀρχεῖον τῶν μονῶν τούτων τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ τῶν Miklosich—Müller ἐν τῷ Δ'. τόμῳ τῶν Acta et Diplomata Graeca medii aevi σελ. 331—439 (πβ. καὶ *Σ. Π. Λάμπρου*, Μικταὶ σελίδες σελ. 335 σημ. 1). 'Εν προσεχεῖ μελέτῃ δὲ θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν κτηρίων αὐτῶν καὶ τῶν μνημείων τέχνης.

[2] Ὁ Θεόδ. Κομν. Ἄγγελος ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 1213 - 1229.

[3] Ὅμοιον ἐπίθετον τῆς Θεοτόκου ἦν καὶ ἐν Κ)πόλει.

σκομεν ὅτι τῷ 1246 ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β' Δούκας τῇ αἰτήσει Κωνσταντίνου τοῦ Μαλιασηνοῦ προσεπικυροῖ τὸ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἁλμυροῦ κείμενον μετόχιον τῆς μονῆς Μακρινιτίσσης, τιμώμενον μὲν ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου, ἐπιλεγόμενον δὲ «*μονὴ τοῦ κὺρ Ἱλαρίωνος*». Τὴν

1. Εἰκὼν ἀναγλύφου ἐνεπιγράφου τῷ τῆς μονῆς ὀνόματι. [1]

μονὴν ταύτην εἶχεν ἡ μονὴ Μακρινιτίσσης «*ὡς ἀπὸ δωρεᾶς τοῦ Κόντου ἐκείνου*» Γουλιέλμου Α' τοῦ Σαμπλίτ, πρίγκηπος τῆς 'Αχαΐας καὶ τοῦ πλείστου τῆς Πελοποννήσου (1205—1209), ἐπονομαζομένου *Κόντου*. Ὁ δὲ Μονεμβασίας μητροπολίτης Δωρόθεος λέγει περὶ αὐτοῦ: «*ἐποίησε πολλὰς δωρεὰς εἰς τοὺς ἄρχοντάς του, ἀπερχομένους τῆς Πελοποννήσου*». Καὶ ἐπειδὴ τὸ χρυσόβουλλον Μιχαὴλ Β' τοῦ Δούκα ἀναφέρει ὅτι ἡ μονὴ Μακρινιτίσσης εἶχε τὴν μονὴν τοῦ κὺρ Ἱλαρίωνος ἀπὸ δωρεᾶς τοῦ Κόντου ἐκείνου, οὗτος δὲ ἦρξεν ἐν Πελοποννήσῳ ἀπὸ τοῦ 1205—1209 ἕπεται ὅτι ἡ μονὴ Μακρινιτίσσης προϋπῆρχε τοῦ 1215, ἱδρυθεῖσα, φαίνεται, κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1205—1209 χρονικὸν διάστημα.

[1] Ὅρα καὶ *N. Giannopoulos*, Bulletin de Correspondance Hellénique τόμ. XLIV 1920 p. 193 fig. 7.

Ἀλλὰ βραδύτερον τὸ μετόχιον τοῦτο «*ἀφηρέθη ἀπὸ τῆς μονῆς ὑπὸ τῆς ἐπικρατούσης τῆς χώρας τῶν Ἁλμυρῶν* [1]) *λατινικῆς ἐξουσίας καὶ ἦν οὕτω μέχρι τοῦ νῦν*». Εἶτα ἐξωσθέντος ὑπὸ Μιχαὴλ Β′ τοῦ Δούκα «*τοῦ Ῥωμαιοβόρου φύλου τῶν Λατίνων*» ἐκ τῆς χώρας τοῦ Ἁλμυροῦ, καὶ γενομένου κυρίου ταύτης αὐτοῦ, *εὐμενῶς* καὶ *ἱλαροτρόπως* ἀποδέχεται Μιχαὴλ Β′. ὁ Δούκας τὴν αἴτησιν Κωνσταντίνου τοῦ Μαλιασηνοῦ καὶ χορηγεῖ τὴν μονὴν τοῦ κὺρ Ἱλαρίωνος αὐτῷ, ὅπως ταχθῇ ὡς μετόχιον τῆς μονῆς Μακρινιτίσσης καὶ ἐφορεύηται ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ Μαλιασηνοῦ μετὰ πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτῆς καὶ ἀπαλλάσσει αὐτὴν παντὸς φόρου δημοσίου καὶ τοῦ φόρου τοῦ ἀκροστίχου ἐξ ὑπερπύρων 21 καὶ διμοίρου καὶ ἐν γένει ἐπιδαψιλεύει τῇ «*ἱλαρωνύμῳ μονῇ*» ἐλευθερίαν καὶ ἀτέλειαν πάντων. Ἐντέλλεται δὲ «*πᾶσι τοῖς τὸν δημόσιον τρόπον φανερῶς ἢ κρυφίως ἐνδυομένοις, τοῖς κατὰ καιροὺς δηλονότι πράκτορσι τοῦ Ἁλμυροῦ, τοῖς ἀπογραφεῦσι, τοῖς ἐκπροσωποῦσι, τοῖς κατεπάνω, τοῖς ἄρχουσι, τοῖς ἀπαιτηταῖς καὶ παντὶ ἑτέρῳ δημοσιολειτουργοῦντι προσώπῳ πόρρω που ἀπέχεσθαι τῆς μονῆς καὶ τῶν ὑπ᾽ αὐτήν*» [2]).

Περὶ δὲ τῶν κτημάτων τῆς μονῆς κὺρ Ἱλαρίωνος ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ γενήσεται λόγος, ἔνθα καὶ περὶ πάντων τῶν κτημάτων τῆς μονῆς Μακρινιτίσσης.

Καί τοι δὲ ὁ ἐπίσκοπος Δημητριάδος Ἀρσένιος τῷ 1215 ἐξέδωκεν ἔγγραφον βεβαίωσιν, δι᾽ ἧς ἀνεγνώρισε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς μονῆς ἀπὸ τῆς ἐπισκοπῆς Δημητριάδος καὶ τὴν πατριαρχικὴν ἀξίαν αὐτῆς, ἐν τούτοις οἱ μετὰ ταῦτα ἐπίσκοποι Δημητριάδος ἠθέτησαν τὴν βεβαίωσιν ταύτην τοῦ προκατόχου αὐτῶν καὶ «*ἠγωνίσαντο ἵνα σφετερισθῶσι τὴν μονὴν καὶ ὑπαγάγωσιν αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν, καθιστάντες αὐτὴν ἐνοριακήν, ἤτοι λίχνον ὀφθαλμὸν ἐπέβαλον ἐπ᾽ αὐτήν*», κατὰ τὴν φράσιν τοῦ πατριάρχου.

Τούτου ἕνεκεν ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος ὁ Αὐτοριανὸς [3]) ἐξέδωκε τῷ 1256 ὑπόμνημα, ἐν ᾧ ἀναφέρει ὅτι πάντοτε ἡ μονὴ Μακρινιτίσσης ἔσχε

---

[1]) Ὑπῆρχον τότε δύο Ἁλμυροί, ὁ Ἄνω καὶ Κάτω, ὡς νῦν οἱ δύο Βόλοι, ὁ Ἄνω καὶ Κάτω. (Πρβλ. *Ν. Ι. Γιαννοπούλου*, οἱ δύο Μεσαιων. Ἁλμυροί, ἐν Ἐπετηρίδι «Παρνασσοῦ» τοῦ 1904 σ. 65—92 καὶ ἀπόσπ τοῦ 1905.

[2]) Ὁ *Ζωσιμᾶς Ἐσφιγμενίτης* εἰκάζει ὅτι ἡ μονὴ τοῦ κὺρ Ἱλαρίωνος θὰ εἶναι ἡ Ἄνω μονὴ Ξενιᾶς, κειμένη ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἁλμυροῦ. Τοῦτο ὅμως δὲν φαίνεται πιθανόν.

[3]) Ὁ Πατριάρχης Ἀρσένιος ὁ Αὐτοριανὸς ἐπατριάρχευσε δὶς τῷ 1254—1260 καὶ 1261—1268. Κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν ἔτος ἐπατριάρχευσεν ὁ Νικηφόρος Β′ τῷ 1260—1261.

πράγματα ἐκ τῆς ἐπισκοπῆς Δημητριάδος· ἀλλ᾽ ἦτο κατωχυρωμένη διὰ πατριαρχικῶν ὑπομνημάτων τῶν πατριαρχῶν Γερμανοῦ τοῦ Β′. (1226—1240) καὶ Μανουὴλ (1240—1250). Πρὸ δὲ τῶν πατριαρχῶν τούτων ἐπὶ δεσπότου Μανουήλ, ἀδελφοῦ τοῦ Θεοδώρου Ἀγγέλλου (1230—1340) εἶχον δώσει αὐτῷ ἐγγράφους δηλώσεις καὶ ἄλλοι μὲν ἐπίσκοποι Δημητριάδος καὶ ὁ ἐπίσκοπος Νικόλαος ὁ Βλαττῆς, [1]) ὅστις πρῶτος εἶχεν ἐγείρει ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς μονῆς. Μετὰ δὲ τὸν ἐπίσκοπον Νικόλαον τὸν Βλαττῆν ὁ διάδοχος αὐτοῦ Νεόφυτος ὑπέβαλεν ἔγγραφον δήλωσιν ἀναγνωρίζων τὴν σταυροπηγιακὴν καὶ πατριαρχικὴν ἀξίαν τῆς μονῆς. Ἑπομένως ὁ ἐπίσκοπος Δημητριάδος οὐδὲν δικαίωμα εἶχεν οὔτε ἐπὶ τῆς μονῆς, οὔτε ἐπὶ τοῦ παραλαυρίου αὐτῆς τοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου, διότι τὸ μονύδριον τοῦτο ἀνέκαθεν ἦτο πατριαρχικόν, ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ ἐπισκόπου Δημητριάδος, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν πατριαρχικῶν γραμμάτων τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου Διακόνου τοῦ Ἀττικοῦ (1199—1204), ἐξ ὧν ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Ἅγιος Ὀνούφριος ἐκτίσθη πρὸ τοῦ 1200, ἑπομένως προϋπῆρχε τῆς μονῆς Μακρινιτίσσης.

Τούτων ἕνεκεν ὁ υἱὸς τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς μονῆς Κομνηνοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μαλιασηνοῦ Κομνηνὸς Νικόλαος ὁ Μαλιασηνὸς ᾐτήσατο παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἀρσενίου τοῦ Αὐτοριανοῦ τὴν ἔκδοσιν ὑπομνήματος, δι᾽ οὗ ἀναγνωρίζεται αὖθις ἡ σταυροπηγιακὴ ἀξία τῆς μονῆς καὶ ἡ ἀνεξαρτησία αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἐπισκοπῆς Δημητριάδος. Ἐν τέλει δὲ διατάσσεται ὅπως μετὰ θάνατον τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς ἡ ἐκλογὴ τοῦ νέου ἡγουμένου θέλει ἐνεργηθῇ ὑπὸ τῶν μοναχῶν κατὰ τὸ ἰσχύον ἐν ταῖς μοναῖς ἀνέκαθεν ἔθος μετὰ τῆς ἐγκρίσεως τοῦ Νικολάου Μαλιασηνοῦ, τοῦ ἐνδιαφερομένου ὑπὲρ πάντα ἄλλον ὑπὲρ τῆς μονῆς καὶ τῶν συμφερόντων αὐτῇ, ἄνευ δὲ τῆς ἐγκρίσεως αὐτοῦ περὶ τοῦ ἐκλεκτέου ἡγουμένου οὐδεμίαν ἰσχὺν ἔχει ἡ ὑπὸ τῶν μοναχῶν γενομένη μονομερῶς ἐκλογή. Ὁ δὲ πατριαρχικὸς ἔξαρχος ἢ ἐκεῖ παρευρισκόμενος ἢ ἐν καιρῷ ἀφικόμενος ἐκεῖ αὐτὸς μόνος θέλει σφραγίσει ἐξ ὀνόματος τοῦ πατριάρχου τὸν ἡγούμενον, ὅστις ἄλλως μετὰ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ἐξάρχου θέλει ἐνεργῇ τὰ τῆς μονῆς ἐγκύρως μέχρι τῆς σφραγίσεως αὐτοῦ.

Ἐπίσης ὁ Νικόλαος Μαλιασηνὸς ἀνηνέχθη εἰς τὸν πατριάρχην καὶ περὶ τοῦ παραλαυρίου τῆς Μονῆς Μακρινιτίσσης, ὅπερ ἔκειτο μὲν ἐν τῇ ἐνορίᾳ τῆς ἐπισκοπῆς Βελεστίνου, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἁλμυροῦ, ὑπαγομένη τότε εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Βελεστίνου, ἐκαλεῖτο δὲ μονὴ τοῦ κὺρ Ἱλαρίωνος

---

[1]) Μολυβδόβουλλον τούτου ἰδὲ ἐν Byzant. Zeitschrift, τόμ. XII, 1907 σ. 133—135 πίν. Α′. ἀρ. β′.

καὶ ἐτιμᾶτο ἐπ᾿ ὀνόματι τῆς Θεοτόκου [1].

Καὶ ταύτην τὴν μονὴν ἀναγνωρίζει ὁ πατριάρχης ὡς μετόχιον τῆς Μακρινιτίσσης, πλὴν ὁ οἰκεῖος ἐπίσκοπος Βελεστίνου θέλει ἔχει ἐν αὐτῇ τὴν ἀναφορὰν αὐτοῦ καὶ τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ κανονικὸν δικαίωμα.

Ἐξ ἑτέρου ἐκδοτηρίου γράμματος τοῦ ἐπισκόπου Δημητριάδος Μιχαὴλ τοῦ Παναρέτου, ἐκδοθέντος τῷ 1273 ἐπὶ τῇ μονῇ Νέας Πέτρας· περὶ οὗ γενήσεται κατωτέρω μνεία, μανθάνομεν ὅτι ὁ πρῶτος ἱδρυτὴς τῆς μονῆς Μακρινιτίσσης Κωνσταντῖνος ὁ Μαλιασηνὸς ἐγένετο μοναχὸς βραδύτερον μετονομασθεὶς *Κωνστάντιος*. Καὶ ἐπειδὴ τῷ 1256 βλέπομεν ἐν τῷ ἀνωτέρω ὑπομνήματι τοῦ πατριάρχου Ἀρσενίου κηδόμενον τῆς μονῆς Μακρινιτίσσης τὸν υἱὸν αὐτοῦ Νικόλαον τὸν Μαλιασηνόν, ἕπεται ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Κωνσταντῖνος ἐγένετο πρὸ πολλοῦ μοναχός, ἀποσυρθεὶς εἰς τὴν ὑπ᾿ αὐτοῦ ἱδρυθεῖσαν μονὴν Μακρινιτίσσης, ἐν ᾗ καὶ θὰ ἀπεβίωσεν ὡς μοναχὸς πάντως πρὸ τοῦ 1257 ἔτους. Ἀλλ᾿ ἐν ἔτει 1267 μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου Νικηφόρος υἱὸς Μιχαὴλ τοῦ Δούκα, ἐξέδωκεν ἀργυρόβουλλον, ἐν ᾧ ἀναφέρει ὅτι· *«ἐπειδὴ ὁ κτήτωρ τῆς μονῆς Μακρινιτίσσης τῆς Ὀξείας Ἐπισκέψεως Κωνσταντῖνος ὁ Μαλιασηνὸς ἐτελεύτησε τὸν βίον καὶ σεμνοπρεπῶς ἐνεταφιάσθη ἐν τῇ μονῇ, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Νικόλαος ὁ Μαλιασηνὸς ἀκολουθῶν τὰ ἴχνη τοῦ πατρὸς αὐτοῦ συντελεῖ ἐπὶ μᾶλλον πρὸς ἐπαύξησιν τῆς μονῆς»*. Ὁ χρόνος λοιπὸν τοῦ θανάτου τοῦ Κωνστ. Μαλιασηνοῦ συμπίπτει μεταξὺ τοῦ 1256—1266.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Νικόλαος Μαλιασηνός, υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου, βραδύτερον ἀπεσύρθη εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἱδρυθεῖσαν μονὴν Μακρινιτίσσης καὶ γενόμενος μοναχὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάσαφ ἀπεβίωσεν ἐν αὐτῇ· διότι ἐν ἑτέρῳ ἐγγράφῳ ἐκδοτηρίῳ Θεοδοσίου ἱερομονάχου, περὶ οὗ τὰ δέοντα θὰ εἴπωμεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ, ὁ Νικόλαος Μαλιασηνὸς φέρεται ὡς μοναχὸς ἐν ἔτει 1277 ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάσαφ.

Ἀποβιώσαντος ἐν Νικαίᾳ τοῦ βασιλέως Θεοδώρου Λασκάρεως τῷ 1259, ἐγένετο κηδεμὼν τοῦ ἀνηλίκου αὐτοῦ υἱοῦ Ἰωάννου Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος. Ὁ δὲ δεσπότης τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ ὁ Β´ μετὰ τῶν συμμάχων γαμβρῶν αὐτοῦ ἐξεστράτευσε κατὰ τοῦ ἀνηλίκου Ἰωάννου, υἱοῦ Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως, πρὸς ἁρπαγὴν τῶν κτήσεων αὐτοῦ. Τότε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔπεμψε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἀποστάτου δε-

[1] Ὅτι ἡ ἐπαρχία Ἁλμυροῦ ὑπήγετο τῇ ἐπισκοπῇ Βελεστίνου, φαίνεται ἐξ ἐνεπιγράφου λίθου ἀποκειμένου ἐν τῇ ἀρχ. συλλογῇ Ἁλμυροῦ. Πρβλ. *Ν. Ι. Γιαννοπούλου* ἐν Bulletin de Corresp. Hell. XXIII, 398, ἀρ. 3.—Οἱ δύο Μεσ. Ἁλμυροὶ ἐν Ἐπετηρ. «Παρνασσοῦ» 1904.—Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας, ἐν Ἐπετηρ. «Παρνασσοῦ» ΙΑ´. 1915, σ. 194 καὶ 187—189.

σπότου τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ τοῦ Β´, ὅστις ἡττηθεὶς ἐν μάχῃ ἔφυγεν. Ὁ δὲ Ἰωάννης γενόμενος κύριος πάσης τῆς Θεσσαλίας ἐξέδωκε τῷ 1260 ἀργυρόβουλλον ὑπὲρ τῆς μονῆς Μακρινιτίσσης, ἐν ᾧ ἀναφέρει ὅτι αὕτη ἐκέκτητο ἐν τῇ χώρᾳ Ἁλμυροῦ τὴν μονὴν τοῦ κὺρ Ἱλαρίωνος ὡς μετόχιον. Ἕνεκεν δὲ τῆς ἀντιπαθείας κατὰ τῆς ἐν Δημητριάδι δυναστευούσης οἰκογενείας τῶν Μαλιασηνῶν τῶν κατεχόντων τὴν χώραν τοῦ Ἁλμυροῦ δεσποτῶν Ἠπείρου καὶ Νέων Πατρῶν, κατελήφθη καὶ ἡ μονὴ τοῦ κὺρ Ἱλαρίωνος ὑπ᾿ αὐτῶν ἀποσπασθεῖσα τῆς μονῆς Μακρινιτίσσης, εἰ καὶ πρὸ αὐτῶν εἶχε προσεπικυρώσῃ Κωνσταντῖνος ὁ Μαλιασηνὸς τῇ μονῇ τοῦ κὺρ Ἱλαρίωνος *«γῆν χωραφιαίαν* (καλλιεργήσιμον) *ὡσεὶ μοδίων πεντακοσίων»*. Ὁ Ἰωάννης λοιπὸν διὰ τοῦ ἀργυροβούλλου τούτου, αἰτήσει τῆς μονῆς Μακρινιτίσσης, προσεπικυροῖ αὖθις τὴν μονὴν τοῦ κὺρ Ἱλαρίωνος αὐτῇ μετὰ τῶν ὑπ᾿ αὐτῆς κατεχομένων κτημάτων.

Ἐν ἔτει δὲ 1268 ὁ Ἰωάννης, λαβὼν ἤδη καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ δεσπότου, ἐξέδωκεν ἕτερον ἔγγραφον ὑπὲρ τῆς μονῆς Μακρινιτίσσης, δι᾿ οὗ, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν γαμβρὸν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ λογοθέτην τοῦ δρόμου [1] Βασίλειον Μετρητόπουλον, κεφαλατικεύοντα Ἁλμυροῦ, λέγει ὅτι ἡ μονὴ Μακρινιτίσσης ἀνέφερεν αὐτῷ ὅτι εἶχεν εἰς τὸ μετόχιον *Κριποῦς* γῆν ἀρόσιμον, ἐξ ἧς ἐπορίζετο τὰ πρὸς τὸ ζῆν τῶν μοναχῶν [2], ἕνεκεν δὲ πλημμύρας τῆς λίμνης, ἣν ὀνομάζει *«βάλτον»*, τὸ ὕδωρ ἔφθασε μέχρι τῶν προθύρων τοῦ μονυδρίου καὶ μετοχίου αὐτῆς, τοῦ *Ἁγίου Νικολάου*, τοῦ ἐν ἑτέρῳ ἐγγράφῳ πρατηρίῳ τῆς μονῆς Ἁγ. Γεωργίου τῶν Καναλίων πρὸς τὴν μονὴν τοῦ Προδρόμου Νέας Πέτρας διὰ μίαν ἄμπελον ἐν ἔτει 1272 καλουμένου *«μονῆς Ἁγίου Νικολάου τοῦ Νέου*, [3]) οἱ δὲ μοναχοὶ ἐστερήθησαν τῆς ἀροσίμου γῆς, καταποθείσης ὑπὸ τοῦ ὕδατος, καὶ ἐζήτησαν ν᾿ ἀποδοθῇ αὐτοῖς ἑτέρα γῆ ἀρόσιμος. Προτρέπει λοιπὸν αὐτὸν νὰ δώσῃ τῇ μονῇ Μακρινιτίσσης τὸ μονύδριον τοῦ *Ἁγίου Δημητρίου*, κείμενον παρὰ τὸ χωρίον Μεγάλη, ὅπερ μονύδριον εἶχε προσεπικυρωθῆ παρὰ τοῦ κτίτορος αὐτοῦ μοναχοῦ Διονυσίου τῇ αὐτῇ μονῇ [4]).

Ὁ δεσπότης Μιχαὴλ Κομνηνὸς ὁ Παλαιολόγος χορηγεῖ τῇ ἐπὶ τοῦ

[1] Ἀρχηγὸς τῆς Χωροφυλακῆς.

[2] Ἔκειτο τὸ χωρίον τοῦτο παρὰ τὴν Βοιβηΐδα λίμνην.

[3] Τοῦ ἐν Βουνένῃ τῆς Θεσσαλίας ἀσκήσαντος καὶ ἀθλήσαντος ἐπὶ Ἀβάρων.

[4] Κατὰ τὸν Ζωσιμᾶν Ἐσφιγμενίτην ἔκειτο τὸ μονύδριον τοῦτο παρὰ τὸ χωρίον Καστρὶ τοῦ δήμου Κασθαναίας, δύο ὥρας ἀπέχον τοῦ μονυδρίου Ἁγίου Νικολάου τοῦ νέου. Ὁ δὲ ναὸς αὐτοῦ εἶναι βυζαντινοῦ ῥυθμοῦ σῳζόμενος ἔτι, ἔχων ὡραίας τοιχογραφίας· Σῴζεται δ᾿ ἐν αὐτῷ ὑπερμεγέθης εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, φυσικοῦ μεγέθους, ἔργον τῶν βυζαντινῶν χρόνων.

δρους Δρόγγου κειμένῃ μονῇ τῆς Μακρινιτίσσης παντοῖα προνόμια καὶ ἀνεν-
οχλησίαν καὶ προσεπικυροῖ τὰ ἐν Ἁλμυρῷ κτήματα τοῦ μετοχίου αὐτῆς,
τῆς μονῆς τοῦ κὺρ Ἱλαρίωνος, μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς προσκαθημένων πτω-
χῶν καὶ ἀμπελουργῶν, ἀπαλλάσσων αὐτὴν τῆς πρὸς τὸ δημόσιον πληρω-
μῆς φόρου ὑπερπύρων 23 καὶ διμοίρου καὶ ἑτέρων 10 ὑπερπύρων ἐξ
ἀγορᾶς κτημάτων αὐτῆς, ἤτοι ἀμπέλων τοῦ *Μορίβορι* ἐν Ἁλμυρῷ, τῶν εἰς
Μαγοῦλαν μετὰ τῆς ἐκεῖσε ἐκκλησίας τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἅτινα εἶχον
ἀπαλείψει ἀπ' αὐτῆς καὶ οἱ δεσπόται Μιχαὴλ καὶ Μανουήλ. Ἀρτίως δὲ
περιελθούσης τῆς χώρας τοῦ Ἁλμυροῦ εἰς τὴν κυριότητα τοῦ ἐν Κων-
σταντινουπόλει αὐτοκράτορος, συνίστησι τῷ κεφαλατικεύοντι Ἁλμυροῦ
Βασιλείῳ Μετρητοπούλῳ καὶ τοῖς ὑπ' αὐτὸν δημοσίοις λειτουργοῖς ν' ἀπαλ-
λάξωσι τὴν μονὴν τῆς πληρωμῆς τοῦ φόρου τούτου.

Ἐν ἔτει δὲ 1274 ἡ μονὴ Μακρινιτίσσης ἀνέφερεν ὅτι τὸ ἐν τῇ περι-
φερείᾳ Ζαγορᾶς χωρίον *Κυρὰ Καλῆς τοῦ Ζερβοῦ* ἀνῆκεν ἀνέκαθεν ἐκ πα-
τρικῆς κληρονομίας τῷ Νικολάῳ Μαλιασηνῷ, ὅστις ἀφιέρωσεν αὐτὸ τῇ
μονῇ. Ἐδέησε δὲ ἐκ καιρικῆς τινος περιπετείας νὰ δοθῇ ὑπ' αὐτοῦ τοῦτο
ὕστερον τῷ Ζωριάνῳ. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐντέλλεται ὅπως ἡ μονὴ
ἀνακτήσηται τὸ χωρίον, ἔχουσα ὑπὲρ αὐτῆς καὶ χρυσόβουλλον αὐτοκρατο-
ρικόν.

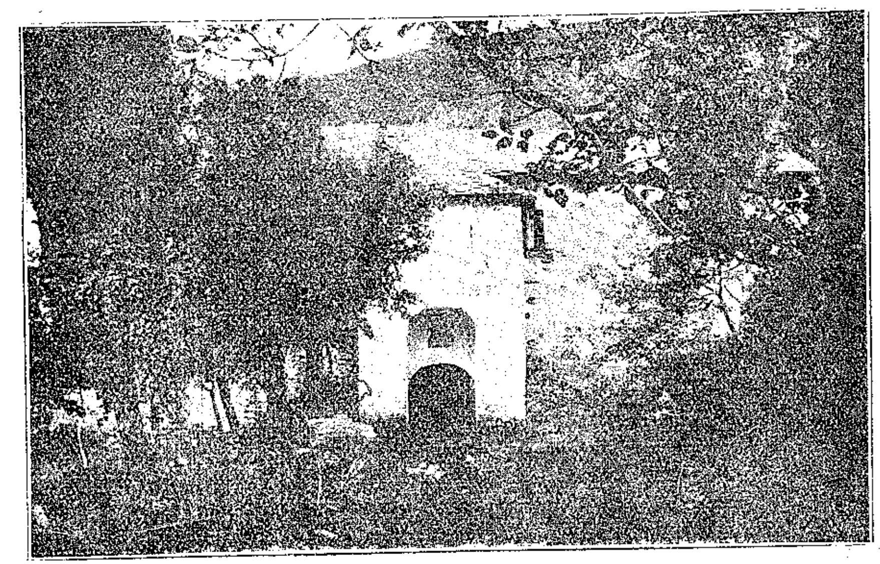
Ἐπίσης Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος τῷ 1270 μηνὶ Μαΐῳ ἐξέδωκεν ἔγγρα-
φον, ἐν ᾧ ἀναφέρει ὅτι τὸ χωρίον *Κάπραινα*, σῳζόμενον ἔτι, καὶ κείμε-
νον ἐν τῷ δήμῳ Βοίβης παρὰ τὴν Βοιβηΐδα λίμνην, εἶχε προσεπικυρώ-
σει πρὶν τῇ μονῇ Μακρινιτίσσης· εἶτα ζητήσας ἔλαβε παρ' αὐτοῦ αὐτὸ
Χριστόφορος ὁ Τζέκων. Προσεπικυροῖ ἤδη αὐτὸ τῇ αὐτῇ μονῇ, ὅπερ
ὤφειλε νὰ παραδώσῃ αὐτῇ ὁ ἐξάδελφός του Ἀλέξιος Καβαλλάριος, δομέ-
στικος, ἤτοι ἀρχηγὸς τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ.

Τῷ 1277 μηνὶ Αὐγούστῳ ὁ ἱερομόναχος Θεοδόσιος, ἡγούμενος τοῦ
μονυδρίου τῆς *Παναγίας*, κειμένου ἐν τῇ περιφερείᾳ *Χαρμαίνης* ὑπὸ τοὺς
πρόποδας τοῦ Κισσάβου [1]) (Ὄσσης), παραχωρεῖ τὸ μονύδριον εἰς τὴν μο-
νὴν Μακρινιτίσσης.

Ὁ Θεοδόσιος ἦτο ἱερομόναχος καὶ ἀρχιμανδρίτης «*τῆς τῶν Χαρμαι-
νιτῶν χώρας*», ἐκτελῶν ἴσως καὶ καθήκοντα χωρεπισκόπου, ὁμολογεῖ δὲ ὅτι
ἕνεκεν γήρως ἐδεήθη τοῦ Κομνηνοῦ (Νικολάου) τοῦ Μαλιασηνοῦ, τοῦ ὑπὸ
τὸ μοναχικὸν ὄνομα Ἰωάσαφ ἐφησυχάζοντος ἐν τῇ μονῇ, ἵνα παραλάβῃ
τὸ μονύδριον ὡς μετόχιον τῆς μονῆς Μακρινιτίσσης, παρόντος καὶ τοῦ
ἡγουμένου τῆς μονῆς ταύτης Ἀθανασίου καὶ ἄλλων μοναχῶν, μετὰ τῶν

[1]) Τὸ ὄνομα *Κίσσαβος* τῆς Ὄσσης ἀναφέρει ἡ Ἄννα Κομνηνὴ (Ε'. 5).

ἐν αὐτῷ «*ψαλλομένων καὶ ἀναγινωσκομένων βιβλίων ἐν ὅλῳ εἴκοσι πέντε*»
καὶ πάντων τῶν δικαίων αὐτοῦ παλαιῶν καὶ νέων καὶ κινητῶν πραγμά-
των καὶ ἀκινήτων «*ἤγουν ὀσπητίων, ἀμπελώνων, χωραφιαίας γῆς καὶ τῶν
καλυβιτῶν τῶν ἐκεῖσε προσκαθημένων καὶ παροίκων τριῶν (κατονομαζο-
μένων) μετὰ καὶ τοῦ στασίου αὐτῶν, τέλος ἐχόντων νομίσματα ὑπέρπυρα τέσ-
σαρα*». Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰωάσαφ Κομνηνοῦ δοθέντων τῷ μονυδρίῳ κτη-
μάτων ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Θεοδοσίου ἦσαν «*χωραφιαία γῆ ἡ ἀπὸ
τούμπας εἰς τούμπαν καὶ τὸ ὕδωρ τὸ κατὰ τετράδα εἰσερχόμενον εἰς τὸ ἐκεῖσε
ἀμπελοκηποπεριβόλιον*». Προσέτι δὲ ὑπῆρχον ἐν τῷ μονυδρίῳ «βοΐδια ζευ-
γνύμενα τέσσαρα, ὀνομουλικὸν ἕν, ὀνικὰ δύο, πρόβατα ἑβδομήκοντα, ὑδρο-

[2. Εἰκὼν φωτογραφικὴ τῆς μονῆς Ράσοβας παρὰ τὴν Ζαγοράν.

μυλὼν ἥμισυς, ὃς ἐδόθη εἰς τὸ μονύδριον ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Τέντα, ὁ δὲ
ἕτερος ἥμισυς κατέχεται ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ μέχρις ἀποβιώσεως αὐτοῦ, ὅτε
ἔμελλε νὰ περιέλθῃ εἰς τὸ μονύδριον. Ὁμολογεῖ δ' ἐν τέλει ὁ Θεοδόσιος ὅτι:
«*τεσσαράκοντα γὰρ ἤδη χρόνους κεκοπίακα ἐν τῷ τοιούτῳ μονιδίῳ, καθὼς
καὶ οἱ ἔποικοι τῆς ἐκεῖσε χώρας γινώσκουσι, καὶ ὁπόσα ἐβιάσθην καὶ ἀνέ-
στησα Θεὸς μόνος γινώσκει καὶ οἱ ἐκεῖσε ὄντες φιλόχριστοι.*»

Τῷ 1274 (;) ὁ πατριάρχης Ἰωσὴφ ὁ Α' (1268—1274 καὶ 1283 Δ βρίου
2—1288 Μαρτ. 2) μηνὶ Νοεμβρίῳ ἐξέδωκε συνοδικὴν πρᾶξιν, ἐν ᾗ ἀνα-
φέρει ὅτι μοναχός τις Ἰωάννης, ἐλθὼν ἐν προγενεστέροις χρόνοις ἐξ
Ἀνατολῆς, κατεῖχε τὸ μονύδριον ἡ *Ράσουσα*, κείμενον ἐν τῇ περιφερείᾳ

Ζαγορᾶς καὶ σῳζόμενον ἔτι ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ράσοβα*, ὅπερ ἀναλώμασι Νικολάου τοῦ Μαλιασηνοῦ περιεῖχε 12 μοναχούς, καὶ κατέστησε μαθητὴν καὶ ἀντάξιον αὐτοῦ διάδοχον μοναχόν τινα Θεοδόσιον, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου ἐγένετο ἡγούμενος τοῦ μονυδρίου. Ὁ Θεοδόσιος ἐν τῷ μεταξὺ ἀνατίθησι τὸ μονύδριον τοῦτο μετὰ τοῦ ἀγροῦ αὐτοῦ, λεγομένου *Κυρακαλῆς τοῦ Ζερβοῦ*, τῇ μονῇ τῆς Μακρινιτίσσης. Τῇ αἰτήσει τοῦ Νικολάου Μαλιασηνοῦ, ὁ πατριάρχης Ἰωσὴφ διὰ τοῦ ἄνω σιγιλλίου ἐπικυροῖ τὸ μονύδριον Ρασούσης ὡς μετόχιον τῆς μονῆς Μακρινιτίσσης [1].

Τῷ 1276 μηνὶ Ἰουνίῳ ὁ ἱερομόναχος Κυπριανὸς ἐξέδωκε καταθετικὸν γράμμα, ἐν ᾧ ἀναφέρει ὅτι, ἐπειδὴ ὁ ἐξάδελφος τοῦ αὐτοκράτορος καὶ Κεφαλὴ Μεγαλοβλαχίας (Θεσσαλίας) Ραοὺλ ὁ Πιγκέρνης Κομνηνὸς [2]) ἐξέδωκε γράμμα παραδοτικὸν πρὸς τὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τῆς Ὀξείας Ἐπισκέψεως τῆς Μακρινιτίσσης, ἵνα κατέχῃ ἅπασαν τὴν γῆν τῆς *Πέτρας*, παρὰ τὴν Βοιβηΐδα λίμνην ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τῆς πανυπεράγνου Θεοτόκου (οὐχὶ τῆς Μακρινιτίσσης)ἱερομόναχος Κυπριανός, φιλίως καὶ ἀδελφικῶς διακείμενος πρὸς τὸν *«Ἀγγελοκομνηνὸν Δούκαν τὸν Μαλιασηνόν, κτήτορα τῆς μονῆς, τὸν ἐπικληθέντα διὰ τοῦ μοναχικοῦ σχήματος Ἰωάσαφ»*, ὡμίλησε πρὸς αὐτόν, ἵνα καταλίπῃ ὑπὲρ τῆς μονῆς τῆς Μακρινιτίσσης τὸ ἥμισυ τῆς ὅλης γῆς τῆς Πέτρας· ὁ Ἰωάσαφ ἀπεδέξατο τὴν αἴτησιν ταύτην καὶ παρεχώρησε τῇ μονῇ διὰ συμβιβαστικῆς πράξεως, κεκυρωμένης παρ' αὐτοῦ τοῦ Ἰωάσαφ Μαλιασηνοῦ καὶ παρὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ Μαλιασηνοῦ καὶ παρὰ τῶν ἐκκρίτων μοναχῶν τῆς μονῆς. Ἔλαχε δὲ τῇ μονῇ τῆς Μακρινιτίσσης τὸ ἥμισυ τῆς γῆς *Πέτρας*· «*τὸ μέρος τὸ ἀποβλέπον τὸ Ἀρμενονῆσιν τῆς Κριποῦς τοῦ Πλατυπόδη καὶ ὁ Λόγγος, πρὸς δὲ τὸ μέρος τῆς ὑπεράγνου Θεομήτορος* (τῆς ἄλλης μονῆς) *ἐπέλαχε τὸ μέρος τῆς Μεγάλης* (χωρίου) *καὶ τὸ*

[1]) Ὁ μοναχὸς Ἀκάκιος ἔσπευσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς ματαίωσιν τῆς ἐκχωρήσεως τῆς Ρασούσης, γενομένης ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου ἄνευ γνώμης τῶν ἀδελφῶν, ἀλλ' ἀπέτυχεν.

[2]) Ὁ Νερούτσος (Δελτ. Ἱστ. Ἐθνολ. Ἑταιρ. Δ', 1892, σ. 117 σημ. 2 ἀναφέρει ὅτι ὁ Ραοὺλ Κομνηνὸς ἦτο Κεφαλὴ Μεγαλοβλαχίας ὑπὸ τὸ ἀξίωμα «Πιγκέρνης» τῷ 1285. Τὸ ὄνομα Ραοὺλ εἶναι οἰκογενειακόν. Ἐπὶ τῆς βασιλείας Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἀπαντῶμεν τέσσαρα ὀνόματα Ραούλ. Τούτων ὁ Μιχαὴλ καὶ ὁ Ἰσαάκιος ἐφυλακίσθησαν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου μετά τινων συγγενῶν των, ὄντες πρωτεξάδελφοι τοῦ Μιχαήλ, ὡς μὴ δεχόμενοι τὸ λατινικὸν δόγμα. Τρίτος Ἰωάννης Ραοὺλ ἀναφέρεται ἐκστρατεύσας τῷ 1260 μετὰ τοῦ Ἀλεξίου Στρατηγοπούλου κατὰ Μιχαὴλ τοῦ Β' δεσπότου Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας, πιθανῶς δ' εἶναι οὗτος ὁ ἐν τῷ ἀνωτέρω γράμματι ἀναφερόμενος, φέρων τὸ ἀξίωμα «Πιγκέρνης». Τέταρτος Ἀλέξιος Ραούλ, συναποσταλεὶς ὡς ναύαρχος τῷ 1283, ὅτε στρατηγὸς κατὰ ξηρὰν ἦτο ὁ πρωτοβεστιάριος Μιχαὴλ ὁ Ταρχανιώτης. Ἀμφότεροι ἀπεστάλησαν κατὰ Μιχαὴλ τοῦ Β, υἱοῦ τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Νόθου δεσπότου Νέων Πατρῶν.

μέρος τοῦ Ἁγίου Στεφάνου (μετοχίου ἴσως)». Ἐν τέλει δὲ τοῦ ἐγγράφου ἐπιφέρονται αἱ συνήθεις ἀραί. [1])

Κτήματα Μονῆς Μακρινιτίσσης

1) *Μονὴ τοῦ κὺρ Ἱλαρίωνος* ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἁλμυροῦ.

2) *Γῆ χωραφιαία* προσεπικυρωθεῖσα ἐν Ἁλμυρῷ τῇ μονῇ τοῦ κὺρ Ἱλαρίωνος ὑπὸ Κων. Μαλιασηνοῦ μοδίων 500.

3) *Ἅγιος Νικόλαος ὁ Νέος* (ὁ ἐν Βουνένῃ), μονύδριον ἐν τῷ χωρίῳ Χατζῆμισι πρὸς τὸ ΜΑ. μέρος, σῳζόμενον σήμερον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου (*Ζωσ. Ἐσφιγμενίτου, Προμηθεὺς* 1897, σ. 142 σημ. δ').

4) *Κριποῦς* ἢ *Χριποῦς* ἢ *Γριποῦς*, δύο χωρία μεταξὺ τῶν νῦν χωρίων Χατζῆμισι καὶ Πέτρας τοῦ δήμου Ἀρμενίου παρὰ τὴν λίμνην Βοιβηΐδα (Βάλτον) μέχρι τῆς *Ἀειδαρορράχης* (Γαϊδαρορράχης).

5) *Ἁγ. Δημήτριος*, μονύδριον κείμενον παρὰ τὸ χωρίον Μεγάλη. Ὁ Ζωσ. Ἐσφιγμενίτης ἀναφέρει ὅτι ἔκειτο παρὰ τὸ νῦν χωρίον Καστρὶ τοῦ δήμου Κασθαναίας. Ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ Μιχαὴλ Η'. Παλαιολόγου ἀναφέρεται τῷ 1272 ῥητῶς πλησίον τοῦ χωρ. Μεγάλη.

6) *Ἀμπελῶνες* ἐν τῇ θέσει Μορίβορι ἐν Ἁλμυρῷ καὶ ἐν τῷ χωρίῳ Μαγούλᾳ Ἁλμυροῦ.

7) *Ἐκκλησία τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ* ἐν τῷ χωρίῳ *Μαγούλᾳ* ἐν Ἁλμυρῷ. Τὰ ἐρείπια τῆς ἐκκλησίας ταύτης σῴζονται ἔτι καὶ νῦν παρὰ τὴν θέσιν «*Μαγούλα Ἀηδινιωτάκη*» Ἁλμυροῦ.

8) *Χωρίον Κυρακαλῆς* ἐν Ζαγορᾷ.

9) *Χωρίον Κάπραινα* παρὰ τὴν Βοιβηΐδα, σῳζόμενον ἔτι καὶ νῦν.

10) *Μονύδριον Παναγίας* παρὰ τὴν *Χάρμαιναν* [2]) ὑπὸ τῇ Ὄσσῃ «*εἰς τοὺς*

[1]) Ὁ *Ζωσιμᾶς Ἐσφιγμενίτης* λέγει ὅτι ἡ μονὴ τῆς Πανυπεράγνου εἶναι ἡ νῦν *Καμπάνα*, κειμένη ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ χωρ. Βουλγαριανῆς, τοῦ δήμου Κασθαναίας. (*Προμηθεὺς* 1897, σ. 177).

[2]) *Χάρμαινα* (ἡ) καὶ *Χάρμενα* (τὰ), εἶναι δύο ὁμώνυμοι πολίχναι σῳζόμεναι ἔτι καὶ νῦν, μᾶλλον δὲ χωρία μεγάλα. Ἡ πρώτη κεῖται ὑπὸ τοὺς πρόποδας τῆς Ὄσσης (Κισσάβου)· ὑπῆρξε δὲ κατὰ τοὺς βυζαντ. χρόνους ἕδρα ὁμωνύμου ἐπισκοπῆς (Πρβλ. *Ν. Ι. Γιανοπούλου*, Ἐπισκ. κατάλ. Θεσσαλίας. ἐν Ἐπετηρ. Φιλ. Συλλ. «Παρνασσοῦ» τόμ. ΙΑ', 1915, σ. 184—185) Εἶναι δὲ γνωστοὶ καὶ Λατῖνοι αὐτῆς ἐπίσκοποι: 1) *Ἀντώνιος*, ἀποθανὼν τῷ 1346 2) *Ἀλβέρτος* de Nogeria (1346 –1355). 3) *Ἰωάννης*, εὑρισκόμενος τῷ 1356 ἐν Avignon καὶ μετατεθεὶς ἢ προαχθεὶς εἰς Κρήτην τῷ 1361, κατὰ τὸν Σεβ. Λατῖνον Ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν Louis Petit.

Ἡ Δευτέρα Χάρμαινα εὕρηται ἐν τῷ δήμῳ Ἰθώμης παρὰ τὸ Φανάριον τῆς Καρδίτσης τῆς Θεσσαλίας. Ταύτην ἀτόπως ὁ Νερούτσος θεωρεῖ ὡς ἐπισκοπήν, διότι αὕτη ὑπέκειτο ἔκτοτε εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου.

πρόποδας τοῦ ὄρους Κισσάβου» μετὰ ἀμπέλων, κήπων, περιβολίων, οἰκιῶν, χωραφιαίας γῆς καὶ τῶν προσκαθημένων καλυβιτῶν καὶ $^1/_2$ ὑδρομύλου·

11) *Μονύδριον ἢ Ράσουσα* ἐν τῇ περιφερείᾳ Ζαγορᾶς σῳζόμενον νῦν ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ράσοβα*.

12) *Μονὴ τῆς Παννπεράγνου Θεοτόκου παρὰ τὸ χωρίον Πέτρα* ἐπὶ τῇ Βοιβηΐδι λίμνῃ, ἢ παρὰ τὸ χωρίον Βουλγαριανὴ τοῦ Δήμου Κασθαναίας.

13) *Γῆς χωραφιαίας τὸ ἥμισυ* παρὰ τὸ χωρίον Πέτρα μετὰ τῆς μονῆς Πανυπεράγνου, ἐχούσης τὸ ἕτερον ἥμισυ. Ὅρια τοῦ μεριδίου τῆς μονῆς Μακρινιτίσσης *Ἀρμενονῆσιν*, [1]) *Κριποῦς, Πλατυπόδη*, καὶ *Λόγγος*· τοῦ ἑτέρου μεριδίου τῆς μ. Πανυπεράγνου *Ἅγιος Στέφανος* καὶ χωρίον *Μεγάλη*.

14) *Ἀμαρᾶ χωραφιαία γῆ τῆς Κολομβιανῆς*.

15) *Ρωσὸς* (χωρίον;).

16) *Μέλισσα* (χωρίον ἢ θέσις);

17) *Τόπος τοῦ Καστριώτου*.

18) *Λογγᾶς*, θέσις τις ἴσως.

19) *Μονόξυλα ἓξ ἐν τῷ Βάλτῳ* (Βοιβηΐδι λίμνῃ) μετὰ τῶν ἁλιέων.

20) *Ἅγιος Ὀνούφριος*, μονύδριον πατριαρχικόν, σῳζομένου τοῦ ναοῦ ἐν φερωνύμῳ συνοικίᾳ Ἄνω Βόλου, «*μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ προσκαθημένων καὶ τὴν ἀντίπεραν γῆν ἅπασαν τῶν Πολιτικῶν*» [2]).

21) *Ἡ ὑπόστασις τοῦ Βεστάρχου*.

22) *Ἡ ὑπόστασις Ροδανθίνης*.

23) *Αἱ Ἁλυκαί*. Αἱ καὶ νῦν σῳζόμεναι ἔναντι τοῦ Βόλου.

24) *Ἡ Καλίτσα*.

25) *Ἡ Βασιλίδα*.

26) *Τὸ ὑδρομυλικὸν ἐργαστήριον τοῦ ἁγ. Ὀνουφρίου*. [3])

27) *Τὸ ἕτερον ὑδρομυλικὸν ἐργαστήριον τὸ εἰς τὴν Δημητριάδα διακείμενον πλησίον τοῦ Ναραϊδᾶ*. [4])

---

[1]) *Ἀρμενονῆσιν*. Τὸ ὄνομα προδίδει τὴν καταγωγὴν ἐκ τῆς πόλεως Ἀρμενίου, κειμένης ἐκεῖ που παρὰ τὴν Βοιβηΐδα λίμνην (Στράβ. ΙΑ, 503, 530). Εἶναι δὲ γνωσταὶ αἱ σχέσεις τῶν Ἀρμενίων μετὰ τῶν Θεσσαλῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Τὸ Ἀρμένιον ὡς πόλιν ἀτόπως ὁ Ζωσιμᾶς Ἐσφιγμενίτης δὲν παραδέχεται (*Προμηθεὺς* 1892 σ. 333 καὶ 1895 σ. 646).

[2]) Τὰ *Πολιτικὰ* παρὰ τὸν Ἅγ. Ὀνούφριον καὶ ἐν τῇ περιφερείᾳ Δημητριάδος δὲν εἶναι γνωστὸν ποῦ ἔκειντο.

[3]) Πλησίον τοῦ Ἁγ. Ὀνουφρίου ἀναφέρεται *ὑδρομυλικὸν ἐργαστήριον*. Νῦν παρὰ τὴν συνοικίαν *Μπαξέδες* τοῦ Ἄνω Βόλου λειτουργοῦσι πολλοὶ ὑδρόμυλοι.

[4]) *Τὸ ὑδρομυλικὸν ἐργαστήριον πλησίον τοῦ Ναραϊδᾶ, παρὰ τὴν Δημητριάδα* εἶναι σπουδῆς ἄξιον διὰ τὴν θέσιν τῆς πόλεως ταύτης. Ἐὰν ἡ Δημητριὰς ἔκειτο ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Γορίτσης, ὡς μέχρι τοῦδε ἐπιστεύετο, ἔδει ὁ ὑδρόμυλος τοῦ Ναραϊδᾶ νὰ κεῖται ἐκεῖ που πλησίον, παρὰ τὴν Ἄλλην Μεριᾶν (Βλαχομαχαλᾶν) ἢ που ἀλλαχοῦ. Ἀλλ

28) *Οἱ ἀμπελῶνες καὶ τὰ χωράφια ἔξωθι τῶν ῥηθεισῶν ὑποστάσεων ἐν τῇ τοιαύτῃ χώρᾳ τῆς Δημητριάδος* [1]).

29) *Ἡ Κατοῦνα*. Ἀλλαχοῦ ἐν ἐγγράφοις ἀναφέρεται ἡ *Βλαχοκατοῦνα*.[2])

30) *Οἱ Βλάχοι, οἱ προσκαθήμενοι* ἔξωθι τῆς μονῆς Μακρινιτίσσης μετὰ τοῦ *Ἀσωμάτου καὶ τοῦ Κατακαλών* [3]).

31) *Ἡ Πλανηνὴ*. θέσις, ἐν ᾗ κτήματα τῆς μονῆς ὑπῆρχον.

32) *Ὁ τόπος τῆς Βούκοβας*. Ὁμοίως.

33) *Τὸ ὑδρομυλικὸν ἐργαστήριον μετὰ τῶν ἀμπελώνων καὶ τῶν κηπαρίων τῶν πέριξ τῆς μονῆς*.

34) *Ἐρημοτόπιον τῆς Κυρὰ Καλίτσας*, ἕτερον τοῦτο διάφορον τοῦ ὑπ' ἀριθ. 8 χωρίου τῆς Κυρακαλῆς ἐν Ζαγορᾷ.

ἐπειδὴ ὕδωρ ἱκανὸν νὰ κινήσῃ ὑδρόμυλον δὲν ὑπάρχει που ἐντεῦθεν τῆς Γορίτσης οὔτ' ἐκεῖθεν αὐτῆς, συμπεραίνομεν ὅτι ὁ ὑδρόμυλος οὗτος θὰ ἔκειτο πρὸς τὸ μέρος τῶν Μπαξέδων κατὰ τὸν χείμαρρον Ξηριᾶν, προσεγγίζων τῇ Δημητριάδι κειμένῃ ἐν θέσει «Δόντια» ἔναντι τοῦ Βόλου, καὶ ἐν ᾗ θέσει ἐτίθεντο συνήθως αἱ Παγασαί. *Ν. Ι. Γιαννοπούλου*, Παγασαί–Δημητριὰς ἐν Ἀρχ. Ἐφ. 1913, 217–220 καὶ 1914 σ. 244 καὶ ἑξῆς. Ὁ κ. Ἀρβανιτόπουλος ἐξ ἐπιγραφῆς παρεδέξατο τὴν θέσιν αὐτόθι τῆς Δημητριάδος.

[1]) Οἱ ἀμπελῶνες καὶ τὰ χωράφια ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Δημητριάδος θὰ ἦσαν ἀναμφιβόλως ὅπου καὶ σήμερον ἐν τῇ θέσει *Λάμια* καὶ τῇ περιφερείᾳ Διμηνίου, ἴσως φθάνοντα καὶ μέχρι τῆς νῦν συνοικίας Καπακλὶ τοῦ Βόλου.

[2]) Ἡ *Κατοῦνα* θὰ ἦτο θέσις ἴσως. Εἶναι γνωστὸν ἡμῖν τὸ ὄνομα *Βλαχοκατοῦνα*.

[3]) Οἱ Βλάχοι εἶναι γνωστοὶ ἡμῖν ὡς προσκαθήμενοι ἐν τῇ μονῇ Μακρινιτίσσης ἀπὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Θὰ ἦσαν ἀναμφιβόλως γεωργοί. Ἀλλὰ θὰ ὑπῆρχον τότε καὶ Βλάχοι κτηνοτρόφοι, διότι αἱ νομαδιαῖαι ἐκτάσεις τοῦ Πηλίου οἰκουμένου τότε ἀποκλειστικῶς ὑπὸ μοναχῶν, καὶ ἡ ἀπὸ τῆς θέσεως τῆς Δημητριάδας «Δόντια» μέχρι τῆς θέσεως Καδήραγα ὀρεινὴ καὶ παράλιος ἔκτασις ἦτο ἀδύνατον τότε, ὡς καὶ νῦν, νὰ μὴ ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς βοσκὴν κτηνῶν. Συνεπῶς οἱ Βλάχοι ὡς γεωργοὶ καὶ κτηνοτρόφοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἐνταῦθα. Ἀκόμη δὲ καὶ σήμερον ἡ ἀνατολ. συνοικία τοῦ Ἄνω Βόλου Ἄλλη Μεριὰ καλεῖται καὶ Βλαχομαχαλᾶς, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι πολλοὶ Βλάχοι γεωργοὶ καὶ κτηνοτρόφοι ἐγκατεστάθησαν ἔκτοτε (πρβλ. *Ν. Γεωργιάδου*, Θεσσαλία, ἔκδ. α'. 1880 σ. 191).

Ὁ δὲ *Ἀσώματος* θὰ ἦτο ναὸς τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ. Εἰς τοῦτον ἴσως θὰ ἦτο τεθειμένον τὸ ἄνωθι τῆς θύρας τοῦ ἐπὶ τῆς βορ. πλευρᾶς προσκεκολλημένου παρεκκλησίου τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τοῦ λόφου «Ἐπισκοπῆς» ἀνάγλυφον ἐκ μαρμάρου τοῦ Ἀρχ. Μιχαήλ. (N. J. Giannopoulos, Les constructions byzantines de la région de Démétrias ἐν Bull. de Corresp. Hellén. XLIV, 1920, 167, εἰκ. 9.—Gabr. Millet, Αὐτόθι σ. 215).

Ὁ δὲ *Κατακαλὼν* εἶναι ὄνομα γνωστοῦ μεγάλου βυζ. οἴκου (πρβλ. *Σ. Π. Λάμπρου*, Νέος Ἑλληνομνήμων, ΙΓ', 1916, 374) Εἶναι δὲ γνωστὸν καὶ τὸ ὄνομα *Κατακαλὼν Κεκαυμένος*, (*Σ. Π. Λάμπρου*, Αὐτόθι, σ. 264). Ὁ δὲ κ. *Γεώργ. Σωτηρίου* ἀνεῦρεν ἐν τῇ ἐν Ὑπάτῃ ἠρειπωμένῃ ἐκκλησίᾳ Ἁγ. Σοφίας ἐπιγραφὴν τοῦ κτίτορος αὐτῆς Κατακαλὼν «*Προέδρου κτίτορος Κατακαλὼν*» (*Σπ. Π. Λάμπρου*, Ν. Ἑλληνομν. ΙΓ', 1916, 374).

35) *Ἡ ἐν τῇ περιφερείᾳ Ζαγορᾶς ἀπερριμμένη μονὴ τοῦ Προδρόμου* [1].

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ἡ μονὴ Μακρινιτίσσης ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ δυνάστου Δημητριάδος Κωνσταντίνου τοῦ Μαλιασηνοῦ. [2]) Τὸ ὑπερκείμενον τῆς Μακρινιτίσσης ὄρος ἐκαλεῖτο τότε *Δρόγγος*. Ἡ δὲ θέσις, ἐν ᾗ ἐκτίσθη ἡ μονή, ἐκαλεῖτο *Μακρινίτισσα*, κατὰ τὰ ἔγγραφα, ἀλλὰ πραγματικῶς *Μακρινίτσα*, ὡς ἀκόμη λέγεται καὶ γράφεται ὑπό τε τοῦ λαοῦ καὶ τῶν λογίων. Εἶναι δὲ ἡ λέξις σλαβική. *Μόκρινα* εἶναι ὄνομα πόλεως ἢ κώμης ἔν τε Βουλγαρίᾳ καὶ Σερβίᾳ, ὡς ἐπληροφορήθημεν παρ' Ἑλλήνων ζησάντων καὶ ἐργασθέντων ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις. Τί δὲ σημαίνει *Μόκρινα*; Μόκρινα=βρεγμένη κώμη ἢ χώρα, *Μοκρινίτσα* δὲ εἶναι ὑποκοριστικὸν σλαβικὸν τοῦ *Μόκρινα*. [3]) Ὄντως δὲ ἡ Μακρινίτσα εἶναι περίρρυτος χειμῶνός τε καὶ θέρους. Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἐκπληττώμεθα διὰ τὴν σλαβικὴν καταγωγὴν τῆς λέξεως *Μόκρινα* καὶ *Μοκρινίτσα*, τῆς ὁποίας τὴν πρώτην συλλαβὴν *Μο-* ὁ λαὸς μετέτρεψεν εἰς *Μα-*, ἤτοι *Μακρινίτσα*, συγχύσας αὐτὴν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἐπίθετον μακρυνός, διότι καὶ ἄλλας σλαβικὰς τοπωνυμίας ἔχομεν ἐν Πηλίῳ καὶ Θεσσαλίᾳ, καὶ δὴ καὶ πέριξ αὐτῆς τῆς μονῆς *Μακρινίτσης*. Οὕτω λ. χ. ἐν Ζαγορίῳ τῆς Ἠπείρου ἔχομεν χωρίον *Μακρῖνον* κείμενον ἐν μέσῳ ἄλλων σλαβικὰ ὀνόματα φερόντων χωρίων, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ σλαβικὸν *Μόκρινα* ἐξελληνισθέν. Τὰ δὲ παρὰ τὴν μονὴν καὶ πέριξ ὀνόματα χωρίων ἢ θέσεων, Ζαγορά, Σταγιάτες, Δρυανούβαινα κλπ. καὶ αὐτὸς ὁ Βόλος (*Γόλος*=Gôlos σλαβιστὶ=ἕδρα διοικήσεως καὶ Gôl=γυμνός) εἶναι σλαβικά [4]).

Κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, ὡς γνωστόν, ἔχομεν πολλὰς σλαβικὰς ἐπιδρομὰς ἔν τε Θρᾴκῃ, Μακεδονίᾳ Θεσσαλίᾳ, Ἠπείρῳ καὶ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι, αἵτινες μετὰ τῶν δῃώσεων καὶ καταστροφῶν, ἃς ἐπήνεγκον εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, οὐδὲν ἄλλο ἐκληροδότησαν ἡμῖν, πλὴν τῶν σλαβικῶν τοπωνυμιῶν, πολυπληθῶν οὐσῶν, καὶ ἐν τοῖς δακτύλοις ἀριθμουμένας λέξεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Συνεπῶς αἱ σλαβικαὶ αὗται τοπωνυμίαι δύνανται ν' ἀναχθῶσι μέχρι τοῦ Θ' ἢ Ι' αἰῶνος, ἀφοῦ ἤδη κατὰ τὸν δωδέκατον καὶ δέκατον τρίτον αἰῶνα ἦσαν γνωσταί.

[1]) Ἐν τῇ περιφ. Ζαγορᾶς κεῖται ὁ βυζ. ναὸς τῆς μονῆς Προδρόμου.

[2]) Ὀρθῶς ὁ *Ζωσιμᾶς Ἐσφιγμενίτης* εἴκασεν ὅτι τῷ 1215 ὑπῆρχεν ἤδη ἡ μονή, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ γράμματος τοῦ ἐπισκόπου Δημητριάδος Ἀρσενίου κεχρονολογημένου τῷ 1215. (Προμηθεὺς Βόλου 1897, ἔτος Θ', σ. 104).

[3]) Ἄδηλον ἂν ἐπὶ τοῦ Πηλίου ὑπῆρχε κώμη τις ἢ θέσις ὑπὸ τὸ ὄνομα *Μοκρινίτσα* καταληφθεῖσα ὕστερον ὑπὸ τῆς μονῆς, λαβούσης τὸ ὄνομα αὐτῆς.

[4]) Ἀμφότερα. αἱ σημασίαι αὗται προσαρμόζουσιν εἰς τὸν *Γόλον* (τὸ κάστρον) τοῦ Καντακουζηνοῦ, διότι οὗτος κεῖται ἐν γυμνῷ δένδρων πεδίῳ καὶ ἦτο καὶ ἕδρα διοικήσεως. Zagôra=ὑπερώρεια (πέραν τοῦ ὄρους). *Γορίτσα* μικρὸν βουνόν. Σταγιάτες=Στάγια σλαβιστὶ δωμάτια, πρβλ. *Σταγοί*.

Β'.

ΜΟΝΗ ΝΕΑΣ ΠΕΤΡΑΣ

(Γυναικεία παρὰ τὴν Πορταριὰν)

Ὁ Νικόλαος Μαλιασηνὸς καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἄννα Κομνηνὴ Δούκαινα ἡ Μαλιασηνὴ ἀνήγειραν τὴν γυναικείαν μονὴν τῆς *Νέας Πέτρας* ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, τάξαντες αὐτὴν ὑπὸ τὴν πατριαρχικὴν προστασίαν, τιμηθεῖσαν δὲ διὰ τοῦ πατριαρχικοῦ καὶ σταυροπηγιακοῦ ἀξιώματος καὶ προνομίου. Ἔκειτο δ' ἡ μονὴ ἐν τῷ θέματι Δρυανοβαίνης καὶ ἐκέκτητο ἀμπελῶνας, χωράφια, γῆν ὀρεινὴν καὶ πεδινὴν νομαδιαίαν καὶ ἐν αὐτῇ ὑπῆρχον *προσκαθήμενοι* καὶ Βλάχοι τινές, γεωργοὶ ἀναμφιβόλως.

Ὡς ἐκ τῶν ἐγγράφων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν μονὴν Νέας Πέτρας ἐξάγεται, ἡ μονὴ αὕτη ἱδρύθη τῷ 1272 ἐκ βάθρων ὑπὸ τῶν ὁμοζύγων δυναστῶν Δημητριάδος Νικολάου καὶ Ἄννης Μαλιασηνῶν. Αἱ δὲ μοναὶ *Πορταραίας*, ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας, καὶ *Ἁγ. Νικολάου τοῦ Παλιρροπάτου* ἦσαν προγενέστεραι αὐτῆς, ἀδήλου ὄντος τοῦ χρόνου τῆς ἱδρύσεως αὐτῶν. Ἐπίσης αἱ μικραὶ μοναὶ Ἁγ. Ἀποστόλων *τοῦ Μεγαλογένους* καὶ Ἁγ. Νικολάου τοῦ *Ξυλοπᾶ* ἦσαν πολὺ ἀρχαιότεραι τῆς Μονῆς Νέας Πέτρας, ἀλλὰ τῷ 1272 ἦσαν ἐγκαταλελειμμέναι καὶ ἑτοιμόρροποι, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς ἐφεξῆς ἐγγράφοις.

Ἀπὸ τοῦ 1274 φαίνεται ὅτι ὁ Νικόλαος Μαλιασηνὸς ἠσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον μετονομασθεὶς *Ἰωάσαφ*, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν ἐγγράφῳ ἐπὶ τῷ μονυδρίῳ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων τοῦ Μεγαλογένους, γραφέντι τῷ 1275, ἐν ᾧ ἀναφέρεται οὗτος ὑπὸ τὸ μοναχικὸν ὄνομα Ἰωάσαφ. Δὲν εἶναι δ' ἀληθὲς τὸ ὑπὸ τοῦ *Νικολάου Γεωργιάδου* (Θεσσαλία 1880 σ. 136) ἀναφερόμενον ὅτι «οὗτος ἀπεσύρθη εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθεῖσαν μονὴν Νέας Πέτρας, ἐν ᾗ καὶ ἐτελεύτησεν ὡς μοναχὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωσάφαθ», διότι ἡ μονὴ Νέας Πέτρας, ἦτο γυναικεία, οὗτος δὲ θ' ἀπεσύρθη εἰς τὴν μονὴν Μακρινιτίσσης, ἐν ᾗ καὶ ἐτελεύτησεν.

Ὁ κ. Ἀπ. Σ. Ἀρβανιτόπουλος, [1]) ἔφορος ἀρχαιοτήτων Θεσσαλίας, εὗρεν ἐν τῷ ἐν Μακρινίτσῃ ναῷ τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου ἐπιτύμβιον πλάκα μετὰ πλουσίου διακόσμου καὶ ἐπιγραφῆς ἐμμέτρου ἐπιτυμβίου μνημονευούσης τοῦ ὀνόματος *Νείλου Μαλιασηνοῦ*. Ὁ Νεῖλος οὗτος, καθ᾽ ἡμᾶς, εἶναι αὐτὸς ὁ Νικόλαος Μαλιασηνός, ὅστις, γενόμενος μοναχός, μετωνομάσθη *Ἰωάσαφ*, κατὰ τὰ ἔγγραφα. Κατὰ δὲ τὰ κρατοῦντα παρὰ τοῖς μοναχοῖς ἔθιμα, προαχθείς, φαίνεται, εἰς μεγαλόσχημον, μετήλλαξε καὶ τὸ μοναχικὸν ὄνομα Ἰωάσαφ, μετονομασθεὶς ἤδη *Νεῖλος*. Παρόμοιόν τι γνωρίζομεν ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς ἐν Μετεώροις μονῆς τῆς Μεταμορφώσεως κατὰ τὰς ἀρχὰς περίπου τοῦ ΙΔ´ αἰῶνος. Οὗτος, καταγόμενος ἐξ Ὑπάτης, λαϊκὸς ὤν, ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀνδρόνικος· μεταβὰς δ' εἰς Ἅγιον Ὄρος καὶ γενόμενος μοναχὸς μετωνομάσθη Ἀντώνιος· εἶτα δὲ προαχθεὶς εἰς μεγαλόσχημον μετωνομάσθη Ἀθανάσιος. Πιθανῶς παρόμοιόν τι θὰ συμβαίνῃ καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ἡ δὲ σύζυγος αὐτοῦ Ἄννα ἀσπασθεῖσα τὸ μοναχικὸν βίον καὶ μετονομασθεῖσα *Ἀνθοῦσα* θὰ ἀπεσύρθη εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ συζύγου αὐτῆς καὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας ἱδρυθεῖσαν γυναικείαν μονὴν τοῦ Προδρόμου «Νέας Πέτρας», ἔνθα καὶ ἐτελεύτησεν ὡς μοναχή. Ταύτης ἡ ἐπιτύμβιος πλὸξ μετ' ἐπιγραφῆς ἀπόκειται νῦν ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας ἐπὶ τοῦ λόφου *Ἐπισκοπῆς* ἐν Ἄνω Βόλῳ ἐντετοιχισμένη ἐγκαρσίως ἐν τῇ προσκομιδῇ τοῦ ἱεροῦ. Αὕτη φέρει πλούσιον γλυπτικὸν διάκοσμον ἐν ἐπιπεδογλύφῳ, ἄνω σειρὰν κουφικῶν κοσμημάτων, κάτω δὲ ὑπὸ ἀψίδωμα διπλοῦν σταυρὸν μετὰ διακοσμήσεων, ἐν τῷ μέσῳ δὲ ἐν κύκλῳ συνδεδεμένῳ μεθ' ἑτέρου διὰ κόμβου δύο ταὼς ἀντινώτους ῥαμφίζοντας ἀνθύλλιον καὶ πτηνόν τι ἀποκεκρυμμένον κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπὸ τοῦ τοίχου· ἄνω δὲ ἐπιγραφήν: [2])

«...*[Ἄννης] τῆς Ἀγγελίνας Δούκενας τῆς Μαλ[ιασ]ινῆς, τῆς διὰ τοῦ θείου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος μετο[νομασθείσης Ἀνθούσης]*.

Προβαίνομεν ἤδη εἰς λεπτομερεστέραν ἀνάλυσιν τῶν ἐγγράφων τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν μονὴν τοῦ Προδρόμου *Νέας Πέτρας*.

Τῷ 1271 ὁ πατριάρχης Ἰωσὴφ ἐξέδωκε τῷ Νικολάῳ Μαλιασηνῷ σιγιλλιῶδες γράμμα διὰ τὴν ἐν Πορταριᾷ μονὴν τοῦ Προδρόμου, τῆς Νέας Πέτρας. Τῷ δὲ 1272 μηνὶ Ἰουλίῳ ὁ αὐτὸς πατριάρχης ἐξέδωκεν ὑπόμνημα πρὸ τὸν Νικόλαον Μαλιασηνὸν καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Ἄνναν (Δούκαιναν Κομνηνὴν Παλαιολογῖναν τὴν Μαλιασηνὴν) περὶ τῆς γυναικείας μονῆς τοῦ Προδρόμου Νέας Πέτρας, προσεπικυρῶν τὰ κτήματα, τὰ προνόμια καὶ τὰ δίκαια αὐτῆς, ἅτινα ἐν αὐτῷ περιγράφονται, ὄντα ὀκτώ, καὶ περὶ ὧν ἐν οἰκείῳ τόπῳ μνεία γενήσεται. Ἐκ δὲ τοῦ ὑπομνήματος τούτου καὶ τοῦ ἐγγράφου τοῦ Ἀρχοντίτζη δηλοῦται, ὅτι ἡ μονὴ Νέας Πέτρας ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς στάσεως τοῦ Ἀρχοντίτζη, καὶ ὅτι «*τὸ μοναστηρόπουλον τῆς Πορταρέας ἐπιλεγόμενον ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας*» ἦτο πλησίον καὶ *κατωτέρω* τοῦ γυναικείου μοναστηρίου τοῦ Προδρόμου. Ἐπίσης ὁ πατριάρχης ἐπικυρῶν τὰ ἔγγραφα τῆς ὑπὸ τῆς μονῆς ἀγορᾶς διαφόρων κτημάτων, περὶ ὧν ὁ λόγος κατωτέρω, προσεπικυροῖ καὶ τὸ καταθετικὸν ἔγγραφον τῶν Δρυανουβαινιτῶν. Ταῦτα πάντα ἦσαν κεκυρωμένα καὶ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Δημητριάδος καὶ Ἁλμυροῦ.

[1]) Ἔπιθι τὰ ὑπὸ *Α. Σ. Ἀρβαντινοπούλου* σημειωθέντα ἐν τοῖς πρακτικοῖς Ἀρχ Ἑταιρ. 1910, σ. 205—207 μετ' εἰκόνος τῆς ἐπιγραφῆς.

[2]) Ὅρα ὅσα ἔγραψεν ὁ *Ν. Ι. Γιαννόπουλος* ἐν Bulletin de Corresp. Hellén. τόμ XLIV, 1920, σ. 195—196, εἰκ. 8.—Millet, αὐτόθι 211—215.

Τῷ αὐτῷ ἔτει 1272, μηνὶ Σεπτεμβρίῳ, ἐξεδόθη τὸ πρατήριον ἔγγραφον (πωλητήριον) τῆς Ζωῆς Μελαγχροινῆς, θυγατρὸς Στεφάνου Συροπούλου. Ἡ γονικὴ στάσις αὐτῆς περιεῖχε πέντε ἐν ὅλῳ διάφορα κτήματα ἐν διαφόροις θέσεσι. Μία τούτων ὀνόματι «*Παλάτια*» εἶναι ἀξιοσημείωτος, περὶ ταύτης δὲ ἐκτενέστερον θὰ εἴπωμεν ἐν τῷ περὶ τῶν μετοχίων κεφαλαίῳ. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, ὡς καὶ τὰ κατωτέρω μνημονευθησόμενα, συνέταξεν ὁ ἐπίσκοπος Δημητριάδος καὶ Ἁλμυροῦ Μιχαὴλ ὁ Πανάρετος, «*διὰ τὸ μὴ εἶναι ταβουλάριον ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Δημητριάδος*».

Τῷ δὲ 1272, μηνὶ Μαΐῳ, ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐπισκόπου Δημητριάδος καὶ Ἁλμυροῦ τὰ πρατήρια τῶν ἀδελφῶν Ἰωάννου καὶ Κωνσταντίνου Κατζιδώνη, δι' ὧν ὁμολογοῦσιν οὗτοι ὅτι ἐπώλησαν ἀμπέλους ἐν Βελεστίνῳ τοῖς Νικολάῳ καὶ Ἄννῃ Μαλιασηνοῖς διὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν *ἀνεγερθησομένην γυναικείαν μονὴν τοῦ Προδρόμου τῆς Νέας Πέτρας*, ἀντὶ «*μιᾶς ὁλοκοτιναρέας ἁλμυριωτικῆς παρὰ τρίτον, ἤτοι ἑπτὰ νομίσματα ὑπέρπυρα χρυσᾶ παρὰ τρίτον*». Ἐκ τῆς περικοπῆς ταύτης μανθάνομεν ὅτι ἡ *ὁλοκοτιναρέα ἁλμυριωτικὴ* ἐτιμᾶτο ἑπτὰ χρυσᾶ νομίσματα (ὑπέρπυρα), ἐξ αὐτῆς δὲ καὶ τῆς τρεχούσης τότε ἐν Ἁλμυρῷ ἀξίας τοῦ νομίσματος ἐκανονίζετο ἡ ἐμπορικὴ καὶ χρηματιστικὴ ἀγορὰ ἐν Θεσσαλίᾳ. Ἄξιον δ' ἐπίσης περιεργείας εἶναι ὅτι προέβησαν οὗτοι εἰς τὴν πώλησιν τῶν ἀμπέλων αὐτῶν ἐν Βελεστίνῳ, διότι, λέγουσι, «*καὶ ἡμεῖς κατὰ τὸν βίον στενοχωρούμενοι ἐκ τῆς τὸ πᾶν συνεχούσης καιρικῆς τῶν πραγμάτων ἀνωμαλίας καὶ πολυχρονίου σιτοδείας*». Ἤτοι δύο ἦσαν αἱ αἰτίαι· πρῶτον μὲν ἡ καιρικὴ τῶν πραγμάτων ἀνωμαλία, δῆλα δὴ ἐμφύλιοι πόλεμοι μεταξὺ τῶν δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου καὶ Νέων Πατρῶν καὶ τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου, δεύτερον δὲ ἡ παρατεταμένη ἐν Θεσσαλίᾳ *(πολυχρόνιος)* σιτοδεία. Καὶ ἐξακολουθεῖ ὁ Κωνσταντῖνος Κατζιδώνης ἀφηγούμενος καὶ διεκτραγῳδῶν ἐν τῷ ἱστορικωτάτῳ αὐτοῦ ἐγγράφῳ τὴν κρατοῦσαν

τότε ἐν Θεσσαλίᾳ κατάστασιν: *«Ἐπειδὴ ἀπὸ τῶν καθημερινῶν ἐφόδων τῶν ἐπερχομένων τῇ χώρᾳ ἡμῶν τοῦ Βελεστίνου εἰς παντελῆ ἀπορίαν κατηντήσαμεν γυμνητεύοντες, ὡς καὶ αὐτῆς σχεδὸν τῆς ἀναγκαίας τροφῆς ὑστερεῖσθαι»*, διὰ τοῦτο προέβημεν εἰς τὴν πώλησιν τῶν ἀμπέλων ἡμῶν καὶ διὰ τοῦ τιμήματος αὐτῶν θὰ ἀγοράσωμεν *«βοῦν ἀροτῆρα»* ἵνα ἐργασθῶμεν τὴν *«βότειραν γῆν»*.

Τῷ 1272, μηνὶ Σεπτεμβρίῳ, ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Δημητριάδος καὶ Ἁλμυροῦ ἐπισκόπου Μιχαὴλ τοῦ Παναρέτου τὸ πρατήριον τοῦ Μιχαὴλ Ἀρχοντίτζη καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ Μαρίας, δι' οὗ ἐπώλησαν οὗτοι τῷ Νικολάῳ Μαλιασηνῷ καὶ τῇ συζύγῳ αὐτοῦ Ἄννῃ καὶ δι' αὐτῶν πρὸς τὴν ἀνεγερθησομένην μονὴν τοῦ Προδρόμου Νέας Πέτρας τὸ κτῆμ' αὐτῶν, ἐπιλεγόμενον *«στάσις τοῦ Ἀρχοντίτζη»*, ὅπερ ἦτο τοπίον *«φιλήσυχον καὶ πάντη ἀναχωρητικόν»*, κείμενον δὲ ἐν τῷ θέματι Δρυανουβαίνης, ἀντὶ ὑπερπύρων χρυσῶν δώδεκα, ἅτινα ἔλαβον ἐνώπιον τοῦ ἐπισκόπου. Ἐπὶ τῆς στάσεως δὲ ταύτης τοῦ Ἀρχοντίτζη ἱδρύθη ἡ μονὴ Προδρόμου Νέας Πέτρας.

Μηνὶ Σεπτεμβρίῳ τοῦ 1273 ὁ ἐπίσκοπος Δημητριάδος Μιχαὴλ ὁ Πανάρετος ἐξέδωκεν ἐκδοτήριον γράμμα ἐπὶ τῇ μονῇ τῆς *Πορταραίας*, οὔσῃ μετοχίῳ τῆς μονῆς Νέας Πέτρας. Ὁ ἐπίσκοπος Μιχαὴλ ὁ Πανάρετος ἀναφέρει ὅτι, ἐπειδὴ ὁ πατὴρ τοῦ Νικολάου Μαλιασηνοῦ Κομνηνὸς Κωνσταντῖνος ὁ Μαλιασηνός, γενόμενος εἶτα μοναχὸς καὶ μετονομασθεὶς Κωνστάντιος, ἰδίᾳ δαπάνῃ ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα καὶ ἀνήγειρε καὶ κελλίο, διὰ τοῦτο δηλοῖ ὅτι ἡ μονὴ αὕτη τῆς Θεοτόκου, ἐπιλεγομένη τῆς *Πορταραίας*, ὑποκειμένη τῇ ἐπισκοπῇ Δημητριάδος, ἀνήκει ὡς μετόχιον τῇ γυναικείᾳ μονῇ τοῦ Προδρόμου τῆς Νέας Πέτρας. Ἑπομένως οἱ κατὰ καιροὺς ἐπίσκοποι Δημητριάδος ὤφειλον νὰ μνημονεύωνται διηνεκῶς ἐν τῇ μονῇ Πορταραίας καὶ νὰ μὴ λαμβάνωσιν ἐτησίως παρ' αὐτῆς οὐδὲν πλέον τῶν τριῶν λιτρῶν κηροῦ καθαροῦ, διότι εἶχον δώσει ὑπὲρ τῆς μονῆς Πορταραίας οἱ ὁμόζυγοι ἱδρυταὶ τῆς μονῆς Νέας Πέτρας Νικόλαος καὶ Ἄννα Μαλιασηνοὶ εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Δημητριάδος ὡς ἀντισήκωμα τὸν ἀμπελῶνα τοῦ *Ἀμμολοχέως* καὶ τὰ χωράφια τῶν Ἁγ. Θεοδώρων. Ὤφειλον δ' ἐξ ἄλλου οἱ Νικόλαος καὶ Ἄννα Μαλιασηνοὶ νὰ μὴ ἐπιτρέψωσι τῇ μονῇ τοῦ Προδρόμου Νέας Πέτρας νὰ μεταποιήσῃ τὴν μονὴν Πορταραίας εἰς πατριαρχικήν, ἢ ν' ἀνεγείρῃ ἕτερόν τινα ναὸν ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς μονῆς Πορταραίας ὡς σταυροπηγιακὸν κτίσμα. Ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει ἡ ἐπισκοπὴ Δημητριάδος εἶχε δικαίωμα ν' ἀποβάλῃ τῆς ἐπικυριαρχίας ἐπὶ τῆς μονῆς Πορταραίας τὴν μονὴν Προδρόμου Νέας Πέτρας.

Τῷ αὐτῷ ἔτει (1273), μηνὶ Ὀκτωβρίῳ, ὁ αὐτὸς ἐπίσκοπος Δημητριά-

καὶ Ἁλμυροῦ παρέδωκε τῇ μονῇ τοῦ Προδρόμου Νέας Πέτρας τὴν ἐκ βάθρων ὑπὸ τῶν ὁμοζύγων Νικολάου καὶ Ἄννης Μαλιασηνῶν ἀνεγερθεῖσαν καὶ ἐν τῷ θέματι Δρυανουβαίνης διακειμένην μονὴν *Ἁγ. Νικολάου τοῦ Παλιρροπάτου* ὡς μετόχιον αὐτῆς μετὰ πάντων τῶν ἀρχαίων δικαίων καὶ προνομίων αὐτῆς, ἤτοι ἀμπελώνων, χωραφίων, γῆς ὀρεινῆς, πεδινῆς, νομαδιαίας, καὶ πάντων τῶν ἀρχικῶς διαφερόντων αὐτῇ δικαίων *ἄνευ* τῶν προσκαθημένων ἐν τῷ τόπῳ τῆς μονῆς Παλιρροπάτου, ὀνόματι *«Ξηροτσερβούλη»* καὶ ἑτέρων τεσσάρων προσκαθημένων, *τοῦ «Μιχαήλ, τοῦ Νικαέως, τοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Ἀμαρᾶ, γεωργῶν»*, οὓς ἐκράτησεν ὁ ἐπίσκοπος ὑπὲρ ἑαυτοῦ, μέχρι τελευτῆς· μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ καὶ οὗτοι θέλουσι κατέχεσθαι ὑπὸ τῆς μονῆς Νέας Πέτρας ὡς προσκαθήμενοι τῇ μονῇ Παλιρροπάτου. Ἐπαναλαμβάνονται δ' ἐν τέλει αἱ αὐταὶ ἀπαγορευτικαὶ διατάξεις τοῦ ἐπισκόπου, ὡς ἐν τῇ μονῇ Πορταραίας.

Ἐπίσης ὁ αὐτὸς ἐπίσκοπος Δημητριάδος δωρεῖται τῇ ἐν τῷ θέματι Δρυανουβαίνης κειμένῃ μονῇ τοῦ Προδρόμου Νέας Πέτρας *«ἀπὸ τῶν ὅλων μυλοτοπίων, ὧν κέκτηται καὶ δεσπόζει καὶ νέμεται ἐξ ἀμνημονεύτων ἤδη χρόνων ἡ κατ' ἐμὲ ἁγιωτάτη ἐπισκοπὴ Δημητριάδος ἐν τῷ θέματι τοῦ Βελεστίνου διακειμένων μυλοτοπίων ἕν, οἷον ἀρεσθῇ καὶ ἐκλέξηται ὁ διαληφθεὶς πανευγενέστατος Κομνηνὸς κὺρ Ἰωάσαφ ὁ Μαλιασηνός, ὁ κτήτωρ τῆς μονῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου»*, ἵνα ἀνεγείρῃ οἰκείᾳ δαπάνῃ μυλικὸν ἐργαστήριον τῆς μονῆς.

Τῷ 1273 καὶ 1274 ὁ πατριάρχης Ἰωσὴφ ἐξέδωκε τῷ Νικολάῳ [1]) Μαλιασηνῷ τέσσαρα ὑπομνήματα ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου, ὧν τὰ μὲν τρία τῷ 1273, τὸ δὲ τέταρτον τῷ 1274.

Τῷ 1275 ὁ ἐπίσκοπος Δημητριάδος Μιχαὴλ ὁ Πανάρετος ἐξέδωκεν ὑπὲρ τῆς μονῆς Νέας Πέτρας καὶ ἐπ' ὀνόματι Ἰωάσαφ τοῦ Μαλιασηνοῦ (Νικολάου δῆλα δή), ὃν ὀνομάζει πανοσιώτατον, τοῦθ' ὅπερ δηλοῖ ὅτι ἦν ἱερομόναχος, ἐκδοτήριον ἔγγραφον, δι' οὗ δηλοῖ ὅτι: *«τά ποτε πρὸ πολλῶν χρόνων εἰς μονύδρια χρηματίσαντα καὶ αὐτὰ ἐν τῷ θέματι Δρυανουβαίνης διακείμενα, ὧν τὸ μὲν ἓν ἐπιλεγόμενον τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τοῦ Μεγαλογένους, ἀκατοίκητον καὶ ἠφανισμένον, μήτε εὐκτήριον ναὸν ἔχον, μήτε κάθισιν, ἀλλὰ πρὸ πολλῶν χρόνων καταπεπτωκός· τὸ δ' ἕτερον τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ξυλοπᾶ, ὥς ἐστιν ἰδιοπεριόριστον, ἔχον ναὸν μὲν ὑπὸ θόλον ἑτοιμόπτωτον καὶ κελλία δύο καὶ αὐτὰ ἑτοιμόπτωτα ἐξ ἀμελείας γεγονότα»*, παρέχει ἵνα κατέχῃ ταῦτα ὡς μετόχια ἡ μονὴ τοῦ Προδρόμου τῆς Νέας Πέτρας μετὰ πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτῶν, ἤτοι ἀμ-

---

[1]) Ὁ Νικόλαος Μαλιασηνὸς μετὰ τὸ ἔτος 1274 ἠσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον, μετενομασθεὶς *Ἰωάσαφ*, διότι βλέπομεν ἐν τοῖς ἐγγράφοις οὕτω μνημονευόμενον αὐτόν.

πελώνων, χωραφίων, γῆς ὀρεινῆς καὶ πεδινῆς, νομαδιαίας καὶ τῶν πτωχῶν, τῶν ἀνηκόντων τῇ μονῇ *Μεγαλογένους*, δῆλα δὴ παίδων καὶ συγγενῶν τοῦ Εὐνόστου, ἐπίσης μυλοτοπίου, ἀνήκοντος τῇ μονῇ Ἁγίου Νικολάου τοῦ *Ξυλοπᾶ*, καὶ παντοίων ὀπωροφόρων δένδρων ἐντὸς καὶ ἐκτός. Ὤφειλε δὲ λόγῳ ὑποταγῆς τῶν μετοχίων τούτων τῇ ἐπισκοπῇ ἡ μονὴ Προδρόμου Νέας Πέτρας νὰ χορηγῇ ἐτησίως λίτρας δέκα κηροῦ, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅπως ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἀνοικοδομηθῇ καὶ ἐπισκευασθῇ μετὰ τῶν κελλίων ὑπὸ τῆς μονῆς, διαμένῃ δὲ διαρκῶς ἱερομόναχος ἐν αὐτῷ ἐφημερεύων καὶ ἔχῃ ἐν αὐτῷ ὁ κατὰ καιροὺς ἐπίσκοπος τῆς Δημητριάδος τὴν προσήκουσαν ἀναφορὰν καὶ μὴ ἔχῃ τὸ δικαίωμα ἡ μονὴ Προδρόμου ν' ἀνεγείρῃ ἕτερον εὐκτήριον οἶκον ἐν τῇ περιφερείᾳ τῶν μετοχίων τούτων πατριαρχικόν, ἢ ποιήσῃ ταῦτα πατριαρχικά.

Τὰ μονύδρια τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τοῦ Μεγαλογένους καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τον Ξυλοπᾶ, ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ἐγγράφου, προϋπῆρχον πολὺ πρότερον τῆς μονῆς Νέας Πέτρας, ὡς ἐνοριακά, ἀνήκοντα τῇ ἐπισκοπῇ Δημητριάδος, ἐξ ἀμελείας δὲ εἶχον ἐγκαταλειφθῆ καὶ ἐρημωθῆ καταστάντα ἑτοιμόρροπα· δωρούμενος δὲ ταῦτα ὁ ἐπίσκοπος εἰς μετόχια τῇ μονῇ Προδρόμου Νέας Πέτρας ἠξίωσε παρ' αὐτῆς τὴν ἄμεσον ἐπισκευὴν τοῦ ναοῦ καὶ τῶν κελλίων τοῦ μονυδρίου Ἁγ. Νικολάου τοῦ Ξυλοπᾶ. Ποῦ ἔκειτο τοῦτο ἀγνοοῦμεν. Ἡ δὲ μονὴ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων τοῦ Μεγαλογένους ἔκειτο, κατὰ Ζωσιμᾶν Ἐσφιγμενίτην, ἐν Κατηχωρίῳ, οὗ ὁ ἐνοριακὸς ναὸς τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων σῴζεται ἐπισκευασθεὶς κατὰ τὸν ΙΘ'. αἰῶνα. Ἐν τούτοις ὅμως σῴζεται ἐκεῖ που *μονὴ τῆς Θεοτόκου τοῦ Μεγαλογένους*. Ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι αὕτη εἶναι ἡ μονὴ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων τοῦ Μεγαλογένους ἀλλάξασα ὄνομα ἁγίου, ὡς συνήθως συμβαίνει πολαχοῦ. [1])

Τῷ 1288, μηνὶ Σεπτεμβρίῳ, ἐξεδόθη τὸ *καταθετικὸν γράμμα τῶν Δρυανουβαινιτῶν* πρὸς τοὺς κτίτορας τῆς μονῆς Προδρόμου τῆς Νέας Πέτρας, δι' οὗ ἀναφέρουσιν ὅτι ἐπειδὴ ἡ *στάσις* τοῦ *Μιχαὴλ Ἀρχοντίτζη* ὑπέκειτο εἰς ἐτήσιον τέλος νομίσματα ὑπέρπυρα δύο καὶ κουκκία ὀκτώ, ἀφίνουσι ταῦτα ὑπὲρ τῆς μονῆς.

Περὶ δὲ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐξεδόθη *γράμμα κρίσεως* (ἀπόφασις) ὑπὸ τοῦ Ραοὺλ Πιγκέρνη δι' ἓν τοπίον ὀνόματι *Βραστόν*, ὅπερ κατεῖχεν ἡ μονὴ Νέας Πέτρας διὰ χρυσοβούλλου. Κατ' αὐτὸ οἱ μοναχοὶ τῆς μονῆς κατηγόρουν τοῦ Πρωτονωβελλισίμου Μαρμαρᾶ ἐνώπιον τοῦ Ραοὺλ Πιγκέρνη, παρόντος καὶ τοῦ κατηγορουμένου, λέγοντες ταῦτα: «*Ὅτι ἡ μονὴ αὐτῶν ἐκέκτητο διὰ χρυσοβούλλου μετὰ καὶ ἄλλων κτημάτων καὶ τοπίον «ὁ Βραστός»· ἔχει δὲ διὰ «προνοίας» καὶ ὁ Μαρμαρᾶς χωρίον τὸ Τρίνοβον ἰδιοπεριόριστον ὂν περὶ τὸν Βραστόν, καὶ ἀδίκως ἐπειράθη μετὰ τοῦ Τρινόβου νὰ καταλάβῃ καὶ τὸν Βραστόν, ὡς καὶ τὴν ἀνήκουσαν εἰς τὴν μονὴν νομαδιαίαν γῆν οὗτος ἀφήρησεν*».

Ἐρωτηθεὶς δὲ παρ' αὐτῶν (τῶν μοναχῶν), διατὶ οὕτω πράττει, ἀπεκρίθη ὅτι ἔχει διὰ Βασιλικοῦ ὁρισμοῦ τὸ Τρίνοβον καὶ ἐπειδὴ ὁ Βραστὸς εἶναι ὑπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ Τρινόβου, δύναται νὰ καταλάβῃ αὐτόν. Ὑπὸ τοῦ Ραοὺλ Πιγκέρνη [1]) ἀπενεμήθη τὸ δίκαιον τῇ μονῇ, προσεπικυρωθέντος τοῦ Βραστοῦ ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς.

Θέσις «Παλάτια»

Μεταξὺ τῶν ἀγροτικῶν κτημάτων τῆς μονῆς Νέας Πέτρας, περὶ ὧν ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ, τρία «χωράφια» ἔκειντο ἐν τῇ θέσει «Παλάτια» *(ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῶν Παλατίων»)*. Παλάτια δ' ἐκαλοῦντο καὶ τότε, ὡς καὶ νῦν, τὰ ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Γυρίτσης κείμενα ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἐρείπια ἀκροπόλεως, τὰ ὁποῖα πάντες ἡμέτεροί τε καὶ ἀλλοδαποὶ γεωγράφοι καὶ ἀρχαιολόγοι ἐθεώρουν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Γρηγορίου Κωνσταντᾶ μέχρις ἡμῶν ὡς τὰ ἐρείπια τῆς Δημητριάδος.. [1]) Εἶναι δὲ τοῦτο τὸ σημεῖον τοῦ ἐγγράφου νέα ἀπόδειξις ὅτι ἡ Δημητριὰς δὲν ἔκειτο ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Γορίτσης, διότι, ἂν ἔκειτο ἐπὶ τοῦ λόφου τούτου, προφανῶς δὲν θ' ἀνεφέρετο ἐν τοῖς ἐγγράφοις τούτοις ἡ θέσις «Παλάτια», καθ'ὅν χρόνον ἤκμαζεν ἡ Δημητριάς.

---

[1]) Οὕτως ἐν τῇ μονῇ Ξενιᾶς, ἡ μὲν Ἄνω Μονὴ τιμωμένη ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ ἐπιλεγομένη πρὶν *Κισσιώτισα*, ἐκ τῆς εἰκόνος μετωνομάσθη, *Ξενιά*. Τὸ δὲ μετόχιον αὐτῆς Ἁγ. Νικολάου *Ῥάχοβο*, ἐν ᾧ νῦν κατοικοῦσιν, ἐκλήθη Παναγία Ξενιά.

[1]) Ραοὺλ Κομνηνὸς ὁ Πιγκέρνης τῷ 1276—1277. Οἱ Ραοὺλ—Ράλ—Ράλαι ἀναφαίνονται ἀπὸ τοῦ ἔτους 1080. Πρβλ. ἱστορικὴν μονογραφίαν Ραούλ—Ράλ—Ράλαι ὑπὸ *Ἀντωνίου Χατζῆ*. Ὁ κ. Χατζῆς σελ. 24, γράφει περὶ τοῦ Ραοὺλ Πιγκέρνη. «Οὗτος ἐν τῷ ἐγγράφῳ, ὅπερ παραθέτομεν, ὀνομάζεται ἐξάδελφος τοῦ αὐτοκράτορος (Μιχαὴλ Η' τοῦ Παλαιολόγου (1259—1282)—κεφαλὴ (=ἄρχων) τῆς Μεγάλης Βλαχίας—οὕτως ἐλέγετο ἡ Θεσσαλία τότε—καὶ πιγκέρνης. Ἦτο βεβαίως λίαν πλούσιος, ὡς τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῆς δωρεᾶς τῆς γῆς Πέτρας εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ὀξείας Ἐπισκέψεως τῆς Μακρινιτίσης ἐπὶ τοῦ Πηλίου. Τῆς γῆς ταύτης τὸ ἥμισυ ἔλαβε παρὰ τοῦ κτήτορος καὶ δομήτορος (Κωνσταντίνου) Ἰωάσαφ Ἀγγέλου Κομνηνοῦ Δούκα Μαλιασσηνοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ βασιλέως ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Πανυπεράγνου Κυπριανός».

[1]) Ἡ ἀκρόπολις ὡς παλάτια ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν νεωτέρων τοπογράφων Θεσσαλίας *Γρηγορίου Κωνσταντᾶ, Νικολάου Μάγνητος, Ἰω. Λεονάρδου, Ἀμπελακιώτου*, καὶ *Νικολάου Ρηματσιδου* ἐν τοῖς οἰκείοις αὐτῶν συγγράμμασιν (Νεωτ. Γεωγραφία ὑπὸ τῶν Δημητριέων *Γρ. Κωνσταντᾶ καὶ Δανιὴλ Μάγνητος* ἐν Βιέννῃ 1791.—*Ν. Μάγνητος*, Τοπογραφία Θεσσαλίας, Ἀθῆναι 1860.—*Ι. Λεονάρδου*, Νεωτάτη χωρογραφία τῆς Θεσσαλίας, ἐν Πέστῃ 1836.—*Ν. Ρηματσίδου*, Συνοπτικὴ περιγραφὴ τῆς Θεσσαλίας, ἐν Σμύρνῃ 1874).

Μετόχια καὶ κτήματα τῆς μονῆς Νέας Πέτρας (Προδρόμου)

1) *Μονὴ Ἁγ. Νικολάου τοῦ Παλιρροπάτου,* μετόχιον κείμενον κάτωθι τῆς μονῆς Προδρόμου νέας Νέας Πέτρας καὶ προϋπάρχον αὐτῆς. Σῴζεται ἀκόμη ἐν Πορταριᾷ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγ. Νικολάου τελείως ἐκ βάθρων ἀνεγερθεὶς τῷ 1855. Ὁ ναὸς οὗτος μετὰ τῶν κελλίων τῆς μονῆς καὶ ὅλης τῆς περιφερείας σχεδὸν τῆς πολίχνης Πορταριᾶς εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, δυνάμενος ἴσως ν' ἀναχθῇ εἰς τὸν ΙΒ' αἰῶνα· διότι, ἱδρυθείσης τῆς γυναικείας μονῆς τοῦ Προδρόμου τῷ 127?, ἡ μονὴ τοῦ Ἁγ. Νικολάου οὖσα πρὶν ὑπὸ τὴν ἐνορίαν τῆς Ἐπισκοπῆς Δημητριάδος ἐδόθη ὡς μετόχιον τῇ μονῇ Προδρόμου Νέας Πέτρας ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Μιχαὴλ τοῦ Παναρέτου τῷ 1272, κρατήσαντος δι' ἑαυτὸν τέσσαρας προσκαθημένους γεωργοὺς μέχρι τελευτῆς αὐτοῦ. Δὲν εἶναι δὲ ἀληθὲς τὸ ὑπὸ τοῦ Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμενίτου ἀναφερόμενον, ὅτι ἡ μονὴ τοῦ Ἁγ. Νικολάου τοῦ Παλιρροπάτου εἶναι κτίσμα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ἀλλὰ πολὺ ἀρχαιοτέρα αὐτοῦ (*Προμηθεύς,* ἐν Βόλῳ, 1897, σελ. 131—135).

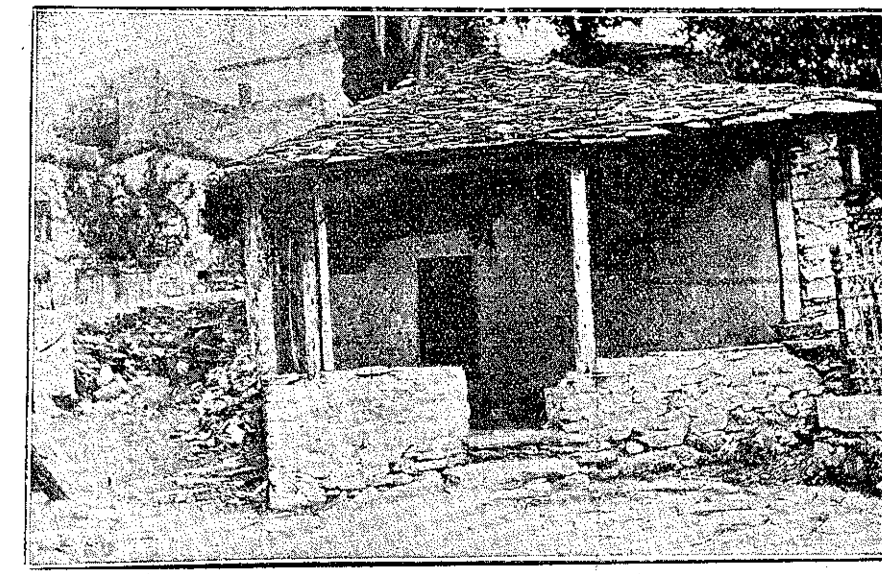

3. Θωράκιον Ἁγ. Νικ. Παλιρροπάτου.

2) *Μονὴ τῆς Θεοτόκου τῆς Πορταραίας.* Αὕτη ἔκειτο ἐν Πορταριᾷ. Γράφεται δὲ ποικιλοτρόπως *Πορταραίας, Πορταρέας* καὶ *Πορταρίας.* Ἐκληροδότησε δὲ τὸ ὄνομ' αὐτῆς τῇ σημερινῇ πολίχνῃ Πορταριᾷ, ἐξ οὗ ἐξάγεται ὅτι ἔκειτο αὕτη ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς Πορταριᾶς. Ἦτο ἀρχαιοτέρα τῆς γυναικείας μονῆς τοῦ Προδρόμου Νέας Πέτρας καὶ ὑπήγετο εἰς τὴν ἐνορίαν τῆς Ἐπισκοπῆς Δημητριάδος. Οἱ κτίτορες τῆς μονῆς Νέας Πέτρας Νικόλαος καὶ Ἄννα οἱ Μαλιασηνοὶ ἔδωκαν ὡς ἀντισήκωμα τῷ ἐπισκόπῳ τὸν ἀμπελῶνα τοῦ *Ἀμμολοχέως* καὶ τὰ χωράφια τῶν *Ἁγίων Θεοδώρων.* Σῴζεται δὲ ἀκόμη παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγ. Νικολάου ἐν Πορταριᾷ ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου ἐξωγραφημένος ἔσωθεν, περὶ οὗ ἐν τῷ περὶ *μνημείων* κεφαλαίῳ.

3) *Μονὴ Ἁγίων Ἀποστόλων τοῦ Μεγαλογένους.* Ἡ μονὴ αὕτη, κατὰ τὸ ἐκδοτήριον τοῦ αὐτοῦ ἐπισκόπου Δημητριάδος, ἔκειτο ἐν τῷ θέματι Δρυανουβαίνης, καθ' ἅπερ καὶ αἱ προηγούμεναι, καὶ ἐν τῇ περιφερείᾳ Πορταριᾶς. Ἦτο μονύδριον πολὺ ἀρχαιότερον τῆς ἐν ἔτει 1272 ἱδρυθεί-

σης μονῆς Προδρόμου Νέας Πέτρας, διότι κατὰ τὸ αὐτὸ ἔγγραφον πρὸ πολλῶν χρόνων ἦσαν *ἀκατοίκητα* καὶ *ἠφανισμένα* καὶ *ἑτοιμόπτωτα* αὐτό τε καὶ τὸ μονύδριον Ἁγ. Νικολάου τοῦ Ξυλοπᾶ. Ὁ Ζωσιμᾶς Ἐσφιγμενίτης παραδέχεται ὅτι τὸ μονύδριον τοῦτο ἔκειτο ἐν Κατηχωρίῳ, ὅπου σῴζεται ὁ ἐνοριακὸς ναὸς τοῦ χωρίου ἐπ' ὀνόματι τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων, ἀνεγερ-

4. Ἄποψις τοῦ ναοῦ Παναγίας τῆς Πορταρέας.

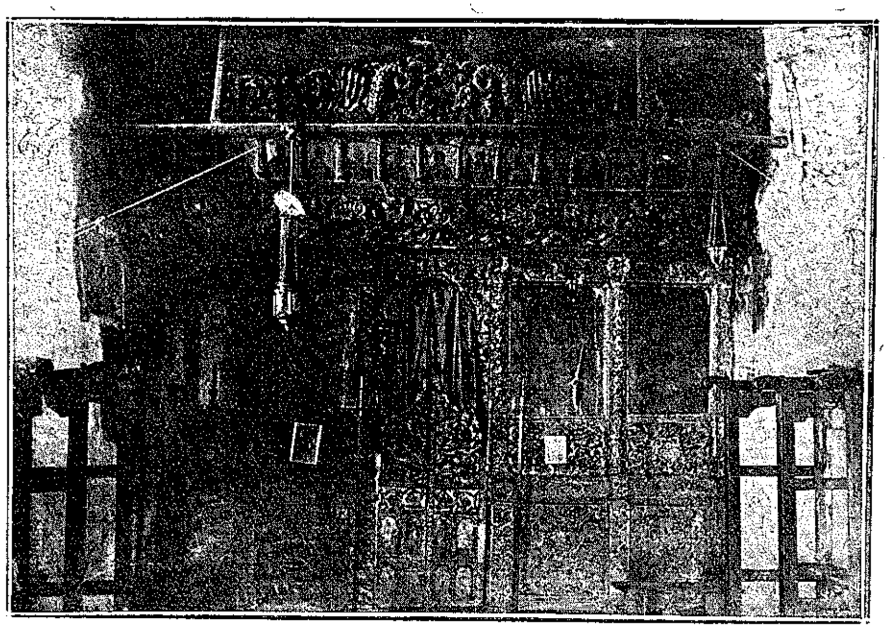
θεὶς ἐκ βάθρων τῷ 1871. Ἐν αὐτῷ σῴζεται ἔντυπον Μηναῖον τοῦ ἔτους 1684 μετὰ χρονογραφικῆς σημειώσεως. [1]) Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ *Μεγαλογένους* διεσώθη ἐπὶ μονυδρίου τῆς Παναγίας ἐν τῇ περιφερείᾳ Κατηχωρίου κειμένου, καλουμένου δὲ νῦν «*Παναγία τοῦ Μεγαλογένη*», μεταξὺ Κατηχωρίου καὶ Δράκειας. Ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι εἶναι αὐτὸ τὸ μονύδριον τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων τοῦ Μεγαλογένους, ἀλλάξαν ὄνομα ἁγίου, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, διασωθέντος ὅμως τοῦ ὀνόματος «*Μεγαλογένη*»· διότι, ἐὰν τὸ μονύδριον ἔκειτο ἐντὸς τοῦ Κατηχωρίου, ὡς λέγει ὁ Ζωσιμᾶς, ὅστις ἀγνοεῖ τὴν «Παναγίαν τοῦ Μεγαλογένη», δὲν ἠδύνατο ἐπὶ τοῦ μονυδρίου τούτου τῆς Παναγίας νὰ διασωθῇ τὸ ὄνομα «*Μεγαλογένη*».

4) *Μονύδριον Ἁγ. Νικολάου τοῦ Ξυλοπᾶ.* Τοῦτο ἔκειτο πλησίον που τοῦ προηγουμένου μονυδρίου Μεγαλογένους. Ἦτο καὶ τοῦτο ἀρχαιότερον πολὺ τῆς ἱδρύσεως τῆς μονῆς Νέας Πέτρας, διὰ νὰ εἶναι τῷ 1275 ἑτοιμόπτωτον καὶ ἀκατοίκητον, κτίσμα καὶ τοῦτο, ὡς καὶ τὰ προηγούμενα, τοῦ

---

[1]) *Ζωσ. Ἐσφιγμενίτου,* Προμηθεύς, Βόλος, 1897, σ. 136.

ΙΒ' ἴσως αἰῶνος. Εἶχε ναὸν μετὰ θόλου ἑτοιμόπτωτον καὶ δύο κελλία ἑτοιμόπτωτα, κατὰ τὸ ἔγγραφον τοῦ ἐπισκόπου. Ἐτάχθησαν ὡς μετόχια ἀμφότερα (τὸ 3ον καὶ 4ον) τῆς μονῆς Νέας Πέτρας τῷ 1275. Ὡς κτηματικὴν περιουσίαν εἶχε τοῦτο διάφορα καρποφόρα δένδρα ἐντὸς τοῦ περιβό-

5. Τὸ τέμπλον τοῦ ναοῦ Παναγίας τῆς Πορταρέας.

λου αὐτοῦ καὶ ἐκτὸς καί τινας πτωχοὺς παῖδας τοῦ Εὐνόστου καὶ συγγενεῖς αὐτῶν. Ποῦ ἔκειτο ἀγνοοῦμεν.

5) *Μυλοτόπιον ἓν ἐν Βελεστίνῳ* δοθὲν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Δημητριάδος Μιχαήλ, ἵνα ἀνεγείρῃ ἐν αὐτῷ ἡ μονὴ ὑδρόμυλον.

6) *Ἄμπελος Ἰαρτίνου,* ἐξ ἀγορᾶς ἐν *Βελεστίνῳ* ἀξίας μιᾶς ὁλοκοτιναρέας ἁλμυριωτικῆς (ὑπόμν. πατριάρχ. Ἰωσὴφ Α'.).

7) *Ἄμπελος Νικολάου Βάρδα* ἐξ ἀγορᾶς ἐν *Βελεστίνῳ*, ἀξίας μιᾶς ὁλοκοτιναρέας ἁλμυριωτικῆς (αὐτόθι).

8) *Ἡ γονικὴ στάσις τῆς Ζωῆς Μελαχροινῆς θυγατρὸς Στεφάνου Συροπούλου,* «ἧς τὸ μὲν πλέον εἰς προσένεξιν δέδοται χάριν ἀδελφάτου, τὸ δὲ ἐλάχιστον καὶ εἰς πρᾶσιν», κειμένη ἐν τῷ θέματι Δρυανουβαίνης μεθ' ἑνὸς δένδρου συκαμινέας. Ἡ στάσις αὕτη περιεῖχε ἕνα ἀμπελῶνα. β') τὰ ἐγγὺς αὐτοῦ ἀμπελοχωράφια. γ') τὰ περιβόλια καὶ ἕτερα τρία χωράφια, κεί-

μενα ἐν τῇ θέσει τῶν *Παλατίων* [1]) δ') ἕτερον χωράφιον κείμενον ἐν τῇ θέσει τοῦ *Πλατέος Λίθου* ε') ἕτερα δύο ἀμπέλια μικρὰ ἐν τῇ περιφερείᾳ Δρυανουβαίνης. ς') δύο οἰκίας (Ὑπόμν. πατριάρχ. Ἰωσὴφ Α'.).

Ἡ γονικὴ στάσις τῆς Ζωῆς Μελαγχροινῆς θυγατρὸς Στεφάνου Συροπούλου περιεῖχε κατὰ τὸ ἐν ἔτει 1272 ἐκδοθὲν πρατήριον αὐτῆς κτήματα ἐν ταῖς θέσεσι «Παλατίοις», «Πλατέος Λίθου», «Δρυανουβαίνης», «πλησίον τοῦ ἱερέως ἐξάρχου Βασιλείου Βαρυβαστάκτου» καὶ τῆς «Κορομπαίνης» καὶ «Σκαρπαγγέλου».

9) *Ἄμπελοι τῶν ἀδελφῶν Κατζιδώνη* ἐν *Βελεστίνῳ.* Ἡ μία ἀξία μιᾶς ὁλοκοτιναρέας ἁλμυριωτικῆς παρὰ τρίτον· ἡ δ' ἑτέρα ὀκτὼ ὑπερπύρων χρυσῶν (αὐτόθι).

10) *Ἡ στάσις τοῦ Ἀρχοντίτζη,* ἐν ᾗ ἐκτίσθη ἡ μονὴ Νέας Πέτρας, ἀξίας ὑπερπύρων δώδεκα (αὐτόθι).

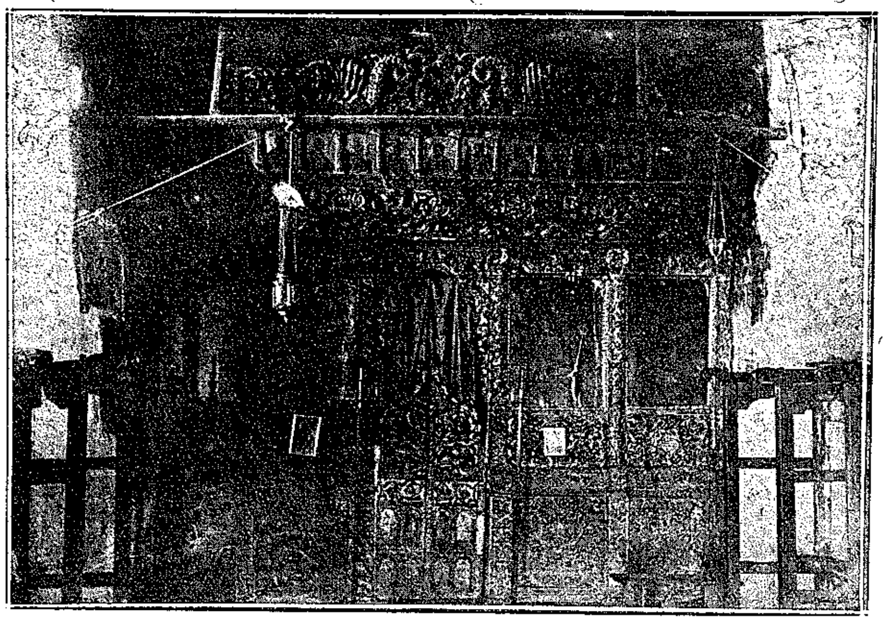
11) *Ἄμπελος τοῦ Ἁγ. Γεωργίου τῶν Καναλίων* ἐν τῇ περιοχῇ *Βελεστίνου,* ἀξίας δύο ὁλοκοτιναρεῶν ἁλμυριωτικῶν (αὐτόθι).

12) *Τοπίον Βραστὸς* ἐν τῷ χωρίῳ *Τρινόβῳ,* κατεχομένῳ ὑπὸ Μαρμαρᾶ τοῦ πρωτονωβελλισίμου (Κρίσις Ραοὺλ Πιγκέρνη). Ποῦ ἔκειτο τὸ Τρίνοβον τοῦτο εἶναι ἄγνωστον. Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Δράμας τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ΒΔ. αὐτῆς εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας κεῖται εἰς τὰς ὑπωρείας λοφοσειρᾶς τὸ χωρίον *Τριάνοβον,* οἰκούμενον ὑπὸ βουλγαροφώνων Ἑλλήνων. Προφανῶς ἀμφότερα εἶναι σλαυϊκῆς καταγωγῆς, ὡς ἐκ τῆς καταλήξεως — *οβον* δηλοῦται.

---

[1]) Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 229.

ΙΒ' ἴσως αἰῶνος. Εἶχε ναὸν μετὰ θόλου ἑτοιμόπτωτον καὶ δύο κελλία ἑτοιμόπτωτα, κατὰ τὸ ἔγγραφον τοῦ ἐπισκόπου. Ἐτάχθησαν ὡς μετόχια ἀμφότερα (τὸ 3ον καὶ 4ον) τῆς μονῆς Νέας Πέτρας τῷ 1275. Ὡς κτηματικὴν περιουσίαν εἶχε τοῦτο διάφορα καρποφόρα δένδρα ἐντὸς τοῦ περιβό-

5. Τὸ τέμπλον τοῦ ναοῦ Παναγίας τῆς Πορταρέας.

λου αὐτοῦ καὶ ἐκτὸς καί τινας πτωχοὺς παῖδας τοῦ Εὐνόστου καὶ συγγενεῖς αὐτῶν. Ποῦ ἔκειτο ἀγνοοῦμεν.

5) *Μυλοτόπιον ἐν ἐν Βελεστίνῳ* δοθὲν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Δημητριάδος Μιχαήλ, ἵνα ἀνεγείρῃ ἐν αὐτῷ ἡ μονὴ ὑδρόμυλον.

6) *Ἄμπελος Ἰαρτίνου,* ἐξ ἀγορᾶς ἐν *Βελεστίνῳ* ἀξίας μιᾶς ὁλοκοτιναρέας ἁλμυριωτικῆς (ὑπόμν. πατριάρχ. Ἰωσὴφ Α'.).

7) *Ἄμπελος Νικολάου Βάρδα* ἐξ ἀγορᾶς ἐν *Βελεστίνῳ,* ἀξίας μιᾶς ὁλοκοτιναρέας ἁλμυριωτικῆς (αὐτόθι).

8) *Ἡ γονικὴ στάσις τῆς Ζωῆς Μελαχροινῆς θυγατρὸς Στεφάνου Συροπούλου,* «ἧς τὸ μὲν πλέον εἰς προσένεξιν δέδοται χάριν ἀδελφάτου, τὸ δὲ ἐλάχιστον καὶ εἰς πρᾶσιν», κειμένη ἐν τῷ θέματι Δρυανουβαίνης μεθ' ἑνὸς δένδρου συκαμινέας. Ἡ στάσις αὕτη περιεῖχε ἕνα ἀμπελῶνα. β') τὰ ἐγγὺς αὐτοῦ ἀμπελοχωράφια. γ') τὰ περιβόλια καὶ ἕτερα τρία χωράφια, κεί-

μενα ἐν τῇ θέσει τῶν *Παλατίων* [1]) δ') ἕτερον χωράφιον κείμενον ἐν τῇ θέσει τοῦ *Πλατέος Λίθου* ε') ἕτερα δύο ἀμπέλια μικρὰ ἐν τῇ περιφερίᾳ Δρυανουβαίνης. ϛ') δύο οἰκίας (Ὑπόμν. πατριάρχ. Ἰωσὴφ Α'.).

Ἡ γονικὴ στάσις τῆς Ζωῆς Μελαγχροινῆς θυγατρὸς Στεφάνου Συροπούλου περιεῖχε κατὰ τὸ ἐν ἔτει 1272 ἐκδοθὲν πρατήριον αὐτῆς κτήματα ἐν ταῖς θέσεσι «Παλατίοις», «Πλατέος Λίθου», «Δρυανουβαίνης», «πλησίον τοῦ ἱερέως ἐξάρχου Βασιλείου Βορυβαστάκτου» καὶ τῆς «Κορομπαίνης» καὶ «Σκαρπαγγέλου».

9) *Ἄμπελοι τῶν ἀδελφῶν Κατζιδώνη* ἐν *Βελεστίνῳ.* Ἡ μία ἀξία μιᾶς ὁλοκοτιναρέας ἁλμυριωτικῆς παρὰ τρίτον· ἡ δ' ἑτέρα ὀκτὼ ὑπερπύρων χρυσῶν (αὐτόθι).

10) *Ἡ στάσις τοῦ Ἀρχοντίτζη,* ἐν ᾗ ἐκτίσθη ἡ μονὴ Νέας Πέτρας, ἀξίας ὑπερπύρων δώδεκα (αὐτόθι).

11) *Ἄμπελος τοῦ Ἁγ. Γεωργίου τῶν Καναλίων* ἐν τῇ περιοχῇ *Βελεστίνου,* ἀξίας δύο ὁλοκοτιναρεῶν ἁλμυριωτικῶν (αὐτόθι).

12) *Τοπίον Βραστὸς* ἐν τῷ χωρίῳ *Τρινόβῳ,* κατεχομένῳ ὑπὸ Μαρμαρᾶ τοῦ πρωτονωβελλισίμου (Κρίσις Ραοὺλ Πιγκέρνη). Ποῦ ἔκειτο τὸ Τρίνοβον τοῦτο εἶναι ἄγνωστον. Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Δράμας τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ΒΔ. αὐτῆς εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας κεῖται εἰς τὰς ὑπωρείας λοφοσειρᾶς τὸ χωρίον *Τριάνοβον,* οἰκούμενον ὑπὸ βουλγαροφώνων Ἑλλήνων. Προφανῶς ἀμφότερα εἶναι σλαυϊκῆς καταγωγῆς, ὡς ἐκ τῆς καταλήξεως — *οβον* δηλοῦται.

[1]) Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 229.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ Α'.

Ἀπὸ τοῦ ΙΒ' ἤδη αἰῶνος μοναχοί, φυγάδες ἴσως τοῦ Ἁγίου Ὄρους, κατέφευγον, λόγῳ ἀσφαλείας, εἰς τὸ Πήλιον, ἐπέχον θέσιν δευτέρου Ἁγίου Ὄρους διὰ τὴν βαθεῖαν εἰσχώρησιν αὐτοῦ ἐν τῇ θαλάσσῃ, καὶ ἵδρυον ἐπὶ τῶν κλιτύων του μονὰς ἢ μονύδρια [1]) τὰ ὁποῖα σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβαινον εὔπορα διά τε τὴν φιλεργίαν τῶν μοναχῶν καὶ τὸ φύσει εὔφορον ἔδαφος τοῦ Πηλίου ὡς καὶ διὰ τὸ ἀνενόχλητον, ἕνεκα τοῦ ἀραιότατα κατοικοῦντος τότε ἐπὶ τοῦ ὄρους ἀστικοῦ πληθυσμοῦ [2]).

Ἀρχομένου λοιπὸν τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ὁ μοναστηριακὸς βίος ἤκμαζεν ἐν Πηλίῳ, [3]) οἱ δὲ Μαλιασηνοί, συμφώνως τῷ πνεύματι τῆς ἐποχῆς, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξαν, ἢ ἠκολούθησαν τὸν ροῦν τῶν πραγμάτων καὶ ὡς δυνάμενοι νὰ διαθέσωσιν οἰκονομικὰ μέσα ἄφθονα ἵδρυσαν τὰς δυο μονάς, Μακρινιτίσσης, ἀνδρῴαν καὶ Νέας Πέτρας, Προδρόμου, γυναικείαν, ἐν αἷς περισυνέλεξαν ἐξ ἄλλων μονῶν καὶ μονυδρίων μαναχοὺς καὶ μοναχάς, καὶ εἰς ἃς ὑπήγαγον προσαρτήσαντες ὡς μετόχια καὶ ἄλλα μονύδρια πτωχὰ ἢ ἐγκαταλελειμμένα ἐκ τῶν πέριξ τῶν δύο μονῶν, ὡς τὸν Ἅγιον Ὀνούφριον, τὸν Ἅγιον Νικόλαον Παλιρροπάτην, τὴν Πορταρέαν, τὸ μονύδριον τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων τοῦ Μεγαλογένους, τὸ μονύδριον τοῦ Ἁγ. Νικο-

[1]) Ἐπὶ τοῦ Πηλίου καὶ τῶν παρακειμένων νησίδων σῴζονται ἔτι καὶ νῦν πολλαὶ ἐν ἐνεργείᾳ ἢ ἐγκαταλελειμμέναι μοναί. Οὕτως ἔχομεν γνωστὰς ἐκ τῶν ἐγγράφων μονάς. 1) Μακρινίτισσαν καὶ μονὴν Νέας Πέτρας. 2) Πορταρέαν. 3) Ἅγ. Νικόλαον Παλιρροπάτην. 4) Ἅγ. Ὀνούφριον. 5) Ἁγ. Ἀποστόλους Μεγαλογένους. 6) Ἅγ. Νικόλαον Ξυλοπᾶ. 7) Μονὴν Νέας Πέτρας Προδρόμου. 8) Μονὴν Ρασούσης καρὰ Ζαγοράν. 9) Ἐξ ἐπιγραφῆς Ἅγιον Λαυρέντιον, ἔτι δὲ 10) Ἅγ. Γεώργιον (κωμόπολιν νῦν). Μηλέας κλπ. Σῴζονται δὲ καὶ αἱ ἑξῆς: 11) Ἅγιοι Τεσσαράκοντα (ἐν Ἁλατᾷ). 12) Παναγία (Παλαιὰ Τρίκκερη). 13) Ζωοδόχος Πηγὴ (Πρασοῦδα). 14) Μοναστῆρι Καλογιάννη (δῆμος Ἀφετῶν). 15) Μονὴ Σουρβιᾶς. 16) Ἅγ. Ἀθανάσιος (δῆμος Μηλεῶν) 17) Ἅγ. Νικόλαος (αὐτόθι). 18) Παναγία Λαμπηδῶν (δῆμος Μορεσίου). 19) Εἰσόδια Θεοτόκου. 20) Ἅγ. Νικόλαος. 21) Ἅγ. Ἰωάννης (αὐτόθι ὅλα). 22) Μονὴ Ταξιαρχῶν (δῆμος Νηλείας). 23) Μονὴ Μεταμορφώσεως (αὐτόθι). 24) Μονὴ Κοιμήσεως Θεοτόκου καὶ 25) Μονὴ Ἁγ. Νικολάου Μπάου δῆμος Σπαλαύθρων)

[2]) Μέχρι τῆς ἱδρύσεως τῶν μονῶν Μακρινιτίσσης καὶ Νέας Πέτρας (Προδρόμου) κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα δὲν ἔχομεν γνωστὰς ἐν Πηλίῳ ἄλλας κώμας ἢ χωρια, πλὴν τῆς Ἄνω καὶ Κάτω Δρυανουβαίνης, ἐγγύτατα τῆς μονῆς κειμένης, ἴσως κατὰ τὴν Πορταριὰν καὶ τὸ Κατηχώρι (=Κατωχώρι), τῆς Ζαγορᾶς, τῶν Λεχωνίων (Ἄνω καὶ Κατω) καὶ τῆς Lade, ἴσως Λαύκου. Ἐσῴζοντο δὲ τότε κατοικούμενα ὅ τε Γόλος, τὸ κάστρον τῶν Παλαιῶν Παγασῶν, καὶ ἡ Δημητριάς, ἕδρα τῆς ἐπισκοπῆς καὶ τῶν Μαλιασηνῶν ἢ Μελισσηνῶν, κλάδου τῆς ἐν Μεσσηνίᾳ ὁμωνύμου οἰκογενείας καὶ συγγενευόντων ἐξ ἐπιγαμβρίας μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει οἰκογένειαν τῶν Κομνηνῶν·

[3]) Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ἐν Μετεώροις.

λάου τοῦ Ξυλοπᾶ, τὸ παρὰ τὴν Ζαγορὰν μονύδριον ἡ Ράσουσα (Ράσοβα νῦν) καὶ ἄλλα, ἵνα εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ Πηλίου μόνον περιορισθῶμεν [1]).

Μετὰ πάροδον 250 ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς ἡ μονὴ Μακρινιτίσσης ἐξηφανίσθη, ἀσφαλῶς ἐπὶ τουρκοκρατίας. Πότε ὁριστικῶς ἐξέλιπε, δὲν γνωρίζομεν. Οὐδ' εἶναι δυνατὸν νὰ γνωσθῇ. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἡ Θεσσαλία εἶχε σχεδὸν καταληφθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἔκτοτε πολλοὶ Ἕλληνες ἐκ τῶν ἄλλων μερῶν τῆς Θεσσαλλίας καὶ ἰδίως τῶν ἐπὶ τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τοῦ Παγασιτικοῦ κόλπου κειμένων δύο Μεσαιωνικῶν Ἁλμυρῶν, πόλεων ἐμπορικωτάτων, ὧν μέμνηνται τὰ ἔγγραφα, καὶ ἐξ Εὐβοίας ἐξεπατρίσθησαν φεύγοντες τὴν τουρκικὴν δουλείαν καὶ κατέφυγον εἰς τὸ Πήλιον, ὅπερ ἀπὸ δευτέρου Ἁγίου Ὄρους μετέβαλον εἰς ὄρος κατεσπαρμένον ὑπὸ ὡραίων κωμοπόλεων, πυκνῶς οἰκουμένων.

Ἦτο εὐχερεστάτη ἡ μετανάστευσις αὕτη ἐκ τῶν δύο Ἁλμυρῶν εἰς τὸ Πήλιον διὰ πλοίων ἢ καὶ διὰ ξηρᾶς. Οἱ ἐξ Ἁλμυρῶν φυγάδες προστασίας θὰ ἐτύγχανον ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων Δημητριάδος, εἰς οὓς πνευματικῶς ὑπήγοντο καὶ οἱ δύο Ἀλμυροὶ μετὰ τῆς ἐπαρχίας Ἁλμυροῦ. Ἡ συρροὴ τῶν πληθυσμῶν εἰς τὸ Πήλιον ἐγίνετο ἀενάως διαρκούσης τῆς τουρκοκρατίας μέχρι τοῦ 1821, ὡς εἶναι ἡμῖν γνωστὸν ἐξ ἐγγράφων. [2]) Φυσικῷ τῷ λόγῳ οἱ ὅμιλοι τῶν μεταναστῶν εἰς τὸ Πήλιον θὰ κατέφευγον εἰς μονὰς καὶ τὰ μονύδρια πρὸς στέγασιν καὶ ἐνοίκησιν. Σὺν τῷ χρόνῳ δ' ἐν ταῖς μοναῖς ἀνεπτύχθησαν ἀστικοὶ συνοικισμοί, οἵτινες ἀπερρόφησαν μὲν τὰς μονάς, παρέλαβον δὲ τὰ ὀνόματα αὐτῶν. Οὕτως ἔχομεν Μακρινίτσαν, Πορταριάν, Ἅγιον Ὀνούφριον, Ἅγιον Λαυρέντιον, Ἅγιον Γεώργιον, Μηλέας κλπ.

Τοῦτο βεβαιοῖ καὶ ὁ βιογράφος τοῦ Ὁσίου Γερασίμου τοῦ ἐκ Μακρινίτσης, ἀκμάσαντος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος καὶ ἱδρυτοῦ τῆς μονῆς Φλαμμουρίου ὄπισθεν τῆς Μακρινίτσης, λέγων ἐπὶ λέξει τάδε:
« .... ἡ ὁποία Δημητριὰς εἶναι ὁ νῦν λεγόμενος Βῶλος κατά τινας, καὶ ἐπειδὴ ἐκτίσθη ἀπὸ τὸν Βασιλέα Δημήτριον ὠνομάσθη Δημητριάς. Εἶναι δὲ προκαθεζομένη ἐπισκοπὴ τῆς Μητροπόλεως Λαρίσσης καὶ ἔχει χωρία πολυάνθρωπά τε καὶ χριστιανικώτατα. Ἄνωθεν αὐτῆς τῆς Δημητριάδος κεῖται χωρίον, ἢ καλλιώτερον νὰ εἰπῶ πόλις ἐπὶ ὄρους κειμένη *Μακρινίτζα* τοὔνομα. Ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν ἀπὸ τοιαύτην αἰτίαν. Πρὸ

[1]) Ἐπίσης ὁ Ἅγιος Λαυρέντιος, ὁ Ἅγιος Γεώργιος, αἱ Μηλέαι κλπ ἀναμφιβόλως ἦσαν μοναί, Εἰς ταύτας προσθετέαι αἱ ἐν ταῖς περιφερείαις των καὶ ἀλλαχοῦ μικρότεραι σῳζόμεναι ἔτι καὶ νῦν.

[2]) Πολλοὶ τῶν ἀποίκων διετήρουν ὡς ἐπώνυμα τὰ ἐθνικὰ τῶν τόπων τῆς καταγωγῆς αὐτῶν.

τοῦ νὰ κτισθῇ ἡ πόλις αὐτὴ εἰς τὸ ῥηθὲν ὄρος ἦτο ἐκεῖ μοναστήριον καὶ ὠνομάζετο τῆς Παναγίας τῆς Μακαριωτίσσης. Ὅταν ἐκυριεύθη ὁ τόπος αὐτὸς ἀπὸ τὴν κραταιὰν βασιλείαν τῶν Τούρκων ἀπὸ τὰς πολλὰς καταδρομὰς ἐχαλάσθη τὸ μοναστήριον καὶ ἔμεινε μόνος ὁ ναός, ὁ ὁποῖος καὶ μόνος μέχρι τοῦ νῦν διαμένει ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας Θεοτόκου τιμώμενος καὶ στερεὸς κατὰ πολλά. Ἐσυνάχθησαν καὶ ἔκτισαν ὁσπήτια οἱ ἄνθρωποι τριγύρω τῆς Ἐκκλησίας καὶ κατ' ὀλίγον ὀλίγον ἐσυγκροτήθη ἀρκετὴ πόλις πολυάνθρωπός τε καὶ φιλόχριστος καὶ ὠνομάσθηκε «Μακαριώτισσα» πόλις ἐκ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κυρίας Θεοτόκου λαβοῦσα τὴν ὀνομασίαν. Βαρβαρισθεῖσα δὲ ἡ λέξις ἀντὶ Μακαριώτισσα Μακρινίτζα ἐκλήθη» [1].

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατηροῦμεν ὅτι ὁ βιογράφος, θέλων νὰ ἐκχριστιανίσῃ τὸ ὄνομα *Μακρινίτσα*, ἀποδείκνυται ὅτι ἀγνοεῖ τὸ ἔκπαλαι αὐτῆς ὄνομα· βεβαίως τὰ ἔγγραφα θὰ ἠγνόει ἐπίσης ἀγνοεῖ καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Ἐπισκοπῆς ναοῦ ἀνάγλυφον τῆς Θεοτόκου, ἐν ᾧ τὸ ὄνομα *Μακρινίτισσα*. Φαίνεται δὲ ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὅτι ὁ ναὸς τῆς μονῆς ἐσῴζετο κατὰ τὸν ΙΖ'. αἰῶνα, ὅτε συνετάχθη τὸ συναξάριον τοῦ ὁσίου Γερασίμου, διότι ὁ Ζωσιμᾶς Ἐσφιγμενίτης ἀναφέρει ὅτι ὁ ναὸς ἀνῳκοδόμηται τῷ 1767 ἐπὶ τῶν ἀρχαίων θεμελίων [2].

Καὶ ὁ Mézières ἐξετάσας ἐν Πηλίῳ τοὺς πρεσβυτέρους τῶν κατοίκων ἔμαθεν ὅτι, κατ' ἐπιτόπιον παράδοσιν, ὅλα τὰ χωρία τοῦ Πηλίου ἱδρύθησαν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις καὶ ἡ ἡλικία αὐτῶν δὲν ἀνέρχεται πέραν τῶν τριακοσίων ἐτῶν· διὸ καὶ οὐδὲν ἀρχαῖον λείψανον ἢ ἑλληνικὸν ἢ βυζαντιακὸν ἀνευρίσκεται ἐν αὐτοῖς καὶ τοῖς πέριξ. Λέγουσι δὲ οἱ χωρικοί, προσθέτει ὁ Mézières, ὅτι πρότερον αἱ ἀκταὶ τῆς θαλάσσης μόναι ἦσαν κατῳκημέναι καὶ ὅτι τὸ ὄρος ἦτο κεκαλυμμένον ὑπὸ δασῶν. Τούτου παρέχουσιν ἀπόδειξιν λίαν ἰσχυράν· διότι τὰ ἐρείπια ἀρχαίων πόλεων ἢ συνοικισμῶν εὕρηνται συνήθως ἐπὶ τῆς ἀκτῆς· ποτὲ δὲν ἀνεκαλύφθη οὔτε εἷς λίθος ἀρχαῖος, οὔτε ἓν νόμισμα, οὔτε μία ἐπιγραφὴ ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων. Ἡ δημώδης παράδοσις λέγει ὅτι, οἱ πρῶτοι οἰκισταὶ τῶν εἰκοσιτεσσάρων χωρίων τοῦ Βόλου, οἵτινες εἶχον καταφύγει εἰς τὰ δάση καὶ εἰς τὰς ἀποτόμους κλιτῦς τοῦ Πηλίου, διὰ νὰ διαφύγωσι τὴν τυραννίαν ἑνὸς δουκὸς Βενετοῦ, ἦλθον ἐξ Εὐβοίας. Ἀναλογίαι τινὲς τοῦ ὀνόματος ἐπι-

[1]) Ἀκολουθία καὶ βίος τοῦ Ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Γερασίμου, τοῦ ἐν τῇ κωμοπόλει Μακαριωτίσσῃ ἢ Μακρινίτζῃ τῆς Δημητριάδος, νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα φιλοτίμῳ δαπάνῃ *Γεωργίου Γούστη*, τοῦ ἐκ Μακρινίτζας ἐν Ἰασίῳ 1820 ἐν τῇ Ἑλλην. τυπογραφίᾳ.

[2]) *Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμενίτου*, Ἡμερολ. «Φήμη», ἐν Βόλῳ 1887, σ. 100. Ὑπάρχει καὶ ἐπιγραφὴ τοῦ ναοῦ τοῦ 1767 ἔτους.

κυροῦσι ταύτην τὴν ἀνάμνησιν· οὕτως ὑπάρχει ἐν Εὐβοίᾳ χωρίον Μηλιαίς, ὡς ἐν Πηλίῳ. Ἄλλοι μετανάσται, λέγει ἀκόμη ἡ παράδοσις, ἦλθον πολυάριθμοι ἐξ Ὄθρυος καὶ τῶν πέριξ τῆς Λαμίας [1]).

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα ὑπόθεσις ἡμῶν ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν δύο παραλίων μεσαιωνικῶν Ἁλμυρῶν καὶ πολλοὶ ἐκ τῆς λοιπῆς ἐπαρχίας Ἁλμυροῦ καὶ Λαμίας μετηνάστευσαν εἰς Πήλιον, ὡς τόπον ἀσφαλῆ, ἐπικυροῦται καὶ ὑπὸ τῆς ἐν Πηλίῳ σῳζομένης τοπικῆς παραδόσεως, κατὰ τὸν Mézières. Τοῦτο δὲ θὰ συνέβη κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα καὶ ἑξῆς. Πρότερον θὰ ὑπῆρχον ἴσως ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους, ἀραιότατοι μικροσυνοικισμοί.

Καὶ τὸ πάλαι δὲ μικραὶ πολίχναι ὑπῆρχον παρὰ τὴν ἀκτὴν κατὰ μῆκος τοῦ Πηλίου, ὡς ἡ Ἰωλκός, ἡ Νήλεια, ἡ Μεθώνη, ἡ Κορόπη τὰ Σπάλαυθρα καὶ ἡ Ὀλιζών. Ἀλλὰ τῷ 293 π. Χ. ἱδρυθείσης τῆς Δημητριάδος ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, κατὰ Στράβωνα καὶ Πλούταρχον, τὰ πολίσματα ταῦτα συνῳκίσθησαν ἐν Δημητριάδι, [2]) δὲν ἠρημώθησαν ὅμως, διότι καὶ ἐπιγραφὰς μεταγενεστέρας καὶ νομίσματα ἀνευρίσκομεν καὶ μνημεῖα ῥωμαϊκῶν καὶ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων. Πότε ὅμως ἠρημώθησαν τελείως, ὥστε κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα νὰ εὑρίσκωμεν ἀντ' αὐτῶν πολλὰς μονάς; Τοῦτο ἐπιτόπιος ἔρευνα θὰ λύσῃ.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ Β'.

Ἀνάγλυφον τῆς Θεοτόκου Ὀξείας Ἐπισκέψεως ἐπὶ λευκοῦ μαρμάρου ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας ἐν Μακρινίτσῃ.

Ἐν τῷ γυναικωνίτῃ τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐν Μακρινίτσῃ παρὰ τὴν δυτικὴν θύραν εἶναι ἐστημένον μέγα ἀνάγλυφον τῆς Θεοτόκου τῆς *Ὀξείας Ἐπισκέψεως*, τεθραυσμένον εἰς τέσσαρα τεμάχια ἄνισα προσαρμοσθέντα καὶ συγκολληθέντα διὰ τεχνίτου ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ ναοῦ. Τὸ ἀνάγλυφον εἶναι συνδεδεμένον διὰ σιδηρῶν στηριγμάτων πρὸς τὸν τοῖχον, ἔχει δὲ ὕψος 1,70, πλ. 0,63, πάχ. 0,13. καὶ παρίστησι τὴν Θεοτόκον ἐν στάσει ὀρθίᾳ κατ' ἐνώπιον *δεομένην* (orante) ὡς Πλατυτέραν τῶν Οὐρανῶν μετ' ἐκτεταμένων τῶν χειρῶν. Ἐν τῷ στή-

[1]) *A. Mézières*, Mémoire sur le Pélion et l'Ossa, Paris, 1853, σ. 34.

[2]) *Στράβ. Θ'*. 436. Πρβλ. παρ' Ὁμήρῳ· *Εἰνοσίφυλλον Πήλιον* διὰ τὸ δασῶδες τοῦ ὄρους, ἐνῷ νῦν ἀπεψιλώθη πολλαχοῦ.

Εἰκ. 5. Ἀνάγλυφον μετ' ἐπιγραφῆς τῆς Θεοτόκου Ὀξείας Ἐπισκέψεως.

θει φέρει ἐν δίσκῳ ἐγκοίλῳ τὸν παῖδα Ἰησοῦν εὐλογοῦντα καὶ κρατοῦντα εἰλητάριον.

Οἱ φωτοστέφανοι (nimbus) τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου εἶναι ἔγκοιλοι, τῶν δὲ χειρῶν τῆς Θεοτόκου, ἡ μὲν δεξιὰ ἀπὸ τοῦ καρποῦ καὶ κάτω ἕως 0,70 μήκους, ἡ δὲ ἀριστερὰ ἀπὸ τῶν τεσσάρων δακτύλων μέχρις ὀλίγον κάτω τοῦ ἀγκῶνος εἶναι τεθραυσμέναι, ἀλλὰ συνεπληρώθησαν διὰ γύψου ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων. Ἐπιγραφὴ ἑκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς τῆς Θεοτόκου λέγει·

Μ—Ρ	ΘΥ	Μ(ήτ)ηρ — Θ(εο)ῦ
Ἡ ὈΞΕΊΑ	ΕΠΙ'	ἡ Ὀξεία — Ἐπί--
CΚΕΨΙC		σκεψις

Ἑκατέρωθεν δὲ τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἰησοῦ: $\overline{\text{IC}}$ — $\overline{\text{XC}}$

Ἐπὶ δὲ τοῦ πλαισίου τοῦ πλαισιοῦντος τὸ ἀνάγλυφον καὶ καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς αὐτοῦ ὑπάρχει ἐγχάρακτος μακρὰ ἐπιγραφὴ ἔχουσα ὧδε:

Ἄνω: «† *Δέσποινα Μῆ(τε)ρ, τοῦ Θ(εο)ῦ Λόγου μόνου*» Ἀριστερά: «*Ποσί, Πάναγνε, κείμενον πάγῳ. Ῥῦσαί με πυρὸς καὶ σκότους ἐξωτέρου καὶ [σ]υ[γ]καταρίθμησον οἷς οἶδ(ας) τρόπους*».

Δεξιά: «*.τκ. τεφ. ῶ. υς σ . . . οἰκέτην τὸν . . . . . . [τ]ὸ[ν] γράψαντα τὴν σὴν εἰκόνα . . . . λίσσαι Βασιλικῷ . . . . ω αρ ω . καὶ οἱ ϲυτο*»;

Κάτω: «*ἐν τῇ μερίδι τῶν ἄνω στρατευμάτων*».

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἔμμετρος ἐλεγειακὴ δυναμένη νὰ καταταχθῇ ὡς ἑξῆς:

† Δέσποινα Μῆτερ τοῦ Θεοῦ Λόγου μόνου,
ποσί, Πάναγνε, κείμενον πάγῳ·
ῥῦσαί με πυρὸς καὶ σκότους ἐξωτέρου
καὶ συγκαταρίθμησον οἷς οἶδας τρόποις.
ἐν τῇ μερίδι τῶν ἄνω στρατευμάτων.

.τκ. τεφ.ῶ.υς σ. . . . ς οἰκέτην τὸν . . . . [τ]ὸ[ν] γράψαντα τὴν σὴν εἰκόνα . . . λίσσαι Βασιλικῷ . . . . ωαρω . . . καὶ οἱ ϲυτο;

Ἡ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ πλαισίου εἶναι ἀποκεκρουμένη πολλαχοῦ, συμπληρωθεῖσα διὰ γύψου. Τούτου ἕνεκεν οἱ στίχοι εἶναι ἐλλιπεῖς μὴ συμπληρούμενοι εὐχερῶς.

Ἡ τεχνοτροπία ἐν γένει τοῦ ἀναγλύφου εἶναι μετρία. Τὸ ἔξεργον δὲν ἐξέχει τοῦ βάθους (fond) τοῦ ἀναγλύφου πλέον τῶν 0,010—0,020. Αἱ γραμμαὶ τῶν πτυχώσεων ἐδηλώθησαν πολλαχοῦ, ἰδίως δ' ἐν τῷ χιτῶνι, δι' ἁπλῶν χαραγῶν. Ὁ δεξιὰ γονυκλινὴς εἶναι μικροσκοπικὸς σχεδὸν ἀναλό-

γως πρὸς τὸ μέγεθος τῆς Παναγίας, ἐλλείψει χώρου, καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ εἶναι ἀποτετριμμένον.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν τεχνοτροπίαν καθόλου τὸ προκείμενον ἀνάγλυφον εἶναι ὅμοιον τῷ ἐν τῇ ἀνατολικῇ πλευρᾷ ὑψηλὰ τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς «Ἐπισκοπῆς» τοῦ Ἄνω Βόλου ἐντετοιχισμένῳ ἀναγλύφῳ τῆς Θεοτόκου τῆς Ὀξείας Ἐπισκέψεως (ὁδηγούσης τὸν παῖδα Ἰησοῦν ἐνώπιον καθημένου πρεσβύτου), δημοσιευθέντι ὑφ' ἡμῶν ἐν τῷ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς Bulletin de Correspondance Hellénique (τόμ. XLIV, 1920 σελ. 193, εἰκ. 7), ὡς καὶ τῷ ἀναγλύφῳ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, τῷ ἐντετοιχισμένῳ ἄνωθι τῆς δυτ. θύρας ἐν τῷ ὑπερθύρῳ τοῦ ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ αὐτοῦ ναοῦ τῆς Ἐπισκοπῆς Ἄνω Βόλου παρεκκλησίου (κατὰ Ζωσιμᾶν Ἐσφιγμενίτην δεξαμενῆς,) τῷ δημοσιευθέντι ὑφ' ἡμῶν ἐν τῷ αὐτῷ Bulletin (τόμ. XLIV, 1920, σ. 197, εἰκ. 9. πρβλ. καὶ G. Millet, Αὐτόθι σελ. 215 [1]).

Ν. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

[1]) Λεπτομερείας τεχνικὰς τῶν ἀναγλύφων θὰ δημοσιεύσωμεν ἄλλοτε.

ΞΥΛΙΝΟΝ ΑΝΤΙΜΗΝΣΙΟΝ

Μεταβὰς κατὰ τὸ 1912 εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Κύκκου πρὸς σύνταξιν τοῦ καταλόγου τῶν ἐν αὐτῇ σωζομένων χειρογράφων [1]) ἔσχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἴδω καὶ τὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ φυλαττόμενα κειμήλια, ὀλίγα τὸν ἀριθμόν, μετὰ τὰς συνεχεῖς πυρκαϊὰς καὶ δῃώσεις, τὰς ὁποίας ὑπέστη κατὰ καιροὺς ἡ Μονή.

Μεταξὺ τῶν κειμηλίων τούτων ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἄξιον εἶναι ξύλινον ἀντιμήνσιον, *θρόνος* καλούμενον, τὸ ὁποῖον φυλάττεται μετ' ἐξαιρετικῆς εὐλαβείας παρὰ τῶν μοναχῶν. Μετὰ πολλῆς δυσκολίας καὶ κατόπιν ἰδιαιτέρας διαταγῆς τοῦ Πανοσιολογιωτάτου Ἡγουμένου Κύκκου κ. Κλεόπα, παρὰ τὰς κατακραυγὰς τῶν γεροντοτέρων μοναχῶν, μοὶ ἐπετράπη, ἡ ἐπ' ὀλίγην ὥραν ἐξαγωγὴ τοῦ κειμηλίου ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας καὶ μελέτη αὐτοῦ.

Τοῦ σπανιωτάτου τούτου ξυλίνου ἀντιμηνσίου δίδω ἐνταῦθα ἁπλῆν περιγραφὴν μετ' ἰχνογραφήματος χάριν τῶν εἰδικῶς περὶ τὴν χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν ἀσχολουμένων, λυποῦμαι δὲ τὰ μέγιστα, διότι, στερούμενος φωτογραφικῆς μηχανῆς, δὲν ἠδυνήθην νὰ λάβω καὶ φωτογραφίαν τοῦ περιγραφομένου κειμηλίου.

Α'.

Ὀρθογώνιον παραλληλεπίπεδον ἐκ ξύλου ($0{,}60 \times 0{,}43 \times 0{,}03$).

Πέριξ τοῦ περιθωρίου τῶν τεσσάρων πλευρῶν φέρει τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν:

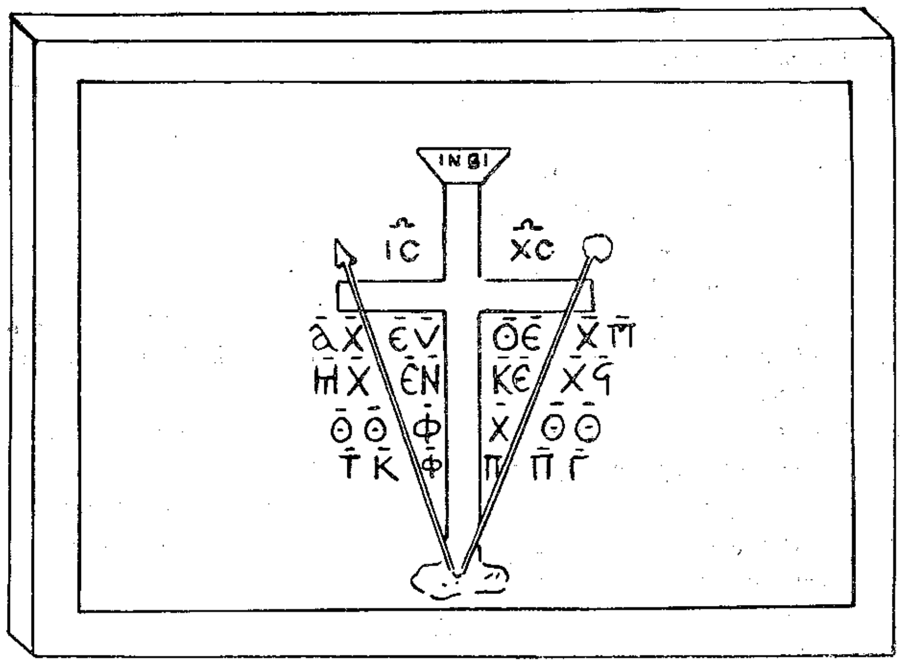
Θυσιαστήριον θεῖον καὶ ἱερὸν τοῦ τελεῖσθε δι' αὐτοῦ τὰς θείας ἱερουργίας ἁγιασθὲν ὑπὸ τῆς Θείας χάριτος τοῦ Παναγίου καὶ ζωαρχικοῦ πνεύματος ἔχει ἐξουσίαν τοῦ ἱερουργεῖν ἐν παντὶ τόπῳ τῆς δεσποτείας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ ἱερουργηθὲν παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου πάσης Κύπρου καὶ Νέας Ἰουστινιανῆς κυρίου Νικηφόρου· ποιηθὲν καὶ ἀφιερωθὲν ἐξ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἁγίαν μονὴν Κύκκου ἔτει Χριστοῦ ΑΧΝΓ.

Ἐν τῷ μέσῳ σταυρὸς μετὰ λόγχης καὶ σπόγγου, φέρων μονογράμματα. Καὶ τὰ μὲν πρὸς τὸ ἄνω μέρος τοῦ σταυροῦ εἶναι τὰ γνωστότατα μονογράμματα δηλοῦντα:

[1]) Νέος Ἑλληνομνήμων, τ. 10ος σ. 201—208 (1913

ΙΝΒΙ='Ιησοῦς Ναζωραῖος Βασιλεὺς 'Ιουδαίων·
ΙCXC='Ιησοῦς Χριστός.

Τὰ δὲ μονογράμματα τὰ ἐκτὸς καὶ ἐντὸς τριγώνου, τοῦ σχηματιζομένου διὰ τῆς λόγχης, τοῦ σπόγγου καὶ τῆς ὁριζοντίας πλευρᾶς τοῦ σταυροῦ, ἐὰν ὁρμηθῶμεν ἐκ τῶν μονογραμάτων τῆς τρίτης καὶ τετάρτης σειρᾶς, τῶν καὶ ἄλλοθεν γνωστῶν,[1]) πρέπει νὰ ἀναγνωσθῶσι χωριστὰ τὰ ἐκτός·

ΑΧ....ΧΠ= 'Αρχὴ Χριστοῦ Χριστιανικῆς Πίστεως.
ΗΧ....ΧϚ='Ημῖν Χαρίζει Χάριν Σταυρός.
ΘΘ....ΘΘ=Θεοῦ Θέα Θεῖον Θαῦμα.
ΤΚ....ΠΓ=Τόπος Κρανίου Παράδεισος Γέγονεν.

Καὶ Β'.) τὰ ἐντὸς τοῦ τριγώνου:

Τῶν δύο ἑπομένων σειρῶν πρώτην φορὰν παρουσιαζομένων, καθ' ὅσον ἐγὼ τοὐλάχιστον γνωρίζω, προτείνω μίαν πιθανὴν ἀνάγνωσιν, ἀφήνω δὲ εἰς τοὺς εἰδικῶς εἰς τὰ τοιαῦτα ἀσχολουμένους τὴν τελικὴν ἀνάγνωσιν.
ΕΥ. Θ(;)Ε='Ελένης Υἱὸς Θαῦμα (ἤ Θέαμα); Εἶδεν (;)

[1]) Δελτίον Χριστιαν. 'Αρχαιολ. 'Εταιρείας τεῦχ. Β'. σ. 48—9.— Βυζαντίς, τ. Α'. σ. 132 (1909).— *Ζησίου*, Χριστιανικὰ Μνημεῖα Μακεδονίας σ. 60 (1914).

Αἱ σημειώσεις μου ληφθεῖσαι διὰ μολυβδίδος φέρουσι τὸ τρίτον μονόγραμμα ὀλίγον τι ἀλλοιωθὲν ὑπὸ τοῦ χρόνου μεταξὺ Θ καὶ Ε. Τὰ συνήθη μονογράμματα ἐν ἄλλοις ἀντιμηνσίοις εἶναι τέσσαρα ΕΕΕΕ='Ελένη Εὗρεν Εὕρημα 'Ελέους (ἢ 'Ελένης Εὕρεσις 'Εβραίων Ἔλεγχος). Μήπως ὁ τεχνίτης ταῦτα τὰ τέσσαρα ΕΕΕΕ ἔπρεπε νὰ χαράξῃ καὶ ἔσφαλε κατὰ τὴν χάραξιν;
Ε Ν. Κ Ε= 'Εν τούτῳ Νικᾷ Κωσταντῖνος 'Εχθροὺς
ἢ 'Εν τούτῳ Νίκα, Κωνσταντῖνε, 'Εχθρούς(;)
φ. Χ=Φῶς Χριστοῦ
φ. Π=Φαίνει Πᾶσιν.

'Εκατέρωθεν δὲ τοῦ σταυροῦ ἀριστερᾷ καὶ δεξιᾷ ἐπιγραφή:[1])

'Αριστερᾷ μέν:

Οὗτος ὁ ἁγιώτατος θρόνος ποιηθὲν ἐξ ἐμοῦ Νικηφόρου 'Αρχιεπισκόπου καὶ διὰ ψυχικὴν σωτηρίαν ἀφιέρωσα αὐτὸν εἰς τὴν ἁγίαν Μονὴν τοῦ Κύκκου καὶ μέμνησθέ μου διὰ τὸν Κύριον.

Δεξιᾷ δὲ: *Καὶ εἴ τις συλήσῃ αὐτὸν ἢ ἄρῃ τι ἐκ τῶν θείων τούτων λειψάνων: ἡ μετριότης ἡμῶν ἔχει τον ἀφωρισμένον καὶ κατηραμένον ἐκ Θεοῦ Παντοκράτορος: ἰνδικτιῶνος Ϛ'.*

Καθ' ὅλην δὲ τὴν λοιπὴν ἐπιφάνειαν τῆς πλευρᾶς εἶναι ἐντεθειμένα λείψανα 'Αγίων, μετὰ τοῦ ὀνόματος ἑκάστου ἁγίου διὰ μικρῶν γραμμάτων βραχυγραφικῶς· τὰ ὀνόματα καταγράφω κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν:

'Αβέρκιος ἰσαπόστολος, Αἰκατερίνη, 'Ανανίας ἀπόστολος, 'Ανδρέας ἀπόστολος, 'Αντύπας ἱερομάρτυς, 'Αρτεμᾶς ἀπόστολος, 'Αρτέμιος μάρτυς, Βασίλειος ὁ μέγας, Γεώργιος μάρτυς (αἷμα), *Γαβδελαᾶς μεγαλομάρτυς, Δαμιανὸς ἀνάργυρος, Δημήτριος* (αἷμα καὶ παράστασις τοῦ 'Αγίου), *Διονύσιος ἱερομάρτυς, Δομνίνη, 'Ελευθέριος ἱερομάρτυς, 'Επιφάνιος Κύπρου, 'Ερμογένης, Θέκλα, Θεόδωρος Τίρων, Θεόδωρος στρατηλάτης, 'Ιακὼβ ὁ 'Αλφέου, 'Ιάκωβος Πέρσης, 'Ιάσων ἀπόστολος, 'Ιγνάτιος Θεοφόρος, 'Ισαάκιος ἱερομάρτυς, 'Ιωάννης ἐλεήμων, 'Ιωάννης ὁ Χρυσόστομος, Κολυμβήθρα τοῦ Θεολόγου, Κοσμᾶς ἀνάργυρος, Κυριακὴ μάρτυς, Λεόντιος 'Ελλάδος μάρτυς, Λαυρέντιος ἀρχιδιάκονος, Μάμας, Μαρία ἡ Μαγδαληνή, Μαρῖνα μάρτυς, Μαῦρα μάρτυς, Μηνᾶς μάρτυς, Μύρων ἱερομάρτυς, Νικήτας μάρτυς, Παντελεήμων ἅγ., Παρασκευὴ μάρτυς, Πάτρωβας, Πορφύριος ἱερομάρτυς, Πρόδρομος ὁ τίμιος, Ριγῆνος, Στέφανος Πρωτομάρτυς, Συμεὼν ἱερομάρτυς, Τῖτος ἀπόστολος, Φίλιππος ἀπόστολος, Φωτεινὴ μάρτυς, Χαριτίνη μάρτυς.*

Μεταξὺ τῶν λειψάνων κάτωθεν τοῦ σταυροῦ εἶναι ἐντεθειμένη παρά-

[1]) Διωρθώθησαν τὰ εἰς πνεύματα ὀρθογραφικὰ λάθη

στασις ἔκτυπος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (0,03×0,028) ἐπὶ στρογγύλου ἐρυθρωποῦ λίθου μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ. Κρατεῖ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς δόρυ, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς ἀσπίδα φέρουσαν ἐν τῷ μέσῳ σταυρόν.

Ἐπίσης παράστασις ἔκτυπος τοῦ Χριστοῦ (0,07×0,15) ἐπὶ ἐλεφαντόδοντος. Φορεῖ χλαμύδα καὶ ὑψώνει τὴν μὲν δεξιὰν χεῖρα πρὸς τὰ ἄνω, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ σταυρόν.

Β'.

Ἐκ τῆς ὅλης περιγραφῆς καὶ δὴ ἐκ τοῦ συνήθους τύπου τῆς καθιερώσεως ἀντιμηνσίων, πειθόμεθα ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἓν ξύλινον ἀντιμήνσιον μοναδικὸν ἴσως ἐν τῇ Βυζαντινῇ καὶ τῇ κατόπιν τέχνῃ, καθόσον ἐγὼ τοὐλάχιστον γνωρίζω.

Συνήθως τὰ ἀντιμήνσια εἶναι κατασκευασμένα ἐξ ὑφάσματος καὶ χρησιμοποιοῦνται πρὸς τέλεσιν ἱερουργίας, ὅπου δὲν ὑπάρχει καθηγιασμένη ἁγία Τράπεζα, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα ἀντιμήνσιον (ἀντὶ + mensa). Ὅτι ὅμως ἐν ἀρχαιοτέρᾳ ἐποχῇ ἐγίνετο χρῆσις τοιούτων ξυλίνων ἀντιμηνσίων διδασκόμεθα ἐκ σχετικοῦ χωρίου τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου [1]) ἐν ἐπιστολαῖς Βιβλ. Α'. «*Εἰ ἐκκλησία ἐστίν, ἐφ' ᾗ ὁ λειτουργῶν ἀναφέρει τὸν αἱρετικὸν ἔχει δὲ ὁ ὀρθόδοξος θυσιαστήριον καθηγιασμένον ἐν σινδόνι ἢ ἐν σανίσι*». Καὶ ἐκ τῆς μαρτυρίας δὲ τοῦ Σουΐδα ἐν λ. *ἀντιμίσιον· παρὰ Ρωμαίοις τράπεζα πρὸ τοῦ δικαστηρίου κειμένη*» εἰκάζομεν ὅτι ὁ ἀρχικὸς τύπος τοῦ ἀντιμηνσίου θὰ ἦτο ἐκ σανίδος, ἀργότερον δὲ χάριν τῆς εὐκολωτέρας μεταφορᾶς αὐτοῦ εἰς τόπους μακρὰν ἐκκλησιῶν κειμένους, ὅπου παρίσταται ἀνάγκη νὰ τελεσθῇ ἱερουργία, καὶ χάριν τῆς εὐκολωτέρας χρήσεως αὐτοῦ ἐπεκράτησεν ὁ ἐξ ὑφάσματος. Παρὰ Σύροις [2]) δὲ σώζονται τοιαῦτα ξύλινα ἀντιμήνσια.

Θρόνος δὲ καλεῖται τὸ ἀντιμήνσιον τοῦτο καὶ ἐν τῇ ἀφιερώσει «*οὗτος ὁ ἁγιώτατος Θρόνος ποιηθὲν ἐξ ἐμοῦ Νικηφόρου Ἀρχιεπισκόπου καὶ διὰ ψυχικὴν σωτηρίαν ἀφιέρωσα αὐτὸν εἰς τὴν Ἁγίαν Μονὴν τοῦ Κύκκου*» [3]) καὶ ἐν τῷ Κτητορικῷ τῆς Μονῆς «*Ἀφήνω νὰ λέγω τὰς εὑρισκομένας θαυματουργοὺς εἰκόνας.... καὶ ἄλλα ἅγια λείψανα καί μάλιστα τὸν ἐν τῷ Κύκκῳ Ἅγιον Θρόνον ἐκ σανίδος ὄντα ἔχον ἐν ἑαυτῷ ἐντέχνως μέρη Ἁγίων λειψάνων πολύτιμα, ὡς μεμαρτυρημένα καὶ εὐωδίας πλήρη*», [4]) διότι ἀντι-

[1]) Patrolog. Gr. Migne τ. 99ος φ. 1056

[2]) Dictionary of Christians Antiquities σ. 92.

[3]) Ἰδὲ ἀνωτέρω σ. 243.

[4]) Περιγραφὴ τῆς Μονῆς τοῦ Κύκκου σ. 46 ἐκδ. 1817.

καθιστᾷ τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν, ἥτις καὶ *Θρόνος* καλεῖται κατὰ Συμεὼν Θεσσαλονίκης, «Περὶ τοῦ θείου ναοῦ» σ. 109 κεφ. 98. (Α'ΧΠΓ'.)

Ἡ δὲ ἐντὸς τοῦ ξυλίνου ἀντιμηνσίου ἔνθεσις ἁγίων λειψάνων ἐξηγεῖται ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ ἀντιμηνσίου πρὸς τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν, κατὰ τὸν ἐγκαινιασμὸν τῆς ὁποίας, καὶ τὴν συγχρόνως γινομένην καθιέρωσιν ἀντιμηνσίων, ὑπάρχει συνήθεια νὰ ἐναποθέτωσιν ἐντὸς τῆς Ἁγίας Τραπέζης λείψανα ἁγίων. Παράβαλε σχετικὰ χωρία τοῦ Δουκαγγίου ἐν λ. *ἀντιμήνσιον:* «προσαγομένων τῶν λειψάνων καὶ ἐμβαλλομένων τῇ κηρομαστίχῃ, ἐπιχέει τούτοις ὁ ἀρχιερεὺς μῦρον καὶ ἐνθέμενος αὐτὰ ὄπισθεν τοῦ ἀντιμηνσίου, ἐν τῇ ἑτοιμασθείσῃ θήκῃ, ἀσφαλισάμενος καλῶς εὔχεται τὴν εὐχήν». Εὐχολόγ.

Εἶναι δὲ τὸ ἀντιμήσιον τοῦτο, ὡς δὶς ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς καὶ τῆς καθιερώσεως καὶ ἀφιερώσεως ἀναφέρεται, ἀφιέρωμα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου *Νικηφόρου* πρὸς τὴν Μονὴν τοῦ Κύκκου, τῆς ὁποίας διετέλεσεν ἡγούμενος πρὸ τῆς εἰς τὸν Ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον ἀναβάσεώς του, ὡς ἐν τῇ Περιγραφῇ τῆς Μονῆς (σ. 51) ἀναφέρεται· «*Τοῦτο τοίνυν τὸ πάλαι διάσημον,* (ἡ Μονὴ τῶν Ἱερέων καλουμένη) *διαφθαρὲν καὶ ἐρημωθέν, ἐγένετο μετόχιον τοῦ Κύκκου καὶ ἀνοικοδομήθη παρά τινος Νικηφόρου, Ἡγουμένου ἐπιγραφομένου Κύκκου καὶ Μονῆς, ὅστις καὶ Ἀρχιεπίσκοπος ἐχρημάτισε Κύπρου ὕστερον*».

Ὁ αὐτὸς ἀρχιεπίσκοπος Νικηφόρος ἐφρόντισε κατὰ τὴν ἐν Κων/πόλει διαμονήν του, ὅπως ἐκδοθῇ ἀνανέωσις τοῦ σιγιλλιώδους γράμματος τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς Μονῆς ὡς σταυροπηγιακῆς. «*καθὰ καὶ τὰ συνοδικὰ μαρτυροῦσι γράμματα, γενόμενα κατὰ τὸ χιλιοστὸν ἑξακοσιοστὸν ἑβδομηκοστὸν δεύτερον ἔτος τὸ σωτήριον, ἐν ᾧ τρεῖς περιέχονται Πατριάρχαι, ὁ Κωνσταντινουπόλεως Διονύσιος, ὁ Ἀντιοχείας Νεόφυτος, καὶ ὁ Ἱεροσολύμων Δοσίθεος, παρόντες κατὰ θείαν οἰκονομίαν τότε ἐν Κων]πόλει, ὅτε παρῆν καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Νικηφόρος*». [1])

Ἡ δὲ χρονολογία τῆς καθιερώσεως Α'ΧΝΓ (1653) διορθώνει τὸν Hackett, ὅστις θέτει τὸν Νικηφόρον ὡς Ἀρχιεπίσκοπον Κύπρου ἀπὸ τοῦ 1660—1673, ἐνῷ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν κατὰ τὸ 1653 ἦτο ἤδη Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου.

Τοιοῦτον τὸ περιγραφὲν ξύλινον ἀντιμήνσιον· πόσον δὲ πολύτιμον ἐθεώρει τὸ ἀφιέρωμά του ὁ Νικηφόρος ἐξηγοῦσιν αἱ βαρεῖαι ἀραὶ καὶ ἀφορισμοί, τοὺς ὁποίους ἐκτοξεύει κατὰ παντός, ὅστις ἤθελε συλήσει τι τῶν θείων λειψάνων.

[1]) Περιγραφὴ τῆς Μονῆς τοῦ Κύκκου σ. 49. τὰ αὐτὰ ἐν σ. 87 καὶ 100.—πβ. καὶ *Hackett,* History of the orthodox Church of Cyprus, p. 208, 212, -13, 337, 606

ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΙΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΗΓΟΥΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΚΥΚΚΟΥ

Ὁ Hackett ἐν τῷ ἀξιολογιωτάτῳ αὐτοῦ ἔργῳ History of the orthodox church of Cyprus p. 345 παραθέτει καὶ κατάλογον τῶν Ἡγουμένων τῆς Μονῆς τοῦ Κύκκου, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ τότε Ἡγουμένου τῆς Μονῆς Γερασίμου. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν ὀλιγοήμερον ἐν Κύκκῳ διαμονήν μου πρὸς σύνταξιν τοῦ καταλόγου τῶν χειρογράφων τῆς Μονῆς ἔτυχε νὰ σημειώσω ὀνόματα Ἡγουμένων ἐν κειμηλίοις, ἐπιγραφαῖς καὶ ἐν τῇ Περιγραφῇ τῆς Μονῆς τοῦ Κύκκου μὴ περιλαμβανόμενα ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Hackett, τινὰ δὲ τῶν ἐν τῷ καταλόγῳ ἔχοντα ἀνάγκην διορθώσεως, διὰ τοῦτο ἀναλαμβάνω νὰ δημοσιεύσω τὰς σημειώσεις μου ταύτας, αἵτινες δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὸν βουλόμενον νὰ συντάξῃ πληρέστερον κατάλογον τῶν Ἡγουμένων τῆν Μονῆς.

Ὁ παρὰ Hackett κατάλογος ἔχει ὡς ἑξῆς: 1) *Ἠσαΐας* 1081—1118. 2) *Συμεὼν* 1542. 3) *Μελέτιος* 1700. 4) *Σωφρόνιος* 1700—1736. 5) *Παρθένιος* 1745—1776. 6) *Μελέτιος* 1776—1818. 7) *Ἰωσὴφ* 1818—1821. 8) *Χαράλαμπος* 1821—1822. 9) *Σωφρόνιος* 1822—1827. 10) *Νεόφυτος* 1827—1860. 11) *Σωφρόνιος* 1860—1890 καὶ 12) *Γεράσιμος*. Εἰς τὸν κατάλογον τοῦτον ἐπιφέρω τὰς ἑξῆς συμπληρώσεις.

1) ***Ἠσαΐας*** (;;). Εἶναι λίαν ἀπίθανον, ὅτι ὁ ἀσκητὴς Ἠσαΐας ἐγένετο καὶ Ἡγούμενος τῆς Μονῆς. Τὸ κτητορικὸν τῆς Μονῆς, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ἐκτεταμένως τὰ τῆς οἰκοδομῆς τῆς Μονῆς ὑπὸ τοῦ Ἠσαΐου, κάμνει μνείαν καὶ περὶ τοῦ πρώτου Ἡγουμένου τῆς Μονῆς. «Εἰς ταῦτα ἔντρομος γενόμενος ὁ βασιλεὺς (Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς) ἐξηγέρθη τοῦ ὕπνου ἔμφοβος, καὶ εὐθὺς ἐπρόσταξε τοῖς περὶ αὐτὸν εὐτρεπίσαι τὸ βασιλικὸν πλοῖον, εἰς τὸ ὁποῖον μετὰ πάσης τιμῆς τὴν Ἁγίαν εἰκόνα, ἑκόντι ἄκοντι θυμῷ *καὶ εὐλαβῆ τινα Ἱρομόναχον διὰ Καθηγούμενον*, ὡς λέγουσι, χρήματά τε ἱκανὰ πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ Ναοῦ, ἀπέστειλε πάντα πρὸς τὸν τότε Δοῦκα τῆς Κύπρου, προστάζων αὐτῷ διὰ γράμματος ἐγχειρίσαι ταῦτα τῷ μοναχῷ Ἠσαΐᾳ, τῷ ἀσκουμένῳ κατὰ τὸ ὄρος Κύκκου»....[1])

Καὶ κατωτέρω ἐν τῇ αὐτῇ σελ. «Ὁ δὲ Ἠσαΐας λαβὼν αὐτὴν (τὴν εἰκόνα) εὐλαβῶς παρὰ τοῦ Δουκὸς καὶ τὰ ἄλλα πάντα, ὡς ὁ βασιλεὺς ἐκέ-

[1]) Περιγραφὴ τῆς Μονῆς τοῦ Κύκκου σ. 44 ἔκδ. 1817.

λευσεν, ἤρξατο κόπτειν τὸ ὄρος καὶ κτίζειν ἐν αὐτῷ Ναὸν μέγαν, εἰς ὄνομα τῆς Θεοτόκου, ἐν ᾧ καὶ τὴν σεπτὴν εἰκόνα ἀπέθετο, καὶ κελλία ἔτι πρὸς ἀνάπαυσιν τῶν Μοναχῶν, ἅπερ καὶ τελέσας καὶ *Ἡγούμενον ἐν τῇ Μονῇ καταστήσας* καὶ τυπικὸν ἐν αὐταῖς διαταξάμενος»...

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων μανθάνομεν 1) ὅτι ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς μετὰ τῆς εἰκόνος ἀπέστειλε «καὶ εὐλαβῆ τινα Ἱερομόναχον, διὰ Καθηγούμενον, ὡς λέγουσι» καὶ 2) ὅτι ὁ ἀσκητὴς Ἠσαΐας κατέστησεν Ἡγούμενον ἐν τῇ Μονῇ οὐχὶ ἑαυτόν, ἀλλὰ ἄλλον τινὰ ἀγνώστου ὀνόματος, πιθανῶς, κατὰ τὸ κτητορικόν, τὸν συνοδεύσαντα τὴν εἰκόνα κληρικόν.

2) ***Λουκᾶς*** (;) περὶ τὸ 1365. Ὡς πιθανὸς μόνον δύναται νὰ συγκαταλεχθῇ καὶ οὗτος, ἀναφερόμενος ἐν τῇ *Περιγραφῇ τῆς Μονῆς* (σ. 53) ὡς ἀνοικοδομήσας ταύτην μετὰ τὸν πρῶτον ἐμπρησμὸν τῆς Μονῆς ἐπισυμβάντα κατὰ τὸ 1365, ἔχων ὡς συμβοηθὸν τὸν μοναχὸν Συμεῶνα. «Ταῦτα ἀκουσθέντα (τὰ τοῦ ἐμπρησμοῦ) εἰς τὸν κρατοῦντα τότε τῆς Νήσου καλούμενον Ρεπιὲρ Ντελαζανία (Πέτρος Α΄.)... ἠθέλησε τοῦ ἀνοικοδομῆσαι τὴν Μονὴν δι' εὐλάβειαν.... συγκατανεύσαντος δὲ εἰς τοῦτο τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, ἣν ὁ λόγος ἔργον εὐθὺς καὶ χρήματα ἐδόθησαν ἱκανὰ τοῖς Μοναχοῖς, ὧν ἀρχηγὸς ἦν τότε ***Λουκᾶς*** Ἱερομόναχος, καὶ Συμεὼν Μοναχός». Τὸ κτητορικὸν ὀνομάζει τὸν Λουκᾶν ἁπλῶς ἀρχηγὸν καὶ οὐχὶ Ἡγούμενον, διὰ τοῦτο ἐδίστασα νὰ τὸν κατατάξω μεταξὺ τῶν Ἡγουμένων τῆς Μονῆς. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο ἀναφερομένων ἐν τῇ ὀλίγον ἀσαφεῖ φράσει «*ὧν ἀρχηγὸς ἦν τότε Λουκᾶς Ἱερομόναχος καὶ Συμεὼν Μοναχὸς*» προτιμῶ τὸν πρῶτον, τὸν Λουκᾶν, ὡς κατέχοντα τὴν ἀνωτάτην ἀρχήν, καὶ διότι ἡ φρ. τίθεται ἐν τῷ ἑν. ἀρ. «*ὧν ἀρχηγὸς* ἦν τότε Λουκᾶς», καὶ διότι δύο ἀρχηγοὺς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ἐν τῇ διαχειρίσει τῆς αὐτῆς ἐξουσίας. Ὁ δεύτερος, ὁ Συμεών, θὰ κατεῖχε θέσιν ὑπαρχηγοῦ, βοηθοῦ ἐν τῇ διαχειρίσει τῆς Μονῆς. (Πβ. καὶ σ. 73 τῆς *Περιγραφῆς* τῆς Μονῆς τοῦ Κύκκου).

3) ***Συμεὼν*** περὶ τὸ 1542 κατὰ τὴν *Περιγραφὴν* τῆς Μονῆς σ. 53: «Ἀλλὰ καὶ ἡ οἰκοδομή... ἅπασα διεφθάρη, ἡγουμενεύοντος τότε Συμεῶνος ἱερομονάχου. Κατὰ τὸ χιλιοστὸν πεντακοσιοστὸν τεσσαρακοστὸν δεύτερον ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ ᾠκοδομήθη ὁ ναός.» Καὶ ἐν σ. 73. «Ἀλλὰ καὶ αὖθις κατὰ τοὺς χιλίους πεντακοσίους τεσσαράκοντα δύο, πυρποληθεῖσα δεύτερον ἡ Μονή, ἀνοικοδομήθη ταπεινῶς ὑπὸ τοῦ τότε ἡγουμενεύοντος Συμεών.

4) ***Γρηγόριος*** περὶ τὸ 1576 κατὰ τὴν *Περιγραφὴν* τῆς Μονῆς σ. 48: «Μετὰ τὴν τῶν Ἐθνικῶν (τῶν Τούρκων) ἐπικράτειαν, ἓξ ἔτη παρῆλθον καὶ ἐκοσμήθη ἡ Ἁγία εἰκών, Ἡγουμενεύοντος τότε *Γρηγορίου*». Καὶ ἐν

ἐπιγραφῇ (τοῦ 1795) ἐπὶ τῆς εἰκόνος τῆς Παναγίας τοῦ Κύκκου ἐπαναλαμβάνονται τὰ αὐτά:

Κοσμήθη μὲν πάλαι Γρηγορὴ Ἡγουμένῳ Α'ΦΟΞ
νῦν δὲ κοσμῆτ' ὡς ὁρᾶται Μελετίῳ
τῆς αὐτῆς Μονῆς ἐλαχίστω Καθηγένη Α'ΥγΕ

(Περὶ Μελετίου ἰ. κατωτέρω ὑπ' ἀρ. 11).

5) ***Νικηφόρος*** περὶ τὰ μέσα τῆς 17ης ἑκατ. πρὸ τῆς εἰς τὸν Ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον ἀναβάσεως αὐτοῦ κατὰ τὴν *Περιγραφὴν* τῆς Μονῆς τοῦ Κύκκου σ. 51: «Τοῦτο τοίνυν τὸ πάλαι διάσημον Μοναστήριον, (ἡ Μονὴ τῶν Ἱερέων) διαφθαρὲν καὶ ἐρημωθέν, ἐγένετο μετόχιον τοῦ Κύκκου καὶ ἀνοικοδομήθη παρά τινος *Νικηφόρου* Ἡγουμένου ἐπιγραφομένου Κύκκου, καὶ Μονῆς, ὅστις καὶ Ἀρχιεπίσκοπος ἐχρημάτισε Κύπρου ὕστερον». Ὡς ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου ἐφρόντισε κατὰ τὸ 1672 ὅπως ἀνανεωθῇ τὸ σιγίλλιον τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς Μονῆς ὡς σταυροπηγιακῆς. Πβ. Περιγραφὴν τῆς Μονῆς σ. 49 καὶ σ. 87 *(κ. ἀ.)* Γράμμα Πατριαρχικὸν Συνοδικὸν» τοῦ 1672. (Πβ. καὶ *Hackett p.* 208,212-3 337 κ. ἀ.). Ὁ Νικηφόρος ὡς ἀρχιεπίσκοπος ἀφιέρωσεν εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Κύκκου τὸ ἀνωτέρω περιγραφὲν *ξύλινον ἀντιμήνσιον*.

6) ***Ἰωαννίκιος*** περὶ τὸ 1710 ἐν ἐπιγραφῇ ἐπὶ κειμηλίου τῆς Μονῆς, τοῦ *Σταυροῦ τῆς Μαύρης* λεγομένου. (Βάσ. 0,145, κάθετ. πλ. 0,46, ὁριζοντ. 0,24). *«Διὰ συνδρομῆς τοῦ πανοσιωτάτου ἁγίου καθηγουμένου* ***Ἰωανικίου*** *1710 Ἀπριλίου 20».*

Δι' ἐξόδου καὶ δαπάνης Κωντέων, Μαμωνέων, Χρησάνθου, Μπενηζήλου, Ἰωάνη, Παλεο(λόγου), Δημητράκη διὰ ψηχηκίντους CO (σωτηρίαν).

Ἐπὶ τοῦ σταυροῦ λεπτόταται καλῆς τέχνης ξυλογλυφίαι παριστῶσαι ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς: τὸν Εὐαγγελισμόν, τὴν Βάπτισιν, τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, τὴν Ὑπαπαντήν, τὴν Μεταμόρφωσιν, τὴν Ἔγερσιν τοῦ Λαζάρου καὶ ἐπὶ τῆς ἑτέρας πλευρᾶς: τὴν Κοίμησιν, τὴν Σταύρωσιν, τὴν Ἀνάληψιν, τὴν Ἀνάστασιν, τὴν Πεντηκοστήν, τὴν Βαϊοφόρον.

7) ***Μελέτιος*** Α' ἢ Β'; ἐν τῇ *Περιγραφῇ* τῆς Μονῆς τοῦ Κύκκου σ. 53. «Ἐπειδὴ τὰ πρὸς Ἀνατολὰς καὶ τὰ κατὰ τὸ Νότειον μέρος εὑρισκόμενα νῦν Κελλία, ᾠκοδομήθησαν παρὰ τοῦ ἀειμνήστου Ἡγουμένου *Μελετίου*, κατὰ τὸ χιλιοστὸν ἑπτακοσιοστὸν Σωτήριον ἔτος καὶ *ἐπέκεινα*. Ἡ δὲ μεγάλη φαινομένη στέρνα, ἐγένετο παρὰ τοῦ μετ' αὐτὸν ἡγουμενεύσαντος Μακαρίου Σωφρονίου».

Ἐπροτίμησα νὰ θέσω τὸν Μελέτιον μετὰ τὸν Ἰωαννίκιον 1) διότι τὸ κτητορικὸν ἐντελῶς ἀορίστως θέτει τὴν χρονολογίαν τοῦ Μελετίου διὰ τὸ στρογγύλον τοῦ ἀριθμοῦ κατὰ τὸ 1700 καὶ ἐπέκεινα, τὸ ὁποῖον *ἐπέκεινα*

δύναται νὰ σημαίνῃ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ 1700 καὶ 2) καὶ κυριώτατον, διότι τὸ κτητορικὸν τὸν τοποθετεῖ πρὸ τοῦ Σωφρονίου, τοῦ ὁποίου ἔχομεν ἐπίσημον τὴν χρονολογίαν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς *Στέρνας* τοῦ 1734, περὶ ἧς ἴδε ἀμέσως κατωτέρω. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ μὲν κτητορικὸν θέτει τὸν Μελέτιον πρὸ τοῦ Σωφρονίου, κατὰ δὲ τὸ 1710, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω (ἀρ. 6) ἡγούμενος ἦτο ὁ Ἰωαννίκιος, διὰ τοῦτο ἐπροτίμησα νὰ θέσω τὸν Μελέτιον μεταξὺ Ἰωαννικίου καὶ Σωφρονίου.

8) ***Σωφρόνιος*** περὶ τὸ 1734: Ἀναφέρεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς *Στέρνας* ὀλίγον ἀπεχούσης τοῦ Ναοῦ. Ἡ ἐπιγραφὴ (1.07×0,20×0,85) ἔχει οὕτω: *Ἐγένετο αὕτη ἡ φύλαξις τοῦ ὕδατος ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Πανοσιωτάτου Καθηγουμένου Κυρίου Σωφρονίου ἔτος* ΧΥ ΑΨΛΔ' *Ὀκτωβρίω* ΚϚ'.

Χριστόδουλος Μοναχὸς μίστωρ.

Ἄνωθεν δὲ ἐπὶ τοῦ τοίχου IC|XC / NI|KA ΑΨΛΕ.

Τὰ αὐτὰ ἀναφέρει καὶ ἡ *Περιγραφὴ* τῆς Μονῆς σ. 53. 54 μὲ ἐσφαλμένην ὅμως χρονολογίαν 1745 ἀντὶ 1735. «Ἡ δὲ μεγάλη φαινομένη Στέρνα ἐγένετο παρὰ τοῦ μετ' αὐτὸν (τὸν Μελέτιον) ἡγουμενεύσαντος Μακαρίου *Σωφρονίου*, ἐπιστατοῦντος ἐν τούτοις πᾶσι καὶ τοῦ μακαρίτου σκευοφύλακος Χριστοδούλου, πάντων τε τῶν πατέρων μοχθούντων καὶ ἐξαιρέτως τοῦ μαΐστορος Χριστοδούλου, κατὰ τὸ χιλιοστὸν ἑπτακοσιοστὸν τεσσαρακοστὸν πέμπτον ἔτος, ὅτε προεστάτευε τῆς Μονῆς ὁ οἰκονόμος Παρθένιος Ἱερομόναχος». Κατὰ ταῦτα ὁ Σωφρόνιος οὐχὶ ἀπὸ τοῦ 1700 ἡγούμενος ἀλλὰ περὶ τὴν 3 δεκαετηρίδα τοῦ 18ου αἰῶνος.

9) ***Παρθένιος:*** Οὐχὶ ἀπὸ τοῦ 1745[1]) (γρ. 1735) ἡγούμενος ὡς παρὰ Hackett φέρεται, ἀλλὰ πολὺ ἀργότερα μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἀνοικοδομήσεως (τῷ 1755) τῆς Μονῆς, καείσης (τῷ 1751), ὡς σαφῶς ἀναφέρεται ἐν τοῖς ἑπομένοις χωρίοις τῆς *Περιγραφῆς*. Καθ' ὅλον δὲ τὸ πρὸ τῆς ἀνοικοδομήσεως τῆς Μονῆς διάστημα (1735—1755) διετέλει ὡς οἰκονόμος καὶ προστάτης τῆς Μονῆς. Πβ. τὸ ἀνωτέρω χωρ. τῆς *Περιγραφῆς* (σ. 53—4), τὸ πραγματευόμενον περὶ *Σωφρονίου* (ἀρ. 8). «Ἡ δὲ μεγάλη στέρνα ἐγέντο παρὰ τοῦ μετ' αὐτὸν ἡγουμενεύσαντος Σωφρονίου.... ὅτε προεστάτευε τῆς Μονῆς ὁ οἰκονόμος Παρθένιος Ἱερομόναχος». Καὶ ἐν σ. 57 τῆς *Περιγραφῆς:* «Κατὰ τὸ χιλιοστὸν ἑπτακοσιοστὸν πεντηκοστὸν πρῶτον ἔτος ἀπὸ Θεογονίας, κατὰ τὸν μῆνα Νοέμβριον, ἐπυρπολήθη ἤδη τρίτον ἡ Ἱερὰ αὕτη Μονὴ ἐξ ὁλοκλήρου, ὁμοῦ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας, πρω-

[1]) Πβ. τὰ ἀνωτέρω ἐπὶ Ἡγουμένου Σωφρονίου (ἀρ. 8) λεχθέντα, καθ' ἃ ἡ χρονολογία τῆς Περιγραφῆς 1745 πρέπει νὰ διορθωθῇ εἰς 1735.

στατεύοντος τοῦ ἄνωθὲν οἰκονόμου Κὺρ Παρθενίου». Καὶ κατωτέρω: «Κατὰ δὲ τὸ χιλιοστὸν ἑπτακοσιοστὸν πεντηκοστὸν πέμπτον ἔτος, ἀνοικοδομίθη αὖθις διὰ προστασιῶν τῆς Θεομήτορος, παρὰ τοῦ αὐτοῦ *Οἰκονόμου*, ὑπομείναντος τοῦ ἀοιδίμου θλίψεις καὶ στενοχωρίας». Καὶ τέλος ἐν σ. 59 «...καὶ ἐτελείωσεν (ὁ Παρθένιος) αὐτὸ τὸ θεάρεστον ἔργον, καὶ ἀνήγειρε τὸν οὕτω περιφανῆ Ναόν, καὶ ἅπαντα τὰ περικαλλῆ Κτίρια, τὰ νῦν ἐν τῇ ῾Αγία Μονῇ ὁρώμενα, ὅστις καὶ *μετὰ τὴν οἰκοδομὴν ῾Ηγούμενος ἐχρημάτισε*». Ἀπέθανε δὲ τῷ 1776.

῾Ο Παρθένιος ἀναγράφεται καὶ ἐν ἐπιγραφῇ δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὸ Συνοδικὸν (Τόξον διάμ. 0,98, ἀκτὶς 0,49, ὕψος 0,60. ῾Η ἐπιγραφὴ ἐπὶ τραπεζίου 0,76×0,62×0,36).

῾Η ἐπιγραφὴ πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ ἐν ἐλεγειακοῖς στίχοις.

Κάλλος, ὅ εἰσοράεις νῦν τῆσδε Μονῆς ἐπὶ πρῶτον
ἤγαγεν ἂν ζῆλος καὶ πόνος ἰδμοσύνης.
Τοῦ γὰρ ἔτους χιλιοστοῦ καὶ ἑπτακοσιοστοῦ
πεντηκοστοῦ καὶ πρώτου ἀωρί ποθεν,
5 *πῦρ ἐξαφθὲν ἔκαυσε ναὸν περίοικά τε πάντα,*
σωθέντων πατέρων θεσπεσίῃ χάριτι,
εἰκόνος εὐαγέος Θεομήτορος, ἥν γε φέροντες
ᾤκησαν πρῶτον Βασιλικὴν διετές·
εἶτα Μονὴν ῾Αγίαν ἐνιαυτὸν καὶ μετὰ τοῦτον,
10 *πάντα καλῶς αὖθις δείματο ῾Ηγούμενος, Πάρθένιος* [1]
Νῦν δ' ἐπικοσμήσας ὁ ταπεινὸς Μελέτιος.

Περὶ Παρθενίου ἰδὲ καὶ ὅσα ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν ἀνεψιός του Μελέτιος γράφει ἐν ἀρχῇ τῆς *Περιγραφῆς* (τῆς γ'. ἐκδ. 1817) σ. 12—13 περὶ τῶν μεγάλων κόπων, τοὺς ὁποίους κατέβαλεν ὁ θεῖός του πρὸς ἀνοικοδόμησιν καὶ ἐξωραϊσμὸν τῆς Μονῆς.

10) ***Μελέτιος Γ'.*** (1776—1818). *α)* Ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Νοτίας Πύλης τῆς Πάφου λεγομένης. (Τεθλασμένον τόξον· διάμ. 1,45, ἀκτ. 0,83, ὕψ. 0,84. Ἐπιγρ. Τραπέζ. 0,87×0,66×0,43). Ἄνωθεν ἡ χρονολ. ΑΨΠΕ. ῾Η ἐπιγραφὴ αὕτη ὡς καὶ αἱ β') καὶ στ') ἀναγνωστέαι ἐν τριμέτροις ἰαμβικοῖς στίχοις.

῾Ορᾷς, θεατά, τὸν σεπτὸν δόμον τόνδε,
φέριστον, λαμπρόν, ὡραῖον ἐν τῷ κάλλει.
Σπουδῇ, δαπάνῃ τοῦ οἰκτροῦ Μελετίου,

[1]) Ἐν τῷ 10ῳ στ. ἡ λ. Παρθένιος πλεονάζει· πιθανῶς προσθήκη τοῦ μετ' αὐτὸν ἡγουμενεύσαντος Μελετίου.

Προϊσταμένου τῆς ἐνθάδε Μονῆς τε
τῆς Θεοτόκου καὶ Παρθένου Μαρίας,
πυρὶ τεφρωθεὶς ᾠκοδόμηται αὖθις,
κάλλει καὶ μήκει ὑπερτερῶν τοῦ πάλαι,
ᾧπερ Κύριος ὁ υἱὸς αὐτῆς δώσει
μισθὸν τῶν πόνων καὶ συνδρομητῶν τούτου,
ἐπουράνιον δόμον εἰς κατοικίαν.

β) Ἐν ἐπιγραφῇ ἐπὶ τοῦ κάτω μέρους τῆς Εἰκόνος τῆς Παναγίας (1785)

῾Υψιμέδων, κύδιστος, παμφαὴς λόγος
ἧκεν εἰς κόσμον πρὸς πατρός, ὥσπερ θρόνος
ἐτέθη μήτηρ ἁγνὴ Μαρία κόρη.
ἔμψυχος πασῶν ἐκλελεγμένη μόνη.
5 *῾Ως οὖσα τοίνυν ἀγλαόμορφος θῶκος,*
καθέδρα χρυσῆ προφητικός τε πόκος,
δέξαι προσηνῶς, ὦ Θεοτόκε, θρόνον,
ὅν χεὶρ ἐκ δρυὸς ἐσκεύασε τεκτόνων
δι' ἐμοῦ οἰκτροῦ δούλου σου Μελετίου,
10 *οὗ μνησθείης νῦν κ' ἂν ἐν τῷ τέλει βίου.*
Πέρας δ' εἴληφεν ὀγδοηκοστῷ πέμπτῳ
πρὸς χιλιοστῷ ἔτει καὶ ἑπτακοσίῳ.

γ) Ἐν ἐπιγραφῇ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ παραστάτου τῆς Εἰκόνος τῆς Παναγίας: *Μνήσθητι, Δέσποινα, κἀμοῦ τοῦ ταπεινοῦ δούλου σου. Μελετίου καὶ τῆς ἱερᾶς σου Μονῆς ἐλαχίστου Καθηγέτου* Α Ψ Π Ζ.

δ) Ἐν ἐπιγραφῇ ἐπὶ τῆς εἰκόνος τῆς Παναγίας, τὴν ὁποίαν καὶ ἀνωτέρω ἐσημείωσα ἐν τῷ κεφ. περὶ Γρηγορίου (ὑπ ἀρ. 4).

Νῦν δὲ κοσμῆτ' ὡς ὁρᾶται Μελετίῳ
τῆς αὐτῆς Μονῆς ἐλαχίστῳ Καθηγέτῃ ΑΨΥΕ.

ε) Ἐν ἐπιγραφῇ ἐπὶ Εὐαγγελίου φέρουσῃ τὸ ὄνομα *Μελετίου Γ'*. 1813

στ) Τῆς αὐτῆς τῇ προηγουμένῃ χρονολογίας εἶναι ἡ ἐπιγραφὴ δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὸν Ναὸν (Διαμετρ. 1,44, ὕψ. 0,85).

Ἐν χιλιοστῷ ἔτει κ' ὀκτακοσίῳ
δεκάτῳ τρίτῳ, ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ,
ἡμέρᾳ Τρίτῃ κ' ὀγδόῃ τοῦ παρόντος,
τρίτῃ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἀποφράδος
5 *συνέβη τρίτον* [1]) *ἐμπρησμὸς πάνυ μέγας*

[1]) Δὲν πρόκειται περὶ *τρίτου* ἐμπρησμοῦ, ἀλλὰ περὶ *τετάρτου* ἐκ τῶν γνωστῶν διότι, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς *Περιγραφῆς* τῆς Μονῆς, μέχρι τοῦ 1751 ἔχομεν τρεῖς ἐμπρησμούς

ταύτης τῆς Μονῆς ὑπέρτερος τῶν πάλαι·
οὐ γὰρ ἀφῆκεν ἀβλαβὲς ἄπρηστόν τε
ἐκτὸς τεμένους ἱεροῦ καὶ τῶν ἔνδον
καὶ τῶν πατέρων θεσπεσίῃ προνοίᾳ.
10 *Ἔπειτα πάλιν δυνάμει τῆς Παρθένου*
ἧκεν εἰς τοῦτο κάλλος, ὡς νῦν ὁρᾶται.
Ἀλλ', ὦ Παρθένε, ἱκεσίας σῶν δούλων
προσφερομένας σῷ τεμένει προσδέχου
καὶ δίδ' εὐσπλάγχνως ἑκάστῳ τὸ συμφέρον.
15 *Τοὺς προσκυνητὰς Σῆς πανσέπτου εἰκόνος*
ῥύου πειρασμῶν, παντοίων τε κινδύνων,
ἐξαιρέτως δὲ τὴν Σὴν Μονήν, Κυρία,
καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ ἀεὶ σκέπε καὶ φρούρει.
Δὸς δὲ Σὴν χάριν ἔχοιεν διὰ βίου
20 *προϊσταμένῳ, ὑπηκόοις καὶ πᾶσιν.*

ΑΜΗΝ

Ἐν δὲ τῇ *Περιγραφῇ* (σ. 101) ἐν τῷ Σιγιλλίῳ τοῦ 1815 «καὶ αἴτιον τῆς ἐκδόσεως τοῦ συγγιλείου ἐκείνου (1783) παρεισάγον τὸν τότε Καθηγούμενον τῆς ἱερᾶς Μονῆς κύρ *Μελέτιον*, παραστάντα συνοδικῶς». Ἀπορῶ ὅμως, διατὶ τὸ Σιγίλλιον τὸν ἀναφέρει ὡς «τὸν τότε Καθηγούμενον» καὶ οὐχὶ «τὸν καὶ νῦν Καθηγούμενον». Μὴ ἔχωμεν καὶ ἕτερον Μελέτιον ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ (1776—1818) ἢ ἡ φρ. δὲν διετυπώθη καλῶς;

Ἐπίσης ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ (ἄνευ ἀρ.) τῆς *Περιγραφῆς*, ὅπου ὑπάρχει εἰκὼν τῆς Παναγίας εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνος: «Τῆς σῆς ὑπερεδόξου καὶ εὐεργετικωτάτης Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου εὐτελὴς δοῦλος ὁ *Μελέτιος* ἐκ Μυριανθούσης καὶ τῆς τοῦ Κύκκου ἱερᾶς σῆς Μονῆς ταπεινὸς Καθηγέτης Α´ΩΙϚ. Ἐν δὲ σ. 1 τῆς *Περιγραφῆς*: «Νῦν τρίτον τύποις ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Σεραφεὶμ τοῦ Πισσιδείου, Ἡγουμενεύοντος τοῦ ἐν Ἱερομονάχοις Κυρίου Μελετίου Τρίτου». Καὶ ἐν σ. 14. Μελέτιος Ἱερομόναχος Κύπριος.

11) ***Ἰωσὴφ*** 1818—1821 (ἀπαγχονισθεὶς τῷ 1821) 12) ***Σωφρόνιος*** 1822—1827. 13) ***Νεόφυτος*** 1827—1860. 14) ***Σωφρόνιος*** 1860—1890.

1) Ὁ πρῶτος (σ. 45) τῷ 6,873 ἀπὸ κτ. κόσμ. ἤτοι τῷ 1365· τὰ αὐτὰ ἐν σ 53, ἔνθα τὸ 6073 διωρθωτέον κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰς 6873 καὶ σ. 73 2) Ὁ δεύτερος πρὸ τοῦ 1542 ἡγουμενεύοντος Συμεῶνος ἰ. ἀρ. 3 σ. 53 καὶ 73 καὶ 3) Ὁ τρίτος τῷ 1751· «ἐπυρπολήθη ἤδη τρίτον ἡ Ἱερὰ αὕτη Μονὴ» ἐν σ 57 καὶ 66, 74 καὶ 91. Π6 καὶ Hackett p. 337.

15) ***Γεράσιμος*** 1890—1911 καὶ 16) ***Κλεόπας*** ὁ νῦν Ἡγούμενος τῆς Μονῆς.

Ὁ κατάλογος οὗτος εἶναι ἀκόμη ἐν πολλοῖς ἀτελὴς κυρίως διὰ τοὺς πρὸ τοῦ 1700 χρόνους· καθ' ὅμοιον ὅμως τρόπον δύνανται πολλὰ κενὰ νὰ συμπληρωθῶσιν.

ΧΡ. Γ. ΠΑΝΤΕΛΙΔΗΣ Δρ. Φ.
Συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑΙ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΙ.

Α΄.

Προβολὴ — ἐργαστήριον.

Ἐν τῷ Γλωσσαρίῳ τοῦ Δουκαγγίου σ. 1235 εἶνε γεγραμμένα τάδε: «*Προβολή, officina,* in qua panes venum exponuntur. Cedrenus an. 34 Justiniani: ἐφημίσθη ἐν τῇ πόλει, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐτελεύτησε διὰ τὸ κεφαλαλγεῖν καὶ μηδένα θεωρεῖν· καὶ ἦν ταραχὴ καὶ ἁρπαγαὶ εἴς τε τὰς προβολὰς καὶ τὰ μαγκιπεῖα. Ubi Theophanes: καὶ λοιπὸν οἱ δῆμοι ἥρπασαν τοὺς ἄρτους αἰφνίδιον ἔκ τε τῶν ἀρτοπωλείων καὶ τῶν μαγκιπείων. Forte legendum προπωλάς».

Ὁ Xylander πρὸ τοῦ Δουκαγγίου εἴκασεν, ὅτι γραπτέον ἴσως εἶνε *προπωλάς,* ἀλλ' οὐδεμία ἀνάγκη εἶνε διορθώσεως. Ὀρθῶς δ' ἑρμηνεύει τὴν λέξιν ὁ Goar: «προβολὴ officina quidem est, sed ea qua merces exponuntur, nil tamen in ea fit operis. ἐργαστήριον tandem artificum est, qua industria humana opus quodcumque potest elaborari» (ἴδ. Κεδρ. τόμ. Β΄, σ. 804 Bonn). Κατὰ ταῦτα *προβολὴ* μὲν εἶνε ὁ τόπος, ἐν ᾧ πωλοῦνται *προβαλλόμενα* ἢ *προτιθέμενα* τὰ ὤνια, τὸ νῦν συνήθως λεγόμενον *πρατήριον, ἐργαστήριον* δ' ὁ τόπος, ἐν ᾧ τι κατασκευάζεται· οἷον *προβολὴ* τῶν ἄρτων εἶνε τὸ λεγόμενον *ἀρτοπώλιον* ἢ *ἀρτοπωλεῖον, ἐργαστήριον* δ' *ἀρτοποιητικὸν* ἢ *ἀρτοποιικὸν* ἢ *μαγκιπικὸν* εἶνε τὸ καλούμενον *ἀρτοποιεῖον* ἢ *ἀρτοκόπιον* ἢ *ἀρτοκοπεῖον* ἢ *μαγκιπεῖον, μυρεψικὴ προβολὴ* εἶνε τὸ *μυροπώλιον* ἢ *μυροπωλεῖον, μυρεψικὸν* δὲ *ἐργαστήριον* τὸ *μυρέψιον* κτλ. Ἐπειδὴ δ' ἐν μὲν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου δὲν παρελήφθη ἡ σημασία αὕτη τῆς λέξεως *προβολή,* ὁ δὲ Σοφοκλῆς ἐν τῷ Λεξικῷ αὐτοῦ διστάζων ἑρμηνεύει retail shop καὶ παρατίθεται μόνον τὸ μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Κεδρηνοῦ, καλὸν νομίζομεν νὰ καταλέξωμεν καί τινα ἄλλα μαρτύρια τῆς λέξεως, ἃ ἔχομεν πρόχειρα, ἵνα μηδεμία ὑπάρχῃ ἀμφιβολία καὶ περὶ τῆς εἰρημένης χρήσεως αὐτῆς ἐν τῷ Βυζαντιακῷ ἑλληνισμῷ.

Πέτρος ὁ Ἀντιοχείας λέγει παρὰ Μιχαὴλ τῷ Κηρουλαρίῳ Patr. Gr.

τόμ. 120, σ. 808 C «τὰ ἐν ταῖς *προβολαῖς* τῶν καπήλων προτιθέμενα κωλέντερα μεστὰ ὄντα χοιρείου αἵματος». Φέρεται δὲ καὶ παρὰ τῷ Ἱεροκλεῖ καὶ τῷ Φιλαγρίῳ Φιλογ. σκε΄, σ. 49 Eberhard «τοὺς μὲν ἐν τῷ κοφίνῳ ἄρτους βούλομαι ἑστὼς φαγεῖν, τοὺς δ' ἐν τῇ *προβολῇ* καθήμενος» καὶ ἐν Acta et dipl. gr. τόμ. Β΄, σ. 526 «καὶ ἄντὶ καταλλακτικῶν *μυρεψικὴν προβολὴν* ἀποτελέσῃ αὐτὰ» καὶ ἐν Carm. gr. med. aevi Wagn. (Πουλ.) σ. 192, στ. 432 «εἰ δὲν ἀφῆκαν καὶ λαρδὶν εἰς *προβολὴν* ἀπάνου». Πρβ. Ἐπαρχ. Βιβλ. σ. 23, 11 «εἴ τις τῶν ἀργυροπρατῶν ἐφεύροι πράτριαν εἴδη χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ *προβάλλουσαν*».

Συχνὴ εἶνε ἐν τοῖς μεταγενεστέροις καὶ τοῖς Βυζαντιακοῖς χρόνοις ἡ χρῆσις τῆς λέξεως *ἐργαστήριον* μετά τινος ἐπιθέτου. Ἐπειδὴ δ' οὐδὲν μαρτύριον τῆς χρήσεως ταύτης μνημονεύεται ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου ἐν λ. ἐργαστήριον, παρατιθέμεθα ὅσα ἡμῖν εἶνε πρόχειρα.

ἀργυροπρατικὸν ἐργαστήριον (Ἐπαρχ. βιβλ. σ. 24, 11).

ἀρτοποιητικὸν ἐργαστήριον (Νεαρ. Ἰουστιν. 85, 5 ἴδ. Δουκ. Γλωσσ. ἐν λ. μαγκιπεῖον) καὶ *ἀρτοποιικὸν ἐργαστήριον* (Jus Graecorom. τόμ. Δ΄, σ. 186) καὶ *μαγκιπικὸν ἐργαστήριον* (Acta et dipl. gr. τόμ. Β΄, σ. 376. 416). Πρβ. καὶ *σιτοκοπικὸν ἐργαστήριον.*

βαφικὸν ἐργαστήριον P. Oxy. XIV, 1648, 14. 61.

βεστιοπρατικὸν ἐργαστήριον (Ἐπαρχ. βιβλ. σ. 28, 4).

ἐνοικικὸν ἐργαστήριον (Acta et dipl. gr. τόμ. Γ΄, σ. 16. 21). Πρβ. *ἐργαστηριακὰ οἰκήματα* τόμ. Α΄, σ. 78. 391 καὶ *ἐργαστηριακὸς οἶκος* τόμ. Ε΄, σ. 123.

καπηλικὸν ἐργαστήριον (Acta et dipl. gr. τόμ. Β΄, σ. 367. 441. 452).

κωπαρικὸν ἐργαστήριον (Acta et dipl. gr. τόμ. Γ΄. σ. 51. 52). Πρβ. *κωπαρικὸν οἴκημα* σ. 52.

μαγκιπικὸν ἐργαστήριον (ἴδ. *ἀρτοποιητικόν*).

μακελλικὸν ἐργαστήριον (Acta et dipl. gr. τόμ. Γ΄, σ. 50).

μεταλλικὸν ἐργαστήριον (Ἀχμὲτ Εἰσαγ. ἀστρολ. Ἴδ. Δουκ. Γλωσσ. ἐν λ. καινικόν).

μυλικὸν ἐργαστήριον (Τυπ. Πακουρ. Βυζ. Χρον. παραρτ. τόμ. ΙΑ΄, σ. 13, 33 «μυλικῶν ἐργαστηρίων ὑδροκινήτων τε καὶ ζῳοκινήτων») καὶ *μυλωνικὸν ἐργαστήριον* (Acta et dipl. gr. τόμ. Ε΄, σ. 71. 79. 85). Τὸ ὑδροκίνητον μυλικὸν ἢ μυλωνικὸν ἐργαστήριον λέγεται *ὑδρομυλικὸν ἐργαστήριον* ἐν Acta et dipl. gr. τόμ. Δ΄, σ. 351. 365. Ἐν δὲ τῷ Διοκλητιανείῳ διαγράμματι καλεῖται *μύλος ὑδραλετικὸς* ὁ ἄλλως λεγόμενος *ὑδρομύλων, ὑδρομύλη, ὑδρόμυλος, ὑδρόμυλον, ὑδρομύλιον.* Τὸ δὲ ζῳοκίνητον μυλικὸν ἐργαστήριον εἶνε ὁ μύλος ὁ κινούμενος ὑπὸ ἵππων ἢ ὄνων, ὁ λεγόμενος *καβαλλαρικὸς* ἢ *ὀνικὸς* ἐν τῷ Διοκλητιανείῳ διαγράμματι. Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ ὀνικὸς

μύλος λέγεται καὶ *ὀνόμυλος* (ἴδ. Κουμαν. Συν. λέξ. ἀθ.). Περὶ πάντων τούτων θὰ διαλάβωμεν ἐν πλάτει ἀλλαχοῦ.

μυρεψικὸν ἐργαστήριον (Acta et dipl. gr. τόμ. Β΄, σ. 358. Ἴδ. καὶ Ματθ. Βλαστ. ἐν τῷ Γλωσσαρίῳ τοῦ Δουκαγγίου σ. 977).

πεταραρικὸν (;) ἐργαστήριον. (Acta et dipl. gr. τόμ. Β΄, σ. 326).

σιτοκοπικὸν ἐργαστήριον. (P. Fior. 50, 103, ἔτους 263 μ. Χ.).

Ἐν τέλει δὲ καλὸν νομίζομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι *ἐργαστήριον* καλεῖται καὶ ἡ μήτρα ὑπὸ τοῦ Νεστορίου ἐν Revue de l' Or. chr. V (XV) σ. 115 «ἔτι γὰρ βρέφος ὁ δεσπότης ὑπάρχων, ἔτι *τὸ τῶν ὠδίνων* οἰκῶν *ἐργαστήριον*» καὶ ὑπὸ τοῦ Ψευδεπιφανίου Patr. Gr. τόμ. 43, 3, σ. 88 D «ἀπ' οὐρανοῦ μετακενωθέντα εἰς ἀνθρωπότητα, τουτέστιν εἰς *ἐργαστήριον* Μαρίας» καὶ ὑπὸ τοῦ Πρόκλου αὐτ. τόμ. 65, σ. 715 «ἡ σοφία ἑαυτῇ τὸν χιτῶνα τοῦ σώματος ἐν τῷ *παρθενικῷ ἐργαστηρίῳ* κερκίδι θεϊκῆς ἐργασίας ἐξυφάνασα περιέθετο» καὶ σ. 712 «τὸ *τῆς φύσεως ἐργαστήριον*» καὶ ὑπ' Ἀνδρέου Κρήτης αὐτ. τόμ. 97, σ. 896 «ἐν *τῷ παρθενικῷ τῆς φύσεως ἐργαστηρίῳ*». Ὁ δὲ Νικαίας Θεοφάνης ὁ Γραπτὸς λέγει περὶ τῆς Θεοτόκου ἐν κανόνι τοῦ δ΄ ἤχου τοῦ Θεοτοκαρίου σ. 84 «*ἐργαστήριον* τῶν δύο | τῆς ἑνώσεως φύσεων | σὺ ὑπῆρξας, Κόρη, | ...ἐξ ἧς ὁ πάντων Δεσπότης ἐξυφάνατο | οὐ τροπῇ ἀλλ' ἑνώσει φορέσας τὴν σάρκωσιν» καὶ Γερμανὸς ὁ Β΄ Κωνστ. σ. 313, 30 Λαγοπ. «διὰ ταῦτα καὶ παρθένος ὑπέραγνος εἰς ἄξιον *ἐργαστήριον* τῆς θείας ταύτης κεραμείας περιλαμβάνεται (γρ. παραλαμβάνεται)» καὶ Γερμανὸς ὁ Α΄ Κωνστ. (αὐτ. σ. 151) «δεῦρο βρέφος ὁρώμενον καὶ *θεϊκὸν ἐργαστήριον* νοούμενον».

Β΄.

Γλῶσσα πηλίνη, πηλινόγλωσσος, πήλινος, πηλὸς κτλ., γλῶσσα πυρίνη, πύρινος, πῦρ (ὁ Θεός), ἄνθραξ (ὁ Χριστὸς) κτλ.

Παρὰ τῷ Ψευδαμφιλοχίῳ Λόγ. εἰς τὰ ἄκαρπα δένδρα σ. 5 φέρεται «ποία δὲ *γλῶσσα πηλίνη* εἰς εὐφημίαν κατὰ τάξιν κινηθῆναι δύναται τοῦ Θεὸν δοξάζοντος ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς;». Τὸ χωρίον τοῦτο ἔχει κάλλιστα, οὐδεμία δ' ἀνάγκη εἶνε νὰ μεταβληθῇ τὸ *γλῶσσα πηλίνη* εἰς τὸ *γλῶσσα πυρίνη*, ὡς προετάθη ἐν τῇ Ἀθηνᾷ τόμ. ΚϚ΄, σ. 123 κἑξ. *Γλῶσσα πηλίνη* εἶνε ἡ ἀνθρωπίνη, διότι πολλάκις τὸ ὄνομα *πήλινος* σημαίνει ὅ,τι τὸ ὄνομα *ἀνθρώπινος*, ὥσπερ καὶ τὰ ὀνόματα *γήϊνος, γηγενής, ἔνυλος, ὀστράκινος, ὑλικός, χοϊκὸς* κτλ., ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Θεόν, ὅστις καλεῖται *πῦρ*, ἢ τοὺς ἀγγέλους, οἵτινες λέγονται ὡσαύτως *πῦρ* καὶ *πύρινοι*.

Οὕτω λέγει Ἀνδρέας ὁ Κρήτης Patr. Gr. τόμ. 97, σ. 1321 C «χερουβικῶς ἐκβοῶν *τῇ πηλίνῃ γλώσσῃ* μου» καὶ ὁ Μητροφάνης Καν. τριαδ. β΄ ἤχου, ᾠδ. δ΄, τροπ. α΄ «ἀλλ' οὖν ἡμεῖς *πηλίνῃ γλώττῃ* | ...ἀνυμνοῦμεν πίστει». Φέρεται δὲ καὶ ἐν τῷ ἐξαποστειλαρίῳ Μην. Ἰουλίου κ΄ «πῦρ γὰρ ἐν *γλώσσῃ πηλίνῃ* | εἵλκυσας κάτω», ἐν μιᾷ δὲ λέξει εἶπεν Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς Patr. Gr. τόμ. 96, σ. 649 «σήμερον βοήσωμεν καὶ ἡμεῖς οἱ *πηλινόγλωσσοι*». Ὡς δὲ λέγεται *πηλίνη γλῶσσα*, οὕτω λέγεται καὶ *πήλινον στόμα* καὶ *πήλινα χείλη*. Μητροφ. Καν. τριαδ. ἦχ. β΄, ᾠδ. γ΄, τροπ. β΄ «ἀλλὰ καὶ νῦν ἡμῶν | ἐκ *πηλίνου στόματος* | δέξαι τὴν αἴνεσιν» καὶ Καν. τριαδ. ἦχ. γ΄, ᾠδ. α΄, τροπ. β΄ «καὶ πιστῶς δοξάσωμεν *πηλίνοις στόμασιν*» καὶ Καν. τριαδ. ἦχ. πλ. α΄, ᾠδ. δ΄, τροπ. β΄ «*πηλίνοις* τοὺς ὑμνοῦντάς σε *στόμασι*» καὶ Καν. τριαδ. ἦχ. βαρ. ᾠδ. Ϛ΄ τροπ. β΄ «μεθ' ὧν καὶ ἡμεῖς ἐν *πηλίνοις στόμασιν*... ἀνυμνολογοῦμεν» καὶ Καν. τριαδ. ἦχ. πλ. δ΄, ᾠδ. Ϛ΄, τροπ. α΄ «σὲ δοξολογοῦμεν τοῖς *πηλίνοις* ἡμῶν *στόμασι*». Φώτ. Καν. παρακλ. ᾠδ. ζ΄, τροπ. β΄ Παπαδοπ. Κεραμ. «μεθ' ὧν (ἀγγέλων) καὶ ἡμεῖς τοῖς *πηλίνοις χείλεσιν* ὑμνολογήσωμεν». Μητροφ. Καν. τριαδ. ἦχ. πλ. δ΄, ᾠδ. δ΄, τροπ. β΄ «Σεραφικοῖς στόμασι τὸν ἀνυμνούμενον τοῖς *πηλίνοις χείλεσι* δοξάζομεν» καὶ Καν. εἰς τὴν Θεοτ. ἦχ. βαρ. ᾠδ. α΄, τροπ. α΄ (ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 151) «τῶν *πηλίνων* δέξαι μου *χειλέων* ᾠδὴν τὴν ἱκέσιον». Πρβ. Καν. τριαδ. ἦχ. β΄, ᾠδ. ζ΄, τροπ. β΄ «*χοϊκοῖς χείλεσιν* ἡμεῖς μέλπομεν» καὶ Καν. τριαδ. ἦχ. βαρ. ᾠδ. α΄, τροπ. α΄ «*χείλη τὰ ἔνυλα*» καὶ Μην. Νοεμβρ. η΄ «*ὑλαῖα χείλη*».

Ἐλέχθη δὲ πρὸς τούτοις ὑπὸ Κοσμᾶ τοῦ μοναχοῦ ἐν Καν. εἰς τὴν Χριστοῦ γένν. ᾠδ. γ΄, τροπ. β΄ «σύμμορφος *πηλίνης* | εὐτελοῦς *διαρτίας*, | Χριστέ, γεγονὼς» (πρβ. Ἰὼβ λγ΄, 6 «ἐκ *πηλοῦ διήρτισαι* σὺ ὡς καὶ ἐγὼ ἐκ τοῦ αὐτοῦ *διηρτίσμεθα πηλοῦ*») καὶ ὑπὸ τοῦ Φωτίου Λόγ. καὶ Ὁμιλ. τόμ. Β΄, σ. 307 Ἀριστάρχη «ὃν τὰ Χερουβὶμ ἀτενίζειν οὐ τολμᾷ, *πηλίναις χερσὶν* ἡ Παρθένος ἀγκαλοφορεῖ» καὶ ἐν τῷ ἀναστ. κανόνι ἦχ. βαρ. ᾠδ. δ΄, τροπ. β΄ «ῥαπίζεται *πηλίνῃ χειρὶ*» καὶ ὑπὸ τοῦ Μητροφάνους Καν. τριαδ. ἦχ. βαρ. ᾠδ. α΄, τροπ. β΄ «διέπλασας ἄνθρωπον... μόνον *εἰκόνα πηλίνην*» καὶ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Μην. Ἰουλ. κ΄ «*ὁ πήλινος ἄνθρωπος*».

Ἄλλοτε καλεῖται *πήλινος* καὶ *πηλὸς* ὁ ἄνθρωπος. Ῥωμαν. Κοντ. εἰς Ἀδὰμ θ΄ (Anal. Sacr. Pitra τόμ. Α΄, σ. 26) «ἴσχυσαν σώματα *τῶν γηγενῶν* | οὐράνιον θεωρῆσαι μορφήν· | κατεῖδον βλέφαρα *πηλίνων* | τοῦ ἀΰλου φωτὸς | τὴν ἀκτῖνα τὴν ἄσκιον» καὶ Κοντ. εἰς Θεοφ. ιζ΄ (αὐτ. σ. 22) «*πήλινος* ὑπάρχων» καὶ Κοντ. εἰς τὴν Χριστοῦ γένν. ιβ΄ «ἀπαγγέλλει τρανῶς... | τὸ τῶν ποιμένων, | πῶς συνανύμνησαν | *πηλίνοις* οἱ πύρινοι». Μητροφ. Καν. τριαδ. ἦχ. πλ. α΄, ᾠδ. γ΄, τροπ. α΄ «*τῶν πηλίνων* καὶ *γη-*

γενῶν δέξαι τὴν δέησιν» καὶ Καν. τριαδ. ἦχ. βαρ. ᾠδ. θ', τροπ. α' «ὑψηγορεῖν καὶ ὑμνεῖν ἀξίως σε... οὐκ ἐξισχύομεν *οἱ πήλινοι*». Κάθ. τριαδ. ἦχ. πλ. β' τῆς 'Οκτωήχου «σὺν τοῖς πυρίνοις *οἱ πήλινοι*».

'Εν τῷ Γλωσσαρίῳ τοῦ Δουκαγγίου λ. *πηλὸς* (σ. 1164) κεῖται «πηλός, genere feminino, pro humano corpore usurpari a Patribus observat Scholiastes MS. Ioannis Climaci, in haec verba: θελήσας ποτὲ χρείας καταλαβούσης παραμυθήσασθαι τὴν πηλόν. Ubi Scholiastes: οὕτως οἱ πατέρες θηλυκῷ γένει τὴν πηλὸν ὀνομάζουσι τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Similia repetit alio loco ad haec: οὐχ ὁ τὴν πηλὸν ἄρρυπον φυλάξας. Τὴν πηλὸν θηλυκῶς οἱ πατέρες λέγουσιν ἐπὶ τοῦ σώματος». Λέγεται δ' ὅμως οὐ μόνον κατὰ θηλυκὸν γένος *ἡ πηλὸς* (Φρύν. σ. 55 Lob. «ἡ πηλὸς οἱ Συρακόσιοι λέγουσιν ἁμαρτάνοντες») ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ σύνηθες ἀρσενικὸν γένος *ὁ πηλὸς* τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἢ ὁ ἄνθρωπος, ὡς φαίνεται ἐκ τῶνδε τῶν προχείρων μοι παραδειγμάτων. 'Ανδρ. Κρήτ. ἐν τροπ. τῆς η' ᾠδῆς τοῦ τετραῳδίου τῷ Μεγ. Σαββάτῳ ἐν τῷ 614 κώδικι τῆς 'Εθν. Βιβλ. «οἱ τῶν ἀγγέλων δὲ χοροὶ | ὡς ἑώρων δὲ (γρ. σὲ) τὸ πῦρ *τῷ πηλῷ* Πιλάτῳ παρεστῶτα» καὶ Καν. τῆς θείας μεταλήψεως ᾠδ. η' τροπ. δ' «πῶς θείου σώματος καὶ αἵματος *ὁ πηλὸς* μετέχω». 'Αμφίβολον δ' εἶνε τὸ γένος παρὰ τῷ 'Ρωμανῷ Κοντ. εἰς τὸν νιπτῆρα ζ' «ἵσταντο φόβῳ οἱ πύρινοι... ὁρῶντες τὸν ἀπερινόητον... | καὶ *πηλῷ* διακονούμενον» καὶ παρ' 'Ιωάννῃ τῷ Μοναχῷ στιχ. γ' Θεοφαν. «κράζει καὶ βοᾷ *πηλὸς* τῷ πλαστουργῷ».

Εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὅτι *οἱ πήλινοι* λέγονται πολλάκις κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Θεόν, ὅστις καλεῖται *πῦρ*, καὶ πρὸς τοὺς ἀγγέλους, οἵτινες καλοῦνται ὡσαύτως *πῦρ* καὶ *πύρινοι*. Συχνοτάτη εἶνε παρὰ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσιν ἡ δήλωσις τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς λέξεως *πῦρ* μετὰ τοῦ ἄρθρου ἢ ἄνευ αὐτοῦ ἢ καὶ μετά τινος προσδιορισμοῦ (*ἄϋλον πῦρ, πῦρ ἀέναον, ἄστεκτον πῦρ, θεϊκὸν πῦρ, θεῖον πῦρ, πῦρ τῆς ἀΰλου θείας οὐσίας*, κτλ.). 'Ελήφθη δ' αὕτη ἡ δήλωσις ἐκ τῆς Γραφῆς. Πρβ. Καισάρ. Patr. Gr. τόμ. 38, σ. 1161 «τὸ θεῖον πολλαχοῦ τῆς θείας Γραφῆς *πῦρ ἄϋλον* κατονομάζεται». Μάξ. Σχ. εἰς Διον. 'Αρεοπ. Patr. Gr. τόμ. Δ', σ. 105 «ὁμοίως καὶ τὰς λοιπὰς *τοῦ πυρὸς* ἰδιότητας θεωρητέον, ἅστινας οὗτος ὁ πατὴρ... ἔλαβεν *ἐπὶ Θεοῦ τε καὶ τῶν ἀγγελικῶν φύσεων*. σημείωσαι δέ, διατὶ *Κύριος ὁ Θεὸς ὡς πῦρ* ἐθεωρήθη πολλάκις καὶ κατὰ τί ἡ ὁμοίωσις *τοῦ πυρὸς πρὸς τὸν Θεόν*». Ταῦτα δ' ἀναφέρονται εἰς τὰ τοῦ Ψευδοδιονυσίου Patr. Gr. τόμ. 3, σ. 328 κἑξ. Φώτ. 'Αμφιλ. σ. 343 Οἰκ. «τὸ δὲ πῦρ κοῦφόν τε καὶ τῶν ὅσα κρίνεται αἰσθήσει ἀνωφερέστατόν τε καὶ ἀνώτατον· ὡς ἂν οὖν ἐπιδειχθῇ, ὅτι ἡ πάντων ὑπερέκεινα τῶν ὄντων ἀνῳκισμένη τε

καὶ ὑψηλοτέρα τῆς θεότητος φύσις (*πῦρ* γὰρ πολλάκις ἡ Γραφὴ *τὸν Θεὸν* οἶδεν ὀνομάζειν) πρὸς τὴν ταπεινοτέραν φύσιν τῶν ἀνθρώπων, τὴν *πηλῷ καὶ γῇ συμπεφυρμένην*, οὐκ ἀπηξίωσε κατελθεῖν, εἰκότως τῷ ὑποδείγματι κατάλληλον παρελήφθη φυτὸν (ἡ βάτος)».

'Ο 'Εμμ. Παντελάκης ἐν «Συμβολαῖς εἰς τὴν Χριστιανικὴν 'Ελληνικὴν ποίησιν» σ. 50 ἐλέγχων τὸν Γ. Σωτηριάδην, ὅτι ἐν ταῖς «Ἐκλογαῖς ἱερῶν ὕμνων τῆς 'Ελλην. 'Εκκλησίας» δὲν ἡρμήνευσεν ὀρθῶς τὸ γ' τροπάριον τῆς α' ᾠδῆς τοῦ κανόνος τοῦ Κοσμᾶ εἰς τὰ Θεοφάνια, γράφει (αὐτ. σ. 51) «ὅτι δὲ *ἄϋλον πῦρ* συχνότατα ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἡμῶν ποιήσει καλεῖται ὁ Θεός, δεικνύουσι τὰ ἀκόλουθα», καὶ (σ. 51—54) παρατίθεται μαρτύρια ἐκ τοῦ β' τροπ. τῆς δ' ᾠδῆς καὶ ἐκ τῆς η' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ κανόνος, ἐκ τοῦ β' τροπ. τῆς ε' ᾠδ. τοῦ κανόνος εἰς τὴν 'Υπαπαντὴν τοῦ Κοσμᾶ, ἐκ τῆς η' ᾠδ. τοῦ καν. εἰς τὴν Χριστοῦ γένν., ἐκ τοῦ α' τροπ. τῆς ζ' ᾠδ. τοῦ καν. εἰς τὸ Μ. Σάββ. τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ β' τροπ. τῆς θ' ᾠδ. τοῦ κανόνος τοῦ Δαμασκηνοῦ 'Ιωάννου εἰς τὴν Κυρ. τοῦ 'Αντίπασχα, ἐκ τοῦ γ' τροπ. τῆς γ' ᾠδ. τοῦ ἀναστασίμου κανόνος τῆς 'Οκτωήχου, ἐκ τῆς θ' στροφῆς τοῦ εἰς τὸν 'Αδὰμ κοντακίου τοῦ 'Ρωμανοῦ, ἐκ τῆς η' στροφῆς τοῦ εἰς τὴν 'Υπαπαντὴν κοντακίου, ἐκ τοῦ κοντακίου εἰς τὴν Χριστοῦ γέννησιν τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ ἰδιομέλου εἰς τὴν Χριστοῦ γέννησιν τοῦ 'Ανατολίου.

'Ορθῶς ἔχει ἡ παρατήρησις τοῦ Παντελάκη, ἀλλ' ἔδει οὗτος νὰ γράψῃ, ὅτι ὁ Θεὸς καλεῖται οὐ μόνον *ἄϋλον πῦρ*, ἀλλὰ καὶ ἁπλῶς *πῦρ* ἢ *πῦρ* μετά τινος ἄλλου προσδιορισμοῦ, ὡς ἐδήλωσα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, καὶ ὡς φέρεται καὶ ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ παρατεθεῖσι παραδείγμασιν. 'Επειδὴ δ' οὐδεμία μνεία τῆς εἰρημένης χρήσεως τῆς λέξεως *πῦρ* γίνεται ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου, καλὸν νομίζω νὰ καταλέξω καὶ ἐγὼ μαρτύριά τινα ἐκ τῶν πολλῶν, ἅτινα ἔχω συλλέξει ἔκ τε τοῦ ποιητικοῦ καὶ ἐκ τοῦ πεζοῦ λόγου. 'Ρωμ. Κοντ. τῆς Χρ. γενν. ιδ' «πῦρ παμφάγον λιπόντες | *πῦρ* δροσίζον θεωροῦμεν | παιδίον νέον, *τὸν* πρὸ αἰώνων *Θεόν*» καὶ Κοντ. εἰς 'Ιούδ. η' «καὶ οὐ χωνεύονται γηΐνων πόδες | ἐν ταῖς παλάμαις *τοῦ πυρός*». Κλαυδιαν. 'Ανθ. Παλ. Λ', 19 «ὦ *πυρὸς ἀενάοιο* σοφὴν ὠδῖνα φυλάσσων | ἐμβεβαὼς κόσμοιο παλινδίνητον ἀνάγκην, | Χριστέ, κτἑ.». 'Ανδρ. Κρήτ. ἐν τροπ. τῆς η' ᾠδ. τοῦ τετραῳδ. τῷ Μ. Σαββ. ἐν τῷ 614 κώδ. τῆς 'Εθν. Βιβλ. «ὡς ἑώρων δὲ (γρ. σὲ) *τὸ πῦρ* τῷ πηλῷ Πιλάτῳ παρεστῶτα». Θέκλα Μον. ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 37 «σὺ γὰρ *πῦρ τὸ τῆς θεότητος* | δεξαμένη τὴν μήτραν σου οὐκ ἔφλεξας». Γεώργ. Νικομηδ. αὐτ. σ. 40 «τὸ *πῦρ* γὰρ *τῆς θεότητος* συλλαβοῦσα | ἄφλεκτος ἔμεινας»· πρβ. σ. 59 «ἐν ᾧπερ τὸ χειρόγραφον... κατεκαύθη *τῷ θείῳ* | *πυρὶ* προσομιλῆσαν τοῦ ἐν

σοὶ ἄνθρακος». Γερμαν. Α' ἐν τῇ ἐκδόσει Γερμ. Β' σ. 151 Λαγοπ. «δέδεξο τὴν δεδεξομένην *τὸ ἄϋλον καὶ ἀκατάληπτον πῦρ*». Θεοφ. Νικ. Καν. εἰς Ἰω. Πρόδρ. Μην. Ἰαν. ζ' «τὸ γὰρ *θεῖον ἄϋλον* | ἐν ὑλικῇ γαστρὶ | *πῦρ* ἀφλέκτως ἐδέξω» καὶ ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 85 «ἔφερες *τὸ πῦρ*, ὥσπερ ἡ βάτος, | ἐν μήτρᾳ ἀφλέκτως *τῆς θεότητος*». Ἰωάνν. Εὐχαΐτ. αὐτ. σ. 144 «ἄφλεκτος *τὸ πῦρ* τεκοῦσα διεφυλάχθης». Καν. εἰς τὴν Θεοτ. τῆς Ὀκτωήχου ἦχ. δ', ᾠδ. γ', τροπ. α' «ῥύπτεται βροτῶν ἡ οὐσία | διὰ σοῦ ὁμιλήσασα *ἀστέκτῳ θείῳ πυρί*». Ἀκολουθ. ὁσ. Χριστοδ. σ. 15 Βοΐνη «*τὸ πῦρ*, Παρθένε, *τῆς θεότητος* ἐν τῇ σῇ νηδύϊ ἐδέδεξο ἀκαταφλέκτως». Ἰωσὴφ Ὑμνογρ. Καν. Προεορτ. Θεοφαν. ᾠδ. ε', τροπ. γ' «πῶς σε ποταμοῦ ῥοαὶ ὑποδέξονται | *τὸ ἄστεκτον πῦρ* νῦν ἀφικόμενον;». Καν. Προεορτ. Θεοφαν. ᾠδ. ϛ' «εἰ γὰρ καὶ συνεστάλη | προσεγγίσαι *τῷ πυρὶ* (τουτέστι τῷ Χριστῷ) ὁ *χόρτος* (ὁ Ἰωάννης). Καν. ἀναστάσ. ἦχ. γ', ᾠδ. ζ' «καὶ *φωτιστικῷ τῆς θεότητος πυρὶ* | καὶ ἡμᾶς καταύγασον». Στιχηρ. ἰδιόμ. Μην. Νοεμβρ. η' «*τὸ πῦρ* καταυγάζετε ἐν κόσμῳ *τῆς ἀπροσίτου θεότητος*». Φώτ. Ἀμφιλ. σ. 343 Οἰκ. «ὁ Θεὸς Λόγος, τὸ φῶς τὸ πατρικὸν καὶ τὸ *ἄϋλον τῆς θεότητος πῦρ*» καὶ «*τὸ τῆς θεότητος πῦρ*» καὶ «τὰς *τοῦ θεϊκοῦ πυρὸς* ἀκτῖνας» καὶ σ. 51 Ποπαδοπ. Κεραμ. «*τῷ θεϊκῷ πυρί*». Γερμαν. Β', σ. 247, 18 Λαγοπ. «*τὸ ἄϋλον τῆς θεότητος πῦρ*» καὶ σ. 226, 25 «τραπέζης προκειμένης *πνευματικοῦ* γεμούσης *πυρὸς* καὶ βασιλέως προκαθημένου τῶν οὐρανῶν» καὶ σ. 248, 29 «ἄνθρακι τῷ ζῶντι... καὶ *θείῳ κεκραμένῳ πυρὶ*» καὶ σ. 301, 16 «εὔχομαι *τῷ πυρὶ τῆς παντουργοῦ Τριάδος*» καὶ σ. 313, 29 «κεραμεύει *τῷ πυρὶ τῆς θεότητος*». Κυπριαν. καὶ Νικόλ. Anal. Sacr. Pitra τόμ. Α', σ. 423 «φοβοῦμαι, μή με φλέξῃ | *τὸ πῦρ τῆς θεότητος*». Καν μεταλήψ. ᾠδ. η', τροπ. δ' «φρίττω δεχόμενος *τὸ πῦρ*, | μὴ φλεχθῶ ὡσεὶ κηρὸς καὶ ὡσεὶ χόρτος». Στίχ. διδακτ. μεταλήψ. «μέλλων φαγεῖν, ἄνθρωπε, σῶμα Δεσπότου | φόβῳ πρόσελθε, μὴ φλεγῇς· *πῦρ* τυγχάνει». Συμεὼν νέ. θεολ. εὐχ. μεταλήψ. «χαίρων τε καὶ τρέμων ἅμα *τοῦ πυρὸς* μεταλαμβάνω | δροσιζόμενος ἀφράστως» (πρβ. Ῥωμαν. «*πῦρ δροσίζον*»). Συμεὼν Μεταφρ. στίχ. μεταλήψ. «πλαστουργέ, μὴ φλέξῃς με τῇ μετουσίᾳ· | *πῦρ* γὰρ τυγχάνεις τοὺς ἀναξίους φλέγον». Πρβ. Θεόδ. Στουδ. Patr. Gr. τόμ. 99, σ. 1796 «*πῦρ* γὰρ τὸ δῶρον τοὺς ἀναξίους φλέγον» καὶ Στίχ. ἰαμβ. μεταλήψ. «θεουργὸν αἷμα, φρῖξον, ἄνθρωπε, βλέπων· | *ἄνθραξ* γάρ ἐστι τοὺς ἀναξίους φλέγων». Συμεὼν Μεταφρ. Εὐχ. μεταλήψ. «ὁ *πῦρ* ὑπάρχων καὶ φλέγων ἀναξίους | μὴ δὴ καταφλέξῃς με κτἑ.». Φώτ. Ἀμφιλ. σ. 58 «τὸ δέ γε «ἐν Πνεύματι ἁγίῳ βαπτίσει καὶ πυρί», οὐχ ὡς δύο τινῶν τὴν φύσιν παρηλλαγμένων . . . ἀλλὰ τὸ ἐν πυρὶ νυνὶ συμπαρείληπται τὴν καθαρτικὴν ἀπαγγέλλον τοῦ Πνεύματος δύναμίν τε καὶ ἐνέργειαν. . . . διὰ

τοῦτο. . . προσέθηκε καὶ πυρί, ἵνα εἴπῃς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ τῷ καθαρτικῷ τε καὶ δαπανητικῷ τῶν ἐν ἡμῖν τῆς κακίας παθῶν, ὧν διὰ τῆς *ἐμπύρου* καὶ δραστικῆς ἅμα καὶ ἀναχωνευτικῆς ἐνεργείας ἀποκαθαιρόμενοι τῆς ἁγιότητος ἀξιούμεθα· καὶ γὰρ *ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον* (Δευτ. δ', 24. θ', 3) *τήν τε ἄλλην φθοροποιὸν μοχθηρίαν*, καὶ ὅση παρεισέδυ καὶ ἐναπετάκη ἐξ ἀπροσεξίας τῇ φύσει ἡμῶν». Πρβ. σ. 104 «*τοῦ θείου*. . . *καὶ καθαρτηρίου* καὶ πᾶσαν κακίαν *φλέγοντός τε καὶ καταναλίσκοντος πυρός*. . *πῦρ* γὰρ *ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ πῦρ καταναλίσκον τὴν μοχθηρίαν*» καὶ σ. 51 Παπαδοπ. Κεραμ. «ὁ ἔμψυχος καὶ οὐράνιος ἐπὶ γῆς χαλκεύεται κλίβανος, ἐν ᾧ ὁ πλάστης τοῦ ἐμοῦ φυράματος *τῷ θεϊκῷ πυρὶ* τὴν ἀπαρχὴν ὀπτησάμενος καὶ τὴν τῶν ζιζανίων ἐπιφορὰν συμφλεξάμενος ὅλον ἑαυτῷ καθαρὸν ἀρτοποιεῖται τὸ φύραμα» καὶ Γερμαν. Β' σ. 305, 20 κἑξ. Λαγοπ. «ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ἡμᾶς μυστικωτέρα τις κάμινος ἀναμένει καὶ *πυρὸς πνευματικοῦ* κρατῆρες παρασκευάζονται, ἀνάπτης δὲ τούτων, μᾶλλον δὲ *πῦρ αὐτὸ* τῶν οὐρανῶν ἐστιν ὁ βασιλεύς, ὃς καὶ *πῦρ καταναλίσκον τὴν μοχθηρὰν ὕλην* παρὰ τῇ Γραφῇ καταγγέλλεται» καὶ σ. 301, 15 «ἀλλὰ πρὸς *πῦρ φοβερὸν* τὴν γλῶσσαν προτείνειν ἐπιβαλλόμεθα» καὶ σ. 301, 4 κἑξ. «καὶ τοῖς μὲν γνησίοις δούλοις *τοῦ Θεοῦ σωστικὸν τὸ πῦρ καὶ φυλακτικόν*, τοῖς δὲ νόθοις καὶ ἀποστάταις *βλαπτικὸν καὶ ὀλέθριον*» καὶ σ. 303, 19 κἑξ. «εἰ δὲ καὶ θεολογικώτερον ἐπιβαλέσθαι τῷ θεωρήματι δεῖ, ἐγνωρίσθη πᾶσι τοῖς τηνικάδε διὰ τοῦ περιβοήτου θαύματος (τουτέστι τῆς σωτηρίας τῶν τριῶν παίδων ἐν τῇ Χαλδαϊκῇ καμίνῳ) *τὸ τῆς Τριάδος μυστήριον* καὶ ὡς οὐκ ἔστιν ἄλλως τινὰ τὴν μέλλουσαν τοῦ πυρὸς ἐκφυγεῖν κόλασιν, ὅτε ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος οὐρανοὺς κλίνας εἰς γῆν κατελεύσεται, εἰ μὴ τῷ τῆς Τριάδος ὀνόματι φωτισθῇ *καὶ ἐν ὕδατι βαπτισθῇ καὶ πυρὶ μυστικῷ*. διὰ τοῦτο καὶ τριὰς οἰκονομεῖται μόνη κατὰ τοῦ πυρὸς τὸ μυστήριον γράψαι καὶ ἀκατάφλεκτος διατηρηθῆναι· διὰ τοῦτο καὶ ἄγγελος οὐρανόθεν καταφοιτᾷ. *καὶ πῦρ ἐνταῦθα καὶ δρόσος, ἵνα τὸ βάπτισμα τυπωθῇ καὶ ἡ ἐν τῷ βαπτίσματι τῆς παντουργοῦ Τριάδος ὁμολογία*. . . . ᾐδέσθη *πῦρ τοῦτο πῦρ ἐκεῖνο τὸ ἐν τῇ βάτῳ*· ἔστι δὲ καὶ ἡ βάτος αἰδέσιμος τῇ φλογὶ διὰ τὴν Παρθένον κτἑ.». (Ἴδ. καὶ τὰ ἑξῆς περὶ τῆς ἀφλέκτου βάτου καὶ τῆς ἐν Βαβυλῶνι καμίνου).

Ὡς πῦρ ὤφθη ὁ Θεὸς τῷ Μωϋσεῖ ἐν τῇ καιομένῃ ἀλλὰ μὴ φλεγομένῃ βάτῳ, ἥτις καλεῖται ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων *ἀκατάφλεκτος, ἄφλεκτος, πυράφλεκτος, πυράρδευτος* (Θεόδ. Στουδ. Patr. Gr. τόμ. 99, σ. 733. Κουμαν. Συν. λ. ἀθ. Πρβ. Γερμ. Β' Κωνστ. σ. 303, 29 Λαγοπ. «βλέπει Μωϋσῆς τότε φυτὸν *ὑπὸ πυρὸς ἀρδευόμενον*»), *πυρένδυτος* (Κουμαν. Συν. λ. ἀθ.), *φλογοφόρος* (αὐτ.), *φλογοφοροῦσα, φεραυγίζουσα*

πυρφόρος βάτος (Μ. Φιλῆς τόμ. Α΄, σ. 12 Miller), κτλ. Προδιετύπωσε δ' ἡ ἄφλεκτος βάτος τὸ διὰ τῆς Παρθένου τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως μυστήριον. Φώτ. Ἀμφιλ. σ. 323 «οἶμαι δὲ δι' αὐτοῦ (τοῦ τὴν βάτον καίεσθαι καὶ μὴ κατακαίεσθαι) παραδηλοῦσθαι... καὶ ὡς ὁ Μονογενὴς ἐνανθρωπήσας καὶ παρθενικὴν ἐνοικήσας νηδὺν φυλάξει τὴν παρθενίαν ἀκήρατον» καὶ σ. 343 «ἢ ὅτι ὁ Θεὸς Λόγος τὸ φῶς τὸ πατρικὸν καὶ τὸ *ἄϋλον τῆς θεότητος πῦρ* ἐν τῇ γεηρᾷ καὶ ὑλώδει τῆς Παρθένου μήτρᾳ περιαστράψαν ἀκατάφλεκτον καὶ ἀπήμονα διασώσει αὐτήν». Καν. τῆς Ὑπεραγ. Θεοτ. τῆς Ὀκτωήχου ἦχ. α΄, ᾠδ. γ΄ τροπ. γ΄ «Θεὸν συλλαβοῦσα ἐν γαστρί, | Παρθένε, διὰ Πνεύματος | τοῦ παναγίου ἔμεινας ἄφλεκτος, | ἐπεί σε βάτος τῷ νομοθέτῃ Μωσεῖ | φλεγομένη ἄκαυστα | σαφῶς προεμήνυσε | τὴν *τὸ πῦρ* δεξαμένην *τὸ ἄστεκτον*» καὶ ᾠδ. θ΄ «τύπον τῆς ἁγνῆς λοχείας σου | πυρπολουμένη βάτος ἔδειξεν ἄφλεκτος». Γεώργ. Νικομηδ. ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 40 «σὲ βάτος ἀκατάφλεκτος προδιετύπου | τὴν ἔμψυχον καὶ ἔμπνουν καὶ ζῶσαν βάτον· | τὸ γὰρ *πῦρ τῆς θεότητος* συλλαβοῦσα | ἄφλεκτος ἔμεινας, Θεογεννήτρια». Θεοφ. Νικ. ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 85 «ἔφερες *τὸ πῦρ*, ὥσπερ ἡ βάτος, | ἐν μήτρᾳ ἀφλέκτως *τῆς θεότητος*», κτλ. Πρβ. Γρηγ. Νύσσ. Patr. Gr. τόμ. 44, σ. 322 «βάτου καιομένης καὶ μὴ φλεγομένης μυστήριον, δι' οὗ διδασκόμεθα τὸ κατὰ τὴν Παρθένον μυστήριον, ἀφ' ἧς τὸ *τῆς θεότητος φῶς* ἐπιλάμψαν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ διὰ γεννήσεως ἀδιάφθορον ἐφύλαξε τὴν ἐξάψασαν θάμνον, τοῦ βλαστοῦ τῆς παρθενίας μὴ μαρανθέντος τῷ τόκῳ», κτλ. Διὸ καὶ «*πυριφόρος* καὶ θεοδόχος βάτος» λέγεται ἡ Θεοτόκος ὑπὸ τοῦ Μητροφάνους ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 81 καὶ «*βάτος πυρίφλεκτος καὶ μὴ καιομένη*» ἐν προσομοίῳ αὐτ. σ. 32 καὶ «*ἔμψυχος καὶ ἔμπνους καὶ ζῶσα βάτος*» ὑπὸ Γεωργίου τοῦ Νικομηδείας ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 40 καὶ συχνότατα «*ἄφλεκτος βάτος*» ἢ «*βάτος ἄφλεκτος*». Ἐπειδὴ δ' ἤνεγκεν ἐν γαστρὶ τὸ πῦρ, τουτέστι τὸν Θεόν, καλεῖται καὶ «*πυρφοροῦσα Παρθένος*» ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐν τῷ κανόνι εἰς τὰ Θεοφ. ᾠδ. θ΄, τροπ. α΄ (ἴδ. Παντελ. Συμβ. κτἑ. σ. 54) καὶ «*πυρφόρον χωρίον*» ἐν τῷ ἀκαθίστῳ ὕμνῳ εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου (Anal. Sacr. Pitra τόμ. Α΄, σ. 268) καὶ «*θεία λυχνία πυρφόρος*» ὑπὸ Μανουὴλ τοῦ μεγάλου ῥήτορος ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 92 (πρβ. Φώτ. αὐτ. σ. 16 «*ἡ λυχνία ἡ χρυσῆ ἡ τὸ θεῖον λαμπάδιον* κατέχουσα». Ἀρσέν. Μον. αὐτ. σ. 65 «*λυχνία λαμπαδηφόρος*»). Πρβ. ἔτι καὶ «*θρόνος πύρινος* Θεοῦ ἢ τοῦ βασιλέως Κυρίου ἢ τοῦ Παντοκράτορος κτλ.» καὶ «*θρόνος πυρίμορφος*» καὶ «*πυρίμορφον ὄχημα* τοῦ Λόγου κτλ.» καὶ «*ἅρμα πύρινον* τοῦ πάντων βασιλεύοντος» καὶ «*θάλαμος πυρίμορφος*» καὶ «*στῦλος πύρινος*» καὶ «*σωτηρίαν πυρσεύουσα*» (Μανουὴλ μέγ. ῥήτ. ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 51) κτλ.

Καὶ ἡ ἐν Βαβυλῶνι ἑπταπλασίως ἐκκαυθεῖσα κάμινος, ἐν ᾗ δὲν ἐφλέχθησαν οἱ τρεῖς τῶν Ἑβραίων παῖδες Σεδράχ, Μισὰχ καὶ Ἀβδεναγώ, προεδήλωσε τὴν ἐκ Παρθένου τοῦ θείου πυρὸς γέννησιν. Ἐκ δὲ τῶν πολλῶν μαρτυρίων τῶν φερομένων παρὰ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσιν ἀρκούμεθα νὰ μνημονεύσωμεν τάδε μόνον τὰ ποιητικά. Κοσμ. Μον. Καν. Χριστοῦ γενν. ᾠδ. η΄ (εἱρμ.) «θαύματος ὑπερφυοῦς ἡ *δροσοβόλος* | ἐξεικόνισε *κάμινος* τύπον· | οὐ γὰρ οὓς ἐδέξατο φλέγει νέους, | ὡς οὐδὲ *πῦρ* | *τῆς θεότητος* Παρθένου, ἣν ὑπέδυ νηδύν, κτἑ.». Ἰωσὴφ Ὑμνογρ. Καν. προεορτ. Θεοφ. ᾠδ. η΄ (εἱρμ.) «τέρατος ὑπερφυοῦς ἔδειξε τύπον | *ἡ πυρένδροσος κάμινος πάλαι* | τὸ γὰρ πῦρ οὐκ ἔφλεξε νέους παῖδας | Χριστοῦ προδηλοῦν | τὴν ἀσπόρως ἐκ Παρθένου θείαν γέννησιν». Θεοφ. Νικ. Καν. Ἰω. Προδρ. (Ἰανουαρ. ζ΄) «βάτος ἐν ὄρει πυράφλεκτος | καὶ *δροσοβόλος κάμινος Χαλδαϊκὴ* | σαφῶς προγράφει σε, Θεόνυμφε· | τὸ *γὰρ θεῖον ἄϋλον* ἐν ὑλικῇ γαστρὶ | *πῦρ* ἀφλέκτως ἐδέξω».

Ὁ προφήτης Ἡσαΐας ϛ΄, 6 λέγει «καὶ ἀπεστάλη πρός με ἓν τῶν Σεραφὶμ καὶ ἐν τῇ χειρὶ εἶχεν ἄνθρακα, ὃν τῇ λαβίδι ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ἥψατο τοῦ στόματός μου καὶ εἶπεν· ἰδοὺ ἥψατο τοῦτο τῶν χειλέων σου καὶ ἀφελεῖ τὰς ἀνομίας σου καὶ τὰς ἁμαρτίας σου περικαθαριεῖ». Ὁ ἄνθραξ εἶνε ὁ ἐνανθρωπήσας Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Παρ' Ἰσιδώρῳ τῷ Πηλουσιώτῃ Patr. Gr. τόμ. 78, σ. 208 D κεῖται «ἑρμηνεία εἰς *θεῖον ἄνθρακα*· τῇ λαβίδι ἔλαβεν ὁ διορατικώτατος Ἡσαΐας τὸν ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου ἄνθρακα τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἐνανθρώπησιν θεωρῶν τηλαυγέστατα· *ἄνθραξ ἡ θεία ἑωρᾶτο οὐσία*· λαβὶς δὲ ἡ ἐξ ἡμῶν αὐτῇ ἑνωθεῖσα ἀναμάρτητος σάρξ. Ἥψατο δὲ τῶν χειλέων Ἡσαΐου καὶ τὰς αὐτοῦ ἐκάθηρεν ἁμαρτίας, τὰς πάσης τῆς ἀνθρωπότητος δηλονότι». Φέρεται δὲ καὶ παρὰ Γερμανῷ Β΄ Κωνστ. σ. 247 Λαγοπ. «ἐν τίσι δὲ καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία μηνύεται; μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν τὸν Δαυῒδ ἀνέβη καπνὸς ἐν ὀργῇ αὐτοῦ πρόκειται τὸ «ἄνθρακες ἀνήφθησαν ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἔκλινεν οὐρανοὺς καὶ κατέβη»· καὶ τούτῳ σύμφωνα καὶ ὁμόλογα ὁ Ἡσαΐας ἀπολογεῖται («καὶ ἀπεστάλη ἓν τῶν Σεραφὶμ πρός με.... ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου»). ἀλληλοκράτητα τὰ προφητικὰ καί, ὅπερ ἅτερος τούτων ἀσαφῶς εἴρηκεν, ὁ ὑπόλοιπος διευκρίνησεν· ὃν γὰρ ἄνθρακα λαβίδι φερόμενον Ἡσαΐας ἔφησε, τοῦτον Θεὸν οὐρανόθεν καταβεβηκότα Δαυῒδ προκατήγγειλεν, ὃς ἐπεξηγούμενος τὸν σκοπόν, δι' ὃν ἥνωται τῇ τῆς σαρκὸς ὕλῃ τὸ *ἄϋλον τῆς θεότητος πῦρ* .. οὕτως ἔφασκεν «ἄνθρακες ἀνήφθησαν ὑπ' αὐτοῦ». Ὡς γὰρ μέγας πυράνθραξ ἐν ἐσβεσμένοις ἄνθραξι προσεγγίσας διὰ πνεύματος τῆς οἰκείας μεταδίδωσιν ἐνεργείας, οὕτω καὶ ὁ μονογενὴς φύσει

Θεὸς ὢν ἄϋλος σαρκὸς παχύτητι καθ' ὑπόστασιν ἑνωθεὶς τοὺς κατ' ἐπίγνωσιν καὶ ἀγαθοεργίαν αὐτῷ πλησιάσαντας ἀνημμένους ἔδειξεν ἄνθρακας τῇ τοῦ παναγίου Πνεύματος συνεργίᾳ». Πρβ. καὶ σ. 246, 6 κέξ. «ὁ δὲ παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ *θεῖος ἄνθραξ* τύπος ὢν καὶ αὐτὸς τοῦ Χριστοῦ οὐ διὰ τοῦ Χερουβίμ, ἀλλὰ διὰ τοῦ Σεραφὶμ τῷ τοῦ προφήτου παραβάλλεται στόματι». (Ἴδ. καὶ Βασίλ. Patr. Gr. τόμ. 30, σ. 429, κτλ.). Ἐδόθη δ' ὑπὸ Σεραφὶμ ὁ ἄνθραξ τῷ Ἡσαΐᾳ, διότι οἱ Σεραφὶμ εἶνε *ἐμπρησταὶ* καὶ ἔχουσι *τὴν ἰδιότητα καὶ τὴν ἐνέργειαν τοῦ πυρὸς* (ἴδ. Ψευδοδιονύσ. Ἀρεοπ. Patr. Gr. τόμ. 3, σ. 329 A).

Συχνότατα ὁ Χριστὸς καλεῖται ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων *ἄνθραξ* καὶ *θεῖος ἄνθραξ* (ἴδ. μαρτύρια πρὸς τοῖς μνημονευθεῖσι καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς). Ὑπὸ δὲ Γερμανοῦ τοῦ Β΄ λέγεται καὶ «*ὁ θεοϋπόστατος ἄνθραξ*» (σ. 250, 26 καὶ 306, 6 Λαγοπ.) καὶ «*ὁ καθαρτικὸς ἄνθραξ* τῆς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου» (σ. 246, 25) καὶ «*ἄνθραξ ὁ ζῶν καὶ κινούμενος καὶ θείῳ κεκραμένος πυρὶ*» (σ. 248, 28) καὶ «*ὁ τυπικὸς ἄνθραξ*» (σ. 248, 25) καὶ ὑπὸ Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου «*ἄνθραξ ὁ νοητὸς*» (Μην. Ἀπριλ. η΄) ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ Μητροφάνους καὶ Ἰωάννου τοῦ Θηκαρᾶ (ἴδ. τὰ χωρία ἐν τοῖς ἑξῆς). Ἀπαντᾷ δὲ καὶ τὸ σύνθετον ὄνομα *πυράνθραξ* παρὰ Γερμανῷ τῷ Β΄ σ. 214, 6 Λαγοπ. «Ἡσαΐαν θεαματιζόμενοι *τοὺς καθαρτηρίους πυράνθρακας* ψωμιζόμενον». Ἐν δ' ἐπιγράμματι κατακεχωρισμένῳ ἐν Bull. de l' institut archéol. Russe à Constantinople τόμ. Η΄, σ. 249 καλεῖται ὁ Χριστὸς *ἀνθρακώδης πυρφόρος:*

> Ὡς λαβίδα βλέπω σε φρικτήν, Παρθένε,
> φέρουσ(αν Χριστ)ὸν ἀνθρακ(ώ)δη πυρφ(ό)ρ(ο)ν,
> καθάρσι(ο)ν σώματος καὶ ψυχῆς ῥ(ύ)π(ω)ν.

Παρατηρητέον δ' ὅτι *ἀνθρακώδης* λέγεται καὶ ἡ οὐσία τῶν ἀγγέλων ὑπὸ Μιχαὴλ τοῦ Ἀκομινάτου ἐν ἐπιγράμματι, ἐν ᾧ ὁ Χριστὸς ὀνομάζεται *κυρίως ἄνθραξ* (τόμ. Β΄, σ. 396 Λάμπρου):

> *Ἄνθραξ κυρίως Ἰησοῦς ὁ Δεσπότης*
> ὡς *πῦρ θεϊκὸν φλεκτικὸν* μολυσμάτων
> *φωτιστικόν* τε τῆς λογικῆς οὐσίας
> καὶ τῇ γεηρᾷ συγκεκραμένον φύσει,
> ὡς μυσταγωγεῖ Σεραφὶμ Ἡσαΐαν.
> *Ἡ δ' ἀνθρακώδης οὐσία τῶν ἀγγέλων*
> κατὰ μέθεξιν δευτέρως *πυρουμένη*
> σμήχει ῥυπῶντας, φαιδρύνει ζοφουμένους.

Ἐν Bull. de l' inst. archéol. Russe à Constantinople τόμ. Η΄. σ. 249 κέξ. πλὴν τοῦ μνημονευθέντος ἐπιγράμματος, ἐν ᾧ καλεῖται ὁ Χριστὸς *ἀνθρακώδης πυρφόρος*, παρατίθενται μετὰ τοῦ χωρίου τοῦ Ἡσαΐου καὶ δύο μαρτύρια τῆς εἰρημένης χρήσεως τῆς λέξεως *ἄνθραξ*. Ἡμεῖς δὲ πλὴν τῶν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν παρατεθέντων μαρτυρίων ἀναγκαῖον νομίζομεν νὰ καταλέξωμεν καὶ ὅσα ἄλλα ἔχομεν πρόχειρα, διότι ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις λεξικοῖς οὐδεμία μνεία γίνεται τῆς χρήσεως ταύτης.

Ἰωάνν. Δαμασκ. Patr. Gr. τόμ. 96, 3, σ. 848 «*ἄνθρακα* ὑπέδειξας ἡμῖν *θεότητος*». Κοσμ. Μον. Καν. Ὑπαπ. ᾠδ. ε΄, τροπ. γ΄ «ῥύπτεται Ἡσαΐας | τοῦ Σεραφὶμ *τὸν ἄνθρακα* δεξάμενος, | ὁ πρέσβυς ἐβόα τῇ Θεομήτορι· | σὺ *ὥσπερ λαβίδι* χερσὶ λαμπρύνεις με | ἐπιδοῦσα, *ὃν φέρεις* κτἑ. ». Ἰωσὴφ Ὑμνογρ. Καν. προεορτίων Θεοφ. ᾠδ. η΄, τροπ. δ΄ «*ἄνθραξ*, ὃν προεῖδεν Ἡσαΐας, | ἐν τοῖς ὕδασι τοῦ Ἰορδάνου | ἀναφθεὶς κτἑ.». Ἡ δὲ Θεοτόκος λέγεται ὑπὸ τῶν ποιητῶν «*λαβὶς τὸν θεῖον ἄνθρακα φέρουσα*» (Ἰωάνν. Δαμασκ. ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 24) καὶ «*λαβὶς ἡ τὸν θεῖον ἄνθρακα φέρουσα*» (Προσόμ. αὐτ. σ. 25) καὶ «*λαβὶς ἡ τὸν νοητὸν ἄνθρακα βαστάσασα*» (Μητροφ. Σμύρν. αὐτ. σ. 26) καὶ «*ἡ λαβὶς ἡ μυστικὴ* | *ἡ τὸν ἄνθρακα Χριστὸν* | *συλλαβοῦσα ἐν γαστρὶ*» (Μεγαλυνάρ. Ὑπαπαντῆς) καὶ «*ἡ Σεραφικὴ τοῦ θείου ἄνθρακος λαβὶς*» (Ἀνδρ. Κρήτ. Patr. Gr. τόμ. 79, σ. 896) καὶ «*λαβίς*, ἣν Ἡσαΐας | ὁ προφήτης πάλαι ἐθεάσατο, | *τὸν θεῖον ἄνθρακα Χριστὸν* | *ἐν κοιλίᾳ... φέρουσα*» (Ἰωσὴφ Ὑμνογρ. ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 10) καὶ *ἡ θεία λαβὶς ἡ τὸν θεῖον ἄνθρακα δεξαμένη*» (Ἰωάνν. Εὐχαΐτ. αὐτ. σ. 69) καὶ «*λαβὶς θείου ἄνθρακος*» (Θεόδ. Λάσκ. αὐτ. σ. 94) καὶ «*λαβὶς μυστικὴ*» (ὁ αὐτὸς αὐτ. σ. 94) καὶ «*λαβὶς νοητὴ* | *ἡ τὸν θεῖον καὶ ἄσβεστον* | *ἐν κοιλίᾳ φέρουσα*, | Ἡσαΐας ὃν ἔβλεψε | ...*ἄνθρακα*» (Προσόμ. τοῦ πλ. δ΄ ἤχου τοῦ Θεοτοκαρίου σ. 170) καὶ «*νοητὴ λαβὶς ἄνθρακα φέρουσα θεῖον*» (Μην. Φεβρ. γ΄) καὶ «*ἀνθρακοφόρος πυράγρα*» (Ἀνδρ. Κρήτ. ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 173) καὶ «*ἀνθρακοφόρος λαβὶς*» (Ἰωάνν. Εὐχαΐτων Μην. Ἰαν κζ΄). Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν τῇ τοῦ Κουμανούδη Συναγωγῇ νέων λέξεων κεῖται «*ἀνθρακοφόρος*· «*θεοδόχος ἀνθρακοφόρος λαβὶς*» (ἡ Παναγία) ἐν ἀκολουθίᾳ τῆς ὁσίας Φιλοθέης τῇ ἐκδοθείσῃ τῷ 1717». Λέγει δὲ πρὸς τούτοις Ἰωάννης ὁ Θηκαρᾶς ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 71 «*φλογοφόρος λαβὶς ἡ τὸν νοητὸν ἄνθρακα κατέχουσα*» καὶ Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογρ. Μην. Ἀπριλ. η΄ «*φλογοφόρος ὡς λαβὶς* | *ὑπεδέξω ἐν γαστρὶ* | *ἄνθρακα τὸν νοητὸν*» καὶ Μανουὴλ ὁ μέγας ῥήτωρ ἐν τῷ Θεοτοκ. σ. 120 «*ἡ φλογοφόρος λαβίς*, | Πάναγνε» καὶ Μην. Ἰαν. β΄ «*ἄνθραξ* ὁ προοφθεὶς τῷ θείῳ Ἡσαΐᾳ *Χριστὸς ὡς ἐν λαβίδι χερσὶ τῆς Θεοτόκου* τῷ πρεσβύτῃ δίδοται» καὶ Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογρ. Μην. Φεβρ. γ΄ «*νοητὴν λαβίδα σε* | *ἄνθρακα φέρουσαν θεῖον* | ... ὡς

Θεὸς ὢν ἄϋλος σαρκὸς παχύτητι καθ' ὑπόστασιν ἑνωθεὶς τοὺς κατ' ἐπίγνωσιν καὶ ἀγαθοεργίαν αὐτῷ πλησιάσαντας ἀνημμένους ἔδειξεν ἄνθρακας τῇ τοῦ παναγίου Πνεύματος συνεργίᾳ». Πρβ. καὶ σ. 246, 6 κἑξ. «ὁ δὲ παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ *θεῖος ἄνθραξ* τύπος ὢν καὶ αὐτὸς τοῦ Χριστοῦ οὐ διὰ τοῦ Χερουβίμ, ἀλλὰ διὰ τοῦ Σεραφὶμ τῷ τοῦ προφήτου παραβάλλεται στόματι». (Ἴδ. καὶ Βασίλ. Patr. Gr. τόμ. 30, σ. 429, κτλ.). Ἐδόθη δ' ὑπὸ Σεραφὶμ ὁ ἄνθραξ τῷ Ἡσαΐᾳ, διότι οἱ Σεραφὶμ εἶνε *ἐμπρησταὶ* καὶ ἔχουσι *τὴν ἰδιότητα καὶ τὴν ἐνέργειαν τοῦ πυρὸς* (ἴδ. Ψευδοδιονύσ. Ἀρεοπ. Patr. Gr. τόμ. 3, σ. 329 Α).

Συχνότατα ὁ Χριστὸς καλεῖται ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων *ἄνθραξ* καὶ *θεῖος ἄνθραξ* (ἴδ. μαρτύρια πρὸς τοῖς μνημονευθεῖσι καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς). Ὑπὸ δὲ Γερμανοῦ τοῦ Β' λέγεται καὶ «*ὁ θεοϋπόστατος ἄνθραξ*» (σ. 250, 26 καὶ 306, 6 Λαγοπ.) καὶ «*ὁ καθαρτικὸς ἄνθραξ* τῆς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου» (σ. 246, 25) καὶ «*ἄνθραξ ὁ ζῶν καὶ κινούμενος καὶ θείῳ κεκραμένος πυρὶ*» (σ. 248, 28) καὶ «*ὁ τυπικὸς ἄνθραξ*» (σ. 248, 25) καὶ ὑπὸ Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου «*ἄνθραξ ὁ νοητὸς*» (Μην. Ἀπριλ. η') ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ Μητροφάνους καὶ Ἰωάννου τοῦ Θηκαρᾶ (ἴδ. τὰ χωρία ἐν τοῖς ἑξῆς). Ἀπαντᾷ δὲ καὶ τὸ σύνθετον ὄνομα *πυράνθραξ* παρὰ Γερμανῷ τῷ Β' σ. 214, 6 Λαγοπ. «Ἡσαΐαν θεαματιζόμενοι *τοὺς καθαρτηρίους πυράνθρακας* ψωμιζόμενον». Ἐν δ' ἐπιγράμματι κατακεχωρισμένῳ ἐν Bull. de l' institut archéol. Russe à Constantinople τόμ. Η', σ. 249 καλεῖται ὁ Χριστὸς *ἀνθρακώδης πυρφόρος:*

Ὡς λαβίδα βλέπω σε φρικτήν, Παρθένε,
φέρουσ(αν Χριστ)ὸν ἀνθρακ(ώ)δη πυρφ(ό)ρ(ο)ν,
καθάρσι(ο)ν σώματος καὶ ψυχῆς ῥ(ύ)π(ω)ν.

Παρατηρητέον δ' ὅτι *ἀνθρακώδης* λέγεται καὶ ἡ οὐσία τῶν ἀγγέλων ὑπὸ Μιχαὴλ τοῦ Ἀκομινάτου ἐν ἐπιγράμματι, ἐν ᾧ ὁ Χριστὸς ὀνομάζεται *κυρίως ἄνθραξ* (τόμ. Β', σ. 396 Λάμπρου):

Ἄνθραξ κυρίως Ἰησοῦς ὁ Δεσπότης
ὡς *πῦρ θεϊκὸν φλεκτικὸν* μολυσμάτων
φωτιστικόν τε τῆς λογικῆς οὐσίας
καὶ τῇ γεηρᾷ συγκεκραμένον φύσει,
ὡς μυσταγωγεῖ Σεραφὶμ Ἡσαΐαν.
Ἡ δ' ἀνθρακώδης οὐσία τῶν ἀγγέλων
κατὰ μέθεξιν δευτέρως *πυρουμένη*
σμήχει ῥυπῶντας, φαιδρύνει ζοφουμένους.

Ἐν Bull. de l' inst. archéol. Russe à Constantinople τόμ. Η'. σ. 249 κἑξ. πλὴν τοῦ μνημονευθέντος ἐπιγράμματος, ἐν ᾧ καλεῖται ὁ Χριστὸς *ἀνθρακώδης πυρφόρος*, παρατίθενται μετὰ τοῦ χωρίου τοῦ Ἡσαΐου καὶ δύο μαρτύρια τῆς εἰρημένης χρήσεως τῆς λέξεως *ἄνθραξ*. Ἡμεῖς δὲ πλὴν τῶν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν παρατεθέντων μαρτυρίων ἀναγκαῖον νομίζομεν νὰ καταλέξωμεν καὶ ὅσα ἄλλα ἔχομεν πρόχειρα, διότι ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις λεξικοῖς οὐδεμία μνεία γίνεται τῆς χρήσεως ταύτης.

Ιωάνν. Δαμασκ. Patr. Gr. τόμ. 96, 3, σ. 848 «*ἄνθρακα* ὑπέδειξας ἡμῖν *θεότητος*». Κοσμ. Μον. Καν. Ὑπαπ. ᾠδ. ε', τροπ. γ' «ῥύπτεται Ἡσαΐας | τοῦ Σεραφὶμ *τὸν ἄνθρακα* δεξάμενος, | ὁ πρέσβυς ἐβόα τῇ Θεομήτορι· | σὺ *ὥσπερ λαβίδι* χερσὶ λαμπρύνεις με | ἐπιδοῦσα, *ὃν φέρεις* κτἑ.». Ἰωσὴφ Ὑμνογρ. Καν. προεορτίων Θεοφ. ᾠδ. η', τροπ. δ' «*ἄνθραξ*, ὃν προεῖδεν Ἡσαΐας, | ἐν τοῖς ὕδασι τοῦ Ἰορδάνου | ἀναφθεὶς κτἑ.». Ἡ δὲ Θεοτόκος λέγεται ὑπὸ τῶν ποιητῶν «*λαβὶς τὸν θεῖον ἄνθρακα φέρουσα*» (Ἰωάνν. Δαμασκ. ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 24) καὶ «*λαβὶς ἡ τὸν θεῖον ἄνθρακα φέρουσα*» (Προσόμ. αὐτ. σ. 25) καὶ «*λαβὶς ἡ τὸν νοητὸν ἄνθρακα βαστάσασα*» (Μητροφ. Σμύρν. αὐτ. σ. 26) καὶ «*ἡ λαβὶς ἡ μυστικὴ | ἡ τὸν ἄνθρακα Χριστὸν | συλλαβοῦσα ἐν γαστρὶ*» (Μεγαλυνάρ. Ὑπαπαντῆς) καὶ «*ἡ Σεραφικὴ τοῦ θείου ἄνθρακος λαβὶς*» (Ἀνδρ. Κρήτ. Patr. Gr. τόμ. 79, σ. 896) καὶ «*λαβίς*, ἣν Ἡσαΐας | ὁ προφήτης πάλαι ἐθεάσατο, | *τὸν θεῖον ἄνθρακα Χριστὸν* | *ἐν κοιλίᾳ . . . φέρουσα*» (Ἰωσὴφ Ὑμνογρ. ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 10) καὶ *ἡ θεία λαβὶς ἡ τὸν θεῖον ἄνθρακα δεξαμένη*» (Ἰωάνν. Εὐχαΐτ. αὐτ. σ. 69) καὶ «*λαβὶς θείου ἄνθρακος*» (Θεόδ. Λάσκ. αὐτ. σ. 94) καὶ «*λαβὶς μυστικὴ*» (ὁ αὐτὸς αὐτ. σ. 94) καὶ «*λαβὶς νοητὴ | ἡ τὸν θεῖον καὶ ἄσβεστον | ἐν κοιλίᾳ φέρουσα*, | Ἡσαΐας ὃν ἔβλεψε | . . . *ἄνθρακα*» (Προσόμ. τοῦ πλ. δ' ἤχου τοῦ Θεοτοκαρίου σ. 170) καὶ «*νοητὴ λαβὶς ἄνθρακα φέρουσα θεῖον*» (Μην. Φεβρ. γ') καὶ «*ἀνθρακοφόρος πυράγρα*» (Ἀνδρ. Κρήτ. ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 173) καὶ «*ἀνθρακοφόρος λαβὶς*» (Ἰωάνν. Εὐχαΐτων Μην. Ἰαν κζ'). Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν τῇ τοῦ Κουμανούδη Συναγωγῇ νέων λέξεων κεῖται «*ἀνθρακοφόρος*· «*θεοδόχος ἀνθρακοφόρος λαβὶς*» (ἡ Παναγία) ἐν ἀκολουθίᾳ τῆς ὁσίας Φιλοθέης τῇ ἐκδοθείσῃ τῷ 1717». Λέγει δὲ πρὸς τούτοις Ἰωάννης ὁ Θηκαρᾶς ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 71 «*φλογοφόρος λαβὶς ἡ τὸν νοητὸν ἄνθρακα κατέχουσα*» καὶ Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογρ. Μην. Ἀπριλ. η' «*φλογοφόρος ὡς λαβὶς | ὑπεδέξω ἐν γαστρὶ | ἄνθρακα τὸν νοητὸν*» καὶ Μανουὴλ ὁ μέγας ῥήτωρ ἐν τῷ Θεοτοκ. σ. 120 «*ἡ φλογοφόρος λαβίς*, | Πάναγνε» καὶ Μην. Ἰαν. β' «*ἄνθραξ* ὁ προοφθεὶς τῷ θείῳ Ἡσαΐᾳ *Χριστὸς ὡς ἐν λαβίδι χερσὶ τῆς Θεοτόκου* τῷ πρεσβύτῃ δίδοται» καὶ Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογρ. Μην. Φεβρ. γ' «*νοητὴν λαβίδα σε | ἄνθρακα φέρουσαν θεῖον* | . . . ὡς

Συμεὼν ἔβλεψε» καὶ ὁ Ἰώβιος Anal. Sacr. Pitra τόμ. Α', σ. 427 «*πυρφόρος ὡς λαβὶς* | *τὸν ἄνθρακα τὸν θεῖον* | *ἀφλέκτως φέρεις,* Κόρη» καὶ ἐν τῷ Ἀκαθίστῳ εἰς τὴν Κοίμ. τῆς Θεοτ. αὐτ. σ. 266 «χαῖρε λαβὶς προφήτας καθαίρουσα» καὶ Θεοφάνης ὁ Νικαίας ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 131 «*θείου ἄνθρακος σεπτὸν θυμιατήριον*» καὶ σ. 168 «*καὶ χρυσοῦν θυμιατήριον* πάντες | σὲ γινώσκομεν, ἁγνή, | *θείας οὐσίας* φέρουσαν | ἐν ταῖς ἀγκάλαις, κόρη, *ἄνθρακα*» καὶ Γεώργιος ὁ Νικομηδείας ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 59 «*τὸ χρυσοῦν θυμιατήριον*, Δέσποινα, | ἐν ᾧπερ τὸ χειρόγραφον τὸ τοῦ προπάτορος | κατεκαύθη *τῷ θείῳ* | *πυρὶ* προσομιλῆσαν *τοῦ ἐν σοὶ ἄνθρακος*» καὶ Ἰωάννης ὁ Εὐχαΐτων αὐτ. σ. 77 «*ἡ τὸν θεῖον ἄνθρακα κυήσασα*».

Παρατηρητέον δ' ὅτι *ἄνθρακες* καλοῦνται καὶ οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ μάρτυρες τοῦ Χριστοῦ. Φώτ. Ἀμφιλ. σ. 104 Οἶκον. «ἄνθρακας μὲν ὁ τῆς ἀναγωγῆς λόγος τοὺς Ἀποστόλους Κυρίου καὶ μάρτυρας ὀνομάζει, (ὑπὸ) *τοῦ θείου* δηλονότι *καὶ καθαρτηρίου καὶ πᾶσαν κακίαν φλέγοντός τε καὶ καταναλίσκοντος πυρὸς* ἀναφθέντας. «*πῦρ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν* καὶ *πῦρ καταναλίσκον τὴν μοχθηρίαν*»· ψάλλει δὲ καὶ ὁ μελῳδὸς «ἄνθρακες ἀνήφθησαν ὑπ' αὐτοῦ κλίναντος οὐρανοὺς καὶ καταβάντος, καὶ οἷα γνόφον τινὰ τὰς ἀστραπὰς τῆς θεότητος περιστέλλουσαν τὴν ἡμετέραν περιβαλλομένου σάρκα . .». Πρβ. καὶ Γερμ. Β' Κωνστ. σ. 247 (ἴδ. τὸ χωρίον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν) καὶ Νικηφ. Βλεμμ. Curr. vitae et carm. σ. 129, 46 Heisenb. «*ὁ λαμπρὸς ἄνθραξ* (τουτέστιν ὁ Χριστὸς) *πυρσοποιεῖ σὸν στόμα*».

Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν κατῆλθεν ἐπὶ τοὺς Ἀποστόλους δίκην γλωσσῶν πυρός. Ὁ Λουκᾶς Πράξ. Ἀπ. Β', 3 λέγει «καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι *γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός*», αὗται δ' αἱ γλῶσσαι λέγονται πολλάκις ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων *πύριναι γλῶσσαι* ἢ *γλῶσσαι πύριναι.* Ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου ἐν λ. *πύρινος* εἶνε τάδε μόνον γεγραμμένα «Et ap. Greg. Naz.: ἐν γλώσσαις πυριναῖς (πυρίναις) φαινόμενον, in linguis ligneis. Quibus verbis respicit ad illud Act. 2 [3]: ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός». Λέγει δὲ καὶ ὁ Ῥωμανὸς Κοντ. Πεντ. ι' (Anal. Sacr. Pitra τόμ. Α', σ. 161) «*γλῶσσαι* γὰρ πάλιν *πύριναι* | τότ' ὤφθησαν» καὶ ὁ Φώτιος Ἀμφιλ. σ. 110 Οἶκ. «μετὰ τὴν διανομὴν τῶν *πυρίνων γλωσσῶν*» καὶ Γρηγόριος ὁ Κορίνθου ἐν κώδ. Σκύρου σ. 517 «ἡ φανεῖσα ἐν μορφῇ *πυρίνων γλωσσῶν*», δύο δὲ μαρτύρια ἐκ τῶν στιχηρῶν τῶν αἴνων καὶ ἐκ τοῦ ἐξαποστειλαρίου τῆς Πεντηκοστῆς παρέθετο ὁ Γ. Χατζιδάκις ἐν τῇ Ἀθηνᾷ τόμ. ΚϚ', σ. 124 «ὅτε τὸ Πνεῦμα κατῆλθε τὸ ἅγιον ἐν *πυρίναις γλώσσαις*» καὶ «φῶς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὅπερ ἐν *πυρίναις γλώσσαις* τοῖς Ἀποστόλοις ἐπέμφθη». Πρβ. «*γλῶσσαι πυρίμορφοι*» (Εὐστάθ. Spic. Rom. τόμ. Ε', σ 200) καὶ *γλωσσοπύρσευτος* καὶ *γλωσσοπυρσεύτως* (Στίχ. εἰς τὴν Πεντηκοστὴν «πνοῇ βιαίᾳ γλωσσοπυρσεύτως νέμει | Χριστὸς τὸ θεῖον Πνεῦμα τοῖς Ἀποστόλοις») καὶ «*γλωσσοπυρσόμορφος* χάρις» («ἡ φανεῖσα ἐν μορφῇ πυρίνων γλωσσῶν» Γρηγ. Κορ.) καὶ *γλωσσοποιούμενον πῦρ*» (Εὐστάθ. Ἴδ. Κουμαν. Συν. λ. ἀθησ.) καὶ «*γλωττήματα πυρὸς*» (Ἰωάνν. Δαμασκ. Κουμαν. Συν. λ. ἀθησ.) καὶ «*πυρσοφαΐαι γλωττόμορφοι*» (Κωνστ. Πορφυρογ. Κουμαν. Συν.) καὶ «*πυρσοφορόγλωσσοι* (Ἀπόστολοι)» (Συνοδ. ἐπιστ. τριῶν πατριαρχῶν. Κουμαν. Συν.). Λέγεται δὲ καὶ ἐν Μην. Ἰουν. ια' «*γλῶσσαν τὴν πυρίπνοον πυροειδῶς μερισθεῖσαν*»· πρβ. καὶ τὸ ἐπίρρ. *πυρπνόως* ἐν τῷ κανόνι τῆς Πεντηκοστῆς, ὃ ἐξηγεῖται Γρηγόριος ὁ Κορίνθου διὰ τοῦ «*δίκην πυρὸς*» (ἴδ. καὶ Εὐστάθ. Spic. Rom. τόμ. Ε', σ. 311).

Πύριναι γλῶσσαι καλοῦνται καὶ αἱ τῶν ἀγγέλων, οἵτινες, ὡς θὰ εἴπωμεν ἐν τοῖς ἑξῆς, λέγονται *πύρινοι.* Ῥωμαν. ἐν Ἀναλ. Ἱεροσολ. Σταχυολ. τόμ. Λ', σ. 390 «ἀσωμάτων οἱ δῆμοι δοξάζουσιν, | ἐκ *πυρίνων γλωσσῶν* ἀνακράζουσι».

Ἀπαντᾷ δὲ πρὸς τούτοις καὶ ἐν μεταφορικῇ ἐννοίᾳ ἡ *πυρίνη γλῶσσα* παρὰ Θεοδώρῳ τῷ Στουδίτῃ Anal. Sacr. τόμ. Α', σ. 367 «ἡ φωνὴ *τῆς πυρίνης γλώσσης σου* | καταφλέγει τὴν ἁμαρτίαν» καὶ παρὰ Γερμανῷ τῷ Β' σ. 217, 13 Λαγοπ. «ἀλλ' ἐσφυρηλατήθη ταῖς γλώσσαις τῆς ὑμῶν ὁμηγύρεως καὶ *τῷ πυρὶ τοῦ ζήλου* τῆς ὑμῶν ἀγαπήσεως μαλαχθεὶς (ὁ ἐμὸς τράχηλος) ὑπεχάλασε· *πυρίνας* ὑμῶν *τὰς γλώσσας* τότε ὑπέλαβον κατὰ τοὺς πυρφόρους ἵππους τοῦ Ἠλιοὺ ἀνελαφριζούσας πρὸς τὸ αἰθέριον ὕψος τοῦ ὑπερυψήλου ἀξιώματος» καὶ σ. 301, 11 «εὔχομαι δὲ καὶ *γλῶσσάν* μοι χωρισθῆναι *πυρίνην* ἄρτι τὸ μεταφορητὸν τοῦτο ὑπερῷον ἐπαναβεβηκότι καὶ ῥητορεύειν ἀπαρχομένῳ τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ». Πρβ. σ. 217, 22 «δανείσατέ μοι καὶ πάλιν *τὰς πυρφόρους γλώσσας* ὑμῶν» καὶ Μην. Ἰουν. η' καὶ ιδ' «*τῇ πυριφθόγγῳ γλώττῃ* σου» καὶ τὸ ἐπίθετον *πυρίστομος.* Εἶπε δὲ Γερμανὸς ὁ Β' καὶ «ὡς *πυριμενεῖς ῥήτορας* τῆς σαρκώσεως τοῦ Μανουὴλ» (σ. 302, 16 Λαγοπ.) καὶ «*πυριμενῆ δὲ χείλη* ῥητόρων καὶ γραφέων διαφημίζουσιν» (Μεσ. Βιβλ. Σάθα τόμ. Β', σ. 5) καὶ Νικηφόρος ὁ Βλεμμ. «ὁ λαμπρὸς ἄνθραξ *πυρσοποιεῖ σὸν στόμα*» (Curr. vitae et carm. σ. 129, 46 Heisenb).

Λέγεται δὲ προσέτι καὶ «*ἡ γλῶσσα πῦρ*», οὗ ἴδ. τὴν ἑρμηνείαν παρ' Ἰσιδώρῳ τῷ Πηλουσιώτῃ Patr. Gr. τόμ. 78, σ. 613.

Ὁ Θεὸς οὐ μόνον αὐτὸς εἶνε πῦρ, ἀλλὰ καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ ἀγγέλους ἐποίησεν ἐκ πυρός. Γρηγ. Ναζ. Patr. Gr. τόμ. 36, σ. 72 «ποιεῖν γὰρ λέγεται (ὁ Θεὸς) τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς

αὐτοῦ πυρὸς φλόγα (Ψαλμ. ργ´, 4)... πνεῦμα δὲ ἀκούει καὶ *πῦρ*· τὸ μέν ὡς νοητὴ φύσις, τὸ δὲ ὡς καθάρσιος». Βασίλ. Patr. Gr. τόμ. 32, σ. 137 «ἡ οὐσία αὐτῶν ἀέριον πνεῦμα... ἢ *πῦρ ἄϋλον*». Ψευδοδιονύσ. Ἀρεοπ. Patr. Gr. τόμ. 3, σ. 329 «τὰς οὐρανίας οὐσίας *ἐκ πυρὸς* διαπλάττουσιν (οἱ θεόσοφοι)». Ἴδ. καὶ τόμ. Γ', σ. 328 κέξ. καὶ Μαξ. Σχόλ. τόμ. Δ', σ. 105 (τὰ χωρία ἐγράφησαν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν). Φώτ. Ἀμφιλ. σ. 138 Οἰκον. «ὁ μέν γε θεοπάτωρ Δαβὶδ *πυρός* τε αὐτῶν ἀνεῖπε τὴν οὐσίαν καὶ δημιουργὸν ὑπάρχειν, ὃς καὶ τῆς ἄλλης ἐστὶ κτίσεως ἁπάσης καὶ ἐπιγινώσκεται δημιουργός». Πρβ. Γρηγ. Ναζ. Patr. Gr. τόμ. 35, σ. 737 «τὰς ἀγγελικὰς καὶ οὐρανίους .. δυνάμεις, αἳ πρῶται σπῶσαι τοῦ πρώτου φωτὸς... φῶς εἰσι καὶ αὐταί, τελείου φωτὸς ἀπαυγάσματα» καὶ τόμ. 36, σ. 364 «δεύτερον δὲ φῶς ἄγγελος, τοῦ πρώτου φωτὸς ἀπορροή τις ἢ μετουσία» (πρβ. καὶ σ. 72). Διὸ «*δευτερεύοντα φῶτα*» καλοῦνται οἱ ἄγγελοι ὑπὸ τοῦ Μητροφάνους Καν. τριαδ. ἦχ. β', ᾠδ. ζ´, τροπ. β' καὶ «τῆς Τριάδος *φῶς δεύτερον*» ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος Μην. Νοεμβρ. η'.

Ἐπειδὴ δ' ἐκ πυρὸς εἶνε ἡ οὐσία τῶν ἀγγέλων, λέγονται οὗτοι *πῦρ* (*τὸ ἔμψυχον καὶ νοερόν, τὸ τρισόλβιον* κτλ.) καὶ *πύρινοι* (*ζῷον πύρινον, στρατεύματα πύρινα* κτλ.) Τὸ *εἶδος* αὐτῶν εἶνε *πύρινον, ἡ φύσις πυρίνη, ἡ γλῶσσα πυρίνη, τὰ χείλη πύρινα* κτλ.

Θεόδ. Στουδ. Patr. Gr. τόμ. 99, σ. 732 «ἄγγελοι, τὸ *ἔμψυχον καὶ νοερὸν πῦρ*, ἡ λογικὴ τοῦ Θεοῦ φλόξ». Anal. Sacr. Pitra τόμ. Α´, σ. LV «*τὸ τρισόλβιον πῦρ* | καὶ θεουργὸν ἐκστράτευμα | τῷ ἀΰλῳ φωτὶ | κυκλόθεν παριστάμενοι...τῶν ἀσωμάτων οἱ ἀρχιστράτηγοι, | *πυρφόροι* τῆς χάριτος». Ὡς *στῦλος πυρὸς* ὤφθη ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ὅτε ἐποίησε τὸ ἐν Χώναις θαῦμα (οὗ ἡ μνήμη τελεῖται τῇ 6ῃ Σεπτεμβρίου), ὡς λέγει Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος ἐν τῷ β' κανόνι εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην ᾠδ. δ', τροπ. ε´ «*στῦλος πυρὸς* καθωράθης | Ἀρχίππῳ τῷ θεόφρονι, | ὅτε ἄπειρος | δῆμος ἄνομος κατέσπευδε | κατακλύσαι ὕδατι τὸ τέμενος | τὸ σόν, ἀρχηγὲ τῶν ἄνω δυνάμεων».

Παρὰ τῷ Ῥωμανῷ Κοντ. εἰς τὸν νιπτῆρα ζ´ φέρεται «ἵσταντο φόβῳ *οἱ πύρινοι* | καὶ ἐξίσταντο χοροὶ ἀόρατοι» καὶ Κοντ. εἰς τὴν Χριστοῦ γένν. ιβ' «πῶς συνανύμνησαν πηλίνοις *οἱ πύρινοι*», τουτέστιν ἀνθρώποις (ποιμέσιν) οἱ ἄγγελοι. Ἀπαντᾷ δὲ καὶ παρ' Ἰωάννῃ τῷ Μαυρόποδι ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ σ. 31 «ἁγιωτέρα ἀγγέλων, Χερουβὶμ ὑπερτέρα, *πυρίνων* ἀνωτέρα Σεραφὶμ» καὶ παρὰ Γερμανῷ τῷ Β' σ. 306, 11 Λαγοπ. «ὁ μὲν ἄϋλος καὶ *πύρινος* καὶ πρὶν ἑωσφόρος...τῶν οὐρανίων σφαιρωμάτων διὰ κακίαν ἀποκεκύλισται» καὶ παρὰ τῷ Ζωναρᾷ Λεξ. σ. 15 «ἄγγελος· ζῷον λογικόν, ὑμνο-

λογικόν, *πύρινον* κτἑ.» καὶ παρὰ τῷ Ῥωμανῷ Anal. Sacr. Pitra τόμ. Α´, σ. 227 «καὶ στρατεύμασι *πυρίνοις*» καὶ παρὰ Γερμανῷ τῷ Β´, σ. 248, 21 Λαγοπ. «καὶ αὐτοῖς *τοῖς πυρίνοις* τάγμασι τῶν ἀγγέλων» καὶ παρὰ Θεοδώρῳ τῷ Στουδίτῃ Patr. Gr. τόμ. 99, σ. 733 «οὕτω καὶ Μωϋσεῖ τῷ πάνυ ἐν *πυρὶ φλογὸς* ἀγγέλων *ὁ πύρινος ποταμὸς* ὀπτάνεται τὴν ποηφόρον πυράρδευτον ἀλυμάντως περιφλέγων βάτον» καὶ ἐν στιχηρῷ Μην. Σεπτεμβρ. ϛ' «ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους σου, | ὥσπερ γέγραπται, πνεύματα | καὶ τοὺς λειτουργοῦντάς σοι *φλόγα πύρινον*». Λέγει δ' ὁ Ὑμνογράφος Ἰωσὴφ (περὶ τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ) Μην. Σεπτεμβρ. ϛ' «*τὸ εἶδος* καὶ *ἡ φύσις* σου *πυρίνη*» (πρβ. στιχηρὸν β' αὐτόθι «καὶ *τὸ εἶδός* σου *πύρινον* | καὶ τὸ κάλλος θαυμάσιον | Μιχαὴλ πρωτάγγελε») καὶ Ῥωμανὸς ὁ μελῳδὸς ἐν Ἀναλ. Ἱεροσολ. Σταχυολ. τόμ. Α´, σ. 390 «ἀσωμάτων οἱ δῆμοι δοξάζουσιν, | ἐκ *πυρίνων γλωσσῶν* ἀνακράζουσι», ἐν δὲ τῷ η´ στιχηρῷ Μην. Νοεμβρ. η´ κεῖται «*πυρίνοις χείλεσιν* | ὑμνεῖ σε τὰ Χερουβίμ, | Χριστὲ ὁ Θεὸς...αὐτὸς γὰρ (ὁ Μιχαὴλ) ἡμᾶς σήμερον κατηύγασε | ....κροτῆσαι....αἶνον τὸν τρισάγιον | *τοῖς πηλίνοις χείλεσιν*»· πρβ. στιχηρὸν ἰδιόμ. Μην. Νοεμβρ. η´ «ὡς φῶς λευχειμονοῦντες ἐν ὑψίστοις | *τὸ πῦρ* καταυγάζετε ἐν κόσμῳ | *τῆς ἀπροσίτου θεότητος*· | ὅθεν καὶ τὸν τρισάγιον ὕμνον | ἐν *φλογεροῖς τοῖς χείλεσιν* ἀκαταπαύστως ᾄδετε».

Λέγεται δὲ πρὸς τούτοις ὑπὸ τοῦ Σωφρονίου Ἀνθ. Παλ. Α´, 123 «οὐρανίη γενεή σε *πυρίπνοος* ἀμφιπολεύει» καὶ ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου Patr. Gr. τόμ. 99, σ. 740 «*πυρέμψυχος* καὶ τὴν πυρὰν ψύχων ἄγγελος» καὶ ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος Μην. Νοεμβρ. η' «ἀρχιστράτηγοι *πυρίμορφοι*» καὶ ὑπὸ Γερμανοῦ τοῦ Β´ σ. 220, 26 Λαγοπ. «τῶν ἀγγέλων τὰ *πυρίμορφα* τάγματα» καὶ σ. 302, 19 «*τὰ πυρίμορφα Σεραφὶμ*» καὶ ὑπὸ Θεοφάνους τοῦ Κεραμ. Patr. Gr. τόμ. 132, σ. 789 «*πυρσοφαεῖς οὐσίαι τῶν Σεραφίμ*». (Σημειωτέον δ ὅτι κυρίως τὰ Σεραφὶμ εἶνε ἐκ πυρός· «διερμηνεύεται δὲ Σεραφὶμ *ἐμπρησταὶ ἤτοι θερμαίνοντες*» λέγει ὁ Κύριλλος, παρὰ δὲ τῷ Ψευδοδιονυσίῳ Patr. Gr. τόμ. 3, σ. 329 κεῖται «τοὺς ὑπερτάτους Σεραφὶμ *ἐμπρηστὰς* ὄντας ἐμφαίνει καὶ τὴν πυρὸς ἰδιότητα καὶ ἐνέργειαν αὐτοῖς ἀπονέμει»· ἴδ. καὶ Ἰωάννην Εὐχαΐτων ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ καὶ τὰ περὶ τοῦ ἄνθρακος γεγραμμένα). Πρβ. καὶ τὸ παρὰ Γρηγορίῳ τῷ Ναζιανζηνῷ ἐπίθετον τοῦ ἀγγέλου *λαμπροπυρσόμορφος* καὶ Ἐξαποστειλάριον Νοεμβρ. η´ «ἀρρήτως *πυρσευόμενος* | ταῖς θεϊκαῖς ἐλλάμψεσι | τῆς ὑπερφώτου Τριάδος...Μιχαὴλ *ἀστραπόμορφε*» καὶ Μιχ. Ἀκομιν. τόμ. Β', σ. 396 Λάμπρ. «ἡ δ' *ἀνθρακώδης* οὐσία τῶν ἀγγέλων | κατὰ μέθεξιν δευτέρως *πυρουμένη*» καὶ «παρ' οὗ (Κυρίου) *πυραυγεῖς* (οἱ ἄγγελοι) κἀξαναφθέντες | φλόγες λαμπτήριοί τε καὶ καθάρ-

σιοι φύσει | *πυροῦσιν*, ἐκτήκουσιν ἡμῶν κηλῖδας | καὶ φωσφοροῦσιν ἀμ-
βλυωπούσας κόρας».

Καὶ οἱ *πύρινοι* ἢ *πυρφόροι* (Γερμ. Β΄, σ. 217, 14 Λαγοπ.) ἵπποι, δι'
ὧν ὁ προφήτης Ἠλίας ἀνελήφθη, νοοῦνται ὡς ἀγγελικὴ δύναμις. Φώτ'
Ἀμφιλ. σ. 184 Οἰκ. «ὁ μὲν Ἠλίας διὰ *πυρίνων ἵππων* ἀναλαμβάνεται·
ἀγγελικῆς δηλονότι δυνάμεως τοὺς τύπους (γρ. *ἵππους*) ὑποδυομένης». Θεόδ.
Στουδ. Patr. Gr. τόμ. 99, σ. 740 C «*ἵππων* δὲ πάλιν ὁρῶνται *τοῖς σχή-
μασιν* (οἱ ἄγγελοι), ὡς Ζαχαρίας φησίν,.. *τροχῶν* δὲ *πυρίνων* ὡς τὸν
οὐράνιον περιπολοῦντες ὁμοῦ καὶ οἰκοῦντες τροχὸν...διὸ καὶ ἐν ἅρματι
πυρὸς Ἠλιοὺ ὁ Θεσβίτης ἀπὸ γῆς ἀναλαμβάνεται...*οἱ δὲ ἵπποι* ..
ἁγίων ἀγγέλων ὑπῆρχον ὑπόδειγμα». Ἐκ δὲ τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Στου-
δίτου δῆλον γίνεται, ὅτι παρὰ τῷ Φωτίῳ ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ γρα-
πτέον εἶνε «ἀγγελικῆς δηλονότι δυνάμεως *τοὺς ἵππους* ὑποδυομένης».

Παρασημειωτέον δ' ὅτι ὁ προφήτης Ἠλίας λέγεται *νοῦς πύρινος* καὶ
ἔχει *πυριπνόους φρένας* ὁ *πυρφόρος* οὗτος *διφρηλάτης*, οὗ ὁ πατὴρ Σω-
βὰκ κατὰ τὸ συναξάριον «ὅτε ἔτεκεν αὐτὸν (τὸν Ἠλίαν) ἡ μήτηρ αὐτοῦ,
εἶδεν, ὅτι ἄνδρες λευκοφαεῖς αὐτὸν προσηγόρευον καὶ ὅτι *ἐν πυρὶ* αὐτὸν
ἐσπαργάνουν καὶ *φλόγα πυρὸς* ἐδίδουν αὐτῷ φαγεῖν». Πρβ. Ἰωσὴφ
Ὑμνογρ. Μην. Ἰουλίου κ΄ «*πῦρ γὰρ σιτιζόμενον* | *φλογί τε σπαργανούμε-
νον* | σὲ τεθέαται (ὁ σὸς γεννήτωρ), μάκαρ».

Γ΄.

Αἰφνιδιότυχος – αἰφνιδιοτυχής.
Ὀνόματα σύνθετα εἰς – τυχος.

Παρ' Οὐεττίῳ Οὐάλεντι σ. 18, 16 φέρεται «αἱ δὲ ἑξῆς ἐξ Ἀφροδί-
-της καλῶς φιλουμένων θεοσεβῶν χωρὶς πόνου εὐπορούντων αἰφνιδιοτυχῶν
εὐπόρων πλευστικῶν». Ὁ δ' ἐκδότης Kroll σημειοῦται, ὅτι ἐν τῷ ἀντι-
γράφῳ κεῖται *αἰφνιδιοτύχων*, ἀλλὰ τὸ *αἰφνιδιοτυχὴς* εἶνε «probabilius».

Κατὰ τὸν τριτόκλιτον τύπον ἀνέγραψε τὸ ὄνομα ὁ Herwerden ἐν
Lex. Gr. suppl. et dial. [2] καὶ ὁ Crönert ἐν τῇ νέᾳ ἐκδόσει τοῦ Λε-
ξικοῦ τοῦ Passow, ἀλλ' ἡμεῖς νομίζομεν, ὅτι ὀρθῶς τονοῦται ἐν τῷ χει-
ρογράφῳ *αἰφνιδιοτύχων* καὶ οὐδεμία ἀνάγκη εἶνε νὰ μεταβληθῇ εἰς τὸ
αἰφνιδιοτυχῶν, διότι καὶ ἄλλα ὀνόματα ὁμοίως τῷ *αἰφνιδιότυχος* ἐσχημα-
τισμένα ἀπαντῶσιν ἀπὸ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ
γλώσσῃ.

Περὶ τῶν ὀνομάτων τούτων τῶν τε ἐπιθέτων καὶ τῶν κυρίων οὐδεὶς
διέλαβεν ἐν πλάτει μέχρι τοῦδε. Ὁ Κουμανούδης λέγει ἐν τῷ Ἀθηναίῳ

τόμ. Δ΄, σ. 458 «Μήπως εἶνε Καλοδίκου ἐπὶ τοῦ λίθου;... ὅτι δὲ εὑ-
ρίσκονται ἐκ παραλλήλου τοῖς ἀπὸ Καλλι ἀρχομένοις τὰ ἀπὸ τοῦ Καλο,
εἰ καὶ σπανιώτερον, οἷον Καλλικλείδας καὶ Καλοκλίδας, *Καλλίτυχος* καὶ
Καλότυχος, Καλλίξενος καὶ Καλόξενος, εἶνε βέβαιον». Ὁ δὲ Κ. Die-
terich ἐν Untersuch. σ. 176 γράφει «Am frühesten waren die aus
Adjektiven gebildeten Eigennamen auf -ης durch solche auf -ος
ersetzt worden, z. B: *Εὔτυχος* Inscr. ins. Rhod. etc., ed. H. v.
Gärtringen Nr. 481. Ebenso Chart. Borg. col. 9, 15 (Paros). *Πρό-
τυχος* Lebas, insc. gr. et lat. Heft 5, 2068. Εὐτύχου Rangabé, ant.
hell. Nr. 2448. Chart. Borg. col. 6, 15. 16». Λέγει δὲ καὶ ὁ Γ. Ν.
Χατζιδάκις ἐν ΜΝΕ. τόμ. Β΄, σ. 105 «*ἀτυχὴς ἄτυχος* (παρὰ Προδρόμῳ
Δ΄, 348 ἄτυχος)» καὶ «ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Προδρόμου ἐλέγετο *ἄτυχος*
καὶ πρὸ τούτου ὁ ἕτερος τῶν τριτοκλίτων σχηματισμὸς εἶχεν ἐκβληθῆ ἐκ
τῆς χρήσεως, ἐπεκράτησε δὲ ὁ τῶν δευτεροκλίτων εἰς—ος». (Πρβ. καὶ Κορ.
Ἀτ. τόμ. Β΄, σ. 138 ἐν λ. *εὔτυχος* καὶ σ. 166 καὶ 302 περὶ τοῦ *κακό-
τυχος*).

Τὸ ἐπίθετον *ἄτυχος* ἀπαντᾷ παρὰ τῷ Πτωχοπροδρόμῳ Α΄, 346 (Κορ.
Ατ. τόμ. Α΄, σ. 12) «οὐκ ἠπιστάμην *ἄτυχος* τὴν συσκευὴν καὶ πρᾶξιν».
Εὕρομεν δ' αὐτὸ καὶ παρὰ Γρηγορίῳ τῷ Κορίνθου ἐν κώδικι Σκύρου σ.
407 «βέβηλον· *ἄτυχον*» καὶ παρ' ἀνωνύμῳ ἀστρολόγῳ ἐν κώδικι Κ. Α.
Ψάχου φύλλ. 310 β΄ «πάντα τὰ γεννηθέντα *ἄτυχα* καὶ νόσιμα» καὶ ἐν
Carm. Gr. med. aevi Wagn. σ. 68, 136 καὶ 143. 69, 183. 71, 226.
174, 961, 179, 15. 181, 76. 182, 87 καὶ 88 καὶ ἀλλαχοῦ.

Περὶ τοῦ ὀνόματος *ἀπρόστυχος* εἶνε γεγραμμένα ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ
Στεφάνου τάδε: «A. Hesych. Ἄοιμος, ἄπορος... ἢ *ἀπρόστυχος*. Forma
non melior quam quae ex eodem Hesychio in κακοτυχὴς notata
est *κακότυχος*, etsi dicitur Εὔτυχος, sed n. proprio».

Τὸ *δυσκακότυχος* φέρεται ἐν Καλλ. καὶ Χρυσ. 1083 Λάμπρου. Πρβ.
ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν τὰ ῥήματα *δυστυχοτυχῶ* καὶ *εὐτυχοτυχῶ* ἐν Λόγ.
παρηγ. περὶ δυστ. καὶ εὐτ. στ. 725 καὶ 729 (Νέ. Ἑλληνομν. τόμ. Γ΄, σ.
432 Λάμπρου).

Τὸ ἐπίθετον *εὔτυχος* μνημονεύει ὁ Κοραῆς ἐν Ἀτ. τόμ. Β΄, σ. 138 «Εὔ-
τυχος, εὐτυχής, οἷον Β. (Ἱστορ. ἐξήγ. περὶ Βελισαρίου) «εὔτυχος καὶ κα-
λότυχος καὶ μέγας ῥιζηκάρης». Σήμερον συνειθίζεται μόνον τὸ *εὐτυχὴς* (heu-
reux). Συμφέρει νὰ προσλάβωμεν καὶ τὸ *εὔτυχος* (qui réussit) διὰ νὰ
σημάνωμεν τὴν ἐκ μελέτης καὶ ἐμπειρίας ἀποκτωμένην ἐπιδεξιότητα νὰ
σκοπεύῃ τις (mirer) ἀκριβῶς καὶ νὰ τυχαίνῃ τὸν σκοπόν, οἷον, *Τοξότης
εὔτυχος*. Αὐτὸ τὸ πρᾶγμα μᾶς διδάσκει ὅτι τὸ *εὐτυχὴς* ἐδῶ ἤθελ' εἶσθ'

ἀκυρολογία. Τὸ ῥιζικάρης παράγεται ἀπὸ τὸ Ἰταλ. rischioso (hasardeux)».
Τὸ αὐτὸ χωρίον τῆς ἱστορ. ἐξηγ. περὶ Βελισ. ἀνέγραψε καὶ ὁ Δουκάγγιος
(ἐν τῷ Γλωσσαρίῳ ἐν λ. ῥιζικάρης σ. 1298) οὕτως «*εὐτυχὴς* καὶ καλότυ-
χος καὶ μέγας ῥιζικάρης»· ἀλλὰ τὸ μέτρον ἀπαιτεῖ τὸ *εὔτυχος* καὶ οὐχὶ τὸ
εὐτυχής. Εὕρομεν δὲ καὶ ἡμεῖς τὸν κατὰ τὴν β´ κλίσιν τύπον παρ' ἀνω-
νύμῳ ἀστρολόγῳ ἐν Catal. codd. astrol. gr. τόμ. Γ', σ. 32, 6 «τὰ
γεννώμενα ζωτικὰ καὶ *εὔτυχα* καὶ εὐπαράβολα ἔσονται». Τὸ δὲ κύριον
ὄνομα *Εὔτυχος* εἶνε συνηθέστατον ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις, πλεῖ-
στα δὲ μαρτύρια αὐτοῦ ἐκ συγγραφέων καὶ ἐπιγραφῶν μνημονεύονται ἐν
τῷ Θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου καὶ ἐν τῷ Λεξικῷ τῶν κυρίων ὀνομάτων τῶν
Pape καὶ Benseler. Πρβ. καὶ Kaibel Ep. Gr. 116, 2. 479, 2. 574,
1. 789, 3. Inscr. Cycl. etc. Hiller v. Gärtr. 39, 8. 881, 12. K. Die-
terich Untersuch. σ. 176 κτλ.

Περὶ τοῦ ἐπιθέτου *κακότυχος* ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου ἐν λ.
κακοτυχὴς εἶνε γεγραμμένα τάδε: «forma vitiosa ap. Hesych. s.v.
κρείττονας: δοκοῦσι δὲ κακότυχοί τινες εἶναι (οἱ ἥρωες) ex κακωτικοὶ corru-
pta, quod legitur ap. Phot. p. 177, 8». Ὁ Κοραῆς ἐν Ἀτ. τόμ. Β´,
σ. 302 ἐν λ. πλαντάζω μνημονεύει τὴν λέξιν ἐκ τοῦ Θρήνου Κωνσταντι-
νουπόλεως «μὴ σκάσω ὁ *κακότυχος* κτἑ.». Ἡμεῖς δ' ἀνέγνωμεν τὸ ὄνομα
ἐν Act. apostol. apocr. (act. Thomae) τόμ. Β´, 2, σ. 214, 8 «ἔτυχε δὲ
καὶ τὴν *κακότυχον* γυναῖκά μου ἀπελθεῖν πρὸς αὐτὸν» καὶ ἐν Carm. Gr.
med. aevi Wagn. σ. 68, 157. 69, 164. 74, 281. 88, 283. 89, 302 καὶ
309. 107, 52. 111, 194. 157, 465. 161, 591. 168, 785. 184, 171. 190,
352, 191. 391, καὶ 399. 195, 554 καὶ ἀλλαχοῦ. Τὸ θηλ. *κακότυχος* αὐτ.
σ. 75, 328 καὶ *κακότυχη* σ. 151, 296. 168, 798. 193, 273. Ἑτέρα δὲ λέ-
ξις *κακοτύχερος* ἀπαντᾷ αὐτ. σ. 169, 594. 180, 52. 183, 119. 187, 252.
Πρβ. καὶ *δυσκακότυχος*.

Τῷ *καλότυχος* ἀπηντήσαμεν ἐν Catal. codd. astrol. gr. τόμ. Γ',
σ. 33, 21 «τὰ γεννώμενα *καλότυχα* καὶ εὐπαράβολα καὶ καμάτων ἀτυχῆ
ἔσονται» καὶ παρὰ Γρηγορίῳ τῷ Κορίνθου ἐν κώδ. Σκύρου σ. 19 «τρισ-
μακάριστον καὶ παμμακάριστον καὶ *καλότυχον*» καὶ σ. 384 καὶ 386 «οἱ
μακαριστοί· οἱ *καλότυχοι*» καὶ σ. 451 «ἐμακαρίσθην· μακαρία καὶ *καλό-
τυχος* ὠνομάσθην». Ἐκ τῆς Ἱστ. ἐξηγ. περὶ Βελισαρίου μαρτύριον πα-
ρέθετο ὁ Κοραῆς ἐν Ἀτ. τόμ. Β', σ. 138 (ἴδ. ἀνωτέρω ἐν λ. εὔτυχος).
Τὸ δὲ κύριον ὄνομα *Καλότυχος* μετὰ τοῦ ἑτέρου τύπου *Καλλίτυχος* ἀπαντᾷ
ἐν μεταγενεστέραις ἐπιγραφαῖς (ἴδ. Kaibel Ep. Gr. 280, 2. 462, 11, 16.
Κουμαν. ἐν Ἀθηναίῳ τόμ. Δ´, σ. 458. Pape-Benseler Wörterb. d.
griech. Eigenn. κτλ.).

Τὸ ἐπίθετον *ὁμότυχος* ἀπαντᾷ παρὰ Θεοφ. Κεραμ. Patr. Gr. τόμ. 132,
σ. 169 B «δέον εὐγνώμονα γενέσθαι πρὸς τὸν ὁμόδουλον ἢ *ὁμότυχον*».

Παρὰ τῷ ἀστρολόγῳ Μανέθωνι Ε´, 71 φέρεται τὸ ἐπίθετον *ὀψίτυχος*:
«εὐπορίην δηλοῖ τε καὶ *ὀψίτυχόν* τινα πίστιν». Μνημονεύει δ' αὐτὸ καὶ ὁ
Ἡρῳδιανὸς τόμ. Α´, σ. 234, 6 «ὅσα παρὰ ἐπίρρημα συντίθεται προπαρο-
ξύνεται, ὀψίφυγος, *ὀψίτυχος*, ἀγχίμολος, κτἑ.». (Πρβ. Τσερέπ. Τὰ σύνθ. τῆς
Ἑλλην. γλ. σ 217 καὶ 487, Χατζιδ. Ἀκαδ. ἀναγν. τόμ. Β', σ. 47 καὶ 49).

Παρὰ τῷ ἀστρολόγῳ Παύλῳ τῷ Ἀλεξανδρεῖ κεῖται τὸ ἐπίθετον *ὑψί-
τυχος* (Ἀποτελ. 46, 18. Ἴδ. Χατζιδ. Ἀκαδ. ἀναγν. τόμ. Β´, σ. 50).
Πρβ. ἐν τοῖς ἑξῆς καὶ τὸ κύριον ὄνομα *Ὑψιστότυχος*.

Ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Ζωναρᾶ σ. 900 Tittmann ἀπαντᾷ «εὐθεῖος, ὁ
εὐόμιλος καὶ ὁ *καλοσύντυχος*», λέγεται δ' ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου
ἐν λ. εὐθεῖος «K. εὔθειος supersc. ï, quasi legendum εὔθιος. D pro
καλοσύντυχος habet *εὐθιοσύντυχος*. Phavor. εὔθειος, εὐόμιλος καὶ εὐθεῖος
ὁ σύντυχος, ut cod. K., nisi quod is bis εὔθειος... Pro εὐθεῖος ὁ
σύντυχος ap. Fav. et in cod. K scribendum *εὐθειοσύντυχος* vel *εὐθιο-
σύντυχος*. Non minus vero mira et inaudita forma εὐθεῖος εὔθειος
quam εὔθιος...». Ὁμοίως τούτοις εἶνε συντεθειμένα καὶ τὰ ἐπίθετα *γλυ-
κυσύντυχος* καὶ *μισοσύντυχος*. Περὶ τοῦ πρώτου τούτων γράφει ὁ Δου-
κάγγιος ἐν τῷ Γλωσσαρίῳ: «*Γλυκυσύντυχος, affabilis, blandiloquus, ac-
cessu fabilis*. Nicetas in Isaacio lib. 3. n. 2 μείλιχος καὶ εὐέντευκτος.
Ubi Cod. Barbarogr. habet γλυκυσύντυχος». Τὸ δὲ δεύτερον ἀπαντᾷ
παρὰ Θεοδώρῳ τῷ Στουδίτῃ Patr. Gr. τόμ. 99, σ. 880 («τὸ μισοσύν-
τυχον»), ἑρμηνεύεται δ' ὑπὸ τοῦ Κουμανούδη ἐν Συν. λ. ἀθ.: «ἡ τοῦ μι-
σοῦντος τὰς συνεντεύξεις (ἴσως καὶ τὰς συνομιλίας ἁπλῶς, κατὰ τὴν σή-
μερον παρ' ἡμῖν σημασίαν τοῦ *συντυχαίνω*) ἰδιότης». Τὰ ὑπὸ τοῦ E. Mil-
ler μνημονευόμενα μαρτύρια τῆς λέξεως ἐκ τοῦ Cod. Par. 502, fol. 259
v^0 καὶ Cod. Coisl. 303, fol. 363 v^0 ἀγνοοῦμεν παρὰ τίσι συγγραφεῦσι
φέρονται.

Περὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων *Εὔτυχος*, *Καλλίτυχος*, *Καλότυχος* καὶ *Πρό-
τυχος* ἐγένετο ἤδη λόγος. Ἐν τῷ Λεξικῷ τῶν κυρίων ὀνομάτων τῶν
Pape καὶ Benseler εἶνε προσέτι κατακεχωρισμένα καὶ τὰ ὀνόματα *Ἐπί-
τυχος* (ἐν ἐπιγραφῇ), *Ἰσίτυχος* (ὡσαύτως) καὶ *Λαμπρότυχος* (παρὰ τῷ
Νείλῳ Ἐπ. 3, 108). Εὕρομεν δὲ καὶ ἡμεῖς τὰ ὀνόματα *Θεότυχος* ἐν Βίῳ
ἁγ. Φιλήμ. Act. SS. Mart. I, σ. 889 F καὶ *Ὑψιστότυχος* ἐν ἐπιγραφῇ
Τερμησσοῦ ἐν Ath. Mitteil. τόμ. 37 (1912), σ. 20 (οὕτως ἔγραψεν ὁ
Drexler ἀντὶ τοῦ *Ὑφιστότυχος*· πρβ. τὸ ἐπίθετον *ὑψίτυχος*).

Ε. Α. ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΠΡΕΒΕΖΑ

ΘΕΣΙΣ—ΚΤΙΣΙΣ—ΟΝΟΜΑ

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἑλληνοσυμμαχικοῦ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου (1912-1913) καὶ τοῦ τοῦτον ἀκολουθήσαντος Ἑλληνοσερβικοῦ κατὰ τῶν Βουλγάρων (1913) ἀξιωματικοὶ λόγιοι, ἁπλοῖ στρατιῶται ἐπιστήμονες ἢ ἁπλῶς φιλομαθεῖς διερευνήσαντες, ὡς οἷόν τε ἐπιμελῶς καὶ ἀπὸ ποικίλων ἀπόψεων, τὰ ἐδάφη, ἅτινα ἐν τῇ θυελλώδει αὐτῶν ὁρμῇ διέτρεχον, καὶ διεισδύσαντες μέχρι τῶν κατακομβῶν τῶν μονῶν, ἀφ' ὧν ἀνήγαγον εἰς φῶς τέχνης καὶ πνεύματος κειμήλια ἀπὸ αἰώνων μακρῶν, ὡς ἱερὰ παρακαταθήκη ἐπιμελῶς φυλασσόμενα, ἐγένοντο κήρυκες καλοῦντες τὰς πρὶν ὡς ἐν νάρκῃ διατελούσας ἐθνικὰς δυνάμεις εἰς ἀφύπνισιν καὶ ἐνέργειαν. Ἔκτοτε ἀποστολαὶ δημόσιαι καὶ ἰδιωτικαὶ στραφεῖσαι μετὰ ζωηρότητος πρὸς πᾶσαν γωνίαν τῆς ἐλευθερωθείσης γῆς καὶ διερευνήσασαι ἐπιμελῶς τόν τε ὑλικὸν καὶ πνευματικὸν πλοῦτον αὐτῆς διήνοιξαν νέους οἰκονομικοὺς καὶ πνευματικοὺς ὁρίζοντας.

Ἡ ἔρευνα ἀρξαμένη ἀπὸ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐπεξετάθη μέχρι τῆς Κρέσνας καὶ τῆς Τζουμαγιᾶς ἀφ' ἑνός, μέχρι δὲ Μοναστηρίου καὶ τῆς νοτίου Ἀλβανίας ἀφ' ἑτέρου.

Τῆς τοιαύτης προσοχῆς καὶ ἐρεύνης ἠξιώθη συγχρόνως καὶ ἡ *Ἤπειρος*. Ἀπὸ τῶν πρώτων δηλονότι στιγμῶν, καθ' ἃς ὁ ἕλλην ποὺς ἐπάτησε σταθερῶς τὸ ἔδαφος αὐτῆς, ἤρξατο ἡ ἄμεσος περισυλλογὴ καὶ ἐξέτασις παντὸς εἴδους θησαυροῦ καὶ κειμηλίου.

Ὁ ἀρχαιολογικὸς πλοῦτος τῆς Νικοπόλεως καὶ οἱ ἄπειροι βυζαντιακοὶ ναοὶ τῆς λοιπῆς Ἠπείρου ἐγένοντο ἀντικείμενον μερίμνης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἧς εὐτυχεῖς ἑταῖροι προέβησαν εἰς λεπτομερῆ ἔρευναν καὶ ἐπιμελῆ μελέτην τῶν ἑκασταχοῦ ἐσπαρμένων ἐθνικῶν μνημείων.

Τῶν ἐρευνητῶν τούτων εἷς ἐγένετο καὶ ὁ Ἀλ. Φιλαδελφεύς, ὅστις μετὰ πολλοῦ ζήλου ἐρευνήσας τὰ περὶ τὴν Νικόπολιν ἐδάφη καὶ μετ' ἐπιμελείας ἐξετάσας τὰ μέχρι Πρεβέζης χριστιανικὰ μνημεῖα ἐδημοσίευσε ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀνασκαφαὶ Νικοπόλεως - Χριστιανικὰ μνημεῖα Πρεβέζης» [1])

[1]) Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, 1914, σ. 2 κ. ἑ. καὶ 234 ὑποσ. 1.

μελέτην, ἐν ᾗ συνοπτικῶς ποιεῖται λόγον καὶ περὶ τῆς ἱστορίας τῆς πολυθρυλήτου πόλεως.

Ἐκ τοῦ δημοσιεύματος τούτου λαβόντες ἀφορμὴν ἐθεωρήσαμεν καθῆκον νὰ ἀνακοινώσωμεν πᾶν ὅ,τι συμβάλλει εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀληθείας ἐν σχέσει πρὸς τὴν *θέσιν*, τὴν *κτίσιν* καὶ τὸ *ἔτυμον* τοῦ ὀνόματος τῆς *Πρεβέζης*, περὶ ἧς πολλὰ μέν, ἀλλ' ἐλάχιστα μέχρι τοῦδε ἀσφαλῆ ἐλέχθησαν [1]).

Α'. Θέσις

Ἡ Ἤπειρος, ἐξαιρετικῶς ὀρεινὴ οὖσα, νοτίως τῆς Καμαρίνης ἀποβάλλει τὸν ὀρεινὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Ἀπὸ τοῦ σημείου δηλαδὴ τούτου τὸ ἔδαφος αὐτῆς καθίσταται πεδινόν, ἐν μέρει μάλιστα πηλῶδες καὶ ὠθεῖται συνάμα εἰς στενὸν ἰσθμόν· μετ' ὀλίγον ὅμως εὐρύνεται πάλιν εἰς δύο γλώσσας, αἵτινες μετὰ τοῦ ἀπέναντι κειμένου βορείου ἀκρωτηρίου τῆς Ἀκαρνανίας, τοῦ ἀκρωτηρίου Ἀκτίου, ἀποκλείουσι τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου οὕτω στενῶς, ὥστε παρέχει σχεδὸν οὗτος τὴν θέαν μεσογείου λίμνης, εἰς ἣν εἰσέρχεταί τις δι' εἴσπλου 800-950 μ. εὔρους [2]).

Ἐπὶ τῆς ΝΑ γωνίας τῆς πρὸς μεσημβρίαν καὶ πρὸς τὸ Ἰόνιον πέλαγος ἀποκλινούσης μικρᾶς χερσονήσου κεῖται ἡ *Πρέβεζα* ἐκτεινομένη σήμερον ἀπὸ τῆς θέσεως ἐφ' ἧς ἵσταται τὸ πυροβολεῖον *Παλαιοσάραγα* μέχρι τοῦ φρουρίου *Ριζόκαστρο* [3]).

Περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου θέσεως τῆς Πρεβέζης πρώτην, ἐξ ὅσων ἡμῖν γνωστόν, γραπτὴν μαρτυρίαν ἔχομεν τὴν ἐν ταῖς ἀνωνύμως ἐκδοθείσαις «Memorie Istoriogeografiche», ἐν αἷς ἐκτενὴς γίνεται λόγος περὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, καλουμένου καὶ κόλπου τῆς Πρεβέζης, ὡς καὶ περὶ τῆς θέσεως τῆς πόλεως ταύτης, ἥτις «κεῖται εἰς τὸ στόμιον τοῦ κόλπου ἀπέχουσα τῆς Στερεᾶς βολὴν ὅπλου» [4]).

Παραπλήσια ἀναφέρει καὶ ὁ *Μελέτιος*, ὅστις, σύγχρονος ὢν τοῦ ἀνω-

[1]) Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας, ἐν «Ἀθηνᾶς» τόμῳ 28 (1916) σ. 341.

[2]) *Στράβ.* Γεωγρ. Ζ' «ἐφεξῆς δὲ τὸ στόμα τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου· τούτου δὲ τοῦ κόλπου τὸ μὲν στόμα μικρῷ τοῦ τετρασταδίου μεῖζον, ὁ δὲ κύκλος καὶ τριακοσίων σταδίων». Βλπ.— *Alb. Forbiger,* Handbuch der alten Geographie, Leipzig, 1848, σ. 879· πρβλ. καὶ ἔκδοσιν β', 1877, σ. 586 κ. ἑ. — *Bursian,* Geographie von Griechenland, Leipzig, 1872, τόμ. I σ. 31 κ. ἑ.—*Α. Μηλιαράκη,* Ἀμβρακικὸς κόλπος καὶ Πρέβεζα, ἐν «Ἑστίας» ἀρ. 277, 1881, σ. 242.

[3]) *Π. Κουγιτέα,* Πραγματεία τοπογραφική, ἱστορικὴ καὶ ἐθνολογική, Ἀθῆναι, 1905, σ. 157.

[4]) *Ν. Ν.,* Memorie Istoriogeografiche della Morea riacquistata dall' Armi Venete del regno di Negroponte, Venezia, 1687, σ. 46. Πρβλ. *, Die vortreffliche Halb-Insel Morea, Nürnberg, 1687, σ. 202.

τέρω ἀνωνυμογράφου, προσδιορίζει αὐτὴν διὰ τῶν «κάστρον νέον κείμενον σχεδὸν ἀντικρὺ τοῦ Ἀκτίου ἀκρωτηρίου» [1]).

Ἀκριβέστερον καθορίζει τὴν θέσιν τῆς πόλεως ταύτης Ἀθανάσιος ὁ Σταγειρίτης, ὅστις ἐν τοῖς «Ἠπειρωτικοῖς» αὐτοῦ λέγει «κατωτέρω δὲ τῆς Ρηνιάσσης εἶναι ἡ Νικόπολις ὅπου σώζονται ἔτι πολλὰ ἐρείπια, καὶ ὀνομάζεται ὁ τόπος *Παλαιοπρέβεζα*. Κατωτέρω δὲ αὐτῆς ὡς μίαν ὥραν εἶναι ἡ νῦν *Πρέβεζα* εἰς τὸ βόρειον ἀκρωτήριον, καὶ εἰς τὸ ἔξω στόμα τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Πλάτ. 38°,58'. Μῆκ. 18°,29'» [2]).

Παρὰ τὰ σαφῆ ὅμως ταῦτα καὶ τήν, ἐφ' ὅσον ἡμῖν γνωστόν, παντελῆ ἔλλειψιν παλαιοτέρας μνείας ἀγούσης εἰς σκέψεις ἀλλοίας, ἀτυχῶς πολλοὶ παλαιότερον καὶ νεωστὶ ἀσχοληθέντες περὶ τὴν πόλιν ταύτην περιῆλθον εἰς σύγχυσιν· συνδέσαντες δηλαδὴ τὴν ἱστορίαν ταύτης πρὸς τὴν τῆς Νικοπόλεως ἀνέγραψαν εἰδήσεις οὐδεμίαν σχέσιν ἐχούσας μετὰ τῆς ἀληθείας.

Ἡ ἐξέτασις καὶ ἀναίρεσις τῶν εἰδήσεων τούτων θὰ ἦτο ὅλως περιττή, ἂν μὴ ἐκ τοῦ ἀκριβοῦς προσδιορισμοῦ τῆς θέσεως τῆς πόλεως ἐξηρτᾶτο αὐτὴ αὕτη ἡ τοῦ ὀνόματος Πρέβεζα *ἐτυμολογία*, ἥτις εἶναι καὶ ὁ κύριος σκοπὸς τῆς παρούσης μελέτης.

Πρῶτος λοιπὸν ὁ Lauremberg τοποθετεῖ σφαλερῶς τὴν Πρέβεζαν ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τοῦ διαστήματος τῆς ἀκτῆς τῆς ἐκτεινομένης ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀχέροντος μέχρι τοῦ στομίου τοῦ κόλπου τῆς Ἄρτης τ. ἔ. τοῦ Ἀμβρακικοῦ. [3]) Μετὰ τοῦτον δ' ὁ ἰατρὸς Ἰάκωβος Grandi ἐπικαλούμενος, ὡς λέγει, τὴν μαρτυρίαν καὶ πάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ γεωγράφων ἀναφέρει ὅτι: ἡ *Πρέβεζα* εἶναι ἡ *Νικόπολις*... [4]). Ὁ δὲ σύγχρονος τοῦ Grandi ἀνωνυμογράφος τῶν Memorie, ὅστις ἀρχόμενος τοῦ περὶ Πρεβέζης λόγου τόσον σαφῶς, ὡς εἴδομεν, προσδιορίζει τὴν θέσιν ταύτης, «qual è situata nell imboccatura del Golfo», κατωτέρω περιπίπτει εἰς τοιαύτην σύγχυσιν, ὥστε, ἐν ᾧ σκοπεῖ νὰ δώσῃ πληροφορίας σχετικὰς πρὸς τὴν Πρέβεζαν ἀναγράφει ὅσα εἶναι γνωστὰ περὶ Νικοπόλεως [5]).

Εἰς τὴν αὐτὴν ἀτυχῶς σύγχυσιν περιῆλθε καὶ ὁ Le Quien· οὗτος ἐξ-

[1]) *Μελετίου*, Γεωγραφία Παλαιὰ καὶ Νέα, Ἐνετίῃσι, 1728, τόμ. 2, σ. 318.

[2]) *Ἀθανασίου Σταγειρίτου*, Ἠπειρωτικά, Βιέννη, 1819, σ. 407.

[3]) *Joh. Lauremberg*, (1570-1658), Epirus hodie vulgo Albania, (Tabula geographica).—Ὁ Grandi τὴν ἐργασίαν τοῦ Lauremberg χαρακτηρίζει ὡς ἀναξιόπιστον· πρβλ. *J. Grandi*, Risposta.

[4]) *Jacobo Grandi*, Risposta... sopra alcune richieste intorno S. Maura, e la Prevesa, Venetia, 1685, σ. 22.—Πρβλ. Voyage de *Dimo et Nicolo Stephanopoli* en Grèce pendant les années 1791 et 1796, London, 1800, τόμ. 2, σ. 140 κ. ἑ. ἔνθα γίνεται ἔλεγχος τῶν σφαλμάτων τοῦ Grandi, Coronelli καὶ Echard.

[5]) *N. N., Memorie*, Ἔνθ. ἀνωτ.

ετάζων τὰς ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Ναυπάκτου ὑπαγομένας ἐπισκοπὰς λέγει ἐν τῷ εἰς τὴν τρίτομον αὐτοῦ πραγματείαν προσηρτημένῳ πίνακι «Nicopolis, *nunc la Prevesa*, ad orum maris Jonii...» [1]). Ὁ αὐτὸς δ' ἐν τῷ κειμένῳ ἐκτενέστερον ἑρμηνεύων τὰ ἐν τῷ Πίνακι συντόμως ἐκτιθέμενα ταὐτίζει τὴν Νικόπολιν πρὸς τὴν Πρέβεζαν καὶ ὁμιλεῖ περὶ αὐτῶν ὡς περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πόλεως [2]).

Ἀλλ' οὐδ' αὐτὸς ὁ σοφὸς μεσαιωνοδίφης Tafel ἠδυνήθη ν' ἀπαλλαγῇ τῆς συγχύσεως. Ἐξετάζων δηλονότι οὗτος ἑνετογραικικὴν ἐμπορικὴν συνθήκην τοῦ ἔτους 1199 καὶ ὑπομνηματίζων τὰ εἰς τὸ «θέμα Νικοπόλεως σὺν ταῖς ἐν αὐτῷ ἐπισκέψεσιν» ἀναφερόμενα, ἐπιλέγει «Nicopolis maedio aevo κωμόπολις (rusticorum urbs) fuit nomine Prevesa» [3]). Ἀλλαχοῦ δ' ἐξετάζων ἑτέραν συνθήκην τοῦ 1204, σχετικὴν πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων διανομὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ἐπιφέρει ἀνάλογα· ὅτι δηλαδὴ ἡ Νικόπολις «fuit maedio aevo κωμόπολις (rusticorum oppidum) nomine Prevesa, ut hodie» [4]).

Ἀφ' οὗ δ' ἐρευνηταὶ οἷοι ὁ Le Quien καὶ ὁ Tafel περιῆλθον εἰς τοιαύτην σύγχυσιν, δὲν πρέπει βεβαίως ν' ἀπορῇ τις διὰ τὰ ἀσυναρτήτως ὑπὸ Ζώτου τοῦ Μολοσσοῦ φερόμενα· οὗτος ἐν τῷ περὶ Πρεβέζης κεφαλαίῳ τῶν Ἠπειρωτικῶν μελετῶν τοποθετεῖ ταύτην ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς Ὁμηρικῆς κώμης Ἀκτιάδος, [5]) ἥτις οὐδαμοῦ ἀναφέρεται [6]).

Περαίνοντες τὰ περὶ τῆς θέσεως τῆς Πρεβέζης λεχθέντα ἐκ καθήκοντος ἀναγράφομεν καὶ ὅσα ὁ Τρ. Εὐαγγελίδης ἔγραψεν ἐπ' ἐσχάτων ἐν τῷ Ὁδηγῷ τῆς Νέας Ἑλλάδος. Οὗτος ἐν τῷ οἰκείῳ περὶ τῆς πόλεως ταύτης ἄρθρῳ ἀναγράφει ὅτι «ἡ Πρέβεζα (Βερενίκη) ... κατέχει τὸ Α. μέρος τῆς χερσο-

[1]) *Le Quien*, Oriens Christianus, Παρίσιοι, 1740, τόμ. III, Πίν. Θ, σ. 14.

[2]) *Le Quien*, Ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. III, σ. 998.

[3]) *Tafel*, Symbolarum criticarum geographiam Byzantinam spectantium, pars prior, σ. 29 καὶ 53, N° 26.

[4]) *Tafel*, Ἔνθ. ἀνωτ. pars posterior, σ. 60 καὶ 92, N° 32.

[5]) *Ζώτου Μολοσσοῦ*, Ἠπειρωτικαὶ μελέται, Δρομολόγιον, Ἀθῆναι, 1878, τόμ. 4, σελ. 50.

[6]) Τὴν τῆς Νικοπόλεως μετὰ τῆς Πρεβέζης σύγχυσιν παρατηρεῖ τις ἐν τῷ κώδικι τοῦ *Baluzi* (1630-1718), ἐν τῷ πίνακι τοῦ ὁποίου ἀναγράφονται «ὅσαι τῶν πόλεων μετωνομάσθησαν εἰς ὕστερον»· μεταξὺ τούτων ἀναφέρεται καὶ «*Νικόπολις ἡ νῦν Πρέβεζα*». Πρβλ. *Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον*, De Thematibus, ἔκδ. Βόννης, σ. 281. Ἐν τῷ βίῳ Εὐγενίου Ἰωαννουλίου τοῦ ἐξ Αἰτωλίας, τῷ γραφέντι ὑπὸ Ἀναστασίου τοῦ Γορδίου (1729) γίνεται λόγος περὶ *Νικοπόλεως*, ἐν ᾧ πρόκειται περὶ Πρεβέζης. Πρβλ. *Σπ. Λάμπρου*, Ν. Ἑλληνομν. 4,78.—*Xavier Scrofani*, Voyage en Grèce fait en 1794 et 1795, Paris et Strassburg, 1801, τόμ. 3, σ. 16.—Καὶ ὁ Κοραῆς ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ γενομένῃ ἐκδόσει τοῦ «Ἱερατικοῦ Συνεκδήμου» σ. 388 γράφει «*Νικόπολις* ὄνομα πόλεως τῆς Ἠπείρου... σήμερον ὀνομάζεται *Πρέβεζα*».

νήσου, τὴν θέσιν δηλ. τῆς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Πύρρου κατὰ τὸ 290 π. Χ. οἰκισθείσης πόλεως *Βερενίκης*... Φαίνεται δὲ ὅτι κατὰ τὸν μεσαίωνα ἠρημώθη ἡ Βερενίκη (Φερενίκη)...»[1].

Τὴν περὶ Βερενίκης πληροφορίαν ὁ Εὐαγγελίδης ἤντλησε βεβαίως, ὡς καὶ ὁ Jwan v. Müller,[2]) ἀπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἀναφέροντος ὅτι ὁ Πύρρος «μεμνημένος Βερενίκης καὶ Πτολεμαίου, παιδίον μὲν αὐτοῦ γενόμενον ἐξ Ἀντιγόνης, Πτολεμαῖον ὠνόμασεν, οἰκίσας δὲ πόλιν ἐν τῇ χερρονήσῳ τῆς Ἠπείρου *Βερενικίδα* προσηγόρευσεν». [3]) Ὅτι ὅμως ἀπὸ τοῦ χωρίου τούτου οὐδὲν συγκεκριμένον δύναταί τις νὰ συναγάγῃ τοῖς πᾶσι δῆλον. Ἀθανάσιος ὁ Σταγειρίτης σχολιάζων τὸ χωρίον τοῦ Πλουτάρχου λέγει «δὲν ἐξεύρω ποῦ εἶναι αὐτὴ ἡ χερσόνησος τῆς Ἠπείρου. Ἀναφέρει δὲ ὁ Στράβων, ὅτι τὸ Βουθρωτὸν ἦτον ἱδρυμένον ἐν τόπῳ χερρονησίζοντι, καὶ ἴσως τὸ ἀκρωτήριον τοῦτο λέγει χερσόνησον ὁ Πλούταρχος. [4]) Ὁ Π. Ἀραβαντινὸς ἀφ' ἑτέρου ἐξετάζων τὰ κατὰ τὴν *Βερενικίδα* καὶ ἐπὶ τῆς γνώμης τοῦ Σταγειρίτου πιθανῶς ἐρειδόμενος λέγει αὐτὴν «πόλιν τῆς Χαονίας πρὸς δυσμὰς τοῦ Βουθρωτοῦ πλησίον τῶν Τετρανήσων»· ἐν δὲ τῷ περὶ Πρεβέζης ἄρθρῳ λέγει «περὶ τὴν πόλιν ταύτην τίθενταί τινες, *ἡμαρτημένως* φρονοῦντες, τὴν ἀρχαίαν Βερενικίδα πόλιν, ἐν ᾧ αὕτη ἔκειτο ἐν Χαονίᾳ». [5]) Ἐὰν ὅμως ἡ Βερενίκη ἦτο ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς Πρεβέζης δὲν θὰ διέφευγε τὴν προσοχὴν τοῦ πολυπράγμονος Πλουτάρχου, ὅστις ὁμιλῶν περὶ τῆς *Νικοπόλεως* δὲν θὰ παρέλειπε νὰ δηλώσῃ ὅτι πλησίον αὐτῆς ἔκειτο καὶ ἡ *Βερενίκη*, ἧς ποιεῖται μνείαν ἐν ἄλλῳ βίῳ. Ὅτι δὲ οὔτε ἡ Βερενίκη οὔτε ἄλλη τις πόλις ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ χώρου ἐφ' οὗ κεῖται ἡ σημερινὴ Πρέβεζα μαρτυρεῖ ἡ παντελὴς ἔλλειψις ἰχνῶν ἀρχαιοτέρας οἰκίσεως, ὡς ἀπεδείχθη διὰ τῶν νεωτάτων ἐρευνῶν [6]).

Ὅπως ὅμως οἱ τοποθετοῦντες ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς πόλεως ταύτης Ἀκτιάδας καὶ Βερενίκας οὐδὲν ἀσφαλὲς λέγουσιν, οὕτω καὶ οἱ ἀνεξετάστως καταβιβάζοντες τὸν χρόνον τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς εἰς τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας δὲν λέγουσι τὸ ὀρθόν, ὡς ἀμέσως κατωτέρω θέλει ἀποδειχθῇ.

---

[1]) *Τρύφ. Εὐαγγελίδου*, «Νέα Ἑλλὰς»—Μπαίδεκερ, Ἀθῆναι, 1913, σ. 117 κ. ἑ.

[2]) *Jwan v. Müller*, Geographie und politische Geschichte des Klassischen Altertums, σ. 157.

[3]) *Πλουτάρχου*, Βίος Πύρρου, 6, 1.

[4]) *Ἀθανασίου Σταγειρίτου*, Ἠπειρωτικά, σ. 126.

[5]) *Π. Ἀραβαντινοῦ*, Χρονογραφία Ἠπείρου, Ἀθῆναι, 1857, τόμ. Β', σ. 32. 131-136.

[6]) Πρβλ. *Ἀλ. Φιλαδελφέως*, Ἔνθ. ἀνωτ.

Β'. Κτίσις.

Περὶ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐκτίσθη ἡ Πρέβεζα, πρῶτος, ἐξ ὅσων ἡμεῖς γνωρίζομεν, ἠσχολήθη ὁ Μελέτιος γράψας τὰ ἑξῆς· «Πρέβεζα κάστρον νέον κτισθὲν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν ἔτει 1495, εἶτα πάλιν τελειωθὲν ὑπ' αὐτῶν, ἐν ἔτει 1530[1]).

Τὴν γνώμην τοῦ Μελετίου ἀντιγράφων Ἀθανάσιος ὁ Σταγειρίτης λέγει «πρῶτον εἶχον αὐτὴν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἔκτισαν καὶ φρούριον εἰς φύλαξιν τοῦ στενοῦ»[2]).

Εἰς ἕνα τῶν ἀνωτέρω ἢ καὶ εἰς ἀμφοτέρους στηριζόμενος ὁ Παν. Ἀραβαντινὸς ἔγραψε «Πρέβεζα πόλις κειμένη κατὰ τὸ στόμιον τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἥτις κατὰ πρῶτον ἱστορικῶς ἀναφέρεται ἐν ἔτει 1495, ὅτε οἱ Ὀθωμανοὶ ἐπὶ καθιδρύσει ναυστάθμου, κατασχόντες ὡς κατάλληλον τὴν θέσιν ταύτην τῆς Ἠπείρου, ἔχουσαν τότε χωρίου μορφήν, ἐφέλκουσαν οἰκητὰς ἐκ τῶν πέριξ Ἀκαρνάνων καὶ Ἠπειρωτῶν Σουλτανικῶν ὑπηκόων, καὶ ὀχυρώματα ἐγείραντες τῇ ἐπέδωκαν ὄψιν πολίσματος»[3]).

Ὀλίγον τούτου βραδύτερον ὁ Ἀθ. Πετρίδης ἔγραφεν ὅτι «ἡ Πρέβεζα εἶναι νεωτέρας κατασκευῆς ἐπὶ Βενετῶν, κυρίων αὐτῆς γενομένων πολλάκις, ὡς ἐκ τῶν πολέμων»[4]).

Ὁ δὲ Ζῶτος ὁ Μολοσσός, ἐν τῷ πλήρει ἀσυναρτησιῶν περὶ Πρεβέζης ἄρθρῳ, προσθέτει ὅτι «οἱ Τοῦρκοι κυριεύσαντες αὐτὴν τὸ 1495 ἐτοίχισαν τὴν πόλιν, κτίσαντες καὶ τὸν ἀντικρὺ πύργον τοῦ Μύτικος ἐν Ἀκτίῳ. Τὸ 1499 ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὴν ἐπῆραν οἱ Βενετοί· τὸ 1530 τὴν ἀνέκτησαν οἱ Τοῦρκοι, τὸ 1584 ἀνέκτησαν αὐτὴν οἱ Βενετοί...»[5]).

Ἀλλὰ καὶ ὁ Σεραφεὶμ ὁ Βυζάντιος, παρ' ὅλην τὴν προσπάθειαν, ἣν κατέβαλεν ὅπως συγγράψῃ ἱστορίαν Ἄρτης καὶ Πρεβέζης,[6]) δὲν κατώρθωσε ν' ἀπαλλαγῇ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Ἀραβαντινοῦ, ὅστις θεωρούμενος ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐρευνητὴς τῶν Ἠπειρωτικῶν πραγμάτων ἐχρησίμευσε καὶ ὡς ἡ κυριωτέρα πηγὴ πάντων τῶν μέχρι σήμερον γραψάντων περὶ Πρεβέζης. Ἐπαναλαμβάνων λοιπὸν ὁ Σεραφείμ, ὅσα ἐκ τοῦ Ἀραβαντινοῦ γνωρίζομεν, προστίθησιν ὅτι «αὕτη χωρίου μικροῦ ποτὲ μορφὴν ἔχουσα,

---

[1]) *Μελετίου*, Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 318.

[2]) *Ἀθαν. Σταγειρίτου*, Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 407, § κϛ'.

[3]) *Π. Ἀραβαντινοῦ*, Χρονογραφία Ἠπείρου, Ἀθῆναι 1856, τ. Β', σ. 133.—Πρβλ. *Σπ. Π. Ἀραβαντινοῦ*, Ἱστορία Ἀλῆ Πασᾶ, Ἀθῆναι, 1895, σ. 108.

[4]) *Ἀθ. Πετρίδου*, Σύντομος Γεωγραφικὴ περιγραφὴ τῆς Ἠπείρου, ἐν «Νεοελληνικοῖς Ἀναλέκτοις» τοῦ συλλόγου «Παρνασσοῦ» Ἀθῆναι, 1870, τ. Α'. σ. 55.

[5]) *Ζώτου Μολοσσοῦ*, Ἠπειρωτικαὶ Μελέται, Δρομολόγιον, Ἀθῆναι, 1878, τ. 4, σ. 51.

[6]) *Σεραφεὶμ τοῦ Βυζαντίου*, Δοκίμιον Ἱστορίας Ἄρτης καὶ Πρεβέζης, Ἀθῆναι, 1884, μέρος Β'. σ. 219.

ὑπέπεσε μὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ τὴν Ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν περὶ τὸ 1430 ἔτος·
...ἱστορικῶς δὲ ἀναφέρεται κατὰ τὸ 1495...»[1].

Ἐν δ' ἔτος ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Δοκιμίου τοῦ Σεραφεὶμ ὁ Νικόλαος Πετρῆς γράφων περὶ Νικοπόλεως ἀναφέρει ὅτι «ἐν τῷ μεσαιῶνι ἡ Νικόπολις περιῆλθεν εἰς ἀσημότητα καὶ ἡ κωμόπολις Πρέβεζα ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς ἐσχατιᾶς τοῦ ἀκρωτηρίου»[2].

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ἀσυνάρτητα καὶ ἀσαφῆ ἐγράφησαν ἀπὸ τοῦ Μελετίου (1728) μέχρι τοῦ Πετρῆ (1885) σχετικῶς πρὸς τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς Πρεβέζης. Ἀτυχῶς ὅμως καὶ οἱ πολὺ βραδύτερον ἀσχοληθέντες περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως ταύτης ἀβασανίστως ὅλως ἀντλήσαντες τὰς εἰδήσεις κυρίως ἐκ τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ἀραβαντινοῦ, οὐδὲν ἀκριβὲς προσήγαγον.

Ὁ Τρ. Εὐαγγελίδης στηριζόμενος εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς κατοχῆς τοῦ χώρου τούτου ὑπὸ τῆς Βερενίκης ἐπιφέρει ὅτι «ὑπὸ τὸ νέον ὄνομα (τῆς Πρεβέζης) ἀναφέρεται τῷ 1495, ὅτε οἱ Ὀθωμανοὶ ἀναγνωρίσαντες τὸ ἐπίκαιρον τῆς θέσεως αὐτῆς κατέλαβον....». Κατωτέρω δ' ὁμιλῶν περὶ τῆς μετὰ τέσσαρα ἔτη (1499) καταλήψεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν προστίθησιν ὅτι «οὗτοι συνεπλήρωσαν καὶ τὰς μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γενομένας ὀχυρώσεις καὶ ὠνόμασαν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς (Νικοπόλεως) Πρέβεζαν, τῆς ἄλλης ἐγκαταλειφθείσης (Παλαιοπρέβεζα)»·[3] οὕτω δ' ὅλως ἀμελετήτως γράφων τ' ἀνωτέρω ἐγένετο εἰσηγητὴς τῆς ἀσυστάτου γνώμης ὅτι ἡ Νικόπολις ἐκαλεῖτο πρότερον *Πρέβεζα* καὶ μετὰ τὴν κτίσιν τῆς σημερινῆς Πρεβέζης ἐκλήθη *Παλαιοπρέβεζα*.

* * *

Καὶ ὁ μὲν Τρ. Εὐαγγελίδης, γράφων προχείρως καὶ διὰ σκοποὺς ἥκιστα ἐπιστημονικούς, δύναται νὰ τύχῃ τῆς ἀναγκαίας συγγνώμης. Δὲν δύναται ὅμως ἀτυχῶς τὸ αὐτὸ νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τοῦ Ἀλ. Φιλαδελφέως, ὅστις ἀβασανίστως ὅλως δεχθεὶς ὡς ἔτος κτίσεως τῆς Πρεβέζης τὸ 1495 [4]) προέβη εἰς τὸν ὁρισμὸν τοῦ χρόνου τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τάξας ταύτας «εἰς τὴν ις' πιθανὸν ἑκατονταετηρίδα, διότι ἡ ἵδρυσις τῆς Πρεβέζης τίθεται περὶ τὰ τέλη τῆς ιε' ἑκατονταετηρίδος, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι εὐθὺς ἅμα τῇ ἱδρύσει ᾠκοδομήθη καὶ διεκοσμήθη ὁ ναὸς οὗτος»[5].

[1]) *Σεραφεὶμ τοῦ Βυζαντίου*, Ἔνθ. ἀνωτ.
[2]) *Ν. Πετρῆ*, Περὶ Νικοπόλεως, ἐν «Παρνασσῷ» τόμ. 9 [1885] σ. 65 κ. ἑ.
[3]) *Τρύφ. Εὐαγγελίδου*, Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 188.
[4]) *Ἀλεξ. Φιλαδελφέως*, Ἀνασκαφαὶ Νικοπόλεως - Χριστιανικὰ μνημεῖα Πρεβέζης, ἐν Πρακτικοῖς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, 1914, σ. 234, ὑποσ. 1.
[5]) *Ἀλ. Φιλαδελφέως*, Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 224 κ. ἑ.

Ὅτι δ' ἐκ τοῦ ἀβασανίστου τούτου ὑπολογισμοῦ ἠδικήθησαν οὐ μόνον ἡ ἱστορία τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ χριστιανικὰ μνημεῖα, ἐλπίζομεν ὅτι θέλει καταδειχθῆ διὰ τῶν ἀμέσως ἑπομένων.

* * *

Τὸ δογματικῶς λεχθὲν περὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου ὅτι «οὐδὲν καινὸν ὑπὸ τὸν ἥλιον» δύναται νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τοῦ πνευματικοῦ τοιούτου. Ἡ συστηματικὴ δηλονότι ἔρευνα δύναται νὰ ὁδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὴν ἐπίλυσιν δυσχερεστάτων προβλημάτων, ἐν ᾧ τοὐναντίον ἡ ἀμελὴς ζήτησις γίνεται αἰτία ὥστε καὶ τὰ πρὸ τῶν ποδῶν ἡμῶν κείμενα νὰ παρίδωμεν.

Οὕτω ἀπὸ πολλοῦ συλλέγων, ταξινομῶν καὶ ἐξετάζων τὰ μετὰ τῆς καταλήξεως -εζα τοπωνύμια, ὅπως προσδιορίσω τὴν ἔκτασιν, ἀλλὰ καὶ τὸν χρόνον τῆς ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐμφανίσεως αὐτῶν, ἐδιδάχθην ὅτι ἡ *Πρέβεζα* δὲν εἶναι, ὡς πιστεύεται μέχρι τοῦ νῦν, κτίσμα τοῦ 15ου αἰῶνος, ἀλλὰ πολὺ παλαιότερον, πάντως δὲ παλαιότερον τοῦ 13ου αἰῶνος, εἰς ὃν ἀνάγονται τό τε Ἑλληνικὸν Χρονικὸν τοῦ Μορέως καὶ αἱ τούτου παραλλαγαί, ἐν αἷς γίνεται μνεία τοῦ ὀνόματος ὑπὸ τὰς ἑξῆς περιστάσεις.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι, μετὰ τὸν τῷ 1271 ἐπελθόντα θάνατον τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β' Ἀγγέλου Κομνηνοῦ, τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου διῃρέθη εἰς τρία τμήματα, ὧν τὸ ἓν (ἀποτελούμενον ἐκ τῆς Θεσπρωτίας, Ἀκαρνανίας, Αἰτωλίας, Δολοπίας καὶ τῆς νήσου Λευκάδος) περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ ἑτέρου τῶν υἱῶν τοῦ Μιχαήλ, τὸν *Νικηφόρον Α' Ἄγγελον*. Τοῦτον ἡ φιλόδοξος σύζυγος *Ἄννα*, ἀποτυχοῦσα εἰς τὰ περὶ συζεύξεως τῆς ὡραίας θυγατρὸς αὐτῆς *Θάμαρ* μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ τοῦ αὐτοκράτορος *Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου* σχέδια, παρώτρυνε νὰ ἀναλάβῃ τὸν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀγῶνα καὶ νὰ ἀποπλύνῃ τὴν ὕβριν. Ὁ Νικηφόρος, καραδοκῶν εὐκαιρίαν, δὲν ἐδίστασε νὰ μετάσχῃ ἐπιχειρήσεων κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀρξαμένων ὑπὸ τοῦ νόθου ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου (τοῦ δεσπότου Θεσσαλίας, Φθιώτιδος, Πελασγιώτιδος καὶ Ὀζολικῆς Λοκρίδος). Κατὰ τούτων, βοηθουμένων ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἀχαΐας Φλωρεντίου τοῦ Ἀννονικοῦ καὶ τοῦ κόμητος Κεφαλληνίας Ριχάρδου Ὀρσίνη, ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Β' ἀπέστειλεν ἰσχυρὰς δυνάμεις, αἵτινες νικήσασαι τοὺς συμμάχους πλησίον τῆς Λαμίας, ἐκ τῆς Θεσσαλίας διὰ τοῦ Μετσόβου, ἔφθασαν εἰς Ἰωάννινα. Συγχρόνως δὲ στόλος ἑξήκοντα γενουατικῶν γαλερῶν ναυλωθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εἰσέπλευσεν εἰς τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον, κατέλαβε *τὴν Πρέβεζαν* καὶ ἐκούρσευσε τὴν πέριξ χώραν [1]).

[1]) *Οὐΐλλιαμ Μίλλερ - Λάμπρου*, Φραγκοκρατία ἐν Ἑλλάδι, Ἀθῆναι, 1910, τόμ. Α', σ. 254 κ. ἑ. —Πρβλ. *Κ. Σάθα*, Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα, Χρονικὸν Γαλαξειδίου, Ἀθῆναι, 1865, σ. 203 - 4.

Τὴν ἀπόβασιν ταύτην, ἣν ἀνευρίσκει τις ἀναγραφομένην εἰς πάντα σχεδὸν τὰ Χρονικὰ τῆς ἱστορικῆς ταύτης περιόδου,[1]) τὸ *Χρονικὸν τοῦ Μορέως* ἀναγράφει ὡς ἑξῆς·

9103 Ἐκείνη ἡ ὑποδρομή, τὸ κοῦρσον ὅπου ἐγίνη,
οὐδὲν ἐπολυεπέρασεν μόνον καὶ δύο ἡμέρας·
5 εὐτὺς μαντᾶτα ἤφεραν ἐτότε τοῦ Δεσπότου
τὸ πῶς ἐκαταλάβασιν εἰς τὸν κόρφον τῆς Ἄρτας,
κάτεργα ἑξῆντα ἤλθασιν, τὰ ἔνι τῶν Γενουβίσων·
στὴν Πρέβεζαν ἀπόζεψαν, κουρσεύουν τὰ χωρία,
καὶ ὥρμησαν καὶ ἔρχονταν ὁλόρθα εἰς τὴν Ἄρταν[2]).

Ἡ κατὰ τῆς Πρεβέζης ἐπιδρομή, ὡς καὶ ἡ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας δήωσις ἐγένετο κατὰ τὴν γνώμην πάντων τῶν περὶ ταύτην ἀσχοληθέντων κατὰ τὸ ἔτος 1292 [3]).

Κατ' αὐτὸν λοιπὸν τὸν τρόπον ἔχομεν ῥητὴν μνείαν τῆς Πρεβέζης καὶ ἀσφαλῆ περὶ αὐτῆς χρονολογίαν.

---

[1]) *Buchon*, Recherches historiques, Paris, 1845, τόμ. Β', σ. 328. Ἐκ τοῦ Βιβλίου τῆς Κουγκέστας στ. 7764 κ. ἑ.

Κάτεργα ἑξῆντα ἦλθασι καὶ εἶνε τῶν Γενουβέσων
Ἐπέζευσαν 'ςτὴν Πρέβεζαν, κουρσεύουν τὰ χωρία
Ὥρμησαν καὶ ἔρχονται ὁλόρθοι εἰς τὴν Ἄρταν.

Πρβλ. β) τὴν ἐν τόμ. Α', σ. 312 γαλλικὴν παραλλαγὴν ἔχουσαν ὧδε· «Mais celle course ne demoura que deux jours seulement, pour ce que une nouvelle vint hastivement, au despot : comment soissante gallies estoient venues au golfe de l' Arta, et estoient arrivées *au port de Saint Nicolas Le Tort, à la ville cité de la Prevasse;* et que leur gents estoient descendus à terre et coroient et roboient les casaux et la contrée, et venoient tout droit à l' Arte».

γ) *Buchon*, Collection des Chroniques nationales Français, Paris, 1825, σ. 405-6 : A peine deux jours s' étaient-ils écoulés qu' on apporta au despote la nouvelle que les ennemis étaient arrivés dans la golfe d' Arta avec soixante galéres génoises, *et qu' ayant débarqué à Preveza*, ils ravageaient le pays et se dirigeaient tout droit sur Arta.

δ) *Alfred Morel - Fatio*, Libro de los Fechos et conquistas del Principato, de la Morea, Genéve, 1885, σ. 100 § 456. Ἐν τῷ Ἀραγωνικῷ χρονικῷ ἀναφέρεται ἡ ἄφιξις τῶν γενουατικῶν γαλερῶν « al golfo de l' Arta » δὲν ἀναγράφεται ὅμως τὸ ὄνομα τῆς Πρεβέζης.

[2]) *John Schmitt*, The Chronicle of Morea, London, 1904, σ. 589, στ. 9103 κ. ἑ. τοῦ Παρισινοῦ κώδικος. Πρβλ. καὶ στ. 9117 κ. ἑ.

[3]) *Κ. Παπαρρηγοπούλου - Καρολίδου*, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἔκδ. 4η τόμ Ε', σ. 157. — *Σπ. Λάμπρου*, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Ϛ', σ. 424 — *Οὐΐλλιαμ Μίλλερ - Λάμπρου*, Φραγκοκρατία ἐν Ἑλλάδι, τόμ. Λ', σ. 256 κ. ἑ. — *Ἰ. Ρωμανοῦ*, Περὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, Κέρκυρα, 1895, σ. 92. — *Ἀ. Μηλιαράκη*, Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, Ἀθῆναι, 1898 σ. — Πρβλ. καὶ *Alfred Morel-Fatio*, Libro de los Fechos, Genève, 1885, σ. 100.

Ἂν λοιπὸν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὸν χρόνον, ὅστις ἀπαιτεῖται πρὸς φυσικὴν ἐξέλιξιν συνοικισμοῦ τινος καὶ ἀνάπτυξιν αὐτοῦ εἰς ἀξίαν λόγου κωμόπολιν ἢ καὶ ἁπλῶς κώμην, οἵαν φανταζόμεθα τὴν Πρέβεζαν κατὰ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐγένετο ἡ κατ' αὐτῆς ἐπίθεσις, τότε ἀσφαλῶς πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ τὸ ἔτος τῆς ἐνάρξεως τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ συνοικισμοῦ, τοῦ φερομένου ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο, εἰς χρόνον *κατὰ αἰῶνα* ἀπέχοντα τῆς πρώτης μνείας. Ὥστε μετὰ πεποιθήσεως τὸ ἔτος τῆς ἐν τῷ χώρῳ, τῷ κατεχομένῳ νῦν ὑπὸ τῆς Πρεβέζης, συγκροτήσεως συνοικισμοῦ πρέπει νὰ τεθῇ τὸ ὀλιγώτερον περὶ τὸ 1200.

Ἂν ταῦτα εἶναι ἀληθῆ, ὡς ἡμεῖς πιστεύομεν, τότε δύναταί τις νὰ κρίνῃ πόσον ἔσφαλον οἱ ὁρίσαντες ὡς ἔτος ἱδρύσεως τῆς Πρεβέζης τὸ 1495 καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτου προσδιορίσαντες τὸν χρόνον τῶν μνημείων νεώτερον τοῦ τελευταίου τούτου ἔτους.

Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ ἀποδείξωμεν ἂν ὁ ἐν τῇ γαλλικῇ παραλλαγῇ τῆς Κουγκέστας ἀναφερόμενος *λιμὴν* τοῦ *Saint Nicolas*, ὅστις ἀσφαλῶς θὰ ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπὸ ναοῦ τιμωμένου ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀγαθοῦ προστάτου τῶν ἑλληνικῶν παραλίων, ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν ναὸν *τοῦ Ἁγίου Νικολάου*, οὗ τὰς τοιχογραφίας ἐξήτασεν ὁ Ἀλ. Φιλαδελφεὺς ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ μελέτῃ αὐτοῦ· δυνάμεθα ὅμως νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὡς θὰ ἠδύνατο καὶ πᾶς ἄλλος μελετητὴς τῶν Χρονικῶν, ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἠδύνατο νὰ εἶναι πολὺ παλαιότερος τοῦ ιϛ' αἰῶνος, ἀφ' οὗ ἡ ἵδρυσις τῆς Πρεβέζης δύναται ἀσφαλῶς μὲν ν' ἀναχθῇ περὶ τὸ 1200, μετὰ πιθανότητος δὲ καὶ πέραν τοῦ χρόνου τούτου.

Γ'. Ἐτυμολογία.

Ὅπως καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, κύριος σκοπὸς τῆς παρούσης μελέτης εἶναι ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος *Πρέβεζα*, διότι διὰ τῆς εὑρέσεως τοῦ ἀληθοῦς ἐτύμου θὰ δυνηθῇ τις οὐ μόνον ν' ἀνεύρῃ τὸν λαόν, ὅστις ἔδωκεν αὐτῇ τὸ ὄνομα τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὸν χρόνον περίπου νὰ συσχετίσῃ πρὸς ἄλλα ἱστορικὰ σημεῖα.

Ὅπως δὲ περὶ τῆς θέσεως καὶ τῆς κτίσεως ἐλέχθησαν, ὡς εἴδομεν, πολλὰ ἀσύστατα, οὕτω καὶ περὶ τοῦ ἐτύμου αὐτῆς ἐγράφησαν οὐκ ὀλίγα.

Ὁ Leake νομίζει τὴν λέξιν ἢ ἀκριβέστερον τὸν τύπον *Πρέβεζα* ὡς ἰταλικόν,[1]) διαστέλλων αὐτὸν ἀπὸ τῶν *Πρέβεσα* καὶ *Πρέβυζα*.

Ὁ G. Stier σχετίζει τὴν λέξιν πρὸς τὸ *πρέβα*, τὸ ἐν τῇ διαλέκτῳ

---

[1]) *W. Martin Leake*, Travels in Northern Greece, London, 1835, τόμ. I, σ. 175.

Πουλάτι (μεταξὺ Δρίνου καὶ Τσερναγόρας) δηλοῦν ἀβλαβῆ καὶ ὠφέλιμον ὄφιν, τὸν ὀροφίαν δράκοντα [1]).

Ὁ ἀνωνύμως γράψας τὸ ἄρθρον *Πρέβεζα* ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Fr. Boissonas λέγει «Prevèse ou Prevysa, qui doit peut être son nom à l' ancienne *Brinicia...*».[2]) Τίς ὅμως ἡ πόλις *αὕτη* καὶ ποῦ γῆς ἔκειτο, ἄγνωστον· ἀλλὰ καὶ ἂν ὑπῆρχεν, ἀμφιβάλλομεν ἂν ἠδύνατο νὰ διαφθαρῇ εἰς *Πρέβεζαν*.

Καθ' ὃν ὅμως χρόνον αἱ ἐτυμολογικαὶ αὗται γνῶμαι προσεπάθουν νὰ προσδιορίσουν τὴν ἐθνολογικὴν ὑπόστασιν τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως ταύτης ἑτέρα γνώμη μετὰ πείσματος διηγωνίζετο ἀπὸ τοῦ 1857 νὰ ἐκτοπίσῃ τὰς ἄλλας.

Ὁ Παν. Ἀραβαντινὸς δηλαδή, ἐν τῇ Χρονογραφίᾳ τῆς Ἠπείρου, ἐπιθυμῶν νὰ λύσῃ τὰ κατὰ τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς Πρεβέζης, λέγει «εἰκάζομεν δέ, ὅτι εἰς τὴν θέσιν ταύτην πρό τινος καιροῦ ἐδόθη τὸ ὄνομα *Πρέβεζα* ἐκ τῶν *Νορμανδῶν* ἢ *Βενετῶν* τῶν ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ κόλπῳ φοιτώντων, ὅπου προσωρμίζοντο ἐκπλέοντες καὶ εἰσπλέοντες ἐπὶ προμηθεύσει τροφίμων εἰδῶν. Τοιοῦτόν τι ὑπεμφαίνει τεκμήριον ἡ λέξις *Πρέβεζα* ἐκγραικισθεῖσα ἀπὸ τῆς Ἰταλικῆς *Πρεβεζιόνε* (Προμήθεια) [3]).

Τὴν γνώμην ταύτην παρεδέχθησαν οὐ μόνον *Ζῶτος ὁ Μολοσσός,* [4]) ὁ *Βουτυρᾶς,* [5]) ὁ μητροπολίτης Ἄρτης *Σεραφεὶμ ὁ Βυζάντιος* [6]) καὶ ὁ *Τρύφων Εὐαγγελίδης,* [7]) ὅστις προστίθησι μάλιστα καὶ τὴν λεπτομέρειαν ὅτι «ταύτην οἱ *Βενετοὶ* καταλαβόντες κατὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Βυζαντίου ὑπὸ τῶν Φράγκων, ὠνόμασαν *Πρέβεζαν* (Προμηθιούπολιν)», ἀλλὰ καὶ ὁ ἡμέτερος *Νῖκος Βέης.*

Οὗτος ἐπικρίνων τὰ ὑπὸ τοῦ φίλου Κ. Ἀμάντου ἐν τῇ «Ἀθηνᾷ» γραφέντα περὶ τῶν εἰς -εζα ληγόντων τοπωνυμίων,[8]) ἅτινα πολὺ ὀρθῶς ὁ Ἄμαντος ἐχαρακτήρισεν ὡς ἀλβανικά, ἐπιφέρει «ἡ δ' ἐν Ἠπείρῳ γνωστὴ τοπωνυμία *Πρέβεζα* κακῶς χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Κ. Ἀμάντου

[1]) *G. Stier,* Albanesische Tiernamen, ἐν Kuhn's Leitschrift, τόμ. XI, σ. 237.

[2]) *Fr. Boissonas,* L'image de la Grèce - L' Épire berceau des Grecs, Génève, 1915, pl. 24 - 25.

[3]) *Παν. Ἀραβαντινοῦ,* Χρονογραφία Ἠπείρου, Ἀθῆναι, 1857, τόμ. Β', σ. 133, κ. ἑ.

[4]) *Ζώτου Μολοσσοῦ,* Ἠπειρωτικαὶ μελέται - Δρομολόγιον, Ἀθῆναι, 1878, τόμ. Δ', σ. 50.

[5]) *Σ. Ἰ. Βουτυρᾶ,* Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας, Κων)πολις, 1888, ἐν λ. Πρέβεζα.

[6]) *Σεραφεὶμ τοῦ Βυζαντίου,* Δοκίμιον Ἱστορικῆς περιλήψεως Ἄρτης καὶ Πρεβέζης, Ἀθῆναι, 1884, μέρος Β', σ. 219.

[7]) *Τρύφ. Εὐαγγελίδου,* Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 188.

[8]) *Κ. Ἀμάντου,* Σύμμεικτα τοπωνυμικά, ἐν «Ἀθηνᾶς» τόμ. ΚΒ', σ. 204.

ὡς ἔχουσα τὴν ἀλβανικὴν κατάληξιν -εζα, διότι ἡ πόλις αὕτη — καθ' ἃ ὀρθῶς ὁ Π. Ἀραβαντινὸς παρατηρεῖ — προέρχεται ἐκ τοῦ *ἰταλικοῦ* prevesione (προμήθεια)» [1]).

Ὅτι ὅμως ὁ φίλος Ν. Βέης δὲν ἔχει δίκαιον μετὰ τοσαύτης θέρμης ὑποστηρίζων τὴν ἐπιπόλαιον γνώμην τοῦ Ἀραβαντινοῦ, θέλει καταδειχθῇ ἐκ τῶν ἑπομένων.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν τῇ ἰταλικῇ γλώσσῃ ἡ *προμήθεια* λέγεται καὶ ἄλλως (λ. χ. commissione, fornimento, preconosienza, somministrazione), ἀλλὰ καὶ providimento, provisione καὶ previsione. Ἐκ τῶν δύο τελευταίων λέξεων ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ ἐμπορική τις θέσις ἢ λιμὴν Provisiona ἢ Previsiona· δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ νοήσωμεν κατὰ τίνας γλωσσικοὺς νόμους θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μετασχηματισθῇ εἰς *Πρέβεζαν*. Διὰ νὰ βοηθήσωμεν τοὺς ἐχομένους τῆς τοιαύτης ἐτυμολογίας, ὑπενθυμίζομεν ὅτι ἡ προμήθεια ἰταλιστὶ λέγεται καὶ prevedenza, ἀλλ' ἀτυχῶς καὶ τοῦτο οὐδόλως βοηθεῖ τὴν γνώμην αὐτῶν, διότι καὶ ἐκ τῆς λέξεως ταύτης μετὰ πολλῆς δυσκολίας θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προέλθῃ ἡ *Πρέβεζα*.

Ἔπειτα, ἂν κατὰ τὸν Ν. Βέην (Ἀραβαντινὸν κλπ.) προῆλθε τὸ ὄνομα ἐκ τῆς ἰταλικῆς λ. prevìsione, ἢ ἔστω καὶ τῆς πλησιεστέρας prevedenza, ἅτε τῶν Νορμανδῶν ἢ Βενετῶν (Ἀραβαντινὸς κλπ.) ἢ τῶν Φράγκων (Εὐαγγελίδης) ἢ τῶν Λατίνων (sic Ζῶτος Μολοσσὸς) δόντων τὸ ὄνομα, γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, πῶς ὠνομάζετο, πρὸ τοῦ βαπτισθῇ ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω, ἡ σημαντικὴ αὕτη θέσις, ἥτις κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ἐφέρετο μετὰ τοῦ σταθεροῦ ὀνόματος *Πρέβεζα*;

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πλεῖστα ὀνόματα ἑλληνικῶν πόλεων διεφθάρησαν ἀπιστεύτως ἐν τῷ στόματι τῶν ξένων τῶν ἐπιδραμόντων τὰς ἑλληνικὰς χώρας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους· [2]) τὸ αὐτὸ θὰ ἠδύνατό τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι συνέβη καὶ εἰς τὸ ὄνομα τῆς *Πρεβέζης*· τῷ ὄντι δὲ παρὰ τοῖς ξένοις εὑρίσκομεν, πλὴν τοῦ ὀρθοῦ, καὶ τοὺς διεφθαρμένους τύπους, πάντας ὅμως ἔχοντας ὡς βάσιν τὸ *Πρέβεζα* καὶ ὄχι ἄλλο τι μαρτυροῦν τὴν ἀπὸ τοῦ prevìsione ἐξέλιξιν. Καὶ ἂν δ' ἔτι δεχθῶμεν ὅτι οἱ διάμεσοι τύποι ἐλάχιστα ἔζησαν καὶ δὲν παρεδόθησαν, πάλιν μένει ἐν ἡμῖν ἡ ἀπορία τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐν ἑλληνικῷ στόματι ὄνομα ξένον ὑπέστη τοσαύτην διαφθοράν, ὥστε ἀπὸ prevìsione νὰ μετασχηματισθῇ εἰς *Πρέβεζαν*.

[1]) *Ν. Βέη,* Βιβλιογραφία, ἐν «Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς» τόμ. 21 [1914] μέρος 4, σ. 75.

[2]) *Οὐΐλλιαμ Μίλλερ - Λάμπρου,* Φραγκοκρατία, τόμ. 1, σ. 227, τόμ. 2, σ. 341. Πρβλ. *Ἀδ. Ἀδαμαντίου,* Χρονικὰ τοῦ Μορέως, ἐν Δ. Ι. Ε. Ε. Ε. τόμ. 6, σ. 453 κ. ἑ.

Καθ' ἡμᾶς τοῦτο ἦτο δύσκολον, ἂν μὴ ἀδύνατον, διὸ καὶ στρέφομεν τὴν ἔρευναν πρὸς ἄλλο σημεῖον.

Πρὸ πάσης ὅμως ἐρεύνης θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ παραθέσωμεν τοὺς τύπους ὑφ' οὓς ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦτο ἔν τε τοῖς ἑλληνικοῖς καὶ τοῖς ἀλλογλώσσοις κειμένοις, ἵνα δυνηθῇ τις εὐκολώτερον νὰ παρακολουθήσῃ τὰς σκέψεις ἡμῶν. Ὁ ἀρχαιότερον λοιπὸν μνημονευόμενος τοῦ ὀνόματος τούτου τύπος, οὗ τὸ πρῶτον γίνεται μνεία ἐν τῷ ἑλληνικῷ Χρονικῷ τοῦ Μορέως, εἶναι ὁ καὶ σήμερον συνήθης τύπος *Πρέβεζα* [1]). Τὸν αὐτὸν τύπον εὑρίσκει τις ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ *Νικολάου Σοφιανοῦ* χαραχθέντι χάρτῃ τῆς Ἑλλάδος (1544)· [2]) βραδύτερον δ' ἀνευρίσκει τις αὐτόν, πρῶτον μὲν εἰς τὰ «Ἠπειρωτικὰ» Μιχαὴλ Νέποτα τοῦ Δουκός, ὅστις ἀναφέρει ὅτι «ἐπῆραν οἱ Βενετοὶ τὴν ἁγίαν Μαύραν καὶ *Πρέβεζαν* ἐπὶ ἔτους 1684,[3]) ἔπειτα δὲ εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μάτεση (1684),[4]) ἐν ᾧ ὀκτάκις ἀπαντᾷ, ἐκ τρίτου δ' εἰς ἐπιστολὴν «τῶν ᾐχμαλωτισμένων κατοίκων Ἄρτας» ἀπευθυνομένην «πρὸς τοὺς ὑψηλοτάτους αὐθέντας τῆς γαληνοτάτης ἀριστοκρατίας τῶν Ἑνετῶν» γραφεῖσαν τὴν 28 Ὀκτωβρίου 1696 [5]).

Εἰς πάντα δὲ τὰ ἀπὸ τοῦ χρόνου τούτου καὶ ἐφεξῆς, μέχρι σήμερον, γραφέντα ἔγγραφα καὶ μελέτας ὁ ἀνωτέρω τύπος εἶναι ὁ ἐπικρατέστερος.

Παρὰ ταῦτα ὅμως ἐν τῷ κώδικι τῆς Κοπενάγης εὑρίσκομεν τὸν τύπον *Πρέβεσα*,[6]) οὗ μνημονεύει καὶ ὁ Leake προσπαθῶν, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, νὰ ἐτυμολογήσῃ καὶ ἑρμηνεύσῃ τὸν τύπον Prevesa [7]).

Ἐν ἐπιστολῇ δὲ τοῦ Ἀλῆ-πασᾶ «πρὸς τοὺς Παργιώτας» γραφείσῃ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1798 ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀλῆς «ἐξάπωσε τὴν *Πρέβεσαν*»[8]).

Ὁ Leake ἀναγράφει καὶ τύπον *Πρέβεζα*, ὃν θεωρεῖ ὡς ἑλληνικὴν μεταγραφὴν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἰταλικοῦ νομιζομένου τύπου Prevesa [9]).

Εἰς δὲ τὸ «Ἄνθος» τοῦ Καρτάνου, τὸ δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον τῷ 1536 [10]) εὑρίσκομεν τὸν ξενίζοντα τύπον *Πρέβεντζα*,[11]) ἀσφαλῶς προελθόντα

[1]) *John Schmitt,* The Chronicle of Morea, London, 1904, cod. P. στ. 9108 / 19 Πρβλ. *Buchon,* Recherches historiques, Paris, 1845, τόμ. Β' σ. 328, Βιβλίον Κουγκέστας στ. 7764.

[2]) *Νικολάου Σοφιανοῦ,* Descriptio nova totius Graeciae, Ρώμη, 1544, (Χάρτης).

[3]) *Μιχαὴλ Νέποτα τοῦ Δουκός,* Ἠπειρωτικά, ἔκδ. Βόννης, (1848), σ. 254.

[4]) *Κ. Σάθα,* Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα, Χρονικὸν Μάτεση, Ἀθῆναι 1867, σ. 197, 198. 200, 203.

[5]) *Miklosich-Müller,* Acta et diplomata Graeca τόμ. 3, σ. 275 κ. ἑ. XXVII.

[6]) *John Schmitt,* The Chronicle of Morea, Cod. H. στ. 9108.

[7]) *W. Martin Leake,* Ἔνθ. ἀνωτ.

[8]) *Σ. Λάμπρου,* Ν. Ἑλληνομνήμων 1,491.

[9]) *W. Martin Leake,* Ἔνθ. ἀνωτ.

[10]) *Κ. Σάθα,* Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθῆναι, 1888 σ. 147 κ. ἑ.

[11]) *Ch. Hopf,* Chronique Gréco-romanes. σ. 268 κ. ἑ.

ἐκ μεταγραφῆς ἀλλογλώσσου κειμένου, ὅπερ θὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ Καρτάνος. Τέλος δ' ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Μάτεση, ἐν ᾧ ὀκτάκις, ὡς εἴρηται, ἀναγράφεται ὁ ἐπικρατέστερος τύπος, εὕρηται καὶ ὁ δημωδέστερος *Μπρέβεζα*, [1]) ὅστις εἶναι προφανὲς ὅτι προῆλθεν ἐκ τῆς αἰτιατικῆς, ὡς τὰ *Μπεραία*, *Μπάτινος* κ. ἄ. προῆλθον ἐκ τῶν δημωδεστέρων τύπων *Περαίας* (Πειραιεὺς) *Πάτινος* (Πάτμος) κ.τ.τ.

Καὶ ταῦτα μὲν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ἑλληνικὰ κείμενα. Καὶ παρὰ τοῖς ἀλλογλώσσοις ὅμως, παρ' οἷς ἄλλως τε συνήθης εἶναι ἡ τῶν τύπων τῶν ὀνομάτων στρέβλωσις, παρουσιάζονται ἀνάλογοι παραλλαγαί.

Οὕτως ἐν τῇ *Γαλλικῇ παραλλαγῇ* τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως ἀναγράφεται ὑπὸ τοὺς τύπους *Prevesse* καὶ *Prevasse*.[2]) Ὁ Sanson ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ χαραχθέντι χάρτῃ τῆς Ἠπείρου (1670) ἀναγράφει τὴν πόλιν ὑπὸ τὸν ὀρθὸν τύπον *Preuesa*, ὃν εὑρίσκομεν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Grandi [3]) καὶ ἐν ταῖς *Memorie Istoriogeografiche*, [4]) ὡς καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς μετέπειτα γράψασι περὶ τῆς πόλεως ταύτης.[5]) Ὁ *Leake* ὅμως ἔχων ὑπ' ὄψιν, ὡς αὐτὸς ὁμολογεῖ, τὸν ἑλληνικὸν τύπον *Πρέβεζα* ἀναγράφει καὶ αὐτὸς τὸν *Prevyza*, [6]) ὃν πιθανώτατα ἔχων ὡς πρότυπον ὁ *Forbiger* εἰσήγαγεν εἰς τὸ Ἐγχειρίδιον τῆς Γεωγραφίας [7]).

Φαίνεται ὅμως ὅτι πρὸ τοῦ *Grandi* ὑπό τινων, ὡς αὐτὸς ἀναφέρει, ἐγίνετο χρῆσις καὶ τοῦ τύπου *Preventza*, [8]) ὃν ἀναγράφει καὶ ὁ σύγχρονος αὐτοῦ συγγραφεὺς τῶν *Memorie* [9]) καὶ ὅστις ἐνθυμίζει ἡμῖν τὸν ἐν τῷ *Ἄνθει* τοῦ Καρτάνου φερόμενον τύπον *Πρέβεντζα*. [10]) Ὑπὸ τὸν αὐτὸν τύπον εὕρηται καὶ παρὰ τοῖς Spon καὶ Wheler. [11]) Ἐκ τῶν παλαιοτέρων τοῦ *Grandi* ὁ *Lauremberg* ἀναφέρει τὴν πόλιν ὑπὸ τὸν τύπον

[1]) *Κ. Σάθα,* Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα, Χρονικὸν Μάτεση, Ἀθῆναι, 1867, σ. 198.

[2]) *Buchon,* Recherches Historiques, Paris, 1845, τόμ. I. σ. 317.

[3]) *Buchon,* Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 312.

[4]) *Grandi,* Ἔνθ. ἀνωτ., σ. 22.

[5]) *N. N.,* Memorie Istoriogeografiche σ. 46. Πρβλ. *Leake,* Ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. I, σ. 175—*Hughes,* Travels in Sicily-Greece and Albania, London, 1820, τόμ. II, σ. 325 κ. ἑ. — *Holland,* Travels in the Jonian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, London, 1819, τόμ. I, σ. 94 κ. ἑ. — *Hammer,* Geschichte des Osmaniscen Reiches, Pest, 1835 τόμ. 2, σ. 328. 4, σ. 158. 7, σ. 222.—*Le Guien.* Ἔνθ. ἀνωτ. — *Tafel,* Ἔνθ. ἀνωτ. — *Bursian,* Ἔνθ. ἀνωτ.

[6]) *W. Martin Leake,* Ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. I σ. 175.

[7]) *Forbiger,* Handbuch der alten Geographie, Leipzig, 1848, τόμ. II, σ. 879 καὶ ἔκδ. 6', 1877, τόμ. I, σ. 596.

[8]) *Grandi,* Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 22.

[9]) *N. N.,* Memorie Istoriogeographische, Ἔνθ. ἀνωτ.

[10]) *Hopf,* Chroniques Gréco-Romanes, Ἔνθ. ἀνωτ.

[11]) *Jacob Spon et George Wheler,* Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, fait aux années 1675 et 1676, Hayé, 1724, τόμ. 1, σ. 81.

Prevexa [1]). Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ *William Eton*, ἄγνωστον διατί, μεταχειρίζεται τόν τε ὀρθὸν τύπον *Prevesa* καὶ τὸν ἐφθαρμένον Prevasi [2]). Τέλος ἐκ τῶν νεωτάτων ὁ γράψας τὸ ἄρθρον Πρέβεζα διὰ τὸ Λεξικὸν τοῦ *Brokhaus* ἀναγράφει αὐτὴν ὑπὸ τὸν τύπον *Preveza*, σημειοῖ ὅμως ὅτι τὸ -za δέον νὰ προφερθῇ -ζα [3]).

Τὸ τελευταῖον τοῦτο νομίζομεν ὅτι εἶναι ἱκανὸν δίδαγμα τοῦ τρόπου καθ' ὅν, ἕνεκα τῆς δυσκολίας περὶ τὴν καταγραφὴν φθόγγων τινῶν, γίνεται ἡ σύγχυσις ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀκριβῆ ἀπόδοσιν αὐτῶν καὶ ἡ δημιουργία νέων τύπων παρηλλαγμένων [4]).

Ἐκ τῆς παραθέσεως τῶν ἀνωτέρω τύπων πείθεται πᾶς τις ὅτι οὐδεὶς αὐτῶν δύναται ν' ἀναχθῇ εἰς τὸ provisione τοῦ Ἀραβαντινοῦ καὶ τῶν ὁμοφρονούντων ἐκείνῳ, καὶ ὅτι ὁ ἐπικρατέστερος, ἅμα δὲ καὶ παλαιότερος, ἐξ οὗ ἄνευ παραβιάσεως τῶν φωνητικῶν νόμων ἠδύναντο νὰ προέλθωσιν οἵ τε ἑλληνικοὶ καὶ οἱ ξένοι, εἶναι ὁ τύπος *Πρέβεζα*. Τοῦτον δ' ἔχοντες ὑπ' ὄψιν προβαίνομεν εἰς τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως.

Ἀνωτέρω εἴπομεν ὅτι ὁ φίλος Κ. Ἄμαντος ὀρθῶς κατέταξε τὸ τοπωνύμιον τοῦτο εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐχόντων τὴν ἀλβανικὴν κατάληξιν -εζα [5]). Εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι, ὅπως καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, [6]) κατ' αὐσίαν ἀλβανικὴ κατάληξις -εζα δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' ἐκ τῆς ὑποκοριστικῆς καταλήξεως -ζε̣, ἥτις μετὰ τὴν προσθήκην τοῦ ἄρθρου *α* γίνεται -ζ'*α*, σχηματίζονται ποικίλοι τύποι, οἷοι οἱ -*ε̣ζ'α*, -*αζ'α* -*εζ'α*, -*ιζ'α* -*οζ'α*, κ.τ.τ., ἅτε τοῦ θεματικοῦ φωνήεντος ἐκλαμβανομένου ὑπὸ τῶν μὴ εἰδότων τὴν ἀλβανικὴν γλῶσσαν ὡς ἀνήκοντος εἰς τὴν κατάληξιν. Τόσον δὲ φιλεῖ ἡ ὑποκοριστικὴ αὕτη κατάληξις τὰ τοπωνύμια, ὥστε δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μία τῶν κατ' ἐξοχὴν τοπωνυμικῶν καταλήξεων τῆς ἀλβανικῆς γλώσσης [7]).

[1]) *Lauremberg*, Ἔνθ. ἀνωτ.

[2]) *William Eton*, Tableau Historique, politique et moderne de l'empire Ottoman, Paris, 1801, τόμ. 2, σ. 80.

[3]) *Brokhaus*, Konversations Lexicon, ἐν λ. Preveza.

[4]) Ὁ μακαρίτης *Στέφανος Δραγούμης* ἐν τῇ περὶ τῶν Χρονικῶν τοῦ Μορέως μελέτῃ αὐτοῦ λέγει ὅτι «συχνὰ παρὰ τοῖς Φράγκοις καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Γαλλικοῦ Χρονικοῦ καὶ μετέπειτα διὰ δύο ss ἀπεδίδετο τὸ ζ καὶ τὸ ξ. Ἴδε τὰ ἐν Γ. Χ. Prevasse καί Prevessa = Πρέβεζα, Nissie, Nixie, Nixye = Ναξία ἢ Νάξος». Πρβλ. «Ἀθηνᾶς» τόμ. 26, σ. 17.

[5]) *Κ. Ἀμάντου*, Σύμμεικτα τοπωνυμικά, ἐν «Ἀθηνᾶς» τόμ. 22, σ. 204.

[6]) Περὶ τῆς καταλήξεως ταύτης καὶ τῶν φερόντων ταύτην τοπωνυμίων ὡμιλήσαμεν ἄλλοτε διὰ μακρῶν· (πρβλ. Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας, ἐν «Ἀθηνᾶς» τόμ. 27 (1915) σ. 345)· μετὰ μικρὸν δὲ θὰ δημοσιεύσωμεν ἐκτενῆ μελέτην σαφηνίζουσαν τὰ κατὰ τὰ τοπωνύμια ταῦτα.

[7]) Τόσον ἐπέδοσεν ὡς τοπωνυμικὴ ἡ κατάληξις αὕτη, ὥστε λησμονηθείσης τῆς ἀρχῆς αὐτῆς, καὶ ὑπ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἀλβανοφώνων τῆς Ἑλλάδος, ἐξελήφθη ὁλόκληρον τὸ —*εζα* ὡς κατάληξις καὶ προσετέθη εἰς λέξεις εἰς ἃς ἥκιστα ἥρμοζεν· λ. χ. ἐλέχθη Λέδεζα καὶ Φίκεζα ἀντὶ τῶν ὀρθῶν Λέθ-θι καὶ Φίκ-θι.

Ἐξετάσωμεν νῦν, ἂν ἐν τῇ γλώσσῃ ταύτῃ ὑπάρχῃ τι δυνάμενον φωνητικῶς καὶ σημασιολογικῶς νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος τοπωνύμιον.

Τῷ ὄντι παρὰ τοῖς ἐν Ἑλλάδι ἀλβανοφώνοις εἶναι ἔτι καὶ σήμερον ἐν χρήσει τὸ προσηγορικὸν *πρέβε̣ζε̣* (μετὰ τοῦ ἄρθρου *πρέβε̣ζ'α*), ὅπερ ἄγει ἡμᾶς κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν *Πρέβεζαν*, οὐ μόνον φωνητικῶς, ἀλλὰ καὶ σημασιολογικῶς.

Ὅταν ἤμην παῖς, καὶ ἐπιστρέφων μετὰ βροχὴν ἀπὸ τοῦ σχολείου ἀπεκλειόμην ὑπὸ τῶν χειμάρρων, ἤκουον πολλάκις τῶν γραιῶν, τῶν φιλοτιμουμένων νὰ βοηθήσωσι τοὺς παῖδας, ὅπως διέλθωσιν ἀκινδυνότερον τοὺς χειμάρρους, νὰ φωνάζωσι «ἔνι κε̣τὲ γγὰ πρέβε̣ζ'α» (= ἐλᾶτε ἀπὸ 'δῶ, ἀπὸ τὴν πρέβεζα), δεικνύουσαι ἅμα καὶ τὸ ἀβαθέστερον μέρος τοῦ χειμάρρου.

Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Σαλαμῖνι καὶ τοῖς περιχώροις τῶν Ἀθηνῶν δὲν εἶναι ἀσυνήθης ἔτι καὶ σήμερον ἡ φράσις «βρὲ τύ! τσ' έ μπε̣'ρε πρέβε̣ζε̣ ἄρε̣νε̣! (=βρὲ σύ! τί τὸ ἔκαμες πρέβεζα τὸ χωράφι μου)· ἡ φράσις αὕτη ἀκούεται ὁσάκις τις διέρχεται ἀγρὸν καλλιεργημένον καὶ διὰ τῶν πατημάτων αὐτοῦ σχηματίζει *δίοδον, πέρασμα*, ὅπως μεταβῇ εἰς ἴδιον ἀγρὸν ἢ ἀλλοῦ που.

Ὅτι ἡ *πρέβε̣ζα* τῶν ἀλβανοφώνων τῆς Σαλαμῖνος καὶ τῆς λοιπῆς Ἀττικῆς φωνητικῶς καὶ ἄνευ ἐκβιάσεως οὐδενὸς τῶν γλωσσικῶν νόμων παρέχει τὸ *Πρέβεζα*, οὐδεὶς νομίζομεν ὅτι δύναται ν' ἀρνηθῇ· ὅτι δὲ καὶ σημασιολογικῶς ἡ *πρέβε̣ζα*, ἡ δηλοῦσα τὸ *πέρασμα*, τὴν *δίοδον*, ἦτο δυνατὸν νὰ δώσῃ τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς σημεῖόν τι τοῦ ἐδάφους, ἔχον τὴν ἰδιότητα τῆς *διόδου*, τοῦ *περάσματος*, ἐπίσης οὐδεὶς θ' ἀμφισβητήσῃ.

Ἁπλῆ ἐπὶ τοῦ Χάρτου παρατήρησις πείθει πάντα ὅτι ἡ εὐκολωτέρα, φυσικῶς δὲ καὶ κυριωτέρα ὁδός, ἡ ἄγουσα ἀπὸ τῆς Ἠπείρου εἰς τὴν ἔναντι Ἀκαρνανίαν, ἦτο ἡ διὰ τοῦ στενοῦ στομίου τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου.

Τὸ δ' ἀκριβῶς ἔναντι τοῦ Ἀκτίου ἀκρωτηρίου [1]) σημεῖον τῆς Ἠπειρωτικῆς ἀκτῆς ἀπὸ τοῦ ὁποίου μέχρι σήμερον γίνεται ἡ διαπεραίωσις, τὸ *πέρασμα*, πρὸς τὴν ἀπέναντι Ἀκαρνανίαν, ἦτο δυνατὸν νὰ ὀνομασθῇ ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν *Πρέβε̣ζε̣* τ. ἔ. *Πέραμα*, ὅπως ἄλλως τε καλεῖται μέχρι σήμερον θέσις τις παρὰ τὴν σημερινὴν Πρέβεζαν.

[1]) Τὸ ἀκρωτήριον ***Ἄκτιον*** ἐν τῷ Χάρτῃ τοῦ *S. Sanson* (1670) ἀναγράφεται ὑπὸ τὸ ὄνομα *Figalo*· οὕτω δ' ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τῶν πλείστων περιηγητῶν· πρβλ. *, Die vortreffliche Halb-Insel Morea, Nürnberg, 1687, σ. 202, Vigalo. — *J. C. Hobhouse*, A Journey through Albanie etc... during the years, 1809 and 1810, London, 1813, σ. 29.—*C. Satha*, Documents, τόμ. 1.—Τὸ ὄνομα Figalo ὀφείλεται ἴσως εἰς τὸ σχῆμα τοῦ ἀκρωτηρίου, ὁμοιάζοντος πρῴρᾳ πλοιαρίου φερομένου ὑπὸ τὸ ὄνομα figalo. Πρβλ. Vocabulario Universale Italiano compilato a cura della Società tipografica Tramater et Ci, Napoli 1834, ἐν λέξει figalo.

Ἄν καὶ τ᾿ ἀνωτέρω θὰ ἦσαν ἱκανὰ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς φωνητικῆς καὶ σημασιολογικῆς σχέσεως τοῦ ἀλβανικοῦ *πρέβεζ᾿α* πρὸς τὸ *Πρέβεζα*, ἐν τούτοις, πρὸς ἄρσιν πάσης τυχὸν ἀμφιβολίας, παρέχομεν ἀναλυτικωτέραν τὴν εἰκόνα τῆς δημιουργίας τοῦ ὑποκοριστικοῦ *πρέβεζ᾿α*.

Πρὸς εὕρεσιν τοῦ θέματος, εἰς ὃ προσετέθη ἡ ὑποκοριστικὴ κατάληξις, ὀφείλομεν πρῶτον ν᾿ ἀφαιρέσωμεν τὸ ἐν τέλει *α*, ὅπερ εἶναι τὸ ἄρθρον· μετὰ τοῦτο πρέπει ν᾿ ἀφαιρεθῇ ἡ ὑποκοριστικὴ κατάληξις - ζε, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ὁποίας ἀπομένει τὸ θέμα *πρέβε*, ὅπερ ἀνήκει εἰς γνωστὴν καὶ συνήθη ἀλβανικὴν λέξιν.

Ὁ Hahn ἐν τῷ ἀλβανογερμανικῷ λεξικῷ, τῷ ἐπισυναπτομένῳ εἰς τὰς Albanesische Studien, καταγράφει τὴν λέξιν πρέβε (ἐνάρθρως *πρέβ᾿α*) καὶ ἑρμηνεύει διὰ τῶν Gangbarer Weg, Strassen - Knoten, Furth, Flussbett· πρὸς πληρεστέραν δ᾿ ἑρμηνείαν ταύτης παραπέμπει εἰς τὴν λ. *βρόμ - ι*, [1]) ἥτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰ μὴ ἡ ἑλληνικὴ λ. *δρόμος* ἀκουομένη παρά τισι μὲν τῶν ἀλβανοφώνων ὡς *δρόμ᾿ι*, παρ᾿ ἄλλοις δὲ *βρόμ᾿ι*.

Ὁ Dozon ἀφ᾿ ἑτέρου καταγράφων τὴν λέξιν εἰς τὸ Vocabulaire Albanais - Français ἑρμηνεύει αὐτὴν διὰ τῶν «chemin praticable, què ou lit ordinaire d'une rivière» [2]).

Ὁ δ᾿ ἡμέτερος Χριστοφορίδης ἀντλήσας αὐτὴν ἀπὸ τοῦ γλωσσαρίου τοῦ Hahn δὲν προσέθηκε μέν τι νέον, ἀλλ᾿ ὅμως καὶ οὗτος πρὸς διασάφησιν τῆς σημασίας τῆς λέξεως παρέπεμψεν εἰς τὴν λ. *βρόμ - ι* καὶ διὰ ταύτης εἰς τὴν συγγενῆ *οὔδε - α* τὴν δηλοῦσαν τὴν *ὁδόν*. [3]) Τέλος ὁ G. Meyer ἔχων ὑπ᾿ ὄψιν τ᾿ ἀνωτέρω ἐσχέτισε τὸ *πρέβε* ἐτυμολογικῶς πρὸς τὸ treve καὶ διὰ τούτου πρὸς τὸ λατινικὸν trivium, τὸ δηλοῦν τὴν *τρίοδον* (τὸ τρίστρατο) [4]).

Κατὰ ταῦτα τὸ ἀλβανικὸν *πρέβε* ἐδήλου σὺν ἄλλοις τὴν *ὁδόν*, ἀλλὰ καὶ τὸν *πόρον*, τὴν *διάβασιν*, τὸ *πέραμα* (Furt).

Τὸ *πρέβε* τοῦτο λαμβάνον τὴν ὑποκοριστικὴν ἅμα καὶ τοπωνυμικὴν κατάληξιν - *ζε*, σχηματίζεται εἰς *πρέβεζε*, ὅπερ ἠδύνατο νὰ ἀποδοθῇ εἰς πᾶσαν *δίοδον*, *πέραμα*, ἀλλὰ καὶ εἰς ὡρισμένον σημεῖον μετέχον τῆς ἰδιότητος ταύτης, οἷον ἦτο ἡ Ἠπειρωτικὴ ἀκτὴ ἡ χρησιμεύουσα πρὸς σχηματισμὸν τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου.

---

[1]) *Joh. v. Hahn*, Albanesische Studien, Jena, 1854, Beiträge zu einem Albanesisch - Deutschen Lexicon, σ. 105 ἐν λ. πρέβε - α.

[2]) *Dozon*, Manuel de la langue Chkipe ou Albanaise, Paris, 1879, Vocabulaire Albanais - Français, σ. 72.

[3]) *Χριστοφορίδου*, Λεξικὸν τῆς ἀλβανικῆς γλώσσης, Ἀθῆναι, 1904, σ. 342.

[4]) *G. Meyer*, Etymologisches Wörterbuch der Albanesischen Sprache, Strassburg, 1891, ἐν λ.

Ὅταν δ᾿ ἐσχηματίσθη κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο συνοικισμός, διετήρησεν οὗτος τὸ ὄνομα τῆς θέσεως καὶ ὠνομάσθη *Πρέβεζε* (ἐνάρθρως *Πρέβεζ᾿α*), καὶ μετ᾿ ἀφομοίωσιν τοῦ κωφοῦ ε τῆς παραληγούσης πρὸς τὸ *ε* τῆς προηγουμένης διεμορφώθη ὁ σταθερὸς τύπος *Πρέβεζα*.

Ὅτι δὲ ἀπὸ φυσικῶν ἰδιοτήτων, συγγενῶν πρὸς τὰς ἐννοίας τῆς *διαβάσεως*, τοῦ *πόρου* κ.τ.τ., ὠνομάσθησαν κατὰ πάσας τὰς ἐποχὰς καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι θέσεις καὶ πόλεις, ἔστωσαν ὡς παραδείγματα τὰ ἀρχαῖα *Βόσπορος* [1]) καὶ *Βούπορθμος*, [2]) τὰ μεσαιωνικὰ καὶ νέα *Διάπλους*, [3]) *Διαπόρια*, [4]) *Πόρος*, [5]) *Πορεά*, [6]) *Περατία*, *Περαταρεά*, *Περάστρα*, *Πέραμα*, [7]) τὰ τουρκικὰ *Δερβένι*, *Δερβένια*, *Δερβενάκια*, *Δερβενοσάλεσι*, *Δερβὲν-Φούρκα*,

---

[1]) Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο γνωρίζομεν δύο *πόρους*, τὸν *Θρακικὸν* καὶ τὸν *Κιμμέριον*. Συγγενὲς πρὸς ταῦτα, κατὰ τὸν διδάσκαλον ἡμῶν Π. Καρολίδην, εἶναι καὶ τὸ *Βυζάντιον*. Βλ. *Π. Καρολίδου*, Ἡ πόλις τῶν Βυζαντίνων ἐν τοῖς Χρονικοῖς τοῦ βασιλέως Ἀστραγαδάν, ἐν Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι [1902/3], Ἀθῆναι, 1904, σ. 271 κ. ἑ.

[2]) Οὕτως ἐκαλεῖτο ὁ μεταξὺ Ἀπεροπίας (σημ. Δοκοῦ) καὶ Ὑδραίας (Ὕδρας) *πορθμὸς* καὶ συνεκδοχικῶς τὸ ἐπὶ τῆς Ἑρμιονίδος *ὄρος*, τὸ σημερινὸν *Μουζάκι*· πρβλ. *Pauly - Wissowa*, Realencyclopädie, ἐν λ. Ἀπεροπία.

[3]) Μετὰ τοῦ ὀνόματος τούτου φέρεται νησίς τις πλησίον τῶν *Ὀθωνῶν* ὀνομασθεῖσα οὕτως, ἀσφαλῶς, ἀπὸ *διάπλου* μεταξὺ ταύτης καὶ τῶν παρ᾿ αὐτὴν νησίδων, ὡς ἐκλήθησαν ἄλλαι νησῖδες *Διαπόρια*. Βλ. *Bursian*, Geographie von Griechenland, Λειψία, 1862, τόμ. 2, σ. 364.

[4]) *Διαπόρια* ἢ *Πεντενήσια* καλοῦνται πέντε νησῖδες τοῦ Σαρωνικοῦ, κείμεναι μεταξὺ Αἰγίνης καὶ Σαλαμῖνος καὶ δὴ πρὸ τῆς βορειοτέρας ἄκρας τῆς Ἐπιδαυρίας ἀκτῆς· αὗται ἔλαβον τὸ ὄνομα ἀσφαλῶς ἀπὸ τῶν μεταξὺ αὐτῶν ἐλαχίστων *διαπόρων*· βλ. *Bursian*, Ἔνθ. ἀνωτ., τόμ. 2, σ. 77. Ἐν Παξοῖς κ. ἀ. *διαπόρι* λέγεται ἡ στενὴ εἴσοδος εὐρυχώρου λιμένος. — *Δζαπόρι* (*δζαπόρζα*) μετὰ τῆς σημασίας τῆς *διόδου* εὑρίσκομεν ἐν Ἀστυπαλαίᾳ, Καρπάθῳ, Σάμῳ, μεταξὺ Καλύμνου καὶ Λέρου, μεταξὺ Λέρου καὶ Γλαρονησιοῦ, μεταξὺ Σύμης καὶ τῆς νησῖδος Νίνηος (*Karl Dieterich*, Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden, Wien, 1908, σ. 271). — Ὡσαύτως ἐν Σύρῳ θέσις μεταξὺ τοῦ ὁμωνύμου ἀκρωτηρίου *Διαπόρι* καὶ τοῦ *Πρίονος* (Φραγκίδου, Ὀνοματοθεσίαι τῆς νήσου, ἐν «Ἐφημερίδι» Σύρου, 1911, ἀρ. 156). — *Διάπορος* δὲ καλεῖται νῆσος ἐν τῷ Σιγγιτικῷ κόλπῳ.

[5]) *Πόρος* ἐκαλεῖτο ἀρχαῖος δῆμος τῆς Ἀκαμαντίδος φυλῆς· πρβλ. *Pape's*, Wörterbuch der Griechischen Eigennamen ἐν λ. Poros. β) Ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1262 ἀναφέρεται ἐν Κεφαλληνίᾳ θέσις *Πόρος* (βλ. *Miklosich - Müller*, Acta et diplomata Graeca, τόμ. 4, σ. 17), ἣν ὁ Bursian προσδιορίζει ὡς κειμένην εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σάμης· (πρβλ. *Bursian*, Ἔνθ. ἀνωτ., τόμ. 2, σ. 376). γ) *Πόρος* ὠνομάσθη, ἕνεκα τοῦ μεταξὺ αὐτῆς και τῆς ἀπέναντι Τροιζηνίας στενωτάτου πορθμοῦ, ἡ ἀρχαία Καλαύρεια. δ) *Πόρος* ὡσαύτως ὠνομάσθη καὶ χωρίον τῆς Λευκάδος, κείμενον ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῆς πρὸς τὴν Ἀκαρνανίαν, ἀφ᾿ ἧς ἡ νῆσος χωρίζεται διὰ στενωτάτου ὡσαύτως πορθμοῦ. (Βλ. *Leake*, Ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. 3 σ. 41, πρβλ *Ἰ. Νουχάκι*, Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 895). Τούτοις πρόσθες τὸ *Σαραντάπορο*.

[6]) *Πορεὰ* συνοικισμὸς ἐν τῷ δήμῳ Μονεμβασίας (*Ἰ. Νουχάκι*, Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 747).

[7]) Ἡ *Περατία* καὶ *Περατιὰ* εἶναι χωρίον ἐπὶ τῆς Ἀκαρνανικῆς ἀκτῆς, τῆς ἀπέναντι τῆς Λευκάδος· αὕτη ἀναφέρεται εἰς Χρυσόβουλλον (1361) τοῦ *Συμεὼν* (*Π. Ἀραβαντινοῦ*, Ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. 2, σ. 310) καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Τζάνε Κορωναίου (1519) περιγρα-

Δερβὲν-Καρυὰ καὶ τὰ γερμανικὰ Frankfurt am Main, Frankfurt an der Oder, Querfurt, Schwinfurt κ. ἄ.

Μετὰ τ' ἀνωτέρω, ἅτινα νομίζομεν ὅτι πειθαναγκάζουσιν, οὐδεὶς θ' ἀμφιβάλλῃ ὅτι ἀπὸ τοῦ ἀλβανικοῦ προσηγορικοῦ *πρέβεζα* ἐδημιουργήθη τὸ τοπωνύμιον *Πρέβεζα*.

Ὅταν δὲ ὁ μικρὸς συνοικισμὸς ηὐξήθη καὶ ἐγνώσθη μετὰ τοῦ ὁριστικοῦ ὀνόματος τῆς θρυλικῆς πόλεως, τότε τὰ ὥραν περίπου ἀπέχοντα αὐτῆς ἐρείπια τῆς *Νικοπόλεως* ὠνομάσθησαν *Παλαιὰ Πρέβεζα* ἢ *Παλαιοπρέβεζα* [1]).

Μετὰ τὴν κατὰ τοιοῦτον ἀναμφισβήτητον τρόπον ἐξακρίβωσιν τῆς προελεύσεως τοῦ ὀνόματος *Πρέβεζα* ἐσχηματίσαμεν τὴν πεποίθησιν ὅτι καὶ ἀλλαχοῦ τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἀφ' οὗ μάλιστα ἐπιστώθη ἡ ὕπαρξις τοῦ προσηγορικοῦ *πρέβεζ'α* καὶ παρὰ τοῖς ἀλβανοφώνοις τῆς Ἑλλάδος, ἔπρεπε νὰ ὑπάρξῃ θέσις τις μετὰ τοῦ ὀνόματος τούτου· τῷ ὄντι δ' ἐν πλουσιωτάτῃ συλλογῇ τοπωνυμίων τῆς Ἀρκαδίας, γενομένῃ μετὰ πολλῆς φι-

---

φόμενα κατορθώματα τοῦ Μπούα· (πρβλ. *Κ. Σάθα*, Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα, Ἀθῆναι, 1867, σ. ρλϐ'). Ἔπιθι *Ἰ. Νουχάκιν*, Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 441. καὶ ὅρα *Σπυρ. Βλαντῆ*, ἡ νῆσος Λευκὰς καὶ αἱ πόλεις αὐτῆς ἀνὰ τοὺς αἰῶνας, ἐν Ἐπετηρ. Παρνασσοῦ [1915], τόμ. 11, σ. 27 *Leake*, Ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. 4, σελ. 14.

β') *Περαταρεὰ* λέγεται θέσις καὶ συνοικισμὸς παρὰ τὰ Τέμπη (Ἐφημ. *Ἐμπρός*, ἀριθ. φύλλου 7027 (10—5—1919), πρβλ. *Ἰ Νουχάκι*, Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 380)· ὡσαύτως δ' ἐν Παξοῖς (*Γ. Ν. Χατζιδάκι*, ΜΝΕ. 2, 433).

γ') *Περάστρα* καλεῖται χωρίον τοῦ δήμου *Περαίας* τῆς Τήνου (*Ἰ. Νουχάκι*, Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 794).

δ') *Πέραμα* λέγεται α') χωρίον τῆς Κυζίκου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου, διὰ πλοιαρίων ὀνομαζομένων *περαμάτων*, γίνεται ἡ διαπεραίωσις ἀπὸ τῆς Μικρασιατικῆς πρὸς τὴν Θρᾳκικὴν ἀκτήν. β') Χωρίον ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων· (πρβλ. *Leake*, Ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. 4, σ. 153). γ') Θέσις καὶ συνοικισμὸς ἐπὶ τῆς ΜΔ. ὑπωρείας τοῦ Αἰγάλεω· ἡ θέσις ἀνεφέρετο ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο καὶ ὅτε οἱ *Spon* καὶ *Wheler* ἐπεσκέφθησαν τὴν Ἑλλάδα· (βλ. *Spon et Whéler*, Voyage d' Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, 1676, τόμ. 2, σ. 152· πρβλ. *Ἰ. Νουχάκι*, Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 54. δ') Θέσις καὶ συνοικισμὸς ἐπὶ τῆς Σαλαμῖνος, ἀκριβῶς ἔναντι τῆς προηγουμένης, φερομένη ὑπὸ μὲν τῶν ἀλβανοφώνων κατοίκων μετὰ τοῦ παλαιοῦ ὀνόματος *Περάμ'α*, ὑπὸ δὲ τῶν ξένων ὑπὸ τὸ πρὸ μικροῦ γενικευθὲν ὄνομα *Καματερό*, ὑφ' ὃ ἐφέρετο ἡ βορεία πλαγιὰ τῆς Πούντας· (*Ἰ. Νουχάκι*, Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 89.—*Χωματιανοῦ* Ἔνθ. ἀνωτ). ε') Ἑτέρα ἐπὶ τῆς Σαλαμῖνος θέσις, δυτικώτερον τῆς Φανερωμένης καὶ ἀπέναντι τῆς μεγαρικῆς ἀκτῆς, ὠνομάσθη *Πέραμα* τῶν Μεγάρων, ἅτε δι' αὐτῆς γινομένης τῆς πρὸς τὴν μεγαρικὴν ἀκτὴν διαπορθμεύσεως διὰ πλοιαρίων καλουμένων *περαμάτων*.

[1]) *Μελετίου*, Γεωγραφία Παλαιὰ καὶ Νέα, τόμ, 2, σ. 279· πρβλ. *Ἀθαν. Σταγειρίτου*, Ἠπειρωτικά, σ. 407. — *Pauly-Wissowa*, Realencyclopädie ἐν λ. *Νικόπολις*. — *Forbiger*, Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 879 τῆς α' ἐκδόσεως, Paleoprevysa.—*Ed. Dodwell*, A classical and topographical tour though Greece, London, 1819, σ. 56, Palea-Prebesa.— *Μ. Δήμιτσα*, Πολιτικὴ Γεωγραφία, Ἀθῆναι, 1882, μέρ. Α', σ. 126.

λοτιμίας ὑπὸ τοῦ διδάκτορος Χαριλάου Γ. Σακελλαριάδου, εὑρίσκεται μεταξὺ ἀπείρων ἄλλων ἀλβανικῶν τοπωνυμίων καὶ θέσις τις τοῦ χωρίου Παραλόγγὰ (τῆς Γορτυνίας) ὀνομαζομένη *Πρέβεζα* [1]).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐλπίζομεν ὅτι θέλει πεισθῆ πᾶς τις ὅτι τὸ ὄνομα τῆς *Πρεβέζης* δὲν εἶναι *ἐνετικόν*, οὔτε *γενουατικόν*, οὔτε *ἰταλικόν*, ἀλλ' ***ἀλβανικόν***.

Ἱστορικὸν ἐπίμετρον.

Κατόπιν τῶν περὶ τῆς θέσεως, τοῦ χρόνου, τοῦ πρώτου συνοικισμοῦ καὶ τοῦ ἐτύμου τοῦ ὀνόματος τῆς *Πρεβέζης* λεχθέντων θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, περὶ τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως ταύτης τ' ἀκόλουθα.

Μετὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐξ ἐπιδρομῶν καὶ σεισμῶν καταστροφὰς καὶ τὴν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐκ θεμελίων κατασκαφὴν τῆς Νικοπόλεως, [2]) ἥτις ἔκτοτε ἐπέζησε μόνον ὡς ὄνομα *ἕδρας ἐπισκοπικῆς*, ὁ περὶ αὐτὴν χῶρος ἠρημώθη τελείως, ἀχρηστευσάντων φυσικῶς καὶ τῶν λιμένων, δι' ὧν αὕτη ἐπεκοινώνει μετὰ τοῦ λοιποῦ ἑλληνικοῦ καὶ ξένου κόσμου.

Ἡ ὑφισταμένη ὅμως ἀνάγκη τῆς ἐπικοινωνίας τῶν ἠπειρωτικῶν λαῶν μετὰ τῆς ἀπέναντι ἀκαρνανικῆς ἀκτῆς, ὡς καὶ ἡ τῆς ἐξαγωγῆς τῶν ἠπειρωτικῶν προϊόντων, ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθῇ ἐκ νέου ἐν τῇ μεσημβρινῇ ἀκτῇ τῆς Ἠπείρου κατ' ἀρχὰς μὲν σταθμός τις, ὅστις ἐχρησίμευεν ὅπως διαμένωσι προσωρινῶς οἱ διαπεραιούμενοι ἀπὸ τῆς ἠπειρωτικῆς εἰς τὴν ἀπέναντι ἀκαρνανικὴν ἀκτὴν — τοῦτο τοὐλάχιστον συνέβη εἰς ὅλα τὰ

---

[1]) *Χαρ. Γ. Σακελλαριάδου*, Συλλογὴ τοπωνυμίων Ἀρκαδίας, (χ/φον ὑπ' ἀριθ. 392, σ. 83 Ἀρχείου Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ).

[2]) Περὶ τοῦ ἔτους τῆς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καταστροφῆς τῆς Νικοπόλεως μέχρι τῆς στιγμῆς, ἐξ ὅσων ἡμεῖς τοὐλάχιστον γνωρίζομεν, δὲν ἐλέχθη τι τὸ ὁριστικόν. Ὁ *Ἀλ. Φιλαδελφεύς*, ἀκολουθῶν τὰς πρὸ αὐτοῦ γνώμας, αἵτινες θέτουσι τὴν καταστροφὴν τῆς Νικοπόλεως περὶ τὰ ἔτη 1080-1084, παρεδέχθη τὸ ἔτος 1080· (πρβλ. Πρακτ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας, 1913, σ. 83). Ὁ δὲ φίλος *Γ. Σωτηρίου*, διὰ σημειώματος αὐτοῦ πρὸς ἐμὲ σταλέντος, διορθῶν τὰ ἐν τῇ μελέτῃ «Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ δαπέδου τοῦ ἀνευρεθέντος ναοῦ ἐν Νικοπόλει τῆς Ἠπείρου» (ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ «Ἱεροῦ Συνδέσμου» τῆς 1—15 Δεκεμβρίου 1915, (ἀρ. 255-256 σ. 8) «ἕως οὗ οἱ Βούλγαροι τῷ 1080 ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ φοβεροῦ Κρούμου κατηδάφισαν ἐκ θεμελίων αὐτὴν» διὰ τῶν «ἕως οὗ οἱ Βούλγαροι τῷ 980 ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ φοβεροῦ Σαμουήλ, ἀξίου διαδόχου τοῦ Κρούμου κατηδάφισαν ἐκ θεμελίων αὐτήν», ὁρίζει ὡς ἔτος καταστροφῆς τῆς πόλεως τὸ 980, προσθέτων ἐπὶ λέξει ὅτι ἡ «Νικόπολις ἔχει ἡμέραν ἱδρύσεως καὶ ἡμέραν καταστροφῆς τελείως ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένας». Ἀτυχῶς αἱ πηγαὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζει τὴν γνώμην αὐτοῦ, δηλαδὴ ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Στράβωνος (πρβλ. Στράβων. 7,125 καὶ 8,126 ἔκδ. Ἀμστελοδάμου, 1707) καὶ ὁ Κεδρηνὸς (Τόμ. 2, σ. 439 ἔκδ. Βόννης) ἥκιστα βοηθοῦσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ἀνεύρεσιν «ἡμέρας καταστροφῆς τελείως ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένης».

περάματα, ἔνθα ἐγένοντο συνοικισμοί—, ἔπειτα δὲ καὶ σὺν τῷ χρόνῳ νὰ ἀναπτυχθῇ ἐμπορικός τις σταθμός, *σκάλα*, [1]) ὅστις ἐξειλίχθη εἰς χωρίδιον, χωρίον, κώμην καὶ κωμόπολιν.

Ἡ θέσις αὕτη, ὅτε ἀκόμη διετέλει ὑπὸ τὴν μορφὴν σταθμοῦ διαπεραιώσεως (*περάματος*) ὑπὸ τῶν πρώτων αὐτοῦ ὀνοματοθετῶν, — οἵτινες, εἴτε ὡς γείτονες εἴτε ὡς κάτοχοι τοῦ χώρου ἐκληφθῶσιν, ἦσαν Ἀλβανοὶ τῆς Ἠπείρου, — ἔλαβε τὸ ἀλβανικὸν ὄνομα ὑφ' ὃ εὑρίσκομεν αὐτὴν μνημονευομένην κατὰ πρῶτον ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Μορέως καὶ ταῖς ἐκείνου παραλλαγαῖς, καὶ ὑφ' ὅ, ὡς εἴδομεν, ἐφέρετο κατὰ πάντας τοὺς μετέπειτα χρόνους, φέρεται δὲ καὶ σήμερον ἔτι.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους τῆς ἱδρύσεως τοῦ *σταθμοῦ* τούτου, οὗ ἡ πρώτη ἀρχὴ τίθεται ὑφ' ἡμῶν περὶ τὸν *δωδέκατον αἰῶνα*, μέχρι τοῦ ἔτους 1292, καθ' ὃ ἐγένετο ἡ κατὰ τῆς Πρεβέζης ἐπιδρομὴ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Β' σταλεισῶν γενουατικῶν γαλερῶν, [2]) οὐδεμίαν μέχρι σήμερον, ἡμεῖς τοὐλάχιστον, εἴδησιν ἠδυνήθημεν ν' ἀνεύρωμεν περὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς. Δικαιούμεθα ὅμως, ὡς νομίζομεν, νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης δὲν θὰ ἦτο ἄσημός τις θέσις, διότι θὰ ἦτο ἀδικαιολόγητος ἡ μνεία ἀσήμου θέσεως καὶ ἔτι μᾶλλον ἀδικαιολόγητος ἡ εἴδησις ὅτι κατ' αὐτῆς ἐγένετο ἐπιδρομὴ καὶ *κοῦρσον* [3]).

ΠΕΤΡΟΣ Α. ΦΟΥΡΙΚΗΣ

[1]) Πρβλ. *Xavier Scrofani*, Voyage en Grèce fait en 1794 et 1795, Paris et Strassburg, 1801, τόμ. 3, σ. 16.

[2]) *J. Schmitt*, Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στ. 9103 cod. P.

[3]) Περὶ τῆς ἀπὸ τοῦ χρόνου τούτου καὶ ἐφεξῆς τύχης τῆς πόλεως ταύτης ἐπιφυλασσόμεθα νὰ δημοσιεύσωμεν βραδύτερον ἰδιαιτέραν μελέτην, ἅτε μὴ ἐπαρκοῦντος τοῦ χώρου πρὸς δημοσίευσιν αὐτῆς ἐν τῷ παρόντι.

Η ΔΙΑΣΚΕΥΗ ΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΧΡΥΣΙΠΠΟΥ ΠΑΡΑΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΘΑΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ

1. Ὅτε τῷ 1915 ἔγραφον τὸν πρόλογον τῆς περὶ τοῦ Χρυσίππου, πρεσβυτέρου Ἱεροσολύμων († 479) πραγματείας μου [1]), δὲν ἐπίστευον ὅτι θὰ παρήρχετο μία δεκαετία σχεδόν, ὅπως μοῦ δοθῇ ἡ πρώτη εὐκαιρία νὰ ἐκδώσω μέρος τι τῆς ὅλης ἐργασίας περὶ τοῦ συγγραφέως τούτου. Καὶ εἶχον μὲν ἐν τῷ μεταξὺ ἀποταθῆ εἴς τινας ἐκδότας κειμένων τοιαύτης φύσεως, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε παρεπεμπόμην εἰς τὸ μέλλον «ἕνεκα τῶν σημερινῶν δυσκόλων τυπωτικῶν συνθηκῶν». Ἡ ἀποδοχὴ τῆς ὅλης ἐργασίας εἰς σειράν τινα ἐκδόσεως κειμένων θὰ εἶχε τὸ πλεονέκτημα, ὅτι δὲν θὰ διεσπᾶτο τὸ ἔργον τοῦ Χρυσίππου. Ὁ λόγος δὲ οὗτος κυρίως μὲ ὤθησεν εἰς τὸ νὰ προτιμήσω ἐνταῦθα, ἀντὶ ἄλλου τινὸς ἀνεκδότου ἐγκωμίου τοῦ Χρυσίππου, τὴν ἔκδοσιν παραλλαγῶν τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Θεοδώρου, ἥτις δύναται νὰ θεωρηθῇ ***προσθήκη*** εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ εἰς τὸν ἅγιον Θεόδωρον ἐγκωμίου.

2. Ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἐγκωμίου σ. 11 εἶπον ὅτι ὁ Χρύσιππος παρέλαβε τὴν συλλογὴν τῶν θαυμάτων ἐκ τῆς προφορικῆς παραδόσεως ἢ ἔκ τινος λαϊκοῦ βιβλίου καὶ ἐπεξειργάσθη αὐτὴν γλωσσικῶς καὶ ῥητορικῶς. Ἐν ταῖς κατωτέρω ὅμως δημοσιευομέναις παραλλαγαῖς συμβαίνει τὸ ἐναντίον· τὸ ῥητορικὸν ὕφος τῶν θαυμάτων διασκευάζεται εἰς ἀφελέστερον καὶ ἡ ἀρχαΐζουσα γλῶσσα εἰς ἁπλουστέραν. Τούτου οὐδὲν φυσικώτερον· τὰ θαύματα ἦσαν γέννημα τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἀφελοῦς μοναχισμοῦ, δὲν εἶναι ἑπομένως διόλου παράδοξον ὅτι ἔλαβον καὶ πάλιν τὴν ὁδὸν πρὸς τὸν λαὸν καὶ τὸν ἀφελῆ κόσμον τῶν μοναχῶν.

3. Διὰ τῆς ἐκδόσεως ταύτης δὲν σκοπῶ νὰ στηρίξω τὴν παράδοσιν τοῦ κειμένου τοῦ Ἐγκωμίου, ἀλλὰ νὰ γνωρίσω τὴν ἐξέλιξιν τῆς διηγήσεως τῶν θαυμάτων. Δι' ὃ δὲν ἐδίστασα νὰ συμπεριλάβω καὶ τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς ἕκαστον θαῦμα κείμενον τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, τοῦ Θεοδώρου Πεδιασίμου, τοῦ Μηναίου, ἐκ τῶν κειμένων τῶν ὑπὸ τοῦ De Lagarde ἐκδοθέντων, τοῦ θαύματος, τὸ ὁποῖον διηγεῖται Κύριλλος ὁ Σκυθο-

[1]) Des Chrysippos von Jerusalem Enkomion auf den hl. Theodoros Teron. Byzantinisches Archiv 7. Leipzig 1921.

πολίτης ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Σάββα [1]), ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ κώδικος Ἄνδρου (Μονῆς Ἁγίας) 40. Φυσικὸν δὲ ἦτο νὰ ἀρχίσω τὴν σειρὰν τῆς παραδόσεως ἑκάστου θαύματος ἐξ ἐκείνων τῶν χ/φων, ἅτινα καὶ ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον πλησιάζουν περισσότερον πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Ἐγκωμίου. Ὡς εἶπον ἀνωτέρω, ἡ ἔκδοσις αὕτη τῶν θαυμάτων δύναται νὰ θεωρηθῇ ***προσθήκη*** τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἐγκωμίου· ὅπως δὲ ἐκεῖ, οὕτω καὶ ἐνταῦθα, μετεχειρίσθην διὰ τὰ σημεῖα τῶν χ/φων λατινικὰ στοιχεῖα, ἵνα δὲ μὴ ἐπέλθῃ σύγχυσις μεταξὺ αὐτῶν, ἐφρόντισα ὅπως τὰ σημεῖα ταῦτα μὴ συμπίπτουν πρὸς τὰ τῶν χ/φων τοῦ Ἐγκωμίου. Εἰς τὸν apparatus criticus μετεχειρίσθην τοὺς συνήθεις λατινικοὺς ὅρους add. om. transp. κλπ. [2]) Ὅ,τι δὲ εἶχον νὰ παρατηρήσω σχετικὸν πρὸς τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον, ἐλλείψει χώρου, περιωρίσθη εἰς τὸ ἐλάχιστον, περιλαμβάνεται ἐν τῷ apparatus criticus.

1. Παράδοσις τῶν κειμένων

α) Περιγραφὴ τῶν κωδίκων

Ἐν πρώτοις περιγράφομεν συντόμως τοὺς διαφόρους κώδικας τοὺς περιέχοντας τὰς παραλλαγὰς τῶν θαυμάτων κατὰ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν σειράν, μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὴν πρὸς ἀλλήλους συγγένειαν αὐτῶν. Ἐκεῖ ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ ὅλου κώδικος ἡ περιγραφὴ βασίζεται κυρίως εἰς τοὺς καταλόγους τῶν χειρογράφων, ἐπειδὴ μόνον τοὺς κώδικας Μονάχου ἑλλην. 275 καὶ Κουϊρινιανὸν (Brescia) ἑλλην. A. III. 3 ἐξήτασα ὁ ἴδιος. Ἐκτὸς τοῦ Λεσβιακοῦ (Μονῆς Λειμῶνος 2), οὗτινος ἔχω ἀντίγραφα σταλέντα μοι παρὰ φίλων, γνωρίζω τοὺς λοιποὺς ἐκ φωτογραφιῶν τῶν φύλλων, ἅτινα περιέχουσι τὰ θαύματα. Ὁ διάσημος καθηγητὴς A. Ehrhard εἶχε τῷ 1915 ἐν Μονάχῳ τὴν μεγάλην καλωσύνην νὰ θέσῃ εἰς τὴν διάθεσίν μου τοὺς χειρογράφους αὐτοῦ πίνακας τῶν ἁγιολογικῶν κειμένων. Ἂν καὶ ὡς πρὸς τὰς παραλλαγὰς τῶν θαυμάτων οἱ πίνακες οὗτοι οὐδὲν νέον μοὶ προσέθεσαν—ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἐγκώμια τοῦ Χρυσίππου, διὰ τὴν παράδοσιν τῶν ὁποίων πολὺ ὠφελήθην—ἡ χρησιμοποίησις ὅμως αὐτῶν μὲ κάμνει νὰ πιστεύω, ὅτι δὲν μοῦ διέφυγεν σπουδαῖός τις κῶδιξ. Ἐπανερχόμενος δὲ εἰς τὰ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἐγκωμίου σ. 30-31 λεχθέντα περὶ ἄλλων τίτλων θαυμάτων, τοὺς ὁποίους συνήντησα εἰς διαφόρους καταλόγους χειρογράφων, δύναμαι μετὰ βεβαιότητος νὰ προσθέσω ἐνταῦθα, ὅτι οἱ μὲν κώδικες α) Ἐσκοριὰλ ἑλλην. Υ. II. 11 (M 263) φύλλ. 119v β) Βατικανικὸς-Ἀγγελικανικὸς ἑλλην. 81 φύλλ. 50r-51r γ) Βατικανικὸς-Ὀττοβωνιανὸς ἑλλην. 418 φύλλ. 414 περιέχουσι τὸ περὶ τῶν κολλύβων θαῦμα τοῦ ἁγ. Θεοδώρου τοῦ Ψευδονεκταρίου ἄνευ θαυμάτων ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Χρυσίππου· οἱ δὲ κώδικες α) Ἄθω 2871 (Μονῆς Δοχειαρίου 197) φύλλ. 15v-22v β) Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 356 φύλλ. 92v κἑξ. καὶ γ) Βρεττανικοῦ Μουσείου Harl 5639 φύλλ. 2 τὸ περὶ τοῦ δράκοντος θαῦμα τοῦ ἁγ. Θεοδώρου. Ταῦτα ἐξάγω ἐκ δοκιμίων φωτογραφιῶν, τὰς ὁποίας πρό τινος ἐπρομηθεύθην καὶ ἐξ αὐτοψίας (κῶδ. Ἀθην. 356). Τὰ θαύματα λοιπὸν ταῦτα εἶναι ἄσχετα πρὸς τὴν συλλογὴν τοῦ Χρυσίππου.

[1]) Πβλ. Ἔκδοσιν Ἐγκωμίου σ. 48 καὶ 92-93.

[2]) Βλ. *O. Stählin,* Editionstechnik (Leipzig [2] 1914) σ. 89.

V ***1. Κῶδιξ Βατικανικὸς ἑλλην. 821,*** ἐκ περγαμηνῆς, σχήμ. τετάρτου (185×135 χιλιοστ.), XI-XII αἰῶν. ἐκ φύλλων 290 (4ον φύλλ. *ἄγραφον*) ὑπὸ διαφόρων χειρῶν γεγραμμένος, περιέχει δὲ ἁγιολογικὰ κείμενα διαφόρων μηνῶν.—Φύλλ. 116v — 120v περιέχουν δέκα θαύματα εἰς γλῶσσαν ἁπλουστέραν καὶ μὲ τρόπον ἐκφράσεως ἁπλούστερον τῆς τοῦ Ἐγκωμίου τοῦ Χρυσίππου, παρελείφθησαν δὲ τὰ θαύματα Δ' καὶ Η' τῆς συλλογῆς τοῦ Ἐγκωμίου. Εἰς τὸ περιθώριον δηλοῦται ἑκάστοτε ὁ αὔξων ἀριθμὸς τῶν θαυμάτων διὰ κεφαλαίου στοιχείου, ἕνεκα ὅμως τῆς παραλείψεως τῶν θαυμάτων Δ' καὶ Η' ὁ τιθέμενος ἀριθμὸς δὲν ἀντιστοιχεῖ πάντοτε πρὸς τὴν σειρὰν τῶν θαυμάτων τῆς συλλογῆς τοῦ Ἐγκωμίου. Οὕτω ἀπὸ τοῦ Ε' μέχρι τοῦ Η' ἡ ἀρίθμησις ὑπολείπεται κατὰ ἕνα, ἀπὸ δὲ τοῦ Η' καὶ ἑξῆς κατὰ δύο ἀριθμούς. Ἐκτὸς τούτου τὸ ΙΒ' θαῦμα ἐτέθη μετὰ τὸ Θ' (ἐν τῷ χειρογράφῳ μετὰ τὸ Ζ'), οὕτως ὥστε τὰ θαύματα Ι' καὶ ΙΑ' καταλέγονται μετὰ τὸ ΙΒ'. Ἕκαστον θαῦμα φέρει ἐπικεφαλίδα ἀποδίδουσαν συντόμως τὸ περιεχόμενον π. χ. *Περὶ τῆς ὄρνης τῆς χήρας, Περὶ τοῦ στρατιώτου τοῦ ἐλθόντος εἰς προσκύνησιν τοῦ ἁγίου* κλπ. Ἡ ἀρχὴ ἑκάστου θαύματος διακρίνεται δι' ἑνὸς προεξέχοντος ἀρχικοῦ κεφαλαίου ὕψους 4-5 γραμμῶν τοῦ χειρογράφου. Ἡ γραφὴ εἶναι μικρογράμματος καὶ εὐανάγνωστος· τὸ κείμενον ἐγράφη ἐπὶ μιᾶς στήλης, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν γραμμῶν ἑκάστης σελίδος κυμαίνεται μεταξὺ 31-33. Ὁ χωρισμὸς τῶν λέξεων εἶναι ἐλλιπέστατος, ἰωτακισμοὶ δὲ καὶ συγχύσεις φωνηέντων ἀπαντῶσι συχνότατα [1]).

R ***2. Κῶδιξ Βατικανικὸς ἑλλ. 1572,*** ἐκ περγαμηνῆς, εἰς φύλλον, XIII (ἐν μέρει XI-XII) αἰῶν. ἐκ φύλλων 151.—Φύλλ. 139r-140r περιέχουν τὸ παλαιὸν μαρτύριον τοῦ ἁγίου Θεοδώρου «Μαξιμιανὸς καὶ Μαξιμῖνος» ἀρ-

[1]) Περισσοτέρας πληροφορίας περὶ τοῦ κώδικος καὶ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ βλ. ἐν *Hagiographi Bollandiani et Pius Franchi de' Cavalieri,* Catalogus codd. hagiogr. graec. bibliothecae Vaticanae, Bruxellis 1899, σ. 73-75 καὶ *G. Anrich,* Hagios Nikolaos τόμ. 2 (Leipzig 1917) σ. 3.

κετὰ σύντομον.[1]) Διὰ τῶν λέξεων: *δι' ὃ ἀρχὴν ποιῆσαι καὶ τῶν θαυμάτων αὐτοῦ* εἰσάγεταί τις εἰς τὴν διήγησιν δέκα θαυμάτων τῆς συλλογῆς τοῦ Χρυσίππου, ἅτινα περιέχουσι τὰ φύλλ. 140r - 142v. Παρελείφθησαν τὰ θαύματα Ε΄ καὶ ΙΑ΄, τὸ δὲ ΙΒ΄ διακόπτεται ἐν φύλλ. 142v μὲ τὰς λέξεις: *ἡ φλὸξ περικύκλου μὲν τὴν αὐλὴν παταμοῦ δίκην πηγάζουσα καὶ τὸ εἰς* || (πβλ. Ἐγκώμιον σ. 75, 4—5). Τὰ θαύματα γράφονται ἐν συνεχείᾳ, οὔτε κἂν δι' ἀρχικῶν κεφαλαίων (ἐκτὸς τοῦ Β΄) διακρινόμενα. Μόνον εἰς τὸ περιθώριον ἑκάστοτε σημειοῦται ὁ αὔξων ἀριθμὸς δι' ἑνὸς κεφαλαίου στοιχείου. Ἐν τούτοις εἰς τὰ θαύματα Δ΄ καὶ Γ΄ παρελείφθησαν καὶ τὰ διακριτικὰ ταῦτα σημεῖα, ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀρίθμησις ἐν τῷ χειρογράφῳ ἐξακολουθεῖ, φθάνει αὕτη μόνον μέχρι τοῦ Η΄, ἐν ᾧ πραγματικῶς περιέχει δέκα θαύματα. Καθ' ὃν τρόπον τὸ μαρτύριον, οὕτω καὶ τὰ θαύματα ἐσυντομεύθησαν ἱκανῶς. Ἡ γραφὴ εἶναι μικρογράμματος, ἀρκετὰ ὡραία, ἀλλ' ὄχι τόσον κανονική· τὸ κείμενον ἐγράφη ἐπὶ μιᾶς στήλης, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν γραμμῶν ἑκάστης σελίδος κυμαίνεται μεταξὺ 24 καὶ 26. Ἡ ὀρθογραφία ἐν γένει εἶναι καλή, σπανίως συναντῶμεν ἰωτακισμοὺς καὶ συγχύσεις φωνηέντων[2]).

C **3. Κῶδιξ Παρισινὸς - Κοϊσλινιανὸς ἑλλην. 121** (ἄλλοτε Seguerianus 57), χαρτῷος, εἰς φύλλον (370×270 χιλιοστ.), XIV (1343) αἰῶν. ἐκ φύλλων 177. Ὁ κῶδιξ ἄλλοτε περιεῖχε 201 φύλλα, ἀλλὰ σήμερον παρουσιάζει πολλὰ κενά, πολλὰ δὲ φύλλα εἶναι κολοβά. Τὰ φύλλα 107r+v καὶ 105 bis r+v περιέχουν τὰ αὐτὰ θαύματα καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν σειρὰν ὡς ὁ Βατικανικὸς κῶδιξ 821. Τὸ φύλλ. 105 bis r+v εἶναι εἰς τὸ μέσον ἐφθαρμένον, δι' ὃ καὶ τὰ θαύματα, τὰ ὁποῖα περιέχει Ε΄, Ζ΄, Ι΄, ΙΑ΄, ΙΒ΄ διεσώθησαν μόνον ἐν μέρει· ἐπειδὴ ὅμως ἡ φθορὰ διήκει καθέτως διὰ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς ἑκάστης στήλης μόνον, δύνανται νὰ συμπληρωθῶσιν εὐκόλως τὰ ἐλλείποντα γράμματα ἢ λέξεις. Ἑκάστου θαύματος προηγεῖται ἐπικεφαλὶς δι' ἐρυθρᾶς μελάνης· ἄνωθεν τῆς ἐπικεφαλίδος τοῦ πρώτου θαύματος ὑπάρχει ἐπισέλιδον κόσμημα ἐπίσης δι' ἐρυθρᾶς μελάνης. Ἡ γραφὴ εἶναι μικρογράμματος, ὡραία καὶ κανονική, τὰ δὲ ἀρχικὰ κεφαλαῖα δι' ἐρυθρᾶς μελάνης γεγραμμένα εἶναι ἀρκετὰ μεγάλα καὶ καλλιτεχνικά. Ἑκάστη σελὶς ἔχει δύο στήλας, ἑκατέρα τῶν ὁποίων ἔχει 47 - 48 γραμμάς. Ἰωτακισμοὶ καὶ ἄλλαι συγχύσεις φωνηέντων εἶναι συχνότατοι, ὁ δὲ χωρισμὸς τῶν λέξεων πλημμελής[3]).

[1]) *H. Delehaye,* Les légendes grecques des saints militaires. Paris 1909, σ. 127 - 135· *H. Stark,* Theodoros Teron. Freising 1912, σ. 38 - 58.

[2]) Περισσότερα βλ. ἐν Catal. Bibl. Vatic. σ. 127—128.

[3]) Πλείονα περὶ τῶν περιεχομένων τοῦ κώδικος βλ. ἐν *H. Omont,* Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la bibl. nation. 2 (Paris 1886 - 1888) σ. 138 - 140 καὶ *Hagiographi Bollandiani et H. Omont,* Catalogus codd. hagiogr. graec. bibl. nation. Paris, Bruxellis 1896, σ. 294 - 297.

D **4. Κῶδιξ Βρεττανικοῦ Μουσείου Λονδίνου Addit 25881** (ἄλλοτε W. Curetonii), χαρτῷος, σχήμ. τετάρτου (205×140 χιλιοστ.), XVI αἰῶν. ἐκ φύλλων 398.—Τὰ φύλλ. 283—286v περιέχουν τρία θαύματα τῆς συλλογῆς τοῦ Χρυσίππου, μετὰ πολλῶν παραλλαγῶν καὶ εἰς γλῶσσαν ὁπωσδήποτε ἁπλουστέραν. Τὸ πρῶτον θαῦμα ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ Ε΄, τὸ δεύτερον πρὸς τὸ Β΄ καὶ τὸ τρίτον πρὸς τὸ Δ΄ τῆς συλλογῆς τοῦ Χρυσίππου, φέρουν δὲ ὡς ἐπικεφαλίδα τὴν ἑξῆς: *Ἐκ τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος.* Ἡ ἀρχὴ ἑκάστου θαύματος δηλοῦται δι' ἀρχικῶν κεφαλαίων· ἐκτὸς δὲ τούτου εἰς τὸ ἄνω περιθώριον τῶν σελίδων ἐν αἷς ἡ ἀρχὴ τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου θαύματος τίθενται ὡς ἐπικεφαλὶς αἱ λέξεις: *ἕτερον θαῦμα τοῦ ἁγίου.* Ἡ γραφὴ εἶναι μικρογράμματος καὶ ὡραία· τὸ κείμενον εἶναι γεγραμμένον ἐπὶ μιᾶς στήλης, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν γραμμῶν ἑκάστης σελίδος εἶναι 20. Ἡ ὀρθογραφία εἶναι ὀλίγον τι παρημελημένη, ἰωτακισμοὶ καὶ ἄλλαι συγχύσεις φωνηέντων ἀπαντῶσι συχνάκις[1]).

U **5. Κῶδιξ Ἄθω ἑλλην. 3823** (Βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Διονυσίου 289), χαρτῷος, σχήμ. ὀγδόου, XV (1518) αἰῶν.—Τὰ φύλλ. 240r - 244r περιέχουν παράφρασιν τοῦ πρώτου θαύματος τῆς συλλογῆς τοῦ Χρυσίππου ὑπὸ τὸν τίτλον: *Ἕτερον θαῦμα τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου. Περὶ τῶν δύο πραγματευτῶν.* Τοῦ θαύματος τούτου προηγεῖται ἕτερον τοῦ ἁγίου Θεοδώρου «Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις» περὶ τοῦ ὁποίου ἐγράψαμεν ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἐγκωμίου σ. 31 (Cod. Athous 2871). Ἡ γραφὴ εἶναι καθαρά, μικρογράμματος, τὸ κείμενον ἐπὶ μιᾶς στήλης γεγραμμένον, ἑκάστη δὲ σελὶς ἔχει 17 γραμμάς. Ἡ ὀρθογραφία εἶναι πολὺ παρημελημένη, ἰωτακισμοὶ καὶ ἄλλαι συνήθεις συγχύσεις φωνηέντων εἶναι συχνότατοι, ὁ χωρισμὸς ὅμως τῶν λέξεων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κανονικός[2]).

B **6. Κῶδιξ Βουρβωνικὸς (Νεαπόλεως) ἑλλην.** II. B. 30, χαρτῷος, σχήμ. τετάρτου (210×135 χιλιοστ.), XV αἰῶν. ἐκ φύλλων 471 (φύλλ. 287 - 301 ἐλλείπουν). Τὰ φύλλ. 65v - 77r περιέχουν τὸν λόγον τοῦ Ψευδονεκταρίου περὶ τοῦ θαύματος τῶν κολλύβων τοῦ ἁγίου Θεοδώρου[3]). Εἰς τὰ φύλλ. 71v—76r εὑρίσκονται τρία θαύματα τοῦ ἁγίου Θεοδώρου ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸ Α΄, ΣΤ΄ καὶ ΙΑ΄ τῆς συλλογῆς τοῦ Χρυσίππου. Εἰς τὰ τρία αὐτὰ θαύματα εἰσαγόμεθα διὰ τῶν λέξεων: *Ἀλλ' εἰ βούλει καὶ ἕτερον θαῦμα ἐκ τῶν τοῦ μάρτυρος προσθήσωμεν τῇ ὑμετέρᾳ ἀγάπῃ.* Ἐκτὸς τῶν ἀρχικῶν κεφαλαίων φέρουσι τὸ δεύτερον καὶ τρίτον θαῦμα ἰδίαν ἐπικεφαλίδα

[1]) Διὰ πλείονα βλ. *C. Van de Vorst* et *H. Delehaye,* Catalogus codd. hagiogr. graec. Germaniae, Belgii, Angliae. Bruxellis 1913, σ. 270.

[2]) Βλ. *Spyr. P. Lampros,* Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos 1 (Cambridge 1895) σ. 405.— [3]) Πβλ. *Migne,* P. G. 39 στ. 1821—1840.

δηλοῦσαν συντόμως τὸ περιεχόμενον. Ἀρχικὰ κεφαλαῖα καὶ ἐπικεφαλίδες ἐγράφησαν δι' ἐρυθρᾶς μελάνης. Ἡ γραφὴ εἶναι καθαρὰ καὶ κανονική, μικρογράμματος, τὸ κείμενον ἐγράφη ἐπὶ μιᾶς στήλης, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν γραμμῶν ἑκάστης σελίδος εἶναι 20. Ἐνίοτε ἀπαντῶσιν ἰωτακισμοὶ καὶ ἄλλαι συγχύσεις φωνηέντων, ὁ χωρισμὸς δὲ τῶν λέξεων δὲν τηρεῖται πάντοτε [1]).

L 7. ***Κῶδιξ Λεσβιακός, Μονῆς Λειμῶνος 2***, χαρτῷος, εἰς φύλλον (280 × 190 χιλιοστ.), XV αἰῶν. ἐκ φύλλων 324.—Τὰ φύλλ. 117^{v} - 123^{v} περιέχουν τὸν λόγον τοῦ Ψευδονεκταρίου περὶ τοῦ θαύματος τῶν κολλύβων ὡς καὶ τὰ τρία θαύματα (φύλλ. 120^{v} - 123^{r}) τὰ περιεχόμενα καὶ ἐν τῷ προηγουμένῳ Βουρβωνικῷ κώδικι. Εἰς τὸ περιθώριον ἔναντι τῆς ἀρχῆς ἑκάστου θαύματος προστίθεται ἡ λέξις *ἕτερον*. Κεφαλαῖα δὲν μεταχειρίζεται οὔτε εἰς τὰ κύρια ὀνόματα, οὔτε εἰς τὴν ἀρχὴν περιόδου. Ἰωτακισμοὺς καὶ ἄλλας συγχύσεις φωνηέντων συναντῶμεν συχνά. Ἀντίγραφα τῶν μὲν φύλλ. 120 - 122 περιεχόντων τὸ πρῶτον θαῦμα ὀφείλω εἰς τὴν καλωσύνην τοῦ Πανοσιολογιωτάτου κ. Ἀναγνώστου Προδρόμου τῇ εὐγενεῖ συστάσει τοῦ ἀγαπητοῦ συναδέλφου μου κ. Μ. Στεφανίδου, τῶν δὲ φύλλ. 122^{v} - 123^{r} εἰς τὴν καλωσύνην τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀθ. Σταύρου ἐκ Λέσβου, ὅστις τὰ ἀντέγραψε χάριν ἐμοῦ τῷ 1913 [2]).

O 8. ***Κῶδιξ Μονάχου (Ἐθνική Βιβλιοθήκη) ἑλλην. 275***, χαρτῷος, σχήμ. τετάρτου (206 × 156 χιλιοστ.), XVI αἰῶν. ἐκ φύλλων 434 (φύλλ. 192 δίς, φύλλ. 197^{v} 197^{A} 197^{F} 210, 338^{v} 364 ἄγραφα), ὑπὸ διαφόρων χειρῶν γεγραμμένος. Συνίσταται ἐκ δύο μερῶν, τὰ ὁποῖα πρότερον ὡρισμένως ἦσαν χωριστά. Τὸ πρῶτον μέρος φθάνει μέχρι τοῦ φύλλ. 210 καὶ τὸ δεύτερον ἀπὸ τοῦ 211 μέχρι τέλους· περιέχει δὲ ὁ κῶδιξ εἰς τὰ φύλλ. 1 - 196 μηνολόγιον τοῦ Ἀπριλίου γραφὲν ὑπὸ «Ἀλεξίου τοῦ ἐκ Κερκύρας», εἰς τὰ φύλλ. 198 - 210 λειτουργίαν τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἀπὸ τῶν φύλλ. 211 κἑξ. διδασκαλίας «ἐπὶ τῶν εὐαγγελίων τῆς Κυριακῆς τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἄλλων ἐλλογίμων ἀνδρῶν, συλλεγέντων ὑπὸ κῦ Θεοφίλου Κων/πόλεως τοῦ Καλέκα». Ἡμᾶς ἐνδιαφέρουν κυρίως τὰ φύλλ. 247^{r} - 254^{r}, τὰ ὁποῖα περιέχουν τὸν λόγον τοῦ Ψευδονεκταρίου περὶ τῶν κολλύβων μετὰ τῶν τριῶν θαυμάτων φύλλ. 250^{v} - 254^{r}. Εἰς τὰ τρία αὐτὰ θαύματα εἰςαγόμεθα, ὡς καὶ εἰς τοὺς προηγουμένους κώδικας, διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων: *ἀλλ' εἰ βούλει* κλπ. Ἐκτὸς τῶν ἀρχικῶν κεφαλαίων φέρουσι τὸ δεύτερον καὶ τρίτον θαῦμα ἰδίαν ἐπικεφαλίδα δηλοῦσαν συντόμως τὸ περιεχό-

[1]) Πλείονα περὶ τούτων βλ. ἐν Catalogus codd. hagiogr. graec. biblioth. nation. Neapolitanae. Analecta Bollandiana 21 (Bruxellis 1902) σ. 381 - 400.

[2]) Βλ. καὶ *Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως*, Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη 1 (Κων/πολις 1884) σ. 19.

μενον, ὅπως καὶ οἱ δύο προηγούμενοι κώδικες. Τὸ κείμενον ἐγράφη ἐπὶ μιᾶς στήλης, ἑκάστη δὲ σελὶς ἔχει 21 γραμμάς. Ἡ γραφὴ εἶναι νεωτέρα μικρογράμματος, ἡ ὀρθογραφία ἐλλιπής, φωνητικῶς ὁμοίως προφερόμενα φωνήεντα ἢ σύμφωνα συγχέονται πολλάκις, τόνοι καὶ πνεύματα τίθενται ἐσφαλμένως, λέξεις δὲ διάφοροι γράφονται ὁμοῦ [1]).

Q 9. ***Κῶδιξ Κουϊρινιανὸς*** (Querinianus, Brescia) ***ἑλλην. Α. III.*** 3, χαρτῷος, εἰς φύλλον (284 × 195), XVI αἰῶν. ἐκ φύλλων 571. Ὁ κῶδιξ περιέχει πλῆθος κειμένων (115), ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἁγιολογικοῦ περιεχομένου. Τὰ φύλλ. 227^{v} - 230^{r} περιέχουν τὰ τρία θαύματα καὶ τὸ τέλος τοῦ λόγου τοῦ Ψευδονεκταρίου περὶ τῶν κολλύβων. Ἡ ἀρχὴ τοῦ λόγου τούτου δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ κώδικι. Ἡ γραφὴ μικρογράμματος δὲν εἶναι τόσον ὡραία, τὸ κείμενον εἶναι εἰς δύο στήλας γεγραμμένον, ἑκάστη τῶν ὁποίων ἔχει 30 γραμμάς. Ἡ ὀρθογραφία εἶναι πολὺ παρημελημένη· ἰωτακισμοὺς καὶ ἄλλας συγχύσεις φωνηέντων ἀπαντῶμεν συχνότατα. Ἐκτενέστερον περιέγραψα τὸν κώδικα τοῦτον ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἐγκωμίου σ. 19 - 21 [2]).

Ὁ ***Κῶδιξ Ἄνδρου*** (Μονῆς Ἁγίας) ***40***, XVII αἰῶν. φύλλ. 147 κἑξ. περιέχει μετάφρασιν εἰς τὴν «κοινὴν γλῶτταν» τοῦ παλαιοῦ μαρτυρίου τοῦ ἁγ. Θεοδώρου «Μαξιμιανὸς καὶ Μαξιμῖνος» [3])· ἡ διήγησις τοῦ μαρτυρίου συνεχίζεται ὑπὸ τῆς τοῦ θαύματος περὶ τῶν κολλύβων τοῦ Ψευδονεκταρίου, κατόπιν δὲ γίνεται μνεία ὀκτὼ θαυμάτων, τῶν ὁποίων τὰ μὲν τέσσαρα ἀναφέρονται εἰς τὰ Α', ΣΤ', Η', Θ' τῆς συλλογῆς τοῦ Χρυσίππου, τὰ δὲ ἄλλα δύο πρὸς τὰ δύο τῆς συλλογῆς τοῦ Ψευδονεκταρίου τὰ ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸ πρῶτον καὶ ἐνδέκατον τοῦ Χρυσίππου [4]). Ἐθεώρησα καλὸν εἰς τὸ τέλος τῶν λοιπῶν παραλλαγῶν τῶν ἀνωτέρω ἓξ θαυμάτων νὰ ἀναφέρω καὶ τὸ ἀντιστοιχοῦν κείμενον τῆς μεταφράσεως ταύτης.

[1]) Πρβλ. καὶ *I. Hardt*, Catalogus codd. manuscriptorum greaec. biblioth. regiae bavaricae, 3 (Monachii 1806) σ. 139 - 149 καὶ *C. Van de Vorst* et *H. Delehaye*, Catal. codd. hagiogr. graec. Germaniae, Belgii, Angliae. Bruxellis 1913 σ. 117 - 119.

[2]) Πλείονα διὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ κώδικος βλ. ἐν *E. Martini*, Catalogo di manoscritti greci esistenti nelle biblioteche italiane *1*, 1 (1896) σ. 225 - 233.

[3]) Βλ. *Σπ. Λάμπρου*, Κατάλογος τῶν ἐν τῇ κατὰ τὴν Ἄνδρον Μονῇ τῆς Ἁγίας κωδίκων. Ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ τόμ. 2 (1898) σ. 172. Ἐσφαλμένως ἐν τῷ καταλόγῳ ἀναφέρεται ὅτι τὸ μαρτύριον ἄρχεται ἀπὸ τοῦ φύλλ. $138^{α}$ ἀντὶ ἀπὸ τοῦ $147^{α}$.

[4]) Τὰ δύο ἄλλα ἄσχετα πρὸς τὰ τοῦ Χρυσίππου εἶναι α) καὶ ἀρρώστους ἐθεράπευσεν β) καὶ ἀνθρώπους ὁποῦ ἐκινδύνευσαν εἰς τὴν θάλασσαν τοὺς ἐλευθέρωσεν ἀπὸ τὸν θάνατον.—Ἀντίγραφον τοῦ κειμένου τούτου ὀφείλω εἰς τὴν εὐγενῆ προθυμίαν τοῦ Πανοσιολογιωτάτου Ἡγουμένου τῆς Μονῆς Ἁγίας Ἀρχιμανδρίτου Ἀθ. Βολίκα. Τὸ κείμενον τοῦτο φέρει ὡς ἐπικεφαλίδα: *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος*

β) Σχέσις καὶ χαρακτηρισμὸς τῶν χειρογράφων

1. Ἐκ τῆς ἀνωτέρω περιγραφῆς τῶν κωδίκων παρατηρεῖται ὅτι οὐδὲ ἓν θαῦμα παραδίδεται ὑφ' ὅλων, ἀλλὰ ἄλλα ὑπ' ἄλλων· διὰ τοῦτο καταγράφομεν τὴν παραδεδομένην σειρὰν τῶν θαυμάτων, σημειοῦντες παρ' ἑκάστῳ τὰ σημεῖα τῶν κωδίκων ἐν οἷς περιέχεται.

πρῶτον	θαῦμα	VCRU	BQOL
δεύτερον	»	VCRD	
τρίτον	»	VCR	
τέταρτον	»	RD	
πέμπτον	»	VC D	
ἕκτον	»	VCR	BQOL
ἕβδομον	»	VCR	
ὄγδοον	»	R	
ἕνατον	»	VCR	
δέκατον	»	VCR	
ἑνδέκατον	»	VC	BQOL
δωδέκατον	»	VCR.	

Ὁ πίναξ οὗτος δηλοῖ ὅτι τὰ χ/φα VC περιέχουν τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν καὶ τὰ αὐτὰ θαύματα, ἐπίσης δὲ τὰ BQOL ὁμοῦ. Τοὐναντίον ἕκαστον τῶν λοιπῶν χ/φων RDU βαδίζει ἰδίαν ὁδόν· τὸ R παραλείπει τὸ πέμπτον καὶ ἑνδέκατον, τὸ D περιέχει μόνον τὸ δεύτερον, τέταρτον καὶ πέμπτον, τὸ δὲ U μόνον τὸ πρῶτον. Ἡ σχέσις τῶν χ/φων πρὸς ἄλληλα εἶναι οἵα καὶ ἡ παράδοσις αὐτῶν, δηλαδὴ τὸ C συγγενεύει πρὸς τὸ V, τὰ RDU εἶναι ἀνεξάρτητα καὶ τὰ BQOL σχηματίζουν ἰδιαιτέραν ὅλως ὁμάδα. Ἡ παράθεσις ἑνὸς καὶ μόνου χωρίου ἀρκεῖ, ἵνα βεβαιωθῇ τις περὶ τούτου· πρὸς μεγαλυτέραν δὲ κατανόησιν τῆς σχέσεως ταύτης προσθέτομεν καὶ τὸ ἀντιστοιχοῦν χωρίον τοῦ Ἐγκωμίου.

Ἐγκ.* *60,4 Υἱὸς ὑπῆρχε τούτῳ καὶ ὄνος, ὁ μὲν υἱὸς ἔτι μειράκιον, ὁ δὲ ὄνος ταῖς χρείαις αὐτοῦ ὑπηρετῶν. Τοῦτόν τις ἐξαιτεῖ τὸν ὄνον, ὡς εἰς βραχεῖαν ὁδοιπορίαν μισθώσασθαι· καὶ πείσας δὴ τοῦτον πείθει συμπέμψαι μετὰ τοῦ ὄνου καὶ τὸν υἱόν, διὰ ταχέων ἐπανελθεῖν σὺν ἀμφοτέροις ἐπαγγειλάμενος.

V φ 116v;, 18 Οὗτος εἶχε τέκνον μειράκιον, ἐκέκτητο δὲ καὶ ὄνον πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Ἦλθεν οὖν τις αἰτούμενος αὐτὸν ἐπὶ μισθῷ δοθῆναι αὐτῷ τὴν

Θεοδώρου τοῦ Τύρωνος, μεταφρασθὲν εἰς τὴν κοινὴν γλῶτταν παρὰ τοῦ ἐν μοναχοῖς ἐλαχίστου Δαμασκηνοῦ τοῦ ὑποδιακόνου καὶ Στουδίτου· ἐλέχθη δὲ τῷ πρῶτο Σαββάτω (= τὸ πρῶτο Σαββάτο) τῶν Νηστειῶν. ***Ἀρχή :*** *Ὅταν ὁ Μαξιμιανὸς καὶ Μαξιμῖνος οἱ δύο αὐτοὶ βασιλεῖς οἱ* ***Ἕλληνες*** *ἐβασίλευσαν.* ***Τέλος:*** *καὶ ἀνθρώπους ὁποῦ ἐκινδύνευσαν εἰς τὴν θάλασσαν τοὺς ἐλευθέρωσεν ἀπὸ τὸν θάνατον καὶ ἄλλα μεγάλα καὶ παράδοξα θαύματα ἔκαμεν εἰς δόξαν πατρὸς κλπ.* Τὸ ἀντίγραφον τοῦτο δὲν σημειώνει τὴν σελίδα ἑκάστου φύλλου τοῦ χειρογράφου.

ὄνον· ἀπήει δὲ καὶ τὸ παιδάριον μετ' αὐτοῦ ὡς εἰς μακράν τινα ὁδοιπορίαν, ὑποσχόμενος διὰ τάχους σὺν ἀμφοτέροις ἐπανελθεῖν.

C φ. 107r*, 10* Οὗτος εἶχε τέκνον μειράκιον, ἐκέκτητο δὲ καὶ ὄνον εἰς τὰς χρείας τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Ἦλθεν οὖν τις αὐτὸ αἰτούμενος δοθῆναι αὐτῷ ἐπὶ μισθὸν τὸν ὄνον· ἀπήει δὲ καὶ τὸ παιδίον ὡς εἰς μακράν τινα ὁδοιπορίαν, ὑποσχόμενος διὰ τάχους ὑποστρέψαι.

Rφ. 140r*, 19* Ἀνδρός τινος ἔχοντος ὄνον καὶ μειράκιον καὶ ἄλλου ἀνθρώπου αἰτησαμένου, ἵνα πρὸς ὀλίγας ἡμέρας χαρίσηται αὐτά, ἐσυνεχώρησε λαβεῖν αὐτὸν καὶ τὸ μειράκιον καὶ τὸν ὄνον.

U φ. 240r*, 3* Πραγματευτής τις ἦν τὸν θεὸν μὴ φυβούμενος καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπός τις προσῆλθεν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου ἔχων καὶ ὑποζύγιον. Ὁ δὲ πραγματευτὴς προσῆλθεν αὐτῷ λέγων· «ἀδελφέ, δός μοι τὸ ὑποζύγιόν σου, ἵνα ἀγοράσω αὐτό· εἶδεμὴ ποιήσωμεν ὁμοῦ τοὺς γόμους κλπ.

BQOL Ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Εὐχαΐτων ἐπαρχία τις ὑπάρχει λεγομένη Πόντοηράκλεια. Κἀκεῖσε πολλάκις τὸ γένος τῶν Ἰσμαηλιτῶν περιέτρεχον καὶ πολὺν λαὸν τῶν χριστιανῶν ἐκούρσευον. Ἐκ τοῦ συμβεβηκότος ᾐχμαλώτευσαν καὶ μετ' αὐτῶν υἱὸν μονογενῆ χήρας τινός.

Ἐπειδὴ τὸ D δὲν παραδίδει τὸ πρῶτον θαῦμα, ἀναφέρω καὶ ἓν χωρίον ἐκ τοῦ δευτέρου θαύματος.

Ἐκγ.* *62, 17-19 Γυνὴ πενιχρὰ τοῖς ἐκ πτωχείας τὸν εὐεργέτην ἀντιτιμῶσα δώροις, ὄρνιν ἀφ' ὧν ἐξέτρεφεν εἰς τὴν αὐτοῦ καθιέρωσε προσφοράν. Στρατιώτης δέ τις τὴν ὄρνιν λαβών, ταύτην ἁρπάσας ἀπέφερεν.

Vφ. 117r, 32 Γυνὴ δέ τις πενιχρὰ εὐχαριστοῦσα τῷ ἁγίῳ ὄρνιν ἐξωοτρόφει εἰς τὴν αὐτοῦ ἀφιέρωσιν προσκομίσαι αὐτὴν βουλομένη. Στρατιώτης δέ τις βίᾳ τὴν ὄρνιν ἀφαρπάσας ἀπέτρεχεν.

C φ. 170v*, 28* Γυνή τις πενιχρὰ εὐχαριστοῦσα τῷ ἁγίῳ ὄρνιν ἐξωότρεφεν εἰς τὴν αὐτοῦ ἀφιερῶσαι προσφοράν. Στρατιώτης δέ τις βίᾳ τὴν ὄρνιν ἁρπάσας ἀνέφερεν.

R φ. 140v*, 8* Γυνή τις πενιχρὰ καὶ πτωχὴ ὄρνιν ἐξ ὧν ἔτρεφεν εἰς τὴν τοῦ μάρτυρος προσφορὰν καθιέρωσεν. Στρατιώτης δέ τις τὴν ὄρνιν λαβὼν τῇ ἁρπαγῇ.

D φ. 284v*, 2* Γυνή τις πτωχὴ γρα⟨ῦ⟩ς, ἔχων ὄρνιν μίαν, θέλων δὲ φέρων ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου ὡς μικρὸν κανίσκιον καὶ στρατιώτης τις κλαπὼν τὴν ὄρνιν. . . .

2. ***Σχέσις αὐτῶν πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Ἐγκωμίου.***—Ἐκ τῶν δύο χωρίων τούτων δυνάμεθα νὰ λάβωμεν καὶ μίαν ἰδέαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀκριβῆ περὶ τῆς σχέσεως ἑκάστου χ/φου ἢ ἑκάστης ὁμάδος πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Ἐγκωμίου. Τὰ V C παραδίδουν τὸ κείμενον τοῦ Ἐγκωμίου μετά τινων γλωσσικῶν παραλλαγῶν, παραλείποντα συγχρόνως καὶ φράσεις τινάς, τὴν ἔννοιαν ὅμως τοῦ περιεχομένου δὲν μεταβάλλουν. Τὸ R μεταβάλλει ἐπίσης τὴν γλῶσσαν, παραλαμβάνει ὅμως πολλάκις ὁλοκλήρους φράσεις αὐτολεξεὶ ἐκ τοῦ Ἐγκωμίου· ἰδίως τὰς ἀποστροφὰς ἀποδίδει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκριβῶς· τὸ περιεχόμενον συντομεύει, ἡ συντομία δὲ αὕτη τείνει πολλάκις νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς περίληψιν· τὴν ἔννοιαν τοῦ περιεχομένου ὅμως δὲν μεταβάλλει. Τὸ D μεγάλως παραλλάσσει ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ λεκτικὸν καὶ τὴν σύνταξιν, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον δὲ σπανίως· εἰς τὸ πέμπτον θαῦμα (ἐν D πρῶτον), ἀκολουθοῦν τὸν κλάδον Δ τοῦ ἐγκωμίου,

διηγεῖται ἐκτενέστερον τὸ περὶ τὸν Ἐλισσαῖον καὶ τὴν χήραν συμβὰν (πβλ. Ἐγκώμ. 68-69 apparatus criticus), εἰς δὲ τὸ Δ΄ (ἐν D τρίτον) θαῦμα ὁ ὑπουργὸς τοῦ πρεσβύτου γίνεται *διάκων*. Τὸ U παραλλάσσει καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ περιεχόμενον· ὁ ἀνὴρ γίνεται πραγματευτής, ὁ ὄνος ὑποζύγιον, ὁ υἱὸς ὀνομάζεται Ἰωάννης, οἱ Ἰσμαηλῖται Πέρσαι, ὁ υἱὸς πωλεῖται ἀντὶ 15 νομισμάτων, ὁ πραγματευτὴς μετὰ τὴν πώλησιν φονεύεται ὑπὸ ληστῶν, τὴν ἐπιστροφὴν δὲ τοῦ υἱοῦ ἀκολουθεῖ καὶ ἡ τοῦ ὑποζυγίου· πάντως ὅμως διατηρεῖται τὸ πνεῦμα τοῦ πρώτου θαύματος τοῦ Ἐγκωμίου.

Ἰδιαιτέραν ὅλως θέσιν λαμβάνουν τὰ τρία θαύματα τὰ ὑπὸ τῶν BQOL παραδοθέντα, ὡς καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἐγκωμίου σ. 30 ἐλέχθη. Οὕτω τὸ δεύτερον τῆς ὁμάδος ταύτης εἶναι παράφρασις τοῦ ἕκτου τῆς συλλογῆς τοῦ Χρυσίππου· αἱ διαφοραὶ εἶναι αἱ ἑξῆς: ἀντὶ τοῦ παιδὸς γίνεται λόγος ἐνταῦθα περὶ στρατιώτου, ἀντὶ τοῦ δεσμοῦ τῆς χειρὸς τοῦ παιδός, τυφλώνεται ὁ στρατιώτης, ἐν τέλει δὲ ὁ ἱερεὺς ἀντὶ νὰ δώσῃ τὸ σπαθίον εἰς τὸν στρατιώτην λαμβάνει ἔλαιον ἐκ τῆς κανδήλας τοῦ μάρτυρος, ἀλείφει τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ στρατιώτου καὶ ἀπέρχεται οὗτος βλέπων. Τὸ δὲ τρίτον ἀντιστοιχεῖ ***ἐν μέρει*** πρὸς τὸ ἑνδέκατον τοῦ Χρυσίππου. Ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ εἶναι σύντομος παράφρασις τοῦ θαύματος ἐκείνου, τῆς παραφράσεως δὲ ταύτης ἕπεται ἓν θαῦμα περὶ δραπετεύσεως τοῦ οἰκέτου ἑνὸς ἄρχοντος. Ὡς εἴχομεν παρατηρήσει καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἐγκωμίου σ. 98, τὸ ἑνδέκατον θαῦμα τῆς συλλογῆς τοῦ Χρυσίππου εἶναι ἐντελῶς ἄλλου εἴδους ἢ τὰ λοιπά, ἀντ' αὐτοῦ δὲ θὰ ἀνεμένομεν μᾶλλον θαῦμά τι ὅμοιον πρὸς τὸ τρίτον τῆς ὁμάδος ταύτης. Ὡς ἔχει ὅμως τὸ τρίτον τοῦτο θαῦμα ἐνταῦθα εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνῆκε εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Χρυσίππου, διότι περιέχει τὴν διήγησιν περὶ τοῦ Ἰωσὴφ τοῦ Ὑμνογράφου, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ ἐγεννήθη ἢ μετὰ τὸ 883, καθ' ὃ ἔτος ἀπέθανεν ὁ Ὑμνογράφος. Θὰ ἦτο δὲ τολμηρὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὸ χωρίον τὸ πραγματευόμενον περὶ τοῦ Ὑμνογράφου προσετέθη εἰς τὸ θαῦμα βραδύτερον. Μᾶλλον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ διαφορὰ τῆς διατυπώσεως τοῦ ἑνδεκάτου θαύματος πρὸς τὴν τῶν λοιπῶν, εἰς τὴν ὁποίαν πράγματι προσκρούει ὁ ἀναγνώστης καὶ σήμερον, ἤρκεσεν ἴσως εἰς τὸν σχηματισμὸν νέου θαύματος. Ἡ ἰδέα ἡ περιλαμβανομένη ἐν τῷ τρίτῳ θαύματι εἶναι γνωστὴ εἰς ἁγιολογικὰ κείμενα· ἀκριβῶς περὶ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου ὁμιλῶν Κύριλλος ὁ Σκυθοπολίτης ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Σάββα, λέγει ὅτι ὁ ἅγιος οὗτος δικαιολογούμενος πρὸς τὸν δεόμενον αὐτοῦ, διὰ τὴν βραδύτητα μεθ' ἧς εἰσήκουσε τῆς δεήσεως αὐτοῦ ἀπαντᾷ· «Πέπεισο, οὐκ ἤμην ὧδε· ἐκελεύθημεν γὰρ συνδραμεῖν καὶ ὁδηγῆσαι ταύτην (τὴν ψυχὴν τοῦ ἁγ. Σάββα) εἰς τὸν τῆς ἀναπαύσεως τόπον»[1]).—Τὸ πρῶτον θαῦμα διηγεῖται περὶ τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ χήρας τινὸς καὶ περὶ τῆς ἐπανόδου αὐτοῦ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἁγίου Θεοδώρου. Παραλλαγὴν τοῦ θαύματος τούτου διηγεῖται ἐν ἐκτάσει ὁ Πεδιάσιμος[2])· τὸ Μηναῖον δηλοῖ τοῦτο διὰ τοῦ «αἰχμαλώτους λυτρῶσαι»· ἐπίσης γίνεται μνεία τούτου καὶ ἐν τῷ Συναξαρίῳ τοῦ ἁγίου Νικολάου[3]). Τὸ θαῦμα τοῦτο δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ οὔτε ὡς παραλλαγή, οὔτε ὡς παράφρασις θαύματός τινος τῆς συλλογῆς τοῦ Χρυσίππου. Εἶναι πιθανώτατον ὅμως ὅτι ὁ γράψας τοῦτο ἐνεπνεύσθη ὑπὸ τοῦ πρώτου θαύματος περὶ τοῦ μειρακίου καὶ τοῦ ὄνου· τὸ κυριώτερον δὲ γνώρισμα τῆς ἐξαρτήσεως ἐκ τοῦ πρώτου θαύματος εἶναι ὅτι ἀμφότεροι, καὶ μειράκιον καὶ υἱὸς τῆς χήρας, ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς τὸν Θεὸν ὑπὸ τῶν γονέων καὶ μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτῶν ἐγένοντο πρεσβύτεροι. Ὡσαύτως δὲ ἐπιστρέφει μετὰ τοῦ ἁγίου τὸ μὲν μειράκιον ἱππεῦον, ὁ δὲ υἱὸς τῆς χήρας «ὀχούμενος ἐν ἵππῳ λευκῷ». Ἕνεκα τῆς συγγενείας του ταύτης δὲν ἐδίστασα νὰ συμπεριλάβω τὸ θαῦμα τοῦτο ἐνταῦθα, θέτων αὐτὸ εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου θαύματος ἐντὸς διπλῶν ἀγκυλῶν εἰς ἔνδειξιν ὅτι δὲν θεωρῶ τοῦτο ὡς ἀνῆκον ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Χρυσίππου.

Ὅτι καὶ τὰ τρία ταῦτα θαύματα παρεισήχθησαν βραδύτερον εἰς τὸν περὶ τῶν κολλύβων λόγον τοῦ Ψευδονεκταρίου δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἀποφεύγοντες ἐνταῦθα χάριν συντομίας ἀνάλυσιν τοῦ κειμένου τοῦ λόγου τούτου, ἥτις σαφέστατα θ' ἀπεδείκνυε τὴν παρεμβολήν, ἀρκούμεθα ν' ἀναφέρωμεν προσθέτως ἕνα ἐξωτερικὸν λόγον, ὅτι δηλαδὴ ἐκ τῶν 85 χ/φων[4]), τὰ ὁποῖα παραδίδουν τὸν λόγον τοῦ Ψευδονεκταρίου μόνον τέσσαρα περιέχουν τὰ τρία ταῦτα θαύματα.

3. Σχέσις αὐτῶν πρὸς τοὺς κλάδους Γ καὶ Δ τοῦ Ἐγκωμίου.— Ἱκανοποιοῦντες ἴσως τὴν περιέργειαν τῶν προσεκτικῶν ἀναγνωστῶν τοῦ ἐκδοθέντος Ἐγκωμίου δυνάμεθα ἐνταῦθα δι' ὀλίγων νὰ καθορίσωμεν καὶ τὴν θέσιν τῶν χ/φων πρὸς τοὺς δύο μεγάλους κλάδους Γ καὶ Δ[5]). Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων, εἶναι φανερὸν ὅτι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ***δύνανται*** νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν μόνον τὰ χειρόγραφα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα πρόσκεινται τῷ κειμένῳ τοῦ Ἐγκωμίου, εἶναι δὲ ταῦτα τὰ VCRD.

---

[1]) *Κυρίλλου τοῦ Σκυθοπολίτου*, Βίος ἁγίου Σάββα ἐν *Cotelerius*, Ecclesiae graecae monumenta τόμ. 3 (Parisiis 1686) σ. 335-356.

[2]) Ἔκδ. *M. Treu* Theod. Pediasimi ejusque amicorum quae exstant σ. 19—20.

[3]) *G. Anrich*, Hagios Nikolaos 1 (Leipzig 1913) σ. 207_{5-6}.

[4]) Τὸν ἀριθμὸν ἔχω ἐκ τῶν χειρογράφων πινάκων καὶ συλλογῶν τοῦ κ. καθηγητοῦ A. Ehrhard.

[5]) Βλ. Ἐγκ. σ. 48.

Τὰ VC πλησιάζουν πρὸς τὸν κλάδον Δ. Περὶ τούτου δύνανται νὰ μᾶς βεβαιώσουν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ τὰ ἑπόμενα χωρία. Προτάσσεται ἡ σελίδωσις τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἐγκωμίου ἀκολουθεῖ δὲ ἡ τοῦ χ/φου V [1]): Ἐγκ. 60,5 V 116^{r},19–20· Ἐγκ. 62,19 V 117^{v},2· Ἐγκ. 64,11–12 V 118^{r},5· Ἐγκ. 73,5 V 120^{v},3· Ἐγκ. 73,17–18 V 120^{v},20–21 καὶ κυρίως Ἐγκ. 76, 6 V 120^{r},12–21. Ὅτι δὲν συμπίπτουν ἐντελῶς ἐξηγεῖται ἐκ τῆς μεγάλης ἀνωμαλίας, ἡ ὁποία παρατηρεῖται ἐν γένει εἰς τὴν παράδοσιν ἁγιολογικῶν κειμένων. Οὕτω π.χ. τὸ C γράφει ὡς ὁ κλάδος Γ ʽ*ἡδονὴν ὁ ἐκ τῆς καταδίκης θρῆνος,*ʼ ἐν ᾧ τὸ V συμφωνοῦν πρὸς τὸν κλάδον Δ γράφει ʽ*οὔσης ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ*ʼ (Ἐγκ. 63,2–3).

Τὸ R πλησιάζει πρὸς τὸ Γ. Τοῦτο ἐμφαίνεται κυρίως ἐκ τῶν χωρίων Ἐγκ. 63,17 R 140^{v}, 22–23· Ἐγκ. 64,15 R 141^{r},6· Ἐγκ. 65,13–15 R 141^{r}, 14–15· Ἐγκ. 68,3 R 141^{v},7.

Τὸ D πλησιάζει πρὸς τὸ Δ ὡς ἐμφαίνεται κυρίως ἐκ τῶν χωρίων Ἐγκ. 65,13 D 285^{r}, 4–6· Ἐγκ. 65,17–18 D 285^{v}, 1–8· Ἐγκ. 68,21 D 283^{v},11 - 284^{r},20.

4. Σχέσις τῶν χ/φων V καὶ C πρὸς ἄλληλα. — Εἶπον ἀνωτέρω ὅτι τὸ C συγγενεύει πρὸς τὸ V· ἡ συγγένεια ὅμως αὕτη δὲν εἶναι τοιαύτη, ὥστε τὸ ἓν νὰ προέρχηται ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ ἄλλου. Ὅτι τὸ παλαιότερον χ/φον V (XI - XII αἰῶνος) δὲν δύναται νὰ προέρχηται ἐκ τοῦ νεωτέρου C (XIV αἰῶνος) εἶναι φανερόν. Ἀλλ' οὐδὲ τὸ ἐναντίον συμβαίνει· τοῦτο συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ ὅτι συχνάκις τὸ C ἀποδίδει ἀκριβῶς λέξιν τινὰ ἢ φράσιν τοῦ Ἐγκ. τὴν ὁποίαν ὅμως τὸ V παραλλάσσει, ἅπαξ δὲ τὸ V παραλείπει λέξιν περιεχομένην ἐν τῷ Ἐγκ. καὶ τῷ C (πβλ. *ἁρμόδιον* Ἐγκ. 63,5 V 117^{v},10· *τούτοις* Ἐγκ. 64,6 V 117^{v},27· *καιρὸν* Ἐγκ. 65,1 V 118^{r},16· *ἱερεῖ* Ἐγκ. 70,5 V 119^{r}, 3). Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι προῆλθεν ἑκάτερον τούτων χωριστὰ ἐκ τοῦ Ἐγκ. κατὰ διασκευὴν αὐτοῦ. Ἀμφότερα τὰ χ/φα ἔχουσι τὸ αὐτὸ ἀντίβολον πρὸ ὀφθαλμῶν, τὸ ὁποῖον ὅμως ἑκάτερον διασκευάζει· ἄλλως δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ τὸ φαινόμενον, ὅτι ἀμφότερα παραδίδουν τὸ κείμενον τοῦ Ἐγκ. μετὰ τῶν αὐτῶν ἀκριβῶς συντομιῶν, εἰς δὲ τὰς πλείστας παραλλαγάς, τὰς ὁποίας ἐπιφέρει τὸ ἀντίβολον αὐτῶν εἰς τὸ Ἐγκ. συμφωνοῦν. Ὅτι δὲ ὁτὲ μὲν τὸ V,

[1]) Ὁ εἰς τὴν διάθεσίν μου χῶρος δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀναφέρω τὸ κείμενον τῶν χωρίων καὶ ἀρκοῦμαι ἁπλῶς εἰς τὴν παραπομπήν. Ἐπειδὴ δὲ τυπογραφικαὶ δυσκολίαι καθίστων ἀδύνατον ἐνταῦθα καὶ ἐν τοῖς ἀμέσως κατωτέρω τὴν παραπομπὴν εἰς τὴν σελίδα τῆς ἐκδόσεως ταύτης, παραπέμπομεν ἑκάστοτε εἰς τὴν σελίδα τοῦ χ/φου. Παραπλεύρως τοῦ κειμένου τῆς ἐκδόσεως ταύτης εἰς τὸ περιθώριον ἀναγράφεται ἑκάστοτε ἡ σελ. τοῦ χ/φου, οὕτω δὲ καθίσταται ἡ ἀνεύρεσις τοῦ χωρίου εὔκολος.

ὁτὲ δὲ τὸ C παραδίδει λέξεις ἢ φράσεις ἀκριβῶς τοῦ Ἐγκ., δηλοῖ ὅτι τὸ ἀντίβολον αὐτῶν εἶχε παραλάβει ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν λέξιν ἢ φράσιν ἐκ τοῦ Ἐγκ., τὸ δὲ V ἢ C ἐπέφερεν μεταβολάς. Οὕτω π. χ. δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ἀντίβολον εἶχεν ὡς τὸ Ἐγκ. *ἐπιτρέχουσα,* οὕτω δὲ παρέλαβε τὸ V, ἐν ᾧ τὸ C μετέβαλεν εἰς *δραμοῦσα* (βλ. Ἐγκ. 62,20 V 117^{v}, 3)· ἐπίσης ὅτι τὸ *ἁρμοδιαίτατον* τοῦ Ἐγκ. περιεῖχε καὶ τὸ ἀντίβολον, τὸ δὲ V παρέλειψε (βλ. Ἐγκ. 63,5 apparatus criticus V 117^{v},10)· τὸ *ἀκάκῳ τρόπῳ* τοῦ Ἐγκ. μετέβαλε τὸ ἀντίβολον εἰς *κακῷ τρόπῳ,* τὸ ὁποῖον παρέλαβεν μὲν τὸ C, μετέβαλεν δὲ τὸ V εἰς *κακοτρόπῳ βουλῇ* (βλ. Ἐγκ. 69,8 V 118^{r}, 21-22)· τὸ *ἐπιφανεὶς* τοῦ Ἐγκ. μετέβαλεν εἰς *ἐπιφαίνεται* τὸ ἀντίβολον, οὕτω δὲ παρέλαβεν τὸ V, ἐν ᾧ τὸ C γράφει *φαίνεται* (βλ. Ἐγκ. 70,5 V 119^{r} , 2-3) καὶ τὰ τοιαῦτα.

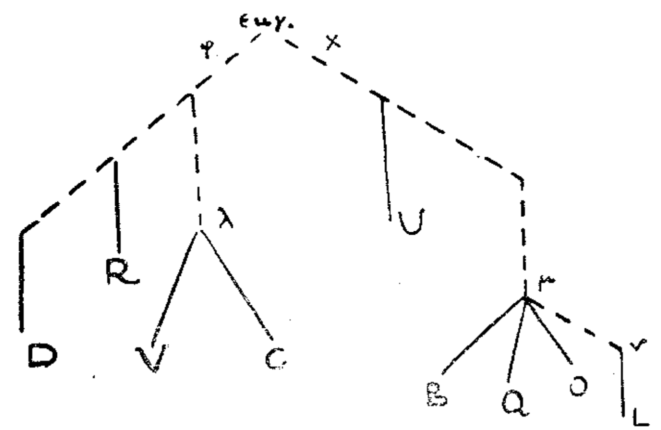
Ποῖον τῶν χ/φων τούτων πλησιάζει περισσότερον πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Ἐγκ. δὲν δυνάμεθα ἀμέσως νὰ ἴδωμεν, διότι, ὡς εἴπομεν, ὁτὲ μὲν τὸ V ὁτὲ δὲ τὸ C ἀποδίδει ἀκριβῶς τὸ κείμενον τοῦ Χρυσίππου. Ἀκριβής τις ὅμως παραβολὴ δεικνύει ὅτι τὸ χ/φον V πρόσκειται τῷ Ἐγκ. περισσότερον ἢ τὸ C. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ἀναφέρομεν τὰ χωρία· Ἐγκ. 60,1 V 116^{v},16· Ἐγκ. 60,8 V 116^{v},25· Ἐγκ. 63,9 V 117^{v},13· Ἐγκ. 72,18 V 120^{r} , 24· Ἐγκ. 76,1-2 V 120^{r}, 17-19.

Συνοψίζοντες τἀνωτέρω λέγομεν ὅτι τὸ ἀντίβολον **λ** διεσκεύασε τὸ κείμενον τοῦ Χρυσίππου, τοῦτο δὲ πάλιν τὸ ἀντίβολον διεσκευάσθη χωριστὰ ἀπὸ ἑκάτερον τῶν VC, ἐν οἷς (VC) σῴζονται, παραδοθεῖσαι ὁτὲ μὲν ὑπὸ τοῦ V, ὁτὲ δὲ ὑπὸ τοῦ C, λέξεις ἢ φράσεις τοῦ Ἐγκ. παραληφθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἀντιβόλου **λ** ἀκριβῶς ὡς εἶχον ἐν τῷ Ἐγκ., τὸ V δ' ἐπήνεγκεν ὀλιγωτέρας μεταβολὰς τοῦ C. Εἰς τὴν ἔκδοσιν ταύτην ἔλαβον ὡς βάσιν τὸ V, συνεπλήρωσα δὲ τοῦτο μόνον ὁσάκις παραδίδει τὸ κείμενον ἀνόητα. Εἰς τὸν apparatus criticus εὑρίσκει τις τὰς παραλλαγὰς τοῦ C ἀκριβεῖς, οὕτως ὥστε ἡ ἀποκατάστασις τοῦ κειμένου τοῦ C καθίσταται εὔκολος. Ἡ παράθεσις ἀμφοτέρων τῶν κειμένων παραπλεύρως θὰ ἐδείκνυε φανερώτερον τὴν σχέσιν καὶ διαφορὰν τῶν χ/φων τούτων, ἀλλὰ θὰ ἀπῄτει πολὺν χῶρον, τὸν ὁποῖον δὲν ἔχω εἰς τὴν διάθεσίν μου.

5. Σχέσις τῶν χ/φων BQOL πρὸς ἄλληλα. — Ὑπολείπεται νὰ ἐξετάσωμεν ἐν ὀλίγοις τὴν σχέσιν τῶν χ/φων τῆς ὁμάδος BQOL. Τῶν χ/φων τούτων οὐδὲν εἶναι ἀντίγραφον τοῦ ἄλλου, ὡς δεικνύει ἀκριβὴς παραβολὴ τούτων πρὸς ἄλληλα. Τὸ B παραδίδει τὸ κείμενον ἀκριβέστερον τῶν λοιπῶν· τὸ Q παραλείπει μὲν ἐνίοτε φράσεις ὁλοκλήρους (πβλ. B 71^{v}, 9· B 73^{r},1 - 7· 76^{r},6 - 7) καὶ διαγράφει πολλάκις λέξεις ἢ τύπους, ἄνωθεν δὲ τῆς γραμμῆς διορθώνει δῆθεν αὐτάς, ἀλλ' ὁπωσδήποτε δὲν ἐπιφέρει με-

γάλας μεταβολάς. Τὸ O παραδίδει τὸ κείμενον μετὰ περισσοτέρων μεταβολῶν ἢ τὰ προηγούμενα, ἔχει ὅμως μετ' αὐτῶν κοινὸν τὸ ἀντίβολον· τὸ L τοὐναντίον ἐπιφέρει πολλὰς μεταβολὰς ἀνεξαρτήτως τῶν τριῶν ἄλλων, παραλείπει, προσθέτει, μεταβάλλει συχνότατα, οὕτως ὥστε δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μεταξὺ τοῦ ἀντιβόλου τῶν λοιπῶν καὶ αὐτοῦ ἐμεσολάβησε ἀντίβολόν τι *ν*, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη ἐπιφέρει μεταβολὰς εἰς τὸ κείμενον.

Τὸ συμπέρασμα τῆς ἐρεύνης ταύτης δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν εἰκονικῶς διὰ τοῦ ἑξῆς στέμματος:

Δηλαδὴ τὸ κείμενον τοῦ Ἐγκωμίου διασκευάζεται ὑπὸ δύο κλάδων *φ* καὶ *χ*· καὶ τὰ μὲν χειρόγραφα τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸν κλάδον *φ* παραλλάσσουν μὲν τὸ κείμενον γλωσσικῶς ἐπιφέροντα πολλάκις πολλὰς συντομίας εἰς αὐτό, ἀλλὰ μένουν πάντοτε πιστὰ εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ περιεχομένου· τὰ δὲ τοῦ κλάδου *χ* διασκευάζουν τὸ κείμενον ἐπιφέροντα ὄχι μόνον μεταβολὰς ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον. Ἕκαστον τῶν χ/φων τοῦ κλάδου *φ*, δηλαδὴ τὰ RD καὶ τὸ ἀντίβολον *λ*, μετέβαλεν ἀπ' εὐθείας τὸ κείμενον τοῦ Ἐγκωμίου, ἐκ τοῦ *λ* δὲ προῆλθον τὰ VC μεταβαλόντα ἐπίσης τὸ ἀντίβολον αὐτῶν. Ἐκ τῶν χ/φων τοῦ κλάδου *χ* τὸ μὲν U μετέβαλε μὲν ἐκτὸς τῆς γλώσσης καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ Ἐγκωμίου, ἀλλὰ δὲν ἐσχημάτισεν ἐκ τοῦ πρώτου θαύματος, τὸ ὁποῖον παραδίδει, ἕτερον ξένον φαινομενικῶς τοὐλάχιστον πρὸς τὴν συλλογὴν τοῦ Χρυσίππου, ἐν ᾧ τὰ χ/φα τοῦ κλάδου *μ* ἐκ τοῦ πρώτου, ἕκτου καὶ ἑνδεκάτου ἐσχημάτισαν νέα θαύματα.

Σημεῖα τῶν χειρογράφων

B = Κῶδιξ Βουρβωνικὸς (Νεάπολις) ἑλλην. II. B. 30, αἰῶν. XV
C = » Παρισινὸς — Κοϊσλινιανὸς ἑλλην. 121 αἰῶν. XIV (1343)
D = » Βρεττανικοῦ Μουσείου (Λονδῖνον) Addit 25881, αἰῶν. XVI
L = » Λεσβιακὸς Μονῆς Λειμῶνος 2, αἰῶν. XV
O = » Μονάχου (Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη) ἑλλην. 275, αἰῶν. XVI
Q = » Κουϊρινιανὸς (Brescia) ἑλλην. A. III. 3, αἰῶν. XVI
R = » Βατικανικὸς ἑλλην. 1572, αἰῶν. XIII
U = » Ἄθω 3823 (Μονῆς Διονυσίου 289), αἰῶν. XVI (1518)
V = » Βατικανικὸς ἑλλην. 821, αἰῶν. XI-XII

Y = συμφωνία κωδίκων BQO

Σημεῖα ἄλλων κειμένων

Στουδίτης = *Theodori Studitae*, De s. Theodoro Duce· παρὰ *Pitra*, Analecta sacra 1 (Parisiis 1876) σ. 361-365. — Ἀναφέρει τὰ θαύματα Α', Β', Γ', ΣΤ', ΙΑ', ΙΒ'.

Πεδιάσιμος = Τοῦ αὐτοῦ *Πεδιασίμου* ἔκθεσίς τινων θαυμάτων τῶν ἁγίων μεγάλων μαρτύρων καὶ θαυματουργῶν Θεοδώρων. Ἔκδοσις *M. Treu*, Theodori Pediasimi ejusque amicorum quae exstant. Programm des Victoria-Gymnasiums zu Potsdam (1899) σ. 17-25. — Ἀναφέρονται τὰ θαύματα Α', Γ', Ε', ΣΤ', ΙΑ', ΙΒ'.

De Lagarde = *P. De Lagarde*, Joannis Euchaitarum quae supersunt. Ἐν Abhandl. der histor.-philos. Klasse der kgl. Gesellschaft der Wissenschaften in Göttingen τόμ. 28 (Göttingen 1881) σ. 130-137. — Ἀναφέρονται τὰ θαύματα Γ', Δ', ΣΤ', Ζ', Η', ΙΑ', ΙΒ'.

Μηναῖον = *Μηναῖον* τοῦ Φεβρουαρίου περιέχον ἅπασαν τὴν ἀνήκουσαν αὐτῷ ἀκολουθίαν. Venedig 1895 σ. 89-91. — Ἀναφέρονται τὰ θαύματα Α', Γ', Ε', ΣΤ', ΙΑ', ΙΒ'.

Κυρίλλου, Βίος ἁγ. Σάββα = ἐν *Coteleri*, Ecclesiae graecae monumenta τόμ. 3 (Parisiis 1686) σ. 220-376. — Σχετίζεται τὸ θαῦμα Γ'.

Κῶδ. Ἄνδρου 40 = Κῶδιξ Ἄνδρου (Μονῆς Ἁγίας) 40, αἰῶν. XVII· φύλλ. 147 κἑξ. — Ἀναφέρονται τὰ θαύματα Α' (+ Α' τοῦ Ψευδονεκταρίου), ΣΤ', Η, ΙΑ' (τοῦ Ψευδονεκταρίου).

Συναξάριον Ἁγ. Νικολάου = G. Anrich, Hagios Nikolaos τόμ. 1 σ. 207, $_{5-7}$. — Ἀναφέρεται τὸ θαῦμα Α'.

Σημείων ἄλλων ἐξήγησις

⟨ ⟩ σημαίνει προσθήκην γραμμάτων ἢ λέξεων, αἱ ὁποῖαι ἐλλείπουσιν ἐκ τοῦ κειμένου.
[ ] σημαίνει διαγραφὴν γραμμάτων ἢ λέξεων παρεισαχθεισῶν εἰς τὸ κείμενον·
add. = addit, addunt
om. = omittit, omittunt
transp. = transponit
1, 2 ὡς ἐκθέτης ἐν ταῖς κάτωθεν τοῦ κειμένου παραλλαγαῖς κεῖται πρὸς δήλωσιν λέξεως ἀπαντώσης πλέων ἢ ἅπαξ ἐν τῷ αὐτῷ στίχῳ.
χ/φον = χειρόγραφον
Ἐγκ. = ἡμετέρα ἔκδοσις Ἐγκωμίου εἰς τὸν ἅγ. Θεόδωρον. Des Chrysippos von Jerusalem Enkomion auf den hl. Theodoros Teron. Byzantinisches Archiv Heft 7. Leipzig 1921.

2. Κείμενα

Ἐκ τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος

VCRUYL

1. Θαῦμα πρῶτον

VC

Α´

V

φ.116ᵛ

Περὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὃς ἐμισθώσατο τὴν ἑαυτοῦ ὄνον καὶ δέδωκεν τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πρὸς ὑπουργίαν τοῦ μεταστρέψαι τὴν ὄνον.

Εγκ. 59 Ἀνήρ τις πίστιν πολλὴν ἔχων εἰς τὸν ἅγιον μάρτυρα Θεόδωρον καὶ αὐτὸν προστάτην καὶ φροντιστὴν ἑαυτῷ ἐν πᾶσιν ἐπιγραφόμενος, τὴν μνήμην αὐτοῦ καθ' ἕκαστον ἔτος ἑορτάζων οὐ διέλειπεν. Οὗτος εἶχε τέκνον 9 μειράκιον, ἐκέκτητο δὲ καὶ ὄνον πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Ἦλθεν οὖν τις αἰτούμενος αὐτὸν ἐπὶ μισθῷ δοθῆναι αὐτῷ τὴν ὄνον, ἀπῄ⟨τ⟩ει δὲ καὶ τὸ παιδάριον μετ' αὐτοῦ ὡς εἰς μικράν τινα ὁδοιπορίαν, ὑποσχόμενος διὰ 12 τάχους σὺν ἀμφοτέροις ἐπανελθεῖν· καὶ πείσας αὐτὸν ἐν τούτῳ, ἀπήρξατο τῆς ὁδοῦ. Καὶ ἤρχετο μὲν ἀπὸ ἔθνους εἰς ἔθνος, ἕως ἔφθασεν εἰς τὸ γένος τῶν Ἰσμαηλιτῶν, κἀκεῖ διαπράσας τὸ μειράκιον, οὗτος ἐπὶ γῆς ἄλλης μεθίσταται. 15 Θρηνοῦντος οὖν τοῦ ἀνδρὸς τὴν ὑστέρησιν τοῦ τέκνου, ἔφθασεν ἡ μνήμη τοῦ μάρτυρος καὶ τὸ σύνολον πρὸς τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου οὐκ ἐνενοήσατο. Ἐπιφαίνεται οὖν αὐτῷ ὁ μάρτυς ὡς ἐγκαλῶν περὶ τούτου, ὁ |δὲ ἀντέλεγεν

1 Ἐκ τῶν θαυμάτων—Τήρωνος *παραδίδει τὸ χ/φον* D φ. 283ʳ *3* θαῦμα πρῶτον *καὶ κατωτέρω* θαῦμα δεύτερον, θαῦμα τρίτον *κλπ. εἶναι ἡμετέρα προσθήκη* *4 ante* περὶ *add.* θαῦμα V / ὃν V *4-5* θαῦμα τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου C *4 καὶ 5 ἐνταῦθα καὶ κατωτέρω στίχ. 10 γράφω* τὴν ὄνον *ἀκολουθῶν τὸ* V, *τὸ ὁποῖον ἐλήφθη ὡς βάσις, εἰ καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον τὸ ἀντίβολον λ νὰ εἶχε* τὸν ὄνον· *ἡ ἀλλαγὴ τοῦ γένους ἐγένετο προφανῶς, ἵνα μὴ συμπέσῃ τὸ* τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν *μετὰ τοῦ* τὸν ἑαυτοῦ ὄνον· τῆς ὄνου *παραδίδουν καὶ τὰ χ/φα* SQ *τοῦ Ἐγκ.* (πβλ. Ἐγκ. 60,7 appar. crit.) *6* ἦν τις ἀνὴρ C / μεγαλομάρτυρα C *7* παρὰ πᾶσιν C / ἐπιφερόμενος C *7-8* τὴν μνήμην V καὶ τὰς μνήμας C *8* ἑορτάζων οὐ διέλειπεν V ἐπιτελῶν C *9* πρὸς ὑπηρεσίαν V εἰς τὰς χρείας C *10* αἰτούμενος αὐτὸν V αὐτῷ αἰτούμενος C / ἐπὶ μισθῷ δοθ. αὐτῷ V δοθῆναι αὐτῷ ἐπὶ μισθὸν C / τὴν V τὸν C *11* παιδίον C / μετ' αὐτοῦ om. C / μικρὰν corr. μακρὰν VC / ὑποσχόμενον V *12* σὺν ἀμφοτέροις ἐπανελθεῖν V ὑποστρέψαι C / πείσας corr. καὶ ποιήσας αὐτῷ ἐν τούτῳ V om. C *12-13* ἀπήρξατο τῆς ὁδοῦ V διεξελθὼν C *13* καὶ om. C / μὲν om. C / ἐξ ἔθνους εἰς ἔθνους C / ὡς C *14* Ἰσμαηλίτων C / διαπράσας V πιπράσας C / καὶ οὗτος C *15* τοῦ[1] C τὸ V / ὑστέρησιν V στέρησιν C / ἔφθασεν add. γὰρ C *16* σύνολον V τίποτε C / οὐκ ἐνενοήσατο V οὐ προσενοήσατο C *17* ὡς om. C

καὶ ἀντεγ/κάλει αὐτῷ λέγων, ὡς ἄρα μάτην ἔχων τὴν παρ' αὐτοῦ προστασίαν. Τοῦτο δὲ οὐ μόνον ἅπαξ, ἀλλὰ δὶς ἐποίησεν. φ.117ʳ

3 Ὁ δὲ ἀγοράσας τὸ παιδίον μετὰ τῶν ποιμένων αὐτοῦ ἔμιξεν, καὶ σὺν ἐκείνοις ἤρξατο βόσκειν ἐπὶ τὴν ἔρημον. Συνέβη οὖν τὸν παῖδα χωρισθῆναι ἐκ τῶν μετ' αὐτοῦ καὶ μονωθῆναι, καὶ ἐπιστὰς αὐτῷ ὁ μάρτυς, 6 φαίνεται αὐτοῦ ὡς στρατιώτης ἵππους δύο ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ εἰς μὲν τὸν ἕνα ἐκαθέζετο αὐτός, τὸν δὲ ἕτερον παρέσυρεν, καὶ ἠρώτησεν αὐτὸν πόθεν ἐστὶν καὶ ἐκ ποίας γῆς ὑπάρχει. Τοῦ δὲ ἐξηγησαμένου τὰ συμβάντα 9 αὐτῷ, προτρέπεται αὐτῷ ὁ φανεὶς στρατιώτης ὃς ἦν ὁ ἅγιος μάρτυς Θεόδωρος, ἐπανελθεῖν πρὸς τοὺς ἰδίους αὐτοῦ, παρέχων αὐτῷ καὶ ὃν ἐπιφέρετο ἵππον καὶ ἀναλαβὼν αὐτὸν ταῖς ἰδίαις χερσὶν ἐκάθισεν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ἵππου.

Ἐν δὲ τῷ ὁδο⟨ι⟩πορεῖν αὐτοὺς ἡνίκα τροφῆς ἔχρῃζε τὸ μειράκιον τὴν πήραν ὁ μάρτυς ἀποκαλύψας, ἣν ἐπιφέρετο, ἐξ ἐκείνης ἐχορήγει αὐτῷ τὴν 15 τροφήν, ἧς τινος τὴν φύσιν ὁ παῖς οὐκ ἐγίνωσκεν καὶ ἐκ ταύτης τῆς τροφῆς μεγάλως ἐνεδυναμοῦτο καὶ δι' ὀλίγων ἡμερῶν εἰς τὸν τοῦ παιδὸς οἶκον ἔφθασαν. Μηνυθέντος δὲ τοῦ πατρὸς τοῦ παιδὸς ὑπεδέξατο αὐτοῦ 18 τὸν υἱόν, καὶ τὸν κλαυθμὸν εἰς χαρὰν μετέβαλεν. Καὶ ἐν τῷ παρασκευάζεσθαι αὐτὸν πρὸς τὴν τοῦ ἐπιστάντος [τοῦ] ἀνδρὸς ὑποδοχήν, εὐθέως ἀφανὴς ἐγένετο. Ἀναλογισάμενος οὖν ὁ ἀνὴρ τίνος τοῦτο τὸ ἔργον, εὐ- 21 θέως τὸν ναὸν αὐτοῦ κατέλαβεν, εὐχαριστῶν αὐτῷ καὶ ἀνακηρύττων τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου.

1 ἀντεγκάλει αὐτῷ V ἀντεφιλονίκει αὐτὸν C / ἔχων V ἔχειν διεσχυριζόμην C / παρ' αὐτοῦ V παρὰ σοῦ C *2* ἐποίησεν om. C *3* ὁ δὲ ἀγοράσας τὸ παιδίον V τὸ οὖν παιδίον ὁ ἀγοράσας C / ποιμένων αὐτοῦ transp. C / συνέσμιξεν C / ἐκείνοις V αὐτοῖς C *4* ἤρξατο V ἐξήρχετο C *4* ἐπὶ V κατὰ C / τὸν add. αὐτὸν C *5* ἐκ τῶν μετ' αὐτοῦ om. C *6* αὐτοῦ om. C / ὡς add. τις C αὐτὸς om. C / ἐπερώτησεν C *8* ἐστὶν om. C / ἐκ om. C / ὑπάρχεις C *9* φανεὶς add. αὐτῷ V / ὃς ἦν ὁ om. C *9-10* μάρτυς Θεόδωρος om. C *10* ἐπανελθεῖν add. μετ' αὐτὸν C *10-11* ἐπιφέρετο C ἐπεφέρετο V. *Ἀκολουθῶν ἐνταῦθα τὸ* C *γράφω* ἐπιφέρετο, *ἐπειδὴ ἀμέσως κατωτέρω στίχ. 13 γράφει αὐτὸ τοῦτο τὸ* V ἐπιφέρετο *12* καὶ ἀναλαβὼν — ἵππου om. C *13 ἀμφότερα τὰ χ/φα* V *καὶ* C *παραδίδουν* ὁδοπορεῖν *14* ἀποκαλύπτων C / ἣν ἐπιφέρετο V ἤφερεν C *15* τροφὴν V βρῶσιν C / ἧς τινος corr. εἴ τινος C οὗτινος V ἧς τινος *χρῆσις ἀντὶ τοῦ* ἧς / καὶ ἐκ ταύτης V παρ' αὐτῆς C / *15-16* τῆς τροφῆς om. C *16* μεγάλως V δὲ μᾶλλον C *17* οἶκον C om. V / μηνύσαντος C / δὲ add. τούτου C / τοῦ πατρὸς V τῷ πατρὶ C *18* τὸν υἱὸν om. C / κατέβαλλεν C *19* τοῦ ἀνδρὸς V εὐεργέτου ἀνδρὸς C / εὐθέως add. ἐκεῖνος C *20* ἄφαντος C / τοῦτο τὸ ἔργον V τὸ ἔργον τοῦτο γέγονεν C *21* αὐτοῦ V τοῦ ἁγίου C / αὐτῷ V αὐτὸν C *21-22* τὴν φιλανθρωπίαν V τὸ θαῦμα καὶ τὴν ἐνέργειαν C *22* τοῦ ἁγίου—Θεοδώρου V om. C

Β'

R *[Δι' ὃ ἀρχὴν ποιῆσαι καὶ τῶν θαυμάτων αὐτοῦ]*

φ.140r Ἀνδρός τινος ἔχοντος ὄνον καὶ μειράκιον καὶ ἄλλου ἀνθρώπου αἰτη-
3 σαμένου, ἵνα πρὸς ὀλίγας ἡμέρας χαρίσηται αὐτά, ἐσυνεχώρησε λαβεῖν
αὐτὸν καὶ τὸ μειράκιον καὶ τὸν ὄνον. Ἀπελθόντος τοῦ αἰτησαμένου δὲ
καὶ πρὸς τοὺς Ἰσμαηλίτας, ἐνδύεται τὸν Ἰούδα καὶ παραδίδει αὐτοῖς διὰ
6 τιμῆς τὸ μειράκιον. Τοῦ δὲ ἀπὸ τῆς βραδυτῆτος τοῦ υἱοῦ ἀμελήσαντος
φ.140v καὶ τὴν πρὸς ⟨τὸ⟩ σύνηθες ἑορτὴν τοῦ ἁγίου, ὁ μάρτυς διὰ / συνεργείας
αὐτοῦ τοῦτον εἰς χαρὰν μετέβαλεν. Τὸν γὰρ υἱὸν αὐτοῦ εὑρὼν ὁ ἅγιος
9 ποιμαίνοντα πρόβατα τοῦ ἀγοράσαντος αὐτὸν καὶ ὡς δῆθεν ἐρωτῶν αὐτὸν
ἐπὶ τοῦ ἄλλου ἵππου τοῦτον ἐκάθισεν. Καὶ ἐκ τοῦ μαρσιπίου αὐτοῦ ὁ
ἅγιος ὡς στρατιώτης τὸ μειράκιον τρέφων, εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ πατρὸς διέ-
12 σωσεν. Καὶ ὁ πατὴρ δεξάμενος αὐτὸν καὶ τὴν τοῦ ἁγίου γνοὺς βοήθειαν
εἰς τὸν ναὸν δραμὼν μεγάλως τῷ ἁγίῳ ηὐχαρίστησεν.

Γ'

U *Ἕτερον θαῦμα τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου*
περὶ τῶν δύο πραγματευτῶν.

φ.240r Πραγματευτής τις ἦν τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος· καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπός
τις προσῆλθεν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου ἔχων καὶ
18 ὑποζύγιον, ὁ δὲ πραγματευτὴς προσῆλθεν αὐτῷ λέγων· «ἀδελφέ, δός μοι
τὸ ὑποζύγιόν σου, ἵνα ἀγοράσω αὐτό, εἰδεμὴ ποιήσωμεν ὁμοῦ τοὺς γό-
μους, ἅμα τῷ σῷ καὶ τὸν ἐμόν. Καὶ εἴ τι ἂν δῴη ἡμῖν ὁ Θεός, ἔστω ἐξ
21 ἰσότητος». Ὁ δὲ οὐκ ἐβούλετο τοῦτο ποιῆσαι. Αὐτῶν δὲ φιλονικούντων,
λέγει ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος τῷ πραγματευτῇ· «ἀδελφέ, θέλεις ποιήσωμεν
φ.240v ὁμοῦ τοὺς γόμους; λάβε καὶ τὸ παιδίον μου μετὰ σοῦ, ὅ/πως διδάξῃς
24 αὐτό, καὶ ἐν τῷ ἐπανελθεῖν σε, ἀποδώσω σοι τὸν μισθόν σου». Ὁ δὲ
πραγματευτὴς τὸ πονηρὸν ἐνθυμούμενος, λέγει αὐτῷ· «μετὰ τὴν πρεσβείαν
τοῦ ἁγίου Θεοδώρου παιδεύσω αὐτὸν ὡς τέκνον ἐμὸν καὶ ἐν τῷ ἐπα-
27 νελθεῖν ἡμᾶς πολλὰ ἔχεις εὐχαριστῆσαι μοι». Καὶ ποιησάντων ἅμα τοὺς
γόμους, εἰσήγαγεν αὐτὸν μετὰ τοῦ παιδίου εἰς τὸν ἅγιον Θεόδωρον ἔνδον
τοῦ ναοῦ καὶ λέγει τῷ πραγματευτῇ· «λάβε τὸ παιδίον μου ὡς ἐκ χειρὸς
30 τοῦ ἁγίου Θεοδώρου». Καὶ παραλαβὼν ὁ ἄθλιος τὸ παιδίον ἐπορεύετο
τὴν ὁδὸν αὐτοῦ. Καὶ ὁδεύσας ἡμέρας τεσσαράκοντα συνήντησεν ἐν τῇ ὁδῷ

---

20 τὸν ἐμὸν corr. τῷ ἐμοὶ χ/φον

Πέρσας καὶ λέγει αὐτοῖς «ἀγοράσατε τὸ παιδίον μου τοῦτο»· / οἱ δὲ λέ- φ.241r
γουσιν αὐτῷ· «καὶ διατί πωλεῖς τοῦτο;» ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς· «τοῦ δούλου μου
ἔστιν υἱὸς καὶ ἡ σύμβιός μου ζήλῳ φερομένη ἠνάγκασέ με τοῦ πρᾶσαι 3
αὐτό, ἀλλὰ καὶ παραγγελίαν ἔχει ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ λέγειν ὅτι 'ἐλεύθε-
θερος εἰμί', καὶ μὴ πιστεύσητε αὐτόν». Οἱ δὲ εἶπον αὐτόν· «εἰπὲ τὸ τίμημα
αὐτοῦ». Καὶ λέγει αὐτοῖς· «δότε μοι δεκαπέντε νομίσματα καὶ λάβετε αὐτόν». 6
Καὶ ἔδωκαν τὰ δεκαπέντε νομίσματα μετὰ πάσης προθυμίας καὶ ἔλαβον
τὸ παιδίον οἱ Πέρσαι καὶ ἐπορεύοντο τὴν ὁδὸν αὐτῶν. Ὁ δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν
ὁ ὠνήσας αὐτὸν ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸ ποίμνιον αὐτοῦ μετὰ τοὺς δού- 9
λους αὐτοῦ. Ὁ δὲ πραγματευτὴς ὁ πράσας τὸ παιδίον πορευ/όμενος ἐν τῇ φ.241v
ὁδῷ ἐν δασυτάτῳ τόπῳ συνήντησαν αὐτῷ λησταὶ καὶ κρατήσαντες ἀπέ-
κτειναν αὐτὸν ἐν μαχαίρᾳ καὶ τὸν δοῦλον αὐτοῦ καὶ ἦραν πάντα τὰ 12
ὑπάρχοντα αὐτοῦ. Καὶ ὄντως δικαία ἡ κρίσις τοῦ Θεοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς δίκαιος
κριτής ἐστιν.

Χρόνου δὲ παρελθόντος οἱ γονεῖς τοῦ παιδίου μεγάλως θλιβόμενοι τὴν 15
ὑστέρησιν τοῦ παιδὸς αὐτῶν, ἐμάχοντο πρὸς τὸν ἅγιον Θεόδωρον λέγοντες·
«ἅγιε Θεόδωρε, ἡμεῖς εἰς σὲ ἐπιστεύσαμεν καὶ δεδώκαμεν τὸ φίλτατον
ἡμῶν τέκνον, λοιπὸν οὐκέτι ἀπερχόμεθα ἐν τῷ ναῷ σου, οὔτε ἀπὸ τὴν 18
σήμερον τὴν πανήγυρίν σου πανηγυρίζομεν». Τῶν δὲ συγγενῶν παρα-
μυθουμένων οὐκ ἐπείθοντο, ἀλλ' ὀδυρόμενοι ἔκλαιον / λέγοντες· «οἴμοι τέ- φ.242r
κνον Ἰωάννη, ποῦ πορεύεις; ἆρα ἐτελεύτησας; ἆρα ἐσφάγης ὡς ὁ Ἄβελ 21
ὑπὸ τοῦ Κάϊν; ἆρα ἐπράθης ὡς ὁ Ἰωσὴφ ὁ πάγκαλος; ἆρα ἐβρώθης ὑπὸ
λύκων; Οἴμοι τέκνον, πῶς θρηνήσωμεν; ὡς νεκρὸν ἐν τάφῳ; ἀλλὰ οὐδὲ
τοὺς ἐνταφιαστὰς οἴδαμεν. Ὅμως, φίλοι μου, θρηνήσω ὡς Ἰακὼβ τὸν 24
Ἰωσήφ; ἀλλ' ἐκεῖνος ὑπὸ Θεοῦ ὁδηγούμενος βασιλείαν ἐκληρονόμησεν,
ἀλλ' ὁ ἐμὸς υἱὸς μακρόθεν πραθεὶς οὐκ οἴδαμεν αὐτό⟨ν⟩, τρία ἔτη ἔχει
τοῦ μὴ φαίνεσθαι». Καὶ ἐπαραμυθοῦντο ὑπὸ συγγενῶν καὶ φίλων τοῦ μὴ 27
οὕτως θρηνεῖν καὶ βλασφημεῖν πρὸς τὸν ἅγιον.

Ὁ δὲ μάρτυς τοῦ Χριστοῦ Θεόδωρος ἀπῆλθεν εἰς τὸ ποίμνιον ὅπου
ἦν τὸ παιδίον, / ὁ Ἰωάννης, καὶ λέγει αὐτῷ· «πόθεν εἶ σὺ παιδίον»; λέγει φ.242v
αὐτῷ· «κύριέ μου, ξένος εἰμὶ πεπραμένος ἐκ χώρας τῶν Εὐχαΐτων καὶ οἱ
γονεῖς μου δέδωκάν μοι τινὶ πραγματευτῇ μετὰ καὶ ὑποζυγίου, ὅπως δι-
δαχθῶ τὴν πεῖραν τῆς πραγματείας, καὶ παραλαβών με ὁ ἄνομος καὶ 33
ἄθλιος ἀπὸ τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Θεοδώρου ὡς υἱὸν αὐτοῦ, καὶ ὡδεύσαμεν
ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ ὑπήντησαν ἡμᾶς Πέρσαι καὶ πέπρακέν μοι εἰς
νομίσματα ιε' καὶ εἰμὶ ἐνταῦθα». Καὶ λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ ἅγιος Θεόδωρος· 36

---

12 Ψαλμ. 7,11 *19-20* παραμυθούμενον χ'φον *2* αὐτὸ χ/φον ἴσως ἐννοητέον αὐτὸ τὸ παιδίον.

«δεῦρο τέκνον καὶ ἀπάξω σε εἰς τὸν πατέρα σου». Ὁ δὲ λέγει· «φοβοῦ-
μαι μὴ καὶ σὺ λαβών με, ἀλλαχοῦ πράσῃς με». Ὁ δὲ ἅγιος λέγει αὐτῷ·
φ.243r «μὴ φοβοῦ, τέκνον μου Ἰωάννη, ἐγὼ φίλος / εἰμὶ τοῦ πατρός σου».
Τότε δώσας αὐτῷ ὕπνον ἦρεν τὸν νοῦν τοῦ παιδίου καὶ ἐπάρας αὐτόν,
ἀπήγαγεν εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ καὶ κοιμήσας αὐτὸν ἐπὶ τοῦ σκάμνου.

6 Πρωΐ⟨ας⟩ δὲ γενομένης, ἀνέστη ὁ σχολάριος κροῦσαι τὸ ξύλον καὶ
ὁρᾷ παιδίον κείμενον ἐπὶ τοῦ σκάμνου καὶ λέγει αὐτῷ· «πόθεν εἶ παιδίον;»
ἔξυπνος δὲ γενόμενος, λέγει αὐτόν· «ἐγὼ ἐν τῷ ποιμνίῳ τοῦ κυρίου μου
9 εἰμὶ μετὰ καὶ τοὺς συνδούλους μου». Λέγει αὐτῷ ὁ σχολάριος· «ἀνάβλε-
ψον παιδίον καὶ ἴδε ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου· εἰπέ μοι, παιδίον,
πόθεν εἶ καὶ πῶς ἐνταῦθα ηὑρέθης;» Ὁ δὲ παῖς λέγει· «ἀπὸ Εὐχαϊτίαν
12 εἰμί, υἱὸς κόμητος τινός». Τότε ἐπέγνωσεν αὐτὸν ὁ σχολάριος καὶ δρα-
φ.243v μὼν ἀπῆλ/θε πρὸς τὸν αὐτοῦ πατέρα καὶ λέγει αὐτῷ· δεῦρο ἀδελφέ, καὶ
ἴδε παράδοξον θαῦμα ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου». Καὶ λέγει αὐτῷ·
15 «τί ἔχω ἰδεῖν· τὸν υἱόν μου ὑστέρησέν μοι, ἄλλα εἴ τι θέλει ἂς ποιῇ».
Καὶ λέγει αὐτὸν ὁ σχολάριος· «ἀδελφέ, δεῦρο ἀκολούθει μοι καὶ λάβε τὸν
υἱόν σου.» Καὶ ἀκούσας ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, δρομαῖοι πορευ-
18 θέντες εὗρον τὸν υἱὸν αὐτῶν, καὶ περιπλακέντες κατεφίλουν αὐτὸν μετὰ δα-
κρύων δοξάζοντες τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἅγιον Θεόδωρον. Τὸ δὲ παιδίον διη-
γήσατο ἅπαντα τὰ συμβάντα αὐτῷ καὶ λαβόντες τὸν υἱὸν αὐτῶν ἀπῆλθον
21 ἐν τῷ οἴκῳ αὐτῶν, καὶ συναχθέντων τῶν φίλων καὶ τῶν συγγενῶν συν-
φ.244r εχάρησαν αὐτοῖς. Ὁ δὲ πατὴρ / αὐτοῦ ἔσφαξεν πρόβατα καὶ βόας καὶ ἐποί-
ησαν δοχὴν μεγάλην τῷ Θεῷ καὶ τὸν ἅγιον.

24 Καὶ τῶν ἱερέων λειτουργούντων ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου, ἰδοὺ
καὶ τὸ ὑποζύγιον μετὰ καὶ ἑτέρου ἵππου. Καὶ τὴν ἔλευσιν τοῦ παιδίου
αὐτῶν ἰδόντες καὶ τὸ ὑποζύγιον μετὰ τοῦ ἵππου, ἀνεβόησαν πᾶς ὁ
27 λαὸς δοξάζων τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἅγιον Θεόδωρον, τὸν ποιοῦντα μεγάλα
θαύματα, ὅτι αὐτῷ πρέπει πᾶσα δόξα τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ
πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν· ἀμήν· ἀμήν.

Δ′

BQOL *⌈Ἀλλ᾽ εἰ βούλει καὶ ἕτερον θαῦμα ἐκ τῶν τοῦ μάρτυρος
προσθήσωμεν τῇ ἡμετέρᾳ ἀγάπῃ⌉*

B ⟦Ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Εὐχαΐτων ἐπαρχία τις ὑπάρχει λεγομένη Ποντο-
φ.71v ηράκλεια. Κἀκεῖσε πολλάκις τὸ γένος τῶν Ἰσμαηλιτῶν περιέτρεχον καὶ

30 τῶν om. O *30-31* θαῦμα προσθήσωμεν ἐν τῇ ὑμετέρᾳ ἀγάπῃ τοῦ μάρτυρος L *31* ἀγάπῃ add. θαῦμα ἕτερον τοῦ ἁγίου O *32* Εὐχαΐτων *ἀντὶ* Εὐχαιτῶν

πολὺν λαὸν τῶν χριστιανῶν ἐκούρσευον. Ἐκ τοῦ συμβεβηκότος ᾐχμαλώ-
τευσαν καὶ μετ᾽ αὐτῶν υἱὸν μονογενῆ χήρας τινός. Ἐπεὶ οὖν ἡ χήρα
ἔκλαιεν ἐλεεινῶς καὶ ἀπαραμύθητα καὶ ἕτερον υἱὸν οὐκ εἶχεν παραμυ- 3
θήσασθαι τὸν πόνον αὐτῆς, ἐπορεύετο καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν εἰς τὸν ναὸν
τοῦ μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου ἱκετεύουσα αὐτὸν / ὀδυρομένη καὶ κλαί- φ. 72r
ουσα γοερῶς καὶ πρὸς τὸν μάρτυρα ἔλεγεν· «Οἶδας, ὦ ἅγιε μάρτυς, ὅτι ἐξ 6
ἀρχῆς τὸν ἐμὸν υἱὸν τὸν μονογενῆ εἰς σὲ ἀνέθηκα. Ἐγὼ μὲν αὐτὸν ἐγέν-
νησα, σὸς δὲ υἱὸς ὑπάρχει κατὰ χάριν καὶ ἕνεκεν τούτου, ἵνα φυλάττῃς
αὐτόν, τὴν ἱεράν σου μνήμην καὶ λειτουργίαν καθ᾽ ἕκαστον ἔτος ἐτέλουν, 9
νῦν δὲ ἐμὲ τὴν τάλαιναν καὶ ἐλεεινὴν ἀπερφάνισας παντελῶς καὶ ʽοὐκ ἔχω
ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖναιʼ. Διὰ τοῦτο δέομαί σου, ἅγιε τοῦ Θεοῦ, ἐπείπερ
τὸ αἷμα τὸ σὸν ἐξέχεας ὑπὲρ τοῦ δεσπότου Χριστοῦ, δι᾽ ὃ καὶ παρρησίαν 12
ἔχεις πρὸς αὐτὸν καὶ ὅσα ἂν αἰτήσῃς δῴῃ σοι ὁ Κύριος, αἰτῶ σοι καὶ
ἐγώ, ἵνα τὸν υἱόν μου ἐλευθερώσῃς ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας». Ταῦτα δὲ καὶ
ἄλλα πολλὰ ἔλεγε τὸ γύναιον μετὰ δακρύων καὶ οἰμωγῶν, νυκτὸς καὶ 15
ἡμέρας πρὸς τὸν ἅγιον ὑπὲρ τοῦ / υἱοῦ αὐτῆς, ὅπως λυτρώσῃ αὐτὸν ὁ φ. 72v
ἅγιος ἐκ τῆς δεινῆς συμφορᾶς τῆς αἰχμαλωσίας, ἐπειδὴ λέγει ὁ προφήτης
Δαυὶδ ὅτι ʽθέλημα τῶν φοβουμένων αὐτὸν πληροῖ ὁ Κύριοςʼ. 18

Ἔφθασεν ὁ καιρὸς τῆς ἑορτῆς τοῦ μάρτυρος Θεοδώρου, ἐμνήσθη πά-
λιν ἡ χήρα ὅπως ἐτέλει τὴν αὐτὴν ἑορτὴν μετὰ ἐπιχαρίας καὶ λαμπρότη-
τος καὶ μετὰ δακρύων ἔλεγεν ἐν ἑαυτῇ· «πῶς καὶ τίνα τρόπον ἐκτελέσω 21

32-33 Ποντουράκλεια O *33* Κἀκεῖσε πολλάκις τὸ γένος τῶν om. Q / περιέτρεχεν L *μετὰ τὸ* περιέτρεχον *ἐπαναλαμβάνεται ἡ φράσις* ʽκαὶ πολλάκις τὸ γένος τῶν Ἰσμαηλιτῶν περιέτρεχονʼ ἐν B

1 ἐκούρσευον (ἐκούρσευεν L) OL ἐκρούσευον BQ / ἐκ add. δὲ Q / συμβεβηκότος add. οὖν L *1-2* ᾐχμαλώτευσαν add. λαὸν πολὺν O *2* καὶ μετ᾽ αὐτῶν BQ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ L καὶ μετ᾽ αὐτοῦ ἡρπάγη καὶ υἱὸς χήρας τινὸς μονογενὴς O *3* ἀπαραμυθήτο *κατ᾽ ἀρχάς, εἶτα διορθοῦται εἰς* ἀπαραμυθήτως *ἐν* Q ἀπαραμυθήτως L / καὶ ἕτερον Y ἕτερον γὰρ L *4* ἐπορεύετο add. καὶ Q οὖν L *6* γοερῶς BQL ὀδυνηρῶς O / μεγαλομάρτυρα λέγουσα L / μεγαλομάρτυς L *8* ὑπῆρχε QO / ἕνεκα O *8-9* φυλάττῃς αὐτὸν transp. O *9* τὴν ἱερὰν—ἐπιτέλουν, ἵνα φυλάττῃς αὐτὸν L / καθ᾽ ἕκαστος O / ἐπιτέλουν L *10* ἀπερφάνισας BO ἀπωρφάνισας L Q *γράφει κατ᾽ ἀρχὰς* ὅπερ *ἔπειτα σβύνει καὶ γράφει* ἠφάνησας / παντελῶς BQL ἕως τέλους O *11* Λουκ. 9,$_{58}$· Ματθ. 8,$_{20}$ / τοῦ Θεοῦ om. L / ἐπείπερ Y ἐπειδὴ L *12* τὸ σὸν BOL σου Q / καὶ om. L *13* καὶ[1] om. L / ὅσα ἂν Y ὃ ἐὰν L *13* δῴῃ σοι Κύριος Y δώσει ὁ Ἰησοῦς L *13-14* αἰτῶ σοι — αἰχμαλωσίας om. L αἰτῶ σοι *ἀντὶ* αἰτῶ σε *15* ἄλλα πολλὰ transp. Q / ἔλεγε τὸ γύναιον BQL ἡ μακαρία γυνὴ ἔλεγεν O *17* τῆς[1] Y καὶ L *17* ἐπειδὴ Y καθὼς L *18* ὅτι add. τὸ L / πληροῖ ὁ Κύριος Y ποιήσει L (Ψαλμ. 145,$_{19}$) *19* ἐπεὶ δὲ ἔφθασεν L / μεγαλομάρτυρος L / ἐμνήσθη — ὅπως *κατ᾽ ἀποκατάστασιν τοῦ* ἐμνήσθη — πῶς = ὅτι ἢ ποῦ· *πβλ. καὶ κατωτέρω:* ὁρῶντες πῶς ἐτέλει Y ἐπιτελέσει L *20* αὐτὴν om. L *3* περιχαρίας L / μετὰ[2] om. L *21* πρὸς ἑαυτὴν L τρόπῳ B.

τὴν ἑορτὴν ταύτην τοῦ γλυκυτάτου μου υἱοῦ μὴ παρόντος; ποίοις ὀφθαλμοῖς ἀτενίσω τὸν τόπον ὅπου ἵστατο ὁ μονογενής μου; πῶς ἐπιβλέψω εἰς
3 τὴν ἱερὰν ταύτην ἀκολουθίαν πάντων παρόντων καὶ τοῦ υἱοῦ μου μὴ ὄντος; πῶς ὑπομείνω ἄνευ δακρύων καὶ στεναγμῶν, διότι τὴν πᾶσαν μου ἐλπίδα ἐστερήθην; Τοιγαροῦν δέομαί σου, ὦ τοῦ Χριστοῦ γνήσιε δοῦλε,
φ. 73r ἵνα μοι ἀνακωχὴν καὶ παραμυθίαν / τῆς ἐμῆς χηρείας ποιήσῃς». Ταῦτα μὲν λέγων, συνεχῶς εἰσήρχετο εἰς τὸν ναὸν βρέχων τοῖς δάκρυσι τοῖς ποσὶ τοῦ μάρτυρος καὶ ἐτέλεσε τὴν μνήμην αὐτοῦ.

9 Τί οὖν, ἄρα παρεῖδε κύριος τὴν δέησιν αὐτῆς; οὔ· ἀλλὰ τῇ νυκτί, ᾗ ἐπετελεῖτο ἡ μνήμη τοῦ μάρτυρος, αἴφνης ἀορὶ τῶν νυκτῶν ὑμνούντων καὶ ψαλλόντων τῶν ἱερέων, εὑρέθη τοῦ γυναίου ὁ υἱὸς ἐν μέσῳ τῆς
12 ἐκκλησίας φερόμενος ὑπὸ τοῦ ἁγίου καὶ ὀχούμενος ἐν ἵππῳ λευκῷ. Ἤκουσαν δὲ καὶ οἱ πιστοὶ καὶ ἐνάρετοι ἄνθρωποι τὸν κρότον τοῖς ποσὶ τοῦ ἵππου καὶ ἐξέστησαν ἅπαντες ἐπὶ τῷ παραδόξῳ θαύματι, τὸ γενόμενον ὑπὸ
15 τοῦ ἁγίου, ὁρῶντες καὶ τὸν παῖδα πῶς ἐξηγεῖτο τὴν τοῦ ἁγίου ἁρπαγὴν ἐκ μέσων τῶν Ἀγαρηνῶν καὶ ἔδωκαν αἶνον καὶ δοξολογίαν τῷ Θεῷ καὶ τῷ θεράποντι αὐτοῦ Θεοδώρῳ.]]
φ. 73v [Καὶ / ἄλλων πολλῶν θαυμάτων αὐτόπτης γεγονὼς ὁ ἅγιος οὗ ὁ κύριος πρὸς βοήθειαν τοὺς ἁγίους αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀποστελλομένους.]

Ε′

Στουδίτης *στρ. θ′* σ. 364

21 Μάρτυς ἐκεῖνος ὁ παῖς σὺν ἄλλοις, / ὃν αἰχμάλωτον εὗρες καὶ πεπραμένον / καὶ χρηστευθεὶς / συνεπέφερες εὐθὺς τῷ ἵππῳ λευκῷ, ἀλόγῳ, ᾧπερ ἐδρέψω, / παραδοὺς τῷ οἰκείῳ γεννήτορι· ἐν τούτοις γὰρ ὤφθης
24 μηδέπω ἐῶν / τοὺς πιστούς σε αἰτοῦντας ἐπικουρεῖν, / πρεσβεύων μὴ παύσῃ ὑπὲρ πάντων ἡμῶν.

---

2 μονογενὴς add. υἱὸς L *8* ταύτην ἀκολουθίαν transp. O *4* ὄντως BOL παρόντως Q / πᾶσαν Y παροῦσαν L *5* ὑστερήθην L / τοιγαροῦν QOL τὸ λοιπὸν B / σου om. B / Χριστοῦ Y Θεοῦ L *6* μοι om. L *7* μὲν Y οὖν / *L λέγων καὶ βρέχων κατ' ἀποκατάστασιν τῶν τροπικῶν μετοχ.* λέγοντας *καὶ* βρέχοντας *7 8* τοῖς — μάρτ. Y τοὺς πόδας τοῦ μάρτυρος τοῖς δάκρυσι L τοῖς ποσὶ *ἀντὶ τοῦ* τοὺς πόδας *8* καὶ ἐτέλεσε — μάρτυρος om. Q *πιθανότατα ἕνεκα τοῦ ὁμοιοτελεύτου· πβλ στίχ. 8 καὶ 10* / τῇ μνήμῃ O *9* παρεῖδε add. ὁ O *17* οὒ *BO* (Q vac.) οὐδαμῶς L / ἐν ᾗ L *10* ἐπιτελεῖτο B / ἀωρὶ τῶν νυκτῶν corr. ἀοράτων τῶν νυκτῶν Y· *τοῦτο μὴ ἐννοήσας βέβαια ὁ ἐγγράμματος γραφεὺς τοῦ* L *μετέβαλεν ὁλόκληρον τὴν φράσιν εἰς* : αἴφνης ἀοράτως, τῶν λαῶν ὑμνούντων καὶ τῶν ἱερέων ψαλλόντων, εὑρέθη... *11* ἀοράτως εὑρέθη O / ἐν add. τῷ O *14* 'ἐπὶ τὸ παράδοξον θαύματι' *κατ' ἀρχάς, ἔπειτα σβύνεται τό τι ἐν* Q / τὸ γενομενον Y τῷ γενομένῳ L om. O *15 ἐνταῦθα ἐννοητέον* καὶ ἀκούοντες τὸν παῖδα κλπ. *16* ἐκ μέσων BQL ἐν τῶν μέσων O / δόξαν καὶ αἶνον Q *17* θεράποντι αὐτοῦ Y μεγαλομάρτυρι L *18* αὐτόπτης — ἀποστελλομ. Y αὐτόπται γενόμενοι τοῦ ἁγίου, ὃν ὁ Ἰησοῦς πρὸς βοήθειαν ἡμῖν ἀπέστειλεν L

ΣΤ′

Πεδιάσιμος σ. 19 - 20

Δηγεῖται ὑπὸ ἄλλην μορφὴν τὸ πρῶτον θαῦμα τῆς συλλογῆς τοῦ Ψευδονεκταρίου.

Ζ′

Μηναῖον

Αἰχμαλώτους λυτρῶσαι.

Η′

Κῶδ. Ἄνδρου 40

Αἰχμαλώτους ἠλευθέρωσεν *καὶ* 'χήρας υἱὸν ἠλευθέρωσεν' *ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ τοῦ Ψευδονεκταρίου.*

Θ′

Συναξάριον Ἁγ. Νικολάου

Τοῦ ἀπὸ τῆς φυλακῆς ἐν τῇ τῶν Ἀγαρηνῶν χώρᾳ ἁρπαγέντος μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος καὶ ἐν τῷ Βυζαντίῳ μιᾷ νυκτὶ διασωθέντος.

VCRD

2. Θαῦμα δεύτερον

VC

Α′

Περὶ τῆς ὄρνις τῆς χήρας.

V φ. 117r

Γυνὴ δέ τις πενιχρὰ εὐχαριστοῦσα τῷ ἁγίῳ ὄρνιν ἐξωοτρόφει εἰς τὴν αὐτοῦ ἀφιέρωσιν προσ / κομίσαι αὐτὴν βουλομένη. Στρατιώτης δέ τις βίᾳ τὴν ὄρνιν ἀφαρπάσας ἀπέτρεχεν. Ἡ δὲ γυνὴ ἐπιτρέχουσα, διεμαρτύρατο τοῦ ἁγίου εἶναι τὴν ὄρνιν. Ἐκεῖνος δὲ τοῦ τρέχειν οὐκ ἐνέδωκεν, ἀλλὰ καὶ σφάζει αὐτὴν καὶ κατεσθίει καταπεφρονηκὼς τοῦ μάρτυρος. Καταλαμβάνει δὲ αὐτόν, 'ἔτι τῆς βρώσεως οὔσης ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ,' ὁ τῆς καταδίκης θρῆνος. Τὸν ἵππον γάρ, ὃν ἐκέκτητο πρὸς τὰς πολεμικὰς αὐτοῦ

[Margin: Ἐγκ. 62 φ. 117v 12 15]

Α′. *9* Περὶ τῆς ὄρνης τῆς χήρας V Β′ θαῦμα δεύτερον C *10* δὲ om. C / ἐζωότρεφεν C *11* ἀφιέρωσιν προσκομίσαι αὐτὴν βουλομένη V ἀφιερῶσαι προσφορὰν C *12* ἁρπάσας C / ἀπέτρεχεν V ἀνέφερεν C / ἐπιτρέχουσα V δραμοῦσα C *13* τοῦ τρέχειν V πρὸς τὸ οὖς C *13-14* καὶ σφάζει V σφάξας C *14* καὶ κατεσθίει V εἴσθυεν C / καταπεφρονικὼς τοῦ μάρτυρος V περιφρονήσας τὸν μάρτυρα C *15* ἔτι V ἡ μετὰ C / οὔσης ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ V ἡδονὴ C (***Ψαλμ.*** 77,30) *16* τὸν om. C / ὃν add. αὐτὸς C / αὐτοῦ V αὐτῷ C

χρείας, ἐξαίφνης βλέπει νεκρόν. Ἐπιγνωκότος οὖν κατὰ ἀγανάκτησιν τοῦ
μάρτυρος τοῦτο συμβαίνειν αὐτῷ, λαμβάνει δύο ὄρνεις καὶ τὴν στρῶσιν
3 τοῦ ἑαυτοῦ ἵππου καὶ ἦλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἁγίου, ἐξομολογούμενος
καὶ ἱκετεύων μετὰ δακρύων τὸν ἅγιον καὶ λέγων· «μίαν ὄρνιν ἥρπασα ἅγιε·
ἰδοὺ λάβε δύο καὶ ἀπόδος μοι τὸν ἵππον μου». Πρὸ δὲ τοῦ παραγενέσθαι
6 αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ, συνέβη τινὰ προσαγαγεῖν ἵππον τῷ μάρτυρι καὶ προ-
εφανέρωσεν ὁ ἅγιος τῷ οἰκονόμῳ καὶ τῷ προσμοναρίῳ περὶ τοῦ στρατι-
ώτου, ὅτι μέλλει ἔρχεσθαί τις τοιόνδε σχῆμα ἔχων, λαβὼν παρ' αὐτοῦ τὴν
9 ὄρνιν, ἀνταπόδος τὸν προσενεχθέντα μοι ἵππον. Ὅπερ καὶ ἐποίησεν καὶ
ἀπῆλθεν ὁ ἄνθρωπος ἀπολαβὼν τὸν ἵππον, ἀπευχαριστῶν τῷ Θεῷ καὶ τῷ
ἁγίῳ μάρτυρι Θεοδώρῳ.

R

Β'

φ.140v Γυνή τις πενιχρὰ καὶ πτωχὴ ὄρνιν, ἐξ ὧν ἔτρεφεν, εἰς τὴν τοῦ μάρτυ-
ρον προσφορὰν καθιέρωσεν. Στρατιώτης δέ τις τὴν ὄρνιν λαβὼν τῇ ἁρ-
παγῇ, ἐπεβόα αὐτῷ εἶναι αὐτὴν τοῦ μάρτυρος. Ὁ δὲ μὴ φοβηθείς, ἔσφα-
15 ξεν αὐτὴν καὶ ἔφαγεν. Εἶτα τί καταλαμβάνει τὸν ἵππον, ὃν ἐκέκτητο καὶ
εἰς πόλεμον εἶχεν βοήθειαν; ὁ ψόφος. Ὁ δὲ γνοὺς τὴν βλάβην, ἣν ἐποί-
ησεν, ἐβόα κατὰ τοῦ ἁγίου βαστάζων τὴν σέλλαν ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ.
18 «μίαν ἁρπάσας ὄρνιν, ἵππον ἀνταπαιτήθην παρὰ σοῦ πολεμικόν. Ἰδοὺ
διπλοῦν σοι καταβάλλω τὸ ἅρπαγμα». Ὅρα οὖν καὶ τὴν τοῦ ἁγίου οἰκο-
νομίαν. Ἐπιφανεὶς τῷ κηδεμόνι οὖν τῆς ἱερᾶς αὐλῆς φησί, στρατιώτην
21 τὸν ἐλθόντα μετὰ τοιοῦδε σχήματος, λαβὼν παρ' αὐτοῦ τὴν ὄρνιν, ἀντα-
φ.141r πόδος τὸν ἵππον, ὃν μοι προσέφερεν ὁ δεῖνα. Καὶ διυπνισθεὶς ἐποίη- /
σεν οὕτως. Καὶ ὁ ἵππος λαβὼν τὸν ζητοῦντα τὸν ἅγιον δεσπότην αὐτόν,
24 ἀπῆλθε χαίρων μετὰ τοῦ κυρίου αὐτοῦ.

Γ'

Ἕτερον θαῦμα τοῦ ἁγίου.

D

φ.284v Γυνή τις πτωχὴ γρα⟨ῦ⟩ς, ἔχων ὄρνιν μίαν, θέλων δὲ φέρειν ἐν τῷ ναῷ
27 τοῦ ἁγίου ὡς μικρὸν κανίσκιον καὶ στρατιώτης τις κλαπὼν τὴν ὄρνιν.

---

1 χρείας add. ἁρμοδιώτατον C / ἐπιγνωκότος οὖν (*ἀντὶ ἐπεγνωκότος*) V ἐπιγνοὺς δὲ ὅτι C *2* τοῦτο συμβαίνειν αὐτῷ V ἦν τοῦτο συμβῆναι αὐτῷ C / λαβὼν C / καὶ om. C *3* ἐξομολογ add. καὶ μετανοῶν C / ἱκετεύων μετὰ δακρύων V μετὰ δακρύων ἱκέτευεν C *4* τὸν ἅγιον καὶ om. C / λέγων add. ἅγιε τοῦ Θεοῦ C *4* ὄρνιν ἥρπασα, ἅγιε V ἥρπασα ὄρνιν C *6* αὐτὸν om. C *7* τῷ προσμοναρίῳ V προσμοναρίῳ αὐτοῦ C *8* μέλλειν εἰσέρχεσθαι C / τις V ἀνὴρ C *8* λαβὼν V καὶ λαβών C *9* Ὅπερ — ἵππον om. V πιθανώτατα ἕνεκα τοῦ ὁμοιοτελεύτου ἵππον — ἵππον (*στίχ. 9 καὶ 10*) *11* Θεοδώρου V αὐτοῦ C

Β'. 23 λαβὼν *δῆλον ὅτι ἐπὶ τῆς ῥάχεώς του*

Γ'.26 καὶ σ. 319,1 γρᾶς *χ/φον πβλ. κατωτέρω* σ. 319,3 *ἔνθα παραδίδει* γραῦς / φέρων *χ/φον*

Ἡ δὲ γρα⟨ῦ⟩ς ἐκείνη τρέχων ὄπισθεν τοῦ στρατιώτου κράζων καὶ λέγων· «ἄν-
θρωπε, στρέψον τὴν ὄρνιν, ὅτι τοῦ ἁγίου Θεοδώρου ἐστίν». Ὁ δὲ στρα-
τιώτης τοὺς λόγους τῆς γραῦς οὐδὲν λογισάμενος, θύσας δὲ τὴν ὄρνιν 3
καὶ φαγὼν αὐτήν, πάραυτα ἡ ὀργὴ τοῦ ἁγίου ἔπεσεν εἰς αὐτόν. Ἔχων
γὰρ ὁ στρατιώτης πάνυ θαυμαστὸν ἵππον, καλὸν καὶ εὔδρομον εἰς τὴν
στρατείαν αὐτοῦ, τὴν αὐτὴν ὥραν πεσὼν ὁ ἵππος ἔμεινε τεθνεώς. Ὁ δὲ 6
στρατιώτης ἰδὼν τὴν ἀδικίαν τῆς γυναικὸς μετενόησε. Καὶ ἀγοράσας ἑτέ-
ρας δύο ὄρνεις ἔφερεν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου καὶ παρακαλῶν τὸν ἅγιον
Θεόδωρον, ὅπως δώσῃ αὐτὸν ἕτερον ἵππον, ἵνα ἔχῃ αὐτὸν ἐν τῇ στρα- 9
τείᾳ. Ἦν δὲ ὁ στρατιώτης πάνυ πτωχὸς καὶ οὐκ ἔχων ἕτερον ἀγοράσαι.
Ὁ δὲ ἅγιος σπλαγχνισθείς, λέγει τῷ ἱερεῖ τῆς μονῆς· «πρεσβύτερε, ἔπαρον
τὸν ἵππον τὸν κάλλιον, ὃν χθὲς ἔφερον ἐν τῇ μονῇ καὶ δὸς τῷ στρατι- 12
ώτῃ τῷ ὧδε». Ὁ δὲ ἱερεὺς λαβὼν τὸν ἵππον / ἔδωκε τῷ στρατιώτῃ καὶ φ.285r
ἀπῄει χαίρων καὶ ἀγαλλόμενος δοξάζων τὸν Θεὸν καὶ τὸν αὐτοῦ μεγαλο-
μάρτυρα Θεόδωρον.

Δ'

Στουδίτης *στρ. ια' σ.* 364

(Πλήν γε λέξω ὀλίγα) πῶς ὁ ὄρνιν φαγὼν / ἀπώλεσεν ἵππον κάλλιστον, /
ὅμως δὲ μάρτυς Χριστοῦ ὑπάρχων, / πῶλον ἕτερον δίδως τῷ στρατιώτῃ,
ἵνα δειχθῇς / ἀμφοτέροις ἰσχύων, ὡς φίλος Χριστοῦ. 18

VCR

3 Θαῦμα τρίτον

Α'

VC *Περὶ τοῦ δίσκου τοῦ κλαπέντος τοῦ ἀργυροπράτου.* V

Ἦν τις ἀργυροπράτης ἔχων τινὰ μίσθιον. Ὑπῆρχεν δὲ αὐτοῖς ἀργυ- φ.117r
ρὸς δίσκος πολύτιμος. Τὶς οὖν συχνάζων αὐτοῖς καὶ ἐπιτηρήσας καιρὸν Ἐγκ.
καὶ λαθὼν ἔκλεψε τὸν δίσκον. Καὶ ἤρξατο ὁ ἀργυροπράτης ἐξ ὑπονοίας 64
τὸν ἑαυτοῦ μίσθιον κατηγορεῖν, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ τοῦτον / κλέψας. Ἀπαι- φ.118r
τούμενος οὖν ὁ τοιοῦτος μίσθιος, ὅπερ οὐκ εἶχεν, μετὰ πολλὴν ἔρευναν 24
καταφεύγει ἐπὶ τὸν μάρτυρα καὶ παραμένων ἐν τῷ τιμίῳ αὐτοῦ ναῷ
παρεκάλει αὐτὸν νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἀποδυρόμενος τὴν συμφορὰν καὶ ἱκέ-

---

Θαῦμα τρίτον.—19 θαῦμα Γ' C Γ' V / Περὶ τοῦ ἀργυροπράτου C / τοῦ[3] C τὸ V *20* ἀργυρόδισκος C *21* καὶ om. C / καιρόν om. C *22* ἔκλεψε V ἔκρυψε C / τὸν add. τοιοῦτον C *23* τὸν ἑαυτοῦ — κατηγορεῖν V κατηγορεῖν τῷ μισθίῳ αὐτοῦ C / ὅτι V ὡς C / τοῦτον V τούτῳ C *25* τιμίῳ αὐτοῦ ναῷ V εὐκτηρίῳ αὐτοῦ C *26* αὐτὸν V αὐτῷ C / καὶ ἀποδύρετο C

τευεν αὐτὸν τοῦ φανεροποιῆσαι τὸν τοῦτον κλέψαντα. Ὁ δὲ μάρτυς τοῦ Χριστοῦ ἐπικαμφθεὶς ταῖς δεήσεσιν αὐτοῦ, καταμηνύει τὸν τὴν κλοπὴν ἐργασάμενον καί φησι πρὸς αὐτόν· «ὄρθρου ἀναστὰς πρόσελθε ἔξω τοῦ ναοῦ καὶ τὸν πρῶτον ὑπαντοῦντα σοι κράτησον ἀσφαλῶς καὶ παρ᾽ αὐτοῦ, ὅπερ ζητεῖς, εὑρήσεις. Ἀλλὰ λαβὼν τὸ κλαπὲν παρ᾽ αὐτοῦ, ἀπόλυσον αὐτὸν ἀνεύθυνον». Παρασκευάζει δὲ ὁ ἅγιος κἀκεῖνον τὸν κλέψαντα κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν ἐν ταῖς ἀγκάλαις αὐτοῦ τὸν τοιοῦτον δίσκον ἐπὶ διάπρασιν. Διὰ τὸ ἡμέρας παρελθεῖν λοιπὸν καὶ καταπαυθῆναι τὴν αὐτοῦ ζήτησιν, εὑρέθη ὁμοῦ συναντούμενος τῷ συκοφαντουμένῳ μισθίῳ. Καὶ δὴ ἐκείνου κρατήσαντος αὐτόν, ὁ κλέψας ἀπεκρίθη πρὸς αὐτὸν λέγων· «ἀδελφέ, ὃν ζητεῖς δίσκον τοῦτον ἐγὼ προσφέρω· λαβὼν οὖν αὐτὸν ἀρκέσθητι καὶ μηδέν με παραβλάψῃς». Ὅπερ καὶ ἐποίησε κατὰ τὴν παραγγελίαν τοῦ ἁγίου μάρτυρος Θεοδώρου.

R

Β′

(φ.141r) Ἄνθρωπός τις ἀργυροπράτης ἀπώλεσεν δίσκον καὶ πολλὰ περιπολεύσας εἰς τοὺς μάντας, τέλος ἐπὶ τὸν ἅγιον καταφεύγει. Καὶ τῇ παρακλήσει καμφθείς, εἶπεν ὁ ἅγιος τῇ νυκτὶ τῷ ἀνθρώπῳ· «ὄρθρου γάρ, φησι, ἀναστὰς ἐν τῷ ναῷ, τὸν πρῶτον περιτυχόντα σοι κράτησον ἀσφαλῶς, παρ᾽ αὐτῷ γὰρ εὑρήσεις, ὅπερ ζητεῖς. Ἀνεύθυνον οὖν ἄφες τὸν φωραθέντα». Καὶ ποιήσας οὕτως ὁ ἄνθρωπος, εὐθὺς ἐπελάβετο τοῦ ἀνδρός. Καὶ οὗτος ἔφη· «τὸν δίσκον ἐπιζητεῖς; ἰδοὺ προσφέρω σοι τοῦτον». Καὶ συγχωρήσας αὐτὸν κατὰ τὸ κελευσθὲν τοῦ ἁγίου, ὁ ἀπολέσας, ἀπῆλθον ἀμφότεροι εὐχαριστοῦντες τῷ ἁγίῳ.

---

1 αὐτὸν V τούτῳ C / τοῦ[1] om. C φανερὸν ποιῆσαι C / τὸν τοῦτον κλέψαντα om. C *1-2* τοῦ Χριστοῦ V τούτῳ C *2* ταῖς δεήσεσιν αὐτοῦ om. C *3* πρὸς αὐτὸν om. C / ὄρθρῳ C / ἔξελθε C *4* ὑπαντοῦντα C ὑπαντοῦν V *5* ἐπιζητεῖς C / ἀλλὰ V καὶ C / τὸ κλαπὲν παρ᾽ αὐτοῦ λαβὼν C *6-7* τὴν αὐτὴν ὥραν V τὸν αὐτὸν καιρὸν ἐπάραι C *7* ἐν ταῖς— δίσκον V τὸν τοιοῦτον δίσκον ἐν ταῖς ἀγκάλαις αὐτοῦ C / ἐπὶ V εἰς C *8* τὸ V τῆς C / παρελθεῖν λοιπὸν V αὐτὸν ἀπελθεῖν C / αὐτοῦ ζήτησιν V ἑαυτοῦ ἐκσεζήτησιν C *9* ὁμοῦ V οὖν C / συναντούμενος *ἀντὶ* συναντώμενος *10* κρατήσας C / κλέπτης C / ἀπεκρίνατο C / πρὸς αὐτὸν λέγων om. C / ἀδελφὲ V ἰδὲ C *10-11* ἐζήτεις C *11* τοῦτον ἐγὼ V ἰδοὺ C / προσφέρω V πρὸς σὲ φέρω C *ἐδέχθην τὴν γραφὴν τοῦ* V, *εἰ καὶ ἐν τῷ Ἐγκ. γράφω* πρὸς σέ φέρω *ἐπειδὴ καὶ δύο ἐκ τῶν χ/φων τοῦ Ἐγκ τὰ* QG *παραδίδουν* προσφέρω *πιθανὸν δὲ τὸ ἀντίβολον τοῦ* V *νὰ κατάγεται ἐξ ἀντιγράφων τῶν χ/φων τούτων· καὶ ἡ παραλλαγὴ* δὲ R *κατωτέρω παραδίδει* προσφέρω· *βεβαίως οὐδόλως ἀπίθανον νὰ παρελείφθη τὸ* σὲ *καὶ ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ* V / λαβὼν οὖν αὐτὸν V καὶ τοῦτον λαβὼν C *12* παραβλάψεις C παραβλέψης V / πεποίηκεν C *13* ἁγίου— Θεοδ. V μάρτυρος V

Β′ 15 μάντας *ἀντὶ* μάντεις

Γ′

Στουδίτης στρ. ια′ σ. 365

Σὺν τούτοις ἐρῶ τὸν δίσκον, / ὃν κλέψας κυρίῳ ἀπέδοτο· / αὐτὸν γνωρίζεις, μάκαρ, στερρῶς, / καὶ δεικνύῃ προστάτης εὐήκοος, / πρεσβεύων μὴ παύσῃ ὑπὲρ πάντων ἡμῶν.

Δ′

Πεδιάσιμος σ. 23 - 24

Τὴν περὶ τοὺς ζημιουμένους ἀνάκτησιν.

Ε′

De Lagarde σ. 133,21

Καταμηνύει τοὺς ἔξωθεν φῶρας.

ΣΤ′

Μηναῖον

Καὶ ζημίαν φανέρωσιν ποιεῖς τοῖς συλληθεῖσιν ἀθλητά.

Ζ′

Κύριλλος Βίος ἁγ. Σάββα

Ἔστι τις ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει ἀργυροκόπος τῷ μὲν γένει Δαμασκηνός, τῷ δὲ ὀνόματι Ρώμυλος, διάκονος τῶν πρώτων τῆς ἁγίας Γεθσημανεί. Οὗτος ἐμοὶ ὁ Ρώμυλος διηγήσατο λέγων, ὅτι κατὰ τὸν καιρὸν τῆς κοιμήσεως τοῦ μακαρίτου Σάββα, ἐσυλώθη τὸ ἀργυροκοπεῖον μου καὶ ἀπώλοντο μέχρις που ἀργύρου λιτρῶν ἑκατόν. Ἐγὼ δέ φησιν εὐθέως ἐξῆλθον εἰς τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Θεοδώρου καὶ ἐποίησα ἐπὶ πέντε ἡμέρας τὰ φῶτα τοῦ ναοῦ καὶ ἔμεινα νυκτὸς καὶ ἡμέρας κλαίων ἐπὶ τῶν καγκέλων τοῦ θυσιαστηρίου. Περὶ δὲ τὸ μεσονύκτιον τῆς πέμπτης ἡμέρας εἰς ὕπνον ἡρπάγην καὶ θεωρῶ τὸν ἅγιον τοῦ Χριστοῦ μάρτυρα Θεόδωρον λέγοντά μοι· «τί ἔχεις; τί ἀδημονεῖς τοσοῦτον καὶ κλαίεις;» Ὡς δὲ εἶπον ὅτι τὰ ἴδια καὶ τὰ ἀλλότρια ἀπολέσας, τοσαύτας ἡμέρας συντρίβομαι καὶ οὐδὲν ὠφέλεσα, λέγει μοι ὁ ἅγιος· «Πέπεισο, οὐκ ἤμην ὧδε· ἐκελεύθημεν γὰρ συνδραμεῖν καὶ τῇ ἁγίᾳ τοῦ Ἀββᾶ Σάββα ψυχῇ ἀπαντῆσαι καὶ ὁδηγῆσαι ταύτην εἰς τὸν τῆς ἀναπαύσεως τόπον. Καὶ τὰ νῦν πορεύου εἰς τόνδε τὸν τόπον καὶ εὑρίσκῃς τοὺς κλέψαντας αὐτόθι καὶ τὸν ἄργυρον». Καὶ ἀναστὰς αὐτῇ τῇ ὥρᾳ καὶ λαβὼν ἄλλους τινάς, ἀπῆλθον εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ ἁγίου μηνυθέντα τόπον καὶ ηὕραμεν οὕτως, καθὼς διὰ τῆς ὀπτασίας ἐμηνύθη.

RD

4. Θαῦμα τέταρτον

Α′

R

Δύο μάρτυρες καὶ ὁμότροποι καὶ συνήθεις τοῦ μάρτυρος μίαν ἔλαχον (φ.141r)

Ἐγκ. οἰκεῖν αὐλήν. Τινὲς οὖν τῶν ἐπιφανῶν κόσμον τινὰ γυναικεῖον παρεκατέθεντο. Εἶτα ζητουμένου, τὸ μὲν λαβεῖν ὡμολόγουν, τὸ δὲ τί γέγονεν, ἔφασκεν μὴ ἐπεγνωκέναι. Τοῦτο δὲ λαβὼν ὁ μετ' αὐτοῦ ὢν πονηρὸς παῖς ἀπέδωκεν τῷ ἰδίῳ πατρί, ὄντι μήκοθεν. Ἐγκαλούντων δὲ τῷ ἔχοντι τὴν ἀρχήν, ἐπικαλουμένων τὴν βοήθειαν τοῦ ἁγίου ἔρχονται ἐπὶ τῷ κελεύσματι. Ἔρχεται οὖν ὁ ἅγιος μετὰ τῶν ἁγίων ὁπλοφόρος ζητοῦντες τὸν τῆς πονηρᾶς πράξεως ὑπηρέτην. Καὶ εὑρόντες αὐτὸν ἐκτείνας τὴν χεῖρα ὁ ἅγιος ἠκόν[ι]ιζεν τὸ ξίφος κατ' αὐτοῦ. Οἱ δὲ δύο τοῦτον δυσωπήσαντες μὴ λίαν ἀγανακτεῖν κατεπράϋναν τῆς ὀργῆς. Ὁ δὲ κλοπεὺς μὴ ὁμολογήσας, πάλιν οἱ ἅγιοι πικροτέρως ἠπείλουν αὐτῷ. Ὡς οὐδὲ πάλιν ἔλεγεν, ἐκ τρίτου φανέντες, οἱ μὲν Β΄ πληγὰς αὐτῷ ἐπετέλουν, ὁ δὲ μάρτυς τοῦ Θεοῦ / Θεόδωρος εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ κλέπτου ἔνυξεν. Καὶ δὴ ὀδυνωμένου τοῦ κλέπτου τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, μεγάλως ἐβόα ὁμολογῶν τὸ χαωθὲν ἔχειν αὐτόν. Τοῦτο ὁ λαὸς ἀκούσας, εὐθὺς τὸν κρατούμενον χρηστὸν ἱερέα ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος ἔλαβον, τὸν δὲ ζητοῦντα τὸ κόσμιον κατεμήνυον, ὅστις καὶ ἀπολαβὼν τὸ κλαπέν, οἱ ἀμφότεροι θεραπευθέντες, ὅ τε κλέπτης καὶ ὁ χαώσας, χαίροντες ἀπῆλθον.

Μεμαθήκατε ὅπως ὁ μάρτυς οἶδεν κατὰ καιρὸν καὶ στρατιωτικῇ χρήσασθαι δριμύτητι;

Β΄

D *Ἕτερον θαῦμα τοῦ ἁγίου.*

Ἀνήρ τις δεδωκώς τινος πρεσβυτ⟨έρ⟩ου τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τὴν κόσμησιν εἰς παρακαταθήκην φυλάσσειν. Καιροῦ δὲ ὀλίγου περάσαντος, ἀπέθανεν ἡ γυνὴ ἐκείνη τοῦ ἀνδρός, ὁ ἔχων τὴν κόσμησιν. Ἔμεινε δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς εἰς τὴν προῖκαν αὐτῆς ἐπίτροπος. Ἐλθὼν δὲ ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν πρεσβύτερον ἐκεῖνον ζητῶν τὴν κόσμησιν τῆς γυναικὸς αὐτοῦ. Ὁ δὲ ἱερεὺς ἐκεῖνος ἀνερευνήσας τῷ σκευοφυλακίῳ καὶ μὴ εὑρών τι, λέγει πρὸς αὐτόν·

1 - 2 παρεκατέθεντο *ἀντὶ* παρακατέθεντο 2 **ὡμολόγουν** *δηλονότι ὅ τε προεστηκὼς καὶ ὁ ὑπουργῶν αὐτῷ παῖς* 2 - 3 **ἔφασκεν** δηλονότι |ὁ προεστηκὼς 4 μήκοθεν *ἀντὶ* μηκόθεν =*ἀπὸ μακρυνὸ τόπο* 5 ἐπὶ τῷ κελεύσματι *τουτ' ἔστιν πράττουσιν ὡς ὁ ἅγιος ἐκέλευσεν* 7 - 8 ἠκόνιζεν corr. *πβλ. σ.* 323 *στίχ.* 23 ξίφος ἠκονισμένον *15 - 16* ὅστις καὶ ἀπολαβὼν τὸ κλαπὲν *ἀντὶ* ὅστις καὶ ἀπέλαβε τὸ κλαπέν

Β΄.— *21* δεδωκὼς *ἀντὶ* δέδωκε / τινὸς *ἀντὶ* τινὶ *ἕνεκα τῆς ἐν τῇ λαλουμένῃ μετὰ γενικῆς προσώπου συντάξεως τοῦ* δίδω (*πβλ.* τὸ *νέον* δίδω κάποιου) / πρεσβυτέρου corr. πρεσβύτου *παραδίδουν ἀμφότερα τὰ χ/φα* VC, *ἐνταῦθα ὅμως πρόκειται περὶ πρεσβυτέρου ὡς καὶ ἐν στίχ.* *24 - 25* πρὸς τὸν πρεσβύτερον *ἀναγινώσκωμεν, καὶ ἐν τοῖς κατωτέρω δὲ ὁσάκις γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ἀποκαλεῖται οὗτος ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν χ/φων* ἱερεὺς *24* ἐλθὼν *ἀντὶ* ἦλθεν, *ὡς ἀνωτέρω* δεδωκὼς *ἀντὶ* δέδωκε *καὶ κατωτέρω* στίχ. *25* ζητῶν *ἀντὶ* ἐζήτει *καὶ σελ.* 323 στίχ. *10* καὶ *12* ἔχων *ἀντὶ* εἶχε

«ἀδελφέ μου, ὁμολογῶ ὅτι ἀληθῶς δέδωκάς μοι τὴν κόσμησιν τῆς γυναικός σου, ποῦ δὲ ἦν οὐ γινώσκω». Ἔμεινε δὲ ὁ ἄνθρωπος ζητῶν καὶ ἀπειλῶν, ἵνα προδώσῃ αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ δημοσίᾳ. Ὁ δὲ ἱερεὺς ἔμεινεν ἐν μεγάλῃ ἀθυμίᾳ καὶ οὐκ ᾔδει τί ποιήσῃ.

Ἐν τῷ προαυλίῳ δὲ ἐν ᾧ ἦν ὁ ἱερεύς, ἔστι ναὸς δύο ἁγίων μαρτύρων, οὐκ ἠδήλωσε δὲ ἡ γραφὴ τίνες εἰσὶν αὐτοί. Ἔστι δὲ καὶ ὁ μέγας Θεόδωρος ἐν ἐκείνῳ τῷ ναῷ, εἰκὼν αὐτοῦ. Τί ποιεῖ ὁ ἀξιόπιστος ἱερεὺς ἐκεῖνος; ἔμεινε δὲ παρακαλῶν τοὺς δύο μάρτυρας ἐκείνους, ἐν ᾧ ἐλειτούργει ὁ ἱερεύς, ἅμα τῷ μεγάλῳ Θεοδώρῳ. Οἱ δὲ ἅγιοι μάρτυρες ἐκεῖνοι οἱ τρεῖς οὐκ ὤκνησαν πρὸς θεραπείαν καὶ φανέρωσιν τοῦ πράγματος. / Ἔχων δὲ ὁ ἱερεὺς διάκον ἐν τῇ αὐτοῦ ὑπηρεσίᾳ πονηρὸν καὶ κακότροπον καὶ ὁ διάκων ἔχων πατέρα καὶ αὐτὸν κακόβουλον. Ἔπεισε δὲ ὁ πατὴρ τὸν διάκον, τὸν ἑαυτοῦ υἱόν, ὅπως κλέψῃ ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ τὴν κόσμησιν ἐκείνην τῆς γυναικὸς λαθόντος τοῦ ἱερέως. Τί γοῦν πράττουν οἱ ἅγιοι τρεῖς οὗτοι; Ἐφάνησαν δὲ αὐτοί, ὡς ἐν δικαστηρίῳ τινὶ ἔχων τὸν κακότροπον διάκον ἐκεῖνον ἐκεῖ, καθεζόμενοι καὶ οἱ δύο μάρτυρες, ὁ δὲ ἅγιος Θεόδωρος ἑστηκὼς ἦν, ἐξετάζων δὲ τὸν διάκον καὶ ἀπειλῶν αὐτὸν καὶ λέγων· ὁμολόγησον, εἰδεμή γε βασάνους δριμυτάτους ὑποδείξω σοι. Ὁ δὲ διάκων οὐκ ἤθελεν ὁμολογῆσαι. Ἔδωκαν αὐτῷ προθεσμίαν ἡμερῶν ὀκτώ. Ὡς οὖν ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς προθεσμίας, πάλιν ἐφάνησαν οἱ ἅγιοι τρεῖς οὗτοι ἐν τῷ δικαστηρίῳ, οἱ δύο καθεστηκότες, ὁ δὲ στρατιώτης Θεόδωρος ἑστηκὼς ἦν. Ἦν δὲ ὁ Θεόδωρος ὡπλισμένος ὡς ἐν τάξει στρατιώτου λαμπροῦ, κρατῶν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ ξίφος ἠκονισμένον ἀστράπτον, λαμπρόν. Λέγουσι δὲ οἱ δύο μάρτυρες ἐκεῖνοι· «ὁμολόγησον, μὴ κακῶς ἀποθάνῃς». Ὁ δὲ διάκων οὐκ ἤθελεν ὁμολογῆσαι. Ἀγανακτῶν δὲ ὁ Θεόδωρος κατὰ τοῦ διάκου, θέλων κόψαι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Οἱ δὲ δύο μάρτυρες ἔμειναν παρακαλοῦντες τὸν ἅγιον Θεόδωρον, / λέγοντες· «μὴ ἀδελφέ μου Θεόδωρε, μὴ οὕτως ἀγανακτῇς, φανερῶσαι θέλει τὸ πρᾶγμα.

Ὡς οὖν εἶδον ὅτι οὐκ ὁμολογεῖ, πλήττει αὐτὸν ὁ Θεόδωρος ἐν τῇ πλευρᾷ αὐτοῦ μετὰ τοῦ ξίφους. Ἔξυπνος δὲ γεγονὼς ὁ διάκων ἤρξατο ἀνακράζων φωνὰς ὅσης δυνάμεως εἶχεν λέγων· «βοηθήσατέ μοι, φέρετέ

3 δημοσίᾳ corr. δημοσίῳ *χ/φον· τὸ σφάλμα ἐξηγητέον παλαιογραφικῶς, τὸ* ω *εὐκόλως δύναται νὰ συγχισθῇ πρὸς τὸ* α *10* ἔχων *τροπικὴ μετοχὴ πβλ. τὸ νεώτερον* ἔχοντας *10 - 12* (*τὸν*) διάκον καὶ *11 - 12* (*καὶ ἀλλαχοῦ*) ὁ διάκων *κατωτέρω δὲ στίχ. 25 συναντῶμεν τὴν γενικὴν* τοῦ διάκου *καὶ σελ.* 324 *στίχ. 8* τοῦ διακόνου, *ἤτοι ἐνταῦθα γίνεγαι χρῆσις τῶν κλίσεων* ὁ διάκος — τοῦ διάκου — τὸν διάκον ὁ διάκων, καὶ ὁ διάκονος — τοῦ διακόνου — τὸν διάκον *18* ὑποδειξω corr. ὑποδεῖξαι *χ/φον· τὸ σφάλμα καὶ ἐνταῦθα ἐξηγητέον παλαιογραφικῶς τὸ* ω *δηλονότι ἐσυγχίσθη πρὸς τὸ* αι *21* καθεστηκότες *ἀντὶ* καθήμενοι ἢ καθεζόμενοι ὡς ἀνωτέρω *στίχ.* 16 *ἀποκατέστησε δῆθεν τὸ καθεστηκός· πβλ. τὸ νεώτερον* καθιστικὴ ζωή *28* φανερῶσαι θέλει *σημειωτέα ἡ μέλλουσα διάθεσις τῆς περιφράσεως πλβ. καὶ τὸ σημερινὸν ἰδιωματικὸν νὰ* πάῃ θέλει = θὰ πάῃ *30* μετὰ τοῦ ξίφους *κατὰ ψευδῆ ἀποκατάστασιν τοῦ δημώδους* μὲ τὸ ξίφος

μοι ἐν τῷ ναῷ, ὅτι οὐ δύναμαι τὰς βασάνους». Ἔξυπνοι δὲ γεγονότες οἱ γείτονες ἦλθον πρὸς αὐτόν· λέγουσιν αὐτῷ· «τί ἔχεις; τί οὕτως ὀδυνᾶσαι; Ὁ δὲ ἐκεῖνος ἔμεινε κράζων καὶ λέγων· «ἄνθρωποι, διὰ τὸν Θεόν, βαστάσατέ μοι καὶ φέρετέ μοι ἐν τῷ ναῷ, ἵνα ὁμολογήσω πρᾶγμα παράδοξον τῶν ἁγίων, ὅπως κουφιστῶ τῆς ὀδύνης». Βαστάσαντες δὲ οἱ ἄνθρωποι τὸν διάκον, ἤεσαν ἐν τῷ ναῷ. Ὡς οὖν ἔρριψαν αὐτὸν εἰς τοὺς πόδας τῶν ἁγίων, ἤρξατο κράζων καὶ ὁμολογῶν πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι «ἐγώ εἰμι ὁ ἄθλιος ὁ κλέψας ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ τὴν κόσμησιν ἐκείνην». Συναθροισθέντος δὲ πλῆθος λαοῦ ἤκουσαν ἐκ τοῦ διακόνου τὴν ἐξέτασιν πᾶσαν τῶν δύο μαρτύρων καὶ τοῦ μεγάλου Θεοδώρου καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἁγίους μάρτυρας.

Ὁ δὲ ἱερεὺς ἐκεῖνος οὐκ ἦν ἐν τῷ ἱερῷ· ἦν δὲ κρυπτόμενος περὶ τὴν (φ.286v) κόσμησιν τῆς γυναικός. Ὡς οὖν ἤκουσεν / ὅτι εὑρέθη, δραμὼν ἦλθε σπουδαίως ἐν τῷ ναῷ καὶ ἐδόξασε τὸν Θεὸν καὶ τὸν μέγα μάρτυν Θεόδωρον καὶ τοὺς αὐτοῦ δύο μάρτυρας. Ὁ δὲ διάκων ἔχων τὸν πόνον πολὺν καθωμολόγει πῶς καὶ τίνα τρόπον ἔκλεψεν αὐτὰ καὶ εἰς τόνδε τὸν τόπον κεῖται αὐτά. Σπλαγχνισθέντες δὲ οἱ ἅγιοι ἐκούφισαν αὐτοῦ τοὺς πόνους. Ὁ δὲ ἱερεὺς ἐκεῖνος λαβὼν τὴν κόσμησιν ἐκείνην τῆς γυναικὸς ἔδωκε τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἀπήει χαίρων καὶ ἀγαλλόμενος, δοξάζων τὸν Θεὸν καὶ τὸν αὐτοῦ μεγαλομάρτυρα Θεόδωρον.

Γ′.

Μηναῖον

Καὶ ζημίας φανέρωσιν ποιεῖς τοῖς συλληθεῖσιν ἀθλητά.

Δ′

De Lagarde σ. 133

Τοὺς ἐντὸς (δηλ. φῶρας) δήλους τίθησιν.

VCD

5. Θαῦμα πέμπτον

VC

Α′

V

Περὶ τοῦ κλέψαντος τὸ πολυκάνδηλον τῇ προνοίᾳ τοῦ ἁγίου.

(φ.118r, Ἐγκ. 68) Ἕτερός τις ἀνὴρ ἐν πολλῇ πτωχείᾳ περιπεσὼν καὶ δανείσμασιν ὑποκείμενος καὶ ἐκ τῶν ἑαυτοῦ δανειστῶν ἀπαραίτητον ὑπομένων ἀπαίτησιν

---

14 κουφιστῶ ἔχει καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ χ/φον **15** τροπο *χ/φον*

Θαῦμα πέμπτον. — *Τὸ θαῦμα τοῦτο ἕνεκα τῆς φθορᾶς τοῦ φύλλου 105bis μᾶς παρεδόθη εἰς τὸ μέσον ὑπὸ τοῦ C μόνον ἐν μέρει, ἑπομένως ἐνταῦθα θὰ ἀναγράφωνται αἱ παραλλαγαὶ μόνον τοῦ ἐπὶ τοῦ διασωθέντος τμήματος κειμένου.*

22 Δ′ V θαῦμα ε̄ C *23* περὶ—ἁγίου V περὶ τοῦ πτωχοῦ τοῦ παρακαλοῦντος τὸν ἅγιον ἐπᾶρ⟨αι⟩ πολ⟨υκάνδηλον⟩ C *24* ἀνὴρ om. C *25* ἑαυτοῦ V αὐτοῦ C *6* ὑπομένων C ὑπομένειν V

κατέφυγεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου μάρτυρος Θεοδώρου καὶ παρακαλεῖ αὐτὸν λέγων· «μάρτυς τοῦ Χριστοῦ Θεόδωρε, ἄφες μοι, ἵνα ἐκ τῶν κρε / μαμένων (φ.118v) ἐν τῷ ναῷ σου πολυκανδήλων κλέψω καὶ λάθω καὶ τὴν αὐτοῦ τιμὴν εἰς ⟨ἐμ⟩πορίαν ποιήσασθαι, δι᾿ οὗ ὀφείλω καὶ τοῖς δανεισταῖς ἀποδοῦναι τὸ χρέος καὶ τὴν ἑαυτοῦ πενίαν παραμυθήσασθαι ὑπισχνούμενος καὶ τὸ κλαπὲν ἀποδοῦναι εἰς τὸ διπλάσιον». Καὶ τοῦτο εὐξάμενος τολμήσας ἀπεσύλησεν τὸ πολυκάνδηλον λαθὼν πάντας. Καὶ τῇ συνεργείᾳ καὶ ἀντιλήψει τοῦ μάρτυρος, ἐν ὀλίγῳ καιρῷ τὰ περὶ τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ εὐοδεῖται μεγάλως· καὶ ἀναστρέψας παραγίνεται εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου μάρτυρος τὴν κλοπὴν πᾶσιν ἐξαγγέλλων καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν γενομένην συμπαθίαν καὶ κατευόδωσιν τοῦ ἁγίου μάρτυρος, ἀπέδωκε δὲ εὐχαρίστως ἐν τῷ διπλῷ καὶ τὸ πολυκάνδηλον παρ᾿ αὐτοῦ τῷ ἁγίῳ.

Β′

D

Ἄνθρωπός τις πένης χρεωστεῖ τινὸς πολὺ πλῆθος χρέους. Μὴ ἔχων (φ.283r) δὲ πληρῶσαι τὸ χρέος, ἦλθε πρὸς τὸν ἅγιον Θεόδωρον καὶ στὰς ἔμπροσθεν τῆς εἰκόνος παρεκάλει τὸν ἅγιον περὶ τῆς πενίας αὐτοῦ. Ὡς οὖν ἐδέετο τοῦ ἁγίου, θεωρεῖ ἔμπροσθεν τῆς εἰκόνος, ὅτι ἐκρέ / μοντο σκεύη ἀρ(φ.283v)γυρᾶ καὶ χρυσία πολύτιμα καὶ λέγει ὁ πτωχὸς ἐκεῖνος τοῦ ἁγίου· «ἅγιε τοῦ Θεοῦ, αἰτῶ σε ἕνα ἐκ τῶν σκευῶν τῶν αὐτόθι, ὅπως πουλήσω καὶ ἀποδοῦναι τὸ χρέος· καὶ μετὰ τὸ δοῦναι τὸ χρέος μου, ἐπιστρέψω πάλιν ἕτερον ἀντ᾿ αὐτοῦ καὶ τὸ πλέον». Ὡς οὖν ἔκλαιεν ὁ πτωχὸς καὶ ἐδέετο μετὰ δακρύων, σπλαγχνισθεὶς ὁ ἅγιος καὶ νεύει ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ τοῦ λαβεῖν αὐτὸ τὸ σκεῦος. Περιχαρὴς γενόμενος ὁ ἄνθρωπος, ἔλαβεν αὐτὸ καὶ πωλήσας αὐτὸ καὶ τὸ χρέος ἀποδιδοὺς καὶ τὰ περισσεύοντα αὐτῷ μεταχειρισάμενος εἰς πραγματείας τρόπῳ.

---

1 καταφεύγει C / ναὸν τοῦ ἁγίου μάρτυρος Θεοδώρου V ἅγιον μ⟨άρτυρα⟩ C *2* λέγων om. C / μάρτυς — μοι om. (*ὄχι ἕνεκα τῆς φθορᾶς*) C / ἵνα V ὥστε C *2-3* κρεμαμένων add. αὐτοῦ C *3* σου om. C / κλέψω καὶ λάθω V παραχωρῆσαι ⟨κλέ⟩ψαι καὶ λαθεῖν C *4* ἐμπορίαν corr. εἰς πορείαν VC *πρβ. 8 ἔνθα* C *γράφει* ἐμπορείαν / ἐμποιήσασθαι C *5* αὐτοῦ C / ὑποσχόμενος C *6* εἰς τὸ om. C *7* λαθὼν V καὶ λανθάνει C *7-8* καὶ ἀντιλήψει om. C *8* ἐμπορίαν C πορείαν V *8-9* εὐοδεῖται μεγάλως V εὐόδου μεγάλου καὶ οὐσίας C *9* ἀναστρέψας add. δὲ εὐθέως C / παραγίνεται — μάρτυρος V πρὸς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου παρεγένετο C *10* τὴν add. τε C / πᾶσαν C *11* εὐχαριστῶν C *12* καὶ τὸ — τῷ ἁγίῳ V τὸ κλαπὲν παρ᾿ αὐτοῦ πολυκάνδηλον C

Β′. — *13* χρεωστεῖ τινὸς *ἀντὶ* χρεωστεῖ τινὶ *ὡς καὶ ἀνωτέρω* σελ. 322 στίχ. 21 τινὸς δεδωκώς *8* πουλήσω *ἔχει καὶ τὸ χ/φον πβλ. ὅμως κατωτέρω στίχ.* 23 πωλήσας *20* καὶ τὸ πλέον *κατὰ λέξιν «μὲ τὸ παρὰ πάνω»* **24** τρόπῳ *ἀντὶ* τρόπον ⟨;⟩

Καὶ τοσοῦτον ἦν ἡ εὐλογία τοῦ ἁγίου, ὅτι ὑπερέβη[ν] τῆς τοῦ Ἐλισσαίου εὐλογίας. Καὶ πῶς ἦτον ἡ εὐλογία τοῦ Ἐλισσαίου ἄκουσον: Μαί
3 γυνὴ χήρα εἰσελθοῦσα εἰς τὸν ἅγιον καὶ λέγει αὐτῷ· «ὁ δοῦλός σου ἀνήρ μου ἐτελεύτησε καὶ ἐχρεώστει χρέος ἱκανόν, τώρα δὲ ἤλθασιν οἱ δανεισταὶ ἐκείνου καὶ λαμβάνουσι τοὺς δύο μου υἱοὺς εἰς δούλους ἀντὶ τοῦ χρέους
6 ἐκείνου». Λέγει δὲ ὁ Ἐλισσαῖος· «τί ποιήσω σοι; τί ἔχεις ἐν τῷ οἴκῳ σου;» Λέγει ἡ γυνή· «οὐκ ἔχω ἐν τῷ οἴκῳ μου, εἰ μὴ ἀγγεῖον ἐλαίου ἕν, φ.284r ἐν ᾧ ἀλείψομαι». / Λέγει δὲ αὐτῇ· «ἄπελθε εἰς τοὺς γείτονάς σου καὶ
9 αἴτησε ἀγγεῖα κενὰ καὶ ἔπαρε τοὺς δύο υἱούς σου καὶ εἴσελθε εἰς τὸν οἶκον σου καὶ ἀπόκλεισον τὴν θύραν σου καὶ λάβε τὸ ἀγγεῖον τοῦ ἐλαίου καὶ ἔκχεε εἰς τὰ ἀγγεῖα ταῦτα καὶ αὐτὸ οὐ κενωθήσεται, ἕως ὅτου πληρω-
12 θῶσιν ὅλα ἀγγεῖα». Καὶ ἐποίησεν ἡ γυνὴ ἐκείνη καθὼς εἶπεν ὁ ἅγιος. Καὶ ἀποκλείσασα τὴν θύραν αὐτῆς μετὰ τῶν δύο τέκνων αὐτῆς καὶ ἐκχέασα τὸ ἔλαιον εἰς τὰ ἀγγεῖα καὶ ἰδοὺ πλήρη ἅπαντα· καὶ τὸ ἔλαιον
15 ἐξέλιπε πάραυτα καὶ ἀπεκατεστάθη κενόν. Ἀπελθοῦσα δὲ ἡ γυνή, εἶπε τῷ Ἐλισσαίῳ ταῦτα. Καὶ εἶπεν αὐτῇ ἐκεῖνος· «πορεύου καὶ πώλησον τὸ ἔλαιος καὶ ἀπόδος τὸ χρέος». Καὶ ὅταν ἐπληρώθη τὸ χρέος, τότε ἐλατ-
18 τώθη τὸ ἔλαιον.

Ἡ δὲ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου ἡ εὐλογία, οὐ γέγονεν οὕτως. Ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὁποῦ ἐπῆρεν τὸ σκεῦος τοῦ ἁγίου Θεοδώρου καὶ ἐπώ-
21 λησεν, τοσοῦτον ἐπλούτισεν, ὅτι ὑπερέβη[ν] τῆς εὐλογίας τοῦ Ἐλισσαίου καὶ ἐγένετο ὑπέρπλουτος μέχρι τῆς τελευτῆς αὐτοῦ. Εἰσελθὼν δὲ ὁ ἄνθρωπος, ἔφερε τὸ σκεῦος τοῦ ἁγίου, ἕτερον μεῖζον, καὶ ἐξηγήσατο τοῖς φ.284v πᾶσιν τὸ θαῦμα τοῦ ἁγίου. Καὶ ἅπαντες ἀκούσαντες ἐδόξασαν / τὸν Θεὸν καὶ τὸν αὐτοῦ μεγαλομάρτυρα[ν] Θεόδωρον.

Γ′

Πεδιάσιμος σ. 23,22-23
Τὸ περὶ τοὺς πένητας αὐτοῖς συμπαθὲς καὶ πλούτου ποριστικόν.

Δ′

Μηναῖον
Πενομένους πλουτίζεις.

---

2 κέξ. πβλ. Ἐγκ *68*,5 appar. critic. πβλ. 3 Βασιλ. 17,16)

VCRYL

6 Θαῦμα ἕκτον

Α′

VC *Περὶ τῆς προσενεχθείσης μαχαίρας.* V

Μάχαιράν τις περικαλλῆ καὶ χρυσομένην τῷ ἁγίῳ προσήνεγκε καὶ φ.118v ταύτην ἔνδον τῶν καγκέλλων τῶν λειψάνων ἀπέθετο. Παῖς δέ τις ταύτην Ἐγκ. θεωρήσας προσῆλθεν κακοτρόπῳ βουλῇ λαβεῖν ταύτην βουλόμενος. Καὶ 69 ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἐπελάβετο ταύτης. Ὡς δὲ ἦλθεν ἐκβαλεῖν καὶ συστεῖλαι 6 τὴν χεῖρα, συνεκλείοντο τὰ κάγκελλα εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ ἀπέσφιγγον αὐτὸν καὶ ἀπεκράτουν. Ἡνίκα δὲ ἀπέλυεν τὴν μάχαιραν καὶ τὰ κάγκελλα ἠνοίγοντο. Παρεκάλει οὖν περὶ τούτου τὸν ἅγιον, ὥστε λαβεῖν αὐτὴν 9 ταῦτα λέγων· «ἅγιε τοῦ Θεοῦ, σὺ οὐ χρῄζεις αὐτήν· οὐδὲ γὰρ ὄρνεις ἐσθίεις, οὐδ' ἄλλο τι». Καὶ ἡνίκα πάλιν ἤθελεν ἐπᾶραι αὐτήν, ὁμοίως ἐ/κρατεῖτο ἡ χεὶρ αὐτοῦ, ἕως οὗ ἀπέλυεν αὐτήν. Καὶ τότε μὲν οὐ παρε- φ.119r χωρήθη. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπιφαίνεται ὁ ἅγιος τῷ προσμοναρίῳ τοῦ ἁγίου καὶ τὸν παῖδα κατεμήνυσεν αὐτῷ, λέγων πρὸς αὐτόν· «προσκαλεσάμενος τὸν παῖδα, τὸν πόθον, ὃν ἔχει, πλήρωσον καὶ δὸς αὐτῷ τὴν μάχαιραν». Ὅπερ 15 καὶ ἐποίησεν, τὴν τοῦ μάρτυρος κέλευσιν ἐκπληρώσας.

Β′

R

Μάχαιράν τις περικαλλῆ καὶ κεχρυσωμένην προσέφερεν τῷ ἁγίῳ. Παῖς φ.141v δὲ παρατυχὼν καὶ θεωρήσας κειμένην αὐτὴν ἐντὸς τῶν θυσιαστηρίων

---

1 θαῦμα Ε′ C Ε′ V *2* περὶ τῆς—μαχαίρας C περὶ τῆς μαχαίρας τῆς κεχρυσωμένης τῆς προσελθούσης τοῦ ἁγίου V *3* περικαλλὴν C / καὶ χρυσωμένην ἐν χρυσίῳ C / τῷ ἁγίῳ προσήνεγκε transp. C *4* ἔνδον τῶν καγκέλλων V ἐλθὼν τῶν καγκέλλων ἔσω C / τῶν λειψάνων V ἐν τῷ λειψάνῳ C / ἀπέθετο C ἀντέθετο V *5* προσῆλθεν C προσηλωθὲν V / κακοτρόπῳ βουλῇ V κακῷ τρόπῳ C *5* βουλόμενος om. C *5-6* καὶ—ταύτης om. C *6* ὡς δὲ V καὶ ὡς C / ἐκβαλεῖν C ἐκβάλαι V / συστεῖλαι om. C *ἐνταῦθα φαίνεται ὅτι τὸ* συστεῖλαι *δὲν περιείχετο εἰς τὸ ἀντίβολον λ προσετέθη δὲ ὑπὸ τοῦ* V, *κατ' ἀναλογίαν δὲ τούτου μετέβαλε καὶ τὸ* ἐκβαλεῖν *εἰς* ἐκβάλαι / συνεκλείοντο V συνέσφιγγον C / εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ V καὶ ἀπέσφιγγον τὰ κάγκελα C *8* ἀπέλυσεν C *9* ἀνοίγοντο C / περὶ τούτου τὸν ἅγιον transp. C / αὐτὴν ταῦτα V ταύτην /τοιαῦτα C *10* ἅγιε--αὐτὴν V ὅτι τάχα αὐτὸς οὐ χρήζει αὐτοῦ C / οὐδὲ [1] V οὔτε C *11* ἐσθίεις V θύεις C / οὐδ' ἄλλο τι om. C / πάλιν ἤθελεν ἐπᾶραι V ἦλθεν πάλιν τοῦ ἆραι C / ὁμοίως add. πάλιν C *12* οὗ om. C / ἀπέλυσεν C *13* μετὰ ταῦτα δὲ C / φαίνεται C / ὁ ἅγιος—ἁγίου V ὁ μάρτυς τῷ ἱερεῖ τοῦ ναοῦ C *9* λέγων πρὸς αὐτὸν V καὶ ἐκέλευσεν ὅτι C *14-15* προσκαλ.—παῖδα V τοῦτον προσκαλεσάμενος C *15* τὴν add. τοιαύτην C *16* ἐποίησεν V ἐγένετο C / τὴν—ἐκπληρώσας om. C

Β′.—ἐντὸς corr. ἑνὸς χ/φον

ἐρασθεὶς αὐτῆς ἀκάκῳ τρόπῳ προσῆλθεν λαβεῖν αὐτήν. Ὁ δὲ ἅγιος ὡς πατὴρ φιλόστοργος προσέπαιξε τῷ παιδί. Συγχωρήσαντος γὰρ ἀπελθεῖν τῷ παιδὶ τοῦ καγκέλλου μετὰ τοῦ ποθουμένου, εὐθὺς δεσμὸς ἐγένετο τῆς χειρὸς τοῦ παιδός. Γνοὺς δὲ ὁ παῖς τὴν αἰτίαν καὶ στραφείς, ἀπέθετο τὴν μάχαιραν ἐν ᾧ τόπῳ ἔκειτο καὶ παραυτα ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἀπελύθη. Τοῦ παιδὸς οὖν πολλάκις τοῦτο παθόντος καὶ μὴ συγχωροῦντος τοῦ ἁγίου, τὸν παῖδα ἐπιτυχεῖν τοῦ ποθουμένου, ἤρξατο παρακαλεῖν τὸν ἅγιον ὁ παῖς χαρίσαι αὐτῷ λέγων οὕτως· «ἅγιε τοῦ θεοῦ, τί θέλεις τὴν μάχαιραν; μὴ ὄρνιν σφάξαι; μὴ πρόβατον; Καὶ πολλὰ εἰπών, κλαίων ἀπῆλθεν λυπούμενος. Εἶτα ὁ ἅγιος ἐπιφανεὶς τῷ ἱερεῖ εἶπεν· «τὸν πρὸ μικροῦ παῖδα ἐξελθόντα φ.142r τοῦ ναοῦ προσκαλεσάμενος, ὃν ἔχει πόθον ἐκπλήρωσον». Εἶπεν καὶ τὸ / ὄνομα καὶ τὸν τόπον καὶ ὅστις εἴη. Καὶ ὁ ἱερεὺς τοῦτον εὑρηκώς, τὴν κέλευσιν τοῦ ἁγίου πεπλήρωσεν.

BQOL

Γ΄

Ἕτερον θαῦμα τὸ «στρατιώτας παιδεύεις τῆς ἁρπαγῆς ἀπέχεσθαι».

B φ. 73v Στρατιώτης τις ἔχων μεγάλην πίστιν εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα Θεόδωρον ἔμελλε πορευθῆναι εἰς πόλεμον καὶ προσκυνήσας αὐτὸν ἐπορεύθη. Καὶ ὑποστρέψας ἐκ τοῦ πολέμου μετὰ νίκης μεγάλης ἐπορεύθη πάλιν προσκυνῆσαι αὐτὸν καὶ ἐκβαλὼν τὸ σπαθίον αὐτοῦ ἐχαρίσατο αὐτὸ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐν τῇ λάρνακι, ἔνθα τὸ τίμιον αὐτοῦ σῶμα ἐτέθη, πάνυ ἀκριβὸν μετὰ λίθων καὶ χρυσίου ἱκανοῦ καὶ ὑπέστρεψε μετ' εὐχαριστίας.

Ἕτερός τις στρατώτης ἐπορεύθη καὶ αὐτὸς προσκυνῆσαι τοῦ ἁγίου τὸ φ. 74r λείψανον διὰ τὸ περιβόητον εἶναι τὸν ἅγιον ἐν / πᾶσι καὶ βλέψας τὸ σπαθίον τὸ ὡραιότατον ἐκεῖνο τὸ κεκοσμημένον, ἐτρώθη διὰ τοῦ ἔρωτος τῆς ἀγάπης τοῦ ἐπᾶραι αὐτό, λέγων ἐν τῇ αὐτοῦ διανοίᾳ «τοῦτο χρεία τοῦ ἁγίου οὐδεμία ὑπάρχει, μᾶλλον ἐγὼ στρατιώτης ὢν πρέπει βαστάζων

14 post τὸ add. λέγον ἐν τῷ τροπαρίῳ τοῦ ἁγίου, τοὺς L 17 αὐτὸν Y τὸν ἅγιον L / ἐπορεύθη Y ἀπῆλθεν L 19 post αὐτοῦ add. κεκοσμημένον πάνυ μετὰ χρυσίου καὶ λίθων πολυτελῶν L / αὐτὸ om. O 20 λάρνακι add. τοῦ ἁγίου L / ἐτέθη O ἐτίθη BQ κεῖται L 20-21 πάνυ — ἱκανοῦ om. L (*πβλ. ἀμέσως ἀνωτέρω appar. critic. στίχ. 19*) 22 ἕτερος add. δὲ L / τοῦ ἁγίου τὸ λείψανον transp. Q 23 ἐν BOL ἐπὶ Q / βλέψας Y θεωρήσας L 24 τὸ ὡραιότ. — κεκοσμημ. BQO ἐκεῖνο τὸ ὡραιότατον, κεκοσμημένον L 24-25 διὰ τοῦ ἔρωτος Y τῷ ἔρωτι L 25 ἀγάπης add. αὐτοῦ καὶ ἠθέλησεν L / τοῦ om. L / ἐπᾶραι BOL λαβεῖν Q / αὐτοῦ om. L 26 βαστάζων *ἀντὶ* βαστάζειν βαστάζων O βαστάζω B antea βαστάζων, postea corr. βαστάζειν Q βαστάζειν L

αὐτὸ δι' εὐλογίαν καὶ βοήθειαν τῶν πολέμων». Ταῦτα λογιζόμενος ὁ στρατιώτης, λαβὼν τὸ σπαθίον ἐκ τοῦ μνήματος τοῦ ἁγίου, ζώννυται αὐτὸ καὶ προσκηνήσας ἀπῄει χαίρων. Ἐξερχόμενος δὲ τῆς ἐκκλησίας ἐτύφλωσεν αὐτὸν ὁ ἅγιος καὶ οὐκ εἶδε ποῦ πορεύεται ὁ στρατιώτης. Μετανοήσας οὖν ὑπέστρεψε πάλιν τὸ σπαθίον εἰς τὸ μνῆμα τοῦ ἁγίου καὶ εὐθέως ἀνέβλεψεν. Ἰδὼν δὲ πάλιν τὸ κάλλο; αὐτοῦ ἐδόκει ὅτι ἡ τύφλωσις ἐκείνη οὐκ ἐγεγόνει ὑπὸ τοῦ ἁγίου, πάλιν λαμβάνει τοῦτο καὶ ζώννυται. Καὶ ἐλθὼν / φ.74v πάλιν τοῦ ἐξελθεῖν τοῦ ναοῦ ἔμεινε τυφλός. Ἐλθὼν δὲ ὁ ἱερεὺς ὁ προσεδρεύων τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου καὶ ἰδὼν τὸν στρατιώτην τυφλόν, ἤρξατο ἐπερωτᾶν αὐτόν· «τί τὸ συμβάν σοι»; Ἤρξατο οὖν λέγειν κατὰ λεπτὸν τὴν αἰτίαν. Παρακαλέσας οὖν τὸν ἱερέα τοῦ ποιῆσαι παράκλησιν πρὸς τὸν ἅγιον τοῦ συμπαθῆσαι αὐτῷ, ἐπιδοὺς ὄπισθεν εἰς τὸν ἅγιον καὶ τὸ σπαθίον αὐτοῦ καὶ τὸ τοῦ ἁγίου καὶ ὑπέρπυρα ἑκατὸν μόνον ἵνα ἀναβλέψῃ καὶ λαβὼν ὁ ἱερεὺς ἔλαιον ἐκ τῆς κανδήλας τοῦ ἁγίου ἤλειψε τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ στρατηλάτου καὶ ἀπῆλθε βλέπων, δοξάζων τὸν Θεὸν καὶ τὸν αὐτοῦ θεράποντα μεγαλομάρτυρα Θεόδωρον.

Δ΄

Στουδίτης στρ. ιβ΄ σ. 365

Τερπνὴν μάχαιραν εὗρε κειμένην / καὶ ποθήσαν παιδίον αὐτήν, ὡς εἶδεν, / εἶτα εὐθὺς / ἐξηράνθη τὴν χεῖρα, καὶ ἀμηχανῶν / ἐβόα πρός σε· ὦ μάρτυς, / παιδικῆς πάλαι ἦρα τὴν μάχαιραν! / ὡς δὲ πατὴρ φιλόπαις αὐτῷ / ἀπέδωκας διόλου τὸ ἴδιον, / πρεβεύων μὴ παύσῃ ὑπὲρ πάντων ἡμῶν.

Ε΄

Μηναῖον

Νηπίοις χαρίζῃ συμπαθῶς τὰ αἰτήματα.

2 τοῦ πολέμου L 1-2 ταῦτα — στρατιώτης om. L 2 λαβὼν add καὶ L / τοῦ μνήματος Y τῆς λάρνακος L 3 χαίρειν L 4 πορευθῆναι L 5 εἰς τὸ μνῆμα Y εἰς τὴν λάρνα⟨κα⟩ L / ἁγίου add. αὐτοῦ L 6 τὸ κάλλος αὐτοῦ Y καλλωπισμένον L / ἐκείνη om. L 7 ὑπὸ Y ἐκ L / πάλιν — τοῦτο Y καὶ πάλιν λαβὼν τοῦτο L / ἐλθὼν πάλιν transp. L 8 τοῦ[1] om L / ante τοῦ[2] add. ἐκ Q 9 τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῷ ναῷ L 10 αὐτὸν Y αὐτῷ L / τί τὸ συμβὰν (συμβὰ BO) σοι Y τὸ συμβὰν L 10 ante ἤρξατο add. ὁ δὲ στρατιώτης Q / ἤρξατο — λεπτὸν Y καὶ διηγήσατο καταλεπτῶς L 12 τοῦ συμπαθῆσαι Y ὅπως συμπαθήσῃ L / ὄπισθεν — ἁγίου Y αὐτῷ καὶ τὸ σπαθίον τοῦ ἁγίου L ***ὄπισθεν*** *κατὰ ψευδῆ ἀποκατάστασιν τοῦ πίσω* 13 τὸ om. O / ante et post μόνον add. ἵνα B 14 ὁ ἱερεὺς om. BQ 14-15 στρατιώτου L 15 καὶ ἀπῆλθε βλέπων Y καὶ εὐθὺς ἔβλεψε καὶ ἀπῆλθε χαίρων L

ΣΤ΄

Πεδιάσιμος σ. 23, 25-26
Τὰς πρὸς στρατιώτας ἐφ' ᾧ μὴ ἁρπάζειν παιδείας.

Ζ΄

De Lagarde σ. 133, 17
Στρατιώτης ἁρπάζει· τὸ γὰρ γένος τοιοῦτον καὶ τὸ ἀνόμημα. Ὑπὸ τούτου δεόντος νουθετεῖται καὶ σωφρονίζεται.

Η΄

Μηναῖον (*κατὰ τὴν παραλλαγὴν τοῦ Ψευδονεκταρίου*)
Καὶ στρατιώτας παιδεύεις τῆς ἁρπαγῆς ἀπέχεσθαι.

Θ΄

Κῶδ. Ἄνδρου 40
Καὶ στρατιώτας ἐπαίδευσε νὰ προσέχουν τὰ ἀπὸ τὴν ἁρπαγήν.

VCR

7 Θαῦμα ἕβδομον

VC

Α΄

V
φ. 119r
Ἐγκ. 70

Περὶ τοῦ χρυσίου τὸ δοθὲν εἰς φύλαξιν καὶ ἀρνησαμένου αὐτό.

Τῆς ἐτησίου μνήμης τοῦ μάρτυρος ἐπιτελουμένης, χρυσίον τις τινὶ τῶν ἐν τῇ πανηγύρει καταπιστεύσας παρέθετο. Ἐκείνου δὲ μεταβληθέντος εἰς 9 ἄρνησιν, ὁ τοῦτο τὸ χρυσίον παραθέμενος μετὰ δακρύων πρὸς τὸν μάρτυρα κατέφυγεν. Φαίνεται οὖν ταῦτα κατ' ὄναρ ὁ ἅγιος λέγων· «παῦσαι τῶν ὀδυρμῶν καὶ ἐγώ σοι τὸ ἐπιζητούμενον παρέχω». Εὐθέως οὖν ὁ ἀρνη- 12 σάμενος ἦλθεν ἐλαυνόμενος τρέχων καὶ μέσον τοῦ ἐκεῖσε ὄντος ναοῦ, ὥσπερ ἀπό τινων ὑψούμενος ἐν τῷ ἀέρι ἀπεκρεμάσθη, ὡς ἔκ τινων μαστίγων ἀναγκαζόμενος καὶ ὁμολογῶν τὴν ἀλήθειαν καὶ λέγων εἶναι ἀκέραιον τὴν

ϛ΄ V θαῦμα ϛ΄ C *6* περὶ τοῦ χρυσίου τὸ δοθὲν εἰς φύλαξιν καὶ ἀρνησαμένου αὐτὸ V περὶ τοῦ δαιμονισθέντος κατὰ..ται-του C *7* τῆς-ἐπιτελουμένης V τελουμένης οὖν τῆς ἐτησίου μνήμης τοῦ μάρτυρος C / τῶν om. V *9* ὁ—παραθέμενος V ὁ ἀποστερηθεὶς...... (vacat) C / μετὰ δακρύων om. C *10* τοῦτα —λέγων V αὐτῷ ὁ ἅγιος......λέγων C *11* ζητούμενον C / παρέξω C *11-12* ἐξαρνησάμενος C *12* ἦλθεν om. C / μέσον V ἐν μέσω C / ὄντος ναοῦ V ἀναριθμήτου λαοῦ C *12-13* ὥσπερ — ἀέρει V ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ἀέρος εἰς ὕψος C *13* τινων C τινος V *14* ἐξομολογῶν C / εἶναι—παραθήκην V τὴν παραθ. εἶναι ἀκέραιον C

παραθήκην, ἣν ἔθηκάς μοι' καὶ πάντας παρεκάλει, ὥστε τῶν βασάνων ἄνεσιν αὐτῷ αἰτήσασθαι. Ἀπολαβόντος οὖν τοῦ ἀποστερηθέντος τὸ χρυ- 3 σίον, εὐθέως καὶ τῷ βασανιζομένῳ ἡ παῦσις τῶν ἀλγηδόνων ἐγένετο. Ὁ δὲ λαβὼν τὸ χρυσίον ἐπορεύθη ἐν τῷ αὐτοῦ οἴκῳ αἰνῶν καὶ εὐλογῶν τὸν Θεόν, τὸν μεγαλύναντα τὸν ἑαυτοῦ θεράποντα.

Β΄

R
φ. 142r

Τελουμένης οὖν αὐτῷ τῆς ἐτησίου μνήμης, χρυσίον τις τῶν ἐν τῇ πανηγύρει τινὶ καταπιστεύσας παρέθετο. Τραπέντος δὲ τοῦ λαβόντος εἰς ἄρνησιν, μετὰ δακρύων εἰς τὸν τοῦ αὐτοῦ ναὸν προσέδραμεν, παρακαλῶν ὁ ἀποστερηθείς. Καὶ ὁ ἅγιος ἐπικαλυφθεὶς τῷ ἀνθρώπῳ ἔφη· «παῦσαι 9 οὖν τῶν ὀδυρμῶν, κἀγὼ τῶν ἐπιζητουμένων σοι τὴν θεραπείαν ποιήσω. Μετὰ ταῦτα οὔπω τρεῖς ἡμέραι παρῆλθον καὶ ὁ ἐξαρνησάμενος ἦλθεν τρέχων αὐτομάτως εἰς τὸν ναόν, καὶ μέσον τοῦ λαοῦ εἰς τὸν ἀέρα ἐξήρτητο 12 καὶ πάντας ἱκέτευε συνεξαιτῆσαι τῶν βασάνων τὴν ἔκδοσιν, ὁμολογῶν μεγάλῃ τῇ φωνῇ, ἀκέραιον μένειν τὴν παρακαταθήκην. Καὶ δὴ οἱ ἀμφότεροι τῆς θεραπείας τυχόντες, ἀπῆλθον πολλὰ εὐχαριστοῦντες τῷ ἁγίῳ. 15

Γ΄

De Lagarde 133,21
Ἁρπάζων ἁρπάγματα.

R

8. Θαῦμα ὄγδοον

Α΄

R
φ.142r
Ἐγκ. 71

Ἐν μιᾷ οὖν τῶν ἡμερῶν πονηρῶν ἀνδρῶν συστήματα τῶν ἱερῶν ὑφελέσθαι σκευῶν διενοήθησαν τὰ κάλλιστα. Καὶ πρῶτον μὲν κλεῖς ἐπὶ ταῖς θύραις ἐμηχανήσαντο καὶ πᾶσαν κακοτεχνίαν διενοήσαντο. Ὡς δὲ ἐνεδρεύ- 18 σαντες ἀφ' ἑσπέρας λαβόντες ὅσα ἠδυνήθησαν, τὰς θύρας διανοίγειν ἐνόμιζον καὶ ἐλθόντες ὁδοιπορεῖν οὐκ ἐπαύσαντο περιτρέχοντες, ἕως δὴ ἀναστάντες οἱ γυροφύλακες τῆς αὐλῆς τῷ προνοοῦντι τῶν κατ' αὐτὴν τοὺς ἀνοσί- 21 ους προσήγγειλαν. Τί οὖν ἐκεῖνος ; Τὸ μὲν πραχθὲν ἅπαν μετὰ ἀκριβείας ἐξήτασεν· μαθὼν δὲ ὅση συνεῖχεν τοὺς ἄνδρας ἀορασία, εὐχαριστήσας τῷ

1 ἣν ἔθηκάς μοι om. C / καὶ om. C *2* ἄνεσιν αὐτῷ V δι' αὐτῶν ἄνεσιν C *2-3* χρυσίον V χρέος C / εὐθὺς C *3-4* ὁ δὲ — θεράποντα om. C
Β΄.—9 ἐπικαλυφθεὶς *ἴσως κατὰ τὸ* ἐπιφανεὶς *ἀντὶ* ἀποκαλυφθεὶς
Θαῦμα ὄγδοον. — 21 γυροφύλ ακες *πβλ. Ἐγκ.* σ. 71,15 appar. critic. *χ/φον* *Η 21* κατ' αὐτῇ χ/φον

μάρτυρι, τούτους ἀνεγκλήτους ἀπέλυσεν δοὺς αὐτοῖς καὶ τὰ πρὸς τροφὴν κατὰ τὴν κέλευσιν τοῦ ἁγίου.[1])

De Lagarde 133,21

Ἐπανάγων κλέμματα.

ΣΤ'

Κῶδ. Ἄνδρου 40

Καὶ σύντροφοι δέ τινες ἔκλεψαν ἀπὸ τῆς μέσης ἄσπρα καὶ ὅμως ὁ ἅγιος ἐφανέρωσέν τους.

VCR

9. Θαῦμα ἔνατον

VC

Α'

V

Περὶ τοῦ στρατιώτου τοῦ ἐλθόντος εἰς προσκύνησιν τοῦ Ἁγίου.

φ.119r

φ.119v, Ἐγκ. 72

Στρατιώτης τις ἦλθεν ἐφ' ἵππου τοῦ εὔξασθαι ἐν τῷ ναῷ τοῦ μάρτυρος καὶ μὴ ἔχων τινὰ μεθ' ἑαυτοῦ προσέδησεν ἔξω τῆς αὐλῆς τὸν ἑαυτοῦ ἵππον, εἰρηκὼς πρὸς τὸν ἅγιον τοῦ αὐτὸν παραφυλάξαι. Καὶ δὴ εἰσελθόντος αὐτοῦ τὴν εὐχὴν ἐκτελέσαι, παρεγένετό τις ἕτερος καὶ θεωρήσας 12 τὸν ἵππον δεδεμένον, παρεκάλεσε τὸν ἅγιον παραχωρῆσαι τοῦ ἐπᾶραι τὸν ἵππον αὐτοῦ, ὅπερ καὶ ἐποίησεν. Τοῦ δὲ κυρίου τοῦ ἵππου μετὰ τὸ πληρῶσαι τὴν εὐχὴν ἐξελθόντος καὶ μὴ εὑρηκότος τὸν ἑαυτοῦ ἵππον ἤρ- 15 ξατο θλίβεσθαι καὶ ἀποδύρεσθαι καὶ ἐγκαλεῖν περὶ τούτου τῷ μάρτυρι, προβαλλόμενος καὶ τὴν ἑαυτοῦ πενίαν. Ἐπιφαίνεται οὖν ὁ ἅγιος τῷ φροντιστῇ τοῦ ναοῦ αὐτοῦ καὶ κελεύει δοθῆναι αὐτῷ τὸν προσενεχθέντα 18 αὐτῷ ἵππον, παραγγείλας αὐτῷ, ἵνα τὸν ἵππον, ὃν ἀπώλεσε, μηκέτι αὐτὸν

6 θαῦμα ζ' C om. V / περὶ τοῦ στρατιώτου τοῦ ἀπολέσαντος τὸν ἑαυτοῦ ἵππον C *8* ἐφ' ἵππω C / εἰς τὸν ναὸν C?/ τοῦ add. ἁγίου C *9* τινὰ C τινὰς V *9-10* ἔξω—ἵππον V τὸν ἵππον ἑαυτοῦ ἔξω τῆς αὐλῆς C *10* αὐτὸν παραφυλάξαι V διαφυλάξαι αὐτόν C *11* αὐτοῦ add. ἐν τῷ ναῷ C / ἐκτελέσαι V ἐκπληρῶσαι V / παραγίνεται δὲ C *12* ἅγιον add. τοῦ Χῦ μάρτυραν C / παραχωρῆσαι add. αὐτὸν τοῦ λαβεῖν κρυφίως C / τοῦ V καὶ C *13* αὐτοῦ om. C / πεποίηκεν C *13-14* μετὰ τὸ πληρῶσαι V πληρώσαντος C *14* εὐχὴν add. καὶ C μὴ εὑρηκότος τὸν ἑαυτοῦ ἵππον V τὸν ἵππον μὴ εὑρηκότος C *15* τὸν μάρτυρα C *17* φροντιστῇ V προσμοναρίω C / δοθῆναι C *18* ἵνα τὸν V μηκέτι τὸν C / ἀπώλεσε add. ἔτι ζητεῖν, ἀλλ' εἰ καὶ εὕρῃ αὐτὸν C

1) Περὶ τῆς ὁμοιότητος τοῦ θαύματος τούτου πρὸς τὸ τελευταῖον τῶν ὑπὸ Κυρίλλου τοῦ Σκυθοπολίτου διηγουμένων θαυμάτων τοῦ ἁγ. Εὐθυμίου πβλ. τὰ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἐγκ. σ 96 καὶ σ. 2 σημ. 2 λεχθέντα.

ἀπολαμβάνειν, διότι αὐτὸς καὶ τῷ ἐπάραντι κεχάριστο· ὅπερ καὶ ἐγένετο τῇ συνεργείᾳ τοῦ ἁγίου μάρτυρος Θεοδώρου.

Β'

R

Ἀνδρὸς ἐφίππου πρὸς τὸν ναὸν ἐλθόντος ἄνευ ὑπηρέτου, ἕνα τῶν φ.142v κιονίων δήσας τὸν ἵππον, θαρρήσας τῇ φυλακῇ τοῦ ἁγίου, εἰς τὸν ναὸν εἰσῆλθεν ἀποδοὺς τὰς εὐχάς. Ὑποστρέψαντος δὲ καὶ τὸν ἵππον μὴ εὑρών, κατεβόα τοῦ μάρτυρος. Ἐκποδὼν δὲ ἦν ὁ ἵππος ἑτέρου στρατιώτου, 6 κἀκείνῳ δὲ οὕτως μὴ εὐποροῦντος ὠνήσασθαι. Ὁ οὖν ἅγιος τῷ προστατοῦντι τῆς αὐλῆς τῇ νυκτὶ ἐφιστὰς ἔφη ἐκ τῶν εἰσφερομένων μοι ἵππων δὸς τῷ χαώσαντι τὸν ἵππον, εἰπὼν αὐτῷ, ὅτι ὁ ἀπολέσας τὸν ξένον ἵπ- 9 πον τῇ αἰτήσει αὐτοῦ ἐσυνεχώρησα λαβεῖν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ κιόνός μου διὰ πενίαν. Σὺ οὖν, παρενοχλῶν μοι, λάβε τὸ⟨ν⟩ ἐμὸν καὶ ὕπαγε καὶ τοιοῦτον μὴ ποίει ἀπὸ τοῦ νῦν. Καὶ λαβὼν ὁ παρακαθήμενος τῷ ναῷ, ἀπῆλθον 12 οἱ ἀμφότεροι εὐχαριστοῦντες τῷ ἁγίῳ.

VCR

10. Θαῦμα δέκατον

VC

Α'

Περὶ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ προσφέροντος βοῦν εἰς θυσίαν.

V

Ἄνθρωπός τις βοῦν εἰς θυσίαν τῷ μάρτυρι κομίζων, αὐλισθεὶς ἔν τινι φ.120r χωρίῳ κατὰ τὴν ὁδόν, χόρτον ὠνήσασθαι πρὸς τροφὴν ἐδεήθη τοῦ θύματος. Ἄνευ δὲ πράσεως παρασχὼν τὸ αἰτηθέν τις ηὔξατο τῆς θυσίας καὶ Ἐγκ. 72 αὐτῷ τι μέρος ἐλθόντι εἰς τὸν ναὸν μνημονεῦσαι. Ἐλθόντι δὲ τούτῳ εἰς 18 τὸν ναὸν ἤρξατο διανέμειν τὸ δῶρον. Ὁ δὲ ἅγιος καταμηνύει αὐτὸν τῷ προσμοναρίῳ, μὴ παρὰ μόνου δέξασθαι τὴν θυσίαν τοῦ προσφέροντος, ἔχειν γὰρ αὐτὸν καὶ κοινωνόν. Τούτων οὖν αὐτῷ ἀναγγελθέντων / ἐδυσχέ- φ.120v ραινεν καὶ ἐσχετλίαζεν καὶ οὐκ εἶχεν τι διανοηθῆναι πρὸς τὸ λεγόμενον

1 ἀπολαμβάνει C / κεχάριστο V αὐτῷ κέχρηται C / ὅπερ C ὃ δεῖ C *2* τῇ συνεργεία—Θεοδώρου om. C

Θαῦμα δέκατον. — *1* Θ' V om. C *14* περὶ ἐνέγγοντος τὸν βοῦν.....ἁγίω C *4* αὐλίσθη C *16* ante κατὰ add. τῷ C / ἐδεήθη V ἐπορ⟨ίσθη⟩ C *17* παρασχὼν τῷ αἰτηθέντι V παρασχόντι τῷ αἰτηθέντι μέρος C *18* τι μέρος μνημονεῦσαι V προσγρ⟨αφῆναι⟩..μέρος C *18-19* ἐλθόντι—δῶρον V ἦλθε τοίνυν καὶ εἰς τὸν (vac.) δῶρον ἄγων C *20* προσμοναρίω C προσμονη V / μὴ παρὰ μόνου om. / C φέροντος C *21* ἔχειν C εἶχε V· *ἀκολουθῶ ἐνταῦθα το C, ἐπειδὴ ἀμφότερα τὰ χ/φα παραδίδουν τὴν αἰτ. αὐτὸν* / τούτων οὖν αὐτῷ ἀναγγελθέντων C τοῦτον· ἐξαγγέλεσθαι τὸν παρ' αὐτοῦ πρόσμον. Ὁ δὲ τὴν θυσίαν προσφέρων V *ἀκολουθῶ τὸ C, ἐπειδὴ τὸ κείμενον τοῦ V ἐνταῦθα εἶναι ἀδιανόητον* *22* καὶ om. C / τῶν λεγομένων παραδόξων C

παράδοξον. Ὡς οὖν πάντα ἐν ἑαυτῷ διερεύνα ἀναμιμνήσκεται τοῦ δεδω-
κότος αὐτῷ τοῦ μικροῦ χόρτου τὴν δωρεὰν καὶ οὕτως αὐτὸν προσεκαλέ-
3 σατο, καὶ ἀμφότεροι πρὸς τὸν ναὸν τοῦ μάρτυρος τὴν θυσίαν προσέφε-
ρον, αἰνοῦντες τὸν Θεὸν τὸν δοξάσαντα τὸν ἑαυτοῦ μάρτυρα Θεόδωρον.

R Β΄

φ.142v Ἄλλου τινὸς βοῦν ἀγομένου πρὸς τὸν ἅγιον καὶ μὴ τὴν τιμὴν τοῦ χόρ-
6 του δοὺς τῷ καθ' ὁδὸν δόντι τροφὴν διὰ τὸν ἅγιον τὸν βοῦν, προέλαβεν
ἡ ὀπτασία τῷ ἱερεῖ παρὰ τοῦ ἁγίου λέγων ὅτι «ὁ βοῦς ὁ πρός με ἀγό-
μενος μὴ μόνου τοῦ ἀγομένου δέξῃ, ἀλλὰ καὶ ἑτέρου». Καὶ βεβαιωθεὶς ὁ
9 ἱερεὺς παρὰ τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἱκεσίαν καὶ ὑπὲρ τοῦ δώσ⟨αν⟩τος τὸν
χόρτον προσήφερεν.

VCYL

11 Θαῦμα ἑνδέκατον

Α΄

VC

Περὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δοθείσης χάριτος καὶ ἐνεργείας τῷ μάρτυρι.

V

φ.120v Ἀκούσατε, ἀδελφοί, τὸ διαφανὲς καὶ κάλλιστον, τὸ δωρηθὲν δώρημα
Ἐγκ. 73 ὑπὲρ τοὺς ἄλλους τῷ μάρτυρι παρὰ τῆς ἐνεργούσης ἐν ἑαυτῷ θείας δυνά-
μεως. Οὗτος γὰρ τὴν δρεπάνην τὴν κατὰ τῶν κλεπτῶν ἐκ Ζαχαρίου τοῦ
15 Θεοφόρου παραλαβὼν τὴν αὐτὴν κατὰ τῶν οἰκετῶν τῶν ἀποδιδρασκόν-
των ἐγχειρισθείς, οὕτως πανταχοῦ τῶν μὲν ἐλέγχει τὰ κακουργήματα, τῶν
δὲ συνδεσμεῖ τοὺς πόδας καὶ ἐν οἴῳ δ' ἄν τις προσδράμῃ ἐν τῷ αὐτοῦ
18 ναῷ ἐπιζητῶν ἢ μήνυσιν σκύλων ἢ οἰκετῶν δρασμὸν ἐπισχεθῆναι δεόμε-
νος, ἀρκεῖ πρὸς τοῦτον ἑκατέρων σφραγῖδα μικρὰν λαβεῖν καὶ εἰς τὸν

---

1 ἕως C / πάντα ἐν ἑαυτῶ vac. C / διερευνῶν C / ἀναμιμνήσκεσθαι C *2* αὐτῶ τοῦ V αὐτοῦ C / αὐτὸν V τὸν μὲν C *3* καὶ ἀμφότεροι — Θεόδωρον V εὐμενῶς δὲ τὴν προσφορὰν ἀμφοτρέων ἐδέχετο C

Β΄. — *6* δόντι τροφὴν *διὰ τὸν βοῦν*· διὰ τὸν ἅγιον = *χάριν τοῦ ἁγίου*

Θαῦμα ἑνδέκατον. — *11* περὶ τοῦ μέχρι τοῦ νῦν προσευχομένου C *12* ἠκούσατε C ἀδελφοὶ om. C / τὸ διαφανὲς — δώρημα V τὸ διαφανέστα δωρηθέντα (ἐκ παραδρομῆς ἀντὶ διαφανέστατα δωρηθὲν) C *13* συνεργούσης C / ἐν ἑαυτῶ V αὐτῶ C / θείας om. C *14* οὗτος V ὡς C / *κλέπτων (οὕτω τὰ χ/φα)* καὶ C / ἐκ V καὶ C *15* Θεοδώρου V / τὴν add. δὲ C / κατὰ add. καὶ C των[2] om. C *17* ἐν οἴω δ' ἄν τις V ἐν ᾧ οἷον τις C *17-18* ἐν τῶ αὐτοῦ ναῶ V τὸ αὐτῶ ναῶ C *18* ἐπιζητῶν ἢ μήνυσιν σκύλων V ἐμμηνύσει σκύλων ἐπι⟨ζ⟩ητῶν C· ἐπιζητῶν ἢ *περιέμενέ τις* ἢ ἐπιζητῶν πβλ. καὶ Ἐγκ. 73,15 / οἰκετῶν vac C *17-19* ἐν οἴω — ἑκατέρων· *τὸ χωρίον ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἐννοηθῇ οὕτω :* ἐν οἴῳ δ' ἂν αὐτοῦ ναῷ προσδράμῃ ἑκατέρων — *δηλαδὴ τῶν δεομένων τοῦ ἁγίου* — πρὸς τοῦτον ἐκ τῶν δεομένων· *πβλ. καὶ* Ἐγκ. 73,15-16

ἑαυτοῦ οἶκον ταύτην ἐνθησαυρίσασθαι καὶ δι' ἐκείνης ὁ μὲν ὑποχειρίους
ποιήσεται τοὺς συλήσαντας, ὁ δὲ ὡσαύτως τοὺς ἀποδράσαντας.
Ἔχει, ὡς ὁρᾶτε, καὶ τῶν εἰρημένων ἕκαστον τὴν παραδοξοποιΐαν ⟨οὐ⟩ 3
τῆς τυχούσης ἀποδείξεως [ἔχει]. Ὅτι αὐτῷ Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν πρέπει
τιμὴ καὶ προσκύνησις νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν·

BQOL Β΄

Ἕτερον θαῦμα

«μάταιον δρασμὸν ἐπέχεις οἰκετῶν».

B

Συνήθης οὖν ὁ ἅγιος ἐν τοῖς πολλοῖς / αὐτοῦ τέρασι καὶ σημείοις φανε- φ. 75r
ρῶς ἐπιδεικνύων τοῖς πᾶσι ζημίας φανέρωσιν ποιῶν καὶ δρασμὸν οἰκετῶν. 9
Πῶς καὶ τίνι τρόπῳ; Οἱ ἐρχόμενοι ἄνθρωποι ἐν τῷ μνήματι αὐτοῦ μετὰ
πίστεως ἐλιτάνευοον αὐτὸν εἰλικρινῶς περί τινος πράγματος ἢ καὶ ζημίας
καὶ ἐτελεῖτο ἡ λειτουργία καὶ ἔμενεν ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὁ ζητῶν καὶ 12
ὕπνωττεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ὁ μέγας μάρτυς ὄναρ ἐπιφαίνετο καὶ ἐφα-
νέρωνε τὸ πρᾶγμα ἐκεῖνο, ὅπερ ἐζήτα.
Ἄρχων τις εὐλαβής, ἔχων μεγάλην πίστιν καὶ ἀγάπην πρὸς τὸν μέγαν 15
Θεόδωρον, ἀποδράσας τις οἰκέτης αὐτοῦ ἔντιμος καὶ καλὸς καὶ ἀναζητή-
σας αὐτὸν οὐχ εὗρεν. Καὶ ἦν ἐν ἀθυμίᾳ μεγάλῃ καὶ λύπῃ περὶ τοῦ οἰκέ-
του αὐτοῦ. Τρέχει οὖν πρὸς τὸν ἅγιον μετὰ προσευχῆς καὶ λειτουργίας ἐξι- 18
λεούμενος αὐτὸν / περὶ τῆς φανερώσεως τοῦ οἰκέτου. Καὶ μείνας ἐν τῷ ναῷ φ. 75v
τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας οὐκ ἐφαίνετο αὐτῷ ὁ ἅγιος. Καὶ ὁ ἄρχων
ἠδημόνει καὶ ἠγανάκτει. Καὶ τῇ τρίτῃ νυκτὶ ἐπιφανεὶς αὐτῷ ὁ ἅγιος, λέ- 21
γει πρὸς τὸν ἄρχοντα· «τί ἀδημονεῖς καὶ ἀγανακτεῖς καθ' ἡμῶν, ὅτι οὐκ
εἰσακούω ὑμῖν περὶ τοῦ οἰκέτου σου ; οὐκ ἤμην ἐδῶ, ἀλλ' ἐν τῇ Κωνσταν-
τίνου πόλει ἐκελεύθην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὑπάγειν, ὅτι ἀνὴρ ἅγιος ὀνόματι 24

---

3 οὐ *om.* VC· *πβλ.* Ἐγκ. 74, *appar. critic. κλάδον Δ, ἔνθα τοῦτο παραδίδεται ὑφ' ὅλων τῶν χ/φων*

Β΄. — *6* θαῦμα om. Q post θαῦμα add. τὸ λέγον ἐν τῶ τροπαρίω τοῦ ἁγίου L *8* συνήθης QO σύνηθες B συνήθως L *9* ποιῶν corr. ποιεῖν Y ποιεῖ L *10* τρόπω add. ἄκουσον L / μνήματι Y μνημείω L *11* καὶ om. L *12* ὁ ζητῶν Y ζητῶν καὶ παρακαλῶν L *13* ὁ μέγας — ἐπιφαίτετο Y ἐπεφαίνετο ὁ ἅγιος ἐν ὀνείρω L *14* ἐκεῖνο om. L / ἐζήτα Y ἐζήτει L *15* ἄρχων Y ἀνὴρ γὰρ L / μέγαν BO μέγαν μάρτυρα Q μεγαλομάρτυρα L *17* ἦν BQL ἦναι O *19* BQL τῇ φανερώσει Q *20* ἄρχων Y ἀνὴρ L *21* ἐδημόνει Q *21-22* λέγει BOL λέγων Q *23* εἰσακούω ὑμῖν BO εἰσακούω *νέα γραμμὴ* ων ἡμῖν *εἶτα διαγράφεται τὸ* ων ἡμῖν *καὶ παρ' αὐτῷ προστίθεται* σοι *ἐν* Q εἰσακαύω σοι L / τοῦ σοῦ οἰκέτου Q / ἐδῶ O ὧδε L *κατ' ἀρχὰς* ἐδῶ *εἶτα διορθώνεται εἰς* ὧδε *ἐν* Q *23-24* Κωνσταντινουπόλει L *24* ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὑπάγειν (transp. Q) Y ἀπελθεῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ L / ἀνὴρ ἅγιος ὀνόματι Y ὁ ἅγιος L

Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος, ἄνθρωπος ἐνάρετος καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν ἀπέθνησκεν. Ὁ πολλὰ τιμήσας καὶ δοξάσας τοὺς ἁγίους ἐν τῷ κόσμῳ
3 τούτῳ, λέγω, προφήτας, ἀποστόλους, ὁσίους καὶ μάρτυρας καὶ πάντας τοὺς εὐαρεστήσαντας Χριστῷ ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, ἀπολυτίκια καὶ κοντάκια συγ⟨γ⟩ράψας αὐτοῖς, ἰδίᾳ γλώττῃ καὶ σοφίᾳ τῇ δοθείσῃ αὐτῷ παρὰ τοῦ
φ. 76r Θεοῦ. / Καὶ διὰ τοῦτο ἐκλήθημεν ἅπαντες τὰ τάγματα τῶν ἁγίων τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀναφέρειν εἰς τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ μετὰ τιμῆς καὶ δόξης πολλῆς, ἀντιμίσθιον τῆς ἀγάπης καὶ τῆς τιμῆς, ἧς ἐτίμησεν ἡμᾶς ἐν τῷ κό-
9 σμῳ τούτῳ. Διὰ τοῦτο οὐκ ἤμην ἐδῶ. Περὶ δὲ τοῦ οἰκέτου σου μὴ ἀδημονῇς, ὕπαγε εἰς τόνδε τὸν τόπον καὶ εὑρήσεις αὐτόν. Ἔξυπνος δὲ γενόμενος ὁ ἄρχων θαυμάζων τὴν ἀγάπην τοῦ ἁγίου καὶ τὴν φοβερὰν διήγη-
12 σιν αὐτοῦ καὶ πορευθὺς ἐν τῷ τόπῳ ὅπου εἶπεν ὁ ἅγιος, εὗρε τὸν οἰκέτην αὐτοῦ δοξάζων τὸν Θεὸν καὶ τὸν θεράποντα αὐτοῦ μεγαλομάρτυρα Θεόδωρον.

Γ'

Στουδίτης στρ. ι' 364

Ἴσος οὐδείς σοι τάχιον, μάρτυς, / δεῖξαι δρόμους φευγόντων, / καὶ κλεπτόντων ὁρμάς, / ἡνίκα τις ἐν εὐχῇ λάβῃ σε· / ἄλλο γὰρ δρέπανον σὺ ἐπώφθης, ὃ ἑώρακε πάλαι ὁ Ζαχαρίας / κατὰ κλεπτῶν· / ἀπειλεῖς γὰρ ἀρ-
18 ρήτοις τούτοις ἐκφοβῶν, / ἐφάνης ἐν ἀμφοτέροις, / συμπαθὴς καὶ προστάτης θερμότατος, / παρέχων τὰ πάντα τοῖς πᾶσιν ἁπλῶς / ὡς ἀξίως, καὶ ἔχων τὸ ἄξιον, / πρεσβεύων μὴ παύσῃ ὑπὲρ πάντων ἡμῶν.

Δ'

Πεδιάσιμος σ. 23, 24-25

Τὸ περὶ τοὺς παῖδας διαδιδράσκοντας φυγῆς ἀποτρεπτικόν.

De Lagarde 133,20

Δραπετεύει τις οἰκέτης ... ἐπέχει.

---

2 ἀπέθνησκεν Y ἐτελεύτησεν L / τιμήσας καὶ om. L / ἁγίους add. πάντας QL 3 λέγω προφήτας Y προφήτας λέγω καὶ L / τοὺς add. εὐσεβῶς Q 4 Χριστῷ add. τῷ Θεῷ L 5 συγράψας BO συγγραφάμενος Q γράψας L / δοθείσῃ L δοθεῖσα Y 5-6 παρὰ Θεῷ Q 6 ἅπαντες *κατ' ἀρχὰς καὶ ἐν* Q, *εἶτα διαγράφεται ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς τὸ* τες *καὶ προστίθεται ἄνωθεν ἐν* τα (=ἅπαντα) 6-7 ἑαυτοῦ ψυχὴν Y ψυχὴν αὐτοῦ L 7-8 πολλῆς om. L 9 οὐκ — δὲ om. Q / ἐδῶ Y ὧδε L / δὲ B οὖν L om. O (ἐν Q vac.) 9-10 ἀδημόνει L 10 ἀλλ' ὕπαγε QL / τόνδε BOL τὸν δεῖνα Q 11 ἐθαύμασε L / τοῦ ἁγίου om. L 12 ὅπου Y ἐν ᾧ L / εἶπεν add. αὐτῷ L

ΣΤ'

Μηναῖον

Μάταιον δρασμὸν ἐπέχεις οἰκετῶν.

Ζ'

Κῶδ. Ἄνδρου 40

Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἦτον ναός του, ὁποῦ ὠνομάζετον Φανερωτής, διότις ὅποιος εἶχεν χάσειν τὸν σκλάβον του μόνον νὰ ἤθελεν κοι- 3 μηθῆν εἰς ἐκείνην τὴν ἐκκλησίαν, τὸν εὕρισκεν, ὁποῦ καὶ ἂν ἦτον.

VCR

12. Θαῦμα δωδέκατον

VC

Α'

Περὶ τοῦ ἐμπρησμοῦ τοῦ γεναμένου ἐν τῇ θεοφυλάκτῳ βασιλευούσῃ πόλει. V φ. 119r

Ἐν τῇ θεοφυλάκτῳ καὶ βασιλευομένῃ πόλει διά τινα πάντως παιδείαν Ἐγκ. 74 συνέβη γενέσθαι ἐμπρησμὸν μέγαν καὶ φοβερὸν καὶ πλεῖσται οἰκίαι μετὰ τῶν οἰκούντων κατεφλέχθησαν. Ἦν δὲ ἐν αὐτῇ οἰκητήριον τοῦ ἁγίου μάρ- 9 τυρος Θεοδώρου καὶ ἐγγὺς αὐτοῦ οἰκία μεγάλη διαφέρουσα Σταυρακίου τινὰ πατρίκιον ἀξίᾳ τετιμημένον καὶ 'πατὴρ βασιλέων' ὀνομαζόμενον, ἄνδρα πιστὸν καὶ θεοσεβῆ, πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ ἀρετῇ κεκοσμημένον. Ἔμελλεν 12 καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ συλλαμβάνεσθαι, ποταμοῦ γὰρ δίκην ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἡ φλὸξ περιεκύκλου αὐτὴν καὶ εἰς / ὕψος μέγιστον διεγείρετο. Ὁ δὲ φ. 120r εἰρημένος πιστὸς ἀνὴρ ἔστη ἐν μέσῳ τῆς περιλιμναζούσης φλογὸς καὶ τὰς 15 χεῖρας ἐκτείνας εἰς τὸν οὐρανὸν τὸν ἅγιον μάρτυρα ἐπικαλεῖτο γενέσθαι αὐτῷ ὑπέρμαχον καὶ ἀντιλαβέσθαι αὐτοῦ καὶ πρεσβεῦσαι πρὸς τὸν φιλάνθρωπον Θεὸν τοῦ λυτρωθῆναι αὐτοῦ τὴν οἰκίαν τοῦ τοιούτου κινδύνου. 18

---

5 ἢ V θαῦμα ἢ C / περὶ ⟨τοῦ ἐμπρη⟩σμοῦ τοῦ γεναμένου ἐν Κων/πόλει C 7 τινα πα vac. *ἐν* C 9 κατεφλέχθησαν V φλεχθῆναι C / ἦν δὲ ἐν αὐτῇ οἰκητήριον V εὐκτήριος δὲ ἦν τις οἶκος C 10-11 Σταυράκιον τινὰ πατρίκιον V Σπαρακίω τινὶ τῶν πατρικίων C 11 καὶ—ὀνομαζόμενον om. C 11-12 ἀνδρὶ πιστῷ καὶ Θεοφιλεῖ C 12 εὐσεβείᾳ καὶ ἀρετῇ transp. C / ante ἔμελλεν add. ἐν τῷ τοιούτῳ οὖν ἐμπρησμῷ C / ἤμελλεν C 13 οἰκία αὐτοῦ transp. C / συλλαμβάνεσθαι *δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς μετάφρασις τοῦ κοινοῦ* πιάνω 14 ἡ φλὸξ om. V / περιεκύκλουν V / αὐτῇ C / μέγα C 16 μεγαλομάρτυρα Θεόδωρον C / ἐπικαλεῖτο πβλ. ἐπιφέρετο σ. 311,10-11 17 αὐτῷ V αὐτὸν C / πρεσβεῦσαι add. ὑπὲρ αὐτοῦ C 18 Θεὸν add. ἡμῶν καὶ C / αὐτοῦ τὴν οἰκίαν transp. C / τοιούτου κινδύνου V κινδύνου τούτου C

Εὐθέως δὲ ὡράθη ὁ ἔνδοξος μάρτυς ἄνω καὶ κάτω περιτρέχων καὶ εἰς ἄλλον ἀπ' ἄλλου τόπου μεταβαίνων καὶ τὸ πῦρ ὑποχωροῦν[τα] καὶ αὐτομάτως
3 σβέννον. Καὶ τὰ μὲν πέριξ πάντα κατεφλέχθη σὺν αὐτῷ δὲ τὸ τοῦ ἁγίου εὐκτήριον, μόνον δὲ ὁ οἶκος, καθάπερ ἦν σῶος, οὕτως καὶ ἀβλαβὴ⟨ς⟩ διέμεινεν. Ὁ οὖν θεοφιλὴς οὗτος Σταυράκιος ὑπὲρ τῆς το-
6 σαύτης αὐτῷ γενομένης παρὰ Θεοῦ διὰ τοῦ μάρτυρος εὐεργεσίας ναὸν ἕτερον τοῦ ἁγίου ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ κατεσκεύασε, πάσῃ εὐπρεπείᾳ κεκοσμημένον, καὶ τῷ ἁγίῳ μάρτυρι εὐχαριστίας προσήγαγεν, τὸν μέχρι τῆς σήμε-
9 ρον παρὰ πάντων σεβαζόμενον καὶ ἰάσεων μεγάλων ἐν αὐτῷ ἐπιτελουμένων εἰς δόξαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τιμὴν τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μάρτυρος Θεοδώρου.

Β'

R
φ.142ᵛ Ἐμπρησμοῦ καταλαβόντος τὴν Πόλιν ἅπασαν, εἰ μὴ τῇ προνοίᾳ τοῦ μάρτυρος τοῦτο κατεπράυνεν, ἀπολώλει ἄν, ὡς καὶ αὐτὸν τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου κατακρατῆσαι τὸν μικρότερον, αὐλὴν μεγέθει διαπρεπῆ. Ἡ φλὸξ
15 περιεκύκλου μὲν τὴν αὐλὴν ποταμοῦ δίκην πηγάζουσα καὶ τὸ εἰς //

Γ'

Στουδίτης στρ. ιγ' σ. 365

Ὕστατον φόβον τῆς πυρκαϊᾶς, / ὅπου ὤφθης συντρέχων, / καὶ σβεννύων αὐτὴν / τῷ πίστει σε προσκαλέσαντι· / οὕτω παρέχεις πάντοτε
18 πᾶσι / σὲ τὸν μάρτυρα θερμῶς ἐπιβοῶσιν.

---

1 εὐθέως—ἔνδοξος V καὶ εὐθὺς ὁρᾶτε ὁ ἅγιος C *1-2* εἰς ἄλλον—μεταβαίνων V ἐξ ἄλλου ἀπ' ἄλλον τόπον περισπεύδων C *2* ὑποχωροῦντι C *2-3* αὐτόματος C *3* συβεννύμενον C / κατεφλέχθησαν C / σὺν V καὶ C *4* μόνον δὲ ὁ οἶκος om. V καθάπερ — διέμεινεν V τοῦ πιστοτάτου ἀνδρὸς διεφυλάχθη C / σῶον V *5* Σπαράκιος C *5-6* ὑπὲρ τῆς τοσαύτης V ὑπὸ τῆς τοσούτης C *6* θεῶ C *7* ἕτερον — οἴκω om. C *7-8* πάσης εὐπρεπείας πεπρ⟨οικισ⟩μένον C / μάρτυρι add. Θεοδώρω C / εὐχαρίστως C *9* τὸν add. καὶ C / σεβόμενον C *9-11* καὶ ἰάσεων—Θεοδώρου V ⟨Σπαρα⟩κίου ὀνομαζόμενον, ὧ πρέπει ⟨πᾶσα⟩ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμὴν C

Β'. — *12* *Εἰς τὸ περιθώριον σημειοῦται Η'* *14* *μετὰ τὸ μικρότερον παραλείπεται ἡ ἔννοια τοῦ Ἐγκ.* συνήπτετο δὲ ὁ ναὸς (αὐλῇ) *δι' ὃ καθίσταται τὸ χωρίον ἀκατανόητον* (*πβλ.* Ἐγκ. σ. 74, 8) *15* ἐνταῦθα διακόπτεται τὸ χ/φον

Δ'

Πεδιάσιμος σ. 23, 23

Τὸ περὶ τοῖς ἐν κινδύνοις καὶ κλύδωσιν κυβερνητικόν.

Ε'

De Lagarde σ. 133,22

Λύμας οἴκων ἰώμενος.

ΣΤ'

Μηναῖον σ. 89

Θερμὸς εὑρίσκῃ προστάτης τοῖς ἐπιτελοῦσι σου τὸ ἱερὸν μνημόσυνον.

Α. ΣΙΓΑΛΑΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Συνεδρία 1η τῆς 18ης Νοεμβρίου 1922 [1]).

Προεδρεία κ. Π. Καλογεροπούλλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Θεμιστοκλῆς Βολίδης ὡμίλησε περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Δ. Ἀλβανάκη ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιγραφῶν καὶ σιγιλλίων ἐκδοθείσης κατὰ τὸ 1906 ἱστορίας τῆς ἐν Εὐβοίᾳ ἱερᾶς μονῆς ἁγίου Νικολάου τοῦ Γαλατάκη. Ἡ ἱστορία αὕτη, εἶπεν, εἶναι ἐστερημένη πάσης ἀξίας, διότι ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐν πλείστοις ἀνακριβῶς ἀνεγνώσθησαν ὀνόματα καὶ χρονολογίαι ἀνεστατώθη δὲ τὸ κείμενον τῶν σιγιλλίων καθ' ὅλου.

Ὁ κ. Βολίδης στηριζόμενος ἐπὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ φωτογραφηθέντων τεσσάρων σιγιλλίων τῆς μονῆς, τὰ ὁποῖα εἶναι ἡ κυρία πηγὴ πρὸς γνῶσιν τῆς ἱστορίας αὐτῆς, ὡς καὶ ἄλλων πηγῶν, ἃς ἐξ ἰδίων ἐρευνῶν ἐχρησιμοποίησεν, ἀποκατέστησε τὴν ἀκριβῆ ἱστορίαν της.

Συνεδρία 2α τῆς 2ας Δεκεμβρίου 1922.

Προεδρεία τοῦ ἀντιπροέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Γ. Τσοκοπούλλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Φαίδων Κουκουλὲς ὡμίλησε περὶ τῆς σημασίας τοῦ λαογραφικοῦ ἔργου τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου.

Ὁ ῥήτωρ, μετὰ σύντομον περιγραφὴν τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Ἱεράρχου, ἐξήτασε λεπτομερῶς ἂν οὗτος ἦτο λαογράφος, ὑφ' ἣν ἔννοιαν ἡμεῖς σήμερον ἐννοοῦμεν, ἀπέδειξε δ' ὅτι τοιοῦτος μὲν δὲν ὑπῆρξε, πάντως ὅμως ἀνὴρ ἔχων ἐπίγνωσιν τῆς ἀξίας καὶ σημασίας τῶν λαογραφικῶν ἐρευνῶν, πρὸς ἃς ἐδείκνυε κλίσιν καὶ ἀγάπην ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ἔρευναν τῆς δημώδους συγχρόνου γλώσσης. Ἐξακολουθῶν ὁ κ. Κουκουλὲς κατέστησε πιθανόν, τῇ βοηθείᾳ διαφόρων χωρίων, ὅτι ὁ κλεινὸς τῆς Θεσσαλονίκης Ἱεράρχης κατήγετο ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπέδειξεν ὅτι αἱ χῶραι, περὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν ὁποίων παρέχει οὗτος πληροφορίας, ἐκτείνονται ἀπὸ τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου μέχρι

1) Πᾶσαι αἱ συνεδρίαι ἐγένοντο ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς.

τοῦ Πόντου καὶ τῆς Καππαδοκίας καὶ ἀπὸ τῆς Μακεδονίας μέχρι τῶν νοτίων παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἡ ποικιλία τῶν πληροφοριῶν τούτων προέρχεται ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἱεράρχου, οἵτινες κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν εὕρισκον εὐκαιρίαν νὰ πληροφορῶσι τὸν διδάσκαλον περὶ ἠθῶν καὶ ἐθίμων τοῦ τόπου των, τὰ ὁποῖα ὡμοίαζον πρὸς τὰ παρ' Ὁμήρῳ περιγραφόμενα. Ὁ ῥήτωρ ἐξήτασεν ἐπ' ἴσης κατὰ τίνα τρόπον προσδιορίζει ὁ Εὐστάθιος τὴν τοπικὴν ἔκτασιν ἑνὸς ἐθίμου, διεσάφησε τὴν μέθοδον τῆς συλλογῆς τοῦ λαογραφικοῦ ὑλικοῦ ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἱεράρχου, ἐξήτασε τὸ ἀξιόπιστον τῶν παρεχομένων πληροφοριῶν, ἐτόνισε τὴν ἀνάγκην τῆς χάριν λαογραφικῶν σκοπῶν κριτικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ κειμένου τοῦ Ἱεράρχου καὶ ἀνεκοίνωσε κατάλογον τῶν παρ' Εὐσταθίῳ λαογραφικῶν κεφαλαίων, ἀνερχομένων εἰς πεντήκοντα. Περαίνων ὁ κ. Κουκουλὲς ἐξῆρε τὴν μεγάλην σημασίαν, ἣν ἔχει ἡ λαογραφικὴ ἐργασία τοῦ Εὐσταθίου διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν οὐ μόνον κατὰ τὸν ΙΒ΄. αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς προγενεστέρας περιόδους [1]).

Συνεδρία 3η τῆς 16ης Δεκεμβρίου 1922.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ Προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Παντελῆς Ζωγράφος ὡμίλησε περὶ ὑλικῶν, ἐργαλείων καὶ τρόπων ζωγραφικῆς παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἁγιογράφοις.

Ὁ ὁμιλητής, ἀφ' οὗ ἔκαμε σύντομον λόγον περὶ τῆς Βυζαντινῆς ἁγιογραφίας, ὡμίλησεν ἔπειτα λεπτομερέστερόν περὶ τῆς σημασίας καὶ ἀξίας τοῦ περὶ «ἑρμηνείας τῶν ζωγράφων» ἔργου Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, οὗτινος τὸ περὶ ἀνθιβολίων κεφάλαιον ἀνέπτυξε, τῇ βοηθείᾳ διαφόρων εἰκόνων, προσθέσας ἐνδιαφερούσας πληροφορίας περὶ τῶν ἐργαλείων τῶν μεσαιωνικῶν ἁγιογράφων. Τὸ δεύτερον μέρος τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ κ. Ζωγράφου περιεστράφη περὶ τὴν ἔρευναν τῶν διαφόρων τρόπων τῆς ζωγραφικῆς παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἁγιογράφοις καὶ δὴ τοῦ τῆς ὑγρογραφίας, ξηρογραφίας, πηκτογραφίας, ἐγκαυστικῆς καὶ φογραφίας. Ἕκαστος τρόπος πάλιν διεσαφήθη ὑπὸ τοῦ ῥήτορος δι' ἐπιδείξεως διαφόρων εἰκόνων, τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος ἀντέγραψεν ἐκ μεσαιωνικῶν μοναστηρίων.

Ἐν τέλει τῆς ἀνακοινώσεως ἐξῆρεν ὁ ῥήτωρ τὴν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν πολλῶν εἰκόνων τῶν ἐν Μυστρᾷ ἐργασθέντων τεχνιτῶν, ἃς ἐχαρακτήρισεν ὡς πολὺ ἀνωτέρας τῶν ἔργων τῶν πρὸ τοῦ Ῥαφαὴλ ζωγράφων.

1) Ἡ ἀνακοίνωσις δημοσιεύεται ἐν τῷ παρόντι τόμῳ σ. 5-34.

Συνεδρία 4η τῆς 23ης Δεκεμβρίου 1923.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ προέδρου τῆς 'Εταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

'Ο ἑταῖρος κ. Γεώργιος Σωτηρίου ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν περὶ ἐπιγραφῶν καὶ χαραγμάτων τῆς ἐν Φωκίδι ἱερᾶς μονῆς τοῦ 'Οσίου Λουκᾶ, ὡς καὶ περὶ τῆς τεχνικῆς τῶν μωσαϊκῶν.

'Ο ῥήτωρ, ἀφ' οὗ συντόμως ἀνέφερε τοὺς πραγματευθέντας περὶ τῆς μονῆς, ἀνέπτυξε τὰ κατὰ τὴν ἵδρυσιν αὐτῆς, εἶτα δὲ παρηκολούθησε τὰς τύχας της μέχρι τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, τῇ βοηθείᾳ ἐγγράφων, ἐπιγραφῶν καὶ ἐπιγραμμάτων.

Ὅτι κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας ἡ μονὴ δὲν εἶχεν ἐρημωθῆ, εἶπεν, ἀποδεικνύουσι πλεῖστα ἐπὶ τῶν τοίχων αὐτῆς καὶ τοῦ πύργου χαράγματα (graffiti) πληροφοροῦντα ἡμᾶς περὶ τῶν κατὰ καιροὺς ἐπισκέψεων Πατριαρχῶν καὶ ἄλλων ἐπισήμων προσώπων.

Τὰ χαράγματα ταῦτα διῄρεσεν ὁ κ. Σωτηρίου εἰς τρεῖς ὁμάδας ἤτοι 1) εἰς χαράγματα ἱερατικῶν προσώπων (Πατριαρχῶν, Μητροπολιτῶν, 'Αρχιερέων, 'Ιερέων κ.λ.π.) 2) εἰς χαράγματα ξένων περιηγητῶν, καὶ τοιούτους ἀνέφερε πέντε τὸν Georgium Inetrianum 1404, Ryckum Antonium Placki 1457, Io. Alamoseum 1497, Georgion Puernogi 1748 καὶ Nicolo Doghomich 1570 καὶ 3) εἰς χαράγματα προσκυνητῶν παρέχοντα πολυτίμους πληροφορίας περὶ τῆς μονῆς, χαρακτηριστικὰ δὲ καὶ διὰ τὴν μετατροπὴν ἐπισήμων Βυζαντινῶν ἐπωνύμων εἰς κύρια ὀνόματα.

Τέλος ἡρμήνευσεν ἀξιολογώτατον Βυζαντινὸν ἐπιτάφιον ἔμμετρον ἐπίγραμμα, διασῳζόμενον ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ καταρτισθείσῃ συλλογῇ τῶν γλυπτῶν τῆς μονῆς, ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ὁποίου ἔχει οὕτως:

Εἰς κλήσεις πάσας φερωνύμως πλουτίσας | τάς τε γενικὰς καὶ τὰς ἐκ βασιλέων | ἐν τῷ ἐρᾶν με τεύξασθαι σωτηρίας | Αἳ κλήσεις πᾶσαι μετημείφθησαν οὕτως: | Θεόδωρος πρίν, Θεοδόσιος αὖθις | ἀνθύπατος λαμπρὸς νῦν αὐτὸς μονάζων | ὁ πατρίκιος, πατρικῶς ὑπηγμένος | 'Ο Κατεπάνω, κάτω νῦν ὑψαυχούντων | ὁ δέ γε βέστης, μύστης τριχινοφόρος. | Οὐδὲν ἐπαγόμενος τῶν ὑπαρξάντων | τῆς λάρνακος πλήν, ἧς κέρδος οὐδὲν ἄλλο | τῶν ἐν τῷ βίῳ συγκάλυμμα θανοῦσι.

'Αφορμὴν δὲ λαμβάνων ὁ κ. Σωτηρίου ἐκ τῆς ἐπιδιορθώσεως τῶν μωσαϊκῶν τῆς μονῆς, τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς τὸν ΙΑ' αἰῶνα, ὡμίλησε περὶ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς τῶν μωσαϊκῶν, ὑποστηρίξας, ἐπὶ τῇ βάσει ἰδίων ἐπὶ τόπου παρατηρήσεων, ὅτι αἱ ψηφῖδες τούτων δὲν ἐπεκολλῶντο ἐπὶ κανναβωτοῦ καὶ κατόπιν ἐπετειχίζοντο, ἀλλά, μετὰ τὴν ἐπίχρισιν τῶν τοίχων διὰ διπλοῦ ἐπιχρίσματος, ἐπεκολλῶντο ὑπὸ εἰδικῶν ψηφοθετῶν ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κονιάματος, ὅπερ ἔφερεν ἐζωγραφημένον τὸ διάγραμμα τῆς εἰκόνος.

'Ο κ. Σωτηρίου διεσάφησε τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀνακοινωθέντα ἐπιδείξας πολλὰς εἰκόνας καὶ σχεδιαγράμματα[1]).

Μετὰ ταῦτα ὁ ἑταῖρος κ. 'Ανδρέας Ξυγγόπουλλος ὡμίλησε περὶ τῶν οἰκιῶν τοῦ Μυστρᾶ.

Οὗτος, ἀφ' οὗ ἀνέφερε γενικῶς περὶ τῶν πραγματευθέντων περὶ Βυζαντινῆς οἰκίας (de Beylié κ. ἄ.) καὶ τῶν σῳζομένων Βυζαντινῶν οἰκιῶν, (Μελενίκου κ.λ.π.) ὧν τινες εἶναι, εἶπεν, ἀμφιβόλου ἀρχαιότητος, ἐξήτασε κυρίως τὰς οἰκίας τοῦ Μυστρᾶ, ἐν αἷς δύναταί τις νὰ σπουδάσῃ τὴν ἰδιωτικὴν ἀρχιτεκτονικὴν κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα. 'Ως ἀντιπροσωπευτικὸν τύπον ἔλαβεν οἰκίαν καλῶς διατηρουμένην καὶ εὑρισκομένην ὑπὸ τὸ στοιχεῖον Α ἐν τῷ τοπογραφικῷ πίνακι τοῦ κ. Millet. Ταύτην, ἀναγομένην εἰς τὸν ΙΔ' αἰῶνα, λεπτομερῶς ἐπραγματεύθη, ὁμιλήσας περὶ τοῦ ἰσογείου (χρησιμοποιουμένου ὡς ἀποθήκης καὶ σταύλου) καὶ τοῦ ἀνωγέου, τῆς κυρίας δῆλα δὴ κατοικίας καὶ περιγράψας τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς διάταξιν μὲ τὰ ἐκ σανίδων χωρίσματα (φαρσώματα) τὰ μικρὰ ὑελόφρακτα παράθυρα (φωτιστικὰς θυρίδας), τὴν ἑστίαν, τὰ εἰς τὸ πάχος τῶν τοίχων διβάνια κ.λ.π. Κατόπιν ἐξήτασε τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς ὄψιν μὲ τὸν καθ' ὅλην τὴν πρόσοψιν διήκοντα ἐξώστην, παρατηρήσας ὅτι ἐξωτερικῶς οἱ τοῖχοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ κονιάματος φέροντος ἐζωγραφημένας ἐρυθρὰς ταινίας ἀπομιμουμένας τὴν διὰ πωρίνων δόμων καὶ πλίνθων τοιχοδομίαν, κατὰ συνήθειαν ἐπιχωριάζουσαν ἐν Μυστρᾷ, ὡς δεικνύουσι πολλαὶ ἄλλαι οἰκίαι, τὰ παλάτια καὶ ἐκκλησίαι ἀκόμη (Παρεκκλήσιον Περιβλέπτου κ. ἄ.)

Τὰ περὶ τῆς οἰκίας ταύτης λεχθέντα διεσάφησεν ὁ ῥήτωρ διὰ τῆς ἐπιδείξεως πολλῶν ἰδίων σχεδίων ἀναπαριστώντων ταύτην, ὡς νῦν ἔχει, καὶ συμπεπληρωμένην.

Συνεδρία 5η τῆς 12ης 'Ιανουαρίου 1923.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ προέδρου τῆς 'Εταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

'Ο ἑταῖρος κ. 'Ιωάννης Βογιατζίδης ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν περὶ ματαιωθείσης καταστροφῆς τῆς 'Αγίας Σοφίας κατὰ τὸν ΙΕ'. αἰῶνα.

'Ο ἀγορητής, ἀφ' οὗ ὡμίλησε περὶ τῆς πολιτικῆς τῶν Παλαιολόγων

[1]) 'Η ἀνωτέρω ἀνακοίνωσις ἐξεδόθη ἐν τῷ 'Αρχαιολογικῷ Δελτίῳ τόμ. Ϛ' (1920—21) σ. 177—189 ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «*Νεώτεραι παρατηρήσεις περὶ τῆς τεχνικῆς τῶν μωσαϊκῶν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐπισκευῶν τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς 'Οσίου Λουκᾶ. 'Επιγραφαὶ καὶ χαράγματα*»

ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, ἐξήτασεν ἔπειτα ποία ἦτο ἡ πολιτική, κοινωνικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὴν ἐπάνοδον Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου ἐκ Φλωρεντίας (1440), ὅπου εἶχεν ὑπογράψει τὴν ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ ἐνδιέτριψε κυρίως περὶ τὰς ἔριδας, αἵτινες ἐπηκολούθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει μεταξὺ τῶν Λατινοφρόνων, ὑποστηριζομένων ὑπὸ τῆς βασιλείας καὶ τῆς κυβερνήσεως, καὶ τῶν ὀρθοδόξων, ἐχόντων ἀρχηγὸν Μᾶρκον τὸν Εὐγενικὸν καί, τούτου θανόντος, τὸν μοναχὸν Γεννάδιον. Τόσον ἦτο, εἶπε, τὸ πάθος μεταξὺ τῶν δύο μερίδων, ὧν ἡ πάλη ἐξηκολούθησε καὶ ἐπὶ τοῦ τελευταίου βασιλέως Κωνσταντίνου, ὥστε οἱ ἑνωτικοί, κατέχοντες τὴν μεγάλην Ἐκκλησίαν, διενοήθησαν τῷ 1453 νὰ τὴν κατεδαφίσωσιν, ἐκδικούμενοι τοὺς ὀρθοδόξους διὰ τὸν ἀποτροπιασμόν, ὃν ἐπεδείκνυον πρὸς αὐτήν, ἀφ' ἧς ἡμέρας, λήγοντος τοῦ 1452, ἐτελέσθη ἐν αὐτῇ ἡ κοινὴ λειτουργία Λατίνων καὶ ὀρθοδόξων.

Τὴν πληροφορίαν ταύτην μᾶς παρέχει, προσέθηκεν, ἐπιστολὴ Ἰωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ σταλεῖσα τῷ 1453 εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν μοναχὸν Γεννάδιον καὶ περιεχομένη ἐν τῷ Παρισινῷ κώδικι 2075, ἐξ οὗ ὁ Λάμπρος ἐξέδωκε τὰ πλεῖστα τῶν μνημείων τοῦ Α΄ τόμου τῶν Παλαιολογείων καὶ Πελοποννησιακῶν του.

Κατὰ τὸν Εὐγενικὸν λοιπόν: «Ἀκολούθως ἤδη παρεδόθη σχεδὸν καὶ ὁ μέγας οὗτος ναὸς καὶ συνεχωρήθη τοῖς ἀσεβέσιν εἰς νοῦν βαλέσθαι καὶ μηχανήσασθαι καθελεῖν τοῦτον καὶ καταστρέψαι, εἰμὴ ἐπέσχεν αὖθις ἡ φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ, χώραν διδοῦσα τῇ μετανοίᾳ».

Εὐτυχῶς τὸ πραξικόπημα δὲν ἐπραγματοποιήθη, καὶ οὕτως ἐσώθη ὁ ναός, ὅστις ἔμελλε νὰ γίνῃ τὸ σύμβολον τῆς Ἐθνικῆς Ἰδέας.

Συνεδρία 6η τῆς 26ης Ἰανουαρίου 1923.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Κωνσταντῖνος Ἄμαντος ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν μὲ θέμα: Ἡ Μουσουλμανικὴ κατάκτησις καὶ τὰ προνόμια τῶν Χριστιανῶν.

Ὁ ἀνακοινῶν, ἀφ' οὗ προέταξε γενικωτέρας παρατηρήσεις περὶ τῶν Τούρκων, εἶπεν ὅτι ἡ πρώτη καταστροφὴ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὸν ΙΑ΄.—ΙΒ΄. αἰῶνα ὀφείλεται εἰς τὸν νομαδικὸν βίον τῶν Τούρκων καὶ ὄχι εἰς τὸν θρησκευτικὸν αὐτῶν φανατισμόν, ὅστις ἀνεπτύχθη βραδύτερον, ἀπὸ Βαγιαζῆτ δῆλα δὴ τοῦ Α΄. Οἱ Τοῦρκοι, προσέθηκεν, ἔγιναν βαθμηδὸν Μουσουλμάνοι καὶ πολὺ ἀργὰ ἀπὸ νομάδων μετεβλήθησαν εἰς ἀστικὸν πληθυσμόν· ἡ εἰς αὐτοὺς μάλιστα μετάδοσις τῶν πανθεϊστικῶν ἀρχῶν

τοῦ Περσικοῦ Sufismus, πρὸ πάντων διὰ τοῦ ποιητοῦ Δζελαλεδδὶν Ρούμι, ἤμβλυνε τὸν φανατισμόν των, τοῦθ' ὅπερ κατέστησε τὴν θέσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας εὐκολωτέραν παρὰ τοῖς Σελδσούκοις ἢ παρὰ τοῖς ἔπειτα Ὀθωμανοῖς Τούρκοις, παρ' οἷς ἐπ' ἴσης εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δὲν ἐγεννήθη ζήτημα συστηματικῆς καταδιώξεως τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Γράμμα Πατριαρχικὸν τοῦ 1384 ὁμολογεῖ τὴν ἐλευθερίαν, ἣν παρέσχε τὸ Τουρκικὸν Κράτος εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν, ἐλευθερίαν, ἥτις, παρὰ τὴν ἐπίσημον ἀνοχήν, δὲν ἦτο πάντοτε ἀπόλυτος.

Τὸ πρῶτον ἐπίσημον ἔγγραφον Ὀθωμανοῦ Τούρκου τὸ παρέχον ἐγγυήσεις ὑπὲρ τῆς θρησκείας, περιουσίας καὶ ζωῆς τῶν Χριστιανῶν εἶναι ὁ ὁρισμὸς τοῦ Σινὰν πασᾶ κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν Ἰωαννίνων τῷ 1430.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἡ ἀναγνώρισις τῆς προνομιακῆς θέσεως τῆς ἐκκλησίας ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ κατακτητοῦ ὑπῆρξεν ἐπανάληψις ἁπλῶς παλαιᾶς τάξεως πραγμάτων, ἧς ἐπωφεληθεῖσα ἡ ἐκκλησία, διετύπωσε καὶ ἐπέτυχε βαθμηδὸν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως, τὴν διάσωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν περιουσιῶν, τὴν διοικητικὴν ἐξουσίαν εἰς τὰ ζητήματα τοῦ γάμου, διαζυγίου διαθηκῶν κ.τ.λ, ὡς καὶ τὴν ἀπαλλαγήν της ἀπὸ τῶν αὐθαιρεσιῶν τῶν κατὰ τόπους Τουρκικῶν ἀρχῶν.

Τελευτῶν ὁ κ. Ἄμαντος εἶπεν ὅτι οἱ Χριστιανοὶ κατὰ περιφερείας (Χίος—Κυκλάδες—Σποράδες) συνεπλήρωσαν τὰ θρησκευτικὰ προνόμιά των διὰ πολιτικῶν, ὑφ' ὧν ἀπηλλάγησαν ἐκτάκτων τινῶν, ὡς καὶ τακτικῶν φόρων καὶ ἐπέτυχον αὐτοδιοίκησίν τινα ἐσωτερικήν.

Συνεδρία 7η τῆς 2ας Φεβρουαρίου 1923.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος ὡμίλησε περὶ τῶν παλατίων τοῦ Μυστρᾶ.

Ὁ κ. Ὀρλάνδος, ὁρμηθεὶς ἐκ τῆς ἰσχνότητος τῶν πληροφοριῶν, ἃς παρέσχον περὶ τῆς ἀστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Μυστρᾶ ὁ Millet καὶ ὁ Struck, ἐπελήφθη ἀπὸ πενταετίας τῆς λεπτομεροῦς ἐξετάσεως τῶν παλατίων τῶν δεσποτῶν τοῦ Μορέως, ὡς καὶ μιᾶς μεγάλης οἰκίας εὑρισκομένης ἐν τῇ συνοικίᾳ τῶν παλατίων, ὑπὲρ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγ. Νικολάου.

Βασιζόμενος δ' ἐπὶ ἑνὸς χωρίου τῆς Ἀραγωνικῆς παραλλαγῆς τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως καὶ ἐπὶ ἀρχιτεκτονικῶν ἐνδείξεων ὑπεστήριξε τὴν γνώμην ὅτι ἡ ἄκρα αἴθουσα τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τῶν παλατίων δυνατὸν νὰ ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν πρώτων οἰκιστῶν τοῦ Μυστρᾶ, τῶν Φράγκων δῆλον ὅτι, παραμεινάντων ἐκεῖ ἀπὸ τοῦ 1248 μέχρι τοῦ 1259. Ἀργότερον ἡ

πτέρυξ αὐτὴ κατῳκήθη ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν στρατηγῶν καὶ δεσποτῶν, οἵτινες προσέθεσαν καὶ ἄλλα διαμερίσματα, ἐν τέλει δὲ καὶ τὴν βόρειον πτέρυγα.

Ἀρχόμενος ἔπειτα ἀπὸ Νότου ἐξήτασεν ὁ κ. Ὀρλάνδος διαδοχικῶς τὰ διάφορα διαμερίσματα τῶν παλατίων καὶ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἐπὶ ἀρχιτεκτονικῶν καὶ οἰκοδομικῶν λεπτομερειῶν, ὡς π. χ. τῆς μὴ ὀργανικῆς συνθέσεως δύο διαφόρου ὕψους γειτονικῶν τοίχων πρὸς ἀποφυγὴν δημιουργίας ῥηγμάτων ἐξ ἀνομοιομόρφου καθιζήσεως.

Ἐξήτασε μετὰ ταῦτα καὶ ἐταύτισε τὸ παρεκκλήσιον, τὸ λουτρὸν καὶ τὸ ἀποχωρητήριον, ἅτινα δὲν εἶχον ἐξετασθῆ μέχρι τοῦδε. Διεξοδικώτερον ἠρεύνησε τὰς λεπτομερείας τῆς μεγάλης αἰθούσης τοῦ θρόνου τῶν Παλαιολόγων, ἥτις, ἀντιθέτως πρὸς τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Struck, δὲν ἔφερεν ἄνω δεύτερον ὄροφον. Ἐπέδειξε δὲ καὶ λεπτομερείας τοῦ σχεδίου τῶν ὑστερογοτθικῆς ἐπιδράσεως πωρίνων περιβλημάτων τῶν παραθύρων, τῆς κόγχης τοῦ θρόνου, τῶν ἑστιῶν κ.λ.π. Πάντων τούτων προσήγαγε λεπτομερῆ σχέδια συνοδευθέντα ὑπὸ ἀναπαραστάσεων τοῦ μνημείου ἐκτελεσθεισῶν ὑπὸ τοῦ ἰδίου.

Ἐν τέλει ἐξήτασε τὴν διάταξιν καὶ ἀρχιτεκτονικὴν διαμόρφωσιν τοῦ λεγομένου μικροῦ ἀνακτόρου, περὶ τοῦ ὁποίου οὐδὲν εἶχε γραφῆ μέχρι τοῦδε, καὶ τὸ ὁποῖον θεωρεῖ μᾶλλον ὡς στρατιωτικὸν προορισμὸν ἔχον.

Ἰδιαζόντως ὡραία εἶναι, ἐξηκολούθησεν, ἡ ἐσωτερικὴ διασκευὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κατὰ τὴν γωνίαν τοῦ κτηρίου εὑρισκομένου πύργου. Ἑκατέρωθεν τῆς θύρας, ἥτις ἄγει εἰς ὡραιότατον ἐξώστην, ὑπάρχουσιν ἐσωτερικῶς δύο καλλιτεχνικώτατα προσκυνητάρια καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων δὲ τοίχων ὀρθογώνιοι βαθύνσεις, ὑπεράνω δ' αὐτῶν ῥάφια φερόμενα ἐπὶ κιλλιβάντων. Ἡ θολωτὴ ὀροφὴ τοῦ πύργου στηρίζεται διὰ μεγάλων ἀψίδων ἐπὶ τεσσάρων πεσσῶν τοποθετημένων κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας. Εἰς μίαν δὲ τῶν γωνιῶν τούτων εἶναι τοποθετημένη καὶ κρυπτὴ κλῖμαξ ἄγουσα ἄνω εἰς τὸ δῶμα.

Οὐ μόνον δ' ἡ ἐσωτερική, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ διαμόρφωσις τοῦ πύργου τούτου εἶναι καλλιτεχνικωτάτη ἀποτελοῦσα μίαν τῶν ὡραιοτέρων καὶ γνησιωτέρων ἐμφανίσεων τῆς ἰδιωτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν Βυζαντινῶν.

Καὶ τοῦ κτηρίου τούτου ἐπεδείχθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Ὀρλάνδου λεπτομερῆ σχέδια, ὡς καὶ ἀναπαραστάσεις τοῦ τε ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτοῦ.

Συνεδρία 8η τῆς 13ης Δεκεμβρίου 1923.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Γεώργιος Σωτηρίου ἀνεκοίνωσε τὰ πορίσματα μελέτης

του περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν μνημείων τοῦ *κάστρου Γερακίου* καὶ τῆς περιοχῆς αὐτοῦ, θεωρηθέντος ὡς *Φραγκικοῦ κέντρου* ὑπὸ τῶν μέχρι τοῦδε ἀσχοληθέντων περὶ αὐτοῦ.

Κατὰ τὸν κ. Σωτηρίου, ἡ ἐπὶ δικορύφου προβούνου τῶν ΝΔ. ὑπωρειῶν τοῦ Πάρνωνος νεκρόπολις τοῦ Γερακίου, ὡς καὶ τὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς αὐτοῦ, ἔχουσι Βυζαντινὸν χαρακτῆρα. Τὸ ὄνομα τοῦ *Γερακίου*, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὸν τύπον Ἱεράκιον φέρεται εἰς τὰς πηγάς, ἑρμηνεύει ὡς προελθὸν ἐκ τῆς γνωστῆς Βυζαντινῆς οἰκογενείας τοῦ *Ἱέρακος*, εἰς γόνον τῆς ὁποίας παρεχωρήθη, πιθανώτατα, εἰς πρόφραγκικοὺς χρόνους ἡ περιοχὴ *τῶν ἀρχαίων Γερονθρῶν*. Ἡ παραχώρησις αὕτη ἦτο σύμφωνος πρὸς τὴν Βυζαντινὴν πολιτικήν, πρόγραμμα τῆς ὁποίας, κατὰ τὸν ὁμιλητήν, ἦτο ἡ ἐπίτευξις ἀφομοιώσεως τῶν ἐντοπίων μετὰ τῶν κατελθόντων εἰς τὴν εὔφορον Λακωνικὴν πεδιάδα ξένων στοιχείων. Ὁ Βυζαντινὸς ὅμως χαρακτὴρ τῆς νεκροπόλεως Γερακίου καὶ τῆς περιοχῆς αὐτοῦ συνάγεται κυρίως *ἐκ τῆς μελέτης τῶν μνημείων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν*. Οἱ ἀρχιτεκτονικοὶ τύποι τῶν Ναῶν τοῦ Γερακίου (*βασιλικαὶ μονόκλιτοι μετὰ καμάρας, ναΐδρια σταυρεπίστεγα καὶ σταυροειδεῖς μετὰ τρούλλου ἐκκλησίαι*) εἶναι συνήθεις μεθ' ὅλων τῶν λεπτομερειῶν των ἀρχιτεκτονικοὶ τύποι τῶν Βυζαντινῶν ναῶν καὶ τῶν ναῶν πλείστων Ἑλληνικῶν χωρῶν.

Αἱ κοσμοῦσαι τοὺς ναοὺς τούτους *τοιχογραφίαι* διαφέρουσι μὲν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Μυστρᾶ, παρουσιάζουσιν ὅμως *τύπους ἀρχαίους καὶ παραδεδομένους*, συγγενεύοντας πρὸς τὴν μεγάλην ἁγιογραφικὴν κίνησιν τὴν ἀναπτυχθεῖσαν εἰς τὰς πολυαρίθμους μονὰς τῆς Ἀνατολῆς, ἐξ ἐπιγραφῶν μάλιστα δύναται ν' ἀποδειχθῇ ὅτι ἐζωγράφησαν ταύτας *περιοδεύοντες* («περιοδευταὶ») μοναχοὶ καὶ ἱερεῖς ἐκ Μικρασιατικῶν ἴσως μοναχικῶν κέντρων ὁρμώμενοι. Τὰ ἐλάχιστα τέλος γλυπτικὰ ἔργα, ὡς εἶναι τὰ θυρώματα τῶν ναῶν καὶ τὸ προσκυνητάριον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Κάστρου, ἔχουσι μὲν *Φραγκικὴν ἐπίδρασιν*, αὕτη ὅμως προῆλθεν ἐκ λόγων ἐπιμιξίας καὶ ἐκλογῆς δυτικῶν θεμάτων ὑπὸ Ἑλλήνων τεχνιτῶν. Τοιαύτην ἐπίδρασιν βλέπομεν καὶ εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ Μυστρᾶ, τῆς Κρήτης καὶ ἄλλων βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν κέντρων, (Παλαιοχώρας, Κυθήρων, Αἰγίνης κ. ἄ.) χωρὶς νὰ δυνάμεθα, ἕνεκα ἀσφαλῶν περὶ τῆς κτίσεως των κέντρων τούτων μαρτυριῶν, ν' ἀνακηρύξωμεν τὰ ἔργα ταῦτα Φραγκικά. Τὸ πρόβλημα τῶν *οἰκοσήμων* ἀφέθη ὑπὸ τοῦ κ. Σωτηρίου νὰ ἐξετασθῇ ὑπὸ τῶν εἰδικῶν, ὑπόνοιαν ὅμως ἐξέφερεν οὗτος περὶ δύο θυρεῶν, μήπως οὗτοι θὰ ἠδύναντο καὶ ὡς ἁπλᾶ κοσμήματα, οὐχὶ δὲ ὡς οἰκόσημα νὰ ἐξηγηθῶσι.

Ἡ μελέτη τῶν ἐπιγραφῶν Γερακίου, κατὰ τὸν ὁμιλητήν, ἀποδεικνύει ὅτι τοῦτο μετὰ τὴν παράδοσιν αὐτοῦ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς τῷ 1262 ὑπὸ τῶν ἐπὶ πεντήκοντα μόνον ἔτη καταλαβόντων τὸ κάστρον Φράγκων, ἀπέβη μετὰ τῆς περιοχῆς του βυζαντινὸν κέντρον ἀξιόλογον, τὸ ὁποῖον οἱ ἐξ εὐγενῶν βυζαντινῶν οἴκων καταγόμενοι καὶ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς του μνημονευόμενοι Σεβαστοί, Τσαούσιοι, Λογοθέται, Δυνατοὶ κ. ἄ. ἀνέδειξαν ἰσάξιον τοῦ Μυστρᾶ.

Συνεδρία 9η τῆς 27ης Δεκεμβρίου 1923.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Φαίδων Κουκουλὲς ἔκαμεν ἀνακοίνωσιν περὶ τῶν παρὰ Βυζαντινοῖς καταδέσμων. Ὁ ὁμιλητής, ἀφοῦ διὰ παραδειγμάτων ὑπεστήριξεν ὅτι οἱ κατάδεσμοι δὲν ἔπαυσαν ὄντες ἐν χρήσει ἀνὰ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καθ' ὅλους τοὺς μέσους αἰῶνας, διῄρεσεν ἔπειτα αὐτοὺς εἰς δύο εἴδη, εἰς τὰς καταπασσαλεύσεις, νῦν κοινῶς καρφώματα, καὶ τοὺς κυρίως ἀποδέσμους, κοινῶς ἀμποδέματα, παρηκολούθησε δ' ἑκατέρου τῶν εἰδῶν τούτων τὴν ἐξέλιξιν ἀπὸ τοῦ Δ'. μετὰ Χριστὸν αἰῶνος μέχρι τῆς ἁλώσεως, ἐπὶ τῇ βάσει κειμένων, συναξαρίων, μαγικῶν βιβλίων, νομοκανόνων καὶ ἄλλων πηγῶν.

Ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ θέματός του ὁ κ. Κουκουλὲς ἔκαμε λόγον καὶ περὶ τῆς σχέσεως τῶν καταδέσμων πρὸς τὰ τελέσματα, περὶ τῶν διαφόρων τρόπων τοῦ ἀποδένειν, τῶν ὑλῶν, δι' ὧν ἐγίνετο κατὰ τὸν μεσαίωνα ὁ ἀπόδεσμος, τοῦ τόπου, ἐν ᾧ οὗτος ἐνηργεῖτο, ὡς καὶ τῶν ἀποδενομένων ἀντικειμένων, ἤτοι ἀνθρώπων, ζῴων καὶ ἀψύχων.

Τελευτῶν τὸν λόγον ὁ ὁμιλητὴς εἶπεν ὅτι ἡ μελέτη τῶν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καταδέσμων, συμπληρουμένη διὰ τῆς παρακολουθήσεως αὐτῶν κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους καὶ τοὺς σημερινούς, δύναται ἐν πολλοῖς νὰ διασαφήσῃ πολλὰ ζητήματα σχετιζόμενα μὲ τοὺς ἀρχαίους καταδέσμους. Ἐργασίαν ὑπὸ τοιοῦτον πνεῦμα, εἶπεν ὅτι θὰ δημοσιεύσῃ προσεχῶς [1]).

Συνεδρία 10η τῆς 17ης Ἰανουαρίου 1924.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Πέτρος Φουρίκης ὡμίλησε πρῶτον περὶ τῆς σημασίας καὶ

[1]) Ἐν τμῆμα τῆς ἐργασίας ταύτης ὑπὸ τὸν τίτλον Μεσαιωνικοὶ καὶ Νεοελληνικοὶ κατάδεσμοι ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίας τόμ. 8 σελ. 302-346.

ἀξίας τῶν τοπωνυμικῶν ἐρευνῶν, περὶ τοῦ διὰ μέσου τῶν αἰώνων διαμορφωθέντος χάρτου τῆς Ἑλλάδος καὶ περὶ τῆς πλάνης ἐκείνων, οἵτινες πανταχοῦ βλέπουσι Σλάβους κατελθόντας καὶ σθλαβώσαντας τὴν Πελοπόννησον κατὰ τὸν μεσαίωνα.

Ἔπειτα, εἰσελθὼν εἰς τὸ κύριον περὶ Πρεβέζης θέμα, ὡμίλησε περὶ τῆς θέσεως αὐτῆς, ὑποστηρίξας ὅτι αὕτη ἐκτίσθη ὅπου καὶ νῦν κεῖται καὶ ἀποκρούσας τὰς περὶ τοῦ ἐναντίου γνώμας καὶ δὴ καὶ ἐκείνην, καθ' ἣν συνῳκίσθη ἐπὶ τῆς θέσεως παλαιοτέρας πόλεως. Ἐξετάσας δ' ἐν ἐκτάσει τὰ κατὰ τὸν χρόνον τῆς κτίσεώς της, ἀπεφάνθη ὅτι αὕτη δέον νὰ τεθῇ τοὐλάχιστον εἰς τὰ τέλη τῆς 12ης ἑκατονταετηρίδος. Ὡς πρὸς τὸ ὄνομα τῆς πόλεως, ἀντικρούσας πάσας τὰς μέχρι τοῦδε προταθείσας ἐτυμολογίας, ὑπεστήριξεν ὅτι τοῦτο εἶναι Ἀλβανικόν, καὶ δηλοῖ ὅ,τι καὶ τὸ πέραμα.

Μετὰ ταῦτα, ἀνασκοπήσας τὰ περὶ τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως εἰρημένα, ὑπέδειξεν ὅτι καὶ οἱ ἐν αὐτῇ σῳζόμενοι ναοὶ δύνανται ν' ἀναχθῶσιν εἰς τὸν 12ον αἰῶνα, ἂν μὴ οἰκοδομικοὶ λόγοι ἀναμφισβήτητοι ἀποκρούουν τοῦτο.

Ἐν τέλει ὁ κ. Φουρίκης ὑπέδειξεν ὅτι αἱ βυζαντιναὶ ἔρευναι δὲν δύνανται νὰ εἶναι πλήρεις, ἂν μὴ ἐξετασθῇ μετὰ προσοχῆς ἥ τε ἱστορία καὶ ἡ λαογραφία τῶν γειτόνων λαῶν, τοῦθ' ὅπερ θὰ πιστώσῃ καὶ τὴν ἐκπολιτιστικὴν δύναμιν τοῦ Βυζαντίου [1]).

Συνεδρία 11η τῆς 1ης Φεβρουαρίου 1924.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Ἰωάννης Βογιατζίδης λαβὼν τὸν λόγον ἐχαρακτήρισε τὴν ὑπὸ τοῦ Λάμπρου ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τῶν Παλαιολογείων καὶ Πελοποννησιακῶν δημοσιευθεῖσαν ἔκθεσιν τοῦ Σχολαρίου πρὸς τὸν Δεσπότην Δημήτριον Παλαιολόγον ὡς νέαν πηγὴν Βυζαντινῆς ἱστορίας πραγματευομένην περὶ τῶν γεγονότων τῶν ἐτῶν 1437-1450, ὁπότε, νομίζει, ὅτι ἐγράφη ἡ ἔκθεσις. Τὴν πηγὴν ταύτην εἰς ἄλλα μὲν συμπληροῦσαν τὰς μέχρι τοῦδε γνωστὰς πηγάς, εἰς ἄλλα ἄλλως ἱστοροῦσαν τὰ ἤδη γνωστά, πολλαχοῦ δὲ ὅλως νέα διδάσκουσαν, διῄρεσεν ὁ ὁμιλητὴς εἰς τὰ ἑξῆς ἑπτὰ κεφάλαια, τὰ ὁποῖα καὶ ἀνέπτυξε· α') ὁ Δεσπότης Δημήτριος ἐν τῇ συνόδῳ Φερράρας καὶ Φλωρεντίας, β') ἡ ἐν τῷ Εὐξείνῳ ἀρχὴ τοῦ Δημητρίου, γ') ὁ ἐμφύλιος πόλεμος Δημητρίου καὶ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Η'. δ') ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τῶν ἀδελφῶν Ἰωάννου Η'., Θεοδώρου καὶ Θωμᾶ τῶν Παλαιολόγων, ε') τὰ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Η'., μέχρι τῆς εἰς Πελοπόν-

[1]) Ἡ ἀνακοίνωσις αὕτη δημοσιεύεται ἐν τῷ παρόντι τόμῳ σελ. 274-294.

νησον ἀναχωρήσεως τοῦ Δεσπότου Δημητρίου, ϛ') ὁ πρῶτος ἐμφύλιος πόλεμος ἐν Πελοποννήσῳ τῶν ἀδελφῶν Δημητρίου καὶ Θωμᾶ τῶν Παλαιολόγων καὶ ζ') ποία ἡ ἱστορικὴ ἀξία τῆς νέας ταύτης πηγῆς [1]).

Συνεδρία 12η τῆς 22ας Φεβρουαρίου 1924.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Γεώργιος Ε. Τιπάλδος ἐξ ἰδίων ἐρευνῶν καὶ οἰκογενειακῶν του ἐγγράφων ἀπέδειξεν ὅτι ὁ Cav. Jacopo de Ariano, τοποτηρητὴς τῶν Τόκκων ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἐνυμφεύθη, πλὴν τῆς ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν μνημονευομένης Ἰωαννέλλας τῶν Τόκκων, κόρης τοῦ ἐν Νεαπόλει Καρόλου Τόκκου, καὶ τὴν ἄγνωστον μέχρι τοῦδε εἰς τοὺς ἱστορικοὺς καὶ γενεαλόγους ἀδελφὴν τοῦ Καρόλου Β'. Τόκκου, Δεσπότου Ἠπείρου καὶ Κόμητος Παλατίνου Κεφαλληνίας, Ζακύνθου κ.λ.π. Ἀγγελικήν, κατὰ τὸ ἔτος 1424, γενόμενος οὕτω σύγγαμβρος τοῦ τελευταίου Αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Κωνσταντίνου Παλαιολόγου.

Ὁ Cav. Jacopo de Ariano, πάντοτε κατὰ τὰς μελέτας τοῦ κ. Γεωργίου Ε. Τιπάλδου, ἀνῆκεν εἰς τὸν οἶκον τῶν πριγκήπων Sabran κομήτων τῆς Ἰταλικῆς πόλεως Ariano.

Μετὰ ταῦτα ὁ ἑταῖρος κ. Σοφοκλῆς Χουδαβερδόγλους ὡμίλησε περὶ τῆς σημειογραφίας τῶν ὁμιλιῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Βασισθεὶς ὁ ὁμιλητὴς ἐπί τε τῶν ἀποστροφῶν, ἃς ὁ Χρυσόστομος ἐν μέσῳ τῶν ὁμιλιῶν του ἀπηύθυνε πρὸς τὸν λαὸν ἐξ ἀφορμῆς τυχαίων γεγονότων, ἀποστροφῶν, ὧν γέμουσιν αἱ ὁμιλίαι του, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ῥητῆς δηλώσεως τοῦ Σουΐδα, ἀπέδειξεν ὅτι ὁ Χρυσόστομος αὐτοσχεδίαζε τὰς ὁμιλίας του. Ὅτι δὲ αὗται διεσώθησαν διὰ τῆς σημειογραφίας, μαρτυροῦσιν ὁ Σωκράτης, Νικηφόρος Κάλλιστος, Γεώργιος Β'. Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, Συμεὼν ὁ Μεταφράστης καὶ ὁ ἀνώνυμος βιογράφος τοῦ Χρυσοστόμου, καθ' ὃν εἰς μίαν λιτανείαν ἐκ Βυζαντίου εἰς Δριπείας, οἱ παρακολουθήσαντες τὸν Χρυσόστομον ὀξυγράφοι ἀνέγραψαν 18 αὐτοσχεδίους λόγους του.

Προσέτι ῥητῶς ἀναγράφεται, εἶπεν, ὅτι 34 ὁμιλίαι του περιεσώθησαν «ἀπὸ σημείων» καὶ ἐδημοσιεύθησαν μετὰ τὸν θάνατόν του.

Ὁ κ. Χουδαβερδόγλους ἐν τέλει ὡμίλησεν ἐν συνόψει περὶ τῆς παρὰ Βυζαντινοῖς σημειογραφίας καὶ περὶ τῶν πατρώνων τῶν στενογράφων ἁγίων Μαρκιανοῦ καὶ Μαρτυρίου, ὧν ὁ ναὸς ἀναφέρεται ὅτι ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ

[1]) Ἡ ἀνακοίνωσις αὕτη ἐδημοσιεύθη ἐν Ν. Ἑλληνομνήμονι τόμ. 18 σελ. 70-105, ὑπὸ τὸν τίτλον Νέα πηγὴ Βυζαντινῆς ἱστορίας 1437-1450.

Χρυσοστόμου [1]).

Συνεδρία 13η τῆς 13ης Νοεμβρίου 1924.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ Προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Θεμιστοκλῆς Βολίδης εἶπεν ὅτι μεταβὰς ἐπὶ εἰδικῇ ἀποστολῇ εἰς Ἅγιον Ὄρος κατὰ τὸ 1921 ἐμελέτησε κατὰ τὴν βραχεῖαν ἐκεῖ διαμονήν του καὶ ἄλλων αὐτοῦ βιβλιοθηκῶν χειρόγραφα καὶ δὴ τὰ τῆς ἱερᾶς μονῆς Παντοκράτορος.

Ἀφοῦ ἀνέφερεν ἔπειτα ὅτι κατὰ τὰς ἐρεύνας του ἀνεῦρε τὸ ὡς ἀπολεσθὲν φερόμενον ἐν τῷ χειρογάφῳ καταλόγῳ ὑπ' ἀριθ. 63 λειτουργικὸν εἰλητάριον καὶ ἀνεκοίνωσε συνοπτικῶς τὸ περιεχόμενον 45 νέων κωδίκων μὴ περιλαμβανομένων ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Λάμπρου, περιέγραψε διεξοδικώτερον τὸν ὑπ' ἀριθ. 251 κώδικα, τὸν περιέχοντα ἔργα τοῦ κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἀκμάσαντος ὀπαδοῦ τῶν ἡσυχαστῶν μοναχοῦ Ἰωσὴφ τοῦ Καλοθέτου. Ἀφορμὴν λαμβάνων ὁ κ. Βολίδης ἐκ τοῦ κώδικος τούτου, εἶπεν ὅτι τὰ ἔργα τοῦ Καλοθέτου δὲν ἦσαν ἄγνωστα μέχρις ἐσχάτων, ὡς οἱ ἐρευνηταὶ ἐπίστευον, ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τοῦ 1884 γνωστὰ ἐκ σχετικοῦ δημοσιεύματος τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Δανιὴλ Στεργιάδου ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ (τόμ. Δ'. σελ. 221-223).

Ὁ ἀνακοινῶν, ἀφ' οὗ ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ ὀρθὴ ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέως εἶναι Καλόθετος καὶ οὐχὶ Καλοθέτης, ὡς δεικνύει καὶ ὁ ἐν Χρυσοβούλλοις καὶ ἄλλοις ἐγγράφοις τύπος Καλόθετος καὶ ὁ λατινικὸς Calotheto καί, ἀφ' οὗ συνεπλήρωσε τὸ ἐν ἀρχῇ κενὸν τοῦ προμνημονευθέντος κώδικος ἐξ ἑτέρου νεωτέρου κώδικος ἀνακοινωθέντος ὑπὸ Ν. Βέη (BZ. 17. σ. 86—91) καὶ ἀποκειμένου ἐν τῇ ἐν Λευκασίῳ τῶν Καλαβρύτων μονῇ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, προανήγγειλε τὴν ἐπὶ τῇ βάσει ἀμφοτέρων τῶν κωδίκων ἔκδοσιν τῶν ἔργων Ἰωσὴφ τοῦ Καλοθέτου.

Μετὰ ταῦτα ὁ ἑταῖρος κ. Φαίδων Κουκουλὲς ἀνέπτυξε τὸ θέμα: Ἡ Νεοελληνικὴ καὶ τὰ Βυζαντινὰ ἔθιμα.

Μία τῶν ἀρίστων πηγῶν, εἶπε, τῶν δυναμένων νὰ μᾶς πληροφορήσωσι περὶ λησμονηθέντων καὶ ἐκλιπόντων παλαιοτέρων ἐθίμων, καὶ δὴ καὶ Βυζαντινῶν, εἶναι ἡ Νεοελληνικὴ γλῶσσα. Ἡ φράσις λ. χ. «ἔστειλαν μιὰ γραφὴ σὲ τρεῖς μεριὲς καημένη» ὑπομιμνήσκει τὸ σχεδὸν ἐκλιπὸν

[1]) Ὁ αὐτὸς ἑταῖρος κ. Χουδαβερδόγλους ἀνεκοίνωσεν ἐγγράφως εἰς τὴν Ἑταιρείαν τῇ 7 Αὐγούστου 1922 ὅτι ἐπισκεφθεὶς τοὺς ἐν τῷ Ἐλαιῶνι τῆς Ἀττικῆς ναΐσκους καὶ δὴ τὸν τῶν Εἰσοδίων τῆς Παναγίας [Σ.Ε.Β.Σ. Πρόκειται περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Μουσταπίδαινας] διέγνωσεν ἐν τῇ ἀποκεκρουσμένῃ ἐπιγραφῇ *πετωμένου ἡμερασαποπραγματο.* τῇ ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου κεχαραγμένῃ, τμῆμα τοῦ Ϟ' ψαλμοῦ τοῦ λέγοντος: Οὐ φοβηθήσει ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ, ἀπὸ βέλους *πετομένου ἡμέρας, ἀπὸ πράγματο[ς]* ἐν σκότει διαπορευομένου, ἀπὸ συμπτώματος δαιμονίου μεσημβρινοῦ κ.λ.π.

σήμερον ἔθιμον τῆς εἰς ἓν ἢ τρία σημεῖα καύσεως ἐπιστολῆς πένθιμον εἴδησιν ἀγγελλούσης ἢ καὶ ἀπειλητικῆς, τὸ δὲ πρὸς ἔκφρασιν πείσματος σχῆμα, καθ' ὃ κτυποῦμεν τὴν κοίλην ἀριστερὰν χεῖρα διὰ τῆς εἰς γρόνθον συνεσφιγμένης δεξιᾶς ὑπομιμνήσκει παλαιότερον ἔθιμον, καθ' ὃ ἡ ἐρίζουσα γυνὴ ἐκτύπα συνεχῶς πρὸ τῆς οἰκίας τῆς ἀντιπάλου της ἰγδίον.

Προχωρῶν ὁ κ. Κουκουλὲς ἡρμήνευσε τὴν φράσιν «τοῦ φίλησα τὰ πόδια» καὶ «ἐφίλησα κατουρημένες ποδιὲς» ἐκ τοῦ παρὰ Βυζαντινοῖς συνηθιζομένου ποδοφιλήματος ἢ τοῦ φιλήματος τοῦ ἄκρου τῶν φορεμάτων (ποδιᾶς) πρὸς ἔνδειξιν παρακλήσεως. Τὴν φράσιν «τοῦ δωκε τὴ μύτη 'ς τὰ χέρια» ἢ «δὲν ἔμεινε ρουθούνι» ἐκ τῆς μεσαιωνικῆς συνηθείας ν' ἀποκόπτωσι πρὸς τιμωρίαν ἢ ὕβριν τὴν ῥῖνα τοῦ ἀντιπάλου, τὴν φράσιν «ψώνισε καβαλλάρις» ἤτοι ἠπατήθη κατὰ τὴν ἀγοράν, ἐκ τῆς ἀπάτης, ἣν ὑφίσταντο οἱ ἀνωτέρας κοινωνικῆς τάξεως Βυζαντινοί, οἱ πολλάκις ἀγοράζοντες ἀπὸ τῶν ἵππων καὶ ἡμιόνων, ὧν ἐπέβαινον, τέλος δὲ τὴν παροιμιώδη φράσιν «ζῇ καὶ ζώνεται» ἡρμήνευσεν ὡς ἑξῆς: Ἡ ζώνη, εἶπε, κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἦτο δεῖγμα ἀρχῆς καὶ τιμῆς, ἐντεῦθεν τὸ ζώνυσθαι ἐσήμαινεν ἐν ἀρχῇ καὶ τιμῇ εἶναι π. χ. «αὐτὸς φέρει ζώνην πρωτοσεβαστοῦ», «τὸ τοῦ λογοθέτου ἀξίωμα περιεζώσατο», «τὸ κράτος τῆς βασιλείας περιεζώσατο» κτλ. Κατὰ ταῦτα «αὐτὸς ζῇ καὶ ζώνεται» σημαίνει αὐτὸς ζῇ καὶ ἐν ἀκμῇ ἐστιν, τὴν σημασίαν δὲ ταύτην ἔχει νῦν ἐνιαχοῦ ἡ φράσις. Ἐπειδὴ δ' ἐκ παραλλήλου λέγεται «αὐτὸς ζῇ καὶ ζένει» (ὀζένει) ἢ ζῇ καὶ ζένεται ἤτοι ζῇ καὶ κακοζῇ, δι' αὐτὸ ἐλέχθη καὶ ζῇ καὶ ζώνεται ἀντὶ τοῦ ζῇ καὶ κακοζῇ.

Συνεδρία $14^{η}$ τῆς $27^{ης}$ Νοεμβρίου 1924.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Θωμᾶς Βελιανίτης ὡμίλησε περὶ τῆς δημοσιονομικῆς καταστάσεως τῶν Παξῶν ἐπὶ Ἑνετοκρατίας.

Στηριζόμενος κυρίως ἐπὶ ἀνεκδότων οἰκογενειακῶν αὐτοῦ ἐγγράφων, χρονολογουμένων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1625 μέχρι τοῦ 1806, εἶτα δὲ καὶ ἐπὶ τῶν σχετικῶν ἱστορικῶν πληροφοριῶν τῶν παρεχομένων ὑπὸ τῶν ἱστορησάντων τὰ κατὰ τὰς Ἰονίους νήσους, ἀπέδειξεν ὅτι, ἐν ᾧ ἡ νῆσος τῶν Παξῶν κατὰ τὴν κατάληψιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Βενετῶν (1386) ἀπετέλει μέρος τοῦ τιμαρίου τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸν τιμαριοῦχον Adamo de Sant Ippolito, κατόπιν τὸν Κερκυραῖον Altabilla, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπλήρωνεν ἑκατὸν δουκάτα ἐνιαυσίως, ἐν τούτοις κατέβαλε καὶ φόρους τινὰς εἰς τὸ Βενετικὸν Δημόσιον, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς νομιμοποιήσεως τούτων διὰ τῶν Διαταγμάτων (copitoli) τῶν ἐτῶν 1495 καὶ 1624. Κατὰ τὸ ἔτος 1513, ἐξ-

ηκολούθησεν ὁ ὁμιλητής, ἡ Βενετικὴ Κυβέρνησις ἐπώλησε τὴν νῆσον τῶν Παξῶν μὲ τὸ δικαίωμα τῆς ἐξωνήσεως εἰς τὴν Κερκυραϊκὴν οἰκογένειαν τῶν Ἀβράμη, ἀντὶ 3.600 δουκάτων, τῶν κατοίκων ὑποχρεωθέντων, πλὴν τοῦ μνησθέντος τιμαριωτικοῦ κανόνος, νὰ καταβάλλωσιν εἰς τοὺς ἰδιοκτήτας τῆς νήσου των ποσότητά τινα κριθῆς ἀναλόγως τῆς παρ' ἑκάστου κατεχομένης γῆς. Ἐξεγερθέντες ὅμως βραδύτερον οἱ Πάξιοι κατὰ τῶν ἰδιοκτητῶν τῆς νήσου των, ἐπέτυχον νὰ πληρώνωσιν εἰς αὐτοὺς μόνον 300 δουκάτα ἐνιαυσίως. Τὸ ἔτος 1707 ἡ Βενετικὴ Κυβέρνησις ἀνέκτησε τὴν ἐπὶ τῶν Παξῶν κυριότητα, παραχωρήσασα εἰς τοὺς Ἀβράμη τὴν κυριότητα τοῦ ἐν Κερκύρᾳ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος καί τινα ἄλλα κτήματα, τότε δ' ἐδιπλασίασε τὴν ἐνιαύσιον φορολογίαν τῶν κατοίκων, οἵτινες ἀπὸ τοῦ 1717 ἐπλήρωνον ἐπὶ τοῦ ἐξαγομένου ἐκ τῆς νήσου των ἐλαίου τελωνειακὸν φόρον καὶ τὴν δεκάτην, ὑπαγόμενοι εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Κυριάρχου (Dominante).

Πλὴν τούτων ὅμως οἱ Πάξιοι ἦσαν ὑποχρεωμένοι, ἄνευ εἰδικοῦ νόμου, νὰ προσφέρωσι κατὰ διετίαν εἰς τὸν ἑκάστοτε Γ. Προβλεπτὴν χίλια τσεκίνια, ὡς προστοίχιον. Ἡ εἰσφορὰ μάλιστα αὕτη ἀπὸ τοῦ 1784 νομιμοποιηθεῖσα, εἰσεπράττετο ὡς δημόσιον ἔσοδον.

Κατόπιν ὁ κ. Βελιανίτης, ἐπὶ τῇ βάσει ἀπογραφικῶν πληροφοριῶν, ἀνεκοίνωσεν ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν Παξῶν ἀνήρχοντο κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην εἰς 7.000 καὶ ὅτι ὁλόκληρος ἡ νῆσος ἦτο καλλιεργημένη, διότι τὸ μέγιστον μέρος τῶν κατοίκων ἦσαν γεωργοί. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ὁμιλητοῦ τὸ ἐξαιρετικὸν φορολογικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον τότε ἴσχυεν ἐν Παξοῖς ὠφείλετο εἰς τὴν αὐτοδιοίκησιν τῆς νήσου, ἥτις διῳκεῖτο ὑπὸ ἐντοπίου ἄρχοντος ἐκλεγομένου ὑπὸ τῶν κατοίκων καὶ καλουμένου καπιτανίου, προσέτι δὲ καὶ εἰς τὰ πλούσια δῶρα καὶ χρήματα τὰ διδόμενα ὑπὸ τῶν κατοίκων πρὸς τοὺς ἰσχύοντας ἐν Κερκύρᾳ ἀνωτέρους Βενετοὺς ὑπαλλήλους, ὁσάκις ἠπειλεῖτο ἡ μεταβολὴ τοῦ τρόπου τῆς φορολογίας των. Ἕνεκα τῶν ἀνωτέρω λόγων, συνεπέρανεν ὁ ἀνακοινῶν, οἱ Πάξιοι διετήρησαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς Ἑνετοκρατίας τὴν ἐθνικήν των γλῶσσαν καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἐπισήμους σχέσεις των πρὸς τὰς Βενετικὰς ἀρχάς.

Συνεδρία $15^{η}$ τῆς $11^{ης}$ Δεκεμβρίου 1924.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Ἰωάννης Συκουτρῆς, μετὰ συνοπτικὴν εἰσαγωγὴν περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ἀξίας τοῦ Μιχ. Ψελλοῦ διά τε τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς μεταγενεστέρους, περιέγραψε τὸν ὑπ' ἀριθ' 18 κώδικα τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχι-

επισκοπῆς Κύπρου, ἔνθα μετ' ἄλλων ἀνεκδότων ἁγιολογικῶν κειμένων περιέχεται καὶ βιογραφία τοῦ Ὁσίου Αὐξεντίου συγγραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ. Διηγήθη ἔπειτα δι' ὀλίγων τὸν βίον τοῦ Ὁσίου Αὐξεντίου καὶ τὰς πηγάς, ἐξ ὧν ἀπέρρευσαν αἱ σῳζόμεναι βιογραφίαι αὐτοῦ, ὑπεστήριξε δὲ ὅτι ὅλαι αἱ σῳζόμεναι ἀνώνυμοι βιογραφίαι δὲν ἔχουσιν ἱστορικὴν ἀξίαν, ὅπως ὁ Γεδεὼν καὶ ὁ Pargoire ἐπίστευσαν, ἀλλ' ἀνάγονται εἰς τὸν ὑπὸ Συμεὼν τοῦ Μεταφράστου βίον, ὃν ἐκεῖνος ἐκ τοῦ δημώδους κειμένου τοῦ τρίτου διαδόχου τοῦ Αὐξεντίου ὁσίου Βενδιδιανοῦ συναπήρτισε μετὰ στοιχείων εἰλημμένων καὶ ἐξ ἄλλων βιογραφιῶν ὁσίων ἀνδρῶν. Καὶ τοῦ Ψελλοῦ, εἶπε, τὸ ἔργον ὄχι μόνον τὸν Μεταφράστην εἶχεν ἀποκλειστικὴν πηγήν, ἀλλὰ καὶ μὲ ὑπερβολὰς πολλὰς ἔχει διανθισθῆ, ὀφειλομένας ἴσως εἰς σκόπιμον προσπάθειαν τοῦ Πλατωνίζοντος μοναχοῦ. Ἂν ὅμως ἱστορικὴν ἀξίαν δὲν ἔχῃ τὸ ἔργον τοῦ Ψελλοῦ, εἶναι ἐν τούτοις σημαντικὸν ὄχι μόνον ὡς δεῖγμα τοῦ ἐπιμεμελημένου ὕφους καὶ τῆς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ῥητορείαν ἐπιδόσεως τοῦ Βυζαντινοῦ σοφοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι μᾶς ἀποκαλύπτει πῶς οἱ Βυζαντῖνοι ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες ἐπεξειργάζοντο τὴν παραδεδομένην ἱστορικὴν ὕλην, καὶ τοῦτο, διότι ἔχομεν τὸ εὐτύχημα νὰ κατέχωμεν ἀναμφισβητήτως τὴν πηγήν, ἣν εἶχεν ἀποκλειστικῶς ὑπ' ὄψιν του ὁ Ψελλός, ὅπερ δὲν συμβαίνει διὰ τοὺς πλείστους τῶν σῳζομένων ἐκκλησιαστικῶν λόγων τῶν χρόνων ἐκείνων [1].

Συνεδρία 16η τῆς 27ης Ἰανουαρίου 1924.

Προεδρεία τοῦ τακτικοῦ προέδρου τῆς Ἑταιρείας κ. Π. Καλογεροπούλλου.

Ὁ ἑταῖρος κ. Ἰωάννης Βογιατζίδης ὡμίλησεν ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεκδότου ἐγκωμίου περιεχομένου ἐν κώδικι, αἰῶνος ΙΕ', τῆς ἐν Καΐρῳ πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης. Τὸ ἐγκώμιον τοῦτο εἶχεν ἀντιγράψει ὁ Σπυρ. Λάμπρος, ἵνα περιληφθῇ ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ συλλογῇ τῶν πηγῶν τῆς Παλαιολογείου ἱστορίας, φέρεται δὲ ἀνεπίγραφον καὶ ἀπευθύνεται εἰς ἄδηλον αὐτοκράτορα τῆς Κων/λεως ὑπ' ἀνωνύμου. Ὁ κ. Βογιατζίδης, ἐξ ἐσωτερικῶν ὁρμώμενος τεκμηρίων, καθώρισε τίς εἶναι ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος. Ἀπευθύνεται δηλαδὴ τὸ ἐγκώμιον πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου (1391-1423), τὸν Ἰωάννην Η'. Παλαιολόγον, ὅστις κατ' ἀρχὰς μὲν συνεβασίλευσε μετὰ τοῦ πατρός του, ἀπὸ δὲ τοῦ 1423 ἦρξε μόνος.

Ἡ νέα αὕτη ἱστορικὴ πηγή, εἶπεν, ἐξαιρουμένων τῶν ἄλλων σημαντικωτάτων εἰδήσεων τῶν περιεχομένων ἐν αὐτῇ, εἶναι πολύτιμος ἀπὸ τριῶν

[1] Ὅρα καὶ Θεολογίας τόμ. 2 σελ. 352-357.

ἀπόψεων διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνατειχισμοῦ τῆς Κων/λεως ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Η'. Ἐνῷ δηλαδὴ αἱ ἄλλαι σύγχρονοι ἱστορικαὶ πηγαὶ οὐδὲν περὶ αὐτοῦ ἀναφέρουσι, γνωστὸς δ' ἦτο οὗτος μόνον ἐξ ἐπιγραφικῶν μνημείων, ἡ νέα πηγὴ διδάσκει α) περὶ ἐκβαθύνσεως τῶν τάφρων καὶ διωρύγων, αἵτινες εἶχον ὀρυχθῆ πρὸ χρόνων ἔξωθι τοῦ Λεοντείου τείχους τῶν Βλαχερνῶν, β) περὶ ἀνεγέρσεως τοῦ πύργου τῆς Βασιλικῆς πύλης, γ) περὶ ἀνεγέρσεως δύο ἑτέρων πύργων εἰς τὸ θαλάσσιον τεῖχος ἐν τῷ διαμερίσματι τοῦ Βλάγκα καὶ δ) περὶ ἐκβαθύνσεως τοῦ μόνου τότε σῳζομένου νεωρίου τοῦ Κοντοσκαλίου ἐν τῇ θαλάσσῃ τῆς Προποντίδος.

Δεύτερον ἡ νέα πηγὴ συμβάλλει εἰς τὴν λύσιν πολλῶν προβλημάτων σχετιζομένων μὲ τὴν τοπογραφίαν καὶ ἱστορίαν τῆς Κων/λεως, ὡς τοῦ περὶ τοῦ σχήματος καὶ τῆς χωρητικότητος τῶν νεωρίων τοῦ Βυζαντίου, τοῦ περὶ τάφρων καὶ διωρύγων τῶν χερσαίων τειχῶν, τοῦ περὶ βασιλικῶν πυλῶν κ.λ.π.

Τρίτον ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως εἶναι σημαντική, διότι δι' αὐτῆς δυνάμεθα πλάνας ἐπικρατούσας τέως περὶ τῆς βασιλείας τῶν Παλαιολόγων, καὶ ἰδίᾳ Ἰωάννου Η', νὰ διαλύσωμεν, ἀποκαθιστῶντες τὴν ἱστορίαν εἰς τὴν ἀληθῆ αὐτῆς θέσιν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

'Εν τῇ βιβλιογραφίᾳ σημειοῦνται ὅσα ἐγράφησαν κατα τὸ 1924 Ἑλληνιστὶ ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ σχετίζονται μὲ τὸν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας ἐπιδιωκόμενον ἐπιστημονικὸν σκοπόν. Ταῦτα ἀναφέρονται οὐ μόνον εἰς τοὺς Βυζαντινούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ ἡ ἐκδίδουσα Ἐπιτροπὴ παρακαλεῖ πάντα Ἕλληνα δημοσιεύοντα σχετικὰς μελέτας, ὅπως ἀποστέλλῃ ἀντίτυπον αὐτῶν πρὸς τὸν Γεν. Γραμματέα τῆς Ἑταιρείας κ. Φ. Κουκουλὲν εἰς Ἀθήνας ὁδ. Μεθώνης 47.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΓΛΩΣΣΑ — ΙΣΤΟΡΙΑ — ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀδαμαντίου Ἀδ. Ὁ Βυζαντινὸς στρατιώτης. Τὸ βιβλίον τοῦ στρατιώτου σ. 148—151. (Ἔκδ. Συνδέσμου ψυχαγωγίας πολεμιστῶν.)

Ἀμάντου Κ. Ἡ Ἑλληνικὴ φιλανθρωπία κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 295 — 302.) Ὅρα καὶ Ἀθηνᾶς τόμ. 35 σ. 131 — 164.

Ἀν Δ. Ροδιακὸν ᾆσμα. (Φωνὴ τῆς Δωδεκανήσου τόμ. 2 ἀριθ. 25 σ. 10.)

Ἀναγνωστοπούλου Γ. Κυπριακαὶ παροιμίαι (Κυπριακὰ Χρονικὰ [ἐν Λάρνακι 1924] τόμ. 2 σ. 12 — 24, 68 — 75, 98 — 107.)

Ἀνωνύμου Γνωμικὰ καὶ παροιμίαι ἐν Βασσαρᾷ. (Μαλεβὸς τόμ. 4 σ. 210, 218, 246, 257, 272, 318.)

» » Γεωργικαὶ παρατηρήσεις καὶ ἀποφθέγματα. (Τὰ νέα γεωπονικά. Περίοδ. Γ' τόμ. 10 ἀριθ. 1 — 2 σ. 15 — 16.)

» » Δωδεκανησιακὰ δίστιχα. (Φωνὴ τῆς Δωδεκανήσου τόμ. 2 ἀριθ. 40 σ. 2)

» » Ἡ νῆσος Τῆλος. Ἤθη καὶ ἔθιμα αὐτῆς (Φωνὴ τῆς Δωδεκανήσου τόμ. 2 ἀριθ. 34 σ. 4.)

Ἀργυροπούλου Γιάγκου Ἡ Κασσιανή. Ὁ βίος καὶ τὸ ποιητικὸν ἔργον αὐτῆς. Ἀθῆναι 1924. Σελ. 32.

Βασσαρέως Γ. Λέξεις τοῦ χωριοῦ μας. (Μαλεβὸς τόμ. 4 σ. 198.)

» » Οἱ θησαυροί. (Αὐτόθι σ. 215.)

Βλαχογιάννη Ι. Χιακὸν Ἀρχεῖον 1 (Ἀθῆναι 1924) σ. ια + 470. (Ἀρχεῖα τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς Γ'.)

Βογιατζίδου Ι. Γαλακτίων ὁ ἐξ Ἀναβρυτῆς (1669 μ. Χ.). (Μαλεβὸς τόμ. 4 σ. 202 — 203.)

» » Οἱ Ἕλληνες καθολικοί. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 173 — 183.)

Βουτιερίδη Ἠλ. Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων μετ' εἰσαγωγῆς περὶ τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας. Ἀθῆναι 1924. Τεῦχ. Α' σ. 112 τεῦχ. Β' σ. 113 — 224 τεῦχ. Γ' σ. 225 — 336.

Γουγούση Χρ. Ὁ βίος τῶν Τουρκοκρατουμένων Μακεδόνων ἀπὸ λαογραφικῆς ἀπόψεως. (Ραδάμανθυς τόμ. 9 ἀριθ. 3 σ. 6 ἀριθ. 4 σ. 6 — 7 ἀριθ. 5 σ. 7 ἀριθ. 7 σ. 10.)

Δένδια Μιχ. Γλωσσικὰ σημειώματα. Α' Περὶ τῆς ἐν τῷ ἰδιώματι τῶν Παξῶν ρηματικῆς καταλήξεως—ομου (=ομαι καὶ—ομε). Β' Περὶ τῶν ἐν τῇ Κυπριακῇ ρημάτων ἐκ τῆς ἰταλικῆς καὶ γαλλικῆς. (Ἀθηνᾶ τόμ. 36 σ. 133 — 165.)

Δημητρακάκη Ἀπὸ τὰ ἀνέκδοτα ἀπομνημονεύματα τοῦ πολιτευτοῦ Λακεδαίμονος Δημ. Δημητρακάκη. (Μαλεβὸς τόμ. 4 σ. 231, 240, 254.)

Δημητρακοπούλου Πολ. Ἡ Βουλγάρα. Μακεδονικὴ δυναστεία Δ'. Βυζαντινοβουλγαρικὸν μυθιστόρημα τοῦ ΙΑ' αἰῶνος. Ἀθῆναι 1924. Σελ. 219.

Διονυσιάτου Χρυσοστ. Ἀρχιμ. Φιλολογικῶν καὶ Θεολογικῶν ζητήσεις καὶ ἔρευναι.

Δούσμανη Βίκτωρος (Ἀντιστρατήγου.) Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου. (Νέα Ἐποχὴ τόμ. 1 τεῦχ. 3 σ. 61 — 64, τεῦχ. 4 σ. 89 — 92 καὶ τεῦχ. 5 σ. 121 — 124.)

κριτικαί. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 8 σ. 357 — 366.)

Δροσίνη Γ. Ζῷα καὶ πουλιὰ στὰ δημοτικὰ τραγούδια μας. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 49 — 67.)

Δυοβουνιώτου Κ. Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ. (Ἐπετ. Πανεπ Ἀθ. Θεολ. Σχολ. τόμ. 1 σ. 74.)

» » Μητροφάνους Κριτοπούλου ἀνέκδοτος γραμματικὴ τῆς ἁπλῆς Ἑλληνικῆς. (Αὐτόθι σ. 97 — 123.)

» » Τὸ χρονικὸν σημείωμα τοῦ κώδικος 4410 τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων τοῦ Ἄθωνος. (Αὐτόθι σ. 124 — 126.)

» » Ἀνέκδοτοι ἐγκύκλιοι καὶ ἔγγραφα τῆς μητροπόλεως Λαρίσσης. (Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. Περίοδ. Β' τόμ. 1. τεῦχ. α — β. σ. 62 — 78.)

Ζερλέντου Περικλ. Γράμματα τῶν τελευταίων φράγκων δουκῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους (1438 — 1565.). Ἐν Ἑρμουπόλει 1924. Σελ. 126.

« « Ἰγνάτιος Ρόσας ὁ τελευταῖος φράγκος ἐπίσκοπος Ἄνδρου (1670—1710). Ἐν Ἑρμουπόλει 1924. Σελ. 20.

» » Ἀναστασίου Γορδίου ὀνείρων κρίσεις. (Θεολογία τόμ. 2 σ. 191 — 193.)

Ζολώτα Γ. Ἱστορία τῆς Χίου συνταχθεῖσα ἐπιμελείᾳ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Αἰμιλίας Κ. Σάρρου τόμ. Β'. Χρόνοι Ἑλληνικοί, Ρωμαϊκοί, Μακεδονικοί, Γενοατοκρατία. Ἀθῆναι 1924. Σελ. λθ' + 772.

Ζώη Λ. Οἰκογένεια Γαβριηλοπούλων ἐν Ζακύνθῳ. (Ραδάμανθυς τόμ. 9 ἀριθ. 7 σ. 9.)

» » Ὁ νεκρὸς τοῦ Βύρωνος ἐν Ζακύνθῳ. (Αἱ Μοῦσαι τόμ. 32 ἀριθ. 746 σ. 1 — 3.)

Ἅγιος Νικόλαος ὁ μεγαλομμάτης (Αὐτόθι ἀριθ. 753 — 4 σ. 3 — 4.)

» » Σημειώματα ἀνέκδοτα οἰκογενείας Μαυρομιχάλη. (Μαλεβὸς τόμ. 4 σ. 191, 203 — 204.)

Θέμελη Τ. Ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ἐν Ἀθήναις μετοχίου. (Νέα Σιὼν τόμ. 19 σ. 113 — 121.)

» » Ἐπιμνημόσυνος λόγος τοῦ Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου διὰ τὴν ἐκλαμπροτάτην Μαρίαν Μαυροκορδάτου. (Νέα Σιὼν τόμ. 19 σ 140 — 142.)

Θεοτόκη Σπ. Ἡ ἀποστολὴ στὴν Ἑπτάνησο τοῦ Γ. Ἐδ. Γλάδστων. Κέρκυρα 1924. Σελ. 25.

» » Ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς Βενετίας. Α' Μία ἱστορικὴ σελὶς τῆς Χίου ἐξ ἀνεκδότων ἐκθέσεων Βενετῶν προνοητῶν τοῦ στόλου. Β' Ἡ ἐν Βενετίᾳ κατασκοπεία κατὰ τοῦ Λάμπρου Κατσώνη. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 339 — 348 καὶ 348 — 355.)

Θέρου Ἄγι, Ἑκατὸ αἰνίγματα τῆς Λακεδαίμονος (Μαλεβὸς τόμ. 4 σ. 192.)

Ἰμβριώτη Ρόζας Ἡ γυναῖκα στὸ Βυζάντιο. Ἀθήνα 1924. Σελ. β + 109.

Ἰσιδώρου τοῦ Ἀθηναίου Ἡ Κασσιανή, Βυζαντινὸν μυθιστόρημα. Ἀθῆναι 1924. Σελ. 288.
Καλλινίκου Μητροπολίτου Κυζίκου Τὸ νέον ἡμερολόγιον. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 8 σ. 130—133.)
Καμπούρογλου Μαριάννας, Παραμύθια Ἐπιθεωρηθέντα καὶ συμπληρωθέντα δημοσιεύονται τὸ δεύτερον ὑπὸ Δ. Γρ. Καμπούρογλου. Ἀθῆναι 1924. Σελ. 173.
Κανδηλώρου Τάκη Ὁ ἀρματωλισμὸς τῆς Πελοποννήσου (1500—1821.) Ἀθῆναι 1924 σ. ιστ'+444 (Βιβλιοθήκη Κανδηλώρου τόμ 2.)
» » Ὁ ἀφορισμὸς τῶν ἀρματωλῶν κατὰ τὸ 1805 (Μαλεβὸς τόμ. 4 σ. 227, 238—239, 253.)
Καραϊσκάκη Ἀρχεῖον Γεωργίου Καραϊσκάκη. (Ναυτικὴ Ἐπιθεώρησις τόμ. 8 σ. 257—321.)
Καραϊτιάνου Ι. Ἀπὸ τὰ ἔθιμα τῆς Κάσου. (Φωνὴ τῆς Δωδεκανήσου τόμ. 2 ἀριθ. 35 σ. 13—14.)
Καρπαθίου Ἐμμ. Ἀρχιμ. Ἔγγραφα τῆς ἐν Νισύρῳ Ι. Μονῆς Σπηλιανῆς. (Φωνὴ τῆς Δωδεκανήσου τόμ. 2 ἀριθ. 26 σ. 11.)
Κατσαρᾶ Ἀγαπ. Ὁ ἀρραβὼν ἐν Τήλῳ. (Φωνὴ τῆς Δωδεκανήσου τόμ. 2 ἀριθ. 43 σ. 6—7.)
Κληρίδου Νεάρχ. Λαογραφία διαφόρων μηνῶν. (Κυπριακὰ Χρονικὰ τόμ. 2 [ἐν Λάρνακι 1924] σ. 41—47, 198—205, 220—222.)
Κοντογιάννη Π. Ἡ διοίκησις τοῦ Καποδίστρια ἐξ ἀνεκδότου Αὐστριακῆς ἐκθέσεως. (Ἡμερολόγιον τῆς μεχάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 317—325.)
» » Τουρκία καὶ Τοῦρκοι. Ἀθῆναι 1924. Σελ. 303.
Κοντογιάννη Π. (Στρατηγοῦ) Κοντογιανναῖοι. Κλέφτες, ἀρματωλοί, ἀγωνισταί. Ἀθῆναι 1924. Σελ. 46.
Κουκουλὲ Ἀναστασίας Μία Μανιάτικη παροιμία. (Μαλεβὸς τόμ. 4. σ. 268.)
» » Ἡ χήρα. (Αὐτόθι σ. 307.)
Κουκουλὲ Φ. Κρασοκατάνυξις. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 195—215.)
» » Αἱ ἐν τῷ πρῴην δήμῳ Οἰνοῦντος μοναί. Ἀθῆναι 1924. Σελ. 82. (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Μαλεβοῦ φύλλ. 40—45 ἔτ. 1924—1925.)
» » Ἔκθεσις περὶ τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1919 τελεσθέντος διαγωνισμοῦ τῆς ἐν Ἀθήναις Γλωσσικῆς Ἑταιρείας. (Ἀθηνᾶ τόμ. 36 σ. 354—382.)
» » Ἡ παρὰ τὰ Τζίτζινα ἱερὰ μονὴ Παναγίας τοῦ Κελλίου. (Ὀγδόη πατριωτικὴ συνάθροισις Τζιτζινιωτῶν [Jamestown, New York 1924] σ. 21-26.)
» » Καὶ πάλιν τὰ σχολεῖα Βασσαρᾶ καὶ Χρυσάφης. (Μαλεβὸς τόμ. 4 σ. 258 καὶ 267.)
Κρεββατᾶ. Ἡ ἀνέκδοτος διαθήκη Παναγιώτου Κρεββατᾶ. (Μαλεβὸς τόμ. 4 σ. 317, 318, 329-330.)
Κουφοῦ Δ. Τὰ παρατσούκλια (Μαλεβὸς τόμ. 4 σ. 194,195.)
Κυριακίδου Στίλπ. Βυζαντινὸς Ἴκαρος. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 373—380.)
Κωνσταντοπούλου Κ. Ἡ μονὴ ὁσίου Μελετίου καὶ ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Νικάνωρ (Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. Περίοδ. Β' τόμ. 1 τεῦχ. α-6 σ. 49—61.)
» » Δύο ἄγνωστοι μητροπολῖται Ἀθηνῶν. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 405—418.)
Λάμπρου Σπ. Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακὰ τόμ. Β'. Ἀθῆναι 1912—1924.

Σελ. μδ+365.
Λάσκαρη Ν. Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖά της ἢ Λάστας πανόραμα. Μέρος Θ'. Ἐν Πύργῳ 1924 σ. 679—805.)
Λάσκαρη Ν. Ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν τοῦ Νεοελληνικοῦ θεάτρου. Τὰ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως. (Ἑλληνικὴ ἐπιθεώρησις τόμ. 17 ἀριθ. 195 σ. 6—9, 196 σ. 5—6, 197 σ. 3—5, 199 σ. 3—5, 200 σ. 8—11, 261 σ. 3—4, 202—3 σ. 3—5.)
Λέκκα Ν. Ἡ Ξενοδοχία παρ' Ἕλλησιν. Ἀθῆναι 1924. Σελ. ιδ+88. Ἔκδ. Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας.
Λεξικὸν τῶν δήμων, κοινοτήτων καὶ συνοικισμῶν τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ ἔτους 1920. σ. 249.
Λιβαδᾶ Μ. Παρατηρήσεις εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς νομικὴν γλῶσσαν. (Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθ. Νομ. Σχολ. τόμ. 1 σ. 25—84.)
Μαυρῆ Ν. Ἡ συμβολὴ τῆς Κάσου εἰς τὸν Ἐθνικὸν ἀγῶνα. Ἓν ἐπίσημον ἔγγραφον τοῦ 1830. (Φωνὴ τῆς Δωδεκανήσου τόμ. 2 ἀριθ. 39 σ. 3—4.)
» » Ἡ ἅλωσις τῆς Κάσου καὶ ὁ σύγχρονος τύπος. (Αὐτόθι ἀριθ. 35 σ. 3—4.)
Μενάρδου Σ. Ἔκθεσις περὶ τῶν σχολείων Λάρνακος τὸ 1837. (Κυπριακὰ Χρονικὰ τόμ. 2 σ. 277—280.)
Μυστακίδου Β. Βιβλιογραφικὰ σπουδάσματα. (Νέα Σιὼν τόμ. 19 σ. 444—454.)
Νικοδήμου. Μητροπολίτου Κιτίου Ἄγνωστοι σελίδες τῆς Τουρκικῆς τυραννίας ἐν Κύπρῳ. (Κυπριακὰ Χρονικὰ τόμ. 2 σ. 139—148, 281—296.)
Νίτσου Ν. Ἡ ἐν Τσαμαντᾷ τῆς Ἠπείρου ἱερὰ μονὴ τοῦ ἁγίου Γεωργίου. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 8 σ. 238—250.)
Οἰκονομίδου Δ. Προσωποποιία τοῦ ἡλίου. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 383—394.)
Παντελίδου Χρ. Ἆσμα τοῦ ἀπαγχονισμοῦ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου καὶ τῶν ἄλλων μητροπολιτῶν κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821. (Κυπριακὰ Χρονικὰ τόμ. 2. σ. 65—67.)
» » Τοπωνυμικὰ καὶ ἐπώνυμα. (Αὐτόθι τόμ. 2. σ. 177—184.)
Πασχάλη Δημ. Τοῦρκοι ἰδιοκτῆται ἐν Ἄνδρῳ. (Ἀθηνᾶ τόμ. 36 σ. 166—176.)
» » Χριστιανικὴ Ἄνδρος. (Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολογ. Ἑταιρ. Περίοδος Β' τόμ. 1 τεῦχ γ-δ σ. 3—50.)
» » Διονυσίου Δ'. Ἀνέκδοτον σιγίλλιον περὶ τῆς ἐν Ἄνδρῳ ἱερᾶς μονῆς τῆς Παναχράντου. (Θεολογία τόμ. 2 σ. 175—183.)
» » Ἐποικισμὸς ἐν Ἄνδρῳ Πελοποννησίων κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα. (Μαλεβὸς τόμ. 4 σ. 252.)
» » Σημειώματα περὶ τῆς μονῆς Ζερμπίτσης καὶ δύο ἀνέκδοτα περὶ αὐτῆς ἔγγραφα τῶν Πατριαρχῶν Προκοπίου τοῦ ἀπὸ Σμύρνης καὶ Νεοφύτου τοῦ Ζ'. (Αὐτόθι σ. 331.)
Παρασκευαΐδου Θεολόγου Ἀρχιμ. Ἡ ἑορτὴ τῆς ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ. (Ἀνάπλασις τόμ. 37 σ. 294—296.)
Παπαδάκη Ἀριστοτ. Χαλκίτικοι χοροὶ καὶ μουσική. (Φωνὴ τῆς Δωδεκανήσου τόμ. 2 ἀριθ. 29 σ. 12.)
Παπανούτσου Ε. Διεθνὲς ἱστορικὸν συνέδριον ἐν Βερολίνῳ 2—4 Ὀκτωβρίου 1924. (Θεολογία τόμ. 2 σ. 374—378.)
Παπαδοπούλου Ἀνθ. Οἰωνοί. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 184—192.)
Πρωτοπαπᾶ Ι. Ἰατροὶ καὶ κτηνίατροι ἐν Βασσαρᾷ. (Μαλεβὸς τόμ. 4 σ. 296, 308
» » Ὁ ντελάλης. (Αὐτόθι σ. 332.)

Σακολέβα Εὐαγγ. Μελισσοκομικὴ φιλολογία. (Τὰ νέα γεωπονικά. Περίοδ. Γ' τόμ. 10 σ. 64—66.)

Σάρρου Δ. Χρονικὰ σημειώματα. (Κυπριακὰ Χρονικὰ τόμ. 2 σ. 228.)

Σγουρίτσα 'Αγ. 'Από τὴν ζωήν μας. 'Ολίγα ἀπὸ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς ἕξεις τῶν τσιοπάνηδων. (Μαλεβὸς τόμ. 4 σ. 195, 196.)

» » 'Ονομασία αἰγοπροβάτων, σκύλλων, ἡμιόνων, βοῶν κ.λ.π. (Αὐτόθι σ. 205, 206.)

» » Εὐχαί, χαιρετισμοὶ καὶ ὅρκοι τῶν Βασσαραίων. (Αὐτόθι σ. 215, 216, 229, 241.)

» » 'Αμπόδεμα. (Αὐτόθι σ. 255.)

» » Λέξεις τοῦ χωριοῦ μας. (Αὐτόθι σ. 220, 252, 285, 320.)

» » Βιβλίον ἐκφωνήσεων (Αὐτόθι σ. 318, 319.)

» » 'Από τὴν πρόσφατον ἱστορίαν μας. Θεόκλητος Οἰκονόμου. (Αὐτόθι σ. 254.)

» » Παληόχαρτα. (Αὐτόθι σ. 296.)

» » Μέσ' τὰ παληόχαρτα. (Αὐτόθι σ. 245, 251—252.)

Σταυρονικητιανοῦ Γαβριήλ. 'Ο πύργος τοῦ πρωτάτου τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω καὶ παλαιὸν περὶ αὐτοῦ γράμμα. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 8. σ. 160 — 163.)

» » Τὰ εἰλητάρια τῆς μονῆς Σταυρονικήτα. (Αὐτόθι σ. 425 — 429.)

Στεφανίδου Μιχ. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι τῶν Βυζαντινῶν. (Ημερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 269 — 277.)

Στουραΐτου Σπ. Ὁ Λέων Μελᾶς. Τὸ ἐθνικὸν καὶ παιδαγωγικὸν ἔργον αὐτοῦ. 'Αθῆναι 1924 σ. 47.

Συκουτρῆ Ι. (Εἰσηγητοῦ). Ἔκθεσις τῆς κριτικῆς Ἐπιτροπείας τοῦ Α' Φιλολογικοῦ Διαγωνισμοῦ τῆς Α. Μ. τοῦ 'Αρχιεπισκόπου κ. κ. Κυρίλλου Βασιλείου τοῦ ἀπὸ Κυρηνείας. (Ἱστορία τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Κύπρῳ ἀπὸ τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως μέχρι τῆς 'Αγγλικῆς κατοχῆς (1571 – 1878). 'Εν Λευκοσίᾳ 1924. σ. 191. (Δημοσιεύματα «Κυπριακῶν Χρονικῶν» ἀρ. 2.)

» » Παλαιογραφικὰ ἐκ Κύπρου. (Κυπριακὰ Χρονικὰ τόμ. 2. σ. 149 — 174.)

» » Desiderata Cypria. Αὐτόθι 47 — 59.)

» » Κύπριος κτίτωρ μονῆς ἐν Κρήτῃ (Αὐτόθι σ. 60.)

» » Μοναστήρια ἐν Κύπρῳ Β' 'Αμιροῦ, Γ' 'Αρχάγγελος Μοναγροῦ, Δ' 'Αμασγοῦ Ε' Ἅγιος Μηνᾶς, ΣΤ' Ἅγιος 'Αναστάσιος, Ζ' Ἅγιος Γεώργιος ὁ Μακρὺς (Αὐτόθι σ. 79—85, 108—115, 115—120, 121 —130, 254—269, 269—276.)

» » Παραδόσεις περὶ τῆς Λατσιᾶς (Αὐτόθι σ. 88—89.)

» » Κύπριος Πατριάρχης Μόσχας (Αὐτόθι σ. 175 – 176.)

» » Ποικίλα—'Επιτύμβιος στήλη Κιτιέως. Χρονικὸν σημείωμα περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κύπρου ὑπὸ τῶν Τούρκων. Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ Βατύλης ἐκ χειρογράφου (Αὐτόθι σ. 216 — 220.)

» » Desiderata Cypria. Κυπριακὴ ἁγιογραφία. (Αὐτόθι σ. 234 – 245.)

Σωτηριάδου Γ. Οἱ πρῶτοι Τοῦρκοι εἰς τὴν 'Ασίαν. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 281 – 294.)

Σωτηρίου Γ. Α' διεθνὲς συνέδριον τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν. (Θεολογία τόμ. 2 σ. 184 — 190.)

Φιλήντα Μ. Γλωσσογνωσία καὶ γλωσσογραφία Ἑλληνική. Τόμ. Α'. 'Αθῆναι 1924. Σελ. 244.

Φιλίππου Δ. Ὁ ἅγιος Κενδέας καὶ ὁ ἐν Κτήματι ναός του. (Κυπριακὰ Χρονικὰ τόμ. 2 σ. 224 — 227.)

Φωκυλίδου Ί. Ἡ Γάζα. (Ἐκκλ. Φάρος τόμ. 23 σ. 259 — 307.)

Χατζῆ 'Αντ. 'Αγνώστου Ἕλληνος χειρόγραφοι παρατηρήσεις εἰς τὰς τοῦ Εὐσταθίου παρεκβολάς. ('Αθηνᾶ τόμ. 36 σ. 99 — 106.)

Χατζιδάκι Γ. Καλῶς ὡρίσετε. (Ἡμερολόγιον τῆς μεγάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 99 — 103.)

» » Γλωσσικά. (Κυπριακὰ Χρονικὰ τόμ. 2 σ. 1 — 3.)

» » Μεθοδικὰ καὶ ἐτυμολογικὰ 'Ιυτοῖ — Γιούχτας — ἄντζα — σκανίζει — δρόλυκος — ζῴδιον — ζοῦδος — ἄζουδος — λίγωσι — γέμωσι — Παθητικαὶ μετοχαὶ μετὰ ἐνεργητικῆς σημασίας — Περὶ ἐλλιπεστέρων χρήσεων καὶ περὶ τοῦ σχηματισμοῦ νεωτέρων ἐπιθέτων — Μάντις — μαντιᾶς — Μεσαρέα — Δάνειος, ἐπίθετον — Διόρθωσις εἰς τὸν 'Αθήναιον — Ἅπαξ διὰ παντός. ('Αθηνᾶ τόμ. 36 σ. 177 – 213.)

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

'Αλιβιζάτου 'Αμίλκα Ἡ ἐκκλησία ὡς οἰκονομικὸς καὶ φιλάνθρωπος ὀργανισμός. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 309 — 315.)

Γερμανοῦ Μητροπολίτου 'Αμασείας Ἡ 'Εκκλησία τῆς 'Αβησσυνίας. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 8 σ. 375 — 380.)

Γεωργιάδου Δ. Τὸ βάπτισμα τῶν αἱρετικῶν. (Νέα Σιὼν τόμ. 19 σ. 73 — 83, 97 — 112, 165 — 181, 253 — 256.)

Δ. Ι. 'Ανεκδότων ἔκδοσις. Βασιλείου Σελευκείας λόγος εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα. (Νέα Σιὼν τόμ. 19 σ. 356 — 358.)

Δημητρίου Χρυσοστ. Μελέτη περὶ τοῦ χαρτοφύλακος τῆς ἐν Κων/πόλει μεγάλης τοῦ Χριστοῦ 'Εκκλησίας. 'Αθῆναι 1924. Σελ. IV + 63.

Διαμαντοπούλου 'Αδαμ. 'Απόπειραι πρὸς ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα. 'Αθῆναι 1924. Σελ. 75. (Ἡ μελέτη ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Θεολογίας τόμ. 1 σ. 99 — 108, 202 — 217 καὶ 2 σ. 24 — 45, 121 — 147.)

Θέμελη 'Ιορδ. Αἱ σύνοδοι τῆς 'Εκκλησίας Ἱεροσολύμων. (Νέα Σιὼν τόμ. 19 σ. 198 — 214, 261 — 277, 307 — 340, 417 — 428, 499 — 520.)

» » Ἱκετηρία τοῦ Γένους τῶν Γραικῶν πρὸς πᾶσαν τὴν Χριστιανικὴν Εὐρώπην. (Αὐτόθι τόμ. 19 σ. 435 — 443.)

Θέμελη Τ. Τὰ διπλωματικὰ ἔγγραφα περὶ τοῦ προσκυνηματικοῦ καθεστῶτος. (Νέα Σιὼν τόμ. 19 σ. 641 — 669.)

Ἱππολύτου 'Απόσπασμα ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 90 χειρογράφου τῆς μονῆς 'Αβραάμ (Νέα Σιὼν τόμ. 19. σ. 476 — 483, 543 — 548.)

» » Περὶ συνόδων οἰκουμενικῶν. (Αὐτόθι τόμ 19 σ. 605 — 620.)

Καλλίστου Οἱ ἅγιοι τόποι ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν δίκαια τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. (Νέα Σιὼν τόμ. 19 σ. 48 — 72, 129 — 139, 182 — 197, 278 — 293, 324 — 340, 374 — 394, 531 — 542, 646.)

Λαυριώτου Σπυρίδωνος ('Ιατροῦ). Κανὼν ἰαμβικὸς εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου ποιηθεὶς παρὰ τοῦ ἐνδοξοτάτου καὶ σοφωτάτου αὐθεντὸς τῆς Οὐγγαροβλαχίας κ Νικολάου Βοεβόδα. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 8 σ. 26 — 30.)

» » 'Ανέκδοτος ἐκκλησιαστικὴ ποίησις. (Αὐτόθι τόμ. 8. σ. 61 — 65, 256 — 266, 337 — 343, 394 — 420)

» » Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν πρὸς Νεόφυτον Μαυρομάτην πρώην Ἄρτης. (Αὐτόθι σ. 66 — 70.)

» » Ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι καὶ διδακτικαὶ Α' Ἰωσὴφ πρώην Τορνόβου πρὸς τὸν Ἡγεμόνα Οὐγγροβλαχίας Νικόλαον. (Αὐτόθι τόμ. 8 σ. 101 — 105.) Δήλωσις ἀκριβεστάτη πότε καὶ ποσάκις χρὴ σφραγίζειν τὰ ἅγια δῶρα τὸν ἱερέα ἐν τῇ λειτουργίᾳ. Ἐκ τῶν Ἰακώβου τοῦ Νεασκητιώτου (Αὐτόθι τόμ. 8 σ. 164 — 169.)

» » Ἐπιστολαὶ παρηγορητικαί. Μιχαὴλ Ψελλοῦ πρὸς τὸν Βασιλέα του Διογένην μετὰ τὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ἐκκοπῆναι (Αὐτόθι σ. 279 — 281.)

» » Ἕτεραι ἐπιστολαὶ Μαξίμου μοναχοῦ. (Αὐτόθι σ. 282.)

Λούβαρι Ν. Ἡ ἰδέα τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως καὶ ἡ θρησκειολογία. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 8. σ. 197 — 202.)

Μ. Ι. Ὁ περὶ τὰ πανάγια προσκυνήματα ἀγὼν ὑπὸ τῇ Τουρκικῇ ἐξουσίᾳ (1517—1917). (Νέα Σιὼν τόμ. 19 σ. 3 — 47.)

Μιχαηλίδου Εὐγ. Ἡ Παλαιστίνη ἐν τῇ Ἀραβικῇ φιλολογίᾳ. (Νέα Σιὼν τόμ. 19 σ. 455 — 460, 592 — 604.)

Μπαλάνου Δ. Λόγος ἐναρκτήριος εἰς τὸ μάθημα τῆς Πατρολογίας. (Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθ. Θεολ. Σχολ. τόμ. 1. σ. 75 — 96.)

Μπρατσιώτου Π. Αἱ παραβολαὶ τοῦ Κυρίου καὶ ἡ νεωτέρα κριτική. (Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθ. Θεολ. Σχολ. τοῦ τόμ. 1 σ. 127 — 200.)

Παπαδοπούλου Χρυσοστ. Τὸ σύμβολον τῆς Β' οἰκουμενικῆς συνόδου. Ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ μελέτη. (Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθ. Θεολ. Σχολ. τόμ. 1 σ. 1 — 73.)

» » Τὸ ζήτημα περὶ τοῦ κύρους τῶν ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν. (Νέα Σιὼν τόμ. 19 σ. 566 — 582, 630 — 645.)

» » Ἐπιστολὴ Ἰωακεὶμ ΣΤ' πατριάρχου Ἀντιοχείας. (Ἐκκλ. Φάρος τόμ. 23 σ. 308 — 312.)

» » Ἀνδρόνικος Δημητρακόπουλος (1825 — 1872.). (Θεολογία τόμ 2. σ. 277 — 281.)

Παπακυριάκου Κ. Χριστιανικὰ μνημεῖα ἐν Ἀκαρνανίᾳ. (Θεολογία τόμ. 2 σ. 370 — 373.)

Πασχάλη Δ. Διονύσιος Καΐρης ὁ Α' Ἀρχιεπίσκοπος Ἄνδρου (1719 — 1765). (Θεολογία τόμ. 2 σ. 68 — 88.)

» » Νεόφυτος Καμπάνης, Ἐπίσκοπος Ἱεραπόλεως (Αὐτόθι τόμ 2 σ. 358 — 369.)

Σ. Ε. Τὰ δίκαια τῶν μητροπόλεων κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα. (Θεολογία τόμ. 2. σ. 282 — 284.)

Στεφανίδου Βασλ. Οἱ πάπαι Φῆλιξ ὁ Γ' καὶ Γαλάσιος ὁ Α' καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς ὁ Α'. Ἀθῆναι 1924. Σελ. 15.

Συκουτρῆ Ι. Μιχαὴλ Ψελλοῦ βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Αὐξεντίου. (Θεολογία τόμ. 2 σ. 352 — 357.)

Φιλιππίδου Λεων. Χριστιανικὴ ἡλικία τῶν Κυκλάδων νήσων. (Ἐκκλ. Φάρος τόμ. 23 σ. 78 — 105.)

ΤΕΧΝΗ

Γιαννοπούλου Ν. Χριστιανικὰ καὶ βυζαντινὰ γλυπτὰ Χαλκίδος. (Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. Περίοδ. Β' τόμ. 1 τεῦχ. γ — δ σ. 89 — 119.)

Ζάχου Ἀριστ. Τὸ συνέδριον Βυζαντινῶν Σπουδῶν. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 8 σ. 344 — 346.)

Καλογεροπούλου Ν. Δ. Συμβολαὶ εἰς τὴν παλαιὰν Χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν καὶ τέχνην ἐν Ἑλλάδι. Ἀρχαῖοι Χριστιανκοὶ τάφοι ἐν Χαλκίδι (Ἀνάπλασις τόμ. 37 σ. 266 — 297, 333 — 334.)

Ζώη Λ. Ἡ τεχνικὴ ἐξέλιξις τῶν ἀδελφῶν Μόσχων. (Παντογνώστης τόμ. 3 σ. 245 — 247.)

Νομικοῦ Χ. Τὰ κεραμουργήματα τῆς Κανδιάνας. Ἀλεξάνδρεια 1924. Σελ. 25 μετὰ 10 εἰκ. ἐν τέλει.

Ξυγγοπούλου Ἀνδρ. Μία εἰκονογραφικὴ σύνθεσις ἐκ Μετεώρων. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 395 — 403.)

» » Σπαράγματα ἱστορημένου Εὐαγγελίου. (Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. Περίοδ. Β' τόμ. 1 τεῦχ. α — β σ. 8 — 12.)

» » Ἡ Παναγία τοῦ Καΐρου. (Αὐτόθι τεῦχ. γ — δ σ. 59 — 68.)

Ὀρλάνδου Ἀναστ. Ἡ μονὴ Λουκοῦς. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 419 — 433.)

» » Αἱ Βλαχέρναι τῆς Ἠλείας. (Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1923 σ. 5 — 35.)

» » Ξυλόγλυπτος Βυζαντινὴ θύρα. (Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. Περίοδ. Β' τόμ 1 τεῦχ. γ — δ σ. 69 — 73.)

Στράτη Ε. Διασωθεῖσαι Χριστιανικαὶ ἀρχαιότητες Σερρῶν. (Δελτ. Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. Περίοδ. Β' τόμ. 1 τεῦχ. γ — δ σ. 51 — 58.)

Σωτηρίου Γ. Ναὸς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ. (Ἀρχαιολ. Δελτ. 1924 σ. 89 — 228.

» » Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι 1924. Σελ. 142.

» » Σπήλαιον ἑπτὰ παίδων ἐν Ἐφέσῳ. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 217 — 228.)

» » Ἡ συλλογὴ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Δελτ. Χριστ Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. Περίοδ. Β' τόμ. 1 τεῦχ. γ — δ σ. 74 — 87.)

» » Βιβλιοκρισία εἰς Ch. Diehl-Le Tourneau-H. Saladin, Les monuments de Salonique. Paris 1918. (Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 8. σ. 381 — 393.)

Φιλαδελφέως Ἀλεξ. Ὁδηγὸς τῶν ἀρχαίων, μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων μνημείων τῶν Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι 1924. Σελ. η + 382.

» » Βυζαντινὰ ἀγγεῖα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Παλαιᾶς Κορίνθου. (Δελτ. Χριστ Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. Περίοδ. Β' τόμ. 1 τεῦχ. α — β σ. 22 — 47.)

» » Ἀνασκαφαὶ Νικοπόλεως. (Αὐτόθι τεῦχ. γ — δ σ. 121 — 127.)

Φουρίκη Π. Ὁ ἅγιος Νικόλαος τῆς Σαλαμῖνος. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1924 σ. 121 — 141.)

ΝΟΜΙΚΗ

Ἀγγελετοπούλου Π. Σημεῖα τοῦ Βυζαντινοῦ δικαίου. Ἀθῆναι 1924. Σελ. 31 (Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Δικαιοσύνης τόμ. 2 τεῦχ. 20 — 22.)

Γκίνη Δ. Das Promulgationsjahr der Isaurischen Ecloga 1924. Βιβλιοκρισία ἐν Δικαιοσύνης τόμ. 2 τεῦχ. 29.

Ράλλη Κ. Περὶ τῶν Ἐπαρχιακῶν Συνόδων κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. (Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθ. Νομ. Σχολ. τόμ. 1 σ. 1 — 24.)

» » Περὶ τοῦ προβιβασμοῦ τοῦ θρόνου κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. (Αὐτόθι σ. 100 — 104.)

» » Περὶ τῆς τῶν μονῶν διαιρέσεως κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. (Αὐτόθι σ. 105 — 121.)

Νέος Ἑλληνομνήμων τόμ. ΙΗ΄

Τυπικὰ σ. 3. — Τὸ ὑπ' ἀριθ. Ρ' κατάλοιπον σ. 9. — Ἐπιστολὴ τοῦ Ciriaco d' Ancona σ. 10. — Σημείωσις περὶ τοῦ τάφου τῆς Βασιλίσσης τῆς Νικαίας ἐν Valentia σ. 13. — Δύο ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Βελῆ πασσᾶν σ. 18. — Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν ΡΝΕ' καὶ ΡΝΣΤ' κατάλοιπα σ. 26 — Ὄρθρος καὶ νὺξ σ. 33. — Ἐπώνυμα Βυζαντίνων αὐτοκρατόρων σ. 40. — Ἰσθμὸς Κορίνθου σ. 42. — Σφραγῖδες Ἀτζαϊωλῶν καὶ Παλαιολόγων σ. 45. — Ἔρευναι ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις καὶ ἀρχείοις Ῥώμης, Βενετίας, Βουδαπέστης καὶ Βιέννης σ. 48 — 276 καὶ 374. — Νέα πηγὴ βυζαντινῆς ἱστορίας σ. 70. — Κώδικες τῆς βιβλιοθήκης Σπ. Λάμπρου σ. 112 καὶ 308. — Οὐΐλλιαμ Μίλλερ ἱστορικαὶ μονογραφίαι συλλεχθεῖσαι καὶ μεταφρασθεῖσαι ἐκ τῆς ἀγγλικῆς ὑπὸ Σπ. Λάμπρου σ. 129. — Οἱ Ῥωμαῖοι ἐν Ἑλλάδι σ. 132. — Ἡ Ἑλλὰς ἐπὶ τῶν Βυζαντίνων σ. 170. — Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν ΠΘ' κατάλοιπον σ. 212. — Ὡροευρέσια ποδικὰ σ. 217. — Ἀναγραφὴ ἐπιστολῶν περιεχομένων ἐν κώδικι Νεαπόλεως III A A 6 σ. 221. — Κτηματολόγια Πελοποννήσου σ. 223. — Νέα Ἑλλὰς σ. 239. — Σημειώματα ἀφορῶντα τὴν ἐν Κερκύρᾳ συναγωγὴν σ. 248. — Περὶ Ἀθηνῶν σ. 254. — Διορθώσεις εἰς τὰ ἐν τῷ νέῳ Ἑλληνομνήμονι τόμ. 16 (1922) σ. 39 — 59 ἐκδοθέντα ἰαμβικὰ ποιήματα σ. 292. — Ὀνομασίαι τόπων τινῶν σ. 295. — Ἀνέκδοτα ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 24 χειρογράφου τῆς βιβλιοθήκης Λάμπρου σ. 317. — Ἁγιορειτικὰ σ. 353. — Σημειώματα περὶ τῶν Ἀλλατιανῶν τῆς Vallicelliana σ. 362. — Κατάλογος χειρογράφων Morosini σ. 364. — Τοῦ Στιλβῆ στίχοι μονῳδικοὶ σ. 367. — Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν ΡΣΤ' κατάλοιπον σ. 396. — Παραινέσεις Μενάνδρου κατὰ στοιχεῖον σ. 372. — Ἐπιγραφικὰ σ. 372. — Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας καὶ ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως σ. 383. — Σύμμικτα. Εἰδήσεις. — Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τῆς ἐν Ἁλμυρῷ φιλαρχαίου ἑταιρείας Ὄρθρυος.

Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις

Σελ. 122 στ. 4 *μετὰ τὴν φρ.* τὸ πρῶτον ὁ Γ. Μάρκου ἀναφαίνεται *πρόσθες:* εἰς τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς Πετράκη, ὅπερ κοσμεῖ διὰ τοιχογραφιῶν τῷ 1719 (βλ. ἐπιγραφὴν ἀνιστορήσεως ἐν Δ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, τομ. 1 (1891) σ. 430), μετὰ ταῦτα . . . .

» 289 » 5 *ἀντὶ* 0,70 *γρ.* 0,07

» 301 » 22 » τέσσαρα *γρ.* τρία, *τὸ δὲ* Θ΄ *διαγραπτέον*

» 316 » 10 » *ἀορὶ* » ἀωρὶ

» 317 » 10 » *μετὰ τὴν λέξιν* ἁρπαγέντος *πρόσθες:* νέου διὰ τοῦ

» 318 » 12-13 *ἀντὶ* μάρτυρον *γρ.* μάρτυρος

» 326 » 2 » Μαί » Μία

» 332 » 2-3 *μεταξὺ τῶν στίχων τούτων πρόσθες* Β΄

» 332 » 5 *ἀντὶ* ΣΤ΄ *γρ.* Γ΄

» 335 » 3 *ἐκ τῶν κάτω ἐν appar. crit. ἀντὶ* ἐδῶ Ο *γρ.* ἐδῶ ΒΟ

» 336 » 23-24 *μεταξὺ τῶν στίχων τούτων πρόσθες* Ε΄

ΤΑ ΥΠΟ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΝΥΝ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ

Κατὰ τὴν 15ην Μαρτίου 1918 οἱ κ. Γ. Ε. Τιπάλδος, Φ. Κουκουλές, Ν. Καλογερόπουλλος καὶ Πλάτων Ροδοκανάκις παρεκλήθησαν ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου Γεωργίου Τσοκοπούλλου νὰ προσέλθωσιν εἰς τὸ γραφεῖόν του. Εἰς τοὺς προσελθόντας ἐδήλωσεν ὁ κ. Τσοκόπουλλος ὅτι ἡ πρόσκλησις ἀφεώρα εἰς σύσκεψιν περὶ ἱδρύσεως Ἑταιρείας σκοπὸν ἐχούσης, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν συντήρησιν τῶν ὁλοὲν φθειρομένων Βυζαντινῶν μνημείων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν διὰ λαϊκῶν δημοσιευμάτων καὶ διαλέξεων διαφώτισιν τοῦ κοινοῦ περὶ τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ καθ' ὅλου πολιτισμοῦ, οὕτως ὥστε ν' ἀρχίσῃ τὸ ἡμέτερον ἔθνος νὰ γνωρίζῃ καὶ ἀγαπᾷ πᾶν ὅ,τι συνδέεται πρὸς τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν ὑπερχιλιετῆ αὐτοῦ ἱστορίαν, τέλος δὲ τὴν δι' ἀνακοινώσεων καὶ περιοδικοῦ προαγωγὴν τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν.

Οἱ προσκληθέντες, ἀφ' οὗ συνεχάρησαν τὸν κ. Τσοκόπουλλον διὰ τὴν πρωτοβουλίαν, εὗρον ὅτι ἦτο καιρὸς νὰ συμπηχθῇ τοιαύτη Ἑταιρεία, ἧς ὁ σκοπός, ὅσον αὐτοὶ ἐγνώριζον, θὰ εὕρισκεν εὐμενῆ παρὰ τῷ κοινῷ ὑποδοχήν, ἐπεφυλάχθησαν δὲ νὰ συζητήσωσιν εὐρύτερον ἐν προσεχεῖ συνεδρίᾳ.

Πέντε ἡμέρας μετὰ τὴν σύσκεψιν ταύτην συνελθόντες πάλιν οἱ ἀνωτέρω μετὰ τοῦ κ. Θ. Βολίδου εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ κ. Γ. Τσοκοπούλλου, συνεζήτησαν διὰ μακρῶν περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς Ἑταιρείας, περὶ τῶν χρονικῶν περιόδων, ἃς θ' ἀναλάβῃ νὰ διαφωτίσῃ, ὡς καὶ τῶν μέσων, ἅτινα πρέπει νὰ χρησιμοποιήσῃ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ της, ἀπεχώρησαν δέ, ἀφ' οὗ ἀπεφάσισαν ν' ἀνακοινώσωσι τὰ συζητηθέντα εἰς φίλους των λογίους, οὓς καὶ νὰ προσκαλέσωσι νὰ συνέλθωσιν εἰς τόπον βραδύτερον ὁρισθησόμενον, ἵνα μετ' αὐτῶν τὸ μὲν συζητήσωσιν εὐρύτερον, τὸ δὲ προβῶσιν εἰς ὁριστικὴν συγκρότησιν τῆς Ἑταιρείας.

Ὄντως οὐχὶ μετὰ πολὺ συνελθόντες οἱ ἀνωτέρω μετὰ διαφόρων ὁμοφρόνων τρὶς ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, ἀπεφάσισαν ὁριστικῶς τῇ 25ῃ Ἀπριλίου 1918 τὴν ἵδρυσιν Ἑταιρείας ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ἑταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἧς τὸν σκοπὸν ὥριζε τὸ δεύτερον ἄρθρον τοῦ αὐθημερὸν ψηφισθέντος καταστατικοῦ, τὸ ἔχον ὧδε:

«Σκοπὸς τῆς Ἑταιρείας εἶναι ἡ ἐνίσχυσις τῶν Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν ἐν γένει μελετῶν, ἡ ἐκλαΐκευσις τῶν γνώσεων τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν χρόνων

καὶ ἡ διέγερσις τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς τὴν χιλιετῆ περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ Ἑταιρεία θὰ ἐπιδιώξῃ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ της α΄) διὰ διαλέξεων ἐκλαϊκευτικῶν περὶ παντὸς θέματος ἀναγομένου εἰς τὴν ἱστορίαν, τὸν βίον, τὰς ἐπιστήμας, τὰς τέχνας καὶ τὸν πολιτισμὸν ἐν γένει τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ Μεσαίωνος β΄) δι' ἐπιστημονικῶν ἀνακοινώσεων γ΄) δι' ἐκδόσεως εἰδικοῦ περιοδικοῦ καὶ σχετικῶν δημοσιευμάτων δ΄) δι' ἱδρύσεως βιβλιοθήκης περιλαμβανούσης τὰ ἔργα τὰ ἀναγόμενα εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τὸν Μεσαίωνα καὶ ε΄) διὰ παντὸς ἄλλου τρόπου, τὸν ὁποῖον τὸ Συμβούλιον ἤθελε κρίνει συντελεστικόν».

Ἡ ἱδρυθεῖσα Ἑταιρεία, μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Δ. αὐτῆς Συμβουλίου, ἐτέθη εὐθὺς ἐπὶ τὸ ἔργον. Ἦτο τότε ἡ ἐποχή, καθ' ἣν οἱ Βούλγαροι, καταλαβόντες τὴν Α. Μακεδονίαν, εἶχον καταστρέψει πολλοὺς Βυζαντινοὺς ναοὺς καὶ ἀπαγάγει πλεῖστα κειμήλια, χειρόγραφα καὶ ἔργα τέχνης, εὐκόλως οὕτω τὰς ἑαυτῶν βιβλιοθήκας καὶ τὰ μουσεῖα πλουτίζοντες. Περὶ τῆς διασώσεως λοιπὸν καὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἁρπαγέντων φροντίζουσα ἡ Ἑταιρεία, ἀπετάθη ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὸν τότε Γενικὸν Διοικητὴν Μακεδονίας κ. Κ. Ρακτιβὰν παρακαλοῦσα νὰ ἐξακριβώσῃ τίνα κειμήλια ἡρπάγησαν ἢ κατεστράφησαν, ἵνα ἐν καιρῷ ζητηθῇ ἡ ἀπόδοσις αὐτῶν ἢ σχετικὴ ἀποζημίωσις, ἀφ' ἑτέρου δ' ἀπηύθυνε πρὸς τὸν πεπολιτισμένον κόσμον ἔντονον διαμαρτυρίαν διὰ τὴν τοιαύτην βεβήλωσιν διὰ τῶν ἐν Ρώμῃ, Παρισίοις, Λονδίνῳ καὶ Βασιγκτῶνι πρεσβευτῶν τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὰς τοιαύτας δ' ἐνεργείας της εὗρε καὶ ἄλλους προθύμους ἀντιλήπτορας καὶ δὴ καὶ τὸν εἰς Μακεδονίαν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον μεταβάντα ἱδρυτήν της ἀοίδιμον Γ. Τσοκόπουλλον καὶ τὸν τότε ἐν Ἀμερικῇ εὑρισκόμενον Πρόεδρόν της Σον Μητροπολίτην Ἀθηνῶν κ. Μελέτιον, εἰς ὃν πολλὰ ὀφείλει.

Ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τούτων ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τῆς Βουλγαρικῆς Κυβερνήσεως, συμφώνως τῷ 126 ἄρθρῳ τῆς συνθήκης τοῦ Neuilly, κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1922 παράδοσις εἰς τὸν Σύμβουλον τῆς Ἑταιρείας κ. Γ. Σωτηρίου πολλῶν ξυλογλύπτων σταυρῶν ἁπλῶν καὶ μετὰ συρματεΐνης ἐπενδύσεως, ἀργυρῶν φιαλῶν ἁγιασμοῦ, ἀργυρῶν ἐπενδύσεων εἰκόνων, ποτηρίων μεταλήψεως, θυμιατηρίων, ἀμφίων ἱερατικῶν, διακοσίων ἐννενήκοντα ἐντύπων βιβλίων διαφόρου περιεχομένου καὶ διακοσίων πεντήκοντα ἐννέα χειρογράφων, τῶν πλείστων ἐκ τῆς παρὰ τὰς Σέρρας μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου [1]).

[1]) Ἐκ τῶν ἀντικειμένων δεκαοκτὼ κατετέθησαν ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθη-

Ἡ Ἑταιρεία μετὰ τὴν κατὰ τὴν 26ην Ἰανουαρίου 1919 ἐπίσημον ἐμφάνισίν της διὰ συγκεντρώσεως ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Φιλ. Συλλόγου Παρνασσοῦ, καθ' ἣν εἰσηγητικῶς ὡμίλησεν ὁ Πρόεδρος αὐτῆς Σος κ. Μελέτιος, διὰ μακρῶν δὲ τὸ πρόγραμμά της ἀνέπτυξεν ὁ Σύμβουλος κ. Γ. Σωτηρίου, [1]) ἀπεφάσισεν, ἐλλείψει χρηματικῶν πόρων, νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὸ πρῶτον μέρος τοῦ δευτέρου ἄρθρου τοῦ καταστατικοῦ της, ἤτοι τὴν ἐκλαΐκευσιν τῶν περὶ τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου γνώσεων διὰ διαλέξεων καὶ ἐκδρομῶν. Ἀρχίσασα λοιπὸν ἀπὸ τοῦ χειμῶνος τοῦ 1919 ἔκαμεν ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Φιλ. Συλλόγου Παρνασσοῦ διὰ τῶν μελῶν της καὶ ἄλλων λογίων τὰς ἑξῆς διαλέξεις.

Κατὰ τὸ 1919 ὡμίλησαν οἱ κ.

1) Σος Μητροπολίτης Ἀθηνῶν κ. Μελέτιος, Περὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας; 2) Κ. Ράδος, Περὶ τοῦ Βυζαντινοῦ ναυτικοῦ 3) Φ. Κουκουλές, Περὶ τοῦ σχολικοῦ ἡμῶν βίου κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τοὺς μετέπειτα χρόνους [2]) 4) Κ. Σοκόλης, Περὶ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς ἰδέας τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ 5) Ι. Δαμβέργης, Περὶ τοῦ διατὶ καὶ ὑπὸ τίνων ἐσυκοφαντεῖτο τὸ Βυζάντιον 6) Α. Ἀδαμαντίου, Περὶ τοῦ ἱεροῦ παλατίου καὶ τῆς Αὐλικῆς ἐθιμοτυπίας 7) ὁ Σος Μητροπολίτης Ἀθηνῶν κ. Μελέτιος, Περὶ τοῦ Παναγίου Τάφου καὶ τῶν ἀξιώσεων τοῦ Βατικανοῦ ἐπὶ τῶν ἁγίων τόπων 8) ὁ Ν. Καλογερόπουλλος, Περὶ τῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν Βυζαντινῆς ἁγιογραφίας 9) ὁ Κ. Σοκόλης, Περὶ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου καὶ 10) ὁ Γ. Βεγλερῆς, Περὶ τῆς βιβλιοθήκης καὶ τοῦ θησαυροφυλακίου τοῦ Σεραγίου τῆς Κων/λεως [3]).

Κατὰ τὸ 1919-1920 ὡμίλησαν οἱ κ.

1) Γ. Σωτηρίου, Περὶ τοῦ Βυζαντινοῦ ἐνδύματος καὶ τῆς ἐξωτερικῆς περιβολῆς τοῦ κλήρου κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους [4]) 2) Κ. Ράδος, Περὶ τῶν στρατειῶν τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρα-

νῶν, ἑπτὰ ἐν τῷ Μουσείῳ κοσμητικῶν τεχνῶν καὶ ἓξ θέλουσιν ἐπιστραφῇ εἰς τὴν μονὴν τοῦ Τιμίου Προδρόμου. Τὰ χειρόγραφα κατετέθησαν εἰς τὸ εἰδικὸν τμῆμα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, πλὴν πέντε, ἅτινα ἐκρατήθησαν ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ ὡς περιέχοντα μικρογραφίας. Τέλος τὰ βιβλία διενεμήθησαν μεταξὺ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς.

[1]) Ἡ ὁμιλία τοῦ κ. Σωτηρίου ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Καινῇ Διδαχῇ» τόμ. Α΄. σ. 418-428.

[2]) Ἡ διάλεξις αὕτη ἐξεδόθη τῷ 1920 ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ κ. Κουκουλὲ τῷ ἐπιγραφομένῳ «Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν» σελ. 79—128.

[3]) Ἡ διάλεξις ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ πεντηκονταετηρίδι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλ. Συλλόγου σ. 173—182.

[4]) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ Γρηγορίῳ τῷ Παλαμᾷ τόμ. 3. σ. 237—247, 359—370, 452—460, 546—551.

κλείου [1]) 3) Φ. Κουκουλές, Περὶ τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα [2]) 4) Ν. Καλογερόπουλλος, Περὶ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν ζωγράφων καὶ δὴ τῶν Κρητῶν 5) † Σος Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος, Περὶ τῶν ἑπτὰ ἐκκλησιῶν τῆς ἀποκαλύψεως 6) Ἀ. Ἀδαμαντίου, Περὶ τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ὑφαντουργικῆς τέχνης τῶν Βυζαντινῶν 7) Ἀρ. Κούζης, Περὶ περιθάλψεως καὶ νοσοκομείων κατὰ τοὺς Βυζανινοὺς χρόνους καὶ ἰδίᾳ περὶ μοναστηριακῶν νοσοκομείων (ξενώνων) κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα [3]) 8) Κωνστ. Ἄμαντος, Περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους 9) Βασ. Λαμπίκης, Περὶ τῆς ἰατρικῆς κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους 10) Κ. Σοκόλης, Περὶ τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας καὶ 11) Ἀρχιμ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλλος, Περὶ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν ἁγίων τόπων τῆς Ἱερουσαλήμ.

Κατὰ τὸ 1920-1921 ὡμίλησαν οἱ κ.

1) Φ. Κουκουλές, Περὶ τοῦ γάμου κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους 2) Ἰ. Βογιατζίδης, Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ ἐξελίξεως τῆς μεγάλης ἰδέας [4]) 3) Γ. Σωτηρίου, Περὶ τῶν Βυζαντινῶν ὑφασμάτων.

Κατὰ τὸ 1921-1922 ὡμίλησαν οἱ κ.

1) Ἀρχιμ. Ἄνθιμος Παπαδόπουλος, Περὶ τῆς τύχης τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Τούρκων 2) Φ. Κουκουλές, Περὶ Πτωχοπροδρόμου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα 3) Σ. Μενάρδος, Περὶ συναξαρίων καὶ συναξαριστῶν 4) Ι. Βογιατζίδης, Περὶ τῶν Ἑλλήνων καθολικῶν καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους [5]) 5) Ἀρ. Κούζης, Περὶ ἰατρικῆς καὶ δεισιδαιμονίας κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους 6) Ἀν. Ὀρλάνδος, Περὶ τῶν Χριστιανικῶν μνημείων τῆς Ραβέννης, 7) Γ. Τσοκόπουλλος, Περὶ Στεφάνου Σαχλίκη καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸν ΙΕ΄ αἰῶνα [6]) 8) Π. Ἀγγελετόπουλλος, Περὶ Μιχαὴλ Ψελλοῦ καὶ τῆς ἐποχῆς του καὶ 9) Κ. Μέκιος, Περὶ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν Βασιλέων.

Κατὰ τὸ 1922-1923 ὡμίλησαν οἱ κ.

---

[1]) Συντομωτάτην περίληψιν τῆς διαλέξεως ὅρα ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ στρατιώτου (1924) σ. 22—24.

[2]) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ βιβλίῳ «Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν» σ. 5—78.

[3]) Ἐδημοσιεύθη ἐν τοῖς ἀρχείοις ἰατρικῆς καὶ βιολογίας τομ. 15 (1920) σ. 40—51

[4]) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1923 σ. 161—171

[5]) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1924 σ. 163—183

[6]) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ περιοδικῷ Ἑλληνικῇ Ἐπιθεωρήσει τόμ. 15 τεῦχ 173 σ. 4—6 τεῦχ. 174 σ. 5—7, τεῦχ. 175 σ. 4—6, τεῦχ. 176 σ. 8—9.

1) Κ. Ἀμάντου, Περὶ Ἑλληνικῆς φιλανθρωπίας κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους [1]) 2) Φ. Κουκουλές, Περὶ τῶν δύο εἰδῶν τοῦ θριάμβου (ἐπιτίμου θριάμβου, διαπομπεύσεως) κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους [2]) 3) Σκ. Ζερβός, Περὶ τῆς Δωδεκανήσου κατὰ τὸν μεσαίωνα 4) Ἀδ. Διαμαντόπουλλος, Περὶ τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ ἔργου του 5) Ν. Καλογερόπουλλος, Περὶ τῆς Χριστιανικῆς τέχνης τῶν Ἀθηνῶν 6) Ἀρχιμ. Ἄνθιμος Παπαδόπουλλος, Περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου τῶν Βυζαντινῶν 7) Π. Ἀγγελετόπουλλος, Περὶ σημείων τινῶν τοῦ Βυζαντινοῦ δικαίου [3]) 8) Κ. Φίλανδρος, Περὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ 9) Εὐάγ. Χατζηϊωάννου, Περὶ τῆς μεσαιωνικῆς Κύπρου.

Κατὰ τὸ 1923-1924 ὡμίλησαν οἱ κ.

1) Γ. Σωτηριάδης, Περὶ τῆς ἐν Φωκίδι μονῆς τοῦ ὁσίου Λουκᾶ [4]) 2) Νικόστρ. Καλομενόπουλλος, Περὶ τῆς στρατιωτικῆς ὀργανώσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας 3) Ἀρχιμ. Ἄνθιμος Παπαδόπουλλος, Περὶ τῶν σχέσεων ὀρθοδόξων καὶ καθολικῶν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους 4) Σπ. Παπανικολάου, Περὶ τῆς ἀλχυμείας κατὰ τὸν μεσαίωνα 5) Paul Collinet, Περὶ τῶν φοιτητῶν τῆς Νομικῆς ἐν Βηρυτῷ κατὰ τὸν Ε΄ μ. Χ. αἰῶνα καὶ 6) Γ. Σωτηρίου, Περὶ τοῦ Βυζαντιολογικοῦ συνεδρίου τοῦ Βουκουρεστίου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαλέξεων ἐξαίρομεν ἰδιαιτέρως τὴν μετὰ κατάλληλον εἰσήγησιν τοῦ προέδρου κ. Καλογεροπούλλου γενομένην περὶ Ἑλληνικῆς φιλανθρωπίας κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, διότι αὕτη ὠργανώθη ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν προσφύγων τῆς Μ. Ἀσίας. Κατ' αὐτὴν εἰσεπράχθησαν δραχ. 5080, αἵτινες ἐδόθησαν εἰς τὸ Δ. Συμβούλιον τοῦ Συλλόγου τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν ὑπὲρ τῶν ὑπ' αὐτοῦ προστατευομένων προσφυγοπαίδων.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἂς μὴ ἀποσιωπηθῇ ὅτι ὁ ἑταῖρος κ. Π. Ζωγράφος καὶ ὁ Σύμβουλος κ. Ν. Καλογερόπουλλος ἐδώρησαν εἰς τὴν Ἑταιρείαν δύο εἰκόνας των, ἃς αὕτη διὰ τῆς κ. Ἄννης Παπαδοπούλλου διέθεσεν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τοῦ προέδρου τοῦ ἐν Σμύρνῃ τμήματός της, ἀειμνήστου Μητροπολίτου Χρυσοστόμου.

---

[1]) Ἐξεδόθη ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀθηνᾶ τόμ. 35 σ. 131—164

[2]) Τὸ πρῶτον μέρος τῆς διαλέξεως ταύτης, τὸ περὶ ἐπιτίμου θριάμβου, ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1923 σ. 49—64

[3]) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Δικαιοσύνῃ τόμ. 2 τεῦχ. 20—22 καὶ εἰς ἰδιαίτερον τεῦχος ἐν Ἀθήναις 1924.

[4]) Πβ. νῦν τὰ συντόμως ὑπὸ τοῦ κ. Σωτηριάδου σημειούμενα ἐν τῷ ἄρθρῳ του «Ἐκδρομὴ εἰς τὸν ὅσιον Λουκᾶν» Ἡμερολ. τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1925 σελ. 314 ἑξ.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω διαλέξεις δέον νὰ προστεθῶσι καὶ τὰ ὑπὸ τῶν Συμβούλων τῆς Ἑταιρείας κ. Φ. Κουκουλέ, Ἀν. Ὀρλάνδου καὶ Γ. Σωτηρίου γενόμενα μαθήματα ἐν τῷ πρὸς διάδοσιν τῶν ὠφελίμων βιβλίων Συλλόγῳ κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1922. Ἐκ τούτων ὁ μὲν πρῶτος ἀνέπτυξε κεφάλαιά τινα τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν, ὁ δεύτερος ὡμίλησε περὶ τῶν Βυζαντινῶν ἀνακτόρων καὶ οἰκημάτων καὶ ὁ τρίτος περὶ τῆς Βυζαντινῆς ζωγραφικῆς καὶ εἰκονογραφίας.

Οὐδ᾽ ἠμελήθησαν κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα αἱ ἐκδρομαὶ εἰς χώρους, ἔνθα ὑπάρχουσι μνημεῖα Βυζαντινὰ ἢ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνων. Αἱ ἐπισκέψεις τῶν μελῶν τῆς Ἑταιρείας εἰς τὰς μονὰς Δαφνίου, Καισαριανῆς, Πεντέλης, Φανερωμένης (Σαλαμῖνος), ἁγίου Ἰωάννου Καρέα καὶ ἁγίου Γεωργίου Κουταλέα, παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ὑμηττοῦ, τῆς μονῆς Νταοῦ Πεντέλης, τῆς παρὰ τὰς Ἀθήνας Ὄμορφης Ἐκκλησιᾶς, τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τῆς ἐν Χαλκίδι Βασιλικῆς τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, τῶν ἐκκλησιῶν Μαρκοπούλου καὶ τῶν ἐν Κορωπίῳ ἐρειπίων μεσαιωνικῶν πύργων, πρὸς δὲ καὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις Βυζαντινοῦ Μουσείου, ἔνθα ὡμίλησαν οἱ ἐκ τῶν ἑταίρων κ. Γ. Σωτηρίου, Ἀν. Ὀρλάνδος, Φ. Κουκουλές, Α. Ξυγγόπουλλος, Ν. Καλογερόπουλλος, Γ. Ε. Τιπάλδος,[1]) Ν. Κοτζιᾶς, Α. Κεραμόπουλλος, Π. Φουρίκης, Ι. Δοανίδης καὶ Ι. Σβορῶνος συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς ἀκριβεστέραν γνῶσιν τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας καὶ τέχνης καὶ ἐνίσχυσαν τὴν ἀγάπην πρὸς μνημεῖα μὲ τὴν μεσοχρόνιον καὶ τὴν μετὰ τὴν ἅλωσιν ἱστορίαν ἡμῶν συνδεόμενα.

Δὲν ἠρκέσθη ὅμως ἡ Ἑταιρεία εἰς ἁπλῆν μελέτην καὶ ἐπίσκεψιν τῶν μνημείων, ἀλλὰ προέβη καὶ εἰς διαβήματα ὑπὲρ συντηρήσεως ἢ ἐπισκευῆς αὐτῶν. Οὕτω κατ᾽ Αὔγουστον τοῦ 1920 δι᾽ ἐγγράφου της ἐζήτησε καὶ ἐπέτυχε παρὰ τοῦ Σου Ὑπουργείου τῆς Παιδείας τὸν διορισμὸν μονίμου ἐπόπτου τῶν Βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Μυστρᾶ, παρὰ δὲ τοῦ τότε Γεν. Διοικητοῦ Μακεδονίας κ. Α. Ἀδοσίδου τὴν παραχώρησιν δεκακισχιλίων δραχμῶν πρὸς διατήρησιν καὶ ἀναστήλωσιν τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ ναῶν τῆς ἁγίας Παρασκευῆς καὶ τῆς Θεοτόκου τῶν Χαλκέων.

Τὰς τοιαύτας ἐνεργείας της συνεχίζουσα ἡ Ἑταιρεία παρεκάλεσε κατὰ Μάϊον τοῦ 1920 τὸν ἐν Ἀθήναις τότε διατρίβοντα Γεν. Διοικητὴν Δυτ. Μακεδονίας κ. Ι. Ἠλιάκιν, ἵνα ἀσκήσῃ ὅλην αὐτοῦ τὴν ἐπιβολὴν πρὸς

[1]) Ἡ ἐν Δαφνίῳ ὁμιλία τοῦ κ. Γ. Ε. Τιπάλδου περὶ τοῦ εἰκαζομένου τάφου τοῦ Delaroche ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Η'. τόμῳ τοῦ Δελτίου τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος σ. 264—272.

προστασίαν καὶ συντήρησιν τῶν Βυζαντινῶν ναῶν τῆς Καστορίας, ἔλαβε δὲ παρ᾽ αὐτοῦ κατηγορηματικὰς διαβεβαιώσεις ὅτι θὰ πράξῃ πᾶν τὸ δυνατὸν ὑπὲρ τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς εἰρημένης πόλεως.

Ὑπὲρ τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων ἀπέβη ἐπ᾽ ἴσης ὁ κατ᾽ Αὔγουστον τοῦ 1920 διορισμὸς τοῦ Γεν. Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας Φ. Κουκουλὲ ὡς μέλους τοῦ ἐπὶ τῆς ἀναστηλώσεως, ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως ἀρχαίων καὶ ἱστορικῶν μνημείων Συμβουλίου, ὡς καὶ ἡ ἀποστολὴ δύο ἐγκυκλίων εἰς τὰ μέλη τῶν κατὰ Μάρτιον τοῦ 1920 ἱδρυθέντων δύο αὐτῆς Τμημάτων, ἔν τε Θεσσαλονίκῃ διὰ τοῦ Συμβούλου κ. Γ. Σωτηρίου, καὶ ἐν Σμύρνῃ. Διὰ τῶν ἐγκυκλίων τούτων, ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν συνιστᾶτο ἡ ἀποφυγὴ τῆς δι᾽ ὀξέων ἐπαλείψεως διαφόρων τοιχογραφιῶν καὶ ψηφιδωτῶν, χάριν δῆθεν ζωηροτέρας ἀναπαραστάσεως, ἀφ᾽ ἑτέρου δ᾽ ἐδίδοντο λεπτομερεῖς ὁδηγίαι περὶ τῆς καταγραφῆς τῶν ἐν ταῖς περιοχαῖς τῶν τμημάτων μονῶν, ἐκκλησιῶν, ἐπιγραφῶν, εἰκόνων, ξυλουργημάτων, χειρογράφων, ἀμφίων κ. τ. τ.

Ἡ ἡμετέρα Ἑταιρεία, ἥτις ὡς ἐπιστημονικὸν σωματεῖον ἔκρινε καθῆκον αὐτῆς νὰ διαμαρτυρηθῇ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1923 πρὸς τὸ Προεδρεῖον τοῦ παρὰ τῇ Κοινωνίᾳ τῶν Ἐθνῶν τμήματος τῆς πνευματικῆς συνεργασίας διὰ τὴν παρὰ τὰ διεθνῆ νόμιμα κατάληψιν τῆς Κερκύρας κολακεύεται νὰ πιστεύῃ ὅτι ἀποτελεσματικὴ ὑπῆρξεν ἡ πρὸς τὸ αὐτὸ Προεδρεῖον διαμαρτυρία της διὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων μελετωμένην κατεδάφισιν τῶν Βυζαντινῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Τὸ Δ. Συμβούλιον συνέστησε κατὰ Μάϊον τοῦ 1920 νὰ ἱδρυθῇ ἐν Καρυαῖς τοῦ Ἁγίου Ὄρους τυπογραφεῖον πρὸς εὐκολωτέραν δημοσίευσιν τῶν ἐν χειρογράφοις μεσαιωνικῶν κειμένων καὶ προαγωγὴν ἐπομένως τῆς ἐπιστήμης, παρεκάλεσε δὲ καὶ τὸ Σον Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1922 νὰ ὁρίσῃ περιοδικὴν ἐπιθεώρησιν τῶν ἱστορικῶν ἀρχείων τοῦ Κράτους. Ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ὑπῆρξεν ἡ ἀποστολὴ ὡς ἐπιθεωρητοῦ τοῦ διακεκριμένου ἑταίρου κ. Θωμᾶ Βελιανίτου, ὅστις διὰ μακροῦ ὑπομνήματός του συνέστησε τὰ δέοντα.

Ἡ Ἑταιρεία θεωροῦσα καθῆκον αὐτῆς νὰ παρέχῃ τὴν ἑκάστοτε ὑπὲρ ἐπιστημονικῶν σκοπῶν ζητουμένην ὑποστήριξίν της, προθύμως ἐπίσης συνέστησε πρὸς τὴν Σην ἱερὰν Κοινότητα τοῦ ἁγίου Ὄρους τὸν ἑταῖρον αὐτῆς κ. Σπυρίδωνα Παπαλουκᾶν μελετῶντα τὴν ἐν τῷ Ἄθῳ τέχνην, παρεκάλεσε δὲ καὶ τοὺς Ἰβηρίτας πατέρας νὰ διευκολύνωσι τὴν φωτογράφησιν τοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 463 κώδικος τῆς μονῆς των, σπουδαιοτάτου διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν. Οὐδὲ θεωρεῖ μικροῦ λόγου ἀξίαν τὴν φροντίδα της ὑπὲρ τῆ συλλογῆς τῶν εἰκόνων Κολλυβᾶ, ἥτις ἐπὶ τέλους κατωρθώθη νὰ παραμείνῃ ἐν Ἑλλάδι καὶ δὴ νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν κατοχὴν δια-

κεκριμένου ἑταίρου της τοῦ κ. Διονυσίου Λοβέρδου, ὅστις εἶναι ἐνθουσιώδης λάτρης τῆς Βυζαντινῆς τέχνης καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου ἐν γένει.

Ἐπικειμένης τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Πανεπιστημίου, ἡ Ἑταιρεία καθῆκον αὐτῆς ἐθεώρησε νὰ ὑποδείξῃ, ὅπου ἔδει, τὴν ἐν αὐτῷ ἵδρυσιν τεσσάρων ἑδρῶν πρὸς προαγωγὴν τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν, ἤτοι τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, τῆς ἱστορίας τῆς Βυζαντινῆς τέχνης, τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῆς μεσαιωνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, ἔχει δὲ δι' ἐλπίδος ὅτι αἱ συστάσεις της αὗται θὰ ληφθῶσιν ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων ὑπ' ὄψιν.

Ἓν τῶν κυρίων μελημάτων τῆς Ἑταιρείας ὑπῆρξε καὶ ἡ διὰ διαφόρων δημοσιευμάτων ἐκλαΐκευσις ἢ προαγωγὴ τῶν Βυζαντινῶν ἐρευνῶν. Οὕτως ἐπώπτευσε διὰ τοῦ Συμβούλου της κ. Φ. Κουκουλὲ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ ἐκ τῶν ἱδρυτῶν της ἀοιδίμου Πλάτωνος Ροδοκανάκι τοῦ ἐπιγραφομένου «Ἡ βασίλισσα καὶ αἱ Βυζαντιναὶ ἀρχόντισσαι», ἀσφαλῶς δὲ θὰ ἐτύπωνε καὶ τὴν περὶ νεαρῶν Λέοντος τοῦ Σοφοῦ μελέτην τοῦ καθηγητοῦ τοῦ ἐν Bordeaux Πανεπιστημίου H. Monnier, ἂν μή, ὀλίγον χρόνον πρὸ τῆς παραδόσεως τοῦ χειρογράφου, τὸν ἀφήρπαζεν ὁ θάνατος.

Ἓν βῆμα πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς Ἑταιρείας χωροῦν τὸ Δ. Συμβούλιον ἀπεφάσισε κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1922 νὰ γίνωνται ἀνακοινώσεις ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς εὐμενῶς παραχωρηθείσῃ ὑπὸ τοῦ πλείστας ὑπηρεσίας εἰς τὴν Ἑταιρείαν παρασχόντος προέδρου της κ. Π. Δ. Καλογεροπούλλου, ὧν τὰς περιλήψεις βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἀνωτέρω.

Ἡ κυρία ὅμως προσπάθεια τοῦ Δ. Συμβουλίου εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐστρέφετο περὶ τὴν ἐξεύρεσιν πόρων πρὸς ἔκδοσιν ἐπιστημονικοῦ ὀργάνου, ἐν ᾧ νὰ καταχωρίζωνται τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν τῶν παρ' ἡμῖν Βυζαντιολόγων· πρῶτον δὲ βῆμα πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τούτου δέον νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐπὶ Κυβερνήσεως Βενιζέλου κατὰ Μάϊον τοῦ 1920 ἀναγραφὴ ἐτησίας ἐκ δέκα χιλιάδων δραχμῶν πιστώσεως ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ ὑπουργείου τῆς Παιδείας. Δι' αὐτῆς, μόλις κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος τὸ πρῶτον παραχωρηθείσης, ἕνεκα τῶν πολιτικῶν περιπετειῶν τῆς χώρας ἡμῶν, ὡς καὶ τῶν διαφόρων δωρεῶν τῶν ἐν ἄλλῃ σελίδι τοῦδε τοῦ τόμου μνημονευομένων δωρητῶν καὶ εὐεργετῶν ἐκδίδεται ἡ παροῦσα Ἐπετηρίς.

Κανονισθέντων τῶν πόρων τῆς Ἑταιρείας, πιστεύομεν ὅτι θὰ πλουτισθῇ καὶ ἡ κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1924 συμπηχθεῖσα βιβλιοθήκη της, ὑπὲρ ἧς ἐπεζητήθη καὶ τῶν ἑταίρων ἡ συμβολή.

Ἡ Ἑταιρεία εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ τὴν ἀτυχίαν νὰ στερηθῇ πολυτίμων αὐτῆς ἑταίρων καὶ ἱδρυτῶν εἰς τὴν αἰωνιότητα μεταβάντων, ἤτοι τοῦ Τοποτηρητοῦ τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου Δωροθέου, τοῦ ἀοιδίμου Μητροπολίτου Σμύρνης Χρυσοστόμου, τοῦ Κ. Σοκόλη, Κ. Παπαμιχαλοπούλλου, Π. Σαρόγλου, Π. Ροδοκανάκι, Γ. Βεγλερῆ καὶ δὴ καὶ τοῦ τοσαῦτα ὑπὲρ αὐτῆς προσενεγκόντος Γεωργίου Τσοκοπούλλου.

Κατωτέρω ἐκτίθενται ἐν συνόψει τὰ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς της μέχρι σήμερον. Τὰ σημειούμενα ποσά, ἐν λεπτομερείᾳ ἐξελεχθέντα ὑπὸ τῶν ἐλεγκτῶν κ. Θ. Βολίδου, Κ. Καρζῆ, Β. Λαμπίκη, Γρ. Παπαγεωργιάδου, Ἀλφρ. Στῆβενς καὶ Ἀλφρ. Τσακίρη εὑρέθησαν ἐν πληρεστάτῃ τάξει.

Ὁ Πρόεδρος	Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
Π. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ	Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΙ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΑΥΤΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ 31 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1924

Χρῆσις	Ἔσοδα	Ἔξοδα
1919 = 1920 Ἀπρίλιος 1919 = 31 Δεκεμβρίου 1920	Εἰσπράξεις δρ. 5,775 -	Δαπάναι δρ. 5,531.65 Ὑπόλοιπον » 243.35 δρ. 5,775.—
1 Ἰανουαρίου = 31 Δεκεμβρίου 1921	Ὑπόλοιπον 1920 δρ. 243.35 Εἰσπράξεις » 2,525.40 Δρχ. 2,768.75	Δαπάναι δρ. 1,836.45 Ὑπόλοιπον » 932.30 Δρ. 2,768.75
1 Ἰανουαρίου = 31 Δεκεμβρίου 1922	Ὑπόλοιπον 1921 δρ. 932.30 Εἰσπράξεις « 6,836.70 Δρχ. 7,769.—	Δαπάναι δρ. 4,041.50 Ὑπόλοιπον » 3,727.50 Δρχ. 7,769.—
1 Ἰανουαρίου = 31 Δεκεμβρίου 1923	Ὑπόλοιπον 1922 δρ. 3,727.50 Εἰσπράξεις » 23,400.— Δρχ. 27,127.50	Δαπάναι δρ. 6,672.35 Ὑπόλοιπον » 20,455.15 Δρ. 27,127.50
1 Ἰανουαρίου = 31 Δεκεμβρίου 1924	Ὑπόλοιπον 1923 δρ. 20,455.15 Εἰσπράξεις 34,293.85 Δρχ. 54,749.—	Δαπάναι δρ. 49,028.05 Ὑπόλοιπον » 5,720.95 Δρχ. 54,749.—

ΙΔΡΥΤΑΙ

ΑΜΠΟΤ Ε. ΒΟΛΙΔΗΣ Θ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ Ι. ΔΑΡΑΛΕΞΗΣ Χ. ΔΗΛΗΓΙΑΝΝΗΣ Μ. ΖΕΡΒΟΣ Ι. ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ ΗΛΙΑΔΟΥ ΕΥΦΗ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΛΟΣ ΣΠ. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΕΥΑΓΓ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ Π. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΥ ΤΟΥΛΑ ΚΟΥΚΟΥΛΕ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Φ. ΛΑΜΠΙΚΗΣ Β. ΛΟΥΚΙΔΗΣ Γ. ΜΑΘΙΟΠΟΥΛΛΟΣ Π. ΞΕΝΟΠΟΥΛΛΟΣ ΓΡ. Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΜΕΤΑΞΑΚΙΣ † ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΛΟΣ Κ. † ΣΑΡΟΓΛΟΥΣ Π. ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ Β. ΣΚΟΥΤΑΡΗ ΝΕΛΛΗ ΤΙΠΑΛΔΟΣ Γ. Ε. † ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΛΟΣ Γ.

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ
ΤΟ ΑΘΗΝΗΣΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΑΚΙΛΟΓΛΟΥΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ
ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΤΑΜΕΙΟΝ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΑΜΠΑΝΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ
ΚΟΡΚΟΔΕΙΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΛΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
ΛΑΜΠΙΚΗ ΣΟΦΙΑ
ΛΑΜΠΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ
ΛΟΒΕΡΔΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
ΝΟΜΙΚΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ
ΠΑΓΓΕΙΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΡΟΥΣΣΟΣ ΝΙΚΗΤΑΣ

ΔΩΡΗΤΑΙ *

ΓΕΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ
ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΙΓΓΛΕΣΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΚΑΜΠΕΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

* Ἐν τῷ καταλόγῳ περιλαμβάνονται οἱ προσενεγκόντες ὑπὲρ τὰς διακοσίας δραχμάς.

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

† Η Α. Σ. Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΙ

Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ ΓΕΩΡΓ. ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΛΟΣ

Γ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

ΤΑΜΙΑΣ

ΓΕΩΡ. Ε. ΤΙΠΑΛΔΟΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

ΙΩ. ΖΕΡΒΟΣ ΣΠ. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΛΟΣ ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΛΛΙΓΑ ΝΙΚ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ ΑΡ. ΚΟΥΖΗΣ ΑΡΧΙΜ. ΧΡΥΣ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΛΟΣ Κ. Ν. ΡΑΔΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΤΟ ΝΥΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΛΟΣ

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΙ

Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ ΚΩΝΣΤ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ

Γ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

ΤΑΜΙΑΣ

ΓΕΩΡΓ. Ε. ΤΙΠΑΛΔΟΣ

ΕΦΟΡΟΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ

ΘΕΜ. ΒΟΛΙΔΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

ΣΠ. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΛΟΣ ΑΡ. ΚΟΥΖΗΣ ΒΑΣ. ΛΑΜΠΙΚΗΣ ΑΝΑΣΤ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ ΑΝΔΡ. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΛΟΣ ΓΕΩΡ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΑΛΦΡ. ΤΣΑΚΙΡΗΣ ΓΕΩΡ. ΥΠΕΡΙΔΗΣ ΣΟΦ. ΧΟΥΔΑΒΕΡΔΟΓΛΟΥΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΗ

ΕΠΙΤΙΜΑ

ANASTASSIEVIC DRAG.
BANESCU N.
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛ.
BURY J. B.
CADAFALCH J. P.
COLLINET P.
DAWKINS R. M.
DIEHL CH.
GREGOIRE H.
ZERPHANION GUIL.
HEISENBERG A.
HESSELING D.
KURTZ ED.
† Α. Σ. ΜΑΜΕΛΗΣ ΔΩΡΟΘΕΟΣ
MERCATI SIL.
Α. Θ. Π. ΜΕΤΑΞΑΚΙΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ
MERTEN ER.
MILLER W.
MILLET G.
PERNOT H.
ΡΟΥΣΣΟΣ ΔΗΜ.
SCHLUMBERGER G.
STRZYGOWSKI JOS.
Α. Υ. TAFARI MAKONEN
TAFRALI OR.

ΤΑΚΤΙΚΑ

Ἀγαπητὸς Σπῆλ.
Ἀγγελετόπουλλος Π.
Ἀγγελόπουλλος Θεοφ.
Ἀδαμαντιάδης Βενέδ.
Ἀθηνογένης Ἰ.
Αἰμιλιανίδης Ἀχιλ.
Ainger W. Wigram
Ἀκίλογλους Ἀναστ.
Ἀλεξανδρόπουλλος Ἀλέξ.
Ἀλεξιάδης Ἰ.
Ἄμαντος Κ.
Ἀμποτ Ε.
Ἀναγνωσταρᾶς Ἰ.
Ἀναγνωστόπουλλος Γ.
Ἀναστασόπουλλος Κ.
Ἀποστολάκι Ἄν.
Ἀποστολάκις Κ.
Ἀποστολίδης Γ.
Ἀρβανιτάκις Γ.
Ἀργυρόπουλλος Περ.
Ἀργυροπούλλου Μ.
Ἀσκητόπουλλος Γ.
Ἀσπρογέρακας Ν.
Βαλάκις Π.
Baligand Alb. v.
Βαρουξάκι Αἰκ.
Βασιλειάδης Β.
Βαφιάδης Στέφ.
Βελιανίτης Θωμ.
Βελισσαρίου Ἰ.
Βενιζέλος Κυρ.
Βερναρδάκις Κ.
Βογιατζίδης Ἰ.
Βολανάκις Δ.
Βολανάκις Μαν.
Βολονάκις Μ.
Βορνόζης Ζάχ.
Βρυζάκις Ἀθ.
Γαζῆς Ἀντ.
Γεννηματᾶ Ἑλ.

Γεννηματᾶς Θεόδ.
Γερακάρις 'Ι.
Γιαννηκώστα Στέλ.
Γιαννόπουλλος Ν.
Γιοτσαλίτου Καλ.
Γουδῆς Ν.
Δαβόπουλλος Γ.
Δὲ Βιάζης Σπυρ.
Δεληγιάννης Π.
Δένδιας Μ.
Δεσμίνης Δημοσθ.
Δευτεραῖος Μαρῖν.
Δζανίδης Στέφ.
Δημητρακάκις Στέλ.
Διαμαντόπουλλος 'Αδ.
Διαμαντόπουλλος Διον.
Διαμαντοπούλλου Μ.
Δοανίδης 'Ι.
Δοξαρᾶς Εἰρην.
Δραγούμης Κ.
Δραγούμης Φίλ.
Δρακόπουλλος Γ.
'Ελεόπουλλος Νικηφ.
'Ελεοπούλλου Καλλιρ.
'Ελευθεριάδης Ν.
'Ελευθεριάδου 'Αριάδ.
'Ελευθερουδάκις Κ.
'Εμπεδοκλῆς Γρ.
'Εμπειρίκος Γ.
'Εμπειρίκος Κ.
'Εμπειρίκος Λεων. Μ.
'Εμπειρίκος Σταμ.
'Εξηντάρης Γ.
Εὐαγγελίδου Μ.
Ζαλοκώστας Κ.
Ζαλοκώστας Χρῖστ.
Ζέη Μαριέττα
Ζέπος Δ.
Ζερβουδάκι Χρυσ.
Ζουμπουλίδης Ν.
Ζυγομαλᾶς 'Ι.

Ζωγράφος Π.
Ζωγράφου Εὐγ.
Ζώης Λεων.
'Ησαΐας Γ.
Θεοδωρακᾶκος Ι.
Θεοδοσιάδης Παν.
Θεοφανίδης 'Ι.
'Ιγγλέσης 'Ι.
'Ιγγλέσης Σωτ.
'Ιμβριώτου 'Ρόζα
'Ιωαννίδου Χρυσάνθη
Καζάζη Μ.
Κακριδῆς 'Ι.
Καλαποθάκις Δ.
Καλβοκορέσης Δ.
Καλβοκορέσης Λεων.
Καλλιγᾶ Αἰμ.
Καλλιγᾶς Παῦλ.
Καλιτσουνάκις 'Ι.
Καλογερόπουλλος Δ.
Καλογερόπουλλος Διον.
Καλογερόπουλλος Ν.
Καλογεροπούλλου 'Αγνὴ
Καλογεροπούλλου Τούλα
Καλομενόπουλλος Νικόστρ.
Καλτσέτης 'Αχιλ.
Καλόβας Δ.
Καλυβίτης Δ.
Καλυβίτης Κοσμᾶς
Καμπανάκις Πάτρ.
Καμπάνης Λεων.
Καμπᾶς Σιμ.
Κανδρῆς Εὐθ.
Καμπέρος Δ.
Καναρέλη Νίτσα
Κανέτσιος Γ.
Καντώρου Μίγκα
Καπερώνης Ν.
Καραμαλίκης Ριχ.
Καραμᾶνος Δ.
Καργιωτάκις Ν.

Καρζῆς Κ.
Καροῦζος Χρῖστ.
Καταλᾶνος Ν.
Κατσαντώνης 'Ηλ.
Κεραμόπουλλος 'Αντ.
Κοκίδης Ν.
Κοκόλης Κ.
Κοκόλης Σπυρ.
Κολλινιάτης 'Ηλ.
Κολλυβᾶ Θάλ.
Κολλυβᾶς Ν.
Κομιανὸς Παν.
Κοντογιάννης Π.
Κόντογλους Φώτ.
Κορκόδειλος Δ.
Κορομηλᾶς Γ.
Κοσμετᾶτος Κοσμᾶς Φωκᾶς
Κοσμοπούλλου Σοφ.
Κοτζιᾶς Ν.
Κουϊμουτσόπουλλος Δ.
Κουκουλᾶς Γ.
Κουκουλὲ 'Αναστ.
Κουκουλὲ Μ.
Κουτρέλης Π.
Κουφᾶδος Κ.
Κουφὸς Δ.
Κρητικὸς Εὐάγ.
Κρητικὸς Ν.
Κριεζῆς 'Ανδρ.
Κυριακίδης 'Αριστ.
Κωνσταντινίδης Μιχ.
Λαμπίκη Σοφ.
Λιώκης Λεων.
Λαμπρίδης Γ.
Λαχανᾶς Β.
Λεονάρδος 'Αθ.
Λιανᾶς Ζαχ.
Λοβέρδος Διον.
Λοβέρδος Σπυρ.
Λουζέας Β.
Λυμπερόπουλλος Ν.

Μαζαράκις 'Αλ.
Μαζαράκις Κ.
Μαθιόπουλλος Π.
Μακράκις 'Ι.
Μαλλούχου Σοφ.
Μαμουνᾶ Εἰρ.
Μανουσάκις Μαν.
Μανσόλα 'Ελισ.
Μανσόλας Γ.
Μανσόλας Κ.
Μαργαρίτης 'Ι.
Μαρινάκι Αἰκ.
Μαρούλη Μ.
Μαρκέττου Σταυρ.
Μέκιος Κ.
Μελίδης 'Απόστ.
Μικρουλάκις Γ.
Μιστριώτου 'Αριάδ.
Μιχαηλίδης Μιχ.
Μιχαλόπουλλος Δ.
Μιχόπουλλος Εὐστ.
Μουργόπουλλος Δ.
Μομφερράτου Χαρ.
Μουσούρης Σπυρ.
Μουστάκας Διον.
Μπαλᾶνος Δ.
Μπενάκις 'Αλ.
Μπενάκις 'Αντ.
Μπίτζιος Κ.
Μπίτσου Εὐτ.
Μπότσαρης Δ. Τ. Νότη
Μπουκλᾶκος Κυρ.
Μυλωνᾶκος 'Αντ.
Α.Π. Μυλωνᾶς Νικόδ.
Μυρογιάννης Γ.
Μυταράκι 'Ιζέν.
Μυταράκι Μπεμ.
Νικολόπουλλος 'Ι.
Νικολοπούλλου 'Αριάδνη
Νομικὸς Χριστόφ.
Νώτας Γρ.

Ξενόπουλλος Γρ.
Ξενόπουλλος Στέφ.
Ξυγγόπουλλος Ἀνδρ.
Ξύνδα Ἑλ.
Οἰκονομίδης Κ.
Οἰκονομίδης Λεων.
Οἰκονομόπουλλος Β.
Οἰκονόμου Γ.
Οἰκονόμου Λυσίμ.
Οἰκονόμου Ν.
Οἰκονόμου Παν.
Ὀκταποδᾶς Κ.
Ὀρλάνδος Ἀναστ.
Πάλλης Ἀλέξ.
Πάλλης Ἀριστείδης
Παντελίδης Χρῖστος
Παπαγεωργιάδης Γρ.
Παπαγεωργίου Κούλα
Παπαγρηγοριάδης Σάβ.
Παπαδόγιαννης Γ.
Παπαδόπουλλος Ἀνδρ.
Παπαδόπουλλος Ἄνθ.
Α.Μ. Παπαδόπουλλος Χρυσ.
Παπακωνσταντίνου Νικήτας
Παπαλουκᾶς Σπυρ.
Παπαμήτρου Λίτσα
Παπανικολάου Σπυρ.
Παπαπάνος Κ.
Παπαφωτεινοῦ Λιλὴ
Παπαχρυσάνθου Χρυσ.
Παράσχος Γ.
Περάκις Δ.
Πετρίδης Ἰ.
Πετρίδης Παναγ.
Πετροκόκκινος Δ.
Πετυχάκι Χαρὰ
Πλακίδης Σταῦρ.
Πολάκις Παρθέν.
Πολυχρονιάδης Κ.
Πουλίτσας Παναγ.
Πουρῆς Μιλτ.
Πουρναρᾶς Παναγ.
Πράτσικας Ν.
Ράδος Κ.
Ράδου Ρόζα
Ραζῆς Β.
Ράϊχμανν Ματθ.
Ράλλης Κ.
Ρέντης Κ.
Ροδίου Αἰκ.
Ρουμπὲν Ἰάκ.
Ροῦσσος Νικήτ.
Ρωμανὸς Κ.
Σάγκα Ἑλ.
Σακελλαρίου Ἀνδρ.
Σακελλαρίου Εὐφ.
Σαλιάρης Κ.
Σαλιάρης Χριστόφ.
Σαμουήλη Εὐδ.
Σαρῆς Ἀλέξ.
Σαρῆς Ἰ.
Σαρῆς Μιλτ.
Σάρρος Δ.
Σάσαρη Ρόζα
Σβορῶνος Ἀρσ.
Σγουρίτσας Ἀγησ.
Σεϊζὰν Γ.
Σιγάλας Ἀντ.
Σιγοῦρος Μ.
Σίδερης Γ.
Σικελιανοῦ Εὔα
Σκαλιέρης Γ.
Σκλαβενίτης Κ.
Σκόκος Φίλιπ.
Σκούταρη Νέλ.
Σμπαρούνης Ἀθαν.
† Σοκόλης Κ.
Σολομωνίδης Σωκρ.
Σοφιανόπουλλος Πάνος
Σοφούλης Θ.
Σπήλιος Κ.
Σταματιάδου Εἰρ.

Σταμούλης Ἀναστ.
Στεφανίδης Β.
Στεφανίδης Μιχ.
Στεφανόπουλλος Δ.
Στεφανόπουλλος Ἰ.
Στεφάνου Εὐάγ.
Στῆβενς Ἀλφρ.
Στρατηγὸς Ἀναστ.
Στρίγγος Γ.
Συγκελλάκι Αἰκ.
Συκουτρῆς Ἰ.
Σχοινᾶς Γ.
Σχορτσανίτης Ἀρίστ.
Σωμερίτης Εὔστρ.
Σωτηρακόπουλλος Εὐάγ.
Ταρσούλη Ἀθ.
Τατάνης Π.
Τζάρτζανος Ἀχιλ.
† Τιπάλδος Μπασιᾶς Ἀθ.
Τορναρίτης Ἰ.
Τράκας Παναγ.
Τραχίλης Ἀθ.
Τραχίλης Στέφ.
Τριφύλλης Ν.
Τσακίρη Μ.
Τσακίρη Σαπφὼ
Τσαμαδὸς Δ.
Τσάτσος Ἰ.
Τσοκόπουλλος Αἰμίλ.
Τσοκόπουλλος Β.
† Τσοκόπουλλος Γ.
Τσοποτὸς Δ.
Ὑπερίδης Ἰ.
Φάβης Β.
Φαρακλὸς Ἰ.
Φίλανδρος Κ.
Φλαμπουριάρη Μ.
Φλωρίδης Φλῶρ.
Φουρίκης Π.
Φραγκίδης Ἀλέξ.
Φρέτσα Ἀγλ.
Φωκᾶς Ὀδυσ.
Φωτιάδης Ἀλέξ.
Φωτιάδης Περ.
Φωτόπουλλος Δ.
Χατζέας Ἀριστοκλ.
Χατζηϊωάννου Εὐάγ.
Χατζημιχάλη Ἀγγ.
Χατζημιχάλης Πλάτ.
Χατζηδημητρίου Πολύδ.
Χατζῆς Ἀντ.
Χουρμούζης Κλεάνθ.
Χρηστάκις Ἀγαθ.
Χριστοδούλλου Μ.
Χρόνης Χρῖστ.
Χρυσομαλλίδης Χρυσόστ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ.

Πρὸς τοὺς ἀναγνώστας 3
Κουκουλὲ Φ. Λαογραφικαὶ εἰδήσεις παρὰ τῷ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίῳ. 5
Ἀμάντου Κ. Παρατηρήσεις τινὲς εἰς τὴν μεσαιωνικὴν γεωγραφίαν. 41
Στεφανίδου Β. Κ. Οἱ πάπαι Κελεστῖνος ὁ Α' καὶ Λέων ὁ Α' ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῶν πρὸς τοὺς Βυζαντ. αὐτοκράτορας καὶ τὰς ὑπ' αὐτῶν συγκαλουμένας οἰκονομ. συνόδους. 55
Δυοβουνιώτου Κ. Κρίσις περὶ τῶν συγγραμμάτων Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου. 86
Ἀναγνωστοπούλου Γ. Π. Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Νεοελλ. διαλεκτολογίαν. Περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν νέων Ἑλληνικῶν διαλέκτων. 93
Σωτηρίου Γ. Ἡ ἐν Σαλαμῖνι μονὴ τῆς Φανερωμένης. . . 109
Βογιατζίδου Ι. Τὸ χρονικὸν τῶν Μετεώρων. Ἱστορικὴ ἀνάλυσις καὶ ἑρμηνεία. 138
Παπαδοπούλου Α. Α. Τὰ θεανδρικὰ μυστήρια καὶ ἡ θεανδρικὴ πανδεσία παρὰ τῷ Σιμοκάττῃ. . . . 176
Ξυγγοπούλλου Α. Βυζαντινὴ παράστασις μηνός. 180
Στεφανίδου Μιχ. Τὸ ἀκουστικὸν «μυστήριον» τοῦ Βυζαντίου. 189
Χατζιδάκι Γ. Ν. Ἡ πρώτη ἀναγέννησις τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. 196
Νομικοῦ Χ. Α. Τὸ πρῶτο τζαμὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. 199
Γιαννοπούλου Ν. Αἱ παρὰ τὴν Δημητριάδα Βυζαντιναὶ μοναί.—Ἀνάγλυφον τῆς Θεοτόκου Ὀξείας Ἐπισκέψεως ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας ἐν Μακρινίτσῃ. 210
Παντελίδου Χρ. Γ. Ξύλινον ἀντιμήνσιον 241
» » Συμπλήρωσις τοῦ καταλόγου τῶν ἡγουμένων τῆς μονῆς Κύκκου. 246
Πεζοπούλου Ε. Α. Συμβολαὶ κριτικαὶ καὶ γραμματικαί. . . 254
Φουρίκη Πέτρου Α. Ἡ Πρέβεζα, θέσις, κτίσις, ὄνομα. . . 274
Σιγάλα Α. Ἡ διασκευὴ τῶν ὑπὸ τοῦ Χρυσίππου παραδεδομένων θαυμάτων τοῦ ἁγίου Θεοδώρου. . . 295

Σελ.

Πρακτικὰ τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. 340
Βιβλιογραφία. 356
Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις. 364
Τὰ μέχρι τοῦ νῦν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας πεπραγμένα. . . . 365
Πίνακες 375

Ἐξεδόθη ἐπιμελείᾳ Κ. Δυοβουνιώτου καὶ Φ. Κουκουλέ.